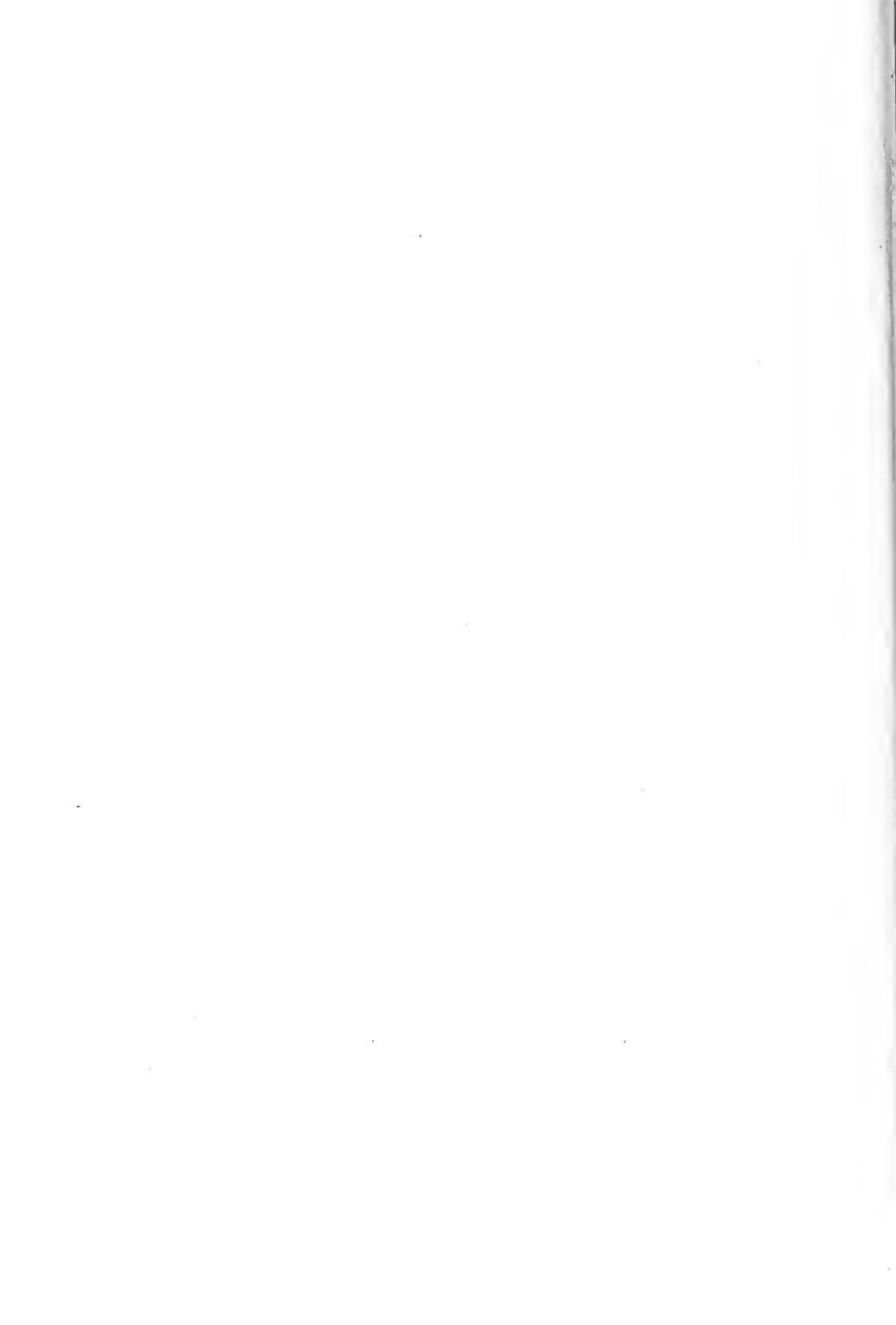

Digitized by the Internet Archive
in 2010 with funding from
Boston Library Consortium Member Libraries

DOCTORIS SERAPHICI
S. BONAVENTURAE
S. R. E. EPISC. CARD.
OPERA OMNIA

DOCTORIS SERAPHICI
S. BONAVENTURAE
S. R. E. EPISCOPI CARDINALIS
OPERA OMNIA

IUSSU ET AUCTORITATE
R.^m P. BERNARDINI A PORTU ROMATINO

TOTIUS ORDINIS MINORUM S. P. FRANCISCI

MINISTRI GENERALIS

EDITA

STUDIO ET CURA PP. COLLEGII A S. BONAVENTURA

AD PLURIMOS CODICES MSS. EMENDATA

ANECDOTIS AUCTA PROLEGOMENIS SCHOLIS NOTISQUE ILLUSTRATA

TOMUS I.

AD CLARAS AQUAS (QUARACCHI)
PROPE FLORENTIAM
EX TYPOGRAPHIA COLLEGII S. BONAVENTURAE

MDCCCLXXXII

BOSTON COLLEGE LIBRARY
CHESTNUT HILL, MASS.

BX890
B67393

DOCTORIS SERAPHICI
S. BONAVENTURA E

S. R. E. EPISC. CARD.

COMMENTARIA

IN QUATUOR LIBROS SENTENTIARUM

MAGISTRI PETRI LOMBARDI

TOMUS I.

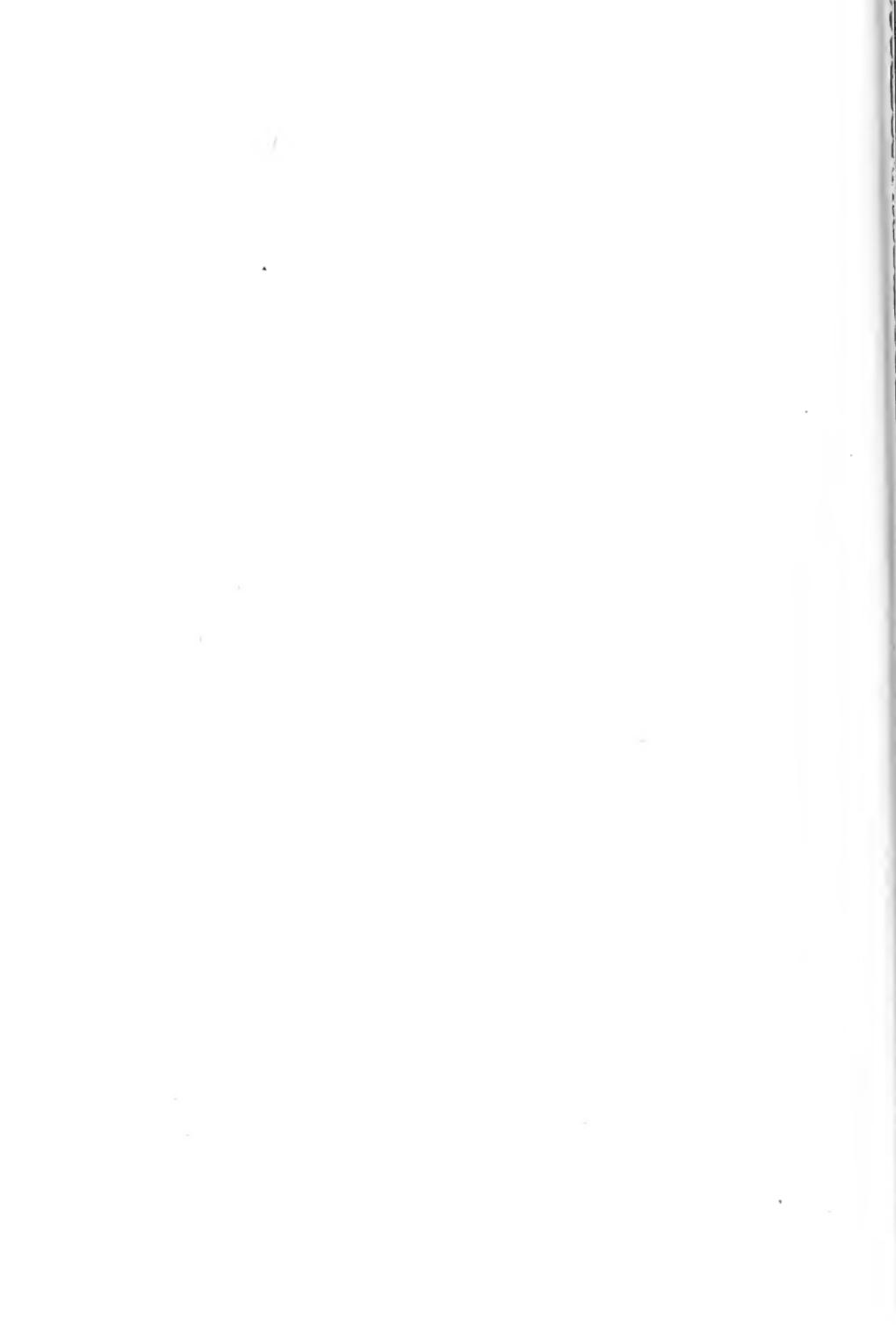
IN PRIMUM LIBRUM SENTENTIARUM

AD CLARAS AQUAS (QUARACCHI)
PROPE FLORENTIAM
EX TYPOGRAPHIA COLLEGII S. BONAVENTURAE

Proprietas Litteraria.

SERAPHICO PATRIARCHAE
PARENTI NOSTRO LEGIFERO
SANCTO FRANCISCO ASSISIENSI
SEPTIMO AB EIUS NATIVITATE SAECULO RECURRENTE
HANC NOVAM EDITIONEM
OMNIUM OPERUM
SERAPHICI DOCTORIS S. BONAVENTURAE
INSCRIBIMUS OFFERIMUS DICAMUS
EIUSQUE PATROCINIO ET PROVIDENTIAE
COMMENDAMUS
HUMILES PAUPERES AT TOTO CORDE DEVOTI FILII
F. BERNARDINUS A PORTU ROMATINO
MINISTER GENERALIS
ET FRATRES EDITORES

PRAEFATIO GENERALIS.

Sanctus Bonaventura, nomine gentilitio vocatus Ioannes Fidanza, natione Italus, Balneoregiensis patria, Alexandri Halensis discipulus, universitatis Parisiensis doctor, S. Thomae Aquinatis et S. Ludovici Francorum regis amicus, Ordinis Minorum per septemdecim annos Generalis Minister, S. Romanae Ecclesiae Episcopus Cardinalis, albo Sanctorum a Sixto IV. et Doctorum Ecclesiae a Sixto V. rite adscriptus, virtutum splendoribus, rebus gestis, praeclaris scriptis per orbem et per saecula celeberrimus, communis suffragio antonomastice «pro singularitate sapientiae appellatus est Doctor Seraphicus¹». Licet omnes sancti Ecclesiae Doctores sint lucernae ardentes caritate et lucentes splendore veritatis, eorumque scripta plurimum conferant ad mentem lectoris scientia illuminandam et affectum devotione inflammandum, tamen non eodem modo et gradu utrumque immediate praestant. *Divisiones enim sunt gratiarum, idem autem Spiritus dividens singulis prout vult*². Doctores autem Scholastici ceterique post eos theologi fere tantum in illuminando intellectu versantur. Sanctus autem Bonaventura, qui cum Doctore Angelico primarium inter Scholasticos locum occupat, utrumque coniungens et in divina quadam animos inflammandi vi praeceferis doctoribus excellens, iure sibi ab immemorabili tempore promeruit nomen Doctoris Seraphici, summorum Pontificium diplomatis et saeculorum consensu confirmatum. Insigne paeconium unico hoc vocabulo profertur. Nam, teste *S. Bernardo*³ «est tantum lucere vanum, tantum ardere parum, lucere et ardere perfectum». Haec igitur indeoles, haec laus doctrinae S. Bonaventurae, quae paucis aliis datur, quia scilicet, ut testatur *Trithemius*⁴, «multi doctrinam proferunt, devotionem praedicant multi; pauci in scribendo libros docuerunt utrumque. S. Bonaventura autem et multos superavit et paucos, dum eius doctrina

¹ Ita Ioannes de Turrecremata Ord. Praedic. in tractatu de Veritate Conceptionis B. M. V. p. VI. c. 30. Illic titulus *Seraphici* posterior est originis, dum in primo post eius mortem saeculo communiter vocabatur *Doctor devotus*. Sberalea (Supplementum et castigatio ad Scriptores trium Ord. S. Francisci, Romae 1806, pag. 143) asserit, primum, qui S. Bonaventuram illo titulo decorassem inventatur, esse Baynerium Pisatum, filium S. Dominici, in sua Summa sive Pantheologia, quam anno 1333 inchoavit. Sed in hoc fallitur doctus vir, quia Prologus Pantheologiae, in quo inventor titulus *Seraphici*, non est Raynerii, sed editoris illius operis, qui vixit saeculo XV.

² I. Cor. 12, 4. 11.

³ Serm. in nativ. S. Ioan. Bapt. n. 3. (ed. Venet. an. 1765, tom. II. col. 115.)

⁴ De Scriptoribus eccles. fol. 101 verso ed. Paris. 1512, vel c. 464 (apud Fabric. Bibl. eccles. p. 113).

devotionem, devotio instruit doctrinam ». « Sint igitur alii doctores, qui dicantur Cherubici; Bonaventura autem verissimo nomine Seraphicus simul et Cherubicus, quia inflammat affectum et erudit intellectum, reducit et unit ad Deum per amorem excitativum¹ ».

Huius igitur eminentissimi et sanctissimi viri opera omnia ut novis studiis et artis criticae subsidiis cribrata, aueta, castigata et illustrata denuo in lucem prodirent, iam dudum plurimi viri erudit in votis habuerunt. Arduam huius editionis parandae provinciam speciali titulo ad Seraphici Ordinis et ius et officium spectare quis non videt? Iam ipsa huius Sancti merita prorsus singularia erga Ordinem S. Francisci stimulos quosdam validos ad hunc laborem suscipiendum admoveare debent. Huc pleno iure faciunt praeclera verba, quibus R. mus Ordinis Minorum Minister Generalis *P. Bernardinus a Portu Romatino*, de toto Ordine optime meritus, instante S. Bonaventurae sexto anno saeculari, subditos suos ad celebranda solemnia festa hortatus est²: « Cum Seraphicus Bonaventura, inquit, qua Sanetus et qua Doctor et Ecclesiae Dei qua Episcopus et Cardinalis optime meritus omnium Christianorum venerationem iure sibi vindicet, est et alia ratio, cur nos, Patres et Fratres dilectissimi, illum praecipuis honoribus prosequamur. Ipse enim totius Ordinis S. P. N. Francisci Generalis Minister et Seraphici Patriarchae vestigiis pressius inhaerens, vix credi posset, quam mira discretione ac suavitate per annos septemdecim universum Ordinem rexerit, quam sapienter et fortiter infensisimos regularis vitae detractores et osores refutaverit, qua sollicitudine latis legibus, visitationibus, scriptis, exemplo Ordinem auxerit, ad certam formam revocaverit, scientia illustraverit, pietate foverit. Ipsi profecto post S. P. Franciseum tantum debemus, ut non immerito alter nostri Ordinis fundator habeatur. Aequum igitur est, ut hac sexta recurrente centenaria solemnitate debitum reverentiae, pietatis et grati animi obsequium ad gloriam omnipotentis Dei Seraphico Doctori nostro persolvamus ». — Haec ratio in re, de qua agimus, eo magis urget, quia in anteactis saeculis, ut iam a pluribus observatum est, aurea S. Bonaventurae doctrina, licet verbis semper laudata, re vero ipsa, si excipias paucos viros vere sapientes, potius neglecta et quasi oblivioni tradita iacebat.

Sed et alia gravissima ratio ad onus novae editionis adornandae suscipiendum Ordinem Seraphicum impulit, ut scilicet hac ratione in scholis suis doctrina vere Seraphica S. Bonaventurae facilius reviviseret, profundiores ageret radices et ubiores ferret fructus. Hoc enim fere unanimi suffragio ex multo iam tempore exoptabant quotquot in Ordine Seraphico erant viri doctrina et pietate praestantes. Imprimis idem R. mus *P. Bernardinus* iam a multis annis, cum officio Provincialatus in Provincia Reformatorum Veneta dignissime fungeretur, et postea, cum ad totius Ordinis regendi arduum munus electus esset, totis viribus incubuit, « ut quod in summis votis habemus (sunt verba ipsius) plium erga Seraphicum nostrum et Ecclesiae Doctorem S. Bonaventuram studium in Ordine nostro reviviscat, et in eius schola instituti, illius scientiam assequamur, disciplinam sectemur, pietatis suavitatem experiamur³ ». Pio igitur et optimo con-

¹ Ioan. Gerson in Epist. missa Lugdunum ad quandam fratrem Minorum anno 1426 (ed. Antwerp. 1706, tom. I. col. 119.).

² Epist. encyclica 10. Martii 1874 scripta.

³ Idem in eadem Epist.

silio iam anno 1871, impulsu et auctoritate eiusdem R.ni Ministri Generalis, novae huius editionis parandae decretum factum est, et labores praeparatorii incepit sunt.

De S. Doctore Bonaventura eiusque operibus plura dicere hoc loco nobis supersedendum esse videtur, cum alibi, nempe in fine totius editionis, data opera, de vita et scriptis eiusdem diffuse disserendum sit¹. Sufficiat igitur, ut hoc loco de ipsa huius editionis ratione ea breviter proponamus, quae benevolo lectori servire possunt, ut perspectum habeat, tum quid praecedentibus temporibus in colligendis et edendis Seraphici Doctoris operibus *ab aliis sit praestitum*, tum quid ab iis *imperfectum et adhuc faciendum sit relictum*, tum quid nosmetipsi *vel iam fecimus vel faciendum in hac editione proposuimus*. Cum autem quae ad rem faciunt iam a P. Fideli a Fanna b. m., qui primo edendis operibus S. Bonaventurae praefectus fuit, magna ex parte egregie et diffuse in singulari libro², qui vere programma nostrae editionis vocari potest, tractata sint, expedire arbitramur, ut nonnulla hic brevius recensemus. Moneamus autem benevolum lectorem, multa in hac praefatione dicenda ad mentem vel ad verbum ex laudato libro P. Fidelis descripta esse; quae ad verbum vel fere ad verbum reproducimus, virgulis ad hoc communiter usitatis distinximus.

¹ Ratio praecipua, quare hanc dissertationem de vita et scriptis S. Bonaventurae ultimo tomo reservamus, in eo posita est, quod haec dissertatione quasi synthesis erit omnium, quae in Prolegomenis ad singula opera per modum analyticae expensionis sparsa sunt. — Opportunitas tamen esse videtur iam hic notare gravem errorem chronologicum circa vitam Seraphici, in quem plurimi et magnae auctoritatis scriptores incante incidentur. Ipsi Waddingius (*Annales*, tom. I, ad annum 1243, n. 5.), antiquiores auctores secutus, affirmat, S. Bonaventuram vigissimo secundo aucta sua anno ad novitatum Ordinis accessisse, cui consenserunt auctores Actuum Sanctorum (tom. III, mensis Iulii, die 14) aliqui plurimi, et legitur etiam in Breviaio Ordinis. Admittit hoc etiam Oudinias (de Script. eccl., tom. III, ed. Lipsiens, col. 134.), qui ex haec falsa suppositione chronologica alium errorem infert scribendo: « Constat, Bonaventuram nunquam habuisse magistrum Halensem nec studuisse sub illo, dum esset Parisius ». Eadem errori consentit Echardus (*Scriptores Ord. Praedic.*, tom. I, pag. 277 seqq.). Sed iam P. Hyacinthus Sbaralei (*Bullar. Franciscan.* tom. III, pag. 12 nota; et *Suppl. ad scriptores*) sufficienter probat, S. Bonaventuram suscepisse habitum Ordinis iam anno 1238 ad finem vergente, annos circa 17 natum, et anno sequenti sub Haymone, Ministro Generali, sacra vota nuncupasse. Secundum eundem auctorem post triennium philosophicum an. 1242 missus est Parisios, ubi Magistro Alexandro Halensi usque ad eius mortem (12 Aug. 1245) usus est. Teste synchrono auctore Ordinis, B. Francisco a Fabriano, « sub Magistro Alexandro licentiatu est ». Hanc chronologiam defendunt Bonelli, Prodromus I. c. i. n. 5; et auctor egregii operis: *Storia compendiosa di S. Francesco e dei Francescani per Fr. Panfilo da Magliano M. O. B.*, Roma 1874, qui testimonis aliorum scriptorum addit illud Bernardi a Bessa, socii ipsius S. Bonaventurae, in catalogo *Ministrorum Generalium*, qui exstat ms. in biblioteca Taurinensis, Cod. sign. I. VI. 33. fol. 120, vers. col. 2. Impressum est hic catalogus etiam in libro rarissimo: « Speculum vitae beati Francisci et Sociorum eius; in fine: Impressum metis per lasparem [sic] Hochfelder. Anno dni 1509 » (in 12.), ubi inventur fol. 209 verso. Cum haec editio habeat aliquas lectiones variantes, inscrutus eas uncini inclusas sequent textui, qui a P. Fideli a Fanna ex codice Taurinensi descriptus est: « Septimus a B. Franciso successor praecorissimum Pater Frater Bonaventura de Balneo regio, qui cum iuvenis intrasset ordinem, tanta bona indolis honestate pollebat, ut magnus [Ed. legit *egregius*] ille magister Alexander diceret aliquando de ipso, quod in eo videbatur Adam non peccasse. Hic sicut in luminibus scientiarum et maxime in scriptis [scripturis] sacris videbatur miranda capacitate proficere, ita [sic] et in devotionis gratia continuum sumebat augmentum. Siquidem omnem veritatem, quam percipiebat intellectu, ad formam orationis et laudationis divinae reducens, continuo [debet] continuo ruminabat affectu. Hinc factum est, ut in septimo anno post ingressum Ordinis [ad Ordinem] Sententias legeret Parisitis, et in decimo recuperet cathedralm magistralem, et in XII. [decimo tertio] vel XIII. ad regimen Ordinis est assumptus ». Ultimi numeri manifestum continent errorem, ut iam Sbaralei et Bonelli observarunt. Ex ostentant enim librarum in istis numeris Romanis exdit V., unde legendum est XVII, vel XVIII. — Haec verba Bernardi a Bessa repetit S. Antonius, *Chronica p. III, sect. 24, c. 8*; addit tamen post *legeret Parisitis*: « Et scriptum notable et devotum edidit super 4 libros Sententiarum ibique recepit cathedralm magistralam ».

² Ratio novae collectionis operum omnium sive editorum sive anecdotorum Seraphici Eccl. Doctoris S. Bonaventurae proxime in lucem edendae, manuscriptorum bibliothecis totius Europae perlustratis, mandato Reverendissimo P. Bernardino a Portu Romantino, totius Ordinis S. Francisci Generali Ministro, studio ac labore P. Fideli a Fanna, lectoris theologi et sociorum eiusdem Ordinis; Taurini ex typographia Pontificia et Archiepiscopali Eq. Petri Marietti, 1874.

I.

Statim ab ipsis artis typographicae incunabulis complura Seraphici Doctoris opera vel opuscula, sive singula seorsim sive plura unita, imprimi copta sunt. Toties eiusmodi editiones repetitae sunt, ut in singulis saeculis haud multi numerentur anni, in quibus non saltem unum alterumque opusculum Seraphici Doctoris, sive retenta originali lingua latina sive translatum in varias linguas, praelo subiectum sit. In ipso saeculo XV. saltem quinquaginta huiusmodi editiones numerantur, quarum nonnullae absque notis loci, temporis et typographi in lucem prodierunt. De his tamen singulorum operum editionibus melius agetur in Prolegomenis unicuique operi praemittendis; quod etiam valet de variis parvolorum opusculorum collectionibus. Hic tantum de *operum omnium* S. Bonaventurae editionibus breviter agemus.

« Prima¹ itaque omnium operum et opusculorum S. Bonaventurae editio Romae prodit, typis Vaticanis, iussu *Sixti V.* Pontificis Maximi an. 1588 copta atque ad finem perducta sub Clemente VIII. an. 1599. Septem tomis in folio constat, quorum sextus et septimus opuscula continent in quatuor partes tributa, reliqui opera. Nullum ferme opus, ait *Casimirus Oudinus*², ex Vaticana typographia processit, quod his operibus comparari possit ob papyri nitorem atque puritatem, ob praeli elegantiam et emendationem, omnibus in hac editione ad splendorem concurrentibus. Ipsi adornandae operam contulerunt egregiam viri doctissimi plures atque ingenii laude percelebres, nec pro tempore, quo vivebant, artis criticae expertes, nimurum: *Constantius S. Rom. Eccles. Cardinalis Sarnanus*, Minorita Conventualis, qui fato cessit antequam opus completum videret; *Angelus Rocca* Ordinis Eremitarum S. Augustini, sacrarii apostolici praefectus et episcopus Tagastensis; *Franciscus Lamata*, doctor theologus, ac denique *Petrus Galesinus*, Protonotarius, ut aiunt, Apostolicus.

Hi viri eruditissimi tantam conciliarunt auctoritatem editioni a se adornatae, ut ad huius normam prodierit altera, nempe Moguntina an. 1609, sumtibus Antonii Hierati, ac tertia Lugduni an. 1678, impensis Philippi Borde, Laurentii Arnaud et Petri Borde, utraque septem voluminibus in folio constans, ordine editionis Vaticanae in operum distributione nihil immutato ».

Nihilominus iam tum temporis non defuerunt viri cruditi, qui varios Vaticanae editionis defectus arguerent, praesertim quod non opera omnia recepta essent genuina, et quod non omnes legitimi Seraphici ingenii foetus essent recepti. Nam, ut dicit *Waddingus*³: « *Iulius Negronius S. L.*, vir alias pius et doctus, aliquanto incautius sciolis et criticis, qui facilius aliena negant, quam propria scribant opera, latissimum aperuit ostium ad eliminanda quaecumque libet opuscula Bonaventurae eaque aliis adscribenda, dum, uti refert *Heribertus Rosveydus*, suspicatus est, omnia opuscula spiritualia, quae sine auctore circumferebantur in

¹ *Sbaralea*, Suppl. pag. 143 n. 5. dicit: « *Opera omnia* (S. Bonaventurae) tomis 7 in fol. prodierunt Parisiis an. 1517 in 4° per Bertholdum Remblat, quae editio extat Romae in biblioth. conventus Ss. XII Apostolorum ». Errasse videtur doctus vir vel editor huius operis. Fortasse ista editio continet tantum plura opuscula.

² In *Commentario de Scriptoribus eccles.* t. III. col. 380., ed. Lipsiens. an. 1722.

³ *Scriptores Ord. Min. ed. Romae* 1806. pag. 51. col. 2.

Ordine Minorum, a pio viro collecta data esse in lucem sub nomine S. Bonaventurae. Atque ipse Rosweydis sex eiusdem sancti viri opuscula in controversiam vocat et tanquam suppositios foetus aliis patribus attribuit: *Alphabetum scilicet monachorum, Collationes octo; Speculum disciplinae ad Novitios; de Profectu religiosorum lib. I; de Profectu religiosorum lib. II; de Institutione novitiorum partem I.* » Deinde Waddingus plura profert, quibus nititur etiam ista sex opuscula Doctori Seraphico vindicare.

Quid valeant eius argumenta alibi erit discutiendum. Quoad quinque opuscula, quae ab editoribus Vaticanae editionis ut supposititia vel saltem dubia in appendice posita sunt, Waddingus fere cum ipsis convenit. Ex altera parte idem auctor recte asseruit, plura S. Bonaventurae opera genuina adhuc inedita esse, quae in nova quam moliebatur editione omnium operum S. Bonaventurae se editurum promisit. « Nos, inquit, magnam praeparamus additionem ad ea quae hucusque prodierunt in editione Vaticana omnium copiosissima, ex penu etiam Vaticano exscriptis multis quae nunquam prodierunt operibus ». Attamen egregius vir morte praereptus propositum suum exsequi non potuit; de quo dolens *Philippe Labbé* S. I.¹: « Utinam, inquit, aliquis in Waddingi locum subrogetur, qui utrumque munus praestet », scilicet anecdota edat et genuina a spuriis secernat.

Interim ex adversa parte surrexit *Casimirus Oudinus*, in Ordine Praemonstrantium primo professus, deinde ab Ordine et a fide apostata, qui in notissimo suo opere: *Commentarius de scriptoribus ecclesiasticis*, tum doctrinae duorum sanctorum Doctorum Thomae Aquinatis et Bonaventurae virulento animo detraxit, tum ope criticæ partium studio infectæ probare conatus est, plurima utriusque scripta esse supposititia². Neutrum dignum autumavit titulo Doctoris Ecclesiae et non raro levibus vel etiam falsis argumentis usus est, ut plurima, praesertim Seraphici, scripta inter spuria vel saltem dubia reiceret.

Post Oudini intemperantem criticam, licet pluries vera etiam ex levibus argumentis concludentem, duo Patres Ordinis S. Francisci de Observantia, reticito nomine (fuerunt autem *P. Ioannes Mazzucato* et *P. Ioannes de Augustinis*), novam et quartam paraverunt editionem, quae lncem aspexit Venetis an. 1751, ex typographia Stephani Orlandi et Ioan. Bapt. Albritii, 13 tom. in 4°.

Hi omnia et sola opera et opuscula editionis Vaticanae ediderunt, addita tamen quadam brevissima epistola S. Bonaventurae; ordinem tamen omnino mutarunt, distinguendo totam editionem in tres partes, quarum una opera certa, altera dubia, et tertia complecteretur ea quae ex corum sententia essent supposititia. Primo tomo præfixerunt prælocutionem, quae una cum vita S. Bonaventurae exhibet *Diatribam historicoo-chronologico-criticam in opera eiusdem*, in qua de singulis operibus sententiam suam ferunt, utrum sint genuina, necne. Promittunt quidem hi editores editionem ornatiorem et correctiorem, qualem et Waddingus praeparavit et *Philippe Labbé* exoptavit. « Labbé, inquiunt³, sane vota in cassum emissâ non videntur. Nam esto nos, qui et usu et ingenio parum possumus, huic perlustrandæ provinciae impares sumus, unanimo tamen nisu et concordibus

¹ In notis adjectis ad librum Roberti Bellarmini de Scriptor. eccles., ed. Venet. 1728, pag. 449. col. 2.

² Tom. III., Dissert. de script. S. Thomae col. 254; Dissert. de script. S. Bonav. col. 373.

³ Diatriba pag. 43. 46.

ausis in hoc omnem impendimus operam, ut quod a Waddingo promissum est, id plane exsolveremus ». Sed his promissis omnino non stetit rei executio. Textus enim operum, quem magis castigatum se exhibituros promiserunt, pluribus et gravioribus scatet mendis et etiam laeunis quam tres praecedentes editiones generales. Quoad criticam diiudicationem inter genuina et spuria opera ipsi medium viam sibi tenere visi sunt inter Oudinum (eius quidem convitia contra S. Doctorem omnino reprobat) et editores Romanos cum Waddingo; attamen plerunque sequuntur Oudinum faciem praferentem, ut ipsi confitentur. Sane iuxta eorum iudicium inter tredecim huius editionis volumina solummodo quinque sunt, quae certa Seraphici opera, numero viginti octo, continent.

Sed critica haec plus acquo intemperantior et quadam levitate laborans non potuit non sollicitare catholicos viros eruditos, imprimis intra Ordinem S. Francisci, ut tum falsas assertiones Oudini et editorum Venetorum refutarent, tum editionem vere castigata novis curis adornarent. Ipse R. mus Minister Generalis totius Ordinis S. Francisci Petrus Ioannetus de Molina, litteris datis Matriti 23 Maii 1763, mandatum dedit P. Benedicto Bonelli a Cavallesio, alumno reformatae Provinceiae Tridentinae S. Vigili, viro imprimis docto et in antiquitatis monumentis evolvendis plurimum versato, ut novam iuxta sanae criticæ regulas editionem operum S. Bonaventurae adornaret et simul provideret aberrationibus editorum Venetorum, quos ab intemperiore critica viri heterodoxi Casimiri Oudini deceptos fuisse conqueritur¹. P. Benedictus, postquam a P. Generali Ordinis ad hanc provinciam suscipiendam est electus, summo studio et indefesso labore arduum opus aggressus est. Primo corrogatis undique quotquot ad rem suam habere potuit documentis, opus insigne edidit, quod inscripsit: *Prodromus ad opera omnia S. Bonaventurae etc.*, in typographia Bassanensi 1767, sumtibus Reinondianianis. Hoc opus in libros octo divisit, et in libro I. tractat de vita seu gestis S. Bonaventurae, in II. de eius doctrina, in III. exhibet animadversiones circa eius scripta, in IV. canones pro rite formando iudicio circa eadem scripta, in V. indiculos et catalogos notis illustratos, in VI. enumerat editiones tum generales, tum singulares, in VII. codices manuscriptos, in VIII. et ultimo examen instituit de singulis operibus editis sive veris aut verisimilioribus, sive incertis et dubiis, sive manifeste supposititiis, et denique de ineditis. Hunc Prodromum excipere debuerat integra et castigata horum operum editio; attamen, cum P. Benedictus Bonelli iam proiecta aetate et viribus labore attritis esset, non absque causa timuit, ne

¹ Huius epistole satis longae existit exemplar a P. Chrysostomo ab Avolano, socio P. Benedicti Bonelli, fideliciter descriptum et in archivio conventus S. Bernardini Tridenti conservatum, cuius copia, a P. Fidei a Fanna transcripta, in archivio nostri Collegii extat. Operæ pretium duum aliquia ex ea hic sublícere. « Hinc est quod... sublimissimi meritis excitati tandem Doctoris eius (S. Bonaventurae), erga quem a juventute nostra speciem devotionis affectum professi sumus, ac multo iam tempore ardenter desideriom animum nostrum accenderit, procurandi eius operum novam eamque exactissimam editionem, ad normam et providi consilio, quod conceperat vir clarissimus Franciscanorum Annalium parens Lucas Waddingus, quod tamen morte preventus operæ complere hand potuit... Nec enim nos latet, plurimis sphalmatibus, laciniis ac mendis scatere hactenus publici iuris factas operum Seraphici Doctoris nostri editiones, quin ex harum numero exiquiam postremam Venetianam editionem, quam et si reliquis omnibus copiosiore magisque exactam probaverint viri erudití, non defuerunt tamen aequalis eruditio ac doctrinae theologi, qui depositi partium studiis, laudatae editionem ad rigidiore criterii canones revocantes, censoria virgula graviter ac pro merito carpunt Venetos editores, qui intemperantiori critica viri heterodoxi Casimiri Oudini decepti, vanas plurimes easque male cohaerentes et supposititiis laciniis aureolis et germanis D. Bonaventurae operibus perperam assuerunt; et contra vero inter spuria ac illegitima allegarunt quam plurima, quae certis documentis tanquam sinceri ac genuini praeclarissimi Doctoris partus sunt vindicante. Cum itaque, ut hisce aberrationibus provideretur, non aliud profecto obvium esset remedium quam novam editionem adorare » etc.

immensum opus, quod suscepserat, imperfectum relinquaret. Unde id unum egit, ut saltem anecdota, quae collegerat, publici iuris faceret, quod praestitit tribus voluminibus in folio sub titulo: *S. Bonaventurae etc. operum omnium Supplementum*, sub auspiciis Clementis XIV. P. M., Tridenti, 1772-1774. Haec volumina continent quadraginta quinque opera vel opuscula notis illustrata copiosissimis, quae infra singula enumerabuntur. — Ad rem quoque nostram faciunt verba eiusdem editoris in principio epistolae dedicatoriae ad Summum Pontificem Clementem XIV., primo tomo praemissae: «Mirum profecto erat vehementerque dolendum, quod aurea isthac Seraphici Doctoris nostri monumenta partim severioris et intemperantis criticæ iudicio eidem surrepta hinc inde distrahi propriisque auctoris honore privari, partim etiam ignorata penitus et neglecta in angulis latebrisque bibliothecarum squalere tamdiu sinerentur. Quamobrem nos ipsi de nobis saepissime conquerebamur, ingenuo iustoque pudore succensi, probe intelligentes, quod nostra potissimum interesse iam diu debuisset, ea ab omni sive temporum sive hominum iniuria vindicare¹». — Verum ante P. Benedictum Bonelli alias vir doctissimus ex familia Minorum Conventualium, nempe Magister *Ioannes Hyacinthus Sbaralea*, qui mortuus est anno 1763, Oudinum in multis solide refellerat et certioribus argumentis non pauca opera S. Bonaventurae restituerat in suo opere: *Supplementum ad scriptores trium Ordinum S. Francisci*, primo editum Romae, anno 1806 (i. e. quadragesimo tertio post eiusdem obitum), quo opere manuscripto P. Bonelli scite usus est, ut ipse ingenue fatetur in praefatione ad *Prodromum* pag. XI. — Porro hoc saeculo decimo nono decurrente,

¹ Morita P. Benedicti Bonelli prorsus singularia et paucis satis cognita erga opera Seraphici Doctoris iure exigere videntur, ut hoc loco aliquid de hoc eruditissimo viro inseratur, quod accipimus ex libculo: Cenni intorno alla vita ed agii scritti del P. Benedetto Bonelli da Cavallese, de' Minori Riformati di S. Francesco , Trento, Monzani 1861. Natus est igitur 26 Dec. 1704 a nobilibus parentibus Iosan. Dominico Bonelli et Francisca Antonia Miorini, in pago Cavallese valle Fiemme, non longe distante a Tridente. Studiis humanioribus vacavit Tridenti in scholis Societatis Iesu; habitum S. Francisci cum nomis Benedicti assumptis inter Minores Reformatos 26 Maii 1721. Finito cum laude novitatu, studiis philosophicis et theologicis sedulo incubuit in scholis suae Provinciae. Pietae et doctrina pree ceteris excellens, ad sacerdotium promotus est mense Decembris 1728. Ab anno 1731 officio lectoris primo philosophiac et deinde theologicac in scholis Ordinis functus est. Eodem tempore studiis continuandis, libris scribendis et verbo Dei praedicandi indefesse incubuit. Sua Provinciae Definitor electus est 1745 et postea loco Ministri Provincialis interfuit Capitulo Generali 1756 Murciae in Hispania celebrato, ubi electus est Definitor Generalis Germaniae nationis, quo munere fungens adstitit Capitulo Generali 1765 Mantuae habito. Ipsi a Capitulo demandatum fui, ut litteras ad Clementem XIII., contra laxitates in libro de doctrina morali irreptas et etiam contra probabilissimum componeret; quod cum multa eruditione peregit. Eodem tempore a Ministro Generali Petro Ioannetio de Molina accepit mandatum, de quo supra locuti sumus, edendi opera S. Bonaventuræ. Anno 1778, vigesimo octavo Marti, iterum ad dignitatem Definitoris Generalis assumptus est, subrogatus in locum P. Leandri Luegmayer, morte praepeti. Usque ad extremum vitæ indefesse laboribus suis intentus, pie in Domino mortuus est 28 Octobris 1773, Tridenti in conventu S. Bernardini. Solitudinis amore, otio odio, verbo Dei praedicandi assidutate, facundia et memorias excellentia, studiorum rara patientia, eruditio copia, morum gravitate, in Deum pietate apud omnes reverentiam sibi et auctoritatem conciliavit singularem. Scriptis 107 opera vel opuscula, quorum nonnulla ad asceticam, sed plurima ad historiam ecclesiastican antequamque notitiam et ad ethicas christianas spectant. Typis publicata sunt tantum triginta eius opera, inter quae praeceptor duo a nobis memorata aliqua sunt ascetica et plurima ad res historicas spectantia, ut Dissertazione apologetica sul martirio del B. Simone da Trento nell'anno 1475 dagli Ebrei ucciso, Trento 1747; Vindiciae Romani Martyrologi XIII Augusti, S. Cassini Foro-Cornelensis martyris etc., Veronae 1751, cum aliis opusculis hoc opus dependentibus; Dissertazione intorno alla sancti e martirio del B. Adalpreto, Vescovo di Trento, dedicata a S. Santità Benedetto XIV., Trento 1754; Notizie storico-critiche intorno al B. M. Adalpreto ed intorno ad altri vescovi della Germania e dell'Italia ai tempi dello scisma di Federigo I., 2 vol. in 4°, Trento 1760-1761; Notizie storico-critiche della chiesa di Trento, Trento 1762; Monumenta ecclesiastica Tridentinæ, Tridenti 1765, in 4°; Osservazioni sulla giunta e critica fatta dal P. Zaccaria; Dell'indulgenza della Porziuncula. Plurima quae scriptis pro ethica severiore vindicanda, magna ex parte sunt inedita, sicut et opus, quod paucis ante mortem diebus denuo complevit, cum prima vice anno 1778, igne in eius cella casu exorto, fere totus consumtus esset, cuius titulus est: De fide, moribus et disciplina adversus profanas opinionum novitatis doctrina sacra et antiqua, ex operibus Doctoris Seraphici Bonaventuræ ac aliorum Patrum atque Doctorum deducta, secundum ordinem locorum theologicorum digesta et in libros XIV ac 3 tomos distributa, pro rite instituenda inventute ecclesiastica et religiosa.

quatuor novae editiones omnium operum S. Bonaventurae a diversis editoribus in Italia annuntiatae fuerunt, sed harum nulla lucem aspergit.

At quinta horum operum editio ab an. 1864 prodire coepit Parisiis apud Ludovicum Vivès, cura et studio A. C. Peltier, ecclesiae Rhemensis canonici. Sub respectu artis typographicae editio laudem meretur; etiam sistema interputationis et orthographiae modernis usibus est accommodatum. Verum quoad intrinsecum editionis pretium multa sunt quae desiderantur, multa quae approbari non possunt. In primis non exhibentur nisi opera, quae exstant in editione Veneta, adiecta tantum parva epistola S. Bonaventurae ad Fr. Laurentium, quae ex Waddingo sumta est. Textus iuxta Venetam, omnium pessimam editionem, impressus est, correctis tamen hinc inde aliquibus erroribus typographicis, et mutatis pluries nonnullis verbis, quae D. Peltier visa sunt falsa. Codices idem non consuluit nisi unum super Sententias, cuius, ut ipse dicit, saepe se factrum usum sperat¹; nullibi tamen dicit, ubi eo usus fuerit. In primo tomo Vita S. Bonaventurae et Diatriba historico-chronologico-critica editionis Venetae reimpresae sunt, nulla ibi facta mentione confutationis et a Bonelli et a Sbaralea factae. Adduntur tamen in notis ad mitigandam immoderatam eorum criticam nonnullae generales observationes in lingua Gallica². In dicta praefatione editor dicit, se hac potissimum ratione Commentaria in libros Sententiarum primo loco edidisse, ut hac ratione ipse apprehenderet sensim ac pedetentim modum loquendi ac stylum S. Bonaventurae³. Addendum tamen est, quod post editos tres priores tomos D. Peltier, ut ipse dicit in principio quarti tomi, a clarissimo D. Prospero Guéranger obtinuit *Prodromum ad opera omnia S. Bonaventurae*, editum a P. Benedicto Bonelli, et exinde ad singula opera praemittit plurima ex Prodromo ad Oudinum et Venetos refutandos desunta; sed neque P. Bonelli sententiis semper adhaesit, quin tamen aliquam auctoritatem vel rationem specialem adduceret, ut rationes Prodromi dilueret. De operibus in tribus tomis Supplementi a P. Bonelli editis nullam facit mentionem, licet de eorum existentia monitus fuerit, eaque edere ceterisque operibus addere omnino neglexit.

Eapropter optimo consilio R.mus Minister Generalis *P. Bernardinus a Portu Romatino* an. 1871 proposuit publicare novis curis et studiis editionem operum S. Bonaventurae completissimam, quae praeter opera in praefatis quinque editionibus publicata integrum *Supplementum* P. Bonelli et alia opuscula anecdota contineret, textu emendato et postillis marginalibus illustrato. Ad quod opus perficiendum elegit virum maxime idoneum, *P. Fidelem a Fanna*, Provinciae Venetae lectorem theologum. Qui cum per decem annos immensis laboribus omnia monumenta ad hanc editionem spectantia collegerit, et ideam parandi hanc edi-

¹ Tom. I préface ... dont nous espérons faire souvent usage.

² Rationem, quare in lingua Gallica loquatur, sans singularem editor hanc ibidem affert: « Le lecteur ne s'offensera pas si, dans la plupart de ces notes, comme dans cette préface, nous lui parlons en français, au lieu de le faire en latin. C'est que nous voulons exprimer clairement notre pensée, et la faire comprendre à nos lecteurs, et que nous courrions risque de manquer ce double but, si nous adoptions une autre langue que notre langue maternelle ».

³ « En l'étudiant donc avant les autres, nous apprendrons insensiblement à connaître la manière et le style de notre auteur, et par ce moyen nous nous mettrons plus en état d'apprécier la juste valeur des objections que les éditeurs de Venise ont eu pourvoir éléver contre une partie certainement trop considérable des autres écrits qui portent le nom de saint Bonaventure, en se fondant plus souvent sur une prétendue différence de style ».

tionem, adhibitis omnibus modernae artis criticæ subsidiis, conceperit viamque ad eam executioni mandandam forti animo aperuerit, merito totius huius editionis primus et principalis auctor censeri debet. Iustum igitur omnino nobis videtur, ut, quoniam omnipotenti Deo placuit illum superiore anno de praesenti saeculo eripere, vitae ipsius et laborum hoc loco piam memoriam faciamus.

Natus est P. Fidelis 24 Decembris 1838 ab honestis parentibus Oswaldo Maddalena et Angela Marusmattius in parvo vico Fannae, provinciae Italicae Foriulii (Friuli). Primis litterarum elementis in patria imbutus, mox Venetiis sub disciplina pii et docti sacerdotis *Ioannis Baptiste Piamonte* in studiis humanitatis versatus est. Divina inspiratione ad Ordinem Seraphicum amplectendum vocatus, ibidem in conventu S. Michaelis in Insula a R.mo *P. Bernardino a Portu Rotativo*, illo tempore Ministro Provinciali Reformatae Provinciae Venetae et actuali Ministro Generali totius Ordinis S. Francisci, habitum religiosum die 29 Septembris 1855 suscepit, et in manibus eiusdem 19 Septembris 1858 solemnem emisit professionem.

Praeclaro ingenio, singulari diligentia atque firmo constante animo praeditus, insignes fecit progressus in studiis rhetoricae, philosophiae et theologiae. Eodem tempore initiatus est doctrinae vere Seraphicae S. Bonaventurae, duce A. R. P. *Antonio Maria a Vicetia*, actuali Ministro Provinciali laudatae Provinciae Venetae et editore notissimo Breviloquii S. Bonaventurae variis additionibus illustrati. Ad sacerdotium promotus 26 Decembris 1862, paulo post iam ita doctrina et moribus exenitus et maturus suis superioribus visus est, ut munus lectoris ei committerent. Nec spes de eo concepta fefellit, dum philosophicas disciplinas et Breviloquium S. Bonaventurae in scholis Provinciae suaegregie explicabat. Ob temporum tamen vicissitudines pluries cum suis clericis studentibus locum mutare coactus est, docendo 1866-1867 in conventu Sebetensi Provinciae S. Leopoldi Tyrolensis, et deinde in conventu Cimellarum prope Nicacam (Nizza). Gravi pectoris morbo bis repetito, docendi muenero anno 1869 valedicere coactus est. Sanitati utecumque restitutus, occasione Concilii Vaticani a R.mo Ministro Generali Romanu accessitus est (9 Februarii 1870), ut genuinam S. Bonaventurae de praerogativis Summi Pontificis doctrinam defendereret; quod brevissimo tempore absolvit egregio opusculo: *Seraphici Doctoris S. Bonaventurae Doctrina de Romani Pontificis primatu et infallibilitate*, Romae 1870. Paulo post contra pseudo-liberalismum scripsit italica lingua tractatum: *Urgente escursione contro una mano di ausiliari massonici*, Venezia 1871. Tum vero a R.mo Generali ipsi cura adornanda novae editionis operum S. Bonaventurae commissa est. Praemissis diligentissimis studiis praeparatoriis, mox perspexit, non sufficere antiquas editiones utecumque recognitas iterum praelo subiicere, sed meliores codices manuscriptos, sive edita opera contineant sive aneedota, ex bibliothecarum pulvere esse conquirendos, consulendos, ad apicem conferendos, ut nova illa editio foret et completa et iuxta artis criticae regulas correcta. Unde speciali diplomate R.mi Ministri Generalis munitus, plurium bibliothecarum thesauros felici successu perlustrare coepit. Litteris Venetiis 14 Iulii 1871 datis et ad Praefectos praecipuarum Europæ bibliothecarum missis, iam notitias plurimas de codicibus ad S. Bonaventuram spectantibus colligere potuit. Nihilominus neque hoc satis sufficere intellexit, sed sibi ipsi bibliothecas adenandas et accurate perlustrandas

esse, quo omnia documenta hue spectantia colligere posset. Unde praeter Italiam peragravit omnes Europae terras, si excipias Russianam et Sueciam, nec ulli cedebat difficultati nec parcebat labori, ut colligeret ex bibliothecis tum publicis tum privatis etiam documenta minoris momenti, quae aliquo modo opera vel vitam S. Bonaventurae possent illustrare. De methodo sane idonea, quam in perscrutandis bibliothecis sequebatur, ipse in libro suo mox laudando rationem reddidit. Hac diligentia et hac sua methodo adhibita, et plura hucusque anecdota Seraphici Doctoris opera in latebris bibliothecarum delitescentia detexit, et meliores iam editorum librorum codices ad textum eorum non raro depravatum vel mutilum emendandum conquisivit, et plurima historiae litterariae documenta notavit, quae tot quaestionibus circa genuina S. Doctoris opera obortis, nec hucusque sufficienti modo solutis, certius resolvendis inservirent. Incredibili studio parique diligentia et eximia artis paleographicae peritia octo annorum spatio fere quadringentas bibliothecas Galliae, Angliae, Belgii, Helvetiae, Germaniae, Daniae, Austriae, Bavariae, Bataviae, Hispaniae, Portugalliae, Italiae perlustravit, et plurimum sociorum auxilio suffultus, ad minus quinquaginta millia codicium accuratius examinatorium in multis voluminibus manu exaratis descripsit. In his suis commentariis, praeter ea quae ad S. Bonaventuram spectant, plurimos etiam aliorum auctorum codices manuscripts memoratu dignos diligenter adnotavit, praesertim eos omnes, qui ad Ordinis nostri auctores ante saeculum XVI. viventes, vel ad historiam Ordinis spectant. Quae notitiae de antiquis Ordinis nostri auctoribus eo pluris facienda sunt, quod magna horum operum pars nondum praeolo publicata, et non pauca ipsi Waddingo et Sbaraleae sunt incognita.

Festo saeculari ab obitu S. Bonaventurae sexto anno 1874 recurrente, per breve tempus a visitandis bibliothecis desistens, composuit librum illum iam laudatum: *Ratio novae collectionis operum omnium Seraphici Doctoris S. Bonaventurae*, in quo et de causis atque methodo novae editionis parandae diffuse disserit, et de quibusdam S. Bonaventurae libris manuscriptis tractat, varia inde exhibendo specimina; denique catalogum contextit ineditorum operum, quae sub nomine S. Bonaventurae in multis bibliothecis exstant et quae usque eo detexerat. Hic liber, licet brevissimo tempore confectus, a viris doctis atque in arte critica exercitatis ubique cum plausu receptus est¹. Ex Hispania et Portugallia reversus, P. Fidelis se contulit in domum, quam R. mus P. Generalis prope Florentiam in vico, qui vulgo vocatur Quaracchi (Clarae Aquae), sub titulo *Collegii S. Bonaventurae* parare incepérat, ut ibi cum sociis, quos etiam in perlustrandis bibliothecis adhibuerat et ad huiusmodi studia formaverat, longo et arduo labore ad editionem disponendam melius vacare posset. Inde autem saepius digrediens, annis 1878-

¹ Clarissimus Dns. Leopoldus Delisle, manuscriptis Nationalis Bibliothecae Parisiensis praefectus, in publica sessione Academie Inscriptionum hunc librum laudibus prosecutus est (Académie des Inscriptions et belles-lettres, bulletin de Juillet-Août Septembre 1874 pag. 301. 302). In eodem sensu scriperunt de ipso: Cl. D. Sommervogel, Études religieuses, philosophiques, historiques et littéraires, tom. VI. Août 1874; Cl. D. Eugène Gardereau O. S. B., Monde 1874, N. 300 et 309; Polybiblion, revue bibliographique universelle, Ser. II. Paris 1875; L'Univers, 20. Février 1875; L'Union, 28 Sept. 1874. Item in Italia Cl. D. Cesare Guasti, Revista universale, Marzo 1875; La Scienza e la Fede, Napoli, vol. 94. fasc. 562, Agosto 1874; Cariò, revista religiosa, scientifica, letteraria, Napoli 1875, Febrero. In Germania: P. Schneemann S. I.: Stimmen aus Mirra-Laach 1876, Heft 9; Der Katholik, 1876, Juli; Literarischer Handweiser, 1874. In Anglia: The Tablet. In Hispania: Cl. D. I. Ortí y Lora, la Scienza Cristiana, Vol. 2. N. 7, 1877, Marzo e Abril; El Siglo futuro, 1877, 11 Abril. Occasione eiusdem libri Regalis Academiae historiae Matritensis (la Real Academia de la historia) in congregacione die 3 Decembris 1877 habita sua sponte honorificum diploma membris correspondentis extranei P. Fidelis impetriri decrevit.

1879 plures bibliothecas Italiae adiit et non parum curae et laboris suscepit, ut novo Collegio bibliothecam optimis ad rem instructam operibus compararet. A festo tandem S. Bonaventurae, 14 Iulii 1879, una cum septem sodalibus ibi congregatis praeparationi proximae eiusdem editionis totis viribus incunebat.

Sed inscrutabili divinae Providentiae consilio contigit, ut in Quadragesima anni 1880, dum nonnullas superioris Italiae bibliothecas nimio labore perlustrabat, germen morbi, quo peremptus est, susciperet. Morbo illo in fine mensis Maii eiusdem anni ingravescente, fere ab eodem tempore per annum et ultra in lecto decumbere cogebatur, quin tamen quidquam de ingenii alacritate, de animi fortitudine, de rei agenda sollicitudine remitteret, donec lenta tabe consumtus, saepissime Eucharistico cibo aliquis Ecclesiae Sacramentis rite munitus, Summi Pontificis benedictione Apostolica et ultimo vitae suae die presentia R.mi P. Generalis, sui in Christo patris, consolatus et divinae voluntati penitus resignatus, pie inter Fratrum preces in Domino obdormivit, die festo S. Clarae, 12 Augusti superioris anni 1881. *Consummatus in brevi explevit tempora multa* (Sap. 4, 13), cuius memoria in benedictione sit.

II.

His secundum rerum ordinem enarratis, breviter proponamus, quid pro nova editione faciendum a praecedentibus editoribus nobis relictum sit.

Primus quidem defectus illarum editionum est, quod textus in nullo editorum operum est plene correctus, immo in plurimis operibus scatet mendis, lacunis atque interpolationibus, quae in Vaticanam editionem irrepererunt et in sequentes transierunt. Nonnulla opera iam in primis editionibus non nisi valde mutila et vitiata in lucem prodierunt, ita ut vix mediocri ingenio, nemus Seraphico Doctore digna videantur. Ut de aliis libris hoc loco taceamus, ipse *Commentarius in libros Sententiarum* vitiis modo memoratis minime caret. De hoc iam conquestus est Petrus Trigosus O. S. Fr. Capuc.¹ his verbis: «Omnia exemplaria, quae ego vidi (agitur de quodam loco in quaest. 1. Prologi), sunt mendoza, quod frequenter invenio in isto Seraphico Doctore. Et valde doleo, quod tantus Doctor tot scateat mendis, quod nescio quibus sit imputandum. Eius tamen opera emendata et aucta fel. record. Sixti V. P. M. iussu valde desiderantur». Multa specimina eorum, quae tum in *Commentario ad Sententias*, tum in *Commentario ad Ecclesiasten* omissa sunt, offert laudata *Ratio novae collectionis* etc.² Plura alia specimina suppeditat hic primus nostrae editionis tomus fere in singulis paginis, quamvis de plurimis erroribus typographicis ne mentionem quidem fecerimus. Grave hoe vitium editionum praecedentium manifeste opportunam esse novam editionem comprobat; nec remedium contra illud exhiberi posse constat, nisi consultis pluribus et melioribus codicibus. Sciunt enim omnes eruditii, plerosque codices oscitantia et imperitia amanuensium plurimis mendis et lacunis esse corruptos. Hoc maxime accidit saeculis a XIII. ad XV.; partim ob scripturam multis siglis sive notis compendiariis valde abbreviatam ideoque lectu saepe perdifficilem, partim ob multitudinem librariorum imperitorum, qui quaestum ex

¹ Summa theol. S. Bonaventurae, Lugduni 1616, pag. 48, col. 4.

² Pars II, pag. 200 seqq.

libris describendis faciebant. Linguae latinae vel omnino imperiti, vel non satis periti, solent hi quam plurimos admittere errores, qui claritatib[us] dictionis officiunt, non raro sensum mutant vel saltem latinitatem ab auctore non neglectam soloceismis, verborum transpositionibus vel omissionibus quandam barbariem olere faciunt. Vetus est doctorum virorum querela de libris mendose scriptis. Ut de Cicerone taceamus, *Ioannes Gerson*¹ sic loquitur de corruptis per ineptias librariorum libris, « quales protulit actas nostra plurimos, quorum mendoza fuerunt adeo volumina, ut consultius fuisse nulla quam talia ministrare... Hanc aestimant aliqui non minimam iacturam tribuisse studiis ac universitatibus nostrae tempestatis, dum quilibet admittebatur ad scribendum non probatus, non cognitus. Exempla quoque dabantur incorrecta » etc. Nec defuerunt praesertim saeculo XIV. et XV. interpolatores, qui bona vel mala fide glossas operi describendo inseruerunt; nec raro alii aliquam partem operis ut sibi minus utili omiserunt. Hinc saepe egregia opera, tam edita quam inedita, visa sunt ita incorrecta, obscura, sententias contradictoriis referta, ut suis quandoque indigna auctoribus appareant. Haec criticae artis ope nativee suae puritati restituere tanti est pretii, ut qui haec praestiterit velut alter operis parens haberit possit. Hac ratione ductus P. Fidelis a Fanna nulli pepercit diligentiae et labori, ut idoneos ad id praestandum codices quam plurimos inveniret; et nos omnem diligentiam adhibuiimus et adhibituros esse pollicemur, ut textus originalis S. Bonaventurae, quantum media et vires suppetunt, pristinae integritati restituatur.

Secundo loco illud etiam dolendum est, quod scilicet in praecedentibus editionibus tanta adhuc incertitudo subsistat in discernendis S. Doctoris scriptis dubiis vel spuriorum a genuinis. Censores praecipui de hac re tractantes ita inter se dissident, ut circa multa opera sibi contradicant. Magna inde confusio in republica litteraria evitari non potuit, dum lectores iuxta censorum quos consulunt diversa iudicia non tantum dissident in iudicando de operum authenticitate, sed etiam, allegando sententias ex his libris desumptas, mox S. Bonaventuram auctorem proclamant, mox alium scriptorem. Nam dissidentium iudiciorn varietatem ut lector propriis oculis cernere possit, operae pretium duximus, ex libro laudato P. Fidelis² hic conspectum annexere omnium operum S. Bonaventurae, cum sententiis e regione diversitate, quibus illi quatuor auctores, quos superius nominavimus, eadem opera aut certa aut spuria aut dubia diversimode iudicarunt. Hi sunt *Oudinus, editores Veneti, Sbaralea et P. Benedictus Bonelli* in locis iam citatis. Subnectimus etiam catalogum eorum operum, quae ab eodem *Bonelli* in *Supplemento* suo sunt edita, cum notis, quibus auctor in *Prodromo* et in ipso *Supplemento* eadem ut certa aut verisimilia distinxit.

¹ De Laude scriptorum consid. 6.

² Pag. 28 seqq.

CONSPECTUS

OPERUM EDITIONIS VATICANAЕ

ET NOTARUM QUIBUS EADEM IN ORDINE AD AUCTOREM

DISTINGUUNT CENSORES PRAECIPUI

VIDELICET

CASIMIRUS OUDINUS, VENETI EDITORES, P. IOAN. HYACINTHUS SBARALEA

ET P. BENEDICTUS BONELLI.

ORDO EDITIONIS VATICANAЕ	Apud Casimirum Oudinum	Apud V e n e t o s Editores	Apud P. Io. Hyacint. Sbaraleam	Apud P. Benedictum Bonelli
1. Principium S. Scripturae. Incipit: <i>Ostendit mihi Dominus... fructus duodecim. Probatissimae perfectissimaeque legis integritas.</i>	spurium	spurium	spurium	certum
2. Illuminationes Ecclesiae, seu Expositio in Hexaëmeron. Incipit: <i>In medio Ecclesiae aperuit os eius... In verbis istis docet Sapiens.</i>	spurium	spurium	spurium	certum
3. Expositio in Psalterium. Incipit : <i>Quisquis ad divinae paginae lectionem erudiendus accedit.</i>	certum	spurium	certum	certum
4. Expositio in Psalm. 118. Incipit: <i>Alleluia, Laus, honor... Beati immaculati. Nota: Sacra Scriptura dicitur paradisus.</i>	certum	spurium	spurium	spurium
5. Expositio in Ecclesiasten. Incipit: <i>Beatus vir, cuius est nomen Domini... Cum sicut vult beatus Dionysius.</i>	certum	spurium	certum	certum
6. Expositio in Sapientiam. Incipit: <i>Diligite lumen sapientiae... Quoniam eodem habet res formari.</i>	certum	certum	certum	certum
7. Expositio in Lamentationes Hieremiae prophetae. Incipit: <i>Tempus plangendi et tempus saltandi. In verbo isto.</i>	certum	certum	certum	certum

ORDO EDITIONIS VATICANAEE	Apud Casimirum Oudinum	Apud Vene to s Editores	Apud P.Io. Hyacinth. Sbaraleam	Apud P. Benedictum Bonelli
8. Expositio in cap. VI. Sancti Matthaei. Incipit : <i>Pater noster</i> etc. Oratio haec privilegiata est.	certum	dubium	certum	certum
9. Expositio in Evangelium Lucae. Incipit: <i>Spiritus Domini super me...</i> Considerantibus nobis.	certum	dubium	certum	certum
10. Expositio in Evang. Ioan. Incipit : <i>Nunquid ad praeceptum tuum...</i> Cum inter quatuor sancta animalia.	spurium	dubium	spurium	spurium
11. Collationes in Ioannem. Incipit: <i>In principio erat Verbum.</i> Supposita luminali expositione.	spurium	dubium	spurium	spurium
12. Sermones de tempore. Incipit: <i>His autem fieri incipientibus..</i> Quoniam in Evangelio hodierno ponuntur praesagia.	dubii	spurii	non omnes genuini	certi cum spurii nonnullis
13. Sermones de Sanctis. Incipit: <i>Mihi absit gloria nisi in cruce...</i> Narrat Valerius Maximus.	dubii	spurii	non omnes genuini	certi cum spurii nonnullis
14. Sermones de communi Sanctorum. Incipit: <i>Species caeli gloria stellarum.</i> Per caelum recte Ecclesia sancta intelligitur.	dubii	spurii	non omnes genuini	certi cum spurii nonnullis
15. In libr. primum Magistri Sententiarum. Incipit: <i>Profunda fluviorum scrutatus est...</i> Verbum istud sumtum ex lob.	certum	certum	certum	certum
16. In libr. secundum. Incipit: <i>Solummodo hoc inveni quod Deus...</i> Sollicite consideranti praesentis libri.	certum	certum	certum	certum
17. In libr. tertium. Incipit: <i>Deus autem qui dives est in misericordia...</i> Verbum istud scribitur ad Ephesios.	certum	certum	certum	certum
18. In libr. quartum. Incipit: <i>Unguentarius faciet pigmenta suavitatis...</i> Verbum istud scribitur in Ecclesiastico.	certum	certum	certum	certum

ORDO EDITIONIS VATICANAЕ	Apud Casimirum Oudinum	Apud Vene to s Editores	Apud P. Io. Hyacinth. Sharaleam	Apud P. Benedictum Bonelli
19. De reductione artium ad theologiam. Incipit : <i>Onne datum optimum.... In hoc verbo tangitur origo omnis illuminationis.</i>	dubium	dubium	certum	certum
20. Breiloquium. Incipit: <i>Flecto genua mea ad Patrem... ut impleanxi in omnem plenitudinem Dei.</i> Magnus doctor gentium.	genuinum	certum	certum	certum
21. Centiloquium. Incipit: <i>Ecce descripsi eam tibi tripliciter... Informans Sapiens in his verbis.</i>	certum	certum	certum	certum
22. Pharetra. Incipit: In conversionis meae primordio cum ob mentis recreationem auctoritates Sanctorum legerem.	spurium	spurium	certum	certum
23. Declaratio terminorum theologiae. Incipit: <i>Omnipotens Deus Pater, Filius, Spiritus sanctus unus est Deus.</i>	dubium	dubium	certum	certum
24. Compendiosum principium in Libros Sententiarum. Incipit: <i>Gyrum caeli circuivi sola etc.</i> Quam sit libri Sententiarum inaccessibilis celus.	spurium	spurium	spurium	verisimile
25. Sententiae sententiarum carmine digestae. Incipit: <i>O fons splendoris, vas dulcoris.</i>	spurium	spurium	spurium	certum
26. De quatuor virtutibus cardinalibus. Incipit: <i>De quatuor virtutibus cardinalibus sunt virtutes politicae.</i>	non indignum	dubium	spurium	verisimile
27. De septem donis Spiritus sancti. Incipit: <i>Onne datum optimum... Sanctus Iacobus apostolus.</i>	dubium	certum	spurium	spurium
28. De resurrectione a peccato ad gratiam. Incipit: <i>Paulus apostolus videtur firmiter asserere.</i>	non indignum	certum	spurium	spurium
29. De tribus ternariis peccatorum infamibus. Incipit: <i>Tres sunt ternarii peccatorum infames.</i>	non indignum	spurium	dubium	certum

ORDO EDITIONIS VATICANAЕ	Apud Casimirum Oudinum	Apud Vene to s Editores	Apud P. Io. Hyacinth. Sbaraleam	Apud P. Benedictum Bonelli
30. Dieta salutis. Incipit: <i>Haec est via , ambulate in e... Magnam misericordiam facit qui erranti viam ostendit.</i>	spurium	spurium	spurium	spurium
31. Meditationes vitae Christi. Incipit: <i>Inter alia virtutum et laudum praeconia.</i>	spurium	spurium	spurium	spurium
32. Lignum vitae. Incipit: <i>Christo confixus sum eruci. Verus Dei cultor Christique discipulus.</i>	non indignum	certum	certum	certum
33. De quinque festivitatibus pueri Iesu. Incipit: <i>Cum secundum virorum venerabilium.</i>	spurium	spurium	spurium	certum
34. Officium de passione dominica. Incipit: <i>Domine , labia mea aperies... Invitator. Christum capitum et derisum, flagellatum et crucifixum, venite adoremus. Hymn. In passione Domini.</i>	spurium	spurium	certum	certum
35. Opus contemplationis. Incipit: <i>Iesus ineffabilis persona Trinitatis.</i>	spurium	spurium	spurium	certum
36. Laudismus de sancta cruce. Incipit: <i>Recordare sanctae crucis, Qui perfectam vitam ducis.</i>	spurium	spurium	certum	certum
37. Philomena. Incipit: <i>Philemena prævia temporis amoeni.</i>	spurium	spurium	spurium	verisimile
38. De septem verbis Domini in cruce. Incipit: <i>Iesus salutis hostia , salutis sacrificium.</i>	spurium	spurium	certum	certum
39. Speculum B. M. Virginis. Incipit: <i>Quoniam, ut ait beatus Hieronymus, nulli dubium est.</i>	spurium	spurium	spurium	spurium
40. Officium de compassione B. M. Virginis. Incipit: <i>Domine , labia mea aperies... Invitator. Cum Maria Virgine fervide ploremus, in sepulcro positum venite adoremus.</i>	spurium	spurium	spurium	dubium

ORDO EDITIONIS VATICANAЕ	Apud Casimirum Oudinum	Apud Veneto s Editores	Apud P. Io. Hyacinth. Sbaraleam	Apud P. Benedictum Benelli
41. Corona B. M. Virginis. Incipit: Cam incunditate memoriam nominis Mariae celebremus.	spurium	spurium	certum	certum
42. Carmina super canticum Salve Regina. Incipit: Salve Virgo virginum , stella matutina.	spurium	spurium	spurium	certum
43. Laus B. V. Mariae. Incipit: Ave caeleste lilyum, Ave rosa speciosa.	spurium	spurium	spurium	certum
44. Psalterium minus B. M. Virginis. Incipit: Ave Virgo , vitae lignum.	spurium	spurium	spurium	verisimile
45. Psalterium maius B. M. V. Incipit: Arripe il- lam , et exaltabit te... Psalm. Beatus vir, qui diligit nomen tuum, Maria Virgo.	spurium	spurium	spurium	dubium
46. Sermones de decem praeceptis. Incipit: Si vis ad vitam ingredi... Verba ista scripta sunt in Matthaeo, et sunt verba Salvatoris.	spurium	spurium	certum	certum
47. Epistola vigintiquinque memorabilium. Incipit : In Christo suo dilecto... Qualicunque homine veteri iam exuto.	certum	dubium	certum	certum
48. De regimine animae. Incipit: Primum omnium necesse habes , anima mea.	incertum	dubium	certum	certum
49. Formula aurea de gradibus virtutum. Incipit: Accedite ad Dominum et illuminamini... lus hominis est ad Deum accedere.	spurium	spurium	certum	verisimile
50. De pugna spirituali. Incipit: Eia nunc milites Christi, bellum spirituale ingressuri.	spurium	dubium	dubium	certum
51. Speculum animae. Incipit: Arbor mala fructus malos facit , dicit Dominus. Secundum Glos- sam interlinearem.	spurium	spurium	certum	certum

ORDO EDITIONIS VATICANAÆ	Apud Casimirum Oudinum	Apud Vene tos Editores	Apud P. Ia. Hyacinth. Sharaleam	Apud P. Benedictum Bonelli
32. Confessionale. Incipit: In Dei tabernaculo, id est in sancta Ecclesia.	spurium	spurium	spurium	spurium
33. De praeparatione ad missam. Incipit: Ad hono- rem gloriose et individuae Trinitatis.	incertum	dubium	certum	certum
34. De instructione sacerdotis ad se praeparandum ad celebrandam missam. Incipit: Ad missam celebrandam sex consideranda sunt.	incertum	dubium	spurium	certum
35. Expositio missae. Incipit: <i>Christus assistens Pontifex</i> . Apostolus ad Hebreos dicit illa verba de Domino Iesu.	spurium	spurium	spurium	certum
36. De sex alis Seraphim. Incipit: <i>Da occasionem sapienti...</i> Cum igitur ex levi saepe occa- sione.	genuinum	certum	certum	certum
37. Collatio de contemptu saeculi. Incipit: Septem sunt in mundo, quae si homo bene perpen- deret.	dignum	dubium	certum	certum
38. De septem gradibus contemplationis. Incipit: Contemplativorum aquilinos obtutus acui.	spurium	spurium	spurium	certum
39. Exercitia quaedam spiritualia. Incipit: Ut in virtutibus conserveris, oportet.	spurium	dubium	dubium	certum
60. Fascicularii pars prima incipit: <i>Scire debes, quod quanvis omnia</i> . Pars secunda incipit: <i>Fasciculus myrrhae dilectus meus...</i> loqui- tur anima devota.	spurium	dubium	dubium	certum
61. Soliloquium. Incipit: <i>Flecto genua mea ad Pa- trem... ut impleamini in omnem plenitudi- nem Dei</i> . Apostolus Paulus, vas aeternae elec- tionis.	dignum	certum	certum	certum
62. Itinerarium mentis in Deum. Incipit: In princi- pio primum principium... <i>Beatus vir...</i> Cum beatitudine.	genuinum	certum	certum	certum

ORDO EDITIONIS VATICANAЕ	Apud Casimirum Odiniūm	Apud Venetos Editores	Apud P. Io. Hyacinth. Sbaraleam	Apud P. Benedictum Bonelli
63. De septem Itineribus aeternitatis. Incipit: <i>Eum qui venit ad me non eiciam foras</i> , inquit Salvator. S. Augustinus de cognitione.	spurium	spurium	spurium	spurium
64. Incendium amoris. Incipit: <i>Evigilans vero... Ecce descripsi eam tibi tripliciter</i> . Cum omnis scientia.	spurium	certum	certum	certum
65. Stimulus amoris. Incipit: <i>Ad te, Domine, levavi animam meam...</i> Currite gentes undique.	spurium	spurium	spurium	spurium
66. Amatorium. Incipit: <i>Praesens opusculum qui legerit...</i> Ad te sermo meus dirigitur, quisquis.	spurium	certum	dubium	certum
67. De Ecclesiastica Hierarchia. Incipit: <i>Invisibilia Dei per ea quae facta sunt... A magnitudine enim speciei et creaturae...</i> Ex quo apparet manifeste, quod humanus intellectus.	certum	genuinum	certum	certum
68. Legenda S. Francisci. Incipit: <i>Apparuit gratia Dei...</i> in servo suo Francisco omnibus vere humilibus.	genuinum	certum	certum	certum
69. Expositio in regulam fratrum Minorum. Incipit: <i>Quicumque hanc regulam secuti fuerint...</i> Hanc plane puto regulam.	certum	dubium	certum	certum
70. Determinationes quaestionum circa regulam S. Francisci. Incipit: <i>Cum inter alios ordines religiosorum.</i>	certum	certum	certum	certum
71. Quare fratres minores praedicent et confessiones audiunt. Incipit: <i>Quia plerique dubitant et quaerunt.</i>	certum	certum	certum	certum
72. Libellus apologeticus in eos qui Ordini fratrum Minorum adversantur. Incipit: <i>Praeter hoc quod surripitis clericis elemosynas.</i>	certum	certum	certum	certum
73. De tribus Quaestionibus ad magistrum innominatum. Incipit: <i>Innominato magistro... Proponis carissime.</i>	certum	certum	certum	certum

ORDO EDITIONIS VATICANAЕ	Apud Casimirum Oudinum	Apud Veneato Editores	Apud P. Io. Hyacinth. Sbaraleam	Apud P. Benedictum Bonelli
74. De paupertate Christi contra magistrum Gulielmum. Incipit: Quæsto est de paupertate, et quaeruntur duo.	certum	certum	certum	certum
75. Quod Christus et Apostoli et discipuli eius discalceati incesserunt, sive de sandaliis Apostolorum. Incipit: Talis lector, tali lectori... Quoniam secundum Apostolum Ioannem.	certum	certum	certum	certum
76. Apologia pauperum. Incipit: Summi legislatoris inviolabili constat definitione sanctum.	certum	certum	certum	certum
77. Epistola ad quandam Provincialem Ministrum. Incipit: In Christo sibi carissimo fratri... Quoniam ad hoc potissimum.	certum	certum	certum	certum
78. Epistola ad Ministros Provinciales et Custodes. Incipit: In Christo sibi carissimis... Licet insufficieniam meam.	genuinum	certum	certum	certum
79. Biblia pauperum. Incipit: Tanta pollet excellencia... Creatio rerum fuit ita mirabilis.	spurium	spurium	spurium	spurium
80. Alphabetum religiosorum. Incipit: <i>Vias tuas, Domine, demonstra mihi...</i> Obsecro te, Deus meus.	spurium	spurium	dubium	dubium
81. Alphabetum religiosorum incipientium. Incipit: Ama paupertatem, sis vilibus contentus.	spurium	spurium	certum	verisimile
82. Collationes octo. Incipiunt: Vide, anima mea, innovata mirabilia veritatis.	spuria	spuria	spuria	spuria
83. Speculum disciplinae ad Novitios. Incipit: Ad honestatem tendentes in primis necessarium habent.	spurium	spurium	spurium	certum
84. De profectu religiosorum liber primus. Incipit: Collationes meas... In priori formula novitiorum.	spurium	spurium	spurium	verisimile

ORDO EDITIONIS VATICANAЕ	Apud Casimirum Oudinum	Apud Vene to s Editores	Apud P. Jo. Hyacinth. Sbaraleam	Apud P. Benedictum Benelli
83. De profectu religiosorum liber secundus. Incipit: Profectus religiosi septem processibus distinguuntur.	spurium	spurium	spurium	spurium
86. De institutione novitiorum, pars I. Incipit: Primo semper debes considerare, ad quid veneris. Pars II. Incipit: Si vis in spiritu proficere.	spurium	spurium	spurium	verisimile
87. Regula novitiorum. Incipit: <i>Renovamini in novitate sensus vestri...</i> Hoc dicit Apostolus ad Romanos.	spurium	spurium	certum	certum
88. Remedium defectuum religiosi. Incipit: Simplissimo animo hesterna luce ad me accedebas, frater Roberte.	spurium	spurium	ceratum	certum
89. De perfectione vitae ad Sorores. Incipit: <i>Beatus homo, quem tu eruditur, Domine...</i> Neminem censeri sapientem fateor.	certum	certum	certum	certum
90. Summa de essentia et invisibilitate et immensitate Dei. Incipit: Omnipotens Deus Pater, Filius et Spiritus sanctus, unus est atque trinus.	dubium	spurium	dubium	dubium
91. De sex alis Cherubim. Incipit: Prima ala est confessio.	dubium	spurium	spurium	dubium
92. De modo confitendi et de puritate conscientiae. Incipit: Quoniam fundamentum et ianua virtutum.	spurium	spurium	certum	verisimile
93. Mystica theologia. Incipit: <i>Viae Sion lugent...</i> Licit Hieremias propheta dixerit hoc verbum.	dubium	spurium	spurium	dubium
94. Compendium theologicae veritatis. Incipit: Veritatis theologicae sublimitas.	spurium	spurium	spurium	spurium

Quo magis innoteat differentia, quae est inter laudatos censores de operibus S. Bonaventurac iudicantes, praemissam tabulam in compendium redigimus, opera omnia in illa contenta, iisdem distincta numeris, in tres classes tribuendo,

quarum prima opera certa, digna et verisimilia, altera dubia, tertia vero spuria referat iuxta varias censorum sententias. Sunt igitur sequentibus numeris indicata opera, nimirum :

	Apud Oudinum	Apud Venetos Editores	Apud P. Sbaraleam	Apud P. Bonelli
I. CERTA	sub N. 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 13, 16, 17, 18, 20, 21, 26 ^a 28 ^a 29 ^a 32 ^a 47, 36, 37 ^a 61 ^a 62, 67, 71, 72, 73, 74, 75, 68, 69, 70, 71; 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 89.	6, 7, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 27, 28, 32, 36, 61, 62, 13, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 32, 34, 36, 38, 41, 46, 47, 48, 49, 51, 53, 56, 57, 61, 62, 64, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 81, 87, 88, 89, 92.	3, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 13, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 32, 23, 24, 25, 26, 29, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 81, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 92.	1, 2, 3, 3, 6, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 29, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 81, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 92.
II. DUBIA	sub N. 12, 13, 14, 19, 23, 27, 48, 53, 54, 90, 91, 93.	8, 9, 10, 11; 19, 23, 26, 47, 48, 50, 53, 54, 57, 59, 60, 69.	29, 50, 59, 60, 66, 80, 90.	40, 45, 80, 90, 91, 93.
III. SPURIA	sub N. 1, 2, 10, 11, 22, 24, 25, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 49, 50, 51, 52, 53, 58, 59, 60, 63, 64, 65, 66, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 92, 94.	1, 2, 3, 4, 5, 12, 13, 14, 22, 24, 25, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 49, 51, 52, 53, 58, 63, 65, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 93, 94.	1, 2, 4, 10, 11, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 33, 35, 37, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 52, 54, 55, 58, 63, 65, 79, 82, 83, 84, 85, 86, 91, 93, 94.	4, 10, 11, 27, 28, 30, 31, 39, 52, 63, 65, 79, 82, 85, 94.

Hinc patet, Venetos editores plura quam ceteros inter spuria conieccisse, atque parum diserepare ab Oudino in quantitate operum quam auferunt vel concedunt Seraphico Doctori. Quae enim numeris asterisco distinctis sub prima classe oecurrent nec omnino certa nec aperte dubia sunt apud Oudinum, sed tantum digna vel non indigna Bonaventura. Pater vero Bonelli pauca inter dubia et spuria recenset, atque iis tam multis editionis Vaticanae operibus, quae S. Bonaventurae adscribit, ea multa addenda sunt, quae in Supplemento ipsem vulgavit ac pariter Seraphico adscripsit, quorum catalogus hic sequitur.

CATALOGUS OPERUM SUPPLEMENTI

A BENEDICTO BONELLI PRIMO EDITORUM

CUM NOTIS QUIBUS EADEM

S. BONAVENTURAE ADJUDICANTUR.

1. In Genesis cap. II. Commentariolum de plantatione paradisi. Incipit: <i>Plantaverat autem Dominus Deus...</i> Sicut in Christum pie intendentibus aspectum carnis.	certum
2. Tractatus in Psal. 45. de studio divinarum litterarum seu de contemplatione et scientia Dei. Incipit: <i>Vacate et videte, quoniam ego sum Deus.</i> Sicut inter omnia nihil Deo altius et melius.	certum
3. Expositio in Canticum Cantorum. Incipit: In speculo brevi et aperto contueri volentibus.	certum
4. Tractatus in cap. I. Ezechielis de sacrae Scripturae mysterio. Incipit: <i>Cum essem in medio captivorum...</i> Conscedere cum Paupo volentibus.	certum
5. Tractatus in cap. X. Ezechielis de sacrae Scripturae materia. Incipit: <i>Ingredere in medium rotarum...</i> Scripturarum sanctarum pelagus et abyssus.	certum
6. Sermo de Seminante, seu Expositio parabolaram evangelicarum de regno caelorum. Incipit: <i>Simile est regnum caelorum homini, qui seminavit bonum semen...</i> Detinabant illum, ne discederet.	certum
7. Commentarius in Evangelium sancti Joannis. Incipit: <i>Eece intelliget servus meus...</i> Quia commendatio auctoris redundat in opus.	certum
8. Commentarius in Apocalypsim. Incipit Prologus Gilberti: <i>Omnes qui pie volunt vivere in Christo Iesu...</i> Iuxta illud: <i>Fili, accedens ad servitutem Dei...</i> Prologus auctoris incipit: Praemittitur huic libro prologus magistralis. Expositio incipit: <i>Apocalypsis Iesu Christi.</i> Iste liber in duas partes dividitur.	certum
9. Commentariolum in vers. 8. cap. IV. Apocalypsis, de Doctrina evangelica. Incipit: <i>Quatuor animalia, singula eorum habebant alas senas...</i> Superineffabilis altitudo doctrinae Evangelistarum.	certum

10. Commentarius in vers. 1. cap. V. Apocalypsis, de Scripturarum sanctorum dignitate et excellentia. Incipit: <i>Vidi in dextra sedentis super thronum...</i> Consideranti mibi Scripturarum sanctorum peccatum infinitum.	certum
11. Tractatus de Vite mystica, sive Planctus de Passione Domini. Incipit: <i>Ego sum vitis vera.</i> Iesu benigne. vitis vera.	verisimile
12. Arbores de vitiis et virtutibus. Incipit: Superbia radix omnium vitiorum — Humilitas radix virtutum omnium.	certum
13. Tractatus de humilitate. Incipit: Ad altitudinem humilitatis videndum.	certum
14. Tractatus brevior de tribus virtutibus, humilitate, patientia et caritate. Incipit: Quae potavi de fontibus Salvatoris, effundam.	verisimile
15. Orationes. Incipiunt: O Domine Iesu Christe, qui propter me tibi non pepercisti.	certum
16. Paraphrasis ascetica dominica orationis. Incipit: <i>Pater noster.</i> O immensa clemencia! O ineffabilis benignitas!	verisimile
17. Expositio eiusdem brevior. Incipit: <i>Pater noster</i> privilegio conditionis, sacrificio reparationis.	certum
18. Meditatio super salutatione angelica. Incipit: <i>Ave Maria gratia plena, Dominus tecum.</i> Tibi, Domine Deus, gratias offero.	verisimile
19. Meditatio, sive de regimine animae. Incipit: <i>Ave Maria, gratia plena...</i> Primum omnium necesse habes, Christi ancilla.	certum
20. De silentio ad quandam sanctimoniale. Incipit: Attende, quod natura dedit homini unicum os.	certum
21. Ordinarium vitae religiosae, sive de partibus domus religiosae. Incipit: <i>Religio munda et immaculata...</i> Ut ait B. Augustinus de vera religione.	certum

22. Sex mandata fratri cuidam iuveni tradita. Incipit: Fili mi iuvenis, si vis sine macula.	certum
23. Sex cautelae ad castitatem servandam. Incipit: Prima, ut homo temperate comedat et bibat.	certum
24. De humano iudicio. Incipit: Triplex distinguitur iudicium de proximo.	certum
25. De decem praeeceptis divinae Legis. Incipit: <i>Si vis ad vitam ingredi...</i> In isto verbo, scripto Matth. XIX, describit Salvator noster.	certum
26. Ars concionandi. Incipit: Omnis tractatio Scripturarum, ut ait Augustinus.	certum
27. Collationes de septem donis Spiritus sancti praedicatae, in sermones octo distributae. Incipit: <i>Hortamur vos, ne in vacuum...</i> Hortalatur nos Apostolus in his verbis.	certum
28. Sermones de laude melliflui Nominis D. N. I. C. Incipit: Mulier Chananaea precibus importuna.	certum
29. Sermones de diversis. Incipit: <i>Cum electa esset turba, intravit Jesus...</i> In his verbis quatuor consideranda occurruunt.	certum
30. Sermones triginta duo de Eucharistia... Incipit: De sacrosancto Corporis Domini locuti Sacramento.	certum
31. Sermo singularis de Corpore Christi. Incipit: <i>Confiteantur Domino misericordiae eius... vincitos in mendicitate et ferro.</i> In hoc verbo David propheta excitat nos.	certum
32. Legenda S. Clarae. Incipit: Quasi veterani mundi senecta vergente.	verisimile
33. Lectiones novem in festo S. Clarae. Incipit: Venerabilis Christi sponsae Deoque dicatae Virginis Clarae.	verisimile

34. Lectiones novem in translatione S. Clarae. Incipit: Admirabilis et venerabilis virgo Clara.	certum
35. Legenda minor S. Francisci. Incipit: Apparuit gratia Dei Salvatoris nostri... in servo suo Francisco, quem Pater misericordiarum.	certum
36. Novem lectiones de canonizatione et de translatione S. Francisci. Incipit: Franciscus igitur servus et amicus Altissimi.	certum
37. Epistola ad fratrem de imitatione Iesu Christi. Incipit: Frater, loquitur B. Augustinus ad Dominum Iesum Christum.	certum
38. Epistola ad fratrem Laurentium. Incipit: In Christo sibi carissimo... Dignum est et consonum rationi.	certum
39. Epistola ad fratres universos. Incipit: Universis fratribus praesentes litteras inspectu- ris... Cum ego relatione percepimus.	certum
40. Epistola ad fratres custodem et guardianum Pisarum. Incipit: In Christo sibi caris- simis fratribus... Sororibus monasterii de Pisis.	certum
41. Epistola ad abbatem Beatae Mariae Blesensis. Incipit: Venerabili et religioso viro... Desiderio multo desideravi.	certum
42. Rhythmica et leonina carmina de arbore vitae. Incipit: O crux frutex salvificus... Quam flos exornat.	certum
43. Contemplatio duodecim fructuum arboris sanctae crucis. Incipit: O crux frutex salvi- ficus... Cuius flos aromaticus.	certum
44. Meditationes carmine scriptae in septem verba, quae in cruce Christus Dominus pro- tulit. Incipit: Iesu salutis hostia, salutis sacrificium.	certum
45. Leonina carmina de doctrina proficiendi. Incipit: Laus, honor, o Christe, tua gloria sit liber iste.	certum

« Quoniam igitur, ut allata superius comprobant, eruditii viri, qui vel opera S. Bonaventurae ediderunt, vel in eadem censoriam virgulam exercuerunt, in tam oppositas abeunt sententias, ut plurima opera, quae alii legitima censem, ab aliis inter spuria vel dubia reiificantur, quisque hanc sibi obviam quaestionem instituat necesse est, unde tanta opinionum diversitas in viris ceteroquin eruditione praeclaris, de re tam gravi iudicantibus ».

« Sane ad Oudinum quod attinet, abruptum cum saepe fuisse a partium studio animoque in rem catholicam hostili ad denegandam S. Bonaventurae maiorem eius partem operum, aequo iure affirmari potest. Quamvis autem longe saepius quam ceteri in censendis S. Bonaventurae operibus et gestis erraverit ipse, haud tamen semper aut vera negavit opera, aut spuria inique iudicavit. Unde in aliquibus cum eo convenient et posteriores critici, et nobis etiam convenire necessum erit. Sed mirum profecto est, quod posteriores Oudino censores, quamvis Franciscales et eruditii viri atque veritatis amantissimi, in pluribus iudicandis operibus minime inter se convenient et quandoque opus idem, quod Oudinus ut legitimum admittit, ab illis ut adulterinum respiciatur. Quod quidem satis ostendit, eos bona fide se gessisse ac nullatenus ob amorem Ordinis, cuius erant alumni, et Seraphici Doctoris, cui maxime addicti erant, sibi ac aliis fucum facere voluisse ».

« Ut quod modo asseruimus comprobemus, *Epistolam viginti quinque memorabilium*, supra in elenco operum editionis Vaticanae sub n. 47 indicatam, genuinam agnoscit Oudinus; at non idem sentiunt Veneti editores, qui eandem dubiam esse volunt. *Summa de essentia et invisibilitate et immensitate Dei*, ibidem sub n. 90 relata, dubia est apud illum, apud hos spuria. *Opus de quatuor virtutibus cardinalibus*, sub n. 26, Oudinus habet non indignum Bonaventura, Veneti editores dubium, P. Sbaralea spurium, sed P. Bonelli ut verisimile Bonaventurae adscribit. En igitur opus, cui omnes pene notae, quibus opera quoad auctorem suum comparata distinguuntur, apposita sunt. Non negat Oudinus, legitimum esse foetum S. Bonaventurae *Commentarium in Evangelium S. Lucae*, sub n. 9; at Veneti editores dubium habent, Sbaralea et Bonellus certum tenent. Dubitat Oudinus de opere, quod sub n. 27 a septem donis *Spiritus Sancti* inscribitur; Veneti autem editores certum existimant; Sbaralea et Bonellus inter spuria recensent. Ex eiusdem Sbaraleae iudicio illegitima sunt opera, quae sub n. 1, 2, 42, 43, 54, 55 continentur, sed haec ipsa ut germana habenda essent ex P. Bonelli sententia ».

« Ut de Oudino et editoribus Venetis taceamus, causa, quare P. Sbaralea multa Seraphico restituerit a prioribus ablata, in eo ponenda est, quod hac in re maiore peritia et eruditione excelluit ac diligentius omnes rationes expendit. Quod denique P. Bonelli multo plura quam Sbaralea Doctori Seraphico vindicaverit, inde profecto factum esse censemus, quod ipse solus, postquam critica ars vigere coepit, data opera, incredibili labore et maxima diligentia, omnia quae potuit monumenta exploravit et explorari fecit atque multos annos inserviavit ad iustum de illis ferendum iudicium ».

Nihilominus ratio, ob quam laudati censores ita inter se in diiudicandis operibus dissentient etiam aliunde petenda esse videtur quam a defectu eruditionis, diligentiae et laboris. Duplex occurrit huius dissensionis et incertitudinis causa.

« Prima nempe est defectus antiquorum nomenclatorum, qui nunquam integrum, sed succinctum nimis operum S. Bonaventurae indiculum texuerunt, dum in eo, paucis definite exhibitis, plura alia duntaxat generalioribus verbis, ex. gr. *et multa alia*¹, indicarunt. Nemo autem nescit, in affirmandis vel respondis auctorum operibus auctoritas aequalium vel proxime succedentium scriptorum maximum constituere extrinsecum argumentum; quo deficiente, ii qui ex intrinseco tantum argumento iudicant, nempe ex stilo et phrasi doctrinae que cum aliis eiusdem auctoris germanis operibus similitudine, semper fere in diversas abeunt sententias ».

« Altera vero discrepantium iudiciorum ratio in defectu consistit bonae notae codicium mss., ab iisdem qui sententiam dicere debent inspectorum. Manuscripti enim codices, auctoris nomen p[re] se ferentes, quo antiquiores sunt proximiusque accedunt ad aetatem auctoris, eo maioris sunt ponderis ad opera eidem asserenda et recte supplent antiquorum nomenclatorum defectum. Quandocumque itaque hi tacent, ad litem dirimendam recurrentur erat ad mss. codicum auctoritatem. Quod profecto neque Oudinus neque Veneti editores fecerunt, unde ipsis aberrare obvium nimis. Consuluerunt quidem auctores, qui de scriptis et scriptoribus ecclesiasticis agunt, atque etiam catalogos, quos ad manus habere poterant, codicium manuscriptorum; sed compertum est, tam in his quam in illis errores multos occurrere ac plurima fuisse praetermissa ».

« Quam ob rem Benedictus Bonellus ad veritatem magis accessit, cum codices mss. operum S. Bonaventurae plurimos pervestigaverit, quorum auctoritate fultus tum plurima ex editis tam certo Bonaventurae asseruit, ut numquam postea in dubium revocari possent, tum anecdota reperit multa, quibus tria laudati Supplementi implevit ediditque volumina ».

Haec pro veritate et iustitia in favorem sententiae P. Bonelli dicenda erant; attamen concedendum est, non semper standum esse indicio P. Bonelli, etiam quando bene refutavit argumenta illorum, qui aliquod opus non a S. Bonaventura scriptum esse asseruerunt. Nam progressus ille magnus in scientia antiquiorum temporum, qui hac nostra aetate factus est, nova multa in lucem protulit documenta historica, quae si P. Bonelli cognovisset, sine dubio in aliam ivisset sententiam. Ipse P. Fidelis multa detexit documenta, quae iudicium P. Bonelli de pluribus operibus, quae gemina declaravit, prorsus evertunt². Quod ipse P. Fidelis pluribus exemplis probat³.

Ita *Expositio in Psalterium*, supra in catalogo sub N. 3 posita, a solis Venetis editoribus spuria declarata, ab Oudino, Sbaralea et Bonelli certum S. Do-

¹ His et similibus, nempe *et multa alia, et alia, et quam plurima alia, et alia plura etc.*, indiculum operum S. Bonaventurae claudunt Martinus Monachus Fuldensis, Salimbene Parmensis, Bartholomaeus Pisanus, Ioannes Gerson, anonymous Stronconensis, Iacobus Oddo Perusinus, Gulielmus Eisengrenius, Antonius Eugubinus, Octavianus de Martinis, Robertus de Licio, Gulielmus Vorrilongus, Ludovicus Prutenus, Ioannes Franciscus de Pavinis, Ioannes Tritheimius, Ludovicus Granatensis, Franciscus Gonzaga, Mauritius Bressius, Marianus Florentinus etc.

² « Ipse enim Bonelli paucissimas Italiae tantum bibliothecas perlustravit. Plurimas quidem perlustrari fecit a duobus sociis PP. Theodoro de Gavatio et Floriano de Tridento, sed pariter in Italia tantum. Et praeterea ipsi nonnisi quae catalogi bibliothecarum S. Bonaventurae tribuebant manuscripta opera inspicerunt. Multae vero sunt bibliothecae Italicae, quas illi non adiunxit, et nullas penitus extra Italiam perquisierunt. Recte igitur monuit P. Bonelli, bibliothecas fore perlustrandas ad novam editionem anecdotos locupletandam.

³ Ratio, p. II. pag. 107 seq.

ctoris opus dicitur. Attamen quamvis Bonelli egregie refutet leves Venetorum rationes, hi nihilominus verum concluserunt, licet ex rationibus non veris. Nam P. Fidelis loc. cit. ex manuscriptis S. Bonaventura antiquioribus evidenter probat, istam expositionem restituendam esse *Michaeli Meldensi*, Archiepiscopo Senonensi, qui obiit anno 1199.

Opusculum *de sex Alis Cherubim* (N. 91 in catalogo supra posito), quod editores Vaticanae, Waddingus, Oudinus et Bonelli velut dubium Bonaventurianis accensent, recte inter spuria reiicitur a Sbaralea et editoribus Venetis, cum, teste P. Fideli, inveniatur scriptum in codicibus ante S. Bonaventuram natum confectis.

Similiter iudicandum de *Summa de essentia et invisibilitate et immensitate Dei* (N. 90 in catalogo), ab Oudino, Sbaralea et Bonelli ut dubium, a Venetis editoribus ut spurium recensitum. Iam enim invenitur in duobus codicibus saeculi noni vel decimi. Alia etiam iudicia P. Benedicti Bonelli de pluribus opusculis, quae certis vel verisimilibus scriptis Seraphici Doctoris adscribit, novis accedentibus documentis, amplius non possunt sustineri. Hoc valet imprimis de nonnullis libris asceticis et versibus, de variis sermonibus et etiam de illo *Commentario in Apocalypsim*, qui implet secundum tomum laudati *Supplementi*. Sed de hoc in prolegomenis ad singula opera et in dissertatione de vita et scriptis S. Bonaventurae, ut suo loco, tractandum est. Haec tamen modo innuere volimus, ut benevolus lector certior fiat, summum studium nostrum in eo esse, ut solam veritatem detegamus, nosque nullatenus velle Bonaventuram nostrum alienis ornare operibus, cum certum sit, nec ipsum talibus indigere, nec SS. Doctores Ecclesiae alienis scriptis coli ac decorari velle.

Tertius defectus praecedentium editionum generalium in hoc consistit, quod nulla earum exhibet omnia opera S. Bonaventurae, quae adhuc extant.

Primo quidem lamentamur, opera a P. Bonelli in *Supplemento* edita, quorum non pauca certo sunt genuina, hucusque fere incognita remansisse. Nam *Supplementum* illud adhuc rarius invenitur quam eiusdem Prodromus, « eum siquidem, ut dicit P. Fidelis¹, in nulla ego publica bibliotheca Galliae, Angliae, Belgii et Helvetiae illud invenerim, ac raro occurrat in Italiac bibliothecis, rarius quoque in Germanicis ».

Opera in hoc Supplemento contenta etiam in novissima editione Parisiensi omissa esse iam monuimus². Manifestum est, ex his operibus vel opusculis saltem ea quac certa vel verisimilia sunt, distributa pro corum indole in varias classes, illis addenda esse, quae Vaticana complectitur editio, ita ut tum haec, tum alia post editionem *Supplementi* detecta ad unitatem coalescent ordinataum simul et distinctam unumque corpus apte formatum efficiant. Hoc faciendum esse iam P. Bonelli observavit³, ubi ad rem ita dicit: « Haec habui undique

¹ Ratio, pag. 45.

² Editor Parisiensis nedum Prodromum, sed et Supplementum prae manibus habuisse videtur. Tomo enim undecimo editionis a se curatae, p. I, germanam S. Bonaventurae Postillam in S. Joannis Evangelium sequente nota allegavit: « Hanc alteram postillam, anno 1772 a Ministro Generali Ordinis Fratrum Minorum Paschali a Varisio sub Clementis XIV. auspicio Tridenti primum editam, in lucem denuo prodere serius oculis, si Deus det, nostris profecto in votis est. Sed fatui cogimur id fieri a nobis non posse, nisi post absolutam, que superest, editionis Vaticanae, si mavis, Venetiae materiam ». Verius dicendum, integrum Supplementum, quod et praefata complectitur Postillam, a *Benedicto Bonelli* editum fuisse, dicatum vero Ss. Domino Clementi XIV. a Ministro Generali Ordinis Fratrum Minorum Paschali a Varisio.

³ Suppl. tom. III. pag. VIII.

conquisita, naviter collecta, a librariorum mendis quam plurimis repurgata ac eo, quo par erat, studio pro mei ingenioli modulo comparata in hoc tertio volumine vulganda; quae ceteris in primo, et secundo volumine editis superaddita Supplementum Sixtinæ editionis absolvunt, quaeve si aliquando, superis faventibus, nova editio operum Seraphici Doctoris paretur, uti multis fore in votis intellexi, locum una cum reliquis, quae reapse sunt eius, obtinere poterunt; tuncque vel ipsa separanda erunt nedum ab apocryphis, verum et ab illis suppositiis, quae ad suos legitimos auctores, potissimum Ordinis Minorum, quemadmodum in Prodromo tradidi, quasi *iure postliminii* redibunt».

Secundo constat, quod *nec P. Benedicto Bonelli* lieuit pro temporis illius ratione omnia detegere et colligere opera Seraphici Doctoris, quae ab antiquis nomenclatoribus vel a bibliothecarum catalogis ipsi attribuuntur. Quapropter ex indiculo anecdotorum, ab eo in Prodromo lib. VIII., part. IV. relicto, sequentia excerpimus, quae ipse non edidit, vel quia ubi laterent nescivit, vel quia in bibliothecis valde dissitis servata propriis oculis explorare non potuit. Ea porro sunt:

1. *Sermo habitus in Concilio generali Lugdunensi*, cuius principium: *Exurge Ierusalem, sta in excelso et circumspice ad orientem, et inde collige filias tuas ab oriente usque ad occidentem.* — Hoc discimus ex coaevo scriptore apud collectiōnem Labbeanam Conciliorum, ex Baptista de Iudiebus et Marco Ulyssiponensi.

2. *Sermones ad clerum*, descripti a fratre Marco de Monte Feltro, eorundem auditore. — Ex coaevo Salimbeno Parmensi.

3. *Conciones ad fratres*, Bononiae habitae. — Ex eodem Salimbeno Parmensi.

4. *Sermo de B. Francisco* in Capitulo generali Parisiensi. — Ex Ubertino de Casali et S. Bernardino Senensi.

5. *Postillæ in libros Salomonis*. — Ex coaevo Ptolomaeo Lucensi Ordinis Praedicatorum, S. Thomae Aquinatis auditore et confessario, et ex Martino Fuldensi.

6. *Postillæ in Job*. — Ex Ptolomaeo Lucensi, Martino Fuldensi et Joanne Mahusio.

7. *Postillæ in Epistolas Pauli*. — Ex iisdem Ptolomaeo, Martino et Mahusio.

8. *Sermo de B. Francisco*, habitus in loco S. Mariae de Portiuncula. — Ex Bartholomaeo Piso.

9. *Compendium de adventu Antichristi*. — Ex Gulielmo Vorrlongo.

10. *Officium Corporis Christi*, diversum ab eo quod S. Thomas composuit. — Ex Francisco Samsone, Gabriele Barleta et Anonymo Pistoriensi.

11. *Sophismata*. — Ex Joanne Francisco Pavino.

12. *De quatuor operibus religiosorum*. — Ex eodem F. Pavino.

13. *Epistola ad Michaëlem Imperatorem Graecorum*. — Ex eodem Pavino et Petro Rodulphio.

14. *De divisione rerum universi*. — Ex iisdem Pavino et Rodulphio.

15. *Laudatorium*. — Ex Ludovico Pruteno.

16. *Liber de imitatione Christi*. — Ex Bernardino de Bustis.

17. *Commentaria in duodecim Prophetas minores*. — Ex Joanne Mahusio.

18. *Commentaria in Marcum*. — Ex eodem Mahusio.

19. *Commentaria in Epistolas Canonicas*. — Ex eodem Mahusio.

20. *Compendium metricum scholasticum utriusque Testamenti*, incipiens: *Mundus fit in principio*. — Ex Sexto Senensi.

21. *Sermo*, in quo mentio fit de multiplice fratum dubitatione circa ea quae in regula continentur, inter eos exorta tempore fr. Joannis Parentis Generalis Ministri. — Ex mss. chronicis XXIV. Ministrorum Generalium.

22. *Tractatus de signis universalibus*. — Extabat in Tabulario Assisiensi.

23. *Quaestiones super quatuor libros Topicorum*. — Ibid.

24. *Quaestiones super quatuor libros Meteororum*. — Ibid.

25. *Quaestiones super librum de Generatione*. — Ibid.

26. *Viridarium consolationis*. — In biblioth. Casin., Veneto-Vineana ac Turonensi S. Martini.

27. *Regulæ theologicae*. — In biblioth. Parisiensi Regia.

28. *De quatuor gradibus vitae spiritualis*. — Ibid.

29. *Summa poenitentialis*. — Ibid.

30. *Epistolæ declarantes regulam S. Augustini*. — In biblioth. Traiectina ad Rheum.

31. *Dialogus de creatione mundi et eius redemptione*. — In biblioth. Traiectina et Buxhaimensi.

32. *Dialogus de statu Ecclesiae militantis*. — In biblioth. Wolffianbutana.

33. *Tractatus physicus*. — In biblioth. Lipsiensi Paulina.

34. *In octo libros* (seu potius epistolas) *Doctoris gentium*. — In biblioth. Collegii Mertonensis in Anglia.

Observandum porro est, plura huius elenchi opera falso in catalogis ut inedita et genuina opera S. Bonaventurae enumerari; ex. gr. ultimus numerus, qui exhibet titulum: *In octo libros Doctoris gentium*, nihil aliud est quam Breviloquium, ut propriis oculis inspexit P. Fidelis¹. Similiter ille *Tractatus physicus* (sub N. 33), qui notatur in catalogo antiquo bibliothecae Lipsiensis, pauca sunt tantum folia alicuius anonymi, alia manu scripta, quae colligata sunt alieni operi S. Bonaventurae.

Alia multa opera, que in codicibus S. Bonaventurae vel vere vel falso attribuuntur, a P. Fideli detecta et breviter descripta sunt². Non pauca alia post 1874, sive post editionem istius libri, ab eodem inventa sunt. De omnibus his suo loco erit disserendum. Hoc loco sufficiat dicere, inter multa, immo plurima spuria vel dubia huiusmodi scripta etiam aliqua genuina et non parvi momenti opera Seraphici Doctoris haberi. Prae ceteris memoratu dignae sunt non paucae *Quaestiones* quas vocant *disputatas*, et praeter *Commentarium in Ioannem genninum*, a P. Bonelli iam editum, ineditae *Collationes in Ioannem*. Alii adhuc sunt vel certo vel probabiliter genuini tractatus ad asceticam et mysticam spectantes, nec non plurimi sermones, qui nunquam sunt impressi.

III.

Quae hucusque dicta sunt, iam sufficere videntur ad probandum, tum *opportunum* esse novam omnium operum S. Bonaventurae editionem adornare, ut

¹ Ratio, pag. 56.

² Ratio, pag. 248-318.

defectus recensiti, quantum fieri possit, tollantur; tum *necessarium* esse ad hunc scopum obtinendum arduos et diuturnos labores subire. Et primo quidem patet, nec textum apte posse a vitiis purgari et integrati suae restitui, nec indicium de authenticitate singulorum operum securius ferri, nec anecdota ex bibliothecarum pulvere extrahi, nisi studiose recurritur ad auctoritatem antiquiorum codicium manuscriptorum. Hoc autem fieri non potest, nisi prius diligens facta sit disquisitio circa codices manuscripts aliaque ad rem spectantia documenta, quae adhuc in tot bibliothecis conservantur. Hoc iam P. Bonelli observavit¹, monendo, «ut in nova editione curanda, nulla eorum quae desunt et in bibliothecis aut tabulariis adhuc latent perquisitio omittatur, nullaque diligentia ad eam locupletandam anecdotis». Hanc autem perquisitionem antiquorum monumentorum perfecte fieri non posse, nisi bibliothecae ipsae aedantur et perscrutentur, satis constat inter criticas artis peritos, et a P. Fideli variis rationibus et exemplis confirmatur².

Hoc pro certo habens, P. Fidelis incredibili labore et diligentia hanc provinciam sane difficilem suscepit et ita perfecte peregit, ut hecusque, quantum scimus, pro nullo auctore edendo tot bibliothecae ab uno viro perlustratae unquam fuerint. Quoad hanc partem idem Pater sociis suis fere nihil faciendum reliquit nisi arduam spartam, immensam documentorum et notiarum silvam cibrandi et suo loco criticae artis lance ponderandi. Dolendum sane, quod ipse, qui non vulgari ad criticam artem exceendam ingenio et singulari experientia praeditus erat, difficilem hunc laborem, morte praeceptus, exequi non potuerit.

Ne autem fructus tanti laboris perirent, si primus auctor, imperfecto opere, morte deficeret, quod iam toties aliis inceptis contigit, et insuper, ut auxilium a sociis ad immensum laborem exantlandum haberet; collegium instituendum esse iudicavit, in quo plures Ordinis sui socii, a ceteris curis absoluti, coniunctis viribus huic operi perficiendo incumbere possent. «Vita namque, inquit, et vires unius hominis hand sufficienter editioni adornandae S. Bouaventurae operum eo modo, quo nos paramus. Huiuscemodi editionem curare opus est permanentum, quod promoveri et perfici nequit nisi a plurim virorum societate, cuius membris, morte aut alia causa deficientibus, alia substitui possint ab eo qui societas praeasit vel eam instituerit. Ad huius generis societas instituendas et servandas maxime idonei sunt Ordines regulares et congregations hominum religiosorum, uti exempla plura praeteritorum temporum atque etiam nostrorum abunde testantur. Neque quod plures viri et per plures annos, a ceteris quibuscumque curis absoluti, in unum pene laborem incumbant, antiquitatis anecdota monumenta et celebriorum auctorum opera in lucem edendi, aut operam perdi aut minus utilitatis inde Ecclesiae et hominum societati provenire, quam si aliis vacarent illi studiis, censendum est. Nam optime observat clarissimus P. Franciscus Combefis Ordinis Praedicatorum³ «plus *fere* mereri de re christiana ac litteraria, qui superioris aetatis ecclesiastica monumenta, quibus lux aliqua veritatis accendatur, fidesque ac traditio defendatur, sedulo recensita in vulnus edant, quam qui suo marte ac ingenio suis novis Ecclesiae messem augent.

¹ Suppl. tom. III. praefatio pag. 8.

² Ratio, pag. 55 seqq.

³ Biblioth. Graecorum PP., Auctar. noviss., Paris. 1672, P. I. in praemonitione ad lectorem.

Quamquam plures illud alterum magis ambiant, atque ad laudem proclivius ultra rapiat, primum, quasi durioris operae nec sic ad laudem primum, eruditorum pars plurima negligat atque respuat ». — Hoc quod ille optaverat collegium revera institutum esse iam supra commemoravimus. Interim in decursu undecim annorum ab alumnis huius Collegii S. Bonaventurae et ab aliis sociis P. Fidelis, sive ordinariis sive extraordinariis, plurimi codices manuscripti, undique conquisiti, cum editionibus impressis collati sunt ad colligendas lectiones variantes. Non pauci integre descripti sunt, si agebatur de opere aliquo anecdoto vel ex ore dicentis excepto. Improbus hic labor conferendi manuscripta magna ex parte iam perfectus est, praesertim pro edendis primis quinque tomis. Iure vocamus *improbum* hunc laborem, quia, ut bene fiat, non tantum requiritur magna patientia, sed etiam longioris temporis studium. Neque haec sufficiunt, sed requiritur etiam non parum ingenii atque doctrinae. Manuscripta enim medii aevi abundare solent notis compendiariis sive siglis, quae saepe sunt lectionis dubiae, immo fallacis, et determininandae ex materiae describendae natura.

Ad textum reformatum etiam priores editiones cum Vaticana conferendas fuisse patet. « Piores namque, quas *incunabula* vocant, vim habent fere parem codicibus manuscriptis saec. XV., nisi probari possit, ad antiquioris aevi manuscripta exemplaria eas exactas fuisse; hoc enim si probaretur, vim fere parem haberent codicibus eius saeculi, ad quorum normam cuseae fuerint. Postiores vero maiores vel minorem habent vim pro manuscriptorum qualitate et pro diligentia et ingenio eius, qui ad illas castigandas manuscriptis codicibus usus est ». Huius rei exemplum manifestum iam habuimus in collatione antiquissimae editionis tum primi tum secundi libri Commentarii in Sententias. Antiquior enim editio plerumque exhibit lectiones codicum saeculi XIII.; posteriores vero editiones, quo sunt inniores, eo magis a primitivo textu recessisse comprobantur. — Observamus autem quoad reformationem textus et notationem lectionum variantium, nos collegisse et collecturos esse ex multis codicibus et editionibus quam plurimas lectiones variantes, quo securius et melius textus corrigi possit. « Haud tamen eas omnes daturi sumus, cum siquidem omnes simul opus saepe ipsum, cuius sunt, mole superarent. Non enim nobis probatur eorum ratio, qui omnes quotquot colligunt variantes lectiones, sive optimas sive bonas sive nullius momenti, ac vel ipsa oscitantur librariorum errata manifesta, hand secus ac si essent nivei viridesque lapilli, lectoris sub oculos ponendas existimant. Id supervacaneum ducimus, ne dicamus dannosum; propterea quod lectoris animum nimio suo numero distrahunt ac taedio afficiunt. Colliguntur itaque plurimae manuscriptorum ac editorum operum S. Bonaventurae lectiones variantes, ut ex his meliores et ex melioribus optimas deligere valeamus, quae vel in textum recipientur, quando ipse emendatione egere videtur, vel ad calcem ponantur. Non raro editio Vaticana manifeste errare convincitur; saepius lectio eiusdem, spectatis numero, qualitate, antiquitate, consonantia codicum et editionum aliter legentium, probabilitatem vel penitus vel magna ex parte amittit, quo casu lectio codicum preeferenda et in textum recipienda est. Cum vero codices dissentiant, vel corum lectio suspicione corruptionis laborat, vel pro utraque parte auctoritas et ratio militat, lectio editionis Vaticanae iure possessionis non est privanda, sed in dubio ipsi favendum est. Hoc in casu lectio dissidens codicum vel editionum ad calcem remittitur ».

Tanta autem farrago variantium lectionum ex tot codicis et editionum collatione nobis coaluit, ut plurimae earum ne ad calcem quidem locum obtinere potuerint. Pro solo libro primo Commentarii numerus variantium lectionum usque ad viginti millia accrebit.

Quapropter praeter errata librariorum manifesta, eas etiam lectiones variantes, quae sunt omnino improbabiles, quia ab uno altero manuscripto vel edito contra alios plurimos et melioris notae codices proferuntur, penitus praetermisimus nominare, nisi aliquo modo servire poterant ad sensum auctoris facilius intelligendum vel illustrandum, cuiusmodi sunt plurimae glossae, quae ordinarie pauca tantum verba habent, interdum etiam aliquanto longiores sunt. Huiusc generis glossae non paucae in editionem Vaticanam irrepserunt, quae interdum ad sensum auctoris, laconica brevitate loquentis, facilius intelligendum adiuvant. Nihilominus eiusmodi additamenta ad calcem reiecumus.

Plerumque codices antiqui in lectione convenientiunt, exceptis paucis locis, qui iam in antiquissimis codicibus et editionibus aliqua sive corruptione sive verborum omissione sive alicuius glossae in textum receptione laborare videntur, de quo etiam in notis lectorem monemus. In his casibus abstinuimus et abstinebimus a textu mutando ope incertarum et saepe fallacium conjecturarum, sed textu Vaticano retento, opinionem nostram in notis ad calcem positis manifestamus. Exemplum sit locus huius primi tomii p. 212, ad quem refertur nota 13. Ibi verba in parenthesi posita *quia Ecclesia sine eis hoc poterat* satis incongrue istum locum occupant. Vel igitur ista sunt glossema, quod ex margine in textum irrepsit, vel ibi excederunt aliqua verba, v. g. *non fuit necessarium*, quia Ecclesia sine eis *determinare* potuit, vel dicendum, S. Bonaventuram lectori plura subintelligenda reliquisse. Ne incerta pro certis ponamus, lectionem codicis dedimus. Attamen, quod ad hunc primum tomum spectat, una alterave vice error editionum et codicum communis tam fuit manifestus, et correctio nostra tanta ex contextu probabilitate pollere visa est, ut textum sic reformare non dubitaverimus. Ceterum a nimio innovandi et proprio arbitratu reformandi studio alienos nos esse, ipsa nostra editione satis comprobatum fore confidimus.

Alius labor, et profecto durus et taediosus fuit, locos scilicet fere innumerabiles et ex plurimis auctoribus sumtos, quibus referta sunt scripta Seraphici Doctoris, invenire, cum fontibus, unde desunti sunt, conferre et in notis lectori indicare. Licet enim iam alii editores impressorum operum S. Bonaventurae pro inveniendis his locis non parum laboraverint, saepe tamen loci, qui ab eis indicantur, vel omnino non respondent, vel non eum, ad quem auctor spectavit, sed similem locum exhibent, vel etiam omnino desiderantur. Nec codices manuscripti plerumque adiumento sunt, quia tum inter se non consentiunt, tum saepius quam ipsae editiones errant, ubi locum determinate citant, tum frequentius tantum in genere auctorem vel opus vel librum indicant. Nec rara sunt exempla, quod antiqui illi Scholastici communi errore librum aliquem integrum et saepius aliquod saltem testimonium adscribabant alicui auctori, dum revera alteri attribui oportebat.

Accedit, quod ipse S. Bonaventura pro more suae aetatis saepissime alienis testimonii usus est, quin auctoris mentionem faciat. Hoc fere continuo evenit in argumentis ex ratione formatis, cum pene innumerabilia axiomata, principia, definitiones variasque sententias ex Aristotele eiusque commentatoribus, ex

Boethio, Augustino et plurimarum Summularum et Sententiarum auctoribus in usum suum verterit. Omnes enim eruditi bene norunt, disciplinas philosophicas et theologicas medii aevi thesaurum communem et communiter receptum habuisse non tatum terminorum technicorum, sed etiam definitionum, distinctionum et plurimorum axiomatum, quae ut firma scientiae et argumentationis principia ab omnibus harum disciplinarum cultoribus memoriae tradita et communi calculo approbata erant, sicut nunc temporis in scientiis mathematicis et physicis usu receptum esse videmus. Quod pretiosum patrimonium, a sapientibus multorum saeculorum congregatum, quomodo ab effrenatis ultimorum temporum ingeniis misere dissipatum sit, non sine horrore videmus. Postquam enim libido potius nova et hucusque incognita moliendi quam vetera novis augendi et perficiendi invaluit, nullum remansit principium intactum, nulla rei definitio in usu constanti recepta, et mutatis ipsis scientiae terminis technicis vel secundum vocem vel secundum sensum, mentium dissidium secuta est etiam linguarum confusio, ut nec ipsi operariorum in struendo philosophiae aedificio praefecti se invicem intelligerent.

Nemo dubitat, non parum lectoris interesse, fontem nosse dictarum auctiorum, ut vim argumentorum et doctrinam auctoris magis perspiciat. Propterea non pepercimus nec parcemus labori et tempori, ut istos locos quaeramus. Quod sub hac ratione in Commentario ad Sententias praestitimus, in prolegomenis infra sequentibus paucis dicetur.

In testimoniosis S. Scripturae et quorumlibet auctorum, a Seraphico adhibitis, eam lectionem retinemus, quam codices, vel omnibus vel optimis conspirantibus, exhibent, non eam, quae nunc in Vulgata vel in modernis editionibus auctorum impressa est. Differentiam tamen lectionis, si est alieius momenti, ad calcem indicamus. Cum enim constet, ista testimonia tempore S. Bonaventurae non raro in codicibus differentem a recente habuisse modum lectionis, eo modo a nobis referri debent, quo in codicibus inveniuntur, quos S. Doctor prae manus habuit. Haec agendi ratio, eruditorum virorum consensu approbata, non parvi est momenti ad usus criticae artis quoad ea scripta, quae a Seraphico laudantur.

In iis locis, qui vel ob brevitatem laconicam S. Bonaventurae familiarem, vel ob loquendi modos suo tempore notissimos, nunc vero obsoletos, vel ob doctrinae profunditatem lectori in antiquis Scholasticis minus versato difficultatem facere possunt, notas ad calcem subiiciimus, quibus ea afferuntur, quae ad illustrandum textum servire posse videntur. Depromptae sunt hae notae vel ex ipso S. Bonaventura, alibi fusius aut clarius loquente, vel ex aliis scriptoribus ipsi coaevis, vel ex receptis sua aetate philosophiae et theologiae doctrinis. Moderate tamen hoc faciemus, ne potius commentatores quam editores agere dicamur.

Attamen in primo a nobis edendo S. Bonaventurae opere, quod est magnus in Petri Lombardi Sententias Commentarius, paulo amplius quid faciendum esse tum P. Fideli, postquam Collegium institutum est, tum nobis visum est, ut utilitati consuleretur eorum, qui doctrinae Seraphie Doctoris studere incipiunt. Opportunum enim iudicavimus, ad singulas huius Commentarii quaestiones breve aliquod scholion adiicere, quo tum ea explicentur, quae in argumentis vel conclusionibus obscura sunt; tum difficultates cuiuscumque naturae, si quae erunt, diluantur; tum breviter indicetur, quam relationem doctrina ab auctore nostro

tradita habeat cum aliis antiquioris Scholasticæ auctoribus, imprimis cum Alexandro Halensi et Scoto et cum B. Alberto et S. Thoma; tum denique loci præcipuum Scholasticorum illius actatis indicentur, ubi de eadem re tractatur. Commentario in Sententias hac ratione notis et scholiis ornato, fere nihil laboris relictum est pro explicatione aliorum S. Bonaventuræ operum, vel saltem paucæ et breves notæ sufficient, ut lectori indicetur, in quo loco Commentarii uberior lumen invenire poterit. Nam S. Bonaventura sibi semper constans ubique fere utitur eadem doctrina vel saltem eisdem principiis, quae in Commentario more scholarum discussa sunt.

Adiectæ sunt etiam in margine brevissimæ notæ, rem de qua tractatur indicantes. In Vaticana et aliis eam sequentibus editionibus paucis tantum in locis et sine certa lege notæ similes appositæ sunt. Editores autem Vaticanae easdem notas acceperunt ex editione Romana anni 1569.

Singulis operibus præmittentur præfationes sub titulo *Prolegomena*, in quibus ea præcipue proponuntur, quae ad criticam huius operis diiudicationem spectant. « Copiosam his præfationibus materiam ministrabunt plures ac diversarum rerum recensiones: videlicet nomenclatorum et auctorum, qui subsequens opus Doctori Seraphico tribuerunt; codicium manuscriptorum iuxta aeva, quibus sunt scripta, vel interdum iuxta familias, ad quas pertinent aliasque qualitates dispositorum; multarum editionum eiusdem libri atque variarum eiusdem versionum, sive hæ iam typis mandatae fuerint, sive non. His omnibus præmissis, quid singula momenta et auctoritates valeant quanque fidem mereantur, expendimus et legitima quæ inde consequuntur corollaria deducemus. Recensio dein subnectetur eorum auctorum, qui opus Bonaventurianum commentati sunt sive notis illustrarunt, vel eo præcipue usi sunt ad sua lucubranda opera, vel inde alterius scribendi rationem acceperunt, vel excerpta non exigua nec panca adhibuerunt. Operis denique a Bonaventura eluebrati ratio, occasio, excellentia, usus, ac novae, si quae erunt introducendæ, partium et capitum dispositiones, titulorum mutationes, materie accretiones vel diminutiones, nec non delectus editionum et manuscriptorum, ad quos opus exigitur, et alia complura, quæ nimis longum esset hic referre, in his Prolegomenis erunt discutienda, et ex omnibus de auctore operis iudicium ferendum¹. ».

In ultimo tomo nova vita S. Bonaventuræ, augenda ex iis notitiis, quae a nobis vel aliis hac aetate nostra repertæ sunt, publicabitur, in qua etiam ea quæ in Prolegomenis circa scripta et doctrinam passim et sparsim dicta sunt, in unam synthesis colligentur. Dolendum sane est, nullum auctorem supparem de rebus gestis, virtutibus et libris huius eminentissimi et sanctissimi viri ex proposito et historica methodo scrisisse. Etiam in saeculis subsequentibus usque ad canonizationem huius Sancti eadem negligentia deploranda est, de quo merito editores Actuum Sanctorum in commentario prævio ad vitam S. Bonaventuræ obstupescunt².

¹ Ratio etc. p. 74.

² Acta Sanctorum, 14 Iulii, n. 54. Attamen dicendum est, non deesse auctorem eiusdem cum S. Bonaventura actatis, qui vitam ipsius memoriae tradidit, nempe Fr. Ioan. Aegidium Zamorranu, Ord. Min., Hispanum, in suo opere: de Viris illustribus, sive Historia canonica et civilis, in quo scriptis etiam de rebus a Seraphico Doctori gestis. Ille ipse huius operis auctor testatur in alio suo opere inedito, teste P. Fideli Florui. Ioan. Aegidius ante an. 1300, et propter multa alia opera scriptis etiam de rebus ad historiam presertim Hispaniae spectandis, ut videri potest apud Sbaraleum (Suppl.). Acgre ferimus, quod laudatum opus Ioan. Aegidii nullum hue usque inventum potuerimus. Si quis forte inter viros eruditos istum librum indagaverit, enixe cum rogamus, ut nobis, quod ad S. Bonaventuram attinet, dignetur communicare.

Opera Seraphici in varias classes divisa hoc ordine edere proposuimus. Prima classis complectitur Commentarios in quatuor libros Sententiarum, quos excipient plures Quaestiones disputatae anecdotaes, Breviloquium aliaque opuscula ad theologiam Scholasticam spectantia. Expedire videtur, ut his adjungantur nonnulli Sermones, qui potius theologici tractatus vocari possunt, ut Sermones in Hexaëmeron, de septem Donis Spiritus sancti et de decem Praeceptis. Referti enim sunt praeclarissima doctrina theologica et multum inserviant ad illustrandam et ampliandam doctrinam, quae in Commentario ad Lombardum et in Breviloquio continetur.

Secunda classis exhibet opera exegética, praesertim Commentarios in plures libros sacrae Scripturae, qui utilissimi sunt praelestim pro praedicatoribus.

In tertiam classem remittimus opuscula mystica et ascetica.

Quarta classis continet omnia opera et opuscula ad vitam regularem, praelestim Ordinis Minorum, quoquo modo spectantia, sive sint apologetica, sive doctrinaria, sive historica.

Quinta et ultima classis complectitur Sermones plurimos, quorum maxima pars est inedita.

Plures indices copiosi tum speciales, tum generales pro more meliorum editionum suis locis ponentur.

Licet propositum nostrum sit, textum originalem, quantum fieri potest, antiquae suae integratati restituere, tamen quoad formam rationemque verba scribendi sive orthographiam et quoad interpunctionem sequendum nobis esse usum nostris temporibus magis receptum, satis manifestum est. Unde in editione nostra scribetur v. g. *definitio, definitive*, licet codices et multae editiones seribant *difinitio, diffinitive*.

In utraque re editio Vaticana saepissime deficit et quasi in omni linea reformari debuit. Ut autem uniformitas orthographiae in tota editione, per plures collaboratores et longo tempore adornanda, facilius posset obtineri, tanquam norman scribendi semper observandam elegimus eam, quam sequitur seu praeferit celeberrimus *Forcellini* in suo *Lexicon totius latinitatis*, ed. tertia, Patavii 1827.

Quoad methodum distinguendi textum interpunctionibus, eum non tantum apud varias nationes, sed etiam apud singulos fere auctores non parum discrepet, medium quandam viam sequi proposuimus. Sed ipsa proprietas stili Bonaventuriani, laconica et saepe elliptica brevitate insigniti, maiorem numerum huiusmodi signorum requirit, ut facilius intelligatur. Hunc finem potius consequi quam formam ante conceptam acquiliter semper sequi nobis proposuimus.

Superest, ut omnibus, qui ad arduum opus huius editionis parandum et exsequendum P. Fideli vel nobis quaeunque ratione, sive beneficiis in nos collatis sive adiumentis ad litteras spectantibus, favorem et auxilium praesternunt, gratum nostrum animum exprimamus et palam attestemur. Eorum autem, qui bene et optime de nostra editione meriti sunt, tantus in tota fere Europa est numerus, ut a nobis praelestim post mortem eiusdem P. Fidelis singuli enumerari minime possint. Non paucos eorum iam ex hac vita migrasse lugemus. Primo autem loco gratias persolvimus omnibus fere bibliothecarum Praefectis et codicum manuscriptorum Conservatoribus, qui pro ipsis humanitate et in litteras amore benevolos ad hanc editionem promovendam adintores se praebuerunt. Dispicet nobis tot illustrium virorum, quorum gratissimum memoriam retinemus, nōmina

non indicare; at quamvis *multos* recenseremus, tamen tacendo de *plurimis aliis* ini-
quitatis notam vix effugere possemus. Supersedere autem haud possumus sal-
tem eas bibliothecas nominare, quorum codicibus frequentius vel diutius nobis
uti lieuit, pro quo beneficio maxime nos obligatos esse grato animo profitemur.
Italicarum bibliothecarum commemorandae sunt piae aliis quae sequuntur: *Flo-
rentiae*, Nationalis et Laurentiana; *Romae*, Vaticana et Burghesiana; *Mediolani*,
Ambrosiana; *Venetiis*, Marciana; *Neapoli*, Nationalis; *Paduae*, S. Antonii; *Tuderti*,
bibliotheca antiqua Conventus S. Fortunati; *Assisii*, bibliotheca s. Conventus;
denique insignis bibliotheca Monasterii *Montis Cassini* Ord. S. Benedicti. — In
Gallia vero *Parisiis* praestantissima bibliotheca *Nationalis*. — In *Anglia*, *Londini*
Museum Britannicum; *Oxonii*, bibliothecae Collegiorum Lincolniensis et Ballionensis. — In Germania imprimis *Monachii* iam per multos annos accessus nobis pa-
tuit ad copiosissimam bibliothecam Regiam status; specialia nobis subsidia
praebuerunt etiam bibliothecae Paulina *Lipsiensis*, Universitatis *Berolinensis* et
Dusseldorpii bibliotheca Provincialis. In Austria bibliothecae *Viennae* et *Cracoviae*
atque plurimorum Monasteriorum, praesertim Ordinis S. Benedicti, optime de no-
stra editione mernerunt.

Multi insuper nostri Ordinis Patres ex omnibus fere eius Provinciae multi-
plici ratione nobis subsidium praestiterunt qua collaboratores sive ordinarii sive
extraordinarii. Si quid igitur boni in hac editione perficietur, de quo aliorum sit
iudicium, iustitia exigente, laus gloriaque inter plurimos viros sive operantes
sive adiuvantes erit distribuenda. Sed tamen *Patri luminum*, a quo descendit omne
datum optimum et omne donum perfectum, et qui omnia disponit suaviter et attingit
fortiter¹, soli honor et gloria!

Ad quod nobis intuentibus fere ad verbum repeterem liceat dictum, quo Se-
raphicus Doctor secundum librum sui Commentarii concludit: *Hoc rogamus,
ut si quis aliquid in hac editione invenerit approbatione dignum, agat gratias Deo,
largitori bonorum. In aliis vero locis, ubi invenerit vel falsum vel dubium vel obscu-
rum, editorum insufficientiae benigne indulget, qui absque dubio veritatem assequi
voluerunt. Hanc autem veritatem infatigabiliter querere, infallibiliter invenire, ina-
missibiliter apprehendere et tenere, concedat ille qui est Via, Veritas et Vita!*

In collegio S. Bonaventurae
in Solemnitate S. P. N. Francisci 1882.

EDITORES.

¹ Iacob. 1, 17; Sap. 8, 1.

SS. D. N. SIXTI PAPAE IV.

DIPLOMA

QUO B. BONAVENTURA EP. CARD. ALBANEN.

IN SANCTORUM CANONEM REFERTUR.

SIXTUS EPISCOPUS

SERVUS SERVORUM DEI

AD PERPETUAM REI MEMORIAM.

Superna caelestis patria, civitas Hierusalem, cuius participatio eius in idipsum, ita omnium electorum salvatione laetatur, ut quorum praestantiora sunt merita, copiosiora etiam sumat gaudia praemiorum. Quod in excessu mentis sua positus Isaías Prophetā sensisse videtur, cum diceret (Isa. 12, 6.): *Exulta et lauda, habitatio Sion, quia magnus in medio tui sanctus.* Exultent igitur omnium Angelorum chori, qui, de vacuarum sedium habitatione solliciti, conantur de virtute in virtutē, ad beatas illas mansiones, unde superbi ruerunt spiritus, humilitate perducere. Exultent quoque omnes animae iustorum, qui Christi vestigia sunt secuti atque omnes tam veteris quam novi Testamenti fideles amici Dei, qui, contemptis huius saeculi vanitatibus, concivium numerositate congaudent. Exultet caelum laudibus, resultet terra gaudiis, quoniam Sanctorum editio laetitiam habet plurinorum. Valde enim fidei pietas exigit, ut quod pro salute multorum geritur, communibus ubique gaudiis celebretur. Præcipue vero exultet Pontificum coetus beatorum, et sacra Doctorum concio, qui fulgent in caelo tanquam stellae in perpetuas aeternitates, quos inter sanctus Bonaventura, tanquam novum sidus, ex hac lacrymarum valle ad caelestem quae sursum est Hierusalem, vocante eum Domino, migrans, emicuit.

§ 1. Nos autem, qui, disponente Altissimo, ad culmen Apostolatus evecti, christiani gregis curam gerimus, quem pro debito pastoralis officii incundo Sanctorum collegio conformare, ut debemus, intensis desideriis affectamus, Ecclesiae militanti, pro cuius aedificatione et incremento, ipsum Bonaventuram in catalogum Sanctorum referendum duximus, haud incongrue dicere possumus: Exulta hodie et lauda, habitatio Sion, id est christiana religio, in qua tanquam in monte Sion per veram fidem habitat verus Deus, quoniam magnus in medio tui sanctus. Quippe: *In medio Ecclesiae aperuit os eius, et implevit eum Dominus*

spiritu sapientiae et intellectus et stolam gloriae induit eum, (Eccli. 15, 5.), et coronavit ad portas Paradisi, in qua una cum Angelis gloria et felicitate laetatur.

§ 2. Lactemur itaque et exultemus, quia caelestis illa curia ex nobis habet, cui sit cura de nobis, qui suis nos protegat meritis, quos informavit exemplis, illuminavit doctrinis et miraculis confirmavit; quem Deus dedit cunctis populis in gloriam et honorem, cuius memoria in benedictione est.

§ 3. Ea namque de divinis rebus scripsit, ut in eo Spiritus Sanctus loquutus videatur. Ita pie, religiose et sancte vixit, ut scriptis vita congrueret, et quod scribebat doceret exemplo. In quo morum virtus et signorum claritas ita comperta est, ut, congruentibus maximis meritis ac miraculis, verae sanctitatis testimonium a militante Ecclesia debeatur eidem.

§ 4. Nam cum in flore vidente iuventutis, humanis abiectis illecebris, divino se addixisset servitio, Religionem B. Francisci, quae per ardua tendit, ingressus, tantum sedula lectione et assidua oratione profecit, ut cum Sapiente merito dicere posset: *Optavi, et datus est mihi sensus* (Sap. 7, 7).

§ 5. Illuminatus enim ab eo, qui illuminat omnem sensum, qui lux, via, veritas est et vita, paucorum annorum spatio incredibilem est scientiam consequutus; nec talentum sibi a Domino creditum sudario inligavit, aut terrae infudit, sed ut sapientissimus dispensator in communem utilitatem convertit. In celebri enim Parisiensi gymnasio cathedram rexit, ubi abscondita Scripturarum enucleans, non solum viva voce profuit multis, sed etiam plurima librorum optimorum, tum in sacris litteris tum in maioribus scientiis, monumenta reliquit, quae essent omni tempore posteris profutura.

§ 6. Magnus doctrina, non minor humilitate et vitae meritis, quem Alexander de Ales, doctor clarissimus, cui se in disciplinam sanctus Bonaventura trididerat, tantae innocentiae ac columbinac simplicitatis expertus est esse, ut dicere solitus fuerit, sibi videri, quod in eo Adam nunquam peccasset.

§ 7. Magnus etiam in Ordine fratrum Minorum, cui unus omnium post beatum Franciscum plurimum profuit. Ad eius enim gubernacula vocatus et Generalis Minister, Domino inspirante, creatus, talem se suis praebuit subditis, ut in illo dominicum illud verbum videretur impletum: *Qui maior est vestrum, sit minister vester* (Matth. 20, 26; 23, 11).

§ 8. Nam sapientia et morum integritate maior, praelationis officium cum tanta exercuit caritate, quod sponte humili nunc doctrina, nunc monitionibus, nunc exhortatione fraterna, nunc etiam corporali servitio satagebat, ut bonus Christi miles, inferioribus ministrare. Nec solum quae ab ipso B. Francisco pie et sancte fuerant instituta diligentissime custodivit, sed multa etiam adinventa, quae, crescente fratrum numero, necessaria videbantur, adiecit. Ordinem quoque ipsum in provincias custodias divisit.

§ 9. Magnus etiam dignitate in Romana fuit Ecclesia. Increbrescente enim fama innocentiae, doctrinae ac prudentiae eius, a fel. rec. Gregorio Papa X., praedecessore nostro, ad cardinalatus est vocatus honorem, ut eius opera in maximis et difficillimis rebus, quae temporibus illis inciderant, uteretur, in quem Gregorius ipse ob ingentia viri merita novo est usus exemplo. Statim enim illi Albanen. commisit Ecclesiam, quae non nisi vetustioribus cardinalibus solet committi.

§ 10. Non fefellit expectationem Summi Pontificis ac sacri senatus opti-

mus ac Deo amicissimus vir. Sed in Concilio Lugdunensi praesidens omniaque ad Dei laudem dirigens, sedatis discordiis difficultatibusque sublati, ipsi Ecclesiae maximo usui fuit et ornamento.

§ 11. Quibus rebus aperite cognoscitur, quod statuit illi Dominus testamentum pacis et principem fecit eum, ut sit illi sacerdotii dignitas in aeternum, quem inanis gloria non inflavit, non divitiae sinistrorum egerunt; sed in fide lenitateque perseverans, pius in Deum, in pauperes misericors, iustus in omnes, ita hoc corruptibile corpus exuit, ut cum Apostolo dicere posset: *Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi, in reliquo reposita est mihi corona iustitiae* (II. Tim. 4, 7).

§ 12. Qui etsi ex sola perseverantia poterat sanctus credi, iuxta illud: *Esto fidelis usque ad mortem, et dabo tibi coronam vitae* (Apoc. 2, 10.), subsequuta sunt tamen post vitam multa maximaque miracula, quae certum sanctitatis eius praebent indicium et nos ad ipsius venerationem inducunt, quem Deus meritis praecedentibus venerandum ostendit. Ipse enim Deus omnipotens, ut suae virtutis potentiam manifestet et nostrae salutis causam pandat, fideles electos suos, quos coronat in caelis, saepe etiam honorat in mundo, ad eorum memoriam signa faciens et prodigia, quo haeretica pravitas confundatur, et fides orthodoxa servetur.

§ 13. Agimus igitur ipsi Deo quantas possumus gratias, quod nos dignos duxerit, per quos haec canonizatio celebraretur, quae licet, divinis litterarum monumentis extantibus coruscantibusque miraculis, iam pridem potuerit rite fieri, nunquam tamen antehac vel a principibus vel ab aliis tanta diligentia fuit petita. Nostro tempore carissimi in Christo filii nostri Fredericus Romanorum imperator semper augustus, Ludovicus Francorum christianissimus, Ferdinandus Siciliae et Matthias Hungariae reges illustres; dilecti quoque filii nobiles viri Alphonsus Calabriae, Ioannes Mozenico Venetiarum, Ioannes Halcam (Italice leg. Gio. Galeazzo Sforza) Mediolani, et Ioannes Burbon, duces insignes; praeterea civitates Florentinorum, Senensis, Lugdunensis, Perusinorum et, quod tale iubar tulit, Balneoregium, tanto studio tantaque perseverantia petierunt a nobis, ut durum et impium putaremus eis in re tam pia resistere, quam etiam Dei monitu petere videbantur. Accesserunt assidue venerabilis fratris nostri Iuliani, Episcopi Sabinensis, ipsius Ordinis Protectoris, dilectorum quoque filiorum Francisci Samsonis, Generalis Ministri, et Petri de Rodulphis, Procuratoris dicti Ordinis, sacrae theologiae professoris, preces, qui nomine generalis eorum Capituli id tanquam iustum et debitum reposcebant. Legeramus studiosissime Sancti huius divina scripta, quibus, postquam per aetatem aliquid sapere licuit, semper fuimus delectati. Audiveramus quoque ab antiquioribus praefatae Religionis fratribus et gravibus quidem viris, quod et ipsi a maioribus natu acceperant, de sanctimonia vitae eius constantem famam esse; sciebamus de multis maximisque miraculis, nec erat propterea apud nos dubium, quin in triumphanti Ecclesia triumpfaret in caelo et venerationem mereretur in terris.

§ 14. Sed memores, nos eundem Minorum Ordinem ex voto ingressos, in quo, divina assistente gratia, in sacris litteris et religiosis moribus uteunque profecimus eademque ministeriatu officia exercuimus, atque inde ad cardinalatus dignitatem, ita ut per consimiles gradus ad pontificatus culmen sublevatos nos fuisse, disponente Domino, cognoscamus, per quos ipse Bonaventura sanctus ad triumphantis Ecclesiac immarcescibilem gloriam evectus est, ne ad id videremur potius affectione propria quam debita devotione moveri, eam adhibuiimus dili-

gentiam ac gravitatem, quam rei magnitudo poscebat. Commisimus enim tribus ex venerabilibus fratribus nostris Sanetae Romanae Ecclesiae Cardinalibus, ut de veritate miraculorum mandarent inquiri. Cumque unus ex eis, inchoato processu, ut Deo placuit, ab hac luce migrasset, alium in locum defuncti subrogavimus Cardinalem, quo iam decadente, alium substituimus.

§ 15. Nec his contenti, cum iam processus ipse pene perfectus esset, et hi qui delegati erant fidelissime retulissent; tamen, quia non videbatur in procedendo tanta, quanta requiritur, observata solemnis, illum reiterari iussimus.

§ 16. Demum, cum ex uberiori relatione et fide dignorum testium super hoc receptione compertum fuisset, multa et magna a Deo per ipsum Sanctum miracula fieri, quae in conspectu multitudinis cernebantur, nos, ne Spiritui Sancto resistere videremur, qui per os Prophetae laudare Deum in Sanetis suis iubet, in consistorio nostro secreto, huius rei causa habito, eorundem venerabilium fratrum nostrorum S. R. E. Cardinalium vota super huiusmodi canonizatione sumus serutati. Cumque omnium una eademque fuisset sententia, videlicet ut in Sanctorum numero referri deberet:

§ 17. Consistorium publicum deinde habuimus, in quo, magna multitudine adstante, in triduum orationes ieiuniaque indiximus, ut Deus omnipotens nobis quod factu optimum in hac re esset ostendere dignaretur, nec pateretur, Ecclesiam suam militantem errare, quae se triumphanti conformare studet.

§ 18. Triduo deinde elapsso, omnes qui in Romana Curia erant praelatos iussimus convenire, qui ad unum interrogati, quid faciendum videretur, in eandem sententiam convenerunt beatumque Bonaventuram canonizandum censuerunt.

§ 19. Nos ergo, Dei nutum et voluntatem sequentes attendentesque, iustum ac debitum esse, ut quos Deus honorat in caelis nos venerationis officio laudemus et glorificemus in terris, cum ipse potius laudetur et glorificetur in illis, qui est laudabilis et gloriosus in saecula, hunc diem canonizationis ipsius sancti Bonaventurae in medio basilicae Principis Apostolorum de Urbe, quo maxima omnis generis ordinisque multitudo confluxerat, celebrandum statuimus. Ibi reliquis omnibus legitime peractis, praedictus Ordinis Minorum Procurator, in medio stans, dictum illud beati Ioannis apostoli clara voce proponens, videlicet: *Tres sunt, qui testimonium dant in caelo, Pater, Verbum et Spiritus Sanctus* (I. Ioan. 5, 7.), probavit etiam, habito super praemissis processu, ipsas beatissimae Trinitatis personas testimonium, quod beatus Bonaventura in caelo sit, praestitisse: Patrem videlicet in miraculorum potentia, Filium in doctrinae sapientia, et Spiritum Sanctum in vitae ipsius bonitate. Et propterea non solum nominibus omnium, qui hanc ipsam canonizationem fieri supplicarunt, sed etiam ex parte individuae Trinitatis, Patris et Fili et Spiritus Sancti, ut ipsum beatum Bonaventuram sanctum pronuntiare dignaremur, instanter, instantius et instantissime requisivit. Confidentes igitur, quod in hac canonizatione non permittat nos Deus errare, qui omnia in ea quonodolibet requisita etiam superabundanter observari fecimus et observavimus, de eorundem fratrum nostrorum S. R. E. Cardinalium omniumque praelatorum in Romana Curia existentium unanimi consensu et maturo consilio, de omnipotenti Dei ac beatorum Petri et Pauli Apostolorum eius auctoritate confisi, beatae memoriae Bonaventuram Balneoregiensem, sacrae theologiae professorem, ex gremio sacri Ordinis Minorum et ex officio Generalatus in Episcopum

Cardinalem assumptum, Sanctum esse ac aliorum Sanctorum Dei catalogo adscribendum, adiiciendum et aggregandum fore ac fideliter firmiterque teneri debere decernimus; ipsumque sanctorum Confessorum Pontificum et Doctorum, quos sancta Dei veneratur Ecclesia, consortio solemniter in praesentiarum adscribimus aggregamusque per praesentes.

§ 20. Statuentes etiam et mandantes venerabilibus fratribus nostris Patriarchis, Archiepiscopis, Episcopis ac dilectis filiis dictorum ac patriarchalium, metropolitanarum et cathedralium ecclesiarum Capitulis, et quorumvis Ordinum, tam Mendicantium quam non Mendicantium, professoribus, necnon quibuscumque ecclesiasticis personis, ut festum ipsius sancti Bonaventurae secunda dominica mensis Iulii singulis annis solemniter et devote celebrant, divinum officium veluti pro uno Confessore Pontifice et Doctore, tam publice quam privatim, prout contigerit, persolventes.

§ 21. Dilectis vero filiis fratribus praedicti Minorum Ordinis, quatenus huiusmodi officium sub festo duplice et octava, eo modo quo aliorum dicti Ordinis Sanctorum celebrare festa et octavas consueverunt, celebrandi concedimus facultatem.

§ 22. Insuper, eadem auctoritate omnibus vere poenitentibus et confessis, qui in eadem dominica ecclesiam, in qua sanctum eius corpus requiescit, devote visitaverint, annuatim septem annos et totidem quadragenas, his vero, qui aliis temporibus in singulis diebus dominicis, centum dies, illis autem, qui ecclesias fratrum Minorum ubilibet constitutas tam ipsa die festi, quam in octava divinis officiis interfuerint, consimiles indulgentias et peccatorum remissiones, quae in singulis aliorum eiusdem Ordinis Sanctorum festis, ex indultis Apostolocis generaliter promulgatis, Romani Pontifices concesserunt, de iniunctis poenitentiis misericorditer in Domino relaxamus et elargimur.

§ 23. Considerantes praeterea, quanta ab hoc ipso sancto Bonaventura ratione scientiae et sanctitatis vitae episcopalisque et cardineae dignitatis S. R. E. suscepit incrementa, quantamque idem Sanctus cum beato Thoma de Aquino, coactaneo, condiscipulo et commagistro suo familiaritatem et spiritualem coniunctionem in hac vita servaverit, ut quos in hoc saeculo fraterna iunxit caritas, et eadem in caelo praemia consecutos credimus, praesens Ecclesia pari veneretur honore, praedictum festum inter festa sacri Palatii Apostolici assumentes annumerantesque, eandem indulgentiam in festo praedicto in ecclesia sanctorum Apostolorum de Urbe, quae in festo ipsius sancti Thomae de Aquino in ecclesia beatae Mariae Virginis de Urbe, Minerva vulgariter nuncupata, habetur, concedimus; pariterque decernimus, fratres Minores in alma Universitate Parisiensi eiusdem privilegiis posse ac debere uti et gaudere ob ipsius S. Bonaventurae merita, quibus ex Apostolicis indultis fratres Praedicatorum, qui in eadem Universitate intuitu et gratia eiusdem S. Thomae potiri et gaudere consueverunt et gaudent, aut potiri et gaudere quomodolibet poterunt in futurum.

§ 24. Quocirca omnes et singulos in dignitate constitutos requirimus et monemus, quatenus universis et clericis et populis suarum civitatum, dioecesum et parochiarum praesentes nostras litteras solemniter publicantes, eosdem hortentur, ut Deum ipsum, a quo bona cuncta procedunt, humiliter deprecentur, ut ipsius sancti Doctoris et Confessoris Bonaventurae meritis et precibus exoratus, militantem Ecclesiam, Apostolicam fidem et cunctos christifideles a paganorum et alien-

runt infidelium et haereticorum tueatur incuribus et a periculis cunctis semper protegat ac defendat; et illam quam nobis mundus dare non potest pacem, hostium omnium sublata formidine, firma cum tranquillitate concedat; utque post huius vitae militiam depositumque pastoralis officii ministerium, una cum grege nobis credito, ad sempiterna tandem gaudia pervenire mereamur.

§ 25. Demum, quia difficile foret litteras originales praesentes ad uniuscuiusque notitiam deferri, volumus ac decernimus, quod earum transumtis, sed si gillo Generalis Ministri Ordinis antedicti et manibus duorum notariorum publicorum debite subscriptis, fides adhibeatur indubia in omnibus et per omnia, et illis ubique stetur, ac si originales litterae huiusmodi essent exhibitae vel ostensae.

Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostrae constitutionis, ascriptionis, aggregationis, statuti, mandati, concessionis, relaxationis, largitionis, assumptionis, annumerationis, monitionis ac voluntatis infringere, vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attentare praesumserit, indignationem omnipotentis Dei ac beatorum Petri et Pauli Apostolorum eius se noverit incursum.

Datum Romae apud Sanctum Petrum, anno Incarnationis dominicae millesimo quadringentesimo octuagesimo secundo, decimo octavo kal. maii, pontificatus nostri anno undecimo.

SS. D. N. SIXTI PAPAE V.

DECRETALES LITTERAE

QUIBUS S. BONAVENTURA, SERAPHICUS DOCTOR, EP. CARD. ALBAN.

INTER EXIMIOS EGREGIOSQUE SANCTAE CATHOLICAE ECCLESIAE
DOCTORES ADNUMERATUR.

SIXTUS EPISCOPUS

SERVUS SERVORUM DEI

Universis venerabilibus fratribus nostris Patriarchis , Primatibus , Archiepiscopis , Episcopis et dilectis filiis aliarum ecclesiarum Praelatis per universum terrarum orbem constitutis , salutem et Apostolicam benedictionem.

Triumphantis Hierusalem gloriam sempiternam et Sanctorum cum Christo felicissime regnantium nunquam marcescentes coronas cum gaudio admirans sancta Mater Ecclesia , adhuc in terris militans, ad eandem vero iustitiae coronam festinans, Deum in Sanctis suis mirabilem praedicare non cessat. Nec vero insignes tantum victorias et paeclaras Sanctorum merita eximiis laudibus celebrat, sed eosdem Sanctos, quos Deus mirifice honorificat, ipsa quoque pie veneratur ac colit, quorum nimis praeclarae salutarique doctrina instituta, sanguine fundata, illustribus caritatis operibus atque exemplis educata, ferventibus illorum apud Deum precibus quotidie adiuvatur. Quamobrem debitissimam etiam congruisque honoribus, unicuique Sanctorum singulatim tribuendis, ad caelestis illius Hierarchiae, ubi omnia in caritate perfecta ordinata sunt, normam atque imaginem sese conformare, quantum quidem in huius practereuntis mundi exilio licet, maxime studet. Nam quemadmodum in magna illa summi Patrisfamilias bonisque omnibus cumulata domo mansiones multae sunt, et beatae illae animae mira quadam varietate unius gloriae beatitudine perfruuntur, sic catholica Ecclesia, quae caelestis illius effigies est, ut castrorum acies ordinata, in veneratione Sanctis Dei adhibenda sacros illos ordines, divino illustrata lumine, agnoscit atque distinguit. Itaque dum gloriosum Apostolorum chorom, dum Prophetarum laudabilem numerum, dum fortissimorum Martyrum laudat exercitum ceterisque Sanctis suo loco et ordine rite honores defert, in uno caritatis spiritu et consumili piae devotionis affectu multipliciter exultat. Inter illos vero beatissimos Sanctorum choros, quorum memoria a cunctis fidelibus religioso culto merito celebratur, insigni splendore eluet sanctorum Doctorum ordo a Paulo Apostolo diserte enumeratus, cum ait: *Et ipse dedit quosdam quidem Apostolos, quosdam autem Prophetas, alias vero Evangelistas, alias autem Pastores et Doctores*, quos vineae suaे strenuо fidelesque cultores atque operarios constituit, ad consummationem Sanctorum in opus ministerii, in aedificationem corporis Christi. (I. Cor. 12, 28; Eph. 4, 12.). Hi sunt, de quibus diuina Sapientia clamat: *Qui elucidant me vitam aeternam habebunt* (Eccli. 24, 31). De his An-

gelus apud Danielem loquitur: *Qui autem docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti, et qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellae in perpetuas aeternitates* (Dan. 12, 3.). Eos denique Salvator ipse Christus Dominus insigni illo elogio ornavit: *Qui fecerit et docuerit, hic magnus vocabitur in regno caelorum* (Matth. 5, 19.). Cum autem omnibus temporibus sacrorum Doctorum studium et doctrina in Ecclesia Dei utilis et salutaris fuit, tum maxime fructuosam et plane necessariaam esse res ipsa demonstravit, cum, persecutorum christiani nominis horribili furore represso, in ipsa Ecclesiae pace tetterima haeresum bella vehementius excitata sunt. Tunc enim haereticorum doli et fallacie, qui, diabolo instigante, in agro Domini zizania superseminare non intermittunt, Doctorum cura et diligentia detectae, et pestiferi ac detestabiles errores gladio spiritus amputati, et catholicae veritatis vi, sacris Doctoribus administris, mendacium prostratum. Quare iure optimo Hyadum stellarum nomine sancti Doctores in Ecclesia designantur, qui, perfrigida hyeme et longis infidelitatis noctibus expletis et persecutionis tempestate sedata, tunc clariores sanetae Ecclesiae exorti sunt, cum veritatis sol per corda fidelium altius calesceret, et tanquam novo fidei vere lucidior annus aperiretur.

§ 1. Iam vero inter eos, quos Dominus magnus spiritu intelligentiae replere voluit, quique tanquam imbre eloquia sapientiae suae in Ecclesia Dei emiserunt, merito numeratur S. Bonaventura, Confessor et Pontifex et in eadem catholica Ecclesia Doctor eximius, quem felicis recordationis Sixtus Papa IV., praedecessor noster, ob admirabilem vitae sanctitatem et praecellentem doctrinam in Sanctorum numerum adscripsit.

§ 2. Is enim Balneoregii in Etruria natus, ut piae matris voto satisfaceret, adolescentes seraphicam Sancti Francisci Religionem est ingressus, per cuius vestigia recentia adhuc novus Christi miles humiliter et constanter innedens, saluberrimam regularium institutorum observantiam tanto animi ardore tantaque cordis aviditate hausit, ut summa in eo sanctitas appareret, ac vitae innocentia et castitate, sancta humilitate, patientia, mansuetudine, terrenarum rerum despiciencia, caelestium desiderio omnibus et exemplo et admirationi esset. Tanta quoque spiritus dulcedine et divini amoris fervore inflammatus in Deum rapiebatur, ut iam in cellam vinariam Sponsi introductus et vino optimo caritatis ebrius, Iesum Christum crucifixum et patientem ubique intueri et in eius vulneribus habitare videretur. Ad hanc vero eximiam vitae sanctitatem vir Dei magnam praestantis doctrinae laudem adiunxit, Deo ita disponente, ut ad eius gloriam et Ecclesiae utilitatem non solum exemplo, sed verbo et eruditione magnopere proficeret. Itaque cum in saerarum Litterarum studio, saectorum Patrum lectione et scholasticae theologiae pernecessaria disciplina, Alexandro de Ales magistro, insigni illius aetatis theologo, diligentissime versaretur, brevi temporis spatio excellentis ingenii bonitate, assiduo labore, et quod caput est, gratia Spiritus sancti, qui vas aureum in honorem electum omni ex parte formabat, tantos progressus fecit et ad tantam doctrinae perfectionem pervenit, ut doctoris et magistri insignibus in celeberrimo Parisiensi gymnasio solemni more decoratus, sacram theologiam ibidem publice professus sit.

§ 3. Tantam vero landom in interpretandi munere et in universae theologiae scientia est consecutus, ut viri doctissimi eius doctrinam et eruditioinem admirarentur. Et quidem multiplices sancti viri luebrationes et praeclara scripta,

quae adhuc magna Ecclesiae utilitate et non medioeri Dei beneficio exstant, quaeque et nostrae et superiorum aetatum viri eruditii multo cum fructu legerunt et magnopere comprobarunt, quantus ille in theologia fuerit, satis declarant. Ea enim divini ingenii sui monumenta posteris reliquit, quibus perdifficiles et multis obscuritatibus involutae quaestiones magna optimorum argumentorum copia, via et ordine enucleate ac dilucide explicantur, fidei catholicae veritas illustratur, perniciosi errores et profanae haereses profligantur, et piae fidelium mentes ad Dei amorem et caelestis patriae desiderium admirabiliter inflammantur. Fuit enim in S. Bonaventura id praecipuum et singulare, ut non solum argumentandi subtilitate, docendi facilitate, definiendi solertia praestaret, sed divina quadam animos permovendi vi excelleret. Sic enim scribendo eum summa eruditione parem pietatis ardorem coniungit, ut lectorem docendo moveat et in intimos animi recessus illabatur, ac denique seraphicis quibusdam aculeis cor compungat et mira devotionis dulcedine perfundat; quam sane gratiam in eius ore et calamo diffusam admirans praedecessor noster Sixtus IV. Pontifex illud dicere non dubitavit, Spiritum Sanctum in eo locutum videri.

§ 4. Cum igitur servo fideli tam multa et praeclara a Domino talenta essent credita, ut illis ad fratrum utilitatem exereendis et negotiandis caelestis gratiae thesauros amplificaret, divino consilio et summo totius sui Ordinis consensu Romae Minister Generalis septimus post beatum Franciscum est factus; quo in officii munere non solum prudentiam, vigilantiam, sollicitudinem praestitit, sed tanto fraternae caritatis ardore exarsit tantaque christianaे humilitatis demissione fratribus inservivit, ut in eo illud Salvatoris agnosceretur: *Qui maior est in vobis, sit vester minister* (Matth. 20, 26.).

§ 5. Quin et piae memoriae praedecessor noster Clemens Papa IV., qui sanctum virum valde dilexit et eius doctrina mirifice est delectatus, ut tam excellens virtus et prudentia ad multorum utilitatem latiori in campo exeurreret, insignem Eboracensem archiepiscopatum ei obtulit. Ille vero cum se a seraphicæ paupertatis complexu divelli non facile patretur, oblatam dignitatem modeste atque humiliiter recusavit.

§ 6. Ceterum cum Gregorius X., summus Pontifex, ob gravissimas christianaë reipublicae causas Concilium generale Lugdunum indixisset virosque sanctitatem, doctrina et sapientia praestantes perquireret, quorum forti et fidi opera ad rei maximaë tractationem atque explicationem uteretur, duo in primis clarissima illius aetatis lumina e duabus florentissimis Ordinibus Praedicatorum et Minorum delegit, Sanctos Thomam et Bonaventuram, quos ad se ire iussit. Sed eum alter in ipso itinere in morbum incidisset atque ad gloriae coronam feliciter evolasset, S. Bonaventura, Lugdunum profectus, humanissime exceptus est a Romano Pontifice Gregorio, qui in eius virtute et sapientia ita aequiescebat, ut Concilii recte dirigendi et administrandi partes ei praecipue tribuendas esse decerneret. Quare ex publica Ecclesiae utilitate et necessitate, ut maiori cum dignitate et auctoritate Concilii rebus non solum interesset, sed praeesset, statuit lucernam ardenter et lucentem supra excelsum candelabrum ponere, ut in domo Dei magis luceret.

§ 7. Itaque S. Bonaventuram, nullos honores appetentem, fugientem potius, sed Christi Vicario obtemperantem nullosque pro Ecclesia labores subire recusantem, tanquam in totius orbis terrae theatro in saerum Cardinalium collegium

et in Episcoporum ordinem statim cooptavit; nam ecclesiae Albanensi illum praefecit, qui honos antiquioribus presbyteris Cardinalibus tribui solet. Quia ille amplissima dignitate anctus, universam in Dei gloriam et Ecclesiae utilitatem contulit. Etenim in rebus Concilii arduis operam egregiam praestitit, catholicam fidem constantissime defendit, pravas opiniones acerrime refutavit, eiusdemque prudentia, doctrina, sanctitate, orationibus Gregorii Pontificis pastoralis sollicitudo tantopere adiuta est, ut sublatu per Dei misericordiam schismatis dissidio, Michael Palaeologus, Graecorum imperator, orientalesque nationes ad Apostolicae Sedis obedientiam, unitatem communionemque redierint; ac denique dignus habitus est, quem Graeci Eutychii nomine appellarent.

§ 8. Merito igitur, cum paulo post in eodem Concilio fortissimus Christi athleta ex huins vitae peregrinatione ad caelestem patriam emigrasset, omnes eius mortem doluerunt, omnes communem iacturam deplorarunt, omnes illius funus lacrymis et laudibus ornarunt, sed unus praeter ceteros, viri sanctissimi vitam integerrime actam, mores probatissimos, labores permultos pro Ecclesia suscepitos, doctrinam in illo ipso Concilio spectatam insigni laudatione verissime celebravit. Is fuit piae memoriae Petrus Cardinalis a Tarantasia, vir eruditio et christiana eloquentia praestans, qui postea ad pontificatus fastigium electus, Innocentius Papa V. est appellatus. Ipse vero Summus Pontifex Gregorius X. ex intimi animi sensibus amissum fratrem, adjutorem et consiliarium fidelissimum dolens, palam gravibus verbis testificatus est, catholicam Ecclesiam, quae ex tanti viri pietate et doctrina fructus uberrimos acceperat, magnam illius morte iacturam fecisse. Sed vere a Spiritu Sancto dictum est: *In memoria aeterna erit iustus* (Psal. 111, 6.). Nam qui in vita illustris fuerat, multo post mortem factus est illuminior, Deo qui admirabilis et gloriosus est in Sanctis suis, signis compluribus ac prodigiis et miraculis maxime insignibus servi sui sanctitatem comprobante.

§ 9. Quorum miraculorum fama cum apnd omnes percrebresceret, idem Sextus, praedecessor noster, e sublimi Apostolicae Sedis specula ea aspiciens, digitum Dei, qui facit mirabilia magna solus, ibi plane esse intellexit. Itaque et sponte sua, et clarae memoriae Frederico Romanorum imperatore, regibus, rebuspublicis, dneibus civitatibusque permultis vehementer requirentibus, ac omnium fere fidelium consensu efflagitante, de viro praestantissimo Bonaventura Episcopo Cardinali in Sanctos referendo Pontifex Romanus dignam cogitationem suscepit. Summa igitur cura et diligentia vitae illius eximia sanctitate et miraculorum veritate examinata atque comperta, omnibus denique, quae ad eam rem pertinebant, rite recteque actis, ad Dei gloriam et Ecclesiae catholicae exaltationem, pro sua summa eique a Deo in beato Petro Apostolo tradita potestate, eundem beatum Bonaventuram, de fratrum suorum S. R. E. Cardinalium et praclatorum omnium consensu, in Sanctos retulit et in Sanctorum Confessorum Pontificum Doctorum numerum adscripsit atque aggregavit eiusque festum anniversarium diem secunda mensis Iulii dominica die celebrari, officiumque de eo, veluti de Confessore Pontifice Doctore in universa Ecclesia recitari iussit, aliis item decretis adiectis, quae in eiusdem Sixti litteris plenius continentur.

§ 10. Et quamvis gloriosus hic Doctor S. Bonaventura et in Ecclesia catholica celeberrimus sit, et in caelo maxime resplendeat, ubi corona illa est coronatus, quam repromisit Deus diligentibus se, nec ulla humana re indigeat, qui bonis illis cum Christo perfruatur, quae nec oculus vidit, nec in cor hominis

ascenderunt; urget nos tamen caritas Christi, et ardens quidam devotionis affectus, quo erga eum ab ineunte fere aetate perpetuo exarsimus, ut de eius sanctitate et doctrina magis magisque propaganda atque illustranda, quantum cum Domino possumus, cogitemus. Movemur quidem, ut par est, sancta cum eo communione seraphicae Religionis nostrae, in qua educati et tot annos versati sumus, et cui tanquam matri optime meritae, omnia pietatis et grati animi monumenta praestare debemus; sed multo magis movent nos Dei gloria, pastore officium quod gerimus, viri sautissimi pro Ecclesia Dei tot suscepti labores, tot illustria merita, tanta cum Romana Ecclesia coniunctio, in cuius amplissimo ordine et senatu summa cum laude consedit. Denique movet nos Ecclesiae universalis utilitas, quae ex tanti Doctoris eruditione semper maior et uberior capi potest, praesertim cum haereticorum insidiae et diabolicae machinationes, quibus sacram theologiam, quae Scholastica appellatur, hoc luctuoso saeculo oppugnant vehementissime, nos magnopere admoneant, ut eandem theologiam, qua nihil Ecclesiae Dei fructuosius, omni studio retineamus, illustremus, propagemus. Divino enim illius munere, qui solus dat spiritum scientiae et sapientiae et intellectus, quique Ecclesiam suam per saeculorum aetates, prout opus est, novis beneficiis auget, novis praesidiis instruit, inventa est a maioribus nostris, sapientissimis viris, theologia Scholastica, quam duo potissimum gloriosi Doctores, angelicus sanctus Thomas, et seraphicus sanctus Bonaventura, clarissimi huius facultatis professores, et primi inter eos, qui in Sanctorum numerum relati sunt, excellenti ingenio, assiduo studio, magnis laboribus et vigilis excoluerunt atque ornarunt, camque optime dispositam multisque modis praecclare explicatam posteris tradiderunt. Et huius quidem tam salutaris scientiae cognitio et exercitatio, quae ab uberrimis divinarum litterarum, summorum Pontificum, sanctorum Patrum et Conciliorum fontibus dimanat, semper certe maximum Ecclesiae adiumentum afferre potuit, sive ad Scripturas ipsas vere et sane intelligendas et interpretandas, sive ad Patres securius et utilius perlegendos et explicandos, sive ad varios errores et haereses detegendas et refellendas. His vero novissimis diebus, quibus iam advenerunt tempora illa periculosa ab Apostolo descripta, et homines blasphemi, superbi, seductores proficiunt in peius, errantes et alias in errorem mittentes, sane catholicae fidei dogmatibus confirmandis et haeresibus confutandis pernecessaria est. Et profecto rem ita se habere, ipsi met veritatis inimici sunt iudices, quibus theologia Scholastica maxime est formidolosa, qui profecto intelligunt, apta illa et inter se nexa rerum et causarum cohaerentia, illo ordine et dispositione, tanquam militum in pugnando instructione, illis dilucidis definitionibus et distinctionibus, illa argumentorum firmitate et acutissimis disputationibus lucem a tenebris, verum a falso distingui, eorumque mendacia multis praestigiis et fallaciis involuta, tanquam veste detracta, patefieri ac denudari. Quanto igitur magis illi hanc munitissimam Scholasticae theologiae arcem oppugnare et evertere conantur, tanto magis nos decet hoc invictum fidei propugnaculum defendere, et haereditatem patrum nostrorum conservare et tueri, et acerrimos veritatis defensores meritis honoribus, quantum possumus, decorare.

§ 11. Quamobrem, ut seraphici Doctoris eruditio ad multorum utilitatem latius diffundatur, et ex eius libris et operibus eruditii et studiosi viri copiosiores suavioresque in dies fructus capiant (quod ad ipsius Sancti, quamquam in

caelo beatissimi, gloriam aliquam facere non est dubitandum) primum quidem in alma Urbe nostra, in hac basilica Sanctorum Duodecim Apostolorum, Sancti Bonaventurae nomine collegium instituimus, in quo ex huius praeceps eximii devoteque Doctoris operibus et commentariis saera theologia publice explicetur.

§ 12. Deinde etiam opera illius omnia, quae inveniri potuerunt, partim nondum edita nostraque auctoritate et impensis undique conquisita, partim iam evulgata; simul omnia decenti forma et quam emendatissime imprimi et e typographia nostra Vaticana in lucem emitte curamus. Quod autem ab ipso pontificatus nostri initio, Deo, ut pie credimus, inspirante, constanter proponsumus, sancti huius Doctoris nomen et merita gloria apud omnes pro viribus celebrare fideliumque erga eum venerationem augere et amplificare, sane ad id quoque non medio criter excitat sumus exemplo sanctae memoriae Pii Papae V., praedecessoris nostri, de christiana republica optime meriti, et quem ut parentem adhuc reveremur et colimus.

§ 13. Is enim religiosa pietate et singulari devotione permotus, qua affiebatur erga sanctum Thomam de Aquino, Ordinis sui decus et Ecclesiae catholicae ornamentum, cupiens eodem modo eundem Sanctum ob eius praestantisima in catholicam Ecclesiam merita congruis honoribus exornare, praeter alia hoc iussit atque decrevit, ut illius festus dies quotannis dupliceis officiis ritu ad instar sanctorum quatuor Ecclesiae Doctorum perpetuo celebraretur; quod et S. Bonaventurae, Doctori eximio, tribui debere aequum profecto existinamus, cum tam multa inter eos virtutis, sanctitatis, doctrinae, meritorum coniunctio et similitudo intercedat. Hi enim sunt *duae olivae et duo candelabra* (Apoc. 11, 4.) in domo Dei luentia, qui et caritatis pinguedine et scientiae luce totam Ecclesiam collustrant; hi singulari Dei providentia eodem tempore tanquam duae stellae exortentes ex duabus clarissimis regularium Ordinum familiis prodierunt, quae sanctae Ecclesiae ad catholicam religionem propugnandam maxime utiles, et ad omnes labores et pericula pro orthodoxa fide subeunda paratae semper existunt, ex quibus, tanquam ex fertili et bene culto solo, quotidie per Dei gratiam fecundae et fructuosa plantae procreantur, hoc est viri doctrina et sanctitate praestantes, qui Petri naviculae, tot fluctibus agitatae, et Romano Pontifici, eius clavum non sine magna sollicitudine tenenti, fortem et fidelem operam navant. Hi duo Sancti, cum essent coaevi iisdemque studiis dediti, condiscipuli, simul magistri, pari ratione a Gregorio X. summo Pontifice, cum ambo ad Concilium evocarentur, honorati, et in huius vitac peregrinatione fraterna caritate, spirituali familiaritate, sanctorum laborum societate valde coniuncti fuerunt, et denique pari gressu ad caelestem patriam commigrantes, pariter felices et gloriosi illa sempiterna beatitudine perfruuntur, ubi eodem caritatis affectu, ut pie credimus, pro nobis in hac lacrymarum valle laborantibus orant divinamque opem implorant, ut merito idem Sixtus IV., hos duos Sanctos persimiles et quasi geminos in Christo fratres agnoscens, statuerit, sanctum Bonaventuram consimili venerationis et honoris praerogativa atque S. Thomam decorandum esse.

§ 14. Quod igitur a nobis et seraphici Ordinis caritas, et sancti Bonaventurae meritorum magnitudo, et catholicae Ecclesiae, cuius gubernacula nobis, licet immerentibus, a Deo commissa sunt, utilitas et aedificatio requirit, habita super his omnibus cum venerabilibus fratribus nostris S. R. E. Cardinalibus deliberatione matura, de eorundem consilio et unanimi assensu et ex certa nostra

scientia ac de attributac nobis Apostolicae potestatis plenitudine, hac nostra perpetuo valitura constitutione, doctrinam ipsius S. Bonaventurae a supradictis praedecessoribus nostris, Clemente IV., Gregorio X. et Sixto IV. laudatam, in Concilio Lugdunensi maxime spectatam, in Florentino etiam ad res difficiles explicandas exhibitam, gravissimorum virorum auctoritate testificatam et commendatam et eximio Ecclesiae Doctore dignam, nos quoque plurimum in Domino laudamus et commendamus, ac litteras eiusdem Sixti IV., quas pro expressis hoc loco haberi volumus, excepta eius ordinatione de festo die S. Bonaventurae secunda Dominica Iulii celebrando, harum tenore approbantes et innovantes, ipsum S. Bonaventuram, iure sanctorum Doctorum consortio ab eodem Sixto IV. adscriptum et connumeratum, auctoritate Apostolica tenore praesentum inter praecepios et primarios, qui theologicae facultatis magisterio excelluerunt, habendum ac venerandum esse, decernimus et declaramus.

§ 15. Atque ob eam causam sperantes in Domino, huius Seraphici Doctoris lucubrations ad doctrinam et doventionem, quam in clero populoque christiano magnopere lucere et ardere cupimus, maximo adiumento fore, illius libros, commentarios, opuscula, opera denique omnia, prout ex nostra typographia Vaticana quam emendatissima, ut supra dictum est, emittuntur, ut aliorum Ecclesiae Doctorum, qui eximii sunt, non modo privatim, sed publice, in gymnasii, academiis, scholis, collegiis, lectionibus, disputationibus, interpretationibus, concionibus, sermonibus omnibusque aliis ecclesiasticis studiis christianisque exercitationibus citari, proferri, atque cum res postulaverit, adhiberi volumus et decernimus.

§ 16. Et nihilominus, ut sapientissimi huius Doctoris gloria recordatio, si non pro ipsis dignitate, at saltem pro humana tenuitate, ob ingentia illius merita ardentiori studio recolatur, felicis recordationis praedecessorum nostrorum Bonifacii Papae VIII., qui de sanctis quatuor Doctoribus, et Pii Papae V., de predicto S. Thoma eadem praeceperunt, exemplo adducti, praecipimus, ut eiusdem S. Bonaventurae dies festus in omnibus christiani orbis partibus sub dupliciti officio a cunctis personis ecclesiasticis, saecularibus et quorumvis Ordinum regularibus tam publice quam privativ pridie Idus Iulii (non obstante predicta Sixti IV. ordinatione de secunda Dominica dicti mensis) celebrari atque in Calendariis, cum Doctoris nomine et festi duplicitis adiectione describi et imprimi debeat, etiamsi in novissimis breviarii et missalis Romani reformationibus alter dispositum fuerit, neque secus atque a nobis ut supra ordinatum fuit, per quoscumque quavis auctoritate praeditos, censeri aut interpretari posse decernimus.

§ 17. Hortantes universos utriusque sexus Christi fideles civitatis Balneoregii, quae clarissimum hoc edidit lumen, et illius dioecesis, ut eodem die festo a servilibus, de sanetae Ecclesiae more, operibus abstineant. Ut autem Christi fidelium devotio ad seraphici huius Doctoris diem festum colendum eiusque open pie implorandam eo magis accendatur, quo ex hoc caellestis gratiae dono se uberius conspexerint esse refectos, de omnipotentis Dei misericordia ac beatorum Petri et Pauli Apostolorum eius auctoritate confisi, omnibus utriusque sexus Christi fidelibus tam in dieta civitate et dioecesi Balneoregii, quam in praeclera Galliae urbe Lugduno, ubi ille bono certamine legitime decertato, cursu consummato, fide servata, ex hoc calamitoso saeculo ad meritorum suo-

rum praemium et coronau in caelum feliciter migravit, in almaque Urbe nostra, ubi in hac Basilica sanctorum Duodecim Apostolorum collegium a nobis, nt iam diximus, est erectum, constitutis, qui eius festum huiusmodi, ut ceteras de praecepto Ecclesiae servari solitas festivitates, devote coientes, vere poenitentes et sacramentali peccatorum suorum confessione praemissa, eo die sanctissimum Eucharistiae Sacramentum sumserint, plenariam omnium peccatorum suorum indulgentiam et remissionem misericorditer in Domino concedimus et clarginur. Qui vero ecclesias Fratrum Minorum S. Francisci ipso die festo a primis vesperis usque ad occasum solis eiusdem diei devote visitaverint, pias inibi ad Deum preces, prout sua cuique suggeret devotione, effundentes, deceam annos et totidem quadragenas de iniunctis eis seu alias quomodolibet debitibus poenitentiis per praesentes litteras perpetuo duraturas, quas sub quibusvis indulgentiarum revocationibus vel limitationibus nullo modo comprehendendi volumus, misericorditer in Domino relaxamus.

§ 18. Quocirca fraternitati et discretioni vestrae per Apostolica scripta mandamus, ut praesentes litteras et in eis contenta quaecumque in suis quilibet provinciis, civitatibus, ecclesiis et dioecesibus solemniter publicari, et ab omnibus personis ecclesiasticis, saecularibus et quorumvis ordinum regularibus ubique locorum et gentium inviolate perpetuo observari prociuent.

§ 19. Volumus autem, ut earundem praesentium transumtis etiam impressis, manu alienius notari publici subscriptis, et sigillo alienius personae in dignitate ecclesiastica constitutae munitis, eadem prorsus fides ubique adhibeatur, quae ipsis praesentibus adhiberetur, si essent exhibatae vel ostensae.

§ 20. Nulli ergo omnino hominum licet hanc paginam nostrarum approbationis, innovationis, decretorum, declarationis, voluntatum, praecepti, concessionis, elargitionis, relaxationis et mandati infringere, vel ei ansu temerario contraire. Si quis autem hoc attentare praesumserit, indignationem omnipotentis Dei ac beatorum Apostolorum Petri et Pauli se noverit incursum.

Datae Romae apud Basilicam SS. XII. Apostolorum, anno Incarnationis Dominicae millesimo quingentesimo octuagesimo octavo, pridie Idus martii, Pontificatus nostri anno tertio.

COMMENTARIUS
IN I. LIBRUM SENTENTIARUM.

PROLEGOMENA

AD PRIMUM LIBRUM SENTENTIARUM.

Insignem et inter theologos celeberrimum Commentarium in libros Sententiarum primo nostrae editionis loco posulumus, in quo exemplum editionis Venetae et Parisiensis secutus sumus. Ratio, quae potissimum ad hoc nos movit, hanc est, quod S. Doctor suam in rebus theologicis et etiam philosophicis sententiam in hoc Commentario ita copiose et profunde explicavit, ut ea, quae in aliis libris ad varia sacrae doctrinae disciplinas spectantibus scripsit ad intellectum illuminandum et affectum inflammandum, ad hunc Commentarium tanquam ad suum fontem praecipuum et firmum fundamentum maxima ex parte redeat possint. Huius igitur Commentarii textu sua integrati restituto et opportunis notis illustrato, non parum opis etiam alii operibus edendis tulisse nobis videtur. Quapropter singulari quodam studio ad hoc incumbendum esse putabamus, ut, adhibitis quam plurimis et optimis manuscriptis aliquis administrus, nostra huius magni operis editio fieret quam maxime correcta. Interim que de hoc Commentarii et nostra eiusdem editione nobis observanda videatur ad tria revocavimus capitula, tractando *primo* de quatuor huius Commentarii libris in genere; *secundo* de primo libro in specie, et de iis quae nos in eo edendo praeceperimus; *tertio* de libro Sententiarum Petri Lombardi a nobis edito. His adiciuntur nonnullae tabulæ in commodum lectoris.

CAP. I.

De quatuor huius Commentarii libris in genere.

S. 1. Authenticos esse huius Commentarii quatuor libros, extra omnem controversiam est. Primus liber incipit: *Profounda fluviorum scrutatus est;* secundus: *Solummodo hoc incenzi, quod Deus fecit hominem rectum;* tertius: *Deus, qui dices est in misericordia;* quartus: *Unguentarius faciel pigmenta suavitatis.* Profecto tot scriptores, etiam coevei et supposes, tot editiones, tot codices manuscripti S. Bonaventuram huius libri auctorem esse proclamant, ut recte asserere possit P. Benedictus Bonelli (Prodrom. VIII. p. l. c. I. § 3. col. 516.), quod «nemo vel ex morosioribus critici, mili quidem compertis, inventus est bactenus, qui huiusmodi Commentaria fuerit ausus in dubium

revocare. Utquid ergo in re meridiana luce clario atque extra omnis dubitationis aleam posita tempus terere? Sufficiat igitur breviter commemorare, quod præter testes ex Ordine Minorum, de quibus infra, Henricus Gandaviensis (de Scriptoribus ecclesiast. c. 47, ed. Alb. Fabricii), qui mortuus est anno 1293, de S. Bonaventura haec proferit: «Scripsit in quatuor libros Petri». Idem affirmit Ptolemaeus Lucensis, discipulus et familiaris S. Thonae (Eccles. histor. novae, XXIII. c. 2. apud Murtatori, Scriptores rerum Italicarum, tom. XI. col. 1165).

Ipse huius Commentarii auctor, ut observatur in Prodromo (loc. cit.), satis se insinuat «nendum Franciscanum, nendum Alexandri Halensis discipulum, sed et Bonaventuram Parisiis scribentem. Franciscanum quidem, dum ait II. Sent. d. 44. a. 3. q. 2. circa finem: In regula B. Francisci simpliciter præcipitur, quod illius regulæ professores nihil omnino habeant proprium super terram etc. Alexandri Halensis discipulum, dum in eodem II. libro d. 23. a. 2. q. 3. circa finem diserte nominat fratrem Alexandrum de Hales patrem et magistrum nostrum, et alibi in Comment. cunctis appellat bonaæ memorie. Tum etiam Bonaventuram, dum IV. Sent. d. 8. p. II. a. 2. q. 2. ad 3. inquit: Si unam habentem institutionem, unum esset nomen, scilicet hoc nomen Bonaventura etc. Parisiis quoque scribendem; nam IV. Sent. d. 20. p. I. a. 1. q. 6, quaerens purgatorii locum determinatum, inter cetera sic habet: Si dixerimus, quod ubi peccaverunt, illud omnino vel incredibile vel improbable est, quod omnes animae, quae Parisiis peccaverunt, Parisiis puniantur.»

S. 2. De tempore et occasione scribendi hunc Commentarium audiendi sunt synchroni Ordinis scriptores. Eorum testimonia a P. Bonelli in Prodromo (l. c. 3.) et a P. Sbaralea (Suppl. pag. 168) hoc modo conciliantur, ut S. Bonaventura iam anno 1245 post Alexandri mortem incepit legere super Sententias, sed tantum coram sui Ordinis fratribus et inter domestica septa. Deinde vero cum licentia Ministri Generalis ab anno 1248 publice docuit, ut *licentiatu*s in proprio sensu. «Prae ceteris, inquit P. Bonelli, audiendus est Fr. Salimbenus de Adam, Parvensis, Bonaventuræ aequalis¹, referens in suis mss. Chroni-

¹ In eodem anno uterque habitum Seraphicum sumvit. Chronica ipsius anno 1357 impressa est Parmae. — Locus hic citatus in editis occurrit pag. 129.

cis de Ioanne Parmensi, Generali Ministro: Iste Fr. Ioannes de Parma dedit licentiam Fr. Bonaventurae de Balneo Regis, ut Parisius legret, quod nunquam alibi fecerat, quia baccellarus erat nec adhuc cathedralicus; et tunc fecit Lecturam super totum Evangelium Lucae, quae pulera et optima est, et super Sententias quatuor libros fecit, qui usque in hodiernum diem utiles et solennes habentur. Curvabat tunc annus 1248, nunc autem agitur annus Domini 1284. Consenit lordanus in Chronico ms. bibliothecae Vaticanae fol. 259, ubi de S. Doctore habet: Anno VII. ad bazilicamnotum Paris. et X. post ingressum religionis ad magisterium est promotus.

* Secundum haec illud quod inquit Chronicon XV. Ministrium Generalium, scriptum anno 1305: « In septimo anno post ingressum Ordinis Sententias legit Parisius, et in decimo recepti cathedrali magistrialem », it intelligendum videtur, ut anno septimo, scil. 1245, factus fuerit baccalaureus idoneusque indicatus ad theologicas disciplinas tradendas Parisiis; non vero, quod tunc inibi e publico subsello lecturam accepit, utpote quam, synchrono teste Salimbeno, incepit non nisi anno 1248, in quem incidit annus decimus, ex quo noster Bonaventura vitam Minoriticam duxit. Eodem modo fas esse videtur interpretari Chronicon XIV. Generalium Ministriorum, Bartholomeum Pisanius, S. Antoninus, Alexandrum Aristoteli et antiquum catalogum Generalium Ministriorum apud Speculum vitae B. Francisci etc.». Hucusque Prodromus, qui deinde corrigit falsum chronologiam editorum Venetorum (Diatricha pag. 10) putantium, sub anno septimo, quo S. Bonaventura inter Minorum septa auditoribus nostris legoret, intelligendum esse annum 1250, et sub decimo, quo cathedrali accepit, annum 1253. Denique idem P. Bonelli concludit: « Non tamen negaverim, anno septimo privatum legere potuisse auditoribus nostris inter Minorum septa, dummodo annum septimum statuatur non anno 1250, sed anno 1245 ». Confirmatur haec interpretatio testimonio B. Francisci a Fabriano¹, qui de nostro S. Doctore asserit: « licentiatus sub magistro Alexandre, primo magistro Ordinis, quem, cum esset in saeculo, tota Parisiensis Universitas sequebatur, sub quo septem fratres nostri fuerunt licentiati et magistri effecti in sacra theologia. Ille iam dictus Fr. Bonaventura vir eloquentissimus fuit, mirabilis in intellectu sacrae Paginac et totius sacrae theologiae, pulcherrimus sermocinatus ad clerum et praedicatorum ad populum, in cibis praesentia ubique terrarum omnis lingua silebat ». — Etiam Bernardus a Bessa, ut supra in Praefatione generali² relatum est, similiter dicit: « Hinc factum est, ut in septimo anno post ingressum ad Ordinem Sententias legret Parisiis et in decimo recuperet cathedralm ».

Ex his testimoniorum patet, S. Bonaventuram in aetate juvenilis incepisse in scholis domesticis interpretationem Sententiarum, ac simul confirmatur quod dicti Salimbeno, ipsum scriptissime sumum Commentarium anno 1248. Quid tamen, ut bene observatur in

Prodromo (col. 516), « cum grano salis accipendum est, dando ante et postea debitum tempus ad opus adeo grande incipendum, prosequendum perficiendumque; non quod infra unius anni 1248 angustias illud conceperit perperitus ». Nam si iam anno 1245 suis fratribus Sententias explicavit, absque dubio etiam scriptis mandavit lectiones suas, quas deinde pro more aliorum sui sevi auctorum accuratius elucubravit et publici iuris fecit. Satis autem certum esse videtur, hoc opus usque ad finem anni 1256 iam fusse ad finem perductum, cum Sanctus 2 Febr. 1257³ electus sit in Ministrium Generalem. Manifestum est, hoc gravissimum officio S. Bonaventuram a scholarum disputationibus impeditum fuisse.

Quodsi haec ita se habent, tunc concludere possumus, inter omnes commentarios fere innumerum Lombardum explanatores, salem qui *typis* publicati sunt, hoc opus S. Bonaventurae ordine temporis vel primum vel secundum locum occupare. Dixi: *vel secundum locum*, ne derogem iuri B. Alberti M., qui cum aetate maior sit (natus dicitur 1193, mortuus est 1280) fortasse etiam prius vel eodem cum S. Bonaventura tempore suum Commentatorium scriptis. De hoc nihil affirmare nec negare audemus, quia circa chronologiam vitae huius eminentissimi viri hucusque multa sunt inertia⁴. — S. Thomas, si praecepsus fiden P. Bernardo Mariae De Rubels (Dissert. criticae, diss. 10. c. 1; et 12. c. 2.), egregium suum Commentarium incepit ab an. 1253 cumque complevit post acceptam lauream magistrialem. — De Petro a Tarantasia omnino constat, eum scriptissime suum Commentarium post S. Bonaventuram, cuius doctrinam in multis locis, ut iam observat. Dionysius Carthus, in compendium redigit, sicut in aliis locis Commentarium S. Thome abbreviatum exhibet. Teste Ehardo (Tom. I. pag. 250) Petrus incepit 1259 legere de Sententis, quod post aliquorum annorum intercedentium prosecutus est ab an. 1267.

Nec etiam alios Commentarios, solummodo in *codicibus* *mss.* asservatos, ante S. Bonaventuram ab *alumnis* *Ordinis Min.* scriptos et ab ipso auctore publicatos esse putamus. Constat quidem, in Universitate Parisiensi a tempore, quo Mendicantes ad cathedralm in ipsa habendam admissi sunt, lectionem super librum Sententiarum vel lege vel consuetudine ad dignitatem magistriam aspirantibus praescriptum fuisse. Nec dubium est, quod licentiati et magistri suas lectiones scriptis mandare corumque discipuli lectiones *reportare* i. e. quoad partes principales veloci scriptura expiere solebant. Exemplum praebet Scriptum Parisiensis Scotti, quod habemus tantum reportatum. Illiusmodi Commentarii reportati etiam aliorum auctorum non pauci adhuc extant in bibliothecis. Nec volumus *generatim* negare, aliquos commentarios in Magistrum sive reportatos sive ab auctore suo editos, sed nondum impressos, antiquiores esse possesse Commentario S. Bonaventurae.

Non pauci scriptores putant, ante S. Bonaventuram et ab ipso eius magistro Alexandre Halensi fuisse scriptum Commen-

¹ In eius Chronice Fabrianensis mss. fol. 9, de quo manuscripto plura dicit P. Bonelli in Prodromo lib. I. c. 15. col. 63, 64, nota f.

² Pag. III. nota 4.

³ Waddingus ad annum 1256 n. 3. cum alibi eum sequentibus dicit, hanc electionem feisse 2 Febr. 1256, quod falsum est secundum computum ordinarii, at verum quidem secundum computum illa aetate a multis receptum, qui novum annum a die Incarnationis i. e. 25 Martii, non a 1 Ianuarii incepiebant. Ipsa Chronica XXIV Generalium hanc difinitionem ita dirimit: « Bic Fr. Ioannes (de Parma), convocato Romae Capitulo Generali anno 1256

secundum illos qui computant annos ab Incarnatione Domini, secundus illos vero, qui computant annos a Nativitate, 1257, in festo Purificationis B. M. » Cfr. Prodrom. col. 17, nota d.

⁴ Ehardus (Scriptores O. Praed. tom. I. pag. 165) pro certo habet, B. Albertum an. 1215 fuisse Parisiis missum ad legendum pro forma et g. o. d. ut ait. Attamen M. R. P. Item. Denifle O. Praed., qui in rebus ad historiam illius aetatis spectantibus est versatissimus, pro sua in eos amicitia nobis communicavit, illam assertiorem Ehardi certo carere fundamento; sed exploratum esse, B. Albertum 1248 legisse Parisiis.

terium in Lombardum. Hoc assentit auctor libri: *Firmamentum tritium Ord. B. P. N. Francisci*, (ed. Parisiensis 1512, fol. 42 recto), qui postquam de Summa theologiae locutus est, haec addit: « Scriptis etiam *primus inter omnes doctores* super Magistrum Sententiarum ad literam scriptum egregium ». Attamen Natalis Alexander, Ouidius multique post eos volunt, hunc *Commentarium* non esse diversum a Summa theologiae eiusdem Alexandri. Si hoc est verum, certe non publicavit *commentarium* in *Sententias*. Haec enim Summa vocari minime potest *commentarius* in Magistrum, ut ei cuique eandem insipienti manifestum est, cum rerum et ordine et tuta dispositione nihil habeat, quod ad *commentarium* requiritur, non magis quam Summa S. Thomae, quam certo nemo, congrue loquens, velt vocare *commentarium* in Magistrum. E contrario Sbaralea (Suppl. pag. 17) tam *commentarium* praeter *Summam* Alexandro vindicare nititur, adductis multis testimoniosis scriptorum, inter quos nominat Henricum Gandavensem, qui (de *Scriptoribus eccles.* c. 45.) ait, scripsisse Alexandrum super quoatur libros *Sententiarum*. Similiter loquuntur Raynerius Pisanus Ord. Praed. in sua *Panthologia*, Alphonsus Toletanus Ord. S. August., S. Ioannes Capistranus, Dionysius Carth., qui distinguunt *Summam* eiusdem et *Commentarium*, aliquae posteriores, qui videri possunt apud eundem Sbaraleam. Afferre potuissent Sbaraleam etiam plures codices mss. in bibliothecis asservatos, qui cum nomine Alexandri inscripti sunt tuto *Commentarii in Sententias* vel *In Sententias*.

Vero mutatis idem hi codices vim testimoniorum, ad quae Sbaraleas provocat, magna ex parte elidunt. Nam si accurios examinatur, apparet, quod non contineat *Commentarium* a memorata *Summa* diversos, sed non nisi ipsam *Summam*. Hoc ipsi observavimus in nonnullis codicibus antiquis, nempe:

Assisi, bibliotheca Conventus S. Francisci, Cod. membr. in fol. parv., saec. XIII., sign. XXXII. B. 268, fol. 1 in sup. marg. *Alexander Halensis I. Sentent. Incipit: Quoniam sicut dicit Boethius in libr. de Trinit. Desin: Finis primi et initium secundi. Secundus liber inscribitur: in libr. II. Sententiarum.*

Florentiae, in biblioteca Laurentiana, plur. XXIV. dext. Cod. IV. membr. in fol. saec. XIII., constat fol. 325, a secunda manu adnotatum fuit: *Alexander de Hale super secundum Sententiarum. Incipit: Completi tractatibus de iis quae pertinent ad speculationem Dei.*

Parisiis, biblioth. S. Victoris; Cod. 44530 membr. saec. XIII. in libr. IV. *Sententiarum*.

Nec *Ioannem a Rupella*, successorem Alexandri in cathedra Parisiensi, *commentarium* publicasse putamus. Nullum talis operis codicem novimus. Nec verisimile videtur S. Bonaventura a Superioribus mandatum fuisse, ut novum *commentarium* scriberet, si isti duo celeberrimi magistri iam simile opus perfectissent, cum ipse an. 1248 non fuerit actate maior 27 anni.

Negari non potest, actatem illam adolescentiae videri potius immaturam et imparem istis muneribus obwendis, scilicet docendi in celeberrima studiorum metropoli theologiæ et librum immensus de materiali tunc ardulis scribendi. Sed considerandum est, dona naturalia et supernaturalia huius Seraphici viri magis etiam excessisse ordinem communem et vulgarem, quam annorum paucitas deficiebat a regula ordinaria, ita ut recte dicere potue-

rit Sixtus IV. in *Bulla canonizationis*: « Paucorum spatio incredibiliter fuerat scientiam consecutus ».

Ceterum S. Bonaventura pro singulari sua modestia et humilitate sua sponte et voluntate nunquam ad tam ardua adhuc iuvenis enit praesumisset, nisi obedientia, quam profitebatur erga superiores, et fraterna dilectio erga suos fratres, instantie hunc laborem postulantes, propriam ipsi electionem praeceperisset. Ipsa hoc testatur in fine libri tertii in *Sententias* his verbis: « Iesum Christum rogo, ut faciat provenire mihi ad obedientiam meritum et fratrum protectum, proper quo dux labore iste fuit a principio assumptus »; et adhuc expressius in quadam anecdoto prologo ad II. librum *Sententiarum* vel potius epilogi ad I. librum, quem P. Fidelis primus in bibliotheca civitatis Andegavensis (Cod. 193, membr. in fol. saec. XIV, fol. 164 verso) detexit et excrissit. Hunc seu loco integrum dabimus; hic autem initium: « Salvatoris opitulante gratia, ex qua peruentum est ad completionem primi *Sententiarum*¹, Patrum interveniente instantia, oportet inchoare secundum. At quemadmodum in primo libro *Sententis* ² adhuc et communibus opinionibus magistrorum et potissimum magistri et patri nostri bona memoriae Alexandri, sic in consequentibus libris ab eorum vestigis non recedam. Non enim intendo novas opiniones adversare, sed communes et approbatas retexere. Nec quisquam aestimet, quod noni scripti velim esse fabricator; hoc enim sentio et fateor, quod sum pauper et tenuis compilator » etc. More Sanctorum hoc a Seraphico dictum esse magis secundum inspirationem humilitatis, quam secundum rei veritatem, in confessu est apud omnes. Facile etiam demonstrari posset, ipsum non simplicem compilatorem, sed vere auctorem, vel saltem commentatorem appellandum esse, si attendimus ad eas definitiones, quas ipse sic proponit: « Notandum, quod quadruplex est modus faciendo librum. Aliquis enim scribit aliena nihil addendo vel mutando; et iste mere dicitur *scriptor*. Aliquis scribit aliena addendo, sed non de suo; et iste *compilator* dicitur. Aliquis scribit et aliena et sua, sed aliena tanquam principalia et sua tanquam annexa ad evidenter; et iste dicitur *commentator*, non auctor. Aliquis scribit et sua et aliena, sed sua tanquam principalia, aliena tanquam annexa ad confirmationem; et talis debet dici *auctor* » (I. Sent. q. 4. Prooemii).

Eadem modestia loquitur in fine II. libri *Sententiarum*: « Si cui autem aliter videatur et fortassis melius in huius questionis determinatione, immo explanatione duorum librorum praecedentium, non invideo; sed hoc rogo; ut si quis aliquid in hoc opusculo invenerit approbatione dignum, agat gratias Deo, largitori bonorum. In aliis vero locis, ubi ³ invenerit vel falsum vel dubium vel obscurum, scribentis insufficiente benigne indulget, qui absque dubio, teste conscientia, vera, aperta et communia dicere concupivit ». Denique in fine III. Sent., « Immensas, inquit, gratias ago Christo, qui adiuvit me pervenire ad consummationem opusculi, miseratus paupertatem scientiae et ingenii mei ».

§ 3. *De relatione quae est inter Summam Alexandri Halensis et S. Bonaventuræ Commentarium plura dicenda sunt. In questionibus decendendis auctor Commentarii sequitur*

¹ Lectio est dubia; pro *Sententiarum* etiam legi poterit *fratrum*.

² Videatur intelligi *Sententias Petri Lombardi*; quod magis contextui totius *Prologi* respondeat.

³ In ed. Vaticana at, sed contra nostros codices.

plerumque magistrorum suum Alexandrum, non tamquam semper; et saepius etiam sententiam illius clarus et accuratus determinat. Concedendum est etiam, ipsum plurimas auctoritates sive locos tum Patrum tum philosophorum, multas definitiones aliaeque multa ad doctrinam spectantia ex Summa Alexandri secundum sensum adoptasse et interdum etiam partes exiguae ad verbum depronupsisse, immo semel atque iterum etiam paululum plura adoptasse. Huc pertinet aliqui loci ex II. et III. Sent.; praecepit autem II. Sent. d. 23. a. 2. q. 3, ubi agitur de cognitione Dei, quam habuit Adam in statu innocentiae. Responsio ad hanc questionem magna ex parte convenit cum his, quae leguntur in Summa Alexandri in duabus quæsitionibus, scilicet S. p. II. q. 92. a. 1. 2. Attamen ubiquo tum orationis stilique robore, tum idealium mira connexione et sublimitate propriam Seraphici ingenii sigillum quisque facile agnoscit impressum, etiam in iis locis, ubi magni sui magistri vestigia prope insitit maior discipulus.

Sed remanet quaedam difficultas, quae ex accurritus a nobis discutenda est, quia hucusque a nemine, quod quidem scimus, est observata. In rarissimo opere, quod sub nomine Alexandri Halensis et cum titulo « Summa virtutum » impressum est tanquam Summae theologiae pars, quod edam a non paucis eruditis viris eiusdem Alexander vindicatum est, plus quam 70 quæsitiones exhibentur, quae, paucis tantum omissis vel additis, in codem Commentarium reperiuntur. Ad dilucidandum hanc, rem necessarium videtur aliquanto diffusius inquirere tum de magna Summa Alexandri, tum de altero illo tractatu de virtutibus. Eo libentius hoc facimus, quia agitur de honore non tantum Doctoris Seraphici, sed etiam Angelici, ut continuo videbimus.

Summae theologiae Alexandri II. typis mandata est, teste Sbaralea, Venetiis 1475, tom. IV in fol. per Ioan. de Colonia et socium; Norimbergae 1481 per Anton. Koberger; Papiae 1489 per I. Anton. Birettum; Norimbergae iterum 1502; Lugduni 1515 (Koberger); Venetiis 1576 per Ioan. Bapt. Baladani Ord. Min. Convent., typis Franc. de Francis; denique Coloniae 1622, tom. IV in fol. Haec *duae ultimae* editiones in partibus II. III. et IV. novo ordine seu aliis numeris quæsitiones dividunt. Habent enim pro parte secunda 171 qq., Kobergeriana vero 189; pro tercia 69, Koberg. 82; pro quarta 35, Koberg. 111, quod infra speciales in elenco auctorum, quibus nütur S. Bonav. pro commodo lectoris indicabimus.

Huius Summarie, quae post multas parvas Summas theologicas, a praecedentibus auctoribus compositis, tum immenso volumen ambitu, tum multiplici excellentis doctrinae laude magnam movit admirationem, auctorem esse Alexandrum, certissime constat. De hoc perennipotiorum habentum testimonium in litteris Apostolicis Alexandri IV. anni 1236, quas primus omnium editit Echardus (De Scriptor. etc. t. I. p. 321) ex cod. Parisiensi sign. 15751, fol. ultimo. In Waddingo hoc documentum desideratur, sed receptum est a Sbaralea tum in Bulario, tom. I. p. 151, tum in Supplemento, p. 47. Has litteras Apostolicas, cum sint quasi fundamentum nostrae argumentationis, integras hic transcribimus.

« Alexander episcopus, servus servorum Dei. Dilecto filio ministro Fratrum ordinis Minorum in Francia salutem et Apostol. benedictionem.

« De fontibus paradisi flumen egressius, exuberans videbet sacrarum intelligentiarum scripturarum, per os recolendae memoriae Fratris Alexandri ordinis cui temporibus nostris largo profixit faelitatem impetu super terram, in lucem manifestus editis thesauris scientiae ac sapientiae salutaris. Idem siquidem frater, ut ex his quae scripsit et tradidit compserimus, Deo plenus (nemo enim nisi in spiritu Dei loquens aeternae veritatis mysteria ea inquisitionis indagine attigit) studia sua publicis utilitatibus commendavit, et laboriosi operis sanctum aggrediendo propositum, super questionibus theologicis utiliore utique quam prolixam molitus est *Summam*, profectibus in lege Domini stude volentium compendiosus protulit. In qua *sententiarum irrefragabilium* ordinatae sunt actes ad obterendam veritatis pondere contendentes pervicaciam falsitatis. Prolixitatem quippe si quam in eadem *Summa* lector delicas abhorret, studiosis vobis in ea sic reddit continua partium svarum utilitas brevem, ut in tanto verborum agmine, quod immensus videatur divinæ profunditatis eloquia continere, non aliud nos rationabiliter possit offendere, quam quod, Deo cieundem Fratris laboribus finem, aut equam suscepit operis dictam perficeret, imponente et ad statutum repositae mercede evanore denarium; perfecte pie tam imperfectus est labor, quo et pauca videntur et ad saecularem anima insufficiens universa, quae scripta sunt, nisi destinatum, et ad quem animos legendum pars suspendit exhibita, principi sui finem moles tanti operis sordidat. Quocirca discretioni toae in virtute obedientiae districte præcipiendo mandamus, quatenus considerans prudenter, quod indecenter relinquitur, si negligenter omittitur mutuum opus Dei, quod non nisi caelestis sapientia per ministerium servi sui tom clara iam digestae parts init venustate, de consilio discretorum fratrum studentium ad perfectionem eiusdem Summarie necessarios pro numero et idoneos pro merito convokes Parisius, ex quibuslibet administrationis tuae locis Ordinis tu Fratres, quibus ex parte nostra in remissionem iniungas pecuniam et ad suorum cumulum meritorum, ut directe illi Fratris Gulielmo de Melitona huic solicitudini deputato sedule assistentes, ipsuncque ac se mutuo adiuvantes, sine dilatatione dispendio praedictae Summarie opus finaliter exequantur, ad hoc uno et eodem Domini spiritu, qui gratia mira scientiarum dona distribuit, adiuvandi. Datum Anagniae V. Kal. Augusti, Pontificatus nostri anno II. Id est 28 Iulii 1236, cum Alexander electus fuerit 21 Decemb. 1254.

Tria ex hoc documento constant: 1. Alexandrum esse auctorem *Summarie* theologiae, quae a Papa describitur ut maxima amplitudinis et utilitatis. 2. Ipsum hoc opus reliquise imperfectum. 3. Summum Pontificem Fr. Gulielmo de Melitona ad hoc deputasse, ut illam *Summam* perficeret et « in virtute obedientiae districte præcipiendo mandasse » Ministro Provinciali Ord. Min. in Gallia, ut alio idoneos fratres daret Fr. Gulielmo in hęc labore socios. Hoc nūm testimonium iam sufficit — etsi alia non desunt, praesertim ipsius S. Bonav. — ut quisque sententiam ferre possit, quid iudicandum sit de quibusdam verbis, quae a Rogerio Bacon intra annos 1266-1268 inconsiderate pro sua inmoderata indole de Alexandro scripta sunt: « Ex suo (Alexandri) ingressu, inquit, fratres exulta-

verunt¹ in caelum et ei dederunt auctoritatem totius studii et adscriperunt ei magnam Summam illam, quae est plus quam pondus unius equi, quam ipse non fecit, sed alii; et tamen propter reverentiam ei adscripta fuit, et vocatur Summa fratris Alexandri. *Et si ipse fecisset vel magnam partem, tamen non legit naturalis nec metaphysica nec audiuit ea, quia non fuerunt libri principales harum scientiarum, nec Commentarii translati..* Elus autem Summa plures habet falsitates et vanitates philosophiae, cuius signum est, quod nullus facit eam de ictero scribi, immo exemplar apud fratres putrescit et manet intactum et invisum his temporibus». Sicut manifeste falso est quod ultimo loco dicitur, uti testantur toti huius Summae codices et editiones, ita et alia, quae dicit, ad hoc restringenda esse videntur, ut scilicet Alexander (qui, ut vult Sbaralea, ab anno 1234 ingens hoc opus incepit) sociis aliquibus labori eius assistantibus usus sit. Fortasse etiam concedi potest, quod post eius mortem Gulielmus a Melitona aliqua scripta ab Alexander inchoata et manca relata in perfectam redigenter formam; vel si ita placet, etiam aliqua pauca aliunde summa adiecerit.

Hoc ultimum negat Sbaralea, quippe qui in Bullario (loc. cit.) affirmit: «Omnis, quotquot hanc rem tractarunt post Waddington et de hoc Gulielmo egerunt, cum *Summae Halensis supplementum* perfecisse scribunt; at ego nihil ab eo factum esse contendo; aut si quidquam addidit ille, additamentum illud nunquam *Summae Halensis* appositorum legitur. Nam in pluribus editionibus antiquis et recentibus *Summa* illa desinit in parte *Sacramenti Poenitentiae* nec ultra progreditur. Neque mihi respondeant, addidisse eum salem aliqua usque ad *Sacramentum Poenitentiae*; nam p. IV. q. 30. mem. 2. a. 2, quod est prope finem *Summae* incompletea, assertor auctor, Regulam S. Francisci pro Fratribus Minoribus approbatam et confirmatam fuisse ab *Innocentio*, *Honorio* et *Gregorio*, *Summis Pontificibus*; nea memor confirmationem *Innocentii IV.* & *Alexandri IV.*, quam ipsi Pontifices recensent in suis Bullis *Nimis iniqua* etc. annis 1243 et 1256 editis; quod non retinuerit Gulielmus, si post hos annos *Summae* illi additamentum fecisset. Quemadmodum igitur *Summae theologicae* S. Thomae, quae et ipsa finit in parte *Sacramenti Poenitentiae*, nemo ausus est addere supplementum; ita et *Summa Halensis*. Magnorum namque summorumque virorum opera satius putant imperfecta manere, quam aliorum inaequalem manibus suppleri, memorie; Plinium, Histor. libr. 35. cap. 40. scripta tradidisse: *Illiud per quatuor ruram ac memoria dignissimum, etiam suprema opera artificum imperfectorumque tabulas, sicut Irini Aristidis, Tyndaridas Nicomachi, Medemus Timonachus et Venetum Apellis in maiori admiratur esse, quam perfecta. Ceterum vestrum* etc.

Argumentum a Sbaralea ultimo positum nihil valet; prae- certum cum ipse *Summus Pontifex* *Alexandri IV.* contrarium stricte praecepit. Primum autem argumentum, *peditum ex silentio*, quod scilicet refutetur Bullas *Innocentii IV.* et *Alexandri IV.*, nec in se est peremplorium et eius valori fere derogatur haec ratione; quod non tantum *quarta pars Summae*, sed etiam secunda et tercia imperfectae sunt, cum manifeste magnas habeant lacunas, ut iam observavit De Rubeis (Dissert. crit., diss. 15. c. 3.). In *quarta parte* tantum tractatus de *Sacramentis* in genere et de primis quatuor *Sacramentis* in specie inveniuntur.

Desunt autem tractatus de tribus aliis *Sacramentis* et de *Novissimis*. In *secunda* parte in prologo ad q. 171. (ed. Coloniens.), quae est de scandalo, tractaturum se auctor promitti de homicidio, duello, usura, de fraudulento contractu et de rapina. Nihil tamen de his rebus inventur in editionibus *Summae*. Magis etiam *tertia* pars post questus 68. «lacunam patentem et blatum habet» (ut dicit citatus auctor), et finis omnino desideratur. Desunt enim qui in prologo questionis 26. et 69. promissi erant tractatus de virtutibus in genere, de donis, fructibus et beatitudinibus. Quæsto autem 78. sic incipit: «Post tractatum de virtutibus in genere inquirendum est de speciebus virtutum secundum praæsignatam differentiam, et primo agatur de virtutibus theologicis, quae sunt virtutes in finem... Consequenter vero de virtutibus, quæ sunt de auctoritate fidei, de passionibus consequentibus fidem, de auctoritate fidei et de Symbolis. Omnia alia ab auctore promissa desunt.

Ex quo conficitur, quod Alexander, si totam *Summam*, qualis est in nostris editionibus conscripsit (ut dicit Sbaralea), non semper materias tractandas ex ordine composuit, quo eas in suo libro publicare voluit, cum tractatus plures secundum rerum ordinem posteriores perfecti sint, omissis aliis secundum eundem ordinem priores. Per consequens nec certo concludi potest, *omnes* partes *Summae* ante declarations praeditas innocentii et *Alexandri* fuisse iam ab *Alexandro* absolutos, et nihil omnino postea a *Gulielmo* vel quovis alio esse additum.

Sed transsumus tandem ad illam *Summam virtutum*, de quo opusculo tanta fuit opinionum discrepantia. Impressus est hic liber in forma quarti parvi, duabus columnis, typis parvis; habet 8 folia tabulas continentia, et 374 alia folia sive 748 paginas. Titulus; ornatus stemmate iohannis Parvi (Jean Petit), notis comprehendariis ad communem scripturam redactis, sic legitur: «Irefragabilis doctoris alexandri de hales ordinis minorum opus de virtutibus excellentissimum: hactenus nusquam impressionis traditum: et est tertie pars sue summe continuativa: prout ab eodem doctore in eadem tercia parte dudum pluries impressa: questionibus XXVI. et LXIX. extitit comprobans».

«Parisi venundatur in divi Iacobi vico sub argentei leonis intersigno: honesti viri iohannis petit mercatoris librarii furati domo, cuius expensis nunc primum (et antea nusquam) id opus profecto dignissimum in patulum prodidi: anno M. CCCCC. IX.»

In ultimo folio dicitur: «Finis. Summa de virtutibus Doctoris irrefragabilis alexandri de hales finem capit, in qua originaliter (pene omnia que in secunda secunde *Sanctus thomas* colegit) habentur: data: Impressioné primum a Ffratribus minoribus conventus Parisiensis expensis: honesti et famosi bibliopole iohannis Parvi: à quo: venundatur in vico sancti Iacobi sub leone argenteo. Anno domini M. CCCCC IX. octavā die Iunii».

Fol. L est inscriptio: «Incipit summa de virtutibus disputata et composita per Fratrem alexandrum de hales (sic) ordinis minorum doctorem irrefragabilem quae dici potest tercia tertie eiusdem doctoris.

Initium textus demonstrat, hunc tractatum non esse opus

¹ Ed. Brewer: exaltaverunt.

distinctum, sed potius partem alterius magni operis. Sic enim incipit: «Habito erga de gratia gratum faciente et gratis data. Consequenter dicendum est de virtute.

Primo in generali.

Secundo in speciali.

Tertio de quibusdam proprietatibus consequentibus.

De virtute in generali queruntur plura,

Primo enim queritur de eius entitate » etc.

Pessimis typis et multis notis compendiarioris opusculorum est impressum atque erroribus typographicis scatet. Tractatus ipse est incompletus. Dividitur in tres partes, quarum ultima penitus desideratur, sicut et plura secundae partis, quae est de virtutibus in specie. Nam tractat solummodo de tribus virtutibus theologicis et duabus cardinalibus, scilicet de prudencia et temperantia; desunt quaestiones de fortitudine et iustitia. Dividitur in 106 «collationes», quarum unaquaque habet plures articulos, et in solent habere plures quaestiones, ita ut circa 480 quaestiones proponantur.

Huius operis praeter Possevimum et plurimos modernos mentionem facit ex antiquis auctor Firmamentum trium Ordinum (fol. 52) his verbis: «Idem (Alexander) scripsit Summam virtutum tertiae partis continuativam, quae dici potest tercia tertiae Alexandri. Et istud opus iam novissime, scilicet anno Domini 1509, primum in lucem productum et impressioni traditum » etc. Item Auctores editionis Vaticanae Operum S. Bonav. idem opus saepe citant in indice auctorum III. Sent. d. 23. et seqq. — P. Matthias Hauzeur, de quo infra § 7. loquemur, in opere « Collatio totius theologiae, t. II. a col. 77 usque 128 totum hoc opusculum sub titulo «Supplementum Alensis» in compendium redigit, editione ista Iohannis Parvi usus. Altera huius operis editio prodidit Toleti 1530 apud Ioan. Ulhaquiram, ut assertit Ioan. a S. Antonio in sua Bibliotheca.

Nihilominus de hoc opusculo, utrum sit *fictitium* necne, magna orta est controversia, quam ob libentibus hic tangimus, quod nobis occasione praebet, reparandi gravem errorem Waddingi, in quem vir, ceteroquin ingenuus et veritatis amans, aliorum ratione, ut videtur, deceptus, incaute incidit, et quo a via recta abductus nonnulla dixit, quae honori summi Doctoris S. Thomae Aquinatis derogant. Alii, ut Ioan. de Haye et Petrus de Alva, Waddingum in hoc securti sunt. Huius ingratae controversiae originem et progressum, quae ex his quae dicturi sumus, ut opinamur, perfecte compone potest, breviter referamus.

Waddingus (Annal. tom. I. ad an. 1245. nn. 20. 21.) primo affert quaedam verba Gersonis inter alia haec dicentes: «Testantur scripta eiusdem S. Thomas, maxime Secunda Secundae sunt, scilicet primo, utrum istud opus de Virtutibus a Waddingo nominatum revera scriptum sit et adhuc existet; secundo, utrum Alexander Halensis eiusdem sit auctor; tercio, utrum S. Thomas in sua Secunda Secundae hoc libro ita usus sit, ut Waddingus asserti.

post qualemcumque collationem visum est, non magis, sed potius minus inter se convenient, quam Summa Angelici convenient cum ipsa theologica Summa Alexandri.

Non mirum, quod Waddingo sece opposuerunt plures S. Dominici filii, inter quos eminent Echardus («Scriptores Ord. Praed. tom. I. pag. 318, seqq. ed. Paris. 1721») et De Rubels («Dissert. criticae», diss. 15. c. 3. 4.). In hoc tamen hi viri eruditissimi ultra limites veritatis abrepli sunt, quod ipsi post Natalem Alexandrum istam Summam virtutum opus omnino *fictitium* esse affirmarunt. Nam Echardus dicit (loc. cit. pag. 319. c. 1.): «Unde quotquot rei litterariae periti iam convenient, opus esse pure fictitium». Insuper asserit, Natalem Alexandrum invicte probasse, Halensem non solum Summam illam virtutem ut Summae theologicae supplementum non scripsisse, sed nec scribere posuisse, «hoc *ineluctabiliter argumento*, quod ipsam Summam theologicanam Halensis non compleverit. Qui Summa suea Supplementum addere cogitasset Halensis, qui eam Summan nondum finierat, cum humano exemplum est? Sed hoc *ineluctabile argumentum* suam perdit vim, si vel supponitur, istam Summam virtutum prius scriptam esse quam alteram, vel etiam, si ista Summa non est *opus distinctum*, sed scriptum eo fine, ut ipsi Summac insereretur tanquam eiusdem pars. Haec autem secundum suppositio congruit rei, sicut est.

Argumenta Echardi alias verbis repetit De Rubels, qui (loc. cit. c. 4.) addit: «Quod (opus) postrem si alcibi acutis typis editum aut manuscriptum reperiatur, in lucem proferre postulamus, ut cum Summa theologicia S. Thomas clausque potissimum Secunda Secundae conferatur. Nondum comparuit illud neque poterit unquam exhiberi, nisi fortasse eo audacie processerit quispiam, ut ipsum Secundam Secundae S. Thomae verboles describat eamque sub doctoris Halensis nomine, apposito Summae virtutem titulo, edи curcit».

Ut autem, quantum fieri a nobis potest, vera a falsis secernantur et cuique quod suum est tribuantur, tres quaestiones inter se distinguendae sunt, scilicet primo, utrum istud opus de Virtutibus a Waddingo nominatum revera scriptum sit et adhuc existet; secundo, utrum Alexander Halensis eiusdem sit auctor; tercio, utrum S. Thomas in sua Secunda Secundae hoc libro ita usus sit, ut Waddingus asserti.

Circa *primum* nihil dubii relinquuntur, cum plura exemplaria editionis Parisiensis, quam supra descripsimus, adhuc existent. Tria uero propriis oculis nostris vidiimus: duo quidem Monachii in biblioteca Regia et tertium in nostro conventu civitatis Belgiae S. Trudonis (St. Trond), quod accuratius examinavimus. Non dubitamus, quod etiam alii alia exemplaria eiusdem operis inventariantur. Mirum sane videtur, Echardum, virum sanguis impensis eruditum et acutum, et post eum De Rubels illud opus, de quo tot libri testificati erant, argumentis levibus tanquam plane fictiū demonstrare voluisse.

Etsi autem in hoc *facto* erraverunt, tamen quod *tertiam* questionem, utrum S. Thomas istud opus transcriperit, pro veritate et iustitia tuenda his auctoribus omnino concedendum est, assertiorem Waddingi esse erroream. Nec dubitamus, quin ipse Waddingus, si istam Summam virtutum examinasset, sincere retractasset, quae contra honorem S. Thomas et contra veritatem scripserat. Nam si paululum examinatur istud opus, inven-

1. Videtur esse error pro *pene*, ut legitur in fine memoratae Summae.

nitor tum in dispositione rerum tractandarum, tum in singulis questionibus, multum differre a Summa S. Thomae; nec maior inter ururumque opus similiudo deprehenditur, quam quae generatim inter auctores Scholasticos de eadem questione scribentes inventiri solet. Cum autem via, quam defensores S. Thomae tenuerint, denundandi scilicet istud opus tanquam fictitium, nunc relinquenti sit, disquisitio circa idem institui debet, ut ipsum pro honore Angelici testimonium reddat. In hunc finem subiiciamus tabulam generalem rerum primae partis opusculi, quae agit de virtutibus in genere. Iam hoc sufficie videatur, ut etiam plurimi illi, qui rarissimum istud opus non possunt inspicere, iudicare possint, quantum Summa Angelici ab ipso differat.

De virtutibus in genere.

- I. De entitate virtutis in statu naturae lapsae, integrae, glorificatae, continet collationem 4. cum articulis 3.
- II. De necessitate virtutis, col. 2. cum a. 3.
- III. De excellentia virtutis, col. 3.
- IV. De causalitate virtutis, col. 3.
4. De causa efficiente:
 - a. causa prima (Deus), col. 4, a. 3.
 - b. causa secunda (creata), col. 5, a. 3.
2. De causa formalis, col. 6, a. 3.
3. De causa materiali circa quan.

 - a. circa delectationes et tristitias, col. 7, a. 5, et utilius articulus habet 4 questiones.
 - b. circa actiones et passiones, col. 8, a. 2.
 - c. circa bonum et malum, col. 9, a. 2.

4. De causa finali.

 - a. de causa finali invencta, col. 10, a. 4.
 - b. de causa finali creata.

 - α. de causa finali in patria, col. 11, a. 2, quorum uterque habet 2 questiones.
 - β. de causa finali in via, col. 12, a. 6.

5. De delectatione.

 - a. quid sit secundum rem,
 - b. quid sit secundum definitionem,
 - c. in quo sit subiecto, col. 13, a. 3, quorum unusquisque habet 3 qq.

- V. De multiplici effectu sive utilitate, col. 14.
- VI. De quadrigitate virtutis.
 1. Secundum rem, col. 15, a. 10.
 2. Secundum definitionem, col. 16, a. 6. Loquitur de 16 definitionibus et tractat de 29 questionibus.
- VII. De subiecto virtutis.
 1. Quantum ad substantiam, col. 17, a. 8 cum 12 qq.
 2. Quantum ad potentiam, col. 18, a. 6 cum 9 qq.
- VIII. De actu virtutis in generali.
 1. De actu communi virtutis in via, col. 19, a. 4.
 2. De actu communi virtutis in patria, col. 20, a. 3.
 3. De actu communi virtutis in via et in patria, col. 21, a. 3.
 - IX. De obiecto communi virtutis, col. 22, a. 3.
 - X. De cognitione virtutis, col. 23, a. 4.
 - XI. De divisione virtutis, col. 24, a. 4. cum 8 qq.

Restat igitur *secunda* questione adhuc examinanda, utrum scil. memorati opusculi auctor sit Alexander Halensis, quemadmodum putat Waddingus. In favorem hujus sententiae praeter auctoritatem antiquae editionis in medium proferri poterit, quod

hi tractatus de virtutibus manifeste scripti sunt ut pars aliquis magnae Summae theologiae — quod in editionibus Summae Alexandri p. III. ante questionem 68. (secundum ed. Venetam et Colonensem, vel 78. secundum ed. Kohergerianam) ingens lacuna apparet, ad quam excludendam hi tractatus perfecte congruerent, si etiam ipsi essent absoluti — denique quod ipse prologus questionis 78. manifeste supponit, illam lacunam iam expletam esse, dum legitur: « *Post tractatum de virtute in genere inquirendum est de speciebus virtutum secundum praesignificationem;* et primo agatur de virtutibus theologicis, quae sunt virtutes in finem... Consequenter vero de virtutibus, que sunt ad finem, ut prudentia, iustitia, »

His tamen non obstantibus, certum esse putamus, Alexandrum ipsum minime hos tractatus scripsisse. Alter id quod Waddingus falso dicit de Doctore Angelico, vere de Seraphico affirmandum esset, scilicet quod magnam portem horum tractatum fore ad verbum in suum Commentarium excepisset. Nam (si exceptias nonnullas quaestiones) ea omnia, que S. Bonaventura habet tum de tribus virtutibus theologicis (III. Sent. d. 23-30, et I. Sent. d. 17.), tum de virtutibus cardinalibus in genere (III. Sent. d. 33.) i. e. circa 70 quaestiones, paucis tantum argumentis vel additis vel omissis vel contractis, ad verbum leguntur etiam in istis tractatibus. Cum res ita se habeat, necessario concludendum est, vel S. Bonaventuram omnia ista transcripsisse, si revera Alexander est auctor illorum tractatum, vel alium aliquem, non Alexandrum, illa summis ex S. Bonaventura. Prima autem illa conjectura gravissimis argumentis demonstratur omnino improbabilis, dum pro secunda non contempnenda praescrivit militet. Quod breviter exponentum est.

4. Si ponitur, istos tractatus ab ipso Alexandre scriptos esse, nulla ratio dari potest, quare pars tam insignis sit exclusa a Summa theologia, ita ut in ipsa oritur lacuna ingens et manifesta. Et notandum est, quod non tantum omnes editiones Summae habent istam lacunam, sed etiam antiqui codices manuscriptorum, quorum duo circa hanc rem examinavimus. *Florentiae* enim in bibliotheca Laureniana, plut. XXIV. dext. cod. V. membr. in fol., saec. XIII. Invenitur haec Summa, quae a secunda manu inscriptionem habet: *Alexander, tertius in Sententiis.* Hic codex praeter eandem lacunam exhibet etiam eadem verba in prologo sequentis quaestiones, quae iam commemoravimus. Insper in tabula questionum ad istum locum (in cod. post q. 39.) spatium amplius relictum est vacuum, ut inserantur alii tituli questionum; quo monstratur, istam lacunam non fugisse attentionem librariorum. Numeri etiam sequentium questionum sunt a manu posteriore. Alius codex est *Florentiae* in bibliotheca Nationali, cod. membr. in fol., saec. XIV. incunis., sign. 25. F. 5., inscriptus: *Tertius Alexandri de Hales.* Incepit: *Tota christiana fidei disciplina.* In hoc etiam codice ista lacuna inveniuntur et insinuantur spatio relicto vacuo inter memoratas duas quaestiones. Haec omnia indicant, ab ipso Alexandri tempore illam fuisse lacunam.

2. Magis etiam urgat altera ratio. Explicari non potest, quod Seraphicus, qui tot tractat alias quaestiones, itidem in Summa Alexandri occurrentes, *nequam* tali modo integrum quaestitionem cum suis argumentis ex ultraque parte, cum responsive et solitione argumentorum transcribit, sed semper totam quaestitionem ut verus auctor digerit. Nec obstat, quod S. Bonav., ut iam observavimus, doctrinam magistri sui potissimum sectatur et quod non paucis res ex magna illa rerum silva,

qualis est Summa Alexandri, mutuatus est. Sed hoc etiam alii Scholastici Alexandro posteriores fecerunt (ut plures monet Dyonysius Carth.,) tamen tali modo, ut sine veri auctores sui operis sine ulla furti maecula. Etiam pauca propositiones, quas Bonaventura in II. et III. Sententiarum aliquoties ad verbum ex Alexander summis, eiusdem sunt generis. Sicut enim in omnibus nostris libris theologicis inveniuntur verba aliorum auctorum laudata et transcripta, ita etiam a Seraphico factum est, cum huc sola difference, quod ipse pro more sui saeculi nominare non solet coaevi auctoris nomen. Quanta autem diversitas sit inter talen aliquius libri usum et illum, quo integrae questio[n]es transcribuntur, omni luce clara est.

3. Ipsae questio[n]es, quea Commentario et illis tractatibus sunt communes, ita spirant methodum et spiritum Seraphici Doctoris, ut perfecte congruant toto Commentario. Nemo autem negabit, S. Bonaventuram, sicut etiam S. Thomas, singulariter aliquas proprietas in scribendo habere, quibus corum opera certius distinguuntur quam aliorum passim auctorum factus.

Haec iam sufficere videntur, ut pro certo habendum sit, non a S. Bonaventura ista transcripta esse ex Alexander, sed potius ab alio, quicunque ille sit, ex Commentario S. Bonaventurae.

Hoc autem *confirmatur* eo quod, si supponimus, tractatus istos post Commentariorum nostrorum scriptos esse, congrue omnia enodari possunt; unde magna fama oritur praescutio pro hac sententia.

Primum enim inverisimile est, Fr. Gulielmum a Melitona, qui teste Waddingo usque ad annum 1260 vixit, post acceptum mandatum a Summo Pontifice nihil penitus per quatuor annos fecisse pro perficiendo Summa, praescritum ut maximum illum hiatum in tertio libro expleret. Cum autem nec ipse tractatum de virtutibus ad finem perducere posuerit, facile intelligitur, hoc mancuna alterius auctoris supplementum nonnequam Summaca fuisse insertum. Alter enim res se habet quod opus imperfictum primi auctoris, aliter autem quadam alterius supplementum non absolutum.

Deinde in hac compositione nihil mirandum est, Gulielmum a Melitona, cui lapsi Summus Pontifex adjunctos esse voluit socios laboris, oppronebat usum esse scriptis praeclaris celeberrimi discipuli eiusdem Alexandri, considente et approbante ipso S. Bonaventura, qui tum officio Ministri Generalis fungebatur.

Putamus igitur, Sbaraleanum veritatem assertum esse, cum dixit, etiam si Gulielmum plura ad perficiendum opus Alexandri componerit, nonquam ea ipsi Summae fuisse inserta. Hoc tamen restringimus ad partes magnas sive principales, nec volumus contendere, locis in conditione imperfecta ab Alexandre relatis nullum Gulielmum admovisse manum. Sed ut de hac re aliquid certius pronuntiari posset, plurima essent perscrutanda, imprimis autem consulendi codices *huius* operis.

Quantum autem diuidare possumus, isti tractatus de virtutibus omnino scholam antiquam Franciscanam ante Scutum et etiam ante Richardum a Mediavilla sapient, in specie methodum et spiritum Alexandri quoad generalem dispositionem prae se ferunt, ita ut Gulielmo, discipulo Halensis, vel si placet, saltem alicui ex eius sociis bene convenire possint.

Haec paulo accurius exposuimus ad praecavendum, ne ex

illo opusculo de virtutibus quispiam occasionem accipiat, accusandi S. Bonaventuram furti in rebus ad litteras spectantibus. Sed quod Seraphicus doctrinam eminentissimi sui magistri tanto in honore haberuit, ut eius sententiae plenumque adhaeserit et multa inde in usum suum modo a nobis exposito converterit, hoc nullo modo honori eius poterit derogare. Congruit enim tum pietati boni discipuli, tum spiritui catholicae Ecclesiae. Catholic enim theologi gloria minime in eo ponenda est, ut vel nova tantum ex proprio ingenio excedat, vel neglectis auctorum auctorum laboribus, solus ipse et solitarium ex antiquis fontibus sua corrallat, vel etiam ut sine patre et matre, sine magistro et schola, novus doctor et separatus a sapientia praecedentium auctorum et ab auctiori coaevorum in se solo nitatur. Absit. *Scrida enim doctus in regno caelorum profert de thesauro suo* (qui est thesaurus Ecclesiae et scientiae catholicae) *nova et vetera* (Matth. 13, 52.), *omnia probans, quod bonum est tenere* (I. Thess. 5, 21.). Hoc modo processerunt magni illi doctores Scholastici, nec aspernati sunt adiscere in schola uniuscunusque, super quem Pater luminum veritatis radios effuderit. Hinc in disciplinis philosophicis *Aristotelem*, licet gentilem, suum proclamabant magistrum et plurima ex eo in proprium usum convertabant; quod quantum fecerint illi magistri, imprimis B. Albertus et S. Thomas, exploratum est apud omnes. Quid mirum, si eodem modo usus sit S. Bonaventura scriptis sui magistri, theologi inter omnes suea aetatis praeclarissimi?

§ 4. *Praestantia huius Commentarii communis suffragio theologorum antiqui et moderni temporis celebratur.* Sed ne materialm praecoccupemus promissae a nobis dissertationis de vita et scriptis nostri Doctoris, interim remittimus lectorum ad Waddingum, (de Scriptoribus Ordinis Minorum pag. 19 col. 2.) et ad Sharaleanum (Suppl. pag. 142 seqq.) et praecipue ad Prodromi librum II., ubi a cap. 1-12. de doctrina S. Bonaventurae in genere et de uso eiusdem in Concilio generalibus testimonia scriptorum quam plurima collecta sunt. Sufficiat hic notasse quod scribit Angelus Rocca de Camerino, Ordinis S. Augustini, in prefatione ad II. Sententiarum sui .Egidii Romanii, scilicet communis calculo probari, Scutum exclusisse in Commentario ad primum Sententiarum, .Egidium ad secundum, Bonaventuram ad tertium, Richardum a Mediavilla ad quartum. Quod tamen sine praecidio Angelici Doctoris non intelligendum esse volumus, Gerson¹ vero speciali laude exaltat nostri Doctoris secundum librum Sententiarum.

Legenti constabit, etiam hunc Commentarium nihil sapere nisi summam moderationem, sinceram pietatem et singularem quandam devotionem. Veritatem docere in caritate et humilitate catholici doctoris creditur auctor esse officium, non autem aliorum unius matris Ecclesiae filiorum sententias arroganter contemnere et contentiose impugnare literisque cum detrimento caritatis seminare vel forere. « Turpe enim profecto est, ut dicit Gregorius Nazianzenus (Oratio 26. n. 27.), in divinis disputationibus principatum et tyrannidem sibi usurpare nec cuiquam omnino fasces submittere ». Spiritu caritatis et humilitatis ductus, S. Doctor a novarum verum studio, a euriosis questio[n]ibus, a singulribus opinionibus quam proxime fuit alienis; at tradidit tum fidem tum scientiam contra haereticorum et novatorum errores strenue

¹ In Epistola ad quendam fratrem Minorem scripta (ed. Paris. 1521. tom. I. fol. 107. col. 1), nec non in P. IV. de Concordia metaphysicae cum logica, fol. 56. c. 4, teste Prodromo, col. 227.

defendebat, ingenui et subtiliter explicabat validissime rationibus muniebat. Ad rem ipse dicit in fine III. Sent.: « Sufficit in dubibus scire, quod sapientes censurerunt, nec est utile contentionibus deservire. Multa dicimus et deficitimur in verbis». Sub hoc respectu laudatur a cancellario Universitatis Parisiensis Gerson¹: « Recedit a curiositate quantum potest, non immiscens positiones extraneas vel doctrinas saeculares dialecticas aut physicas terminis theologicis adumbratas, more multorum, sed cum studet illuminationis intellectus, totum referat ad pietatem et religiositatem affectus». Nec inutile erit etiam nostris temporibus mediiori verba, quae idem subiungit: « Unde factum est, ut ab inde votis scholasticis, quorum proh dolor! maior est numerus, ipse minus exstiterit frequentatus, cum tamen nulla sublimior, nulla divinior, nulla salubrior atque suavior pro theologis sit doctrina. Quanto denique diligentius in senectute mea sum revolutus ad studium ipsius, tanto facta est amplius confusa garrulitas mea ». — Bemn etiam observat idem Gerson (P. IV. de Concordia metaph. et logicæ): « Bonaventura studuit de variis opinioneis semper elicere illud quod verum appareret, et cum sobrietate magna demittere illud quod nimium aut parum videbatur ». Admiranda certe in ipso eluet sapientia et ars, qua dissidentes magistrorum opiniones, non tantum disparatis, sed etiam quadam superficiem verborum contrarias, sine detrimento veritatis conciliare, vel saltu inadaequata dicta ad samum sensum trahere solet, ipse quasi media inter oppositas sententias via ingrediens. Luuat ex anecdota quadam quæstiōne? hic alia inscriere, quae ad pacem servandam inter membra Ecclesiae, præcipue inter diversarum scholarum assecas, et ad verum profectum theologicae scientiae promovendum quam maxime proficia essent, si in plurim, quam assolet, animis membrisque inhaeserentur. « Ex his igitur, inquit, colligitor, quod multae opiniones videntur esse contrariae, quae tamen in unan coincidunt veritatem. Et propterea omnes opiniones praedictas in praecedentibus sustinui, et credo esse sustinendas aliquo modo. Non enim dicit iuniores antiquorum aspernari sententias, sed humiliiter venerari et fidelier explicare; quia non est credendum, quod magni amatores et inquisitores veritatis celebres positiones suas dixerint sine causa; in omnibus autem dictis præcipua causa dicens consideranda est. Nam quod superficialiter videtur falsum frequenter inventur verum, cum pertingit ad intentionem dicentium ».

Nec silentio praeterrestra est alia egregia consuetudo, a Sancto in eligendis opinionibus vel dicendi modis, de quibus in scholis dissidentium catholici magistri, constanter retenta. Hac in eo cernitur, quod quando pro una parte magis iudicium rationis humanae, pro altera vero magis pieas fidei stare videtur, propensiis inclinat in sententiā eam, quae Dei vel Christi vel Sanctorum honori et christiana virtutis exercitio magis suffragatur. Ita e. gr. tractans de sententia illa, quod ratio incarnationis præcipua sit generis humani reparatio (III. Sent. d. I. a. 2.

q. 2), sic concludit: « Quoniam ergo hic modus dicendi, esti non videatur esse ita subtilis, sicut praecedens, sed tamen consonat pietati fidei in hoc, quod auctoritatibus Sanctorum magis concordat et Deum magis honorificat, etiam incarnationis mysterium magis commendat et affectum nostrum ardenter inflammat: ideo » etc.

Scutum igitur in eligendis dubiis opinionibus mentem Seraphici Doctoris humilis modestia inclinabat in viam magis tritam et communem, et sapiens moderatio in viam medium, ita caritas Dei et proximi in viam pietati magis consonantem.

§ 5. Obsoleta aliquae sententiae nonnullae incenuntur in his Commentariis, sed non proprie singulares. Paucas enim illas opiniones, quae nunc a quibusdam S. Bonaventura ut singulares attribuuntur et ut singulares notantur, vel tunc temporis erant in scholis Parisiensibus communiores, at progressu temporis et scientiae theologicae postea obsoletae sunt, vel non exhibent genninam ipsius sententiam. Sunt tamen opiniones aliquae, quas ipse exemplo S. Augustini et S. Thomae retractasse videtur. Ut de dogmate immaculatae Conceptionis B. M. V. taceamus, de quo eius sententia, postquam omnia etiam anecdota ipsius opuscula genuino examinata sunt, specialius inquirendum est², ipse sequitur in Commentario³ opinionem S. Ioannis Chrysostomi assertus, S. Ioannem Baptizatum non novisse Christum nisi in generali, non autem in speciali, antequam Christus baptizandus ad eum accesserit. Ilanc tamen solutionem in genuino Commentario⁴ in Ioannem cap. l. v. 31. disertis verbis reprobat. — Item, IV. Sent. d. 23. a. l. q. 2; d. 7. a. l. q. 2; d. 17. p. II. a. 1. q. 3. opinioni falsae Magistri adhaeret ut probabiliori, scil. quod duo Sacramenta Confirmationis et extremae Unctionis a Christo quidem « fuerunt insinuata, sed postea a Spirito sancto instituto ». In Breviolio⁵ autem melius et doctrinæ Concilii Tridentini⁶ conformius sic resolvit: « Tenendum est, quod septem Sacraamenta Legis gratia Christus institut... instituit autem praedicta Sacraenta diversimode: quedam scil. ex eis confirmando, approbando et consummando, ut Matrimonium et Poenitentiam; quedam autem insinuando et initiando, ut Confirmationem et Unctionem extreamam; quedam vero initiando et consummando et in semetipso susciendo, ut Sacramentum Baptismi, Eucharistiae et Ordinis » etc.

Alia quædam sunt, quae nunc multis non placent, sive philosophica, ut quae docet circa materiam et formam in quodam sensu omnibus creaturis attribuendam, sive theologica v. gr. doctrina eius de peccato originali, de contritione in Sacramento Poenitentiae requisita, et de leictu vel illicito uso matrimonii. Haec tamen illa aetate communius Parisiis docebantur, de quibus et alias quibusdam suo loco in Scholis nostris aliqua dicentur.

Nor viguisse ne vigere potuisse S. Bonaventurae aetate tantum artem criticam pro discernendis operibus antiquorum genuinis vel spurii, vel pro stabilendis factis historicis, sicut in succulis post artis typographicae inventionem, in concesso

¹ De Examinate doctrinar., teste Prodomo col. 97, ubi col. 98 etiam sequens locum citatur.

² Videtur esse S. Bonaventurae, et integrum dabinus ad I. Sent. d. 27. p. I. q. 2.

³ Sufficiat hic dicere, quod de immaculata Virginis Conceptione iuxta sententiam tonc in scholis prævalentem agi III. Sent. d. 3. p. I. a. f. q. 4, ubi inter alia dicit: « Nullus conceptionis solemnitatem celebrat Ecclesia nisi solis Fili Dei in Annunciatione B. V. Mariae. Sunt tamen aliqui, qui ex

speciali devotione celebrant Conceptionem B. Virginis, quos nec omnoi laudare nec simpliciter audeo reprehendere ». Sed postea melius informatus, in Capitulo, Pisis 20 Maii 1263 celebrato, ipse hoc correxit et cum Capitulo decrevit, « ut nova festivitas admittetur in Ordine Conceptionis B. V. Mariae ».

⁴ IV. Sent. d. 5. dub. 3.

⁵ Supplm. Bonelli tom. I. col. 579.

⁶ P. VI. c. 4.

⁷ Ses. VII. can. 4.

est apud omnes. Unde non est mirandum, quod etiam S. Bonaventura nonnulla apocrypha vel spuria scripta cum aliis sui temporis doctoribus receperit, vel sicutem dubius de eis haeserit, et quod aliquas pias quidem et antiquas, sed falsas traditiones ad historiam spectantes non respernit. Pluries tamen de similibus tantum hypothetice loquuntur. Ita v. gr. IV. Sent. d. 20. p. I. dub. 3. non omnino respuit illam narratriculam, quod anima Traiani precibus S. Gregorii ab inferis liberata sit. Nam dicit: « Si alii unquam post mortem (Deus) dedit gratiam, intelligendum est, quod ille non erat damnatus per sententiam, sicut legitur de Traiano ». — Eodem fere modo de hac historia loquitur S. Thomas, Summ. Suppl. q. 71. a. 5. ad 5, nempe illud non affirmando, sed hypotheticamente explicando¹.

Ad rem bene dicti Bonelli²: « Dementia esset illam Doctoris nostri aevi exigere notitiam rerum, quae solummodo post saecula plura, post improbus criticorum labores postque innumeris monumenta a tenebris vindicata tandem innoverunt. Hinc Symbolum Quicunque tribuit S. Athanasio, *Opus imperfectum* in Mattheum Iohanni Chrysostomo, plures libros Dionysius Areopagitae, libros de *Vita contemplativa* S. Prospero, opus de *Ecclesiasticis dogmatibus* et alium de *Fide ad Petrum* S. Augustino ». Etiam librum de *Causis* adhuc attribuit Aristoteli, et opusculum de *Hebdomadibus*, qui inscribitur etiam de *Paradoxis*, Boethio, quod etiam ab ipso Trithemio fit, cum videatur podium idem esse cum Alani *Maximinis theologiae*.

Minime tamen omnis critica artis experient se ostendit S. Bonaventura. Ita librum de *Nativitate*, quem translatisse ferebatur S. Hieronymus, non recipit dicendo³: « Quamvis sit apocryphus, continet tamen multa verissima ». Dubitavit etiam de authenticitate *Quaestio[n]es no[n] et veteris Testam[ent]i*, quas magister Petrus Lombardus inter opera S. Augustini recensuit, asseritque⁴: « Ibi multa sunt, quae non videntur verba Augustini ». Librum de *Anima et spiritu* plerumque laudat sub nomine S. Augustini, sed II. Sent. d. 24. p. I. a. 2. q. 4. ad 4. dicit: « Sive fuerit Augustinus, sive alius ». Denique librum de *Ecclesiasticis dogmatibus*, quem in *Commentario* attribuit Augustino, in *Apologia pauperum* (resp. III. c. 1.) vero suo auctori Gennadio Massiliensi restituit.

§ 6. *A multis aliis auctoribus opuscula scripta sunt ad illustrandum amplum S. Bonaventurae Commentarium. Agamus primo de ineditis.* — Plurimi codices ab ipso aeo S. Bonaventurae scripti inventur in bibliothecis, qui modis diversis *Commentarium* S. Bonaventurae in compendium contrahunt. Multitudine similium operum est tanta, ut sufficienter inde probetur, in quanto pretio habitus sit illa acie liber iste S. Bonaventurae. Nonnulla horum operum prolixum *Commentarium* simpliciter contrahunt, ut facilis comparari et studeri possit. Alii preter sententiam S. Bonaventurae breviter expositam exhibent propriam vel aliorum opinionem. Alii tantum tabulas vel indices habent. Opera illa, quae a P. Fideli notata sunt, hic subsecimur, ordinando hos codices quoad fieri a nobis potuit. Primo loco ponimus opera, quorum auctor in codicibus nominatur, deinde anonyma secundum ordinem alphabeticum bibliothecarum, et ultimo loco aliquos codices, qui nonnisi tabulas vel locos citatos exhib-

bent. Monemus autem lectorem, notitas, quas habemus, saepe non sufficiunt, ut certo determinare potuerimus, utrum diversi codices idem opus continent, an diversum. Saepem enim in codicibus ista opuscula eodem modo incipiunt, sed alio modo desinunt, vel e converso; aut primus liber Sententiarum conuenit cum alio primo libro, sed secundus vel reliqui minime conuenit. Sed etiam si codices alii verbis incipiunt, hoc tamen non certo demonstrat, diversa haec confinare opera, cum vel initium in uno codice omissum esse possit, vel in altero aliquid additum. Quod quam saep in codicibus opusculorum minoris momenti accidat, nonnulli omnes experti. Unde non dubitamus, quod accuratiore instituto, codicum examine, adhuc plura, praesertim ex anonymis quae sequuntur opusculis, ad unum idemque opus pertinere cognoscerentur.

3. *Alexander ab Alexandria*, sive Lombardus, primo lector sacri Palati, deinde ab anno 1313 Minister Generalis Ordinis Minorum, plurimorum librorum auctor, de quibus videri potest apud Waddington et Sbaraleam; mortuus Ronae 1314.

Scriptis Summarum questionum S. Bonaventurae in quatuor libros Sententiarum, cuius exemplar inventur *Mediolan* in bibliotheca Ambrosiana, cod. B. 5. sup. membr. in 12., sacc. XIV. Libr. primus *incipit*: *Alta profunditas, quis inventit eam?* Eccl. 7. 23. Hic inuenitur quadruplex causa libr. Sententiarum. *Desinit* fol. 47. recto: Possum velle voluntate pietatis. Per hoc patet solutio ad obiecta. Fol. 48 recto *incipit* libr. secundus: *Facit Deus hominem rectum, et ipse se immiscuit infinitis quaestioniibus.* Eccl. 7. In verbo proposito clauduntur tota intentio secundi Sententiarum. *Desinit* fol. 122 verso: dum non sunt contraria animae et regulae suae. Per haec solvuntur omnia, quia vera procedunt. Amen. Explicit. — Liber tertius *incipit* fol. 123 r.: *Cum venerit plenitudo temporis etc.* Hic duo principaliiter queruntur: Primum est de Incarnationis possibilitate. *Desinit* fol. 174 r.: Sicut pennas in avibus, et rotac in curribus, et vela in navibus, quia sine illis multo graviores sunt. — Fol. 175 r. *incipit* quartus liber: *Altissimus creavit de terra medicinam* Eccl. 58. Altissimus Deus Pater... De terra, id est utero Virginis... q. 4. Ille queruntur sex, scilicet, si Sacra menta debuerint institui etc. *Desinit* fol. 238 v.: Per propriam virtutem, ut supra dictum est in principio huius paginae... prohibentur. — Deinde sequitur tabula singulorum librorum, quae desinit fol. 248. Hinc a manu sacc. XV., abrasis prioribus litteris, additur: Summa questionum sancti Bone venture super (hic manus antiquior prosequitur) quatuor libros Sententiarum in hoc volumine breviter reducta per venerabilem fratrem Alexandrum de Alexandria Ordinis Minorum.

Idem Opus inventum etiam *Assisi*, biblioth. Conventus sancti Francisci, cod. membr. in fol., sacc. XIV., sign. B. IX. I. Continet autem tantum *quaestiones abbreviate* ex I. II. et III. Sent. — Item *Neapol*, bibliotheca Nationalis, Cod. membr. in fol., sacc. XIV., sign. VII. C. 40: *Quaestiones abbreviate* ex I. et II. Sent. — Item *Florentiae*, bibliotheca Nationalis, cod. membr. in fol., sacc. XIV., sign. V. D. 26. *Compendium* ex II. et IV. Sent. — Item *Parisis*, bibliotheca Arsenalis, cod. membr. in 8. sacc. XV., hoc titulo: *Breviloquium* super IV. Sent. — Item *Romae*, bibliotheca Societatis Jesu, cod. membr. in fol., sacc. XIV.,

¹ Cfr. Prodromus, col. 522.

² Prodromus II. c. 12. col. 113.

3. IV. Sent. d. 28. a. 1. q. 6. — Cfr. de his Prodrom. col. 522 et 413.

4. III. Sent. d. 3. p. I. a. 2. q. 3. ad 2.

continet: *Quaestiones abbreviate* in I. II. III. Sent.; caret numero; sed praecedens cod. Parisien. sign. n. 3413.

2. Fr. *Henricus* Ord. Min., Lector in Turico, Helvetiae civitate (codd. nostri scribunt vel Thurico, vel Thurego, vel Thurago). Quis sit iste Henricus non audeamus decidere. Est certe auctor saec. XIII, ut constat ex codice a nobis ultimo loco posito, qui est saec. XIII. ex eiusdem vel XIV. inveniuntur. Coniectamus autem, auctorem esse posse illum celebrissimum praedicatorem Henricum Gökelmannum de Jsy, qui fuit confessoris et consiliarius Imperatoris Rudolphi I. de Habsburg, ab anno 1255-1286 Episcopus Basileensis, deinde Archiepiscopus Moguntinus († 1288). Quod hic fuerit Lector Moguntiae et Guardeianus Lucernae, constare videtur. Quum autem saltem ab anno 1247 Conventus Minorum fuerit Turici, nihil obstat, quoniam idem etiam ibidem per aliquos annos officia lectoris functus sit. Ipsius opus iudicio P. Fidelis satis bene elaboratum est.

Bergomi, biblioth. Civitatis, cod. A VIII. 3. membr. in fol., saec. XIV. circa medium, in Germania scriptus, ut videtur. Fol. 4. recto, col. 4. est tabula: Incipiunt *quaestiones et problemata* primi libri. Quid sit subiectum in hoc libro. Fol. 2. verso, col. 2: *Explicunt* *quaestiones et problemata* primi libri. *Quaestiones* in universo sunt 230. Deinde fol. 3. r. col. 4: *Incipit excerptum questionum* Bone venture. *Veritates questionum* ex opere Bonaventura super librum Sententiarum pro modico intelligentie meis ad instantiam fratrum extrahere copiens, brevitati studii in hunc modum. *Desinit*: voluntate conditionali non vult. Benedictus Deus. Explicit. Suscipe placatus, bone rex de virginis natus, *Henrici* munus, qui regnas trinns et unus. Deinde sequitur tabula II. libri et post eam: Secundus liber... de rerum omnium creatione. *Desinit*: in multis locis utilis est. — Sequitur tabula III. libri, qui *incipit*: Determinatum est etc. *Desinit*: Hee videtur sentire Augustinus et Hugo de S. Victore. Post tabulam super IV. librum hic *incipit*: Finitis per Dei gradiam tribus libris, in quorum primo etc. *Desinit* ut in S. Bonaventura. In fine legitur: Hec ego frater H. de ordine fratrum Minorum, eiusdem Ordinis in Thurego lector existens, ex opere Bonaventura abbreviando conscripsi, cupiens desiderio satisfacere pauperum in scripturis, ut qui integrum volumen copiam habere non possunt, saltem hanc abbreviationem habeant pro memoria. Unde rogo ipsius lectorem plim, ut, si sibi quod erraverim aliquid videatur, ad opus integrum recurrit, et forsitan ibi me repeterit non errasse. Sed si nec hoc et suffici, mihi placet et poto, ut si que a me male intellecta aut certe incaute posita inseruerit, in nomine Domini corrigit et emendet, mecum mercedem recipiens ab eo, qui vivit et regnat in secula seculorum. Amen.

Idem opus invenitur *Berolini*, biblioth. Regia, cod. membr. fol. magn., saec. XV. sign. M. L. Fo. 355: *Veritates questionum ex opere Bonav. sup. librum Sent.* — Item, *Friburgi* in Helvetia, biblioth. Min. Convent., cod. chart. anni 1478, sign. 72: *Veritates questionum super librum Sententiarum*. Amplectitur quatuor huius operis libros. — Item, *Norimbergae*, biblioth. Civitatis, membr. in 8, saec. XIII. exiuntur et XIV. inveniuntur, sign. Centor. IV. mss. VI. n. 48: *Veritates questionum ex opere Bonav. sup. libr. Sent.* Continet quatuor libros.

3. Fr. *Iohannes de Altzey*, presbyter in Ratisbona. Utrum hic sit auctor, an tantum scriptor secundum excerptorum, ignoramus. Scriptum hoc extat *Colmar* in Alsatia, bibliotheca Civitatis, cod. chart., saec. XV. Continet II. Sent. *Incipit*: *Solummodo hoc* — *S. Bonav.* — Tom. I.

inveni... Sollicito consideranti. *Desinit*: Finiunt excerpta ex scriptis Bonaventura supra secundo Sent. per me Iohannem de Altzey, presbyterum in Regensburg; Basileens. Dioeces. 1471.

4. *Iohannes de Erfordia* Ord. Min., Provincie Saxoniae lector et doctor utriusque iuris, scripsit opus: *Tabula originalium*, iam laudatum in Summa Astesonae, quae anno 1317 perfecta est; item, *Glossarium*, seu *Vocabularium latinorum vocum*, quae in Bibliis habentur, alioquin phora, ut videri potest apud Tritheimum et Sbaraleam, praesertim vero compendium *Commentarii S. Bonaventurae*.

Hoc opus asservatur *Luneburgi* in Borussia, biblioth. Civitatis; inter codd. theolog. latinae n. 20, membr. in fol., saec. XIII. exiuntur vel XIV. inveniuntur. In asseri anteiori legitur: *Iohannes Erphordiensis super primum, secundum et tertium Sententiarum, minorum doctor probatus. Liber primus incipit*: Primo queritur, utrum theologia sit scientia. Secundus: Utrum sint plura principia, sicut Manichei dicunt. Tertio praemittitur prologus S. Bonaventurae, *Deus autem, qui dices est etc. Deinde*: Queritur, utrum divina natura potenter uniri cum humana natura. *In fine*: Explicant scripta super tertium Sententiarum. — Item, *Lipsiae* in Saxonia, biblioth. Paulina, cod. membr. in fol. min., saec. XIV, sign. 556: *Quaestiones abbreviate super I. II. et III. Sent.* — Item, *Hafniæ* in Dania, biblioth. Regia, cod. chart. in fol., saec. XV, sign. 69: *Quaestiones devote doctoris Bonaventurae super II. Sent.* — Item, *Patalii*, biblioth. S. Antonii, cod. membr. in fol., saec. XIV, sign. 128: *Quaestiones abbreviate in III. Sent.* — Item, *Parisiis*, biblioth. Nationalis, cod. membr. in fol., saec. XIII. exiuntur, sign. 44308: *Quaestiones abbreviate super III. et IV. Sent. Incipit* tertius: *Cum enim plenitudo etc. Quartus incipit*: Deus, docuisti me a iuventute mea. *Desinit*: et sic continue rodit etc.

5. Fr. *Iohannes de Fonte* Ord. Min., Gallus. Sbaralea (Supplementum) cum Possevino dicit, eum floruisse circa annum 1483; sed ex actate codicum appareat, attribuendum eum esse saec. XIV.

Seitenstetten in Austria, biblioth. Patrum Ord. S. Benedicti, cod. chart. in fol., saec. XV. inveniuntur, sign. CXCI: *Conclusiones super quatuor libros Sent.* — *Incipit*: Ad preces studentium, dum essem lector in Montepessulano... ego frater Iohannes de Fonte Ordinis minorum... *Desinit*: a principio facta, patent ex dictis. Deo gratias.

Item, *Colmar* in Alsatia, biblioth. Civitatis, cod. chart. in fol. min., saec. XIV. exiuntur et XV. inveniuntur, sign. 451: *Conclusiones super quatuor etc.* — Item, *Cremisanii* (Kremsmünster) in Austria, biblioth. Patrum Ord. S. Benedicti, cod. membr. in 4, saec. XV, sign. 117: *Conclusiones etc.* — Item, in *Monasterio Ensisdensi* in Helvetia, biblioth. Conventus, cod. chart. in fol., saec. XV, sign. 216: *Conclusiones etc.* — Item, *Heribolpi* in Bavaria, biblioth. Universitatis, cod. sign. 182: *Conclusiones etc.* — Item, *Lubeci* (Lübeck) in Germania, biblioth. Civitatis, cod. chart. in fol., saec. XIV: *Conclusiones etc.* — Item, *Wratislaviae* in Borussia, biblioth. Universitatis, cod. chart. in fol., saec. XIV, sign. I. Clas. 197: *Conclusiones etc.* — Teste Sbaralea idem opus cum titulo *Conclusiones* exstabat Lovaniæ, biblioth. Societatis Iesu.

6. Fr. *Kilianus Ord. Minor.* — *Wratislaviae*, biblioth. Universitatis, cod. I. Clas. 186, chart. in fol., saec. XV, confitetur lectorum super III. et IV. Sententiarum. Fol. 1. r.: *Liber tertius, distinctio I. Cum veneri plenitudo temporis.* Hic incipit tertius liber sententiarum, in quo Magister tractat de Christo. *Desinit*:

fol. 77. r. col. 2: qui custodit legem, beatus est hic in spe et in patria in re. Amen. Explici lectura venerabilis baccalarei formati in sacra pagina, fratris videlicet Kyliani Ordinis Minorum super tertium sententiarum anno Domini.. Fol. 78: Liber quartus, distinctio I, Samaritanus. Hic incipit liber quartos, qui est de Sacramentis. *Desinuit* fol. 166. col. 2: introeundo portas celestis paradisi, quod nobis concedat crucifixus qui pro nobis, cum Patre et Spiritu sancto eternaliter benedictus. Amen. Volo autem scire legentes hec scripta super Sententias, quod quantum valui ac intelligere potui, vestigia ut communiter doctoris ordinis mei secutus sum. Quorum duo sunt precipue: unus in speculativis, ille Magister Ioannes Duns, natione Scotus; alius in positivis, videlicet devotissimus ille Dominus et frater Bonaventura Cardinalis. Quorum dicta ad sequacium eorum est non de verba ad verbum semper posui, a sententia tamen ipsorum vel salem unius de ipsis secundum... meam non deviavi, addendo quandoque vel obmitemendo, sive sententiam summando, sicut videbatur tenetum ingenii mei expedire. Unde non to mox, quod nominatum eos non allegavi toties quoties occurrabant, quia non superbie aut elationis titulo hoc factum est, sed pro tollendo legendi aliis et scribendi miseri taeo. Si quando vero mea vox parum insonuit, non ab nutibus predicatorum patrum presumptuose recessit.

7. *Richardus Rufus* Ord. Min., Anglus. De hoc auctore non conveniunt scriptores. Sbaralea (Supplement. p. 635), citans Rodolphium et Possevinum, inclinat in opinionem, Richardum, qui scriptis Compendium CommentariiS. Bonaventurae, diversum esse a Richardo Ruy, qui secundum Possevinum scripsit *Commentarium* in libros Sententiarum et circa an. 1270 floruisse dicitur. Sed Commentarius citatus a Rodolphio et Possevino eodem modo incipit, sicut opus infra descriptum; quod etiam Commentarius vocari potest, quia praeter doctrinam S. Bonaventurae alias etiam opiniones tanquam probabiles saepe aferit, ad quas in margine codicis non raro apponitur nota: *calumniam, calumniam patitur*, vel etiam *insanissimum*. Magis placet sententia Antonii Voord (Histor. Universitatis Oxoniens. l. pag. 72), relata a Sbaralea, utrumque Richardum esse endem.

Assisi, biblioth. Conv. S. Francisci, cod. membr. in fol. min., saec. XIII. exeunt, qui continet I. et II. librum. *Incipit*: *Altissimus creavit de terra medicinam*. Verbum istud scribitur Eccl. XXXVIII, quod etsi contineat verborum paucitatem etc. *Desinuit*: et que sunt hec vel illa precise patet ex dictis. Liber II., qui immediate prosequitur, *incipit*: *Creatiōnē rerum etc.* In hoc secundo libro principaliiter intenditur de homine.. *Desinuit*: sicut ipse, qui est in malo obstinatus, a quo sumit exordium omne malum. — III duo primi libri, qui tempore Sbaralese in hac bibliotheca erant, nunc ibi non inveniuntur, sed tantum libri III. et IV. in cod. membr. in fol. min., saec. XIII. exeunt, sign. 36. *Incipit*: *Deus autem qui dices est etc.* Post proemium: hic queritur, utrum divina natura potuerit uniri cum humana: et videtur quod non... Liber IV. pretendit usque ad distinctionem XXV. et *desinuit*: quia inseparabiliter est adiunctum exteriori Sacramento et quod potest per pecuniam. — Idem opus extat etiam *Berolini*, biblioth. Regia, cod. chart. in 4, saec. XV, sign. M. L. th. 48; sed habet tantum I. et II. Sent.

Anonymi.

8. *Ambianorum* in Gallia, biblioth. Civitatis, cod. membr. in fol., saec. XIII. exeunt, sign. n. 234 continet compendium super I. Sent. *Incipit*: *Altissimus de terra creavit medicinam*

(Ecclesiasticis. v. 4). In his verbis singulariter expositis quatuor cause sacre Scripture connotantur.. *Desinuit*: quinam hoc non est nature tantum, sed etiam rationis. — Auctor, quamvis omnia ex Commentariis S. Bonaventurae sumserit et saepissime ipsius verbi usus sit, ordine tamen admodum immutato procedit. Initio praemittitur tabula questionum. Simile et fortasse idem opus est illud quod extat in biblioth. civitatis Dolensis, quod continet praeferendum librum I. Sent. etiam II. et quod curiosius describitur infra n. 18.

9. *Assisi*, biblioth. Conv. S. Francisci, cod. membr. in fol., saec. XIV, sign. B. IX. I: *Questiones abbreviate in I. II. et III. Sent. I. liber incipit*: *In medio et in circuitu sedis...* *Desinuit*: quia possumus sancte et iuste velle omnipotenti. Liber II. *incipit*: *Creationē rerum...* iste secundus liber dividitur.. In prima agit de hominis conditōne. In secunda.. *Desinuit*: et ipse infinitis se innescit questionibus peccatorum, secundum quod series manifesta diuīnum librorum preceduntur. Cui est honor et gloria, laus et imperium per infinita sec. secul. Amen. Liber III. *incipit* absque titulo: *Cum igitur venit plenitudo temporis etc.* Liber iste tertius dividitur in partes duas. In prima Magister determinat de vita... *Desinuit* verbis ipsius S. Bonaventurae: et mandata dedit secundum quod in hoc libro explanatur est. Sit omnis honor et gloria per infinita secula seculorum. Amen.

10. *Assisi*, biblioth. Conv. S. Francisci, cod. membr. in fol., saec. XIV, sign. B. X. 12. *Compendium in IV. Sent. Incipit*: *Samaritanus iste...* *Desinuit*: ad quam nos perducat qui vivit et regnat in secula seculorum. Amen.

11. Item, *Basileae* in Helvetia, cod. miscell. plurim aetatum, scilicet saeculorum XIII. XIV. et XV, sign. B. X. 26. *Compendium ex IV. Commentarii. Incipit*: *Utrum Sacraenta debenerint institui...* *Desinuit*: dolorem spiritualem requiruntur.

12. Item, *Brugis* in Belgio, biblioth. Civitatis, cod. membr. in 8, saec. XIII, sign. 174. *Quaestiones super III. et IV. Incipit* III. liber in superiori marg.: *Prima questio. Utrum divina natura potuerit uniri cum humana natura...* *Desinuit*: quanto aliquid durius comedit, magis debilitatur et gravatur. *Responsio ad objecta patet*. Liber IV. *incipit*: *Utrum Sacraenta debuerint institui...* *Desinuit*: non oblatione novi.

13. Item, *Canterbriensis* in Anglia, biblioth. Domus S. Petri, cod. membr. in fol., saec. XIV, sign. 1. 2. 0: *Questio[nes] super quatuor libros Sent. Liber I. incipit*: *De uti primo queritur, cum sit actio...* Liber II. *incipit*: *De creatione primo queritur...* Liber III. *incipit*: *Utrum divina natura potuerit uniri cum humana...* Liber IV. *incipit*: *Samaritanus...* Primo queritur, quid sit Sacramentum.. *Desinuit*: melius potuit et in questione die igne infernali.

14. *Ibidem*, codex sign. 1. 7. 9. continet quatuor libros abbreviatos et divisos per capita. *Incipit* c. 1: *Veteris ac nove Legis continentiam etc...* *Desinuit* liber IV: a facile exorsus sedentis per media ad pedes usque via duce peruenit.

15. *Carnuti* in Gallia, biblioth. Civitatis, cod. membr. in 8, saec. XIV invenit, sign. n. 259. 6.: *Conclusiones in quatuor libr. Sent. Incipit* liber I: *Cupientes etc. Questio prima. Utrum preter doctrinas philosophicas sit necessaria etc.* *Desinuit*.. per comparationem ad naturam patientis. Liber II. *incipit*: *Creatiōnē rerum etc.* Utrum sint plura prima principia. *Desinuit*: et in his Prelato obedire necesse est. Liber III. *incipit*: *Cum renit igitur etc. Questio prima. Utrum congruum fuerit, Denū*

incarnari. *Desinit*: per beneficia et speranda. Liber IV. *incipit*: Samaritanus interpretatur custos etc. Questio prima. Utrum sacramenta fuerint necessaria *Desinit*... ignis ille est turbidus et fumosus et feculentus. Explicit. Denique additur: conclusiones fratris Bonaventure de ordine fratrum minorum super quatuor libros sententiarum, optimus opus.

Eadem *conclusiones* sunt Florentiae, biblioth. Mediceo-Laurentiana. Cod. Aedil. LXIX. chart. in fol. grand., saec. XIV. et XV. Secunda manus praemisit: Itinerarium S. Thome seu Bone venture. Ad calcem quarti libri: Explicit itinerarium S. Thome, secundum alios Bone venture... Anno Domini 1442.

16. *Cesenae* in Italia, biblioth. Malatestiana, cod. membr. in fol., saec. XIV. circa medietatem, sign. plut. XVIII. III. Summa I. II. et III. Sent. *Incipit* I. liber: Veteris ac nove etc. Queritur de subiecto theologie, et quod sit Deus... *Desinit*: quia ordinavit eam ad redemptions nostram, ut dictum est... Liber II. *incipit*: Creationem rerum insinuans etc. Circa istam distinctionem queritur primo, utrum mundus sit eternus... *Desinit*: que non sunt contra animam et regulam suam. Liber III. *incipit*: Circa principium tertii queruntur quatuor. Primo queritur de possibiliitate incarnationis... *Desinit*: et laboris presentis continuacione nobis concedat etc.

17. *Darmstadt* in Germania, biblioth. Ducalis, cod. chart. in 8, saec. XV. exeunt, sign. 95. Excerpta super II. III. et IV. Sent. *Incipit*: De creationis statu et casu Angelorum. Utrum in primo instanti creationis sue Angelus... *Desinit*: sed plus ascendet quam aqua diluvii.

Idem opus exstat etiam *Alba-caroliniae* (Karlsburg) in Transylvania, biblioth. Cathedralis, cod. chart. in fol., saec. XIV. exeunt, sign. 95. Commentarium in II. III. et IV. Sent. Liber II. *incipit*: Queritur, utrum Angelus in primo instanti creationis sue... *Desinit*: invidientia fraterne caritatis. *Sequitur* III. liber: Queritur, que sit precipua causa Incarnationis. Resp.: Reparatio humani generis... *Desinit*: ad agendum vel patiendum persone. *Deinde immediate*: Queritur, utrum Sacraenta deboerint institui. Resp.: Institutio Sacramentorum... *Desinit*: omnia peccata memorabuntur, ut continet simul torqueantur — item, *Lamboci* in Austria superiore, biblioth. Patroni Ord. S. Benedicti, cod. membr. in 4, saec. XIV. ineunt, sign. 132, Quæstiones ex II. III. et IV. Sent. — item, *Monachii* in Bavaria, biblioth. Regia, cod. membr. in fol. min., saec. XIV, sign. C. L. M. 4647, Quæstiones sumuae de II. III. et IV. Sent. — *Ibidem*, cod. chart. in fol., saec. XV, sign. C. L. M. 4701, Quæstiones excerptae de II. — *Ibidem*, cod. chart. in fol., saec. XV, sign. C. L. M. 5861, Quæstiones super II. III. et IV. Sent. — *Ibidem*, cod. chart. in 4, saec. XV, sign. C. L. M. 8986, Quæstiones abbreviate in II. III. et IV. Sent. — *Ibidem*, cod. chart. in 4, saec. XV, sign. C. L. M. 11740, Quæstiones abbreviate in II. et III. Sent. — *Ibidem*, cod. chart. in 4, saec. XV, sign. C. L. M. 41751, Quæstiones abbreviate in II. Sent. — *Ibidem*, cod. membr. in fol. min., saec. XIV, sign. C. L. M. 16090, Quæstiones abbreviate in II. III. et IV. — *Ibidem*, cod. chart. in 4, saec. XIV, sign. C. L. M. 18728, Quæstiones abbreviate in II. Sent. — *Ibidem*, biblioth. Universitatis, cod. chart. in 4, saec. XV, sign. 33, Quæstiones abbreviate in II. Sent. — item, *Oenoponti* in Tirole, biblioth. PP. Praemonstratensium in Wilten, cod. chart. in fol., saec. XV, sign. XXXII. B. 4, Quæstiones excorpiae ex II. Sent. — item, *Parisis*, biblioth. Nationalis, cod.

membr. in fol. min., saec. XIII, sign. 13472: Solutiones questionum ex IV. Sent. — Item, *Romæ*, biblioth. Vaticana, cod. Palat. chart., saec. XV, sign. 438, Quæstiones super II. III. et IV. Sent. — Item, *Sancti Floriani* in Austria, biblioth. Monasterii, cod. chart. in fol., saec. XIV. exeunt, sign. XI. 103: Compendium in II. III. et IV. Sent. — *Ibidem*, cod. chart. in fol., saec. XIV. exeunt, sign. XI. 25. Continet II. III. et IV. Sent. — Item, *Treviræ* in Borussia, biblioth. Publica, cod. membr. in fol., saec. XIV, sign. 435: Excerpta ex II. III. IV. Sent.

18. *Doli* in Gallia, biblioth. Civitatis, cod. membr. in 8, saec. XIII. exeuntis, sign. n. 56. Primus Bonaventure abbreviatus. *Incipit*: Queritur de causa finali, et dictum est etc. Liber II. *incipit*: Creationem rerum etc. Queritur hic de exitu rerum in esse. *Desinit*: sentenda pastoris sive ista sive iniusta tenenda est. Ceteri libri desiderantur in codice.

19. *Florentiae*, biblioth. Nationalis, cod. membr. in fol., saec. XIV, sign. 218. D. 5, olim Conv. S. Crucis Fr. Minor. n. 288. Continet compendium in librum III. Sent. *Incipit*: Cum igitur plenitudo temporis etc. *Desinit*: et multiplicat sibi meritum et consolamen. Explicit liber Sententiarum tertius fratris Bonaventure. Deo gratias. Amen.

Idem opus habetur *Viennae* in Austria, biblioth. Palatina, cod. membr. in fol., saec. XIV. ante medium, sign. 1573. *Incipit*: Bonaventura super tertium Sententiarum... *Cum igitur plenitudo etc.* *Desinit*: explicit questiones principales tertii libri Bonaventura. Deo gratias. Amen.

20. *Florentiae*, biblioth. Nationalis, cod. membr. in fol., saec. XIV, sign. 225. B. 9: Veritates summarie librorum Bonaventure super Sententias. Fol. 2. r. a primo manu praemittitur: Veritates summarie librorum Bonaventure et aliorum super Sententias. *Incipit*: Que sit causa finalis, quia ut boni flamus. *Desinit*: tenetur enim homo ad hoc etiam sine iudicio sacerdotis.

21. *Florentiae*, ibid., cod. membr. in fol., saec. XIII, sign. 360. B. 5. Continet *Extractiones* ex I. et II. Sent. S. Bonav. *Incipit*: Questio I. Queritur, quid sit subiectum in scientia. *Desinit*: et sic non habent ideam in Deo. Liber II. *incipit*: Questio I. Utrum res habeant principium causale. *Desinit*: vel possunt esse plures.

23. *Florentiae*, ibid., cod. membr. in fol., saec. XIV. ineuntis, sign. 846. G. 3. *Incipit*: liber I. a perfissimo Parisius exceptatus. Quoniam scit dicit Hugo de sancto Victore, natura hominum. Fol. 16. *incipit* II. liber: *Solummodo hoc inceni etc.* Libri III. et IV. in hoc codice desunt.

24. *Hofnante* in Dania, biblioth. Regia, cod. 1363. membr. in fol., saec. XIII. exeuntis, continet conclusiones in IV. Sent. *Incipit*: Queritur, quid sit Sacramentum. Resp. Augustinus de Civ. Dei et in littera. *Desinit*: ipso ad suscipiendum nos disponente, qui est benedictus in secula. Amen.

25. *Alba-caroliniae* (Karlsburg) in Transylvania, cod. membr. in fol., saec. XIV. ineuntis, sign. G. 5. VI. 31. Fol. 105. r. col. 2. legitur: Incipiunt veritates questionum Bonaventura super quartum Sententiarum de Sacramentis et remuneracione finali. *Deinde incipit*: quartus liber de Sacramentis, et primo de Sacramentis

in genere. Queritur autem primo, quid sit signum, quia omne Sacramentum est signum. *Desinit* fol. 193: et ideo remota illa actione remanent incorruptibles. Scriptor scribebat, pennam palma retinebat. Sequitur tabula questionum.

26. *Londini*, biblioth. Regia, cod. membr. in fol., saec. XIV, invenit, sign. 18322, olim monasterii Montis sancti Georgii, continet Quaestiones cum problematibus. *Incipit* fol. 3: Circa quantum librum Sententiarum primo queritur, quid sit Sacramentum. Dicendum, quod Sacramentum quatuor modis. *Desinit*: qui ad gaudia nos secum trahit eterna, ad que nos perducat Iesus Christus. Amen. Explicant extractiones super quartum librum Sententiarum continentes veritatem.

27. *Medelci* in Austria, biblioth. Patrum S. Benedicti, cod. chart. in 4, saec. XV, sign. A. 6, in quo fol. 3, legitur: Questiones breves per modum conclusionum Domini Bonaventurae super primo Sententiarum, quam tabellam seu registrum sui operis principali super librum Sententiarum initulat, eo quod hic questionum titulos modo et ordinem principalis operis sui portiones questionum annotavit. Questio propositalis: Utrum docere sit solius Dei. Actus docendi ut ab... *Desinit* fol. 48. v.: corundem revocatoria in te placide determinetur. Amen. Explicant questiones per modum tabule. Fol. 49. r.: Secundi libri distinctionis prime questio prima, utrum aliquid sit extirsum Deo. Primum imperante bonitate... *Desinit* fol. 48. v.: simplici et solide innitatur veritati. Fol. 99. r.: Tabula per modum registri super tertium Sententiarum Domini Bonaventurae. Distinctio prima. An natura divina sit unibilis humane. Veneranda est sacratissima uia... *Desinit* fol. 136. r.: et de vita gratie, quam nobis per virtutem dominorum et mandatorum observantiam impedit. Explicit tabula per modum registri super tertium Domini Bonaventure secundum titulos questionum in vero scripto suo super Sententialis positos per ordinem. — Fol. eodem v.: Libri Bonaventurae de Sacramentis. Queritur, utrum Sacraenta debuerint instituti. Respondeo: Instituto Sacramentorum Deum docuit. *Desinit* fol. 175. v.: mali simul omnia peccata memorabantur, ut continue torquentur.

28. *Moguntiae*, biblioth. Civitatis, cod. membr. in fol., saec. XIV, sign.; chart. 363. Continet questiones abbreviatas ex commentariis sancti Bonav. super quatuor libros Sent. *Incipit* circa finem codicis: Queritur, utrum in Deo (sit ponere) essentie seu natire unitatem. Et quod sie, videtur ratione ostensiva etc. Ampliuntur hae questiones foliis 35 cum dimidio. Postea sequuntur questiones aliorum pariter abbreviatae.

29. *Monachii*, biblioth. Regia, cod. chart. in fol. min., saec. XIV, sign. C. L. M. 5939. Continet questiones abbreviatas super primum tantum Bonaventurae. *Incipit* fol. 1. r.: Cupientes aliquid de penuria etc. Huius operi Magister premittit propositum. *Desinit* fol. 94. r.: a quo omnia et finis, ad quem ordinantur omnia, cui est honor et gloria, deus et imperium in secula seculorum. Amen. Sequitur tabula questionum, sed incompleta.

Ideam opus habetur *Tuderti*, biblioth. Civitatis, cod. membr. in fol. min., saec. XIV, invenit, sign. 33. Habet commentarium sancti Bonav. in primum librum Sententiarum passim abbreviatum. *Incipit* fol. 2. r.: Cupientes aliquid etc. Premittit Magister huius totali libro etc. *Desinit* fol. 83. r.: explicit hic primus Sententiarum. Explicit explicata, ludere scriptor est.

30. *Monachii*, biblioth. Regia, cod. chart. in fol., saec.

XV, sign. C. L. M. 11414. Continet secundum Sententiarum sancti Bonav. abbreviatum, cui fol. 4. r. premititur tabula questionum, et fol. 11. r. col. 2. *incipit*: *Dominus sapientia fundavit terram. Desinit* fol. 329. r.: et ideo malum dicitur corruptio istorum aequaliter.

31. *Neapolit*, biblioth. Nationalis, cod. membr., saec. XIV, sign. VII. D. 5. Extra in vita membranacea tabulae affixa leguntur: Bonaventura super primum et secundum Sententiarum, et tertius et quartus Scotelli de Aquila. *Incipit* fol. 1: Cupientes aliquid de penuria, videlicet, queritur de hoc quod dicit opus. Fol. 66. *incipit* secundus liber: Creationem rerum. Ad intelligentiam eorum, quae in hac parte etc.

32. *Parisii*, biblioth. Arsenalis, cod. membr. in fol., saec. XIII, sign. 619. Continet compendium quatuor librorum Sententiarum ex Commentario sancti Bonaventurae excerptum. *Incipit*: Veteris ac nove Legis etc. Hic queruntur duo principaliter de frumento; 2. de uti. *Desinit* liber quartus verbis ipsius Bonaventurae: *et nos apparebamus cum ipso in gloria*, ad quam nos perducat Iesus Christus, Filius Dei precibus beate Marie et adiutoris nostre, cui est benedictio etc.

33. *Parisii*, biblioth. Nationalis, cod. membr., saec. XIII, sign. 14307. Continet abbreviatam expositionem in I. et II. Sent. decerpitam ex Commentario sancti Bonaventurae. *Incipit* fol. 1. r. col. 1: *Deus, docuisti mihi inventorem meum...* verba ista scripta sunt in Psalmo. Commentarius vero *incipit*: Antequam accedatur ad formam tractatus, quedam communia possunt dubitari. *Desinit* fol. 135: loquitur de peccatoribus adhuc existentibus in via, non in via termino, id est in inferno. Liber II. *incipit* fol. 136: *Mirabilia testimonia tua...* Questio I. Utrum res creare etc. *Desinit* fol. 252: ei in iis qui nec contraria sunt anime nec sue regule.

34. *Parisii* ibid., cod. membr. in fol. min., saec. XIII, sign. 16417. Continet questiones abbreviatas in librum IV. Sententiarum sancti Bonav. *Incipit* fol. 1. r.: Queritur de hoc quod dicit, in duobus consistit Sacramentum. *Desinit* fol. 22. r.: illa tamen tentatio, que est carnis a nullo est appetenda.

35. *Parisii* ibid., cod. membr. in fol., saec. XIII. et XIV, sign. 3083. Post Comment. sancti Bonav. in librum I. Sententiarum continet dubitationes litterales abbreviatas ex Commentario IV. libri eiusdem sancti Doctoris. *Incipit* fol. 140. r. col. 1: Incipiunt questiones litterales quarti libri cum divisione littere. Samaritanus etc. Liber iste habet duas partes. *Desinit* vel potius deficit fol. 143: characteris impressione.

36. *Pataei*, biblioth. Sancti Antonii, cod. membr. in fol., saec. XIV, invenit, sign. 126. Fol. 1. r. in margini super manus sua. XVIII. scriptis: S. Bonaventurae liber secundus Sent. abbreviatus. *Incipit*: Creationem rerum insinuans etc. Supra egit Magister in primo libro. *Desinit*: quos per perfectam paupertatem, continentiam et obedientiam ad celestem perducat gloriam in s. s. Amen.

37. *Pragae*, biblioth. Universitatis, cod. IV. II. 15. chart. in 4, saec. XIV. Questiones abbreviate ex quarto Sent.

38. *Pragae*, biblioth. Capituli Metropolitani, cod. membr. in fol., saec. XIV, sign. A. LXXXVII. Continet multa ex Commentariis sancti Bonaventurae et aliorum excerpta. *Incipit*: *Gloria Dei celare verbum et glori regum investigare sermonem.* Prov. XXV. Verbum Dei Patris eternitatem a Patre etc. *Desinit*: seu maiestate implevit et ornavit, qui est benedictus in secula seculorum. Amen. Explicit scriptum extractum de diversis ope-

ribus magistrorum, scilicet Bonaventure, Thome et Petri cum magno labore et vigilis et sollicitudinibus.

39. *Romae*, biblioth. Vaticana, cod. membr. in fol. 8, saec. XIV. invenit, sign. 919. Continet quatuor libros super Sententias abbreviatus, ut invenit sequens inscriptio posita fol. 74: Bonaventura super quatuor libros Sententiarum abbreviatus. *Incipit*: Quod theologia est de rebus. *Desinit* fol. 489: et sic patet ea que queruntur circa quartum librum.

40. *Romae ibid.*, cod. membr. in fol. saec. XIII, sign. 914. Continet II. et III. Sententiarum sancti Bonaventurae abbreviatus. *Desinit* fol. 438: ad vindictam malorum, laudem vero bonorum et gloriam Dei, qui est benedictus in secula seculorum. Amen. Finito libro sit laus et gloria Christi.

41. *Romae ibid.*, cod. 928. Continet compendium in II. librum Sententiarum. *Incipit*: Qui veit in eternum creavit omnia simul. His verbis opus creationis sufficienter exprimitur.

Idem opus videtur esse *Taurini*, biblioth. Universitatis, cod. in fol., saec. XIV., sign. D. III. 28. Continet excerpta ex II. et III. sancti Bonav. Fol. 18. r. col. 1. *incipit*: primus (sic) liber Bonaventure. *Qui veit in eternum creavit omnia simul*. Verbum istud scribitur etc. Queritur, utrum mundus fuerit ab eterno. *Desinit*: explicit secundus Bonaventura exceptius (sic). III. liber *incipit*: Deus autem, qui dices est etc. *Desinit*: explicit tertius Bonaventura exceptius.

42. *Romae*, biblioth. Casanatensis, cod. membr. in fol. 8, saec. XIV., sign. A. V. I. Opus abbreviatum ex Comment. in quatuor libros Sent. *Incipit*: Viterbi a nove legis etc.

43. *Taurini*, biblioth. Universitatis, cod. membr. in fol. 4, saec. XV, sign. E. V. 48, cuius *initium*: Summa Bonaventure in I. Sententiarum. Commendat autem Dominus caritatem suum etc. *Desinit*: consentiendo et in actu progediendo.

44. *Trecis* (Troyes) in Gallia, biblioth. Civitatis, cod. membr. in fol. minore, sign. 829, continet compendium in IV. librum Sententiarum. *Desinit* verbis sancti Bonaventurae: tunc videbimus, amabimus et laudabimus, cum apparebit Christus vita nostra, et nos apparebimus etc.

Nota. In eadem bibliotheca est cod. membr. in fol. 8, sign. 1562, qui sub nomine S. Bonaventurae refert commentarium in III. et IV. Sent. sed auctor eius est Odo Rigaldus Ord. Min., Archiepiscopus Rothomagensis.

45. *Tuderti*, biblioth. Communalis, cod. membr. in fol. 8, saec. XIV. invenit, sign. 137. Continet inter alia abbreviations Commentarii sancti Bonav. super III. et IV. Sententiarum. *Incipit* fol. 83: Natura divina potuit uniti cum humana etc. *Desinit* fol. 121. Deinde prosecutus quartus: Samaritanus etc. Queritur, utrum Sacrae debuerint instituti. *Desinit* fol. 244. r.

46. *Turonis* in Gallia, biblioth. Civitatis, cod. chart. in fol. 8, saec. XV., sign. 409. Fol. 38. r. refert excerpta ex II. libro Sententiarum sancti Bonaventurae.

47. *Venetis*, biblioth. sancti Marci, cod. membr. in fol., saec. XIV., sign. clas. III. 93. Initio praemittitur: in isto volumine continentur II. et III. Bonaventure ordinis minorum Presbyteri Cardinals, quorum principia mutata sunt ab aliquo invido. *Incipit*: Si pietas mulier adficit dominum etc. Questio I. Ad maiorem evidentiā eorum, que hic dicuntur de exitu rerum in esse. *Desinit* fol. 65. v.: isti ergo beatissime Trinitatis semper inter laus et gloria pro fine huius libri. Amen. Sequitur tabula quæsitionum. Tertius liber *incipit* fol. 68. r.: Veritas de terra orta est etc. Questio I. Ad maiorem evidentiā... utrum

divina natura uniri potuerit cum humana. *Desinit* fol. 134. r.: hoc autem in quarto libro plenius declarabitur, adiuvantem gratia Iesu Christi, cui cum Patre et Spiritu sancto pro fine huius libri sit honor et gloria cum laude perenni. Amen.

48. *Vienae* in Austria, biblioth. Palatina, cod. chart. in fol., miscell. saec. XIV. XV. et XVI, sign. 3872. Fol. 209. r. (charact. saec. XVI.) habet: Ex primo Sententiarum secundum Doctoris Seraphici palestram ac subtilissimi Scotti annotatio compendiosa. *Incipit*: *Fluvius egrediebatur de loco voluppati*. Haec annotatio prosecutus etiam in librum II. et IV. Sententiarum.

49. *Viennae* in Austria ibid., cod. chart. in fol., saec. XIV., sign. 4363. Continet: Determinationes de Sacramento Eucharistiae ac poenitentiae etc. ex Comment. in IV. Sent. S. Bonaventurae.

50. *Vorarū* (Vorau) in Stiria, biblioth. Canonic., cod. membr. in fol., saec. XIV., sign. CXCV., confinet: Questiones Bone Venitiae super IV. librum sententiarum.

Indices sive tabulas super Commentarios S. Bonaventurae.

51. *Bonaventura a Cin ribus*, Italus; scripsit tabulas super Commentarium S. Bonaventurae. Mentionem ipsius faciunt Rudolphus (III. ad an. 1586), Waddingius, Sbaraleus. Waddingius asserit, eum præter tabulam überimam in omnia opera scripsisse: *Epitomen operum Bonaventurae*. Sed iste Bonaventura videtur tantum scriptis duplice tabulam, quae exhibetur in codice Senensi. Auctores citati saculum, quo ille floruit, ignorant; sed ex codicibus constat, eum vixisse saltem non post saculum XIV. medium.

Senis in Tuscia, biblioth. Civitatis, cod. membr. in fol., saec. XIV., sign. F. V. 19. Continet tabulas super libros Sententiarum, compilatas a fratre Bonaventura de Cineribus. *Incipit* fol. 137: incipit super primum fratris Bonaventure. In fine tabule tereti libri legitur: Explicit tabula edita a fratre Bonaventura de Cineribus ordinis Minorum super tertium fratris Bonaventure de Ordine supradicto.

Tabulae in singulos libros sancti Bonaventurae præmititur index rerum, quae disciuntur a doctoribus tum super libros Sententiarum, tum in theologicis quodlibetis; estque exaratus ab eadem manu saeculi XIV. et, ut videtur, ab eodem auctore editus, scilicet Bonaventura de Cineribus. *Incipit* fol. 1. r.: Abstinencia (absolutio) a culpa. Utrum quilibet sacerdos possit quilibet absolvere. *Desinit* fol. 136. v.

Idem opus inventur *Tuderti*, biblioth. S. Fortunati, cod. membr. in fol., saec. XIV., sign. 14. Continet tabulam alphabeticam rerum et pro unaquaque re plures quæsitiones, ad quarum singulas citantur auctores, inter quos sapientia Bonaventura et soepius Thomas. *Incipit* a verbo: absolutio. *Desinit*:

Idem opus etiam habetur *Hispali* in Hispania, bibliothec. Columbina Capituli, cod. membr. in fol. minor, saec. XV., sign. tab. 130. n. 35., in quo exarata est tabula, alphabeticō ordine disposita, super quatuor libros Sententiarum. Ad calcem legitur: A. de Solucar manu propria.

Idem opus inventur *Monachū*, biblioth. Regia, cod. L. chart. in fol., saec. XV., sign. 22110. Continet quæsitiones in II. et III. Sententiarum. Fol. 128. v.: incipiunt capitula et rubrice secundi libri questionum Bone venture Cardinals minorum fratrum existsit: *Desinit* fol. 173. v.: Explicit capitulo et rubrice secundi et tereti libri sententiarum questionum Bona-

venture Cardinalis ordinis minorum frater existens per me Conradum Bernhardi de Aicheberg, Plebanum in Oggar, licet indignum, anno Domini 1460, in die sancte Prisca virginis et martyris. Deo gratias.

Simile opus habetur in eadem biblioth., cod. membr. in fol., saec. XIV. et XV, sign. n. 8005, pluribus manibus exaratum. Fol. 135. v. col. 2. usque ad fol. 157. continet titulos quaestionario super libr. I. II. et III. Sent. ex opere sancti Bonaventurae extractos quorum *ineditum*: Incipit titulus primi libri Bonaventurae. *Finis*: Explicit tertius liber Bonaventurae. —

Tandem mentionem facimus sequentis opusculi, in quo plura excerpta quaestionario speciale tractantia ex Seraphico Doctore exhibentur.

52. *Carolopoli* (Charleville) in Gallia, biblioth. Civitatis, cod. membr. in 4, saec. XIV, sign. n. 47, continet excerpta ex libro IV. Commentarii. — Item, *Leodii* in Belgio, biblioth. Seminariorum maioris, cod. chart. in 4, saec. XV, sign. 6. g. 23.

53. *Wratislaviae*, biblioth. Universitatis, cod. chart., saec. XV, sign. 4. clas. oct. 13. Fol. 1. r. *incipit*: prologus Magistri Matthei de lanaw super XXVIII doctores pro quotidiano seu crebra communione corporis Christi a plebeis christianis. Anno Domini 1460. Fol. 25. v.: Determinatio Veneri Magistri Bonaventurae. — Item, *ibidem*, biblioth. Civitatis, cod. membr. in fol., saec. XV, sign. 1. 9. — Item, *ibidem*, biblioth. Cathedralis, cod. chart. in 4, saec. XV, sign. D. III. 1. *Incipit* fol. 144. v. — Item, *Vindobonae*, biblioth. Palatina, cod. ms. chart. in fol., saec. XV, sign. 4363, sub fine una cum determinationibus de Saeramento Poenitentiae ex IV. Sententiis sancti Bonaventurae. — Item, *Graeci* in Stiria, biblioth. Universitatis, cod. chart. in fol., saec. XV, sign. 347, post medium, et cod. chart. in fol., saec. XV, sign. 492. similes habent *determinationes* ex eodem libro sancti Bonaventurae.

His opusculis subiungimus antiquum indicem locorum, in quibus dissentunt S. Thomas et S. Bonaventura. Liceat hoc documentum nihil contineat, quod non sit compertum, tamen hanc ingratus fore confidimus antiquitatis amantibus. Invenitur tum *Romae*, biblioth. Burghesiana, cod. membr. in fol., saeculi XIII. exentiis vel XIV. ineditis, sign. 19. et *Luxemburgi* in Germania, biblioth. Civitatis, cod. membr. in fol., saec. XIII. vel XIV. ineditis, sign. *Theol. 20* in fol. Textum exhibemus secundum cod. Burghesianum, adiectis intra uncinos alterius codicis lectionibus variantibus, quae sunt aliquius momenti.

Haec sunt loca, in quibus dissentunt frater Bonaventura et frater Thomas in primo libro super Sententias [In his dissentient Thomas et Bonaventura super Primum.]

1. Utrum theologia sit scientia speculativa, vel practica, in prologo.

2. Utrum malo contingat uti, prima d.

3. Utrum potentiae anime sint ei substantiales, vel accidentales, d. 3.

4. Utrum potentia generandi dicit *quid*, vel *ad aliquid*, d. 7.

5. Utrum potentia generandi et ereandi dicantur univoce, vel [aequivoco, et] quae per prius, d. 7.

6. Utrum ratio vestigii sit in accidentalibus [accidentibus] vel solum in substantialibus [vel in substantiis], d. 3. in Bonaventura circa literam, in Thoma d. 3.

7. Utrum modus, species et ordo et cetera talia sint esentialia in creaturis vel accidentalia, d. 3. in Bonaventura, in

solutione illius quaestions [argumenti]: *utrum potentiae anime sint ei [deest et] substantiales*.

8. Utrum anima rationalis sit composita ex materia et forma, d. 8. Bonaventura sic, Thomas non [verba post. d. 8. desunt].

9. Utrum generatio et processus dicantur de Spiritu Sancto et non de Filio, d. 13.

10. Utrum caritas augatur per additionem vel depurationem, d. 17.

11. Utrum augmentum caritatis habeat terminum, d. 17.

12. Utrum donum dicatur tantum personaliter, d. 18.

13. De differentia inter essentiam, subsistentiam [substantiam], hypostasim et personam, d. 23.

14. Utrum hoc nomen *unus* dicatur positive, vel privative, d. 24.

15. Utrum hoc nomen *persona* significet substantiam, vel relationem, d. 25. in Bonaventura, in Thoma d. 23.

16. Utrum persona sit nomen commune in divinis, diversitas in modo quantitatis, d. 25. in Bonaventura, 26. in Thoma.

17. Utrum Pater sit Pater quia generat, vel generat quia Pater, d. 27. in Bonaventura, 26. in Thoma.

18. Utrum verbum in divinis dicatur semper [deest semper] personaliter, d. 27.

19. Utrum aequalitas in divinis aliquid ponat. d. 31.

20. Utrum Pater diligat spiritu Sancto, d. 32.

21. Utrum Angeli sint in loco definitive [deest definitive] et quomodo definitive, d. 37.

22. Utrum Angelus movendo se de loco [deest loco] ad locum, pertinet [additur necessaria] medium, d. 37.

23. Utrum Angelus pertinet medium subito, vel successive, d. 37.

24. Utrum antecedens istius conditionalis: *Si Deus praeceperit, ergo erit*, sit contingens vel necessarium, d. 38.

§ 7. *Eiam libri typis mandati non desunt, qui Commentarios S. Bonaventurae data opera explicant vel eius doctrinam tradunt.* Eorum qui nobis innotuerunt elenchem hic exhibemus.

1. *Gulielmus Vorilongus* (alias Vorronis, Vorlion), doctor Parisiensis, scriptor: In quatuor libros Sententiarum iuxta doctrinam S. Bonaventurae et Scoti Lugduni 1484, fol.; *ibidem* 1489, fol. (Iohannes Trechsel); Parisiis 1503; Venetiis 1496 et 1519 (Ioh. de Leuco, impensis Lazari de Soardis). Tandem habebatur eius doctrina, ut eum controversia de sanguine Christi coram Summo Pontifice Pio II. inter Minores et Praedicatorum disputeretur, a Ministro Generali ex Gallia vocatus fuerit Romanum, ut sententiam Minorum defendaret. De eo quod a. 1460 passus sit, loquitur epistolae Petri Champonis in libro *Fornamenta trium Ordinum S. Francisci*, P. IV. circa finem, (ed. Paris. 1512). Obiit Romae a. 1464, sepultus ad Aram Caeli. In isto tamen Commentario Scotti potissimum doctrinam sectatur.

2. *Stephanus Brutifer* (Brulever) Ordinis Minorum, scripsit Reportata in IV. libros S. Bonaventurae. Patria fuit Macloviensis in Britannia Armorica, doctor Parisiensis, Gulielmi Vorilongi auditor et per aliquot annos rector studi in convento Minorum Mogundino, plurium librorum auctor, quos enumerant Waddingus et Sharalea. Mortuus est circa annum 1499. Primum librum Commentarii Bonaventuriani Mogundae elucidavit. 1490; deinde brevius secundum, tertium et quartum Metis. Post eius mortem quidem eius discipuli ea, quae ex ore ipsius in scholis excepterant,

typis mandarum Basileae apud Iacobum de Pforzheim an. 1501, et iterum an. 1507, in quarto. Prodiit hic liber etiam Venetius apud Lazarum de Soardis an. 1504, in quarto, et Parisiis an. 1521, in octavo, per Franciscum Regnaut, teste Ioanne a S. Antonio (Biblioteca Franciscana, pag. 80), qui tamen errat, attribuendo haec Reportata eidem Fr. Sanctovilas Mediolanensi. Iterum Parisiis an. 1570 idem opus prodidisse affirmat P. Bonelli (Prodrom. col. 308). Ad calcem huius libri impressum est aliud eiusdem Bruliféri opusculum de Formalitatibus Scotti, textum Scotti cum «commento perlucido» exhibens. — In his Reportatis ad singulas questiones praemittuntur variae definitiones et axiomata secundum scholam Scotisticam; deinde responsio Seraphici ad questionem distincte propositionibus enucleatur, interdum etiam soluto obiectorum breviter explicatur. Licit auctor Scotisticae doctrinae sit addictus, tamen plerunque sensum S. Bonaventurae minus quam posteriores commentatores ad normam praeconcepti systematis trahere nititur. Dolendum, quod haec Reportata, saltem duas primae editiones, scaten mendis et erroribus, quae partim lis qui verba magistri sui exceperunt, partim typographo attribuenda sunt.

3. *Nicolaus de Tudescis*, abbas Ordinis S. Benedicti, postea Archiepiscopos Panormitanus, iuris canonici peritusissimus, inter alia scriptis etiam super librum D. Bonaventurae in II. Sent., Venetiis 1477. Ita Antonio Orlando Carmelita: Origine e progressi della stampa, teste P. Bonelli, Prodrom. col. 310.

4. *Nicolaus de Niise* Ordinis Minorum de Observantia, scriptis in IV. libros Sententiarum opus, Resolutio theologorum inscriptum, editum primo Rothomagi, deinde etiam Venetiis 1574. Primo fuit canonicus et vicarius generalis Episcopi Constantiensis, deinde frater Minor; obiit an. 1509. In suo libro, brevitate et claritate conspicuo, saepe refert sententias D. Bonaventurae, sed sequitur plerunque Scottum.

5. *Pelbartus de Temescar* Ordinis Minorum de Observantia: Rosarium iuxa quatuor Sent. libros quadripartitum ex doctrina Doctoris subtilis, D. Thomae, D. Bonaventurae aliquorunque sanctorum Doctorum. — Res tractandas ordine alphabetico iuxta quatuor libros Lombardi compilavit. Quartum librum post mortem Pelbarti supplevit Fr. Oswaldus a Lasco. Plurimae huius operis sunt editiones, ut Hagenae 1503, 1504, 1507, 1508, in fol.; Venetiis 1586, apud Franc. Zileti, et ibidem 1589; Brixiac 1594. Etiam Pelbartus magis addictus est scholae Scotti quam S. Bonaventurae.

6. *Hugo de Sletstad* Ord. Min., de quo Trithemius (de Scriptoribus eccles. c. 702) dicit: Natione Teutonicus, vir in Scripturis divinis studiosus et eruditus atque in philosophorum disciplinis egregie doctus, ingenio subtilis et questionum scholasticorum disputator insignis. Scriptis quadam, ut ferunt, praecella volumina, quibus nonnisi sui memoriam posteris reliquit, e quibus exstat Questionum Sententiarum libri IV. et quedam alia. Fuit autem divi patris Bonaventurae ordinis Minorum in suis determinationibus sectator et interpres luculentus, enucleans ea que in singulari philosophia illius obscura et rariora simplicibus videri poterunt. — Auctoritatem Trithemii secutus, eiusdem Hugonis meminit Fabricius (Biblioth. Latina mediae et infimae aetatis tom. III. pag. 299 ed. Palaviensis

1754) et post utrumque Bonelli multique ali. Istius autem libri nos hucusque nullum aliud vestigium invenire potuimus.

**Doctrinam S. Bonaventurae illustrantes Auctores
ex Ordine Minorum Conventualium.**

7. *Petrus Capuleus Cortonensis*, a Paulo V. an. 1605 ad Episcopatum ecclesiae Conversanae promotus († an. 1625), scriptis Commentarium in I. et II. Sent. D. Bonaventurae, impressum Venetiis 1622. Voll. 2 in fol.

8. *Felix Gabrielli* Minorum Conventualium (ab anno 1653) Magister Generalis, deinde Episcopus Nursinus (1659-1684): Disputationes de praedestinatione et reprobatione ad mentem S. Bonaventurae et Scotti, Romae 1653, in quarto.

9. *Mathaeus Ferchius*, natione Dalmata, magister Patavinus († an. 1669, annos natus 87): De Angelis tractatus theologicus ad mentem D. Bonaventurae, Patavii 1658, in quarto; qui et alia de S. Bonaventura scripsisse fertur et laudatur a Bartholomeo de Barberis (Praefat. ad cursum theolog.) ut «solis inter omnes fidelissimus Bonaventurista».

10. *Bonificius de Augustinis*: Theologia S. Bonaventurae in sumnum redacta, Romae apud Corbelletum 1696, in folio. Huius operis solummodo tomus primus in lucem prodidisse videtur¹.

Auctores ex Ordine Minorum Capucinorum.

11. *Petrus Trigosus*, natione Hispanus, discipulus Petri Soio, primo Societatis Iesu professus, deinde ad PP. Capuccinos transiit († an. 1593, aetatis suae 68). Edidit insigne opus: S. Bonaventurae etc. Summa theologica, quam ex eius in Magistrum Sententiarum scriptis accurate colligit et in hunc ordinem rediget copiosissime commenaturus illustravit R. P. F. Petrus Trigosus O. S. F. C., tomus I. Partis I. Ad Clementem VIII. Pont. Max., Romae 1593. — Alia editio «mendis, quibus prior scatabeat, repurgata nec non elcidata», ut in titulo dicitur, prodidit Lugduni 1616. Typis mandatum est tantum primus tomus primae partis de Deo uno, in quo magno volume in fol. praeter prologum non nisi circa 21 distinctiones primi libri Sententiarum tractantur. Mutato rerum ordine multisque additis aliis questionibus sive, ut dicit, *dubibus*, diffusissime et doce-interpretatur Seraphicum, ita ut fere semper eum ad mentem S. Thomas et scholae eiusdem intelligat. — Quod ad explicationem primi libri S. Bonaventurae in Trigo desideratur, id suppletum est ab alio eiusdem Ordinis alumno, qui sequitur.

12. *Theodorus Foresti*, Bergomensis, Ordinis sui Definitor Generalis et Visitator Apostolicus, Urbano VIII. familiarius († an. 1637), scriptis: Paraphrases, commentaria et disputationes de alma et sanctissima Trinitate iuxta mentem D. Bonaventurae, in quibus praetere diligenter textus et verborum expositionem, divinarum litterarum locis ac SS. Patrum assertis perpetuo fere cum D. Thomae assensu Seraphica doctrina illustratur et sustinetur, Romae apud Iacobum Mascalorum 1633, fol. Haec unica, quantum scimus, editio innumeris scatet erroribus typographicis. Auctor licet sit doctus, cedere debet Trigoso.

13. *Franciscus (Longus) a Coriolano*, Calabriae oppido

4. Similia opera, sed manoscrypta et aequaliter typis tradita, plura existunt, Inter alia a Sharalea in Suppl. laudatur Petrus Paulus Caranta, Navarrensis, Min. Convent., cuius Commentaria in quatuor libros Sententiarum iuxta men-

tem S. Bonaventurae inter annos 1605-1608 scripta asservantur in bibliotheca sacri conventus Assisiensis.

(† a. 1625); *Summa theologie ad instar Summae D. Thomae ex operibus D. Bonaventurae compacta varisque annotationibus illustrata*, Romae 1622, typis Vaticanis et sumtibus Cameræ Apostolicæ. Ut constat ex bullâ Gregorii XV., quæ impressa est in principio *Breviarii chronologici*, ab eodem auctore conscrip̄ta, ista *Summa* in septem tonos in folio erat distributa, at tontum primus tonus prodidit.

14. *Iohannes Maria Zamora*, Uñensis, qui obiit Veronae a. 1622, præter plura de B. M. V. opuscula editit octo *Tractatus sive Commentarios theologicos*, in quibus omnes controversias inter S. Thomam, S. Bonaventuram et Scotum conponere nütur. Impressi sunt Venetiis a Iacobo Sarzina 1626, in fol.

15. *Bonaventura Lingonensis*, natione Gallus, scriptis: *Bonaventura Bonaventuræ, scil. Bonaventura et Thomas*, sive *Summa theologia ex omnibus fere SS. Thomae et Bonaventura placitis concinnata*, inter quos si aliquando videatur esse dissensio, aut benigna explicatione componitur, aut problematica disputatione vñdular, difficultatesque omnes in scholis plurimum agitari solita de mente illorum Sanctorum resolvuntur; *Lugduni*, sumtibus Laurentii Arniſſon, 1653-1673, 3 tom. in fol.

Idem scriptis etiam *cursum philosophicum iuxta mentem S. Bonaventuræ*, qui utrum sit impressus, nescimus.

16. *Marcellus Regiensis*, Gallus: *Summa Seraphica*, in qua S. Bonaventuræ Seraphica theologia, per eius in Magistrum Snt. *Commentarii* libros dispersa, dilucide est enodata et accurate redacta in scholæ methodum; *Massiliæ*, apud Carolum Brebion et Ioannem Penot 1669, 2 tom. in fol.

Haec *Summa* non continet propriæ elucidationem doctrinæ Bonaventurianæ, sed tantum doctrinam Seraphicæ, plerunque verboem propositam, ad methodum *Summae D. Thomae* coordinat.

17. *Marcus a Bauduino*, Gallus: *Paradisus theologicus unius et trium doctorum, Angelicæ, Seraphicæ, Subillis*, horumque conciliatoris fonte irrigatus; *Lugduni* apud Iohannem Molin 1663. Auctor semper studet illos tres doctores Scholasticos ad eundem sententiam trahere, sed non semper feliciter.

Idem scriptis etiam *Compendium theologie*, tum speculative quam practicæ, *Ibidem* 1673, 4 tom. in octavo; et *cursum philosophicum minoris momenti sub titulo: Paradisus philosophicus unius ac trium doctorum Angelicæ, Seraphicæ et Subillis horumque conciliatoris fonte irrigatus*; *Massiliæ* 1654, in fol. et *Ibidem* 1661, in quo.

18. *Gaudentius (Bontempi)*, Brixiensis († an. 1672, annos 69 natus), post eius mortem discipulus ipsius P. Iohannes Franciscus Durantis, Brixiensis, editit *Gaudentii opus mole ingens*: *Palladium theologicum*, seu tota theologia scholastica, ad intimam mentem D. Bonaventuræ; *Lugduni*, sumtibus Laurentii Arnaudi, Petri Bordet etc., 1667, 7 tom. in fol. Hoc opus eruditissime excellit, doctrinam S. Bonaventuræ ad methodum *Summae Aquinatis* ordinat et fere semper etiam ad mentem eiusdem interpretatur, ut nota P. Bartholomaeus a Barberis in praefatione ad suum *Cursus theologicum*.

19. *Bartholomeus a Barberis*, Italus, a Castravetro, Provine. Lombardiae alumnus, quotidiana, ut ipse ait, per quinquaginta annos lectione operum S. Bonaventuræ in doctrina eiusdem præ ceteris versatus et plerunque fidelior Seraphici interpres, editit: *Cursus theologicus ad mentem Seraph. Doct. Bonaventuræ*, in 2 tonos distributus; *Lugduni*,

sumtibus Francisci Comba, 1687, in fol. Hi duo toni sunt parvae molis. Haec editio intolerabilibus erroribus typographicis foeda est, de quo auctor lectori « flens et cum rubore maximo » conqueritur. Aliam editionem Parisiensem eiusdem anni, ab aliis laudatur, non vidimus.

Scripsit etiam *cursum philosophicum ad mentem S. Bonaventuræ* sub titulo: *Flores et fructus Seraphici ex Seraphico paradiso excerpti*; *Lugduni*, sumtibus Laurentii Arnaudi etc. 1677. Insuper utilissimum *librum: Tabula seu index generalis in opera omnia S. Bonaventuræ*; *Lugduni*, apud Arniſſon etc., 1681. Iterum hic index impressus est, nonnullis mutatis, *tomo XV. edit. Parisiensis Operum omnium S. Bonav.*

Item: *Glossa seu Summa, ex omnibus S. Bonaventuræ expositionibus in sacram Scripturam exacte collecta et secundum ordinem biblicum concinata*; *Ibidem* 1681, 4 tom. in fol. — *Opus pro praedicatoribus valde utile*.

20. *Franciscus Maria a Bruxellis*: *Theologia Seraphica*, *Gandavi* 1715, 4 tom. in quarto; laudatur ut opus succosum et praxi accommodatum.

Plura alia opera, a Patribus Ord. Capucc. elaborata ad doctrinam S. Bonaventuræ illustrandam, nunquam typis sunt mandata. Inter cetera laudantur a Sharake in suo *Supplemento Commentarii* in quatuor libros Sent. ad mentem S. Bonaventuræ P. Morel Anton. Galitii, huius Ordinis Nin. Gener. († 1665), quæ asservabantur Brixiae in conventu PP. Capuccinorum. Item *Commentaria* in eosdem libros P. Mauriti Gomborini in conventu Genuesi Immaculatae Conceptionis eiusdem Ordinis.

Anctores Ordinis Minorum de Observantia Recollect.

21. *Matthias Hauzeur*, Herviensis, Prov. Flandriæ bis Provincialis et multorum scriptorum polemicon auctor, versatissimus in doctrina S. Augustini, cuius opera in compendium rediget et explicavit libro: *Anatomia Augustiniana*, 2 tom. in fol., 1644. Scriptis: *Collatio totius theologie inter maiores nostros F. Alexandrum Alensem, patrarcham theologorum, Doctorum irrefragabilem, S. Bonaventuram, Doctorem Seraphicum, F. Iohannem Dus Scotum, Doctorem subiliem*. Ad mentem S. Augustini: sub Magisterio Christi; interiore, per Gratianum; exteriore, per Ecclesiam. Typis eiusdem Provincie (Flandriæ) in conventu Leodiensi et Namurensi. Ab anno 1646-1652, 2 tom. in fol. — Stilo laconico *Summam Alexandri et Commentarios S. Bonaventuræ et Scoti* in compendium contribuit et quæstionibus plurimis explicat ac eorum sententias inter se et cum S. Augustino non sine acutissime conciliare studet. Defectus ordinis et methodo copiam doctrinæ et ingenii aliquatenus obscurat.

Alli libri theologici, ab alumnis Ordinis S. Francisci de Observantia cum tribus suis familiis tribus ultimis saeculis scripti, maxima ex parte sequuntur vel Scotum, vel neminem ex antiquis Scholasticis, et tantum interdum S. Bonaventuræ faciunt commemorationem, inter quos lauderi meretur theologia dogmatica-scholastica edita a P. Henno, Prov. Flandr.

Commemorari hic etiam merentur duo libri occasione sexti Centenarii S. Bonaventuræ editi, licet de doctrina S. Bonaventuræ in genere, non in specie de *Commentario* agant, nempe: Seraphicus Doctor S. Bonaventura in oecumenicis Catholicæ Ecclesiæ Conciliiis cum Patribus dogmata definiens, disquisitio historicæ-theologica a P. Ludovicio a Castroplanio, Ord. Min. de Obs. — et opus Italice scriptum: *Della vera filosofia e delle*

doctrine filosofiche del Serafico Dottore S. Bonaventura, Studi del P. Marcellino da Civezza N. O., Genova, tipografia della Gioventù, 1874.

S. 8. *Editiones typis expressae huius Commentarii recentissimae. Non paucae sunt huiusmodi editiones, sed prime sunt incompletæ, non omnes quatuor libros exhibentes. De his primo disseramus.*

Editiones incompletæ.

1. Secundus liber Commentarii in fol. parv. duabus columnis exaratus, prodit *Tarvisii* anno 1477 per Herm. Lichtenstein.

Incipit absolute fol. 1, recto, cum signo A ad calcem sic¹: *Solummodo* || *hoc* inveni, quod Deus se || cerit hominem rectum || et ipse se infiniti etc. *Desinit* fol. 333, verso, col. II: *Religiosi patris Bonaventure ordinis minorum* || *veritatis theologie professoris eximiū*, *sacreque* || *apostolice sedis cardinalis super secundum sen* || *tentiarum scriptum finit. Anno salutis nostre* || *MCCCCLXXVII*, per magistrum Hernanum || lichtenstein Tarvisii feliciter impressum.

Deinde sequitur: tabula eiusdem libri (impl. 2 fol. et med.). Haec editio a nobis collata est cum Vaticana.

2. Item secundus liber Commentarii in fol. parv., duabus columnis, prodit *Venetis* anno 1477 per Theodoricum de Reynsburch et Reynaldum de Novimago socios.

Incipit fol. 1, cum signo a 2: *Viri excellentissimi artium et sacre theologie divi monarce summiq[ue] pro fessoris: super 20 sententiarum domini Bonaven* || *tore minorum ex ordine opus praecarissi* || *mum feliciter incipit: Solummodo hoc inveni etc. Desinit* fol. 335 verso, col. 1: *Religiosi patris Bonaventure ordinis* || *Minorum veritatis theologie professoris* || *eximiū: sacreque apostolice sedis Cardinalis super secundum tentiarum scriptum finit. Per excellentissimum sacre theologie do* || *ctorum magistrum Thomam penketh angl* || *cum ordinis fratrum heremitarum sancti Au* || *gustini in famosissimo studio Patavi* || *no ordinario legentem maxime cum diligentia* || *emendatorem. Anno salutis nostre. MCCC* || *LXXVII*, per Theodoricum de Reynsburch || et Reynaldum de Novimago socios || *Venitiae* feliciter impressum. — Deinde sequitur tabula eiusdem libri (impl. 2 fol. et med.).

Haec editio a nobis collata est cum Vaticana.

3. Primus liber Commentarii in quarto, duabus columnis, editus est *Brixiae* anno 1490 per presbyterum Farfeng. Fol. 1, recto: Prologus. Reverendissimi patris: et dominii sancti Bo || naventure septimi generalis minorum card. || natis. et episcopi: catholique Doctoris Pa || risiensis Theologi, super primi sententiarum opus || seraphicum feliciter incipit. — Profunda fluoriorum etc. Praecedit tabula questionum 6 foliorum. *Desinit:* Reverendissimi patris et dominii sancti Bonaventure septimi generalis minorum cardina || lis et episcopi catholici doctoris parisiensis. Super primo sententiarum opus seraphi || cum. Accuratissim⁹ correctivum (sic!) atque emendatuum (sic!). Maximaque diligentia ac studio || Brixiae per presbyterum Baptista de farfengo Feliciter. Impressum. Anno domini || *MCCCCLXXXV*. die vero vigesimo mensis Octobris. — Sequitur stemma impressoris.

Haec editio collata est a nobis cum Vaticana, sed in nostro exemplari dererant bis duos folia in dd. 35, 36, 37. Inter omnes editiones primi libri haec maxime repreäsentat eundem textum, quem habent antiquiores codices, cum quibus fecerit semper convenit. Sed innumerabilibus et magnis scatet mendis, quae partim ex siglis male soluti, partim ex vitio codicis, partim et præcipue ex typographi negligencia ortum duxisse videntur.

Alia a P. Bonelli citatur editio Brixensis Commentarii ad primum librum, impressa anno 1496, quae dicitur esse assertata in bibliotheca Universitatis Patavinae.

5. Primus liber Commentarii sine loco et anno. Iuxta Panzer (VL. 99. 210.) et Hain (l. n. 3536.) haec editio impressa est ab Eustadio Reysel et ab Hain sic describitur: « *F. I. a: () Rofunda fluoriorum scrib* || *tus* es! et abscondi || *ta* produxit in locem. *ver* || *bum* istud quod sumptum || *est* ex iob. XXVIII. diligētum || *etc. Expi. f. 163. a. col. 2. l. 12:* generationes seculi scolularum. Amen. *F. 164. a: Sqquuntur questiones scrupulicī doctoris* || *domini bonaventure cardinalis super primo li* || *bro sententiarum. Et prima quatuor questiones preambule secundum quadroplex genus cause. Terminat tab. 165 col. 1. l.* 29. s. l. a. et typ. n. f. mai. g. ch. s. f. c. et pp. n. 2 col. 62. l. 165. ff. (Eustadio Reysel.) ».

6. Aliam primi libri editionem sine loco, sed cum anno 1480 in bibliotheca Nationali Parisiensi (Inventaria D. 1284) a quadom nostro collaboratore sic denotatam inventimus: *Quiescens super primum Sententiarum S. Domini Bonaventure, gothicis litteris; in fine 1480. — Aliis relinquimus decernendum, utrum differat haec editio a præcedentibus.*

7. Item alia primi libri editio, Londini (bibl. Mus. Britann., 3833 f.) assertuata sic notata est: Eichstadt, anno 1478 in fol. duac columnas linearum 62. *Incipit: Profunda fluoriorum scrutatio* est etc. In fine sequitur tabula: *Questiones domini Bonaventure.*

Editiones complectæ quatuor huius Commentarii librorum.

8. Una completa sine loco, anno et nomine typographi tribus tomis in fol. laudatur a Ioanne a S. Antonio in sua Bibliotheca universi Franciscana, torn. I. pag. 156, quae fortasse eadem est cum illa, de qua loquitur Panzer (IV. 99. 210.).

9. Alia citatur a Mazzuchello, degli Scrittori d'Italia, tom. II. pars 4. pag. 2360, ut edita Argentinae 1489, de qua dicitur Saralea (Suppl. pag. 146. c. 2.): « *Hoc opus primum prodidisse dicitur Argentorati anno 1489.* » — Cum editiones sub n. 8 et 9 nunquam ad manus nostras venerunt, alitis fiduciam relinquimus, utrum vere existant.

10-13. Editiones quatuor ex officina celchrīs typographi Koberger vel sociorum eius. Hae omnes habent duos tomos in folio cum duabus columnis. *Prima*, licet non indicet annum impressionis, videtur esse anni 1491, ut ex epistola responsoria Nicolai Tinctoris ad Ioannem Beckenbaub², Moguntinum, data ex Bambergā 1491 die 2 Martii, et ex alia Iacobi Wimpfling, Sletatensis, item data 1491, argui posse videatur. Com accuratissime describatur ab Hain (tom. I. l. n. 3540.), pauca nobis de hac editione sufficient: *Perillustratio* in lib. quatuor sententiarum. Fol. 1. verso: Ioannes Beckenbaub, Moguntinus, evan-

1 Pro siglis sive notis compendiarioris integras litteras posuimus.

2 Fuit clericus, qui plurimum laboravit pro novis libris edendis, primum Argentinae, deinde et adiutor Ioannis Koberger.

S. Bonav. — Tom. I.

gelice theologie summo doctori domino Nicoloao Tinctoris de Guntzenhau || sen imperialis ecclesie Bambergensis praedicatori salutem etc. Hunc epistolam excepit clausum carmen in laudem utriusque auctoris, in quo hi versus: *Quo libri impressor Nurnberge Antonius ipse || Koberger tendat post sua fata precor.*

Sequitur responsum Tinctoris ex Bambergia 1491 die 2 Martii. Fol. 3. recto: *Celebratissimi patris domini bonaventure || ordinis minorum artis divine summi discepoli || ris: et apostolice sedis episcopi cardinalis prolo || gis in primum librum sententiarum: Explicit fol. 198. recto, col. 2: Amen. Accedunt sex foli tabulae. Similiter incipiunt ali libri, sed liber quartus, qui explicit fol. 264. verso, in fine habet: Concludit epilogando breviter que in hoc libro et || omnibus precedentibus determinata sunt || etc. Fol. 265. recto est epistola Iacobi Wimpfing Sletstotensis ad quoslibet theologicos studiosos, data ex Nurenberga 1491. Sequitur: Tabula super libros senten || tiarum cum Bonaventura. Fol. 2. recto: Ioannis Beckenbaub moguntini in scripta divi || bonaventura cum texto sententiarum tabula, quam si || etc. Fol. 92. verso: tabula super textum sententiarum cum Bonaventura finis. || In quam sparsim viciola quedam adnotavi in Bona || ventura et lombardo suis locis emendanda etc. Fol. 93. recto: Sequuntur varii articuli errore omnium pe || ne facultatum. in anglia et parisius studiose et auctori || tative condemnati cum revocationibus eorumdem. *Explicit* fol. 103. verso: Deo gratias.*

Secunda editio parum differens a priore in fine IV. libri Sent. annum impressionis habet sic: quartus Liber Sententiarum cum disputatis Ce || lebratissimi patris domini Bonaventura ordinis || minorum. per Antonium Koberger Nurnberge in || presus Anno domini Millesimo quingentesimo. fi || nit feliciter. — Accurate describitur ab Hain I. N. 3543.

Tertia, quae secundum est admodum similis, an. 1510 edita est impensis Antonii Koberger, adiuvante Iacobo Sacon, in fine enim quarti libri sic legitur: Quarti divi Bonaventurae sententiarum libri dilucidatio adest || qui veluti et precedentes nunc ab infinitis ferme quibus scaturit et || roribus corruptis (?) secundum exemplaria dudum per pie memoria Re || verendum sacre theologie parisensem doctorem profundissimum fratrem Stephanum bruleri ordinis minorum methis pro tunc eiusdem sera || phici doctoris scripta legentem: edita. Et ad debitam corrections li || mam summis cum laboribus redacta. Pro dicti sancti Bonaventu || re honore et omnium studiosorum utilitate novissime impressus est || sumitibus (sic!) atque impensis Antonii Kobergeris civis et incole Nurenbergensis. Industria quoque Iacobi sacon artis impressori magistro so || lertissimi in lugdunensi galie metropoli civitate auspici fini datus. || Anno millesimo quingentesimo decimo vigesimo Augusti. — De isto Iacobo Sacon, cuius signum seu stemma typographicum in fine uniuscuiusque libri conspicitur, dicit P. Bonelli¹, cum fuisse typographum Lugdunensem, « cuius opera celeberrimus Cobergerus Nurenbergensis eo in Emporio uteretur ». — Haec editio quadam textum recedit ab antiquis codicibus magis quam ed. anni 1491,

Quarta etiam editio ab ista tercia paululum differens, nempe tantum in litteris initialibus et verborum in pagina distributorum, codem signo typographicum Iacobi Sacon insignita est. Primum totum huius editionis, *Commentarium* in I. e II. Sent. comple-

ctentem, prae manibus habemus, in quibus deest annus impressionis. Tamen teste P. Fideli, qui eam integrum vidit, prodit Lugduni an. 1515 per eundem Iacobum Sacon. Idem testatur Sbaralea in suo supplemento.

Etiama secunda, tertia et quarta editio exhibent epistolam Iohannis Beckenbaub, cum versibus illis: quo libri impressor Nurnberge Antonius ipse || Koberger tendat post sua fata precor, et etiam responsum Nicolai Tinctoris de Guntzenhausen, atque epistolam Iacobi Wimpfing Sletstotensis ad quoslibet theologicos studiosos mutato tamen tempore, quo haec litterae scriptae perhibentur. Prima enim editio exhibit conditum epistolam Iacobi Wimpfing tamquam scriptam Nurenbergie 1491; secunda ut data ex Nurenberga 1499. Tertia in fine IV. libri sic: ex Lugduno nobilissima Galliae civitate anno MDX.

Quatuor haec editiones etiam librum Sententiarum Lombardi continent, et *dubia* S. Bonaventurae circa litteram Magistri, a suo loco remota et quoad titulos abbreviata et mutata, ad marginem textum libri Lombardi ponunt. — Si fides habenda est rubricae ad finem IV. libri finis tertiae editionis posita, P. Stephanus Bruleri textum harum editionum correcit. Cum autem hic ante an. 1450 mortuus sit, huc ab eum non potest intellegi, nisi de prima vel fortasse secunda editione. Nec improbabile est, Ioan. Beckenbaub, cum primam editionem curaverit, Bruleri commentario reportato usum esse in corridente textum, ita ut Bruleri ipse non adstitterit huic editioni adornandae. — Ceterum editio anni 1491 magis respondet antiquorum codicum lectioni quam sequentes, que in aliquibus mutatae sunt, vel omnino inconsultis manuscriptis vel adhibitis codicibus sacculi XV.

Editiones aliae antique, sed post Kobergerianam in Germania, Gallia et Venetiis publicatae, manifeste sequuntur plerumque quoad textum unam vel alias harum quatuor editionum, aut simplieriter iterum eam imprimenti, aut textum in nonnullis locis arbitrarie mutando.

14. Editio Kiliani Piscatoris, Friburgi, ut videtur, an. 1493 impressa, tom. 2 in fol. cum 2 col., manifeste primam editionem Kobergeri repetit. Versus Iohannis Beckenbaub Impressorum indicantes hic leguntur sic: *Quo libri impressor Friburgi Kilianus ipse || Piscator* tendat post sua fata precor. Nomen Beckenbaub in hac editione scribiunt Bekenhub, et Guntzenhausen scribiunt Guntzenhusen; epistola Nicolai Tinctoris responsoria data est ex Bamberg 2 Maii 1493, ex quo suscipari licet, eodem anno 1493 editionem falso impressam. *Inscriptio* in 4. fol. est: *Perlustratio Sancti Bonaventurae in Primum librum Sententiarum. Fol. 3. recto: Celebratissimi patris domini bonaventurae or|| dinis minorum artis divine summi discussoris: et || apostolice sedis episcopi Cardinalis prologus in pri|| um librum sententiarum.* Haec accurate describitur ab Hain n. 3541.

A multis alia laudatur editio huius anni 1493, Bambergae impressa. Sed haec non videtur differre ab editione Kiliani Piscatoris. Et error videtur esse inde ortus, quia litterae Tinctoris in principio posita istum locum et annum prae se ferunt. — Item fictilia videtur esse editio facta Lipsiae 1498 in fol., de qua loquuntur Mich. Maittaire in Annal. typogr. tom. I. pag. 556, et multi ali eum P. Bonelli. Nemo horum hanc editionem descripsit, nec Panzer nec Hain eam viderunt. Dns Dr. Krehl, bibliothecae

Universitas Lipsiensis Praefectus, pro sua humanitate a nobis saepissime probata, communicavit nobis, nullum se de hac editione certam notitiam, omni adhibita diligentia, inventre potuisse, et vix esse dubium, eam fictitiam esse.

15-16. Editio Parisiensis apud Franciscum Regnault 1522, in 8, sequitur textum editionis Kobergiana. Alia Parisiensis prordit in lucem 1688.

17. Venetiis 1562, iussu Ministri Generalis totius Ordinis Seraphici P. Francisci Zamorae et typis Francisci Sansovini, 4 tom. in 4. Primo tomo praefixa est magna illa tabula super 4 libros Commentariorum facta a Joanne Becketnabu, Moguntino. In fine eius additur: tabula haec alphabeticca revisa et correcta est per Rev. Patrem fratrem Iulium Urceqnum or. m. observandie provincie Brixiae.—Post folium titulum exhibens sequitur epistola fr. Aloysi Putei dedicatoria ad Ministrum Generalem Franc. Zamoranum, scripta Tridenti (ubi auctor Concilio Oecum. assistebat) 6. idus Sept. 1562, in qua nonnulla occurrunt memorata digna. Lugen in hac epistola auctor super communem iacturam verae illius theologiae Scholasticae in scholis Ordinis, cuius clades causam attribuit « tum altitudini sensus doctoris Subtilis inattingibili, tum negligentiæ in studiis sacrarum Scripturarum ». Deinde prossequitur: « De hac idcirco vice nobis dolenter quererentibus atque animo vertentibus, quoniam remedio gravi adeo periculo succurrendum fore, ecce tu opportune advenis, qui... publicis ipse iassis exististi, quoquot in observantia familia theologiam profiterit, praeclegere suis scholasticis libros seraphici patris divi Bonaventurae, sententarios vulgo appellatos, doctrina peractus simi nihilominus Scotti haudquequam interim valere iussa » etc. Sequitur: Epistola ad lectorem fr. Bonifacii de Ragusio O. Min. sacri monsionis Sion Guardiani, qui laudes celebrat doctrinam S. Bonaventurae, et quae subscripta est: in suo oecumenico et generali Concilio Tridentino, sub die octava Sept. 1562. — Denique accedit alia praefatio ad lectorem de eodem argumento, dat. Venetiis eodem anno. — In titulo legitur: Ab innumeris fere mendis purgatis et annotationibus tam rerum memorabilium quam omnium locorum Scripturæ et Doctorum in margine nunc demum decoratus. — Exhibit tamen haec editio textum primæ editionis Kobergerianaæ, paucis tantum locis nec semper feliciter mutatis; etiam dubia cum eadem editione ad marginem textus Magistri ponit. In hoc autem praeceilit, quod ad marginem indicat locos, unde multæ auctoritatis sumtæ sunt.

18. Venetiis apud Georgium Angelerium 1573, 4 tom. in 4, recognoscente fratre Ioan. Balainio Andrio, Franciscano Conventuali, qui etiam quincuplicem indicem adiect et editionem suam dedicavit Cardinali Felici Perotto de Monte Alto, qui possea fuit Sum. Pontifex Sextus V.

19. Venetis 1580, absque nomine typographi, 4 tom. in 8, recognoscente magistro Angelo Rocch. ord. S. Augustini. Haec editio omnino sequitur editionem Balainii; ipsa dubia iterum a textu Magistri separat, non autem ea ponit, ut codices, post quæstiones, sed immediate post divisionem textus, mutatis eorum utili. In hac mutatione ipsa, praecedens et sequentes edd. sequuntur Romanam an. 1569.

Quoad recensionem textus ambae editiones multum convernuunt cum editione Romana anni 1569, de qua mox loquimur.

20-22. Romae annis 1569, 1573, 1580 apud haereses Antonii Bladii, 4 tom. in 4. parvo. Titulus ed. anni 1569 est: Scriptum d. Bonaventuræ... in quatuor libros Sententiarum P. Lombardi. Ex antiquissimis exemplaribus nunc primum studio F. Antonii Posii a Montelucino ordin. Min. Conv. ab innumeris pene erroribus emendatum, singulis quæstiōnibus argūmentis adiectis, collationeque locorum atque controversiarum d. Thom., lo. Scoti et S. Bonav. in alibz apposito illustratum. Mūnificētio... S. N. D. Pii V. nec non solertia congreg. Fr. Capuccinorum, praesertim fr. Hieronymi Pistoriensis novissime impressum. — Incipit cum literis dedicatoris Antonii Posii ad S. Plum V; exhibet etiam tabulam Ioan. Becketnabu.

Haec editio fere tota transit in Vaticanam, tum quoad rectionem textus, tum quoad summaria et notas marginales, paucis tantum in Vaticanam additis vel mutatis.

23. Venetiis an. 1611. 4 tom. in fol. typis H. Scoti.

24-28. In quinque editionibus omnium operum S. Bonaventurae, scilicet Vaticana, Lugdunensi, Moguntina, Venetiana, Parisiensi.

CAP. II.

De nostra editione primi libri Commentariorum S. Bonaventurae.

§ 1. *De codicibus et editionibus, quibus in reformando
textu priuī libri Commentariorum usi sumus, et de methodo,
in isto labore a nobis observata, huc referimus.*

Rarissime quatuor libri huius Commentarii ita scripti et uniti sunt, ut unum totum opus eos efficeret appareat, sed ordinarie singuli libri alia mano et alio in volumine scripti, vel ad summum duo libri in uno volumine coniuncti inveniuntur. Hinc fit, ut in multis bibliothecis plura exemplaria unius vel alterius horum Commentariorum libri inveniantur, nullus autem aliorum trium librorum, vel ut unius libri codex sit optimus et antiquus, aliorum codicis vero mediocre. Fit etiam, ut pro singulis libris numerus et praestanda codicum differant. Unde sicut in reformando textu quatuor librorum diversi diversorum bibliothecarum codicibus utendum nobis fuit, sic etiam singulatim de codicibus in Prolegomenis ad singulos libros nobis agendum est. Referendo hic elemorum codicum *primum* librum complectentium, quos P. Fidelis inspexit et adnotavit, primo loco ponimus secundum ordinem alphabeticum bibliothecarum codices, ex quibus cum editione Vaticana collatis variantes lectiones collegimus, deinde ceteros. Cum autem haec collatio diversis temporibus et locis a pluribus sociis, sive ordinariis sive extraordinariis, facta sit, et iam codices complures, antequam omnium lectiones variantes colligebantur, certis litteris alphabeticis designati essent, nimis nobis difficile fuisse, ipso ordine litterarum alphabeticæ affinitatem singulorum codicum vel familiarum exprimendi. Hinc electio istorum signorum nulla certa lege facta est. — Omnes codices integri collati sunt, exceptis illis paucis, de quibus in ipso clecho contrarium notatum est.

SYLLABUS MANUSCRIPTORUM

QUAE CONTINENT

COMMENTARIOS SANCTI BONAVENTURAE

SUPER LIBRUM I. SENTENTIARUM.

I.

Codices a nobis cum texto Vaticanae
editionis collati.

1. *Assisi*, in Umbria, biblioth. Conventus S. Francisci, cod. N. 12. membr. in fol., saec. XIII. exennt. Fol. 1. v. antiqua manus praemisit: *Prinus fratris Bonaventure. Incipit: Profunda fluviorum scrutatus est. Desinit ut in editis: in Christo Iesu, in omnes generationes seculi seculorum. Amen.* — Nitiidus scriptus, sed non sine multis mendis, quia deest correctio, quae illo aeo post scriptum codicem fieri solebat. Sign. in nostra ed. litera A.

2. *Bamberga*, biblioth. Publica, cod. B. III. 42. chart., saec. XV, in fol. In initio legitur: *Prooemium sancti Bonaventure. Deinde: Profunda fluviorum. Desinit fol. 243. v.* — Licet sit recentioris acteis, tamen cum vetustioribus codd. satis convenit; habet nihilominus praesertim in locis difficilloribus multas lectiones ipsi proprias et interdum utilles. Sign. Y.

3. *Bononiae*, biblioth. Collegii Hispanorum, cod. 35. membr. in fol., saec. XIII. exennt. Initio alia manus praemisit: *Primus Bonaventure Incipit et desinit ut in editis. — Tantum in difficultioribus locis est a nobis inspectus. Sign. kk.*

4. *Cracoviae*, biblioth. Universitatis, cod. 1256. D. O. XIV. 4. chart. in fol., saec. XV. Incipit fol. 1. r. col. 1: *Profunda fluviorum. Desinit fol. 274. v. col. 2. ut in editis; cui additur: Explicit scriptum Bonaventure super primum sententiarum per me Petrum de Novagora 1471.* — Codex bonus, qui sequitur fere semper antiquorem codicem sub sequenti numero relatim, ita ut ipsi ad eandem familiam pertineant; in constructione propositionum saepe discordat ab aliis codd., ut orationem latinam reddat magis correctam vel elegantem; insuper non raro praebet lectiones, quae attentione sunt dignae. Sign. aa.

5. *Cracoviae*, cod. 1252. A. A. XI. 16. membr. in 4, saec. XIII. exennt. Incipit fol. 1. r. col. 4. Desinit fol. 160. v. col. 4: *Explicit liber primus.* Deinde sequuntur tabulae distinctionum, in quarum fine alia manus saec. XIV. exaravit: *Bonaventura super primum sententiarum.* — Convenit fere omnino cum praecedente. Sign. bb.

6. *Florentiae*, biblioth. Nationalis, cod. C. 6. 209. membr. in fol. parvo, binis columnis conscriptus. Incipit fol. 2. r. Post finem sequitur tabula quaestionum, cuius finis: *utrum Spiritus*

sanctus procedat a Patre mediante Filio. Amen. Deinde alia manus prosequitur: *Finito libro referimus gratiam Christo. — Per gratiam Trini finiunt capitula libri. — Prinus est certe Bonaventure doctus a Patre... Anno Domini millesimo ducentesimo octagesimo quinto, die lune XXIII mensis septembris inductione XII.* — Verum, alii P. Fidelis a Fanno in revisione, quam fecit de hoc codice, posset quis dubitare, an haec manus sit saeculi XIII; codex tamen est saec. XIII, unde de manu illa non litigandum. Est unus ex illis codicibus, qui melioris sunt notae. Sign. F.

7. In eadem biblioth., cod. D. 5. 206. membr. in fol., saec. XIII. Fol. 1. v. antiqua manus scripsit: *Primus Bonaventure completus et bonus commentarius.* Incipit fol. 3. r. col. 1. Desinit sicut edd. Inde prima manus addidit: *Explicit liber primus Bonaventure.* — Multis mendis scatetabat, sed a posteriori manu saepissime est correctus. Exhibet cum codd. aa et bb notabilem additionem ad d. 27. p. 1. q. 2. Sign. G.

8. In eadem biblioth., cod. D. 5. 207. membr. in fol., saec. XIV. exennt. Incipit fol. 3. r. col. 1: *Profunda fluviorum etc.* Desinit ut edd. — Inter bonos codd. est numerandus. Sign. H.

9. In eadem biblioth., cod. I. 7. 45. membr. in fol. min., saec. XIV. Incipit fol. 2. r. col. 1: *Profunda fluviorum etc.* Desinit: *in omnes generationes seculi seculorum. Amen, Amen, Amen, Amen.* — Codex a pluribus manibus est exaritus. Lectiones ab aliis codicibus differentes non raro exhibet, quae una alterave via a nobis sum receptae. Sign. I.

10. In eadem biblioth., cod. C. 6. 208. membr. in fol., saec. XIII. Incipit fol. 2. r. col. 1. Desinit fol. tertio ante ultimum, col. 2: *Explicit liber primus.* Sequitur tabula quaestionum, quarum ultima: *utrum tenetur conformari in rotulo. Explicit totum.* — Codex satis bonus, a variis manibus correctus. Sign. ff.

11. *Florentiae*, biblioth. Mediceo-Laurentiana, plut. XXV. dext. cod. 2. membr. in fol., saec. XIII. Incipit fol. 4. r. col. 4. Desinit fol. 186. Sequitur tabula copiosa rerum et questionum etiam litterarum. — Saepius discrepat a ceteris codicibus, praesertim addendo glossemata, quae tamen aliquando nullius valoris sunt. Sign. K.

12. In eadem biblioth., cod. LXX. Mediceo-Festulam, membr. in fol., saec. XIV. circa med. Incipit fol. 4. r. col. 4. Desinit fol. 136. v. col. 2. Postea additur a prima manu: *Explicit primus*

liber fratris Bonaventure super primum librum sententiarum. Deo gratias. Sequitur tabula, que percurrit usque ad fol. 441. v., tribus columnis disposita. — Correctio codicis a *primis* vel supari manu facta est tantum quoad primam partem; correctiones vero a diversis manibus recentioris saeculi tam in prima, quam in secunda parte inveniuntur. Scriptura clara ipse excusat et codicibus bonae notae annumerandus est. Sign. ec.

13. *Lipsiae*, biblioth. Paulina, cod. 491. membr. in fol., saec. XIV. incurr. Incipit fol. 1. r. col. 1: *Profunda fluviorum.* In fine: *Explicit primus liber sententiarum Bonaventure fratris minoris.* Postea sequitur tabula questionum, ad cuius calcem iterum repetitur: *Explicit liber primus fratris Bonaventure de Ordine fratrum minorum, sed Magister Petrus Lombardus, Episcopus Parisiensis, erat auctor principialis.* Inter optimos codices est recensendus. Peculiae ipsius est, quod in pluribus additionibus etc. consentit cum codicibus Oxoniensibus max referendis. Sign. Z.

14. *Mediolanii*, biblioth. Ambrosiana, cod. 1. 95. infer., traditus ex legato Bernardini Ferrari, VII. idus martius 1830, sed olim fuit Franciscus Petrarachae, poeta clarissimi. Incipit fol. 3. rect. in marg. super.: *Sancti Spiritus adsit mihi gratia. Amen, Amen, Amen.* Subinde: *Profunda fluviorum* etc. Desinit fol. 194. v. col. 1: *Hec sunt scripta fratris Bonaventure supra primum sententiarum.* Sequitur indiculus questionum ab alia manu confectus saec. XIII. — Codex est conscriptus, vivente adhuc Bonaventura. Codex bonus, distinguunt studii emendationes locutiones parum Latinas et praesertim in fine questionum plerunque alias verbis conclusiones utiuntur. Sign. V.

15. *Monachii*, biblioth. Regia, C. L. N. 8079. chart. in fol., saec. XV, complectitur tantum dubia litterala Domini Bonaventurae super quartuor libros sententiarum, ut legitur fol. 241. r. in marg. super. Subinde incipit col. 1: *Cipientes aliquid de penuria etc. Sed queritur de hoc quod dicit: opus agere presumptio; sed presumptione est peccatum.* Desinit fol. 279. r. col. 1: *in omnes generationes seculi seculorum. Amen. Deo gratias.* Explicit conscriptum domini Bonaventure circa primum de dubitationibus literalibus. — Continet tantum dubia circa litteram Magistri. Sign. dd.

16. In eundem biblioth., cod. lat. 14086. membr. in fol., saec. XII, excurrent. Incipit et desinit ut in editis. — Praescindendo a multis omissionibus et mendis, quae in codicibus non bene correcti communiquer inveniuntur, textum genuinum exhibet. Sign. W.

17. In eadem biblioth., cod. lat. 18344. chart. in fol., saec. XV. Praemittitur tabula distinctionum, deinde incipit: *Profunda fluviorum.* Desinit fol. 287. v. col. 2. — Convenit plerisque cum antiquis codicibus, sed tum glossando plura addit, tum locutiones paulo incongruas emendare nitiuntur. Sign. X.

18. *Montis Cassini*, biblioth. Monasterii, cod. membr. in fol., saec. XIII, sign. 398. 00., alias 252. Fol. 1. r. manus posterior praescivit: *D. Bonaventura in primum librum sententiarum.* Et manus adhuc recentior ad calcem eiusdem folii subdit: *Thomas in primo sententiarum.* Incipit: *Profunda fluviorum* etc. Desinit: *Explicit liber primus.* Sequitur index questionum. Codex antiquus et bonus. Quandoque praebet lectiones magis exquisitas. Sign. M.

19. *Mutinæ*, biblioth. Atestina, cod. membr. in fol., saec. XIII, notatus num. 974. VII. l. 14. Incipit fol. 1. r., cui manus saec. XV, addidit: *Primus Bonaventure.* Hinc col. 1: *Profunda fluviorum* etc. In fine legitur: *Explicit liber primus, qui*

scriptis est benedictus. Postremo sequitur tabula, que percurrit usque ad distinctionem XIV. — Non integre collatus, sed soluta in paucis locis difficulterior inspectus. Sign. ii.

20. *Neopoli*, biblioth. Nationalis, cod. in 4. membr., saec. XIV, binis columnis exaratus, sign. VII. D. 28. Fol. 1. r. in margine superiori legitur: *Primus liber sententiarum fratris Bonaventure.* Deinde col. 1: *Profunda fluviorum.* Desinit ut ceteri. Convenit cum antiquis cod. Scriptor autem multa omisit, forsitan opportuno tempore conscribenda, ut indicant spatia quam plurima, quae adhuc vacua permaneant. Sign. N.

21. *Oxonie*, biblioth. Collegii Balliolensis, cod. 133, in fol. membr., saec. XIV. incurr. Fol. 2. v. ab antiqua manu: *Bonaventura super primum et secundum.* Commentario praemittitur tabula: ordine alphabeticis disposita. — Codex bona notae, tamen multas exhibet breves additiones ipsi proprias, quae generatim sum concinnatae et bonae. Sign. O.

22. *Ibidem*, biblioth. Collegii Lincoln, cod. 25. membr. in fol., saec. XII. excurrent. Ad calcem fol. 1. legitur: *Bonaventura super primum et secundum sententiarum.* Notulis marginalibus est illustrata. — Multa diversorum manuum emendationibus insignitus, ratione quarum in permultis locis cum codice O, quandoque etiam cum editione Vaticana concordat. Sign. I.

23. *Parisii*, biblioth. Nationalis, cod. 3085. membr. in fol., saec. XIV. incurr. A fol. 1. usque ad fol. 39. continet dubitationes literales et tabulam primi libri sententiarum. Deinde incipit: *Profunda fluviorum* etc. Desinit fol. 139. v. per verba: *Explicit liber primus de questionibus extra litteram.* — Hic codex aliqua habet propria tum quodam formam, tum quodam materiam. Quodam formam, quia in ipso dubia litteralia non in fine culis distinguitur, sed omnia insimil in principio voluminis collecta inveniuntur. Eandem separationem, etiam duplice volumine distinctam, D. Peltier (Praefat. ad tom. I. ed. Paris. pag. II) observavit in quadam antiquo codice, qui prius fuit Capituli ecclesiae Rhenensis (cfr. infra'n. 53). Quodam materiam distinguunt, quis unam alteramque dictioinem sive addendo sive mutando claritatem textus promovere studebat. Sign. R.

24. In eadem biblioth., cod. 15821. membr. in fol., saec. XII. Incipit fol. 1. r.: *Profunda fluviorum.* Desinit fol. 113. v. col. 2: *Explicit liber primus.* Inter bonos codices numerandus. Sign. S.

25. In eadem biblioth., cod. 17480. in fol. membr., saec. XIII. Incipit fol. 4. r. col. 1. et desinit fol. 149. v. col. 2: *Explicit liber primus.* Hinc: *Capitula super primum sententiarum.* Est tabula distinctionum et questionum a posteriori manu disposita. — In multis convenient cum modo nominato cod. S. Sign. C.

26. *Ibidem*, biblioth. Universitatis Parisiensis Sorbonne, cod. membr., saec. XIII. excurrentis, sign. Th. II. 48. Initio praemittitur tabula distinctionum; inde Commentarius, qui recurrit usque ad fol. 135. Desinit ut in eod. — A varis manibus recentioris netatis correctus est. An. 1877 a D. Messager, tunc Vicario Eccles. Antissiod. S. Stephani, cum editis collatus est; cuius hinc grato animo mentionem facimus. Sign. U.

27. *Potaviæ*, biblioth. S. Antonii, cod. membr. in fol., saec. XIII., sign. num. 120. Incipit fol. 3, sed 1. numerato, absque titulo: *Profunda fluviorum.* Desinit fol. 153. r. col. 1: *Explicit liber primus.* — Antiquus et correctus. In pluribus textis difficultasier utile nobis fuit, praesertim propter praectionem et positionem verborum. Sign. P.

28. In eadem biblioth., cod. membr. in fol., saec. XIII., sign. 125. Abest primum folium. Incipita a verbis: *siccatus est fluvius*

et transierunt etc. Desinit fol. 139. r. col. 1: *Explicit liber primus.* Manus sicc. XIV. addidit: *Bonaventure.* — A diversis manibus correctus. Antiquiores correctiones convenient cum locationibus codicis precedentes. Fol. 127. legitur: *Iste liber datum est ad usum fratris Guidonis anno 1285.* Sign. Q.

29. In eadem biblioth., cod. 123. membr., sicc. XIV. inuenit. exaratus. Incipit fol. 1. r., cuius in superiori parte scriptum est maioribus litteris: *L. I. fratris Bonaventure. Inferius: Profunda fluviorum etc.* Desinit fol. 152. v. col. 2: *Explicit liber primus fratris Bonaventure super sententias.* Sequitur tabula, quae extendor usque ad dist. XV. — Non integrè collatus, sed in pluribus difficilibus locis tantum inspectus. Sign. gg.

30. In eadem biblioth., cod. 124. membr. in fol., sicc. XIII. Incipit fol. 1. col. 1: *Profunda* etc. Desinit fol. 156. r. *Explicit liber primus sententiarum.* Alia manu addidit: *d. Bonaventure.* — Idem valet de hoc quod diximus de codice precedente. Sign. hh.

31. *Romea*, biblioth. Vaticana, cod. Vat. lat. 907. membr. in fol., sicc. XIII. exeuunt. Incipit: *Profunda fluviorum etc.* Habet folia 192. In fine prima manus addidit: *Explicit liber primus Bonaventure.* — Convenit cum aliis praestantioribus codicibus. Sign. B.

32. In eadem biblioth., ex eadem collectione cod. 908. membr. in fol., sicc. XIV. Incipit: *Profunda fluviorum etc.* Desinit ut in editis. — Idem de hoc iudicium ac de praecedente. Sign. D.

33. *Romea*, in biblioth. Chisiana, cod. B. VIII. 128. membr. in fol., sicc. XIII. exeuunt. Incipit fol. 1: *Profunda fluviorum etc.* Desini fol. 115. ut in editis. Hinc a prima manu: *Explicit primus liber boni fortunae.* Quae verba rubricator linea rubra operata et sufficit haec alia: *Explicit primus dominii fratris Bonaventure super sententias.* — Multas habet lacunas et menda; praebet nihilominus bonas lectiones. Sign. E.

34. *Tuderli* in Umbria, antiqua biblioth. S. Fortunati, cod. 39. membr. in fol., sicc. XIII. Incipit fol. 4. r. col. 1: *Profunda fluviorum etc.* Desinit fol. 139. rect. col. 2, ut in editis. Fol. seq. subiectio tabula tribus columnis exarata, referens distinctiones, quaestiones et dubitationes circa litteram. Desinit fol. 142. rect. col. 1. — Primum tenet inter omnes nostros codicum propter antiquitatem (cum tempore S. Bonaventure sit scriptus), tum propter textus multiplicem correctionem, iam a prima manu et suppares et etiam a recentioribus manibus factam, tum propter lectiones ipsi interdum proprias, quae non raro a nobis in textum sunt receptae. Notandum etiam, quod mendum aliquod, a scriptore codicis in textu scriptum, sed deinde in hoc codice iam a manu antiqua correctum, saepissime non correctum inventur in ceteris nostris codicibus antiquis, et alterum correctum in *iunioribus*. Certum esse videatur, hunc codicem esse unum ex illis duobus Commentariis in I. Sent. complecentibus, quos cum multis aliis libri Cardinals Bentivegnis de Bentivegnis conventui Tuderino S. Fortunati an. 1289 legavit. Fuit hic in Ordine Min. Guardianis Tuderli, ab an. 1276 Episcopus Tuderinus, deinde successor S. Bonaventuræ in episcopatu Albanensi. In biblioth. antiqua S. Fortunati adhuc existant plura librorum inventaria antiqua (codd. 184, 186, 187,), relatâ apud Bonelli (Prodr. col. 479); quorum antiquos, quod refert duo exemplaria libri I. Sent., videtur factum paulo post mortem dicti Cardinalis, ergo circa an. 1289. Sign. T.

35. In *Collegio nostro* asservatur cod. chart. in 4, sicc. XV., parvis litteris et abbreviate scriptus, qui inter omnes nostros codices maxime a lectione codicium saeculi XIII. discedit et ad textum ed. Vaticanae magis accedit. Sign. cc.

II.

Codices a nobis non collati.

36. *Andegavis* in Gallia, biblioth. Civitatis, asservatur cod. 193. membr. in fol., sicc. XIII. exeuunt, olim monasterii sancti Albini Andegavensis. Fol. 1. r. a manu recente praemittitur: *Primus liber Magistri sententiarum expositus ab anonymo.* Deinde ab antiqua manu, quae codicem exaravit: *In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, amen. Profunda fluviorum etc.* In fine: *Explicit liber primus.*

37. *Berolini*, biblioth. Regia, cod. 33. memb., sicc. XV. Fol. 1. col. 1: *Tabula Bonaventure ordinis minorum super primo sententiarum incipit feliciter.* Ad calcem eiusdem: *Finis. Tabula Bonaventure ordinis minorum exit feliciter.* Inde: *Prologus Bonaventure super sententias incipit feliciter. Profunda fluviorum.* Desinit fol. 224. r. col. 1: *Finis. Liber primus Bonaventure super sententias ordinis minorum exit feliciter.*

38. *Brugis* in Belgio, biblioth. Civitatis, cod. 173. membr. fol., sicc. XIII. Fol. 1. r. in margine superiori manus posterioris temporis scripsit: *Sanctus Bonaventura in quatuor libros sententiarum.* Sed nunc codex complectitur tantum Commentarios in libro primum et secundum.

39. *Cracoviae*, biblioth. Universitatis, cod. 1250. A. A. VI. 1. membr. in fol., sicc. XIII. exeuunt, et XIV. inuenit. Incipit fol. 1. r., a secunda manu praemittitur: *Scriptum fratris Bonaventurae super primo sententiarum. Profunda fluviorum etc.* In fine additur: *Explicit liber primus. Deo gratias.*

40. *Erfordiae* in Germania, biblioth. Regia, collect. Amploniana, cod. 122. membr. in fol., sicc. XIII. exeuunt. Fol. 1. r.: *Bonaventura super primum et tertium.* Deinde col. 1.: *Profunda fluviorum.* Desinit circa medietatem voluminis: *Explicit primus liber sententiarum.*

41. *Hispali* in Hispania, biblioth. Columbina, cod. Y. Tab. 132. N. 5. membr. in fol. parv., sicc. XIV. Fol. 3. r. praemittitur Commentario tabula questionum, quae desinit fol. 5. v. per verba: *Explicitum problemata primi libri sententiarum.* Deinde fol. 6. r. col. 1. incipit: *Profunda fluviorum.* Desinit fol. ultim. codicis: *Explicit explicat, ludere scriptor eat.*

42. *Lipsiae*, biblioth. Universitatis, cod. 492. in fol. membr., sicc. XIV. ante med. In pergamo asseri exteriori annexo legitur: *Bonaventura super primam librum sententiarum in questionibus et lectura.* Incipit fol. 2. r. col. 1. Desinit fol. ultim. codicis, ut in editis.

43. *Lubeci* (Lübeck) in Germania, biblioth. Civitatis, cod. theol. n. 15. in fol. chart. sicc. XV. Incipit fol. 1. r. col. 1: *Profunda fluviorum.* Desinit fol. ultim. codicis: *et hoc voluntate merebatur.*

44. *Monachii*, biblioth. Begia, Cod. Lat. ms. 5175, chart. in fol., sicc. XV. Fol. 1. r. legitur: *Registrum super primum sententiarum Domini Bonaventure.* Hoc registrum est tabula copiosa rerum, questionum ac dubitationum litterarum, quae desinit fol. 8. Fol. seq. r. col. 1. incipit Commentarius: *Profunda fluviorum etc.* Desinit fol. 259.

45. In eadem biblioth., cod. C. L. M. 6949, chart. in fol., sicc. XV. Incipit fol. 1. r. col. 1: *Profunda fluviorum.* Commentarius sequitur copiosa tabula, ut in praecedente, quae desinit fol. 357. r.

46. In eadem biblioth., C. L. M. 884⁴, chart. in fol., saec. XV. Fol. 1. r. legitur: *Principium Prologi in primum scriptum Domini Bonaventure est profunda fluviorum*. Sequitur tabula ab alia manu, sed eiusdem aevi confecta, quae pretendit usque ad fol. 3. r. Deinde *Commentarius: Profunda fluviorum* etc. Desinit fol. 327. r. col. 2, ut in editis.

47. In eadem biblioth., C. L. M. 895⁰, chart. in 4, saec. XV. Fol. 233. v. est *Prologus sancti Bonaventure in libr. primum sententiarum*. Incipit ut in editis. Desinit fol. 239. r.: *quo beata sit, nisi Deus. Et sic finitur principium Bonaventure super Sententias.*

48. In eadem biblioth., C. L. M. 11413. a, chart. in fol., saec. XV. Incipit fol. 1. r.: *Profunda fluviorum* etc. Desinit fol. ultim. ut in editis.

49. *Oxoniae*, biblioth. Bodleiana, Codices Canonici, cod. 16, in 4. min., folior. 152, saec. XV. ineunis. Fol. 1: *Profunda* etc. Desinit ut in editis. Dein: *Explicavit veritatem primi fratris Bonaventura cum tribus argumentis ad utramque partem*. Sequitur tabula. Ex his verbis argui posse videtur, plura arguments in multis quaestionibus deesse.

50. *Ibidem*, biblioth. Collegii Mertonensis, cod. 0. 1. 8. membr. in fol., saec. XIII. exscut. Fol. 1. r.: *Bonaventura super primum librū sententiārum*. Incipit: *Profunda fluviorum*. Desinit ut in editis: Deinde a prima manu additur: *Compleitus est liber primus Bonaventurae.*

51. *Parisiis*, biblioth. Universitatis Sorbonae, asservatur cod. miscellaneus, sign. 3572. membr. in fol. min., saec. XIII. Fol. 77. incipit absque titulo et nomine auctoris: *Profunda fluviorum* etc., *Prologus scilicet sancti Bonaventure in primum librū Sententiārum*, cui subsequitur *Commentarius*, qui est multius.

52. *Pataxi*, biblioth. Universitatis, cod. 1098, in fol. membr., saec. XIII. exscut. Incipit fol. 1. r. col. 1: *Profunda fluviorum*. Desinit fol. 458. v. Sequitur inde tabula, cui additur: *Explicit hic primus auctoris in agnive simus. Denique: collectio errorum in Anglia Parisius condemnatorum, exaratae ab alia manu, sed eiusdem aevi.*

369

53. *Rhemis*, olim Capituli Rhem. cod. E 237 membr. in fol., saec. XIII, fol. 1. In superiori parte legitur: *Ave Maria: Sancte Martialis. Inferius col. 1: incipit a d. 1. a. 1. Veteris ac nove legis etc. Ad evidentiam definitionum et aliorum, que Magister ponit etc.* Desinit fol. 94. In sequente folio sublicit tabula quaestionum. Fol. 97. col. 1. iterum incipit a verbis Magistri: *Cupientes aliquid de penuria etc.; et prosequitur referens questiones circa litteram totius libri, quae percurrent usque ad folium 127. Desinit: quae operatur in nobis, ipsi gloria in Ecclesiis et in Christo Iesu in omnes generationes seculi seculorum. Amen.*

54. *Rome*, biblioth. Vaticana, cod. Palat. 364. chart. in fol., saec. XV. Fol. 1. in superiori margine legitur: *Liber primus sive scriptum primi sententiārum Seraphici doctoris Bonaventure Cardinalis. Profunda fluviorum* etc. Desinit fol. 266: *Explicit liber primus.*

55. In eadem biblioth., cod. Urbinat. 141, in fol. membr., saec. XV. Initio praemittitur: *In hoc codice continetur liber Bonaventure de Bolone regio Ordinis minorum super primo libro sententiārum*. Fol. 3: *Incipit liber Bonaventure Ordinis minorum super primo libro sententiārum. Profunda fluviorum* etc. In fine: *Explicit liber primus Bonaventure Ordinis minorum. Hinc*

sequitur tabula, cui additur: *Tituli questionum Bonaventure super primo sententiārum explicavit feliciter.*

56. *Spinatii* (Epinal in Gallia), cod. 61. membr. in 4, saec. XIII. Manus saec. XVIII. adiecit titulum: *Commentarius in Magistrum sententiārum*, sed silius nomen auctoris. Incipit: *Profunda fluviorum scrutatus est. Desinit ut in editis.*

57. *Taurini*, biblioth. Universitatis, cod. D. III. 23. membr. in fol., saec. XIII. Fol. 1. r. a prima manu praemissum fuit in parte superiori: *nota hic proprietates fluviū. Inde col. 1: Profunda fluviorum etc.* Desinit fol. 185. v. col. 2. Additur: *Finis adest operis, mercede posse laboris; si bene lectus ero, si non, veniam mili querere.*

58. *Turonis* (in Gallia), biblioth. Publica, cod. 372 membr. in fol., saec. XIII, mutulus in principio; Incipit enim a distinctione XVI. ultim. quest: *minorem dicens, si tonit etc.* Manus saec. XV. superioris praemisit: *Bonaventure super primo sententiārum. Desinit, ut in editis.*

§ 2. De via ac ratione, in emendando textu primi libri Commentariorū observata, hanc notamus.

Magna illa lectionum variantium farrago, ex tot collatis manuscriptis et editionibus coacervata, novo et taedioso labore colligenda et sub uno prospectu ponenda erat, ut apta ad textum emendandum discreto earum fieri posset. Tunc apparet, antiquiores codices saeculi XIII. ordinarie inter se, at contra editionem Vaticanam conspirare. Pierunque vix differunt nisi in mendis, quae toties in manuscripts etiam bona notae inventantur, praecipue in verborum omissionibus, quando idem vel similes termini repetantur. Apparuit etiam, innumeris codices menda veteribus communia novis et saepe disparatis lectionibus corrige solere. Apparuit porro, codicem recentioris actatis, stagnatum er, ab antiquis multum discedere cùmque praehissae saepe lectionibus editionis Vaticanae. Apparuit denique, nec hunc iuniorum codicem tantum a textu antiquo aberrasse, quantum editio Vaticanana, quae secuta est proxime precedentes editiones, discrepat ab isto codice. Unde manifestum est, per ipsas editiones saeculi XV. et praecipue XVI. textum primitivum non parum glossis et arbitrariis correctionibus mutatum esse, licet ipsi editores textum ab innumeris vitis et mendis a se purgatum esse praedicaverint. Sed iam compertum est, editores saeculi XVI. non raro, inconsulto antiquioribus manuscriptis vel omnino neglectis omnibus codicibus, textum suo proprio iudicio vel secundum systemata eo tempore vigentia non parum mutasse vel potius corrupisse. Loci enim, qui ipsis videbantur obscuri, vel quorum modus loquendi ut obsoletus ipsis offendebat, proprio marte et non raro infasto successu corrige nitebantur, ut diligens lector ex nostris notis saepe potest observare.

Quae principia et quas regulas nos in eligendis lectionibus variantibus et in textu Vaticanae editionis reformando simus secuti, iam in Praefatione generali breviter dictum est. Hoc loco tantum observamus, nullam nos rationem habuisse editionum Vaticanarum succedentium, cum ad usum nostrum prorsus inutilles apparuerint. De antiquioribus editionibus iam supra (c. 4. § 8.) locuti sumus. Ad usum nostrum valde serviebat editio antiqua Brixiensis (sign. 1) et post eam prima Kobergeriana (sign. 2).

Dum textui emendando operam dabamus, non raro evenit, ut codices meliores unanimiter lectionem aliquam a Vaticana

discrepantem praebent, quae primo aspectu falsa, vel non intelligibilis, vel saltem a Latino sermone abhorrens et ideo reicienda nobis videbatur. Sed accuratore inquisitione instituta, apparet, codicem lectionem esse genuinam atque penitus explicari simul et probari usu loquendi illa aetate in scholis usitato. In antiquis enim versionibus operum Aristoteli, sive ab Boethio secundum textum Graecum, sive ab aliis secundum textum Arabicum facili, in Commentariis Averrois vel Avicennae simili latinitatem expressis, in Sommulis philosophorum vel theologorum coetaneis (v. g. Petri Hispani) invenimus easdem dicendi formulas saepe barbaras, quae in saeculis subsequentibus in scholis frequenter cessarunt. Hinc in iunioribus codicibus, sed praecipue in editionibus, non raro suppressae sunt tanquam obsoletae, immo vitiosae et absurdiae, ut scilicet hac ratione textus a uitis infiniti purgaretur. Exemplum videri potest benevolus lector in hoc I. tomo p. 13, nota 7. et p. 357, nota 8, (quae referunt ad prima verba paginae sequentis). Non autem primitivam codicem lectionem, licet minus usitatum et elegantem, restitutimus et eiusdem explicatioem ad calcem subieccimus. Iure affirmare possumus, nihil nos in textu S. Doctoris proprio arbitrio mutasse, sed omnia ad normam codicis et editionum, adhibitis criticae artis regulis, sincere et moderate, quantum Deus dederit, exegisse.

In recensendis lectionibus variantibus non adoptavimus systema, novissime introductum, ponendi quam plurimas variantes lectiones cuiuscunquam valoris ad calcem, ita ut lectori ipsi relinquatur onus, eligendi sibi eas quae placent. Quidquid sit de utilitate huius methodi in libris ad historiam et philologiam pertinentibus, non paucia certe adversari usui eiusdem in edendis operibus S. Bonaventurae. Consulimus usque ad hec res plurimos in arte critica eruditos viros Italiæ, Galliæ et Germaniæ, quorum consilio antiquum systema editorum Maurinorum in substantia retinimus, notando tamen plures, quam ipsi solent, variantes lectiones, sed verbis brevissimis, et rationem etiam nostræ electionis in locis maioris momenti soltem indicando.

Nihilominus cum standum esset auctoritatè codicis, luculentius apparuit, tot mutations (i.e. saepe quoad sensum sunt minoris momenti) in textu esse facientes atque tot variantes ad calcem ponendas, ut notarum frequenta legentes tadi afflicere atque nimio numero signorum in textu notas indicantium oculos eorumdem offendere deberimus. Ut his malis aliquo modo remedium pareremus, *primo* plures notae criticæ, spontantes ad plores lineaæ aliquatenus inter se connexas, sub uno eodemque numero coniunxit, ita tamen, ut diversæ lectiones sine difficultate inveniri possint.

Secundo, cum in codicibus plurimæ lectiones variantes inveniantur in textum recipiendæ, quae minoris sunt momenti et fere indifferentes, atque quo magis sunt minutas eo frequentiores occurunt, supervacaneum et lectori molestum visum est, de eis et de mutatione in textu facta semper mentionem facere. Iliusmodi sunt frequentissimæ *transpositiones* verborum, quando minime sensum attingunt; item *repetitiones* earundem particularum *et*, *vel*, *sive* etc. et verbi *est* vel *sunt* in locis, ubi facile suppleri possunt, v. g. post *notandum*, *intelligendum*, *dicendum*; item *substitutiones* quarundam particularum eiusdem significacionis, v. g. *vel*, *aut*, *ac*, *et*, *nec*, *neque* et *praecipue ergo*, *igitur*. Codices quidem meliores differuntiam aliquam inter *ergo*, quod fere constanter post *praemissa* ante conclusio-

nem ponunt, et *igitur* observant, sed editiones saepissime in hoc dissentunt. Idem dicendum de aliquibus verbis, quae in codicibus minus accurate scriptis frequenter vel dubio sunt lectio- nis, ut *contingit* et *conuenit*, *significat* et *signals*, *significatum* et *signaturem*, vel in scribendo falso confunduntur, ut *hic*, *haec*, *hoc*. Fere continuo in his et similibus inter se codices et editiones discrepant. Postquam in primis distinctionibus harum variantium et mutationis in textu factæ aliquoties mentionem fecimus, deinceps de his siluiimus. Attamen nihil sine auctoritate codicem commutavimus.

Etiam in modo citandi Vaticana differt saepissime a codicibus, ponendo v. g. *Per Augustinum vel dicitur ab Augustino pro dicit Augustinus*. Idem valet quoad titulos questionum, in quibus eadem omittinge vel addendo verba saepe differt a codicibus; quos tamen sequimur, quin in progressu operis huius mutationis mentionem faciamus.

Moneamus insuper lectorem, nos constanter primitivum ordinem partium Commentarii restituimus. Ad quoniam enim Lombardi distinctionem Commentarius tres partes distinctas habet, et quidem hoc ordine. Primo loco ponitur brevis *divisione textus*, que et totus liber Sententiæ et unaqueque distinctio in partes dividuntur; deinde sequuntur phrasæ de hac materia *quaestiones* a S. Doctori propositione et solutæ, quae *tractat* plurimum subdividuntur in duas vel etiam tres *quaestiones principales* (ab editoribus nominatae sunt *articuli*), quae iterum ordinarie duas vel plures questiones speciales continent. Tertio et ultima loco sequuntur *dubitaciones* (quemadmodum ab auctore vocantur) sive *dubia* circa verba vel sententiam Magistri, que a S. Bonaventura solvuntur diffusius quam ab aliis commentatoribus eiusdem libri. Hanc tertiam partem codices incipiunt ordinarie his verbis: *In parte ista sunt dubitaciones circa litteram et primo quidem dubitabit (quaeritur) etiam lam observavimus, locum et ordinem horum dubiorum in editionibus mutantum esse.* In editione prima Norimbergensi 1491, cum liber Petri Lombardi (qui in codicibus Commentarii et primis editis deest) Commentario adiungeneretur, ista dubia ad marginem textos Magistri ita posita sunt, ut quibusdam signis verba indicarentur, ad quae explicatio dubiorum refertur, omissionis et titulis dubiorum et verbis Magistri a S. Bonav. repetitis. Sed postea ed. Romana an. 1569 et post eam editiones aliae textum Magistri ab ipsis additamentis ad marginem positis liberarunt; tamen illa dubia suo primo loco non restituerunt, sed immediate post divisionem textus posuerunt, nec aliquo titulo ab eadem divisione separaverunt, nec eis originarios titulos vel inscriptions integre restituerunt, sed pro libitu aliis verbis supplerent. Hac immutatione plurimi errores in posteriores editiones irrepererunt, non raro sensum perturbantes, vel saltem false citantes aliquam sententiam ut *supra* (scil. in questionibus) iam dictam, quae tamen luxa ordinem harum editionum in *sequentibus* questionibus legitur. Omnes autem codices et etiam antiquissime editiones habent ordinem supra dictum, quem nos cum integris titulis dubiorum restitutimus. Superfluum autem esset, hunc omnium codicum consensum et hanc editionum recentiorum differentiam carumque vitia ad singula dubia notare. Sit hoc dictum semel pro semper.

Hoc autem quem S. Bonav. scriptis textus Sententiæ explicatio tanti aestimata est, ut a nonnullis separatis pluries exscripta sit, colus exemplum habemus in codice signo dñ notato. D. Peltier, qui ed. Parisiensem curavit, commemorat, ut diximus, quandam codicem, qui et ipse dubia habuit separata

et in distincto volumine scripta. Mira tamen est hypothesis, quam idem editor in praefatione ad I. tomum suarum editionis profert, quod scilicet Commentarius S. Bonaventurie duplum cursum theologicum contineat, quorum primus pro incipientibus textum Magistri istis dubiis litteribus explicaverit, alter vero postea proiectis in doctrina questiones profundiores proposuerit. Hanc suppositionem omni carere fundamento, facile editor percipisset, si inspexisset Commentarios allorum antiquorum v. g. S. Thome, Petri a Tarantasia, Richardi a Mediavilla, qui post longas questiones brevissime aliqua dubia circa literam Magistri explicare. Hinc potest, pauca illa verba questionibus succedentia non posse appellari primum cursum theologie. Diffusiora quidem plerumque sunt ista dubia sp. Bonaventuram, sed non possunt esse primus cursus pro incipientibus, tum quia in codicibus ordine loci sequuntur illam, quem hic editor *secundum* cursum appellat, tum quia, citando saepe precedentes questiones earumque doctrinam supponendo, illas iam lectas presupponunt. Quo fit, ut plerumque haec dubia difficiliora sint ad intelligendum quam ipsae questiones.

Ut autem melius in editione tres Commentarii partes, quas commemonavimus, oculis legendum apparent, adiecimus titulos superscriptos: *divisio textus, tractatio questionum, dubia circa litteram Magistri.*

§ 3. De aliis subsidii nostram editionem illustrantibus haec subiiciimus.

Editio Vaticana, quea in hoc secura est proxime praecedentes edd., ordinariae citationes S. Scripturae et Patrum, quae in ipso textu postiae erant, ad marginem reiecit. Nos autem repositum in textum omnes locos, quos secundum codices in ipso textu S. Bonaventurae postos invenimus. Plurimum temporis et laboris consumsimus in reperiendis et conferendis auctoritatibus, quae vel ab ipsis S. Doctore passim laudantur, vel ab ipsis supponuntur, vel in nostris Scholis et notis citantur. Nullum locum citavimus, quem ipsis non inspexitus, nisi paucis in locis, ubi, deficiente opere, fidem alienam expresse allegavimus. Hoc nostrum studium doctis viris, qui nobiscum fide illarum citationum, quae a saeculo libro in librum transmigraverunt, saepo se deceptos esse doherunt, gratissimum esse confidimus. Veniam etiam dabunt, si nobis, exhibita etiam magna diligentia, error interduum sive in notanda sive in intelligendo sive in transcriptibendo aliquo loco obrepserit. Hoc in primis huius libri distinctionibus faciliter accidere potuit quam in posterioribus, ex quo in foliis iam typis compositis fere omnes locos in suis fontibus denro inspexitus. Multos sane locos invenimus, qui hucusque etiam ab aliorum commentatoriorum in Lombardum editoribus vel omnino fuerint neglecti, vel falso citati; pauci tantum omnes nostram diligenter effugerunt.

Licit Doctor Seraphicus in tractandis questionibus philosophicis sit valde sobrinus, plurima tamen philosophica in hoc Commentario *supponit*, ut iam in Praefatione generali observavimus. In omnibus argumentis ex *ratione* summis fundamentorum ex receptis illa aetate *definitionibus, axiomatibus, distinctionibus* affert, quin saepissime fontem eorum et originem indicet. Philosophiae studiosis gratum esse putamus, quod multam operam contulerimus indagando originem vel saltem primam radicem harum auctoritatum, quae plerumque in scriptis Aristotelis vel commentatoriorum cluserunt querendae erant.

Quod *Scholia*, singulis questionibus a nobis addita, iis quae
S. Bonav. — Tom. I.

supra in Praefatione generali diximus, hacc subiectimus. Imprimis *veritatem et genuinam interpretationem* Seraphici Doctoris sectandam nobis esse censuimus, quantum Deus dederit, ne ex praconcepis scholarum opinionibus alienam vel nostram sententiam arbitrarie nostro Doctori subiiciamus. Iure autem conqueritur P. Bartholomeus a Barberis Ord. Capucc., in Praefatione sui cursus theologici, omnes commendatores, excepto uno Mattheo Ferchio Ord. Min. Conventual., « vere fidelissimo Bonaventurista », Seraphicum Doctorem plerumque pertraxisse plus minusve « ad partes vel Thomistarum vel Scotistarum iuxta cuiusvis propensionem », eosque vocat non commentatores, sed adversarios doctrinae Seraphicæ. — Ceterum in interpretandis locis difficultibus et obscuris etiam invitum in talem errorrem incidere posse, manifestum est. Vel ipse P. Barth. de Barberis, licet in scriptis S. Doctoris quotidiani quisquaginta annorum studiis, ut ipse testatur, occupatus et in eis versatissimus atque veritatis, ut videtur, studiosissimus, scopulum illum, ut sui temporis opiniones S. Bonaventurae attribueret, non omnino effugisse nobis videtur. Inde ut coe caute procederemus, non tantum ad ipsum S. Bonaventuram, sed etiam ad suum magistrum Alexandrum Halensem et ad alios synchronos scriptores nobis recurrendum esse putavimus, ut facilius veram sententiam auctioris nostri assequemur. Inter hos eminent Petrus a Tarantasia, amicus S. Bonaventuræ, qui in suo Commentario in Lombardum, manifesto plurimis in locis S. Bonav. sequitur, B. Albertus M., S. Thomas et ex nostris praeter Alexandrum praecipue Richardus a Mediavilla et Scotus. Multum nobis profuit etiam opus Fr. Brulliferi a suis discipulis reportatum; nec non in questionibus de Deo uno Summa illa P. Trigosi, et in aliis questionibus opus P. Foresti de Trinitate. Librum P. Barth. de Barberis non acceperimus, nisi postquam Scholia in I. librum iam scripta erant; interdum tamen eo usi sumus.

Ceterum in his nostris Scholis minime praesumimus, viris in doctrina theologiae consummatis aliquid proponere, quod eorum attentione sit dignum. Etiam a controversiis diadicandis, profundis mysteriis perscrutandis, longis apologetis scribendis abstinuimus, sapientioribus ea relinquent. Nam nihil animo intendimus nisi ea proferre, quae usui esse possint studium huius Commentarii *incipientibus*.

Tentavimus autem pro viribus etiam difficultimos quosque locos explenare. Interduum autem fortasse in facilloribus locis explicandi abundavimus; peccavimus autem tunc in gratiam lectoris, quem breviter instruere iam scientem minus videtur incommodeum, quam negligere nescientem.

In fine Scholiorum appositorum praecipitorum Scholasticorum loco praecedenti questioni S. Bonav. respondentes. Idem iam editio Vaticana, cuius tamen citationes saepissime corrimus et supplevimus addendo alios auctores. Constat autem, magnos illos saeculi XIII. magistros invicem se plerumque explicare, et alium supplemento explore quod deest alii. Hic auctorum elenchus adiecimus etiam aliquos Scholasticos sequioris aetatis et minoris auctoritatis, ut Durandum et Gabrielem Biel. Hi enim ipsis opinionibus saepe non probabilibus et rationibus insufficientibus sapienti lectori ad veritatem distinctius intelligendum nonnumquam aliquid conferre possunt. Dionysium autem Carthusianum, saeculi XV. doctorem, idea descripsimus, tum quia transcribit perlongos locos fere omnium antiquorum magistrorum saeculi XIII. etiam ineditos (v. g. ex Summa Udalrici), tum quia ipse illorum antiquorum spiritum aemulatur. Notandum tamen est,

locos ab eodem transcriptos saepissime esse aliquatenus contractos vel mutatos. Ab auctoribus posteriorum sacerdorum citandis vel eorum opinionibus referendis consulto nobis temperavimus, ne et nos labore et lectorem tedium opprimamus.

Ut aliquid etiam de ratione et mente nostra in explanando S. Bonaventura dicamus, studiuimus potius diversas illorum magnorum virorum sententias conciliare et benignè interpretari, quam differentes inter ipsos apparentibus studiose insistere, in hoc pro viribus magnis S. Doctoris nostri exemplum secuti (cfr. supra c. I. § 4.). Putamus autem, ipsum Doctorem Seraphicum in hoc motum esse a vero spiritu Ecclesiae, quae in necessariori uult unitatem, in dubiis concedit libertatem et in omnibus commendat caritatem. Nonnunquam est et utile profecti discipulorum, si uni praecepit adhaerent doctori atque uni libro; optandum etiam esset, si ad eadem principia philosophica antiqua et a S. Thome perfectissime proposita omnes scholae catholicæ reverenter, quemadmodum a Ss. Dominico nostro Leone XIII. in celeberrima sua Encyclica *Aeterni Patris Unigenitus* († Augusti 1879) omnibus Episcopis orbis Catholicæ sapienter commendatum est, ut infinitis erroribus, intellectum hominum hac nostra aetate obsecrandibus, remedium paretur. Haec tamen minima obstant illi libertati, quam Ecclesia suis doctoribus et scholis in rebus dubiis concedit, immo pro bono universalis Ecclesiae tuerit. Videatur enim et providentia dei divinae et utilitati Ecclesiae potius congrue, quod in decursu sacerdorum S. Doctores variis rationes et modos loquendi excoigitaverint, praecepit in arduis fidei mysteriis, ut infinitum atque inefabilem divinam veritatem pelagus humanis mentibus humano modo explicitare et ostenderent. Nec haec pluralitas sententiarum vel verborum, dum restrinquit inter certos limites, offici fini revelationis divinae, immo etiam mysterium revelatum reddere potest hominibus suavius et creditibilis.

Ad rem P. Matthias Hauzeur, de quo supra c. I. § 7. commemoravimus, egregie explanat (Collationes, tom. II. libr. III. col. 255), quomodo in una fide, quae intellectum omnium captivat in obsequium Christi, plurimas rationes et modos loquendi sine detrimento finis a Deo revelante intenti stare possit: «tum quia singuli, inquit, conferunt aliquid ad modum perfectorum; tum quia non omnes homines idem eodem modo capiunt, sed ut differunt vultu, sic et saepe animi captu et affectu; hinc varii modi explicandi idem mysterium sunt accommodati ad captum plurorum; tum quia singuli doctores collineant ad candem veritatem per suum radium lucis naturalis vel alicuius illuminationis specialis, ergo non tam contradicunt sibi invicem, quam negant sibi videri... Ut enim singuli habent suam quandam sphaeram visus vel auditus, secundum quam de obiectis valde distinibus varie iudicant, sic et singuli habent quandam sphaeram intellectualem, communem quidem circa evidentiā, sed velut radiis differentem circa obscura».

Hinc iam sequitur, non esse sapientis, aliorum catholicorum doctorum praecedentium sententias vel rationes tanquam falsas contentiose impugnare atque suas proprias vel novas commendare tanquam solūmodo veras, sed praestare, si fieri potest, omnes a catholicis doctoribus non omnino errore positas sententias potius ad quandam concordiam inter se et ad candem infallibilem veritatem reducere, quam veritatem catholicam in infinitum varie opinando rescindere. Hoc praeclaris verbis idem auctor (tom. I. in append. col. 27) sic commendat: «*Cum nec Deus, nec uila eius veritas sua uult ac simplicitate sit causa cel-*

*occasio ullius dissensionis, sed pacis (I. Cor. 14, 33.) singulique doctores catholici quasi ex circumferentia veritatis sub distinctis et propriis radiis rectis ad eius centrum studiosè collineant; non sunt contentiosi interpretationibus et opinioribus ab invicem alienandi, sed polius inter se et eidem veritati intentae saltem inadaequata conciliandi, ut ea Rom. 12, 3-6: *unusquisque in suo sensu abundet, i. e. non sola intentione studiosa, sed etiam inadaequata participatione eisdem veritatis*».*

Denique coacti sumus, ut maxima ex parte reformaremus illi summaria, quae sub nomine *conclusionis* et in Vaticana editione et in nostra ante responsionem ad questionem posita sunt. Hacce ex editione Romana an. 1569 in Vaticanan transcurserunt. Sed plerumque doctrinam Doctoris Seraphici ista antiqua summoria minus iuste exprimere nobis visa sunt.

CAP. III.

De nostra editione librorum Sententiarum Petri Lombardi.

Vix incepit nostris in edendo hoc Commentario laboribus, manifeste apparuit, libros Sententiarum, solem in editione Vaticana, pluribus vitiis laborare tum quod textum, tum quoad errores in citandis locis, ex quibus totum fere suum liberum Petrus Lombardus contextit. Licit novam editionem critice Petri Lombardi publicare non spectet ad programma a nobis publicatum, tamen P. Fidelis, dum adhuc esset in viris, aliquid etiam pro castigandis his quatuor libris faciendum esse censuit propter intimum nexum, qui est inter libros Sententiarum et eorum Commentarium. S. Bonav. enim magna pars eorum auctoritatum, quibus uult, summis ex Magistro, et praesertim in dubiis circa litteram semper ad eundem recurrit.

— Ad huius consilli executionem accedentes, mox invenimus, labore hume esse et longiorum et difficultiore, quam cogitavimus.

Primo quidem improbus labor requirebatur, ut tot Patrum sententiae, quibus refutum est istud opus, in suis veris locis inventerentur et cum originali conferrentur. — Deinde curandum erat, ut plurima, quae auctor excerpit ab aliis, discernerentur ab iis paucis, quae ex proprio ingenio scripti. Familiare est enim Magistro, verba, quae aliunde accepti, tum undeque exerceperit, ita ut interdum unius eiusdemque propositionis verba contexterit ex plurimis capitulorum suorum auctorum propositionibus, tum haec in usum suum mutare, eadem per varios casus inflectendo, transponendo, atque omittendo vel etiam interpolando. Iloius rei exempla nonnulla iam in ipso Prologo Magistri lectoribus exhibimus, ut ipsis constaret, tum quanti laboris consumendum esset in separandis per signa typographica ad hoc usitato istis testimonis a reliquo textu Magistri, tum quod impossibile esset, ut differentia, quae interedit inter locos a Magistro prolatis et originale, unde sumti sunt, a nobis in nota semper exhibeatur. Siquidem tam multa ex illis fontibus ad calcem producenta essent, ut ea sua mole bis vel etiam ter Magistri opus excederent.

Ut textum Magistri castigaremus adhibiti sunt quinque codi. manuscripti ex Bibliotheca Nationali Florentiae, quorum infra indicem dabimus, et insuper novem editiones. Horum accurata cum editione Vaticana collatione instituta, sobre textum corre-

ximus a plurimis mendis, quorum nonnulla satis gravia sunt. Cum autem propter paucitatem codicium, quos consulutus, labor iste noster non sit omni ex parte complectus, ordinari nihil mutavimus in texu sola auctoritate istorum codicum, nisi eorum lectio saltem una alterava editione sive Magistri, sive illius auctoris, ex quo ipse ea verba sumvit, comprobata esse videbatur. Unde aliquas lectiones variantes, licet nobis probabiliores viderentur, ad calcem reieccimus. Notavimus autem ibi omnes variantes lectiones, que alicuius momenti sunt, multis aliis inutilibus omissionis, praesertim fere innumerabilibus iis verborum transpositionibus, quea quod sensum vel stylum fere indifferentes videbantur. Elegimus tamen ex iis et in texu exhibimus quea nobis magis probabantur, quamvis de ipsis rebus minutis saepe nullam in notis nostris mentionem fecerimus, sicut iam supra quadam textum S. Bonaventurae observavimus. Collegimus et notavimus in notis plures variantes etiam eo fine, ut si quis forte novis studiis allam et omnino perfectam editionem Petri Lombardi editurus sit, lectionibus variantibus nostrorum codicum uti possit. Opinamus tamen, textum a nobis exhibitum satis esse correctum.

Auctoritate nostrorum codicum et illarum antiquarum editionum, quae opus Lombardi exhibent separationem, nullo adiecto commentario, quales sunt quae a nobis numeris 1, 2, 7, 9 distinguuntur; restituimus titulos singulorum capitum post Prologum positos et ab aliis editionibus ibi omisssos, cum a Magistro ibi positi sint, ut in fine Prologi ipse testatur. Hoc titulos etiam alias editiones in ipso opere suis locis inseruerunt; sed valde mutatos et permixtos cum plurimis aliis rubricis, quae iam sua forma manifestant, eas non a Magistro esse factas. Nam passim de Magistro ut de tertia persona loquuntur (v. g. *ad idem reddit*). Ista rubricae marginatae manifeste additae sunt pro usu scholarum, et videntur in margine oppositae esse sive ab innumerabilibus commentatoribus et interpretibus huius libri, sive ab alumnis scholarum, sive ab ipsis rubricistis. Paulatim cum genuinis capitulorum titulis permixtae sunt. Germani autem tituli non possunt esse alii, quam qui ab ipso Magistro in principio sui

operis exhibentur. Quis enim dubitare poterit, quin Magister titulorum elenchem scriperit et Prologo subinxerit eo fine, ut proprio loco tituli singulis capitulis in eadem forma proponeantur? Genuinos igitur hos titulos, post Prologum a codicibus et antiquis editionibus exhibitos, suo loco inserendos et ab aliis rubricistarum plurimis adjunctis penitus separandos esse, non biscum consulit P. Fidelis, qui etiam, ut hos titulos securius suea sincerae formae restitueret, alios quindecim codices praeter istos quinque Florentinos in hac parte conferit voluit, et iuxta hos codices ipsum textum in capitula distribuit. Verum est, capitula a S. Bonaventura citata, interdum alias distributionem textus supponere. Hoc autem nihil aliud probat, nisi quod circa medium saeculum XIII. ista rubricarum mutatio et additio iam incepert. Videtur etiam, quod codex, quo S. Doctor editabatur, aliquas habuerit lectiones diversas ab his, quae exhiberunt nostri codices et editiones meliores. Nam verba Magistri, ab ipso in divisione textus et in dubiis laudat, saepius in particularibus minoribus et in positione verborum aliquatenus a nostra editione discrepant. Quae differentia non penitus ex erratis involuntariis, in transcriptione facile occurribus, explicanda esse videtur. Cum autem nec Magister textum iuxta lectionem *unius* codicis Bonaventuriani mutare, nec multos codices Commentariali proper lectionem textus Magistri prudenter licet respicere, consulto utrumque dedimus iuxta codices sibi proprios.

Rubricas praestantiores, posteriore tempore additas et in editionibus aliis impressas, nos ad marginem possumus, et quidem plerisque brevius contractas; nonnullas inutiles omisimus. — Mirum est, Magistrum nihil in suo Prologo dicere de illa distributione textus in *distinctiones*, quae in codicibus nostris et omnibus editis invenitur, licet cum aliqua differentia, ut in notis nostris monimus. Videtur autem nobis probabilius, hanc divisionem in *distinctiones*, quae omni carent titulo, esse posterioris originis et ad usum scholae factam. Item distribuit illa in *duas partes*, quae in nonnullis distinctionibus invenitur, non Magistrum habet auctorem, sed commentatorem.

Pro conclusione adiungimus tres tabulas, quae sequuntur.

INDEX AUCTORUM ET LIBRORUM.

QUOS SANCTUS BONAVENTURA CITAT IN QUATUOR LIBRIS SUI COMMENTARII.

Scriptus est hic index secundum textum, qui est in editione Vaticana, non consultis codicibus, qui tamen interdum in citoando auctore vel libro differunt. Si igitur aliquis defectus in hoc indice inveniatur, cum in notis corrigemus, atque in fine editionis ex opera adicieimus, quae citantur in aliis Seraphici Doctoris libris, non vero in Commentario. Similiter etiam editiones, quibus usi sumus, in hoc indice nominavimus.

1. *Athanasius de Insulis.* Liber eius de Regulis fidei sine nomine auctoris saepè citatur a S. Bonav. Opera omnia habentur in Patrologia Latina edita a I. P. Migne, tom. 210. Hac editione usi sumus.

2. *B. Alcuinus, Flaccus Albinus.* Opera omnia apud eundem Migne, Patrol. Latina, tom. 100. 101.

3. *Alexander I., Papa.* Epistolæ, Decreta, Privilegia, Diplomata etc. tam huius quam aliorum Summorum Pontificum, quorum nomina infra recurrunt, a S. Bonav. plerisque ex iure canonico, praescertim ex Decreto Gratiani, accepta esse videntur. Plurima horum inveniuntur etiam in amplissima Conciliorum collectione Ioannis Dominici Mansi, Episcopi Lucensis, ed. Florentiae et Venetii 1751, 31 tom. in fol.

4. *Alexander III., Papa.*

5. *Alexander de Hales.* Summa theologiae. De editionibus huius Summæ cfr. supra Prolegom. c. I. § 3. Usi sumus edd. Coloniensi 1622, et Veneta 1376. Cum editiones precedentes, sicut et codices, in paribus II. III. IV. alias numeros questionum habent, horum differentiam sublinquimus, conferendo nostras editiones cum editione Lugdunensi 1516, quae convenit cum Norimbergensi Antonii Koberger 1482.

In II. parte ed. Colon. habet 171 questiones, ed. Lugdun. 189. — Q. 72. (72. 73. 74. 75.); q. 87. (90. 91. 93.); q. 91. (96-97.); q. 94-96. (101-107.); q. 100. (111-116.); q. 143. (159-160.); q. 158. (175-176.).

In III. parte ed. Colon. habet 69 questiones, ed. Lugdun. 82. — Q. 15. 16. (15.); q. 18. (17-18.); q. 55. (55-59.); q. 59. (63-67.); q. 61. (69-71.).

In IV. parte ed. Colon. habet 35 questiones, ed. Lugdun. 114. — Q. 2. (2-5.); q. 8. (11-23.); q. 9. (24-28.); q. 10. (29-42.); q. 11. (43-53.); q. 21. (80-81.); q. 24. (84-86.); q. 26. (88-96.); q. 28. (97-101.); q. 33. (109-112.).

6. *Algazel, philosophus Arribus.* Logica et philosophia Algazelis Arabus, Venetii 1506.

7. *S. Ambrosius, Episcopus Mediolanensis.* Opera omnia. Utimur ed. Veneta an. 1748, tom. 4 in fol.

8. *Anacletus Papa.*

9. *S. Anselmus, Episcopus Cantuariensis.* Opera omnia. Venetii 1744, tom. 2 in fol.

10. *Apparatus.*

11. *Apuleius, L. Medaurensis philosophus.* Opera edidit Benivicus de sancto Urso, Vicentian. an. 1488, tom. 1 in fol.

12. *Aristotelis Stagirita.* — Varis editionibus usi sumus ad inveniendum et seligendum eum textum, qui cum citatione verborum Aristoteli, a S. Bonaventura facta, magis concordat. Quod *Logican* salis conveniebat versio Boethii (ed. Migne, tom. 64., cum qua respectu divisionis capitularum concordat ed. Veneta 1584); quod *Physicam* vero, *Metaphys. libros de General. et corruptione, de Caelo et mundo, de Anima, Meteororum* utimur Veneta 1589 (impensa Bernardini de Tridino), in qua duas versiones continentur, scil. graeco-latina et arabico-latina (quam saepè S. Bonaventura adhibuit), una cum commentario *Averrois*. Quod *Ethican* consululimus versionem antiquam in operibus S. Thomae (editio Petri Fiaccedori, Parmae 1867). In casibus aliquiclus momenti semper editiones nominavimus, quas secuti sumus. Quod pertinet ad citationem capitularum, sequimur edit. Venetam 1584 supra nominatam; insuper semper allegavimus edit. Parisiensis 1878 factam ab Ambroso Firmin-Didot, eiusque citationem invenies in parentesi postnam.

13. *S. Athanasius, Episcopus Alezandrinus.* Opera omnia apud Migne, Patrol. Graeca*, tom. 25-28.

14. *S. Augustinus, Episcopus Hipponensis.* Inter plurimas editiones operum huius sancti Doctoris præcipue utimur Venetia an. 1729, tom. 14 in fol. S. Augustino falso attribuuntur a Seraphico etiam libri de Spiritu et anima (de quo tamen dubitat, cfr. Prolegom. c. I. § 3.), de Fide ad Petrum, qui est Fulgentii Ruspensis, et nonnulla alia.

15. *Averroës* (Ibn Rodsch), celeberrimus inter philosophos Arabos. Praeter editionem Venetam Bernardini de Tridino 1489 consululimus et ed. Venetam an. 1560.

16. *Avicenna* (Ibn Sina), *item Arabs.* Adhucimus ed. Venetii 1489 (pag. 408, n. 4. per errorrem dicitur *sine anno*).

17. *S. Basilus, Episcopus Cæsareæ Cappadocie.* Opera omnia, Venetii 1750, tom. 3 in fol.

18. *Ven. Beda.* Apud Migne, Patrol. Latina, tom. 90-93.

¹ Pro inveniendis locis spectantibus ad philosophiam non raro nobis utilis fuit liber: *Auctoritates* Aristoteli, omnium recte philosophantium facile principis, insuper et Platoni, Boethii, Senecæ etc. impressæ (Coloniae) per Heinricum Quetelet 1590. Contingunt in hoc libro propositiones ex praeditis

auctoribus collectas et persæpe quadam adjunctas, quæ ut consecaria respiciunt illas propositiones et in scholiis tanquam dicta istorum auctorum habentur. Cfr. v. g. in nostra edit. pag. 101, a. 5.

² Intellige: Graeca cum versione Latina.

19. *S. Benedictus, Patriarcha Monachorum occidentalium.* Regula et opuscula, Patrol. Latina, tom. 66.
20. *S. Bernardus, Abbas Claraeavilis.* Opera omnia, Venetii 1765, tom. 6 (voll. 3).
21. *Baetius, Moulus Severinus.* Opera omnia, Migne, Patrol. Latina, tom. 63. 64.
22. *Celestinus, Papa.*
23. *Callistus, Papa.*
24. *Canones sacri.* Vide infra sub n. 53.
25. *Cassianus.* Opera, Patrol. Latina, tom. 49. 50.
26. *Cassiodorus, Magnus Aurelius.* Patrol. Latina, tom. 69. 70.
27. *De causis,* liber a S. Bonav. adhuc Aristotelii adscriptus, qui tamen continent tantum excerpta, a quadam incognito philosopho Arabo facta ex libro Neoplatonici philosophi Procli στογέφωνος θεολογική, qui continent elementa metaphysicae. Iustum libellum Gerhardus a Cremona († 1187) in Latinum convertit sub titulo de *Expositione banitatis purae.* Cfr. de his librum doctrinum Dr. Otto Bardenhewer: Die pseudo-aristotelische Schrift Ueber das reine Gute. (Liber de causis). Freiburg, Herder 1882.
28. *Cicero, Marcus Tullius.* Opera omnia, Augustae Taurinorum 1824, tom. 16 in 8.
29. *S. Clemens I., Papa.*
30. *Concilium Caesareense.* Conciliorum collectionem iam supra n. 3 nominavimus.
31. *Concilium Carthaginense.*
32. *Concilium Chalcedonense.*
33. *Concilium Compendiense.*
34. *Concilium Elverianum.*
35. *Concilium Laodicens.*
36. *Concilium Lateranense.*
37. *Concilium Nicenam.*
38. *Concilium Rhemens.*
39. *Concilium Toletanum.*
40. *S. Cyprianus, Episcopus Carthaginensis.* Opera omnia, Patrol. Latina, tom. 3. 4.
41. *Didymus, Alexandrinus (Caecus).* Patrol. Graeca, tom. 39.
42. *Dionysius, sub titulo Areopagita.* Usi sumus edit. Veneti. 1756, tom. 2 in fol., interprete Baltasare Corderio S. I.; aliquando vero translatione Ioannis Scoti Erigenae, apud Migne, Patrol. Latina, tom. 122.
43. *Evaristus, Papa.*
44. *Euclides Megarenensis.* Opera, impressa Venetiis 1509.
45. *S. Eusebius, Episcopus Vercellensis.* Opera, Patrol. Latina, tom. 12.
46. *S. Fabianus, Papa.*
47. *S. Franciscus Assisiensis.* Regula et opuscula, Parisis 1641, tom. I in fol.
48. *S. Fulgentius, Episcopus Ruspensis.* Opera omnia, Patrol. Latina, tom. 65. Eius librum de Fide ad Petrum S. Bonav. attribuit S. Augustino.
49. *Gelasius, Papa.*
50. *Gennadius Massiliensis.* Opera, Patrol. Latina, tom. 58. Opus eius de Ecclesiasticis Dogmatis in Commentario a S. Bonav. Augustino attributor, sed in Apologia Pauperum recte Gennadio (cf. supra Prolegom. c. I. § 5.).
51. *Gilbertus Porretanus.* Commentaria editi in aliquos libros Boethii. Ipsi tribuluntur etiam liber *Sex principiorum*, inter opera Aristotelis editus. Opera omnia apud Migne, Patrol. Latina, tom. 188.
52. *Glossa ad S. Scripturam, tom ordinaria* Walafridi Strabi, tom *interlinearis* Anselmi Laudunensis. Utique inventur in Commentario Nicolai de Lyra Ordini Minorum, cuius editione impressa Venetiis 1588, tom. 6 in fol., usi sumus.
53. *Gratianus.* Decretum seu Concordia discordantium canonum. Ex plurimis edd. noninamus Romanam an. 1582, tom. 2 in fol. et Parisiensem, Patrol. Latina, tom. 187, quibus utimur.
54. *S. Gregorius I., Papa.* Opera omnia, Venetii 1744, tom. 4 in fol.
55. *S. Gregorius VII., Papa.*
56. *S. Gregorius, Episcopus Nazianzenus.* Opera omnia, Venetiis 1753, tom. 2 in fol.
57. *Gulielmus Antissiodorensis,* (rectius Audissiodorensis). Summa theologiae.
58. *Gulielmus, Episcopus Parisiensis.* Opera, Venetiis 1591, tom. 4 in fol.
59. *Haymo.* Opera omnia, Patrol. Latina, tom. 116-17-18.
60. *Hesychius, presbyter Hierosolymitanus.* Migne, Patrol. Graeca, tom. 93.
61. *Hermas.* Patrol. Graeca, tom. 2.
62. *S. Hieronymus.* Opera omnia, Veronae 1734, tom. II in fol.
63. *S. Hilarius, Episcopus Pictaviensis.* Opera omnia, Venetii 1750, tom. 2 in fol.
64. *Horatius Flaccus.* Carmina, Augustae Taurinorum, 1830, tom. 2 in 8.
65. *Hugo de S. Victore.* Opera omnia, Patrol. Latina, tom. 175-177.
66. *Hugutio vel Hugutio,* Vercellensis, edidit Glossas in decreture Gratiani; allegantur in edit. Romana indicata sub n. 53.
67. *S. Innocentius I., Papa.*
68. *Innocentius III., Papa.* Patrol. Latina, tom. 214-217.
69. *Ioachim Abbas.* Hunc S. Bonaventura I. Sent. d. 5. dub. 4. memorat, sed confutando.
70. *S. Ioannes Chrysostomus, Episcopus Constantinopolitanus.* Opera omnia, Venetii 1734, tom. 13 in fol.
71. *S. Ioannes Damascenus.* Opera omnia, Patrol. Graeca, tom. 94. 95. 96.
72. *Iosephus.* De Bello Iudaico, Venetii anno 1487, tom. I in fol.
73. *Isaac Beiniram.* Liber Definitionum, de Dietis.
74. *Isaac, Abbas Stellensis.* Opera, Patrol. Latina, tom. 194.
75. *S. Isidorus, Episcopus Hispalensis.* Opera omnia, Patrol. Latina, tom. 82. 83. 84.
76. *Isidorus Mercator.* Collectio decretalium, Patrol. Latina, tom. 130.
77. *Iulius, Papa.*
78. *Iulius Caesar.* Commentarii de Bello Gallico et civili, Patavii 1746, tom. 4.
79. *Legendae Sanctorum;* in specie S. Bonav. mentionem facit Legendae S. Genovefae (Acta Sanctorum, sub die 3 Ianuarii), S. Laurentii (ibid. 10 Augusti), et S. Martini et Nicolai.
80. *S. Leo I., Papa.* Opera omnia, Lugduni 1700, tom. 2 in fol.
81. *Liber Institutionum.* Utrum sit Lactantii Firminiani (Divinorum institutionum libri VII.), in medio reliquiuinus.
82. *Macrobius.* Opera, Lugduni 1550, tom. I in 4°.

83. *S. Maximus, Episcopus Taurinensis.* Opera omnia, Patrol. Latina, tom. 57.
84. *S. Melchiades, Papa.*
85. *Mercurius Trismegistus.* De Potestate et sapientia Dei, Venetii 1491, tom. 1 in 4°. Dialogi, quorum titulus *Asclepias*, reprobatur supra n. 11, inter opera Apuleii.
86. *Nicolaus I., Papa.*
87. *Odo, Cancellarius Parisiensis,* quem Bonav. (II. Sent. d. 24, in fine) laudat, dum sub ipso aliqui errores a Gulielmo, Parisensi Episcopo, anno 1240 reprobatis sunt, quod decretum videri potest in pluribus editionibus Magistri Sententiarum, ut in Veneta anni 1489, Basileensi 1513 et alibi.
88. *Origenes.* Opera omnia, Patrol. Graeca, tom. 11-17.
89. *Ovidius.* Opera omnia, Augustae Taurinorum 1822, tom. 8 in 8°.
90. *Pelagius, Papa.*
91. *Petrus Comestor.* Citar sub nomine *Magister in historiis.* Historia scholastica, Patrol. Latina, tom. 198.
92. *S. Petrus Chrysologus, Episcopus Ravennatis.* Opera omnia, Venetii 1712, tom. 1 in fol.
93. *Petrus Pictaviensis.* Libri V Sententiarum, Patrol. Latina, tom. 211.
94. *Petrus Lombardus, Magister Sententiarum.* Opera omnia, Patrol. Latina, tom. 191, 192.
95. *Petrus Praepositus.* Videtur adhuc esse ineditus.
96. *Philippus, Cancellarius Parisiensis.*
97. *Pius I., Papa.*
98. *Plato.* Opera, ed. II. Stephani 1578, tom. 3 in fol.
99. *Porphyrius.* Isagogae et commentaria quaedam in Aristotelem.
100. *Priscianus Caesariensis, Grammaticus.* Opera, eura Aug. Krethi, Lipsiae 1819, tom. 2 in 8°. Illece ed. continet 18 libros Priscianni; aliae edd. antiquae dividunt haec opera in duas partes, quarum prima continet libros 16 de octo partibus orationis, secunda libros 2 de constructione.
101. *S. Prosper, Aquitanus.* Opera, Venetii 1714, tom. 2 in fol.
102. *Prudentius.* Opuscula varia, Patrol. Latina, tom. 115.
103. *Ptolemaeus Alexandrinus.* Geographia, Venetii 1562, tom. 1 in 4°.
104. *Rabanus Maurus.* Opera omnia, Patrol. Latina, tom. 107-112.
105. *S. Remigius, Episcopus Antissiodorensis.* Patrol. Latina, tom. 131.
106. *Richardus a S. Victore.* Patrol. Latina, tom. 196.
107. *Sallustius, C. Crispus.* Opera omnia, Augustae Taurinorum 1827, tom. 1 in 8°.
108. *Seneca, Lucius Annaeus.* Opera omnia, Augustae Taurinorum 1828, tom. 5 in 8°.
109. *Simon Tornacensis.* Fuit magister in Universitate Parisiensi circa an. 1216. Summa eiusdem theologia videtur adhuc esse inedita.
110. *Sotherus (Sother), Papa.*
111. *Strabo.* Rerum geographicarum libri XVII, Lutetiae

Parisiensium 1620, tom. 1 in fol. Idem de Motu orbis, Venetii 1510, tom. 1 in fol.

112. *Strabu Walafridus.* Vid. supra n. 52.

113. *Symbola Apostolorum, Nicænum et Athanasianum.*

114. *Theodorus, Papa.*

115. *Urbanus, Papa.*

116. *Victor, Papa.*

117. *Victorius Afer.* Opera, Patrol. Latina, tom. 8.

118. *Zacharias, Papa.*

Hinc enclopoediam additiones auctorum, quibus in notis et Scholiis saepe usi sumus, nempe B. Alberti M. in libros Sententiarum, ed. Basileae 1506; Summa, ibid. 1507. — S. Thomas Opera omnia, Parmae, Fiacchadore. — Scotti Opera omnia, Lugduni 1639. — Richardi a Mediavilla Comment. in Sententias, Venetii 1509. — Egidii Romani Comment. in Sententias, Venetii 1521. — Gabrieli Biel Comment. in Sententias, Tubingen 1501. — Petri Hispani *Summulae* sive Isagogae in Aristotelicos dialecticos libros, Basileae per Michaelm Furter 1511; *Parva Logicia* (tract. Syncategorematum), Venetii 1572.

Praenotanda ad tabulam sequentem.

In sequenti tabula codices a nobis collati sub uno suspectu iuxta ordinem alphabeticum signorum ponuntur. Pauci illi codices, qui tantum in nonnullis difficulterioribus locis a nobis consuli sunt, distinguuntur signo *. Ne enumerando semper singulos codices, serie codicum nimis longe lectorem tacido afficeremus, verbi generalibus saepe numerum eorum significavimus hoc modo. Ponendo verba *antiqui coll.* (antiquiores) notamus omnes vel fere omnes codices a nobis collatos, excepto codice cc. — *Fere omnes* a nobis saepe adhibetur, quamquam coniectamus, *omnes* convenire. Si enim paucissimi tantum nostrorum codicium pro aliqua lectio desunt, praesumendum potius est, hoc silentium debere explicari ex quadam involuntaria omissione conferentiis, non ex differente lectio codicis. Quam facile istae omissions in rebus parvis etiam diligenter codices conferentiis accidunt, noverunt omnes huius rei perit. — Sub vocabulo *plurimi* intelliguntur saltem 20 codices, ex omni familia et natione notati. — *Multi* intelligentur 15 et amplius. — *Plures* (plerique) sunt saltem 8. — Quando numerus erundem est minor quam 8, adhibemus terminum *nonnulli* et denique *paucl.* Vix opus est dicere, nos sub termino generali *codices* non intellegere nisi eos, qui a nobis cum editione Vaticanae sunt collati.

Præterea haec notamus. 1. Ciando distinctiones ex ipso libro Petri Lombardi ultimorum numeris *Romanis*; citando vero Commentarios S. Bonaventurae vel siorum, numeris *Arabicis*. Quando, ciando Commentarium S. Bonav., in aliqua distinctione omittimus *articulum*, signum est in ista distinctione esse unicum tantum articulum. 2. Brevitatis gratia in Scholiis notisque usi sumus verbo *hic* (hic), ut significemus, istum locum esse in Commentario ad libros Sententiarum et quidem in *codem libro* et in *codem distinctione*, de qua agitur. 3. Locos ex aliis libris S. Bonaventurae afferentes, facere non potimus, quia texta uterum editionum et quidem Vaticanae, in quo tantum interdum aliqua errata correxiimus.

T A B U L A

COLLATORUM CODICUM ET EDITIONUM

I. LIBRI COMMENTARIORUM¹.

- A . . . Cod. Assisiensis 42. (1.).
 B . . . » Vaticanus 907. (31.).
 C . . . » Parisiensis I. Nation. 17480. (23.).
 D . . . » Vaticanus 908. (32.).
 E . . . » Romanus Chisian. B. VIII. 128. (33.).
 F . . . » Florentinus I. C. VI. Nation. 209. (6.).
 G . . . » Florentinus II. Nation. D. V. 206. (7.).
 H . . . » Florentinus III. Nation. D. V. 207. (8.).
 I . . . » Florentinus IV. Nation. I. VII. 7. 43. (9.).
 K . . . » Florentinus V. Laurent. plur. dext. XXV. 2. (11.).
 L . . . » Oxoniensis I. Colleg. Lincoln. 25. (22.).
 M . . . » Cassiniensis 398.00 (18.).
 N . . . » Neapolitanus Nation. VII. D. 28. (20.).
 O . . . » Oxoniensis II. Colleg. Balliol. 133. (21.).
 P . . . » Patavinus I. Convent. S. Ant. 120. (27.).
 Q . . . » Patavinus II. Convent. S. Ant. 123. (28.).
 R . . . » Parisiensis II. Nation. 3085. (23.).
 S . . . » Parisiensis III. Nation. 15821. (24.).
 T . . . » Tudertinus 39. (34.).
 U . . . » Parisiensis IV. Sorb. Th. II. 48. (26.).
 V . . . » Mediolanensis Ambros. I. 95. infer. (14.).
 W . . . » Monacensis I. Reg. C. L. M. 14086. (16.).
 X . . . » Monacensis II. Reg. C. L. M. 18344. (17.).
 Y . . . » Bambergensis Civit. B. III. 42. (2.).
 Z . . . » Lipsiensis Univers. 491. (13.).
 aa . . . » Cracoviensis I. Univers. 1246. DD. XIV. (4.).
 bb . . . » Cracoviensis II. Univers. 1252. A. A. XI. 16. (5.).
 cc . . . » In Collegio S. Bonavent. (33.).
 dd . . . » Monacensis III. Reg. C. L. M. 8079. (15.).
 ee . . . » Florentinus VI. Laurent. ² LXX. Fes. (12.).
 ff . . . » Florentinus VII. Nation. C. VI. 208. (10.).
 gg . . . » Patavinus III. ³ Conv. S. Ant. 123. (29.).
 hh . . . » Patavinus IV. ⁴ Conv. S. Ant. 124. (30.).
 ii . . . » Mutinensis ⁵ Atestin. 974. VII. I. 14. (19.).
 kk . . . » Bononiensis ⁶ Colleg. Hisp. 35. (3.).

EDITIONES.

1. Brixiae 1490.	4. Venetiis II. 1673.
2. Norimbergae 1492.	5. Venetiis III. 1580.
3. Venetiis I. 1562.	6. Lugduni 1570.

¹ Numeri intra parenthesis positi indicant locum in Prolegom. c. II. § 4. (pag. LXXVI seqq.), ubi hi codices describuntur.

² Hic codex in primis distinctionibus per errorem cum cod. II confusus est, quod lector faveat corrigere p. 2, nota 4. et 7; pag. 3, nota 2, ponendo ff pro ee. Pag. 40, nota 3. convenient cum cod. A. Pag. 2, nota 19. circa medium, pag. 67, nota 8. et pag. 139, nota 10. cod. ee omitti debet, sicut etiam cod. ff pag. 4, nota 1. in fine.

T A B U L A

COLLATORUM CODICUM ET EDITIONUM LIBRI SENTENTIARUM PETRI LOMBARDI.

CODICES SUNT FLORENTINI (Nation.).

- A. . . . Cod. VI. 27. S. Marci.
 B. . . . » VI. 28. S. Marci.
 C. . . . » VI. 32. S. Marci.
 D. . . . » 2599. B. 1. olim Abbatiae Florentinae.
 E. . . . » 2539. A. 4. olim Abbatiae Florentinae ¹.

EDITIONES LIBRI SENTENTIARUM A NOBIS CONSULTAE.

1. Edit. Veneta an. 1481.
2. Edit. Nuremberg. (Koberger cum Comment. S. Bonaventurae) 1499.
3. Edit. Veneta 1509. (cum Comment. Richardi).
4. Edit. Lugdunens. 1540.
5. Edit. Coloniens. 1535. (cum Comment. Dionysii Garth.).
6. Edit. Lugdunens. 1639. (cum Comment. Scoti).
7. Edit. Veneta 1489.
8. Edit. Parisiens. 1639. (cum Comment. D. Thomae).
9. Edit. Basileens. 1513.

Pro edendis capitulis post Prologum Magistri positis usi sumus his codicibus.

Ex biblioth. Laurentiana Florentiae :

F — plut. 21. . . cod. 24.	L — plut. 30. dext. cod. 1. } S. Crucis.
G — » 21. . . » 26.	M — » 23. . . » 1. } S. Crucis.
H — » 21. . . » 27. .	N — » 31. . . » 1. } S. Crucis.
I — plut. 28. dext. . . 2. .	O — Gaddian. . . » 39.
K — » 24. dext. . . 1. S. Crucis.	

Ex biblioth. Patavina Conv. S. Antonii :

P . . . N. VIII. cod. 151.	S . . . N. VIII. cod. 149.
Q . . . » . . . » 136.	T . . . » . . . » 150.
R . . . » . . . » 139.	

¹ Hi codices sunt saeculi XIII. ante medium, excepto Cod. E, qui est saec. XV, et licet sit splendidissime scriptus pro usu criticae minoris est pretius quam alii quatuor, inter quos praeponendum est cod. D.

PROCEMIUM

SANCTI BONAVENTURÆ

IN LIBRUM PRIMUM SENTENTIARUM.

Profunda fluviorum scrutatus est, et abscondita produxit in lucem.

Io., xxviii, 14.

Prenatis
significat
personarum
divinarum e-
manatio-
nem.

Verbum istud, quod¹ sumptum est ex. lob vigesimo octavo, diligentius consideratum nobis aperuit viam ad praecognoscendum quadruplex genus causae in libro Sententiarum, scilicet *materialis, formalis, efficientis et finalis*. Causa namque materialis innuitur in nomine *fluviorum*, causa formalis in perscrutatione *profundorum*, causa finalis in revelatione *absconditorum*, causa vero efficiens intelligitur in supposito duorum verborum, scilicet *scrutatus est et produxit in lucem*.

Innuitur² causa *materialis* nomine *fluviorum* pluraliter, non singulariter, ut non solum tangatur libri totius materia vel subiectum in generali, sed etiam particularium librorum in speciali.

Propter quod notandum, quod iuxta *quadruplicem proprietatem* fluvii *materialis* quadruplex est fluvius *spiritualis*, de quo secundum *quadruplicem differentiam* sunt quatuor libri Sententiarum. Considero³ namque fluvium materialem quoad durationem, et invenio *perennitatem*. Nam sicut dicit Isidorus⁴: « Fluvius est perennis fluxus ». Considero quantum ad extensionem, et invenio *spatiositatem*. In hoc enim distinguitur fluvius a rivulo. Considero quantum ad motum, et invenio *circulationem*. Sicut

enim dicitur Ecclesiasticus primo⁵: *Ad locum, unde exirent flumina, revertuntur* etc. Considero⁶ effluentum, et invenio *emundationem*. Nam fluvius propter aquarum abundantiam mundat terras, per quas currit, ita quod non inquinatur⁷. Et quoniam omnes transferentes secundum aliquam similitudinem transfruntur⁸, ex hac quadruplici conditione sumta metaphora, quadruplex in spiritualibus fluvius invenitur, sicut colligere possumus ex Scripturis.

Primo, propter *perennitatem* dicitur fluvius personarum emanatio, quoniam illa emanatio sola est sine principio, sine fine⁹. De hoc fluvio Daniel seputimo¹⁰: *Antiquus diierum sedet, et fluvius igneus rapidusque egrediebatur a facie eius*. Antiquus iste diierum est Pater aeternus, cuius antiquitas est aeternitas. Iste antiquus *sedet*, quia non solum in eo est aeternitas, sed etiam immutabilitas¹¹. A facie illius antiquus egrediebatur fluvius igneus rapidusque, id est, de sublimitate divinitatis eius procedebat plenitudo *amoris* et plenitudo *virtutis*: plenitudo *virtutis* in Filio¹², ideo fluvius erat rapidus; plenitudo *amoris* in Spiritu sancto, et ideo fluvius erat igneus.

¹ Auctoritate mss. et ed. I in hac propositione substitutus constructionem relativam, addendo *quod est et*, pro simpliciori participiali, quam habet Vat. Mox ponendo *aperuit* loco *operi* sequitur praestantiores ex nostris codd. ABC E G K O R S T W X Y fit illosque, quos specialiter consolvinus.

² Vat., refundandibus mss. et ed. I, addit hic particulum *enim*; cod. Y addit *aeternum*; praefermus tamen fictionem aliorum codd. et ed. I, qui qualilibet particulum omitunt.

³ Plures codd. ut A G I O T V W Y aa bb *Considerando*, qui et delinque proper mutatum constructionem post *durationem* omitunt et. Idem recurrit in tribus subline sequentibus propositionibus. Lectio haec, utpote in se eleganter, non displiceret, si sufficiente numero codd. fulciretur, et si praedicti codd. sibi constarent; at in ultima propositione paucissimi codd. pro hac lectione reperirentur.

⁴ Libr. XIII. Etymolog. sive Originum, c. 21: *Fluvius est perennis aquarum decursus, a fluendo perpetuo dictus*.

⁵ Vers. 7. — Vat. contra mss. et ed. I, 2, 3, 6 modo activo dicit *Ecclesiastes*.

⁶ Codd. F M X sibi constantes addunt *quantum ad*.

S. Bonav. — Tom. I.

⁷ Vat. *inquinantur*, sed falso, ut ex applicatione inferius facta colligitur, et repugnantibus mss. ac ed. I.

⁸ Hac propositione ex VI. Topic. Aristotelis c. 2. summa isidem verbis exhibetur in ed. operum Aristotelis impressa Venetis per Gregorium de Gregorii expensi. Benedicti Fontanae, 1496, et in ed. Parisiensi ab Ambroso Firmin-Didot, 1878; in aliis vero ed. habetur ita: *Omnes enim metaphora utentes secundum aliquam similitudinem ea utantur*. — Paulo post, renitibus mss. et ed. I, Vat. male omitti *suntata*; deinde ponit *fluvius pro fluvius*.

⁹ Cod. Y ultimam propositionis partem sic exhibet: *in quantum ipsa sola est sine principio et sine fine*.

¹⁰ Textus iste parvum ex v. 9, parvum ex v. 10 sumptus est.

¹¹ Ed. I *incommutabilitas*.

¹² Vat. *Filium* et paulo post *Spiritu sanctum*; sed lectionem in textum receptam, quae est fere omnium mss. et ed. I, praefermus tomquam meliorem; ipsi enim termino prius emanationis divinae sive Filio appropriatur *virtus* (infra d. 32. a. 2. q. 2. ad ult.), secundae vero emanationis termino sive Spiritui sancto *amor* (d. 10. a. 2. q. 1.).

Secundo, propter spatiositatem dicitur fluvius
serum unundanarum productio, ob quam causam
non tantum fluvius, sed mare a Propheta dicitur in
Psalmo¹ iste mundus: *Hoc mare magnum et spatiosum etc.* De hoc flvio Ezechielis vigesimo nono²:
Ecce ego ad te Pharaon, rex Egypti, draco magne, qui cubas in medio fluminum et dicis: Meus est fluvius, et ego feci memetipsum. Et ponam frenum in maxillis tuis etc. Draco iste magnus, quem Dominus alloquitur et cuiominatur in figura et persona Pharaonis, diabolus est, qui est rex Egypti³, quoniam regnat in eis, quos excaecavit tenebris erroris, ut putat sunt haeretici, ad quos⁴ etiam dicit: *Mens est fluvius, et ego feci memetipsum*, quasi ipse fecerit mundum istum et ipse non habeat aliud principium. Hunc errorem ipse dixit et suggestis⁵ impio Manicheis, qui totam machinam visibilium a Deo malo esse conditam contendunt. Huus draconis maxillas Dominus *infrenat*⁶, quando ablata sibi potestate sugerendi falsa, ostendet, se esse huus fluvii conditorem; unde in eadem auctoritate sequitur: *Scient omnes habitatores Egypti, quoniam ego Dominus.*

Tertio, propter circulationem dicitur fluvius
Filii Dei incarnationis, quoniam, sicut in circulo ultimum coniungitur principio, sic in incarnatione supernum coniungitur imo, ut Deus limo⁷, et primum postremo, ut Filius Dei aeternus homini condito die sexto. De hoc fluvio Ecclesiastici vigesimo quarto⁸: *Ego quasi fluvius Dorix, et sicut aqueductus exivi de paradiſo.* Dorix interpretatur generationis medicamentum, et est ibi figurativus sermo, ut conversim intelligatur, id est, generatio medicamenti. Incarnatio enim Filii Dei nihil aliud fuit quam generatio medicamenti: *Vere enim languores nostros ipse tulit et infirmitates nostras ipse portavit*⁹. Rekte igitur Fili incarnatio fluvius Dorix

¹ 103, 25. — Paulo ante plurimi codd. ut A B C D G H I K M O P R S T W ee et ed. I omittunt *causam*; lectio non sperranda, forte superior, in qua relativum *quam* refertur ad *spatiositatem*.

² Vers. 3. Vulgata in hoc textu post *fluminum* addit *tuum*; immediate post edd. 4 et 6 habent *qui pro et*.

³ Codd. Vat. et ed. I addunt et *suggerit*, alii vero ut codd. A T pro *suggestit* legunt *suggerit* respectu Manicheorum tempore S. Doctoris viventium. Mox, postulantibus mss. ac edd. 1, 2, 3, posse *conditum expansum* asservant et.

⁴ Cod. U *refrenabit*. Dein codd. B C D G I O T W X Z bb minus bene *quoniam*, cod. A *qui loco quando*. Paulo post sub verbis in *eadem auctoritate* intellig Ezech. 29, 6, ubi et Vulgata cum ed. I legit *quia pro quoniam*.

⁵ Verba in Vat. omissa ut *Deus limo* adiecinus ope mss. et ed. 4. Cf. Liber de Spiritu et anima c. 14. — Paulo ante cod. ee cum ed. I legit *coniunctum est loco coniungit*. In fine propositionis codd. A C F I M S T etc. *secundo*; Vat. *sexta*.

⁶ Vers. 41. Vulgata: *Ego quasi fluvii Dioryx et sicut etc.*

dicitur. Et ipse Christus¹⁰ de se vere dicit: *Ego quasi fluvius Dorix*, id est, medicinalis fluvius, et *sicut aqueductus exivi de paradiſo*. Natura aquae haec¹¹ est, quod tantum ascendit, quantum descendit. Talis fuit exitus incarnationis, secundum quod dicitur in Psalmo¹²: *A summo coelo egressio eius, et occurrus eius usque ad summum eius.* Et Joannis decimo sexto¹³: *Exivi a Patre et veni in mundum: iterum relinquo mundum et vado ad Patrem*, et ita fecit circumlocutum. De hoc etiam fluvio quantum ad egressum eius ex matre potest exponi illud, quod dicitur Esther decimo¹⁴ in sonnrio Mardochaei: *Parvulus rivulus crevit in fluvium, et in lucem solemque conversus est.* Quis, obsecro, est parvulus rivulus iste nisi humiliata virgo? Haec crevit in fluvium, cum generavit Christum, qui non solum fluvius per¹⁵ abundantiam gratiae, sed etiam lux sapientiae et sol iustitiae dicitur, secundum quod Ioannes capitulo primo¹⁶ de ipso dicit: *Erat lux vera etc.*

Quarto, propter emundationem dicitur fluvius Sacramentorum dispensatio, quae sine sui pollutione mundat nos a coinquationibus peccato-rum. De hoc fluvio Apocalypsis vigesimo secundo¹⁷: *Ostendit mihi fluvium aquae vivae splendidum tamquam crystallum, procedentem de sede Dei et Agni.* Sacramentorum dispensatio dicitur fluvius *splendidus tamquam crystallus* propter claritatem et nitorem, quem relinquunt in animabus, quae in hoc flumine depurantur. Dicitur etiam fluvius *aqua vivae* propter efficaciam gratiae, quae vivificat animam. Hic etiam *procedit de sede Dei et Agni*. Nam sacramentalis gratia procedit a Deo tamquam ab auctore¹⁸ et efficiente, a Christo tamquam ab auctore et a promerente. Propter quod dicuntur omnia Sacraenta efficaciam habere a passione Christi; unde testatur Augustinus¹⁹: * *De latere Christi dormientis*

*Emundatio
sacerdotum Sacra-
mentorum dispen-
sationem.*

Idem recurrat paulo infra. Sed vide Lyranan et Cardinalem Hungonum de S. Charo super hunc locum.

⁹ Isaiae 53, 4, in quo textu Vulgata pro *infirmitates nostras* legit *dolores nostros*.

¹⁰ Praeter fidem mss. et ed. I non bene deestin Vat. *Christus*.

¹¹ Refragantibus codd. et ed. I, ponit Vat. *huius*, sed mendose, quia subnexa convenient non solum huic vel illi aquae, sed etiam.

¹² 18, 7 (6).

¹³ Vers. 6, in quo textu hic et paulo post Vat. *parvus fons, qui dissentientibus mss. et ed. I; Vulgata autem: Parvus fons, qui crevit etc.* Paulo ante cod. I T omittunt *quod dicitur*, pro quo Vat. cum ed. I et uno altero eod. *quod dicit*.

¹⁴ Codd. H ee propter; dein cod. N *superabundantium*.

¹⁵ Vers. 9.

¹⁶ Auctoritate plurim codd. ut K R Y Z ee substituimus auctore *pro actore*, ut habet Vat. Utrumque verbum a codd. saepe eodem modo scribitur. Mox ed. 4 post *Christo* addit particularum ero.

¹⁷ In Joannis Evang. c. 2. Tract. 9. n. 10: Dormienti Adae fit Eva de latere; mortuo Christo lancea percutit latus, ut profundit Sacraenta, quibus formetur Ecclesia. Vide etiam libr. Sentent. ex Augustino deceptiarum (qui est Prosperi

fluxerunt Sacraenta, dum inde fluxit sanguis et aqua *.

De omnibus istis fluviis simul et per ordinem habetur Genesis secundo¹, ubi dicitur, quod *fluvius egrediebat de loco voluptatis, qui inde dividitur in quatuor capita: nomen primi Phison, nomen secundi Gehon, nomen tertii Tigris et nomen quarti Euphrates*. Fluvius iste egrediens de Paradiso est totius libri huius materia. Quatuor fluvii ex isto procedentes sunt speciales materiae quatuor librorum, sicut facile potest aptare, qui praedictorum nominum interpretationes vult diligerter expondere. Phison enim interpretatur oris mutationis, et in hoc significatur personarum emanatio. Sicut enim ex ore materiali procedit verbum et spiritus, ita ex ore Patris Filius et Spiritus sanctus, Ecclesiastici vigesimo quarto²: *Ego ex ore Altissimi produxi, primogenita ante omnem creaturam*. Hoc dicit ipse Filius, qui est Verbum et Sapientia Patris. Et in Psalmo³: *Verbo Domini caeli firmati sunt: et spiritu oris eius etc.* Gehon interpretatur arena, et in hoc significatur rerum mandanarum productio. Sicut enim universitas creaturarum comparatur mari propter spatiositatem, ita arenae propter numerositatem, Ecclesiastici primo⁴: *Arenam maris et pluviae guttas quis dinumeravit?* Tigris interpretatur sagitta, et in hoc significatur Filii Dei incarnationis. Sicut enim in sagitta ferrum coniunctum est ligno, sic in Christo fortitudo divinitatis coniuncta est mortilletia humanitatis. Et sicut sagitta ex arcu et ligno volat ad percutiendum adversarios, sic Christus de cruce saliens confregit adversarium. Haec est illa sagitta, de qua dicitur quarti Regum decimo tertio⁵: *Sagitta salutis Domini, et sagitta salutis contra Syram. Euphrates interpretatur frugifer, in quo significatur Sacramentorum dispensatio, quae non tantum animam purgant a culpa, sed etiam fecundant in gratia. Quod significatum est Apocalypsis ultimo,⁶ ubi dicitur, quod iuxta fluvium crystallinum erat lignum afferens fructum, cuius folia erant in medicinam.*

Cum igitur quatuor sint fluvii, quatuor sunt causa formalis significativa per securitatem propinquorum.

Profundum aeternae emanationis est sublimitas esse divini, de quo potest intelligi illud Ecclesiastici septimo⁷: *Alta profunditas, quis inveniet eam?* Vere profunditas alta et altitudo profunda, ita ut exclaimet Apostolus ad Romanos undecimo⁸ et dicat: *O altitudo divitiarum sapientiae et scientiae Dei, quam incomprehensibilia sunt iudicia eius, et investigabiles viae eius!* Vere iudicia incomprehensibilia, quia profunda. *Iudicia enim Dei abyssus multa*⁹, et Ecclesiastici primo¹⁰: *Profundum abyssi quis dimens est?* Haec profunditas innuit lob undecimo¹¹: *Forsitan vestigia Dei comprehendes et usque ad perfectum Omnipotentem reperes? Excelsior coelo est, et quid facies? profundior inferno, et unde cognosces?* quasi dicat: ex te non potes; ideo consulti Apostolus ad Ephesios tertio¹²: *In caritate radicati et fundati, ut possitis comprehendere etc.*

Hoc hoc profundum perscrutatur Magister in primo libro. Sublimitas enim divini esse consistit in duabus, scilicet in nobilissimis emanationibus, quae sunt generatio et processio, et¹³ in nobilissimis conditionibus, quae sunt summa sapientia, omnipotencia et perfecta voluntas, de quibus est primus liber. Nam in prima parte agit de sacratissima Unitate et Trinitate, in secunda vero¹⁴ speciali tractatu agit de supradicta eius triplici conditione sive proprietate.

Profundum creationis est vanitas esse creati. Creatura enim quanto magis evanescit, tanto magis in profundum tendit, sive evanescat per culpam sive per poenam. Propter hoc dicitur per Prophetam in persona hominis, qui evanuit per culpam, in Psalmo¹⁵: *Infixus sum in limo profundi, et non est substantia. Et rursus orans Prophetam, ne evanescat per poenam: Non me demergat, inquit, tempestas aquae, neque absorbeat me profundum etc.*

Hoc profundum scrutatur Magister in secundo¹⁶ II. libro.

Magister
perscrutatur
in I. libro.

Profundum
creationis.

Aquitanii Sent. 329. — Paulo ante ex codd. A C F G H I K P R S T U X Y aa bb ee et ed. I possumus unde loco ut. Deinde codd. S aa bb cum ed. I teste Augustino pro testator *Augustinus*, in cuius verbis cod. M post fluxerunt addit ecclesiasticæ.

¹ Vers. 10-14, ubi Vulgata post *voluptatis* addit ad *irrigandum Paradisi* et nomine fluminum ita enumerat: Nomen unius Phison... et nomen fluvii secundi Gehon... Nomen vero fluminis tertii, Tigris... Fluvius autem quartus, ipse est Euphrates. Plures codd. A F G I S W Y etc. cum edd. 4, 2, 3, 6 nomen secundi fluvii sic exhibent *Gyon*. — Paulo ante cod. M secundum loco per.

² Cod. ee et ed. 4 considerare.

³ Vers. 5, ubi Vulgata *prodigi* pro *prodigi*.

⁴ 32, 6.

⁵ Vers. 2, in quo textu fide codd. et ed. I addimus et *investigabiles viae eius*, quod omitti Vat.

⁶ Vers. 17.

Vers. 2, ubi Vulgata: *Lignum vitae afferens fructus duodecim, per menses singulos reddens fructum suum et folia ligni ad sanitatem gentium.*

⁷ Vers. 25.

Vers. 33, in quo textu fide codd. et ed. I addimus et *investigabiles viae eius*, quod omitti Vat.

⁸ Psalm. 35, 7, ubi Vulgata: *Iudicia tua abyssus multa.*

⁹ Vers. 2. ¹⁰ Vers. 7. et 8. ¹¹ Vers. 47. et 48.

¹² Perturbatam lectionem Vat., in qua omittitur particula et ipsiusque loco ponitur punctum, ita ut cum sequenti praepositione in nova incipiat propositio, emendavimus ex mss. et ed. I.

¹³ Inserta est hic in Vat. sequens propositio: *quae incipit in distinct. 55: Cum supra dissenserimus etc. quam ut interpolatum auctoritate codd. et ed. I removimus.*

¹⁴ 68, 2. Textus s. Scripturæ proxime sequens habetur in eodem Psalmo 68, 16.

libro. Nam vanitas esse creati in duobus consistit, videbatur in mutatione de *non esse* in *esse* et rursum in reversione in *non esse*. Et quanvis nulla creatura omnino cedat in non ens per naturam, tamen, sicut dicit Augustinus¹, peccator tendit ad non esse per culpam. Et de his duobus est totus secundus. Nam in prima parte agit de rerum egressu, in secunda vero parte² agit de lapsu, ut de tentatione diaboli, de peccato originali et actuali, usque in finem.

Profundum *incarnationis* est meritum humanitatis³ Christi, quod tantum fuit, ut vere possit dici profundum, quasi non habens terminum nec fundum. Deo potest intelligi illud Iona secundo⁴: *Proiecisti me in profundum in corde maris, et flumen circundedit me.* Hoc potest dici de Christo, qui tantum humiliatus est, ut vere possit dici *projectus et abiecius*, Isaiae quinagesimo tertio⁵: *Et vidi- mus eum, et non erat ei aspectus, et desideravimus eum: despectum et novissimum virorum etc.* Vere igitur dicit se *projectum*, sed ubi? *in profundum maris et fluminis.* Nam passio Christi comparatur mari propter poenitentias amaritudinem, sed et⁶ fluminis propter caritatis dulcedinem. Dulcissimum enim cor Iesu Christi tanta circa⁷ nos afficiebat tenueritudine amoris, ut non videretur ei grave pro nobis sustinere extremum et arcessimum genus mortis.

Et hoc profundum perscrutatur Magister in tertio. Nam meritum Christi in duobus consistit, scilicet in *passione*, per quam nos redemit, et in *actione*, per quam nos informavit, quae consistit in operibus virtutum, donorum et praeceptorum, de quibus duobus est tertius liber. Nam in prima parte agitur de incarnatione et passione, in qua consistit nostra redemptio, in secunda⁸ de virtutibus, donis et praeceptis, in quibus consistit nostra informatio.

Profundum
marinatio-

ta III. libro.

¹ Verba ex Augnistro citata non verbo tenus in eiusdem operibus inveniuntur, sed tantum quoad sensum; de quo vide VII. Confess. c. 16; de Vera Religione c. 11, et XIV. de Civ. Dei, c. 13. — Cod. X cum ed. i habet *tendat pro cedat*, et codd. F H AA in *non esse pro in non ens*; in seq. propositione post *secundus* plures codd. B E H K P V W X ff addunt *liber*.

² Vat. contra auctoritatem mss. et ed. i hic addit *quae incipit in distinctione 21: Videntur igitur diabolus et moxque pro in finem legit ad finem.*

³ Praeter fidem mss. ac edd. 1, 2, 3 ponit Vat. *humilitatis*. Mox codd. FIT propositionem cum verbo *terminum* concludentes alteram ita incipiunt: *Hoc est profundum de quo etc.*, lectio non spernenda.

⁴ Vers. 4.

⁵ Vers. 2.3, ubi Vulgata post *erat* omittit *ei*.

⁶ Indebet omissionem verborum *sed et emendavimus* opere fere omnium codd. et ed. 4.

⁷ Cod. Y erga.

⁸ Propositione, quam hic Vat. interserit: *quae incipit in distinctione 25: Cum vero supra habitum sit etc. agitur, deest in mss. et ed. 1.*

⁹ Vers. 10, ubi Vulgata omittit *tuam*.

¹⁰ Supplevimus ex pluribus codd. K R S T X Y ee etc. ac ed. i *Israel*.

Profundum *sacramento* dispensationis est efficacia perfecti medicamenti. Tanta enim est efficacia medicinae sacramentalis, quod humanam mentem excedit, ut vere profundum possit dici. De hoc Isiae quinquagesimo primo⁹: *Posuisti profundum maris viam tuam, ut transirent liberati.* Profundum istud, in quo *Egyptii* demerguntur et filii Israel¹⁰ liberati transeunt et salvantur, est efficacia Sacramentorum, in quibus destruntur opera tenebrarum et conferuntur arma lucis et dona gratarum, per quae homo transfertur de potestate tenebrarum in regnum filii caritatis Dei. Haec efficacia Sacramentorum est profundum *maris et fluminis: maris*¹¹, in quantum primo liberat a culpa et introducit in amaritudinem poenitentiae; *fluminis*, in quantum liberat a miseria et introducit in dulcedinem gloriae¹². Quod optime praesignatum fuit in filiis Israel, quibus exuentibus ex *Egypto* siccatum est mare, et transierunt per *siccum in medio eius*, sicut dicitur Exodi decimo quinto¹³; et introeuntibus in terram promissionis siccatus est fluvius, et transierunt per medium eius, sicut dicitur losue quarto¹⁴.

Hoc profundum perscrutatur Magister in quarto libro. Nam efficacia perfecti medicamenti in duobus consistit, scilicet in *sanatione* a varietate infirmitatum deprivantium et in *liberatione* ab universitate miseriarum aggravantium; et de his duobus est totus quartus liber. Nam in prima parte agit de multiplici *sanatione*, quam efficiunt septem Sacraenta. In secunda¹⁵ agit de *perfecta sanitate*, ad quam perducunt, sicut de *gloria resurgentium*, qui veraciter et fideliter Sacraenta Ecclesiae percepunt; et per oppositum de *poena malorum*, qui Sacraenta Ecclesiae contempnerunt.

Ex perscrutacione autem quatuor profundorum in quatuor libris elicitor *finis*, scilicet revelatio causa *finis* est revoca-
tio¹⁶ 4. ab-
scinditorum.

¹¹ Mutatam Vat. lectio nem, in qua abest et *fluminis: maris*, restauramus ex mss. et ed. 4.

¹² Vat. cum plurimis codd. *gratia* loco *gloriae* contra codd. aa et bb, quorum tamen lectio nem genuinam indicamus, tom quia in secunda parte quarti libri Sententiarum agitur non de *gratia*, sed de *gloria*, tum quia subnexa tantummodo de *gloria* verificantur. — Paolo infra, sequendo plures codd. ut A F G H M T etc. cum ed. 4, substitutus *praesignatum* pro *praefiguratum*.

¹³ Vers. 19, quem Vulgata ita proponit: *Fili autem Israel ambulaverunt per siccum in medio eius.* In codd. ciatur c. 14, ubi v. 22. legitur: *Et ingressi sunt filii Israel per medium siccum maris.*

¹⁴ Vers. 22-24. — Auctoritate mss. et ed. 1 castigavimus corruptam lectio nem Vat. ex *Egypto divisa est aqua, et transierunt per medium siccum maris, sicut dicitur: Et introeunibus in terram promissionis per arentem alveum transiit Israel Jordanem istum, siccante Domino Deo nostro aquas eius cu. Smite dicitur in Iosue.*

¹⁵ Propositione hic in Vat. obiecta *quae incipit in distinctione 43: Postremo de conditione resurrectionis etc.*, non habetur in mss. nec in ed. 1. Mox ed. i pro *sicut* satis bene habet *scilicet*.

Primum est *magnitudo divinae substantiae*, de qua Isaia quadragesimo quinto¹: *Vere tu es Deus absconditus, Deus Israel Salvator.* Vere magnitudo divinae substantiae est abscondita secundum illud lob vigesimo sexto²: *Cum vix parvulam stillam sermonis eius audierimus, magnitudinem tonitru eius quis poterit intueri?* Certe nullus potest intueri, nisi ille, cum quo sapientia Dei inhabitat. Propter hoc petebat ille sapientiae amator, non Sapientiae³: *Mitte illam de caelis sanctis tuis et a sede magnitudinis tue.*

Hoc absconditum Magister, repletus sapientia de supernis, per primi libri perscrutacionem produxit in lucem. Nam visis et intellectis nobilissimis emanationibus et nobilissimis proprietatis, innoscet nobis, secundum quod possibile est viatoribus, divinae substantiae magnitudo.

Secundum absconditum est *ordo divinae sapientiae*, de quo Job vigesimo octavo⁴: *Ubi invenitur sapientia? et quis est locus intelligentiae? abscondita est ab oculis omnium viventium.* Vere abscondita, quia, sicut dicitur ibidem⁵, *sapientia trahitur de occultis; ita, ut cognoscatur, indiget perscrutatione profunditatis non in se, sed in operibus, in quibus ipsa reluet.* Unde dicitur Ecclesiastici primo⁶, *quod unus est altissimus Creator, qui effudit illam super omnia opera sua.*

Hoc igitur absconditum manifestat Magister in perscrutacione secundi. Nam viso ordine bonorum et malorum, patet nobis, quomodo ab aeterno sapientia Dei ordinata est et ex antiquis, antequam terra fieret⁷.

Tertium absconditum est *fortitudo divinae potentiae*, de qua Habacuc tertio⁸: *Cornua in manibus eius: ibi abscondita est fortitudo eius; loquitur de Christo pendente in cruce, ubi latuit fortitudo virtutis sub pallio infirmitatis. Et hoc est sacramentum absconditum a saeculis*, de quo ad Ephesios tertio⁹: *Mili omnium Sanctorum nimum data est gratia haec in gentibus evangel-*

zare investigabiles divitias Christi et illuminare omnes, quae sit dispensatio sacramenti absconditi a saeculis in Deo. Hoc est sacramentum absconditum, sacrum secretum, quod¹⁰ Deus fortis, ut hominem vincet, indutus est armis nostrae infirmitatis; quod est inauditum a saeculis.

In perscrutatione tameu¹¹ tertii libri, ubi ostenditur, quod Christus in sua infirmitate vicit contrariam potestatem, manifestatur fortitudo divinae potentiae. Si enim vicit per infirmitatem, quid fecisset, si pugnasset per virtutem? Et si *infirmum Dei fortius est hominibus*, brachium Dei *quis poterit infirmare?*¹² Vere patet, quod inenarrabilis fortitudo eius, cuius tam fortis infirmitas.

Quartum absconditum est *dulcedo divinae misericordiae*, de quo in Psalmo¹³: *Quam magna multitudo dulcedinis tuae, Domine, quam abscondisti timentibus te.* Vere abscondita et reservata timentibus dulcedo misericordiae, quia, sicut dicitur in Psalmo¹⁴: *Misericordia Domini ab aeterno et usque in aeternum super timentes eum, et in eis, qui sperant super misericordia eius.*

Haec dulcedo manifestatur in perscrutatione quarti libri. Nam viso, qualiter Deus dimittit peccata in praesenti, et qualia¹⁵ nostris vulneribus adhibet medicaminia, et qualia in futuro dabit praemia, nobis dulcedine divinae misericordiae aperitur.

Horum igitur absconditorum propositio est finis libri generalis, ad quem perduci et perducere volens Magister sententiarum *perscrutatus est profunda fluviorum* praevia gratia Spiritus sancti. Ille enim est praecipuus perscrutator secretorum et profundorum, secundum quod dicitur primae ad Corinthios secundo¹⁶: *Spiritus omnis perscrutatur, etiam profunda Dei.* Huius spiritus caritate agitatus et luce et claritate illustratus, compositus Magister hoc opus et *scrutatus est profunda fluviorum*; hoc etiam spiritu adiuvante, factus est *revelator absconditorum*. Ipse enim est de quo scribitur Danielis secundo¹⁷: *Ipse revelat profunda et abscondita: et novit in*

Revelator in III. libro.

Quartum absconditum dulcedo divinae misericordiae.

Revelatur in IV. libro.

Causa efficiens.

precedentem propositionem sic exhibet: *Hoc enim est sacramentum absconditum, id est sacrum secretum.*

¹¹ Codd. I M W autem.

¹² Respirit I. Cor. 1, 25. et Isa. 44, 27. — Mox Vat. Vero igitur patet inenarrabilis eius fortitudo, cuius est tam; elegans vero, ut in textu reformato, cum ed. 4 codd., quorum tam non pauci ut A B C E F O T U V W ee omittunt insuper eius, aliis vero ut P Q S Y loco eius habent est, cod. R fuit.

¹³ 30, 20. — Mox post *reservata* codd. P Q R addunt est. Dein codd. H T, transpositis verbis et addito *divinae*, legunt *divinae misericordiae dulcedo.*

¹⁴ 102, 17. et 146, 11.

¹⁵ Codd. A B D F M R X non ita bene *qualiter*. Mox cod. R medicamenta loco *medicamina*; et paulo post Vat. cum cod. cc, antequoriibus tamen mss. et ed. 1 contradicentibus, *dat pro dabit.*

¹⁶ Vers. 10, ubi Vulgata post *Spiritus* addit *enim.* — Paulus infra post *scrutatus* supplevimus ex mss. et ed. 1 *est.*

¹⁷ Vers. 22. — Mox post *lucernam* ex mss. et ed. 1 adiecinus *inquit*, quod a Vat. abest.

Revelator in II. libro.

tenebris constituta. Et haec fuit intentio et finis Magistri, secundum quod ipse dicit in Prologo: «Lucernam, inquit, veritatis in candelabro exaltare volentes, in sudore ac labore multo hoc volumen, Deo praestante, compiegimus ex testimonio veritatis in aeternum fundatis». Et paulo ante dixerat, quod propositum suum est «theologicarum inquisitionum abdita pandere».

Patet igitur in verbo proposito praesentis libri causa materialis, formalis, efficiens et finalis.

QUESTIONES PROOEMII.

Ad intelligentiam eorum quae primo tacta sunt¹, quatuor possunt quaeri iuxta quatuor praedicta.

*Primo*², quae sit huius libri materia vel subiectum.

QUESTIO I.

*Quae sit materia quodlibet subiectum
huius libri vel theologiae.*

Et³ quod Deus sit subiectum, videtur.

1. Illud enim subiectum est in scientia, de quo Fundamen- et de eius proprietatibus est scientia tota⁴; sed tata. de Deo et eius operibus, utpote creatione et reparatione, est totus iste liber: ergo etc.

2. Item, videtur quod subiectum istius libri sint res et signa. Illud enim est subiectum in scientia, secundum cuius divisionem dividitur illa scientia, quia «scientiae secantur in res⁵», hoc est, dividuntur secundum divisionem subiectorum; sed hoc est res et signa, sicut manifestum est: ergo etc.

3. Item, videtur quod *credibile* sit subiectum huius libri. Illud enim est subiectum in libro, circa

quod versatur auctoris intentio et tractatus; sed credibile est huicmodi. Unde Magister dicit in Prologo, quod propositum suum est, «fidem nostram clypeis Davidicæ turris munire», hoc est, ad probandum fidem rationes adducere, non, inquam, *fidem-habitum*, sed *creditum*: ergo etc.

SED CONTRA: 1. Subiectum in scientia debet comprehendere omne, quod determinatur in illa; sed in hoc libro non tantum determinatur de Deo, sed etiam de creaturis: ergo Deus non est subiectum totius istius⁶ libri generaliter, sed solum primi libri.

2. Item, aliter ostenditur illud idem sic. Licet tres causae coincident in unam, tamen materia non coincidit simul cum fine⁷; quia materia dicit quid incompletum, finis autem dicit totius operis complementum; sed Deus est finis totius istius operis, quia finis totius theologiae: ergo non est subiectum vel materia.

3. Item, quod *res et signa* non sint subiectum⁸, videtur. Omnis enim scientia est de rebus vel de signis: ergo si res et signa sunt subiectum huius libri, liber iste est generalis ad omnes. Quodsi⁹ specialis scientia et doctrina traditur in hoc libro, patet quod res et signa non debent assignari in eo pro subiecto.

4. Item, constat quod alia est scientia de rebus et de signis, ut pater; differt enim sermocinalis scientia a naturali; ergo scientia tradita in hoc libro aut¹⁰ non est unius generis, aut non est simul de rebus et de signis; sed est unius generis: ergo etc.

5. Item, quod *credibile* non sit subiectum, videtur, quia scientia et virtus¹¹ sunt diversi habitus: ergo habent diversa obiecta; ergo cum credibile, in quantum huiusmodi, sit obiectum virtutis, non erit obiectum scientiae in quantum huiusmodi: ergo etc.

6. Item, sicut consideratio huius libri versatur

¹ Hoc est: quae in Prooemo generaliter de quatuor causis libri Sententiarum dicta sunt. Nunc quatuor quaestiones speciales de eisdem causis proponuntur.

² Codd. F bb cum ed. I addunt hic *quaeritur*.

³ Restitimus ex mss. et ed. I particulam Et. Mox post verbum *videtur* cod. M adiungit *Probo*.

⁴ Vide Aristot., I. Poster. c. 7. et 8. — Mox sequimur codd. et ed. I ponendo et pro de ac dein utpote loco ut puta. Codd. F et S *operationibus pro operibus*.

⁵ Aristot., III. de Anima, text. 38. (in ed. Paris. Firmin-Didot c. 8.), ubi sic habetur: Secatur igitur scientia et sensus in res. Cum quibus verbis concordant antiquiores codd. et ed. I contra Vat. ac recentiorem cod. cc., qui habent ut *res* pro in *res*. Paulo ante Vat. post *scientiam addit ab aliis*; sed mendose (*agitur* siquidem de divisione scientiae in se, ut ex subnexis colligitur) et praeferit *fides* mss. ac ed. I. Mox Vat. cum cod. cc., refrauenit tamen antiquioribus mss. et ed. I, ante *dividentur* repeat particularum *quia*, sed male, eo quod proxime subnexa non sint nisi explicatio verborum *secantur in res*. Paulo post sub demonstrativo *hoc intellige* tale subiectum, secundum cuius divisionem dividitur theologia. Substituimus ex cod. AGH I M Y etc. et ed. I hoc pro *haec*, licet multi codd. cum Vat. habeant *haec*, quia in eorum lectione syllogismus perturbaretur.

⁶ Sensus est: non, inquam, fidem in quantum est habitus a Deo in animam infusus, sed in quantum est ipsum creditum, scil. veritates revelatae; sive alias verbis, si recte tamen intelligentur: non fidem subiectum, sed obiective sumunt. — Vat. sed *fide creditum*; edd. 2, 3, 4, 5, 6 legunt *fide creditum secundum habitum*, sed *secundum creditum*; omnes vero codd. cum ed. I exhibent textum nostrum.

⁷ Vat. cum cod. recentiori cc *huius* contra antiquiores mss. et ed. I.

⁸ Aristot., II. Phys. text. 70. (ed. Paris. Firmin-Didot. c. 7.), ubi sic legitur: Veniunt autem tres (causae) in unam plerumque.

⁹ Cod. V *materia seu subiectum*. Mox post vel restitulimus ex fere omnibus mss. et ed. I omissem particularum de.

¹⁰ Lectio Vat., quae est et multorum codd., explicatur per sequentem cod. L: *Sed constat quod specialis*; codd. A C F R aa *Sed specialis*; cod. G *Sed si specialis*. Mox codd. S U ff post *patet adiunctionem igitur*. Dein *fide* mss. et ed. I possumus *debet pro habent*.

¹¹ Vat. cum recentiori cod. cc vitiouse et contra antiquiores mss. ac ed. I particularum aut transponit post ergo. Mox cod. V verbo *genitus* adiungit *determinati*.

¹² Mendum Vat. *veritas* loco *virtus* et paulo infra *veritatis* pro *virtutis* castigavimus auctoritate mss. et ed. I.

circa fidem, ita etiam¹ circa spem et caritatem: ergo si sperandum vel diligendum sive diligibile non est subiectum huius libri, pari ratione nec credibile est subiectum in eo.

CONCLUSIO.

Deus est subiectum theologie radicale, Christus est subiectum integrale, res et signa sunt subiectum universale sive etiam credibile, prout transit in rationem intelligibilis.

RESPONDEO: Dicendum, quod subiectum in aliqua scientia vel doctrina tripliciter potest accipi. Uno modo dicuntur subiectum in scientia², ad quod omnia reducuntur sicut ad principium radicale; alio modo, ad quod omnia reducuntur sicut ad totum integrale; tertio modo, ad quod omnia reducuntur sicut ad totum universale.

Exemplum huius manifeste patet in *grammatica*. Nam subiectum primo modo, ad quod omnia reducuntur sicut ad principium elementare³ vel radicale, est litera, quam ideo voca Priscianus⁴ *elementum*, quia est minimum, in quo stat resolutio grammatici. Subiectum, ad quod omnia reducuntur sicut ad totum integrale, est oratio congrua et perfecta. Subiectum vero, ad quod omnia reducuntur sicut ad totum universale, est vox literata, articulata⁵ ordinabilis ad significandum aliquid in se vel in alio.

Per hunc modum est distinguere in *quadrivialis*. Item in quaerendis. Nam subiectum in geometria, ad quod omnia

resolvuntur⁶ ut ad principium, est punctus. Subiectum, ad quod omnia reducuntur ut ad totum integrum, est corpus, quod continet in se omne genus dimensionis. Subiectum, ad quod omnia reducuntur ut ad totum universale, est quantitas continua, immobilia.

Per hunc modum et in hoc libro est assignare subiectum secundum triplicem differentiam.

Nam subiectum, ad quod omnia⁷ reducuntur ut ad principium, est ipse Deus.

Subiectum quoque, ad quod omnia reducuntur, quae determinantur in hoc libro, ut ad totum integrum, est Christus, prout comprehendit naturam divinam et humanam sive creatum et increatum⁸, de quibus sunt duo primi libri; et caput et membra, de quibus sunt duo sequentes. Et accipio large⁹ totum integrum, quod multa complectitur non solum per compositionem, sed per unionem et per ordinem.

Subiectum quoque, ad quod omnia reducuntur sicut ad totum universale, possumus nominare per circumlocutionem¹⁰ sive sub disiunctione; et sic est res vel signum; et vocatur hic *signum Sacramentum*. Possumus et unico vocabulo nominare; et sic est credibile, prout tamen credibile transit in rationem intelligibilis, et hoc per additionem rationis; et hoc modo, proprio loquendo, est¹¹ subiectum in hoc libro.

Concedendae ergo sunt rationes probantes, et Deum esse subiectum et res et signa, et credibile, diversimode, sicut dictum est.

1. Quod ergo obicitur in contrarium, quod non tantum de Deo¹² agitur in hoc libro; dicendum,

¹ In Vat. et recendori cod. cc non bene deest *etiam*, quod tam in antiquioribus mss. et ed. 4 habetur. Mox cod. F sicut pro si. Dein fide omnium cod. et ed. 4 expunimus *sperabile vel* quod Vat. praemittit verbo *diligibile*.

² Cod. U hic satis bene addit *ilibet*. Mox, postulandus fore omnibus mss. et ed. 4, substituimus *alio pro secundo*.

³ Vat. *primum elementale*. Auctoritate codd. ee ff et ed. 4 in textum receperimus *principium*, utpote quod praecedentibus et subsequentibus magis correspondere videtur; multi codd. propter abbreviationem ambigui sunt; omnes tamen cum ed. 4 legit *lementare*.

⁴ Libr. I. Grammat. c. 2 (de Littera). — Non multo post cod. X *grammaticae pro grammatici*.

⁵ Explicationem horum verborum accipe a Prisciano, I. Grammat. c. 4: *Articulata est, quae coarctata, hoc est, copulata cum aliquo sensu mentis eius, qui loquuntur, profertur... Litterata est, quae scribi potest... Unus alterve cod. ut sae haec duabus adiectiva coniungit per particulum et.*

⁶ Codd. HIK reducuntur. Mox post *principium* codd. P Q X ff addunt, ut et supra in textu additum est, *radicale*. Paulo post codd. H Q *integrale pro integrum*.

⁷ Cod. D hic addit, sicut et paulo post in textu reperiatur, *quae determinantur in hoc libro*; codd. vero DK post *principium* adiungunt *radicale vel initiale* et cod. ff tantum *radicale*, quae adiectiva cum praecedentibus correspondent textumque distinctionem reddunt. Paulo post codd. K Q *integrale pro integrum*.

⁸ Lectio Vat. *sive creatum et increatum*, quae nimis arcu videtur, castigatur auctoritate mss. et ed. 4.

⁹ Consulto dicit *large*, quia *totum integrum* in sensu stricto dicit compositum ex partibus; sed duae nature in Christo faciunt totum integrum secundum Scholasticos per unionem hypostaticam, non per strictam compositionem. — Vat. praemittit particulam *hic* et mox post *sed addit etiam*, quod hic et alibi saepius omnes mss. omitunt, licet minus congrue.

¹⁰ Contra auctoritatem codd. et ed. 4 loco *per circumlocutionem* Vat. ponit *duplica nominatione*, fortasse propter maiorem oppositionem cum verbis paulo post sequentibus *unico vocabulo*.

¹¹ Praeter fidem mss. et ed. 4 repetit hic Vat. *credibile*, quod certe in textu subintelligendum est. Mox codd. P Q cum ed. 4 et 5 possunt *diversimode* satis bene addunt *tamen*.

¹² Vat. *quod de Deo non agitur per totum in hoc libro*; mss. cum ed. 4 contra Vat. in eo convenienter, quod omitunt *per totum*; codd. vero R T ee ff et ed. 4, transpositis verbis et addendo *tantum*, suppedant lectionem, quam in textum receperimus, quae et in se clarior est et ad amissum correspondet propositioni minori supra in obiectione positae. Mox post *tamen* ex codd. T et ee supplevimus de *Deo*, quae verba certe subaudienda sunt. Dein cod. F post *substantiam addit et operationem*. Plures codd. ex repetitione vocis *substantiam* deceperunt propositionem multe exhibent. Cod. K vero totam responsionem magis succincte ita proponit: *Quod ergo obicitur in contrarium, quod Deus non complectitur omnia, quae hic considerantur, dicendum, quod ex hoc non sequitur, quod Deus non sit subiectum in hac scientia, sed tantum (sic primitus, postea correctum in tamen) sequitur, quod non est subiectum*

Conclusio triplex.

quod, quamvis non agatur de Deo quantum ad substantiam tantum, agitur tamen de Deo quantum ad substantiam, vel quantum ad opera eius; et ideo non est subiectum ut totum, sed ut principium.

2. Quod obicitur, quod materia non coincidit in unum cum fine; dicendum, quod materia tripli citer dicitur: scilicet materia *ex qua*, materia *in qua* et materia *circa quam*; et haec ultima materia magis¹ dicitur obiectum quam materia. Quando ergo dicitur, quod materia non coincidit cum fine, verum est de materia *ex qua*, quae proprie est materia², sed non de materia *circa quam*, quae proprie est obiectum; nam idem potest esse obiectum habitus et finis; et tali modo accipitur materia in scientia pro obiecto virtutis³ cognoscentis.

3. 4. Quod obicitur *de rebus et signis*, quod sunt subiecta omnium scientiarum; dicendum, quod res et signum⁴ possunt accipi *in sua generalitate*; et sic non pertinent ad scientiam specialem nec ad librum nec ad eandem scientiam. Possunt item accipi secundum quod induunt rationem *credibilis*, et sic, quemadmodum una est *virtus*⁵ et unus est habitus de omnibus creditibilibus, sive sint res sive sint signa, ut fides, sic una est *scientia specialis* de omnibus, in quantum induunt hanc rationem⁶, sive sint res sive signa.

Aliter potest dici, quod dupliger est loqui de

rebus et signis, aut *absolute*, aut in *relatione* ad frui-

tione sive ad illud, quo fruendum est. Primo quidem modo spectant ad speciales scientias et diversas; secundo modo ad unam scientiam sive doctrinam. Unde quemadmodum de omnibus entibus, in quantum reducuntur ad unum primum ens, est una scientia et⁷ unus liber, sic de omnibus rebus et signis, in quantum reducentur ad unum, quod est alpha et omegha, est una scientia.

5. 6. Quod obicitur, quod *credibile* est obiectum virtutis⁸ etc.; dicendum, quod alio modo est credibile obiectum virtutis, alio modo scientiae. Credibile enim, secundum quod habet in se rationem *primae veritatis*, cui fides assentit properiter et super omnia, pertinet ad habitum fidei; secundum quod super rationem veritatis addit rationem *auctoritatis*, pertinet ad doctrinam sacrae Scripturae, de qua dicit Augustinus super Genesim ad litteram⁹, quod¹⁰ maior est eius auctoritas quam humani ingenii perspicacitas¹¹; sed secundum quod supra rationem veritatis et auctoritatis addit rationem *probabilitatis*, pertinet ad considerationem praesentis libri, in quo ponuntur rationes probantes fidem nostram. Et sic patet, quomodo differenter est *fides* de *credibili*, et *libri* de canone sacrae Scripturae, et *praesens scriptura*. Et ideo non valet illa¹² obiectio, quoniam iste liber non est sic ad defensionem spei et caritatis, sicut fidei; et ideo non est simile.

S C H O L I O N

1. Supponit Doctor Seraphicus in his questionibus propositis et alibi passim, quod theologia sit vera scientia; immo in Breviloq. p. l. c. 1. dicit: Ipsa sola est scientia perfecta. Quo sensu hoc dicitur, explicatur III. Sent. d. 23. a. t. q. 4. ad 4., et ibid. q. 4. — Scotus (Prolog. q. 4.) cum Nominalibus negat, theologiam in vistoribus esse *proprie* scientiam; S. Thomas (I. l. q. 1. a. 2.) vero hoc affirmit.

Il. Non queritur hic de subiecto, *de quo* est scientia, quod est intellectus, sed de subiecto, *de quo* est scientia et *circa* quod immediate versatur. Dicitur *subiectum*, quia de illo ea quod recipiuntur recipiuntur. Licit ab auctoribus praedicantur, de quibus agitur in illa scientia. Licit ab auctoribus

bus non raro hi termini: *subiectum*, *obiectum* et *materia circa quam*, confundantur, tamen in sensu stricto obiectum scientiae est id *quod* selut, subiectum vero eius est id *de quo* conuersiones praedicantur. S. Doctor accepit hic subiectum in sensu stricto.

III. Circa distinctionem, quam habet in solutione ad 2, hoc notandum. Materia *in qua* vocatur subiectum sive corporale sive spirituale, in quo recipiuntur aliquod accidentis; sic intellectus dici potest materia, in quo recipiuntur scientia. Materia *ex qua* dicitur ex pars compositi, quae cum forma facti compositum. Materia *circa quam* dicitur in scientia ipsum subiectum, circa

¹ Vat. cum recentiori cod. ec superflue hic addit *scilicet credibilis*, quod deest in antiquioribus mss. et ed. 1.

² Ex cod. A F G H I K P R S T V Y etc. cum ed. 4 possumus et loci aut. Deinde cod. I et T possunt liber bone addit *scilicet metaphysica*. Mox, fere omnibus mss. et ed. 1 refragantibus, Vat. habet ordinantur pro *reducuntur*; cod. vero lib. *reducuntur vel ordinantur*.

³ Vat. contra mss. et ed. I in hac propositione bis habet mendose *veritatis* loco *virtutis*.

⁴ Libr. II. c. 5: Maior est quippe Scripturae huius auctoritas quam omnis humani ingenii capacitas. — Dein Vat. praeter fidem cod. voci *secundum* praemittit *sed*; ed. I addit *vero*.

⁵ Magis placaret, si pro *illa* habetur *alia*. Vat. autem absque illa mss. auctoritate post *objecito* adiungit de *sperabili vel diligibili*. Circa finem propositionis cod. inter se non conuenient; Vat. cum cod. ec pro *et ideo* habet *unde*; multi cod. ut A C F G S V W X bb etc. nullum coniunctivum particularum ponunt; cod. D nec pro *et ideo non*; cod. autem B D K Q R exhibent lectionem nostram et *ideo*; cod. I T *ideo*.

⁶ ut totum, sed ut principium. Mensem suam S. Doctor hac de re in Breviloq. p. l. c. 1. ita aperit: Cum s. Scriptura sive theologia sit scientia in sanctissimum notitiam de primo principio secundum statum viae... et Deus non tantum sit rerum primum principium et exemplar effectuum in creatione, sed etiam reflectum in redempzione et perfectivum in retributione; ideo non tantum agit de Deo creatore, sed etiam de creatione (ita cod. contra edd., que habent *creatore*) et creature.

⁷ Cod. N addit *proprie*.

⁸ Cod. adiungit *et similitudine de materia in qua*, quae lectio in texum recipienda videtur, si sufficiente numero co-dicunt fulgetur; certe tamen ipsa subintelligenda est.

⁹ Falsa lectio Vat. *veritatis* loco *virtutis* emendatur ex mss. et sex primis edd.

¹⁰ Cod. aa satis bene *signa*. Mox cod. A T Y etc. ante librum non repeatunt particularum *ad*, cod. I ponit *vel librum*, cod. X nec *ad librum unum*.

¹¹ Vat., quae falso ponit *veritas*, corrigitur ex mss. et sex primis edd.

quod versatur scientia. Haec ultima sub diverso respectu potest esse tum *objecum* habitus *tum finis*, ut patet in virtutibus theologicis: v. g. fidei *objecum* et *finis* est prima *Veritas*; creditur enim summum verum propter summum verum. Cfr. Alexander Hal. Sum. p. 1. q. 1. m. 3.

IV. In solutione ad 3. tanguntur quæstiæ de *unitate scientiarum theologicarum*. Hanc Nominales ex suis falsis principiis impugnant; sed eam adstinxerunt S. Bonaventura, Breviloq. p. 4. c. 1. Alexander Halensis, p. 1. q. 1. m. 3. ad 4. et 5. — Scotus, I. Report. Prolog. quæstiunc. 2. — S. Thomas, I. Sent. Prolog. q. 1. a. 2; Sum. I. q. 1. a. 3. — B. Albertus M., Sum. p. 1. tr. 1. q. 3. m. 2; I. Sent. d. 1. a. 3. — Petrus a Tarantasia, I. Sent. Prolog. a. 2. — Richardus a Mediavilla, I. Sent. Prolog. q. 3. — Egidius Romanus, I. Sent. Prolog. part. 1. principialis 2. q. 3. — Henricus Gandaviensis, Sum. a. 6. q. 3. — Durandus, I. Sent. Prolog. q. 4.

V. In solutione principialis quæstiæ antiqui scholastici valde solem verbis dissidentur. Nonnulli affirmant, Deum esse quidem *subiectum theologie*, non autem sub ratione Deitatis, sed sub aliquæ limitatione, v. g. quatenus est restaurator et glorificator (ita Egidius R.) vel quatenus est perfectissimus (Bionys. Carth.). Haec vero limitatio ex parte *subjecti* non videtur probabilis. — Alexander Hal. ponit tria *subiecta* secundum tria, quae sunt in qualibet ente completo, scil. secundum substantianam, virtutem (potentiam) et operationem: primo modo *subiectum* est Deus, secundo modo est Christus, qui est virtus Patris, tertio modo sunt opera restauracionis facta per Christum. — Scotus attribuit sententia, Deum sub ratione entis infiniti esse *subiectum theologie*; attonem cum Ipse (I. Sent. Prolog. q. 3. n. 9) dicat: Deum sub ratione entis infiniti aut necessarii non legitime ponit *objecum theologie*, sententia eius a Frassucio (Scotus academicus, tom. I. disp. proœm. a. 2. q. 5.) et a Lycheo (ad loc. cit.) ita explicatur, ut in substantia cum S. Thoma conveniat, qui (S. l. q. 1. a. 7) unum assignat *subjectum*, scil. Deum sub ratione Deitatis. Differentia tamen inter utrumque consistit in hoc, quod Scotus ponat, hoc *subiectum Deus* intelligi *materialiter*, ut res est et causa omnium veritatum, quas virtualiter in se contineat; S. Thomas vero intelligit Deus in ratio *formali*, id est, ut scibilis vel revealabilis, non autem in se et *subiective*. De hac differentia cfr. Caetanius in Comment. et Macedo (Collationes doctrinæ S. Thomæ et Scotti, Coll. 2. diff. 4. sect. 4.).

Sententia nunc communior accuratius distinguit in qualibet scientia tria *objecta*: *objecum materiale* (quod in theologia est omne a Deo revelatum) et duplex *objecum formale*. Horum alterum se tenet ex parte *subjecti*, de quo est scientia, et est res ipsa, quae primo cognoscitur; hoc vocatur *objecum formale quod*; alterum se tenet ex parte potentiae ut ratio, sub

qua intelligimus, et vocatur *objecum formale quo*. Haec ultima ratione illæ sciendi, quæ idem *objecum materiale* habent, proprie distinguuntur et specificantur.

Ut ex textu patet, S. Bonaventura alter et tripliciter distinguat *subiectum theologie* et secundum hanc distinctionem convenienter triplex *subiectum theologie* assignat; sic diversos theologorum sententiæ nittur conciliare. Et notandum, quod *totum integrum* est compositum ex partibus, quae cum aliis constituant totum, unde vocantur partes *integrales*. *Totum universale* vero est quodlibet superioris *substantiae* sumptum ad suum inferiorum in linea *predicamentalium*, ut animal ad hominem et homo ad Socratem. Ita Petrus Hispanus, Bonaventoræ coenus, in sua *Summa super librum Topicorum*, de locis *comitabitibus*. Nec sententia Seriphici contradicit S. Thomæ, quod unum tantum assignat *subiectum*, cum hic *subiectum praecise sumat ut subiectum formale quod*. Non tamen negat S. Thomas, quod sub diversis respectibus etiam alia *subiecta theologie rationalitatem assignari possint*; immo hoc in utroque loco infra dicto sufficerint innuit. Ipse autem S. Bonaventura dicit in corpore quæstiæ, et *Deum esse subiectum, et Christum, et res et signa et credibile*, tamen diversimode. Unde sibi constans in 1. conclusione ipse cum S. Thoma dicit, Deum esse *subiectum theologie*; sed hoc alter explicat, scil. ut *subiectum radicale*, ad quod omnia reducuntur ut ad principium. Hoc Trigosus intelligit de *subiecto formaliter adaequato* et sic Seriphicum omnino ad sententiam S. Thomæ trahit. Ex contextu tamen patet, intelligendum esse potius de *subiecto materiali*, quatenus Deus est *principium*, a quo omnia derivantur sive, ut dicit in Breviloquio p. I. c. 1: *Subiectum, ut a quo omnia, est Deus*. In 2. conclus. sub alio respectu ponit Christum ut *subiectum materiae adaequatum*, per quod et de quo propinqüe omnia scientur. In 3. conclus. ponit duplex *subiectum*, nempe *res et signa*, sed sub ratione *credibiliis*, et ipsum *credibile*, quatenus veritates revelatae per rationes sunt intelligibles et probabiles. In hac ultima conclusione vocabula *totum universale* significant *subiectum formale et attributionis*. Trigosus, Sum. S. Bonav. q. 1. a. 2. dub. 2; Hauzeur, Collatio totius theologiae, tom. I. q. 1.

VI. Auctores antiqui de hac quæstiōne tractantes: Breviloq. p. I. c. 1. — Alexander Hal., S. p. 1. q. 1. m. 3. — Scotus, I. Sent. Prolog. q. 3; I. Report. Prolog. q. 1. — S. Thomas, I. Sent. Prolog. q. 1. a. 4; Sum. I. q. 1. a. 7. — B. Albertus M., Sum. p. 1. tr. 1. q. 3. m. 1; I. Sent. d. 1. a. 2. — Petrus a Tarantasia, I. Sent. Prolog. a. 3. — Richardus a Mediavilla, I. Sent. Prolog. q. 6. — Egidius Romanus, I. Sent. Prolog. p. 1, princip. q. 1. — Henricus Gandaviensis, Sum. a. 19. q. 1. — Durandus, I. Sent. Prolog. q. 5. — Gabriel Biel, I. Sent. Prolog. q. 9.

QUESTIO II.

Quæ causa formalis quive modus procedendi sit in his libris Sententiarum.

Secundo quaeritur¹ de causa *formali* sive modo agendi. Et dictum est, quod est *perscrutatorius* et inquisitivus secretorum.

SED CONTRA: 1. Isaiae quadragesimo²: *Deus dat* Ad oppositiū. *secretorum scrutatores quasi non sint.*

2. Item, Proverbiorum vigesimo quinto³: *Perscrutator maiestatis opprimet a gloria.*

3. Item, Ecclesiastici tertio⁴: *Altiora te ne quæsieris, et fortiora te ne scrutatus fueris.* Ergo, si ea quæ Magister perscrutatur, sunt secreta,

¹ Praeter fidem mss. et ed. 1., omissis verbis *Secundo quaeritur*. Val. deinde addit *huius libri*. — *Et dictum est, scilicet in Proemio; perscrutatorius*, id est rationabilis sive rationabilis, quod vocabulum S. Bonav. sumbit ex loco Iob, in principio Proemii posito. Constat quod, suppositis fidei principiis, per usum rationis formator scientia theologia, cuius *objecum*, ut

supra q. 1. S. Doctor exposuit, est credibile, prout transit in rationem intelligibilis, et hoc per additionem rationis.

² Vers. 23.

³ Vers. 27; Vulgata legit: *Qui scrutator est maiestatis etc.*

⁴ Vers. 22.

sunt magna, sunt alta et fortia, male Magister procedit.

4. Item, *ratione* ostenditur sic: modus procedendi in parte scientiae debet esse uniformis *modus totalis scientiae*¹; sed modus procedendi in sacra Scriptura est typicus et per medium narrationis, non inquisitionis: cum ergo liber iste pertineat ad sacram Scripturam, non debet procedere inquirendo.

5. Item, modus agendi debet esse conveniens *materiae*, de qua est; unde in principio veteris Ethicæ² dicitur: « Sermones inquirendi sunt secundum materiam »; sed materia huius doctrinae est credibile; sed credibile est supra rationem: ergo modus procedendi per rationes non convenit huic doctrinae.

6. Item, modus agendi debet esse conveniens *fini*, ad quem ordinatur scientia; sed haec scientia, ut dicit Magister in littera³, ordinatur ad fidei promotionem; sed rationes fidem non promovent, sed evanescunt; unde Gregorius⁴: « Fides non habet meritum, cui humana ratio præbet experimentum »: ergo talis modus contrariatur fini, ergo non est conveniens. Unde et Ambrosius⁵: « Tolle, inquit, argumenta, cum de fide agitur. Piscatoribus creditur, non dialecticis ». Vanus ergo et inutilis videtur hic modus.

SED CONTRA: 1. Primæ Petri tertio⁶: *Parati, omni poscent reddere rationem de ea quae in vobis est fide et spe*. Cum ergo multi sint, qui fidem nostram impugnant, non tantum rationem de ea poscent; utile et congruum videtur per rationes eam astruere et modo inquisitivo et ratiocinando procedere: ergo etc.

2. Item, Richardus de sancto Victore in libro de Trinitate⁷: « Credo sine dubio, ad quorumlibet

explanationem, quae necesse est esse, non modo probabilia, sed etiam necessaria argumenta non deesse, licet contingat nostram industram latere ». Ergo cum fides nostra creditur necessaria, et illa habent rationes latentes, et talia indigent perscrutatione, ut endentur⁸; patet quod modus perscrutatorius maxime convenient huic scientiae.

3. Item, non est peioris conditionis veritas fidei nostrae quam aliae veritates; sed in aliis veritatis ita est, quod omnis, quae potest per rationem impugnari, potest et debet per rationem defendi: ergo pari ratione et veritas fidei nostrae.

4. Item, non est modo fides nostra peioris conditionis quam in principio; sed in principio, quando impugnabatur per falsa miracula magorum, defendebatur per vera Sanctorum: ergo cum modo impugnet per falsa argumenta haereticorum, debet defendi per vera argumenta doctorum.

C O N C L U S I O.

Modus procedendi perscrutatorius sive ratiocinatus convenit huic doctrinae, cum valeat ad confundendum adversarios fidei, ad foventium infirmos in fide, ad delectandum perfectos.

RESPONDEO: Dicendum, quod modus perscrutatorius convenient huic doctrinae sive libro. Cum enim finis imponat necessitatem his quae sunt ad finem; quia, sicut dicit Philosophus⁹: « Serra est dentata, quia est ad secandum »; sic iste liber, quia est ad promotionem fidei, habet modum inquisitivum. Modus enim ratiocinatus sive inquisitivus valet ad fidei promotionem, et hoc tripliciter secun-

conclusio.

¹ Cod. R propositionem maiorem sic exhibet: *modus procedendi in scientia debet convenire scientiae*.

² Nullus mss. auctoritate ponit Vat. primo Ethicorum. Lectio mss. confirmatur codice lat. 6569 Bibliothecæ Regalis Parisiensis, qui continet Aristoteleū Ethicam in duas partes distributum. Prima pars comprehendit *primum* Ethicorum librum est translatio graeco-latinae, ut ex verbo *prothesis*, quod iam in principio occurrit, colligatur. Haec pars intitulatur *Ethica nova*. Secunda pars comprehendit *secundum et tertium* Ethicorum librum et vocatur *Ethica vetus*. Vide Jourdan: *Recherches critiques sur l'âge et l'origine des traductions latines d'Aristote*, pag. 179, ubi et de hac *Ethica veteri* adiunguntur: Non videtur nulli, quod haec translatio sit actatis multum antiquioris. Ibidem citatur alia graeco-latina translatio Ethicorum, quae in operibus S. Thomae sub nomine *Translatio vetus* inventur, in eaque (II. c. 2.) locus a S. Bonaventura allegatus sic exhibetur: Sermones sunt expediti secundum materiam. Similis locus habetur quidem I. Ethic. c. 3, qui jamen etiam in eius antiqua translatione alii verbis exhibetur: Dicetur autem utique sufficienter, si secundum subjectam materiam manifestetur. — Max Vat., refragantibus mss. et ed. I pro *sed credibile* non ita bene et *credibile*, quia est minor subsumta. In hac propositione nos resipiciunt illud Dionysii de Div. Nom. c. 1: Eius quidem (Divinitatis) scientia et contemplatio omnibus invia est.

³ Infra in Prologo.

⁴ Homil. 26. in Evang.

⁵ Quoad hunc textum Ambrosii notamus, quod ipse tam in mss. quam in Vat. exhibetur sub nomine *Heronymi*, at falso; non enim in operibus S. Hieronymi habetur, sed in Ambrosii libro I. de Fide c. 13. n. 8, his verbis profertur: Aufer argumenta, ubi fides queritur... non creditur philosophis, creditur piscatoribus; non creditur dialecticis, creditur publicanis. — In quo textu Vat., non conscientibus antiquioribus mss. et ed. I, ante *piscatoribus* ponit *pastoribus* et.

⁶ Vers. 15, ubi Vulgata legit: Parati semper ad satisfactionem omni poscent vos rationem de ea quae in vobis est spe. — Max lectioem Vat. utique pro *non tantum*, in qua et constructio propositionis perturbatur et sensus ipsius non integrè redditur, emendamus ex fere omnibus mss. (adiqui ut H si falso habent *non tantum*) et ed. I. Cod. B vero bene explicans aliorum codd. lectioem ponit et *non tantum*. Max cod. R non ita bene eos instruere loco *cam astruere*; et immediate post ex codd. A F G I I R S T etc. cum ed. I *inquisitivo pro perscrutatorio* substituimus.

⁷ Libr. I. c. 4. — Vat., reluctantibus mss. et ed. I, circa initium huius textus omittit relativum *quae* et verbum *est*, quibus omissionis sensus omnino perturbatur.

⁸ Plures codd. ut M P Z cum ed. I *euclideanar.*

⁹ Aristot., II. Phys. in fine, text. 92, ubi legitur: Haec autem (divisio sive sectio) non erit, nisi sera habeat dentes tales. Et I. de Partib. animal. c. 5: Non enim sectio serræ grata facta est, sed serræ sectionis gratia.

dum tria genera hominum. Quidam enim sunt fidei *adversarii*, quidam sunt in fide *infirmi*, quidam vero *perfecti*.

Modus inquisitivus valet *primo ad confundendum adversarios*. Unde Augustinus primo de Trinitate¹: Adversus garrulos ratiocinatores elatiores quam capaciores rationibus catholicis et similitudinibus congruis ad defensionem et assertiōnēm fidei est utendum. *Secundo valet ad foventum infirmos*. Sicut enim Deus caritatem infirmorum fovet per beneficia temporalia, sic fidem infirmorum fovet² per argumenta probabilita. Si enim intrinserunt rationes ad fidei probabilitatem deficere et ad oppositum abundare, nullus persistet. *Tertio valet ad delectandum perfectos*. Miro enim modo anima delectatur in intelligendo quod perfecta fide credit. Unde Bernardus³: « Nihil libentius intelligimus, quam quod iam fide creditimus ».

1. 2. 3. Quod ergo obiicitur in contrarium, dicendum, quod omnes illae auctoritates intelliguntur de perscrutacione curiosi, non de perscrutacione studiosa. Nam ipse Dominus dixit Iudeis, Ioannis quinto⁴: *Scrutamini scripturas etc.*

4. Quod obiicitur, quod iste⁵ modus non competit sacrae Scripturae; dicendum ad hoc, quod liber iste ad sacram Scripturam reducitur per modum cuiusdam subalternationis, non partis principalis; similiter et libri doctorum, qui sunt ad fidei defensionem. Quod patet sic: quia non *qualibet* determinatio trahens in partem facit subalternationem scientiae, sed determinatio quodam modo *distrahens*⁶. Nam scientia de linea recta non dicitur subalternari geometriae, sed scientia de linea visuali, quoniam haec determinatio quodam modo trahit ad

alia principia. Quoniam igitur sacra Scriptura est de credibili ut credibili⁷, hic est de credibili ut facto intelligibili, et haec determinatio *distrahit* — « nam quod credimus debemus auctoritati, et quod intelligimus, rationi⁸ » — hinc est, quod sicut aliis modus certitudinis est in scientia superiori et inferiori, ita aliis modus certitudinis est in sacra Scriptura et aliis in hoc libro, et ideo aliis modus procedendi. Et sicut scientia subalternata, ubi deficit, redit ad certitudinem scientiae subalternantis, quae maior est; sic etiam, cum Magistro deficit certitudo rationis, recurrat ad auctoritatis certitudinem⁹ sacrae Scripturae, quae excedit omnem certitudinem rationis.

3. Quod tu obiicias, quod¹⁰ debet convenire *materiae*; dicendum, quod convenit. Et quod obiicitur, quod credibile est supra rationem; verum est, supra rationem quantum ad *scientiam acquisitam*¹¹, sed non supra rationem *elevatam per fidem* et per dominum scientias et intellectus. Fides enim elevat ad assentiendum; scientia et intellectus elevant ad ea quae creditus sunt intelligendum.

6. Quod obiicitur, quod¹² non convenit *fini*, quia evanescat meritum; dicendum, quod, quando assentitur propter se rationi, tunc auferitur locus fidei, quia in anima hominis dominatur violentia rationis. Sed quando fides non assentitur propter rationem, sed propter amorem eius cui assentit, desiderat habere rationes; tunc non evanescat ratio humana meritum, sed angelus solatium. Et primo modo intelligit¹³ Hieronymus, quod non sunt inducenda argumenta dialectica, quibus homo principaliter initiatur, quia inititendum est auctoritati principalius quam rationi.

¹ Cap. 2, ubi dicitur: *Istis garris ratiocinatoribus, elatioribus quam capacioribus atque ideo morbo periculosiore laborantibus, si fortasse serviemus, ut inventant aliquid, unde dubitare non possint. Vat. contra mss. et ed. 1 in hoc textu post *ratiocinatibus* addit. magis.*

² Cod. K hic addit *quis*, sed non bene, ut videtur.

³ Liber V. de Consid. c. 3. in fine: *Nil autem malumus scrire, quam quae fide iam scimus.*

⁴ Vers. 39.

⁵ Substitutus ex antiquioribus mss. et ed. 1 *iste pro ille*.

⁶ Id est, quem rem ad alium conceptum vel ad alia principia specialia trahit.

⁷ Ita antiquiores mss. (quorum aliqui ut AFGPQ ee cum ed. 1 ante *credibili* repetunt *praepositonem de*) contra Vat., quae habet *credibile*. — Mox per demonstratum *hic* intelligitur liber Sententiuarum. Cod. B addit *vero*, cod. O habet *haec autem scientia loco hic*. Dein cod. F pro *facto* ponit *ratione*.

⁸ August. de Utili, credendi c. 11. n. 25: Quod intelligimus igitur debemus rationi, quod credimus auctoritati. In quo textu plures codd. ut FGHT etc. cum Vat. debetur pro *debemus*.

⁹ Vat. cum recentiori cod. cc, omitendo *certitudinem*, legit *auctoritates*; codd. BLNOT ee lectionem Vat. servantes addunt et ad *certitudinem*; codd. autem CDFMPQUWVXZ aa bb exhibent lectionem in textum receptam, quam praferri-

mus eo, quod in ipsa duae species certitudinis, scilicet *auctoritatis et rationis*, distinctior modo exhibentur.

¹⁰ Supple: *modus*, quod Vat. sola addit. — Cod. R *obiicitur loco tu obiicias*.

¹¹ Hoc est, habitam investigatione naturalis rationis et modo naturali, qui secundum Scholasticos a via sensus et experientiae incipit. Hinc scientiae opponuntur scientia infusa, sub qua continetur cognitio fidei, utpote quae tam respectu obiecti cognit, quam respectu modi cognoscendi homini immediate a Deo praestatur. Cfr. III. Sent. d. 35. q. 2. — Vat. absque auctoritate mss. et ed. 1 hic addit *per rationem evidenter*, quam additionem tamen nimis arcata iudicamus; certum siquidem est quod ratio, nisi eleverit per dominum fidei, ad stricte creditibilem cognitionem ne quidem *probabiliter* pertingere non possit. Melius cod. K pro *ad scientiam acquisitam* ponit *ratio in se consideratur*. — Mox plurimi cod. ABCDFGILMPQS TVXY ee *sapientiae loco scientiae*, quod tamen ex subnexis improbatur.

¹² Supple: *modus iste*. — Mox ad idem subiectum propositionalis servandum fide multorum mss. A FGKRS T etc. et ed. 1 praeferimus *evacuat passivo evacuatur*, quod habet Vat.

¹³ Faventibus mss. et ed. 1, removimus additionem Vat. *Gregorius similiter et*, quae additio, sicut facit, omissa scil. qualibet interpunkione, erronea est, quia quac sequuntur non respiciunt verba Gregorii, sed solimmodo Hieronymi. Cod. D post *intelligit* adiungit *particulam et*.

SCHOLION.

I. In solut. ad 4. S. Doctor tangit aliam questionem, utrum scilicet theologia sit *scientia subalterna*, de qua scholae Scotti et D. Thomas dissentunt, quatenus eius subalternatio intelligitur respectu *theologie beatorum*. Scottus enim negavit sententiam tenet, sumendo *subalternationem* in sensu stricto cum omnibus conditionibus, quas requirit Aristoteles (I. Post. c. 10); S. Thom. vero (S. I. q. 1. a. 2.) subalternationem aliquam admittit. Seraphicus autem hic loquitur tantum de subalternatione relate ad s. *Scripturam* et in hac solutione omnino concordat cum S. Thoma (S. I. q. 1. a. 2.), Scotto (hic Prolog. q. 4. et 5.) aliisque doctoribus. — De subalternatione respectu *theologiae beatorum* cfr. Scott., I. Report. Prolog. q. 3. a. 3. quæsiunt. 4; I. Sent. Prolog. q. 4. 5. — S. Thom., S. I. q. 4. a. 2. cum Comment. Coletani. — B. Albert., I. Sent. d. 1. a. 4. ad ult. — Richard. a Med., I. Sent. Prolog. q. 1. a. 5. — Egid. R., I. Sent. Prolog. p. 1. princ. 2. q. 1. — Henr. Gand., S. a. 7. q. 4. et seqq. — Durand., I. Sent. Prolog. q. 7. et 8.

II. Cum dicatur in solut. ad 6: Quando assentitur propter se rationi; sensus est: quando homo non habet voluntatem ali-

quid credendi nisi propter rationem convincentem. Cfr. Sent. d. 24. a. 2. q. 1. ad 2. et 5. — Notabilis est forma locutionis: «In anima hominis dominatur violentia rationis». Ratio enim humana, quae se intra suos limites angustos claudens infelix primas veritatis reiici legitimoque suo Domino obsequium denegat, iusto iudicio condemnatur, ut sub iugo erroris servire debeat.

III. In solutione ipsum quaestions omnes doctores satis consenserunt, et plurim hic dicta confirmantur Conc. Vaticano IV. de fidè cath. — Bonav. Breviloq. Prooem.; Comment. in Evang. S. Iohannis, Prolog. n. 10. (in l. tom. Suppl. Bonelli). — Alex. Hal., S. p. l. q. 2. m. 3. a. 4.— Scott., I. Sent. Prolog. q. 3. in fine; II. Sent. d. 1. q. 4. — S. Thom., I. Sent. Prolog. q. 1. a. 3; S. I. q. 1. a. 8. — B. Albert., S. p. l. tr. 4. q. 5; I. Sent. d. 1. a. 5. — Petri a Tar., I. Sent. Prolog. a. 6. — Richard. a Med., I. Sent. Prolog. q. 7. — Henr. Gand., S. a. 14. q. 2; a. 8. q. 1. — Dionys. Carth., I. Sent. Prolog. q. 3. — Durand., I. Sent. Prolog. q. 4. — Gabr. Biel., I. Sent. Prolog. q. 7.

QUÆSTIO III.

*Utrum hic liber sive theologia sit contemplationis gratia, an ut boni fiamus,
sive utrum sit scientia speculativa, an practica.*

Tertio quaeritur¹ de causa *finali*. Et cum dictum sit, quod liber iste est ad revelandum abscondita, quaeritur, utrum opus hoc sit contemplationis gratia, vel ut boni fiamus. Et quod sit, ut boni fiamus, videtur sic.

Fundamenta. 1. Omnis doctrina, quae est de his, sine quorum cognitione non contingit recte vivere, est, ut boni fiamus; sed iste liber est ad cognitionem verae² fidei, sine qua *impossibile est placere Deo* nec recte vivere, ut dicitur ad Hebreas undecimo³: ergo iste liber est, ut boni fiamus.

2. Item, omnis doctrina, quae convenit cum *virtute* in obiecto, est, ut boni fiamus; haec per se manifesta est; sed haec doctrina convenit cum fidei in obiecto, quia est de credibili, de quo etiam est fides sive in quo: ergo etc.

3. Item, doctrina particularis convenit cum totali in *fine*; sed finis totalis Scripturæ sacrae non

est tantum, ut fiamus boni, sed etiam ut fiamus beati; et beatitudo est optimum: ergo finis istius scientiae est, ut boni fiamus.

Contra: 1. Magister dicit in littera⁴, quod finis ^{ad oppositum.} intentio sua est theologicarum inquisitionum abdita pandere⁵; sed hoc pertinet ad eum, cuius finis est speculatio: ergo etc.

2. Item, scientia, quae est, ut boni fiamus, pertinet ad mores; sed cum theologia sit de fide⁶ et moribus, liber autem iste de his quae spectant ad fidem, non de his quae spectant ad mores: ergo opus hoc non est, ut boni fiamus.

3. Item, omnis scientia, quae est, ut boni fiamus, est practica; sed omnis talis est de his quae sunt ab opere nostro⁷; sed haec non est de his quae sunt ab opere nostro, sed a Deo: ergo est contemplationis gratia, non ut boni fiamus.

¹ Vat. proprio marte omitti *Tertio quaeritur*.

² Ita plures codd. ut A 1 K T X etc. cum ed. 4 contra Vat., quae habet *nostrae*; præferimus lectionem codd., utpote quae est S. Doctori familiarior et plausus exprimit prærequisitum ad recte vivendum.

³ Vers. 6.

⁴ In Prolog. vide infra.

⁵ Substituimus particularē et pro *non de*. Dubium quidem non leve hac in ro ingerebatur nobis eo, quod, cum Scholasticorum tempore theologi communiter dicta contingeretur compendios in libro *Sententiariū*, sicuti de isto libro statim subiectum, quod sit de his quae spectant ad fidem, non de his quae spectant ad mores, ita etiam de theologia dicendum sit, quod sit de fide, non de moribus. Sed consentientibus omnibus mss.

et ed. 1, lectionem Vat. mutavimus; quia mutatione supposita, *theologia* largiori sensu accipienda est, quatenus diversas complectentes disciplinas. — Mox plures codd. inter quos et cod. T cum ed. 4 post *iste addunt est*.

⁶ Duabus his propositionibus consimiles habet Aristot., II. Ethic. c. 2: Quoniam præsens tractatio (Ethicae) non est speculatio causa, quemadmodum aliae; non enim fit, ut cognoscamus, quid sit virtus, sed ut boni efficiamur. Et II. Metaph. text. 3. (I. brevior. c. 1.): Speculativae etenim (scientiae) finis veritas, practicæ autem opus. — Secundam huius argumentum propositionem cod. K ita exhibet: *et omnis scientia practica est de his quae sunt ab opere nostro, non a Deo: sed ista scientia non est etc.*

CONCLUSIO.

Scientia theologica est habitus affectivus et medius inter speculativum et practicum, et pro fine habet tum contemplationem, tum ut boni fiamus, et quidem principialis, ut boni fiamus.

RESPONDEO: Ad intelligentiam praedictorum notandum est, quod perfectibile a scientia est intellectus noster.¹ Hunc autem contingit considerare tripliciter, scilicet *in se*, vel prout extenditur *ad affectum*, vel prout extenditur *ad opus*. Extenditur autem intellectus per modum dictantilium regulantium. Secundum hunc triplicem statum, quia² errare potest, habet triplicem *habitum directivum*. Nam si consideremus intellectum *in se*, sic est proprie speculativa et perfectius ab habitu, qui est contemplationis gratia, qui³ dicitur *scientia speculativa*. Si autem consideremus ipsum ut natum extendi ad *opus*, sic perficitur ab habitu, qui est, ut boni fiamus; et hic est *scientia practica* sive moralis. Si autem medio modo consideretur ut natus⁴ extendi

ad affectum, sic perficitur ab habitu medio inter pure speculativum et practicum, qui complectitur utrumque; et hic habitus dicitur *sapientia*, quae simul dicit cognitionem et affectum: *Sapientia enim doctrina est secundum nomen eius*, Ecclesiastici sexto.⁵ Unde hic est contemplationis gratia, et ut boni fiamus, principaliter tamen, ut boni fiamus.

Talis est cognitio tradita in hoc libro. Nam cognitio haec iuvat fidem, et fides sic est in intellectu, ut, quantum est de sui ratione, nata sit movere affectum⁶. Et hoc patet. Nam haec cognitio, quod Christus pro nobis mortuus est, et consimiles, nisi sit homo peccator et durus, movet ad amorem; non sic ista: quod diameter est asymmetra costae⁷.

Concedendum ergo, quod est, ut boni fiamus.

1. Quod obicitur, quod⁸ est ad pandendum solito operositorum. abscondita; dicendum, quod ibi non est status, quia illa revelatio ordinat ad affectum.

2. 3. Quod obicitur, quod non est de moribus nec de his quae sunt ab opere nostro; iam patet responsio ad illud⁹, quia ipse loquitur de illa quae proprie est, ut boni fiamus, ut de practica.

SCHOLION.

I. Haec quaestio communiter sic proponitur: utrum theologia sit speculativa, an practica? Attamen, stricte loquendo, inter hunc et illum loquendi modum est differentia. Nam *proprie practica* est notitia, quae per se est ordinabilis ad operationes; et in hoc sensu S. Doctor negat, theologiam esse practicam (ad 2. et 3.). Sed ut *boni fiamus* per directionem ad *finem ultimum* per inflammationem affectus, hoc inter speculativas scientias proprissime convenit theologiae.

II. In corp. tangunt quaestio inter scholasticos agitata, utrum theologia sit *sapientia*, quod communiter affirmatur, cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 1. m. 1. — Scot., I. Sent. Prolog. q. 3. — S. Thom., I. Sent. Prolog. a. 1. q. 3; S. I. q. 1. a. 6. — B.

Albert., I. Sent. d. 4. a. 4. ad 4. — Richard. a Med., I. Sent. Prolog. q. 5. ad 3. — Egid. R., I. Sent. Prolog. p. 2. q. 4. — Petr. a Tar., I. Sent. Prolog. q. 4. — Henr. Gandy., S. a. 6. q. 2. — Durand., I. Sent. Prolog. q. 1. in fine.

III. In ipsa solutione questionis cum Seraphico Doctore et re et modo loquendi convenienti Alex. Hal., B. Albert., Petr. a Tar., Egid. R., Thom. d'Argentino. S. Thom. in Commentariis in Sent. loco infra cit. simpliciter dicit: Ergo (*scientia sacra*) non est practica, sed speculativa; in Summa vero: Comprehendit sub se utrumque, magis vero est speculativa quam practica. Haec ultima solutio parum distat a doctrina Seraphici, quod patet sic.

1 Hoc est, intellectus est subiectum aptum perfici a scientia. — Vat., refraganthus mss. et ed. I, ponendo *perfectibilis* transponit verba a *scientia post noster*.

2 Vat. propter fidem mss. et ed. I, transponendo *quia* cum praefixa particula *et*, in principio huius propositionis aliquiter respectum considerationis immutat. — Mox cod. X *perfectionum pro directivum*, et plures codd. ut CFGLRS etc. corrupte *ductivum*.

3 Vat. minus bene *quaer.* Simile recurrit in sequenti propositione, in qua Vat. habet *haec pro hic*; utrobius tamen contra maiorem partem mss. ut ACFGHKMPQS TUWZ ecce fr et ed. I.

4 Codd. K et Z, sicuti in praecedentibus, *consideremus ut natum*. — Mox ex mss. et ed. I, 2, 3, 6 castigavimus mendum Vat. legenti *effectum pro affectum*.

5 Vers. 23, ubi Vulgata transponit *est post nomen*. — Sensus est: sapientia secundum etymologiam tempore S. Doctoris communiter receptum idem est ac *sapida scientia*, sive *scientia*, quae dat *saporem*. Cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 1. m. 1; S. Bonav., III. Sent. d. 35. q. 1. — Paulo supra ante *simil* Vat. contra fere omnes codd. et ed. I *quia loco quae*. — In principio sequentis propositionis sub demonstrativo *hic subaudi habitus*; ed. I habet *haec*, quod referatur ad *scientia*. — Mox cod. K cum ed. I satis bene *principalius* loco *principaliter*.

6 Codd. I et T *et fides licet sit in intellectu*, tamen *quantum est de sui ratione*, *nata est movere affectum*; lectio non spennenda. — Mox cod. X pro *Et hoc ponit Quod sic*. Dein ex fere omnibus mss. et ed. I hic restitutum particulum *quod*, quae deest in Vat., sed modo loquendi Scholasticorum magis congruit; e contra paucis infra post *amorem expunximus* mss. et ed. I in Vat. addita verba *et devotionem*.

7 Id est, diameter quadrati est incommensurabilis lateri, quem sententia occurrit in IV. Phys. Aristot., obi iuxta antiquam versionem impressam Venetia 1489 studio Bernardino de Tridiano, textu 120. (ed. Paris. c. 12.) sic legitur: Quoniam neque quod non est, erit in tempore, ut quacumque non contingunt alter esse, sicut diametrum esse lateri symetrum. Et ibidem iuxta translationem arabico-latinum: Illud quod impossibile est, ut sit alter, ut diametrum esse symetrum constat. (τὸν διάμετρον εἶναι τὸν πλευρὴν σύμμετρον.) Pro quo textu in Vat. habetur *circulus vincit diametrum*, sed obstant codd. et ed. I.

8 Subaudi hic et in principio sequentis responsionis: liber iste, vel, scientia praesentis libri.

9 Vat. contra mss. et sex primas edd., perturbata propositionis constructione, habet *duo ultima* pro *illud*. Immediate post plures codd. ut CFHLOQ etc. minus bene *quod loco quia*. — Mox post *illa supple*, cum Vat. *scientia*.

Sapientia
est scientia
sapientia.

Conclusio.

1. Utique adimitit praeter scientiam speculativam et practicam tertium membrum, quod simul utrumque continet. Licit Scotus (Prolog. q. 4.) de hac divisione mente sentit, tamen fero ab omnibus et rationabiliter admittitur, et bene defensetur ab Egid. Rom. loc. cit. Ita habitus theologicæ scientiae, cum sit superioris ordinis, quia fundatur in principiis fidei, quao imperatur a voluntate et involvit inclinationem in Deum, videatur esse eminenter speculativus et aliquo modo practicus; habet enim virtutem et intellectum illuminandi et affectum indammandi. Unde saltem in sensu largo haec scientia potest appellari practica, licut ex parte *objectionis* non immediate dirigat operationem, quia ex parte *fines* de sui ratione inclinata ad amorem Dei. Pro explicatione servire potest III. Sent. d. 23. a. 1. q. 2. in corp.

2. Si S. Thomas dicit, quod theologia sit magis speculativa quam practica, hoc verum est, si consideratur ex parte *objectionis*; et hanc rationem etiam S. Bonaventura satis inuit, cum in solut. ad 2. et 3. neget, quod haec scientia sit practica in corp.

sensu stricto. Si vero Seraphicus affirmat, quod sit « principalius, ut boni fiamus », hoc iterum verissimum est, si speculatorius est *fines*, qui certe magis est, ut boni fiamus, quam ut tantum divina speculator.

3. S. Bonaventura hic theologiam expresse non nominat scientiam *affectionem*; tamen tertium membrum divisionis, quod speculativum et practicum in se complectitur, non incepit cum B. Alberti aliusque hoc vocabulo distinguere potest, attendendo finem principalem, qui est caritas in affectu. Nam a fine principali aliquia res nomen bene sortiri potest. — De duplice genere cognitionis, scilicet speculativis et devotionis, cfr. III. Sent. d. 35. q. 4.

IV. De tota quæstiōne: Alex. Hilt., S. p. i. q. 1. m. 1. et 2. — Scot., I. Sent. Prolog. q. 4. — S. Thom., I. Sent. Prolog. q. 1. a. 3; S. I. q. 1. a. 4. — B. Albert., S. p. I. tr. I. q. 3. m. 3; I. Sent. d. 1. a. 4. — Petrus a Tar., I. Sent. Prolog. q. 4. — Richard a Med., Prolog. q. 4. — Ilm. Gand., S. a. 8. q. 3. et seqq.; Dionys. Carth., I. Sent. prolog. q. 2. — Durand., I. Sent. Prolog. q. 6. — Biel, I. Sent. Prolog. q. 42.

QUESTIO IV.

Quae sit causa efficiens sive auctor huius libri.

Postremo ad maiorem evidentiam potest quaeri¹ de causa *efficiente*. Et dicitur fuisse Magister Petrus Lombardus, Parisiensis Episcopus. Sed quod non debet dici *auctor huius libri*, videtur².

1. Ille solus dicendus est *auctor libri*, qui est doctor sive *auctor doctrinae*; sed, sicut dicit Augustinus in libro de Magistro³: « Solus Christus est doctor »: ergo solus debet dici *huius libri auctor*. Ad oppositum.

2. Item, sicut dicit Philosofus in Ethica veteri⁴: « Non quicunque facit grammaticalia vel musicalia, debet dici grammaticus vel musicus, utpote si faciat casu, vel fortuna, vel alio supponente sive dicente »; sed Magister hoc opus compositus ex aliena doctrina, sicut ipse dicit in littera⁵, quod « in hoc opere maiorum exempla doctrinamque reperies »: ergo non debet dici *auctor*.

*Si tu dicis*⁶, quod non tantum hic est doctrina Sanctorum, sed etiam sua, ratione cuius debet dici *auctor*; contra: « A maiori et digniori debet fieri denominatio⁷ »; sed Magister dicit, quod « paucis vox sua insonuit, et tunc a paternis limitibus

non discessit »: ergo non deberet iste liber dici esse Magistri.

CONTRA: Constat quod Deus hoc opus non scripsit digito suo, ergo habuit alium, creatum auctorem⁸; sed non est dare alium nisi Magistrum.

Item, si auctoritas Magistri in hac causa recipitur, ipse dicit in littera⁹: « In multo labore et sudore hoc volumen, Deo praestante, compiegimus »: ergo videtur, quod ipse fuit *auctor praesentis libri*.

CONCLUSIO.

Petrus Lombardus, Episcopus Parisiensis, est auctor huius libri.

RESPONDEO: Ad intelligentiam dictorum notandum, quod quadruplex est modus faciendi librum. Aliquis enim scribit aliena¹⁰, nihil addendo vel mutando; et iste mere dicitur *scriptor*. Aliquis scribit aliena, addendo, sed non de suo; et iste *compilator* dicitur. Aliquis scribit et aliena et sua, sed aliena

modus fa- ciendi lib- bros.

Magistri mox citata vide infra in Prologo. Vat. præter fidem mss. et ed. I in prima parte verborum Magistri post *quod adi- dit si et ultimam eorum partem ita exhibet: non tamen a pa- ternis limitibus discessit*. Sed notandum, quod S. Doctor saepè saepe verbis sive Magistri sive S. Patrum non verbovenus, sed tantum ad sensum recitat. — *Mox ex pluribus codd. CFGIKL RST etc. deberet possumus pro debet.*

⁵ Vat. cum recentiori cod. cc, omisso *creatum*, non bene habet *doctorem pro auctorem*, antiquioribus mss. et ed. 4 refulcentibus.

⁶ In Prologo; vide infra. — In prima propositione huius argumenti post *Item ex antiquioribus mss. et ed. I adiecitum si et dein substitutum causa pro parte*, quae lectio iam ex isto adiagio: Nemo in propria causa est index, preferenda videtur. — *Mox post recipitur* in Vat. additur *ideo cum*, quod abest a mss. et ed. 4.

⁷ Vat. cum recentior cod. cc non cohacenter cum consequen- tibus habent *alienam materiam*, obnubilitibus antiquioribus mss. et ed. 4.

¹ Suffragante nullo codice, Vat., omissis praecedentibus verbis, incipit ab ipsis: *De causa*.

² Vat. adiungit *sic*, quod tamen deest in mss. et sex primis edd.

³ Colligitur ex c. 14. Cfr. etiam Expos. in Epist. I. S. Ioan. Tract. 4.

⁴ Verba Aristotelis (I. Ethic. c. 4.) iuxta antiquam translationem in operibus S. Thomas (Parmae 1867) sunt: *Vel neque in artibus ita (res) se habet? Contingit enim grammaticum quid facere a casu et alio supposito; tunc igitur grammaticus, si grammaticum quid faciat et grammaticus.* — Vide supra q. 2. arg. 5. ad opp. — Vat. sola post Ethicam omittit *veneri*. — Codd. ILLNOVX *vel docente pro sive dicente*.

⁵ In Prologo. — Ex mss. et sex primis edd. substitutum *sicut loco nam* et mox supplevimus omissum *quod*.

⁶ Plures codd. AIHKT etc. *dicas*.

⁷ Aristot., II. de Anima text. 49. (c. 4.): *A fine appellari omnia justum est.* Finem autem Aristot. diversis in locis (II. Phys. text. 23. et V. Metaph. text. 3.) dicit esse *optimum rei*. — Verba

tamquam principalia, et sua tamquam annexa ad evidentiam; et iste dicitur *commentator*, non auctor¹. Aliquis scribit et sua et aliena, sed sua tamquam principalia, aliena tamquam annexa ad confirmationem; et talis debet dici auctor. Talis fuit *conclusio*. Magister, qui² sententias suas ponit et Patrum sententias confirmat. Unde vere debet dici auctor huius libri.

Sedatio ep. posteriorum. 1. Quod ergo obiicitur, quod solus Christus est doctor et auctor; dicendum, quod sicut dicit Augustinus in libro de Doctrina christiana³, docere est dupliceiter, sicut dicitur dupliceiter aliquis facere videre. Alter enim facit videre qui visum restituit, aliter, qui visible digito ostendit; et⁴ primum facit Deus, secundum homo. Similiter alter docet qui scientiam, quam habet in anima⁵, verbo vel scripto offert vel ostendit, aliter, qui habitum scientiae im-

primit; uterque tamen dicitur doctor et auctor, sed Deus principialis; sic⁶ in proposito.

2. Quod obiicitur, quod fecit⁷ librum, alio supponente; dicendum, quod non ideo dicitur facere aliquis, supponente alio, quia⁸ ab alio didicit — tunc enim pauci essent doctores vel grammatici — sed si omnino scientia eius dependet ab alio, ita quod non habet habitum intra, sicut illi qui faciunt bonum latinum, quia alii eis⁹ dixerunt, sed ipsi ignorant artem; hoc modo non fuit Magister. Nam a scientia, quam acquisierat longo tempore vel labore, hoc opus compositum et per doctrinas Patrum suas sententias¹⁰ confirmavit. Et quod sunt ibi multa dicta aliorum, hoc non tollit Magistro auctoritatem, sed potius eius auctoritatem confirmat¹¹ et humilitatem commendat.

¹ Sequimur codd. RTX ee addendo *non auctor*, quae lectio et ex se et ex subnexus probatur, insuper ex falsa lectione multorum codd. ut ABFHIMVVYZ aa bb cc ff cum ed. I et *auctor* confirmatur.

² Fide mss. et ed. I mutavimus *quoniam* in *qui*. Mox plures codd. ut FHIO TU aa et ed. I per *Patrum sententias*.

³ In Proœmio, ubi haec Augustini sententia quoad sensum verborum invenitur.

⁴ In Vat. deest particula *et* a mss. et ed. I exhibita.

⁵ Falsam lectionem Vat. et cod. cc alium pro *anima* cmeritamus ope aliorum mss. et ed. I.

⁶ Substituimus ex codd. DFHR aa ee et ed. I *sic* loco *sicut*, quae lectio superior nobis videtur eo, quod per particulam *sic* applicatio generalium principiorum in praecedentibus nondum facta, sed iam facienda melius indicatur. Codd. D ee et ed. I addunt *est*.

⁷ Subaudi: Magister.

⁸ Codd. BCDGHKOSUV ee ff cum ed. I *qui* pro *quia*, Cod. A *queue*, sed non bene propter superius positum *non ideo*. Paulio post Vat. contra mss. et ed. I *dependeat* pro *dependet* et *habeat* loco *habet*.

⁹ Lapsus librariorum in Vat. ei pro *eis* emendavimus; paulo post reposuimus *fuit* loco *fecit* *librum istum* auctoritate mss. et ed. I.

¹⁰ Codd. FOX per *doctrinas et Patrum sententias*; lectio non sperrnenda, a qua codd. HSV et ed. I in eo tantum discordant, quod omittant particulam *et*. Cod. R per *catholicas Patrum sententias*.

¹¹ Non ita bene Vat. cum recentiori cod. ee omittit *confirmat*, quod tamen in antiquioribus mss. et ed. I habetur.

PROLOGUS MAGISTRI

IN LIBROS SENTENTIARUM¹.

Amor catho-
licae verita-
tis
haereticis
pravitatis
Magistrorum
novorum et
agredie-
dam hoc
opus.

Cupientes aliquid de penuria ac temmitate nostra cum paupercula in gazophylacium Domini mittere², ardua scandere, opus ultra vires nostras agere prae- sumimus, consummationis fiduciam laborisque mercedem in Samaritano³ statuentes, qui, prolatis in curationem semivivi duobus denariis, supereroganti cuncta reddere professus est. Delectat nos veritas pollicentis, sed terret immensitas laboris: desiderium hortatur proficiendi, sed dehortatur infirmitas deficiendi, quam vincit zelus domus Dei. « Quo⁴ inardescentes, fidem nostram adversus errores carnalium atque animalium hominum » Davidice turris clypeis munire vel potius munimant ostendere ac theologiarum inquisitionum abilita aperire nec non et sacramentorum ecclesiasticum pro modo⁵ intelligentiae nostrae notitiam tradere studiuimus, « non valentes studiosorum fratum

vitios ire resistere, eorum in Christo laudabilibus studiis linguis ex stilo nos servire flagitantum, quas bigas in nobis agitat Christi caritas⁶ ».

« Qnamvis⁷ non ambigamus, omnem humani eloqui sermonem calumniae atque contradictioni aemnolorum semper fuisse obnoxium, quia, dissentientibus voluntatum motibus, dissentens quoque fit animorum sensus », « ut, cum omne dictum veri ratione perfectum sit, tamen, dum aliud aliis aut videtur aut complacet, veritati vel non intellectae vel offendenti⁸ impetratis error obnitatur, ac voluntatis invidia resultet », « quam Deus huius saeculi operatur in illis diffidentiae filii⁹, qui non rationi voluntatem subiiciunt nec doctrinae studium impendunt, sed his quae somniarunt sapientiae verba coaptare inturunt, non veri, sed placiti rationem sectantes, quos iniqua voluntas non ad intelligentiam

¹ Editiones et codices, quos contulimus, aut omitunt hanc epigraphem, aut varie exhibent; eumque non sibi constent, nihil est cui in ea aliquip immunitus. Editores Vaticani, editionem 2 securi, hunc prologum in tres partes divisorunt, singulis singulis titulis distinguente, at contra fidem omnium codicium nec non aliorum editionum, quorum auctoritate divisionem sustinimus, titulus contractus et in marginem reicitis. Ipse S. Bonaventura in Commentario hunc prologum in duas partes principales dispergit in margine notatus.

² Respicitur illud Luc. 21, 2; et Marc. 12, 42. — Mox post verbum scandere in sola ed. 8 additur coniunctio et.

³ Alludit ad Luc. 10, 35.

⁴ Haec verba, patens mutatis vel transpositis a Magistro, ita leguntur apud August. III. de Trin. n. 1: « Pro studio, quo fidem nostram adversus errores carnalium et animalium hominum muniri inardesco, necesse est me pati ». Omnes codd. et edd. cum. Vat. legunt atque pro et. *Errorum vero pro errore* habet cum Augustino etiam ed. 2, quam tamen, contradicentibus omnibus codd. ceterisque edd., sequi non licet, cum perfamiliare fuerit Magistro verba, quae aliunde accipit, in usum stium mutorum, ea per varios casus inflectendo, transponendo et minuendo, vel de suo alia interponendo et addendo. Quod non semel lectoribus observandi occasione dabitur.

⁵ Cod B cum omnibus codd. legit pro modulo, refragantibus Codd. A C D E cum aliis plurimis, quos Florentiae et Pataviae consulumus. In cod. D manus altera saeculi XV. scripta ad marginem pro modulo: glossema, quod forte in aliis miss. a margine in textum irrepert et inde in editis obtinet.

⁶ August. loc. cit. «... fratrilatu autem non valeam resistere, iure, quo eis servus factus sum, flagitiantibus, ut eorum in Christo laudabilibus studiis lingua ac stilo meo, quas bigas in me caritas agitat, maxime serviam ».

⁷ Hilar. de Trin. libr. x. n. 4: « Non est ambiguum, omnem humani eloqui sermonem contradictioni obnoxium semper fuisse: quia dissentientibus voluntatum motibus, dissentens quoque fit sensus animorum; cum adversantium affectione pugnans, assertoribus his, quibus offenditur, contradicit. Quavis enim omne dictum veri ratione perfectum sit, tamen, dum aliud aliis aut videtur, aut complacet, patet veritatis sermo adversarium respiciunt: quia contra veritatem aut non intellectam aut offendentem vel stoltoe vel vitiosae voluntatis error obnititur. Immoderata enim est omnis susceptarum voluntutum pertinacia; et indeflexo motu adversari studium persistit, ubi non rationi voluntas subiicitur nec studium doctrinae impenditur, sed his quae volumus rationem conquerimur, et his quae studemus doctrinam cooptamus. tamque nonnullis potius quam naturae erit doctrina, que fingitur: et non iam veri manebit ratio, sed placiti, quam sibi voluntas magis ad defensionem placentium coaptaverit, non quae voluntatis instinctum per intelligentiam veri rationabilis incibetur ». Dein post verba *placentium incitat*, totidem omisitis quot utilit, sequentia usque ad *foedere bella* ex coden Hilario ibidem n. 2, passim excerpit Magister. Tum ad Hilar. n. 1. rediens, ut pauca illa: *Inter veri ratione usque tuetur, accipit, ubique pro more suo etiam in iis, quae accipit, aliquid demit, mutat interpolaque*.

⁸ Vat. male et contra codd. et fere omnes edd. addit et ante *impeditis*, et mox legit *obnittur et resultat*.

⁹ Il. Cor. 4, 4. et Eph. 2, 2. — Vat. *sacculi huius pro huius saeculi*, sed renitentibus omnibus mss. cum edd. 1, 8 atque ipso sacro texto, et mox post *filiis* admittit *suis* contra codd. et edd. omnes et ipsam Vulgatam, ubi legitur: *operatur in filios diffidentiae*.

veritatis, sed ad defensionem placentium incitat, non desiderantes doceri veritatem, sed ab ea *ad fabulas convertentes auditum*¹. Quorum professio est magis platica quam docenda conquerire nec descendere desiderare, sed desideratis doctrinam coaptare. *Habent rationem sapientiae in superstitione*²: quia fidei defectionem sequitur hypocrisia mendax, ut sit vel³ in verbis pietas, quam amiserit conscientia, ipsamque simulata pietatem omni⁴ verborum mendacio impiam reddunt, falsa doctrina institutis fidei sanctitudinem corrumpere volentes aurumque pruriginem sub novello sui desiderii dogmate aliis ingerentes, qui contentionis studentes contra veritatem sine foedere bellant⁵. « Inter veri namque assertiōnēm et placiti defensionēm pertinax pugna est, dum se et⁶ veritas tenet, et se voluntas erroris tuerit⁷. Horum igitur et⁸ Deo odibilem ecclesiam evertere atque ora oppilare, ne virus nequitiae in alios effundere queat, et lucernam veritatis in candelabro exaltare volentes⁹, in labore multo ac sudore hoc volunten, Deo praestante, compaginus ex testimonio veritatis in aeternum fundatis, in quatuor libros distinctum.

In quo maiorum exempla doctrināque reperies¹⁰, in quo per dominicae fidei sinceram professionem vipearē doctrināe fraudulentiam prodidimus, adiutum demonstrandae veritatis complexi nec periculo impiae professionis inserti¹¹, temperato inter utrumque mode ramine intentes. Sicubi vero parum vox nostra insuet¹², non a paternis discessit limitibus. « Non igitur debet hic labor cuiquam pigrum vel multum docto videri superflus, cum multis impigris multisque indociti, inter quos etiam mihi, sit necessarius¹³, brevi vol lumine complicans Patrum sententias, appositis eorum testimonis, ut non sit necesse quaerenti librorum numerositatem evolare, cui brevitas collecta¹⁴ quod quaeritur offert sine labore. « In hoc autem tractatu non solum plium lectorem, sed etiam liberum correctorem desidero, maxime ubi profunda versari veritatis questio, quae utinam tot habetur inventores, quot habet contradicentes¹⁵. Ut autem quod quaeritur facilius occurrat, titulos, quibus singulorum librorum capitula distinguuntur, premisimus.

Explicit prologus.

INCIPIUNT CAPITULA PRIMI LIBRI SENTENTIARUM¹⁶.

DISTINCTIO I.

- CAP. I. Omnis doctrina est de rebus vel de signis.
 II. De rebus, quibus fruendum est vel utendum, et de his quae fruuntur et¹⁷ utuntur.
 III. Quid sit frui vel¹⁸ uti.
- DISTINCTIO II.
- CAP. I. De Trinitate et Unitate.
 II. Quae fuerit intentio scribentium¹⁹ de Trinitate.
 III. Quis ordo sit servandus, cum de Trinitate agitur.
 IV. De testimonio veteris Testamenti, quibus Trinitatis mysterium declaratur.
 V. De testimonio novi Testamenti ad idem pertinentibus.

DISTINCTIO III.

- CAP. I. De cognitione Creatoris per creaturas, in quibus Trinitatis vestigium appetit.
 II. De imagine et similitudine Trinitatis in anima humana.
 III. De similitudine creantis et creatae²⁰ trinitatis.
 IV. De Trinitatis unitate²¹.

DISTINCTIO IV.

- CAP. I. Utrum Deus Pater se Deum genererit²².
 II. Utrum Trinitas de uno Deo praedicitur, sicut unus Deus de²³ tribus personis.

DISTINCTIO V.

- CAP. I. Utrum divina essentia genererit Filium, vel genita sit a

¹ Solutus cod. E hic addit *sibi*.

² II. Tim. 4, 4.

³ Coloss. 2, 23; Vulgata: Quae sunt rationem quidem habenda in superstitione. Ceterae edd. et omnes codd. relatum *quae* supprimunt elusque loco punctum ferunt post *coapare*, dum et ed. 4 legit *coapare, quae habent*.

⁴ Vat. omittit *vel*, quod restituimus ex Hilario, ex omnibus codd. et edd., exceptu 4. Mox pro *amiserit* legitur *amisit* in cod. D et *amiserat* in ed. 2. Utrumque responsum cum Hilario ceteri codd. et edd.

⁵ Codd. A BE et edd. 4, 8 male *omnium pro omni*.

⁶ Codd. D E hec male praetermitto partculare *et*.

⁷ Solutus cod. D cum edd. 1, 2, 3, 5, 7, 8, 9 omittit *et*.

Utraque lectio bona, sed facilius sine *et*.

⁸ Resipicit Matth. 5, 45. — Mox deest *hoc* in codd. A B C et in edd. 1, 8. Deinde codd. D F et *quatuor libris* pro in *quatuor libris*.

⁹ Cod. E *invenies*.

¹⁰ Solummodo Vat. et ed. 4 *in certi* pro *inserti*.

¹¹ Edd. 2, 9, 10 *in sonuerit*. Tum cod. B bene post non adiungit *tamen*; deinde cod. A *liminibus pro limitibus*.

¹² Ex Aug. de Trin. III. n. 4, quibusdam omissionis et nonnullis additionibus; in quo textu superficie et contra originales codd. A B D E cum edd. 1, 4, 5, 6, 7 post *etiam* addunt et.

S. Bonav. — Tom. I.

¹³ In Vat. ac edd. 3, 4, 5, 6, 7, 9 nec non cod. A desideratur *collecta*. Paulo ante legitur *revolvere* pro *evolvere* in ed. 1.

¹⁴ Paulo alter apud August. ibid. n. 2, cuius integer locus, cum si brevis, describitur: Sane cum in omnibus literis meis non solum plium lectorem, sed etiam liberum correctorem desiderem, multo maxime in his, ubi ipsa magnitudo questionis, utinam tam multis inventores habere posset, quam multos contradicentes habet.

¹⁵ Hanc tabulam exhibemus, adhibitis 49 codicibus mss., quos in Prolegomenis cap. 3. indicavimus. Addidimus autem distinctiones, ad quas referuntur capita.

¹⁶ Codd. CFPQRST *vet*.

¹⁷ Cod. B *et*. Particula *vet* a scriptoribus sequioris latinitatis crebro usurpatur in sensu copulativo.

¹⁸ Cod. I *scribendi*.

¹⁹ Cod. E *creatureae* et cod. L pro *creantis* habet *creatoris*.

²⁰ Codd. ABGL: De Trinitate et Unitate, sed perperam, tum quia eiusmodi titulo inscribiur I. praecedentis dist. capitulum, tum quia in praesenti capitulo agitur praecipue de unitate Trinitatis.

²¹ Codd. GHLM addunt *an alium Deum*.

²² Cod. D *in*, sed *male*.

- Patre, vel de ipsa natus sit Filius, vel Spiritus sanctus procedens¹.
- II. Quod Filius non est de nihilo, sed de aliquo, non tamen de materia, sic² et Spiritus sanctus.
- III. Quare Verbum Patris dicatur Filius naturae³.

DISTINCTIO VI.

Utrum Pater voluntate genererit Filium, an necessitate⁴, et an volens vel nolens sit Deus.

DISTINCTIO VII.

CAP. I. Utrum Pater potuerit⁵ vel voluerit gignere Filium.

II. An⁶ posse gignere Filium sit aliqua potentia in Patre, quae non sit in Filio.

DISTINCTIO VIII.

CAP. I. De veritate ac propriae divinae essentiae.

II. De incommutabilitate eiusdem.

III. De simplicitate eiusdem.

IV. De corporali et spirituali creatura, quomodo sit multiplex et non simplex.

V. Quod⁷ Deus, cum sit simplex, tamen multipliciter dicitur.

VI. Quod Dei simplicitas nulli praedicamentorum subiicitur.

VII. Quod Deus abusive dicitur substantia.

VIII. Quod non est in Deo aliquid, quod non sit Deus.

DISTINCTIO IX.

CAP. I. De distinctione trium personarum.

II. De coaeternitate Patris et Filii.

III. De ineffabili et inintelligibili⁸ generationis modo.

IV. Utrum debeat dici: semper gigintur Filius vel semper genitus est.

V. De obiectibus haeredicorum nitentium probare, Filium non esse coaeternum Patri.

DISTINCTIO X.

CAP. I. De Spiritu sancto, quod⁹ amor Patris et Filii proprius dicitur, cum sit in Trinitate amor, qui est Trinitas, sicut Verbum proprio dicitur sapientia, et tamen tota Trinitas dicitur sapientia.

II. Quod eadem nomina proprie et universaliter accipiuntur.

III. Quod Spiritus sanctus sicut Patri et Filio est communis, ita commune nomen habet proprium.

DISTINCTIO XI.

CAP. I. Quod Spiritus sanctus procedit a Patre et Filio, quem tamen Graeci a Filio procedere difficiuntur.

II. De convenientia Latinorum et Graecorum¹⁰ in sensu et differentia in verbis.

¹ Supple: sit, vel lege cum edd. 7, 9 processerit.

² Codd. A B sicut.

³ Codd. CKL natura, sed male.

⁴ Codd. A BD verbum voluntate post Filium locant; postea codd. AEK M P R S T cum ed. 4 omitunt et; denum codd. C et R pro vel habent aa.

⁵ Ed 1 praemittit vel ante potuerit.

⁶ Cod. H Utrum.

⁷ Cod. E hic et deinceps Item loco Quod.

⁸ Codd. cum edd. 1, 9 intelligibit, quod licet explicari possit, castigavimus tamen ope edd. 2, 7.

⁹ Codd. D H L qui pro quad. Mox codd. ACE I Q R S T post Filii adiuncit et.

¹⁰ Codd. B K N Graecorum et Latinorum.

¹¹ Per lapsum librarium multi codd. et ed. 4 proprius pro prius, cod. H per prius.

DISTINCTIO XII.

CAP. I. Utrum Spiritus sanctus prius¹² vel plenus procedat a Patre quam a Filio.

II. Quod Spiritus sanctus principaliter et proprie dicitur procedere a Patre.

DISTINCTIO XIII.

CAP. I. Quare¹³ Spiritus sanctus, cum sit de substantia Patris, non dicatur genus, sed tantum procedens.

II. Cur Filius dicatur procedere, cum Spiritus sanctus non dicatur gigni.

III. Quod non potest mortalis distinguere inter generationem Filii et processionem Spiritus sancti.

IV. Utrum Spiritus sanctus debet dici ingenitus, cum non sit genus.

DISTINCTIO XIV.

CAP. I. De gemina processione Spiritus sancti, temporali et aeterna.

II. Quod non summa dona Spiritus sancti, sed etiam ipse Spiritus sanctus¹⁴ datur hominibus et mittitur.

III. An¹⁵ viri sancti possint dare Spiritum sanctum.

DISTINCTIO XV.

CAP. I. Quod Spiritus sanctus a se ipso datur et Filius a se ipso mittitur.

II. Quomodo intelligenda sit missio utriusque.

III. Quod a Spiritu sancto etiam¹⁶ Filius sit missus.

IV. Quod Filius etiam sit datus¹⁷ a se ipso.

V. Quomodo intelligendum sit illud¹⁸: A me ipso non veni.

VI. Utrum semel tantum sit missus Filius, an saepè.

VII. De duobus modis missions Fili.

VIII. Quod secundum alterum modum semel sit missus, secundum alterum saepè, et secundum alterum modum dicitur missus in mundum, secundum alterum non.

IX. Quare Pater non dicitur missus.

X. Quod Filius et Spiritus sanctus non sunt quasi¹⁹ minores Patre, quia missi.

DISTINCTIO XVI.

CAP. I. De missione Spiritus sancti, qua fit duobus modis, visibiliter et invisibiliter²⁰.

II. Quod Filius, secundum quod homo, non modo Patre, sed Spiritu sancto etiam minor est.

DISTINCTIO XVII.

CAP. I. Quod Spiritus sanctus es caritas, qua diligimus Deum et proximum.

¹² Codd. A L Quod.

¹³ Codd. F P B S T et ed. 4 addunt Deus, quod et legunt codd. CHN, omisso tamen sanctus in CH, et Spiritus sanctus in N.

¹⁴ Codd. MN utrum.

¹⁵ Ita legas, ut etiam iungas cum sancto, non cum Filius, quo germanum habebas sensum. In cod. B deest etiam.

¹⁶ Cod. C datur.

¹⁷ Deest illud in codd. A E F K M P R T et ed. 4.

¹⁸ Omititur quasi in codd. C H P R.

¹⁹ Inter titulum hunc et sequentem habetur haec rubrica in cod. H: Cum sit Filius minor Patre secundum formam creatam, in qua apparuit, cur non Spiritus sanctus similiter. idem repertur in codd. G L, ex excepto, quod pro Cum sit Filius legitur Cur Filius sit et omittitur creatam cur et similiter; in cod. G post apparuit additur et.

- II. Quod fraterna¹ dilectio est Deus nec Pater vel Filius , sed tantum Spiritus sanctus.
- III. Quod non est dictum per causam illud : Deus caritas est, sicut illud: Tu es patientia mea et spes mea.
- IV. Quomodo Spiritus sanctus mittatur vel detur nobis.
- V. Utrum Spiritus sanctus augeatur in homine, vel minus et² magis habeatur vel detur, et an detur habenti et non habenti.
- VI. Quod aliqui dicunt, caritatem Dei et proximi non esse Spiritum sanctum.

DISTINCTIO XVIII.

- CAP. I. Utrum concedendum sit, per donum dari dona.
- II. Utrum Spiritus sanctus eadem ratione dicatur donum , quia datum sive donatum.
- III. Quod sicut Filius nascendo accepit non tantum, ut esset Filius , sed etiam essentia³, ita Spiritus sanctus procedendo accepit non tantum, ut esset donum , sed ut esset essentia.
- IV. Quod Spiritus sanctus dicitur donum et donatum secundum duos modos praedictos processionis, qui⁴, secundum quod donum est, refertur ad Patrem et Filium; secundum quod datum , ad eum qui dedit et ad eos quibus datur.
- V. An Filius , cum sit nobis datum, possit dici noster , ut Spiritus sanctus.
- VI. Utrum Spiritus sanctus ad se ipsum referatur.

DISTINCTIO XIX.

- CAP. I. De aequalitate trium personarum.
- II. Quod aeternitas et magnitudo et potentia in Deo unum est⁵, etsi videantur diversa.
- III. Quod allqua personarum aliam non excedit magnitudine, quia non est maior una persona quam alia, nec minus aliquid dñe quam una, nec tres quam duas vel una.
- IV. Quomodo dicitur Pater esse in Filio et Filius in Patre et Spiritus sanctus in utroque.
- V. Quod nulla personarum pars est in Trinitate.
- VI. Quare tres personae dicantur summa unum.
- VII. Cum dicimus, tres personas esse unam essentiam, nec ut genus de speciebus nec ut speciem de individuis praedicamus, quia non est essentia genus, et persona species, vel essentia species et personae individua.

¹ Codd. BENPT superna , Magistri texto refragante. Mox codd. MP non pro nec ; codd. ER nec pro vel .

² Codd. EH et edd. 7, 9 vel ; codd. HP primo loco ponunt magis . Mox codd. ACES : vel non habenti , pro et non habenti ; sed male.

³ Intellige cum cod. I sed ut esset essentia . In fine tituli edd. 7, 9 non male legunt: sed etiam ut .

⁴ Codd. AFIK PQS quod pro qui .

⁵ Cod. E sunt et cod. R sint . Mox in codd. BQ verbo videantur additur esse . Mox post persona in codd. BDGHN et edd. 7, 9 deest quam .

⁶ Codd. BDPQRST non .

⁷ Codd. BQ potestate . Pro exceedit codd. GHLNQQR legit excellit .

⁸ Cod. D haec .

⁹ Cod. ACFOPS hic addunt est .

- VIII. Quod nec¹⁰ secundum materialem causam dicuntur tres personae una essentia.

IX. Nec ita dicuntur tres personae una essentia ut tres homines una natura vel unius naturae.

X. Utrum tres personae differant numero , quae proprietatis distinctiae sunt.

XI. Quare tres personae simul non sunt maius aliquid quam una.

XII. Quod Deus non est dicendus triplex , sed unus.

DISTINCTIO XX.

CAP. I. Quod aliqua personarum non excedit aliam potentia¹¹.

II. Quod non minus potest Filius quam Pater.

III. De objectionibus haereticis contra hoc¹² et responsibus catholicis.

DISTINCTIO XXI.

CAP. I. Quomodo possit dici solus Pater vel solus Filius vel solus Spiritus sanctus , cum sint inseparabiles.

II. Utrum debeat dici solus Pater est Deus, vel solus Filius est Deus, vel solus Spiritus sanctus est Deus; an Pater est solus Deus , Filius est solus Deus, Spiritus sanctus est solus Deus.

III. Quomodo Trinitas dicatur¹³ solus Deus , cum ipsa sit cum spiritibus et animabus sanctis.

DISTINCTIO XXII.

CAP. I. De nominum differentia¹⁴ , quibus utimur loquentes de Deo.

II. De his¹⁵ qua temporaliter Deo convenient et relative dicuntur.

III. De hoc nomine, quod est Trinitas¹⁶.

IV. De his¹⁷ qua proprie ad singulas personas pertinent, et de his qua unitatem essentiae significant.

DISTINCTIO XXIII.

CAP. I. De hoc nomine, quod est¹⁸ persona , quod cum secundum substantiam dicatur, non singulariter , sed pluraliter accipitur in summa.

II. Quia necessitate dictum sit¹⁹ tres personae a Latinis, et a Graecis tres hypostases vel substantiae.

III. Quare non dicimus, Patrem et Filium et Spiritum sanctum esse tres Deos , ut tres personas.

IV. Cur non dicimus tres essentias , ut tres personas.

V. Quid non est diversitas vel singularitas vel solitudo , sed unitas et trinitas et distinctio et identitas.

¹⁰ Codd. ACEFI MOP QRT et ed. I differentiis ; mox codd. BE utuntur pro utimur .

¹¹ Codd. AFR illis .

¹² Codd. CEGHLM et edd. I, 7, 9 paucis immutatis hic addunt: De illis quae temporaliter Deo convenient et non dicuntur relative ; ubi codd. HM his pro illis legunt, et CE cum ed. 4 omittunt non . Cod. T solum habet: et de illis quae temporali Deo convenient . Sequuntur auctoritatem meliorum et plurimorum mss., qui hanc partem tituli ex ipso textu Magistri a rubricis fortassis transuntam penitus omitteunt.

¹³ Cod. D illis .

¹⁴ Codd. DH omittunt quod est . Mox particula cum deest hic quidem in multis codd. et ed. I, habetur tamen in omnibus infra, ubi hic titulus capitulo praemittitur; ubi etiam edd. 7, 9 post dicatur inserunt particularum tamen .

¹⁵ Cod. D dictae sint , cod. C dicuntur , codd. PRST dicamus ; mox cod. D omitti esse .

VI. Quod non debet dici Deus multiplex.

DISTINCTIO XXIV.

Quid significetur his nominibus unus¹, duo vel duae, tres vel tria, trinus vel trinitas, plures vel pluramitas, distinctus vel distinctae, cum his optimus loquentes de Deo.

DISTINCTIO XXV.

CAP. I. Quid significetur hoc nomine persona in plurali numero, scilicet cum dicuntur personae².

II. De triplici acceptione huius nominis persona in Trinitate.

III. Ex quo sensu dicatur alia persona Patris, alia Fili³, sive aliud in persona Pater, aliud Filius.

IV. De hoc nomine hypostasis.

DISTINCTIO XXVI.

CAP. I. De proprietatibus personarum et de nominibus earum relativis.

II. Quod non omnia dicuntur de Deo secundum substantiam, quædam enim secundum relationem, nihil tamen secundum accidens.

III. Quare dicatur, proprium esse Unigeniti Filium Dei esse, cum etiam homines sint filii Dei.

IV. Quod homo dicitur filius Trinitatis et Trinitas pater hominum.

V. Quod Spiritus sanctus eadem proprietate donum dicitur, quia Spiritus sanctus, et utroque modo relative ad Patrem et⁴ Filium.

VI. Utrum Pater vel Trinitas ipsa vel Filius⁵ possit dici Spiritus sanctus.

VII. Quod non omnia⁶, quæ relative dicuntur, suis ad se vicissim respondent vocabulis.

DISTINCTIO XXVII.

CAP. I. Quae sint⁷ illæ proprietates, quibus distinguntur personæ.

II. Quod non est omnino idem dicere: esse patrem et genuisse vel habere filium.

III. Quod proprietates determinant hypostases, non substantiam, id est naturam.

IV. De generali regula eorum quae ad se, et eorum quae relative dicuntur.

V. An secundum substantiam dicatur Deus de Deo et huiusmodi.

DISTINCTIO XXVIII.

CAP. I. Quod non tantum tres sunt proprietates personarum.

¹ Solus cod. B et edd. 7, 9 addunt *vel una*, quæ verba infra in ipso texto Magistri habentur. Mox codd. CFPST *utamur pro utitur*.

² Verba post *numero* omituntur in cod. D. Codd. ER tres personæ.

³ In cod. M et edd. 1, 2, 7, 9 post *alia Fili* addunt *alia Spiritus sancti* et similiter post *Filius* addunt *alius Spiritus sanctus*.

⁴ Septem codd. et ed. I *rel* in sensu copulativo.

⁵ Ed. 2, 7, 9 transponunt sic: *Pater vel Filius vel Trinitas ipsa*.

⁶ Purim codd. et ed. I hic male *omnino*, qui tam in textu *omnia* legunt. Mox cod. C *ad invicem*, ed. 1 *suis vicissim*, ubi ceteri codd. *a se vicissim* pro *ad se vicissim*, quod cod. M et ed. 7, 9 habent.

⁷ Codd. nonnulli *sunt*.

⁸ Cod. K *An.*

II. An solus Pater debet dici non - genitus vel non - Filius, sicut dicitur ingenitus.

III. De proprietate, quam nota ingenitus.

IV. Responsio Ambrosii contra Arianos de ingenito.

V. An diversum sit esse Patrem et esse Filium.

VI. Si⁹ sapientia genita dicitur secundum relationem, vel secundum substantiam.

VII. De imagine.

DISTINCTIO XXIX.

CAP. I. De principio.

II. Quod ab aeterno Pater est principium et Filius, sed¹⁰ non Spiritus sanctus.

III. Quomodo Pater sit principium Filii, et ipse¹⁰ cum Filio Spiritus sancti.

IV. An eadem notio¹¹ Pater et Filius sint principium Spiritus sancti.

DISTINCTIO XXX.

CAP. I. De his quæ temporaliter de Deo dicuntur, et relative secundum accidentem, quod non Deo, sed creaturis accedit.

II. An Spiritus sanctus dicatur datum vel donatum relative ad se, cum a se detur.

DISTINCTIO XXXI.

CAP. I. An Filius dicator aequalis vel similis Patri secundum substantiam.

II. De sententia sancti Hilarii, qua in Trinitate personarum propria ostendit.

III. Quare Patri attributior unius.

IV. Quare Pater et Filius dicuntur esse¹² unus vel unus Deus, sed non unus.

V. Quare dicitur esse aequalitas in Filio.

VI. Quare in Spiritu sancto dicitur esse utriusque¹³ concordia vel connexio.

DISTINCTIO XXXII.

CAP. I. Utrum Pater vel Filius ea dilectione diligat¹⁴, quæ procedit ab utroque, id est Spiritu sancto.

II. Utrum Pater sit sapiens sapientia, quam genit¹⁵.

III. An Filius sit sapientia se ipso vel per se ipsum.

IV. An una tantum sit sapientia Patris¹⁶.

V. Sicut in Trinitate est dilectio, quae est Trinitas, et tandem Spiritus sanctus est dilectio, quae non est Trinitas, nec ideo sunt duas dilectiones, ita et de sapientia.

⁹ Codd. ADFS et pro sed; mox codd. ER sed non cum Filiio Spiritus S.

¹⁰ Codd. ER et ipse Filius principium Spiritus sancti.

¹¹ Codd. ER ratione.

¹² Esse deest in codd. BDM.

¹³ In codd. GLN M clare scriptum reperitur utriusque, quod correspondet textui, ceteri codd. et omnes edd. eius loco habent virtus.

¹⁴ Ed. 2, 7, 9 se diligunt; cod. S addit *vel diligatur*. Mox codd. BCES: i. e. Spiritus sanctus, cod. S tamen addit vel Spiritu sancto.

¹⁵ Codd. GHLM hic adnectunt: Utrum Filius sit sapientia genita vel ingenita. Poulo ante cod. C cum quatuor edd. male: sapientia qua genuit.

¹⁶ Codd. A CES cum ed. I iungunt hunc titulum cum sequenti, in quo cod. B post in Trinitate est addit una.

VI. Quare Pater non dicitur sapiens sapientia genita, sicut dicitur diligens dilectione, quae ab ipso procedit.

DISTINCTIO XXXIII.

CAP. I. Utrum proprietates personarum sint ipsae personae vel divina usia.

II. Quomodo proprietates possint esse in natura Dei nec eam¹ determinent.

DISTINCTIO XXXIV.

CAP. I. De verbis Hilarii, quibus secundum pravorum intelligentiam videtur dicere, non idem esse divinam natum et rem naturae, et non idem esse Deum et quod Dei est.

II. Utrum ita possit dici: unus Deus trium personarum, ut dicitur una essentia trium personarum; et tres personae unius Dei, ut tres personae unius essentiae.

III. Quod potentia, sapientia, bonitas in Scriptura interdum ad personas distincte referuntur.

IV. Quare Patri potentia, Filio sapientia, Spiritui sancto bonitas tribuantur, cum sit una potentia, sapientia, bonitas trium.

V. De hoc nomine homousion, ubi in auctoritate receptum sit, et quid significet.

DISTINCTIO XXXV.

CAP. I. De scientia, praescientia, providentia, dispositione et praedestinatione Dei.

II. De quibus sit praescientia vel providentia.

III. De quibus dispositio.

IV. De quibus praedestinatio.

V. De quibus providentia.

VI. De quibus sapientia vel scientia.

VII. Utrum praescientia vel dispositio vel praedestinatio Dei esse poterit, si nulla essent futura.

VIII. Quod scientia Dei es de temporalibus et aeternis.

IX. Quomodo omnia dicuntur esse in Deo et vita in eo.

DISTINCTIO XXXVI.

CAP. I. Utrum omnia debant dici esse in Dei essentia, ut in Dei cognitione vel praesentia² esse dicuntur.

II. Qua ratione bona dicuntur esse in Deo et non mala.

III. Utrum idem sit: omnia esse ex Deo et³, per ipsum et in ipso.

IV. Quod omnia sunt in quolibet trium et per ipsum et in ipso.

V. Quod non omnia, quae ex Deo sunt, etiam de ipso sunt.

DISTINCTIO XXXVII.

CAP. I. Quibus modis dicitur Deus esse in rebus.

II. Quod Deus non ubicunque est habitat, sed e converso⁴.

III. Ubi erat Deus, antequam esset⁵ creatura.

IV. Quod Deus, cum sit in omnibus rebus essentialiter, non tamen colognatur sordibus rerum.

V. Cum Deus sit ubique et semper, non tamen localis, nec loco nec tempore moveatur.

VI. Quibus modis aliquid dicatur locale vel⁶ circumscriptibile.

VII. Quid sit mutari secundum tempus.

VIII. Utrum spiritus creatus sint locales et circumscriptibiles.

IX. Quod Deus est ubique sine locali motu.

DISTINCTIO XXXVIII.

CAP. I. An scientia vel praescientia Dei sit causa rerum vel e converso.

II. Utrum praescientia Dei possit falli.

DISTINCTIO XXXIX.

CAP. I. Utrum scientia Dei possit augeri vel minui vel aliquo modo mutari.

II. An Deus possit noviter vel ex tempore scire vel praescire aliquid.

III. Utrum Deus possit scire plura, quam scit⁷.

IV. Quod Deus et semper et simul scit omnia.

DISTINCTIO XL.

CAP. I. An aliquis praedestinatus possit damnari vel reprobus salvari.

II. Quid sit reprobatio Dei, et in quibus consideretur, et quis⁸ sit praedestinationis effectus.

DISTINCTIO XLI.

CAP. I. Utrum aliquid sit meritum obdurationis vel misericordiae.

II. De variis super hoc carnalium opinioribus.

III. An ea quae semel scit Deus vel praescit, semper sciat vel praesciat et semper scierit vel⁹ praescierit.

DISTINCTIO XLII.

CAP. I. De omnipotencia Dei, quare dicatur omnipotens, cum nos multa possimus¹⁰, quae ipse non possit.

II. Quomodo dicatur Deus omnia posse.

III. Quod omnipotencia Dei secundum duo consideretur¹¹.

DISTINCTIO XLIII.

CAP. I. Invectio contra illos qui dicunt, Deum nil posse, nisi quod vult et facit.

DISTINCTIO XLIV.

CAP. I. An Deus possit facere aliquid melius, quam facit, vel alio vel¹² meliori modo.

II. Utrum Deus semper possit omne quod potuit.

DISTINCTIO XLV.

CAP. I. De voluntate Dei, quae essentia Dei est, et de signis eius.

II. Quod, licet idem sit Deo velle quod esse¹³, non tamen potest dici, Deus omnia esse quae vult.

¹ Codd. C H O eandem, cod. B ipsam.

² Codd. P Q R S T praesentia, sed male.

³ Codd. P Q R S T vel.

⁴ In cod. D falso: Quod Deus ubicumque est habitat, sed non e converso.

⁵ Codd. B G L M Q hic addunt aliqua. In fine seq. tit. cod. O evanum pro rerum.

⁶ Codd. A E P R cum ed. 1 aut.

⁷ Codd. A B G L N Q sciat.

⁸ Codd. A E P Q R S quid, cod. B qui. Idem cum codd. Q T post effectus addunt vel modus.

⁹ Pro secundo et tertio vel plurimi codd. et edd. et.

¹⁰ Codd. A M P Q R S T possimus; mox solus cod. D cum edd. 2, 7, 9 potest pro possit.

¹¹ Codd. E Q cum edd. 2, 7, 9 consideratur.

¹² Codd. C S omitunt vel.

¹³ Codd. B transponit esse et velle et deinde omittit omnia.

- III. De intelligentia harum locutionum: Deus scit vel¹ Deus vult, Deus scit omnia vel vult aliquid.
 IV. Quod Dei voluntas summe bona causa est omnium, quae naturaliter sunt, cuius causa non est querenda, quia prima et summa causa est omnium.
 V. Quibus modis accipitur² Dei voluntas.
 VI. Quod praecepio, prohibeo, permisso, consilium, operatio nomine voluntatis interdum³, intelliguntur.
 VII. Utrum Deus velit ab omnibus fieri ea quae praecepit, vel non fieri⁴ quae prohibet.

DISTINCTIO XLVI.

- CAP. I. Quod voluntas Dei, quae ipse est, in nullo cassari potest.
 II. Quomodo intelligentum sit illud: Volui congregare filios tuos, et nolivisti; et illud: Qui vult omnes homines salvos fieri.
 III. Utrum mala Deo volente vel nolente fiant.
 IV. Quomodo intelligentum sit illud Augustini: Mala fieri bonum est.

V. De multiplici acceptione boni.

VI. Quod mala universitate valent.

VII. Quod in Deo non est causa, ut sit homo deterior.

DISTINCTIO XLVII.

CAP. I. Quoniam⁵ voluntas Dei de homine impletur, quocumque se vertat.

II. Ex quo sensu quaedam dicuntur fieri contra Dei voluntatem.

III. Quare praecepit Deus omnibus bona facere et mala vitare, et si⁶ non id ab omnibus vult impleri.

DISTINCTIO XLVIII.

CAP. I. Quod homo aliquando bona voluntate aliud vult quam Deus, et mala idem quod Deus.

II. Quod Dei voluntas per malas hominum voluntates impletur.

III. Utrum placuerit viris sanctis, quod Christus pateretur et moreretur.

IV. Utrum passiones Sanctorum debeamus velle.

COMMENTARIUS IN PROLOGUM MAGISTRI.

DIVISIO TEXTUS.

Totali libro praemittit Magister prologum, in quo tangit causas suscepit operis. Dividitur autem in duas partes. In prima parte ponit rationes, quae moverunt¹ ipsum ad aggrediendum praesens negotium sive opus; in secunda rationes, quae debent movere discipulos ad benignem audiendum, ibi² circa finem: *In quo maiorum etc.*, ubi incipit alloqui audidores.

Prima pars dividitur iterum in duas, quia duplex ratio potest movere aliquem ad opus faciendum, scilicet *amor boni* et *odium mali*. *Primo* ergo ponit rationes sumtas ex parte *amoris boni*, scilicet catholicae veritatis. *Secundo* ex parte *odi mali*, scilicet haereticæ pravitatis, ibi: *Quamvis non ambigamus etc.* Prima pars habet quatuor particulas. In prima tangit³ causam excitantem; et haec est desiderior mercedis et spes auxiliis sub exemplo viduinae et parabola Samaritanæ. In secunda ponit causam retrahentem, quae duplex est, scilicet laboris immensitas et propria infirmitas, ibi: *Delectat*

nos etc. In tertia ponit causam ipsum⁴ propellentem, et haec est zelus ipsum accendens, ibi: *Quam vicit zelus etc.* In quarta ponit causam compellentem et praevalentem, ibi: *Non valentes etc.*, et haec est petitio fratrum studiosorum, quibus non potest quis ire resistere, sed quodammodo necessario oportet collum subiungere.

DUBIA CIRCA PRIMAM PARTEM PROLOGI MAGISTRI.

DUB. I.

Sed quaeritur de hoc quod dicit: ⁵ *Opus agere praeansim*; sed praesumingio est peccatum: ergo peccavit.

RESPONDEO: Est praesumingio *confidentiae* de divino auctorito, et praesumingio *superbiae*, quae est de proprio ingenio. Prima non est peccatum, sed est virtus⁶; secunda vero est peccatum; sed de prima loquitur Magister.

Vel aliter: Est praesumingio secundum *veritatem*, et est praesumingio secundum *propriam aestimationem*.

¹ Codd. BDGHJKN omitunt *vel*. Cod. A omittit ultima sex verba.

² Cod. D *accipiat*.

³ Codd. ABCEQ omitunt *interdum*. Pro *intelliguntur* in cod. L *accipiuntur*.

⁴ Cod. ER adiungit *ea*. ⁵ Codd. BFLMN *Quod*.

⁶ Pro *etsi* codd. BDGHJLNQ et ed. ⁴ *sed*, codd. PS si. In principio huius tituli codd. PQRST cum ed. I *praecepit* pro *praecepit*.

NOTAE AD COMMENTARIUM.

¹ Cod. I. et ed I *movent*.

² Suppelvimus *ibi*, scudi et paulo infra post *dividitur* particulam *iterum* ex mss. et ed. I.

³ Cod. W et X *ponit*. Mox aliqui codd. ut FGK ee ff cum ed. I *hoc rst loco haec est*, quae lectio adiungit bis in sequentibus occurrit, sed non ita bene.

⁴ Vat. indebet et contra mss. ac ed. I omittit *ipsum*.

⁵ Praeter fidem mss. et ed. I in hoc dubio et in sequentibus Vat. omittit haec verba preambula. Dein Vat. textum Magistri integre exhibet, post *opus* addendo *ultra vires nostras*, quae tamen verba desunt in mss. et ed. I. Haec omisso et mutatio præambulorum in omnibus fere dubiis literalibus totius Commentarii occurrit in Vat., sicut iam in Prolegominis observatum est.

⁶ Minus bene et reluctandibus mss. cum ed. I, hic Vat. addit *indictum*.

nem. Prima est reprehensibilis, quia superbiae, secunda landabilis, quia humilitatis, nec est culpabilis in aliquo; vir enim humili in omnibus¹ operibus suis se reputat indignum et quasi praesumptuosum.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Prolatis duobus denariis supererogant;* quae sit ista supererogatio. Si tu dicas, quod sit magistrorum et Sanctorum superadditio ad sacram Scripturam; contra, Damascenus²: «Quae tradita sunt nobis per Legem et Prophetas veneremur, nihil ultra haec inquirentes».

Item, Apocalypsis ultimo³: *Si quis apposuerit super haec, apponet ei Dominus plagas.*

RESPONDEO: Dicendum, quod est additio *distractio*, et est additio *completa*. Addens primo modo non supererogat, sed magis diminuit et subvertit; et tales sunt haeretici, quibus datur maledictio. Addens secundo modo supererogat, quia salvo sensu Scripturae⁴ ipsam dilucidat. Per *duos* igitur *denarios* duo intelligo Testamenta, per *Samaritanum*, Christum, per *semivivum*, hominem gratuitis expoliatum et vulneratum in naturalibus, per⁵ *supererogationem* intelligo doctorem exponentem.

Vel aliter dicendum, quod est additio, in qua *alia solutio*. additum est *contrarium*, et est⁶, in qua additum est *diversum*, et est, in qua additum est *consonum*. Prima additio est erroris, secunda praesumptionis; quia praesumto est dicere in sacra Scriptura aliquid omnino diversum ab his, quae in ea expressa sunt; tercia fidelis instructionis; quia quod implicatum est explicat.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Quam vincit zelus domus Dei*, quis sit iste zelus. Et quare magis

hoc zelo accenditur contra *animales* et *carnales* quam contra superbos et alios peccatores? Et cum zelus sit amor privatus, non videtur quod deberet zelo accendi.

Præterea⁷, cum maius peccatum sit superbia, videtur quod magis deberet accendi contra superbos.

RESPONDEO: Ad primum dicendum, quod zelus est amor nolens habere consortium in amato. Zelus malus vita omne consortium, sed zelus bonus vitat tantum malum⁸; unde veri zelatores domus Dei non possunt videre in Ecclesia vita, quin insurgant contra ipsa. Unde Ioannis secundo dicit Glossa⁹: «Zelus bonus est, quo animus, abiecto humano timore, accenditur et eo comeditur, quo quaelibet prava, quae viderit, corrigeri satagit, et si nequeritur, tolerat et gemit».

Ad secundum dicendum, quod Magister speciatis in Ecclesia zelabat fidem; et ideo magis succendebat¹⁰ contra fideli corruptores. Dupliciter autem corruptio quis fidem: aut motus perversitate voluntatis et affectionis; et hic dicitur *carnalis*. Nam caro dicitur hic carnalis affectio, secundum illud ad Galatas quinto¹¹: «Manifesta sunt opera carnis etc.» Alio modo corruptio quis, motus perversitate *iudicii*; et hic dicitur *animalis*, quasi phantasticus, quia phantasiae pervertunt iudicium rationis.

DUB. IV.

Quas bigas agitat in nobis Christi caritas.

CONTRA: Ecclesiastis nono¹²: *Nemo scit, utrum odio, an amore dignus sit.*

RESPONDEO: Dicendum, quod caritas uno modo dicit virtutem gratuitam, alio modo dicit large amo-

¹ Vat. cum recentiore cod. cc *nec est culpabilis, qui in omnibus*, quae lectio mutila exindeque vim dictis distrahebatur resarcitur ex antiquioribus mss. et ed. 4.

² Libr. I. de Fide orthod. c. 4: Omnis, quae nobis tam per Legem et Prophetas, quam per Apostolos et Evangelistas tradita sunt, amplectimur, agnoscamus et veneramur; nec ultra ea quidquam inquirimus. — In quo texto Vat. post *ultra* omittit *haec*, quoniam in tene omnibus mss. et ed. 4 habetur.

³ Vers. 18, ubi Vat. cum Vulgata contra mss. et ed. 1. *ad haec pro super haec*; deinde Vulgata legit *apponet Deus super illum plagas*.

⁴ Faventibus antiquioribus mss. et ed. 4 nec non constructione grammatical, substitutius *Scripturae* loco *Scripturam*, quod Vat. cum recentiore cod. cc habet.

⁵ Minus clare Vat. cum cod. cc legit *et loco per, obtinetibus vetustioribus mss. cum ed. 4.*

⁶ Cod. N hic et paulo post repetit verbum *additio*.

⁷ Vat. præter fidem mss. et sex primorum codd. *Item.*

⁸ Supple: consortium. — Lectio in texture recepta et præcedentibus conformior supradicitur a mss. antiquioribus ac ed. 4 pro lectione Vat. et cod. cc *malos*. — Mox perturbatum, immo mendosam lectionem Vat. et paucorum codd. ut AFK cc

quae insurgunt contra ipsam emendavimus ope aliorum mss. et ed. 4.

⁹ Glossa apud Lyranum loc. cit. v. 19, ita habet: Bonus zelus est fervor animi, quo mens, abiecto humano timore, pro defensione veritatis accenditur. Ab eo comeditur qui quaelibet prava, quae viderit, corrigeri satagit; si nequit, tolerat et gemit. — Quod secundum propositionem cod. O magis quam ceteri cod. cum allegatis convenit, quia post *timore* habet pro *defensione veritatis*; quod secundum propositionem Vat. a mss. et ed. 4 discordens legit *tendit ut pro comeditur quo ac propter variataam constructionem in fine propositionis satagat, tolerat, gemat*.

¹⁰ Vat. *Magister accendebat*. Omnes, mss. habent *succendebat*; plures vero ut M aa bb ee *magis pro Magister*, quam lectionem tanquam unice veram, utpote obiectio superius posse conformem, præferimus. Error allorum mss. faciliter ex eo indicatur, quod duo ista vocabula eodem fere modo abbreviantur.

¹¹ Vers. 48, ubi Vulgata post *sunt* addit *autem*. — Mox post *quis supple fidem*, quod et ed. 4 habet.

¹² Vers. 1, in quo texto restituiimus ex multis mss. ut AFGI K T etc. et ed. 4, ac Vulgata *utrum loco an.*

rem malum appretiantem amatum: unde caritas¹, *anor carius*. Primo modo sumta caritate, verum est, quod certitudinaliter nescit aliquis²; potest tamen aliquo experimento dulcedinis divinae misericordiae hoc coniicere probabiliter; secundo modo potest scire. Et si primo modo dicit Magister, non dicit asserendo, sed coniicendo; si secundo modo, tunc assertive potest intelligi; et sic patet illud.

DIVISIO TEXTUS SECUNDÆ PARTIS PROLOGI.

Quamvis non ambigamus etc. Supra posuit Magister rationes moventes ex approbatione³ boni; hic ponit rationes moventes ex odio et detestatione mali; et hoc est malum haereticae perversitatis. Habet autem haec pars quaator particulias. In prima parte tangit eorum perversitatem, quae consistit in calumniando bonum et verum ex erroris caceitate et invidiae pari malignitate⁴. In secunda tangit huius perversitatis radicem, quae est suggestio diabolica et propria superbia, ibi: *Quam Deus huius saeculi*. In tercia tangit huius erroris diffusionem⁵, quae est per falsam superstitionem et mendacem et contentiosam locutionem, ibi: *Habent rationem sapientiae in superstitione*. In quarta infert rationem, quea ipsum movit ad praesentis operis compilacionem, ibi: *Horum igitur Deo odibilem*. Et ratio haec est subversio erroris.

DUBIA CIRCA LITTERAM SECUNDÆ PARTIS
PROLOGI.

DUB. V.

Quaeritur de hoc quod dicit: *Veritati non intellectae*. Videatur enim⁶, quod dicat male, quia veritas est lux intelligibilis, sicut lux corporalis sensibilis; sed oculus habens visum non potest ignorare lucem sensibilem: ergo pari ratione nec intellectus ignorabit lucem intelligibilem. *Si tu dicas*, quod non est simile; quaeritur, quare non est simile, et quare magis deficit natura intellectui quam sensui?

RESPONDEO: Dicendum, quod simile est, si quis attendat. Triplicem enim est causa, quare aliquis non videt visibile: aut enim non videt, quia non *vult* respicere, aut si vult, impeditur propter *defectum organi*, aut propter *absentiam lucis*. Hoc manifestum est. Similiter in spiritualibus intellectus⁷ frequenter aliqua non intelligit, quia non *vult* considerare; aliquando vero non intelligit propter *impedimentum ex parte corporis*, ut patet in phreneticis et stultis; aliquando propter *absentiam lucis*. Licet enim lux increata se non subtrahat quantum ad *essentiam vel quantum ad qualia*cumque influentiam, subtrahit⁸ tamen se homini, cum peccavit, quantum ad influentiam *perfectam*; unde dicitur influisse ei ignorantiam. Unde sicut oculus in tenebris errat, sic hodie miser humanus intellectus. Cum autem plene restituerit⁹ in lucem, sicut oculus videre poterit omne visibile, sic intellectus omne intelligibile.

DUB. VI.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Veritati offendenti*. Contra: «Omnis homines natura scire desiderant», sicut etiam esse beati; sed beatitudo neminem offendit, quia omnes eam desiderant: ergo nec veritas offendit aliquem.

RESPONDEO: Dicendum, quod est loqui de veritate quantum ad primum effectum, qui est *illuminare*; et quantum ad istum nemo ipsum odit: omnes enim naturaliter desiderant illuminari. Est iterum loqui quantum ad effectum consequentem, qui est *arguere*; et hunc habet in malis. Manifestando enim mala redarguit mala facientem¹⁰; et inde est, quod mali odunt veritatem, quia sicut dicitur Iohannis tertio¹¹: *Qui male agit, odit lucem*.

DUB. VII.

Qui contentioni studentes contra veritatem sine foedere bellant. Contra: Tertii Esdrae quarto¹²: *Magna est veritas et fortior omnibus*. *Omnis terra veritatem invocat, et omnes tremunt eam*.

¹ Vat. hic addit *dicitur quasi*, sed castigatur ex mss. et ed. 1.

² Reluctantibus mss. et ed. 1, verbis ita transpositis *verum est certitudinaliter, quod nescit aliquis*, Vat. sensum Doctoris distorquet. Cod. cc omittit *quod*. Nox post *tamen* ed. 1 satis bene addit *praepositionem ex*, et cod. M habet *aliquis pro aliquo*. S. Doctor sententiam, quam hic proponit, fusius exponit infra d. 18, p. 1. a. 1. q. 3. et Comment. in Ioan. c. 14. n. 999. (Supplem. Bonelli, tom. 1.).

³ Ed. 1 *appetitione*.

⁴ Codd. diversimodo hic legunt; cod. V omittit *caceitate*, cod. S cum ed. 1 omittit *pari*; cod. O habet *pravae loco pari*; alii alter, sed corrupte; nihil immutandum duximus.

⁵ Prave et contrae codd. ac ed. 1 legit Vat. *defensionem*.

⁶ Adiecionis ex mss. et ed. 1 *enim*.

⁷ Cod. T adiungit hic *enim*, mutata in praecedentibus in-

terpunktionem; omisso squidem puncto post *est* habet *hoc manifestum est similiter in spiritualibus*; candem interpunktionem et plures alii codd. exhibent; sed non ita bene.

⁸ Plures codd. ut F G H K Y Z et edd. 2, 3, 4, 5, 6 minus bene *subtrahit*, quorum tamen aliqui sibi non constantes mox habent *peccavit*. — De influentia lucis increatae vide infra d. 3. p. 1. q. 1. Scholion.

⁹ Cod. N. hic addit *intellectus*. Circa finem propositionis *Vat. intelliget pro intellectus*, contradicentibus permixtis mss. et ed. 1.

¹⁰ Aristot., I. Metaph. text. 1.

¹¹ Corruptam lectionem Vat. *manifestatio enim mali redarguit faciem* emendavimus ex mss. et ed. 1.

¹² Vers. 20.

¹³ Vers. 35. et 36, ubi Vulgata: *Et veritas magna et fortior omnibus*.

RESPONDEO: Dicendum, quod¹ est loqui de veritate *simpliciter*, vel de veritate *in hoc sive in speciali*. *Primo modo* veritas est inexpugnabilis, et ideo praevalet; et sic intelligitur illud Esdrae. Est iterum loqui de veritate *secundo modo*; et² sic contingit eam per rationes phantasticas obumbrari et per contentionem impugnari. Unde Ambrosius super primum ad Romanos³: «Contentio est impugnatio veritatis cum confidentia clamoris».

DUB. VIII.

Ex testimonis veritatis in aeternum fundatis.
Contra: primae ad Corinthios decimo tertio⁴: *Scientia destruetur*: ergo et testimonia.

RESPONDEO: Quod testimonia veritatis sunt in aeternum fundata, sicut dicitur in Psalmo⁵: *Initio cognovi de testimonii tuis etc.* Quod obicitur, quod scientia destruetur; dicendum, quod verum est quantum ad modum docendi et considerandi, sed non quantum ad cognitionem et rationem cognoscendi, Psalmus⁶: *In aeternum Domine permanet verbum tuum etc.*

DIVISIO TEXTUS ULTIMAE PARTIS.

In quo maiorum exempla. Haec est pars ultima, in qua ponit Magister rationes moventes discipulos ad audiendum. Et dividitur haec pars in quatuor partes secundum quatuor, quae movent discipulos ad audiendum, duo quorum⁷ sunt ex parte operis, videlicet auctoritas et utilitas; duo vero ex parte

docentis, scilicet humilitas et facilitas. In primo praeparat docilitatem, scilicet in *auctoritate*. In secundo, scilicet⁸ in *utilitate*, suscitat attentionem. In dnobus autem sequentibus, scilicet *humilitate et facilitate*, captat benevolentiam.

In prima igitur parte ostendit, opus suum esse authenticum, in secunda compendiosum, ibi: *Non igitur debet hic labor*; in tercia ostendit, modum docendi esse humilem, in hoc quod vult corrigi, ibi: *In hoc autem tractatu etc.* In quarta ostendit, esse facilem ad inveniendum et memorandum, ibi: *Ut autem quod quaeritur facilius occurrat.*

DUBIUM ULTIMAE PARTIS.

DUB. IX.

Quaeritur de hoc quod dicit: *Liberum correctorem; quid vulnus dicere per hoc nomen liberum?*

RESPONDEO: Dicendum, quod liber corrector dicitur, sicut homo liber, qui «sui tantum causa est», ut dicit Philosophus⁹; sic corrector liber dicitur qui tantum gratia correctionis, non invidiae vel subsanationis corrigit. Hunc desiderat Magister exemplo Augustini secundo de Trinitate¹⁰, ubi dicit: «Magis amabo inspicere a rectis, quam timebo mordere a persidis. Gratianus enim suscipit osculum columbinum pulcherrima et modestissima caritas; dentem vero caninum vel evitare cautissima humilitas, vel retinuit solidissima veritas: magisque optabo a quolibet reprehendi, quam sive ab errante sive ab adulante landari».

¹ In Vat. deest *quod*, sed contra mss. et ed. 4. Mox ex mss. et ed. 4 substitutum in *hoc loco quantum ad hoc*, quia in *hoc* et materiae subiecta et verbis immediate subnexis magis correspondet et in operibus S. Doctoris saepius occurrit.

² Fere omnibus mss. et ed. 4 faventibus addidimus *et*.

³ Vers. 29. — *Expositio*, quae a S. Doctori et etiam a S. Thoma (hic in expos. textus) attribuitur S. Ambroso, inventur in Glossa ordinaria apud Lyranum. — Vat. contra cod. antiquiores speciem citationem omittinge ponit *super illud verbum Apostoli: Contentione, dicit.*

⁴ Vers. 8. — Mox cod. X et Z post *respondeo* addunt *dicendum*.

⁵ Psalm. 118, 152.

⁶ Psalm. 118, 89. — Cod. Y *Unde Psalmista loco Psalmus*. Paulus ante permuli cod. et pro *sed*, at minus bene.

⁷ Postulantibus mss. et ed. 4, mutavimus *quae* in *quorum*.

⁸ Vat. *In prima et in secunda in*; quamlibet actionem subnexis minus coherentem emendamus ope fere omnium mss. et ed. 4.

⁹ Libr. I. Metaph. c. 3, ubi in antiqua ed. Venetii 1489 sic legitur: *Sed ut dicimus homo liber, qui submetit et non alterius causa est.* — In ed. Paris. c. 2: *Sed quemadmodum dicimus liber homo de eo, qui sui ipsius et non alterius gratia est.*

¹⁰ In Prooemio. — In hoc textu Vat., contradicentibus antiquioribus mss. et ed. 4 necnon ed. operum S. Augustini, habet *casiostissima pro modestissima* et paulo infra post *caninum* omittit *vel*. Mss. in eo tantum ab ed. operum S. Augustini discedunt, quod legant *osculum loco caninum*, et paulo infra post *dentem* habent *vero pro autem*. Sequimur mss. — Paulus supra nullius cod. auctoritate nec non contro edd. 1, 2, 3, 6 omisso *Magister* Vat. loco *Augustini* ponit *Augustinus*.

LIBER PRIMUS SENTENTIARUM.

DE DEI UNITATE ET TRINITATE.

DISTINCTIO I.

CAP. I.

Omnis doctrina est de rebus vel de signis.

Veteris ac novae Legis continentiam diligenter indagine etiam atque etiam considerantibus nobis praevia Dei gratia innuit, sacrae paginae tractatum circa res vel signa praeципue versari. Ut enim egregius doctor Angustinus ait in libro de Doctrina christiana¹: «Omnis doctrina vel rerum est, vel signorum. Sed res etiam per signa discuntur. Proprie autem hie res appellantur, quae non ad significandum aliiquid adhibentur; signa vero, quorum usus est in significando». Eorum autem aliqua sunt, quorum omnis usus est in significando, non in iustificando, id est², quibus non utimur nisi aliiquid significandi gratia, ut aliqua Sacraenta legalia; alia, quae non solum significant, sed conferunt quod intus adiuvent, sicut evangelica Sacraenta. «Ex quo aperte intelligitur, quae hic appellantur signa, res illae videbent, quae ad significandum aliiquid adhibentur. Omne igitur signum etiam res aliqua est. Quod enim nulla res est, ut in eodem Augustinus ait, omnino nihil est; non autem et converso³ omnis res signum est», quia non adhibetur ad significandum aliiquid. Cumque his intenderit theologorum speculatio studiosa atque modesta, divinam Scripturam formam praescriptam in doctrina tenere adverteret. De his ergo nobis aditum ad res divinas aliquatenus intelligendas, Deo duce, aperire volentibus disserendum est; et primum de rebus, postea de signis disseremus.

CAP. II.

De rebus quibus fruendum est, vel utendum, et de his quae fruuntur et utuntur.

«Id ergo in rebus considerandum est, ut in eodem⁴ Augustinus ait, quod res aliae sunt, quibus fruendum est, aliae, quibus utendum est, aliae, quae

fruuntur et utuntur. Illae, quibus fruendum est, nos beatos faciunt; istis, quibus utendum est, tendentes ad beatitudinem adiuvamus et quasi adminiculamus, ut ad illas res, quae nos beatos faciunt, pervenire eisque inhaerere possumus. Res vero, quae fruuntur et utuntur, nos sumus, quasi inter utrasque constituti», et Angelii et Sancti⁵. «Frui autem est amore alicui rei inhaerere propter se ipsum; uti vero id quod in usum venerit referre ad obtinendum illud, quo fruendum est; alias abuti est, non uti. Nam usus illicitus abusus vel abusio nominari debet⁶». «Res igitur, quibus fruendum est, sunt Pater et Filius et Spiritus sanctus. Eadem tamen Trinitas quaedam summa res est communis omnibus fruentibus ea, si tamen res dici debet et non rerum omnium causa, si tamen et causa. Non enim facile potest inveniri nomen, quod tantae excellentiae conveniat, nisi quod melius dicatur Trinitas haec unus Deus». Res autem, quibus utendum est, mundus est et in eo creata. Unde Augustinus in eodem⁷: «Utendum est hoc mundo, non fruendum, ut invisibilitas Dei per ea quae facta sunt, intellecta, conspiciantur⁸; id est, ut de temporibus aeterna capiantur. Item in eodem: «In omnibus rebus illae tantum sunt, quibus fruendum est, quae aeternae et incommutabiles sunt; ceteris autem utendum est, ut ad illarum perfruptionem⁹ perveniantur». Unde Augustinus in libro decimo de Trinitate¹⁰: «Fruimur cognitis, in quibus ipsis propter se voluntas delectata conquisit; utimur vero eis quae ad aliud referimus, quo fruendum est».

CAP. III.

Quid sit frui et uti.

Notandum vero, quod idem Augustinus in libro decimo de Trinitate¹¹, alter quam supra accipiens uti et frui, sic dicit: «Uti est assumere aliquid in

¹ Cap. 2. n. 2; hic et proximo loco, sed multis a Magistro omissis et nonnullis additis ac mutatis.

² Vat. et ed. 4 non bene omittunt *id est*.

³ Vat. et edd. 5, 6 e diverso pro e converso.

⁴ Libr. I. c. 3. n. 1.

⁵ Omnes codd. cum edd. 1, 6, 8 *Angeli sancti*. Pro ultra que lectione militant rationes; unde nihil immutavimus. Lectio *Angeli sancti* comprehendit sub *nos sumus* omnes homines bonos, sive sint in via, sive in patria; et addit *sanceti* ad *Angeli*, ut excludant daemones, cum dominati nullo modo Deo fruantur. Altera vero lectio ex una parte ponit *nos*, qui soli stricto sensu constituti sumus inter res, quibus fruendum, scilicet Deo, et quibus utendum ut mediis ad Deum, ex altera parte

beatos *Angelos et Sanctos*, qui proprio fruuntur Deo nec indigent uti mediis ad ultimum finem, sed tamen aliquo modo creaturis uti possunt ad alios fines.

⁶ Aug. loc. cit. c. 4. et proximus locus, qui incipit: *Res igitur*, ibid. c. 5.

⁷ Libr. I. c. 4. et proximus locus ibid. c. 5.

⁸ Rom. 1. 20.

⁹ Vat. et edd. 1, 2, 4 *fruitionem*, contradicentes textu Augustini et codd. cum aliis edd.

¹⁰ Cap. 10. n. 43. — Vat. cum cod. A et omnibus edd., excepta 8, in principio propositionis: *Idem loco Unde Augustinus.*

¹¹ Cap. 11. n. 17. — In fine textus cod. B, ed. 1 et originali habent *appetit* pro *appetit*.

facultatem voluntatis; frui autem est uti cum gaudio non adluc speci, sed iam rel; ideoque omnis, qui fruatur, uitur; assumit enim aliquid in facultatem voluntatis cum fine delectationis. Non autem omnis, qui uitur, et fruatur; si id quod in facultatem voluntatis assumit, non propter ipsum, sed propter aliud appetit ».

Et attende, quod¹ videtur Augustinus dicere, illos frui tantum, qui in re gaudent, non iam in spe; et ita in hac vita non videbimur frui, sed tantum uti, ubi gaudemus in spe, cum supra dictum sit, frui esse amore inhaerere alicui rei propter se, qualiter etiam hic multi adhaerent Deo.

Haec ergo, quea sibi contradicere videntur, sic determinamus dicentes, nos et hic et in futuro frui, sed ibi proprie et perfecte et plene, ubi per speciem videbimus quo fruerur; hic autem, dum in spe ambulum, fruimur quidem, sed non auctor plene. Unde Augustinus in libro decimo de Trinitate²: « Fruimur cogitis, in quibus ipsis voluntas propter se delectata conquiescit ». Idem in libro de Doctrina christiana³ ait: « Angeli illo fruentes iam beati sunt, quo et nos frui desideramus; et quantum in hac vita iam fruimur vel per speculum vel in aenigmate, tanto nostram peregrinationem et tolerabilius sustinemus et ardenter finire cupimus ».

Alia solutione. Potest etiam dici, quod qui fruatur etiam in hac vita non tantum habet gaudium spei, sed etiam rei, quia iam delectatur in eo quod diligit, et ita iam rem aliquatenus tenet. Constat ergo, quia⁴ debemus Deo frui, non uti. « Illo enim, ut at Augustinus⁵, frueris, quo efficeris beatus et in quo spem ponis, ut ad id pervenias ». De hoc idem ait in libro de Doctrina christiana: « Dicimus ea re non frui, quam diligimus propter se, et ea re nobis fruendum esse tantum, qua efficimus beati; ceteris vero utendum ». Frequentem tamen dicitur frui cum delectatione uti. Cum enim adest quod diligitur, etiam delectationem secum gerit. Si tamen per eam transieris et ad illud, ubi permanentum est, eam retuleris, uteris ea et abusive, non proprie dices frui. Si vero inhaeseris atque permanebris, finem in ea ponens laetitiae tuae, tunc vere et proprie frui dicendas es; quod non est faciendum nisi in illa Trinitate, id est, summo et incomparabili bono⁶.

¹ Vat. cum codd. B C et edd. praeter 6 et 8 quia.

² Cap. 10. n. 13. — Integrum textum possumus ex cod. D et ed. 4. Vat. cum ceteris edd. et cod. fruimur cognitis, in quibus voluntas est. Suscipiam autem, pro est legendum esse etc. Nomen Augustinus, quod deerat post Unde, sufficiunt ex codd. CD et edd. 1, 8.

³ Liber. I. c. 30. n. 31. — Scripturam locus, quem hic respicit Augustinus, est I. Cor. 13, 12.

⁴ Solumento edd., exceptis 1, 8, legunt igitur quod. Tum Vat. contra codd. et edd. 1, 8 post frui addit et.

⁵ Liber. I. de Doctr. christ. c. 33. n. 37; proximus locus ibid. c. 31. n. 34.

⁶ Loc. cit. c. 33. n. 37. — In fine huius auctoritatis codd. omnes et edd. 1, 8 adlicant in ante summo; sed infra circum finem in eodem S. Aug. loco solumento cod. B cum iisdem dubiis edd. Cum autem in desit in originali, nihil immutavimus.

⁷ Liber. I. c. 22, sed plura secundum sensum excerpta sunt. — Insuper mss. omnes et edd. 1, 8 male et contra

Cum autem homines, qui fruuntur et utuntur alii rebus, res aliquae sint, queritur, « utrum frui se debeant, an uti, an utrumque ». Ad quod sic respondet Augustinus in libro de Doctrina christiana⁷:

Si propter se homo diligendus est, fruimur eo; si propter aliud, utimur eo: videtur autem mihi propter aliud diligendus. Quod enim propter se diligendum est, in eo constituitur beata vita, cuius etiam spes hoc tempore nos consolatur. In homine autem spes ponenda non est, quia maledictus est qui hoc facit. Ergo si liquide advertas, ne se quisquam frui debet, quia non se debet diligere propter se, sed propter illum quo fruendum est. Huic autem contrarium videtur quod Apostolus ad Philemonem⁸ loquens ait: Ita, frater, ego te fruar in Domino. Quod ita determinat Augustinus⁹: « Si dixisset tantum te fruar, et non addidisset in Domino, videretur finem dilectionis ac spem constituisse in eo; sed quia illud addidit, in Domino se finem posuisse eodemque frui significavit ». « Cum enim », ut idem Augustinus ait, « homme in Deo frueris, Deus potius quam homine frueris ».

Sed cum Deus diligt nos, ut frequenter Scriptura dicit, quae eius dilectionem erga nos multum commendat, querit Augustinus¹⁰, quonodo diligit? an ut utens, an ut fruens, et procedit ita: « Si fruatur nobis, eget bono nostro, quod nemo sanus dixerit; at enim Prophetam¹¹: Bonorum meorum non eges. Omne enim bonum nostrum vel ipse est, vel ab ipso est: non ergo fruatur nobis, sed uititur. Si enim nec fruatur nobis nec uititur, non invenio, quonodo diligit nos ». « Neque tamen sic uititur nobis, ut nos alii rebus. Nos enim res, quibus uititur, ad id referimus, ut Dei bonitate perfruamur; Deus vero ad suam bonitatem usum nostrum referit: ille enim miseretur nostri propter suam bonitatem, nos autem nobis invicem propter illius bonitatem; ille nostri miseretur, ut se perfruamur, nos vero invicem nostri miseremur, ut illo fruamur. Cum enim nos aieamus miseremur et alicui consulimus, ad eius quidem facimus utilitatem eamque intuentur, sed et nostris fit consequens, cum misericordiam, quam alii impendimus, non relinquunt Deus sine mercede. Haec autem merces summa est, ut ipso perfruamur¹². Item: « Quia bonus est, sumus, et in quantum sumus, boni sumus. Porro quia etiam iustus est, non impune mali sumus, et in quantum mali sumus, in tantum etiam

Utrum ho-
minalis sit
fruendum,
an stendum.

Utrum
Deus nobis
fruatur,
an uitatur.

textum Augustini omitunt nos ante consolatur. Verba, quae sequuntur: In homine etc., alludunt ad terem. 17, 5.

⁸ Vers. 20. — Immediate ante Vat. cum. edd. 4, 7 contra codd. et ceteras edd. videri non debet pro videtur.

⁹ De Doctr. christ. c. 33. n. 37, ubi in originali: Inde ad Philemonem Paulus: Ita frater, inquit, ego te fruar in Domino. Quod si non addidisset in Domino, et te fruar tantum dixisset, in eo constitisset spem beatitudinis sue. — In fine huius loci codd. A C D bene eodenque se frui. — Proximus focus habetur ibidem.

¹⁰ De Doctr. christ. c. 31. n. 34. — Mox Vat. diligat pro diligit contra textum Augustini, codd. et fere omnes edd. Postea verbis si fruatur hic et paulo infra post nec fruatur additum est nobis ex cod. D et edd. 1, 8.

¹¹ Psalm. 15, 2. — Ms. A B C E cum edd. 1, 8 indiges pro eteris, sed repugnante Augustino cum Vulgata.

¹² Ibid. c. 32. n. 35; in quo texto post misericordiam quame codd. A B E et edd. 1, 8 pro aliis legunt alti; cod. D aliciui; et mos pro perfruamur Vat. cum paucis edd. fruamur.

minus sumus. Ille igitur usus, quo nobis utitur Deus, non ad eius, sed ad nostram utilitatem referatur, ad eius vero tantummodo bonitatem¹.

Hic considerandum est, utrum virtutibus sit utendum, an fruendum. Quibusdam videtur, quod eis sit utendum et non fruendum, et hoc confirmant auctoritate Augustini², qui, ut praetaxatum est, dicit, non esse fruendum nisi Trinitate, id est, summo et incomparabili bono. Item dicunt, ideo non esse fruendum eis, quia propter se amandas non sunt, sed propter aeternam beatitudinem. Illud autem, quo fruendum est, propter se amandum est. Sed quod virtutes propter se amandas non sunt, immo propter solam beatitudinem, probant auctoritate Augustini, qui in libro decimo tertio de Trinitate³ contra quosdam ait: « Forte virtutes, quas propter solam beatitudinem amamus, sic persuadere nobis audent, ut ipsam beatitudinem non amemus; quod si faciunt, etiam ipsas utique amare desistimus, quando illam, propter quam solam istas amavimus, non amamus ». Ecce his verbis videtur Augustinus ostendere, quod virtutes non propter se, sed propter solam beatitudinem amandas sint. Quod si ita est, ergo eis fruendum non est. Aliis vero contra videtur, scilicet quod eis fruendum sit, quia⁴ propter se petendae et amandas sunt. Et hoc confirmavit auctoritate Ambrosii⁵, qui ait super illum locum Epistolae ad Galatas: *Fructus autem spiritus est caritas, gaudium, pax, patientia etc.*: « Haec non nominat opera, sed fructus, quia propter se petenda sunt ». Si vero propter se petenda sunt, ergo propter se amanda. Nos autem harum quae videntur⁶ auctoritatibus repugnantibus de medio eximere cupientes, dicimus, quod virtutes propter se petendae et amandas sunt, et tamen propter solam beatitudinem. Propter se quidem amandas sunt, quia delectant sui possessores sincera et sancta delectatione et in eis parvum gaudium spirituale. Verumtamen non est hic consistendum, sed ultra gradendum. Non hic haeret

directionis⁷ gressus, neque hic sit directionis terminus, sed referatur hoc ad illud summum bonum, cui soli omnino inhaerendum est, quia illud propter se tantum amandum est, et ultra illud nihil querendum est; illud est enim supremus finis. Ideo Augustinus dicit, quod eas diligimus propter solam beatitudinem, non quin⁸ eas propter se diligamus, sed quia id ipsum, quod eas diligimus, referimus ad illud summum bonum, cui soli inhaerendum est, et⁹ in eo permanendus finisque laetitiae ponendum; quare virtutibus non est fruendum. Sed dicit aliquis: Fru est amore inhaerere aliqui rei propter se ipsam, ut praedictum est; si ergo virtutes propter se amandas sunt, et eis fruendum est. Ad quod dicimus: in illa descriptione, ubi dicitur *propter se ipsam*, intelligendum est tantummodo, ut scilicet ametur propter se ipsam tantum, ut non referatur ad aliud, sed ibi ponatur finis, ut supra ostendit Augustinus dicens¹⁰: « Si inhaeseris atque permaneris, finem ponens laetitiae tuae, tunc vere et proprie frui dicendus es. Quod non est faciendum nisi in illa Trinitate, id est, summo et incomparabili bono ». Utendum est ergo virtutibus et per eas fruendum summo bono; ita et de voluntate bona dicimus. Unde Augustinus in libro decimo de Trinitate¹¹ ait: « Voluntas est per quam fruimur »; ita et per virtutes fruimur; non eis, nisi forte aliqua virtus sit Deus, ut caritas, de qua post tractabitur¹².

Opponunt igitur, quae dicta sunt, ex quo de rebus specialiter tractavimus, haec summa est: quod aliae sunt, quibus fruendum est¹³, aliae, quibus utendum est, aliae, quae fruuntur et utuntur; et inter eas, quibus utendum est, etiam quaedam sunt, per quas fruimur, ut virtutes et potentiae animi, quae sunt naturalia bona. De quibus omnibus, antequam de signis tractemus, agendum est, ac primum de rebus, quibus fruendum est, scilicet de sancta atque individua Trinitate.

¹ Ibid.; in quo textu Vat., ordine verborum non bene inverso, legit *Porro etiam quia*, et paulo post pro *Ille igitur* emend. legit *Ille ergo*.

² Loc. cit. c. 33. n. 37; vide supra in medio huius capituli. — Paulus ante cod. C *confirmatur auctoritate*; cod. D *confirmand auctoritates* et paulo infra *probant auctoritates*.

³ Cap. 8. n. 11. — Paulo ante mss. BCE sunt pro *sicut*.

⁴ Solus cod. D et *propter*, sed male.

⁵ Super Epist. ad Galatas c. 5, 22: « Non dixit: opera spiritus caritas est, sed fructus spiritus ». — Verba, quae sequuntur: « quia propter se petenda sunt », idem Lombardus habet Collect. in Epist. Pauli ad Gal. Patrolog. Lat. tom. CXCI, col. 160: « *Fructus autem*: quasi dicit, haec quae enumeravi, sunt opera carnis; sed ista sunt opera spiritus, quae sequuntur, quae tamen non nominat *opera*, sed *fructus*, quia propter se petenda sunt ». Ex his confirmatur lectio cod. et ed. I: *haec non nominat*, dum ceterae edd. legunt *hic non nominat*; Vat. et ed. 4 *At hic* etc. Deinde pro *nominat* cod. D *nominantur*.

Postea Vat. et edd. 2, 4, 7, 9 *ergo et propter*; omisimus et, postulantibus mss. et aliis edd. Denique edd. I, 3, 8 adiungunt *amanda sunt*.

⁶ Codd. A BE et edd. 2, 3, 5, 7, 9 *videntur*.

⁷ Vat. perperam *delectationis*.

⁸ Vat. *quod*, edd. 5, 8, 9 *qui*, sed recte codd. et aliae edd. *qui*, quia Magister hic medium viam tenet inter negantes et asserentes, virtutes propter se amandas esse.

⁹ Vat. sola *praetermititur et*.

¹⁰ De Doctr. christ. I. c. 33. n. 37; in quo textu praeter Vat. ceterae edd. et codd. omittunt *tacit post laetitiae*; sed refinimus cum originali, quia supra in eodem textu omnes concorditer sic legunt.

¹¹ Cap. 10. n. 13.

¹² Infra d. 17. Edd. I, 3, 8 *postea loco post*.

¹³ Codd. omnes omittunt *est*, et item postea codd. A BC cum edd. I, 8 post *utendum*. Denique cod. D legit *animae pro animi* et cum ed. I *dona pro bona*.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM I.

Divisio libri Sententiarum et disputatio circa *fui* et *uti*.*Veteris ac novae Legis continentiam etc.*

DIVISIO TEXTUS.

In parte ista incipit tractatus libri, qui dividitur in quatuor libros partiales. Prima pars habet duas partes. In *prima* parte venatur Magister materia libri et per consequens aliorum. In *secunda* exsequitur divisionem suam, quae incipit ibi distinctione secunda¹: *Hoc itaque vera ac pia fide etc.*

Item *prima* pars, in qua venatur materiam habet duas² partes. In prima parte venatur materiam per divisiones, et ideo *primo* ponit divisionem, per quam distinguuntur tres libri a quarto, scilicet per *res* et *signa*. *Secundo*³ ponit divisionem, per quam distinguuntur primus liber a tribus aliis, quae est per *fui* et *uti*, ibi: *Id ergo in rebus considerandum*⁴.

Item, *prima* pars habet tres particulæ. In *prima* proponit divisionem et auctoritatem Augustini confirmat eam, quae est, quod tota doctrina theologica est de rebus, vel de signis, id est, subiectum commune theologiae in haec duo dividitur. In *secunda* membra divisionis explanat, ibi: *Proprie autem hic res appellantur*, ostendens, quid sit *res* et quid si-*gnum* secundum membra praedictæ divisionis. In *tertia* vero particula divisionem ad propositum applicat, ibi: *Cumque his intendenter theologorum speculatio*, dicens, quod de rebus et signis sit⁵ dicturus, primo tamen de rebus.

Item, pars illa, in qua ponit divisionem per *fui* et *uti*, per quam primus liber distinguuntur ab aliis tribus, habet duas partes. In *prima* ponit divisionem et explanat ipsam⁶. In *secunda* quae dicta sunt epilogat, ibi: *Omnium igitur, quae dicta sunt* etc. *Prima* igitur pars habet tres partes: in pri-

ma ponit divisionem in res, quibus fruendum, et res quibus utendum: in secunda ad maiores evidentiam assignat quasdam definitiones, ibi: *Frui autem est amore inhaerere* etc. In *tertia* vero proponit et determinat quasdam dubitationes, ibi: *Cum autem homines, qui fruuntur et utuntur* etc.

Et in prima particula primo ponit divisionem secundum auctoritatem Augustini, secundo exemplificat, ibi: *Illae, quibus fruendum etc.*⁷

Frui autem est amore inhaerere. Haec secunda⁸ particula illius parti, in qua ponit divisionem in qua distinguuntur primus liber ab aliis tribus, quae est de quibusdam notificationibus, quatuor habet particulæ. Primo enim ponit notifications *fui* et *uti*; secundo applicat eas ad propositum, scilicet ad res, quibus fruendum est⁹ et utendum, ibi: *Res igitur quibus fruendum*; tertio comparat ad alias assignationes, ibi: *Notandum vero, quod idem Augustinus*; quarto, quia videntur¹⁰ sibi contradicere, movet et determinat quandam dubitationem, ibi: *Et attende quod videtur Augustinus dicere etc.*

Cum autem homines, qui fruuntur et utuntur. Haec *tertia* pars, in qua movet et tractat dubitationes quasdam, habet tres partes secundum tres dubitationes, quarum¹¹ *prima* est, utrum homo nomine debeat *fui*, *secunda*, utrum Deus nomine *fruatur*, vel *utatur*, et hanc movet ibi: *Sed cum Deus diligat eis; tertia* questio¹² est, utrum virtutibus sit fruendum, vel utendum, ibi: *Hie considerandum est, utrum virtutibus* etc. Et in qualibet istarum trium partium primo movet quaestionem, secundo motam determinat, tertio determinationem per auctoritatem confirmat. Et particulae in suis locis sunt manifestæ.

¹ Vat, post *suam* addendo et *hoc*, transponit verba *dist. 2* ante relativum *quae*, sed contra mss. et ed. 4.

² Vat. paulo infra, contradictientibus mss. et ed. 4, tertium membrum subdivisionis adiungendo ponit hic *tres loco duas*; sed falso, ut dicendum patet. Error editorum Vat. forte inde provenit, quod ipsi putarent, per verba immediate sequentia. In *prima* parte significari primam partem subdivisionis, cum tamen revertit per illa nihil aliud significetur nisi prima pars principals i. e. tota prima distinctio.

³ Auctoritate codd. et ed. 4 substituitur *secundo* pro *in secunda*, postulante hoc insuper contextu, cum *secundo* referatur ad *primo* paulo superius positum.

⁴ Nullo adstuplante mss. nec favente ed. 4, Vat. adiungit hic *In tertia determinat dubitationes quasdam ex praemissis ortas*, ibi: *Cum autem homines, qui fruuntur*; sed falso, cum hae pars sit *tertia* particula subdivisionis partiæ primaæ, sicut infra expressum habetur.

⁵ Contra antiquiores codd. et ed. 4 minus bene Vat. *fuerit*. Mox codd. CS cc *Iterum* pro *Item*.

⁶ Fide mss. et ed. 4 supplevimus et explanat ipsam et mox ex fere omnibus codd. cum ed. 4 post *Prima addidimus igitur*, pro quo codd. P et Q habent *iterum*.

⁷ Ita mss. cum ed. 4; in Vat. autem subdivisione, quae incipit a verbis *Et in prima particula* usque ad *Frui autem*, deest.

⁸ Vat. hic interserens verbum est, ob variatum constructionem in fine propositionis ante *quatuor praefixa* habet particulae *et*; insuper in medio propositione post *divisionem* pro *in qua ponit per quam*, sed contradictientibus mss. et ed. 1.

⁹ Fide mss. et ed. 4 addimus *est*.

¹⁰ Ita plurimi codd. ut A C F G I K R T V X W Z etc. et ed. 4 neconon texus Magistri Sentent. contra Vat., quae habet *videtur*, et aliquos codd. ut H L O S, qui legunt *videtur*.

¹¹ Ex antiquioribus mss. et ed. 4 supplevimus *quarum*, sicut et paulo infra post *fruatur* substituimus *vel pro et*.

¹² Praeter fidem mss. et ed. 4 omittit Vat. *quaestio*.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad evidentiam definitionum et aliorum, quae Magister ponit de his verbis *frui* et *uti*, sex queruntur in parte ista, quorum tria pertinent ad *uti*, tria ad *frui*.

De *uti* tria quaeruntur.

Primo quaeritur, quid sit *uti* per essentiam.

Secundo, utrum omni creato contingat *uti*.

Tertio, utrum solo bono creato sit utendum. De *frui* similiter quaeruntur tria.

Primo, quid sit *frui* per essentiam.

Secundo, utrum bono increato fruendum sit.

Tertio, utrum fruendum sit ipso solo bono increato.

ARTICULUS I.

Quid sit uti et de utibili.

QUÆSTIO I.

Utrum uti sit actus voluntatis, an rationis, vel omnis potentiae.

Circa primum¹ de *uti*, quid sit per essentiam, utrum sit actus voluntatis, an rationis, sic proceditur. Quod sit actus voluntatis ostenditur sic.

1. Ab actu utendi denominatur unusquisque *bonus*²; sed nullus dicitur bonus nisi ab actu voluntatis: ergo actus utendi pertinet ad voluntatem.

2. Item, Augustinus decimo de Trinitate³: « *Uti* est assumere aliquid in facultatem voluntatis »: ergo *uti* est actus voluntatis.

3. Item, hoc videtur per divisionem ipsius *uti* contra alia, quia decimo de Trinitate⁴ dividit Augustinus haec tria, *ingenium, doctrinam et usum*, et dicit, quod ingenium respicit, quid homo possit, doctrina, quid homo sciat, usus, quid⁵ velit: ergo unus est actus voluntatis.

4. Item, « Opposita nata sunt fieri circa idem⁶ »; sed *uti* et abuti sunt opposita, ergo cum abuti sit solius voluntatis, quia eius solius est peccare: ergo et *uti* similiter erit actus solius voluntatis.

CONTRA: 1. Usus sive assuefactio est via in habitum acquirendum⁷; sed omnis potentia nata est acquirere habitum: ergo *uti* videtur esse omnis potentiae.

2. Item, omnis potentia mediante operatione sua ordinatur in finem⁸; sed eo dicitur aliquid *utile* sive *uti*, quo in finem est ordinabile; sed ordinari

in finem mediante propria operatione est omnis potentiae: ergo et *uti* similiter.

3. Item, sicut Augustinus dicit et habetur in littera⁹, *uti* est id quod in usum venerit referre etc. Sed eius est referre, cuius est conferre; sed conferre est solius rationis, ergo et referre: ergo et *uti* a definitione.

4. Item, ars utitur suis instrumentis¹⁰; sed ars est in potentia rationali sive cognitiva, cum sit scientia: ergo cum habitus et actus sint eiusdem potentiae, si ars est in potentia rationali, et usus similiter erit in eadem.

CONCLUSIO.

Uti quinque modis potest intelligi: si sumitur communissime et communiter, est actus omnis potentiae; si sumitur proprie, magis proprie et propriissime, est actus voluntatis.

RESPONDEO¹¹: Dicendum, quod *uti* quinque modis accipitur, et secundum hoc diversificatur secundum rem et secundum definitionem.

Accipitur enim usus sive *uti communissime*, secundum quod dividitur contra otium vel otiositatem, pro naturali operatione debita cuiilibet rei, sive

¹ Consentientibus mss. et ed. 1, restitutus verba *Circa primum* et motu tavimus *aut in an*, quod et grammaticae melius est.

² Fortitan respicit illud Aristot. II. Ethic. c. 3. in fine: Qui enim bene his (voluptatibus et doloribus) utetur, bonus; qui male, erit malus.

³ Cap. 11. n. 17; vide supra in lit. Magistri, c. 3. in initio.

⁴ Ibidem, paulo ante; et XI. de Civ. Del. c. 25.

⁵ Cod. X hic iterum addit *homo*.

⁶ Aristot., de Praedican. c. de Oppositis circa finem: Nam vero est, quod circa idem aut specie aut genere nata sunt fieri contraria.

⁷ Idem B. Albert., S. I. tr. 2. q. 8. m. 4. his verbis exprimit: Secundo dicitur *uti* rei exercitum ad inducendum habitum, secundum quod dicit Victorinus in Rhetorice suis (seu

Comment. in Rhetor. Ciceronis, I. c. 1-4. 25, et II. c. 59.), quod natura habilem facit, ars potentem, usus faciem. — Vide et Aristot., II. Ethic. c. 4.

⁸ Vide Aristot., IX. Metaph. text. 16. (Ed. Paris. VIII. c. 8.). — Mox coll. C F G H K L O R S U cc et ed. 1 *utile* pro *utibile*; cod. Z *utile* sive *utibile* quo etc.

⁹ Hic, c. 2. — Faventibus mss. et edd. 1, 2, 3, 6, pro *infra* substitutus in littera. In conclusione huius argumentum Vat. ergo referre et per consequens *uti*; praferimus tamen lectionem *tere omnium* mss. et ed. 1 tanquam distinctionem.

¹⁰ Aristot., I de Anima, text. 53. (c. 3.). — Circa finem argumentum mendum Vat. ponentis *sic pro si* castigatur ex mss. et ed. 1. — Mox Vat. post *utus* addit *sicce uti*; quod deest in antiquioribus mss. et ed. 1.

¹¹ Plures cod. ut A I T etc. *Solutio pro Respondeo.*

ad quam unaquaeque res ordinatur, et secundum hoc dicit Philosophus¹: « Cuius usus bonus etc. ».

Secundo modo dicitur *communiter*; et sic usus dividitur contra dissuetudinem. Et hoc modo definitur a Victorino²: « Usus est actus frequenter elicitus a potentia », et hoc modo potest dici, quod est actus omnis potentiae nec addit super actum nisi frequentiam.

Tertio modo accipitur uti *proprie*; et sic dividitur contra habitus memoriae et intelligentiae, scilicet³ contra ingenium et doctrinam. Et sic definitur ab Augustino decimo de Trinitate: « Uti est assumere aliquid in facultatem voluntatis », et sic dicit actum voluntatis proprie.

Quarto modo accipitur *magis proprie*; et sic dividitur contra actum quietutum, scilicet contra *firi*. Et sic definitur ab Augustino⁴: « Uti est assumere aliquid in facultatem voluntatis proper aliquid », et sic est actus voluntatis ut ad aliud relatae.

Quinto accipitur *propriissime*; et sic dividitur contra actum inordinatum, scilicet contra *abuti*. Et sic definitur ab Augustino de Doctrina christiana⁵: « Uti est id quod in usum venerit referre ad id, quo fruendum est », et sic uti dicit actum voluntatis relatum et ordinatum in finem.

Ratio ergo diversarum notificationum est multiplex acceptio eius quod est *uti*; et ratio multiplicis acceptio eius est oppositio eius ad diversa.

Si ergo queratur, cuius potentiae est⁶ actus; dicendum, quod, *communissime* et *communiter* loquendo, est actus omnis potentiae; et sic non lo-

quitur Augustinus; *proprie* vero, *magis proprie* et ^{Conclusionis 2.} *propriissime* actus est ipsius voluntatis.

1. Et sic patet primo obiectum in contrarium, ^{Solutio op-} scilicet quod⁷ sit omnis potentiae.

2. Quod obiciuntur secundo, quod omnis potentia refertur in finem per actum suum; dicendum, quod illa potentia dicitur uti suo actu, quae est domina sui actus; et talis potentiae est *referre* suum actum, non tantum *referri*. Et quoniam sola voluntas est domina sui actus et sola est se ipsum movens, ideo ipsa sola est, cuius est active uti. Aliis autem potentiarum contingit uti materialiter et passim, quia habent *referri*, et non *referre*. Et hinc est, quod ab Augustino dicitur⁸: « Uti est assumere aliquid in facultatem voluntatis »; facultas enim dicitur eius dominium, quo faciliter potest in actum suum tanquam illius principes.

3. Ad illud quod obiciuntur, quod rationis est *referre*; dicendum, quod duplice est *referre*, scilicet per *collationem* et *illationem*, sicut praemissa referuntur ad conclusionem; et hoc est *rationis*, et hoc non est *uti*. Et est *referre* per⁹ *inclinationem* et *ordinationem* ad aliud; et hoc est *proprie voluntatis*, quia potest aliquid assumere quiescendo ibi, vel aliud intendendo; et hoc est *referre*¹⁰, per quod definitur *uti* etc.

4. Ad illud quod obiciuntur de arte, dicendum, quod ars dicit quod est *operationis*, et quod est *speculationis*. Secundum quod dicit¹¹ quod est *speculationis*, non habet *uti*, et sic est *rationis*; secundum vero quod dicit quod est *operationis*, sic extenditur ad voluntatem et eam regulat in utendo.

¹ Sententia: Cuius usus bonus est, ipsum quoque bonum est, verbo tenus legitur apud Boethium, de Differentiis topicis, libr. II, circa medium, in quo libro auctor proponit locorum topicorum divisiones, quae ex una parte, duce Aristotle, a Themistio, et ex altera parte a Cicero exhibentur, earumque differentias indicant.

² Fabios Marios (Laurentius) Victorinus, Rhetor († inter 370-382), qui praecepit opuscula theologia contra Arianos varios confecit libros philosophicos et rhetoricos; sic translatis Perphyri librum de Praedictabilibus in lingua latinitam (cfr. Boeth., Dialogus I. in Porphyrii) scriptoris commentatorum in Rhetorica et Topicis Ciceronis (cfr. Boeth. Comment. in Topicis Ciceronis; et ed. Operum Ciceronis per Orelli, ubi Victorini Comment. in Rhetor inventur). Liceat definitio *usus*, de qua hic agitur, explicite non inventior in pronatiori Victorini operibus, colligi tamen posse videtur ex supra (argum. I. ad opp.) aliatis eius verbis una cum hac *exercitationis* definitione, quam in Comment. super I. Rhetor. Ciceronis, c. 2. proponit: *Exercitatio est suscepti operis continuatio*. Cfr. et ibid. c. 25, ubi de definitione *habitus* agitur, in qua ponitur *usus* sive *exercitatio*.

³ Perturbatam lectionem Vat. et pro *scilicet* emendavimus ope niss. et sex primarum edd. Vide etiam supra fundam. 3, scilicet et de sequenti definitione ab Augustino data cfr. fundam. 2.

⁴ Vide hic lit. Magistri c. 3. in princ. — In fine propositionis Vat. male et contra niss. et ed. 4 *relatice* pro *relatae*.

⁵ Vide supra in lit. Magistri c. 2, in quo textu codd. A F G H I K S X Y etc. sibi non constantes habent *venit* pro *venerit*.

⁶ Codd. S Y Z satis bene sit. Mox Vat., recohendibus mss. et edd. 1, 2, 3, post *quod addit duobus primis modis est actus omnis potentiae, tribus vero ultimis est actus ipsius voluntatis*; sed superflue, quia verbi immediate sequentibus idem dicitur. Dein multi codd. ut C F K L M O R S V W X Y Z etc. cum edd. 2 et 3 post *communissime*, omissione verbis et *communiter*, transponunt ea post *Augustinus* simolique omitunt et *propriissime*, sic legendu: *Communiter vero et proprie actus est ipsius voluntatis*; que lectio precedentibus manifeste contradicit. Codd. D P Q T post *propriissime* addunt *loquendo*, *id est tribus ultimis modis*.

⁷ Supple com. cod. bb *uti*; Vat. autem praeferit fidem niss. et ed. 1 hic addit *uti communissime suntum*, qua additione non quidem falsus, sed alias sensus oblinetur; in lectione siquidem mss. a S. Doctore hic non datur explicita responsio ad prime obiectum, sed breviter repetitur ipsa obiectio; et contra est in lectione Vat.

⁸ Postulante maiore parte codd. F G H I R S T etc. et ed. 1, possumus modum passivum pro activo *Augustinus dicit*.

⁹ Cod. D *secundum*.

¹⁰ Vat. cum recendiore cod. cc addit *quo vel*, quod tamen abest ab antiquioribus mss. et ed. 4.

¹¹ Ed. 4 hic et paulo infra illud loco *quod dicit*.

SCHOLION.

In hac quaestione antiqui scholastici satis consentiunt. Scot., I. Sent. d. 1. q. 3. et 5. in fine. — S. Thom., hic q. 1; S. I. II. q. 16. a. 1. — B. Albert. M., hic a. 13. 16. et 47. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 1, qui doctrinam S. Bonavent. bre-

viter repetit. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 4. — Aegid. R., hic a. 1. principialis q. 3. — Henr. Gand., S. a. 8. q. 1. — Durand., hic q. 3. — Dionys. Card., hic q. 4. — Biel, hic q. 4.

QUESTIO II.

Utrum omni creato utendum sit.

Secundo, viso quid sit uti per essentiam, quaeritur de ntibili, utrum scilicet omni creato sit utendum. Et quod sic, videtur hoc modo.

1. Proverbiorum decimo sexto: *Universa Fundamenta propter semetipsum operatus est Deus:* ergo omnia sunt ordinabilia in Deum; sed omne ordinabile in Deum contingit ordinare; sed ordinando ad Deum ordinabile recte utitur: ergo si omnia contingit ordinare, omnibus est utendum.

2. Item, ens et bonum convertuntur, sicut vult Dionysius¹; sed omnia sunt entia: ergo omnia sunt bona. Sed omne bonum diligendum: ergo omne creatum est diligendum; sed non est diligendum propter se: ergo propter aliud; sed hoc est uti: ergo uti contingit omni creato.

3. Item, omni virtute contingit recte uti²: ergo opus omnis virtutis est rectus usus; sed usus *allicuius* virtutis est respectu mali *poenae*, ut patientiae, *allicuius* respectu mali *culpae*, ut poenitentiae: ergo malis omnibus, scilicet culpae et poenae, contingit recte uti: ergo multo fortius bonis: ergo etc.

4. Item, * Opposita nata sunt fieri circa idem³; sed omnibus contingit abuti: ergo omnibus contingit recte uti: ergo utendum est omni creato.

CONTRA: 1. Caritas est, per quam recte utitur, quia omnia ordinantur in finem per caritatem quacumque recte ordinantur; sed sicut dicit Augustinus de Doctrina christiana⁴: Tantum quatuor diligenda sunt ex caritate et tria tantum creatura, ut nos, proximus et corpus proprium⁵: ergo tantum tria referuntur sive ordinantur in finem per caritatem, cum

non sit uti recte nisi per caritatem: ergo tantum tribus est utendum, non ergo omni creato.

2. Item, omnia, quibus utimur, subiacent nostrae voluntati; sed quaedam sunt, quae non subiacent nostrae voluntati, ut necessaria et perpetua: ergo illis non est utendum.

3. Item, omne illud, quo recte utimur, bono fine facimus; sed quaedam sunt, quae nullo bono fine possunt fieri, ut mentiri et talia, *quae mox nominata coniuncta sunt malo⁶: ergo talibus non est utendum.

4. Item, virtute non contingit male uti, sicut patet ex eius definitione⁷: ergo ab oppositis malo culpae sive vitis non contingit recte uti: ergo non omnibus aliis a Deo est utendum.

CONCLUSIO.

Non omni re creata possumus uti ut instrumento neque ut habitu neque ut actu, omni tamen re uti possumus ut obiecto, sed quadrupliciter, vel operando, vel acceptando, vel tolerando, vel respondendo.

RESPONDEO: Dicendum, quod *uti aliquo* dicitur *Quatuor modi utendi* *ad conclusionem.* *Instrumento*; aut sicut *instrumento*, quo operamur, sicut aliquis utitur⁸ *instrumento* vel organo; et sic non omnibus contingit uti, utpote potentiis, quae sunt pure naturales, accipiendo *uti* proprie, sicut accipit Augustinus⁹; aut sicut *habitum*, quo regulamus, utpote virtute; et sic non omnibus contingit recte uti, ut habitu *utriusque*, quo potius contingit obliquari; aut sicut *actu*, quo movemur; et sic non omni actu contingit bene¹⁰ uti, sicut illis

quod iuxta nos est; quartum, quod infra nos est: de secundo et quarto nulla praecepit danda erant. — Et ibidem c. 26. n. 27: Quod si te totum intelligas, id est animum et corpus tuum et proximum tuum, id est animal et corpus eius. — Cod. W post *caritate addit scilicet Deus*. — Paulo ante fide codit, et ed. I addidimus *sicut*.

¹ Aristot., II. Ethic. c. 6: Quaedam enim confessum nominata convoluto sunt cum malitia. (Translatio antiqua in ed. Operum S. Thomae a P. Fiaccedori 1866. tom. 21.)

² August., II. de Lib. Arb. c. 18. et 19. n. 50. Vide paulo supra fundam. 3.

³ Substituimus ex fere omnibus mss. et ed. I *aliquis utitur pro utinam*. Cod. V *sicut aliquo utinam*. Mox ex plurimis codi, cum ed. I bis substituimus *utpote loco ut puta*.

⁴ Quatenus *uti* est assumere aliquid in facultatem voluntatis. Vld. supra q. 1. Cfr. etiam Aristot., I. Ethic. c. viii., ubi agit de potestis, quae non subiacent imperio rationis et voluntatis.

⁵ Vat. cum cod. cc male omittit *bene*, quod antiquiores mss. ac ed. I suppeditant, mutavitimusque *concedit in contingit*.

Ad oppositum.

¹ Vers. 4, ubi Vulgata pro *Deus legit Dominus*. — Mox et pluries in seqq. arggg. possumus *contingit* loco *concedit*. Notamus hic et pro semper, quod codd. praeferunt antiquiores saepissime ista duo vocabula eodem modo exhibent abbreviata, ita ut sive *contingit* sive *concedit* legi possit.

² Cap. 5. de Div. Nom., ubi secundum textum Graecum legitur: Non aliud dicit esse bonum et aliud ens. — Mox cod. cc *sed si omnia*.

³ Elicitur ex definitione virtutis, quam August., II. de Lib. Arb. c. 18. et 19. ponit: Bona qualitas mentis, qua recte vivitur et nemo male utitur. — Mox multi codd. ut CGH KOP QR S U etc. et edd. 2, 3, 4, 5, 6 post *poenae* omittunt *ut patientiae*, quod tamen codd. predicti postea male loco *ut patientiae* ponunt, editiones autem praeflaget verbis *ut patientiae* praemittunt.

⁴ Aristot., de Pradicam. c. de Oppositis circa finem. Vide supra q. 1. fundam. 4.

⁵ Lib. I. c. 23. n. 22: Cum ergo quatuor sint diligenda: unum, quod supra nos est; alterum, quod nos sumus; tertium,

quae mox nominata coniuncta sunt malo; aut sicut *objecito*, ad quod inclinamur; et sic *omnibus* contingit *uti et abuti*. Omnia enim possunt sumi in facultatem voluntatis ad approplandum vel respundum; et hoc patet per Augustinum libro octoginta trium Quaestione¹: «Utimur assumendis vel respuendis ad valetudinem, tolerandis ad patientiam, ordinandis ad iustitiam».

Item, Augustinus decimo de Trinitate²: «Voluntas totam intelligentiam capit, dum utor omni eo quod intelligo»; sed mala intelliguntur: ergo contingit uti malis.

Aliter tamen utimur bonis, aliter malis. Ratio enim ordinantis in bonis non tantum est ex parte ordinantis, sed etiam ex parte ordinati, quia per se bona sunt utilibia et ordinabiles, et de sua natura; sed in malis ratio ordinantis non est ex parte ordinatorum, sed potius ex parte ordinantis; et ideo mala non dicuntur utilibia.

Unde nota, quod, cum uti sit assumere aliquid in facultatem voluntatis, hoc potest esse quadrupliciter: vel in facultatem voluntatis *operantis*³, sicut est de his quae proprie pertinent ad usum humanum; vel in facultatem voluntatis *acceptantis*, sicut est dilectio proximi et huiusmodi; vel in facultatem voluntatis *tolerantis*, sicut sunt mala poenae; vel in facultatem voluntatis *respicientis*, et sic assumuntur mala culpae et ordinantur. Primis duabus modis intelligitur illud: «Cuius usus bonus etc.».

1. Ad illud ergo quod obiciuntur de caritate, quod *tantum tria creata*⁴ sunt diligenda; dicendum, quod *diligere aliquid ex caritate* hoc est ordinari in summum bonum, quod per se caritas diligit. Hoc autem contingit duplicitate: aut enim contingit ordinare quod natum est devenire in finem; et sic tantum tria creata diligenda sunt ex caritate; aut illud per quod devenire est in summum bonum; et quia hoc potest esse suo modo per omnem creaturam, omnis creatura potest diligere ex caritate, et omni creatura contingit uti.

2. Ad illud quod obiciuntur, quod non omnia subiacent voluntati; dicendum, quod *aliquid*⁵ dicitur subesse dominio voluntatis duplicitate: aut quantum ad *esse ipsius rei*; et sic non omnia subiacent; aut quantum ad *actum voluntatis*, qui est in respondeo ipsam rem vel approbando, et hoc⁶ propter se vel propter aliud; et tali modo omnia subiacent voluntati nostrae, scilicet quantum ad actum appetitionis vel respunctionis, licet non primo modo.

3. 4. Ad illud quod obiciuntur, quod quaedam nullo bono fine possunt fieri, *similiter*, quod semper virtutis abutimur; dicendum, quod obiciuntur secundum viam, qua contingit uti aliquis ut *actu medio*; et sic non contingit uti peccato; vel sicut *habitu* regulante, similiter; contingit tamen eo uti sicut *objecito* recte per motum contritionis et detestations.

SCHOLION.

I. Hanc et sequentem quaestionem antiqui doctores sub una quaestione et minus accurate tractare solent. — Ostensum iam supra est, quod *ut in sensu activo* sit *solius voluntatis*; in secunda haec quaestione inquiritur, ad quae *objecito* se extendet usus voluntatis, sive quibus rebus uti *passive* conveniat. In responsione S. Doctor *primo* ponit quadruplicem distinctionem circa *objecito voluntatis ordinanda* et resolvit quaestionem in *genere*. Quoad primum membrum huius distinctionis, patet quod voluntas non possit omnia assumere in facultatem suam, ut illes utatur sicut instrumento. Nam aliqua potentiae ipsius animus non subiacent imperio voluntatis; unde vocantur *pure naturales*, ut potentiae vegetativae. Secundo, incidendo in *speciem* quaestionem, scilicet quo sensu quis mali uti possit, item quadrupliciter distinguit modum voluntatis *ordinantis*, scilicet *operantis*, *acceptantis*, *tolerantis* et *respicientis*. Hic usus

mali ex parte ordinantis est «*usus per accidens*», ut bene dicit Richard. (hic q. 2. ad ult.), «eo quod ordinatum aliunde accipit ordinabilitatem, scilicet a voluntate». — Circa hanc quaestionem de usu mali S. Thom. (hic loc. cit.) alii verbis quam S. Bonaventura loquuntur, sed in sententiis nulla est differentia, immo in S. Il. q. 78. a. 4. Angelicus etiam in modo loquendi cum illo convenit.

II. Alex. Hal., S. p. III. q. 61. m. 1. — Scot., hic q. 3. et 5. et Quod., q. 17. — S. Thom., hic q. 2. a. 3; S. I. q. 16. a. 3. — B. Albert. M., hic a. 10. et 11. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 2. ita presse sequitur S. Doctorem, ut Dionys. Cart. de ipso dicat: «Petrus, qui scriptis post Bonaventuram, ex ipso Bonaventurae suam responsionem videtur sumisse». — Richard., hic a. 4. q. 2. — Egid. R., hic 2. princ. q. 3. — Henr. Gand., S. a. 72. q. 3. n. 11. — Durand., hic q. 4. — Dionys., hic q. 2. — Biel., hic q. 4.

¹ Quæst. 30: Sic enim utitur suo corpore: quibusdam assumentis vel respondens ad valetudinem, quibusdam tolerandis ad patientiam, quibusdam ordinandis ad iustitiam, quibusdam considerandis ad aliquod veritatis documentum. — In quo texto plurimi codd. ut A B C D F G H I K S T W Z etc. omitunt *assumendis vel*, pro quo ed. 1 ponit *conferendis aut*.

² Cap. 11, n. 48: Voluntas etiam mea totam intelligentiam, totam memoriam meam capit, dum toto utor, quod intelligo et memini.

³ Renitentibus mss. et edd. 1, 2, 3, Vat. pro *operantis* ponit *imperantis*, sed mendose, quia hoc membrum non excludit tria alla membra divisionis. Eamdem distinctionem Petr. a Tar., hic q. 4. a. 2. breviter sic proponit: Potest aliquid assumi in facultatem voluntatis quadrupliciter: vel voluntatis operantis, ut bona nostra, vel approbantis, ut aliena bona, vel tolerantis,

ut mala poenae propria et culpae alienae, vel respicientis, ut mala culpæ proprie.

⁴ Codd. cum ed. 1 omittunt *creata*, quod, ut certo sub-intellegendum, claritatis gratia retinimus, praesertim cum et paulo post in mss. inveniatur. Mox Vat., post *caritate* omisso hoc, propositionem ipsam exhibet modo activo: *diligere, aliquid ex caritate est ordinare*, renitentibus tamen mss. et ed. 4. — Objectionem, quam hic S. Doctor solvit, infra d. 17. p. 1. q. 2. sub alio respectu perfractat.

⁵ Nullo suffragante ms. nec ed. 1, Vat. *aliquid*.

⁶ Cod. Z hic non male addit *vel*.

⁷ Postulantibus fere omnibus mss. et ed. 1, substitutimus sic pro *hoc modo*, et bis *contingit* loco *convenit*. Mox mendum Vat. recto per *modum castigavimus* ex mss. et ed. 4.

QUESTIO III.

Utrum solo bono creato utendum sit.

Tertio, ostendo, utrum omni creato sit utendum et ¹ omni alio a Deo, est quaestio, utrum solo bono creato sit utendum. Et quod sic, videtur.

¹. Omne bonum aut est finis, aut ad finem ²;
Fundamenta sed solo bono, quod est ad finem, est utendum, quia ratio utilis est ducere in finem: ergo cum solum bonum creatum sit ad finem, solo bono creato est utendum.

2. Item, omne bonum aut est creatum, aut in creatum. Sed si contingit uti bono increato, contingit illud referre ad aliud: aut ergo ad creatum, aut ³ in creatum; sed non ad in creatum, quia non est nisi unum in creatum: ergo ad creatum. Sed sic refertur terminus ad viam et causa ad effectum; sed hoc est abusio, non usus: ergo solo bono creative creature est utendum.

3. Item, Augustinus in libro octoginta trium Quaestione ⁴ dividit honestum contra utile: ergo nullum utile honestum vel e converso; sed Deus est honestum per essentiam: ergo Deo non est utendum.

4. Item, videtur quod non solum non sit utendum Deo sive bono increato, sed uti eo semper sit peccatum mortale, quia Augustinus in libro octoginta trium Quaestione ⁵ dicit: « Summa perversitas est frui utendis et uti fruendis »; sed qui utitur bono increato, utitur bono fruendo: ergo etc.

CONTRA: 1. Contingit Deo recte servire intuitu mercedis, quia multi sunt boni mercenarii, ut dicit Ambrosius ⁶; sed non contingit Deo servire nisi amando: ergo contingit Deo recte amare intuitu mercedis; sed sic amans utitur Deo, quia refert ad aliud: ergo etc.

¹ Codd. R et W *vel pro et.*

² Cfr. Aristot., I. Ethic. c. 1-7; I. Magnor. Moral. c. 3. et III. Topic. c. 1, ubi haec divisio diversimode insinuator.

³ Cod. A cum ed. I satis bene adiungit ad. Mox Vat., obnubitus antiquioribus mss. et ed. 1, post *unum* omittit *in creatum.*

⁴ Quaest. 30: Honestum dicitur quod propter se ipsum exceptendum est, utile autem quod ad aliud aliquid referendum est. — Mox ex multis codd. ut A F G H I K T U V aa bb ee ff cum ed. I possumus *vel pro et.* Paulo infra Vat. ante *honestum praemittit quid*, quod tamen melius cum mss. et edd. 1, 2, 3 omittitur, quia Deus est ipsum honestum per es- seniam.

⁵ Quaest. 30: Omnis itaque humana perversa est, quod etiam vitium vocatur, fruendis uti velle atque utendis frui.

⁶ In Evangel. S. Lucas c. 15, ubi iuxta ed. Venet. 1748: At vero filius, qui habet Spiritus S. pignus in corde, saecularis mercedeis lucella non quererit, quibus serviat. Haeredes sunt etiam mercenarii, qui docuntur ad vineam. Bonus mercenarius Petrus etc. — Codex autem, sub n. 507 Bibliothecae Laurentianae Florentii, membr. in fol. sacc. XI. fol. 416. recto, col. 2. ultimum partem sic exhibet: non quererit, qui ius serval haeredes. Sunt etiam qui conducuntur ad vineam. Bonus etc. Cum quo concordat cod. III. Plut. XIV. in fol. sacc. XV. libr. VII. c. 35. Lectio istius ed. in verbis et interpunctione errat.

2. Item, sic summa bonitas habet se ad amorem, sicut ⁷ summa veritas ad cognitionem; sed contingit veritatem creatam cognoscere clarissime praeiudicio summae veritatis et sine errore: ergo similiter contingit aliam bonitatem quam summam ardenter diligere sine praeiudicio summae bonitatis et deordinatione: ergo contingit amore ordinato aliud plus diligere quam Deum: ergo contingit Deum diligenter propter aliud ordinata et ita uti eo.

3. Item, videtur quod nullum peccatum sit, cum quis utitur Deo propter suam salutem, quia « cuius finis bonus, ipsum bonum ⁸ »; sed huius usus bonus est, scilicet nostra salus: ergo usus usus Dei bonus: ergo non erit peccatum.

4. Item, usus Dei aut est bonus; et si utendum Deo; aut est malus; et sic Deus malus, quia « cuius usus malus, ipsum malum ⁹ »; quod si Deus bonus, et eius usus bonus: ergo Deo est utendum.

CONCLUSIO.

*Solo bono creato est utendum, et bono
increato uti est abuti.*

RESPONDEO: Dicendum, quod solo bono creato ^{Conclusio.} est utendum, quia, si bono increato utimur, semper est abusus, et abusus talis est mortale peccatum propter perversitatem in finem ¹⁰ cum delectatione, et propter voluntatis inordinationem, quae minus diligit ipsum *quo utitur*, quam *propter quod* utitur.

⁷ Vat. contra mss. et ed. 1, invertendo comparisonem, nempe *sicut summa bonitas, sic summa veritas*, argumentationem, ut ex subiectis patet, perturbat. Mox cod. X post *clarissime* satis bene addit *veritate in creatura.* Dein, faventibus antiquioribus mss. et ed. 1, expunimus aliquam, quod Vat. cum recentiori cod. cc praemittit voci *aliam.* In ultima propositione huius argumenti multi codd. C F G K L R S U V W aa bb cum ed. 1, aut *diligit* falso repetunt *plus.*

⁸ Boeth., II. de Differentiis topicis. Locus a fine: Cuius finis bonus est, ipsum quoque bonum est. Vide supra q. 4. in corp. Propositione ista derivata esse videtur ex illa Aristot., III. Topic. c. 2: *Cuius finis melior, et ipsum melius.* Ad normam codd. et ed. 1 omisimus est et quoque, quod Vat. cum Boethio habet.

⁹ Boeth., II. de Differentiis topicis. — Codd. F O X addunt post *malus* particulam *et.* Immediate post ex fere omnibus mss. et ed. 1 substitutum *quod loco quia*, cod. R autem habet *ergo si Deus.*

¹⁰ Autoritate mss. et ed. 1 reiecinus lectionem Vat. aver- sionem a fine tanquam minus rectam, quia talis abusus non dicit solum simplicem aversionem a fine, sed etiam directam perversitatem ipsius finis, quatenus nempe ipsi finis convertitur in medium. Cod. O post *perversitatem* addit *intentionis.* Cod. R totam propositionem sic exhibet: *et abusus talis semper est mortale peccatum, non (forsitan omisum: solum) proper per-*

1. Ad illud ergo quod obiciuitur, quod contingit recte servire Deo intuitu mercedis; dicendum, quod illa merces aut est ipse Deus, sicut dixit Abraham in Genesis decimo quinto¹: *Ego merces tua*; et sic intuens mercedem non uititur, quia non refert ad aliud; aut merces illa est *aliud*, et tunc potest eam quis intueri aut ut *causam moventem*; et sic est malus mercenarius²; aut ut *rationem inducentem*; et sic bonus, et hoc modo non uititur.

2. Ad illud quod obiciuitur, quod clarior cognitione creaturae non praefudit Creator, ergo etc.; dicendum, quod non est simile, quia claritas cognitionis non est in nostra potestate, sed ardor affectionis est in nostra potestate; ideo requiritur a nobis, quod istum ordinem, non illam³. Aliquis tamen actus cogni-

tionis est in nostra potestate, utpote actus fidei, quo si aliquis assentiat veritati primae propter aliud, bene praejudicat veritati, sicut amare propter aliud, bonitatem.

3. Ad illud quod obiciuitur, quod finis usus Dei est bonus; dicendum, quod finis dicitur bonus duplíciter: aut quantum ad *substantiam*, aut quantum ad *intentionem finiendi*; et propositio illa intelligitur quantum ad *intentionem finiendi*, et haec⁴ consistit in recta ordinatione.

4. Ad ultimum dicendum, quod illa propositió⁵ intelligitur de habentibus ordinationem ad finem, sed non de ipso fine. — Vel intelligitur de actu naturali ipsarum rerum et proprio, qui frequentius ab ipsis re elicuntur, non de ordinatione in⁶ finem; et sic non valet propositio ad propositum.

SCHOLION.

I. In conclusione S. Doctor propositionem, quod bono incremento ut sit *abusus* et peccatum, duplice ratione probat, quae sumuntur tum ex parte *finis ultimi*, tum ex parte *voluntatis*. Ex parte *finis ultimi* est abusus, quia aversio a fine non fit sine contemptu eius et offensa Dei, nūl probatur II. Sent. d. 42. a. 2. q. 4, et a. 3. q. 2; ex parte *voluntatis* proper inordinationem, quia voluntas, quando Deo uitetur, in aliquo creato ponit finem; sed finis est melior his quae sunt ad finem (infra d. 29. a. 1. q. 1. in corp.) et « quantum est de se, dicit excessum bonitatis respectu eius, quod est ad finem » (ibid. ad 4.). Ex quo patet inordinatio in proposito. Voluntas enim in utendo minus diligit medium quam finem. Ad rem facit illud genera-

liissimum principium Aristotelis, toties a S. Doctore repetitum: Propter quod unumquodque (tale) est, illud magis est. Cfr. etiam hic dub. 6., ubi dicit, quod omnis res sit at finis, aut medium ad finem, aut perveniens ad finem. — Quod solut. ad 1., nempe quomodo Deo servire possimus intuitu mercedis, cf. II. Sent. d. 38. a. 4. q. 3. ad 2. et III. Sent. d. 27. a. 2. q. 2. — Quod axioma: Cuius finis bonus, ipsum quoque bonus (ad 3.), cfr. II. Sent. d. 38. a. 1. q. 4.

II. Quodam ipsum questionem: Alex. Hal., S. p. III, q. 60. m. 3. a. 1. et 2, et p. II. q. 142. m. 2. — Ceteros autores videantur in Scholio ad praecedentem questionem.

ARTICULUS II.

Quid sit frui.

Habito de *uti* et *utibili*, consequenter quaeritur de *frui* et *fruisibili*, et

primo, quid sit frui per essentiam, utrum scilicet sit actus voluntatis, an aliarum virium.

QUAESTIO UNICA.

Utrum frui sit actus voluntatis, an aliarum virium.

1. Quod sit actus voluntatis, videtur per primam definitionem, quae est: *Frui est amore inhaerere etc.*; sed amor est voluntatis: ergo et *frui* similiter. Si dicas, quod amor sumunt ibi communiter, secun-

dum quod est in qualibet vi respectu sui actus; contra: in omnibus aliis definitionibus idem dicitur. Unde dicitur in sequenti⁸: « *Fruimur cognitis, in quibus voluntas delectata conquiescit* ». Quietatio

versitatem in finem cum delectatione, sed propter voluntatis etc. Mox maiorem partem codd. ut A C G I K L U V X etc. et ed. 1 secuti, bis pro *utimur substitutis utitur*, quod grammatici melius est; alii codd. primo loco habent *utitur*, secundo loco *utimur*. Propositio ita relativa a S. Doctori adducta, quia immediate referunt ad substantivum *voluntatis*, continent implicite rationem inordinacionis in voluntate hic notatas; sensus enim est: voluntas ordinata minus diligit ipsum quo *utitur*, i. e. medium, quam *proper quad utitur* i. e. finem; atque in hoc casu habetur contrarium; ergo voluntas est inordinata.

¹ Vers. 4. — Paulo ante exhibemus lectionem codd. R V W X Y Z aa bb; alii codd. autem, omisso *Deus*, ponunt *Dominus* post *Abrahae*, a quibus non multum dissidet Vat. legendi: est ipse, sicut *Dominus dixit ad Abram*. Mox fide antiquiorum mss. et ed. 1 post *utitur* expunimus *Deo*.

² Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 hic addit et *sic utitur*.

³ Vat. post *istum* addit *anorem* et post *illam* adiungit

cognitionem, que tamen auctoritate mss. et ed. 1 tanquam superflua expunimus.

⁴ Cod. cc com ed. 1 *hoc*. Mox antiquiores codd. et ed. 1 omnint propositionem, quae habetur in Vat. et cod. cc post *ordinazione*, scil.: *et illo modo non contingit uti Deo, quia non convenit ordinari*. — Fusius de hac re tractat S. Doctor II. Sent. d. 28. a. 1. q. 4.

⁵ Scilicet, cuius usus bonus, et ipsum bonum. — Vat. cum cod. cc paulo ante post *ultimo* praefer fidem antiquorum mss. et ed. 1 addit *scilicet usus Dei aut est bonus aut malus etc.*

⁶ Ex mss. et ed. 1 substitutus in loco *ad*. — De hoc secundo responsionis membro vide supra q. 4. circa principium conclusionis.

⁷ Vide lit. Magistri, c. 2.

⁸ Cfr. lit. Magistri, c. 2.

autem voluntatis est. Et in alia¹ similiter: « *Frui* est uti cum gaudio». *Gaudium* autem ad voluntatem proprie pertinet.

2. Item, ostenditur *ratione*, quia fruitione delectamur², secundum quod delectabile est differentia boni, cum sit bonum honestum, conferens et delectabile; bonum autem obiectum est voluntatis: ergo *frui* est solius voluntatis.

3. Item, eo fruimur, quo quietamur; sed quietatio respicit rationem finis, « et finis rationem boni³ », et « bonum est obiectum voluntatis »: ergo fruitione, que ordinat ad illud, similiter.

Sed contra: 1. Omnis virtus appetit uniri suo

Ad opposi-
tum.

objeto, quo habito delectatur, si cognoscit, et quietat: ergo motus cum quietatione et delectatione est omnium virium: ergo cum talis sit fruitione, fruitione erit in omnibus, non tantum in voluntate.

2. Item, absentiis rei amatae potius contristat amantem, quam delectat⁴; quod enim delectat ipsum, hoc est, quia videt ipsam et habet. Si ergo motus fruitionis est cum delectatione vel est ipsa delectatio: ergo hoc⁵ est, quia videt illud in quo est ipsa delectatio; sed visio respicit cognitivam: ergo etc.

3. Item, Augustinus in libro de Doctrina christiana⁶: « Haec est summa merces, ut ipso perfruimur ». Sed super illud Psalmi: *Ostendam illi salvare* etc., dicit Glossa⁷, quod « visio est tota merces »: ergo si fruio est merces, fruio est visio per essentiam; sed visio est in cognitiva sive in ratione: ergo etc.

4. Item, fide et spe tendimus in Deum: ant ergo fruendo, aut utendo; sed non utendo, cum Deo non sit utendum: ergo fruendo: ergo fide et spe fruimur; sed fides est habitus rationis cognitivae; sed cuius est habitus, eius est actus: ergo actus fruitionis est actus⁸ rationis; similiter videtur de irascibili: ergo etc.

¹ In Vat. hic additur *definitione probatur idipsum*, quod tamen abest a mss. et ed. 1. — De hac definitione vide lit. Magistri, c. 3.

² Concludunt mss. cum sex primis edd., omittendo hic a Vat. additionem *sed detectabile*.

³ Aristot., I. Magnor. Moral. c. 2: *Absolutus namque finis bonum est nec non finis bonum*. — Et de sequenti propositione ait I. Rhetor. c. 40. (in ed. Stoer, c. 25.): *Est autem voluntas quidem appetitus boni cum ratione coniuncta; nemo enim vult, nisi quando aliquid bonum esse putaverit*. Vide etiam I. Ethic. c. 1. — Mox cod. I *ordinatur pro ordinat*.

⁴ Sequitur maiorem partem codd. ut A C F G I K L O R S U V W X Y Z etc. et edd. 1, 2, 3, 6 substituendo *delectat loco detectet*, ac mox (exceptis edd. 2, 3 et 6) *quia loco quod*.

⁵ Perturbatam lectionem Vat., quae hic addit *detectare*, castigavimus ex mss. et ed. 1.

⁶ Libr. I. c. 32. n. 35.

⁷ August., in Expos. Psalmi 90, 16.

⁸ Plures codd. ut A G H I K M V W Y Z etc. cum ed. 1 omissum *actus*.

⁹ Huius opinonis fertur fuisse Antisiqdorensis, sive melius Antisiqdorensis, teste Dionysio Carthusiano, hic. q. 3.

CONCLUSIO.

Frui sumptum essentialiter est actus voluntatis, sumptum dispositive est actus etiam aliarum potentiarum.

RESPONDEO: Secundum aliquos¹⁰ *frui* pertinet Opinio quo-
rumdam.

ad omnes vires; et hoc dicunt, quia omnes vires

remunerabuntur; qui dicunt etiam, quod¹¹ in gloria

erit magis proprie rationis, quia immediatus se

habet ad delectationem.

Sed alter videtur dicendum secundum Augusti-
num, scilicet quod sit actus ipsius voluntatis. Cum

enim tres dentur definitiones de *frui*, omnes dantur penes actum voluntatis, quem tripliciter est considerare. *Primo modo communiter*, prout dicit motu

cum delectatione; et sic definit Augustinus¹²:

« *Frui* est uti cum gaudio ». *Secundo modo*, prout

dicit motum cum quietatione; et hoc modo definitur ab Augustino de Doctrina christiana: « *Frui* est amore inhaerere alicui rei propter se ipsam »; et hoc modo accipitur *proprie*. *Tertio modo accipitur*, prout complectitur utrumque, scilicet quietationem et delectationem; et hoc modo definitur ab Augustino decimo de Trinitate: « *Frui* est quiescere in cognitio-

natis, voluntate propter se delectata », et sic accipitur

propriissime.

Quia ergo *frui* secundum omnem acceptiōem

dicit delectationem vel quietem vel utrumque, et

omne, tale habet rationem boni, et hoc est obiectum voluntatis: ideo loquendo *essentialiter*, *frui* est actus <sup>Tres modi
fruendi.</sup>

voluntatis. Sed quia voluntas nec delectatur nec

quietatur nisi in eo, quod cognoscit vel per fidem vel

per speciem¹³, et in eo, quod habet per spem vel

in re, ideo actus aliarum virium ad hunc disponunt,

non tamen sunt ipsum *frui*, essentialiter loquendo.

Ex hoc patet solutio¹⁴ ad illud quod communiter

solet quaeri, quare *frui* non definitur per actum

cognitionis, sicut delectationis. Tamen¹⁵ haec que-

Conclusio 1.

Conclusio 2.

Conclusio 3.

Conclusio 4.

Conclusio 5.

Conclusio 6.

Conclusio 7.

Conclusio 8.

¹⁰ Cod. X satis bene hic addit *frui*. Mox Vat. cum cod. non eo ita bene *immediata pro immediatis*.

¹¹ De tribus sequentibus definitiōibus fruitionis ex Augustino sumitis vide hic lit. Magistri, c. 2. 3. — Mox Vat. cum cod. cc. posse. *Secondo* omittit modo.

¹² Mendosan lectionem Vat. ponentes *spem* loco *speciem* correxiimus ope codd. F H I ee gg hh ii et ed. 4; error multorum codd., quod cum Vat. habent *spem*, provenit ex modo consimili ista duo verba abbreviandis. Sumta est haec locutio ex verbis Apostoli II. Cor. 5, 7: Per fidem enim ambulamus, et non per speciem. Cfr. etiam III. Sent. d. 31. a. 2. q. 4. ad 5. — Mox Cod. R post *tamen* addit *ipsi*.

¹³ Contra mss. et sex primas edd. habet Vat. *resolutio*, et paulo post contra maiorem partem mss. ut A C F G H K L R S T U V etc. et ed. 4 *consuevit pro solet*. Dein multi codd. cum ed. 1 *detectationis* loco *delectationis*, sed non bene, sicut ex corp. questione patet.

¹⁴ Vat. cum cod. cc. mutata interpunctione et posito *cum* pro *pro* tribus *detectationis*, *cum haec quæstiō fundata sit super falsum*; sed minus opere, quia responsio cum ipsa quæstiōne incongrue continguit contra morem Seraphici; insuper est contra omnes antiquiores mss. et ed. 4.

stio fundata est super falsum. Augustinus enim ponit in notificatione una, quod est cognitionis, cum dicit: «*Fruī est quiescere in cognitis*»; cadit tamen ibi sicū dispositio.

Ex hoc etiam patet, quare non definitur per fidem et spem, sicut per caritatem, quia caritas informat concupiscentiale, cuius est *frui*. Tamen ista quaestio similiter fundata est super falsum, quia amor, quo definitur *frui*, est communis ad amorem castum et libidinosum², quo avarus fruatur auro, non propriis ipsis caritatis.

1. Ad illud ergo quod obicitur, quod omnis

Patet tercia
quaestio.

Solutio op-
positorum.

virtus habet delectari et quietari³, cum unitar suo obiecto; dicendum, quod ipsa voluntas, ut vult Augustinus⁴, amat sibi et aliis. Et sicut etiam dicit Anselmus⁵: «*Voluntas inclinat alias vires et aliis meretur*», ideo eius quietatio et delectatio redundat in alias vires. Unde sicut voluntas non sibi cognoscit, sed ratio cognoscit sibi et voluntati, ita voluntas sibi et rationi delectatur et ipsam quiescere facit.

2. Ad illud quod obicitur, quod amans non fruatur, nisi videat vel habeat; dicendum, quod videre et habere requiruntur ad *frui*, similiter et

amare. Nam si quis videt aliquid et habet, nuncquam delectatur, nisi amet; aliter tamen requiritur visio quam amor. Nam visio disponit, similiter et tentio, sed amor delicias suggerit. Unde est quasi acumen penetrans⁶, et ideo ei maxime convenit unire et per consequens delectare et quietare: ideo essentialiter, non dispositio, est fructu. Propter quod est intelligendum, quod actus voluntatis potest dupliciter considerari, scilicet per modum *appetitus* et ⁷ *complacentiae*. Primo modo antecedere potest ipsam visionem; secundo vero consequitur, et in hoc est perfecta ratio ipsius fruitionis, scilicet in complacencia rei visae et habitae.

3. Ad illud: Visio est tota merces; dicendum, quod illud non dicitur proprie, sed per concomitantiam⁸, quia visio et complacentia, in qua est perfecta ratio fruitionis, inseparabiliter se habent.

4. Ad illud quod obicitur, quod fide et spe fruimur; dicendum, quod illud non est verum per se, quia quaelibet harum accipit rationem tendentiae⁹ a caritate. Sola enim caritas considerat finem in ratione finis et obiecti. Unde non dicitur aliquis sperare Deum, sicut amare.

S C H O L I O N.

1. In solutione principali huius quaestions, scil. quod *frui sit actus voluntatis*, omnes antiqui doctores cum Scriptorio convenient, attamen iam istis temporibus circa quasdam subtiles de hoc re quaestiones erant controversiae.

Primo quod *ipsum conceptum fruitionis* S. Bonaventura docet, fructum præsupponere quidem cognitionem sive visionem tamquam dispositionem, tamen, essentialiter loquendo, ipsum esse actu voluntatis, qui importet tum dilectionem tum delectationem, sive esse formaliter actionem voluntatis, nempe amorosus eius inhaesione, ad quam sequitur inseparabiliter passio delectationis; cfr. hic ad 2. et dub. 42; II. Sent. d. 29. a. 4. q. 2., et ibid. d. 35. a. 1. q. 4. in corp.; II. Sent. d. 38. a. 4. q. 2. ad 4. Hexaēm. Serm. 42. in fine. Idem docet Scotus cum suis, Richard. a Med., B. Albert. M., Petr. a Tar., Henr. Gand. — Alii vero doctores volunt, fructum esse formaliter *ipsum delectationem*, non quidem qualcumque, sed *ultimatum*, seu quae coniuncta est cum quietatione; ipsam vero non esse *amorem* nisi connotative et causulator; ita discipuli S. Thomae, teste *Caietano* (ad S. I. II. q. 4. a. 1.), Dionys. Carth. aliique.

Secundo, quod *actum*, in quo fructu formaliter consistit, docet S. Bonav., hic ad 4. et 2.; II. Sent. d. 24. p. 1. a. 2. q. 4: «*omnem delectationem spiritualem ortum habere ex amore*

voluntatis, præsupposita perceptione convenientis. Consentunt Alex. Hal., Henr. Gand., Richard. a Med. qui inter alia dicit: «*Actum cognitivæ non sequitur delectatio nisi mediante actu appetitivæ*». Hoc negatur ab auctoribus secundæ sententiae.

Tertio, hinc orta est celebris controversia, præcepit inter asseclas S. Thomae et Scotti agitata, utrum scil. *beatitudo* in patria voluntatis consistat in actu *intellectus* sive in *visione*, qui tum amorem tum delectationem inseparabiliter habet annexa, immo «*virtualiter continet et causulator exercit*» (Caietanus), an potius, ut vult Scotus cum aliis multis, in actu *voluntatis*, qui visionem supponit et delectationem completer. Hanc quaestionem tangit S. Bonav., hic ad 3.; plura vide IV. Sent. d. 49. p. 4. q. 5. Haec controversia coherenter cum doctrinis psychologis præcepit de relatione inter intellectum et voluntatem.

II. De quaestione hic proposita: Alex. Hal., S. p. IV. q. 26. m. 4. — Scot., hic q. 3. in Oxon. et Report. — S. Thom., hic q. 4. a. 1.; S. I. II. q. 41. a. 4. et 2. — B. Albert. M., hic a. 12. et 17. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 1. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 4. — Egid. R., hic I. princ. q. 4. — Henr. Gand., S. a. 49. q. 6. n. 26.; de delectatione etiam agit S. a. 50. q. 2. — Durand., hic q. 4. — Dionys. Carth., hic q. 3. — Biel., hic q. 2.

¹ Cod. W vel.

² Auctoritate mss. et ed. 4 removimus particulem *vel*, quae hic a Vat. male additur, quia verbum *libidinosum* large acceptum etiam concupiscentiam oculorum complectatur. Codd. P et Q post *caritatem* addunt *est*; cod. X autem legit: *ideo non est proprius ipsius caritatis*.

³ Licet multi mss. ut A C G K L O S T U V W X Y Z omittant *et quietari*, retinendum tamen duximus, tum quia in aliis quibus antiquioribus mss. ut F H I etc. inventur, tum quia superius in ipsa obiectione exhibetur.

⁴ Colligitor ex XV. de Trin. c. 22, ubi ostendit, quod memoria, intellectus et amor seu voluntas non sint sua nec sibi, sed supposito agant, quidquid agunt. Et in precedentibus capitulis trinitatem in anima repartam, cum Trinitate divina com-

parando, c. 17 de Spiritu S. alt: ipse autem et sibi et illis non nisi diligit. — Plurimi codd. ut *vult pro ut dicit*.

⁵ Libr. de Concordia præscientiae Dei cum libro orb. c. 14. et 42, ubi dicit, quod voluntas movere omnia instrumenta, quae in nobis sunt, ut manus etc; et quod ex ipsa «*descendit omne meritum hominis*». — De doctrina hic posita vide II. Sent. d. 24. p. 1. a. 2. q. 4.

⁶ Hic loquendi modus sumptus est ex Ilugonis de S. Victore Expos. in Dionysii libr. de Cœlest. Hierarch. c. 7.

⁷ Cod. X hic repetit per *modum*.

⁸ Restitutius ex mss. et ed. 1 magis usitatum verbum *concomitantiam* loco *concomitantem*.

⁹ Cod. X *tendentia*. In fine responsionis cod. R addit *et propter hoc non valet*.

ARTICULUS III.

De fruibili.

Ostendo, quid sit *frui* per essentiam, quaestio
est de fruibili, et

primo, utrum Deo contingat frui;
secundo, utrum fruendum sit ipso solo.

QUAESTIO I.

Utrum Deo sit fruendum.

Circa primum, quod sit Deo fruendum, ostenditur sic.

1. «Eo fruendum est, quod beatos nos facit¹»,
quia in beatitudine est recta fruatio; sed Deo beati
efficiuntur, quia ipse est nostra beatitudo: ergo Deo
est fruendum.

2. Item, bonum est amabile; ergo magis bonum
magis amabile et summe bonum summe amabile²;
sed eo fruimur, quod summe amamus: ergo etc.

3. Item, pulcrum delectat et³ magis pulcrum
magis delectat, ergo summe pulcrum summe de-
lectat; sed eo fruimur, in quo summe delectamur:
ergo etc.

SED CONTRA: 4. Ubi est fruatio, ibi est delectatio; * sed delectatio est coniunctio convenientis
cum convenienti⁴; Dei autem ad creaturam nulla
est convenientia, immo summa distantia: ergo nec
delectatio, ergo nec fruatio.

5. Item, excellens sensible corrumpit sensum
vel saltem contristat, quia delectatio est in mediis⁵:
ergo pari ratione excellens intelligibile corrumpit
vel contristat intellectum. Sed Deus est excellentissi-
ma lux: ergo contristat, non delectat, ergo etc.
Si dicas, quod sensibilis potentia est corruptibilis,
non intellectus; hoc non solvit, quia intellectus,

dum est in carne, fatigatur et impeditur in actu,
corpo corrupto.

6. Item, ubi fruatio, ibi quietatio; sed in infinito
non est quietatio, «quia semper est aliquid extra
accipere»: ergo cum Deus sit infinitus, in Deo
non est quietatio, ergo nec fruatio.

CONCLUSIO.

Deo proprio est fruendum.

RESPONDEO: Dicendum, quod Deo fruendum est,
eo quod ipse solus perfecte *finit*⁷ et *delectat* ipsam
animam properiter se et super omnia.

4. Ad illud ergo quod obicitur, quod delectatio
est coniunctio convenientis etc.; dicendum, quod
est convenientia per *unius naturae participationem*
vel per *comparisonem communem*⁸. Prima convenientia
facit communitatem *univocationis*, secunda
communitatem *analogiae* sive proportionis. Et haec
est secundum triplicem differentiam: aut secundum
similem comparisonem duorum ad duo, ut siue
homo⁹ ad animal, ita albedo se habet ad colorem;
aut secundum *dissimilem comparisonem duorum
ad unum*, ut animalis et cibi ad sanitatem; vel

¹ August., L. De Doctr. christ. c. 33. n. 37: *Ilo enim frueris, quo officieris beatus.* — In quo textu cod. R post *Ilo addito*.

² Simile argumentum reperitur in Aristot., I. Ethic. c. 7, ubi agit de felicitate, quae est bonum optimum, ideoque et maxime exoptandum ac amandum. Cfr. III. Topic. c. 4. seq.

³ Supplevimus ex antiquioribus mss. et ed. 4 *particulum et.*

⁴ Haec *delectationis* definitio est S. Doctori certeius Scholasticis familiaris et convenit cum ea, quam exhibet Avicenna in fine VIII. Metaph. c. 7, circa finem: *Delectatio non est nisi apprehensionis convenientis, secundum quod conveniens est.* —

Quia ab Avicenna data definitio fundari videtur in illa, quam Aristot., I. Rhetor. c. 11. tradit: *Est autem delectatio motus quidam animae et constitutio simul tota, sensibilis, in existentiam naturam (haec definitio explicatur ab Henr. Gand., S. a. 50. q. 2). Ed. Paris. 1878 sic Aristot. interpretatur: Positum sit igitur nobis, voluntatem esse motionem quandam animi et constitutionem subitam sensuque percipiendam in statu convenientie naturae. Cfr. etiam VII. Ethic. c. 11. seq. et praecipue X. Ethic. c. 1-5. ac II. Magnor. Moral. c. 7, ubi plura ad delectationem (voluptatem) pertinentia explicantur. — Mox, contradicentibus antiquioribus mss. et ed. 4, habet Vat. cum rectione cod. cc *facturam pro creaturam*. Paulo post cod. R *in infinita loco summa*.*

⁵ Aristot., II. de Anima, text. 123. (ed. Paris. Firmin-Didot,

III. c. 2), ubi iuxta ed. Venet. 1489 legitur: *Manifestum autem ex his, et propter quid excellentiae sensibilium corrumpunt sensitiva... Et manifesta est ex hoc causa, propter quam sensibilita intensa corrumpunt instrumenta sensuum. Et text. 143. (ed. Paris. loc. cit.): Proprio autem est symphonia... unde et delectabilitas quidem sunt, dum dicuntur sincera et mixta entia ad rationem... excellentia autem contristant aut corrumpunt. Tandem libr. III. text. 29: Et est delectari aut tristari agere sensitiva medietate ad bonum et malum in quantum talia... Vat. rationem additam contra mss. et ed. 4 ita exhibet: quia vera delectatio non est nisi in mediis. Cod. X circa finem huius argumentum loco in carne ponit in corpore.*

⁶ Aristot., III. Phys. text. 63. (c. 6): *Infinitum igitur id est, cuius secundum quantitatem accipientibus semper aliquid accipere extra est; cuius autem nihil est extra, id est perfectum et totum.* — *Mox praeter fidem antiquiorum mss. et ed. 4 non ita bene Vat. cum rectione cod. cc ergo non fruatio.*

⁷ Id est, quietat.

⁸ Corruptam lectionem Vat. et rectionis cod. cc, in qua ponitur *et pro vel et omitit communem, restauravimus ex antiquioribus mss. et ed. 4. Paulo ante cod. X dicendum, quod convenientia dicitur vel per.* — *De convenientia vide Aristot., de Praedicant., c. 4. et VII. Phys. text. 21-34. (c. 4).*

⁹ Plurimi codi. cum ed. 4 omittunt *se habet*, quod Vat. cum aliquibus tantum codi. hic addit.

Solutio op-
positorum.

Triplex
communiae.

secundum comparationem *duorum ad invicem*, ut puta cum unum est imitatio vel similitudo alterius. Similitudo enim non convenit cum consimili¹ in tertio, sed se ipsa. Sic est in proposito, quia anima est expressa similitudo Dei. Haec convenientia in uno extremitate ponit inclinationem et indigentiam, in alio quietationem et sufficientiam, quia unum factum est propter alterum, unde² ordinatus ad alterum. Et quoniam ad inclinationis quietationem et indigentiae suppositionem, ubi est sensus³, est delectatio sive sequitur, ideo anima cum tali modo quietatur a Deo, fruatur eo.

2. Ad illud quod obiicitur, quod excellentia sensibilis corruptit sensum: ergo etc., dicendum, quod non est simile de *intelligere* et *sentire*. Et ad hoc est triplex ratio: una est ex parte *virtutis* apprehensivae, alia ex parte *apprehensi*sive *objecti*, tertia est ex parte *modi* apprehendendi.

Ex parte *virtutis* apprehensivae, quia sensus potest corrupti, intellectus autem non. Cuius ratio est, quia sensus dependet ab organo, in quo est quadam medietas et harmonia, quia non tantum corruptitur per contrarium, sed⁴ per excellens; sed intellectus non dependet ab organo, quia est vis immaterialis, ideo non tristatur in excellenti⁵.

Ex parte *objecti* non est simile, quia obiectum

intelligibile⁶ excellens iuvat et confortat, quia influentia talis cognoscibilis procedit ab intimis et intrat ipsam potentiam, et ideo ipsam confortat et corroborat. Sicut si magnus mons daret virtutem portandi se, facilius ferretur quam parvus; sic est in intelligibili, quod Deus est. Sensibile autem obiectum tantum extra excitat, et ideo hoc corruptit, illud autem non.

Ex parte *modi* apprehendendi similiiter est dissimilitudo, quia sensus in apprehensione sui obiecti tendit ad exterius, unde percipiendo⁷ illud dispergit exterius nec fortificatur interius, ideo debilitatur. Sed obiectum intellectus cum sit intimum ipsi intellectui, in eius perceptione virtus non dispergit, sed colligitur, et quanto virtus est magis unita, tanto fortior.

3. Ad illud quod obiicitur de infinito; dicendum, quod infinitum dicitur duplifier, scilicet per *privationem perfectionis*; et sic materia dicitur infinita, et talis infiniti non est finire, sed potius finiri indiget, secundum quod⁸ est possibile. Alio modo infinitum dicitur per *privationem limitationis*; et quod sic infinitum est, proprie habet finire, quoniam ultra ipsum, cum non sit maius cogitare, non continet aliquid appetere. Unde talis infinitas convenit ultimo fini, quae⁹ maxime habet finiendi rationem.

SCHOLION.

I. Hanc et sequentem quaestionem alii antiqui commentatores Lombardi sub una quaestione tractant. — Circa analogiam eiusque differentias, de qua sermo est in solut. ad 4, fusus S. Doctor loquitur infra d. 14. q. 2; d. 29. a. 1. q. 2; d. 7. q. 4. in corp.; d. 25. a. 2. q. 2. in corp. — De comparatione duorum ad duo etc. infra d. 46. q. 5. in corp. — De analogia proportionis et proportionalitatis cfr. infra d. 48.

q. 4; d. 35. a. 4. q. 4; III. Sent. d. 4. a. 1. q. 4. ad 4; et d. 29. a. 1. q. 4. ad 2; IV. Sent. d. 4. dub. 3.

II. De ipsa hac quaestione: Scot., hic q. 3. — S. Thom., hic q. 2. a. 1; S. I. II. q. 11. a. 3. — B. Albert., hic q. 12. et seqq. — Petri a Tar., hic q. 2. a. 2. — Richard. a Ned., hic a. 2. q. 3. — Henr. Gond., S. a. 72. q. 3. n. 11. — Durand., hic q. 2. — Dionys. Carth., hic q. 4. — Biel., hic q. 4.

QUESTIO II.

Utrum solo Deo sive bono in creato fruendum sit.

Ultimo quaeritur, utrum solo Deo sive bono in creato sit fruendum; et quod sic, videtur.

Fundamenta. 1. Illo solo est fruendum, quod est propter se

diligendum; sed illud solum¹⁰ est propter se diligendum, quod est propter se bonum; illud autem propter se est bonum, quod bonitatem, quam ha-

1. Plures mss. ut A F G H K S T Y etc. cum ed. 1 simili. Mox mundum Val., quae post se ipsa addit anima, castigamus ex mss. et ed. 1; cod. X sed est se ipsa similis. In lectione in textum recepta similitudo sumunt concrete et sensus est: simile ratione similitudinis convenit immediate cum consimili. — Paulo post cod. T *homo pro anima*; plures vero codd. ut C L R S U omittunt *anima*, sed non bene.

² Cod. X hic repetit *unum*.

³ Cod. W X Z adiungunt *ibi*, et mox cod. A post *sequitur* repetit *delectatio*.

⁴ Cod. X addit *etiam*. Paulo post codd. aa bb *spiritualis* loco *immaterialis*. Mox codd. inter se non convenient; nam codd. A C G I L S T U W post *tristatur* omittunt *in*; codd. R et ff ponunt *ab*; cod. bb *vero ex*; plures autem ut F H K etc. cum ed. 1 in.

⁵ De hac differentia inter sensum et intellectum vide Aristot., II. de Anima, text. 123. et 143. paulo supra relatos, et libri. III. text. 4. (ed. Paris. c. 4.): Necesse est itaque, quoniam (intellectus) omnis intelligit, immixtum esse; et text. 7: Quod autem non similis sit impassibilitas sensitivi et intellectivi, ma-

nifestum est ex sensoriis et sensu. Sensus enim non potest sentire ex vehementi sensibili.. sed intellectus cum aliquid intellexerit valide intelligibile, non minus intelligit inferiora, sed et magis; sensitum enim non sine corpore est, hic (intellectus) autem separabilis est.

⁶ Autoritate antiquiorum mss. substitutimus *intelligibile* loco *intelligentiae*.

⁷ Ita codd. C H K O S T U Y aa bb et ed. 1, sed codd. A F I L M R V V W X Z *participando*; Vat. autem cum cod. cc per. Mox codd. X et Y *confortando* loco *fortificatur*.

⁸ Cod. cc *scilicet quantum pro secundum quod*.

⁹ Codd. F et I *qui*, satis bene, et convenient quod sensum cum cod. T, qui habet *quia*.

¹⁰ Ex antiquioribus mss. et ed. 1 adiecimus *solum*, quod male abest a Vat. et recentiore cod. cc. — De hac propositione minore argum. cfr. Aristot., VIII. Ethic. c. 5: Quod enim absolute bonum ac iucundum est, amabile est atque eligibile; unicuique vero quod unicuique est tale. Cfr. etiam I. Ethic. c. 1. 2. et 8, ubi de ultimo fine; et I. Magnor. Moral. c. 2, ubi de bono in communis agitur.

bet, nec habet *ab alio*, nec bonitas illa est *ad aliud*; hoc autem est solus Deus: ergo etc.

2. Item, illo solo est fruendum, quod quietat animae appetitum; sed animae appetitus non quietatur sufficienter nisi in eo quod est illa perfectius et mains bonum; hoc autem est solus Deus: ergo etc.

3. Item, appetitus non sufficienter quietatur nisi per aliquid, quod animam implet, quia ex ea parte anima deficit in quiete, qua deficit in plenitudine; sed¹ est capax Dei secundum appetitum: ergo si omne creatum est in infinitum minus illo, nullum supplet animae appetitum. Et hoc est quod dicit Augustinus²: «Animam totius Trinitatis capacem nihil minus quam Trinitas potest implere».

4. Item, bonum, quod potest cogitari, potest appeti: ergo si aliquo maius bonum potest cogitari, maius illo potest appeti; sed omni finito maius potest cogitari: ergo maius potest appeti: ergo nullum finitum terminal animae appetitum sufficienter: ergo solo bono infinito, quod Deus est, est fruendum, quo habito, non potest amplius cogitari nec desiderari.

CONTRA: 1. Videtur, quod bono creato contin-

Ad opposi-

tum.

gat frui, quia, quamvis appetitus materiae sit infinitus, tamen per formam creatam incorruptibilem³ sufficienter finitur: ergo similiter videtur, quod sit aliquod bonum creatum, quod sufficienter finiet animae appetitum; sed omni tali est fruendum: ergo aliquo bono creato est fruendum.

2. Item, appetitus humanus est finitae capacitas, ergo non capit nisi finitum, vel si capiat infinitum, capit finite; ergo si finiatur per illud quod capit, finitur per bonum finitum: ergo videtur, quod aliquo bono finito sit fruendum.

3. Item, specialiter videtur, quod *homine* sit fruendum, quia omni eo est fruendum, quo Deus fruatur; sed Deus homine fruatur, quia hominem amat; sed amore illo, quo amat se, amat hominem, quia non est in eo⁴ duplex amor; sed primus est fruitionis: ergo et secundus.

¹ Supple cum cod. I *anima*. Paulo infra fide codd. cum ed. I post *nullum expunimus creatum*; cod. W ponit *implet pro supplet*.

² Potius auctor libri de Spiritu et anima, c. 27, ubi sic habetur: Animam tamen hominis, id est mentem, nulla creatura luxa substantiam implere potest, nisi sola Trinitas. Et paulo inferius: Solius enim Trinitatis est intraro et implere naturam sive substantiam, quam creat.

³ Vat. et cod. K *creatam corporalem et incorruptibilem*; omnes fere codd. omissunt *corporalem et*; melioris nota cod. ut FGHTW aa bb ee ff et ed. I retinet solummodo *incorruptibilem*; alii ut A habent *incorporalem*; solummodo V *corporalem*, X *corruptibilem*; edd. 2, 3, 4, 5, 6 *incorporalem et incorruptibilem*. Praeter autoritatem codd. pro nostra lectio facit eiusdem convenienter tum cum solutione huius obiectonis, tum cum doctrina nostri Doctoris. Intelligi enim potest assertio hic posita tum de *caelo empyreio*, sicut cod. aa intelligit, addendo: *ut patet in corporibus caelestibus*, tum de ipsa *anima*, quae luxa Seraphicum, licet sit spiritualis et incorporata, non omnino expers est compositionis ex forma et materia; et II. Sent. d. 19. a. 4. q. 4. in corp. explicite de ipsa affirmatur, quod appetitus materie

4. Item, videtur specialiter de *virtute*; quia omni eo est fruendum, quod est proprius se appendendum; haec est manifesta per se; sed omne bonum honestum est proprius se appendendum, «quia honestum est quod sua vi nos trahit et dignitate sua nos allicit», sicut dicit Tullius⁵, et Augustinus dividit honestum contra utile; sed virtus cadit in genere honesti: ergo virtute est fruendum.

5. Item, videtur specialiter de *beatitudine*. Omnis eo est fruendum, quo habito animus quiescit et delectatur et nihil ultra potest quaerere; sed beatitudo creata est huiusmodi: ergo etc.

CONCLUSIO.

Solo Deo proprie est fruendum; impropprie frui licet bonis spiritualibus, quea delectant et fini sunt coniuncta.

RESPONDEO: Dicendum, quod solo Deo est fruendum, *proprie accepto frui*, prout dicit motum cum delectatione et quietatione. Sed *communiter accepto frui*, prout dicit motum cum delectatione tantum⁶, omnibus, quae spiritualiter delectant et coniuncta sunt fini, cuiusmodi sunt fructus, dona et beatitudines, potest frui homo non indebito; sed primo modo solo Deo.

Et ratio huius est, quia nihil potest animam sufficienter *finire* nisi bonum, ad quod est⁷. Hoc autem est bonum summum, quod superius est anima, et bonum infinitum, quod excedit animae vires. *Cognitio* enim animae naturalis⁸ est cognitio non artata; unde nata est quodam modo omnia cognoscere, unde non impletur cognitio eius aliquo cognoscibili, nisi quod habet in se omnia cognoscibilia et quo cognito omnia cognoscuntur. Similiter *affectus* eius nata est diligere omne bonum; ergo nullo bono sufficienter finitur *affectus*, nisi quod⁹ est bonum omnis boni et quod est omnia in omnibus. De quo

perfecte satiet et quietet. Quoad caelum empyreum Scholastici iuxta Aristotelem communiter asserabant, ipsum esse et incorruptibile et immobile. Cfr. II. Sent. d. 12. a. 2. q. 1. et d. 14. p. 1. a. 3. q. 1. et III. Sent. d. 13. a. 1. q. 3. ad 6. — Mox cod. T *finiat loco finiet*.

⁶ Cod. K *Deo pro eo*.

⁷ Libr. II. Rheto. c. 53. (ed. Taurin. 1823): Nam (honestum) est quiddam, quod sua vi nos allicit ad se, non emulacione captans aliquo, sed trahens sua dignitate. — De divisione boni, quae ex August. affertur, vide ipsius lib. 83 Qq. q. 30. — Immediate post mendum Vat. dividitur loco *dividit* castigamus ex mss. et primis edd.

⁸ Cod. K hic addit *sic*. Mox multi codd. ut AFGHKW X Y Z etc. cum ed. I pro *fini* habent *frui*.

⁹ Vat. addit *creata*, quod tamen deest in mss. et ed. 4.

⁸ *Naturalis* referunt ad *cognitionis*, ita ut sensus sit: Si inspecies naturam cognitionis, quae animae competit, ipsa non est artata. — Vat., contradicentibus mss. et ed. 4., *rationalis loco naturalis*, sed non ita bene. — De propositione, quae deinde sequitur, vide Aristot., III. de Anima, text. 4. in q. praeced. cit.

⁹ Cod. K adiungit per *illud*, quae additio videtur adiuncta, quia supponendum est *eo* sive *illo*.

bono Exodi trigesimo tertio¹: *Ostendam tibi omnem bonum*. Hoc autem est summum bonum: ergo etc.

Item², nihil sufficienter *finit* animam nisi bonum *in infinitum*, quia ad hoc, ut finiatur, necesse est, ipsam finiri secundum aestimationem; alioquin non esset beata, nisi se existimaret beatam. Aestimatio autem supergreditur omne finitum, quia omni finito potest maius cogitari aliiquid: ergo cum affectio possit³ se extendere ubi et aestimatio, necessario affectio animae supergreditur omne finitum; et si hoc, nullo bono finito sufficienter finitur. Fruendum est ergo solo Deo, quia summum bonum est infinitum.

Et non solum Deo fruendum propter perfectam finitionem, sed etiam propter perfectam *delectationem*. Ad delectationem enim concurret⁴ *delectabile* et coniunctio eius cum eo quod *delectatur*. Omne autem, quod delectat animam, delectat in ratione boni et pulcri; et quoniam solus Deus est ipsa⁵ pulitas et pulcritudo, ideo in Deo solo est perfecta delectatio.

Item, quia ibi est *coniunctio*; solus autem Deus est qui perfectissime coniungitur. Nam coniungitur secundum⁶ veritatem et intimitatem. Solus enim Deus propter sumnam simplicitatem et spiritualitatem illabitur anime, ita quod secundum veritatem est in anime et intimior anime quam ipsa sibi.

Omnes enim⁷ haec quatuor rationes ad unam reducuntur, scilicet ad hanc: quia natura est anima ad percipiendum bonum infinitum, quod Deus est, ideo in eo solo debet quiescere et eo frui.

1. Ad illud vero quod obicitur de appetitu materiae; dicendum, quod appetitus materiae ordinatur ad formam tanquam ad perfectionem substantiae, ex qua⁸ et materia fit unum; et ideo necesse est, formam esse eiusdem generis cum materia, nec est omnino supra materiam: ideo finita est omnis talis forma. Talis autem, si sit incorruptibilis, propter necessarium sui⁹ unionem arctat appetitum materiae

et arctatum finit; unde non finitur in sua amplitudine. Appetitus autem animae non sic arctatur propter unionem cum appetibili, immo dilatatur; et ideo oportet, quod perficiatur aliquo omnino summo.

2. Ad illud quod obicitur, quod¹⁰ non capit nisi finite; dicendum, quod infinitum bonum finite capit, quoniam ipsa est finita. Sed quoniam bonum illud est infinitum, ideo ab ipso totaliter absorbitur, ut iam eius capacitas undique terminetur. Unde non tantum gaudet, sed sicut dicit Anselmus¹¹, *in gaudium Domini intrabit*. Quod si tantum caperet et non vinceret nec absorberetur, albus posset insurgere appetitus ad amplius aliiquid capiendum. Patet igitur, quod ad hoc quod anima compleatur, quamvis capacitatem habeat finitam¹², tamen necesse est adesse bonum infinitum.

3. Ad illud vero quod obicitur de homine; dicendum, quod Deus diligit hominem, et amor Dei est amor fruitionis; tanen homine non fruatur, quia diligendo se diligit hominem, id est, fruendo se utiliter homine. Quod patet sic: quia dilectio Dei ad creaturam non est affectio, sed effectus¹³ communicatio. Communicatio autem secundum rationem *habituationem* attenditur secundum bonitatem; quia bonum est quod natum est se communicare. Secundum rationem vero *actualem* attenditur sive respicit voluntatem; quia enim vult, ideo facit. Ratio ergo communicandi venit ex voluntate et bonitate, sicut ratio cognoscendi ab exemplari et intelligentia. Quia igitur ex conversione voluntatis supra suam bonitatem nos diligit¹⁴, ideo se fruendo nos diligimus.

4. Ad illud quod obicitur de virtute, quod virtus est bonum honestum; dicendum, quod bonum honestum dicitur duplice: aut quod est *pure bonum*, aut in quo relucet eius *similitudo*. Primo modo honesto est fruendum, *proprie* accepto frui, quia hoc solum terminat et quietat. Secundo modo non, nisi *communiquer* accipiat, prout dicit dele-

¹ Vers. 19.

² Vat. contra fere omnes mss.: *Similiter pro Item et paulo post ter existimatio loco aestimatio*.

³ Vat. contra codd. AT aa bb etc. *posset*, sed minus aperte, quia agitur hic de naturali consecutione, quae subiectio semper inest. Hinc et immediate post Vat., obvidente maiore parte mss. ut AGKLOTVWXYZ etc. et ed. I, minus bene *extende eo, ubi est existimatio*. Cod. cc. *ut loco ubi*. Paulo infra auctoritate plurimorum codd. ut ACFGHKLOSTUVWXYZ etc. cum ed. I post et si substituimus *hoc pro haec*. Cod. K planius et *si hoc, ergo*.

⁴ Ex antiquioribus mss. et ed. I substituimus *concurrat* loco *concernitur* et paulo post castigavimus mendum Vat., quae cum recentiore cod. cc habet *delectat pro delectatur*. — Cfr. supra a. 3. q. 1. arg. 1. ad opp.

⁵ Supplevimus ex mss. et ed. I *ipsa*, quod Vat. indebet omittit.

⁶ Cod. W *per*.

⁷ Cod. R *autem*.

⁸ Suppli hic, sicuti et paulo infra, post *omnino* cum cod. T *forma*.

S. Bonav. — Tom. I.

⁹ Multi codd. antiquiores et meliores ut ACFLGORSTU XYZ etc. ponunt *sibi pro sui*. Mox cod. T post *unde* falso omittit *non*. — Sententiam hic postulam S. Doctor breviter complicitur Ill. Sent. d. 13. a. 1. q. 3. ad 6. his verbis: *Sicut dicimus de forma caeli, quod complet appetitum materiae, quia materia eius non appetit esse sub ulteriori forma, ateo forma ipsam statuit in actualitate completa*. Cfr. Scot., II Phys. q. 4. n. 4. et 15.

¹⁰ Subaudi cum cod. X *anima humana*. Mox cod. A post *bonum finite addit anima*.

¹¹ Proslg. c. 26: «Non ergo totum illud gaudium intrabit in gaudentes, sed tali gaudentes intrahunt in gaudium». Alludit ad Matth. 25, 21. — Immediate post Vat. praeter fidem mss. et edd. I, 2, 3 *totum pro tantum*.

¹² Plures antiquiorum codd. ut AGOSTUX bb ee ff cum ed. I, sensu eodem remanente, *quamvis capacitate habeat finitatem, necesse est*.

¹³ Vat. quae habet *affectus*, emendatur ex mss. et edd. I, 2, 3, 6.

¹⁴ Ed. I hic addit *Deus*, quod certe subaudiendum est.

stationem. Huiusmodi enim¹ propter assimilationem ad Deum habent pulcritudinem, qua nos delectant et alliciunt; tamen in ipsis non est quiescendum, quia tunc amittunt pulcritudinem, quia « virtutes, cum ad se referuntur, superbae sunt et inflatae² ».

3. Ad illud quod obiicitur de beatitudine; dicendum, quod beatitudo creata non finit appetitum per se, sed per coniunctionem cum increata: unde anima ipsam³ diligit propter Deum, non propter se.

SCHOLION.

I. Omnes antiqui doctores, excepto Durando, convenient in ea sententia, quod solo Deo *objicere* et *materialiter* sit fruendum, beatitudine vero creata sive beatitudine *subjectice* sumta (ut moderni loquuntur), *formaliter* tantum. Seraphicus Doctor in solut. ad 5. iam reprobaverat Durandi (hic. q. 2.) singularem et falsam opinionem, quod actus mens, qui Deus immediate attingitur, sit fructuosis obiectum immundatum, Deus vero eiusdem obiectum remotum.

II. Quomodo quis impropre frui possit *virtutibus*, magis explicatur II. Sent. d. 38. a. 1. q. 2. ad 3., ubi etiam exponi-

tur, quomodo dona, fructus et beatitudines *conuncta sint fini*, qui secundum Scripturam est caritas. — Valde notanda sunt profunda et copiosa argumenta, quibus Seraphicus probat, quod in Deo solo sit perfecta delectatio et quietatio, de quo etiam egregie loquitur II. Sent. d. 16. a. 1. q. 1. Cfr. etiam S. Thom. sc. Gent. l. c. 43; III. c. 48. 50. — Quod illapsum Dei in animam cfr. II. Sent. d. 8 p. II. a. 1. q. 2.

Quoad questionem principalem vide auctores in Scholio praecedenti.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista circa litteram quaeruntur plura, et primo de hoc quod dicit: *Eorum vero quedam sunt, quorum usus omnis est in significando, non in iustificando*. Sed contra: Omnia Sacraenta sunt medicinae, quia secundum Hugonem de sancto Victore⁴ Sacraenta omni tempore fuerunt medicinae; sed omnis medicina habet effectum in curando: ergo et Sacraenta similiter; sed ista curatio est iustificatio: ergo omni tempore Sacraenta habuerunt iustificare.

RESPONDEO: Dicendum, quod duplicter est considerare Sacraenta veteris Legis, scilicet *in se* sive ratione operis operati; et sic erant tantum ad significandum; vel *ratione fidei annexae* sive caritatis sive ratione operis operantis; et sic erant ad iustificandum Sacraenta legalia, praeter Circumcisionem⁵.

contra suum inferius; sed contractum⁶ bene potest dividi. Hic autem *res*⁷ contrahitur ad standum pro re non significante.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit Magister: *Non autem e converso omnis res signum*. Videtur enim male dicere, quia signum est quod dicit in aliud cognoscendum; sed omnis res dicit in aliud, quia omnis res est causa, vel effectus. Causa autem dicit in cognitione effectus⁸, et e converso. *Si dicas*, quod non omne, quod dicit, est signum, sed quod dicit in prius; tunc omnis creature est signum, cum dicit in Deum.

RESPONDEO: Dicendum, quod duplex est signum, scilicet *naturale* et *institutionum*. De primo non intenditur hic, sed de secundo; unde non valet obiectio ad propositionem, quoniam hic⁹ intenditur de signo ex institutione, sicut sunt signa vocalia et sacramentalia.

DUB. II.

Omne igitur signum res est aliqua. Opponitur de ista divisione. Videtur enim Magister male dividere, quia superius non dividitur contra suum inferiori; sed res est superius ad signum: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod verum est, quod superius in sua generalitate acceptum non dividitur

DUB. IV.

Item videtur Magister male dicere in hoc quod dicit: *Primum de rebus, postea de signis*. Videtur enim dicere¹⁰ debuisse potius e converso, quia signum dicit in cognitionem rei: ergo prius esset agendum vel dicendum de signis quam de rebus.

¹ Subintellige cum cod. B. *virtutes*. Nox plures antiquiores codd. ut A C F G K L O R S U Y Z ee post *pulcritudinem* loco *qua* habent *qua*.

² August., XIX. de Civ. Dei, c. 25: Virtutes, cum ad se ipsis referuntur nec propter aliud expetuntur, etiam tunc inflatae ac superbae sunt.

³ Lapsus librariorum Vat. ponentium *ipsa* pro *ipsam* corrinsum ope miss. et ed. I.

⁴ Libr. I. de Sacram. p. 8. c. 12. (ed. Paris. 1526): Si quis igitur querat tempus institutionis Sacramentorum, sciat, quia quandom morbus est, tempus medicinae est.

⁵ Cod. Z addit: *supple, quae non tantum erat ad signandum ratione operis operati, sed ad iustificandum*.

⁶ Hoc est, si genus per differentiam ad speciem contrahitur.

⁷ Codd. L O sads bene: *Sic est hic, et res contrahitur*.

⁸ Plures codd. ut A C L O R T W X etc. indebet omittunt: *causa autem dicit in cognitionem effectus*.

⁹ Contradicentibus codd. et edd. 1, 2, 3, perperam Vat. loco *hic* habet *hoc* et post *sacramentalia* superflue addit *tie* ergo *signum* non *est omnis res*; *licet omnis res sit signum primo modo*.

¹⁰ Multi codd. ut A C F G K L O U W X etc. cum edd. 1, 2, 3, 6 dixisse.

RESPONDEO: Dicendum, quod prior est cognitio signi quam rei, respectu cuius est signum; sed non oportet, quod omnis rei. Unde ipse primo agit de rebus, quarum sacramenta non sunt signa.

DUB. V.

Item videtur, quod ista divisio rerum: *Aliae sunt quibus fruemur* etc., sit male assignata respectu *divisi*, quia divisum simplicius est dividentibus et dividentibus aliquid est ¹ commune; sed Deo nihil est simplicius nec est aliquid communem Deo et creaturae: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod est divisio unius communis secundum *nomen tantum*; et sic est divisio aquivoqui; est alia divisio communis secundum *nomen et rem*; et haec est divisio univoci; est etiam *tertia medio modo*; et ista est analogi, ubi non est communitas secundum unitatem naturae ², sed secundum similitudinem proportionis; et haec communitas est rationis.

DUB. VI.

Item videtur mala divisio quantum ad *membra*: videtur enim, quod tertium membrum sit superfluum. Omni enim re aut est utendum, aut fruemur: ergo tertium superfluit.

Item, sicut est res, quae fruatur et utilitur, ita est res, qua fruemur est et utendum, ut Christus: ergo qua ratione ponitur ³ tertium membrum, deberet poni quartum.

RESPONDEO: Omnis res, quae est natura aliqua, aut est *finis*; et sic est res, qua fruemur; aut *deducens ad finem*; et sic est res, qua utendum; aut *ad finem perveniens*; et sic est res, quae fruatur et utilitur, ut homo: et sic accipiuntur membra. Et est ista divisio satis convenientis huic scientiae, quia cum theologia sit de Creatore et de creaturis, utile est, ut theologus doceat, quomodo homo per alias res tendat in Deum.

DUB. VII.

Item opponitur de hoc quod dicit: *Res, quibus fruemur*; quia si ⁴ tres sunt res per se et non per accidens, et a diversitate rerum est diversitas sive multiplicitas fruitionis: ergo sicut sunt tres res, sic erunt tres fruitiones.

Item, tres articuli sunt, quia ⁵ de tribus personis: ergo a simili et tres fruitiones.

RESPONDEO: Quod *res* accipitur hic communiter ad essentiam et personam propter sui generalitatem; et quia *suntum* ⁶ est hoc vocabulum *res* ab actu animae, ideo *tres* dicuntur *res*, quia tres personae, sed tamen *una res*, quia una bonitas est in eis. Quia ergo una bonitas, ideo et una fruatio, quamvis tres res. — Et quoniam *articulus* dicit quid a parte animae distinguunt, scilicet intellectus, et fruatio respicit ipsam ⁷ divinam essentiam et bonitatem et unionem affectus communiter, ideo fruatio est una.

DUB. VIII.

Item obiicitur de hoc quod dicit: *Omnis, qui fruatur, utilitur*; quia videtur falsum, quoniam stulti ⁸ homines similiter et bestiae fruuntur, quia propter se delectantur in delectabili, sed non utuntur. *Si dicas*, quod dicitur translative; quare non similiter transfertur verbum *utendi*?

RESPONDEO: *Utī* importat libertatem in sua generali acceptione, in speciali importat libertatem cum relatione ad aliud; *frui* importat libertatem cum delectatione; et licet nec libertas nec collatio ⁹ conveniat brutis, convenit eis tamen delectatio. Ideo *uti* nullo modo convenit brutis; *frui* autem convenit eis aliquo modo, licet improprie ¹⁰.

DUB. IX.

Item videtur male dicere, quod *in homine spes ponenda non est*, quia ¹¹ de beata Virgine cantatur *Vita, dulcedo et spes* ab Ecclesia, quae non errat.

¹ Praefermus lectionem mss. et edd. 1, 2, 3 lectioni Vat. *divisum debet esse loco aliquid est*, utpote subnexis conformiore.

² Ex ferme omnibus mss. et ed. 1, 2, 3 emendavimus interpolationem Vat.: est *tertia medio modo*, et ista est analogi, sicut ista est, ubi non est communitas creaturearum et Creatori secundum naturae participationem, sed. Deinde in fine responsionis codd. D I X Y ee addunt et per hoc patet responsio, quia obiectio procedit de divisione univoci; haec autem divisio est analogi. Placeat haec additio, utpote continens applicationem principii. Cfr. supr. a. 3. q. 1. ad 1.

³ Refragantibus mss. et ed. 1, habet Vat. ponit. Cod. dd omittit *ut Christus* et deinde legit *ergo tertium superfluit, vel qua ratione*.

⁴ Supplevimus ex mss. et ed. 1 si. Paulo post cod. R ad diversitatem loco a diversitate.

⁵ Contra codd. omittit Vat. quia.

⁶ Vat. contra mss. et edd. 1, 2, 3 *assumptum* et paulo infra post *tamen* addit aequa bene.

⁷ Fide vere omnium codd. et edd. 1, 2, 3 sufficiens ipsum et paulo infra pro *effectus posuimus effectus*.

⁸ Cod. inter se non convenient; nam alii, ut ACGKLOR S UVWX etc. cum ed. 1 loco *stulti ponunt multi*, qui et deinde omnes omittunt *similiter et bestiae*, dum et contra alii ut F H (T a secunda manu correctus), omisis verbis *stulti homines similiter et, retinet bestiae*, (codd. H T bruta); edd. 4, 5, 6 loco *multi habent mali*. Verbi Augustini, in quibus obiectio fundatur, sunt: Et frui quidem cibo et qualibet corporali voluntate non adeo absurdre existimantur et bestiae; ut aliena aliqua re non potest nisi animal, quod rationis est particeps. Scire namque, quo quidque referendum sit, non datum est rationis experibus, sed neque ipsis rationalibus stultis (83. Qq. q. 30).

⁹ Substituimus ex plurimis mss. ut ACPGHKOSTUV WXZ etc. et ed. 1 *collatio pro relatio*; cod. R legit *delectio*. Paulo supra cod. O post *relatio* addit *vel collatio*.

¹⁰ Cfr. August. loc. cit.; Insper B. Albert, hic a. 47. ad 2. — Thom., hic q. 1. a. 4. et S. L. II. q. 41. a. 2. — Scot., hic q. 5. — Richard, hic a. 2. q. 2. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 3.

¹¹ Ope codd. et ed. 1 expunimus particulam *et*, quam Vat. ponit post *quia*.

Item, ionae primo¹: *Accessit ad eum gubernator*; Glossa: « Naturale est homini magis de aliis quam de se in periculis confidere ».

RESPONDEO: Dicendum, quod sperare de aliquo est duplicitus, aut sicut de *adiutore*, aut sicut de *salvatore*. Prima spes potest esse in homine, secunda non. — Vel est sperare finale praemium; et hoc debet esse tantum in Deo; vel tempore beneficium; et hoc potest esse in homine. Primum si ponitur² in homine, meretur maledictionem, secundum vero non.

DUB. X.

Item quaeritur, quare dicit de homine: *Itaque frater, ego fruar te in Domino*, magis quam de asino vel de alia creatura, cum in omnibus creaturis reuelat vestigium divinae bonitatis.

RESPONDEO: Quod dicatur³ aliquis aliquo frui in Deo, non facit representatio, sed magis inhabitatione. Unde conversa est propria, videlicet haec: *Ego fruar Domino in te*, dum per opera sciam, Deum habitate in te; et est figurativa locutio.

DUB. XI.

Item quaeritur de hac solutione Augustini, quia solvit auctoritatem praedictam per illam determinationem in *Domino*. Sed Ecclesiastici octavo⁴ simpliciter dicitur: *Fruere magnatis*. Item, Deuteronomii vigesimo octavo⁵: *Filios generabis et filias, et non frueris eis*; ex hoc implicat, quod, si non peccarent, fruerentur.

RESPONDEO: Dicendum, quod praedicta solutionem non est generalis, sed solum ad propositam auctoritatem. Et ideo recurrente est ad solutionem praedictam extra litterem in quaestionibus⁶, quod, cum *frui* accipitur communiter et proprie, in praedictis locutionibus accipitur communiter tantum.

DUB. XII.

Item non videtur valere quod dicit Magister: *Si enim nec fruirur, nec utitur etc.*, quia Deus diligit se, non tamen utitur, quia non diligit se

¹ Vers. 6. Textus Glossae interlinearis apud Lyranum est: Naturale est, unumquemque in suo periculo plus de alio quam de se sperare.

² Vat. contra multis codd. ut AFGK TWX etc. et sex primas edd. *ponatur*.

³ Vat. contra mss. et ed. I *dicitur*. Paulo infra Vat. contra codd. C1ST VW XZ etc. et ed. I post *conversa supervacanea addit per consequens*.

⁴ Vers. 10. hic codd. et ed. I ac Hugo de S. Charo in hunc locum; Vulgata vero *serve magnatis*; Vat. autem et tandem Ecclesiastes 7, 15. legit *fruere bonis*.

⁵ Vers. 41. — Mox post *fruerentur* in Vat. additor *etis*.

⁶ Hic a. 2. q. 1. in corp. — Deinde Vat. praeter fidem omnium codd. et sex primar. edd. post *quod omittunt cum et*

propter aliud; nec fruatur, quia nbi fruitio, ibi est inherentia et indigentia, ut dicit Augustinus⁷; Deus autem nostro caret etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod *fruitio* de sui generali ratione dicit amoris unionem, scilicet fruibilis cum fruente. Nonnam igitur contingit aliquid uniri sibi et aliis, contingit non tantum frui alio, sed etiam se ipso; sed ubi est unio ad alterum, ibi est dependencia, inherentia et indigenita; nbi vero ad se ipsum, si ipsum est summum bonum, ibi⁸ non est inherentia nec dependentia vel indigentia, sed omnimoda sufficientia. Si vero ipsum bonum deficiens est, indiget; et inde est, quod solus Deus se ipso perfecte fruatur, nihil autem aliud ab ipso potest perfecte se ipso frui. Solus enim Deus est summum bonum et diligit se fruendo se, diligit etiam alia fruendo se: et ita nec fruitio Dei nec nbi est cum indigentia, sicut nostra fruitio et usus.

DUB. XIII.

Item obiicitur de hoc quod dicit: *Quia bonus est, sumus*: ergo quia ab aeterno bonus est, ab aeterno sumus.

RESPONDEO: Dicendum breviter, quod hoc est, quia *bonus* dicit causam⁹. Sed est causa *naturalis* et necessaria, et causa *voluntaria*. Bonitas autem divina est causa nostri *esse et boni esse* per modum voluntatis, non naturae; haec autem causa non ponit effectum statim, cum est.

DUB. XIV.

Item, adhuc obiicitur, quare similiter non sequitur: quia iustus est, iusti sumus¹⁰? *Si dicas*, quod iustitia non est eius dispositio in quantum causa; *contra*: sapientia est dispositio Dei in quantum causa: ergo pari ratione, quia sapiens est, sapientes sumus. *Si tu dicas*, quod non est dispositio immediata, sicut bonitas; obiicitur de voluntate, quae est immediatissima, et tamen non sequitur: quia volens est, volentes sumus.

RESPONDEO: Dicendum, quod ratio huius consequentiae triplex est. Una est, quia bonitas est conditio causae in quantum causa; secunda est, quia

post *praedictis* contra antiquiores mss. loco *locationibus* ponit *auctoritatibus*.

⁷ Libr. I. de Doctr. christ. c. 31. n. 34: *Sed si fruatur, egat bono nostro, quod nemo sanus dixerit.* — Ex antiquioribus codd. cum ed. I post *ibi* addicimus est.

⁸ *Auctoritate codd. et ed. I supplevimus ibi.* Paulo infra cod. dd post *dependentia habet nec pro vel*.

⁹ Vat. *quod hoc quia bonus est dicit causam*, sed secuti sumus auctoritatem mss. et ed. I. Mox lectio Vat. minus recta *sed est aliqua causa naturalis etiam necessaria et est aliqua causa voluntaria* castigatur ex codd. et ed. I. Paulo infra Vat. post *natura*, contradicibus mss. et ed. I, addit *et necessitatis*.

¹⁰ Opus mss. et ed. I expunimus verba, quae Vat. hic addit *sicut quia bonus est, boni sumus*.

est proxima ad actum¹; tertia, quia dispositio generalis, in qua consistit vestigii ratio; dicit enim respectum ad finem. Unde sicut Deus unus imprimis unitatem, ita bonus bonitatem.

DUB. XV.

Item obiicitur de hoc quod dicitur: *Ut scilicet unet propter se ipsam tantum*, quia sicut per se ad *per accidens*, ita propter se ad propter aliud. Sed nihil, quod convenit alieui per accidens, convenit per se: ergo nihil, quod convenit alieni propter aliud, convenit propter se. Si ergo virtutes sunt appetendae propter aliud, non ergo propter se.

RESPONDEO: Sicut dicit Philosophus², «Idem est finis et propter quod». Finis autem dupliciter est: uno modo *finis ultimus*, qui propriissime est finis, in quo est status; alio modo *finis sub fine*, qui³ dicitur proprius terminus. Sic et propter quod diversificatur; unde uno modo excludit finem, alio modo non, ut dicit Magister.

Quod ergo obiicitur de *per se*; dico, quod, sicut per se uno modo opponitur ei quod est *per aliud* — et sic idem est *per se* et secundum quod ipsum, sive primum universale⁴ — alio modo oppo-

nitur ei quod est *per accidens*: sic et propter se dupliciter accipitur. Uno modo opponitur ei quod est *propter aliud*, alio modo ei quod est *per accidens*, quia⁵ ad illud accidentaliter ordinatur. Secundum hoc distinguit Magister *propter se*, et consequenter honestum sive fruibile, et ipsam denique fruitionem⁶.

DUB. XVI.

Item obiicitur de hoc quod dicit: *Et quaedam sunt res, per quas fruimur, ut virtutes*. Videtur quod solis potentias possit frui anima⁷. Sine omni enim virtute potest frui bono creato; ergo cum magis sit fruibile bonum in creatum, et anima magis ad hoc nata est, poterit eo frui solis potentias.

RESPONDEO: Dicendum, quod summum bonum est quod supra nos est; ad hoc ergo, quod illi uniamur, necessario intervenit duplex medium: medium unum, per quod anima nata est uniri alii a se diverso; et hoc est potentia; aliud speciale⁸ supra hoc, quod ipsam sublevet; et hoc est virtus. Quod obiicitur non est simile, quia potentia per se potest desificere et inclinari, sed non per se elevari⁹.

¹ Absque ulla auctoritate codd. et ed. I hic Vat. addit: *quia cum bonum sit sui communicativum, de sui ratione importum communicabilitatem, importum etiam voluntatem, quae duo ponunt effectum in actu*. Paulo ante, obnubitatem mss. et ed. I, ponit *Vat. dispositio pro condito* et paulo infra post dicit omittit enim. — Hoc et praecedens dubium fuse ab Alex. Ital. explicatur S. I. q. 17. m. 9. — De ratione vestigii cfr. infra d. 3. p. 1. q. 2, in fine et ibidem dub. 6.

² Libr. II. Phys. text. 29, (c. 3), ubi lucta ed. Venet. 1489: Dicitur etiam (causa) secundum finem intentum, et hoc est illud propter quod.

³ Vat. cum pluribus codd. FGK etc. et pro quia.

⁴ Propositione hæc, ex Aristot., I. Poster. text. 11. (c. 4.) sumta, iuxta antiquam versionem (ed. Venet. apud Octavianum Scotum, 1538) sic exhibetur: «Per se autem et secundum quod ipsum, idem, ut per se lineaest inest punctus et rectum: etsi enim secundum quod linea», Et paulo ante: «Universale autem dico, quod utique et de omni sit et per se et secundum quod ipsum... Universale autem est tunc, quando in qualibet et primo monstretur». — S. Thomas in Commentario ad hunc locum observat, quod hic «universale non hoc modo accipiatur, prout omne quod praedicatorum pluribus dicitur universale, secundum quod Porphyrius determinat de quinque universalibus; sed dicitur hic universale secundum quandam adaptationem vel adaequationem praedicatorum ad subiectum, cum scilicet neque praedicatorum inventetur extra subiectum neque subiectum sine praedicatoro... Primo dicit, quod universale, scilicet praedicatum, est etiam quod de omni est, id est, universaliter praedicatorum subiecto; et etiam per se, scilicet inest ei, convenient subiecto, secundum quod ipsum subiectum est. Multa enim de aliquibus praedican-

tur universaliiter, quae non convenienti ei per se et secundum quod ipsum est. Sicut omnis lapis coloratus est, non tam secundum quod lapis, sed secundum quod ipsum est superficiem habens» (ed. Parmae 1465). — Vocatur illud *primum universale*, quando universale predicationem non solum in quilibet est, de quo praedicatorum, sed et *primo* demonstratur inesse ei, de quo praedicatorum; sic, ut in exemplo ab Aristotele persistamus, habere tres angulos aquales duobus rectis non convenient *primo* isosceli, sed triangulo (qua *isosceli* convenient in quantum triangulus est), adeoque et *primum universale* trianguli, non *isosceli* est. Plura vides apud S. Thomam loc. cit. et Scot. in I. Poster. q. 15-39. — Ad normann. ed. operum Aristot. et codd. nec non ed. I substitutius in propositione praedicta post *per se* particularum et pro quod.

⁵ Praeter fidem mss. et sex primarum edd. hic Vat. addit aliquid.

⁶ In solutione huius dubii concordat Richard., hic a. 2. q. 3. ad 1.

⁷ Auctoritate mss. et ed. I deleverimus verba hic a Vat. adlecta *sine omni virtute*, utpote quae iam satis indicantur particularia exclusiva solis.

⁸ Additur hic a Vat. *vel spirituale*, quod deest in fere omnibus codd. et ed. I; pauci codd., ut B R W ec loco *speciale* ponunt minus recte *spirituale*. Paulo ante cod. R pro *intervenient* habet *concurrat*, et cod. X loco *unum* satis bene legit generate.

⁹ Quo sensu virtutibus sit fruendum, vide supra a. 3. q. 2. et II. Sent. d. 18. a. 1. q. 2. — B. Albert., hic a. 21. — Egid. R., hic I. princ. q. 2.

DISTINCTIO II.

CAP. I.

De Trinitate et Unitate.

Hoc itaque¹ vera ac pia lide tenendum est, « quod Trinitas sit unus et solus verus Deus, ut ait Augustinus in primo libro de Trinitate², scilicet Pater et Filius et Spiritus sanctus; et haec Trinitas unius eiusdemque substantiae vel essentiae dicitur, creditur et³ intelligitur, quae est summum bonum, quod purgatissimis mentibus cernitur. Mentis enim humanae aies invalida in tam excellenti luce non figuratur, nisi per iustitiam fidei emundetur ». Idem in libro primo Retractionum⁴: « Non approbo quod in oratione dixi: *Deus, qui non nisi mundos verum scire voluisti.* Responderi enim potest, multos etiam non mundos multa scire vera. De hac igitur re⁵ summa et excellentissima cum modestia et timore agendum est, et attentissimis auribus atque devotis audiendum, ubi queratur unitas Trinitatis, Patris scilicet et Filii et Spiritus sancti, quia nec periculosus aliebui eratur, nec laboriosus aliquid queritur, nec fructuosius aliquid inventuu⁶ ». Proinde omnis, qui audit et legit ea quae de ineffabilis et inaccessibili luce Deitatis⁷ dicuntur, studeat imitari atque servare, quod venerabilis Doctor Augustinus in primo libro de Trinitate⁸ de ipso ait: « Non pigebit me, inquit, siueb[us] haesito, querere, nec pudebit, siueb[us] erro, discere. Quisquis ergo audit habeat vel legat, ubi pariter certus est, pergit mecum; ubi pariter haesitat, querat mecum; ubi errore suum cognoscit, redeat ad me; ubi meum, revocet me. Ita ingrediamur simul caritatis viam, tendentes ad eum de quo dictum est⁹: *Quaerite faciem eius semper.* ».

CAP. II.

Quae fuerit intentio scribentium de Trinitate.

« Omnes autem catholici tractatores, ut in eodem¹⁰ Augustinus ait, qui de Trinitate, quae Deus

¹ Ed. 4 quoque, sed perperam, cum non sit hic adiungens sermo, sed ex praecedentibus continuans. Mox, inverso ordine verborum, edd. 1, 8 sit unus solus et verus Deus; Vat. et ed. 9 unus sit et solus verus Deus.

² Cap. 2. n. 4: « Quod Trinitas sit unus et solus verus Deus, et quam recte Pater et Filius et Spiritus sanctus unus eiusdemque substantiae vel essentiae dicitur, creditur, intelligatur... et esse illud summum bonum, quod purgatissimis mentibus cernitur... quia humanae mentis aies invalida in tam excellenti luce non figuratur, nisi per iustitiam fidei nutrita vegetetur ».

³ Vat. omittit et.

⁴ Cap. 4. n. 2: « Non approbo quod in oratione dixi: Deus, qui nisi mundos verum scire noluisti ». Haec orantia verba leguntur Sollioq. libr. 1. c. 1. n. 2. — Paulo ante Vat. et codd. B E item pro idem. Infra vero cod. D immundos pro non mundos.

⁵ Sequuntur codd. A B D E. Cod. C de hac re igitur. Edd. 1, 8 de hac ergo re. Vat. cum ceteris: de hac re ergo. Paulus infra cod. E devotissimis pro devotis.

⁶ August., l. de Trin. c. 3. n. 5, sed circa principium scilicet additum est a Magistro.

est, scripterunt, hoc intenderunt secundum Scripturas docere, quod Pater et Filius et Spiritus sanctus unus sint¹¹ substantiae et inseparabili acqualitate unus sint Deus, ut sit unitas in essentia et pluralitas in personis; ideoque non sunt tres dii, sed unus Deus, licet Pater Filium generit, et ideo Filius non sit qui Pater est; Filiusque a Patre sit genitus, et¹² ideo Pater non sit qui Filius est; et Spiritus sanctus nec Pater sit nec Filius, sed tantum Patris et Filii Spiritus utriusque coaequals et ad Trinitatis pertinens unitatem ». « Teneamus igitur, Patrem et Filium et Spiritum sanctum unum esse naturalem Deum, ut ait Augustinus in libro de Fide ad Petrum¹³; neque tamen ipsum Patrem esse qui Filius est; nec Filium ipsum esse qui Pater est; nec Spiritum sanctum ipsum esse qui Pater est aut Filius. Una est enim Patris et Filii et Spiritus sancti essentia, quam Graeci usian¹⁴ vocant, in qua non est aliud Pater, aliud Filius, aliud Spiritus sanctus, quamvis sit personaliter aliud Pater, aliud Filius, aliud Spiritus sanctus ».

CAP. III.

Quis ordo sit servandus, cum de Trinitate agitur.

Ceterum, ut in libro primo de Trinitate¹⁵ Augustinus docet: « Primum secundum auctoritates sanctarum Scripturarum, utrum fides ita se habeat, demonstrandum est. Deinde adversus garrulos rationico[n]ates, elatiores¹⁶ quam capaciores, rationibus catholieis et similitudinibus congruis ad defensionem et assertionem fidei utendum est, ut eorum inquisitionibus satisfacientes, mansuetos plenius instruamus, et illi, si nequiverint inventire quod querunt, de suis mentibus potius quam de ipsa veritate vel de nostra dissertatione¹⁷ conquerantur ».

⁷ Vat. et edd. 2, 3, 4, 7, 9 divinitatis.

⁸ Cap. 2. n. 4, in quo textu loco *audit haec* Vat. cum codd. A B E et pluribus edd. legit *audit hoc*, sed contradicente originali.

⁹ Psalm. 104, 5.

¹⁰ Nempe de Trin. I. c. 4. n. 7, sed nonnullis adiunctis vel immutatis. Ed. Vat. cum ceteris praeter 4 legit: *ut in eodem I. libro de Trinitate cap. 4.* Ex his ea expunimus, quae omnes codd. cum ed. 4 omittunt.

¹¹ Vat. sola et mendose legit *sit pro sint*.

¹² Vat. sola omittit et; infra ipsa legit: *Teneamus ergo pro igitur.*

¹³ Cap. 4. n. 5. Hoc opus nunc communiter tribuitur Fulgentio Ruspensi († 533).

¹⁴ Graece: ὁμοίως. Praeterea Vat. et ed. 6 omnes codd. et edd. mire errore legunt *homousion* (consubstantiale).

¹⁵ Cap. 2. n. 4. In textu Vat. cum. edd. 4, 6, 9 primo pro *primum*.

¹⁶ Vat. contra fidem codd., edd. 1, 6, 8 et textum Aug. addit. magis.

¹⁷ Codd. A C D cum Vat. et edd. 4, 5, 6, 8 *assertione*, quod tamen minus concordat cum originali.

CAP. IV.

*De testimonii veteris Testimenti, quibus
Trinitatis mysterium declaratur.*

Proponamus ergo in medium veteris ac novi Testamenti auctoritates, quibus divinae Unitatis atque Trinitatis veritas demonstretur. Ac primum ipsa Legis exordia occurrant, ubi Moyses ait¹: *Audi Israel, Dominus Deus tuus Deus unus est. Item²: Ego sum Dominus Deus tuus, qui eduxi te de terra Aegypti; non erunt tibi alii dii praeter me.* Ecce hic significavit unitatem divinae nature. *Deus enim et Dominus, ut at Ambrosius in primo libro de Trinitate³, nomen est naturae, nomen est potestatis⁴.* Item alibi Deus loquens ad Moysen ait⁵: *Ego sum qui sum, et si quiescerint nomen meum, vade et dic eis: Qui est, misit me ad vos.* Dicens enim *Ego sum, non Nos sumus et Qui est, non Qui sumus*, aperitissime declaravit, unum solum Deum esse. In Canticō etiam Exodi⁶ legitur: *Dominus, omnipotens nomen eius; non alii Domini*, unitatem volens significare. Personarum quoque pluralitatem et naturae unitatem simul ostendit Dominus in Genesi dicens⁷: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.* Dicens enim *faciamus et⁸ nostram*, pluralitatem personarum ostendit: dicens vero *imaginem*, unitatem essentiae. Ut enim dicit Augustinus in libro de Fide ad Petrum⁹: «*Si in illa natura Patris et Filii et Spiritus sancti una esset tantum persona, non diceretur: Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.* Cum enim dicit *ad imaginem*, ostendit, unam naturam esse, ad cuius imaginem homo fieret; cum vero dicit *nostram*, ostendit, eundem Deum non unam, sed plures esse personas».

Hilarius quoque in libro tertio de Trinitate dicit, in Trinitate his verbis significari, quod in Trinitate nec diversitas nec singularitas vel solitudo, sed similitudo et pluralitas sive distinctio. Ait enim sic¹⁰: «*Qui dixit: Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram, invicem esse sui similes in eo quod dicit: imaginem et similitudinem nostram, ostendit.*» *«Imago enim sola non est, et similitudo non sibi est*¹¹: neque

diversitatem duobus admisceri alterius ad alterum similitudo permittit¹². Item idem in quarto libro¹³: «*Ab solutio voluit intelligi, significationem hanc non ad se tantum esse referandam, dicendo: Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram;* professio enim consortii sustulit intelligentiam singularis¹⁴, quia consortium aliquod non potest esse sibi ipsi solitario, neque rursum solitudo solitarii recipit *faciamus*, neque quisquam alieno a se loquitur *nostram*. Uterque sermo, scilicet *faciamus et nostram*, ut solitarium eundemque non patitur, ita neque diversum a se alienumque significat. Solitario convenit *faciam* et *meam*; non solitario vero conveni dicere *faciamus et nostram*. Uterque sermo, ut non solitarium tantum, ita neque differentem esse vel diversum esse significat. Nobis quoque nec solitarius, nec diversus est confitendum. Ita ergo Deus ad communem sibi cum Deo imaginem eandemque similitudinem hominem repperit operari; ut nec significatio efficientis admittat intelligentiam solitudinis, nec operatio constituta ad candem imaginem vel similitudinem patiatur diversitatem divinitatis¹⁵.

In his verbis Hilarius pluralitatem personarum voluit intelligi nomine consortii, atque significavit, nomine consortium vel pluralitatis non ponit aliquid, sed removet. Pluralitas enim vel consortium personarum cum dicitur, solitudo et¹⁶ singularitas negatur; cum dicimus, plures esse personas, significamus, quod non est una sola. Ideo Hilarius volens ista subtiliter et sane intelligi, ait: «*Professio consortii sustulit intelligentiam singularis*¹⁷», non dicit posuit aliquid. Ita etiam cum dicimus *tres personas*, singularitatem et solitudinem tollimus, et quod Pater non est solus, nec Filius est solus, nec Spiritus sanctus est solus, significamus, et¹⁸ quod nec Pater tantum est et Filius, nec Pater tantum et Spiritus sanctus, nec Filius tantum et Spiritus sanctus. De hoc autem in sequenti¹⁹ plenus agetur, ubi etiam secundum quid similes dicantur tres personae, et utrum aliquo modo sit ibi diversitas vel differentia, ostendetur.

Nunc vero ad propositum redeamus et ad ostendandum²⁰ personarum pluralitatem atque essentiae divinae unitatem alias Sanctorum auctoritates inducamus. Moyses dicit²¹: *In principio creavit Deus caelum et*

Aliae au-
ctoritates.

¹ Deut. 6, 4; Vulgata et apud Aug. *Audi Israel, Dominus Deus noster Dominus unus est*, sed apud Ambros., I. de Fide ad Gratian. *Deus tuus Deus unus est*, ut in textu Magistri.

² Exod. 20, 23; ubi Vulgata post *Aegypti* legit: *de domo servitum non habebis deos alienos coram me*, et codd. BDE et edd. 1, 3 dī alieni loco alii dī.

³ Sive de Fide ad Gratian. c. 4. n. 7, ubi: *Deus enim et Dominus nomen magnificentiae, nomen est potestatis.* Vat. cum edd. 4, 5, 6, 9: *Deus enim, ut alii Ambrosius in primo libro de Trinitate, nomen est naturae, Dominus vero nomen est potestatis.*

⁴ Exod. 3, 14: *Ego sum qui sum.* Ait: *sic dices filius Israel: Qui est, misit me ad vos.*

⁵ Exod. 15, 3: *Dominus quasi vir pugnator, omnipotens nomen eius.*

⁶ Gen. 1, 26.

⁷ Vat. et ed. 4 mendose ad.

⁸ Cap. 4. n. 5: «*Si enim in illa... una esset persona, non diceretur ad imaginem nostram, sed ad imaginem meam,* nec dixisset *faciamus*, sed *faciam*. *Si vero in illis tribus personis tres essent intelligentiae vel credendae substantiae, non*

diceretur ad imaginem nostram, sed ad imagines nostras; una enim imago trium naturorum inaequalum esse non potest. Sed, dum ad unam imaginem unius Dei homo factus dicitur una sanctae Trinitatis essentialiter divinitas intima».

⁹ Libr. IIII. de Trin. n. 3; sed phra ibi adiunguntur.

¹⁰ Vat. cum edd. 2, 4, 5, 6, 7 transponit verba sic: *sibi non est.*

¹¹ De Trin. n. 47.

¹² Contra codd. et edd. 1, 8 Vat. cum ceteris edd. *singularitatem*, et paulo post ipsa cum nonnullis edd. nec potest, et in fine propositionis cod. *D loquuntur*; ceteri codd. cum edd. 1, 8 *loqueruntur*. Immediate post Vat. cum nonnullis edd. *ergo*, edd. 1, 3, 8 *enim pro igitur*.

¹³ Hac ex Hilario loc. cit. n. 18, passim sunt excerpta.

¹⁴ Vat. et nonnullae edd. *vel. Mox* cod. *D Ideoque pro Ideo*.

¹⁵ Vat. iterum cum multis edd. *singularitatem*.

¹⁶ Edd. 9, 7 omittunt *et*; cod. C mutata interpunctione sic: *solutio*. *Significans etiam quod.*

¹⁷ Dist. XIX, XXIV, XXXI, et XXXIV, huius libri. Paulo infra cod. *B quod pro quid.*

¹⁸ Vat. cum edd. 1, 3 ostendendum.

¹⁹ Gen. 1, 1.

terram, per *Deum* significans Patrem, per *principium* Filiū. Et pro eo quod apud nos dicitur *Deus*, Hebraica veritas habet *heolyū*, quod est plurale huius singularis, quod est *hel*. Quod ergo non est dictum *hel*, quod est *Deus*, sed *heolyū*, quod potest interpretari *dī sive iudices*, ad pluralitatem personarum referuntur. Ad quam etiam illud attinere videtur, quod diabolus per serpentem dixit¹: *Eritis sicut dī*, pro quo in Hebreo habetur *heolyū*, ac si diceret: eritis sicut divinae personae. Ille etiam maximus Prophetarum et regum, David, qui suam ceteris praefert intelligentiam dicens²: *Super senes intellexi*, unitatem divinae naturae ostendens ait³: *Dominus nomen est illi*; non dicit *Domini*. Alibi etiam eiusdem unitatem et aternitatem simul ostendens ait ex persona Dei⁴: *Israel, si me audieris, non erit in te Deus recens, neque adorabis Deum alienum.* Aliud horum, ut dicit Ambrosius in libro primo de Trinitate⁵, significat aternitatem, aliud unitatem substantiae indiferentes, ut neque posteriorem Patre, neque alterius divinitatis Filium vel Spiritum sanctum esse credamus. Nam si Patre posterior est Filius vel Spiritus sanctus, *recens* est; et si unius non est divinitatis, *alienus* est; sed nec posterior est, quia recens non est, nec alienus, quia ex Patre natus⁶ est Filius, ex Patre processus⁷ Spiritus sanctus. Alibi quoque distinctionem personarum insinuans ait⁸: *Verbo Domini cæli firmati sunt, et Spīritu oris eius omnis virtus eorum.* Alibi etiam ait⁹: *Benedicat nos Deus, Deus noster, benedictus nos Deus, et metuant eum omnes fines terrae.* Trina enim confessio Dei trinitatem exprimit personarum; unitatem vero essentiae aperit, cum singulariter subiungit *eum*. Isaías quoque dicit¹⁰, se audisse Seraphim clamantia: *Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus.* Per hoc

quod dicit ter *Sanctus*, Trinitatem significat: per hoc quod subdit *Dominus Deus*, unitatem essentiae. David quoque aternam filii generationem aperte insinuat ex persona Filii dicens¹¹: *Dominus dixit ad me: Filius meus es tu, ego hodie genui te.* De hac ineffabili generatione Isaías ait¹²: *Generationem eius quis enarrabit?* In libro quoque Sapientiae aeternitas Filii cum Patre monstratur, ubi Sapientia ita loquitur¹³: *Dominus possedit me in initio viarum suarum, antequam quidquam faceret a principio: ab aeterno ordinata sun, antequam terra fieret; neccum erant abyssi, et ego iam concepta eram: neccum fontes neccum montes aut colles, et ego parturiebar: adhuc terram non fecerat, et cardines orbis terrae: quando preeparabat caelos, aderam: quando appendebat fundamenta terrae, cum eo eram cuncta comparsa, et decelerab per singulos dies, tundens coram eo. Ecce apertum¹⁴ de aeterna genitura testimonium, quo ipsa Sapientia perhibet, se ante mundum conceptam esse et parturiri, id est genitam esse, et apud Patrem aeternanter existere. Ipsa etiam alibi ait¹⁵: *Ego ex ore Altissimi prodi, primogenita ante omnem creaturam.* Michaëas quoque Propheta aeternam Verbi generacionem et temporalem ex Maria simul insinuavit dicens¹⁶: *Et tu, Bethlehem Ephrata, parvulus es in millibus Iuda: ex te egredietur qui sit dominator in Israel, et egressus eius ab initio, a diebus aeternitatis.**

De Spiritu sauco etiam expresso documenta in ^{De Spiritu} veteri Testamento habemus. In Genesi¹⁷ enim legitur: ^{S. in spe-} *Spiritus Domini cerebatur super aquas.* Et David dicit: *Quo ibo a Spiritu tuo?* Et in libro Sapientiae¹⁸ dicitur: *Spiritus sanctus disciplinae effugiet factum, benignus est enim spiritus sapientiae.* Isaías¹⁹ quoque ait: *Spiritus Domini super me etc.*

¹ Gen. 3, 3. — Paulo post contra codd. et edd. 1, 3, 8 Vat. cum ceteris edd. hebraico pro hebreo.

² Psalm. 118, 100. — Paulo ante solummodo edd. 1, 3, 8 verbo ceteris praemittunt *precedentibus*.

³ Psalm. 67, 5. — Vulgata et codd. DE in hoc textu omitunt *est*, quod tamen legitur apud Hieronymum, Augustinum, Bedam in hunc locum.

⁴ Psalm. 80, 9, 10.

⁵ Sive de Fide ad Gratian. c. 11. n. 68.

⁶ Vat. et edd. 2, 4, 5, 7, 9 *procedit*, quod minus correspont preceedenti *passus* est.

⁷ Psalm. 32, 6.

⁸ Psalm. 66, 7, 8. — Verba immediate sequenda: Trina enim confessio eti. a Magistro in Explorat. Psalm. (loc. cit.) attribuuntur S. Ambrösio, in quo tamen ea reperire non potimus; sed leguntur sine nomine auctoris apud Abaelardum, *Theologia christiana*. Ex ipso non pauca accepit Magister. Argumento simili et exemplo sint, quae hic ex laudato opere (Patrol. Latin. tom. CLXXXVIII, col. 1227-28) describimus: Ad hanc quoque plurimatim divinorum personarum illud attinere videtur, quod... per serpentem dictum est: *Eritis sicut dī* (Gen. 3, 5), quod, ut superius dictum est, in Hebreo sonat *Eloīm...* Ait itaque maximus ille Prophetarum et regum, David, qui sum ceteris intelligentiam praeferens dicit: *Super omnes doceentes me intellexi, super senes intellexi;* ait, inquam, distinctionem Trinitatis patenter insinuans: *Verbo Domini cæli firmati sunt, et spīritu oris eius omnis virtus eorum* (Psalm. 31, 6). Qui et alibi Unitatem pariter cum Trinitate insinuat dicens: *Benedicat nos Deus, Deus noster, benedictus nos Deus,*

et metuant eum omnes fines terrae (Psalm. 36, 7)... Trina quippe confessio Dei Trinitatem exprimit personarum... Unitatem vero divinæ substancialis Psalmista in codem aperit, cum post trinam divini nomini prolongationem unum tantummodum Deum in tribus personis intelligens, non subiunxit eos pluraliter, sed eum singulariter. Hinc et illud consonat Isaiae, qui dicit, se vidisse Seraphim et audisse clamantia: *Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus Sabaoth* (Isai. 6, 3).

⁹ Isai. 6, 3.

¹⁰ Psalm. 2, 3. — Edd. 1, 3, 8 verbo *dicens* praemittunt *ita*.

¹¹ Cap. 53, 8.

¹² Prov. 8, 22-30. — Vat. et edd. 4, 5, 7, 9, contradicente etiam Vulgata, legunt *Dominus possedit me ab initio pro inīcio*.

¹³ Vat. et edd. 4, 7 *aptum*. Mox post *genitam* auctoritate cod. D et edd. 1, 5, 8 supplevimus *esse*. Deinde codd. A E et edd. 1, 3 male: *Ipso enim*.

¹⁴ Eccl. 24, 3. — Paulo post cod. D pro *Verbi* legit *Christi* generationem.

¹⁵ Mich. 5, 2, ubi Vulgata verbo *egreditur* praemittit *mīti*. Cod. D pro *Ephrata* habet *terra Iuda*; item cum codd. A E post *parvulus addit* *cicus*. Quam lectionem Hieronymus hunc ipsum Michaelam locum expponens commemorat et explodit; ed. cit. tom. VI. col. 488.

¹⁶ Cap. 1, 2; sequens locus est Psalm. 138, 7.

¹⁷ Cap. 1, 5, 6. — Paulo ante Vat. omittit *Et ante in li-* bro contra codd. et edd. 1, 3, 5, 8.

¹⁸ Cap. 61, 1.

CAP. V.

*De testimonii novi Testimenti
ad idem pertinentibus.*

Nunc vero post testimonia veteris Testimenti de fide sanctae Trinitatis et Unitatis ad novi Testimenti auctoritates accedamus, ut *in medio duorum animalium* (id est Testamentorum) cognoscatur¹ veritas, et *foreipe de altari sumatur calculus*, quo tanguntur ora fidelium. Dominus itaque Christus unitatem divinae essentiae ac personarum trinitatem aperte insinuat dicens Apostolis²: *Ite, baptizate omnes gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti. In nomine* utique ait, ut Ambrosius ait in libro primo de Trinitate, non in *nominibus*³, ut unitas essentiae ostendatur; per nomina tria, quae supposuit, tres esse personas declaravit. «Ipse etiam ait: *Ego et Pater unus sumus. Unum dixi*, ut ait Ambrosius in eodem libro, ne flat discretio potestatis et naturae; et addidit *sumus*, ut Pater Filiumque cognoscas, scilicet ut perfectus Pater Filium perfectum genuisse credatur, et quod Pater et Filius unus sint, non confusione personae, sed unitate naturae». Iohannes quoque in Epistola canonica

ait⁴: *Tres sunt, qui testimonium perhibent in caelo: Pater, Verbum et Spiritus sanctus, et hi tres unum sunt.* Ipsa etiam in initio Evangelii sui ait: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum;* ubi aperte ostendit, Filium semper et aeternalter fuisse apud Patrem, ut alium apud alium. Apostolus quoque aperte trinitatem distinguit dicens⁵: *Misit Deus Spiritum Filii sui in corda nostra.* Et alibi⁶: *Si spiritus eius, qui suscitavit Iesum, habitat in nobis* etc. Item alibi trinitatem atque unitatem evidentissime commendat dicens: *Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia, ipsi gloria.* «Ex ipso dicit, ut Augustinus in libro de Trinitate⁷ ait, propter Patrem; *per ipsum* dicit propter Filium; *in ipso* propter Spiritum sanctum». Per hoc vero, quod non ait *ex ipsis*, *per ipsos* et *in ipsis*, nec ait *ipsis gloria*, sed *ipsi*, insinuavit, hanc Trinitatem unum Dominum⁸ Deum esse. Sed quia singulæ pene syllabæ novi Testimenti hanc ineffabilis Unitatis atque Trinitatis veritatem concorditer insinuant, inductioni testimoniiorum super hac re supersedeamus et rationibus congruisque similitudinibus ita esse, prout infirmitas nostra valet, ostendamus.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM II.

De Unitate et Trinitate secundum quod creditur.

Hoc itaque vera ac pia fide tenendum est etc.

DIVISIO TEXTUS.

Haec est secunda pars, in qua, primi libri materia indagata, incipit Magister prosequi; dividitur autem haec pars¹ in duas partes, quoniam duplíciter est considerare res, quibus fruendum, scilicet in se, et in comparatione ad *creaturas: in se ratione trinitatis et unitatis; in comparatione ad crea-*

turas ratione scientiae, potentiae et voluntatis. Primo ergo agit² de sancta Trinitate et Unitate; secundo de scientia et potentia et voluntate, infra distinctione trigesima quinta: *Cumque supra disseruerimus.*

De ipsa autem sacratissima Trinitate tripliciter

¹ Habac. 3, 2; secundum versionem Septuaginta: *In medio duorum animalium cognosceris;* Vulgata: *In medio annorum notum facies.* Tamen codd. omnes, excepto B, et edd., excepta 8, legunt *duum pro duorum.* Omnes codd. et ed. 4 omitunt *id est Testamentorum,* quae verba videntur esse glossa. Ista applicatio huius textus est Augustini in XVIII. de Civ. Dei, c. 32. Verba *foreipe de altari* etc. alludunt ad Isa. 6, 6: *Et volavit ad me unus de Seraphim, et in manus eius calculus, quem foreipe tulerat de altari.* — In initio huius propositionis codd. ABC omittunt *vero* post *Nunc.*

² Matth. 28, 19; Vulgata: *Euntes ergo docete omnes gentes: baptizantes eos in nomine Patris etc.* Sed apud Ambros. de Trin. sive de Fide ad Gratian. I. c. 4. n. 8.: «*Ite, baptizate gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti. In nomine* utique, non in *nominibus.*» Ipsa etiam dicit: *Ego et Pater unus sumus*, locn. 10, 30; *nam dixi*, ne flat discretio potestatis et naturae; *sumus* addit, ut Patrem Filiumque cognoscas, quod perfectus Pater perfectum Filium genuisse creditur, et Pater et Filius unus sint, non confusione personae, sed unitate naturae». — Vat. cum cod. C et nonnullis edd. omittit *libro post in eodem;* insuper Vat. aliaeque edd. omittunt *et post discretio potestatis.* Denique codd. ABC et edd. 4, 8 male omittunt *personae* post *confusione.*

³ Cap. 5, 7, ubi Vulgata cum cod. D et edd. 1, 8 testimonium datur pro testimonium perhibent; sed perhibent legitur etiam apud Hyginum Papam, Epistola de Fide et reliquis causis, relata ab Isidore Mercatore, Patrolog. Latini, tom. CXVX. col. 109, et apud Cyrillum Alexand. libr. Thesaur. assert. XXXIV. Patrolog. Graec. tom. LXXV. col. 615.

⁴ Galat. 4, 6, ubi Vulgata *corda vestra pro corda nostra*, quod hic et alibi habet Magister. *Nostra pro nostra utuntur etiam Ambros.* in hunc locum et August. in Psalm. 118. serm. 14. n. 2, de Verbis Evangel. Matth. serm. 71. n. 29. nec non vetus lector Hieronymi nunc ad calcem amandata.

⁵ Rom. 8, 11. et max 11, 36.

⁶ Libr. I. c. 6. n. 12: *Ex ipso*, ex Patre; *per ipsum*, per Filium; *in ipso*, in Spiritu sancto. Codd. BCD et edd. 1, 8 *Ex ipso aut.* et subinde dicit pro *al.* Omitunt *dicit,* quod postea sequitur, edd. 1, 8. Tum in codd. DE non *Per hoc*, sed *Propter hoc.*

⁷ Vat. contra codd. et edd. 4, 8 omittunt *Dominum.*

NOTAE AD COMMENTARIUM.

¹ Nulla freta auctoritate mss. et ed. 1 Vat. textum exhibet sic perturbatum: *Secunda pars Primi Libri, in qua materia.... dividitur prasertim in.*

² Codd. VW agitur.

contingit tractare. quoniam primo contingit ipsam credere, secundo creditam *intelligere*, tertio intellectum dicere sive enunciare. Credere autem est per auctoritatem, intelligere per rationem, dicere per catholicam et rationabilem¹ locutionem. Ideo *primo* de ipsa Trinitate et Unitate agit, secundum quod credita per rationem *intelligitur*, ibi, distinctione tertia: *Apostolus namque ait; tertio, secundum quod credita et intellecta rationaliter et catholicis exprimitur, infra, distinctione vigesima secunda: Post predicta disserendum nobis videtur de nominum diversitate.* Et patet ordo. Prius enim et verius est eam credere quam intelligere; multi enim credunt, qui non intelligunt; et prius similiter est intelligere quam sermone exprimere.

Prima pars, scilicet secundum quod creditur, continet praesentem distinctionem; et quoniam materia est difficultima, *primo* ponit modum procedendi; *secundo* vero exsequitur, ibi: *Proponamus ergo in medium.*

Item, prima pars secundum tria capitula² habet tres partes. In prima tangit modum agendi, quoniam debet esse cum modestia, timore et diligentia, praemittens materiam, circa quam agere intendit. In secunda subiungit intentionem scribentium de Trinitate, ibi, secundo capitulo: *Omnes autem catholici tractatores. Tertio tangit ordinem, ibi: Ceterum, ut in libro primo.*

Modus scribendi de Trinitate debet esse fundatus supra intellectum fidei et cum modestia et timore propter periculum. *Intentionem* scribentium de

Trinitate est ostendere³, quod Pater et Filius et Spiritus sanctus sunt tres personae et unus Deus. *Ordo* scribendi est, primo per auctoritates ostendere veritatem, deinde per rationes et congrua similitudines.

Proponamus ergo in medium. Haec est secunda pars, in qua Magister auctoritatibus sacrae Scriptura intendit ostendere Trinitatem et Unitatem; et quoniam⁴ sacra Scriptura habet duas partes, scilicet novum et vetus Testamentum, ideo *primo* ostendit hoc per auctoritates veteris Testamenti, deinde per auctoritates novi, ibi: *Nunc vero post duas habentes, scilicet Legem et Prophetas, in quibus fides explicatur, ideo ostendit primo per testimonia Legis, secundo per testimonia Prophetarum, ibi: Ille etiam maximus Prophetarum. Prima iterum pars, in qua probat per testimonia Legis, duas habet partes: primo enim probat essentiae unitatem; secundo unitatem simul et trinitatem, ibi: Personarum quoque pluralitatem. Similiter illa pars, in qua probat per auctoritates novi Testamenti, habet duas partes: primo enim probat per auctoritates sive per testimonia Iesu Christi; secundo per auctoritates Apostolorum, ibi: *Ioannes quoque in Epistola canonica. Auctoritates et earum explanationes et numerus et diversitates satis patent in littera.**

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad declarationem eorum quae de sacra Trinitate et Unitate dicit Magister, quatuor possunt quaeri circa partem istam.

Primo quaeritur, utrum in Deo sit ponere essentiae sive naturae unitatem.

Secondo, utrum in Deo sit ponere personarum pluralitatem.

Tertio, utrum in divinis personis sit ponere infinitatem.

Quarto et ultimo, utrum in divinis personis sit ponere trinitatem.

ARTICULUS UNICUS.

De unitate divinae essentiae et pluralitate personarum.

QUESTIO I.

Utrum sit unus tantum Deus.

Circa primum, quod in Deo sit ponere essentiae sive naturae unitatem, videtur ratione *ostensiva*, triplici habita suppositione, quam oportet ponit, tum propter eius *simplicitatem*, tum propter *communem*

animi conceptionem, quae est, quod Deus est quoniam excepit non potest; tum *ratione status*, qui non est nisi in summo et primo.

Suppositio prima est, quod Deus est *simplicis-*

directa.

¹ Codd. 1 ec *rationalem.*

² Praeterea fidem omnium codd. et ed. 1 omittit Vat. secundum tria capitula; mox post *prima addit premisso prooemio de mysterio Trinitatis et Unitatis*, et infra post *Trinitate ibi omittit secundo capitulu.*

³ Adiecumus ex cod. 1 *ostendere*, quod sane subintelligendum est.

⁴ Vat., nullo suffragante cod. nec ed. 1, omitendo verba

Magistri: *Proponamus ergo in medium*, constructionem sequens propositionis invertit ponendo *Similiter* pro *Haec est ac habet duas partes secundum quod loco et quoniam.*

⁵ Codd. aa bb cc per.

⁶ Supple cum Vat. pars, quod Codd. et ed. 1 omittunt. Paulo infra Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 post *communi minus correcte ponit Secundo vero specialiter.*

simus. Ex hac arguitur, quod cum nullo alio diverso possit communicare aliquid¹, quia, si communicat, et differt: ergo non secundum idem; ergo est ibi compitio. Si nihil potest communicare, ergo nec deitate nec entitate; ergo si sunt duo dii, cum unus sit ens, alter non est ens, si unus est Deus, alter non est Deus: ergo si sunt duo dii, non sunt duo dii².

2. Item, secunda suppositio est, quod Deus est *omnipotentissimum*³. Ex hac arguitur: igitur poterit facere, quod omnis alia potentia a sua nihil possit: ergo si sunt duo dii diversi in natura, hoc potest facere unus de altero, quod alter nihil possit, et e converso. Sed cui potest potentia auferri, non est Deus: ergo si sunt duo dii, nullus est Deus.

3. Item, tertia suppositio est, quod Deus est simpliciter *summum*⁴. Ex hac arguitur: ergo omnia sunt infra ipsum: ergo omnia alia ab ipso et ad ipsum. Si ergo sunt duo dii, unus est infra alterum, et e converso; unus est ab alio secundum naturam diversam, et e converso; unus ad alterum, et e converso; sed quod est infra aliud in natura et ab alio et ad aliud, non est Deus: ergo etc.

4. Item, hoc potest probari per *deductionem ad impossibile*. Si sunt duo dii, aut unus est ubi alius, aut non⁵. Si unus ubi alter: ergo unus in altero, cum sint eodem modo essendi: ergo unus est alteri materialis: ergo alter non est Deus. Si unus non est ubi alter: ergo uterque limitatus, ergo neuter infinitus.

5. Item, si plures sunt dii boni⁶, aut unus intelligit alterum, aut non. Si non; ergo uterque est

ignorans. Si intelligit; aut ergo per *präsentium*, aut per *speciem*, aut per *se ipsum* ut per illius exemplar⁷. Si per *präsentiam*: ergo unus in altero, ergo Deus illabitur Deo et perficit Deum; si per *speciem*: ergo compositus; si per *exemplar*: ergo unus est exemplar alterius, ergo et principium.

6. Item, si sunt duo dii diversi, quorum uterque est summum bonum; aut unus diligit alterum, ut diligendus est, aut non. Si sic, cum uterque sit summum bonum, uterque est diligendus amore fruitionis: ergo uterque fruatur altero; sed qui fruatur alio bono a se, illo indiget: ergo unus indiget alio: ergo uterque est indigenus, ergo neuter Deus.

Sed contra: 1. Plus potest Deus facere, quam ^{ad oppositum.}

Intellectus noster possit cogitare. Sed intellectus humanus, utpote gentium⁸, intelligit plures deos omnipotentes: ergo Deus potest hoc facere. Sed quidquid potest esse in divina natura, est ibi, quia aeterna⁹: ergo etc.

2. Item, plura bona sunt meliora paucioribus; sed plures dii sunt plura bona: ergo melius aliquid erunt duo quam unus. Sed secundum Anselmum¹⁰ omne, quod melius est, circa Deum est ponendum: ergo est ponere plures deos.

3. Item, quorum diversa est operatio, diversa est virtus et diversa est natura¹¹; sed operatio trium personarum est diversa, quia apparitio in columba fuit solius Spiritus sancti, et solus Filius assumptus humanam naturam: ergo sunt diversi in substantia: ergo sunt plures dii.

4. Item, magna potentia est, quae potest magnum, et maior, quae maius, et maxima, quae

Argumenta
indirecta.

¹ Haec phrasis: *communicare aliquid cum aliquo* hic et alibi significat: habere aliquid cum aliquo commune, sive: convenire cum aliquo in aliqua re. — Vat. contra codd. et ed. ¹ hic omittit *aliquid* et mox, ponendo *sunt loco secundum*, vim argumenti elidit. Deinde codd. XYZ legunt *unum pro idem*. — Cfr. Aristot., X. Metaph. text. 12. (ed. Paris. IX. c. 3.).

² Argumentum hoc a S. Doctore paucis exhibuit sic explicari potest. Primo: si Deus est simplex, non potest habere aliquid commune cum alio Deo, qui supponitur esse. Probatur: si unus Deus aliquid haberet commune cum alio sive si communicaret in aliquo, v. g. in deitate, cum alio, deberet etiam differre, ut sit alius Deus; cum idem secundum idem nequaquam cum alio simul communicare seu convenire et differre: ergo alio convenienter, alio differenter distingueretur: ergo uterque esset compositus. Secundo: si autem nihil habent communem: ergo non deitatem nec entitatem; ex quo sequitur absurdum in littera notatum.

³ Plures codd. ut A C G L O R S U etc. cum edd. 1, 2, 3, 6 *omnipotentissimum*. Paulo infra post *duo* ex cod. T adieci- mus certe supplendum *Diu*.

⁴ Ad normam multorum mss. ut A C G L O R S T U W aa bb cc ff et edd. 1, 2, 3, 6 loco *summus possumus sumnum*.

⁵ Fide plurimorum codd. cum ed. i expunimus est, quod Vat. hic addit.

⁶ Codd. O Y Z omittunt *boni*, quae lectio magis placet, si maiore numero codd. fulciretur.

⁷ Adieciimus ex cod. *ut per illius exemplar*, quae verba ultimum disiunctionis membrum exprimit clarius necnon formam totius argumenti reddunt perfectiore, quia infra omnes

inss. et edd. 1, 3, 6 habent *per exemplar* loco *per se ipsum*, quod Vat. ponit. Codd. T eccliam prima vice pro *per se ipsum* ponunt *per exemplar*, sed a secundâ manu scriptum.

⁸ Codd. F ac bb *gentilium*.

⁹ Aristot., III. Phys. text. 32: Posse enim ab ipso esse nihil differt in perpetuis. — Idem textus recurrat infra in 4. arg. ad opp.

¹⁰ Monolog. c. 15: Sicut nefas est putare, quod substantia summae nature sit aliquid, quo melius sit aliquo modo non ipsum: sic necesse est, ut sit quidquid omnino melius est, quam non-ipsum. Illi enim sola est, que penitus nihil est melius; et quae melior est omnibus, quae non sunt quod est ipsa. Cfr. etiam Proslog. c. 5. Convenit Aristot., XII. Metaph. text. 39. (ed. Paris. XI. c. 7.): Dicitus itaque, Deum semper optimumque vivens esse, quare vita et aevum continuum et aeternum Deo inest, hoc enim est Deus. Cfr. et Boeth., III. de Consol. Prosa 40.

¹¹ Avicennae, XII. Metaph. text. 26: Activa diversificantur in potentia et actu per diversitatem formarum et materiarum. Boeth., III. de Consol. Prosa 41. conversam huius propositionis exhibet: Eadem namque substantia est eorum, quorum naturaliter non est diversus effectus. Utramque propositione fundatur in illo axiomate: operari sequitur esse, seu: idem est principium essendi et operandi. — In conclusione huius argumenti cod. O habet *natura pro substantia*. — B. Albert., S. I. tract. 6. q. 29. m. 1. a. 1. idem argumentum profert, deinde adiungit: Et haec fuit fortior obiectio Arianorum et Nestorianorum et Eutychianorum et Paulismosatenorum.

maximum; sed Deus super omnia est summe potens: ergo potest producere summum¹; sed hoc est Deus: ergo cum «in aeternis sit idem esse et posse», ergo etc.

CONCLUSIO.

Plures esse deos est impossibile, immo si recte intelligatur, quid sit Deus, non est intelligible.

RESPONDEO: Dicendum, quod impossibile est esse plures deos, et si recte accipiatur significatum huius nominis *Deus*, non solum est impossibile, sed etiam non intelligible. *Deus* enim dicit simpliciter summum et in re et in opinione *cogitantis*. Quia in re, ideo omnia ab ipso et in ipso et ad ipsum, et in ipso omnino est status²; ideo impossibile est intelligere, salvo hoc intellectu, quod aliquid sibi parificetur aliud ab ipso. *Item*, nihil minus Deo *cogitari* potest nec etiam aequalē, quia summum in opinione. Ideo impossibile et non intelligibile est ponere plures deos.

Solutio op- postorum: 1. Ad illud ergo quod obiciuntur de gentibus; dicendum, quod non fuit intellectus, sed fictio³; praeterea non intelligebant Deum secundum nobilitatem divinam: ideo non valet.

Et ad illud: plus potest Deus facere etc.; dicendum, quod duplex est intellectus, scilicet rationalis et phantasticus. De primo verum est, sed de secundo non; quia multa possimus cogitare secundumphantasiam, quae Deus non potest facere, quia non convenient illi, «in quo inconveniens est impossibile⁴».

SCHOLION.

1. Argumentum primum in fundam. diffusius proponitur ab Alex. Hal., S. p. 1. q. 14. m. 2. et a Richard. a Med., I. Sent. d. 2. q. 3. — Contra secundum argumentum, sumum ex omnipotenti, Sot. (I. Sent. d. 2. q. 3.) movere difficultatem, quia ipse contra communem sententiam supponit, Dei omnipotentiam non nisi ex fide certo scriri posse.

II. Contra doctrinam in solut. ad 2. traditam opponit Durand. (I. Sent. d. 44. q. 3.), quod Deus et mundus simili sunt minus bonum quam Deus solus. Sed haec assertio merito ab omnibus theologis classici ut falsa reprobatur; cfr. infra d. 43.

¹ Vat. eum recentiore cod. cc contra omnes antiquiores codd. et ed. I indebet adiungit *bonum*.

² Respiritor illud ad Rom. 11, 36: Quoniam ex ipso et per ipsum et in ipso sunt omnia. Sensus est: a Deo omnia procedunt, in Deo omnia conservantur, ad Deum omnia referuntur. Cfr. Infra d. 36. dub. 4. — *In ipso omnino est status* i. e. Deus est principium, ultra quod in resolvendo seu causas querendo nullo modo possumus transire. — Paulo infra ed. I ei loco *sits*.

³ Cod. U non male: *fictio potius; non enim intelligebant.* Cod. T *veritatem pro nobilitate*.

⁴ Anselm., I. Cur Deus homo, c. 20: Sed hoc est praestitutum, quia quamlibet (quodlibet) parvum inconveniens in Deo impossibile est. — Vat. contra mss. et edd. I, 2, 3 post *inconveniens addit minimum*. Paulo ante cod. I *phantastica loco secundum phantasiam*.

⁵ Ex plurimis antiquioribus mss. ut ACFGHKLOPST

2. Ad illud quod obiciuntur, quod plura bona sunt meliora paucioribus; dicendum, quod illud habet veritatem in bono creato et finito, quod ratione suae finitatis recipit bonitatis augmentum per additionem alterius boni; non autem habet veritatem in bono infinito, quia, quantumcumque addas bonum infinitum infinito, semper ego intelligo de bonitate tantum in uno, quantum tu⁵ in pluribus.

3. Ad aliud quod obiciuntur de diversitate operationum; dicendum, quod Pater et Filius et Spiritus sanctus in omni operatione convenient, sed in relatione differunt. Unde in incarnatione est operatio productionis illius naturae et est unio; in primo convenient tres personae, in secundo non. — Similiter in columba est columbae formatio et eius significatio⁶; in primo convenient, in secundo non. Exemplum Augustini⁷ de Trinitate est, quod ad formationem huius nominis *memoria* concurret memoria, intelligentia et voluntas; tamen hoc nomen *memoria* significat alteram potentiarum; simili modo est in proposito.

4. Ad illud quod obiciuntur, quod magna potentia, etc. dicendum, quod producere aliquem⁸ est tripliciter: vel *de se ipso*, vel *de aliquo creato*, vel *de nihil*. De se ipso potest Deus producere summum simpliciter, sed ille non erit aliud in natura propter naturae simplicitatem. De alio vel de nihilo non potest producere summum simpliciter, sed in genere, non propter defectum potentiae agentis, sed propter defectum creature, quam necesse est esse limitatam; et ita non potest producere aliud Deum.

SCHOLION.

q. 2. fundam. 5; Itiner. mendis c. 5. — In solut. ad 3. quoad propositionem: «In primo convenient tres personae, in secundo (scil. unione) non», notandum est, quod *unio* in duplice sensu accipi potest, vel ut *actus unitatis*, vel ut *relatio unionis*. Hoc est communis tribus Trinitatis personis, haec vero spectat ad solam Filii personam; et de hac loquitur hic S. Doctor.

III. Unius Dei definita est a Concilio Lateranensi IV, c. 4. *Firmiter*, nec non a Vaticano, Const. de *Fide*, tit. de *Deo creatore*.

Plura circa hanc questionem S. Bonav. docet infra d. 4. q. 3; d. 23. a. 2. q. 3; II. Sent. d. 1. p. 1. a. 2. q. 4;

etc. adiecitum *tu*. Paulo ante codd. SX post *bonum* omittant *infinitum*; lectio haud spernenda.

⁶ Sic plures codd. ut K R X Y Z ff cum ed. I; alii sunt dubiae lectiones; codd. I as *figuratio*; sed Vat. cum aliquibus codd. *signatio*.

⁷ Libr. IV. de Trin. c. 21. n. 30: Quemadmodum cum membrorū meā et intellectu et voluntate nominō, singula quidem nomina ad res singulas referuntur, sed tamen ab omnibus tribus singula facta sunt etc. Sensus est: ad formationem vocabuli *memoria* omnes tres animi potentiae active concurrunt, tamen significatio eiusdem referunt ad unam solam potentiam.

⁸ Fide plurimorum mss. ut ACFGHKLOPSTU etc. et ed. I substitutus *aliquem* pro *aliquid*. Agitor enim de productione *Dei*, et in subiectis habetur genus masculinum *ille*, quod referunt ad *summum simpliciter* absque dubio pro eodem genere *summum*, scil. *summum aliquem* etc. Cod. H habet *Deum producere aliquem*.

Breviloq. p. I. c. 2. 5. 6. — Itiner. mentis c. 5. — Alex. Hal., S. p. I. q. 14. m. 2. — Scot., hic q. 3; de Rerum Principio q. 4. — S. Thom., I. Sent. hic q. 4. a. 1; S. I. q. 11. a. 3; et praecepit S. c. Gent. I. c. 42. — B. Albert., hic a. 2. 21; S.

p. I. tr. 6. q. 29. a. 1. m. 1. — Petr. a Tar., hic. q. 4. a. 1. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 4. — Egid. R., hic 4. princ. q. 4. — Durand., hic q. 4. — Henr. Gand., S. a. 25. q. 2. 3. — Dionys. Carth., hic. q. 4.

QUESTIO II.

Utrum in Deo ponenda sit personarum pluralitas.

Secundo queritur, utrum sit ponere in Deo personarum pluralitatem. Et quod sic, ostenditur Fundamenta. Stipponendo de Deo quatuor: primum est, quod in ipso sit *summa beatitudine*; secundum est, *summa perfectio*; tertium est, *summa simplicitas*; quartum est, *summa primitas*.

1. Ex prima suppositione arguitur sic: si¹ est ibi summa *beatitudine*; sed ubicumque est summa beatitudine, est summa *bonitas*, summa *caritas* et summa *iucunditas*. Sed si est summa *bonitas*, cum bonitatis sit summe se communicare², et hoc est maxime in producendo ex se aequalem et dando esse suum: ergo etc. Si summa *caritas*, cum caritas non sit amor privatus, sed ad alterum: ergo requirit pluralitatem. Item, si summa *iucunditas*, cum «nullius boni sine socio sit iucunda possessio³», ergo ad summam iucunditatem requiritur societas et ita pluralitas.

2. Item, ex secunda suppositione sic: si est ibi summa *perfectio*; sed «perfectionis est producere talem, qualis ipse est in natura»: ergo necesse est, ibi esse multiplicationem; sed hoc non potest esse secundum aliam essentiam: ergo oportet, quod sit secundum aliam personam sive suppositum.

3. Item, ex tercia suppositione sic: si est ibi summa *simplicitas*; sed *simplicitatis* est, quod aliqua natura sit in pluribus, ut patet in universalis, sed ex defectu *simplicitatis* est, quod numeretur in illis⁴: ergo si in Deo est simplicitas in nullo deficiens, erit in pluribus non numerata essentia: ergo etc.

4. Item, ex quarta suppositione sic: si est ibi

summa *primitas*; sed quanto aliiquid prius, tanto secundius est et aliorum principium⁵: ergo sicut essentia divina, quia prima, est principium aliarum essentiarum, sic persona Patris, cum sit prima, quia a nullo, est principium et habet⁶ secunditatem respectu personarum; sed secunditas in Deo respectu Dei non potest esse nisi actuū coniuncta: ergo neceſſe est, plures esse personas.

Sed CONTRA: 1. Videtur, quod ex eisdem suppositionibus posset argui contrarium, et ita destruant rationes et conclusio⁷. Si enim ibi est summa beatitudine, cum beatum per essentiam sibi soli sufficiat ad beatitudinem: ergo non est necesse ponere aliam personam ad beatitudinem sive iucunditatem.

2. Item, contra secundam suppositionem sic obicitur⁸: si est ibi summa *perfectio*: ergo aequo plene et perfecte est essentia in una persona et in pluribus. Si ergo ultra perfectionem additio est superflua, pluralitas est superflua; et si hoc, cum in divinis nihil sit superfluum, pluralitas non est¹⁰ in divinis.

3. Item, contra tertiam rationem sic: si est ibi summa *simplicitas*, cum pluralitas opponatur simplicitati, et «opposita non possunt esse circa idem¹¹»: ergo si Deus est unus et in eo est simplicitas, non ergo pluralitas, cum per omnia sit simplex.

4. Item, contra quartam suppositionem sic: si ibi est summa *primitas*; ergo cum status sit in primo principio, et status est in unitate: ergo primitas non ponit pluralitatem, sed unitatem: ergo videtur, quod una tantum sit persona.

¹ Praeter fidem mss. et ed. 4 omittit Vat. hic et in aliis tribus arg. particularum si.

⁶ Cfr. Libr. de Causis, prop. 4. et 17. — Cod. K nobiliss vel secundius.

⁷ Vat. contra mss. et ed. 4, interpunctione mutata, ponit a nullo est principia, habet; quae lectio vim dictis detrahit.

⁸ Maior pars cod. ut AFGHLOTVWXYZ etc. cum ed. 4 refragatur Vat. ponenti conclusionem iam posuisse, et quidem iure, cum tantum una omnium radicum positorum sit conclusio. Aliqui mss. ut CS (AT a prima manu) etc. convictione loco conclusio. Cod. R omittit et conclusio. Paulo post auctoritate mss. et sex primarum edd. beatum substituimus loco beatus; idem infra in solutione huius obiectionis recurrit.

⁹ Cod. cc arguitur. Paulus post Vat., obnubilisibus antiquioribus mss. et ed. 4, aequo plena et perfecta... ut in pluribus. Si autem ultra.

¹⁰ Ex mss. et sex primis edd. substituimus est pro erit.

¹¹ Aristot., II. Elench. c. 5. (c. 25.) et XI. Metaph. c. 4. (X. c. 5.). — Paulo ante cod. X sibi constans habet suppositionem pro rationem.

² Vat. *bonitatis summae sit se communicare*, sed minus apte et contra auctoritatem mss. et edd. 1, 2, 3; melius sane fore, si lectio Vat. et mss. invenientur coniuncta, ita ut legatur: bonitatis summae sit summe se communicare. Hanc lectionem confirmant verba Richardi, hic a. 2. q. 4: ad summam bonitatem perficit se summe communicare. — Haec ratio fundatur in ista propositione ex Dionys., de Cael. Hierarch. c. 4. et de Div. Nom. c. 4. summa: Bonum est diffusivum sui.

³ Seneca, I. Epist. ad Lucilium, epist. 6.

⁴ Aristot., II. de Anima, text. 34. (c. 4.). — In principio huius et sequentis argumentum Vat. omittit particularum Item et post suppositionem additum arguitur; sed obstant mss. et hoc ed. 4.

⁵ Aristot., VIII. Metaph. text. 45. (VI. c. 43). — Hoc enim dicitur universale, quod pluribus inesse naturam est. Et I. Poster. c. 20. (c. 24.): Quantocumque utique magis secundum partes (seu particularis) est, in infinita erit; universale autem in simplex et in finem. — Max Vat. contra antiquiores cod. et ed. 4 nihil pro nullo et est pro erit.

CONCLUSIO.

Personarum pluralitatem in divinis esse ponendam, et fides docet et argumentis congruentiae suadetur.

Conclusio. Dicendum, quod in divinis est posnere personarum pluralitatem, sicut fides dicit et rationes praedictae ostendunt, si quis sine contradictione consideret. Nam ratione *simplicitatis* essentia est communicabilis et potens esse¹ in pluribus. Ratione *primitatis* persona nata est ex se aliam producere; et voto hic primitatem inaccessibilitatem, ratione cuius, ut dicit antiqua opinio, est fontalis plenitudo in Patre ad omnem emanationem; et hoc infra patebit². Ratione *perfectionis* ad hoc est apta et prompta; ratione *beatitudinis et caritatis* voluntaria. Quibus conditionibus positis, necesse est ponere personarum pluralitatem.

Solutio op- positorum. Ad illud ergo quod obiicitur in contrarium, quod beatum per essentiam sibi soli sufficit, ergo non indiget etc; dicendum, quod verum est, quod

non indiget; nec ponitur³ alias propter indigentiam neque tantquam beatificans, sed in beatitudine comunicans.

2. Similiter ad illud quod obiicitur, quod deitas aequa plene est in uno et in pluribus⁴; dicendum, quod etsi sit aequa plene, non tamen ita plene declaratur. Et *praeterea*, eo ipso quo plene est in Patre, redundat in alias personas redundantia perfectionis.

3. Ad illud quod obiicitur, quod pluralitas repugnat simplicitati; dicendum, quod est quaedam pluralitas per *additionem*; et haec repugnat; quaedam per *originem*; et haec non addit nec componit nec repugnat simplicitati, sed potius soliditudini; et sic est in divinis, ut infra patet⁵.

4. Ad illud quod obiicitur, quod in primo est status; dicendum, quod sicut in essentiis una est essentia prima, a qua sunt aliae et ad quam, sic et⁶ in personis est una persona, a qua sunt aliae et ad quam; et in illa est status originis, quia illa a nullo, et haec est persona Patris. Unde Augustinus⁷ illi personae appropriat unitatem, dicens: «In Patre unitas» etc.

SCHOLION.

I. Infra d. 3. p. I. q. 4. S. Doctor docet, mysterium sanctissimae Trinitatis sola fide cognosci posse. Inde patet, quo sensu argumentum rationis in hac questione et alibi allata intelligenda sint, scil. non ut stricte demonstrativa, sed tantum ut persuasiva sive probabilita per quandam congruentiam ex principiis fidei resultantem. Scot. hic q. 7. diffuse de valore horum argumentorum disputat et inter alia etiam argumentum hic secundo loco positum refellere nititur. — Quidam argumentum ex quarta suppositione sumunt cfr. infra d. 28. q. 4. — Quot modis sacra Scriptura doceat personarum pluralitatem in Deo, breviter doctur infra, hic⁸ dub. 8. — Eadem fere argumenta exhibent Alex. Hal. (qui diffuse hanc materiam tractat, et ex

quo, teste Dionysio Corth., plurima posteriorum doctorum argumenta summa videntur), S. Thom., Richard., qui addit quintum argumentum, aliisque.

H. S. Bonav., Brevoilo, p. I. c. 2; Itiner. mentis c. 6; Hexaem. Serm. 11. et 21. — Alex. Hal., S. p. I. q. 14. m. 1. 5. 6. — Scot., hic q. 4. 7; Report. hic q. 5. — S. Thom., hic q. 1. a. 4; S. I. q. 30. a. 1. 2; S. Gent. IV. c. 26; Quodl. 7. a. 6. — B. Albert. M., hic a. 20; S. p. I. tr. q. 29. a. 2. m. 1. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 4. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 1. — Egid. R., hic 2. princ. q. 1. — Henr. Gand., S. a. 53. q. 8. — Durand., hic q. 4. — Dionys., hic q. 5. — Biel., hic q. 11.

QUESTIO III.

Utrum numerus divinarum personarum sit infinitus.

Consequenter tertio loco quaeritur, utrum in divinis personis sit ponere infinitatem. Et quod sic, ostenditur hoc modo.

Ad oppositum. 1. Quia creatura est⁹ finita, et quidquid est in ipsa, est actu finitum: ergo ab oppositis, quia divina essentia est infinita, quidquid est in ipsa, est infinite:

ergo cum in Deo sit numerus personarum, erit infinitus; et ita erunt personae infinitae.

2. Item, cum duplex sit infinitas, *virtualis* et *numericalis*¹⁰, infinitas *virtualis* est in Deo: ergo pari ratione infinitas *numericalis*: ergo in Deo sunt infinitae personae.

¹ Cod. K et *potest esse*. Cod. O *ut potens esse*.

² Dist. 27. p. I. q. 2. ad 3. — Mox post *caritatis* additur in Vat. *eadem essentia dicimus est*, quod abest a mss. et ed. 1. Cod R verbo *beatitudinis* praemittit *bonitatis*.

³ Restitutimus lectionem feri omnium antiquorum mss. et ed. I substituendo *ponit* loco *ponendum est* et addendo *neque*, quod Vat. cum recentiore cod. cc indebet omittit.

⁴ Vat. hic, sicut supra, contra antiquiores codd. et ed. I *aeque plena et perfecta est in uno ut in pluribus*, licet ipsa in sequentibus semper adhibeat adverbium *plene*.

⁵ Dist. 8. p. II. a. 1. q. 1. et d. 23. a. 2. q. 1. et 2. — Paulo ante cod. X *solum loco potius*.

⁶ In Vat. et recentiore cod. cc deest *et*, quod tamen in antiquis mss. et ed. I habetur, et quidem bene. Paulo post cod. X *nulla pro nullo*.

⁷ Libr. I. de Doctr. christ. c. 5. n. 5; In Patre unitas, in Filio aequalitas, in Spiritu S. unitatis aequalitatisque concordia.

⁸ Ita codd. et ed. I, dum Vat. *creatura cum sit finita*. Paulo post cod. cc *infinitum pro infinite*. Mox codd. A W loco *in infinitus* habent *infinite*; aliqui autem codd. ut M T V X cum ed. I minus apte erunt *infinite* pro *erit infinitus*; sed nihil mutandum duximus.

⁹ Cfr. August., de Quant. animac c. 3. et seqq. — Cod. R hic non male addit si.

3. Item, infinita virtus, cum emanat¹ secundum suam totam infinitatem, non tantum producet infinitum *intensive*, sed etiam *extensive*; sed virtus Patris in productione personarum emanat secundum omnimodam sui potestatem: ergo non tantum producet personas infinitas in virtute, immo etiam² infinitas in numero.

4. Item, hoc ipsum ostenditur sic: multiplicatio personarum aut est *virtutis*, aut *non*. Si *non*: ergo non debet in divinis ponи; si est *virtutis* per se: ergo maior multiplicatio erit maioris virtutis, et summae virtutis infinita multiplicatio: ergo etc.

CONTRA hoc ostenditri quadruplici conditione,
Fundamenta quae sumunt ab hoc quod semper Deo est attribuendum quod nobilium est, quod necesse est posse nitemat personarum. Prima est *distinctio*, secunda *ordo*, tertia *connexio*, quarta *summa completio*³.

1. Ex prima conditione ostenditur sic: si est ibi *distinctio*, non ergo confusio; sed ubi est infinitas, ibi est confusio: ergo etc.

2. Item, ex secunda sic: ubi est *ordo*, ibi est terminatio, quia ubi deficit terminatio, deficit et⁴ mediatio et per consequens ordo; sed ubi est terminatio, non est infinitas: ergo si in personis divinis est ordo, non est infinitas.

3. Item, ex terciâ sic: ubi est *connexio*, necesse est, quod omnes personae procedant ab una; nam si una ab alia et ita consequenter, tunc est infinita distantia inter primam et ultimam; sed⁵ hoc est inconveniens: ergo omnes ab una: aut ergo eiusdem modis, aut diversis. Si eisdem: ergo nulla distinctio; si diversis, sed diversi modi emanandi sunt infinitas: ergo etc.

4. Item, ex quarta sic: si est ibi *summa completio*, ergo nata est divinitas alia complere: ergo cum completio personarum sit in beatitudine, nata est beatificare⁶. Sed si essent personae infinitae, impossibile esset aliquem beatificari a Deo; cognitio enim cuiuslibet personae est de substantia beatitudinis, cum tota bonitas, quae est substantiale prae-

mium, sit in qualibet personarum; ergo aut anima omnes cognosceret, aut non esset beata; sed impossibile esset⁷ omnes cognoscere, cum virtus eius sit finita: ergo etc.

CONCLUSIO.

Numerum divinarum personarum esse finitum, et fides tenet et ratio suadet.

RESPONDEO: Dicendum, quod in divinis personis ^{conclusio.} quantum ad numerum non est ponere infinitatem sed finitatem.

Ratio autem huius est, quia infinitas *numeralias* repugnat perfectioni et ordini, quia est per recessum ab unitate sive ab origine sua. Similiter et⁸ infinitas *molis*; et ideo neutrum est in Deo. Infinitas autem *virtutis* est per accessum ad unitatem et originem; et ideo, cum ista sit perfectionis, ponenda est in Deo, alia non.

1. 2. Ad illud ergo quod obicitur, quod quid-^{Solutio op-} quid est in Deo, est infinite; dicendum, quod verum est infinite, sed non qualicunque⁹ infinite, sed illa qua Deus est infinitus; et haec est infinitas immensitatis, et tali modo est Trinitas infinita, non infinitate numerali, quae non congruit Deo¹⁰.

3. Ad illud quod obicitur, quod infinita virtus, infinite¹¹ emanans, produc infinite; dicendum, quod divinae virtuti non convenit productio nisi perfecti; et ideo non convenit ei productio alienius infinitatis nisi illius, quae stat cum summa perfectione. Haec autem non est infinitas numeralis, et ideo non est in Deo.

4. Ad ultimum quod obicitur, quod potentiae est se multiplicare; dicendum, quod non omni modo¹² est potentiae, sed perfecte multiplicare se potentiae est; et ideo non sequitur: ergo magis se multiplicare est maior perfectio, nisi intelligatur perfecte; sed infinite se multiplicare secundum numerum est imperfecte; et ideo non convenit Deo.

1 Sensu et niss, cum ed. 4 ita exigentibus, mutavimus emanat, quod habet Vat.

2 Faventibus antiquioribus codd. et ed. 1, supplevimus etiam. 3 Id est, plenitudo perfectionis.

4 Auctoritate veteris mss. et ed. 4 hic adiecimus et ac paulo infra personis a Vat et cod. cc minus recte omissa.

5 Vat. contra mss. et ed. 4. hic et circa finem argumenti post si diversa ponit et loco sed.

6 Sensus videtur esse: Deus omnia compleat sive perfecta facti; sed personas, i. e. intellectuales naturas sive supposita, beatificando compleat. ergo proprium Dei est beatificare. — Vat. illas completere pro beatificare et paulo ante personas completere et loco alias completere; ergo, quae lectio omnibus codd. et ed. 4 contraria est et progressum argumentationis auferit. Paulo post cod. A cum ed. 4 loco aliquem habet aliquam, supple personam.

7 Phares codd. ut T Y est forte melius.

8 Desideratur hic in Vat. et, quod mss. et ed. 4 exhibent. Paulo post ed. codd. et ed. 4 adiecimus verba et originem ac

alia non, quae Val. prave omittit. Item codd. et ed. 4 *neutrum loco neutra*, quod habet Vat.

9 Codd. A T alique com ed. 4 pro *qualibet*, quod existat in Vat., exhibent distinctius *qualicunque*.

10 Fide omnium mss. et ed. 4 expouimus propositionem sequentem: *Et per hoc patet responsio ad secundum, scilicet quare infinitus numeralis non est ponenda in Deo, sicut virtus*, quae hic a Vat. ad ordinem solutionum servandum additur. Sed semel pro semper notandum, quod sive sapientia specialis respondit ad obiectiōnēm a S. Doctore omittitur, quando ipso iam in praecedentibus, sicut v. g. hic in corp. articuli, clare contineatur.

11 Vat., obnitibus mss. et ed. 4, in *infinity* pro *infinity*.

12 Codd. cum edd. 1, 2, 3 omittunt hic in Vat. additum multiplicare se, quod facile suppletur. Paulo infra Vat. cum recentiore cod. cc, contrariantibus aliis mss. et ed. 4, interpunktionem mutata ac posito *convenit Deo loco ideo*, habet et *convenit Deo: non sequitur ergo, magis*. Dein circa finem responsionis ex mss. et ed. 4 ante *ideo* adiecimus particulam et.

SCHOLION.

I. Communiter triplex distinguitur infinitas, scilicet *numeris*, quae est in quantitate discreta, *molis*, quae est in quantitate continua, et *virtutis* sive immensitudinis; cfr. infra d. 19, p. I. a. 1, q. 1, et 2. — Pro facile intellegentia quatuor argumentorum in fundam. hanc notamus. Istae quatuor proprietates divinitatis, saltem tres primae, ita inter se connexas sunt, ut secunda (*ordo*) supponat primam (*distinctionem*) et tertia (*connexio*) itanque. Primum arg. ex *distinctione* sumum sic procedit: si Deo attribuendum quod nobilis est, et si ibi est distinctio, ipsa distinctio debet esse sine confusione, cum confusio sit imperfectionis; sed ubi infinita multitudine, ibi est confusio: ergo etc.; cfr. infra d. 43, a. 1, q. 3. Secundum arg. procedit ex hoc axiome, quod, ubi est ordo, ibi necessario est primum et ultimum (terminus) et medium. Tertium arg. est satis perspicuum. In quarto arg., quod sumitur ex summa

completione, i. e. plenitudine perfectionis, S. Doctor supponit cum sententia communis, quod «cognitio cuiuslibet personae est de substantia beatitudinis». De hoc tamen Scot. (I. Sent. d. 1. q. 1.) dubitat et opinatur, non esse, absolute loquendo, impossibile, quod in celo aliquis fruatur essentia Dei, non vero personis. De quo sententia videri potest Macedo, Collationes doctrinae S. Thom. et Scoti, collat. 3. differ. 3.

II. Circa ipsum questionem: Alex. Hal., S. p. I. q. 45, m. 6, ubi latius fund. I. et 2. explicantur. — Scot., hic q. 5. et 7. — S. Thom., S. I. q. 36, a. 2. — B. Albert., de hac et seq. quaest. S. p. I. tr. 9. q. 41. m. 3. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 2. — Richard. a Medi., hic a. 2. q. 2. — Henr. Gand., S. a. 53. q. 9. — Durand., I. Sent. d. 10. q. 2. — Biel., I. Sent. d. 10. q. 1.

QUÆSTIO IV.

Utrum tres tantum sint divinae personae.

Quarto et ultimo queritur, utrum in divinis personis sit ponere trinitatem. Et quod non, immo magis dualitatem, ostenditur sic.

1. Pater totum quod potest, dat Filio¹; sed qui dat totum quod potest, non potest amplius dare: ergo nec aliam personam producere, cum ille sit dare.

2. Item, Pater generat Filium tanquam Verbum per omnia aequale et per omnia dicens et exprimens ipsum; sed multiplicatio personarum est ad declarationem virtutis: ergo videtur, quod superfluat alium producere.

3. Item, ostenditur quod ibi debeat esse *quaternitas* per rationem emanationis. Quia enim Filius emanat per generationem, non per processionem, ideo, quavis non generet, tamen spirando producit; eadem ratione videtur, quod Spiritus sanctus, quavis non producat spirando, possit generare sive generet, cum non generetur.

4. Item, cum in divinis sit duplex modus producendi², scilicet unus per modum naturae, aliis per modum voluntatis, et ibi debeat esse completa ratio productionis, videtur etiam, quod ibi debeat esse modus producendi tertius per modum artis. Et si sic, erit ibi ponere quartam personam secundum hunc modum producendi.

SED CONTRA: Quod sit ibi trinitas tantum, ostenditur ex suppositionibus superius factis, quia necesse

est, in illa Trinitate esse *beatitudinem*, *perfectiōnem*, *simplicitatem*³, *primitatem*.

1. Ex prima suppositione ostenditur sic: si est ibi summa *beatitudo*: ergo summa concordia; ergo est summa germanitas, summa caritas. Sed si essent *plures quam tres*, non esset ibi summa germanitas; si *pauciores*, non esset ibi summa caritas: ergo sunt tres tantum. Probatio *minoris*. Si est ibi quarta persona, aut procedit ab una, aut a duabus, aut a tribus. Si ab una vel⁴ duabus tantum, tunc non perfecte et aequaliter convenit cum omnibus; si autem a tribus, tunc dueae personae intermediae magis convenient ad invicem quam cum extremis, quia producentur et producuntur; et ita non est ibi perfectus nexus. — *Item*, si essent *pauciores quam tres*, non esset ibi perfecta caritas, quia perfectus amor et est *liberalis* et est *communis*: quia *liberalis*, ideo tendit in alterum; quia *communis*, ideo vult illum diligere ab altero et diligere alterum sicut se et a se: ergo est ibi dilectio et con dilectio; hoc autem non potest esse minus quam in tribus.

2. Ex secunda suppositione sic: si est ibi summa *perfectio*: ergo persona producens perfecte producit et quantum ad modum producendi, et quantum ad eum qui producitur. Sed non reperitur nisi duplex modus producendi nobilis; «omne enim agens aut agit per modum naturae, aut per modum voluntatis», sicut vult Philosophus⁵; ergo his duo

¹ Ioan. 16, 15: *Omnia quaecumque habet Pater mea suni.*

² Plurimi codd. ut A C G I K L M O R S Z etc. minus recte et non sibi constantes *procedendi*. Paulo infra post *artis* ex mss. et edd. 1, 2, 3 restitutus particulam *El.*

³ Codd. X cc et ed. 1 repetunt hic *et.*

⁴ Plures mss. cum ed. 1 repetunt hic *a.*

⁵ Vat., adversariantibus mss. et ed. 1, *ad loco in et paulo post alium pro illum*; deinde, controvertantibus insuper edd. 2, 3, 4, 5, 6 post altero legendi *sicut a se et vult diligere*, omitit postea *et a se*; quae lectio gracilior quidem est, sed sensum nimis coarctare videtur, eo quod non continet unum membrum di-

visionis respectu triplicis mutuae dilectionis. Elliptica constructione textus nostri illud membrum sauis indicat. Sensus enim propositionis hic est: ideo Pater vult, quod Filius diligatur a Spiritu sancto, et diligit Spiritum sanctum, sicut vult, quod ipse, scilicet Pater, diligatur ab utroque et a se diligatur uterque.

⁶ Lib. II. Phys. text. 49. (c. 5.), ubi dicit, quod eorum quae sunt proper fieri «alia quidem secundum propositum sunt, alia vero non... sunt autem proper fieri (l. e. finem) quaecumque ab intellectu utique aguntur et quaecumque a natura». Cfr. III. Ethic. c. de Voluntario, et l. Magnor. Moral. c. de Spontaneo et seqq.

bus modis et tantum his producit; sed persona producta quolibet istorum modorum est perfectissima: ergo si *ultra* perfectiōne omne quod est superfluit, et quod est *citra* deficit, necesse est, esse tantum duas personas emanantes et non plures nec pauciores, et unam, a qua emanant: ergo tantum tres.

3. Item, ex *tertia* sic: si est ibi summa *simplicitas*, Pater totum dat cuilibet: ergo procedentes sive emanantes non distinguuntur penes ea quae accipiunt¹, sed penes modum accipiendo vel emanandi; sed duo tantum sunt modo emanandi: ergo non possunt esse nisi duae personae emanantes et *tertia* producens: ergo etc.

4. Item, ex *quarta* sic: si ratione *primitatis* est ibi summa *fecunditas*, nulla persona potest producere aliquo genere producendi, quo producitur², quia respectu illius non est prior: ergo cum duae personae emanent secundum duos modos emanandi, impossibile est, quod his modis producant, et non sunt alii modi: ergo non possunt producere aliam personam: ergo sunt tantum tres.

CONCLUSIO.

Tres tantum esse personas divinas, et fides catholica docet, et ratio suadet.

RESPONDEO: Dicendum, quod, sicut fides catholica dicit, ponere est tantum tres personas, non plures nec pauciores. Et ad hoc sumitur ratio *necessitatis* et *congruitatis*.

Ratio utique³ *necessitatis*, quare non possunt esse pauciores quam tres, est summa *beatitude* et summa *perfectio*. Nam summa *beatitude* exigit dilectionem et con dilectionem; summa *perfectio* duplum emanationem, scilicet naturae et liberalitatis; et ad hoc ab minus exiguntur tres personae. — Item, ratio *necessitatis*, quare non possunt esse plures, est summa *simplicitas*, quae non patiuntur personas distinguiri, nisi secundum modos emanandi; et iterum *principalis fecunditas*, quae non permittit personam producere aliquo genere eman-

tionis, nisi secundum rationem intelligendi sit prior illo. Unde prima persona, quia⁴ est innascibilis et inspirabilis, generat et spirat; secunda, quia inspirabilis, sed genita, non generat, sed spirat; tertia vero persona, quia spiratur et procedit a generante, nec generat nec spirat. Et ideo impossibile est, esse plures⁵ quam tres.

Ratio *congruitatis* sumitur ex *sufficientia combinationum* et ex *perfectione numeri ternarii*.

Ex *sufficientia combinationum*, quia cum «amor sit in omnibus personis», ut dicit Richardus⁶, et non sit nisi triplex amor, videlicet «gratus et debitus et ex utroque permixtus», tantum erunt tres personae: *una*, quae tantum dat, in qua est amor gratuitus; *alia*, quae tantum accipit, in qua est amor debitus; et *media*, quae dat et accipit, in qua est amor permixtus ex utroque. — Item, alio modo possunt combinari secundum rationem *originis*; et huiusmodi combinationis sufficientia in tribus consistit. Nam contingit intelligere personam, quae est principium personae et non est principiatum, et *rursum* personam, quae est principiatum et non principium personae, et *tertio* modo personam, quae est principiatum et principium. *Quartus* autem modus⁷, quod nec sit principium nec principiatum, est omnino impossibilis et non intelligibilis.

Ratio congruitatis *ex parte numeri* est, quia numerus iste, scilicet ternarius, habet in se *primam perfectionem* et *summam*, sive consideretur *in se*, *in quantitate continua*, sive in *creatura*⁸.

In se habet *primam perfectionem*, quoniam primus numerus est, qui constat ex omnibus partibus suis, scilicet unitate et dualitate, quae simul iunctae⁹ faciunt tria. Senarius autem dicitur primus perfectorum, quia constat ex omnibus partibus suis aliquotis, scilicet tribus, duobus et uno. — Item, *summa perfectio* est in eo, quia unitas, quae est principium et completio omnis numeri, reflexa supra se reduplicatione perfecta¹⁰, qualis in solido quadrato, triplicatur secundum rationem, remanens una secundum veritatem; ut si dicatur: semel unum semel. Et istud est valde simile Trinitati increatae,

Rationes ac
cessitatis,
quare non
pauciores
sunt.

Item, quare
non plures.

Rationes
congruitatis.

Ex suffi-
cientia com-
binacionum.

Ex parte
numeris.

Terminos
considera-
tus in se.

¹ Salvo sensu multi codd. A C F G L O S U V W etc. *accipiuntur*. Paulo infra post *accipiendo* substituimus ex vetustioribus mss. et ed. I *vel pro et*; cod. O *sic*.

² Cod. I *producere aliam illo genere, quo producitur*, et paulo infra *quod his duobus modis emunandi producant*.

³ Adieciimus ex mss. et ed. I *utique*.

⁴ Faventibus codd. et ed. I, substituimus *et loco Est.* Immediate post plures codd. ut A C R S W pro *fecunditas* ponunt *fecunditat's*, sed male.

⁵ Restituiimus ope plurimorum antiquorum mss. ut A G I K M R S T U W X Y etc. et ed. I *quid*, quod Vat. cum aliquibus codd. minus congrue mutavit in *quae*. Mox Vat., antiquioribus mss. obnintibus, legit *secunda vero persona et omittit vero post tertia*.

⁶ Codd. cum ed. I omitunt hic *personas*, quod legitur in Vat. Paulo infra post *sumitur* ed. I adiungit et.

S. Bonav. — Tom. I.

⁷ Libr. V. de Trin. c. 23: Quantum igitur ad substantiam dilectionis erit unus atque idem amor in omnibus personis. Et ibid. c. 16: Constat autem, quod verus amor potest esse aut solum gratuitus, aut solum debitus, aut ex utroque permixtus.

⁸ Cod. X *Quarto modo et consequenter impossible nec intelligibile*.

⁹ Licet pauci solommodo codd. B D T habeant *creatura* pro *natura*, praeferimus tamen eorum lectionem, quia et congruentior est, et omnes codd. cum Vat. infra in explicatione huius membris legamus *creatura*.

¹⁰ Multi codd. ut A F G H K S T V W X Y etc. cum ed. I *inacta*.

¹¹ Adspiculatibus mss. et ed. I, delevimus *quadrata*, quod Vat. hic addit. Paulo infra post *rationem* in cod. U adiungitur *tamen* et in pluribus aliis codd. ut A C G K R S V nec non in ed. I *ratio*; cod. I post *rationem* inserit *ratione mutando remanens in remanente*.

in qua in unitate substantiae est trinitas rationum¹; non tamen est omnino simile, quia ibi cum unitate substantiae est trinitas rationum et rerum, scilicet personarum; hic tantummodo rationum.

Similiter, si consideretur numerus iste in qua-

Item in qua-
titate con-
tinua, habet in se *primam* perfectionem et *summam*: *primam*, quia omnis quantitas habet principium², medium et ultimum; *summam*, quia perfectio quantitatis continuae suprema consistit in tria dimensione, scilicet longitudine, latitudine et altitudine. Et hoc est quod dicit Philosophus in principio de Caelo et mundo³: « Omne enim perfectum in tribus dicimus, et hoc numero adhibuius nos metipsos magnificare Deum unum, creatorem omnium, eminentem proprietatibus eorum quae sunt creatae ».

Similiter, si consideretur iste numerus in crea-

Item in crea-
tura, habet in se *primam* perfectionem et *summam*: *primam*, quia trinitatem vestigii contingit reperire in qualibet creature, quantumcumque parva, quantumcumque minima: *summam*⁴, quia secundum trinitatem imaginis reformatam et deformatam at-tenditur summa et nobilissima perfectio creaturae, scilicet beatitudo.

1. Ad illud ergo quod obiciuntur, quod Pater dat

Solutio op-
porientur. Filio totum quod potest; dicendum, quod verum est, sed non dat⁵ *omni modo*, quo potest. Et ideo in illatione est accidens: « non potest amplius dare, ergo

nec aliam personam producere », quia hoc non est dare amplius, sed alio modo.

2. Similiter sequens⁶ patet, quia Filius non omni modo declarat, quia, etsi secundum rationem nature, non tamen secundum liberalitatem voluntatis, nisi in quantum ex ipso Verbo procedit Spiritus.

3. Ad illud quod obiciuntur, quod Spiritus sanctus debet generare; dicendum, quod non est simile, quia⁷ persona Filius praecedens spirationem, ideo habet rationem primitatis; persona Spiritus sancti sequitur generationem, et ideo non generat, quia non est innascibilis.

4. Ad illud quod obiciuntur de tertio modo emanandi, scilicet de arte; dicendum, quod ars non habet fecunditatem ad emanandum sive ad producendum nisi per voluntatem; et ideo modus ille non debet distinguiri a modo producendi⁸ per modum liberalitatis sive voluntatis.

Vel alter et melius. Modus producendi per artem convenit cum modo producendi per naturam in hoc, quod utroque producitur simile. Differt autem, quia in productione naturali producitur similis⁹ in substantia et natura, alius in persona; in productione autem artis producitur simile secundum rationem formae exemplaris, dissimile vero in substantia et natura. Talis autem modus producendi est incompossibilis divinae essentiae, quae non compatiatur diversitatem essentiarum.

Alia solutio.

SCHOLION.

1. Quae hic de proprietatibus numerorum dicuntur, occurront etiam Hexaem. Serm. 4, nec non in illa Expositio Psalmarum (Psal. 129.), quae inter Opera S. Bonav. impressa, sed auctori suo Michaeli Meldensi, Archiepiscopo Senonensi († 1199), a P. Fidele

a Fanno (Ratio novac collectionis p. 180 seqq.) vindicata est. Haec antiquam doctrinam exhibent mathematicorum Graecorum, ut Euclidis (Element. IX. 36.), quos sequuntur S. August. (Gen. ad lit. IV. c. 2.), S. Isidor. (Etymol. III. c. 3. n. 11;

¹ Cod. Z addit *vel relationum*. Pro horum maiore intelligentia notentur haec B. Albert. verba: Dicunt quidam modernorum, quod relatio est medium entis et non entis, eo quod ipsa est *ratio* rei et non res etc. (l. Sent. d. 26. a. 10.) — Paulo post Cod. R in *unitate loco cum unitate*.

² Multi codd. ut A C F G I K L O S T U Z etc. cum ed. I primus loco *principium*.

³ Libr. I. text. 2, ubi iuxta ed. Venet. 1489 in translatione arabico-latina ita habetur: Et hoc (ternarius) est numerus culis-let, et est demonstrans trinitatem rerum, et non inventimus istum numerum nisi ex natura, et sustinemus ipsum quasi le-gem nobis; et secundum istum numerum tenemus magnificare Deum creatorum remota a modis creaturarum. Ed. Paris. hunc text. sic exhibet: Nam, ut Pythagorici etiam inquirunt, ipsum omne atque omnia tribus sunt definita: finis enim, medium atque principium ipsius omnis numerus habent: hoc autem trinitatis. Quapropter hoc a natura numero sumto, perinde atque quadam illius lege et in deorum sacrificiis celebrandis uti solemus.

⁴ Praeferimus lectionem cod. Z *summam pro perfectam* utpote praecedentibus correspondentem. Cod. T penes et cod. V per loco *secundum*; deinde ope omnium mss. et edd. 2, 3 substitutus *deformatam pro deiformem*. Cod. R, omissa praepositione *secundum*, post *deformatam* addit *in qua*, ita ut *trini-tatem imaginis* referatur ad superius positum *contingit repe-re*; plures alii codd. ut A C G K O R S huic lectioni in tan-tum favent, in quantum omitunt praepositionem *secundum*.

⁵ Plurimi cod. non ita bene omittunt *dat*. Paulo post quando S. Doctor dicit *accidentis*, intellige *fallaciam accidentis*, de qua Aristot. l. Elench. c. 4. (c. 5.); Ex accidente quidem paralogismi sunt, quum quidvis postulatum fuerit acque rei atque accidenti inesset. Quoniam enim multa eidem accidenti, non est necesse, omnibus praedictis et subiecto, de quo illa praedicantur, haec omnia inesset; nam aliquin omnia erunt eadem. — Hoc loco a re ad *modum rei* falso concluditur.

⁶ Autoritate mss. et ed. I removimus hic a Vat. additum *objectione per hoc*. Paulo infra post *rationem* cod. Y ee addunt *originis et perfectionem*, cum quibus concordant cod. G H N X in eo tantum divergentes, quod cod. H N omittant et, cuius loco cod. G habet *seu*, cod. X vero *declaret*. — De diffe-rentia utriusque modi procedendi cfr. Infra d. 13. q. 3.

⁷ Cod. R addit *enim*. Deinde plures antiquiorum codd. ut A B C L O T W etc. ponunt *principium* loco *rationem* moxque post *personae* codd. cum ed. I supprimunt *autem*, quod Vat. addit.

⁸ Sequimur cod. Y loco *procedendi* ponendo *produciendi*, quod et praecedentibus et sequentibus magis conforme est, licet sensus in utraque lectione sit idem.

⁹ Cod. O *simile*, qui et cum codd. G Y post *natura* addunt ed. Paulo infra plures codd. ut A F G K T etc. cum ed. I *dissimilis* loco *dissimilis*. Mox ex plurimis mss. ut A D F G II K N T etc. et ed. I substituimus *incompossibilis* pro *impossi-bilis*.

de Arithmet. I. c. 20.) aliique innumeris cum Petro Bunghi (de Numerorum Mysteriis, Paris. 1617. p. 456.) et Steph. Brullero (Comment. in hanc quæst.). Ex his auctoribus excerpta sunt quæ sequuntur.

1. Partes aliquotae sive aliquantæ aliquius numeri ab antiquis dicebantur illæ, quæ aliquotæ sumtæ reddit præcise sum totum. Ita 5 et 2 sunt partes aliquotæ numeri 10. Pars non aliquota est illa, quæ aliquotæ sumtæ non potest reddere totum aliquum numerum, ut 3 respectu numeri 10. Numerus 1 est quidam pars aliquota cuiusvis numeri; tamen ab antiquis arithmeticis non recensebatur propriæ inter numeros, sed vocabatur *principium numeri*, ut dicit Isidorus (loc. cit. c. 1.), non semper numeri esse, non numerum.

2. Numerus 6 est primus numerus *perfectus* in sensu stricto, quia est aequalis omnibus suis partibus aliquotis simul aggregatis. Nam partes aliquotæ huius numeri sum 1, 2, 3 = 6. In hoc sensu parum numeri sunt perfecti, nempe in serie numerorum usque ad 10,000, ut dicit Bunghi, tantum bi quotu: 6, 28, 496, 8128. Et sic nec numerus ternarius est perfectus, quia habet solūnum unam partem aliquotam, scil. unitatem, quæ proprie non est numerus.

3. In sensu minus stricto *perfectus* dicitur numerus, qui constat ex omnibus suis partibus tam aliquotis, quam non aliquotis, simul sumtis; et in hoc sensu numerus ternarius est primus perfectus, quia constat ex parte aliquota (1) et non aliquota (2), quæ simul luncta faciunt tria. Dictrum *primus numerus perfectus*, quia binarius, licet constet ex suis partibus simul sumtis i. e. duabus unitatibus, non dicitur numerus perfectus, quia unum proprie non dicebatur numerus.

4. Aliquis numerus potest super se *reflecti* duobus modis,

vel *imperfecte*, quando semel ducitur in se ipsum (ut $2 \times 2=4$), et tunc efficitur numerus *quadratus*, sed non *solutus*; vel *perfecte*, quando bis ducitur in se ipsum (ut $2 \times 2 \times 2=8$), et haec reduplicatio perfecta reddit *quadratum solidum*.

II. His presuppositis, patet triplex propositio S. Doctoris.

4. Numerus ternarius in se consideratus habet *primam et summam* perfectionem: *primam* quidem, quia est primus numerus constans ex omnibus suis partibus per additionem simul sumtis; *summam* vero, quia *unum* triplicatum manet unum ($1 \times 1 \times 1=1$).

2. Consideratus ut in *quantitate continua*, i. e. in quantum applicatur ad quantitatem, habet *primam* perfectionem, « quia omnis quantitas habet principium, medium et ultimum; *summam* vero, quia perfectio quantitatis continuæ consistit in trina dimensione, scil. longitudine, latitudine et altitudine », ut habetur in textu.

3. Consideratus ut in *qualibet creatura* iterum habet *primam* et *summam* perfectionem: *primam* quidem, quia in qualibet etiam minima creatura inventur trinitas *vestigii* (unum, verum, bonum); *summam* vero, quia in angelica et humana natura inventuri trinitas *imaginis*, praesertim quando nobilissima pars animæ est reformata vel imperfekte vel deformitatem *gratiae* vel perfecte per deformitatem *gloriae*. De hoc cfr. infra d. 3. p. I. a. 4. q. 2. et p. II. per totam et II. Sent. d. 16. per totam.

III. De tanta quaestione: Alex. Hal., S. p. I. q. 45. m. 7. — Scot., hic q. 5. et 7., et Report. hic q. 8. — S. Thom., I. Sent. d. 10. q. 1. a. 5.; S. I. q. 30. a. 2. — B. Albert., I. Sent. d. 10. a. 12. — Egid. R., I. Sent. d. 10. princ. 2. q. 3. — Dionys. Carth., hic q. 6.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista circa litteram primo est dubitatio de hoc quod dicit Magister, quod *purgatissimus mentibus cernitur*. Videtur enim male dicere, quia nulla mens, dum est in via, purgatissima est, sed tantum in patria.

RESPONDO: Dicendum, quod mens ad hoc quod Deum contempletur perfecte, indiget purgari quod intellectum et affectum; ideo dicit *per iustitiam fidei*, id est per fidem, quæ facit iustum in opere et per se purgat intellectum, sed *iustitia* affectum. Utrisque autem purgationis triplex est gradus. Nam intellectus purgatus est, cum abstrahatur a sensilibus speciebus, purgator, cum mundatur a phantasticis imaginibus, purgatissimus, cum a philosophicis rationibus. Gradus purgationis *affectus* sunt isti:

purgatus est affectus, cum mundatur a culpa, purgator, cum a sequela, purgatissimus, ab occasione²; et in hoc statu idonens est contemplari.

DUB. II.

Item opponitur de hoc quod dicit: *Mentis humanae aries invalida in tam excellenti luce non figuratur* etc. Videtur enim, quod etiam mundata non figuratur ibi, quia quantumcumque mundetur, adhuc excedit lux illa improportionabiliter aciem mentis: ergo si propter sui excellentiam non potest videri a non habentem fidem, nec etiam ab habente.

RESPONDO: Differt dicere: *considerari et figi et comprehendendi*. *Considerari* potest a mente immunda; sed *figi* in illa non potest nisi mens pura; *comprehendere* non potest nisi immensa⁴. Ratio autem,

¹ Ita codd. L O contra Vat., quæ habet *physicis*; in multis codd. propter abbreviationem lectio est dubia. Sed nostram præferendam esse, patet ex doctrina S. Doctoris alibi tradita. In perfecta siquidem contemplatione iuxta doctrinam Seraphici Doctoris, quam sumit ex Dionysio Areopagita de *Mystica theol.*, oportet « et sensus deservere et *intellectuales operationes* et *sensibilias et invisibilias* » (Itinerar. mentis, c. 7. circa finem). Has rationes philosophicas S. Doctor enumerat in libro *Incentium amoris*, c. 1. ante finem, ubi dicit, quod ille, quem perfectus contemplatur diligat, « non est demonstrabilis, definibilis, opinabilis ». Cfr. ibid. c. 3. in fine; Breviloq. p. V. c. 6.; II. Sent. d. 23. a. 2. q. 3. ad 6; Hexaem. Serm. 2. circa finem et Serm. 20. circa medium; Comment. in Luc. IX, 28. — Quod solutionem huius dubii cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 2. m.

² a. 2. — B. Albert., hic a. 3. — Richard. et Petr. a Tar., hic in expositione litteræ.

³ Contra auctoritatem mass. et edd. I, 3, 6 Vat., applicando praedicta ad obiectiōnem, addit *hoc autem possibile est fieri in via*; ideo dicit Magister: *Purgatissimus mentibus* etc. Paulo ante plurimi codd. cum ed. 4 post *purgatior* et omnes codd. cum edd. I, 3, 6 post *purgatissimus* omitunt *cum*, a Vat. additum.

⁴ Ex antiquis mass. et ed. 1 adiecimus *etiam*, quod Vat. cum cod. cc minus bene omittit. Paulo infra cod. I *excellit pro excedit*; in fine obiectiōnem cod. dd addit *eam*.

⁵ Vat. contra mass. et ed. 1 textum varii additionibus corrumptus ita legendu: *Considerari potest lux divina a mente non munda, ut a Philosophis; sed figi non potest in illa mens a vitia pura, comprehendi non potest nisi in patria*.

quare non potest figi, est duplex: una, quia est supra intellectum, et ideo intellectus in ea non figuratur, nisi habeat gluten affectus, sed statim recedit¹; alia ratio, quia oculus sanus est illi hinc proportionabilis qualitativa, etsi non quantitative; sed oculus infirmus sive lippus atroque modo est improportionabilis, et ideo non figuratur.

DUB. III.

Item obiicitur de hoc verbo Ambrosii: *Deus et Dominus nomen est naturae et nomen potestatis*, quia dicit Damascenus², quod hoc nomen *Deus* imponitur ab operatione, unde dicitur ab aithein, quod est ardore, vel a theein, quod est fovere, vel a thesthai, quod est videre.

RESPONDEO: Dicendum, quod de hoc nomine, et consimilibus est loqui duplificiter: aut quantum ad id cui imponitur; et sic est nomen naturae, quia ei imponitur *quod*³ est summa natura; aut quantum ad id a quo imponitur; et sic est nomen operationis, quia imponitur ab operatione.

DUB. IV.

Item queritur de hac circumlocutione: *Ego sum qui sum*, utrum hoc nomen: *Ego sum* etc., sit nomen essentiae, vel personae. Et quod personae, videtur, quia pronomen demonstrativum certam significat personam. *Et iterum*, loqui est actus personae. *Si forte dicas*, quod *ego*, quia significat originem, stat pro persona Patris, *sum*, quia significat actum egerientem, pro persona Filii, *qui*, relativum utrumque nectens, stat pro persona Spiritus sancti; hoc nihil est, quia pro eodem stat relativum et antecedens.

RESPONDEO: Dicendum, quod illud nomen *qui est*, et *Ego sum qui sum* est nomen essentiae propriæ: hoc enim est quaedam circumlocutio, significans entitatem in omnimoda perfectione et absolute, et hoc est nomen proprium divinae substantiae. Et quod obiicitur, quod pronomen significat

certam personam; dicendum, quod persona ibi dicitur certum suppositum Verbi, et hoc est substantia et natura⁴.

DUB. V.

Item queritur de hac auctoritate: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*, utrum *imago* stet ibi pro *essentia* aut pro *persona*⁵. Si pro *essentia*, ergo idem est dicere *imaginem nostram*, quod *essentiam nostram*; si pro *persona*, non debet dici *nostra*, sed *mea*; si pro *imagine creata*, nihil ad propositum, quia per hoc non probatur unitas naturae.

RESPONDEO: Dicendum, quod secundum quod Sancti hic accipiunt, *imago* et *similitudo* dicit essentiam et relationem⁶. Importat enim *imago* unitatem cum distinctione, et *similitudo* similiter propter intrinsecam relationem. Et ideo in hoc nomine *imago* et *similitudo* quantum ad aliquid suae significationis notatur unitas essentiae, quantum ad aliquid notatur pluralitas personarum. Et ideo alter exponit Augustinus, alter exponit Hilarius⁷. Augustinus considerat partem significati, scilicet essentiae unitatem; sed Hilarius totum. Unde dicit, quod nomine imaginis et similitudinis simul intelligitur unitas et pluralitas. Similiter Augustinus in hoc quod est, *faciamus et nostram*, considerat solum consignificatum; et ideo pluralitatem. Hilarius vero considerat significatum et consignificatum, et⁸ ideo in utroque dicit intelligi pluralitatem et unitatem.

DUB. VI.

Item Hilarius dicit: *Negre diversitatem duobus admisseri alterius ad alterum similitudo permittit*.

SED CONTRA: Similitudo est rerum differentium eadem qualitas: ergo similitudo compatitur secum differentiam.

RESPONDEO: Dicendum, quod est similitudo secundum *accidens*, et similitudo secundum *substantiam*. Et haec est duplex, secundum totum et se-

¹ Plures codd. ut A 1 S Y etc. cum ed. 4 seculi posuimus *recedit pro recessu*. Mox post *proportionabilis* Vat., non conscientibus mss. et ed. 4, ita prosequitur: *secundum qualitatem, etsi non secundum quantitatem; sed si oculus sit infirmus sive lippus, sicut est in non habente fidem, utroque etc.*

² Libr. I. de Fide orthod. c. 9, ubi sic ait: Secundum nomen est Θεός (id est Deus), quae vox vel a verbo θέω ducta est, quia currat et omnia circumbeat vel ab θέω id est ure: Deus enim lignis consumens est, vel denique ἀπό τοῦ θεόθεα, hoc est, quia omnia conspiciat. — Faventibus mss. et ed. 4, post Damascenus addidimus *quod*.

³ Cod. R *qui*. In fine responsionis ope codd. et ed. 4 sub-sistit *operatione loci operæ*.

⁴ Graciam constructionem *haec pro hoc* exhibent codd. A CGIKSTU aa cc ff cum ed. 4.

⁵ De hoc Dei nomine *Qui est* cfr. infra d. 22. q. 3. et Alex. Ital. S. p. l. q. 49. m. 4. a. 1.

⁶ Cod. K hic addit *aut pro imagine creata*, sed non bene, quia agitur tantum de imagine, in quantum Deum concernit; et si S. Doctor postea dicit *si pro imagine creata*, hoc dicit magis excludingo, quam tanquam membrum disunctionis exhibendo, ut patet ex ipsis verbis. Paulo infra post *persona* cod. K satis bene adiungit *aut una aut pluribus; non pluribus, quin debet dicere imagines; si pro una*.

⁷ Quamvis mss. cum edd. 1, 2, 3 non favant, reliquias tamen *et relationem*, cum contextus et doctrina S. Doctoris infra d. 31. p. II. a. f. q. 1. et 2. tradita id aperitissime exigunt. Paulo ante Vat. contra codd. et ed. 4 *doctores sancti*. Cod. R legit *secundum quod hic accipiuntur, imago et similitudo dicunt essentiam*.

⁸ Verba August. et Hilari vide supra in textu Magistri, c. 4. — Paulo post ope mss. et ed. 4 mutavimus *secundum in scilicet*.

⁹ Supplevimus ex mss. particulam et.

cundum partem. Similitudo secundum *accidens*, vel secundum *partem* substantiae adimit diversitatem¹; sed non similitudo secundum *totum*. Et quoniam in divina essentia est summa simplicitas, ideo non potest esse similitudo secundum *accidens* neque secundum partem: et ideo similitudo non compatitur diversitatem naturae².

DUB. VII.

Item obiicitur de hoc quod dicit Magister: *Siquidem creavit, nomine consortii non ponit aliquid, sed removet*, quia ex hoc videtur, quod omnis numeralis dictio secundum ipsum nihil ponit, sed tantum privat; sed hoc videtur falsum. Cum enim in divinis sit vera pluralitas personarum, non tantum privative, sed etiam positive videntur³ dici.

RESPONDEO: Haec fuit positio Magistri, quae communiter non tenetur, quia non habet veritatem, sicut infra melius patet⁴. Tamen Magister excusat, quia dixit, quod non ponunt aliquid nomina numeralia, quia important numerum, qui non est proprie in divinis. Numerus enim causatur ex unitate aggregatione et distinctione; et distinctio unitatis fit tripliciter: continui divisione, formarum disparitione⁵, gradu sive ordine. Quoniam igitur in divinis non est aggregatio nec talis⁶ distinctio, ideo nec numerus proprie.

DUB. VIII.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *In principio creavit Deus*, quare magis hoc nomen *Deus* stet sive supponat pro persona Patris quam pro persona Filii, et quomodo Trinitas intelligatur ex hoc.

REPONDEO: Ad hoc dicendum, quod⁷ octo modis innuit nobis personarum pluralitas in Scriptura. Primo modo *significatione*; Matthaei ultimo⁸: *In no-*

mine Patris et Filii et Spiritus sancti. Secundo modo⁹ *consignificatione*; Genesis in principio, ubi nos habemus *Deus*, Hebrei habent *Helyom*, quod est nominativus pluralis huius singularis Hel. Tertio modo *suppositione*, ut cum dicitur: *Deus genuit Deum*; Proverbiorum octavo¹⁰: *Ante omnes colles generavit me Dominus*. Quarto modo *appropriatione*, ut ibi¹¹: *In principio creavit Deus etc. Deus enim ibi Patri appropriat et Principium Filio*. Quinto modo *iteratione*, ut Isaiae sexto¹²: *Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Deus Sabaoth*. Sexto modo *ordine verborum*; Psalmus¹³: *Benedic nos Deus, Deus noster, benedic nos Deus*. Septimo modo *connotatione* in actu missione, ut cum dicitur ad Galatas quartu¹⁴: *Misi Deus etc. Octavo modo appariione*, sicut apparuerunt Abraham tres viri; Genesis decimo octavo¹⁵.

DUB. IX.

Item obiicitur de hoc quod dicit: *Ille etiam maximus Prophetarum*, quia super illud Matthaei decimo septimo¹⁶: *Apparuerunt illis Moyses et Elias*, dicit Glossa: «Elias fuit maximus Prophetarum»: non ergo David.

RESPONDEO: Spiritus prophetiae, in maiori abundantia datus, prophetam Domini facit excellentiorem. Potest ergo dupliciter dari in maiori abundantia: aut quia ad *plura*, aut quia ad *altiora*. Eliae datus est ad plura, quia ad futurorum praevisionem et miraculorum operationem; sed David ad altiora, quia, sicut patet ex eius prophetia, plura vidi et¹⁷ clarius, quia prophetia intellectuali.

DUB. X.

Item obiicitur de hoc quod dicit: *Dominus possedit me*; quia *possessio* est rei inferioris, *ordo*

1 Cod. K addit *substantiae*.

2 Plura de hac re vide d. 31, p. l. o. 1. q. 1. et 2.

3 Codd. F X et edd. 4, 5 *videtur*.

4 De ista sententia Magistri cfr. infra d. 24, a. 2. q. 1.

5 Multi codd. ut A CFGKL ORSTZX etc. cum edd. 2,

3, 4, 5, 6 minus congruerent *disparsione*, alii *dispositione*; Val. *dispositione*; cod. HPQ ee ff et ed. 1 exhibent lectio nem in textum receptam.

6 Val. contra mss. *tabiter*.

7 Ex mss. et ed. 1 adiecimus *quod*.

8 Vers. 10.

9 Ex mss. adiecimus *modo*; deinde ope mss. post *principio* delevimus *creavit*, ita ut in *principio* non sit ipse s. Scripturae textos, sed locum textus indicet. Nox in Vat. deest *habent* et post *huius* additur *nominativi*, sed contra codd. et ed. 1. Cod. X *numeris locis nominativus*.

10 Vers. 25, ubi Vulgata legit: *Ante colles ego parturiebar*, dum ed. s. Scripturæ Brixiensis an. 1496 addit *omnes*, cum qua Val. convenit et adiungit: *id est, generavit me Dominus*. Pro lectione codd. militant et translatio ex Septuaginta: *ante omnes colles generat me*, et August., l. de Trin. c. 12. n. 24: *ante omnes colles genuit me*; Cyprian., ll. Testimon.

c. 1; Hilar., XII. de Trin. n. 37. et Iustinus, Dialog. cum Tryph. n. 61.

11 Gen. 1, 1. — Vat. contra mss. omittit *ut*. Paulo posuit codd. cum ed. 1 nimis abbreviate: *Deus Patri et Principium Filii*.

12 Vers. 3. 13 66; 6.

14 Vers. 4. — Vers. 2. — Vat. omnitudinis mss. et ed. 1 *apparuerant*. — Cfr. de hoc dubio Alex. Hal. S. p. l. q. 67. m. 4, qui seipsum horum modorum enumerat. Idem fere repetit Richard. a Med., hic a. 2. q. 4.

16 Vers. 3.

17 In Vat. desideratur *et*, quod mss. cum ed. 1 exhibent. — De prophetia intellectuali seu visione: cfr. II. Sent. d. 10. a. 3. q. 2. in corp.; Hexam. Serm. 9; Centiloq. p. III. sect. 46. — S. August., XII. de Genes. ad lit. c. 6. et seqq. ac libr. contra Adimantum, Manichaei discipulum, c. 28. — De quaestione: quis fuerit *simpliciter maximus Prophetarum*, vide S. Thom., S. II. II. q. 174. a. 4, ubi dicit: quod licet quantum ad aliquid aliquis alius Prophetarum fuerit maior Moyse, simpliciter tamen Moyses fuit omnibus aliis maior. Lyranus in prefatione super Psalterium rationes S. Thomasæ mititur infringe; Dionys. Carth. in proœmio Expos. in Psalmos contrarias opiniones reconciliare conatur.

rei posterioris, *conceptio* similiter sonat in sexus fragilitatem et *partus* similiter; quae¹ non conveniunt divinis.

RESPONDEO: Sapientia describitur per comparationem ad *effectus* et per comparationem ad *principium*. Et quoniam per comparationem ad *effectus*

babet in se thesaurum infinitum in numerositate, et habet ordinem in discretione, ideo describitur per verbum *possidendi* et *ordinandi*². Per comparationem ad suum principium emanat emanatione intrinseca in eo, quod est de substantia emanantis; ideo describitur per verbum conceptionis et parturitionis.

DISTINCTIO III.

PARS I.

CAP. I.

De cognitione Creatoris per creaturas, in quibus Trinitatis vestigium apparet.

Apostolus namque ait³, quod *invisibilitas Dei a creatura mundi per ea quae facta sunt intellectu conspicuitur, semper tamen quoque virtus eius et divinitas*. Per *creataram mundi* intelligitur homo « propter excellentiam, qua excellit inter alias creaturas, vel propter convenientiam, quam habet cum omni creatura ». Homo ergo invisibilitas Dei intellectu mentis conspicere potuit vel etiam conspicit *per ea quae facta sunt*, id est, per *creaturas* visibles vel⁴ invisibles. A duobus enim iuvabatur, scilicet a natura, quae rationalis erat, et ab operibus a Deo factis, ut manifestaretur homini veritas. Ideo Apostolus dixit⁵: *quia Deus revolvit illis, scilicet dum fecit opera, in quibus artificis aliquatenus reluet indicium*.

Nam sicut ait Ambrosius⁶: « Ut Deus, qui natura in *invisibiliis* est, etiam a *visibilibus* posset scrii, opus fecit, quod opificem *visibilitate* sui manifestavit, ut per certum incertum posset scrii, et ille Deus omnium esse crederetur, qui hoc fecit, quod ab homine impossible est fieri ». Potuerunt ergo cognoscere sive cognoverunt, ultra omnem creaturam esse illum qui ea fecit, quae nulla creaturarum facere vel destruere valet⁷. Accedit, quaecumque vis, creatura et faciat tale eadem et talen terram, et dicam, quia Deus est. Sed quia nulla creatura talia facere valet, constat, super omnem creaturam esse illum qui ea fecit; ac per hoc, illum esse Deum, humana mens cognoscere potuit.

Alio etiam modo Dei veritatem ductu rationis cognoscere potuerunt vel etiam cognoverunt. Ut enim Augustinus ait in Libro de Civitate Dei⁸: « Viderunt

summi philosophi nullum corpus esse Deum, et ideo cuncta corpora trascenderunt, quaerentes Deum; videbunt etiam, quidquid mutabile est non esse summum Deum omniumque principium, et ideo omnem animam mutabilisque spiritus trascenderunt; deinde videbunt, omne, quod mutabile est, non posse esse nisi ab illo, qui incomutabiliter et simpliciter est. Intellecerunt ergo, eum et omnia ista fecisse et a nullo fieri potuisse ».

* Consideraverunt etiam, quidquid est in substance vel corpus esse vel spiritum, meliusque aliquid spiritum esse quam corpus, sed longe meliorem qui spiritum fecit et corpus ». Ratio 3.

* Intellecerunt etiam, corporis speciem esse sensibilem et spiritus speciem intelligibilem, et intelligibilem speciem sensibili praetulerunt. Sensibilia dicimus, quae visu tactu corporis sentiri queunt, intelligibilia, quae prospectu mentis intelligi⁹. Cum ergo in eorum prospectu et corpus et animus magis minusque speciosi essent; si autem omni specie carere possent, omnino nulla essent: viderunt esse aliquid, quo illa speciosa facta sunt, ubi est prima et incomutabilis species, ideoque incomparabile; et illud esse rerum principium rectissime crediderunt, quod factum non esset, et ex quo cuncta facta essent ». Ecce tot modis potuit cognosci veritas Dei. Cum ergo Deus una sit et simplex essentia, quae ex nulla diversitate partium vel accidentium consistit, pluraliter tamen dicit Apostolus: *invisibilitas Dei*, quia pluribus modis cognoscitur veritas Dei per ea quae facta sunt. Ex perpetuitate namque creaturarum intelligitur Conditor aeternus; ex magnitudine creaturarum omnipotens; ex ordine et dispositione sapiens; ex gubernatione bonus. Haec autem omnia ad unitatem Deitatis pertinent monstrandam.

¹ Vat. contra antiquiores codd. cum ed. 1 addit *omnia*.

² Praeter fidem mss. et ed. 1, constructione mutata, Vat. hic ita prosequitur: *Describitur etiam per comparationem ad suum principium, a quo emanat*. Paulo infra cod. R omittit praepositionem *in* et plures codd. ut K M X Y ee post *emanantias* addunt *emanatione perfecta*.

NOTAE AD LIBR. SENTENTIARUM.

¹ Rom. 1, 20; Vulgata: *Invisibilita enim ipsius a creatura...* Glossa ordinaria, quia Magister, paucis variis, mox uitari, verbum *a creatura* sic interpretatur: *Ab homine per excellentiam, quia excellit inter alias creaturas, vel propter convenientiam, quam habet cum omnibus creaturis*. Tum Vulgata eius *virtus pro virtute eius*, quod nostri mss. et edd. summo sensu exhibent.

² Codd. C D E et.

³ Respicit ad Rom. 1, 19: *Quod notum est Dei, manifestum est in illis. Deus enim illis manifestavit*. — Vat. cum aliis codd. *Ideoque contra omnes codd. et edd. 1, 8,*

⁴ In Epist. ad Rom. c. 1, 19, poucis a Magistro mutatis et omissis. In fine huius textus ante *impossibile est* Vat. sola repetit supervacaneam: *aut Ambrosius*.

⁵ MSS. B D E potest. Tum in Vat. sola: *quaecumque vis creaturae*; in textu accipe vis a vele et *quaecumque ut neutrum in plurale*. Subinde cadent Vat. cum pluribus excusis ante *terram praetormittit latere* contra codd. et edd. 1, 6, 8.

⁶ Libr. VIII. c. 6, nonnullis transpositis et omissis. Etiam infra tercia et quarta ratio inde sumuntur sunt. Paulo ante solus cod. *D potuerunt et pro potuerunt vel etiam*.

⁷ Ed. contra codd. nostros et ed. Augustini, ponendo punctum ante *intelligibilita*, praemittit hic *passunt*.

De vestigio
Trinitatis in
creaturis.

Nunc restat ostendere, utrum per ea quae facta sunt aliquod Trinitatis vestigium vel indicium exiguum¹ haberi potuerit. De hoc Augustinus in libro sexto de Trinitate² ait: « Oportet, ut Creatorem per ea quae facta sunt intellectu consipientes, Trinitatem intelligamus. Huius enim Trinitatis vestigium in creaturis appareat. Haec enim omnia³, quae arte divina facta sunt, et unitatem quandam in se ostendunt et speciem et ordinem. Nam quodque horum creatorum et unum aliud est, sicut sunt naturae corporum et animalium, et aliqua specie formatur, sicut sunt figurae vel qualitates corporum ac doctrinae vel artes animalium, et ordinem aliquem petit aut tenet, sicut sunt pondera vel collocationes corporum et amores vel delectationes animalium; et ita in creaturis praehuc vestigium Trinitatis. In illa enim Trinitate summa origo est omnium rerum et perfectissima pulchritudo et beatissima electatio⁴. » Summa autem origo, ut Augustinus ostendit in libro de Vera Religione⁵, intelligitur Deus Pater, a quo sunt omnia, a quo Filius et Spiritus sanctus. Perfectissima pulchritudo intelligitur Filius, scilicet veritas Patris, nulla ex parte ei dissimilis, quam⁶ cum ipso et in ipso Patre veneratur, quae forma est omnium, quae ab uno facta sunt et ad unum referuntur, quae tamen omnia nec fierent a Patre per Filium neque suis finibus salva essent, nisi Deus summe bonus esset, qui et nulli naturae, quae⁷ ab illo bona

esset, invidit, et ut in bono ipso maneret, alia quantum vellet, alia quantum posset, dedit; quae bonitas intelligitur Spiritus sanctus, qui est donum Patris et Filii. Quare ipsum donum Dei cum Patre et Filio aequem immutabilem colere et teneare non conveuit. Per considerationem itaque creaturarum unius substantiae Trinitatem intelligimus, scilicet unum Deum Patrem, a quo sumus, et Filium, per quem sumus, et Spiritum sanctum, in quo sumus, scilicet principium, ad quod recurrimus, et formam quam sequimur, et gratiam qua reconciliamur: unum scilicet, quo auctore conditi sumus, et similitudinem eius, per quam ad unitatem reformamur, et pacem, qua Unitati adhaeremus: scilicet Deum, qui dixit⁸: fiat; et Verbum, per quod factum est omne, quod substantialiter et naturaliter est; et Donum benignitatis eius, qua placuit quod ab eo per Verbum factum est et reconciliatum est auctori, ut non interiret⁹. Ecce ostensum est, qualiter in creaturis aliquatenus imago Trinitatis indicatur; non enim per creaturarum contemplationem sufficiens notitia Trinitatis potest haberi vel potuit sine doctrinae vel interioris inspirationis revelatione. Unde illi antiqui philosophi quasi per umbram et de longinquio viderunt veritatem, deficientes in contuitu Trinitatis, ut magi Pharaonis in tertio signo¹⁰. Aduiuvanur tamen in fide invisibilium per ea, quae facta sunt.

Conclusio.

PARS II.

CAP. II.

De imagine et similitudine Trinitatis in anima humana.

Nunc vero « ad eam iam perveniamus disputacionem, ubi in mente humana, quae novit Deum vel potest nosse, Trinitatis imaginem reperiamus ». Ut enim ait Augustinus in decimo quarto libro de Trinitate¹¹: « Licit humana mens non sit eius naturae, cuius Deus est, imago tamen illius, quo nihil melius est, ibi quaerenda et invenienda est, quo natura nostra nihil habet

melius, id est in mente. In ipsa enim¹² mente, etiam antequam sit particeps Dei, eius imago repperitur; etsi enim, amissa Dei participatione, deformis sit, imago tamen Dei permanet. Eo enim ipso imago Dei est mens, quo capax eius est eiusque particeps esse potest. Iam ergo in ea Trinitatem, que Deus est, inquiramus. Ecce ergo¹³ mens meministi sui, intelligit se, diligit se; hoc si cernimus, cernimus trinitatem, nondum quidem Deum, sed imaginem Dei. Hic enim quedam appetit trinitatis memoriae, intelligentiae et amoris¹⁴. Haec ergo tria potissimum tractemus, memoriam, intelligentiam, voluntatem¹⁵. » Haec igitur tria, ut Augustinus ait

In mente
Image Dei.Memoriae,
intelligentiae,
voluntas
trinitatis.

¹ Cod. A omittit *exiguum*; Codd. B C D E et ed. 1, omisso *vestigium* et transpositis verbis, satis bene legunt *Trinitatis indicium vel exiguum*, accepto *vel pro saltem vel pro etiam*.

² Cap. 10. n. 12, sed transpositis ordine propositionum. — In initio huius textus Vat. et ed. 4 male legunt *intellectu* pro *intellectu*; ed. Augustini *intellectum*.

³ Omnes codd. et edd. praeferunt *Vat. omittunt omnia*, quod tamen et ed. Augustini et ipse S. Bonav. infra dub. 3 habent. — Paulo post codd. C E cum textu Augustini *quidquid horum pro quodque horum*. Deinde Vat. et edd. 4, 5, 6, 7 cum textu Augustini ante *animalium* adiungunt *ingeniae*, quod deest in codd. omnibus et aliis edd.

⁴ Ex cap. 55. n. 113. passim collecta. — In prima propositione huius textus post *omnia* solus cod. G additum partculum est.

⁵ Vat. et alias edd. contra ed. 6 et omnes codd. quem pro *quam* et mox contra cosdem codd. et edd. 1, 4, 5, 6, 7, 8 qui forma pro *quaes forma*. Lectio nostra confirmatur textu Augustini, qui habet: *Quare ipsam quoque veritatem nulla ex parte*

dissimilem, in ipso et cum ipso veneramur, quae forma est omnium, quae ab uno facta sunt. — Paulo post cod. C ab *ipso* et edd. 5, 6 ab *initio* loco ab *uno*. Deinde cod. D *quaer nō fierent pro qua tamen omnia nec fierent*.

⁶ Codd. A B C E satis bene *quod*, sed refragantibus edd. et textu Augustini, immediate post cod. A B et edd. 9, 10 *bono pro bona*.

⁷ Gen. 1, 3. — Vat. cum edd. 4, 6, 7, 8 et codd. D E post *fat* male addit *lux*, refragantibus ceteris edd. et codd. nec non textu Augustini.

⁸ Exod. 8, 18.

⁹ Cap. 8. n. 11, unde etiam accepta sunt, quae praecedunt, ab illis verbis: *Nunc vera*, sed de more non pauci omisunt vel additis.

¹⁰ Vat. et alias edd., exceptis 1, 8, minus bene: *In ipsa etiam mente antequam*.

¹¹ Vat. contra codd. et ed. 1, 6 legit *enim*; et paulo post edd. 2, 3, 7 ante *si cernimus* habent *haec pro hoc*.

in libro decimo de Trinitate¹, non sunt tres vitae, sed una vita, nec tres mentes, sed una mens, una essentia. Memoria vero dicitur ad aliquid, et intelligentia et voluntas sive dicoit similiter ad aliquid dicuntur; vita vero dicitur ad se ipsam et mens et essentia. Haec igitur tria eo sunt unum, quo una vita, una mens, una essentia; et quidquid aliud ad se ipsa singula dicuntur, etiam simul, non pluraliter, sed singulariter dicuntur. Eo vero tria sunt, quo ad se invicem referuntur².

Aequationis eternum.

* Aequationis etiam sunt non solum singula singulis, sed etiam singula omnibus; alioquin non se invicem caperent; se autem invicem capiunt. Capiuntur³ enim et a singulis singula et a singulis omnia. Memini enim, me habere memoriam et intelligentiam et voluntatem; et intelligo, me intelligere et velle atque meminisse; et volo, ne velle et meminisse et intelligere⁴.

Applicatio ad memoria-

* Totamque mean memoriam et intelligentiam et voluntatem simul memini. Quod enim memoriae meae non memini, illud non est in memoria mea; nihil autem tam in memoria est, quam ipsa memoria: totam ergo⁵ memini. Item, quidquid intelligo, intelligere me scio, et scio, me velle quidquid volo; quidquid autem scio memini. Totam ergo intelligentiam totamque voluntatem mean memini⁶.

Item ad intellectum.

* Similiter, cum haec tria intelligo, tota simul intelligo. Neque enim quidquam intelligibilium est, quod non intelligam, nisi quod ignoro. Quod autem ignoro, nee memini nec volo. Quidquid igitur⁷ intelligibilium non intelligo, consequenter etiam nec memini nec volo. Quidquid ergo intelligibilium memini et volo, consequenter intelligo⁸.

Item ad voluntatem.

* Voluntas etiam mea totam intelligentiam totamque memoriam mean capit, dum utor toto eo quod, intelligo et memini. Cum itaque invicem a singulis et omnia et tota capiantur, aequationis sunt tota singulis totis singulis et tota singula simul omnibus totis; et haec tria unum, una vita, una mens, una essentia⁹. * Ecce illius summae Unitatis atque Trinitatis, ubi una est essentia et tres personae, imago est humana mens, licet impars¹⁰. Mens autem hie pro animo ipso accipitur, ubi est illa imago Trinitatis; * proprie vero mens dicitur, ut ait Augustinus¹¹, non ipsa anima, sed quod in ea est excellentes¹², qualiter saepe accipitur. Illud etiam sciendum est, quod memoria non solum est absentium et praeteritorum, sed etiam praesentium, ut ait Augustinus in decimo quarto libro de Trinitate¹³, alioquin non se caperet.

Hic attendendum est diligenter, ex quo sensu ac-

cipendum sit quod supra dixit, illa tria, scilicet memoria, intelligentiam et voluntatem esse unum, unam mentem, unam essentiam. Quod utique non videtur esse verum iuxta proprietatem sermonis. Mens enim, id est spiritus rationalis, essentia est spiritualis et incorpore. Illa vero tria naturales proprietates seu vires sunt ipsius mentis et a se invicem differunt, quia memoria non est intelligentia vel voluntas, nec intelligentia voluntas sive amor.

* Et haec tria etiam ad se ipsa referuntur¹⁴, ut ait Augustinus in uno libro de Trinitate¹⁵: « Mens enim amare se ipsam vel meminisse non potest, nisi etiam noverit se: nam quomodo amat vel meminat quod nescit? » Miro itaque modo tria ista inseparabiliter sunt a semetipsis; et tamen eorum singulum et simul omnia una essentia est, cum et relative dicantur ad invicem.

Sed iam videndum est, quo modo haec tria dicantur una substantia; ideo scilicet, quia in ipsa anima vel mente substantialiter existunt, non sicut accidentia in subiectis, quae possunt adesse et absesse. Unde Augustinus in libro nono de Trinitate¹⁶ ait: « Admonemur, si utecumque vide possumus, haec in animo existere substantialiter, non tanquam in subiecto, ut color in corpore, quia etsi relative dicuntur¹⁷, ad invicem, singula tamen substantialiter sunt in sua substantia¹⁸. » Ecce ex quo sensu illa tria dicantur esse unum vel una substantia. « Quae tria, ut Augustinus ait in decimo quinto libro de Trinitate¹⁹, in mente naturaliter divinitus instituta quisquis vivaciter perspicit, et quam magnum sit in ea, unde potest etiam sempiterna immutabilisque nature recoli, conspici, concupisci (reminiscentur enim per memoriam, intuetur per intelligentiam, amplectitur per dilectionem), profecto reperit illius summae Trinitatis imaginem²⁰.

CAP. III.

De similitudine creatis et creatae trinitatis.

* Verumtamen caveat, ne hanc imaginem ab eadem Trinitate factam ita ei compararet, ut omnino existimet similem, sed potius in qualiuscumque ista similitudine magnam quoque dissimilitudinem cernat²¹.

* Quod breviter ostendi potest. Homo unus per illa tria meminit, intelligit, diligit, qui nec memoria nec intelligentia nec dicitur, sed haec habet. Unus ergo homo est, qui habet haec tria, non ipse est haec tria. In illius vero summa simplicitate naturae, quae Deus est, quamvis unus sit Deus, tres tamen personae

¹ Cap. 11. n. 17, 18. Ex eodem capite sunt omnia, quae sequuntur usque ad: *Ecce illius summae Unitatis.*

² Vat. et ed. 9 corrupte *Capiunt.* Immediate post codd. DE etiam pro enim, sed contra textum Augustini et alios codd. et omnes edd.

³ Codd. et textus Augustini *igitur.* Paulus post contra contextum et origine plures codd. et edd. habent *memini*, scio pro scio, memini.

⁴ Edd. ergo; Augustinus itaque.

⁵ Liber. X. de Trin. c. 12. n. 19: « Cuius impars imago est humana mens, sed tamen imago ». sed prima pars propositionis est ex libr. XV. de Trin. c. 7. n. 11. — Antea Vat. omittit est post ubi una. Paulus post cod. D *anima ipsa pro animo ipso.*

⁶ Liber. XV. de Trin. c. 7. n. 11. secundum sensum.

⁷ Cap. 11. n. 14, ubi longiore discursu hanc sententiam a S. Bonaventura receptam probat (cfr. hic, p. II. a. 1. q. I. ad 3).

⁸ Cap. 3. n. 3, sed de suo addidit Magister quae ad memoriam referuntur, nempe vel *meminisse* et vel *meminerit*. Verba praecedentia *Et haec tria*, iam supra citata, occurunt libr. X. de Trin. c. 11, ubi edd. 1, 6, 8 habent ad se invicem pro ad se ipsa.

⁹ Cap. 4. n. 5. Sed multo fustus Augustinus. Paulus ante pro abesse Vat. cum edd. 2, 3, 4, 5, 7 legit vel abesse.

¹⁰ Cod. B et ed. 2 *dicontr.*

¹¹ Cap. 20. n. 39, ubi post *reminiscitur deest enim*, quod a mss. B C D abest; ceterum, etiam omisso enim, verba *reminiscitur per memoriam* etc. parentes esse videuntur.

¹² Ibid., sed cum nonnullis adiunctis.

sunt, Pater et Filius et Spiritus sanctus ¹, et haec tres ² unus Deus. « Aliud est itaque Trinitatis res ipsa, aliud imago Trinitatis in re alia; propter quam imaginem etiam illud in quo sunt haec tria, imago dicitur, scilicet homo. Sicut imago dicitur et tabula et pictura, quae est in ea; sed tabula nomine imaginis appellatur propter picturam, quae in ea est ³. »

* Rursus ista imago, quae est homo habens illa

Dissimilitudo.
do. 2. tritia, una persona est. Illa vero Trinitas non una persona est, sed tres personae, Pater Filius et Filius Patris et Spiritus Patris et Filii. Itaque in ista imagine Trinitatis non haec tria unus homo, sed unus hominis sunt. In illa vero summa Trinitate, cuius haec imago est, non unius Dei sunt illa tria, sed unus Deus; et tres sunt illae, non una persona ⁴. * Illa enim tria non homo sunt, sed hominis sunt vel in homine sunt. Sed nunquid possunamus dicere, Trinitatem sic esse in Deo, ut aliquid Dei sit, nec ipsa sit Deus ⁵? Absit ut hoc credamus. Dicanus ergo, in mente nostra imaginem Trinitatis ⁶, sed exiguum et qualemcumque esse, quae summae trinitatis ita gerit similitudinem, ut ex maxima parte sit dissimilis. Scindimus vero est, quod * haec Trinitas mentis, ut ait Augustinus in decimo quarto libro de Trinitate ⁷, non propterea tantum imago Dei est, quia sui meminist mens et intelligit ac diligit se, sed quia potest etiam meminisse et intelligere et amare illum, a quo facta est ⁸.

Potest etiam alio modo aliquis nominibus distinguiri trinitas in anima, quae est imago illius summorum et ineffabilis Trinitatis. Ut enim ait Augustinus in nono libro de Trinitate ⁹: « Mens et notitia eius et amor tria quaedam sunt. Mens enim novit se et amat se; nec amare se potest, nisi etiam noverit se. Due quaedam sunt mens et notitia eius; item duo quaedam sunt mens et amor eius ». « Cum ergo se novit mens et amat se, manet trinitas, scilicet mens, amor et no-

titia ». * Mens autem hic accipitur non pro anima, sed pro eo quod in anima excellentius est ¹⁰. Haec autem tria, cum sint distincta a se invicem, dicuntur tamen esse unum, quia in anima ¹¹ substantialiter existunt.

Et est ipsa mens quasi parens, et notitia eius quasi proles eius. « Mens enim cum se cognoscit, notitia sui dignit et est sola parens suae notitiae. Tertius est amor, qui de ipsa mente et notitia procedit, dum mens cognoscere se diligit se; non enim posset se diligere, nisi cognosceret se. Amat etiam placitam problem, id est notitiam suam; et ita amor quidam complexus est parentis et prolis ¹² ». Mens correspondet patre, notitia Filio, amor Spiritui S.

* Nec minor est proles parente, dum tantam se Eorum aequalitatem. novit mens, quantum est; nec minor est amor parente et prole, id est mente et notitia, dum tantum se diligere, nisi cognosceret se. Amat etiam placitam problem, id est notitiam suam; et ita amor quidam complexus est parentis et prolis ¹³ ».

* Sunt etiam haec singula in se ipsis, quia et mens nec circumstans in amore est, et amor in amantis notitia, et notitia in mente noscente est ¹⁴. Ecce in his tribus qualemcumque Trinitatis vestigium appetat.

Mens itaque rationalis considerans haec tria et Meos in his illam unam essentiam, in qua ista sunt, extendit se ad contemplationem Creatoris et videt unitatem in trinitate et trinitatem in unitate. Intelligit enim, unum esse Deum, unam essentiam, unum principium. Intelligit enim, quia si duo essent, vel uterque insufficiens esset, vel alter superflueret; quia si aliquid decesset uni, quod haberet alter, non esset ibi summa perfectio; si vero nihil uni decesset, quod haberet alter, cum in uno essent omnia, alter superflueret. Intellexit ergo, unum esse Deum, unum ¹⁵ omnium auctorem, et vidit, quia absque sapientia non sit, quasi res fatua; et ideo intellexit, cum habere sapientiam, quae ab ipso genita est; et quia sapientiam suam diligit, intellexit etiam, ibi esse amorem.

¹ Loc. cit. c. 22. n. 42, secundum sensum. — Pro per illa tria Vat. cum nonnullis edd. per ista tria, et infra codd. 1, 8 post non addunt tamen. Denique Vat. et plurimae edd. ante simplicitate legunt summa pro summate.

² Vat. cum multis edd. explicando addit personae sunt.

³ Ibid. n. 43.

⁴ Loc. cit. — Edd. omnes, dempta 1, in fine textus post sunt illae adiunctae personae contra codd. et originales. Paulo ante modernas editiones Augustini, omisso non, legunt est, unus Dei sunt; sed haec lectio importat locutionem falsam nec correspondit contextui et tollit antithesim. Nam tria illa, scil. memoria, intellectus, voluntas, per appropriationem summa pro tribus personis, stricte dici non possunt esse unus Dei, sed sunt Deus et unus Deus, quia inter personas et essentiam non datur realis distinctio. Recite itaque Augustinus negat paritatem inter imaginem creatam et lucratam. Non enim hominis sunt illa tria, cum potentias hominis non sint homo, sed habeantur ab homine. Tres vero personae stricto sensu sunt unus Deus. Ita ipse Augustinus in sequenti textu. — Vide infra dub. 10, ubi Seraphicus Doctor negantem particularum non solum cum Magistro admittit, sed defectu ipsius propositionem fieri simplificiter falsam ostendit.

⁵ Loc. cit. c. 7. n. 41, sed multo diffusius.

⁶ Codd. B C D E et A (prima manu) et ed. t imaginis trinitatem, quae lectio nec in se commendatur nec cum verbis sed exiguum et qualemcumque bene cohaeret. Vat. sola immediate addiungit ita. — Haec conclusio Magistri quoad sensum invenitur in Augustino, loc. cit. c. 22. n. 43.

S. Bonav. — Tom. I.

⁷ Cap. 12. n. 15. — Cod. A B D E et ed. I omissunt est post Sciendum vero. Mox in ipso textu Augustini codd. excepto D, et plurimae edd. incongrue legunt membrinierit pro meminit.

⁸ Cap. 4. n. 4: « Sicut autem quaedam sunt mens et amor eius, cum se amat; ita quaedam duo sunt mens et notitia eius, cum se novit. Igitur ipsa mens et amor et notitia eius tria quaedam sunt, et haec tria unum sunt, et cum perfecta sunt, aquila sunt ». Quae sequuntur summa sunt ex c. 5. n. 8; de ultimo textu vide supra nota 6. p. 64.

⁹ Codd. et edd. f., 3, 5, 6, 7, 9 animo.

¹⁰ August. IX. de Trin. c. 12. n. 18, ubi autem multa adiecta et mutata leguntur. In quo textu cod. C verbo procedit praemittit eius. Mox Vat. cum paucis aliis edd. pro cognoscens se diligit habet cognoscit se et diligit. Paucis interiectis, codd. A D E pro Amat etiam legunt Amat enim, sed contra contextum, cum duplex distinguatur amor mendis, scil. erga se et sum prolem.

¹¹ Loc. cit.

¹² August., libr. cit. c. 5. n. 9.

¹³ Absit in Vat. et paucis aliis edd. unum. Et paulo infra post absque sapientia Vat. contra auctoritatem codd. et edd., omisso particula non et inde variato sensu, absque sapientia sit quasi res fatua. In nostra et vera lectione suppli esset post fatua. In fine capitulo codd. A B D ibi etiam pro etiam ibi, quae lectio confirmat sensum nostra interpunctione insinuatum.

CAP. IV.

De Trinitatis unitate.

« Quapropter iuxta istam considerationem, ut ait Augustinus in libro novo de Trinitate¹, credamus, Patrem et Filium et Spiritum sanctum unum esse Deum, universae creaturae conditorem et rectorem; nec Patrem esse Filium, nec Spiritum sanctum vel Patrem esse vel Filium, sed Trinitatem relatarum ad invicem personarum». Ut enim ait ipse in libro de Fide ad Petrum²: « Una est natura sive essentia Patris et Filii et Spiritus sancti, non una persona. Si enim sic esset una persona, sicut est una substantia Patris et Filii et Spiritus sancti, veraciter trinitas non diceretur. Rursus

quidem trinitas esset vera, sed unus Deus Trinitas ipsa non esset, si quemadmodum Pater et Filius et Spiritus sanctus personarum sunt ab invicem proprietate distincti, sic fuissent naturarum quoque diversitate discreti». «Fides autem Patriarcharum, Prophetarum atque Apostolorum unus Deus praedicat esse Trinitatem³». «In illa igitur sancta Trinitate unus est Deus Pater, qui solus essentialiter de se ipso Filium unum genuit; et unus Filius est, qui de uno Patre solus essentialiter natus; et unus Spiritus sanctus, qui solus essentialiter a Patre Filioque procedit. Hoc autem totum non potest una persona, id est, gignere se et nasci de se et procedere de se». Ut enim ait Augustinus in primo libro de Trinitate⁴: «Nulla res est, quae se ipsam gignat, ut sit».

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM III.

PARS. I.

De cognitione Dei per similitudines longinquas.

Apostolus namque ait, quod invisibilia Dei etc.

DIVISIO TEXTUS.

Superius egit Magister de sancta *Trinitate* et *Unitate*¹, in quantum creditur. In hac secunda parte agit de ipsa, in quantum intelligitur. Et haec pars dividitur in tres partes, in quarum prima ad intelligentium Trinitatem adducit congruas similitudines et rationes. In secunda solvit emergentes dubitationes, infra distinctione quartae in principio: *Hic oritur quaestio satis necessaria. Constat* etc. In tertia, illis dubitationibus solutis, determinat Trinitatem et Unitatis proprietates et conditiones, infra distinctione octava: *Nunc de veritate sive proprietate*² etc.

Item prima pars habet duas. In prima adducit similitudines longinquas; in secunda similitudines propinquas sive expressas, quae attenduntur in imagine, ibi: *Nunc vero iam ad eam perveniamus disputationem.*

Item prima pars habet duas partes. In prima ostendit Unitatem, in secunda Trinitatem, ibi: *Nunc restat ostendere, utrum per ea quae facta sunt etc.*

Prima pars habet quatuor particulias. In prima probat anoritate Apostoli ad Romanos primo³, quod Deus est cognoscibilis per creaturam. In secunda vero adducit varios modos cognoscendi et rationes, ibi: *Nam sicut ait Ambrosius.* In tertia dicit, illos modos in auctoritate Apostoli implicari, ibi: *Ecce tot modis.* In quarta tangit, quid per praedictas rationes possit probari, scilicet essentiae unitas, non trinitas, ibi: *Haec autem omnia ad unitatem etc.*

Nunc restat ostendere, utrum etc. Supra ostendit Magister per rationes divinae essentiae unitatem sive entitatem. In hac secunda parte ostendit Trinitatem similitudine longinquam, quae attenditur in vestigio, et habet hoc capitulum quatuor particulias. In prima ostendit Magister rationem vestigii in creatura. In secunda ostendit, quid respondeat vestigio in Creatore, quoniam trinitas appropriatorum, scilicet originis, pulchritudinis et electionis, ut singula reddantur singulis, ibi: *In illa enim Trinitate summa.*

¹ Cap. 1. n. 1.

² Cap. 1. n. 4. — Auctor huius libri, S Fulgentius, multo fusius de his tractat, in quo textu codd. CDE addendo non et mutando sed in sic legunt: *Rursus quidem Trinitas non esset vera, si unus Deus Trinitas non esset: si quemadmodum. Pater et Filius et Spiritus sanctus personarum sunt ab invicem proprietate distincti, sic fuissent naturarum quoque diversitate discreti.* Sed haec lectio duplex suppositionem et argumentationem confundit. In fine textus Vat. *fuisse quoque naturae pro fuisse naturarum quoque*.

³ Loc. cit.; auctoritas sequens ibid. n. 6.

⁴ Cap. 1. n. 1.

NOTAE AD COMMENTARIUM.

¹ Absque illa auctoritate mss. et ed. 1 omittit Vat. et *Unitate.*

² Cod. O hic addit: *Item prima pars habet duas partes, in quarum prima ostendit Magister, quod Deus est trius et unus; in secunda, quia rationes et similitudines, quas adducit non sunt sufficietes ad plene intelligendum Trinitatem et Unitatem in divinis, concludit, hoc esse in dubio, in fine istius distinctionis: Quapropter iuxta istam considerationem.*

³ Vers. 20.

⁴ Vat. praeferat fidem mss. et ed. 1, omissionis verbis *Nunc restat usque ad entitatem et mutata constructione, prosequitur: Similiter secunda pars, in qua ostendit Trinitatem per similitudinem longinquam, quae attenditur in vestigio, habet quatuor particulias.*

In tertia docet contemplari in Deo trinitatem per considerationem vestigii in creatura, ibi: *Per considerationem itaque creaturarum etc., ubi ostendit trinitatem appropriatorum in Deo et quantum ad actum conditionis, et quantum ad actum reformationis. In quarta autem particula ostendit, quod consideratio Trinitatis per vestigium non est sufficiens, sed longinqua, ibi: Ecce-ostensum est, qualiter in creaturam.*

Nunc vero ad eam iam perveniamus disputationem. Haec¹ est secunda pars istius distinctionis, in qua Magister probat Trinitatem et Unitatem per similitudinem propinquam et expressam, cuiusmodi est *imago*. Et dividitur haec pars in duas: in prima ostendit trinitatem et unitatem in Creatore per trinitatem et unitatem consideratam in potentia animae; in secunda vero in habitibus, ibi: *Potest etiam alio modo aliisque nominibus.*

Prima iterum pars habet quatuor² particulas. In quarum prima ostendit, ubi quaerenda sit imago in anima, quoniam in parte superiori et in³ tribus potentiarum eius, scilicet memoria, intelligentia et voluntate. In secunda vero tangit imaginis conditiones, quae sunt trinitas, unitas et aequalitas, ibi: *Haec*

ergo tria, ut ait Augustinus. In tertia vero movet et solvit dubitationem, quae oritur ex praedictis: utrum scilicet anima sit sua potentiae, ibi: *Hic attendendum est diligenter.* In quarta autem docet caverre errorem, qui posset causari vel⁴ oriri ex ostensione trinitatis creatae, quod omnimoda similitudo esset ad incretam; ubi ostendit, quod maxima est dissimilitudo imaginis ad Deum, ibi: *Verumtamen caveat.*

Potest etiam alio modo aliisque etc. Haec est secunda pars partis secundae huius distinctionis⁵, in qua intendit investigare Magister imaginem in habitibus animae secundum quod possibile est, et dividitur haec pars in quatuor particulas. *Primo* enim illa tangit, in quibus imago Trinitatis attenditur, quae sunt mens, notitia et amor. *Secundo*, illis praetactis, ostendit, quod in his attenditur imago propter substantialitatem, ordinem et aequalitatem, ibi: *Haec autem tria cum sint etc.* *Tertio* ostendit, quomodo mens rationalis in contemplatione trinitatis creatae proficit ad videndum et cognoscendum Trinitatem incretam in Unitate, ibi: *Mens itaque rationalis considerans haec tria.* *Quarto* vero breviter recolilit quae supra sunt demonstrata, ibi: *Quapropter iuxta istam considerationem.*

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam eorum quae in hac parte prima praesentis distinctionis tanguntur, quatuor quaeruntur.

Primum est, utrum Deus sit cognoscibilis a creatura.

Secundum est, utrum sit cognoscibilis per creaturam.

Tertium est, utrum modus cognoscendi per creaturam conveniat homini quantum ad omnem statum, scilicet statum innocentiae, statum naturae lapsae et statum naturae glorificatae.

Quartum est, quid sit de Deo cognoscibile per creaturam.

ARTICULUS UNICUS.

De cognoscibilitate Dei.

QUESTIO I.

Utrum Deus sit cognoscibilis a creatura.

Circa primum, quod non sit Deus cognoscibilis a creatura, ostenditur

1. Per auctoritatem Dionysii de Divinis Nominibus:

^{Ad oppositum.} * Deum neque dicere neque intelligere possibile est. . .

2. Item ostenditur ratione per quadruplicem suppositionem, quam necesse est esse in cognitione, scilicet proportionem, unionem sive receptionem,

iudicium et⁶ informationem. Intellectus enim non intelligit nisi quod est sibi proportionabile, et quod sibi aliquo modo unitur, et de quo iudicatur, et a quo acies intelligentiae informatur.

Ex prima suppositione arguitur sic: necesse est, esse proportionem cognoscantis ad cognoscibile⁷; sed Dei ad intellectum non est proportio, quia Deus

¹ Vat, selungendo duas praesentis distinctionis partes, sequentia expositionem litterae infra in principio secundae partis huius distinctionis afferit, sed contra mss. Immediate post VAT. praeferit fidem codd. et ed. I *huius loco istius.*

² Cod. O *habet sex particulas* et singulas enumerando, ubi de tertia agit, legit: *In tertia ad evidentiam dictorum docet, quomodo in dicta assignatione imaginis accipiuntur mens et memoria, ibi: Mens autem hic pro animo, deinde sub qua rata et quinta exhibet tertiam et quartam in textu postiam, ac deum addit: In sexta particula docet, respectu cuius obiecti attenditur imago in dictis potentias, ibi: Scindunt vero, quod haec trinitas mentis.*

³ Vat. contra unanimem consensum mss. et ed. I omittit in et eius.

⁴ Vat., refragandibus mss. et ed. I, minus bene et pro vel.

⁵ Vat., omissione verbis Magistri variataque constructione, sic: *Similiter secunda pars, in qua... possibile est, dividitur in quatuor;* sed contra mss. et ed. I.

⁶ Cap. 4. circa medium: *Quem neque intelligere possibile est neque dicere* (ed. Migne iuxta transl. Scotti Erigenae).

⁷ Omittitur contra codd. et ed. I in Vat. et.

⁸ Aristot., VI. Ethic. c. 1: *Si quidem ex similitudine quadam et affinitate cogniti existit ipsis (scil. potentias animae). — Paulus infra post intellectum subaudi creaturas sive humanum. Mox*

est infinitus, et intellectus finitus: ergo etc. *Praetera*, si est aliqua proportio, videtur quod non sit sufficiens, quia plus distat verum increatum ab intellectu humano, quam quodlibet creatum intelligibile a sensu¹. Sed sensus, qui est perceptivus sensibilis, nungam elevatur ad cognitionem intelligibilis creati: ergo nec intellectus unquam elevabitur ad cognitionem intelligibiliis increati.

3. Item, ex *secunda* suppositione sic: necesse est, esse unionem cognoscibilis ad cognoscentem, ita quod unum sit in altero²; sed cognoscens non est in cognoscibili, sed e converso; sed impossibile est, infinitum capi ab ipso finito: ergo impossibile est esse in illo: ergo Deus esse in intellectu est impossibile, cum sit infinitus.

4. Item, ex *tertia* suppositione sic: ad cognitionem necesse est, esse in cognoscente iudicium de cognito; sed omne iudicans habet posse super indicatum³; finitum autem non habet posse super infinitum: ergo de illo non iudicat; sed ad cognitionem requirebatur iudicium: ergo intellectus finitus non cognoscit Deum infinitum, super quem non habet posse.

5. Item, ex *quarta* sic: necesse est, intellectum cognoscentem informari a cognito⁴; sed omne quod alterum informat, aut informat per *essentiam*, aut per *similitudinem*; sed Deus non informat per essentiam, quia nulli unitur ut forma, nec per similitudinem abstractam, quia similitudo abstracta est

spiritualior eo a quo abstrahitur; Deo autem nihil est spiritualius nec potest esse: ergo etc.

Contra: 1. Anima rationalis est ad imaginem Dei. *Fundamenta*. Sed sicut dicit Augustinus in libro de Trinitate, et est in littera praesentis distinctionis⁵: «Eo mens est imago Dei, quo capax Dei est et particeps esse potest». Capere autem non est secundum substantialiam vel essentialiam, quia sic est in omnibus creaturis: ergo per cognitionem et amorem: ergo Deus potest cognosci a creatura.

2. Item, *ratione* ostenditur sic: omnis cognitionis spiritualis fit ratione lucis, et ratione lucis increatae, ut dicit Augustinus in Soliloquio⁶; sed lux est maxime cognoscibilis, et Deus est summa lux: ergo maxime est cognoscibilis ipsi animae: ergo etc.

3. Item, cum sit⁷ cognitionis aliquorum per praesentiam, aliquorum per similitudinem, illa cognoscuntur verius, quae cognoscuntur per praesentiam, ut dicit Augustinus⁸; sed Deus est unitus ipsi animae per praesentiam: ergo Deus verius cognoscitur quam alia, quae cognoscuntur per similitudinem.

4. Item, sicut se habet summa bonitas ad dilectionem, sic summa veritas ad cognitionem; sed summa bonitas est summe amabilis ab affectu: ergo⁹ summa veritas est summe cognoscibilis ab intellectu.

5. Item, unumquodque efficacius potest in id ad quod naturaliter ordinatur¹⁰; sed intellectus noster naturaliter ordinatur ad cognitionem summae lucis: ergo illa maxime cognoscibilis est.

codd. et edd. inter se dissident; multa codd. ut AFGKMSWXZ bb ee post *infinitus* omissunt minus bene et *intellectus finitus*; plures in HY ff cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 ponunt sed pro et, cod. R vero; tandem cod. ee post *intellectus addit noster*; nihil duximus immutandum. — Aristot., I de Caelo, text. 52. (c. 6.): Ratio autem nulla est infinitus ad finitum.

¹ Ex mss. IX Z pro *sensibili*, quod Vat. cum plurimis mss. habet, substitutum *sensu*, quod contextu magis correspondet formamque argumenti completiorem reddit ac confirmatur ex Richardo a Med., hic a. 4. q. 4. et Petro a Tar., hic q. 4, qui idem argumentum eodem modo proponunt. Paulo ante cod. R *credo pro humano*. — De propositione minore huius argumenti cfr. Boeth., V. de Consol. Prosa 4.

² Colligitur ex eo, quod cognitione sit *actio immanens*, de qua vide Aristot., IX. Metaph. text. 46. (VIII. 8.); et supponitur ab Aristote, III. de Anima, text. 6. et 37-39. (c. 4. et 8.), ubi dicit, animam esse *locum formarum*, ipsam cognoscendo *quodammodo esse omnia*, in ipsis non esse *ipas res*, sed *formas earum intellectuunque esse formam formarum*.

³ August., de Vera Relig. c. 29, n. 53: *Judicare de corporibus non sentientiis tantum vitas*, sed etiam *ratioinantis est. Iam vero illud videre facilissimum est, praestandorem esse iudicantem, quam illi res est, de qua iudicator*. — Cod. X hic addit *sicut dicit Augustinus*.

⁴ Textus Aristot. de hac re vide supra in arg. ex secunda suppositione. — De duplicitate informationis, scilicet *per essentiam* et *per similitudinem* cfr. infra fundam. 3. — Mox post Deus non informat supple cum cod. R *intellectum*.

⁵ Cap. 2. circa initium. In ipso texto Augustini mss. cum ed. 4 habent et pro *eiisque*, quod habet Vat. cum originali. — Paulo infra post *autem* cod. O addit *hic*.

⁶ Sensus, non verba Augustini allegantur ex I. Soliloq. c. 8, ubi sic habetur: *Credendum est, ea (intelligibilita disciplinorum spectamina) non posse intelligi, nisi ab aliis quasi suo sole illustrantur (qui sol, ut ex ibi sequentibus patet, ipse secretaissimus Deus est)*. — Vat. hoc argumentum mutile exhibet, omitendo scilicet in propositione maiore *et ratione lucis*, et in minore *et Deus est summa lux, ergo maxime est cognoscibilis*.

⁷ Substitutimus ope mss. et edd. 1, 2, 3 *sit pro fiat*.

⁸ Forte respicuntur illa quae X. de Trin. c. 8-14. habentur, ubi ostenditur, animam eo ipso, quod sibi sit praesens, certiorē cognitione habere de se quam de rebus exterioribus, quas per imagines sive similitudines percipit; vel etiam haec VIII. de Trin. c. 8. n. 42: *Ecco iam potest notorem Deum habere, quam fratrem; plane notorem, quia praesentiorē notorem, quia interiorē, notorem, quia certiorē*. Quae verba S. Bonaventura infra d. 47. p. I. dub. 2. tali explicat modo, qui sensum huius argumenti illustrat. Cfr. etiam libr. de Magistro, c. 12. n. 39. 40. et de Videndo Deo, c. 16. n. 38, ubi et duplex cognoscendi modus, scilicet per praesendum et per similitudinem proponitur. — Plures antiquorum mss. ut CIMS TVY etc. post *cognoscuntur*, licet non falsi, tamen propter argumentum formam minus bene *per essentiam loco per praesentiam*; melius codd. LO *per essentiam vel praesentiam*. Paulo post cod. Y *illa pro alia*.

⁹ Ed. 1 sati bene addit particularum *et*.

¹⁰ Cfr. Boeth., III. de Consol. Prosa 41. — Cod. C hanc propositionem ita exhibet; *unumquodque est efficacius, quando potest in id. In fine argumenti cod. X addit ipsi animae; melius placet intellectui nostro*.

CONCLUSIO.

*Deus, in se summe cognoscibilis, etiam nobis esset
summe cognoscibilis, si non esset defectus ex
parte intellectus nostri.*

RESPONDEO: Dicendum, quod Deus in se tantum summa lux est summe cognoscibilis; et tamen lux summe intellectum nostrum complevit¹, quantum est de se, esset summe cognoscibilis in nobis, nisi esset aliquis defectus a parte virginis cognoscens; qui quidem non tollitur perfecte per deiformitatem gloriae. Concedendae sunt igitur rationes², quod Deus sit cognoscibilis a creatura tam clarissime cognoscibilis, quantum est de se, aliquid esset impediens vel deficiens ex parte lectus, sicut post patetib³.

1. Ad obiecta in contrarium dicendum, quod cognitio per *comprehensionem* et per *apprehensionem*

cognitio per apprehensionem et per appre-
hensionem. Cognitio per apprehensionem consistit in
manifestatione veritatis rei cognitae; cognitio vero
apprehensionis consistit in inclusione totalitatis⁴.

*primam cognitionem requiritur proportio conve-
tiae: et talis est in anima respectu Dei, quia*

*tae, et tunc est in anima respectus sui, quia
modum modo est anima omnia⁵, per assimilationem
omnia, quia nata est cognoscere omnia, et ma-*

e est capax Dei per assimilationem, quia est
ego et similitudo Dei. Quantum ad cognitionem

prehensionis requiritur proportio aequalitatis et
imparantiae; et talis non est in anima respectu

quia anima est finita, sed Deus est infinitus; deo hanc non habet; et de hac intelligit Dionysius, et de illa currit⁶ objectio, de alia vero non-

2. Ad illud quod obicitur de distantia intelligentis et sensibilis; dicendum, quod est distantia secundum rationem entis, et secundum rationem co-

ccibilis. Primo modo est maior distantia; secundo
o non, quia nrumque est intelligibile, scilicet

¹ Hoc est, illuminando perficiens. — Immediate post Vat., tantibus mss. et sex primis add. omitti et sed minus.

² Supple cum codd. N. V. augæ probant. Paulo infra Not.

² Supple cum cod. N V quae probant. Paulus infra VAT
er fidem mss. et ed. I aliud loco *aliquid*, sed minus apte.
³ In duabus seqq. ag. et II. Sent. d. 23. a. 2. q. 3.

Augusti, de Videndo Deo, c. 9. n. 24. ait: Aliud est enim

aliquid est videndum, et si in videndo aliud est videtur, aliud est totum videndo comprehendere. Quandoquidem detur, quod praesens utcumque sentitur: totum autem comprehenditur videndo, quod ita videtur, ut nihil eius lateat sibi, aut cuius fines circumspici possunt.

⁵ Aristot., Ill. de Anima, text. 37. (c. 8.).
⁶ Ex mss. et ed. 1 substituimus *currit* pro *cerat*.

⁷ Praeter fidem mss. et ed. 4 hic addit Val. *duplex*.
⁸ Hoc est, propter alligationem ad organum seu propter

Proprius angustiorum ad organum seu propriam rationalem est ad unum obiectorum genus percipiendum. De hac sensu et intellectus differentia vide Aristot., de Anima, text. 3-6. (c. 4.).

⁹ Vat. contra codd. et ed. 4 *virtuositatem*.
¹⁰ Cod. R hic addit *eius*.

¹¹ Ed. 4 uno. Mox cod. O post *non sit addit et quod sit.*

Deus et anima. Non sic est de intellectu et sensu; quia sensus est potentia determinata⁸, sed intellectus non.

3. Ad illud, quod infinitum non capitur a finito; dicunt aliqui, quod capere infinitum est dupliciter, scilicet quantum ad *essentiam*; et sic capitur; et quantum ad *virtutem*²; et sic non capitur, sicut punctus a linea totus attingitur secundum substantiam, sed non totaliter secundum virtutem. Sed ista solutio non videtur solvere, quia in Deo idem est essentia quod virtus, et utraque est infinita.

Ideo dicendum, quod duplex est infinitum: Solutio au-
toris. unum, quod se habet per oppositionem ad simplex; et talis non capitur a finito, quale est infinitum molis; aliud est, quod habet infinitatem cum simplicitate, ut Deus; et tales infinitum, quia *simplex*, est ubique totum, quia *infinitum*, in nullo sic est, quin extra illud sit. Sic intelligendum est in cognitione Dei. Et ideo non sequitur, quodsi cognoscitur totus, quod comprehendatur, quia intellectus eius totalitatem non includit, sicut nec creatura ¹⁰ immensitatem.

4. Ad illud quod obiicitur: Iudicans habet posse etc.; dicendum, quod iudicare de aliquo est dupliciter: primo¹¹ modo *discernendo*, utrum sit vel non sit; et hoc modo convenit iudicium omni intellectu cognoscenti respectu omnis obiecti; alio modo *approbando* vel reprobando, utrum ita debeat esse; et sic non iudicat de veritate, sed secundum ipsam de aliis, sicut dicit Augustinus de Vera Religione¹², quod «index non iudicat de lege, sed secundum ipsam iudicat de aliis». Et de hoc modo verum est quod dicit Augustinus, quod «nullus de illa veritate iudicat, nullus tamen sine illa iudicat». Et de hoc secundo¹³ modo verum est quod opponit, quod iudicantes potest super iudicatum; de primo vero non est verum, quod possit super; potest tamen dirigi ut in obiectum adminicculo illius.

5. Ad illud quod ultimo obiicitur de informa-

¹² Cap. 31. n. 58: *Sicut in istis temporalibus legibus, quamvis de his homines iudicent, cum eas instituit, tamen eum fuerint institutae atque firmatae, non licet iudici de ipsis iudicare, sed secundum ipsas.* — Loco citato inveniuntur etiam verba, quae immediate post S. Doctor ex Augustine afferit: *Ut enim nos et omnes animae rationales secundum veritatem de inferioribus recte iudicamus, sic de nobis, quando ei cohæremus, sola ipsa veritas iudicabit... ita etiam quantum potest lex ipsa, etiam ipsa (homo spiritualis et Dei coniunctus) fit, secundum quod iudicat omnia, et de qua iudicare nullus potest.* — Plures coqui, ut H W Y. omissa particula de leemnt Et hoc modo

13 Possumus in *textu hoc secundo modo* et paulo post de *primo modo non est verum*, licet alii codd. ut D G H Y etc pro *hoc secundo modo habeant de hoc primo modo*, ali ut F T B de *primo modo*, alii ut A cum Vat. *Hoc modo* et paulo omnes codd. legit *de secundo vero non est verum*. Ex contextu siquidem constat, lectiones codicium esse erroreas; quod confirmatur etiam ex Augustino loc. cit. circa finem, sed ibidem vere verbis eadem proponit ac S. Bonaventura. Scriptores in errorem videtur esse inducti ex eo, quod isti duo numeri ponendi sint ordinis inverso. — Codd. aa bb satius *posset habet loco potest*. Circa finem habent responsionem *post dirigi supplevimus ex mss. et sex primis edd. ut.*

tione; dicendum, quod Deus est praesens ipsi animae et omni intellectui per veritatem; ideo non est necesse, ab ipso abstracti similitudinem, per quam cognoscatur; nihilominus tamen¹, dum cognoscitur ab intellectu, intellectus informatur quadam notitia, quae est velut similitudo quedam non abstracta, sed impressa, inferior Deo, quia in natura inferiori est,

SCHOOLION.

I. Verba S. Doctoris in 2 fund., quod ratione lucis increata fit omnis spiritualis cognitio, et infra ad 5, quod Deus est praesens omni intellectui per veritatem, aliaque similia plurima, quae praesertim in fumariis mentis in Deum et in Hexameron leguntur, a Malerbranche multis ita intellectu sunt, ut S. Bonaventuram cum ipsis docere putaverint, intellectum humanum videre res intelligibiles obscure quidem, sed immediate in Verbo sive in rationibus aeternis. Sed haec sententia, sicut non potest conciliari cum Decreto S. Congr. Inquisitionis (IS. Sept. 1861), quo reprobatorum proposito: « Immediate Dei cognitio, habitualis satem, intellectu humano essentials est, ita ut sine ea nihil cognoscere possit, siquidem est ipsum lumen intellectuale »; ita etiam manifeste contradicit exploratio nostri Doctoris doctrine. Ipse enim docet, nec hominem in statu innocentiae, nec ipsos Angelos naturalibus suis viribus *immediatam* aliquam Dei visionem sive cognitionem habere posse. Quoad Angelos cfr. II. S. d. 3. p. II. a. 2. q. 2, ubi inter alia dicit: « Divina lux propter sui eminentiam est inaccessibilis viribus omnisi creaturae »; quoad homines in statu integratis cfr. II. Sent. d. 23. a. 2. q. 3, cui locus est omnino peremptorius. Relectis enim variis opinioneibus, diffusis ibi docetur, in solo statu *gloriae* videri Deum immediate et in sui substantia et sine obscuritate; « in statu vero innocentiae et naturae lapsae videtur Deus *mediante speculo*, sed differenter, quia in statu innocentiae videbatur Deus *per speculum clarum*; nulla enim erat in anima peccati nebula; in statu vero misericordie videtur per speculum obscuratum per peccatum primi homini; et ideo nunc videtur *per speculum et in aenigmate* ». Reprobatur ibi etiam sententia eorum, qui saltem « exilem » quandam gradum immediate Deum videndi viris contemplativis pro hac via a Deo concedi putarunt. Concludit his verbis valde notandis: « Unde si quae auctoritates illud dicere inveniantur, quod Deus in praesenti ab homine videtur et certatur, non sunt intelligendae, quod videatur *in sua essentia*, sed quod in aliquo effectu inferiori cognoscitur » etc. — Idem docetur III. Sent. d. 14. a. 1. q. 3. et simul refutatur distinctio, quanquidam faciunt inter *claritatem* Dei elusus *naturam*, quia « ipsa natura est claritas et claritas natura », et « non differt essentia luminis et actus lucendi ». Et q. 2. dicitur, quod Deus, si immediate cognoscitur, « iam non secundum partem, sed totus cognoscitur ». Cfr. etiam I. Sent. d. 17. p. 1. dub. 2. aliquo loci passim. Plura vide apud Em. Card. Zigliare: *Della Luce intellettuale II. c. 14-18*; P. Lepidi: *Examen philosophicorum de Ontologismo c. 17*; et ex nostris, P. Ludovicus a Castroplano: *Seraphicus Doctor S. Bonaventurae, Romae 1874*. p. 61, et seqq.

S. Doctor omnino contrarius est etiam errori Averroistorum, qui unitatem intellectus agens in omnibus hominibus statuebant. Affirmat enim, quod « hic error destruit totum ordinem vivendi et agendi » (Serm. de Dono intellectus, Suppl. Bonelli, t. III. col. 475), et manifestissime docet, in anima humana, quae ad imaginem Dei creata est, essentialiter esse potentiam intellectualem, quae propriam et activam virtutem ad elicendos varios actus intellectuales habet; unde lu-

superior tamen anima, quia facit ipsam meliorem. Et hoc dicit Augustinus nono de Trinitate, capitulo undecimo²: « Quemadmodum, cum per sensus corporum discimus corpora, fit eorum aliqua similitudo in animo nostro: ita cum Deum novimus, fit aliqua similitudo Dei; illa notitia tamen inferior est, quia in inferiore natura est ».

men quoddam creatum apte vocari potest. Hoc docet II. Sent. d. 24. p. 1. a. 2. q. 4; et p. II. a. 4. q. 4. in corp., ubi dicit, quod « ratio superior non solum habet indicare secundum leges aeternas, sed etiam habet indicare secundum lumen proprium et secundum lumen sibi in inferiori acquistum ». Cfr. d. 17. a. 1. q. 4. 1. ad 6; Hexaem. Serm. 12, et passim; cfr. etiam Alex. Hal., S. p. III. q. 27. m. 4. a. 2. et p. II. q. 26. m. 2. a. 3. — Locis ergo *immediatum* et *proximum* principium actuorum intellectualium sit anima potentia, sive lumen creatum naturaliter menti inditum, tamen iuxta sententiam scholasticorum communem *veritas, certitudo et infallibilitas cognitionis humanae* refundi debet in primam et increatam veritatem, quae est omnium rerum et intellectuum prima causa efficientis, exemplaris et finalis. Unde recte dicitur, quod intellectus creatus omnia vera cognoscat in *rationibus aeternis*, non ut in *objeto prius cognito*, sed ut in *cognitionis principio*, sive ut verbis Alex. Hal. (S. p. I. q. 2. m. 3. a. 1. ad 1) utatur, non in *rationibus*, sed per eas. Ita S. Thom., S. I. q. 84. a. 5; q. 88. a. 3. ad 4; q. 42. a. 41. ad 3; q. 46. a. 6. ad 1; IV. Sent. d. 49. q. 2. a. 7. ad 9; S. c. Gent. III. c. 47; de Veritate q. 1. a. 4; q. 10. a. 41. ad 12; Quodl. 10. q. 4. a. 7. et alibi. — Alex. Hal., S. p. III. q. 27. m. 4. a. 2. ad 4. — Scot., I. Sent. d. 3. q. 4. praesertim n. 48-23. — Richard, a Med., II. Sent. d. 24. a. 2. q. 4; aliquid multi.

Fundamentalis huius doctrinae ratio, quae communiter ab antiquis scholasticis proponitur, haec est, quod inveniat Veritatis lux secundum similitudinem refutetur in *veritate creatu*, sive haec accipitur in sensu obiectivo, sive subiectivo. De veritate creatu in sensu obiectivo dicit S. Bonav. (Hexaem. Serm. 12): « In qualibet creatura est refulgentia divini exemplaris, sed cum tenebris permixta ». In sensu subiectivo veritas creata est ipsum mentis lumen creatum, quod est impressio quadam primae veritatis, cuius similitudo refutetur in intellectu nostro, qui, ut imago Dei, « fert in se a sua origine lumen virtutis divini » (S. Bonav. II. Sent. d. 16. a. 4. q. 1; cfr. S. Thom. Expos. in Psal. 34; S. I. q. 105. a. 3).

Ratio secunda est, quod Deus non tantum lumen intellectus ad exemplar divinum creat et conservat, sed etiam ad actus eiusdem concurrit, dum immediate unum movet et dirigit. Etiam haec ratione actus intellectus a Deo dependere et in eum debere aliquo modo refundi, est sententia communis antiquorum scholasticorum; cfr. S. Thom., S. I. q. 103. a. 3; I. q. 10. a. 4. — Scot., pluribus in locis, collectis ad Hieron. de Montefortino in Sum. Scoti, Romae, 1728, p. I. q. 3-5. — Iste concursus divinus non immrito quedam illuminatio Dei immediata vocari potest, ut bene docent Em. Card. Zigliare in opere: *Della Luce intellettuale IV. c. 12*, et P. Kleutgen in libro: *Philosophie der Vorzeiten* t. I. 4. Abth. n. 60; cfr. etiam S. Thom. in Ioan. c. 4. lect. 3. n. 2; S. III. q. 5. a. 4. ad 2; S. I. q. 79. a. 4; *Quaest. unica de anima* a. 5. ad 9; Opusc. 73 supra Boeth. q. 1. a. 4. et alibi.

Hanc cooperationem divinam sive illuminacionem multum urgent et S. August. et S. Bonav. Mens Doctoris Seraphici de

¹ Ex mss. et edd. 1, 2, 3, 6 adieciunt *tamen*.

² Num. 16; in quo textu pluribus codicibus ut A G F G H K L O R S T U V W Y aa ee ff similitudine pro similitudo Dei.

hac re, sexcentes breviter expressa, fuse declaratur anecdota quadam questione disputata, a P. Fidele a Fanno reperta et quod partem principalem in lucem edita (Ratio novae collectionis etc. Taurini, 1874, p. 222). Hanc questionem integrum, additis aliis documentis inceditum tum ipsum Bonav., tum trium eiusdem discipulorum, nempe Matthaei ab Aquasparta, Ioan. Pechamii et cuiusdam Eustachii, Deo favente, libro speciali proxime in lucem dabitum, quo tum sententia S. Doctoris penitus declarabitur, tum demonstrabitur. B. Albertum M. aliquos antiquos omnino cum ipso Seraphico consentire, nec S. Thom. in re principali contrarium docere.

Hic præsuppositus, verba: « Deus est præsens omni intellectui per veritatem », nullam faciunt difficultatem, præserim cum ab ipso S. Doctor interpretatio Ontologistarum explicite reprobetur (Il. Sent. d. 10. a. 4. q. 1. ad 1, et ibid. d. 3. p. II. a. 2. q. 2. ad 3. 4.). Egregie sinceram suam sententiam explicat infra d. 17. p. I. q. 4 in corp., ubi cum S. August. distinguit cognitionem per speciem a rebus materialibus abstractam ab illa cognitione, qua fit per veritatem, id est « per similitudinem infusam vel innatam »; et ad: « Utroque autem, quae sic cognoscuntur, dicuntur ab Augustino cognosci in veritate ». De similitudine vel habitu innato cfr. Il. Sent. d. 39. a. 4. q. 2. — Recte S. Doctor (ad 5.) negat, Deum cognoscere per similitudinem ab ipso abstractum, quia de Deo non habemus conceptum nisi analogum et aliunde formatum. Etiam S. Thom. (Il. Sent. d. 3. q. 4. a. 1. ad 3.) docet: « Non dicimus cognoscere ea (Deum et Angelos) per abstractionem, sed per impressionem in intelligentias nostras ». Discipulus Albert. (hic a. 2. ad 2.) et Petr. a Tar. (hic a. 1. ad 4.).

III. In solut. ad 5. verba: « Intellexus noster informatur quadam notitia, quae est velut similitudo quaedam non abstracta, sive impressa », explicari possunt de specie sive impressa expressa, quam intellectus format ex *veritate creata* et animæ essentialiter impressa, de qua S. Doctor loquitur infra d. 17. p. II. q. 4. Non tamen excluditur, quod sub voce *notitia* intelligi possit etiam illa illuminatio divina, de qua supra locuti sumus. Hoc insinuare videntur alii loci S. Bonav., imprimis Il. Sent. d. 3. p. II. a. 2. q. 2. ad 4., ubi loquendo de cognitione Angelorum, sic concludit: « Adhuc est tertius modus cognoscendi, scilicet per effectus visibilis et per substantias spirituales et per *influentiam luminis connaturalis potentiae cognoscendi*, quod est similitudo quaedam Dei non abstracta, sed infusa, inferior Deo, quia in inferiori natura » etc. Cfr. etiam quae de scientia Christi dicti Il. Sent. d. 14. a. 2. q. 1. ad 1. In hoc sensu istum locum S. Augustini, a S. Bonav. hic laudatum, intelligit Fr. Eustachius, discipulus S. Bonav., Doctor Parisiensis sec. XIII, uti colligitur ex quadam quaestione anecdota ipsius proximo a nobis in libro supra memorato edenda.

IV. Hanc et sequentem questionem mire illustrat S. Bonav. in liner. mentis in Deum, et Hexaëm. Serm. 5. 10. — Alex. Hal. S. p. I. q. 2. m. 1. seqq. — Scot., hic q. 1. — S. Thom., hic q. 1. a. 1; S. I. q. 12. a. 12. — B. Albert, I. Sent. d. 1. a. 15.; S. p. I. tr. 3. q. 13. m. 1. et q. 14. m. 4. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 1. — Richard. a Med., hic p. I. a. 1. q. 1. — Egid. B., hic q. 1. princ. q. 1. — Henr. Gand., S. a. 33. — Dionys. Carth., hic q. 1. — Biel, I. Sent. d. 2. q. 9. et d. 3. q. 2. 3.

QUESTIO II.

Utrum Deus sit cognoscibilis per creaturas.

Secundo quaeritur, utrum Deus sit cognoscibilis per creaturas. Et quod non, videtur.

1. Quia via ad errorem non est via ad cognitionem; sed cognitio per creaturam est via erroris: ergo etc. Probatio minoris: Sapientiae decimo quarto¹: *Creaturae Dei sunt in deceptionem et in odium et in muscipulam pedibus insipientium. Praeterea, Augustinus de Libero Arbitrio² loquitur de his, qui occupantur in creaturis: « Dorsum ad Te vertentes, in corporali opere tanguum in umbra sua defiguntur ».*

2. Item, tenebra vel tenebosum non est via ad cognoscendum luminosum sive lucem³; sed creatura est tenebra, Deus autem est lux: ergo Deus non est cognoscibilis per creaturam.

3. Item, medium, per quod cognoscitur aliquid vel probatur de extremo, debet communicare in ali-

quo cum eo ad quod cognoscendum est⁴; sed Creato-r et creatura nihil habent commune: ergo Deus non cognoscitur per creaturas.

4. Item, omne medium, per quod ascenditur ad extremum, distat ab illo gradibus finitis⁵; sed omnis creatura quantumcumque nobilis distat a Deo gradibus infinitis, quia quantumcumque duplicatur, nunquam perveniet ad eius nobilitatem: ergo per creaturam non ascenditur in cognitionem Dei.

CONTRA: 1. Sapientiae decimo tertio⁶: *A magnitudine speciei et creature cognoscibiliter poterit Creator horum videri.* Unde Isidorus de Summo bono⁷: « Ex pulchritudine circumscriptae creature pulchritudinem suam, quae circumscribi non potest, facit Deus intelligi ».

2. Item, ratione ostenditur sic: contingit non solum effectum cognosci per causam, sed etiam cau-

¹ Vers. 41, ubi contra mss. et ed. 1 legit Vulgata: *Quoniam creature Dei in odium factae sunt et in tentationem animalium hominum et in muscipulam etc. Cum haec lectio conveniat Vat. eo excepto, quod habet *deceptionem* loco *tentationem*.*

² Libr. II. c. 16. n. 43: *Tanquam enim dorsum ad Te ponentes in carnali opere velut in umbra sua defiguntur.*

³ Aristot., I. Poster. c. 21. (25): *In privativa autem negativa proposicio universalis, affirmativa autem negativa prior et notior (per affirmativam enim negativa nota) et prior affirmativa est, sicut esse prius est non esse.* Et III. de Anima, text. 25. (c. 6.) docet, privationes non cognoscit nisi per contraria, scilicet per cognitionem habitus. Cfr. etiam II. de Caelo, text. 18. (c. 3.).

⁴ Aristot., I. Poster. c. 7: *Nam ex eodem genere oportet*

esse extrema et media. Idem ait X. Metaph. text. 22. (IX. c. 7.). Et III. de Part. Animal. c. 1: *Nam et medium particeps utriusque extremi est.* — *Extremum* est nomen logicale significans subiectum vel praedicatum conclusionis, pro quorum nexus cognoscendo medium adhibbit vocatur *terminus medium*. — Vat. contra codd. et ed. 1 post *cum eo minus bene omittit ad.*

⁵ Cr. Aristot., I. Poster. c. 15. seqq. (c. 19. seqq.), ubi simile ostendit respectu ipsius demonstrationis. — Paulo infra ope mss. loco *dupliciter*, *nunquam pervenient substitutum duplicatur*, *nunquam perveniet*; supple creatura. Cod. 1 propositionem maiorem formaliter melius exhibet *Item nullum medium... gradibus infinitis.* In conclusione plures codd. ut K T etc. ad loco in.

⁶ Vers. 5.

⁷ Sive Sement. I. c. 4.

sam per effectum¹: ergo si Deus est causa operans secundum suam nobilitatem, et creature effectus, poterit Deus cognosci per creaturam.

3. Item, sensibile est via cognoscendi intelligibile²; sed creature sensibilis, Deus intelligibilis: ergo per creaturam est devenire in cognitionem Creatoris.

4. Item, contingit simile cognosci per simile³; sed omnis creatura est similis Deo vel sicut vestigium, vel sicut imago: ergo per omnem creaturam contingit cognosci Deum.

Quaeritur ergo, quae differentia sit inter vestigium et imaginem; et cum in omni creatura sit vestigium, quaeritur, quare non similiter imago, et secundum quid attendatur⁴ vestigium.

CONCLUSIO.

Deus per creature naturali rationis lumine cognosci potest.

RESPONDEO: Dicendum, quod, quia reluet causa in effectu, et sapientia artificis manifestatur in opere, ideo Deus, qui est artifex et causa creature, per ipsam cognoscitur.

Et ad hoc duplex est ratio, una est propter *convenientiam*, alia propter *indigentiam*: propter *convenientiam*, quia omnis creatura magis dicit in Deum quam in aliquod aliud; propter *indigentiam*, quia, cum Deus tantum lux summe spiritualis non possit cognosci in sua spiritualitate ab intellectu quasi materiali, indiget anima cognoscere ipsum per creaturam⁵.

1. Ad illud quod obiicitur, quod cognitio creature est via in errorem; dicendum, quod dupl. ratio est cognoscere creaturam: vel quantum ad *proprietas speciales* et⁶ que sunt *imperfectionis*, vel quantum ad *conditiones generales*, que sunt

¹ Vide Aristot., I. Poster. c. 10. (c. 13.) et II. Poster. c. 17. (c. 14.). — In hac propositione auctoritate mss. et ed. addimus *etiam*.

² Cfr. Aristot., III. de Anima, text. 39. (c. 8.): Formis sensibiliibus innaturam intelligibili... atque idcirco, qui nihil sentit, nihil discere vel comprehendere potest. — Mox post *creature* et post *Deus* supple cum Vat. est.

³ Aristot., VI. Topic. c. 1. (c. 2.) loquendo de metaphora ait: Nam metaphora quodammodo notum facit id quod significatur, *proper* (per) *similitudinem*. Ibidem et hanc definitiōnem imaginis, de qua S. Bonav. paulo infra agit, inventies: Nam imago id est, cuius generatio per imitationem est. Cfr. etiam II. Prior. c. 27. et 28. (29. et 30.), ubi Aristot. agit de iconibus (*τίχει*, i. e. simile, verisimile, consentaneum) et *signis*, que si certissima sint, ab ipso *indicia*, (a Commentatoribus *vestigia vel prodiga*) nominantur; et Dionys., de Caelest. Hierarch. c. 1.

⁴ Vat. sibi non constans contra mss. et ed. I. attenditur.

⁵ Interpolatum et non aptam Vat. lectionem: *quasi materiali luce indiget anima, ut cognoscat ipsum, scilicet per creaturam* castigavimus ex mss. et ed. I. Cod. O pro materiali habet *naturaliter*.

completionis; si autem quantum ad speciales conditiones et *imperfectionis*: aut *attribuendo* Deo, aut *substitutione removendo*. Primo modo est via erroris, secundo modo via cognitionis; et sic cognoscitur Deus per ablationem.

Si autem cognoscatur quoad conditions *perfectionis*, sic potest esse dupliciter, sicut pictura dupl. ratio cognoscitur: aut sicut *pictura*, aut sicut *imago*; unde aut sisitur in pulchritudine creature, aut per illam tenditur in aliud. Si primo modo, tunc est via deviationis; unde Augustinus in libro de Libero Arbitrio⁷: « Vae his qui nutus tuos pro Te amant et oberrant in vestigis tuis et derelinquent Te ducem ». Si secundo modo, prout est via in aliud, sic est ratio cognoscendi per superexcellentiam, quia omnis proprietatis nobilis in creatura Deo est attribuenda in summo; et sic patet illud⁸.

2. Ad illud quod obiicitur, quod tenebrosum medium non est via cognoscendi lucem; dicendum, quod est oculus bene dispositus et oculus lippus. De oculo bene disposito verum est, sed non de lippo, cui nubes obtengens vel terra suspiciens lumen claritatem est medium videndi solem; sic intellectu nostro, qui se habet sicut oculus noctuae ad manifestissima naturae⁹.

3. Ad illud quod obiicitur de defectu communitalis, dicendum, quod¹⁰ non est commune per *univocationem*, tamen est commune per *analogiam*, quae dicit habitudinem *duorum ad duo*, ut in nauta ex doctoro, vel *unius ad unum*, ut exemplaris ad exemplatum.

4. Ad illud quod obiicitur, quod semper sunt infiniti gradus; dicendum, quod ascensus in Deum potest esse dupliciter: aut quantum ad *aspectum praesentiae*; et sic quaelibet creatura nata est ducere in Deum, nec sic sunt infiniti gradus; aut quantum ad *aequalitatem equiparantiae*; et sic verum est, quod sunt infiniti, quia bonum creatum, quantum-

⁶ Ex fere omnibus mss. et ed. I. hic. et paulo infra post *speciales conditions* addidimus *et*, pro quo cod. I primo loco habet *id est*, secundo loco *quae sunt*. Dein cod. O Z quantum ad *proprietas generales* et *quae sunt*. Mox mss. cum ed. I contra Vat. post si addicunt autem et post *imperfectionis* omitunt *hoc est dupliciter*.

⁷ Lib. II. c. 16. n. 43.

⁸ De tripli cognoscendi Deum via, scil. causalitatis, motionis et superexcellentiae cfr. Dionys., de Div. Nom. c. 6. et infra dub. 4.

⁹ Supple: tenebrosum (seu creatura) est medium cognoscendi lucem sive Deum. De comparatione intellectus cum oculo noctuae cfr. Aristot., II. Metaph. text. 4. (I. brevior, c. 4.): Sic ut noctis coruscum oculi ad lucem diei se habent, sic et animae nostrae intellectus ad ea quae sunt omnium naturae manifestissima (ed. Veneti. 1489).

¹⁰ Vat. praeter fidem mss. et ed. I addit si. Paulo post pauci codi. ut XY cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 non bene *ductore pro doctore*. Cfr. d. 25. a. 2. q. 1. in corp., ubi idem exemplum explicatur, et II. Sent. d. 16. a. 4. q. 1. in corp., ubi exemplum de *nauila et auriga* occurrit.

cumque duplicatum, nunquam aequiparatur in creato.

Primus autem gradus quantum ad ascensum ad aspectum praesentiae est in consideratione visibilium, *secundus* in consideratione invisibilium, ut animae vel alterius substantiae spiritualis; *tertius* est ab anima in Deum, quia «imago ab ipsa veritate formatur et Deo immediate coniungitur»¹.

Ad illud quod ultimo queritur de *differentia vestigii et imaginis*, quidam assignant², quod vestigium est in sensibilibus, imago in spiritualibus. Sed ista distinctio et positio non valet, quia vestigium est etiam in spiritualibus. Nam unitas, veritas, bonitas, in quibus consistit vestigium, sunt conditiones maxime universales et intelligibles.

Alii³ dicunt, quod vestigium dicitur, quia res praesentia secundum partem, sed imago secundum totum. Sed haec iterum differentia non valet, quia, cum Deus sit simplex, non habet representans secundum partem; cum iterum sit infinitus, a nullu omnino creatura, etiam a toto mundo non potest representari secundum totum.

Et ideo intelligendum, quod cum creatura ducat in cognitionem Dei per modum *umbrae*⁴, per modum *vestigii* et per modum *imaginis*, differentia eorum *notior*, a qua etiam denominatur, accipitur penes modum representandi. Nam *umbra* dicitur, in quantum representat in quadam elonga-

tione et confusione; *vestigium*, in quantum in⁵ elongatione, sed distinctione; *imago* vero, in quantum in propinquitate et distinctione.

Ex hac differentia colligitur *secunda*, quae est penes conditiones, in quibus attenduntur haec. Nam creature dicuntur *umbra* quantum ad proprietates, quae respiciunt Deum in aliquo genere causea secundum rationem⁶ indeterminata; *vestigium* quantum ad proprietatem, quae respicit Deum sub ratione triplicis cause, efficientis, formalis⁷ et finalis, sicut sunt unum, verum et bonum; *imago* quantum ad conditiones, quae respiciunt Deum non tantum in ratione cause, sed et obiecti, quae sunt memoria, intelligentia et voluntas.

Ex his concluduntur *aliae duae differentiae*: quantum ad ea ad quae *ducunt*; nam creatura ut *umbra* ducit ad cognitionem *communum*, ut *communia*; *vestigium* in cognitionem *communum*, ut *appropriata*; *imago* ad cognitionem *propriorum*, ut *propria*⁸.

Aīa differentia est penes ea in quibus *reperiuntur*. Quoniam enim omnis creatura comparatur ad Deum et⁹ in ratione causae et in ratione triplicis cause, ideo omnis creatura est umbra vel vestigium. Sed quoniam sola rationalis creatura comparatur ad Deum ut obiectum, quia sola est capax Dei per cognitionem et amorem: ideo sola est imago.

SCHOLION.

I. Deum non immediate in se nec a priori a viatoribus cognoscit, sed per ea quae ab ipso facta sunt, post Concilium Vaticanicum (*de Fide* can. 1. de Revelacione) in dubium vocari nequit. Hic canon: Si quis dixerit, Deum unum et verum, Creatorem et Dominum nostrum, per ea quae facta sunt, naturali rationis humanae lumine certe cognoscere non posse, a.s., omnino convenit cum doctrina Seraphici Doctoris. — In fine questionis iuxta textum a nobis reformatum intellectus humanus vocatur *quasi materialis*, quod intelligentum est in comparatione ad puram spiritualitatem divinam. In hoc sensu S. Bonav. (I. Sent. d. 37. p. 1. a. 2. q. 1. ad 4.) dicit: Nam nihil est omnino spirituale, nisi solus Deus, sicut dicit Augustinus de Moribus Ecclesiarum (vet potius Genadios de Dogm. Eccles. c. 2.): Solus Deus est incorporeus, quia omnia reptit.

II. Quod vestigium Trinitatis in omni creatura inveniatur, est sententia communis. Omnis enim creatura, quatenus habet in se *unum esse*, distinctum a qualibet alio, respicit Deum ut

causam efficientem; quatenus habet *verum esse*, respicit ipsum ut causam exemplarem; quatenus habet *bonum esse*, respicit eundem ut causam finalem. — Differentiam inter *imaginem* et *vestigium* non omnes eodem modo assignant. S. Doctor, ut ex textu apparet, quadruplicem dat differentiam, cui S. Thomas aliam adiungit (S. I. q. 45. a. 7.). Scutus autem contra verba S. Thomae aliquas difficultates afferit (hic q. 3.). De hoc doctrina cfr. Ipse S. Doctor, hic dub. 3; II. Sent. d. 35. a. 2. q. 4; Breviloq. p. II. c. 1. 42; Hexaem. Serm. 12. — Alex. Hal., S. p. II. q. 8. per totam et q. 7. m. 7; p. I. q. 18. m. 1. 5. — Scot., hic q. 5. 9. — S. Thom., hic q. 2. a. 4. 2. 3; S. I. q. 45. a. 7. — B. Albert., hic a. 14. 18. — Petr. a Tar., hic q. 3. a. 1. — Richard. a Med., hic a. 3. q. 2. — Durand., hic p. I. q. 4. — Dionys. Cart., hic q. 4. 5. — Biel, hic q. 9.

III. Plura de hac quæstione: S. Bonav., II. Sent. d. 3 p. II. a. 2. q. 2. — Alex. Hal., S. p. I. q. 2. m. 3. a. 4. et 2. — Scot., hic q. 1. 2. 3. — S. Thom., hic q. 4. a. 3; S. I. q. 2.

¹ August., 83 QQ. q. 51. n. 2. dicit: Quare cum homo possit participes esse secundum interiorum hominem, secundum ipsum ita est ad imaginem, ut nulla natura interposita formetur, et ideo nihil si Deo coniunctus. Et auctor libri de Spiritu et anima, c. 41: Quae (mens) ita facta est ad imaginem Dei, ut nulla interposta natura ab ipsa veritate formetur.

² Addit Vat. clarificatio gratia *talem differentiam*, quae tamen verba desunt in mss. et ed. 4.

³ Vat. contra mss. et ed. 4 addit autem. Paulo post plures codd. ut S V X bū omittunt *differentiam*, pro quo ed. 4 habet *distinctio*.

⁴ Vat. addit *et*, quod deest in mss.

⁵ Auctoritate mss. et ed. 4 hic et immediate post substitutum *quantum in pro quadam*. Nox cod. Q post *sed addit cum*.

S. Bonav. — Tom. I.

⁶ Ope mss. et ed. 1 expunimus hic a Vat. additum *causaem*.
⁷ Intellige de causa formalis *extrinseca* sive de exemplari, non de causa formalis *intrinseca*. Cfr. infra d. 8. p. I. a. 1. q. 4. 1. ad 2.

⁸ lucta sententiam *communum* attributa divina distinguunt in *communia* ut *communia* sive *communia simpliciter*, quae sunt essentia, ut esse, vivere, intelligere; *communia ut propriaria*, quae sunt illa *essentia*, quae nos uni personae prae alia tribuum, ut potentiam Patris, sapientiam Filii, beatitudinem Spiritus sancto; *propria* sunt paternitas, filiatio et spiroratio.

⁹ Supplevimus ex plurimis codd. et ed. 1 particulam *et*, qua distinctior redditur lectio. Paulo post cod. Z loco *vel bene ponit et*.

a. 2. et 3. — S. c. Gent. l. c. 13. — B. Albert., hic. a. 2. et 3; S. p. l. tr. 3. q. 45. m. 4. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 4. — Richard. a Med., hic a. 4. q. 4. et a. 2. q. 4. — Henr. Gand., S. a. 24. q. 6. — Durand., hic p. l. q. 4. — Dionys. Carth., et Biel sicut in praec. quaest.

QUÆSTIO III.

Utrum homo in omni statu cognoscat Deum per creaturas.

Tertio quaeritur, utrum cognitionis Dei per creaturas sit hominis quantum ad omnem statum. Quod sit hominis quantum ad *primum statum*, sic ostenditur.

1. Homo in statu innocentiae non cognoscet Deum facie ad faciem: ergo si cognoscet Deum, cognoscet per effectum, ergo per vestigium, ergo per creaturam.

2. Item, in homine in statu innocentiae cognitionis sensibili non erat in impedimentum, sed in admiculum cognitionis intellectivae; sed intellectiva cognitionis, propter quam factus est homo, est cognitionis Dei: ergo omnis cognitionis sensibili in primo homine ordinabatur ad hanc; sed cognitionis Dei per admiculum sensibili est cognitionis per creaturam: ergo etc.

Item, quod sit hominis quantum ad *statum beatitudinis*, videtur:

1. Quia Beati cognoscunt creaturam, sed non sint in illa, sed referunt ad Deum: ergo cognoscunt Deum per creaturam.

2. Item, beatae¹ animae laudant Deum per creaturas; sed laudare Deum per creaturas est cognoscere per creaturas: ergo etc.

SED CONTRA: quod non sit *hominis instituti*, sic ostenditur.

1. Cognitionis per vestigium est cognitionis per medium; « sed mens, ut dicit Augustinus², immediate ab ipsa veritate formatur »: ergo talis cognitionis non convenit humanae naturae quantum ad illum statum, nec etiam quantum ad alium.

2. Item, non est rectus ordo, quod propinquius perveniat in finem per medium magis distans; sed homo in statu primo erat propinquior Deo ceteris aliis³ creaturis: ergo non conveniebat ei pervenire in cognitionem Dei per alias creaturas.

Item, quod non sit hominis talis cognitionis quantum ad statum *beatitudinis*, videtur.

1. Quia cognitionis per vestigium est cognitionis per manuductionem: ergo non est cognitionis perfecta, ergo

est ex parte⁴: ergo non manet in Beatis, quia in ipsis evanescit quod est ex parte.

2. Item, vestigium sive creatura est sicut scala ad ascendendum vel sicut via ad pervenendum ad Deum; sed cum pervertum est ad terminum, non est usus viae ulterius⁵: ergo similiter, cum homo sit sursum, non indiget scala; sed cognitionis Beatorum immediate est in Deum: ergo non est per creaturas.

CONCLUSIO.

Deus in creaturis cognoscitur a comprehensoribus perfecte, a viatoribus semiplene; sed per creaturas proprie cognoscitur a viatoribus, aliter autem ante, aliter post lapsum.

RESPONDEO: Ad intelligentiam⁶ praedictorum nondum, quod aliud est cognoscere Deum in creatura, aliud per creaturam. Cognoscere Deum in creatura est cognoscere ipsum praesentem et influentiam in creatura⁷. Et hoc quidem est viatorum semiplene, sed comprehensorum perfecte; unde dicit Augustinus in fine libri de Civitate Dei⁸, quod tunc expresse Deus videbitur, quando Deus erit omnia in omnibus. Cognoscere autem Deum per creaturam est elevari a cognitione creaturae ad cognitionem Dei quasi per scalam medianam. Et hoc est proprie viae⁹ Deum, sicut dicit Bernardus ad Eugenium¹⁰.

Aliter tamen convenit homini in statu naturae¹¹ institutae, et¹² naturae lapsae: quia in statu primo cognoscet Deum per creaturam tanquam per *speculum clarum*; sed post lapsum cognovit tanquam per *speculum et aenigma*, sicut dicit Apostolus primae ad Corinthios decimo tertio¹³, propter obnubilationem intellectus et peiorationem rerum.

Ad illud ergo quod obicitur de statu *beatitudinis*, dicendum, quod, sicut dictum est, beatorum non est cognoscere per creaturas, sed potius in

¹ Sola Vat. praemittit *omnes*.

² Vide supra q. 2. ad 4. — In quo textu cod. Y post ipsa addit *prima*.

³ Fide plurimorum codd. ut A C F H I K L N O S T U etc. et ed. 4 addidimus *aliis*, et mox post *pervenire* substituimus in loco *ad*.

⁴ Praferimus succinctiorem lectionem mss. et ed. 4 lectioni Vat., in qua possit *perfecta* addiit *et si non est cognitionis perfecta et post parte adiungitur et si est ex parte*. Argumentum hoc innititur verbis Apostoli 1. Cor. 13, 10: Cum autem venit quod perfectum est, evanescit quod ex parte est.

⁵ Mendum Vat. *alterius* loco *alterius* correxiimus ex mss. et ed. 1, sicut et paulo post substituimus *sit pro est* et *sed pro*

⁶ nam. — In hoc arguento aliquidur ad verba S. Bernard., V. de Consid. c. 4: *Sane hac scala cives non indigent, sed exiles.*

⁷ Vat. contra mss. *intellectum*.

⁸ Codd. L O *creataram*. Mox cod. W post *quidem addit cognoscere*, ed. 4 autem post *est addit viatorum et comprehensorum*.

⁹ Libr. 22. c. 30. n. 4: Vacabimus in aeternum, videntes quia ipse est Deus, quo pleni erimus, quando ipse erit omnia in omnibus. — In quo textu plures mss. ut A I T etc. cum ed. 4 quonodo pro *quando*.

¹⁰ Libr. V. de Consid. c. 4.

¹¹ Cod. X *quam loco et*.

¹² Vers. 12.

Distinctio
ostendit.

Conclusio 1.

Conclusio 2.

Conclusio 3.

Conclusio 4.

Conclusio 5.

Conclusio 6.

Conclusio 7.

Conclusio 8.

Conclusio 9.

Conclusio 10.

Conclusio 11.

Conclusio 12.

Conclusio 13.

Conclusio 14.

Conclusio 15.

Conclusio 16.

Conclusio 17.

Conclusio 18.

Conclusio 19.

Conclusio 20.

Conclusio 21.

Conclusio 22.

Conclusio 23.

Conclusio 24.

Conclusio 25.

Conclusio 26.

Conclusio 27.

Conclusio 28.

Conclusio 29.

Conclusio 30.

Conclusio 31.

Conclusio 32.

Conclusio 33.

Conclusio 34.

Conclusio 35.

Conclusio 36.

Conclusio 37.

Conclusio 38.

creaturis. Et rationes, quae videntur probare con-
trarium, non probant, sed potius, quod cognoscatur
ab eis in creaturis.

1. Ad illud quod obiicitur de statu *innocentiae*,
quod mens immediate formatur etc.; dicendum, quod
duplex est medium, scilicet *efficiens* et *disponens*.

De primo medio debet intelligi quod dixit Augustinus, sed de secundo non¹; quoniam Deus est me-
dium *efficiens* et *obiectum ipsius mentis*. Illud autem
verbum dicit Augustinus contra philosophos, quorum
opinio erat, quod mens non coniungeretur primo²
immediate, sed mediante aliqua intelligentia.

2. Ad illud quod obiicitur, quod non est rectus
ordo; dicendum, quod duplicitate potest considerari
homo: vel ens in *se*, vel *extra*. Primo modo non
pervenit per creaturas a se in Deum, sed ens extra
se per cognitionem creaturarum recolligitur in se et
elevatur supra se³.

Vel dicendum, quod aliae creaturae possunt ^{Alia solutio.}
considerari ut res, vel ut signa. Primo modo sunt
inferiores homine, secundo modo sunt media in de-
veniente sive in via, non in termino, quia illae non
perveniunt, sed per illos pervenit homo ad Deum,
illis post se relictis.

S C H O L I O N .

1. Quoad distinctionem inter cognoscere Deum in creatura
et per creaturam, quae habetur in corp., cfr. III. Sent. d. 34.
a. 2. q. 1. ad 5; Itinerar. mentis, c. 4. Consentanei Petr. a
Tars., hic q. 4; Richard. a Med., hic a. 2. q. 3. — Item verba
in fine corp. occurrentia: « propter obnubilationem intellectus
et peturbationem rerum » approbarunt et amplius explicarunt
a S. Thom., S. I. q. 94. a. 4., ad 3. et ab Alex. Hal., S. p. 1.
q. 2. m. 2. a. 4.

De duplici medio, scil. efficiente et disponente (in solut. ad 2.),
clarius mentem suam explicit Seraphicus II. Sent. d. 3. p. II.
a. 2. q. 2. ad 6. his verbis: « Augustinus vult, quod inter mem-
tem et Deum non cadit medium, scil. in ratione cause effi-
cientis vel influentis, cadit tamen medium manuductionis, quod
tamen non habet rationem modi proprii, quia magis subservit
potentiae cognoscendi, quam praesit ». Plura de triplici medie
Deum videndi invenies II. Sent. d. 23. a. 2. q. 3. ad 7. Con-
cordant S. Thom., S. q. 94. a. 4. ad 3. et Alex. Hal., S. p. 1.
q. 2. m. 3. a. 4. ad 3.

II. Quoad ordinem argumentorum et solutionem notandum,
quod S. Doctor hic non tenet consuetum modum, quia pro
triplici statu etiam triplex responsio datur, ita ut nonnulla ar-
gumenta respectu unius status sint vera, respectu aliorum
falsa. Argumenta prima affirmativa recte probant illam con-
clusionem, quod homo in statu *innocentiae* cognovit Deum per
creaturas; duo argg. sequentia ab ipso. S. Doctor in solut.
prima quoad beatos reprobarunt; item argg. 1. et 2. sub *Contra*
in solutione ultima refelluntur. Duo vero ultima vera sunt quoad
beatos.

III. De tota questione: Alex. Hal., S. p. 1. q. 2. m. 2. a.
4. et m. 3. a. 4. et p. II. q. 92. m. 2. a. 4. et 2. — S. Thom.,
S. I. q. 12. a. 11. et q. 94. a. 4. — B. Albert., hic. a. 13. — Petr.
a Tars., hic q. 3. a. 2. — Richard. a Med., hic. a. 2. q. 3. (de
beatibus); II. Sent. d. 23. a. 2. q. 1. (de statu *innocentiae*); ibid.
d. 24. a. 3. q. 5. (de praesenti statu). — Egid. R., hic 2. princ.
q. ult.

QUAESTIO IV.

Utrum trinitas personarum cum unitate essentiae naturaliter per creaturias cognosci possit.

Quarto et ultimo quaeritur, quid sit de Deo
cognoscibile per creaturas. Et dicit Apostolus⁴, quod
semipeterna virtus et divinitas. Et quaeritur, utrum
per creaturas possit cognosci personarum pluralitas.
Et videtur quod sic.

1. Quia philosophi non habuerunt cognitionem de
Deo nisi per creaturas, et cognoverunt Trinitatem:

ergo etc. *Minor* patet per Augustinum de Civitate
Dei⁵: « Philosophi tripartitam dicunt esse philoso-
phiam », in qua est cognitio Trinitatis.

2. Item, magi defecerunt in *tertio signo*, Exodi
octavo⁶; et exponit, quod defecerunt in cogni-
tione tertiae personae; aut ergo quantum ad *propria*
aut quantum ad *appropriata*. Non quantum ad ap-

Ad opposi-
tam.

¹ Ita cod. F; Vat. autem, transpositis verbis *disponens* et
efficiens, consequenter habet *De primo medio non debet intel-
ligi quod dicit Augustinus, sed de secundo, quoniam. Prae-
ferimus lectionem* cod. F, quia ceteri codi. et edd. 2., 3., 6 cum
ipso F legunt *De primo medio debet... de secundo non*, licet
cum Vat. in transpositione verborum *disponens* et *efficiens* con-
veniant; sed in lectione codi. sensus est falsus, ut tum ex sub-
nexus tum ex aliis locis S. Doctoris in Scholio citatis colligatur.

² Supple: principio, — Vat., refragantibus mss. et ed. I.,
aeternae veritati pro primo.

³ Sensus est: homo consideratus *ut ens in se*, i. e. sub-
stantia, immediate referatur ad Deum eiusdem cognitionem,
qua, ut in praecedentis obiectionis solutione et supra q. 2. ad
4. dictum est, inter substantiam animae et Deum nullum cadit
medium. Homo consideratus *ut ens extra se*, i. e. res exteriores per-
cipiens, *recolligitur in se*, i. e. res exteriores per-
cipiendo trahit ipsas intra se et ad reflexionem excitatur, et

per mentes suas operationes tum respectu sui tum respectu
rerum exteriorum cognitarum *elevatur supra se* i. e. ad Dei
cognitionem.

⁴ Rom. 1. 20.

⁵ Libr. XI. c. 25: Hinc philosophi sapientiae disciplinam
tripartitam esse voluerunt. — Ex cod. U adiungimus glossam
dicta Augustini exponens: *cui haec sunt adscribenda, nisi crea-
tori omnium creaturarum, datori intelligentiae, amorum in-
spiratori (ex August. loc. cit.)? Unde vult dicere, quod naturalis
philosophia est de his quae pertinent ad conditionem naturae;
rationalem de his quae pertinent ad rationem et intelligentiam;
moralis de his quae pertinent ad amorem. Ideo naturalis
adscribitur auctori Patri, rationalis sapientiae Filio, moralis
amori seu bonitati Spiritus sancti.*

⁶ Vers. 18. Expositionem huius loci vide apud Lyranum
et Magistrum, hic in fine c. 2.

propriata, quia bonitas maxime nobis rehuet in creatura: ergo quantum ad propria: ergo saltem duas personas cognoverunt.

3. Item, hoc idem¹ videtur per rationem: quia vestigium, cum dicat distinctionem, est ratio cognoscendi Deum distinctive sive in distinctione; sed non est in Deo nisi distinctio personarum: ergo per vestigium potuerunt cognoscere distinctionem personarum.

4. Item, per imaginem est cognitio Trinitatis quantum ad ordinem, distinctionem et aequalitatem; sed cognitio per imaginem est cognitio per creaturam: ergo per creaturam potuerunt cognoscere Trinitatem.

5. Item, difficilior est cognitio proprietatum occultarum creaturae quam cognitio pluralitatis personarum, quia illa non capitur nisi a magnis et subtilibus, haec autem capitur etiam² a rudibus et insipientibus: ergo si potuerunt per proprietates creaturarum visibles pervenire ad invisibilis, multo fortius ad cognoscendum, personas esse phares. Et hoc est quod dicitur Sapientiae decimo tertio³: *Si enim tantum potuerunt scire, ut possent saeculum aestimare, quomodo huius Dominum non facilius invenerunt?*

CONTRA: 1. Cognitio Trinitatis est cognitio fidei; **Fundamenta**, sed cognitio fidei est⁴ de his quae sunt supra rationem; et quae sunt supra rationem non possunt cognosci per creaturas: ergo etc.

2. Item, non est nisi duobus modis⁵ de Deo cognoscere per creaturam, aut affirmando quod est in creatura vel simile, aut removendo; sed Trinitas non cognoscitur per remotionem, sed per positionem; sed in nulla creatura inventur pluralitas suppositorum cum unitate essentiae: ergo etc.

3. Item, lex scripta est super⁶ legem naturae, sive liber sacrae Scripturae super librum mundanae creaturae; sed nullus fide carens per sacram Scripturam venit in cognitionem pluralitatis personarum: ergo multo minus per librum mundanae creaturae.

CONCLUSIO.

Trinitas personarum non est cognoscibilis per creaturas, sed tantum trinitas appropriatorum, scilicet unitas, veritas, bonitas.

RESPONDEO: Dicendum, quod pluralitas personarum cum unitate essentiae est proprium divinae naturae solius, cuius simile nec reperitur in creatura nec potest reperiri nec rationabiliter cogitari: ideo nullo modo trinitas personarum est cognoscibilis Conclusio 1. per creaturam, rationabiliter ascendendo a creatura in⁷ Deum. Sed licet non habeat omnino simile, habet tamen aliquo modo quod creditur simile in creatura. Unde dico, quod philosophi nunquam per rationem cognoverunt personarum trinitatem nec etiam⁸ pluralitatem, nisi haberent aliquem habitum fidei, sicut habent aliqui haeretici; unde quae dixerunt, aut locuti sunt non intelligentes, aut fidei radio illustrati.

Est alia trinitas appropriatorum, scilicet unitatis, veritatis et bonitatis⁹, et hanc cognoverunt, quia Conclusio 2. habet simile.

4. Ad illud ergo quod obicitur, quod per tripartitum philosophiam cognoverunt philosophi Trinitatem; dicendum, quod verum est, quod per illud et per alia venerunt in¹⁰ cognitionem appropriatorum, credentes vero in cognitionem utrinque trinitatis.

2. Ad illud quod obicitur de tertio signo, dicitur et bene, quia sapientes ideo dicuntur defecisse in tertio signo, quia defecerunt in cognitione effectus potissimum¹¹ bonitatis, scilicet redemptoris.

3. Ad aliud dicendum, quod vestigium dicit distinctionem proprietatum essentialium, et huic respondeat trinitas appropriatorum, non propriorum sive personarum.

4. Ad illud quod obicitur de imagine, dicendum, quod est cognoscere animam secundum id quod est; et cognitio ista est rationis; vel secundum¹² quod imago; et cognitio ista est solus fidei.

Solutio op-
positorum.

¹ Vat., reluctantibus miss. et sex primis edd., omittit *idem*, pro quo cod. Z habet *ipsum*.

² Faventibus miss. et ed. 1, addidimus *etiam*, quod Vat. minus bene omittit. Nox cod. R post *si adiungit philosophi*, ac plurimi codd. ut A F G H I K R S T Y etc. post *creaturarum addunt rerum*, in qua lectione *creaturarum* falso positum est loco *creatrarum*.

³ Vers. 9, ubi Vat. post *scire* ponit *quod poteront saeculum mensurare, quomodo*.

⁴ Ed. 1 hic repetit *cognitio*. — De hoc arguento cfr. Dionys., de Div. Nom. c. 1. §. 2.

⁵ Cod. K satis bene adiungit *aliquid*, cod. X *Deum* ponit loco de *Deo*. Nox pharimi codd. ut A F G H I L O S T U X etc. *vel simile vel removendo*, pro quo Vat. *aut simile aut removendo*; sequitur codd. quod primam partem ponendo *vel simile*, et Vat. quod secundam retinendo *aut removendo*, quia in hac lectione membra divisionis et subdivisionis clarissim exhibentur. Cod. Y omittit *vel* et ed. 1 loco *vel* ponit *ut ante si-*

mile. — De hoc arguento vide Dionys., de Caelest. Hierarch. c. 2.

⁶ Plures codd. ut B S bb et ed. 1 hic et paulo post *supra*.

⁷ Ed. 1 ad. Cod. R paulo post loco *quod* habet et ac cod. T cernitur pro *creditur*.

⁸ Desideratur in Vat. *etiam*, quod tenem in miss. et ed. 1 habetur. Paulo post *Vat. unde qui dixerunt hanc Trinitatem aut*; omnes codd. cum ed. 1 in eo convenient, quod omittant *hanc Trinitatem*, dissident tamen inter se, quod alii cum Vat. habeant *qui dixerunt*, cod. I *qui hoc dixerunt*, alii ut O T etc. *quae dixerunt*, quos sequimur; ed. 1 tandem legit qui *aliquid inde dixerunt*.

⁹ Vat. praeter fidem miss. et ed. 1 minus apte *veritas, unitas et bonitas* et paulo post *habent*.

¹⁰ Vat. contra miss. et ed. 1 *ad.*

¹¹ Vat., obnubentibus miss. et ed. 1, minus bene *potissimum*. Nox cod. O ante *redemptionis* praemittit *incarnationis* et.

¹² Vat. contra plurimos codd. minus bene addit *id.*

5. Ad illud quod ultimo¹ obicitur, quod difficiens est cognoscere mundum; dicendum, quod istud intelligitur, supposito divino adminiculo; simpliciter autem loquendo falsum est. Ceteris enim disponeretur homo ad fidem, quam acquireret² cognitionem philo-

sophiae. Intellectus tamen noster plus potest in cognitionem rerum mundanarum quam Trinitatis; quia illa est supra rationem, et contrarium eius videt in sensu; et ideo indiget nova elevatione, utpote cognitione per infusionem.

SCHOLION.

I. Quoad propositionem in corp., quae attribuit hereticis aliquem habitum fidei, scilicet, quod duplex distinguitur habitus fidei, scilicet, infusus et acquisitus, et hic est ordinis naturalis. Acquisitum habitum vel ipsi haereticis formales habere possunt.

Recte dicitur in solut. ad 4, quod cognitio imaginis sicut solus fidei. Imago enim, in quantum imago, dicit respectum ad id cuius est imago. Nullus autem respectus potest cognosci nisi cogniti utroque extremo. Licit igitur cognoscatur fundamentum

relationis in anima, i. e. imago materialiter intellecta, tamen non cognoscitur formaliter ut imago, quamdiu alter terminus relationis non cognoscitur, nempe tres personae divine.

II. S. Bonav., Breviloq. p. I. c. 2. — Alex. Hal., S. p. I. q. 2. m. 4. a. 3. — Scot., Quidlib. q. 14. — S. Thom., hic q. 1. n. 4; S. I. q. 32. a. 4. — B. Albert., hic a. 18; S. p. I. tr. 3. q. 13. m. 3. — Petr. a Tar., hic. q. 2. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 2. — Egid. R., hic 1. princ. q. 4. — Henr. Gund., S. a. 22. q. 4. n. 25. — Dionys. Corth., hic q. 4.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRIL.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram de rationibus illis, quas ponit Magister quantum ad rationem probandi et vim³ inferendi, quia videntur omnes vel non valere vel dubium supponere.

Prima namque ratio talis est⁴. Qui potest quod Ratio 1. nulla creatura potest, est supra omnem creaturam; sed qui fecit mundum istum, fecit quod nulla potest creatura: ergo non est creatura, sed super omnem creaturam. Et incipit haec ratio ibi: *Nam sicut ait Ambrosius, ut Deus etc.* In ista ratione videntur supponi duplex⁵ dubium, videlicet quod mundus iste sit factus, et quod creatura ipsum non possit facere, quorum utrumque est valde dubium.

Secunda ratio est haec⁶. Qui fecit corporalia et spiritus mutabiles, est super omnia corporalia et mutabilia: ergo est spirituale et immutabile. Hic similiter videtur supponi dubium, quod Deus fecerit spiritus. Et iterum, non sequitur ex hoc, quodsi fecit mutabilia, quod⁷ sit immutabilis, immo potius videtur sequi oppositum, scilicet quod sit mutabilis.

Tertia ratio haec est. Qui fecit bona et meliora, Ratio 3. est optimus; sed Deus fecit corporalia, quae sunt

bona, et spiritualia, quae sunt meliora: ergo Deus est optimus. Haec similiter ratio videtur nullam habere apparentiam, quia tunc similiter quilibet artifex, qui facit bona et meliora, esset⁸ optimus, quod falso sum est.

Quarta ratio haec est. Qui fecit pulchra et pulchriora, est ipsa pulchritudo sive species, et hoc est speciosissimum; sed videmus, corporalia esse speciosa, et spiritualia esse speciosiora⁹; ergo qui fecit haec, est speciosissimus. Similiter videtur, quod nec ratio praedicta valeat propter praedictam instantiam.

Item quaeritur de differentia istarum rationum, et quomodo distinguntur. Si dicas, sicut dicunt aliqui, quod sunt quatuor penes quatuor genera causarum, hoc nihil est, quia genus causae materialis non cadit in Deo. Si dicas, quod penes modos cognoscendi; contra: non sunt nisi tres, scilicet in ratione cause, ablationis et excellentiae¹⁰.

RESPONDEO: Dicendum, quod omnes istae rationes ad hoc¹¹, ut probent et inferant, supponunt aliquid certum. Prima enim ratio supponit, quod productio rei de nihilo non potest esse nisi a potentia infinita. Hoc supposito, cum certum sit, nullam creaturam habere potentiam infinitam¹², sequitur, quod

Ratio 4.
differentia
earum.

Quaestio de
differentia
earum.

Suppositio
in ratione 1.

¹ Ope mss. substitutus *ultimo* pro *ulterius* et immediate post adiunxitur *quod*.

² Vat. est, sed obstant mss. et ed. 4. Paulus ante cod. 1 fecit pro facit.

³ Cod. Y *quoniam ad acquirendam*; lectio haud spernenda. ⁴ Aliqui cod. ut X Y pro *vim minus bene verum*, cod. G I inde. Mox ex mss. et ed. 4 post *omnes supplevimus vel*.

⁵ Vat., contradicentibus mss. et ed. 4, omissit *namque et talis est*. Paulus infra post *nulta* bis fide textus Magistri expunximus *alia*, utpote distortuens sensum, licet primo loco etiam in mss. et ed. 4 inventatur. Deinde verba *Et incipit usque ad Deus* descent in Vat., sed extant in mss. et ed. 4.

⁶ Ex plurimis mss. et ed. 4 substitutus *duplex* loco *dupliciter*, quod Vat. minus bene habet. Cod. I *supponere*, suppone: Magister.

⁷ Vat. hic et deinceps post *ratio* omittit est haec; item, refragantibus mss. et ed. 4, mox post *mutabilitate* legit *Deus est huiusmodi*: ergo Deus est *spirituale immutabile*.

⁸ Vat. praeferit fidem mss. et ed. 4 *quod, quia fecit mutabilita*, ideo sit.

⁹ Aristot., VIII. Phys. text. 79. (c. ult.) fixta ed. Venet. 1489: Non ergo finiti est potentia infinita. Forte cod. X hanc propositionem intendit, licet falso alleget libr. IV. Phys. — Mox

Suppositio
in aliis rationibus abus.

actus productionis rerum de nihilo sit eius, qui¹ est super omnem creaturam. Et ita ex hoc actu tantum ex proprio cognoscere Deus omnipotens, immensus. — In aliis tribus rationibus supponitur status sicut in tota philosophia supponitur status in causa; et ideo omne mutabile reducitur ad immutabile, quia in mutabili non est status in genere efficientis nisi in movente non moto: omne enim quod movetur, ab alio movetur². Similiter bonum et melius reducuntur ad optimum, quia non est status in genere finis nisi in optimo. Similiter pulcherrimum et pulchritudinem ad pulcherrimum, quia non est status in genere speciei et formae, nisi in eo quod est ipsa species per essentiam.

Quoniammodo di- ex dictis iam patet responsio. Non enim possunt distinguiri penes genus causarum tantum, nec penes modos cognoscendi tantum, sed penes utrumque³. Prima enim ratio sumit secundum rationem causae; aliae sumuntur penes rationem causae et excellentiae, quae considerant ordinem et distinguuntur secundum ordinem in triplici genere causae⁴, efficientis sive moventis, finientis et exempliaris.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod postea dicit Magister, quod ex perpetuitate intelligitur Conditor aeternus. Nihil enim valet: effectus est perpetuus⁵, ergo efficiens est aeternus.

Item quaeritur similiter⁶ de hoc quod dicit: Ex magnitudine omnipotens. Nihil enim valet: fecit magna, ergo est omnipotens vel potest facere omnia.

Solutio i. RESPONDEO: Ad hoc dicunt aliqui, quod tantum est quedam persuasio per signum, non necessaria argumentatio. Dicunt enim, quod omnipotencia et ac-

post *nihilo* cod. K legit non potest esse nisi a potentia infinita, et quod sit actus eius quod est super naturam et super omnem creaturam; deinde omittunt cetera usque ad *In aliis*.

¹ Vat. contra mss. et ed. I. *quae* Paulo infra ed. I *primo pro proprio*.

² Aristot., VII. Phys. text. 1. et 3. — Mox cod. R post quia addit in *bene* et paulo infra cod. Y post *pulchritudinem* adiungit *reducuntur*.

³ Fide mss. et ed. I substitutimus *utrumque* loco *utraque* et immediate post loco *aeternum* possumus *enim*.

⁴ Vat. hic addit *ut*, sed obstant mss. cum edd. I, 2, 3, 4, 5. — Plura de his argumentis vide infra d. 8. p. I. a. I. q. 2. et Hexaëm. Serm. 5. et 10.

⁵ Hoc est, qui licet habeat initium, non tamen habet finem. — Vat. absque auctoritate mss. et ed. I omitendo verba *Nihil enim valet*, obiectiōnem ita proponit: *Effectus non est perpetuus: ergo neque efficiens est aeternus;* sed minus ad rem, ut lique ex responsive S. Doctoris ad obiectiōnem.

⁶ Restitutimus ex mss. et ed. I verbum *similiter*.

⁷ Hanc sententiā defendit Scot., I. Sent. d. 2. q. 3. n. 6. et d. 42. q. unic. et Quodlib. q. 7.

⁸ Depravatum lectiōnem Vat. *habeat ita magnum esse et ita dispositum*, et hoc emendavimus ex mss. et ed. I.

⁹ Plures codd. omittunt *divina*, omnes autem habent *condita* contra Vat., quae ponit *facta*.

ternitas, cum sint infinitae, non possunt sufficienter probari per creature, quae sunt finitae¹⁰. — Alter Solutio 2.

tamen potest dici, quod quamvis non sequatur in quolibet efficiente, tamen necessario sequitur in efficiente sive perpetuante primo. Impossibile enim est, quod creatura habeat esse et magnum esse¹¹ et hoc totum ab aliquo, qui non possit in totum; et quod ratione in hoc totum, et in quolibet. Similiter, si est primum perpetua, est omnino in actu et nihil in potentia; et si hoc, cum possit facere durare aliud in infinitum, ipsum est actu infinitum duratione: ergo aeternum.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Omnia quae arte divina condita sunt, unitatem quandam in se ostendunt et speciem et ordinem*. Videtur enim prime dicere falsum, quia si hoc, cum haec tria condita sint, tunc habent unitatem, speciem et ordinem, et sic de aliis: ergo si est stare, tunc aliqua condita sunt, quae haec non habent¹².

Item videtur male enumerare, quia Augustinus¹³ ponit ista tria: *modum, speciem et ordinem*, et haec alia: *unitatem, veritatem et bonitatem*. Quae ritur ergo de diversis modis enumerandi, unde veniant.

RESPONDEO: Ad hoc dicunt aliqui, quod hoc in Solutio du- telligitur de creaturis perfectis, vel si de omnibus¹⁴, tunc illa tria non dicunt conditiones in re creata, sed in exemplari increato. — Potest tamen dici, quod in primis intentionibus et generalibus¹⁵ est reflexio et ita status, nec est ultra procedendum.

Ad illud quod quaeritur de enumeratione illo- Tres modi con siderantur creaturam.

¹⁰ Perturbata lectio Vat. *falsum*, quod *quae condita sunt sive facta*, habeant ista tria, scilicet *unitatem, speciem et ordinem*: quia aliquae condita sunt *qua haec non habent*, sicut *diabolus* et *probri castigator* ope codd. et ed. I, qui quad substantia lectiōnis in textum receptae consentiunt, nec quoad accidentia divergantur; sic cod. *A quia similiter loco quia si hoc*, cod. O post *condita sunt* bens addit *haec*; codd. I K ergo *pro tunc*, cod. M *tunc habent* loco *tunc habent*.

¹¹ Libr. de Natur. boni, c. 3: Haec ergo tria: *modus, species, ordo* tanquam generalia bona sunt in rebus a Deo factis sive in spiritu, sive in corpore. Similia habet V. de Civ. Dei. c. 11. *De unitate, veritate et bonitate* vide libr. de Vera Relig. c. 11, 36, et 55. — Ope mss. et ed. I substitutimus *ponit* pro *enumerat* ac paulo infra post *veritatem* supplevimus *et*.

¹² Codd. V W hic addunt *et*.

¹³ Hoc est, in transcendentalibus rationibus *unitatis, veritatis et bonitatis* unaqueque potest de se et aliis praedicari, v. g. veritas est vera, una et bona; in aliis autem rationibus seu formis haec reflexio *proprie* non admittitur; sic improprie dicitur albedo est alba. Cfr. infra d. 17. p. I. q. 2. ad ult. — Difficultas a Seraphico hic proposita tangitur et infra d. 33. q. 4. ad. I. et 2. Cfr. et Alex. Hal., S. p. I. q. 18. m. f. ad I. et p. II. q. 7. m. 2. ad. 6. — B. Albert, hic a. 45. — Richard. a Med., hic circa lit. et d. 33. a. 3. q. 2.

Sex assignationes trinitatis in omnes modos contingit reperire trinitatem duplicitate.

se, aut in comparatione ad alias creatureas, aut in comparatione ad causam primam. Et secundum hos omnes modos contingit reperire trinitatem duplicitate.

Si enim consideretur quantum in se vel quantum ad se, hoc est, aut quantum ad *substantiam principiorum*; et sic est illa trinitas: materia, forma, compositio, quae ponitur in libro de Regula fidei¹; aut quantum ad *habitudines*; et sic est illa, Sapientiae undecimo²: *Omnia in numero, pondere et mensura dispositi sunt*. In numero enim intelligitur principiorum distinctio, in pondere propria ipsorum inclinatio, in mensura eorum³ ad invicem proportionem.

Item, si consideretur una creatura in comparatione ad alias creatureas, hoc potest esse⁴ aut in quantum agit actione *naturali*; et sic sumunt illa trinitas Dionysii⁵, *substantia, virtus et operatio*; aut in quantum agit actione *spirituali*; et sic illa Augustini, de octoginta tribus Quaestutionibus⁶, « *quo constat, quo congruit, quo discernitur* », et ultimum refertur ad animam.

Si autem considerentur⁷ in comparatione ad Deum, hoc potest esse duplicitate: aut in quantum referuntur tantum; et sic est illa, *modus, species et ordo*; aut in quantum referuntur et assimilantur; et sic est illa, *unitas, veritas et bonitas*.

Quoniam ergo vestigium attenditur in comparatione ad Deum proprie, ideo in his ultimis conditionibus proprie accipitur vestigium. Et quia magna est inter istas comparationes convenientia, ideo Magister miscet haec ad invicem propter multam convenientiam et correspondentiam⁸; quia *unitas* respondet modo, qui respicit Deum ut causam efficientem; *veritas*

speciei, quae respicit ipsum ut exemplar; *bonitas ordinis*, qui⁹ respicit Deum ut finem.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod appropriat veritatem Filio dicens: *Perfectissima pulchritudo intelligitur Filius, scilicet veritas Patris*. Sed contra Augustinus in Soliloquio¹⁰: « *Veritas est id quod est* »; sed ens nulli personae appropriatur: ergo nec veritas.

Item videtur male appropriare *ordinem* Spiritui sancto, quia in praecedent capitulo dicit, quod ex ordine intelligitur sapiens¹¹; sed *sapientia* appropriatur Filio: ergo et *ordo*.

RESPONDEO: Dicendum, quod veritas potest duplicitate considerari, sicut et¹² color. Nam uno modo color consideratur secundum *id in quo est*; et sic definitur in libro de Sensu et sensato¹³: « *Color est extremitas perspicui in corpore terminata* ». Alio modo in comparatione *ad visum*, quem movet; et sic definitur in libro de Anima¹⁴: « *Color est motivum visus secundum actum lucidi* ».

Similiter *veritas* potest considerari in comparatione *ad id in quo est*; et sic verum est¹⁵ id quod est; alio modo per comparationem *ad intellectum*, quem movet; et sic veritas, ut dicit Philosophus in secundo Metaphysicae¹⁶, « *est finis intelligentiae speculativae* ». Secundum primum modum dicit Anselmus¹⁷: « *Veritas Patris est essentia Patris* ». Quantum ad secundum modum dicit Hilarius¹⁸, quod « *veritas est declarativum esse* ». El quoniam Filius¹⁹ procedit ut Verbum, cui appropriatur ratio declarativa.

Definiciones veritatis.

¹ Alanus ab Insulis, de Arte seu Articulis catholicae fidei, a. 24: *Materia et forma earumque compago tria prorsus diversa sunt*. — Vat. contra mss. et ed. 4 minus convenienter ponuntur. Cod. V *compositum loco compositum*.

² Vers. 21. — Paulo ante post *habitudines* Vat., contradicuntibus mss. et ed. 4, omittit et.

³ Cod. W *proprietate eorum*.

⁴ Cod. X adiungit *dupliciter*.

⁵ De Caeloet. Hierarch. c. 14: In tria dividuntur secundum se supermundana ratione omnes divini intellectus: in essentiam et virtutem et operationem.

⁶ Quaest. 48: Aliud est quo constat, aliud quo discernitur, aliud quo congruit. — In quo textu multi mss. cum sex primis edd. loco quo habent *quod*, sed *in epte*. Cod. X glossando: *quod constat ex suis principiis, quod congruit in ordine cum creaturis aliis, quod discernitur ab aliis creaturis per rationem imaginis*.

⁷ Supple: creatureae.

⁸ Ex codd. supplevimus et.

⁹ Vat. praeter fidem mss. *respondentiam*.

¹⁰ Mendum Vat. *quae* correxius ex mss. — Quamvis in proportione principali, quod scil. in omni creatura sit vestigium Trinitatis, omnes scholastici convenient, tamen in enumeratione et explicatione partium huius vestigii est aliqua inter ipsos

differentia, ut videlicet apud Dionys. Corth., hic q. 4. Cfr. et B. Albert, S. I. tract. 3. q. 15. m. 2. et hic a. 13. seqq.; ac S. Thom., hic q. 2 a. 3; et S. I. q. 45. a. 7. ac q. 93. a. 6.

¹¹ Libr. II. c. 5: *Verum mili videtur esse id quod est*.

¹² Cod. V X cum edd. 2, 3 *sapientia*, sed contra textum Magistri.

¹³ Restituius ex mss. cum ed. 4 indebet omissam partculam et.

¹⁴ Cap. 3: *Quare color utique erit perspicui extremitas in determinato corpore* (ed. Venet. 1489).

¹⁵ Libr. II. de Anima, text. 67. (c. 7): *Omnis enim color movens est eius quod secundum actum diaphani* (ed. Venet. 1489).

¹⁶ Vat. praeferit fidem mss. et ed. 4 hic minus apte addit: *quod dicit Augustinus: Veritas est id*.

¹⁷ Text. 3, secundum ed. Venet. 1489: *Finis enim scientiae speculativae est veritas*.

¹⁸ Verba citata videntur esse desumpta ex Monolog. c. 46, ubi ostendit, quod Filius sit veritas et ipsa essentia paternae substantiae.

¹⁹ Colligiunt ex V. de Trin. n. 3. seq., ubi exponit, quod « *veritas ex natura et ex virtute est* », sive ut paulo infra habetur, quod « *natura virtus praestat veritatem* ».

²⁰ Fide plurimorum codd. et ed. 4 expunimus *est qui*, quod Vat. hic addit.

randi, ideo ei appropriatur ratio exemplaris et per consequens ratio veritatis, quantum ad secundum modum veritatis; ipse autem accipit primo modo¹.

Ad illud quod obicitur de *ordine*, dicendum,

quod est ordo rerum in universo; et hic appropriatur sapientiae; et est ordo rerum in finem; et hic appropriatur bonitati; et sic patet, quod non est contrarietas.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM III.

PARS. II.

De cognitione Dei per similitudines propinquas sive per imaginem.

Nunc vero ad eam iam perveniamus disputationem.

TEXTUM MAGISTRI VIDE SUPRA P. 63 ET DIVISIONEM EIUSDEM P. 66.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

ARTICULUS I.

De prima assignatione imaginis.

Consequenter ad intelligentiam istius partis secundae praesentis distinctionis, cuius divisio posita est supra², quantum ad primam assignationem imaginis, quae est per memoriam, intelligentiam et voluntatem, tria quaeruntur.

Primum est, utrum in his tribus attendatur ratio imaginis.

Secundum est de comparatione istarum ad obiectum.

Tertium est de comparatione earum ad animam vel subiectum.

Q UÆSTIO I.

Utrum ratio imaginis attendatur in memoria, intelligentia et voluntate.

Quod autem in omnibus simul sit, videtur.

Fundamenta. Ad rationem enim imaginis requiritur expressa conformatio in distinctione; sed distinctio in divinis attenditur quantum ad tres personas: ergo maxime³ in imagine creata attenditur quantum ad tres potentias.

2. Item, ratio imaginis consistit in perfecta capacitate, quia secundum Augustinum⁴ « eo est mens imago, quo potest esse capax et participes Dei »; sed Deus non capitur ab anima plene nisi ametur, neque amatur nisi intelligatur, nec intelligitur nisi praesens ad animam habeatur; sed primum est per voluntatem, secundum per intelligentiam, tertium per memoriam: ergo etc.

3. Item, notitia sive intelligentia appropriatur Filio, voluntas Spiritui sancto: ergo aut truncata et diminuta erit assignatio imaginis, aut necesse est ponere potentiam respondentem Patri.

SED CONTRA: 1. Ad esse imaginis requiritur re-^{ad opposi-} praesentatio in distinctione originis et ordinis; sed in istis potentias non est talis distinctio, quia simul sunt cum anima concreatae, nec una est ab alia nec una⁵ post aliam: ergo in istis non est reperire rationem imaginis.

2. Item, imago est praesentatio secundum exteriorem dispositionem, ut patet⁶; sed istae tres potentiae sunt intimae ipsi animae: ergo in ipsis non est ratio imaginis.

3. Item, quod specialiter *memoria* non sit de ratione imaginis, videtur, quia imago cum sit animae essentialis et secundum potentiam rationalem sit in ipsa, memoria vero, ut dicit Philosophus⁷, est sensibilium, quia est in brutis; unde differt a reminiscencia, quia remissentia non est in brutis: ergo videtur quod memoria non pertinet ad imaginem. Praeterea, sive⁸ memoria sit sensibilium sive in-

¹ De veritate plura vide infra d. 8. p. I. a. 1. q. 4.

² Vat. omittit: *cuius divisio posita est supra*, quod tamen existat in mss. et ed. 1; et paulo infra post tribus ponit scilicet *memoria, intelligentia et voluntate*.

³ Vat., obicitur mss., *necessario*. — De variis imaginis definitionibus, in quibus hoc argumentum et plura sequentia fundantur, cfr. d. 31. p. II. q. 1. et 2., ac ibid. dub. 2. et 3.

⁴ Libr. XIV. de Trin. c. 8. n. 11. Vide supra d. III. in lit. Magistri, c. 2. circa initium. — Paulo infra post *praesens* ope mss. positinus *ad loco apud*.

⁵ Plures codd. ut ABIPQTX etc. hic repetunt *est*.

⁶ Codd. IXY ut in *imagine hominis picti patet*. Immediate post cod. 1 *igitur si loco sed*.

⁷ Libr. de Memoria et Reminisc. c. 1. et 2. (in aliis. edd. c. 2. et 4.). — Paulo infra post *brutis* Vat. absque ulla auctoritate mss. et ed. 1 omittit *unde differt usque ad in brutis, ac mox habet pertinet loco pertinet*. Paulo ante codd. NZ *connaturalis pro essentiali*.

⁸ Vat. contra mss. et ed. 1 *cum loco sive et in fine argumentum temporibus pro temporibus*.

telligibilium, concernit differentiam temporis, quia est acceptio praesens de praeteritis; sed imago abstrahit a conditionibus sensibilibus et temporibus: ergo etc.

4. Item, imago attenditur in his quae sunt nata recipere imaginem reformationis sive similitudinis; sed imago illa consistit in tribus virtutibus theologicis, quarum nulla est in memoria: ergo etc.

3. Item, quod *voluntas* non sit de integritate imaginis, videtur, quia dicitur in libro de Spiritu et anima¹: « Imago est in potentia cognoscendi, similitudo est in potentia diligendi »; sed voluntas non pertinet ad potentiam cognitivam: ergo etc.

6. Item, omnis potentia, quae est de imagine, debet aliis aequari, quia ad rationem imaginis requiritur aequalitas; sed voluntas non aequatur aliis, quia multa intelligimus, quae non volumus: ergo etc. Si dicas, quod non attenditur aequalitas respectu obiectorum, sed respectu actuum, ut sit sensus: quaecumque² intelligo, volo me intelligere, adhuc non est verum, quia multorum meminimus, quae nollemus meminisse.

CONCLUSIO.

Ratio imaginis attenditur in his tribus potentias, memoria, intellectu et voluntate, cum comparatione ad unitatem essentiae et pluralitatem actuum.

Respondeo: Dicendum, quod, sicut dicit Augustinus et Magister recitat³, imago attenditur in his tribus potentias, tamen in comparatione ad unitatem essentiae et pluralitatem actuum, in quibus est distinctio et ordo et origo unius ab altero per modum quandam disponendi. Nam retentio speciei disponit ad intelligentiam et intelligentia ad amandum, si quod intelligitur est bonum⁴.

Conclusio.

1. Et per hoc patet solutio ad illud quod obiciuntur: in istis potentias non est distinctio per originem: ergo etc.

2. Ad illud⁵ quod obiciuntur, quod imago atten-

Solutio op. positorum.

¹ Cap. 39: Anima rationalis et intellectus facta est ad imaginem et similitudinem Dei, ut factorem suum pro imagine cognoscat, et pro similitudine diligit. Ex imagine namque Dei habet rationem et ex similitudine caritatem.

² Vat. contra plurimos codd. ut ACFGHIKT etc. et ed. 1. quidquid.

³ Hic c. 2. — Paulo post Vat. cum loco *tamen in*, sed minus signanter et contra mss. et ed. 1.

⁴ Corripiam lecturem Vat. *amandum secundum quod intelligitur esse bonum emendavimus* ope mss. et ed. 1.

⁵ Plures codd. ut AT etc. et ed. 1 aliquid loco illud.

⁶ Restitulimus ex mss. et ed. 1 haec. Paulo ante post virtus in cod. A additur *intelligibiliter*.

⁷ Ope antiquorum mss. et ed. 1 expunximus a Vat. additum ergo. Paulo infra post *sensibilium* cod. O omittit et moxque cod. N loco *retentiva ponit receptiva*.

⁸ Vers. 37. Expositionem huius loci, non solum a S. Bonaventura, sed etiam a S. Thoma (III. Sent. d. 27. expos.

S. Bonav. — Tom. I.

ditur secundum exteriorum dispositionem; dicendum, quod est imago rei *corporalis* et sensibilis; et haec, quia offert se cognitioni per exteriora, habet imaginem repraesentantem secundum exteriorum dispositionem. Est iterum imago rei *spiritualis*, quae est intima cuiilibet rei, et quae cognoscitur secundum quod virtus recolligitur ad intimam; et haec⁶ habet imaginem repraesentantem quantum ad intimas dispositiones.

3. Ad illud⁷ quod obiciuntur, quod memoria est sensibilium; dicendum, quod memoria accipitur triplex memoria.pleriter: uno modo prout est receptiva et retentiva sensibilium et praeteritorum; alio modo prout est retentiva praeteritorum, sive sensibilium sive intelligibilium; et tertio modo prout est retentiva specierum, abstractio ab omni differentia temporis, utpote specierum innatarum. Et hoc tertio modo est pars imaginis; sed obiectio currit de aliis primis duabus modis. Primo modo memoria sequitur sensum, secundo modo sequitur ipsam intelligentiam et voluntatem, tertio modo antecedit et respondet Patri.

4. Ad illud quod obiciuntur, quod memoria non reformatur; dicendum, quod immo memoria reformatum et quantum ad statum viae et quantum ad statum patriae: in *primo per spem*; et hoc patet per expositionem Augustini super illud verbum Matthaei vigesimo secundo⁸: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde, id est, intellectu sine errore, ex tota anima, id est, voluntate sine contradictione, ex tota mente, id est, memoria sine oblivione*. In *secundo* statu reformatur quantum ad *tensionem*; unde Bernardus⁹ dicit, quod « Deus est futurus intelligentia plenitudo lucis, voluntati multitudo pacis, memoriae continuatio aeternitatis ». Nec est¹⁰ inconveniens, quod memoria, quamvis sit prima, reformatur per doctriam ultimam; quia ordo reformationis et deformationis incipit a *posteriori*, ordo autem informationis¹¹ incipit a *superiori*: ideo a voluntate incipit reformatio et tendit usque in memoriam.

3. Ad illud quod obiciuntur, quod imago est in potentia cognoscendi; dicendum, quod similitudo dicit quid gratuitum, et ideo dicitur esse per ap-

textus) Augustino adscriptam, non potuimus inventare in ipsis operibus. S. Thomas in Cateena aurea (Math. 22, 37.) eam attribuit Glossae interlineari, in qua sic legitur: Ex toto corde, id est intellectu, ut nullam in confessione divinitatis relinques errori locum; in tota anima, id est voluntate, ut nihil ei contrarium velis, in tota mente, nihil reminiscens quo minus de eo sentias. — Tantum in libr. de Spiritu et anima, c. 35, quam in libr. de Diligendo Deo, c. 2, qui inter opera S. Augustini recensentur, simpliciter dicitur: Id est ex toto intellectu tuo et ex tota voluntate tua et ex tota memoria tua.

⁹ In Cant. Cant. Serm. 11. n. 5. — Vat. contra mss. et ed. 1 quia loco quod.

¹⁰ Ope mss. et ed. 1 deleverimus etiam. Paulo post cod. T prior loco prima.

¹¹ Vat. formationis, sed obest auctoritas mss. et ed. 1, qui etiam paulo post omittunt reformatio, quod tamen clarificata gratia non expunximus. Vide plura infra in Scholio ad hanc questionem.

propriationem in voluntate sive in dilectione. Imago vero non dicit gratuitum, et ideo dicitur esse in potentia cognoscendi.

Vel aliter de imagine: quia in Filio est propria² imago, et Filio appropriatur intelligentia, quae est in potentia cognitiva; ideo dicitur imago esse in potentia cognoscendi.

6. Ad illud³: Voluntas non aequator intelligentiae; dicendum, quod voluntas, prout communiter accipitur ad velle et nolle, quorum utrumque est actus voluntatis, bene aequatur, secundum quod

dicitur *uti* esse commune ad utrumque, sicut dicit Augustinus et habetur in litera⁴, quod voluntas capit alia, dum utor etc. Quidquid enim recordamus vel intelligimus, in facultatem voluntatis accipimus ad eligendum vel ad responendum; et istud est, secundum quod dicit actum *communem* voluntatis⁵; sed secundum actum *speciem*, qui est velle tantum, non aequatur; et de isto opponitur, quia⁶ sic velle non comprehendit totam voluntatem, sicut meminisse totam memoriam et intelligere totam intelligentiam.

SCHOLION.

I. In responsive duplex est propositio. *Prima* est ipsa conclusio principialis, quae dicit, quod imago summa Trinitatis consistit in dictis tribus animarum potentibus, quatenus includunt et unitatem essentiae et pluralitatem actuum secundorum. *Seconda* propositio, quae illam explicat et probat, est haec: sicut in divinis personis est et *distinguitur* et *ordo* et *origo*, ita etiam in actibus harum potentiarum haec tria inveniuntur. Nam actus eam realiter distinguuntur; porro memoriae actus sive retentio speciei *disponit* ad intelligendum et intelligentia ad amandum. Unde ex memoria quasi procedit actus intellectus, et ex memoria et intellectu amor.

Triplex, illa distinctio memoriae (in solut. ad 3.) invenitur etiam apud Alex. Hol., S. p. II. q. 62. m. 5. a. 7. et Petr. a Tar., hic q. 5. a. 1.

Il. In solut. ad 4. dicitur cum sententia func communi, quod memoria reformatur in statu viae per *spem*, in statu gloriae per *tensionem*. Ratione, cur spes attributor memoriarum, S. Doctor exhibit II. Sent. d. 46. a. 2. q. 3. in corp., scil. «quia habent conformatioris in actu, qui est *tenere*». — Verba illa posita: «Conformatio reformationis et deformationis incipit a posteriori» hunc sensum habent: *deformatio* imaginis per culpam et *reformatio* per gratiam incipi a voluntate, quia in ordine potendarum est ultima sive posterior, quia *actus* voluntatis.

tatis praesupponit actum intellectus, et hic actum memoriae, si memoria sumitur in tertio sensu, immediate antea explicato. In hoc sensu memoria est prior et intimior, et per consequens superior. Nam «in anima humana idem est intimum et supremum» (Il. Sent. d. 8. p. II. q. 2). In ordine vero *formationalis* sive *informationalis* haec tres potentiae constituent ipsam vitam spiritualem quasi per modum formae informantis; et sic memoria est prima potentia, et in hoc sensu informatio incipit ab ipsa. Pro explicazione cfr. Il. Sent. d. 26. a. 4. q. 5. praesertim ad 4. — Ad obiect. 5. duplex datur responsio; de prima cfr. Il. Sent. d. 16. a. 2. q. 3.

III. Quodam ratione imaginis vide infra d. 31. p. II. a. 4.
et 4. et Schol. *Alla plura, quae in hac et seqq; occurrunt, exponuntur et probantur ab ipso S. Doctore II. Sent. d. 16; Breviloq. p. II. c. 12; Itinerari. mentis, c. 4. — S. Thom., hic q. 3. et 4.; II. Sent. d. 16; S. I. q. 93. praesertim a. 5. — Alex. Ital., S. II. p. II. q. 62. m. 5. a. 6. et 7. — Scoti, hic q. 9. et Report. hic q. 7. — Albert, hic a. 19; S. P. I. tr. 3. q. 45. m. 2. a. 2. supp. 2. — Petri a Tar., hic q. 5. a. 1. Richard a Med., hic p. II. a. 1. q. 1. — Egidii R., hic b. 2. princ. q. 4. — Henr. Gandy, S. a. 40. q. 7. n. 16. — Durand., hic. p. II. q. 1. — Dionys. Cartth., hic o. 8. — Biel hic o. 10.*

QUESTIO 11.

Utrum imago attendatur in his potentiis per comparationem ipsarum ad Deum.

Secundo quaeritur de potentia in comparatione ad obiectum, utrum videlicet attendatur imago in eis per comparationem ipsarum ad Deum⁷. Et quod sic, videtur.

1. « Eo est anima imago, quo capax Dei est et
particeps esse potest »¹, ut dicit Augustinus decimo
quarto de Trinitate²; sed est capax quantum ad par-
tem superioris: ergo etc.

2. Item, in eodem⁹: « Imago illius, quo nihil melius est, ibi quaerenda est et invenienda, quo mens nostra nihil melius habet »; sed hoc est superior pars: ergo etc.

3. Item, hoc idem videtur *ratione*, quia imago dicitur eo quod dicit in prototypum¹⁰: ergo cum illud sit Deus, non attenditur imago in his potentissimis.

¹ Fide mss. restituimus particulam et.

² Vat. contra mss. et ed. 1 *prima*. Cod. R *quia enim in Filio proprie est imago*. Mox codd. P Q *cognitiva loco cognoscendi*.

³ Plures codd. ut X Y hic addunt *quod*, alii ut B I aa bb quod abiturum *quod*.

⁴ Hic c. 2, circa medium, iuxta quem textum et ope antiquorum mss. et ed. I mutavimus hoc loco *illam* in *alia*, scilicet intelligentiam et memoriam. — Nox multi codd. cum ed. A omittunt particularē *enīm*.

⁵ Cf. supra d. 1 a. 1 q. 1.

⁶ Ita ms. cum ed. 1, licet aliqui loco *quia* minus bene
habent exed. sed Nat: Da isto est operatio, que modo sic

⁷ Cod. X addit *tantum vel etiam attendatur in eis per conversionem animarum supra ea vel sijam per conversionem*

ipsius super inferiora. Et videtur primo per comparationem ad Deum. Deinde post videtur expunxitus quia ope plurimorum eodd. et ed.

⁸ Cap. 8, n. 11; vide hic in lit. Magistri cap. 2.

⁹ Cap. 6. n. 11; vide in lib. magistrorum, cap. 2.
⁹ Libr. XIV. de Trin. c. 8. n. 11: *Imago tamen naturae eius, qua natura melior nulla est, ibi querenda et invenienda est in nobis, quia etiam natura nostra nihil habet melius.* — In his verbis Vat. contra mss. et ed. I ponit *inquirenda loco ibi querenda*. Pluribus codicibus cum ed. I paulo post *haec loco hoc*.

¹⁰ loan. Dumasc., Orat. 1. de Imag. ait: *Imago itaque est similitudo exemplar (πρωτότοπον) ita exprimens, ut aliqua ratione tamen ab eo differat.* Et ibid. Orat. 3: *Imago itaque est similitudo, exemplum et effigies cuiuspiam, in qua ille cuius est ostenditur.*

nisi secundum quod ducunt in Deum; sed per has potentias homo ducitur in Deum, dum per eas convertitur in eum: ergo etc.

4. Item, Deus est obiectum virtutum theologiarum, in quibus consistit imago reformationis: ergo, cum idem sit obiectum utriusque imaginis, quia una est ductiva¹ alterius et perfectiva, si Deus est obiectum unius, et alterius.

Contra: 1. Augustinus nono de Trinitate² assignat imaginem in mente, notitia et amore, secundum quod anima meminit sui, intelligit se, diligit se: ergo videtur, quod imago attendatur per conversionem sui supra se.

2. Item, Augustinus duodecimo de Trinitate, capitulo quarto³: « Cum in natura mentis humanae quaerimus trinitatem, in tota quaerimus, non separantes actionem temporalium a contemplatione aeternorum, ut tertium aliquid iam quaeramus »: ergo trinitas imaginis attenditur secundum actionem temporalium, et ita per conversionem ad inferiora.

3. Item, secundum quod anima convertitur supra inferiora vel supra se, in ipsa⁴ est aequalitas et ordo et origo et omnia, quae concurrunt ad rationem imaginis.

4. Item, imago est in peccatoribus a Deo aver- sis, et in illis etiam qui nullo modo possunt reverti, ut sunt dannati: ergo ratio imaginis non attenditur penes conversionem ad Deum.

5. Item, necesse est, quantum ad perfectam rationem imaginis aquari cognoscementem et cognitum, sive dicentem et dictum; nam ista duo Patrem et Filium representant; sed in conversione ad Deum non est talis aequatio: ergo etc.

CONCLUSIO.

Imago primo et principaliter est in potentiis animae, quatenus convertuntur in Deum; secundario vero in eis, quatenus convertuntur ad ipsam animam; quatenus vero convertuntur ad inferiora, non est in eis imago, sed tantum vestigium Trinitatis.

RESPONDEO: Ad intelligentiam praedictorum tria oportet in imaginis ratione praesupponere: primo

Tripraesupponitur.

¹ Aliqui codd. ut F M Y cum ed. I directiva loco *ductiva*. Cod. K (a secunda manu) *ductiva vel directiva in cognitionem alterius*. Mox Vat. praeferat fidem mss. et ed. I post *perfectiva addit propterea et post unius* adiungit *ergo*.

² Cap. 4. n. 4, in cuius imaginis assignatione Vat. tum contra textum Augustini tum contra mss. et ed. I loco *notitia ponit intellectu*.

³ Num. 4, in quo textu loco *temporalium* in originali legitur *rationalem in temporalibus*.

⁴ Sequimur codd. DFT adiungendo manifeste supplendum in ipsa.

⁵ Val. *conformatur* et paulo post *redditur*.

⁶ Resticuimus meliorem lectiorem mss. et ed. I loco *quae ponenda secundum quod*. Paulus ante in multis codd., ut AF GHK T etc. post *imago abest Dei*.

enim imago attenditur secundum expressam conformitatem ad imaginatum; *secundo*, quod illud quod conformatur imagini, per consequens conformetur⁷ imaginato; unde qui videt imaginem Petri, per consequens videt et Petrum; *tertio*, quod anima secundum suas potentias conformis reddatur his ad quae convertitur, sive secundum cognitionem, sive secundum amorem.

Quoniam igitur, cum anima convertitur ad Deum, sibi conformatur, et imago attenditur secundum conformitatem: ideo imago Dei consistit in his potentiis, *secundum quod*⁸ habent obiectum Deum.

Rursum, quoniam anima est imago Dei, et quod convertitur et conformatur imagini, et imaginato⁹, ideo anima, secundum quod convertitur supra se, non recedit a conformitate; et ideo imago consistit in his potentiis, secundum quod habent animam pro obiecto. *Conclusio 2.*

Sed cum convertitur ad creaturas inferiores, illis conformatur, in quibus non est imago Dei, sed vestigium. Ideo¹⁰ potentiae animae, secundum quod habent inferiora pro obiectis, recedunt a ratione *Conclusio 3.* imaginis, quia recedunt a conformitate expressa.

Licit itaque in huiusmodi potentiis, secundum quod convertuntur ad inferiora, si reperire trinitatem et aliquam conformitatem, similiter et in potentis sensitivis, sicut ostendit Augustinus¹¹; quia tamen deficiunt ab expressa conformitate, non reperitur ratio imaginis in eis. Unde Augustinus investigat in omnibus potentiis animae trinitatem, non quia in eis sit imago, sed ut à ratione imaginis excludat. Unde quaerens totam¹² trinitatem in tota anima, quaerit eam in superiori et inferiori parte rationis et in sensu. Et hoc est quod dicit in illa auctoritate: « Cum in natura mentis humanae quaerimus trinitatem, in tota quaerimus »; non dicit, quaerimus *imaginem*. Unde Augustinus duodecimo de Trinitate, capitulo quarto¹³: « Quamvis in inferiori parte rationis inveniri trinitas possit, imago tamen inveniri non potest ».

Concedendum est ergo, quod imago consistit in *Elogius* his potentiis, secundum quod ad animam convertuntur, primo tamen et principaliter, ut ostendunt primae rationes, secundum quod convertuntur ad Deum. Unde Augustinus his duobus modis assignat imaginem: prima est in mente, notitia et amore,

Trinitas
quædam in
totâ anima,
non imago.

⁷ Ita maior pars codd. B D E H I K V W etc. cum ed. I; ali omittunt vel *convertitur* et vel *et conformatur*. Vat. autem contra omnes codd. ponit et secundum quod conformatur *imagine*; codd. L O Y elipsim explendo post *imagine* addunt *conformatur*.

⁸ Aliqui codd. ut A T bb cum ed. I addunt *ergo*.

⁹ Augustini opinione de trinitate in potentis animae ad inferiora conversio vide XII. de Trin., et de trinitate in potentis sensitivis ibid. lib. XI. — Paulo ante post *similiter* a Vat. indebet omissam particulam et revocabimus ex mss. et ed. I.

¹⁰ Supplevimus ex mss. *totam*.

¹¹ Num. 4: In hoc autem quod derivatum est in actione temporalium, etiam si trinitas possit, non tamen imago Dei possit inveniri.

secundum quod mens novit et amat se; secunda est in memoria, intelligentia et voluntate. Et in fine libri ostendit, completestissimam rationem imaginis esse in comparatione ad Deum¹.

Solutio op-
postorium.

1. 2. 3. Ex his patet responsio ad primum et secundum et tertium: quia primum argumentum concedendum est, secundum vero concludit, quod in inferiori parte sit trinitas, et tertium, quod conformitas; sed haec soluta sunt, quia non est expressa.

4. Ad illud quod obicitur de aversione peccatorum, solvendum², quod non dicimus imaginem in his potentias secundum conversionem *actualem*, sed *aptitudinalem*, quae nunquam relinquit potentias: sicut gressibilis etiam dicitur homo, qui habet pedes truncatos, quamvis non gradiatur.

5. Ad illud quod obicitur, quod necesse est, in imagine cognoscere et cognitum adaequari; dicendum, quod non oportet, cognitum adaequari cognoscendi adaequatione *rei ad rem*, sed sub *ratione cognoscibilis*. Unde tantum est cognitum in intelligentia, quantum repraesentatur a memoria. Quod autem simpliciter adaequetur non oportet; adaequatur tamen, secundum quod anima convertitur supra se. Unde ratio imaginis quoad quid est plus in conversione ad Deum, quoad quid est plus in conversione animae supra se. In conversione ad Deum est plus, quia plus habet de ratione venustatis et conformitatis; in conversione ad se plus habet de ratione consubstantialitatis et aequalitatis.

SCHOLION.

I. Distinctio rationis in partem superioriem et inferiorem in corp. accipitur non ex parte ipsius *potentiae*, sed ex parte *objeci*, quatenus anima attingit vel objecta exteriora et inferiora, vel interiora et superiora, sive ut dicit S. Doctor: « Non est differentia nisi secundum aspectum », II. Sent. d. 24. p. I. a. 2. q. 2., cfr. etiam ibidem p. II. a. 1. q. 4.; Breviloq. p. I. c. 42; Itinerar. ments, c. 4. — Alex. Hal, S. p. I. q. 2. m. 3.

a. 3. — S. Thom., S. I. q. 79. a. 9. et 10. de Verit. q. 45. a. 1. et 2.

II. Quoad ipsam quaestionem: Alex. Hal, S. p. II. q. 62. m. 5. a. 5. §. 2. — B. Albert, hic a. 22; S. p. I. tr. 3. q. 15. m. 2. a. 2. subp. — Petr. a Tar., hic q. 5. a. 4. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 2. — Egid. R., hic 2. princ. q. 3. — Ceteros vide in Scholio praecedenti.

QUESTIO III.

Utrum memoria, intelligentia et voluntas sint idem in essentia cum anima.

Tertio loco quaeritur de comparatione istarum potentiarum ad animam sive ad³ subiectum, utrum videlicet sint idem in essentia cum anima. Et videtur quod sic.

1. Augustinus dicit in decimo de Trinitate⁴: « Haec tria, memoria, intelligentia et voluntas sunt una mens, una vita, una essentia, ac per hoc una substantia ».

2. Item, Bernardus super Cantica⁵: « Tria quaedam in anima intueor, memoriam, intelligentiam et voluntatem, et haec tria ipsum ». *Si tu dicas*, quod hoc dicitur per causam; hoc nihil est, quia Augustinus de Spiritu et anima⁶ dicit, quod anima « est quaedam sua, ut potentiae, et quaedam non sua, ut virtutes »; quod si per causam esset dictum, utrumque posset dici.

3. Item, hoc ipsum videtur velle dicere Philosophus⁷, quia idem dicit esse principium essendi et operandi: ergo cum principium essendi sit ipsa forma substantialis, principium operandi erit ipsa; sed principium operandi est potentia: ergo potentia est principium essendi; sed non est principium essendi nisi forma substantialis in homine: ergo potentia et forma substantialis sunt idem in substantialia.

4. Item, *ratione* ostenditur: Sicut materia prima nata est recipere omnia per veritatem, sic anima secundum similitudinem⁸; sed potentia materiae primae respectu formarum suscipiendarum non differt per essentiam ab ipsa⁹; ergo similiter videtur, quod potentia animae. *Probatio*: si enim per essentiam differret, aut esset *substantia*, aut *accidens*. Non *accidens*, quia antecedit omnem formam et omne

¹ De prima assignatione vide IX. de Trin. per totum; de secunda ibid. X. c. 11, et 12; de completestissima imaginis ratione ibid. XIV. c. 8. ac 12. seqq.

² Vat. contra mss. *respondeo*.

³ Cod. O addit. *sum*.

⁴ Cap. 11. n. 18. Vide etiam hic lit. Magistri, c. 2. in initio.

⁵ Serm. 11. In fine textus citati supple cum ed. operum Bernardi *animam esse*. Vat. in initio huius textus omittit *Tria* et circa finem legit *haec tria ipsa est*.

⁶ Cap. 13: Deus est omnia sua, et anima quaedam sua. Habet siquidem naturalia et ipsa omnia est. Potentias namque eius et vires idem sunt quod ipsa. Habet accidentalia, et ipsa non est. Suae vires est, suae virtutes non est. — In fine argumentum Vat. contra mss. et ed. 1 omittit *dicitum*.

⁷ Vide Aristot., II. Phys. text. 28. (c. 3.); VII. Metaph. text.

⁸ Aristot., III. de Anima text. 17. et 37. seqq. (c. 5. et 8.).

⁹ Aristot., I. Phys. text. 81. seq. (c. ult.); VIII. Metaph. text. 3. seqq. et XII. text. 26. (VII. c. 4. et XI. c. 5.). Ita docet Averroes, in libr. de Substantia orbis. — Mox post *quod substantiuimus ex mss. et ed. 1 potentia loco potentiae*. Dein post *Probatum* Vat. contra antiquiores codd. et ed. 1 addit. *minoris*.

Duplex ad-
sequato.

accidens; si *substantia*, aut ergo materia, aut forma. Praeterea, si differret, illius esset materia capax¹.

5. Item, forma accidentalis non est simplicior forma substantialis; sed potentia operandi non differt a forma accidentalis, utpote potentia calefaciendi non differt per essentiam a caliditate, nec potentia illuminandi ab ipsa luce: ergo similiter videtur, quod nec potentia animae ab ipsa anima.

6. Item, quod est accidens, nulli substantiae est substantialis²; sed potentiae istae sunt substantiales: ergo animae non sunt accidentia³: ergo sunt substantia; constat quod non alia quam anima. *Probatio minoris*: quia anima rationalis, sensibilis et vegetabilis in homine non dicit diversitatem substantiarum, sed potentiarum: ergo constat, quod in homine istae differentiae: *vegetabile*, *sensibile*, *rationalis*, accipiuntur a potentias; sed⁴ huiusmodi differentiae sunt substantiales: ergo et potentiae: ergo etc.

CONTRA: 1. Augustinus decimo quinto de Trinitate⁵ assignat differentiam imaginis creatae ad Trinitatem illam, scilicet increataem, quia in illa Trinitate est habens id quod habetur, hic autem habens non est id quod habetur: ergo si anima habet tres potentias, ergo essentialiter non est illae.

2. Item, Dionysius⁶ dicit, quod in quolibet creato differentia haec tria: *substantia*, *virtus* et *operatio*: ergo et in anima differentiunt substantia et potentiae.

3. Item, Boethius⁷: «In quolibet creato differentiunt quo est et quod est, sive quid est et esse: ergo similiter, immo multo fortius, quod potest et quo potest.

4. Item, *rationibus* ostenditur sic: quae differentiunt genere, differenti essentia, et unum de altero non praedicatur essentialiter⁸; sed potentiae et anima sunt huiusmodi, quia anima est in genero substantiae, sed potentiae eius sunt in secunda spe-

cie qualitatis, scilicet naturalis potentiae vel impotentiae: ergo etc.

5. Item, illa quorum unum est extra alterum, differunt essentialiter et substantialiter; sed virtus egreditur substantiam⁹, quia operatur in obiectum, quod est extra; sed impossibile est, quod operetur ubi non est; si ergo virtus est ubi operatur, et operatur extra substantiam cuiuslibet: ergo egreditur extra substantiam: ergo etc.

6. Item, ad hoc est alia ratio, quia si eadem per essentiam essent anima et potentiae, ergo¹⁰ unum non multiplicaretur nisi secundum multiplicationem alterius; et sic, cum una tantum sit anima, baberet tantum unam potentiam; sed hoc est falsum: ergo etc.

CONCLUSIO.

Potentiae animae sunt substantiales et sunt in eodem genere per reductionem, in quo est anima; non sunt tamen cum ipsa omnino idem per essentiam.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam notandum est, quod potentia naturalis dicitur duplificiter¹¹. *Uno modo*, prout dicit modum existendi naturalis potentiae in subiecto, secundum quem dicitur subiectum facile vel difficile ad aliquid agendum; et sic naturalis potentia dicit modum qualitatis et est generaliter in secunda specie qualitatis, ut patet, cum dicitur *cursor* et *pugillator*, quorum utrumque dicit facilitatem, quae consequitur¹² modum existendi potentiae gradienti vel resistendi sive agendi in subiecto. *Alio modo* potentia naturalis dicitur potentia naturaliter egrediens a subiecto¹³. Et hoc potest esse duplificiter. Nam aliqua potentia egreditur a substantia *cum accidente*, ut

Dupliciter distinguuntur potentia naturalis.

¹ Ed. I illius esset incorporeus.

² Est simpliciter conversa huius propositionis: *Quod vere est* (i. e. substantia) *nulli accidit*, quam ponit Aristot., I. Phys. test. 27. (c. 3.).

³ Interpolatum Vat. lectionem *quod uni est accidens, nulli substantia est, sed istae potentiae sunt ipsi animae substantiales*, ergo non sunt ei accidentales et per consequens non sunt accidentia, easdigravimus ex mss. et ed. 4, qui et mox post constat omittunt ut Vat. additum autem.

⁴ Vat., obninetibus mss. et ed. 4, et loco sed. Paulo ante cod. M potest premitur istis.

⁵ Texum vide supra in lit. Magistri, e. 3. In initio.

⁶ De Cœlest. Hierarch. e. 11. Cfr. supra p. 1. huius d. dub.

³ — Fide codd. et ed. 4 paulo infra post ergo adiecinus et.

⁷ In libro, Quomodo substantia in eo quod sim. bonae sint, sive de Hebdomadibus ait: Diversum est esse et id quod est. Et paulo post: Omni composito aliud est esse, aliud ipsum est. In huius propositionis explicatione Gilbertus Porretan. ait: Aliud est quod est, aliud quo est. Vidi etiam libr. de Trin. c. 2. — Plures codd. ut AES VWX post sive legunt quid est esse, cod. Y quidquid erat esse.

⁸ Aristot., X. Metaph. text. 12. (IX. c. 3.): Genere (differentium) quidem, quorum non est communis materia nec generatio ad invicem, quorūcumque alia figura categoriae (prae-

dicationis). — Paulo infra post sed potentiae restitutimus lectio- nem mss. et ed. 4 addendo eius et paulo post vel impotentiae. Paulo ante cod. X sed potentiae animae et anima. — De qua- tor qualitatibus speciebus vide Aristot., de Praedicam. e. de Quali-

⁹ Hoc est, extra substantiam; sic Tacitus pluries dicit terminos egredi. — Paulo post verbo operetur cod. X praemitit ibi. Mox cod. M loco cuiuslibet habet cuius est, cod. T vero cuiusque.

¹⁰ Fide mss. et ed. 4 supplevimus ergo et paulo infra ex codd. B D H N P Q VWX aa ee pro unum substitutimus una. Cod. F sicut anima est una tantum, cum quo concordant codd. I O, eo excepto, quod pro una legunt unum ac dein post tantum addunt sic anima. — Alex. Hal., S. p. II. q. 65. m. 4. idem argumentum refert additio principium, in quo fundatur, scil.: Quaecumque enim uni et eidem sunt eadem, inter se sunt eadem.

¹¹ Val. contra fere omnes codd. et edd. 1, 2, 3 minus correcte tripliciter. Mox, postulantibus mss., substitutimus Uno et paulo infra *Alio modo* loco *Primo* et *Secundo* modo.

¹² Val. sequitur et paulo post et loco vel, sed obstant mss. et ed. 4.

¹³ Val. minus stricte exhibet oppositionem cum primo divisionis membro ponendo a substantia loco a subiecto, obninetibus mss. et ed. 4; mox pro Nam habet Uno modo.

potentia calefaciendi. Ignis enim per suam substantiam non calefacit sine caliditate; et haec potentia non est alterius generis quam sit qualitas, a qua egreditur; unde potentia¹ calefaciendi est in eodem genere cum caliditate. Alio modo dictum naturalis potentia, quae naturaliter egreditur a² substantia et immediate, sicut potentia generandi quantum ad inductionem ultimae formae; et haec quidem non est alterius generis quam substantia, sed redicitur ad genus substantiae tanquam substantialis differentia.

Per hunc modum intelligendum est in potentias animae. Nam una modo contingit nominare potentias animae secundum primum modum, ut dicunt facultatem, quae dicit modum potentiae existendi in subiecto, sicut ingeniositas et tarditas; et haec sunt in secunda specie qualitatis. Alio modo contingit nominare potentias, prout dicunt ordinem substantiae ad actum, qui est mediante aliqua proprietate accidentalis, ut potentia syllogizandi, quae est in anima, cum habeat habitum syllogizandi; et haec est in eodem genere, in quo est scientia syllogizandi, ut³ in prima specie qualitatis. Contingit iterum nominare potentias animae, ut immediate egrediuntur a substantia, ut per⁴ bac tria: memoriam, intelligentiam et voluntatem. Et hoc patet, quia omni accidente circumscripto⁵, intellecto quod anima sit substantia spiritualis, hoc ipso quod est sibi praesens et sibi coniuncta, habet potentiam ad membrandum et intelligendum et diligendum se. Unde istae potentiae sunt animae consubstantiales⁶ et sunt in eodem genere per reductionem, in quo est anima. Attamen, quoniam egrediuntur ab anima — potentia enim se habet per modum egredientis — non sunt omnino idem per essentiam, nec tamen adeo differunt, ut sint alterius generis, sed sunt in eodem genere per reductionem.

Conclusio 1.

Conclusio 2.

Et potest satis manifestum exemplum dari in Exemplum re et in similitudine eius. Nam res non habet tantam identitatem cum sua similitudine, ut sint unum numero, nec tantam diversitatem, ut differant generi⁷. Similitudo enim Martini non adeo distat a Martino, ut penitus differat ab eo. Et ita similitudo rei in eodem genere est per reductionem cum eo, cuius est similitudo. Quia enim egreditur, ideo differt, sed non transit in aliud genus. Et loquor de similitudine secundum rationem similitudinis, non intentionis, id est, prout a subiecto⁸ exit et non reddit, ut splendor a luce. Concedenda ergo sunt rationes probantes, quod anima non est sue potentiae per essentiam.

1. 2. Ad illud ergo quod obicitur in contrarium de Augustine et Bernardo, quod anima est sue potentiae; dicendum, quod non est ihi praedictio accidentis de subiecto, nec eiusdem per essentiam, sed substantialis vel essentialis.

Propter quod notandum, quod essentialis dicitur quatuor modis. Primo modo essentialis dicitur⁹ quod dicit rei essentiam totam, sicut species singularis. Secundo modo dicitur essentialis quod est de essentiis et constitutionibus rei, ut materia et forma. Tertio modo dicitur essentialis sine quo res non potest esse, nec potest intelligi esse, ut sunt illa in quibus attenditur ratio vestigii, ut unitas, veritas, bonitas. Quarto modo dicitur essentialis sine quo res non potest cogitari habere perfectum esse, ut sunt potentiae in anima, in quibus attenditur imago; et hoc est minimo modo substantiale sive essentialis; tamen non transit in aliud genus: ideo anima dicitur sue potentiae¹⁰.

3. Ad illud quod obicitur, quod idem est principium essendi et operandi; dicendum, quod verum est de principio remoto, sed de proximo est impos-

Essentialia quadruplicata

¹ Ope mss. et ed. 1 expunimus hic male additum *quae* est. Paulus post cod. Y Secundo modo loco Alio modo, pro quo multi codd. ut ABDEINST etc. cum ed. 4 minus apte *Tertio* loco.

² Vat., refragantibus mss. et ed. 1, de loco a et immediate post minus bene omitti et. Paulus infra eadem auctoritate post generis posimus *quam pro cum*, utpote grammaticae melius ac praecedentibus magis conforme.

³ Edd. 4, 5 videlicet loco ut. Mox cod. X Ultra tertio modo contingit pro *Contingit iterum*.

⁴ Vat. contra mss. et sex primas edd. omittit *per*. — Immediate egredi potentias a substantia docet etiam S. Thom., S. I, q. 77, a. 6. Cfr. insuper Dionys. Carth., hic q. 14.

⁵ Hoc est, excusio, sive praescindendo, ab ipso. — In fine huius propositionis in Vat. omittitur *et diligendum*, in plurimi vero codd. et *intelligendum*, sed contra contextum et alios codd. ut 1T aa cum ed. 1.

⁶ Auctoritate mss. et ed. 1 posimus *consubstantiales* pro *substantiales*.

⁷ In plurimi mss. et Vat. manifeste falso habetur *numero pro genere*, quod tamen exhibet cod. Z. Mox plerique codd. cum ed. 1 mendose Petrus differt loco penitus differt. Ioan. Damasc., Orat. 3, de Imag. dicit: Nam aliud est imago, et aliud id quod imagine represeatur; ac necesse est, ut non-nihil inter utrumque discriminis animadvertiscar; siquidem acc

isud illi res esset, nec illud aliud. — Paulo infra, postulantibus mss., substitutius ita pro *ideo*.

⁸ Cod. A *substantia*. In fine responsoris cod. aa addit haec: *Vel potest dici, quod anima consideratur aut secundum essentiam, aut secundum essentiam ut substantiam, aut secundum essentiam ut subiectum. Si primo modo, sic consistit ex suis principiis, et sic non est idipsum anima, sed sua potentie, sed consequenter se habent ad eam, eo quod fundatur super viorem existentiae ipsius secundum suam principia. Si secundo modo, tunc est anima et sua potentia, quia anima, subsistit in suis potentia. Si tertio modo secundum essentiam ut in ratione subiecti, sic subiectur ipsa anima suis virtutibus, et sic non est idem cum potentia. Glossa ad mentem Alex. Hal., S. p. II, q. 21. m. 1. ad. 2. et q. 65. m. 1.*

⁹ Ex mss. et edd. 1, 2, 3, 6 supplevimus dicitur. Mox mss. sum dubiae lectionis; legi enim potest *totam et tantum*; quamvis ed. 1 penas *tantum*, retinemus tamen *totam* propter contextum. Et confirmatur a B. Alberto, S. I. tract. 3. q. 43. m. 5. dicente: Dicit enim Boethius, quod species est totum esse individualivorum. (Boeth., Ill. Comment. in Porphy. agens de specie ait: Homo vero Socratis aut Ciceronis tota substantia est.) — Dein post species caritatis gratia Vat. addit *dicit totam essentiam*, licet dictum in mss.

¹⁰ Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 repetit hic *quia non transit in aliud genus*.

sibile. Nam si idem omnino esset principium proximum, tunc idem esset in re esse et operari. *Similiter*, si idem esset principium proximum, cum res semper habeat esse, semper haberet operari. Quoniam igitur ¹ *forma* dicit proximum et immediatum principium essendi, *potentia* vero proximum et immediatum principium operandi, patet quod impossibile est esse omnino idem.

4. Ad alius quod obicitur de potentia materiae, dicendum, quod materia non est sua potentia per essentiam, quoniam non est ipsa ordinatio ad formam; est tamen ipsa potentia materiae essentials ipsi materiae, sicut potentia activa ipsi substantiae. Et minus quidem elongatur potentia materiae a materia quam potentia activa a substantia; quoniam potentia materiae est potentia passiva, quae dicit ordinem ad aliud cum privatione, sed potentia activa dicit ordinem cum positione: et ideo minus addit potentia materiae supra materiam, quam potentia activa supra ² substantiam. Et hinc est, quod non ita distinguuntur diversae potentiae in eadem materia, sicut in eadem substantia.

5. Ad illud quod obicitur de forma accidentali, dicendum, quod forma accidentalis non est sua potentia. Nam potentia eius est, in quantum influit in alterum; attamen potentia illa non tantum addit quantum potentia formae substantialis, quoniam potentia formae accidentalis dicit ordinationem ad actum, sed non sufficientem per se, sed per virtutem substantiae. Sicut enim accidens non est per se, ita non habet virtutem *operandi* per se, sed per virtutem substantiae; et ita hoc patet.

6. Ad illud quod obicitur ultimo, dicendum est ³, quod potentiae animae non sunt accidentales. Tamen argumentum non valet, quia fortassis *ratiōnāle, sensiblē, vegetablē* non accipiuntur a potentia, sed a diversis naturis repertis in anima.

Illiud autem argumentum, quod factum est ad ^{Ad funda-} ^{mentum 4.} oppositum, quod differunt, quia sunt in diversis generibus, solvendum est per interemptionem ⁴, quia non sunt in diversis generibus, sed in eodem per reductionem.

SCHOLION.

1. Circa principalem quaestionem illis temporibus tres sententiae defendebantur, quas S. Bonav. (Il. Sent. d. 24. p. l. a. 2. q. 4.) accurate explicat. *Prima* sententia ibi posta non admittit inter essentiam animae et potentias nisi distinctionem *ratiōnālis*. Ita Guilelmus Paris, Richard. a Med. (hic a. 2. q. 4.), Henr. Gand. (Quodl. IV. q. 7.), insuper omnes Nominales. — *Secunda* docet distinctionem *realem*, et quidem tamē, ut potentiae nec in genere cum substantia convenient, cum ad genus accidentium trahantur. Ita S. Thom. (hic q. 4. a. 2; S. l. q. 54. a. 3. et q. 77. a. 1. et 3; de Spirit. Creaturis a. 11; de Anima q. 12); B. Albert. (hic a. 34.); Petr. a Tar. (hic q. 5. a. 2). — *Tertia* sententia praecedentis validè appropinquat, quam docet Alex. Hal. (S. p. Il. q. 65. m. 1. et q. 21. m. 1.). Huic etiam S. Bonav. magis faveat; tamē dicit: « Quelibet autem dictarum positionum sicut habet defensores, nec est facile rationibus cogitibus earum aliquam improbarē ». Haec igitur ultima sententia admittit quidem inter animae substantiam et potentias eius connaturales et consubstantiales distinctionem quandam *realēm*, quae tamen non trahit potentias ad diversum genus praedicamentis, nempe accidentis (tame *habitus acquisiti*, quibus alia extra animam cognoscuntur et amantur, certe *cādūt* sub genere accidentium). Immo si potentiae non essent animae consubstantiales, nunquam anima sciret et amaret aliquid ad extra, quia, ut dicit S. Augustinus, nullum accidens excedit subiectum, scilicet sua virtute. Nam accidens, sicut non est nisi virtute substantiae, sic nec *operari* potest nisi virtute substantiae, et nisi aliquid substantiale est substanter. Unde nec habitus acquisiti agere possunt nisi virtute habituum vel potentiarum substantiarum, cfr. hic ad 5. et art. 2. q. 2. ad 4. et S. Thomas, S. l. q. 77. a. 4. ad 4. — Videatur autem, quod S. Bonav. et Alex. conceptum *accidentis* sumant pro accidente

logico, S. Thom. pro accidente metaphysico, ita ut in re convenient. En verba Alexandri (S. p. Il. q. 21. m. 1.): « Dicendum, quod anima est quodammodo sua potentia, ut sit distinctio inter potentias substantiales sive vires ex una parte et accidentia ex alia, quantum ad hoc, quod potentiae et vires substantiarum inherantur et unum sunt cum anima quantum ad substantiam, non dico quantum ad essentiam; potentias enim substantiaribus substitut anima. Accidentaliter vero, ut prudentia, fortitudo et huiusmodi, non adhaerent substantiarum, quia haec accidentaliter adsunt. Unde potentiae et vires substantiales dicuntur idem quod anima ratione indivisionis et adhaerentiae substantiales, accidentaliter vero non, quia substantiarum non adhaerent ». Fere idem est quod S. Thom. (S. l. q. 77. a. 4. ad 5.) docet. Hic enim distinguunt duplex sensum vocabuli *accidentis*, et in secundo sensu, sive « secundum quod ponitur unum quinque universalium », concedit, quod « aliquid est medium inter substantiam et accidentem », et quod « potentiae animae possunt dici mediae inter substantiam et accidentem, quasi proprietates animae naturales ».

Quartam sententiam adiunxit Scot. (Il. Sent. d. 16. q. unica § Dico igitur, qui hic applicat suam distinctionem formalem; in re autem a S. Bonav. vix discedit, ut vult Brullifer in Comment. ad hunc locum).

De questione hac cfr. praeter iam citatos B. Albert., S. p. 1. tr. 3. q. 15. m. 2. a. 2. subp. 1. — Egid. R., hic 3. princ. q. 4. a. 2. — Durand., hic p. Il. q. 2. et seqq. — Dionys. Cart., hic q. 13. — Blid., Il. Sent. d. 24. et 25.

II. Ut facilius intelligantur verba Doctoris in fine conclusio- nis positi: « Loquor de similitudine secundum rationem simili- tudinis, non intentionis », haec notamus. Praeter similitudinem *accidentalem*, quae est v. g. in figura exteriori, et *essentialiem*,

¹ Val. contra plurimos codd. et ed. I *Quia ergo*.

² Cod. O addit *formam aut.*

³ Ex codd. et ed. I addidimus est. Plures codd. ut A T etc. paulo ante habent *queruntur* luci *obiciuntur*.

⁴ Petrus Hispan., Summa, tract. de Sylph. soph. seu de Fallaciis, in fine de fall. aequivoicationis ait: Recta solutio est manifestis syllogismi falsi et proper quid est falsus. Et con- tingit duplicitur, scil. vel *distinguendo* vel aliquam praemissa-

rum *interimendo*; et hoc secundo modo respondendum est ad omnes peccantes in materia (i. e. propositiones falsas). Aristot., II. Elench. c. 3. (c. 18) duplicitem hanc solutionis speciem proponendo usus est verbis *ἀναρτέν* et *ἀναρτέν*, quae Boethius lingua latina redditur per verba *distinguere* et *interimere* (i. e. negando auferre). — Paulus supra aliquip codd. ut A G H K T etc. cum ed. I differant pro differunt.

quae est in convenientia in natura et specie, aliam similitudinem duplicem distinguit S. Doctor, scil. similiudinem *secundum rationem*, qua aliqua sunt similia in ratione quadam essentiali, ut splendor respectu lucis, et similitudinem *secundum intentionem*, quae est inter aliqua, quorum unum est factum ad imitationem alterius. Ex hoc patet, quod *splendor*, qui est similitudo lucis, fieri existat a luce, tamen non recedit ab ea, manens in eodem genere lucis.

IL In solut. ad 1. et 2. distinguit S. Doctor *triplicem praedicationem*. Praedicationem per *essentialium* tunc fit, quando praedicatum est de intrinseca ratione subiecti. Hac est iterum duplex, nempe secundum duplicitem sensum vocabuli *essentialis*, a S. Doctoro hic distinctum. Etenim tum *essentia metaphysica*, quam moderni vocant (scil. genus et differentia), tum partes constitutivae *physicae* (scil. forma et materia) sunt de *essentiali* rei, et de subiecto *essentialiter* praedicantur. Ille oponitur praedicationem *accidentalem*, quando praedicatum subiecto tantum

accidentaliter convenit, ut, homo est sapiens. — Circa *tertiam* praedicationem, que hic distinguitur, notandum est, quod aliud est « esse de essentia aliquis rei », aliud « esse idem in essentia cum aliquo ». « *Proprium* enim aliquis rei non est de essentia rei, sed ex principiis essentialibus speciei causatur, unde medium est inter essentiam et accidentem » (S. Thomas., S. I. q. 77. a. 1. ad 5.). Etiam potentiae animae non sunt de essentia animae, nec praedicantur de ea in primo dicendi modo per se, sicut genus praedicatur de specie. Nihilominus participant potentiae eandem naturam cum essentia animae, sive sunt « idem in essentia cum ipsa ». De quo cfr. Alex. Hal., S. p. 1. q. 18. m. 2. — B. Albert., hie. q. 34.

Notatum digna est doctrina Seraphici in solut. ad 4. de potentia materiae. Idem docet Alex. Hal., S. p. II. q. 65. m. 4. Cfr. Scot., libr. I. Physicor. q. 20; de Rerum princip. q. 8. a. 2; I. Sent. d. 12. q. 1. — Richard, a Med., II. Sent. d. 12. q. 10. — S. Thom., hie q. 4. a. 2. ad 4. — B. Albert., I. Sent. d. 26. a. 6. ad. 8.

ARTICULUS II.

De secunda assignatione imaginis.

Consequenter est quaestio de *secunda assignatione imaginis* per mentem, notitiam et amorem. Et circa hanc quaeruntur tria.

Primum est de istis absolute, utrum videlicet imago attendatur in istis ut in potentiis, aut in ha-

bitibus, aut in potentiis simul et habitibus, aut in substantia et habitibus.

Secundum est de istis in comparatione ad invicem. *Tertium*, utrum haec trinitas imaginis ducat necessario in cognitionem Trinitatis quantum ad personas.

QUESTIO I.

Utrum imago attendatur in mente, notitia et amore ut in potentiis, aut ut in habitibus, aut in utrisque simul, aut secundum substantiam et habitus.

Circa primum sic proceditur.

1. Ostenditur *primo*, quod non in his ut in *potentiis* attendatur imago, quia praedicta assignatio est in *potentiis*: ergo si haec etiam esset in *potentiis*, non esset nisi inculcatio verborum.

Praeterea, notitia et amor non dicunt *potentiam*, sed *habitum*, licet mens possit dicere *potentiam*: ergo praedicta tria non possunt ponи sub ratione *potentiarum*.

2. Item ostenditur, quod non dicunt *habitum*, quia Augustinus³ dicit in *imaginis assignatione* et approbatione: « Mens novit se, diligat se »; sed nullius *habitum* est se nosse nec amare: ergo etc.

Item, si mens stat pro *habitu*, quaero, pro quo *habitu*? Si pro *habitu* memoriae, de quo magis videtur, quia non est alium dare; sed actus huins *habitum* est meminisse, non alius; sed Augustinus⁴ assignat menti hos actus, scilicet nosse et amare: ergo etc.

3. Item ostenditur, quod non in *potentiis et habitibus*. Cum enim potentiae sint tres, et habitus tres, tunc non esset ternarius, sed senarius.

4. Item quaero, pro qua potentia stat ibi mens? aut enim stat pro omnibus, aut pro duabus, aut pro una. Si pro omnibus, tunc non est ibi trinitas; si pro duabus, tunc est ibi quaternitas, cum duo sint *habitibus*; si pro una, non potest habere istos duos actus, nosse et amare: ergo non sumitur trinitas secundum *habitum* et potentias simul.

1. Item ostenditur, quod non secundum *animae substantiam et habitus*. Cum enim *habitum* cognoscendi et amandi consequatur ipsam *substantiam* tempore, et *substantia* etiam possit esse sine his, ratio antem *imaginis* sit ipsi *animae* perpetua et inseparabilis et concreata: ergo non est in *habitibus* et *substantia* simul.

2. Item, si *substantia* communeratur *habitibus*, cum ⁵ *habitus* sint tres, et *substantia* una: ergo erit

¹ Vat. omittit *Et*, sed contra mss. et ed. 1. Paulo infra post *Tertium* ed. 1 addit *est*.

² Scilicet memoria, intellectus et voluntas, de qua supra in a. 1. — Mox substitutus ex mss. *laec* loco *hic*.

³ Textum Augustini vide supra in lit. Magistri, c. 3. circa medium. — Vat. paulo ante loco *dicunt habitus ponit ut in habitibus*, et paulo post omittit et approbatione, sed contra mss. et ed. 1. — Mox ex cod. X cum ed. 1 post est supplevimus, rei veritate exigente, *ss.*

⁴ Verba Augustini inveniuntur supra in lit. Magistri, c. 3.

circa medium. — Paulo supra post *meminisse* auctoritate mss. et edd. 1, 2, 3, 6 expunimus *et*, quod Vat. addit.

⁵ Vat., obvientibus mss. et sex primis edd., addit *ut*.

⁶ Codd. X Y addunt *scilicet*.

⁷ Ia codd. et sex primae edd. contra Vat., quae habet *Contra. Ostenditur, quod non ut in substantia et habitibus simul et paulo post sequuntur pro consequantur.*

⁸ Substitutus ope mss. et ed. 1 hic cum loco et ac paulo infra *intelligentiae* pro *intellective*.

ibi quaternitas. *Si tu dicas*, quod non differt notitia, secundum quod est habitus intelligentiae et memoriae; *contra*: habitus sunt dispositiones potentiarum; cum ergo sint tres potentiae, erunt tres habitus.

3. Item, Magister dicit in litera¹, quod mens accipitur non pro animae substantia, sed pro eo quod est in ea eminentius.

CONCLUSIO.

In hac secunda assignatione imaginis, quae est mens, notitia, amor, trinitas attenduntur quantum ad substantiam animae et quantum ad duos habitus notitiae et amoris.

RESPONDEO: Dicendum, quod differt secundum Opinio alio-
rum. quosdam assignatio haec a praecedenti, quia prior fuit in potentiis, haec est in habitibus. Et respondent obiectiōnibus per distinctionem mentis. Mens enim secundum quadruplicem modum accipendi diversificatur. Dicitur enim *uno modo a mente*, quod est luna sive defectus: et sic dicitur de tota anima substantia propter transmutationes, quas habet². *Secundo modo* dicitur a *metiendo*; et sic stat pro iudicativa vi, et sic accipit eam Damascenus³, posnas ipsam in potentiis cognitiviis. *Tertio modo* dicitur ab *eminendo*; et sic stat pro superiori parte rationis, et sic accipit eam Augustinus frequenter⁴. *Quarto modo* dicitur a *meminisse*; et sic stat pro memoria et quantum ad actum et quantum ad habitum⁵. Dicunt ergo, quod in assignatione huius trinitatis mens stat pro habitu memoriae; sed in adaptacione, cum dicit Augustinus⁶: «Mens novit se et diligit», stat pro potentia memorandi.

Sed istud non videtur convenienter dictum, quia adaptatio debet respondere assignationi. Et praeterea, cum actus proprius mentis, ut stat pro memoria, sit meminiisse, ille⁷ deberet tangi; sed Augustinus in hac assignatione nunquam facit mentionem nisi de duobus actibus, scilicet nosse et amare, qui non sunt memoriae, sed aliarum potentiarum.

Respondendum igitur, quod trinitas illa non est in *potentiis*; quia *amor* et *notitia* non dicunt *potentias*⁸; nec in *habitibus*, quia mens non potest stare pro habitu, cum ipsa accipiatur ut agens; nec potest esse in *potentiis et habitibus*, quia mens non potest stare pro una potentia, cum assignentur ei actus duarum potentiarum; nec potest similiter⁹ stare pro *pluribus potentiis*, quia non esset trinitas. Restat ergo, quod necesse est ponere, quod trinitas ista attendatur quantum ad *substantiam animae*, ratione mentis se noscentis et amantis, et quantum ad *habitum*, ratione notitiae et amoris; et sic est trinitas, cum substantia sit una, et habitus sint duo.

Differt ergo haec assignatio a praecedenti: quia praecedens fuit per uniformitatem in potentiis per comparationem ad habitus et¹⁰ actus, sed haec est in substantia et habitibus. Differt *iterum* in hoc, quia praecedens fuit per conversionem animae ad Deum, haec est per conversionem animae supra se; et pluribus modis non attenditur imago in homine, ut supra dictum fuit¹¹. Differt *etiam*, quia praecedens assignatio imaginis magis est propria et conveniens quam haec. Nam proprie loquendo, imago consistit in unitate essentiali et trinitate potentiarum, secundum quas anima nata est ab illa summa Trinitate sigillari imagine similitudinis, quae consistit in gratia et¹² virtutibus theologicis. Unde Augustinus hanc assignationem primo ponit investigando, ut per hanc deveniat ad illam, in qua finit speculationem suam¹³. Unde haec assignatio non est propria, sicut alia; unde Magister eam secundo ponit tanquam non principalem.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod habitus non sunt coaevi etc.; dicendum, quod *triplex* est habitus. Quendam enim habitum habet anima potestis ab *acquisitione*, quendam ab *imata dispositione*, tertium habet a *sui ipsius origine*. Hoc autem patet, quia habitus est quo potentia facilis est in actu; potentia autem his tribus modis est facilis, verbi gratia, *affectus* noster habet facilitatem ad diligendum bonum alienum per acquisitam dispositio-

Sententia
actoris.Ita assi-
gatio dif-
fert triplici-
ter a prima.Solutio op-
positorum.Triplices
habitus.

¹ Cap. 3. circa medium, quem tamen textum plurimi mss. cum sex primis edd. hic mutarunt, pro *anima* ponendo *animae substantia tota*; codd. vero TX *animae substantia*, quos sequimus, quia eorum lectio correspondet sensui obincipientum. Cfr. Scholion.

² De hac mentis acceptance vide libr. de Spiritu et anima, c. 11.

³ Libr. II. de Fide orthodox. c. 22: «Vires in cognitione positione sunt mens, cogitatio, opinio, sensus». Et singula perpendens de *mente* dicit: quod verum est *iudicat* (considerat, discernit); sive, ut refert Alex. Hal., S. p. II. q. 69. in prime: mens a *metiendo* dicitur).

⁴ Cfr. Enarratio in Psalm. 3. n. 3; XV. de Trin. c. 7. n. 11. Vide etiam libr. de Spiritu et anima, c. 11. et 34. Consentent Isidor. XI. Etymolog. c. 1.

⁵ Cfr. Isidor. loc. cit. et libr. de Spiritu et anima, c. 34.

— De his quatuor etymologis, quae ex more illius actus judicari debent, vide Alex. Hal., S. p. IV. q. 12. m. 4. a. 2. circa finem (in aliis edd. q. 35).

S. Bonav. — Tom. I.

⁶ Codd. sunt inter se divisi; plures siquidem ut G O T bb

habent *Augustinus*, quos sequimur, alii vero ut A C L S Z etc.

ecce; omnes tamen contra Vat. *dicit* loco *dicitur*. Ed. I. *dicit Magister et Augustinus: ecce mens.*

⁷ Vat. praeter fidem mss. et ed. I *ibi pro ille.*

⁸ Vat. contra mss. et ed. I minus bene *dicentur potentiae*.

⁹ Plures codd. ut A F G H K T Y bb *similiter* pro *similiter*.

¹⁰ Vat. obincidentibus mss. et ed. I, repetit hic ad. Paulo infra post *Differt ex pluribus codd. ut H P Q X Z ee possumus iterum loco etiam.*

¹¹ Hic a. 1. q. 2. in corp.

¹² Vat. absque illa auctoritate mss. et ed. I indebitate omittit *gratia et*. Nam distinguunt gratia sanctificans a virtutibus.

¹³ Vide IX. de Trin. c. 2. n. 2. et ibid. X. c. 11. n. 17; XIV. ac XV. c. 3. n. 5. seqq. — Sub vocabulo *hanc intellige secundam assignationem.*

Quoniam
intellectus
semper in
telligent.

nem, ut per virtutem; ad diligendum vero bonum suum¹ per innatam dispositionem; et ad diligendum se ipsum per sui naturalem originem. Cum enim sit sibi indistinctus unius, semper est habilis ad se amandum. *Similiter*, cum *intellexus* noster semper sit sibi praesens, semper est habilis sibi ad se cognoscendum. Et sic patet illud quod obicitur de coaevitate; nam quoad tales habitus est bene coaevitas.

2. Ad illud quod obicitur, quod tres debent² esse habitus secundum tres potentias; dicendum, quod in hac trinitate non cadit nec habet locum habitus memoriae, quia attenditur³ in ipsa loca secundum quod convertitur supra se: et ideo ipsa animae substantia tenet locum memoriae, et ipsa praesentia et

oblatio, qua anima offert se semper sua intelligentiae, tenet locum habitus et actus memoriae. Et ita patet, quod ibi cadunt tantum habitus duarum potentiarum; et ideo est ibi trinitas.

3. Ad illud quod ultimo obicitur de verbo Magistri; dicendum, quod intelligitur non pro animae substantia tota⁴; quod si alter intelligatur, non habet veritatem verbum Magistri. Quod patet per Augustinum, qui occasione huius imaginis quasi per totum decimum de Trinitate ostendit, animam habere cognitionem sui innatam, quae est cognitio⁵ suae substantiae. Et *praeterea*, nihil unum in anima cognoscit et diligit nisi substantia: ergo si mens statret pro una potentia, non haberet illos duos actus, scilicet nosse et amare.

Explicatur
Magister.

S C H O L I O N.

1. De hac questione audiendus est ipse S. Doctor, qui in anecdoto primo Prologo ad II. Sententiarum (cuius initium iam dedimus in Prolegomenis c. 1. § 2.) dicit: «Fortassis autem aliqui videbunt, me declinasse a positionibus Magistri Sententiarum maxime in dubio: in hoc scilicet, quod cum Magister parte secunda distinctionis terciae in secunda assignatione trinitatis, quam dicit consistere in *mente*, *notitia* et *amore*, dicit, *mensem* accipi non pro anima, sed pro superiori portione, a me dictum repperit, mentem ibi pro substantia animae stare. Rursus, cum Magister dicit d. 7., quod potentia generandi communis est tribus personis, nuptio nomen significans essentiam, magis illi opinioni adhaesit, quam dicit, potentiam generandi dictam esse proper rationem. Sed si quis recte insipiat, in neuro praedictorum inventiet me nec a positione Magistri nec a veritate tramite declinasse. Nam quando dixi, in illa trinitatis assignatione mentem accipi pro animae substantia ratione superioris parti, hoc ideo dictum est, quia, si mens statret ibi pro superiori portione, cum illa sit anima potencia, et non sit unius potentiae nosse et amare, sicut videbit infra (cfr. II. Sent. d. 24. p. I. a. 2. q. 1.), iam non esset ibi trinitas, sed quaternitas. *Iterum*, potentias proprie non est agere, sed substantias per potentiam; et ideo, si proprie et vere loquitor Augustinus, cum dicit, *mens novit etc.*, mens ibi supponit animas substantias. Et hoc iterum innuit Augustinus, cum postea occasione huius trinitatis quasi per totum decimum de Trinitate ostendit, animam nosse se ipsam. *Potestremo*, cum illi habitus notiarum et amoris sint omnino consubstantiales, non addunt novam essentiam super ipsam potentiam, sed se ipsi potentiae sunt habiles, et ita non possunt ipsi potentiam communicari sive cum superiori parte rationis. Et propterea non negat Magister, quod mens non accipiat pro ipsa anima, sed quod non accipiat pro *tota* anima secundum omnes potentias, sed pro ipsa substantia ratione superioris portionis. In hoc igitur Magistro non contradixit, sed potius verbum eius iuxta veritatem regulam, ut aestimo, explicavi».

II. Verba in 2. fund., quod «nullus habitus est se nosse nec amare», sic intelliguntur: se intelligere et amare non sunt actus aliquius habitus acquisiti, sed potentiae animae concreatae

et consultantialis, licet ad hos actus etiam habitus dispositio concurre possint. Unde etiam B. Albert. (hic a. 36.) de eodem textu Augustini dicit: «Habitus non est nosse se et amare se, sed potius *habent* habitum secundum ipsum habitum vel per ipsum habitum est nosse se et amare se». Item Petr. a Tar. (hic. q. 7. a. 1.) ait: «Ad cognoscendum vero se ipsam mens nullus habitu uitetur». Cfr. etiam Bonav. hic q. 2. ad 4.

III. In solut. ad 1. *triplex habitus* distinguuntur, scil. ab *agquisitione*, ab *innata dispositione*, a *sui ipsius origine*. Differunt secundi et tertii in hoc consistit, quod secundus habitus non est proprius animae concreatus et coevas, licet dispositio ad hunc habitum sit concreta et coevas. Sic anima cognoscit et diligit ex innata dispositione proprium bonum (commodum). Tertius vero habitus, quo anima se ipsam cognoscit et diligit, est proprius ipsi concreatus, cfr. II. Sent. d. 39. a. t. q. 2. — In eadem solut. tangitur questio, quo sensu intellectus noster *semper se intelligat*. Doctrina Seraphici de hoc omnino concordat cum S. Thom. (hic q. 4. a. 5; S. I. q. 93. a. 7. ad 4.), Scot. (II. Sent. d. 3. q. 8. n. 13.), et Richard. (hic a. 2. q. 2.). Hi negant, animam actuellem sui intellectum habere, praesertim talam que se discernat ab aliis; concedunt tamen, quod propter praesentiam obiecti «nihil deficit actu primi... ad quem debet sequi actus secundus, qui est intellectus». Et forte propter hoc dici frequenter Augustinus, quod anima novit semper se, propter istam propinquitatem ad actum noscendi, ubi nulla est imperfectio in actu primo. Hoc autem modo anima non semper novit lapidem» etc. (Scot. loc. cit.). Alii tamen doctores, ut Petr. a Tar. (hic q. 5. a. 3.) et Henr. Gand. (Quodl. q. 4. 7.) docent, animam semper nosse et amare, non tantum habitualiter, sed etiam actualiter, quin tamen advertat hos intimos actus. Cfr. etiam Dionys. Carth. (hic q. 12.), qui in hac quæstione ancepit haeret.

IV. De ipsa conclusione: Alex. Hal., S. p. II. q. 62. m. 5. a. 6. § 4. — Scot., hic q. 9.; Report. q. 7. — S. Thom., hic q. 5; S. I. q. 93. a. 6. — B. Albert., hic a. 36.; S. p. I. tr. 3. q. 15. m. 2. a. 2. p. 2. — Petr. a Tar., hic q. 6. a. 4. et q. 7. a. unic. — Egid. R., hic 2. princ. q. 2. — Richard. a Med., hic a. 3. q. 1. — Biel., hic q. 10.

¹ Codd. L O *summum* loco *suum*; sed non bene. Mox cod. T post *sibi* addit *ipsi* et paulo infra incongrue cum aliis omittit *intellexus noster*.

² Ope mss. et ed. 1. substituimus *debent* pro *dicuntur*.

³ Supple: trinitas.

⁴ Cod. Z addit *sed parte superiori scilicet*, ed. 1 autem: *sed supple pro conversione animae ad Deum vel reflexione ad sui considerationem ad Deum*.

⁵ Vat. præter fidem mss. et ed. 1 *agnitio*; et immediate post *propterea* loco *praeterea*, sed falso, quia revera novum

QUAESTIO II.

Utrum mens, notitia et amor habeant ordinem, aequalitatem et consubstantialitatem.

Secundo quaeritur de istis in comparatione ad *fundamenta invicem*, secundum triplicem comparationem, quam ponit Augustinus, videlicet *ordinis, aequalitatis et consubstantialitatis*, et Magister recitat in littera¹. *Ordo* est inter haec, quia mens est parens, notitia est proles, tertius est amor ab utroque procedens. *Aequalitas* etiam est ibi, quia mens tantum se novit, quantum est, et tantum se² dilit, quantum se novit. *Consubstantialitas* etiam; unde Augustinus nono de Trinitate³: «Admonemur, si utcumque videamus possumus, substantialiter haec in anima existere, non tanquam in subiecto, ut color in corpore, aut ulla qualitas aut quantitas; quidquid enim tale est, non excedit substantiam, in qua est. Mens autem amore, quo se amat, potest amare etiam aliud»; et ita vult, quod amor sit consubstantialis menti.

1. Sed obicitur contra hoc: Primo videtur, quod in his non sit *ordo* nec⁴ *origo*. Aut enim accipiuntur pro habitibus *innatis*, aut *acquisitis*. Si pro *innatis*, nullus est *ordo*, quia simul sunt cum ipsa anima; si pro *acquisitis*, sic amor praecedit notitiam; nullus enim acquirit⁵ vel studet aliquid addiscere, nisi amet scire. Unde Augustinus in fine noni de Trinitate⁶: «Partum mentis antecedit appetitus, quo id quod nosse volumus quaerendo et inventiendo, nascitur proles, quae est ipsa notitia». Aut ergo non est *ordo*, aut non est talis *ordo*.

2. Item, videtur quod non sit ibi *aequalitas*. Aut enim notitia et amor accipiuntur per comparationem ad *res inferiores*, aut ad *animam*. Si ad *res inferiores*, manifestum est, quod non est ibi *aequalitas*; multa enim novimus, quae non amamus; si in comparatione⁷ ad *animam*, aut est *aqualitas* quantum ad *intensionem*, aut quantum ad *extensionem*. Quantum ad *extensionem*, non illud constat,

quia unum tantum⁸ est ibi: ergo quantum ad *intensionem*; sed quod hoc sit falsum, videtur, quia cum sciamus animam minorem Deo et maiorem corpore, contingit quandoque, quod eam amamus magis quam Deum, et minus quam corpus; et ita quantitas⁹ amoris non sequitur quantitatem notitiae.

3. Item, quod non sit ibi *consubstantialitas*, videtur, quia amor et notitia sunt habitus et sunt¹⁰ *qualitates*; ergo videtur, quod essentialiter different ab ipsa mente.

4. Item, ratio Augustini¹¹ est, quod non sint in anima sicut accidentia, quia se extendunt extra; sed hoc nihil est, quia accidentia se extendunt extra, ut calor calefaciendo et color immutando visum. *Præterea*, homo cognoscit aliqua cognoscibilia scientia acquisita, quae est *accidens*, et ita se extendit extra.

CONCLUSIO.

Mens, notitia, amor habent ordinem, aequalitatem et consubstantialitatem.

RESPONDEO: Dicendum, quod sicut Augustinus¹² *conclusio 1.* assignat, in his est *ordo, aequalitas et consubstantialitas*.

Ordo autem attenditur in his habitibus animae *conclusio 2.* connaturalibus in comparatione ad *actus*, sicut ponitur *ordo* in fide¹³, spe et caritate, licet simul infundantur.

1. Et sic patet quod obicitur in contrarium, *ad t. ep. pos.* quia non est *ordo* in ipsis habitibus absolute consideratis, sed per relationem ad *actus*.

Similiter est ibi *aequalitas* secundum conversionem animae supra se et praedictorum habituum perfectionem. *Conclusio 3.* Unde dicit Augustinus in nono de Trinitate-

habetur argumentum ex ratione, non ex auctoritate petrum. Mox auctoritate mss. et edd. 1, 2, 3, 6 post *anima* exponimus *particulum et Cod. O post nihil addit aliud*.

¹ Cap. 3. circa finem. — *Mox* Vat. contra plurimos codd. et ed. 1 post *ordo* addit *autem* et contra antiquiores codd. et ed. 1 ponit *quod loco quia ac ultimus pro tertius*.

² *Fide* codd. et *loco Iaa adiecinus se certe supplendum*.

³ Cap. 4. n. 5: *Similiter etiam admonemur, si utcumque videamus possumus, haec in anima existens et tanquam involuta evolvi, ut sentiantur et dinumerentur substantialiter, vel, ut ita dicam, essentialiter, non tanquam in subiecto, ut color aut figura in corpore aut ulla alia qualitas aut quantitas. Quidquid enim tale est, non excedit subiectum, in quo est. Non enim color iste aut figura huius corporis potest esse et alterius corporis. Mens autem amore, quo se amat, potest amare et aliud præter se. — In quo tamen plurimi codd. falso habent *utrumque loco utcumque* et minus bene *anima* pro *anima*; Vat. autem conit *consistere* loco *existere*.*

⁴ *Vat. contra mss. et ed. 1 incongrue vel pro nec.*

⁵ Ita omnes codd. et edd. Magis placeret *inquirit*, si hacc lectione aliquo cod. fulciretur.

⁶ Cap. 12. n. 18, in quo textu *post appetitus* origine addit *quidam* et in fine omittit verba *que est*; Vat. autem post *quo addit ad et ponit noscere loco nosse*.

⁷ *Vat. per comparationem*, sed contra mss. Mox codd. Vx post *animalm addunt tunc*, ed. 1 et *tunc*.

⁸ *Muli* codd. ut A F T V X Y etc. cum ed. 1 omitunt *tantum*.

⁹ *Plures* codd. ut A C L R S U aa bb cum ed. 1 minus apte *qualitas*; agitur siquidem de gradu intensionis.

¹⁰ Ex mss. et ed. 1 *adicieimus sunt*.

¹¹ Libr. IX. de Trin. c. 4. n. 5; vide supra fundam. 1. huius q. — *Paulo post Vat. præter fidem mss. occidentia enim pro quia accidentia et in fine argumenti extendunt loco extendit.*

¹² Libr. IX. de Trin. c. 12. n. 48; vide in lit. Magistri, c. 3. circa finem.

¹³ *Ope mss. et ed. 1 sustulimus hic additum et. Paulo ante plures codd. ut A C G K L S T bb cum ed. 1 *crebro* in loco *ordo in*.*

te¹, quod non est in his habitibus aequalitas, nisi secundum quod perfecti sunt.

2. Et sic patet solutio ad illud quod de amore

^{Ad 2. op. pos.} obicitur², quia ille amor non est perfectus amor, sed libidinosus et inordinatus. — Vel dicendum, quod

^{Alter.} aequales sunt, secundum quod sunt *connaturales*: quantum enim est quis habilis vel facilis ad cognoscendum se, tantum ad se amandum; de habitibus vero *acquisitis*, malis vel bonis, non est verum; et de his non intelligitur.

Similiter est ibi tertium, scilicet *consubstantialitas*

^{Conclusionis 4.} *tas*, quia, secundum quod dictum est supra³, amor et notitia animae connaturales sunt, secundum quod supra se convertitur; et sic nihil omnino addunt super ipsas potentias. Per hoc enim, quod anima sibi praesens est, habet notitiam; per hoc, quod est unum sibi, habet habitum amoris: et ideo, sicut potentiae sunt consubstantiales animae, ut supra⁴ visum est, ita et huiusmodi habitus. Unde etsi videantur dicere

SCHOLION.

I. Pro facilitate intelligentia triplicis conclusionis notandum, quod ratio *ordinis*, quem habent *mens*, *notitia* et *amor*, non intelligitur, quatenus ista tria absolute et in se considerantur, sed in respectu ad suos actus. *Similiter aequalitas* non attenditur quoad aequalitatem in entitate, sed quoad actus super animam reflexos, dum anima intelligi se totam et se diligit, quantum se cognoscit. Quod solutionem argumenti contra aequalitatem cfr. Alex. Hal., S. p. II. q. 62, m. 5. a. 7. Denique *consubstantialitas* non intelligitur absoluta cum exclusione cuiusvis distinctionis, sed in sensu in precedenti questione explicato. — Insuper notandum, quod consubstantialitas, quam notitia et amor habent cum mente, non accipiunt proprie, quatenus sunt actus (quia actus secundi et accidentia non possunt esse realiter idem cum substantia animae), sed quatenus sunt habitus concreti. In hoc sensu dicit Srot. (hic q. 9.): «Ista tria ex parte animae, ut sunt sub tribus actibus suis, in ipsis, inquam, tribus est consubstantialitas».

QUESTIO III.

Utrum trinitas imaginis, quae consistit in mente, notitia et amore, necessario ducat in cognitionem trium divinarum personarum.

Tertio et ultimo queritur, utrum haec trinitas imaginis, scilicet mentis, notitiae et amoris, ducat necessario in cognitionem Trinitatis quantum ad personas. Et videtur quod sic:

1. Quia in hac trinitate imaginis est relatio;

^{Pro parte affirmativa.}

sed in Deo non est relatio nisi quoad personas: ergo etc.

2. Item, in hac trinitate est distinctio, quia notitia non est amor; sed in Deo non est distinctio nisi personarum: ergo etc.

¹ Cap. 4. n. 4: Reete igitur diximus, haec tria, cum perfecta sunt, esse consequenter aequalia.

² Cod. Z addit. *quod non valeat*. Paulo ante plures codd. ut AGIT ec post *solutio* ponunt punctum, deinde cod. ec post *obicitur* adiungit *dicendum*; nihil tamen immutandum diximus.

³ Hic a. 2. q. 1. ad 1.

⁴ Art. 1. q. 3.

⁵ Supple: mens, notitia et amor. — Mox codd. inter se non convenient, alii ut AGHKT etc. cum Vat. legunt *qualitas*, alii vero ut BDEFHIXZ cum ed. 1 *qualitates*, quos sequimur.

⁶ Meendum Vat. *ex hoc pro et hoc est*, et paulo post *conclusis* pro *concludit* castigatur ex mss. et edd. 1, 2, 3, 6.

⁷ Vat. contra mss. et ed. 1 *sed loco nisi*. Paulo ante codd. PQ ultra pro *extra*; deinde nonnulli codd. ut DEFH K Y aliud, cod. T alterum, codd. LO aliquid loco alium. Codd. Q (T in margine) post *substantiae* addunt *qua per se non agit*; lectio non spernenda.

⁸ Ita codd. QT cum ed. 1; multi codd. ut ABEGH K P X Y Z aa etc. *et sic*, quae et paulo infra post *intelligunt* ponit punctum, quo posito argumentum, quod explicatur in Scholio, perturbatur. In fine Vat. contra mss. et edd. 1, 2, 3 *substantiates*.

3. Item, in hac trinitate est origo nascentis unius¹ ab uno et tertii ab utroque: ergo cum ista sint propria personarum, patet etc.

4. Item, in hac trinitate est² amor tertio, qui est proprium Spiritus sancti et qui est ad alterum: ergo videtur, quod necessario ducat in Trinitatem personarum.

CONTRA: 1. Haec trinitas intelligitur in creature sine distinctione personali: ergo potest intelligi et in Deo; sed hoc est falsum: ergo etc.

2. Item, notitia et amor sunt in qualibet personarum; sed per ea quae sunt in omnibus, non venit in cognitionem distinctionis personalis: ergo etc.

3. Item, intellecto quod una tantum esset persona, adhuc nosceret et amaret se: ergo etc.

4. Item, philosophi istam trinitatem cognoverunt, et tamen non cognoverunt Trinitatem personarum: ergo haec non necessario³ ducit in illam.

CONCLUSIO.

Ratio sola ab hac trinitate mentis, notitiae et amoris non ascendit ad cognitionem Trinitatis.

RESPONDEO: Dicendum, quod per hanc trinitatem

tem contingit cognoscere Trinitatem in Deo, et hoc est attribuendo ea quae in hac trinitate sunt illi summae Trinitati. Sed hoc potest esse dupliciter. Aut enim ista tria possunt Deo attribui secundum substantiam, ut per *mentem*⁴ intelligamus mentem in Deo, et per *notitiam* in anima notitiam in Deo, et sic de tertio; et sic non dicit in cognitionem Trinitatis nisi quantum ad *appropriata*; et sic intellexerunt philosophi.

Possunt etiam ista⁵ trahi ad Deum ratione *proprietatum*, quae sunt ordo et origo, distinctio et relatio; et sic ducunt in cognitionem Trinitatis quoad propria.

Sed ista ponere vel intelligere in Deo potest sed⁶ non ratio; et ita perfecta cognitio imaginis non habetur nisi a fide. Unde bene concedendum est, quod imago, perfecte cognita ut imago, dicit in cognitionem Trinitatis, non autem simpliciter. Et per hoc patet utraque pars.

1. 2. Ad illud quod obiicitur de amore, dicendum, quod amor potest dicere complacendiam, et sic est commune; vel potest dicere connexionem sive communionem vel donum, et sic habet rationem personae.

SCHOLION.

1. Hanc quaestionem alii antiquiores Scholastici praeter Aegid. (hic 3. princ. q. 2. a. 4.) ex professo non tractant. Solutio eius pendet ab istud principiis, quae supra p. l. q. 4. posita sunt. De proprietatibus divinarum personarum, et quatenus important ordinem et originem, relationem et distinctionem

nem cfr. infra dd. 26. et 33. — S. Doctor primum et ultimum obiectum non solvit explicite, quia solutionis principia continentur clare in corp. quaestioni; secundum et tertium breviter solvit, loquendo expresse tantum de *amore* essentiali et personali, quod ad *notitiam* facile applicare potest.

DUBIA CIRCA LITTERAM PARTIS II.

DUB. I.

In parte ista circa litteram quaeritur de hoc quod dicit: *Imago Dei permanet. CONTRA: Psalmus 7: Domine in civitate imaginem ipsorum ad nihilum rediges.*

RESPONDEO: Imago dicitur dupliciter: quantum ad *substantiale esse*; et *haec*⁸ respicit trinitatem potentiarum et ordinem et aequalitatem, et sic semper permanet; alio modo prout supra esse additum bene esse, ut decorum et honorem; et haec potest perdi, *quia homo, cum in honore esset, non intellexit*⁹.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Memoria vero dicitur ad aliquid* etc; ergo memoria¹⁰, intelligentia et voluntas sunt in praedicamento relationis.

Item quaeritur, quare *mens* dicitur magis ad se quam memoria vel intelligentia?

RESPONDEO: Dicendum, quod *dici ad aliquid* duplex relatio. est¹¹ dupliciter: vel *proprie* et *per se*, sicut pater et filius, vel *ratione aliquius annexi*, quia habet respectum annexum et inclinationem; et sic memoria dicitur *ad aliquid*, quia innatum habet respectum ad memoriam, similiter intelligentia ad intel-

¹ Plurimi codd. omittunt *unius*; Vat. vero omittit *nascentis*, pro quo tamen omnes codd. possunt allegari, licet propter abbreviationem in tantum sint dubiae lectio[n]es, in quantum legi potest vel *nascentis* vel *nativitatis* vel cum ed. 1 *nascibilitatis*. luxa regulam illam paleographicam, secundum quam in similibus casibus, nisi sensus obstat, brevius vocabulum sit eligendum, possumus *nascentis*, reincidentes insuper cum codd. III T et ed. 1 verbum *unius*. Cfr. infra d. 13. q. 3.

² Vat. praeter fidem mss. et edd. 1, 2, 3, 6 legit sic: *tertio reperiatur amor*. Cod. X explicative post *tertio* addit. *loco*. Ed. 1 *tertius pro tertio*. Cod. N post *trinitate* habet *est notitia, quae appropriatur Filio, et amor, qui est.*

³ Ope mss. et ed. 1 restitutimus indebitate omissionis necessario.

⁴ Cod. IY hic addunt bene et cum subnexis cohaerenter in anima.

⁵ Codd. M aa bb non inepte addicunt *tria*.

⁶ Vat. et, sed obstant plurimi codd. cum ed. 1.

⁷ 73, 20, ubi Vulgata post *civitate* addit *tua et loco ipsorum* cum Vat. habet *etorum*.

⁸ Vat. hic et paulo infra *hoc*, sed minus bene et contra plures mass. et ed. 1.

⁹ Psalm. 48, 21.

¹⁰ Codd. omitunt *memoria*, sed non bene, uti ex subnexis patet.

¹¹ Corriput lectionem Vat., in qua loco *dici* ponitur *dicitur* et omittitur *est*, correxius ope mss. et sex primarum edd.

ligibile et voluntas ad volibile; et haec obiecta ad invicem habent respectum¹. Et sic patet obiectio.

Ad illud quod quaeritur de *mente*, dicendum, quod mens dicitur ab actu essentiali. Propterea est intelligentium, quod *quo est*² dat animae esse *generale* *ralissimum*, et sic dicitur *essentia*; vel in quantum dat esse *generale*, et sic dicitur *vita*, quia anima est in genere viventium; aut³ in quantum dat esse *spirituale*, et sic *mens*. Mens enim non dicitur nisi quod vivit vita intellectiva. — Vel anima in se dicitur *essentia*, ut *actus corporis vita*, ut *perfectibilis* a Deo mens.

Quoniam
differunt es-
sentia, vita,
mens.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *tres personae non sunt unius Dei*; quia videtur dicere falsum, quia, si sunt unius *essentialiae*; sed *essentia* est⁴ Deus; ergo sunt unius Dei. *Si dicas*, quod non sequitur; ego quaero, quare non conceditur, quod *tres personae sunt unius Dei*? Si⁵ propter hoc, quod obliquis notat diversitatem; ergo cum *essentia* non sit diversa a persona, non potest dici: *tres personae sunt unius essentialiae*.

Triplex
sensus geni-
tivi.

RESPONDEO: Dicendum, quod genitivus⁶ aliquando construiratur in ratione *possessionis*, ut si dicitur: *bos Petri vel Ioannis*; aliquando ex vi *declarationis essentialiae*, ut mulier egregiae formae; aliquando *intransitive*, ut creatura salis. *Intransitive* construiratur generale cum speciali; et sic potest dici: *substantia vel persona Dei*; ex vi *declarationis essentialiae*, nomen⁷ importans formam per modum formae; et sic dicuntur *tres personae unius essentialiae*. Quia ergo, quando dicitur: *tres personae sunt unius Dei*, *Deus non significat*⁸ nec per modum *formae* nec per modum *specificantis*, ideo intelligitur per modum *possidentis* vel *principiantis*: et ideo simpliciter est falsa.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *ex maxima parte est dissimilis*. Videtur enim falsum, quia

¹ De hac duplice specie relationum vide infra d. 30. q. 3.

² Videatur supendum: *actus essentialis ut (quo est)*. Vel intellige ut Vat., quae post quo est addit potest intelligi in quantum. Item codd. FH addunt dicitur tripliciter vel in quantum. Alii autem codd. cum edd. 1, 2, 3 exhibent textum nostrum.

³ Cod. Y vel. Mox ed. 1 satis bene speciale loco *spirituale*; codd. VW post sic addunt est. Cod. Z post mens addit *Unde isti tres actus sunt essentialiae*, a quibus dicuntur *essentia*, *vita*, *mens*, scilicet esse, vivere et intelligere; et paulo infra loco quod ponit quia ac pro intellectiva habet intellectuali.

⁴ Vat. cum sint unius *essentialiae et essentia sit*; sed contra ed. 1 et codd., qui in eo tantum discordant, quod nonnulli omittunt particulum *si*, cod. A loco sed ponit *si* ac cod. 1 pro sed habet et. Lectio in textum receptionis S. Doctori familiarior esse videtur.

⁵ Vat. absque auctoritate mss. et ed. 1 addit *dicitis quod*.

⁶ Mendom Vat. *generatus* loco *genitivus* emendavimus ope mss. et edd. 1, 2, 3, 6. Paulo infra ex mss. et ed. 1

imago est similitudo expressa: ergo si maxime est dissimilis, non est imago.

RESPONDEO: Dicendum, quod est expressio⁹ *simplicer*, vel in genere. Si ergo loquamur de expressione simpliciter, sic dico, quod anima rationalis non est valde similis Deo; si autem loquamur in genere creature, quia tantum accedit¹⁰, quantum potest natura creata, sic dicitur valde similis et expressa similitudo Dei.

DUB. V.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Si duo essent, vel uterque insufficiens esset, vel alter superflueret*; quia secundum viam istam monstrari posset, quod non sit nisi una persona.

RESPONDEO: Dicendum, quod in *personis* non potest esse *superfluitas*, quia in eis est una sufficientia; unde si una esset superflua, et omnes. Sed¹¹ non potest ibi esse aliqua *insufficiencia*, quia nihil plus habent tres quam una. Sed si essent duae *essentialiae*, duae essent sufficientiae, si¹² quaelibet per se esset sufficiens; si autem altera cum altera, quaelibet esset insufficiens: et ita patet, quod non est simile de duabus *essentialiis*, sicut de duabus *personis*¹³.

DUB. VI.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *intellexit*, *Deum habere sapientiam, quae ab ipso genita est, quia intellexit, cum non esse rem fatuam*; ergo videtur secundum hoc, quod Pater sit sapiens sapientia genita.

RESPONDEO: Dicendum, quod ista consequentia non est intelligenda immediate, scilicet: quia non est res *fata*, ergo habet sapientiam genitam. Sed hoc intelligendum est sic: Deus est substantia spiritualis: ergo est nata cognoscere: ergo si non habet sapientiam, est res *fata*; sed non est res *fata*: ergo habet sapientiam; sed non est sapientia sine verbo, et non est verbum, nisi procedat a mente et ita generetur: ergo a primo¹⁴, si habet sapientiam, necesse est, sapientiam esse genitam. Et omnes istas consequentias oportet intelligere immediate¹⁵.

adiecum indebito omissum *essentialiae*. — De varia significacione genitivi vide infra, d. 34. dub. 5. et Priscian., XVIII. Grammat. c. 2. ed. Krehl, Lipsiae, 1820. tom. 2. pag. 112. Cfr. etiam Scot., de Grammatica speculativa c. 46-53.

⁷ Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 ut loco *nomen*. — Post *formam supplere*: construere.

⁸ Aliqui codd. ut DT *significatur*; aliqui ut X Y omittunt prima vice *ne*.

⁹ Plurimi codd. cum sex primis edd. hic *excessus* et paulo infra *excessus pro expressione*; codd. Y et cc hic *accessus* et paulo infra *accessu*.

¹⁰ Vat. contra codd. et ed. 1 *exprimit*.

¹¹ Cod. R. *Similiter pro Sed*.

¹² Ita fere omnes codd. cum ed. 1 contra Vat., quae habet et, quo positio vis argumentationalis auferitur; cod. 1 falso *sed*.

¹³ Plura de hoc dubio vide supra d. 2. q. 4.

¹⁴ Cod Y addit *ad ultimum*.

¹⁵ Ed. 1 non immediate. — Cfr. de hoc dubio d. 32. a. 2. q. 4.

DISTINCTIO IV.

CAP. I.

Utrum Deus Pater se Deum genuerit.

Hic oritur quaestio satis necessaria. Constat enim ^{Quaestio.} et irrefragabiliter verum est, quod Deus Pater genuit Filium. Ideo queritur, utrum concedendum sit, quod Deus genuit Deum. Si enim Deus genuit Deum, videatur quod aut se Deum, aut alium¹ genuerit. Si vero alium Deum genuit, non est tantum unus Deus; si autem se ipsum Deum genuit, aliqua res se ipsam genuit.

Ad quod respondentes dicimus, sane et² catholicos concedi, quod unus unum genuit, et quod Deus Deum genuit, quia Deus Pater Deum Filium genuit. In Symbolo quoque scriptum est: « Lumen de Lumine, Deum verum de Deo vero ». Quod vero additur: ergo genuit se Deum vel alium Deum, neutrum concedendum esse dicimus. Quod alium Deum non genuit³, manifestum est, quia unus tantum Deus est. Quod autem se ipsum non genuit, ostendit Augustinus in primo libro de Trinitate⁴ dicens: « Qui putant eius potentiae esse Deum, ut se ipsum ipse genuerit, eo plus errant, quod non solum Deus ita non est, sed nec spiritualis neque corporalis creatura. Nulla enim res est, quae se ipsam gignat, ut sit »; et ideo non est credendum vel dicendum, quod Deus genuit se.

Sed adhuc opponunt garruli ratioinatores dicentes: si Deus Pater genuit Deum, aut genuit Deum, qui est Deus Pater, aut Deum, qui non est Deus Pater. Si genuit Deum, qui non est Deus Pater: ergo Deus est qui non est Deus Pater: non ergo unus tantum Deus est. Si vero genuit Deum, qui est Deus Pater: ergo genuit se ipsum.

Ad quod respondemus determinantes istam⁵ propositi positionem, quam sic proponunt: si Deus Pater genuit Deum, aut Deum, qui est Deus Pater, aut Deum, qui non est Deus Pater. Hoc enim sane et prave intelligi potest; et ideo respondendum est ita: Deus Pater genuit Deum, qui est ipse Pater, hoc dicimus esse falsum; et concedimus alteram⁶, scilicet genuit Deum, qui non est Pater; nec tamen genuit alterum Deum, nec ille qui genitus est, alias Deus est quam Pater, sed unus Deus cum Pater. Si vero additur: genuit Deum, qui non est Deus Pater, hic⁷ distinguimus, quia duplificiter potest intelligi: genuit Deum, qui non est Deus Pater, scilicet Deum Filium, qui

Filius non est Pater, qui Deus est; hic sensus verus est. Si vero intelligatur sic: genuit Deum, qui non est Deus Pater, id est, qui non est Deus, qui Pater est; hic sensus falsus est. Unus enim et idem Deus est Pater et⁸ Filius et Spiritus sanctus; et e converso Pater et Filius et Spiritus sanctus unus est Deus.

CAP. II.

Utrum Trinitas de uno Deo praedicetur, sicut unus Deus de tribus personis.

Quidam tamen veritatis adversarii concedunt, Patrem et Filium et Spiritum sanctum sive tres personas esse unum Deum, unam substantiam, sed⁹ nolunt concedere, unum Deum sive unam substantiam esse tres personas, dicentes, substantiam divinam praedicari de tribus personis, non tres personas de substantia divina. Fides autem catholica tenet ac praedicat, et tres personas esse unum Deum¹⁰, unam substantiam sive essentiam sive naturam divinam, et unum Deum sive essentiam divinam esse tres personas. Unde Augustinus in primo libro de Trinitate¹¹ ita ait: « Recedit ipse Deus Trinitas intelligitur, beatus et solus potens ». Ecce, quam expresse dixit ipse Deus Trinitas, ut ostenderet, et ipsum Deum esse Trinitatem et Trinitatem ipsum Deum. Item in eodem: « In verbis, inquit, illis Apostoli, quibus de adventu Christi agens dicit¹²: Quem ostendet beatus et solus potens, Rex regum et Dominus dominantium, qui solus habet immortalitatem etc., nec Pater proprius nominatus est nec Filius nec Spiritus sanctus, sed beatus et solus potens, id est unus et solus Deus verus, qui est ipsa Trinitas ». Ecce et hie aperte dicit, unum solum verum Deum esse ipsam Trinitatem; et si unus Deus Trinitas est, ergo unus Deus est tres personae. Item in libro quinto de Trinitate¹³: « Non tres deos, sed unum Deum dicimus esse ipsam praestantissimam Trinitatem ». Item in libro, qui dicitur Enchyridion ad Laurentium, capitulo nono: « Satis est christiano, rerum creatarum causam visibilium sive invisibilium non nisi boutabilem credere Creatoris, qui est Deus unus et verus, nullamque esse naturam, quae non aut ipse sit, aut ab ipso, eumque esse Trinitatem, Patrem scilicet et Filium et Spiritum sanctum ». Item Augustinus in sermone de Fide¹⁴: « Credimus, unum Deum unam esse divini nominis

¹ Vat. hic addit *Deum*.

² Vat. male omittit *et*.

³ Solummodo codd. B C D E *genuerit*, quod ponendum videretur, nisi paulo infra idem codd. posuissent *genuit*.

⁴ Cap. 1. n. 4, ubi pro *putant* et *errant* legitur in singulari *putat* etc., et codd. B C pro eius potentiae male legunt, *eiudem potentiae*.

⁵ Omnes codd. *illam*.

⁶ Sola Vat. male *alterum*.

⁷ Edi. 2, 3, 7, 8 *hoc*.

⁸ Codd. B C omittunt hic et mox post *Pater* particulam *et*.

⁹ Codd. D E et edd. omnes, exceptis 1, 8, adiciunt *tamen*.

¹⁰ Vat. et ed. 4 addunt *et*; mox codd. CD *unam essentiam* pro *sive essentiam*.

¹¹ Cap. 6. n. 10, ubi et proximus locus, sed nonnullis omissionibus et mutatis.

¹² I. Tim. 6, 15. *Quem suis temporibus ostendet beatus etc.* Apud Augustinum: *Quem temporibus propriis ostendet Pater beatus etc.* Perperam mss. DE cum edd. 3, 4, 5, 7, 9 ostendit loco *ostendet*.

¹³ Cap. 8. n. 9. Proximi loci citatio in omnibus mss. et edd., demptis Vat. et ed. 4, ita fertur: *Item in libro de Fide ad Petrum in expositione Symboli*; at perperam, cum verba subsequentia non in eo, sed in Enchyridion legantur.

¹⁴ Serm. 233. de Fide cathol. n. 4, sed paulo alter, nempe: *Credimus in unum Deum... Hunc unum Deum et hanc unam esse divini nominis Trinitatem*.

Trinitatem». Idem in sexto libro de Trinitate¹: «Dicimus, Deum solum esse ipsam Trinitatem». Ecce, his et aliis pluribus auctoritatibus evidenter ostenditur, dicendum esse et credendum, quod unus Deus est Trinitas, et una substantia tres personae; sicut et converso Trinitas dicitur esse unus Deus, et tres personae dicitur esse una substantia.

Reddit ad praemissam questionem revertamur, ubi quarebatur, an Deus Pater genuerit se Deum, an alium Deum. Ad quod dicimus, neutrum fore conce-

dendum. Dicit tamen Augustinus in Epistola ad Maximum², quod Deus Pater se alterum genuit, his verbis: «Pater, ut haberet Filium de ipso, non minuit se ipsum, sed ita genuit de se alterum se, ut totus maneret in se et esset in Filio tantus, quantus et solus». Quod ita intelligi potest, id est, de se alterum a se genuit, non utique alterum Deum, sed alteram personam; vel genuit se alterum, id est, genuit alterum, qui hoc est quod ipse. Nam etsi alius sit Pater quam Filius, non est tamen aliud quam Filius, sed unum.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM IV.

Quaestiones ex comparatione generationis ad terminum essentiale concretum, ut nomen Deus.

Hic oritur quaestio satis necessaria. etc.

DIVISIO TEXTUS.

In praecedenti distinctione prolabit Magister Trinitatem et Unitatem per similitudines congruas et rationes. In praesenti distinctione ponitur secunda pars, in qua solvit incidentes dubitationes. Et incidit dubitatio ex hoc, quod in divinis est trinitas et unitas, et ita aliquid distinguens et distinctum, atiquid indistinctum, ut termini substantiales. Incidit ergo dubitatio ex comparatione proprietatis distinguens ad terminum substantiale. Habet autem haec pars duas. In prima movet dubitationem ex comparatione proprietatis distinguens ad substantiam vel essentiam; in secunda ad eius potentiam, infra distinctione sexta: *Praeterea quaeri solet.*

Item prima pars habet duas, quia substantia potest significari in *concretione*, ut per hoc nomen *Deus*, vel in *abstractione*, ut per hoc nomen *essentia*. Primo ergo movet quaestionem ex comparatione generationis ad hoc nomen *Deus*, secundo, ad

hoc nomen *essentia*, infra distinctione quinta: *Post haec quaeritur, utrum concedendum sit etc.*

Haec autem distinctio habet quatuor particulias et hoc secundum quatuor, quae ibi tanguntur. In *prima*, supposito quod haec sit vera: Deus genuit Deum, quaeritur de hac: *Genuit se vel alium*, ad³ quoniam solvit interiendo. In *secunda* quaerit de hac: *Genuit Deum, qui est Deus Pater, vel qui non est Deus Pater*, et ad hoc solvit distinguendo ex parte praedicati, et hoc ibi: *Sed adhuc opponunt. In tertia* quaerit de hac: *Deus est Trinitas*, et probat multis auctoritatibus, quod est vera, et hoc occasione praeditorum, ibi: *Quidam tamen veritatis adversari. In quarta* ad suum propositum reddit, scilicet ad primo quae sit, ad primum videlicet² addens primae solutionis, quod quamvis non sit concedendum: *Genuit se, vel alium divisim*, tamen potest concedi coniunctim, ibi: *Nunc ad praemissam quaestionem.*

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam eorum quae tangit Magister in praesenti distinctione, quatuor quaeruntur.

Primo, utrum haec locutio sit concedenda in divinis: Deus genuit Deum.

Secundo, utrum unitas essentiae admittat hanc locutionem: Deus genuit aliud Deum, vel Deus est aliud a Deo.

Tertio quaeritur de consignificatione⁴ huic nominis *Deus*, utrum videlicet grammaticae possimus dicere plures deos.

Quarto et ultimo quaeritur de suppositione istius nominis *Deus*, utrum supponat pro persona vel pro essentia.

NOTAE AD COMMENTARIUM.

¹ Vat. contra mss. et ed. 4 omittit *ad*.

² Codd. et ed. 1 contra Vat. addunt *ad primum videlicet.*

³ Auctoritate plurimorum mss. ut A F G K T etc. et ed. 1 substituimus *consignificatione pro significatione* et *Deus* loco *Dii* ac mox *istius* pro *illius*.

¹ Cap. 7. p. 9. — Immediate ante Vat. et edd. 1, 2 habent item pro *idem*; mox post *Ecce* Vat. et ed. 4 addunt *et*. Deinde codd. A B C D et edd. 1, 8 concedendum pro *credendum*, sed non bene nec congrue ad duia testimonia Augustini, qui loquuntur tum de interiori fide (*Credimus*), tum de confessione fidei (*Dicimus*).

² Epistola 170. ad Maximum medicum, n. 5. — Paulo infra in explicatione verborum Augustini Vat. male omittit *a post de se alterum.*

ARTICULUS UNICUS.

De comparatione nominis Deus ad generationem et de eius consignificatione et suppositione.

QUÆSTIO I.

Utrum haec locutio: Deus genuit Deum, sit concedenda.

Circa primum, quod haec locutio: Deus genuit Deum, sit concedenda,

1. Videtur per hoc quod dicitur in Symbolo: *Deum de Deo*; sed hoc non est nisi per generationem¹: ergo Deus generatur de Deo: ergo ista locutio est concedenda: Deus genuit Deum.

2. Item, generatio est respectu similis in natura, unde « homo generat hominem »; unde si in divinis est generatio, producitur similis in natura: ergo cum Pater sit Deus, non generat nisi Deum: ergo haec est vera: Deus generat Deum.

3. Item, quidquid habet Filius, aut habet a se, aut ab alio; sed habet deitatem, et non a se, quia sic esset ingenitus: ergo habet ab alio; sed non habet nisi per generationem, et² non habet deitatem nisi ab habente deitatem, et habens deitatem est Deus: ergo etc.

CONTRA: 1. Hoc nomen *Deus* significat essentialiam substantiam, cum sit terminus substantialis³; sed haec non conceditur, immo est falsa: essentia generalis substantiam: ergo similiter et ista: Deus genuit Deum.

2. Item, hoc nomen *Deus* aut supponit pro omni persona, aut determinate pro aliqua. Si determinate pro aliqua: ergo restringitur eius significatio⁴

ab aliquo, nec est dare, quod ab alio nisi ab hoc verbo *genuit* vel *generat*. Sed regula est, quod terminus, positus in praedictato, non restringit terminum a parte subiecti ratione significationis: ergo stat pro omni persona. Non ergo videtur locutio vera, secundum quod accipitur pro persona Filii: ergo etc.

3. Item, iste terminus *Deus*, quantum est de se, aequo bene supponit pro Filio, sicut⁵ pro Patre: ergo cum Filii sit *non generare*, sicut et Patris est *generare*, si haec est vera: Deus generat, pro Patre, eadem ratione et haec: Deus non generat, pro Filio; si ergo haec non conceditur, nec prima.

4. Item, contradictorie opposita sunt vera de quolibet sub disiunctione, quia de quolibet affirmatio vel negatio⁶: ergo si Deus genuit Deum, aut Deum qui est Pater, aut Deum qui non est Pater. Si Deum qui est Pater, ergo genitus est generans; si Deum qui non est Pater; sed quod implicatur contingit simpliciter inferri, ut si dicatur: homo qui non currit, disputat: ergo homo non currit: ergo similiter, si genuit Deum qui non est Pater, Deus non est Pater; sed si non est Pater, non generat: ergo etc.⁷

¹ Ex mss. et ed. 4 possumus *generationem* loco *significationem*.

² Aristot., VII Metaph. text. 28. (VI. 8.); In quibusdam etiunum etiam manifestum est, quod generans tale est, quale quod generatur... homo namque hominem generat. Cfr. II. de Anima, text. 34. (c. 4.).

³ Multi codd. ut AFGIKT etc. cum sex primis edd. sed loco et. Cod. R hanc propositionem illa exhibet: *per generationem vel ab habente deitatem, sed habens.*

⁴ De significacione et suppositione huius nominis *Deus*, in quibus haec et seqq. obiectiones fundantur, vide infra q. 4. — In fine argumenti plures codd. ut AFGIKT etc. cum ed. 4 general pro *genuit*.

⁵ Codd. DHO (T it in marg.) *suppositione*, quod et infra in responsione ad hanc obiectionem fore omnes codd. et sex primae edd. habent pro *significatio*; cod. I *significatio vel suppositione*. Sed vide regulam paulo infra ex Petr. Hispan. atlata. Mox multi codd. et ed. 4 non loco *ne*; cod. R sed *non*. Dein post *significationis* cod. X addit *sed consignificationis*, quod concordat cum regulae istius explicacione proposita a Petro Hispano, Summula, tract. de Restrictione: Nihil positum a parte praedicati potest restringere terminum communem positum a parte subiecti quoad principalem eius significationem, ut homo est albus... Dico autem, quoad principalem eius significationem, quia praedicatione restringit subiectum quoad consignificationem, quae est genus v. g. masculinum.

⁶ Aliqui codd. ut TZ cum ed. 4 addunt et. Paulo infra

post *sicut* codd. H Y omittunt et. Mox cod. Y ergo si haec est vera pro Patre, sic illa erit vera pro Filio, scilicet Deus non generat; si ergo haec non conceditur pro Filio, nec prima. Codd. ab bb circa finem argumenti: sed haec non conceditur, ergo nec prima; ed. 4 nec prima debet concedi; cod. Z si ergo haec non conceditur pro Filio, pariter nec illa conceditur pro Patre. — Plures codd. ut ACFILMRSU fff hoc tertium argumentum omissum, sed indehinc, sicut patet ex responsive infra posita; cod. O vero illud praecedenti argumento circa finem post *omni persona* interserit sub hac forma: *Item, si haec est vera: Deus generat Deum, pro persona Patris, multo fortius haec erit vera: Deus non generat Deum, pro persona Filii et Spiritus sancti; ergo a destructione consequentis, si haec nullo modo est concedenda, nec ista. Non ergo etc.* Eadem fere verba exhibentur.

⁷ Cfr. Aristot., I. Periherm. c. 6. et II. c. 3, ubi agit de affirmatione, negatione et contradictione; et VI. Topic. c. 3, circa medium' (c. 6.), ubi dicit: *Nam de omni aut affirmatio, aut negatio vera est; et tandem IV. Metaph. text. 15. (III. 4.): De omni affirmatio, aut negatio. Ultimum textum et II. Periherm. c. 3. videntur codd. cum ed. 4 respexisse, omittinge *vera est*, quod Vat. adiungit. Paulo infra in Vat. desiderantur verba *Si Deum usque ad sed quod*, quae tamen in mss. et ed. I habentur.*

⁸ Cod. O hic addit novum argumentum: *Item, si Deus generaliter Deum, Deus est genitus a Deo: ergo Deus est distinctus a Deo; ergo sunt duo dū.*

CONCLUSIO.

*Recte dicitur: Deum genuisse Deum, quod
quatuor regulis probatur.*

RESPONDEO: Dicendum, quod praedicta locutio,
^{Conclusio.} salva essentiae unitate, recipitur tam a magistris
quam a Sanctis. Ad cuius intelligentiam quatuor re-
gulae sunt notandae.

<sup>Quatuor
regulae lo-
gicae.</sup>

Prima est, quod nomen *abstractum* imponitur
formae et a forma, ut albedo imponitur ipsi albe-
dini¹ et a forma albedinis; nomen vero *concretum*
imponitur a forma, sed non formae, sed supposito:
ut album imponitur a forma albedinis, sed non for-
mae, sed supposito, ut aliqui rei albae, homini vel
cygno.

Seconda regula est, quod terminus habens mul-
titudinem suppositorum, sine distributione acceptus,
stat pro illo, pro quo reddit locutionem veram, ut
cum dicitur: homo currit, vera est locutio pro cur-
rente, si aliquis sit currens.

Tertia regula est, quod termino habenti for-
mam non multiplicabilem non differt praeponere et
postponere negationem. Unde non differt dicere:
Petrus non currit, et, non Petrus currit.

Quarta regula est ista, quod relativum refert
antecedens sub eodem modo supponendi, sub quo
antecedens praecessit ipsum relativum, nisi faciat
relationem simplicem².

1. Ex prima regula patet responsio ad primum.
^{Solutio op-} Cum enim iste terminus *Deus* sit concretus, etsi³
imponatur a forma essentiali, scilicet deitate, tamen
imponitur personae sive supposito, sicut album im-
ponitur ab albedine rei albae; et ideo supponit
et reddit locutionem veram pro persona, non pro
forma. Hoc autem nomen *essentia* vel *deitas* est
abstractum, et ideo imponitur formae et a forma,

sicut albedo, et ideo essentiam significat et supponit.
Et ideo haec est falsa: essentia generat essentiam,
quia generatio non est formae, sed suppositi⁴;
sed haec est vera: Deus genuit Deum, pro persona.

2. Ex secunda regula patet responsio ad secun-
dum. Quamvis enim significatio termini non arctetur,
tamen pro illo stat, pro quo est locutio vera,
ut *homo currit*, pro Petro vel Ioanne, si pro illo,
est locutio vera; nec tamen ad illum restringitur.
Et hoc patet, quia si addatur distributio, confundet⁵
illum terminum pro omnibus; sed si esset restrictus,
non confundetur nisi pro illis, ad quos se extenderet
restrictio. Unde aliud est *terminum restringi ad
unum*, aliud est *reddere locutionem veram pro uno*.

3. Ex tertia regula patet solutio⁶ ad tertium.
Licet enim haec sit vera pro Patre: Deus generat
Deum, tamen haec: Deus non generat Deum, non
est vera pro Filio. Cum enim iste terminus *Deus*
dicat formam immultiplicabilem, non differt ei praepo-
nere negationem et postponere; et ideo cum ne-
gatio praeposita⁷ omnino a subiecto removet praedi-
catum, sic et negatio postposita removet totaliter
praedicatum ab hoc termino *Deus*, cum dicitur: Deus
non generat, quia removet a qualibet supposi-
to. Et ideo alium modum habet supponendi in af-
firmativa quam in negativa, quia in affirmativa erat
locutio vera pro Patre; in negativa vero non potest
esse veritas, quia negatio removet totaliter praedi-
catum illud.

4. Ex quarta regula patet quartum. Cum enim
relativum omnino habeat suppositionem antecedentis,
et iste terminus *Deus*⁸ in praedicato supponat pro
Deo genito, relativum refert pro illo. Et ita sensus
est: Deus genuit Deum, qui Deus genitus est Pater,
vel non est Pater; et haec est vera pro negativa,
nec licet inferre: ergo Deus non est Pater; quia
mutatur suppositio, immo est ibi figura dictiois⁹.

SCHOLION.

1. In gratiam lectorum, qui in antiqua logica minus sunt
exercitati, iuvat hic ponere explicationem aliorum terminorum,
quae in hac questione et alibi in hoc opere saepe occurunt.
Summae sunt haec et aliae multae alibi in notis positae explica-
tiones magna ex parte ex *Summulis Petri Hispani*, quae tem-
pore S. Bonaventurae in manibus scholarum erant. Postquam
Petrus multa de rebus philosophicis et medicina scriptis, a 1275
electus est in *Summum Pontificem* et assumptis nomen Joannis

XXI. Mortuus est 16. Maii 1277. Plura videri possunt in quovis
libro de logica scholastica tractante.

1. Altud est *significatio*, aliud *suppositio* aliius termini.
Significatio est representatio rei per vocem et convenit omnibus
vocabulis tam substantiis quam reliquis, sive in propositione,
sive extra propositionem.

Suppositio, ut vult Petrus Hisp., tract. de suppositione,
est acceptio termini substantivi pro aliquo¹⁰, intellige, de quo

¹ Plurimi codd. cum sex primis edd. omittunt *ipsi albe-*
dini et, sed male, ut ex contextu patet.

² Praedictarum regularum prima insinuator ab Aristot. VII.
Metaph. text. 21. et 27. ac IX. Metaph. text. 12. (VI. c. 6. 8. et
VIII. c. 7.); secunda habetur in Petri Hisp. *Summula*, tract.
de Suppos. et Distrib.; tercia in opusculo, quod etiam Petro
Hisp. attributur, scil. *Parvorum Logicalium*, tract. de Negat.
et Affirm. c. 4; quarta in eiusdem *Summula*, tract. de Re-
lativis.

³ Ex plurimis mss. et ed. I substitutimus etsi loco Mox.
cod. X post *deitate* habet non tamen imponitur formae, sed
personae.

⁴ Ex illo generali principio: Actiones sunt suppositorum.
⁵ Id est, facti supponere. — Paulo ante Cod. R *subiectum*
pro *illum*.

⁶ Ex antiquioribus mss. et ed. I *mutavitur responsio in
solutio* et paulo post *non multiplicabilem in immultiplicabilem*.

⁷ Vat. contra antiquiores codd. et ed. I addit *totaliter et*

⁸ Supplevimus ex mss. et ed. I *Deus*. Paulo ante cod. K
modo negativo *relativum non habeat suppositionem aliam a
suo antecedente*.

⁹ Cod. K addit *sicut hic: Deus genitus non est Pater:
ergo Deus non est Pater*.

vel de quibus huiusmodi terminus in aliqua propositione verificatur. Sic terminus *homo* potest supponere vel pro nomine in *communi*, ut in propositione: homo est species; vel pro suis *inferioribus* sub hac specie comprehensis, v. g. homo currit. Suppositionem alia est *communis*, aliis *discretis*; illa fit per terminum *communem*, ut homo est mortalis; haec per terminum *discretum* (concreturn), ut *Socrates*, vel per *communem*, sed determinatum per pronomen demonstrativum, ut *iste homo*.

Aliae divisiones suppositionis apud S. Bonav. occurrentes sunt: suppositio *simplex* et *personalis*. Illa est acceptio termini *communis* pro re universaliter significata per ipsum terminum *communem*, ut cum dicatur: homo est species; animal est genus. Tunc terminus homo supponit pro nomine in *communi*, et non pro qualibet inferiori; unde non licet facere *descensum*, ut dicunt, sic argundo: homo est species: ergo aliquis homo est species. *Personalis* vero suppositionis est acceptio termini *communis* pro suis *inferioribus*, ut cum dicatur: homo currit; hic iste terminus homo supponit pro suis *inferioribus*. — Personalium suppositionem alia est *determinata*, alia est *confusa*. *Determinata* est acceptio termini *communis* indefinite sumti, vel cum signo *particulari*, ut homo currit, vel aliquis homo currit; et dicitur *determinata*, quia licet in utraque istarum propositionum illi terminus homo supponat pro omni homine tam currente quam non currente, tamen uno solo nomine currente, propositionis est vera; et quia aliud est *supponere* et aliud *locutionem veram vel falsam esse* pro aliquo, igitur in praedictis iste terminus homo supponit pro omni homine currente et non currente, licet *redat locutionem veram pro uno solo currente...* *Confusa* suppositionis est acceptio termini *communis* pro pluribus, mediante signo *universalis*, ut cum dicatur: omnis homo est animal; quia supponit terminus homo pro qualibet suo supposito. Ita Petrus Hispanus, aliis *confusam et determinatam* suppositionem romano ait alteri explicant.

2. *Distributio* est acceptio termini *communis* pro suis significatis, sive est multiplicatio termini *communis* virtute aliquius signi *universalis*, v. g. in propositione: omnis homo currit, terminus homo distribuitur (sive *confunditur*) pro omnibus hominibus virtute illius vocabuli *omnis*, quod *signum distributivum* appellatur.

3. *Restriccio* est coarctatio termini *communis* a maiore suppositione sive extensione ad minorem; sic homo *albus* non significat omnes homines, sed partem eorum.

4. *Reddere locutionem veram* significat, quod in propositione, in qua subiectum supponit pro pluribus disiunctivitate, sensus redditur verus per hoc, quod in uno salem supposito

verificatur; v. g. propositionis: homo currit, redditur vera, currente uno qualicunque. Unde *reddere locutionem veram* differt a *restrictione* termini ad unum, ut bene dicit S. Bonav., hic ad 2.

II. His suppositionis, quatuor regulas logicas in corp. positae earumque applicatio in solutione obiectorum facile intelliguntur. Sic verba (ad 2.): « quia si addatur distributio, confundet illum terminum pro omnibus », hunc sensum habent: si additur *signum omnis* termino *homo*, tunc confundet i. e. distribuit illum terminum, ita ut verificetur de omnibus hominibus; si vero terminus *homo* restringitur per *albus*, tunc non « confundetur nisi pro albis hominibus ». — Pro intelligenda applicationis quartae reguli es notandum, quod est duplex relatio pronominis relativi ad suum nomen, scil. relatio *simplex* vel *personalis*. Per relationem *simplicem* pronomen relativum (qui, quae, quod) non referunt ad idem numero antecedens sive ad idem suppositum, hinc vero per relationem *personalem*. Exemplum: « Mulier damnavit, quae salvavit; » hic relativum *quae* habet relationem *simplicem*, non *personalem*, quia alia mulierum persona damnavit, nempe Eva, illa salvavit, scil. Ss. Virgo Maria. Unde S. Doctor recte concludit, quod in illata obiectione est *figura dictiois* i. e. fallacia figurae dictios, quia terminus sumitur sub diversa suppositione. De hoc plura vide dub. 3. huius dist., Alex. Hal., p. I. q. 50. m. 3. a. 2. § 4. Richard. a Med., hic q. 1.

III. Contra applicationem tertiae regulae ad Deum moverunt subiectum difficultatem Durand. (hic q. 2.), Aureol., Bruliffrer (huc loco) aliqui posteriores Scholastici. Negant enim, quod Deus sit proprius terminus singularis, cum aliquo modo sit etiam terminus *communis*, quod edam S. Bonav. (infra q. 4.) concedit. Inde concludunt, propositionem: Deus non generat Deum, possit concedi. Probatores vero theologi, ut S. Thomas (S. I. q. 39. a. 4. ad 3.), Richard. (hic q. 1.) aliqui cum nostro Seraphico (huc ad 3.) locutionem hanc recte improbant. Cfr. Cateianus ad loc. S. Thomas cit.

IV. Quoad questionis solutionem omnes antiqui conveniunt. Cfr. S. Bonav., infra d. 9. q. 4. — Alex. Hal., S. p. I. q. 50. m. 3. a. 2. § 1. 4. — Scot., hic q. 1. ad 4. — S. Thom., hic q. 1. 2. S. I. q. 39. a. 4. — B. Albert., hic a. 6. 7; de hac et seqq. qq., S. p. I. tr. 13. q. 51. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 1. et 3. — Richard. a Med., hic q. 1. — Egid. R., de hac et seq. q. 1. hic 2. princ. q. unica. — Henr. Gard., de hac et seqq. qq., S. a. 54. q. 3. — Durand., de hac et seqq. qq. hic q. 2. — Dionys. Carth., de hac et seqq. qq. hic q. 2. — Biel., de hac et seq. q. hic q. 1.

Q U E S T I O N E I I .

Utrum admitti possit haec locutio: Deus generat alium Deum,

Secundo quaeritur, utrum unitas essentiae admittat hanc: Deus generat alium Deum. Et quod non, videtur.

1. Anselmus de Processione Spiritus sancti¹:

Fundamenta. « Cum dicimus Deum de Deo, non intelligimus alium Deum, sed eundem de se ipso ».

2. Item, si genuit alium Deum; sed ubi est unus et alius, ibi sunt duo: ergo si genuit alium, sunt duo dii.

3. Item, alius dicit alietatem in generali: ergo cum generale specificetur per adiunctum, hoc nomen

Deus specificat ipsum; sed si specificat, specificat ratione formae: ergo notatur alietas in forma: ergo non est admittenda talis locutio, cum non sit ibi alietas in forma.

Sed contra: 1. Generatio importat distinctionem^{ad oppositum}; sed distinctio alietatem aliquam: ergo et generatio; ergo si haec est vera: Deus genuit Deum, et haec per consequens: Deus distinguuntur a Deo, vel genuit alium Deum. Si dicas, quod non sequatur, quia generare importat distinctionem ut *modum*, sed distinguiri vel esse alium ut *rem*; contra: ad

¹ Cip. 24: Nam cum dicimus Deum de Deo, Filium de Patre, non alium intelligimus Deum de Deo alio, sed eundem ipsum Deum de eodem ipso Deo. — Codd. cum Vat. falso ponunt in *Prologio*.

² Nam ut sit Aristot., II de *Animis*, text. 47. (c. 4.): Gene-

rat autem nihil ipsum se ipsum. — De propositione minore Aristot., XIV. Metaph. c. 3. (XIII. c. 1.): Alterum (contrarium est) eidem, et aliud ipsi (τούτῳ). — In hac propositione minore Vat. et loco sed, obstantibus mss. et ed. 1.

consequentiā ut modum sequitur consecutio ut *res*; unde si haec est vera: si homo est, animal est¹, ad hominem sequitur animal. *Et praeterea*, constat quod distinctio generationis non tantum est a parte intelligentis, verum etiam a parte rei: ergo illi distinctioni ut exercitatae respondet distinctio realis.

2. Item, affirmativa est falsa: Deus genitus est Deus generans; ergo negativa est vera: Deus genitus non est Deus generans. Sed sicut affirmativa significat identitatem, ita negativa diversitatem: ergo sicut Deum generantem et genitum contingit ad invicem comparari mediante negatione, ita mediante alietatem: ergo haec est vera: Deus genuit alium Deum.

3. Item, Pater sive Deus genuit alium; haec est vera, constat: ergo aut alium Deum, aut alium non Deum; sed non alium non Deum: ergo etc.

4. Item, *alius* est terminus masculini generis; sed terminus masculini generis² stat pro persona in partitivis terminis: ergo *alius* dicit alietatem personalem; sed haec est vera: Deus genuit Deum alium in persona; ergo simpliciter est vera haec: Deus genuit alium Deum.

CONCLUSIO.

*In stricto verborum sensu falsa est locutio:
Deus genuit alium Deum.*

1. RESPONDEO: Dicendum, quod haec consuevit distingui: Deus genuit alium Deum, quia *alius* potest teneri *adjective*; et sic ponit alietatem circa formam istius termini *Deus*, et sic locutio est falsa; potest etiam teneri *substantivum*, ut³ *substantivetur*; et tunc est apposita constructio, sicut *animal homo*, et est sensus hoc modo: Deus genuit alium Deum, id est, genuit alium qui est Deus; et in hoc sensu est locutio vera.

Sed licet ista distinctio in locutionibus theologicis propter quandam proprium modum loquendi locum habeat, tamen quantum esset de virtute⁴ sermonis, non esset distinguenda; quia adiectivum adjunctum substantivo, ut homo ab aliis, non dicitur substantivari, ne apposita constructio dicatur ibi esse, maxime cum illa sit minus communis respectu magis communis⁵. Unde cum hoc nomen *alius* sit adiectivum habens substantivum coniunctum, in

praedicta locutione ponit alietatem circa ipsum ratione suppositi et formae.

Et propterea, si velimus artificialiter⁶ procedere, indicanda est talis locutio falsa. Propter hoc ad intelligentiam dictae locutionis notanda est regulula communis: non habet locum⁷ distinctio, ubi non est ex diversis causis unio, verbi gratia, Pater et Filius et Spiritus sanctus uniuersitatem in hoc nomine *Deus*, non ex diversis causis sive ratione diversorum, sed ratione unius deitatis sive essentiae. Unio ex diversis causis est, ut in *homine* uniuersus Petrus et Ioannes ratione diversarum humanitatum, quia alia est humanitas Petri, et alia Ioannis.

Et iuxta hanc regulam ab oppositis⁸ est *alia* Alia regula. regulia accipienda: non habet locum omnimoda unio, ubi est simul cum unione distinctio, ut Pater et Filius et Spiritus sanctus uniuersitatem in una deitate esse essentia, sed distinctionem habent ratione pluralitatis personarum.

Secundum hoc est attendendum, quod in divinis quadam vocabula important distinctionem solum, quadam omnimodam unionem, quadam medio modo. Quoniam igitur Deus generans et Deus genitus, etsi sint personaliter distincti, tamen in deitate uniuersitatem ex eadem causa, quia una deitate: ideo non recipiuntur⁹ nomina importantia simpliciter distinctionem. Ideo haec non admittitur: Deus distinguitur a Deo, similiter: Deus genuit alium Deum. *Hem*, ratione distinctionis non recipiuntur vocabula omnimodam importantia unionem in supposito et forma: unde haec non recipiuntur: Deus genuit se. Sed illa quae medio modo se habent, recipiuntur, quale est hoc verbum *generat*, quia dicit distinctionem in persona cum¹⁰ unitate essentiae. Similiter haec conceditur: Pater generat alterum se. Unde Augustinus ad Maximumm¹¹: «Pater generat alterum se»; et similiter super Ioannem: «Pater mittens Filium misit alterum se». Et ex hoc est, quod non sequitur ad generationem verbum simpliciter importans distinctionem; et sic patet primum.

2. Ad illud quod secundo obiicitur de negatione, bene concedo, quod est alietas; sed tamen non sequitur, quod possit dici alietas in *essentia* sive forma deitatis. Unde non sequitur: genitus est alius a generante, ergo¹² alius Deus, quia mutatur suppositio huins termini *Deus*.

¹ Auctoritate mss. et ed. I expunimus hic additum *etiam*, cod. I autem addit *similiter haec est vera*. Cod. O post *homo est addit ergo*. — Plura de hac consequentiā vide apud Boeth., de Syllogismo hypotheticō.

² Vat., obnientibus antiquioribus mss. et ed. 4, minus bene *qui loco sed terminus masculini generis*; et circa finem argumenti *similiter* loco *simpliciter*.

³ Ed. I *sic ut Cod. R et si substantivetur tunc*.

⁴ Aliqui codd. ut R ex *veritate*, et paulo infra plurimi codd. cum ed. I contra Vat. *iunctum pro adiunctum*.

⁵ Sensus est: maxime cum apposita constructio fiat coniunctione termini minus communis cum magis communi.

⁶ Hoc est, stricte secundum regulas artium, scilicet grammaticae et logicæ.

⁷ Codd. cum primis sex edd. omittunt *omnimoda*, quod a Vat. termino *distinctio* praefigitur.

⁸ Vat. praeterea fidem codd. et ed. 4 *opposito*.

⁹ Fide mss. et ed. I substitutum *recipiuntur* loco *recipiunt*. Paulo infra multi codd. omittunt *similiter*.

¹⁰ Cod. X *distinctionem personarum in*.

¹¹ Vide in lit. Magistri, c. 2. in fine; et super Ioannem, c. 3. Tract. 14. n. 11: *Pater mittens Filium se alterum misit*.

¹² Codd. MX addunt *est*.

Conclusionis Regula communis. Regula communis. locorum in dividenda.

Tres species vocularum locorum in dividenda.

Patet a seculo ad f.

Solutio aliquando in oppositum.

3. Ad illud quod obicitur tertio: aut aliud Deum, aut aliud non Deum; dico, quod non sufficiens dividit; quia non est contradicatio, nisi accipiatur negatio respectu totius. In hac enim: genuit aliud Deum, duo dicuntur, scilicet quod *Deus*¹ *Deum*, et quod *aliud in deitate*: et ideo ad hoc, quod sumatur contradicatio, necesse est, quod fertur supra totum. Unde sicut non valet, demonstratio monacho nigro, qui est albus per naturam: iste aut est albus monachus, aut albus non monachus, quia utraque falsa; similiiter intelligendum est in propposito. Nec valet: est Deus et est aliud: ergo est Deus

alius, immo est ibi accidentis, sicut hic: est bonus et est citharoedus: ergo est bonus citharoedus².

4. Ad illud quod ultimo obicitur, dicendum, quod *alius*, quamvis sit masculini generis, tamen quia ponit rem circa substantivum³, ab illo trahit suppositionem; et ideo non tenetur personaliter, nisi secundum quod substantivatur, sicut et hoc nomen unus; unde sicut si dicatur *unus Deus*, *unus* dicit unitatem substantialem, ita si dicatur aliud Deus, *alius* dicit alietatem substantialem. Et ratio huius venit non tantum, quia *adiectivum*, sed quia *generale*, quod specificatur per adiunctum.

S C H O L I O N .

I. Distinctionem in principio responsionis positam, quod *alius* hic possit teneri vel adiective vel substantive (nempe ut apposito), S. Doctor improbat, cum sit regula grammaticorum, quod adiectivum, si immedit sibi coniunctum habet substantivum, non potest accipi ut substantivum sive ut apposito. Si autem *alius* est adiectivum, tunc valet regula logicae, quod *alius*, quando immediate ad sumum substantivum ponitur, importat « *alietatem* » circa suum substantivum tum ratione suppon-

siti, tum ratione formae. Consequenter in casu nostro hic terminus importaret diversitatem in Deitate.

II. In conclusione et solutione obiectorum principales doctores convenient. Alex. Hal. S. p. I. q. 50. m. 3. a. 2. § 2. — Scot., hic q. 4. — S. Thom., hic a. 3. S. I. q. 31. a. 2. — B. Albert., hic a. 5. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 2. — Richard. a Med., hic q. 2.

Q U E S T I O N .

Utrum congrue iuxta regulas grammaticae dici possit: plures dii.

Tertio quaeritur, utrum hoc nomen *Deus* grammaticae significet pluralem numerum, sive utrum congrue possit dici: *plures dii*. Et quod sic, videtur:

1. Quia secundum Philosophum⁴ intellectus sunt idem apud omnes, quamvis voces sint diversae; sed modi significandi consequuntur modos intelligentiendi: ergo cum apud Hebraeos congrue dicatur *Heiloim*, quod aequipollit ei quod est *dii*, ergo et apud nos.

2. Item, sicut vult Philosophus⁵, verum supponit congruum; unde « Catonis est, vel non est, nec verum nec falsum significat »; sed haec vera est: non sunt plures *dii*: ergo congrua: ergo et haec congrua: plures sunt *dii*, quia negatio non removet incongruitatem.

3. Item, sicut Deus convenit uni soli, ita principium⁶ creaturarum uni soli; sed quamvis falso

dicantur plura principia, tamen dicuntur congrue: ergo pro ratione possumus dicere: plures *dii*.

4. Item, hoc nomen *phoenix* non habet nisi unicum suppositum⁷; tamen congrue dicitur: plures phoenixes. *Si tu dicas*, quod suppositum plurificatur per successionem temporis; obiecio tibi de hoc nomine *sol*, quod nullo tempore plurificatur; et tamen congrue dicitur: plures soles: ergo et plures *dii*.

CONTRA: 1. Omne nomen, quod habet plurale, est *fundamenta*. nomen appellativum; propria enim nomina non plurificantur, non enim dicitur: plures Petri vel Ioannes⁸; sed hoc nomen *Deus* non est nomen appellativum, quia non significat formam multiplicabilem: ergo etc.

2. Item, hoc nomen *Deus* est propriæ⁹ proprietatis divinae naturæ; sed nullum tale multiplicatur: ergo etc.

¹ Cod. R addit *genuit*.

² Exemplum sumptum est ex Aristot., II. Periherm. c. 2. (c. 11.), ubi secundum translationem Boethii habetur *si citharoedus est et bonus, est et citharoedus bonus*, licet alias translationes ponunt *coriarius* (κοριαρίς) pro *citharoedus*. — De hac fallacia accidentis vide supra d. 2. q. 4. ad 4.

³ Vat. hic *subjectum* loco *substantivum*, et paulo infra post *substanticatur* ponit. *Sicut ergo, cum dicatur unus Deus, hoc nomen unus dicit unitatem*, sed contra antiquiores codd. et ed. 4.

⁴ Libr. I. Periherm. c. 4: Et quemadmodum nec litteræ omnibus eadem sunt, ita nec voces omnibus eadem: quorum tamen haec signa primo sunt, et cum omnibus sunt eadem passiones anime.

⁵ Libr. I. Periherm. c. 2, iuxta translationem Boethii: « Non men vero semper, ut Catonis est, vel non est; nondum enim

aliquid verum dicit aut falsum »; in quo textu ceterae translationes Philonis pro Catonis ponunt. Ad quem locum auctor libri Auctoritatum Aristot. etc. (a. 1500) addit: « Ex quo communiter trahitur, quod verum et falsum praesupponunt congruum ». Incongruitas huius dictioris consistit in *discohaerentia accidentium*, ut infra in solutione dicatur; deest enim *subjectum genitivi*.

⁶ Cod. S addit *omnium*. Codd. cum ed. 4 in fine argumenti *deos loco dii*.

⁷ S. Doctor loquitur secundum antiquam opinionem fabulosam, quod haec avis in uno solo individuo existat, ex cuius eiusdem resurgat aliis. Idem exemplum adductum Boeth., I. de Categoris Aristot. c. de Denominativis.

⁸ Cfr. Priscian., II. Grammat. c. 5.

⁹ Postulandibus *mss.* et edd. 4, addidimus *propriæ*. Paulo infra aliqui codd. ut H post *multiplicatur* adiungunt *vel plurificatur*; ed. 4 *nec plurificatur*.

CONCLUSIO.

*Nomen Deus, proprie loquendo, non
habet plurale.*

RESPONDEO: Ad predictorum intelligentiam est notandum, quod hoc nomen *Deus* dicitur tripliciter, scilicet *nuncupative*, *adoptive* et *naturaliter*. Primitus duobus modis plurificatur; unde Apostolus primae ad Corinthios octavo¹: *Si quidem sunt dii multi, et domini multi; sed tertio modo non, quia sic hoc nomen Deus significat divinam natum cum conditionibus, quarum collectiones impossibile est in alio reperire; et ideo sicut nomen proprium non conclusio. habet plurale, secundum artem loquendo, sic nec hoc² nomen Deus.*

1. Ad illud ergo quod obiciuntur, quod apud Hebreos habet plurale quod est *Heloim*; dicendum, quod modi significandi non tantum sequuntur³ diversos modos intelligendi generales, sed etiam modos exprimendi. Et quoniam ipsi habent articulos et modos exprimendi diversos, quos nos non habemus, ideo illi possunt habere, sed nos non.

2. Ad illud quod obiciuntur, quod verum supponit congruum; dicendum, quod duplex est incon-

gruitas: una est ex discohaerentia accidentium⁴, ut *Catonis est; alia ex discohaerentia intellectum*, ut cum dicitur: *plures Petri*. Prima incongruitas tollit veritatem et falsitatem; secunda vero incongruitas habet falsitatem coniunctam: et ideo, quia per negationem removetur falsitas, et Sancti malunt loqui vere, quam proprietatem sermonis servare et loqui minus vere, ideo negant plures deos. Posset⁵ tamen dici, quod quamvis haec vox *dii* non sit vox significativa secundum artem et impositionem, tamen est vox significativa ex accommodatione usus, ut *olli pro illi*: et ideo general falsum intellectum affirmativa, et negativa verum, quamvis non grammatica.

3. 4. Ad illud quod obiciuntur, quod principium uni soli convenit, similiter et *phoenic*; dicendum, quod convenire uni soli est tripliciter. Aut enim est, quia imponitur nomen a forma *immultiplicabili*, ut in propriis nominibus; et sic tollit pluralitatem *re et consignificatione*. Aut imponitur a forma, quae *nata est* communicari, quamvis non *communicetur propter determinationem*, ut cum⁶ dicitur: principium creaturarum. Aut propter *defectum materiae*, ut *phoenic*; et tale tollit pluralitatem *secundum rem*, non *secundum consignificationem*, quia potest significari talis forma, ut potest multiplicari per supposita.

SCHOLION.

1. Non est hic quaestio de illo fundamentali dogmate, quod Deus sit unus (quod probatum est supra, d. 2. q. 1.), sed de hoc: utrum nomen *Deus* ratione trium personarum possit pluraliter inflecti. De hoc argumento S. Doctor bis disputat, scilicet quoad *modum dicendi*, infra vero, d. 23. a. 2. q. 3. iterum quod *rem* sive veritatem intrinsecum. Quaestio hic discussa, quae spectat potius ad grammaticam, inde orta videtur, quod apud Hebreos in voce *Heloim* pluralis adhibetur (efr. 1. arg. ad

oppositum). Hoc explicandum esse ex propria inde Hebraicae linguae asserit S. Bonav., cui consentit S. Thom. S. l. q. 39. a. 3. ad 2.

II. Idem docent: Alex. Hal., S. p. l. q. 50. m. 2; sed triplicem distinctionem hic in corp. positam habet ibid. m. 4. — Scot., hic q. 4. 2. — S. Thom., hic q. 4. a. 2. ad 3; S. l. q. 13. a. 9. — B. Albert., I. Sent. d. 2. a. 22. — Petrus a Tar., hic q. 4. a. 2. — Henr. Gand., S. a. 34. q. 2. n. 28.

QUAESTIO IV.

Utrum hoc nomen Deus pro persona supponat, vel pro natura.

Quarto et ultimo quereritur de suppositione huius nominis- *Deus*. Et quereritur, utrum hoc nomen *Deus* de supponat personam, vel naturam. Et quod personam, videtur:

1. Per illud Ambrosii super: *Benedicat nos Deus, Deus noster, benedicat nos Deus*⁷. Ambrosius: *Aref. pro sententia.*

¹ Vers. 5.

² Vat. praeter fidem mss. et ed. I minus apte *sic nec nomen Dei*.

³ Ex plurimis mss. ut A C F G H M N R S T V X Y Z etc. substituuntur *sequuntur* loco *requirunt*; aliis codd. ut I U ff. cum ed. I *consequuntur*. Lectio mss. certe preferenda lectio Vat. Paulo infra Vat. contra plurimos codd. ut A C G H I K S T V W Y etc. et ed. I *quoniam ergo pro Et quoniam*. Demum circa finem argumenti, obninetibus mss. et ed. I, ponit Vat. *dicere loco habere*; in lectione mss. supple: plurale.

⁴ Priscian., XVII. Grammat. c. I. (de Constructione): Nam si incongrua (ratio contextus) sit, solecismum facit, quasi elementis orationis inconveniens coenuntur, quomodo inconveniens litterarum vel syllabarum vel eius accidentium in singulis dictiōibus facit barbarismum. — Vat. sola *adiacentium loco*

* Trina Dei confessio Trinitatem indicat personarum*, ergo cum Deus sit ibi sine adjuncto, de se supponit personam.

2. Item, *ratione obiciuntur* sic: Hoc nomen *homo proprie*⁸ supponit pro omni eo, cui inest humana: ergo a simili et hoc nomen *Deus* pro omni

accidentium, quae et paulo supra contra fere omnes codd. et ed. I habet *prae-supponit* pro *supponit*.

⁵ Vat. *poteat*, sed obstant mss. et ed. I. Circa finem huius responsionis aliqui codd. ut A C L O R S V Y ex intellectu pro *intellectum*.

⁶ Supplevimus ex mss. et primis sex edd. *cum*. In fine responsionis antiquiores codd. cum ed. I *significari* pro *consignificari*, et cod. Q (in margine) *potens* *poteat*.

⁷ Psalm. 66. 7. 8. — Verba, quae hic a S. Doctoro attribuuntur S. Ambroso, eadem etiam a Magistro supra d. II. c. 4. adscribuntur. Vide p. 48. nota 8. — In ipsis verbis Vat. praeferit fidem mss. et ed. I *professio* loco *confessio*.

⁸ Ex mss. et ed. I supplevimus *proprie*. Paulo ante plures codd. cum ed. I ostenditur pro *obiciuntur*. Mox post *Deus* Vat. contra codd. repetit *supponit*.

eo, cui inest Deitas; sed hoc est persona: ergo etc.
3. Item, hoc nomen *Deus* significat deitatem in concretione; sed non nisi in concretione ad supponitum, quod est persona; sed terminus concretus proprie supponit pro eo, respectu cuius importat formam, ut album magis proprie supponit pro re alba quam pro forma: ergo etc.

SED CONTRA: 1. Pronomen refert rem pro proprio supposito¹; sed cum dicitur: *Benedicat nos Deus, et metuant eum*, hoc pronomen *eum* refert naturam, non personam: ergo etc.

2. Item, quia iste terminus *homo* proprie supponit pro individuo, ista est falsa: homo est Socrates et Plato, quia idem individuum non recipit illam praedicationem; sed haec est vera: Deus est Trinitas, vel: Deus est Pater et Filius: ergo cum illud praedicatum non conveniat uni personae, patet etc.

3. Item, terminus, qui proprie supponit personam, addito sibi termino partitivo, stat solum pro uno, ut cum dicitur: unus homo currit: ergo similiter, cum dicitur *unus Deus*: ergo haec est simpliciter falsa: unus Deus est Pater et Filius.

CONCLUSIO.

Nomen Deus, cum habeat naturam et termini communis et termini singularis, potest proprie supponere tam pro natura quam pro persona.

RESPONDEO: Dicendum, quod hic consuevit esse duplex opinio.

Una quidem est, quod hoc nomen *Deus* signi-

fcat proprie naturam et supponit personam, aliquando ^{Sententia 4.} unam, ut cum dicitur: Deus generat, aliquando duas, ut cum dicitur: Deus spirat, aliquando tres, ut cum dicitur: Deus est Trinitas. Et ratio huius est, ut dicunt, quia cum habeat multa supposita, habet naturam termini communis; terminus autem communis proprie supponit pro individuo, pro natura vero vel pro forma non supponit proprie², nisi trahatur, ut si dicatur: homo est species. Sic dicit in proposito. Uterius dicunt, quod quia supposita omnia sunt in illo unica³ suppositione, ideo simul potest supponere pro multis personis, licet illud non possit iste terminus *homo*, vel aliis terminus communis; et sic solvunt obiecta.

Alia opinio est, quod proprie supponit naturam, sicut significat, et non supponit personam, nisi trahatur ab alio, ut cum dicitur: Deus generat; et hi dicunt, quod cum dicitur: Deus est Trinitas, ibi stat pro natura, non pro persona; et⁴ una natura est tres personae: ideo vera est locutio. Et ratio huius positionis est, quia hoc nomen *Deus* habet naturam termini discreti, cum non habeat plurale; ideo idem significat et supponit proprie; cum ergo significat naturam, illam proprie supponit.

Sed melius est dicere *utrumque* — quia habet naturam termini communis et termini discreti: termini *communis* propter pluralitatem suppositorum, termini *discreti* ratione formae *immultiplicabilis* — quod⁵ proprie supponit tam naturam quam personam. Tamen rationes ad utramque partem concludunt verum suo modo. Hoc autem non potest in alio termino inveniri, et ideo nec consimilis modus supponendi.

SCHOLION.

I. De differentia inter significationem et suppositionem cfr. Scholion hic ad q. 1. *Terminus discretus*, de quo loquitur S. Bonav., idem est ac terminus *singularis* et significat aliquod incommunicabile. Unde «terminus singularis idem significat et supponit» (S. Thom. S. I. q. 39. a. 4). *Terminus vero communis* non oportet semper supponere pro eo quod per se significat, v. g. in propositione: homo currit, non supponit *homo* pro natura communis humana, sed pro aliquo indeterminato individuo.

II. Licet antiqui doctores de hac questione diversi modis loquuntur, in re tamen parum dissentire videntur. S. Bonav. praefert tertiam sententiam, quae medium viam tenet, scil. quod Deus proprie supponat tum pro natura tum pro persona. S. Thom. in Comment. (hic q. 1. a. 2.) sententiam primo loco positam docere videtur, secundam vero ibi et in Summa penitus reficit. Illam vero primam opinionem in Summa (I. q. 39. a. 4.) ita explicat, ut cum tercia et media sententia S. Bonaventurae convenient. Hoc patet, si sententia S. Bonaventurae di-

stinctis propositionibus proponitur. Propositio 1: Nomi *Deus* convenit haec propria, ut parum sit terminus communis, parum singularis. Ratio est, quia significat simul tum formam *non multiplicabilem*, tum naturam *communicabilem*. Idem docet S. Thom. (S. loc. cit. ad 2.). Propositio 2: Hinc est, quod Deus aliquando supponit pro natura, aliquando pro persona. Hoc idem assentur S. Thom. et Alex. Hal.; tamen Angelicus addit, quod «per se supponit pro natura communis» (ad 3.), sed «ex modo significandi» habet, ut proprie possit supponere pro persona (in corp.).

III. Circa ipsum questionem cfr. S. Bonav., infra d. 29. a. 1. q. 2; III. Sent. d. 7. a. 1. q. 4. — Alex. Hal., S. p. I. q. 50. m. 3. a. 1. 2. — S. Thom., locis cit. — Scot., hic q. 2. in fine. — B. Albert., hic a. 5. 6. et d. 32. a. 8. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 1. — Richard. a Med., hic q. 3. — Henr. Gand., S. a. 54. q. 3. n. 40. — Dionys. Carth., hic q. 2. in princ. — Biel., hic q. 2.

¹ Priscian., XVII. Grammat. c. 2: Substantiam enim significat loco nominis positum pronomen et personam verbo sibi adiunctum congruum indicat.

² Vat. hic omittit *proprie* et paulo post habet *dicamus loco dicatur*, sed obest auctoritas mss. et ed. 1.

³ Plurimum codd. ut ACFGIKLORXZ una. Paulus infra

Vat. contra mss. et ed. 1 *solverunt*, aliqui tamen codd. ut KPQX legunt *solvuntur*.

⁴ Cod. B addit *quia*.
⁵ Ita fere omnes codd. cum ed. 1, in quorum lectione *quod* refertur ad paulo supra positum *dicere utrumque*. Vat. loco *quod ponit ideo*, cuius lectionis sensus explicatur codice Z et *ideo dico quod proprie*. Paulus infra codd. O bb Unde pro Tamen.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista circa litteram quaeritur de hoc quod dicit: *Deum de Deo, lumen de lumine*; quia cum praeposito *de* notet transitionem et ita diversitatem et¹ distinctionem, videtur quod pari ratione et ab aequipollenti istae sunt verae: Deus est alius a Deo, Deus distinguitur a Deo.

RESPONDEO: Dicendum, quod dupliciter est importare distinctionem sive diversitatem, scilicet ut modum² vel ut rem, vel ut exercitiam vel ut conceptam. Quoniam igitur praepositiones important distinctionem ut *exercitiam*, et distinctio est in divinis quantum ad supposita, *de*³ facit terminum stare pro diversis suppositis. Quoniam ergo circa id ponit modum, circa quod exercet distinctionem, et tales sunt personae: ideo est vera locutio. Quia vero hoc nomen *alius* importat distinctionem ut *conceptam*, similiter hoc verbum *distinguere*: ideo simpliciter ponit distinctionem circa terminum ratione suarum formarum; ideo sunt falsae⁴.

DUB. II.

Item quaeritur de response, quam ponit Magister, ibi: *Quod vero additur: Ergo genuit se Deum* etc., quia Magister solvit interimendo conclusionem et videtur non recte solvere. Cum enim *idem* et *diversum* sufficienter dividant ens⁵, videtur necessario sequi: genuit Deus: ergo se, vel alium.

RESPONDEO: Dicendum, quod Magister susti-

nendo primam et interimendo conclusionem innuit, conclusionem non sequi ex praemissis; et quod non sequatur, ostendit ferendo instantiam⁶ contra illud disiunctum.

Ad illud vero quod obicitur, quod *idem* et *diversum* sufficienter dividunt⁷ ens; dicendum, quod simpliciter loquendo falsum est. Nam pars nec est eadem toti omnino nec simpliciter diversa. Habet tamen veritatem secundum *idem*. Unde: « si non est idem ali, est diversum », verum est secundum illud, secundum quod non est *idem*⁸. Filius autem non est idem Patri in persona, et ideo in persona alius; nec tamen sequitur: *alius Deus*, quia significatarietas in essentia⁹.

DUB. III.

Item quaeritur de hac distinctione, quam ponit Magister de hoc predicato *Deus Pater*, quod potest esse constructio *appositiva* et *immediata*, vel *mediata*¹⁰. Primo enim videtur, quod ista distinctione non sit intelligibilis, quoniam quae ex eadem parte intransitive construuntur, videntur solum immediate construi. Item videtur, quod non solvat, quia recta solutio est, enias dantem oppositum non contingit solvere¹¹; sed ista distinctione remota, adhuc manet sophisma, si loco eius quod est *Deus Pater*, solum ponatur *Pater*: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod distinctio Magistri bona est et secundum artem. Nam sicut vult Priscianus¹², inter adiectivum et substantivum intelligi-

¹ Praeter fidem mss. et ed. 4 repetit Vat. hic *ita*.

² Supple: se habendi. — De hac distinctione vide infra d. 26. q. 1. et 2.

³ In mss. et edd. excludit particula *de*, quam contextus requirit.

⁴ Pro maiore intelligentia et explicatione huius dubii cfr. q. 1. et 2. huius distinctionis. — Quoad praepositionem *de* vide infra d. 5. a. 4. q. 2.

⁵ Aristot., X. Metaph. text. 12. (IX. c. 3.): Omne enim, quodcumque sit ens, aut idem aut diversum.

⁶ Vide Aristot., II. Prior. c. 26. (c. 28.) de Instantia.

⁷ Cod. S. dividant.

⁸ Cod. T aa bb satis bene addunt *non*, secundum illud, secundum quod est *idem*, a quibus cod. A in eo tantum divergit, quod partculam *non minus* bene transponit post *quod est*.

⁹ De hoc dubio cfr. Alex. Hal., S. p. 1. q. 50. m. 3. a. 2. § 4; S. Thom., hic q. 4. a. 3. ad 3.

¹⁰ Vat. post *appositiva* omittit *et*, quod tamen cum ed. 4 habent codd., quorum nonnulli deinde indebet omittunt *vel mediata*; codd. V X omittunt et *immediata*, quod tamen propter subiecta melius redinetur, licet, quod ad rem attinet, omitti possit, cum *immediata* hic idem sit cum *appositiva*; S. Thom., hic q. 1. a. 3. ad 4. constructioni *appositiae* opponit *mediata*. — Distinctio Magistri, de qua hic agitur, respicit istam propositionem: *Genuit Deum, qui non est Deus Pater*. Si haec verba *Deus Pater* immediata coniuncta intelliguntur, ita quidem ut terminus *Pater*, tanquam determinans alterum terminum *Deus*, sit terminus principialis, tunc propositione est vera. Sensus enim est: *Genuit Deum, qui non est Deus Pater, sed Deus*

Filius. Si vero disiunctum intelliguntur, ita ut terminus principialis sit *Deus*, cui deinceps adiungitur, *qui est Pater*, sic erit falsus; sensus siquidem est: *Genuit Deum, qui non est Deus, et Deus Pater est*.

¹¹ Modus iste loquendi, qui occurrit etiam infra d. 15. p. II. q. 4. in corp. et d. 44. a. 2. q. unic. in corp., sumptus est ex Aristot., II. Elench. c. 3. secundum translationem Boethii: Nam si esset haec solutio, dantem oppositum non possibile esset solvere. Secundum translationem autem ed. Paris. (Firmat. Didot.) c. 22. sic habetur: Nam si esset haec solutio, quam affertur, qui contrarium dare solvere non posset. — Paulo infra cod. X. *manaret*, cod. Z. *remuneret* loco *manet*.

¹² Libr. XVIII. c. 1. post medium: Subauditum enim participium verbū substantivi *ens*, quod in usu nunc nobis non est, pro quo possumus *qui est vel qui fuit* dicere vel subaudire. Similiter, alius casibus nominativum consequentibus, vel supradictum participium vel quae pro eo accepiturn subaudire necesse est ad nominativum. — Haec Prisciani regula potesta, S. Doctor eam applicat, ulteriore addita distinctione respectu ipsius copulacum cum termino adjuncto. Nam appositi, si per participium *ens* sive per relativum (quod est, qui est) cum substantivo coniuncta est, respectu eiusdem potest teneri vel *implicative*, vel *non implicative* seu in *quadam distantia* (sive relativum ut relativum). Si implicative, tunc est constructio appositiva et immediata, et dictio haec: *Deus, qui est Pater* (Deus i. e. Pater) aequivalit huic: *Deus, qui est ipse Pater*; si non implicative, tunc constructio habetur mediata, et dictio haec: *Deus, qui est Pater* aequivalit huic: *Deus, et ille Deus est Pater*, sive etiam: *Deus, qualis est Pater*.

tur media copula *ens* vel *quod est ens*¹. Et quoniam hoc quod est *ens* sive quod est *Pater* potest teneri *implicative*; et sic restringitur et tenet locum appositivae constructionis et aquivalet uni termino: ideo dicitur, quod potest teneri sive construi *immediate*; et sic *Deus Pater* non est aliud quam ipse *Pater*. Vel ipsum relativum potest intelligi *relative*, et ita in quadam distantia; et tunc non restringitur, et sensus est: *Deus Pater*, id est *Deus*, qui est *Pater*; quod tantum valet est *Deus*, et ille est *Pater*.

Haec autem solitio Magistri solvit quidem² sophisma quantum ad unam deceptionem, et ideo est bona. Sed rursus cadit ibi alia deceptio de *relativo*, et ideo adhuc oportet solvere, non ad illam deceptionem, sed ad aliam. Ideo Praepositivus³ solvit ad hoc argumentum alio modo: ergo Deum qui est *Pater*, vel qui non est *Pater*, et dicit, quod non sequitur, nec⁴ sunt contradictoriae, quia suppositio huius relativi non est eadem. In affirmativa enim supponit pro Deo genito, quia non confunditur⁵; in negativa vero simpliciter. Unde sicut haec non contradicunt, sed ambae sunt falsae: Nullus homo est Petrus, Iohannes est Petrus, ita dicit in proposito, quia non differt praeponere et postponere negationem huic termino *Deus*, tamen in aliis non habet locum. Negatio enim postposita relativum ipsum non confundit.

Et iudeo moderni alter solvunt distinguendo, quod⁶ hoc relativum *qui* potest facere relationem *simplicem* vel *personalem*. Si *simplicem*, affirmativa vera est, negativa falsa; si *personalem*, e converso negativa vera, affirmativa falsa. Quod patet, quia haec est falsa: persona Filii est *Pater*, et haec est vera: «persona Filii non est *Pater*⁷».

Alia dece-
ptio.Sola o Prae-
positiva.Non omnia no-
probatur.

Vera solutio.

¹ *Eas* videtur hic esse superfluum iuxta verba Prisciani. — Mox ex codd. FT etc. addidimus. *Et* Paulus post nonnulli codd. ut HIPQ cum ed. 1 et *tunc* loco et *sic*.

² Substitutus fidei mollarum codd. ut AFG HIRST etc. et ed. 1 *quidem* loco *quoddam*; lectio certe melior.

³ Natione Italos, ab an. 1209 Cancellarius Universitatis Parisiensis, scriptoris Summanum theologiam ex dictis SS. Patrum, ac S. Bonav. et S. Thom. non raro allegatam et adhuc ineditam. De Sermonibus eiusdem cfr. Lecoy, *La chaire Française au moyen âge* p. 80. — Mox Vat. contra mss. et sex primis edd. omitit ad. *Paulo post cod. ergo Deus*, sed minus conforme textum Magistri.

⁴ Vat. praeferit fidem mss. et edd. 1, 2, 3 et *quod non pro nec*. Mox cod. *Z* *contradicторie opposita* loco *contradictriae*. Paulus infra post relativi suppli: *qui*. — Mox codd. OZ post *etiam* satis bene addum in *affirmativa et negativa*, supple: *propositione*.

⁵ Hoc est, non supponit confuse et indiscriminatum pro tribus personis, sed determinate solum pro persona *Fili*; et contra in negativa supponit simpliciter i.e. indiscriminatum et confuse pro personis et etiam pro essentia. Cfr. hic q. 4. Nunc patet, quid sibi velit paulo infra negatio confundit (codd. *confundit*), scilicet negatio efficit, ut relativum *qui* supponere possit tam pro tribus personis quam pro essentia.

S. Bonav. — Tom. I.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *unus Deus est tres personae*. Sed contra: Quaecumque praedicantur de uno et eodem, praedicantur de se invicem: ergo si unus Deus est *Pater* et *Filius*: ergo *Pater* est *Filius*. *Si tu dicas*, quod *verum* est, quando praedicantur de uno singulari, sed non est *verum*, quando praedicantur de uno communis; contra: nihil subiicitur duobus in una⁸ suppositione, quamvis sit commune ad illa. Unde haec est falsa: homo est Socrates et Plato: ergo similiter in proposito.

RESPONDEO: Dicendum, quod, sicut patet, de suppositione huius nominis *Deus secus* est quam de suppositione aliquius alterius termini. Quia enim⁹ habet naturam termini communis et discreti, ideo simul stat pro pluribus, sicut pro uno: et ideo non sequitur: *Deus* est *Pater* et *Filius*: ergo *Deus Pater* est *Filius*, vel e converso¹⁰. Similiter nec licet inferre ex hoc, quod *Pater* sit *Filius*. Et notandum, quod talis praedicatio est per identitatem¹¹: ideo suppositum de termino formaliter vere praedicatur.

DUB. V.

Item quaeritur de hoc quod Magister dicit: *Unum solum Deum verum esse Trinitatem*; quia videtur esse contra illud quod dicit inferiorius¹², scilicet quod *trinitas* est nomen collectivum, *unus* et *solus* nomen partitivum et discretivum: ergo sicut haec est falsa: *unus* solus homo est omnis homo, ita et haec.

RESPONDEO: Dicendum, quod hoc nomen *trinitas* est¹³ collectivum personarum; *unus* autem et *solus*, addita huic termino *Deus*, non dicunt distinctionem personarum, sed naturae ab aliis. Unde *unus*

⁶ Vat., obnubentibus mss. et ed. 1, minus apte transponit *quod post relativum qui*. Paulo post plures codd. distinctionem pro *relationem*; ed. 1 vero *distinctionem vel relationem*. Reputinamus *relationem*, utpote quod supra dicit q. 1. in corp. magis correspondet. Ibidem et divisio relationis in *simplicem* et *personalium* occurrit.

⁷ De solutione huius dubii vide Alex. Hal., S. p. 1. q. 50. m. 3. a. 2. § 4. — S. Thom., hic q. 4. a. 3. ad 4. et S. I. q. 39. a. 4. ad 5. — Biel, hic q. 4.

⁸ Vat. praeferit fidem mss. et ed. 1 *una*.

⁹ Vat. contra codd. et edd. 1, 2, 3 cum pro *enim*.

¹⁰ Codd. inter se non convenient; cod. T quod sensum cum Vat. convenit ponendo vel *Filius est Pater* loco e converso. Plures codd. ut AGNSVW aa bb ergo *Deus Pater est vel Filius est Pater vel Filius*. *Similiter*; alii ut CO ergo *Deus Pater est vel Filius est*. *Similiter*; alii alter corrupte; sed nihil immutandum duximus.

¹¹ De *predicatione per identitatem* vide infra d. 5. a. 1. q. 1. ad 2; d. 33. q. 3. et d. 34. q. 2. — De hoc dubio cfr. supra q. 4. et Scot., hic q. 2.

¹² Dist. XXII. c. 3. et dd. XXIV. et XXV.

¹³ Cod. T addit *nomen*.

solus Deus dicitur una sola natura; et quoniam in divinis est idem *natura et res naturae* sive suppositum, ideo praedicatione per identitatem *Trinitas* deo¹ praedicator. Nec est simile de hoc quod est *omnis homo et unus solus homo*. Nam iste terminus *homo* est terminus, qui potest confundi et multiplicari, et ideo haec est vera: omnis homo est homo, nec stat simul pro pluribus², nisi confundatur; et ideo haec est falsa: homo est omnis homo, quia nec ratione supponendi est vera, nec per identitatem, nec est idem in homine *natura et res naturae*³.

DUB. VI.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Satis est christiano rerum creatarum causam* etc. Videatur enim dicere falsum, quoniam aut dicit *satis* quantum ad fidem; et sic est falsum, quia multa alia oportet credere; aut *satis* quantum ad scientiam; et illud similiter est falsum, quia nunquam sciunt ex hoc causa rei sufficienter.

RESPONDEO: Dicendum, quod intelligitur *satis* quantum ad scientiam, non quamlibet, sed necessariam ad salutem.

DUB. VII.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *Pater genuit alterum se*. Videatur enim male coniungere illa duo, quia *se* dicit omnimodam identitatem, et *alterum* diversitatem, et ita sunt oppositi, et ita⁴ opposita implicantur. *Si dicas*, quod num diminuit de altero, quaero: *quid et de quo?*

RESPONDEO: Dicendum, quod oppositio directa intelligitur semper circa idem. Quoniam ergo in divinis simul est identitas in natura et alietas in supposito, et hoc sine oppositione; ideo nomen *identi-*

tatis et alietatis in sermone⁵ uniuntur sine oppositione, immo ad singularis modi expressionem.

DUB. VIII.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Pater ut haberet Filium, non minuit se*, quia videtur dicere falsum; quia illud argumentum valet: quicunque generat unum filium, ut non possit amplius generare, minuit eius potentiam; sed sic est in Patre: ergo etc.

RESPONDEO: Quod illud verum est, si generare alterum sit potentiae; sed quod, uno genito, possit alterum generare, dicit imperfectionem potentiae in generando, quia ex hoc ostenditur, quod non totum dedit uni⁶.

DUB. IX.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *De se alterum se genuit, sed non alterum deum, sed alterum personam, utrum dicatur magis proprium alterum, vel aliud; et⁷ videtur quod alterum, quia minorem dicit diversitatem, quia Socrates dicitur alter a se; sed in divinis minima est diversitas. Sed contra: differentiae accidentales faciunt dici alterum⁸; sed in divinis nullum est accidens: ergo non debet dici alterum.*

Item videtur, quod neutrum bene dicatur. Si enim differentiae substantiales faciunt dici *aliud*, et accidentales *alterum*, cum neutrum cadat in divinis, neutrum videtur esse dicendum.

RESPONDEO: Dicendum, quod quia Pater differt a Filio et in supposito et in proprietate, ideo potest dici *alius*, et potest dici *alter*. Sed quoniam proprietas illa non accidit personae, ideo magis proprius dicitur *alius*. Et quia *alius* respicit suppositum, *aliud* essentiam: ideo, et si recipiat⁹ ibi *alius* in masculino, non tamen *aliud* in neutro.

¹ Vat. contra mss. et edd. 1, 2, 3 eo pro Deo.

² Cod. W *omnibus*. Paulo infra nonnulli codd. ut FHTY cc cum edd. 2, 3 *suppositi* loco *supponendi*.

³ De re naturae sive supposito vide infra d. 23. a. 1. q. 2. et d. 34. q. 1. — Quoad ipsam solutionem cfr. infra d. 24. a. 3. q. 1. — Alex. Hal., S. p. l. q. 50. m. 3. a. 2. § 7. — S. Thom., S. l. q. 39. a. 6.

⁴ Vat. contra fere omnes mss. et ed. 1 *illa pro ita*, quod unus vel alter codex omittit.

⁵ Fide mss. et ed. 1, 2, 3 expunimus hic additum *uno* et paulo post ex mss. et ed. 1 supplevimus *immo*, loco cuius edd. 2, 3 in *uno*. — De hoc dubio cfr. hic q. 2. — Alex.

Hol., S. p. l. q. 50. m. 3. a. 2. § 3. — S. Thom., S. l. q. 39. a. 4. ad 4.

⁶ Cfr. supra d. 2. q. 3. ad ult.

⁷ Supplevimus ex mss. et ed. 1 particulum et.

⁸ Cfr. Porphyr. de Praedical. c. de Differentia.

⁹ Licet plurimi codd. et ed. 1 habeant *si*, praeferimus tamen cum codd. L R etc. *etsi*. Codd. cit. et ed. 1 deinde legunt *recipiatur* (multi codd. falso *recipiatur*) pro *recipitur*. — De solutione huius dubii cfr. hic q. 2. et infr. d. 9. dub. 1. — Alex. Hal., S. p. l. q. 65. m. 2. a. 2. ad ult. et a. 4. — S. Thom., S. l. q. 31. a. 2. ac S. III. q. 17. a. 1. ad 7, ubi de differentia inter *alium* et *alterum* eadem sententia profertur.

DISTINCTO V.

CAP. I.

Utrum divina essentia genuerit Filium, vel genita sit a Patre, vel de ipsa natus sit Filius, vel Spiritus sanctus processerit.

Post haec queritur, utrum concedendum sit, quod Pater genuit¹ divinam essentiam, vel quod divina essentia genuit Filium, vel essentia genuit essentiam, an omnino non genuit nec genita est divina essentia.

Ad quod catholicis tractatoribus consentientes dicimus, quod nec Pater genuit divinam essentiam, nec divina essentia genuit Filium, nec divina essentia genuit² essentiam. Hic autem nomine essentiae intelligimus divinam naturam, quae communis est tribus personis et tota in singulis. Ideo non est dicendum, quod

Ratio 1. Pater genuit divinam essentiam; quia si Pater diceretur genuisse divinam essentiam, essentia divina relative diceretur ad Patrem vel pro relativo ponetur. Si autem relative diceretur vel pro relativo ponetur, non indicaret essentiam. Ut enim ait Augustinus in quinto libro de Trinitate³: «Quod relative dicitur, non indicat substantiam».

Item, cum Deus Pater sit divina essentia, si eins Ratio 2. esset genitor, esset utique genitor eius rei, quae ipse est; et ita eadem res se ipsum genuisset, quod Augustinus negat, ut supra⁴ ostendimus.

Item, si Pater est genitor essentiae divinae, cum Ratio 3. ipse essentia divina sit et Deus sit, eo ergo⁵ quod generat, et est et Deus est. Ita ergo non illud quod generatur, est a Patre Deus, sed Pater eo quod generat, et est et Deus est. Et si ita est, non genito gignens, sed gignenti genitus⁶ causa est, ut et sit et Deus sit. Simili ratione probat Augustinus in libro septimo de Trinitate⁷, «quod Pater non est sapiens sapientia, quam genuit, quia si ea sapiens est, ea est; hoc enim est ibi esse quod sapere. Quodsi hoc est, ibi esse quod sapere, non per illam sapientiam, quam genuit, sapiens Pater est. Quid enim aliud dicimus, cum dicimus: hoc illi est esse quod sapere, nisi, eo est quo sapientia est? Ergo quae causa illi est, ut sapiens sit, etiam ipsa illi causa est, ut sit. Si ergo sapientia, quam genuit, illi causa est, ut sapiens sit, et causa illi est, ut sit. Sed causam Patri, qua sit, a Patre genitam, nullo modo quisquam dixerit sapien-

tiam; quid enim est insanius? Ita ergo, si Pater genuit essentiam, qua est, essentia, quam genuit, causa est illi, ut sit⁸. Non ergo ipsam, qua⁹ est, essentiam genuit. «Nam in illa simplicitate, inquit Augustinus¹⁰, quia non est aliud sapere quam esse, eadem est ibi sapientia quae essentia»; ideoque quod de sapientia, hoc de essentia dicimus. Sicut ergo non genuit sapientiam, qua sapiens est, ita nec essentiam, qua est. Ut enim sapientia sapiens est ei potentia potens, ita et essentia ipse est, eademque est sapientia et potentia, quae essentia. Patet itaque ex praedictis, quia¹¹ Pater essentiam divinam non genuit.

Huic autem videtur contrarium quod Augustinus ait in libro unico de Fide et symbolo, capitulo tertio¹²: «Deus, cum Verbum genuit, id quod ipse est genuit, nec de nihilo nec de aliqua iam facta conditaque materia, sed de se ipso id quod est ipse». Item¹³: «Deus Pater, qui verissime se indicare animis cogniturus et voluit et potuit, hoc ad se ipsum indicandum genuit, quod est ipse qui genuit». Ecce aperte dicit his verbis, Deum Patrem genuisse illud quod ipse est. Illud autem quod ipse est, non est nisi essentia divina: videtur ergo divinam essentiam genuisse. Ad quod respondemus, illa verba sic intelligenda esse dicentes: Pater de se ipso genuit illud quod ipse est, id est Filium, qui est illud quod Pater est. Nam quod Pater est, et Filius hoc est, sed non qui Pater est, et Filius hic est.

Ita etiam non est dicendum, quod divina essentia genuit Filium, quia cum Filius sit divina essentia, iam esset Filius res, a qua generatur; et ita eadem res se ipsum generaret. Ita etiam dicimus, quod essentia divina non genuit essentiam. Cum enim una et summa quedam res sit divina essentia, si divina essentia essentiam genuit, eadem res se ipsum genuit, quod omnino esse non potest; sed Pater solus genuit Filium, et a Patre et Filio procedit Spiritus sanctus¹⁴.

Praedictis autem videtur contrarium esse quod obicitur ex Augustino, in libro septimo de Trinitate¹⁵: «Hoc, inquit, est Deo esse quod sapere; unde Pater et Filius simul est una sapientia, quia una essentia; et singillatim sapientia de sapientia, sicut essentia de essentia». Ecce his verbis aperte dicit Augustinus, sapientiam de sapientia et essentiam de essentia, ubi videtur significare, quod sapientia sapientiam et essentia es-

Adversari
videtur Au-
gustini.

Alias per-
tinentia ques-
tions sol-
vit.

obicitur ex
Augustino.

¹ Solus cod. A ter habet *genuerit* pro *genuit*.

² Vat. et edd. 4, 9 superfue addunt *divinam*.

³ Cap. 7. n. 8, ubi: *Quod autem relative pronuntiatur etc. Paulo supra edd. 1, 8 post indicaret addunt divinam.*

⁴ Dist. IV. c. 1.

⁵ Vat. et ed. 4 non bene omitunt *ergo*; paulo ante codd. ABC E et ed. 1 addendo et legunt: *essentia divina et sit et Deus sit*; cod. vero D *etiam pro et*.

⁶ Cod. D et edd. 1, 2, 3, 8, 9 minus bene *genitum*; in principio huius propositionis cod. C *Quodsi pro Et si*.

⁷ Cap. 4. n. 2; in quo textu Vat. et edd. 2, 3, 4, 7, 9 bis pro *ibi* legit *sibi*; ed. 5 bis *illi*; cod. bis *ibi*, exceptis DE, qui primo loco habent *ei*; ed. Augustini modo *ibi*, modo *illi*.

⁸ Sola Vat. perperam *quaes.*

⁹ Loc. cit. — Vat. et edd. 4, 5, 6, 9 addunt *ut ante inquit*.

¹⁰ Cod. D cum edd. 1, 8 elegantius *quod*.

¹¹ Num. 4. — Omnes codd. et edd., exceptis Vat. et edd. 4, 9, falso sic: *in libro de Fide ad Petrum*.

¹² Loc. cit., in quo textu codd. BDE se pro *se ipsum*; poss. *indicandum genuit* ed. 8 adlicit *id est*; edd. 1, 3 omittunt *quod est ipse*, *qui genuit*.

¹³ Haec doctrina Magistri oppugnata est ab abbatे loachim, sed approbata a Concilio Lateranensi IV.; cfr. infra Bonav. ad hanc dist. a. q. 1. et dub. 4.

¹⁴ Ex cap. 1. n. 2. et c. 2. n. 3. passim excerptum. — Vat. omittit in *libro septimo de Trinitate*.

sentiam geruerit. Idem in libro de Fide ad Petrum¹ ait: « Sic Christum Dei Filium, id est unam ex Trinitate personam, Deum verum crede, ut divinitatem eius de natura Patris natam esse non dubites ». Hie videtur dicere, quod natura Filii sit nata de natura Patris. Idem etiam in libro decimo quinto de Trinitate² ait: « Dicitur Filius consilium de consilio et voluntatis de voluntate, sicut substantia de substantia, sapientia de sapientia ». Et hie videtur dicere, quod substantia sit genita de substantia et sapientia de sapientia. Sed hoc³ ita determinamus: « sapientia de sapientia, et substantia de substantia est », id est Filius, qui est sapientia, qui est substantia, est de Patre, qui est eadem substantia et sapientia; et Filius, qui est divinitas, natus est de Patre, qui est natura divina. Et ut expressius dicamus, dicimus, Filium sapientiam esse de Patre sapientia, et dicimus, Filium substantiam esse genitum de Patre et a Patre substantia. Quod autem ita intelligi debeat Augustinus, ostendit in libro septimo de Trinitate⁴ dicens: « Pater ipse sapientia est; et dicitur Filius sapientia Patris, quonodo dicitur lumen Patris, id est, sicut lumen de lumine et ute-que unum lumen, sic intelligatur sapientia de sapientia; et uterque una sapientia et una essentia ». Item⁵: « Ideo Christus dicitur virtus et sapientia Dei, quia de Patre, virtute et sapientia, etiam ipse virtus et sapientia est, sicut ipse lumen de Patre lumine est, et ipse fons vitae est apud Deum Patrem, fontem vitae. Filius ergo sapientia de Patre sapientia est, sicut Filius lumen de Patre lumine, et Deus Filius de Deo Patre, ut et singulus sit lumen et singulus Deus et singulus sapientia, et simul unum lumen, unus Deus, una sapientia ». Ecce his verbis manifeste aperit Augustinus, ex quo sensu accipienda sint praedicta verba et his similia, scilicet cum dicitur: substantia de substantia, vel substantia genuit substantiam.

Huic vero etiam id contrarium videtur, quod Hilarius ait in quarto libro de Trinitate⁶: « Nihil, iu-quit, nisi natum habet Filius; et geniti honoris admira-tio in honore generantis est ». Cum ergo Filius essentiam habeat — tota enim in eo est divina essentia — videtur quod ipsa divina essentia natu sit. Item in quinto libro⁷ ait: « Nativitas Dei non potest eam ex qua profecta est non tenere naturam, nec enim aliud

quam Deus subsistit, quod non aliunde quam de Deo subsistit ». Ecce hic dicit nativitatem Dei profectam ex natura, et ita videtur ex his verbis atque praedictis natura Dei et genita et genuisse. Quod apertius dicit in libro nono de Trinitate⁸: « Nos, inquit, unigeniti Deum, in forma Dei manentem, in natura hominis mansisse profitemur, nec unitatem formae servilis in naturam divinam unitatis refundimus, nec rursus corporali insinuandum Patrem in Filio praedicamus, sed ex eo eiusdem generis genitam naturam naturaliter in se gigantem habuisse naturam, quae in forma naturae se gigantem manens, formam naturae et infirmatam corporalis accepit. Non enim defecera Dei natura, ne esset; sed in se humilitatem terrena nativitatis manens sibi Dei natura suscepserat, generis sui potestatem in habitu assumpta humilitatem exercens ». Ecce hic aper-te dicit, et naturam genuisse, et naturam gentiam, et naturam assumisse naturam; quod a plerisque negatur. Item in codem⁹: « Nunquid unigenito Deo contumelia est, Patrem sibi innascibilem Deum esse, cum ex innascibili Deo nativitas unigeniti in naturam uni-genitam subsistat? » Ecce et hic dicit unigenitam na-turam.

Sed quia haec verba sane vult intelligi, ipse idem Quemodo
Verba illi
sunt
intelligenda. dicit in quarto libro¹⁰: « Intelligentia dictorum ex ea-sis est assumenda dicendi, quia non sermoni res, sed rei est sermo subiectus ». Haec ergo verba ita intelligi possunt: nihil habet Filius nisi natum, id est, nihil habet secundum quod Deus est, nisi quod nascendo accepit, et ipse nascendo Patris in se subsistentem habuit naturam. Unde idem Hilarius addit in quinto libro¹¹: « Eandem naturam habet genitus, quam ille qui genuit, ita tamen, ut natus non sit ille qui genuit (nam quonodo erit Pater ipse, cum genitus sit?), sed in his ipsis subsistat ille qui genitus est, in quibus totus est ipse qui genuit; quia non est aliunde qui genitus est. Et ideo non refutetur ad aliud quod in uno subsi-stit ex uno. Ac sic in generatione Fili et naturam suam, ut ita dicam, sequitur indemutabilis Deus in-demutabilis gigantis Deum, nec naturam suam deserit ex indemutabili Deo indemutabilis Dei perfecta nativitas. Subsistent ergo in eo Dei naturam intelligimus, cum in Deo Deus insit; nec praeter eum qui Deus est, quisquam Deus alias sit, quia ipse Deus,

¹ Cap. 2. n. 15.

² Cap. 19. n. 37. — Immediate ante Vat. cum aliis edd., exceptis 1, 8, omitti etiam.

³ Omnes codd. contra edd. bene haec.

⁴ Cap. 1. n. 2; ubi post *sapientia de sapientia* edd. 1, 8 addunt *et essentia de essentia*.

⁵ Cap. 3. n. 4. — Circa finem huius textus Codd. bis ad-dendo sit legunt: *singulus sit Deus et singulus sit sapientia*, qui-ibus secundo loco accedit. edd. 1, 5, 6, 8. Pro *singulus* et *similis* edd. 2, 3, 7 quater legunt mole *singulis*; in fine edd. 1, 8 addunt *et post unus Deus*.

⁶ Num. 10.

⁷ Num. 37, in quo textu et paulo post Vat. et edd. 4, 7, 9 bis legitum *profecta pro profecta*, sed mendose.

⁸ Num. 51, in quo textu codd. ABC et edd. 5, 9 legitum: in forma servi manentem in natura Dei mansisse. Editores Maurini vero habent: in forma Dei manentem in natura Dei mansisse. Idem lectionem nostram, quam praeter codd. DE et ceteras Magistri edd. etiam antiquae Hilarii edd. exhibent, depravatum esse censem, cum Hilarius *formae* nomine aliud a natura ipsa

intellexerit, scil. habitum, quem prae se iulit Christus. luxu ipsos sensus est, Christum secundum formam Dei semper mansisse in natura, unitate et gloria Dei, eti secundum formam servi non statim ab ipsa hominis assumptione naturae divinae assecutus sit gloriam, sed tantum per resurrectionem. Cfr. ibid. n. 38. Licet textus Maurinorum multo probabilior esse videtur, ipsius tamen contra codd. et edd. Magistro non obtinendum esse censumus. — In eodem textu cum Hilario codd. AC accepterit pro *aceperit* et in fine pro *humilitatis* Vat. et plures edd. *humani-tatis*.

⁹ Loc. cit. n. 53.

¹⁰ Num. 14; cod. A et ed. 4 addunt de *Trinitate*.

¹¹ Num. 37, sed multis a Magistro mutatis et omissis. — Vat. et ed. 4 omittunt *item* ante *Hilarius*. In ipsa auctoritate a codd., ed. 1 et textu Hilarii omittunt *Pater* post *quonodo erit*. Mox contra originale, codd. ABCE et ed. 1 Vat. cum ceteris edd., mutata constructione et reflectis signis parenthesos, legit *subsistit* pro *subsistet*. Denique eadem Vat. et edd. 4, 5, 6, 9 addendo et habent *subsistit et ex uno*.

et in eo Deus». Naturae ergo Dei Patris veritas in Deo Filo esse docetur, cum in eo Deus intelligatur¹ esse, qui Deus est. Est enim unus in uno et unus ab uno.

Dicitur quoque et frequenter in Scriptura sacra legitur, Patrem de sua substantia genuisse Filium. Unde Augustinus in libro de Fide ad Petrum² ait: «Pater Deus, de nullo genitus Deo, semel de sua natura sine initio genuit Filium Deum sibi aequalem et eadem qua ipse naturaliter aeternus est divinitate coaeternum». Ecce hic dicit Augustinus, Filium genitum de natura Patris. Est autem una natura Patris et Filii et Spiritus sancti. Si ergo de natura Patris genitus est Filius, genitus est de natura Filii et Spiritus sancti, immo de natura trium personarum. Idem quoque Augustinus in libro decimo quinto de Trinitate³ dicit, Christum esse Filium substantiam Patris et de substantia Patris genitum, tractans illud verbum Apostoli loquens de Deo Patre sic: *Qui eruit nos de potestate tenerorum et transstulit in regnum Filii caritatis sue.* «Quod dictum est, inquit, *Fili caritatis sue*, nihil aliud intelligatur⁴ quam Filii sui dilecti, quam Filii substantiae sue. Caritas quippe Patris, quale in natura eius est ineffabiliter simplici, nihil est aliud quam ipsa natura atque substantia, ut saepè diximus et saepe iterare non piget, ac per hoc Filius caritatis eius nullus est aliis, quam qui de substantia eius est genitus». Ecce aperte hic dicit Augustinus, Filium esse genitum de substantia Patris et Filium substantiae Patris. Idem quoque Augustinus in libro secundo contra Maximum haereticum⁵, substantiam Dei genuisse Filium, et Filium genitum de substantia Patris assertor dicens: «Carnibus cogitationibus pleni, substantiam Dei de se ipsa gignere Filium non putatis, nisi hoc patiatur, quod substantia carnis patitur, quando gignit. Erratis nescientes Scripturas neque virtutem Dei⁶. Nullo enim modo verum Dei Filium cogitatis, si eum natum esse de substantia Patris negatis. Non enim iam erat hominis Filius et Deo donante factus est Dei Filius, ex Deo natus gratia, non natura. An forte, etsi non hominis filius erat, tamen aliqua iam erat qualisunque creatura et in Dei Filio, Deo mutata, conversa est? Sed nihil horum est: ergo aut de nihilo, aut de aliqua substantia natus est. Sed ne crederemus, vos putare de nihilo esse Dei Filium, affirmatis⁷, non vos dicere de nihilo esse Dei Filium. De aliqua ergo substantia est; et si non de substantia Patris, de qua sit, dicite; sed non invenietis. Iam igitur unicunquam Dei Filium, Iesum Christum, de Patris esse substantia, non vos nobiscum pigate confiteri». Idem in eodem⁸: «Utrique legimus, ut simus in vero Filio eius, Iesu Christo.

Dicite ergo nobis, utrum iste verus Dei Filius ab eis qui gratia filii sunt, quadam proprietate discretus de nulla substantia sit, aut de aliqua? Non dico, inquis, de nulla, nec dicam de nihilo: ergo de aliqua substantia est. Quaero, de qua? Si non de Patris substantia est, aliam quaere. Si aliam non invenis, Patris agnosce substantiam, et Filium cum Patre homoousion confitere». Item in eodem⁹: «Confiteor, Domine Patrem omnino incorruptibiliter genuisse, sed quod est ipse genuisse. Item dico quod saepè dicendum est: aut de aliqua substantia natus est Dei Filius, aut de nulla; si de nulla: ergo de nihilo; quod vos iam non diciatis; si vero de aliqua, nec tamen de Patris substantia, non est verus Filius; si vero de Patris substantia, unius eiusdemque substantia sunt Pater et Filius. Vos autem nec Filium¹⁰ de substantia Patris genitum vultis; et tamen eum nec ex nihilo nec ex aliqua materia, sed ex Patre esse conceditis; nec videtis, quam necesse sit, ut qui non ex nihilo nec ex aliqua alia re, sed ex Deo, nisi ex Dei substantia esse non possit, et hoc esse quod Deus est, de quo est, id est Deus de Deo natus; quia non aliis prius fuit, sed natura coaeterna de Deo est».

Hic verbis praemissis innui videtur, quod divina substantia¹¹ Filium generit, et quod Filius sit genitus de substantia Patris, et quod de Deo est natura coaeterna, et quod Pater id quod ipse est genuit. Id autem quod ipse est, essentia divina est; et ita putari potest, divinam essentiam genuisse. Vehementer movent nos haec verba, quae quomodo intelligenda sint, mallem ab aliis audire quam tradere¹². Ut tamen sine praecidio atque temeritate loquar, ex hoc sensu dicta possunt accipi: natura coaeterna de Deo est, id est, Filius coaeternus Patri de Patre est, ita quod est eadem cum eo natura vel eiusdem naturae. Quem sensum confirmat Augustinus, ibidem¹³ subiectius et quod dixerat quasi explanans. Dicto enim: «Natura coaeterna de Deo est», addidit: «Non est aliud Filius quam illud de quo est, id est, unius eiusdemque substantiae est». Deinde apertius talem intellectum ex praedictis verbis fore habendum aperit in eodem libro contra Maximum dicens: «Trinitas haec unius eiusdemque substantiae est, quia non de aliqua materia vel de nihilo est Filius, sed de quo est genitus. Itemque Spiritus sanctus non de aliqua materia vel de nihilo est, sed inde est, unde procedit». His utique verbis aperte ostendit, en ratione dici Filium esse de substantia Patris, quia est de Patre genitus, ita quod est eiusdem substantiae cum eo: et¹⁴ Spiritum sanctum esse de substantia Patris et Filii, quia ab utroque procedit, ita quod est eiusdem substantiae.

Summa
praedictis
propositis
colligatur.

Sensus eo-
rum explic-
atur.

¹ Ita codd. ABE; ceteri codd. et edd. intelliguntur.

² Cap. 2. n. 10. — Paulo ante post Scripturam Vat. cum paucis edd. omittit *sacra*.

³ Cap. 19. n. 37. — Locus Apostoli est Col. 1, 13, in quo textu Vulgata habet *filiū dilectionis*.

⁴ Vat. et edd. 4, 9 intelliguntur.

⁵ Cap. 14. n. 2.

⁶ Matth. 22,29, ubi Vulgata: *erratis nescientes*, cui concordant nostri codd. et edd. 1, 8; Vat. cum aliis edd. *nosc scientes*.

⁷ Vat. cum edd. 4, 5, 6, 8, 9 *affirmatis*; Augustinus: *affirmasti*.

⁸ Loc. cit. n. 3. — Pro *utrique* codd. ABD et edd. 3, 7, 8

utique, sed contra originale. — Respiciuntur loci sacrae Scripturae I. Ioan. 5, 20.

⁹ Loc. cit. n. 4. et 2. — Immediate ante Vat. *idem* loco item contra codd. et edd. 1, 8.

¹⁰ Vat. cum cod. A et paucis edd. hic adiicit *Dei*.

¹¹ Codd. CD addunt *rel essentia* et mox post *generit* codd. DE *et* pro *et*.

¹² Vat. cum edd. 4, 6, 8 praemittit *ipse*.

¹³ Libr. II. c. Maxim. c. 14. n. 2; quae sequuntur ibidem inveniuntur. — Paulo post Val. *addit* pro *addidit*.

¹⁴ Sola Vat. omittit *et*; in principio huius propositionis loco *utique* cod. D *itaque*.

CAP. II.

Quod Filius non est de nihilo, sed de aliquo, non tamen de materia, sicut et Spiritus sanctus.

Ostenditur quoque ex illis verbis, Filium et Spiritum sanctum non esse de nihilo, sed de aliquo, nec tamen de aliqua materia. Unde etiam Hilarius in duodecimo libro de Trinitate¹ ait: « Unigenitus Deus, cum natus sit, Patrem testatur auctorem; cum ex manente natus est, non est natus ex nihilo; et eum ante tempus natus est, omnem sensum praevenit nascendo ». Hie aperte dicitur, quod Filius non est natus ex nihilo. Similiter et Spiritus sanctus non est dicendum esse vel procedere ex nihilo, « quia Filius de substantia Patris natus est² », id est, a Patre est, cum quo est eiusdem substantiae et eadem substantia. Ex quo sensu etiam accipendum est illud: « Pater genuit id quod est ipse », id est, Filium, qui est hoc quod Pater. Et hoc ita debere intelligi Augustinus aperit, dicens in primo libro contra Maximinum³: « Hoc genuit Pater quod est; alioquin non est verus Filius, si quod est Pater non est Filius ». Item: « substantia Dei genuit Filium », id est, Pater substantia genuit Filium, qui est eadem substantia et eiusdem substantiae. Quod sic esse intelligendum Augustinus ostendit, dicens ad Maximum⁴: « Sicut dieis, spiritus spiritum genuit; ita die: spiritus eiusdem naturae vel substantiae spiritum genuit. Item, sicut dieis: Deus Deum genuit, ita die, Deus eiusdem naturae vel substantiae Deum genuit. Hoc si credideris et dixeris, nihil de hac re ulterius accusaberis ». His enim verbis aperit, quomodo praedicta debeant intelligi. Similiter: « Filius natus est de substantia Patris, vel Pater genuit Filium de sua natura sive essentia », id est, de se natura et essentia genuit Filium eiusdem essentiae⁵ ac

naturae, et qui est eadem essentia ac natura. Similiter expone illud: « Filius substantiae Patris », id est⁶ Filius Patris substantiae, id est, qui est substantia, cum quo et Filius eadem substantia est, quia consubstantialis est Patri Filius. Et hic sensus adiuvarum ex verbis Augustini, qui in libro septimo de Trinitate⁷ ait: « Tres personas eiusdem essentiae, vel tres personas unam essentiam dicimus. Tres autem personas ex eadem essentia non dicimus, quasi aliud ibi sit quod essentia est, aliud quod persona ». His verbis ostendit, non esse dicendum, personam esse ex essentia, nisi ex sensu praedicto. Qui sensus confirmatur etiam ex eo quod in libro decimo quinto de Trinitate⁸ idem ait: « Sicut nostra scientia scientiae Dei, sic et nostrum verbum, quod nascitur de nostra scientia, dissimile est illi Verbo Dei, quod natum est de Patris essentia. Tale est autem, ac si dicerem: de Patris scientia, de Patris sapientia, vel quod est expressum, de Patre essentia, de Patre scientia, de Patre sapientia ». Ex hoc itaque intellectu Verbum Dei Patris, unigenitus Filius, per omnia Patris similes et aequalis, recte dicitur Deus Deo, lumen de lumine, sapientia de sapientia, essentia de essentia; quia est hoc omnino quod Pater, non⁹ tamen Pater, quia iste Filius, ille Pater.

CAP. III.

Quare Verbum Patris dicatur Filius naturae.

Inde est, quod solus Unigenitus Dei dicitur natura Filius, quia eiusdem naturae est et eadem natura est cum Patre. Unde Hilarius in libro quinto de Trinitate¹⁰ de Christo loquens ait: « Natura Filius est, quia eandem naturam, quam ille qui genuit, habet ».

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM V.

De comparatione generationis ad terminum essentiale abstractum, qui est essentia.

Post haec quaeritur, utrum concedendum sit etc.

DIVISIO TEXTUS.

In praecedenti distinctione movet Magister questionem de comparatione generationis ad terminum essentiale *concretum*, qualis est hoc nomen *Deus*. In presenti movet questionem de comparatione generationis ad terminum essentiale *abstractum*, qui est *essentia*. Et dividitur haec pars in duas partes.

In *prima* parte movet quaestionem ex comparatione generationis ad essentiam in ratione *termini*, videbet utrum essentia generetur; in *secunda* in ratione *principii*, utrum essentia generet etc., ibi: *Ita etiam non est dicendum, quod divina essentia genuit Filium* etc.

¹ Num. 25.

² August. de Fide et symb. c. 4. n. 6. Verba sequentia: Pater genuit id quod ipse est, ibid. c. 3. n. 5; cfr. supra c. 1.

³ Cap. 18. — Quod sequitur est ex libr. II. c. 14; vide supra c. 1 post medium. In eodem cap. 14. occurunt alii textus, ex quibus propositiones, quae hic explicitantur, sumuntur.

⁴ Libr. II. c. 15. n. 3. — Codd. BC in principio textus: *Spiritus sanctus, Spiritum sanctum*; deinde cod. C prosequitur: *genuit, ita est sicut dicit Deus Deus genuit, ita dicit*.

⁵ Vat. et edd. 4, 6 *substantiae*.

⁶ Edd., exceptis Vat., 4 et 8, non bene *et pro id est*.

⁷ Cap. 6. n. 11. — Vat. cum plurimis edd. addit *his ante verbis August.* — Paulo infra codd. et ed. 1 *ostendit*, et cod. C addit *Augustinus*. Ceterae edd. *ostenditur*.

⁸ Cap. 13. n. 22, in quo textu circa finem Magister adiunxit *de Patre essentia*.

⁹ Cod. B nec.

¹⁰ Num. 37; vide supra c. 1. circa medium.

Item *prima* pars habet quatuor partes. In *prima* parte proponit problemata, videlicet utrum essentia generet vel generetur. In *secunda* adducit rationes tres probantes, quod essentia non generatur a Patre, ibi: *Ideo non est dicendum, quod Pater genuit* etc. In *tertia* adducit rationes in contrarium, ibi: *Hic autem videtur contrarium in* etc. In *quarta* et *ultima* solvit et exponit, ibi: *Ad quod respondens.*

*Ita etiam non est dicendum*¹. Haec est *seunda* pars istius distinctionis, in qua Magister determinat secundam partem quæstionis, quæ est de comparatione generationis ad essentiam in ratione *principi*, et habet haec pars tres partes. In *prima* determinat istam quæstionem dicens, quod essentia non generat²; et hoc confirmat per rationem ducentem ad impossibile. In *secunda* vero adducit auctoritates, quae sunt directe contrariae praedictæ solutioni, ibi: *Praeditis videtur esse contrarium*. In *tertia* vero adducit auctoritates, ex quibus potest elici contrarietas, ibi: *Dicitur quoque, et frequenter.*

Item³ *seunda* pars habet quatuor partes. In *prima* parte adducit auctoritates Augustini contrarias

praedictæ solutioni. In *secunda* auctoritates adductas exponit, ibi: *Sed haec ita determinamus.* In *tertia* vero contra praedictas expositiones adducit auctoritates alias Hilarii, in quibus notatur expressior contrarietas, ibi: *Hic vero etiam contrarium videtur esse.* In *quarta* vero auctoritates praedictas explanat et explanationem⁴ suam per verba Hilarii confirmat, ibi: *Sed quia haec verba sane vult.*

Dicitur quoque, et frequenter in sacra Scriptura legitur. Haec est *tertia* pars, in qua obicit contra solutionem per auctoritates, ex quibus elicetur praedicta solutionis contrarietas — quia⁵ in his non dicitur, quod essentia generet vel generetur, sed quod de essentia vel substantia Patris Filius generetur — et haec pars quatuor habet particulas. In *prima* adducit⁶ auctoritates in contrarium. In *secunda* vero adductas explanat, ibi: *His verbis praemissis innuitur;* ubi resumit praedictam expositionem. In *tertia* ex praedictorum opinione elicet quoddam corollarium, ibi: *Ostenditur quoque ex illis verbis* etc. In *quarta* et *ultima* redit ad propositum et ostendit, expositionem suam bonam esse, per auctoritatem Augustini, ibi: *Et hoc ita debere intelligi.*

TRACTATIO QUAESTIONUM.

In parte ista ad intelligentiam duarum principium partium huius distinctionis duo principaliter quaeruntur.

Primo quaeritur de comparatione generationis ad substantiam sive essentiam in ratione *principi*.

Secundo quaeritur de comparatione eiusdem ad essentiam in ratione *termini*.

Et duo quaeruntur quantum ad *primum*, duo vero quantum ad *secundum*. Quantum ad *primum* quaeritur:

Primo, utrum substantia vel essentia generet.

Secundo, utrum de substantia generetur aliquis.

ARTICULUS I.

De comparatione generationis ad substantiam sive essentiam in ratione principii.

Q UÆSTI O I.

Utrum substantia sive essentia generet.

Circa *primum*, quod substantia non generet, ostenditur sic.

1. Generare dicit relationem: ergo cui convenit generare, convenit et⁷ referri; sed essentiae non convenit referri: ergo nec generare.

2. Item, generare importat distinctionem: ergo

cui convenit generare, per consequens et⁸ distingui; sed essentia cum sit una, non distinguitur: ergo etc. Aut si generat, plures sunt essentiae. Et ad haec duo inconvenientia dicit Magister.⁹

3. Item, generare dicit actionem personalem: ergo de illo solo dicitur, quod significat personam

¹ Vat. præter fidem mss. et ed. 4, omitendo *Ita etiam non est dicendum*, et variando constructionem præponit verbo *secunda* particulum *Similiter*. Item in fine propositionis legit *principi*, *habet tres partes*. Idem recurrit infra pro *tertia* parte. In medio propositionis habet in *comparatione loco de comparatione*, sed male.

² Vat. contra mss. et ed. 4 addit hic *sed*.

³ Supplevimus ex mss. et ed. 4 *Item*, post quod emendavimus Vat. et mss. substituendo cum ed. 4 *secunda loco prima*, quod manifeste est falsum.

⁴ Vat. *expositionem*, sed contra mss. et ed. 4.

⁵ Haec parenthesis explicat, quare dicitur *elicitur*, scil. quia illæ auctoritates non explicite continent contrarium assertiōnem.

⁶ Plures mss. cum ed. 4 *inducit*.

⁷ Vat., omisso non bene *et*, in fine argumenti post nec repetit *convenit*, sed contra mss. et ed. 4.

⁸ Ita plurimi codd. cum ed. 4 contra Vat., quæ habet *et per consequens etiam*.

⁹ Hic c. 4.

vel supponit personam; sed essentia non significat¹ personam, cum sit communis, nec personam supponit, cum sit omnino abstractum: ergo etc.

4. Item, generare est proprietas personae, communicabilitas² est essentiae: ergo sicut se habet communicabilitas ad personam, ita proprietas personalis ad essentiam; sed communicabilitas nunquam est personae, quia haec est falsa: Pater est communicabilis; ergo nec proprietas personalis erit essentiae: ergo nec generare, cum sit personae.

CONTRA: 1. Quaecumque sic se habent, quod

^{Ad opposi-} unum est idem alii, et non habent diversas proprietates, quidquid dicitur de uno, et de altero³; sed persona et essentia sunt huiusmodi, quia persona est essentia, nec habent diversas proprietates, quis proprietas in divinis est relatio distinguens; sed si essentia haberet aliquam proprietatem, tunc distingueretur et referretur: ergo etc. *Si dicas*, quod quamvis persona et essentia non habeant diversas proprietates, tamen differunt per *habere* proprietatem et *non habere*; **contra:** summa oppositio est contradicatio⁴; sed talis diversitas est per contradictionem: ergo magis differunt essentia et persona quam persona et persona; sed persona non praedicatur de persona: ergo nec persona de essentia; hoc autem est falsum: ergo etc.

2. Item, quaecumque sic se habent, quod unum praedicatur de altero, unum supponit pro altero, quia subiectum vere subicitur praedicato⁵; sed essentia vere praedicatur de Patre; unde haec est vera: Pater est essentia: ergo et supponit: ergo sicut Deus Pater generat, sic potest dici, essentia generat.

3. Item, de quocumque praedicatur subiectum, et propria passio⁶; sed generare est sicut propria passio Patris; sed haec sit vera: divina essentia est Pater: ergo et haec similiter: divina essentia generat.

4. Item, de quocumque praedicatur definitum, et definitio⁷; sed definitio patris est filii pater. Cum igitur haec sit vera: divina essentia est Pater, et haec erit vera: divina essentia est Filii Pater: ergo a convertibili: Filius est Filius essentiae.

¹ Vat. cum cod. cc ordine inverso ponit hic *supponit* pro *significat* et mox *significat* pro *supponit*, sed obstant antiquiores codd. cum ed. 1.

² Molti codd. ut A C F G I K L O S T U W X etc. ter *communicuntas* loco *communicabilitas*, sed minus bene.

³ Aristot., VII. Topic. c. 4. — Mox post quād cod. 0 addit *quidquid est*.

⁴ Aristot., X. Metaph. text. 15. (IX. c. 4.): Horum (oppositorum) primum contradicito.

⁵ Aristot., VII. Metaph. text. 7. (VI. c. 3.): Subiectum autem est, de quo cetero dicuntur. Cfr. et libr. Praedicam. in princ. — Paulo ante post *quod unum* cod. Z adiungit *vere et essentialiter*; cod. O vero paulo infra post de altero addit *essentialiter* et in fine argumentum habet *ergo sicut Deus generat, quia Pater general*.

⁶ Aristot., I. Topic. c. 7. (c. 6.) ait: Hoc enim erat proprium, quod conversum (de re sive subiecto) praedicatur. — Cod. M addit hic *illius subiecti*. In fine argumentum Vat. contra mss. et ed. 1 ergo et similiter illa est vera pro ergo et hac similiter.

C O N C L U S I O.

Haec locutio: *divina essentia generat, est omnino impræpria et neganda, vel saltem pie expōnenda.*

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam est notandum, quod fides vera⁸ dicit quasi fundamentum, Deum esse trinum et unum, et ita trinum, quod trinitas non confunditur, et ita unum, quod unitas non multiplicatur. Si ergo quod credimus oportuit significare, opportune inventa sunt nomina in divinis, immo a Deo nobis manifestata, quae significant trinitatem sub distinctione et unitatem sine omni multiplicatione. Sicut igitur nomina imposita personis omnino sunt incomunicabilia et quantum ad suppositionem et quantum ad significatum; unde haec oratio⁹ est falsa: Pater est Filius, vel Pater est communicabilis; ita ex parte essentiae vel naturae oportuit nomina imponi, quae non distinguenteret nec quantum ad significatum nec quantum ad suppositionem.

Notandum autem, quod triplex est genus nominum significantium essentiam. Quaedam enim significant in *concretione*, ut hoc nomen *Deus*; quaedam in *omnimoda abstractione*, ut hoc nomen *essentia*; quaedam *medio modo*, ut *lumen, sapientia, voluntas et consimilia*; et ista dicuntur *suppositiones* per modum inhaerentiae, sed concernunt suppositionem ratione eius, quod dicunt aliquam rationem actus vel originis, quae sunt ipsorum suppositorum. Cum igitur tres sint nominum differentiae, nomen *concretum* supponit pro persona proprie; nomen *medium* supponit partim proprie, partim impræprio; nomen *abstractionum* et absolutum non supponit nisi omnino impræprio¹⁰.

Unde haec est propria: Deus generat, et in usum adducenda; haec autem: sapientia generat¹¹ de sapientia, partim propria, partim impræprio; ideo est sustinenda, sed non extendenda; haec autem: essentia generat, omnino *impræpria*, et ideo neganda est, et si legatur alicubi, est exponenda. Sancti enim

Tria genera
nominiū em
sentiam si
gnificantum.

Conclusio
tripartita.

⁷ Cfr. Aristot., VI. Topic. c. 4. (c. 3.), ubi ostendit ad bonam definitionem requiri, quod ipsa *conversio* praedicari possit de definito; et Petr. Hispan., Summula tract. de Syllog. topico. — Vat. contra plurimos codd. et ed. 1 *definitio et definitum*; sed propter formam argumenti minus bene. Codd. O Z addit *e converso*. Paulo infra multo codd. cum ed. 1 post et *haec omittunt erit vera*: cod. II habet *ergo et haec: divina* etc.

⁸ Ed. 1 *nostra pro vera*. Paulo infra codd. V W X et *ita unum*, *quod trinitas non confunditur, et ita trinum, quod unitas*; lectio certe quod sensum preferenda. Mox cod. 1 cum ed. 1 post ergo addit *hoc*.

⁹ Codd. V X Z omnino pro oratio. Paulo infra cod. T (ab altero manu correctus) *quibus non distinguenteret loco quae non distinguenteret*.

¹⁰ Vat. contra antiquiores mss. et ed. 1 transponit non ita bene non *supponit omnino nisi impræprio*.

¹¹ Cod. M Y Z hic addunt *vel sapientia*. Mox Vat. contra vetustiores codd. et ed. 1 omitit *sed non extendenda*; cod. O *ideo est distinguenda et non extendenda*.

quandoque ad confundendas haereses expressius lo-
quuntur, quam proprietas sermonis sustineat.

1. Ad illud ergo quod primo obicitur, quod
essentia et persona non habent diversas proprie-
tates; dicendum, quod diversas rationis dupliciter¹
est in divinis. *Uno modo per habere diversas pro-
prietates*; et illud inducit distinctionem, et sic diffe-
rent ratione nec praedicantur de eodem, ut Pater
et Filius; *alio modo est per habere proprietatem et
non habere*; et illud non inducit distinctionem nec
facit, quod unum non praedicetur de altero; facit tamen,
quod aliquid dicitur de uno, quod non dicitur
de altero, ut patet in *Petro et homine*: Petrus est
individuum, homo non; et tamen homo vere praed-
icatur de Petro.

Ad illud, quod *summa oppositio* est affirmatio-
nis et negationis; dicendum, quod verum est, ubi
negatio nihil ponit, sicut inter aliquid et nihil; sed
ubi ponit extrema, *minima* potest esse et surgit ex
quantulacunque parva differentia sive rei sive ratio-
nis; unde non sufficit ad distinguendum.

2. Ad illud quod secundo obicitur, quod praed-
icatum supponit pro subiecto; dici potest *uno modo*,
quod — sicut in inferioribus est praedicatione secundum
substantiam, ut homo est animal, et est praedica-
tio secundum *rationem*, ut animal est genus; et
praedicatum² supponit pro eo de quo praedicatione
secundum substantiam, sed mutata praedicatione se-
cundum substantiam in praedicationem, quae est se-
cundum rationem, est ibi accidens; unde non sequitur:
animal est genus, homo est animal, ergo homo
est genus — *similiter* dicunt in divinis, quod cum
sint ibi *res et ratio*, est ibi praedicatione secundum
substantiam; et illa salvata, quidquid dicitur de
praedicato, et de subiecto; sed mutata praedicatione
secundum substantiam in praedicationem secundum
rationem, est ibi accidens; et talis est *hic*³: Pater
generat; sed divina essentia est Pater: ergo divina
essentia generat.

Sed ista similitudo non videtur conveniens, quia
in divinis *ratio*⁴ praedicatur de essentia, unde haec
est vera: essentia est paternitas et generatio; quod
quidem in inferioribus non reperitur. Et⁵ propterea

aliter dicendum, quod in divinis est duplex modus vera solu-
tio.

Per *identitatem*, ut cum dicitur: essentia est Pater; per *inherentiam* sive *denominationem*, sicut fa-
ciunt adiectiva et verba⁶. Praedicatio per *identitatem*
est in divinis ratione summae simplicitatis, quae non
patitur personam minus esse simplicem quam essen-
tiam; quae quia non est in creaturis, ideo in eis non
reperitur praedicatio per *identitatem omnimodam*,
nisi idem enuntietur de se, ut cum dicitur: huma-
nitas est humanitas; sed omnis propria praedicatio
est⁷ per *inherentiam*, quia nihil est omnino sim-
plex; unde haec est falsa: humanitas est animalitas.
In praedicatione vero per *inherentiam* terminus⁸ Praedicatio
per *inherentiam*.

Aliud significat et aliud supponit, quia significat for-

manum communem et supponit pro inferiori, et in tali

verum est, quod illud quod praedicatur de altero, supponit pro illo. Sed in praedicatione per *identita-
tem* idem significat et supponit. Unde tunc est sen-
sus, quod significatum per hunc terminum *Pater*
est idem, quod significatum per hunc terminum *es-
sencia*, et ideo paternitas est essentia; et quia hoc
nomen essentia non significat personam, ideo pro
ipsa non supponit, cum nullo modo de ipsa praed-
icetur nisi praedicatione per *identitatem*.

3. Ad illud quod obicitur tertio de passione et
subiecto et consimilibus, dicendum, quod *quaedam*
sunt vocabula in divinis substantialia, quae claudunt
intr se rem, circa quam ponunt formam importan-
tam per ipsa, ut hoc nomen Pater; et talia possunt
praedicari per *identitatem*, ut cum dicitur: essentia
est Pater, id est, ille qui est Pater. *Quaedam* sunt,
quae sunt omnino in adiacentia, sicut verba et nomi-
na adiective retenta⁹, ut *generat* et *genitus* et *natu-
ris*; et talia ponunt rem suam circa ea, de quibus
praedicantur, ideo tantum per *inherentiam* praedi-
cantur. Et ideo generare ponit distinctionem, quam
importat, circa essentiam, cum de ea dicitur; et ideo
haec est falsa: essentia generat; haec tamen vera:
essentia est generatio. Et quando a praedicatione per
identitatem itur¹⁰ ad praedicationem per *inheren-
tiam*, potest esse ibi accidens. Quod ergo dicitur;
de quocumque praedicatur subiectum, et propria

¹ Nonnulli codd. ut T V Y cum ed. I *duplex*, et paulo
infra multi codd. ut A C G K L R S T V X etc. post et addunt
per, sed minus apie. Deinde sensu non mutato codd. D T nec
praedicatur *unum de altero*, ut Pater. Cfr. de hoc d. 26. a. I.
q. 1. ad 2. Cod. X post *eudem* legit glossando *unde alia est
persona Patris, alia Filius, alia Spiritus sancti; ideo una
non praedicatur de alia, ut Pater est Filius.*

² Plures codd. ut A B C L R S U X bb cum ed. I falso praed-
icatio loco praedicatum, et paulo infra post *praedicatione* omi-
nit mutui codd. ut A F G I T aa etc. cum ed. I non bene se-
cundum *substantiam*.

³ Vat. et codd. cc contra antiquos codd. et ed. I non bene
haec; cod. X ibi.

⁴ Cod. Y *relatio*. *Ratio* hic stat pro *relatio*, cfr. supra p. 58,
nota I.

⁵ Vat. contra mss. et ed. I omittit *Et*.

⁶ Codd. IX addunt *sicut Deus est iustus, sicut Pater ge-
nerat*. — De duplice ratione praedicandi vide infra d. 34. q. 2.

⁷ Cod. W hic addit *illa que est superioris respectu in-
ferioris*; codd. ab bb vero *superioris de inferiore est*; cod. II
tandem in *creaturis*.

⁸ Codd. L O addunt *communis*. Paulus infra post *pro illo*
cod. T continuat constructionem *sed non in praedicatione per
identitatem ubi idem*. Quoad doctrinam explicationem cfr. supra
d. 4. q. 2. et 4.

⁹ Vat. praeferit fidem antiquorum mss. et ed. I omittit *sicut
verba et nomina adiectice retenta*. Paulus ante plures codd. ut
A E Q V X post *omniho* omittunt *in*, in qua lectione *adiacentia*
adiectice sumuntur.

¹⁰ Cod. R *infertur*, cod. W *proceditur*.

passio¹, istud habet instantiam, ubi proprietas est extranea ei, de quo praedicatur subiectum, ut haec intentio *species*, quamvis sit proprietas hominis, et homo dicatur de Petro, non tamen dicitur de eo hoc quod est *species*.

Et si obicias, quod² in divinis non cadit ratio extranei, quia non cadit ibi accidens; dicendum, quod etsi non sit extraneitas nec diversitas quantum ad rem, est tamen quoad rationem sive quoad modum praedicandi, qui triplex est in divinis, sicut infra patebit³. Unde sicut hic est accidens: essentia est persona; sed persona distinguitur: ergo et essentia; ita et in proposito.

4. Ad illud quod ultimo obicitur de hac: essentia⁴ est Pater Filii; distinguitur Praepositivo, quod Pater potest ponere suam rem sive respectum per ipsum importatum, circa ipsum subiectum, quod est essentia; et tunc est locutio falsa; est enim sensus, quod essentia referatur ad Filium. *Vel* potest claudere intra se⁵ rem sui substantivi, ut sit sensus: essentia est Pater Filii, id est, essentia est ille qui refertur ad Filium; et hoc modo vera est locutio, et non valet argumentum: ergo Filius est Filius essentiae, immo est ibi accidens. Sicut enim non sequitur: Filius refertur ad illum qui est Pater, et ille est essentia: ergo refertur vel distinguitur ab essentia; sic et in proposito.

S C H O L I O N.

I. Quaestio haec est circa principium quod divinarum productionum, quod secundum filium catholicam ipsas sunt divinae personae producentes. Conclusiones huius et primae questionis sequentes articuli sunt contra abbatem locum, cuius doctrina censurata est in Concilio Lateranensi IV. can. de Fide catholica, cap. Dominicus: « Nos autem, S. approbante Concilio, credimus et confitemur cum Petro (Lombardo), quod una quaedam res est incomprehensibilis quidem et ineffabilis... et illa res non est generans nec genita nec procedens ». — Hanc doctrinam catholicam Seraphicus gravissimis argumentis confirmat.

II. In solut. A. distinguunt S. Doctor duplēcē diversitatē rationis in divinis secundum differentiam, quae est inter habere diversas proprietates et habere vel non habere unam eandem proprietatem, de quo cr. hic dub. 4. et infra dist. 19. p. II. a. 1. q. 2. ad 4. Affirmat etiam, alteram inducere distinctionem realē, alteram non. Tres enim sunt in divinis proprietates personales, scil. paternitas, filatio et spiratio passiva, et habere distinctas has proprieitates inducit realē personarum distinctionem; unde etiam una nequit praedicari de alia. Sed diversitas rationis, quae exsurgit ex habere aliquam proprietatem et eandem non habere, non importat realē distinctionem. Essentia enim divina non habet proprietatem generandi, quam habet Pater; nihilominus paternitas et essentia divina non distinguntur realiter et possunt de se praedicari. Nec valet argumentatio (ad opp.), quod habere proprietatem et non habere sint contradictorū opposita, et quod exinde maiorem differentiam inducant inter personam et essentiam, quam quae est inter personas ad invicem. Nam bene distinguunt S. Doctor inter contradictionem, eiusum unum extremum nihil ponit (ut inter aliud et nihil) et ilium contradictionem, eiusum extrema aliiquid ponunt. Si unum extremum nihil ponit, non potest verificari de aliquo termino positivo, bene tamen, si aliiquid ponit. Insper minima rationis distinctio sufficit ad hoc, ut con-

tradictoria de distinctis dicantur. Sic terminus *incommunicabilis* verificatur de paternitate et praedicatur de ipsa, non de essentia, licet haec non realiter distinguatur a paternitate. Cfr. infra dist. 26. q. 1. ad 2. et d. 26. q. 1. per totam et d. 33. q. 2. et S. Thom., hic q. 1. a. 1.

III. Prima opinio in solut. ad 2. posita, quae distinguit inter praedicationem secundum substantiam et secundum rationem, Praepositivi fuisse dicitur. Secunda opinio distinguit inter praedicationem per identitatem et per inherentiam, sive denominationem, quae a Scoto dicitur praedicationis formalis. De hac distinctione cr. infra d. 33. q. 3. et d. 34. q. 2. Praedicationis identitatis fit per abstracta; praedicationis per inherentiam fit semper in concreto et ratione suppositi. Differunt hae praedicationes, tum quia abstractum eandem rem significat et supponit, concretum vero saepe aliam significat et pro alia supponit (supra, d. 4. q. 1.); tum quia abstractum nomen imponitur formae et a forma denominatur, concretum vero non imponitur formae, sed supposito; tum quia idem omnimodam identitatem complectitur, praedicationis vero per inherentiam aliquam diversitatem. Unde falsa est ratio dicatio, quae tractat a praedicatione identica ad alteram et ab abstracto ad concretum; et in hoc erravit abbas locum, teste S. Thom. (S. I. q. 39. a. 5). — In creatis locum non habere praedicationem identicam in proprio sensu, est sententia communis, si excipias Franciscum Mayronis.

IV. Quod ipsam conclusionem cfr. supra d. 4. q. 4. in corp. — Alex. Hal. p. I. q. 49. m. 1. a. 4. (ubi afferit et solvit 25 argumenta contraria); q. 42. m. 3. a. 4. — Scot. hic q. 1. — S. Thom., hic q. 4. a. 1; S. I. q. 39. a. 5. — B. Albert, I. Sent. d. 4. a. 2. ad 1. quiescit; S. P. I. p. 1. tr. 7. q. 30. m. 3. a. 1. — Petr. a Tar. hic q. 4. a. 1. — Richard a Med., hic q. 4. — Egid. B., hic 1. princ. q. 2. a. 1. et 2. — Henr. Gund., S. a. 39. q. 3. n. 13; q. 4. n. 12. et a. 54. q. 3. n. 21. 28. — Durand., hic q. 4. — Dionys. Carth., hic q. 4. — Biel, hic q. 4.

Q U A E S T I O N.

Utrum concedenda sit locutio, quod Filius generetur de substantia Patris.

Secundo quaeritur, utrum sit concedendum, Fundamenta, quod aliquis generetur de substantia Patris, ut Filius. Et quod sic, videtur:

1. Per multas auctoritates in littera⁶ et maxime per illam: *Dicitur quoque et frequenter in Scriptura legitur: Pater de sua substantia genuisse Filium;*

¹ Codd. OZ addunt *ilibet tamen habet veritatem, ubi subiectum praedicatur per inherentiam, non ubi praedicatur per identitatem. Illud.*

² Resistimut ex mss. et ed. 4 quod, et paulo infra substitutum est pro si. Cod. V dein post non sit adiungit ibi.

³ Dist. 26. a. 1. q. 1. in corp. Triplex illic dicendi modus

est: *essentialis, personalis, notionalis.* — Paulo infra post ita supplevimus fide mss. et ed. 1 non bene omissum et.

⁴ Vat. contra codd. et ed. 1 addit *dirinco.* Paulo infra codd. T aa bb suam relationem loco suam rem; ed. 1 autem suam rem, id est suam relationem sive.

⁵ Plures antiqui codd. ut A1T aa bb cum ed. 1 omitunt se.

⁶ Hic e. 1. post medium.

sed Scriptura non dicit nisi verum nec frequentat nisi proprium: ergo praedictus sermo est verus et proprius.

2. Item, *ratione* ostenditur sic: quicumque est ab aliquo¹ et est ei consubstantialis, est de eius substantia; sed Filius est a Patre et est ei consubstantialis: ergo est de eius substantia.

3. Item, Pater generat Filium: aut ergo de aliquo, aut de nihilo; non de nihilo, quia tunc esset creatura: ergo de aliquo²; non de aliquo alio a se: ergo de sui substantia.

4. Item, in inferioribus filius, qui habet partem substantiae a patre, dicitur esse de substantia patris: ergo multo fortius, qui habet totam substantiam, dicitur esse de substantia generantis: ergo haec est vera: Filius est de substantia Patris.

CONTRA: 1. Propositiones sunt transitivae³, et ubi transitio, ibi est distinctio et diversitas: ergo cum dicitur: Filius de substantia Patris, haec praepositio de notat distinctionem inter substantiam Patris et Filium: ergo cum nulla sit distinctio, quia Filius est substantia Patris, propositio praedicta est falsa. *Si dicas*, quod haec praepositio de cadi a generali significato praepositionum, retinens *speciale*: ergo est ibi solecismus,⁴ sicut si dicatur *sublime volat* pro *sublimiter*, quod stultum est dicere.

2. Item, obicitur de significato *speciali*. Haec praepositio *de*, prout accipitur specialiter, aliquando tenetur *materialiter*, ut cultellus de ferro; aliquando *ordinaliter*, ut de mane fit meridies, id est post mane; aliquando *originaliter*, ut si dicatur, radius de sole vel splendor de igne. Sed quocumque istorum modorum accipiatur, falsa est locutio: si *materialiter*, est falsa, quia Filius caret materia; si *ordinaliter*, falsa, quia sensus est, quod Filius sit post Patrem sive post substantiam Patris; si *originaliter*, similiter falsa quia tunc est sensus, quod Filius habeat ortum a substantia Patris; sed ista non admittitur: substantia Patris generat Filium: ergo est omni modo⁵ falsa. *Si dicas*, quod nulli istorum modorum, sed tenetur quarto modo *substantialiter*; quaeritur, unde ortum habeat haec significatio et ubi consimiliter accipiatur⁶; et videtur quod hoc nihil sit, quia tunc haec esset vera: Pater est de substantia Filii, quam nemo concedit.

3. Item, hoc idem ostenditur sic: differt haec praepositio *de et a*: quia *a proprie* dicit habitudinem principii activi, sed haec praepositio *de* dicit

habitudinem principii passivi; sed Deo et eius substantiae magis convenient ratio principii activi quam passivi: ergo haec est magis vera: Filius est a substantia Patris, quam *de*; sed haec non recipitur: ergo nec alia debet recipi.

4. Item, *de aut* dicit *identitatem* aut *diversitatem*; si *identitatem*: ergo cum summa identitas sit in essentia vel substantia, haec erit vera: substantia⁷ de substantia, quam negat Magister; si *diversitatem*; sed non distinguitur substantia Patris a Filio, quia Filius est ipsa substantia Patris: ergo omnino est falsa.

CONCLUSIO.

Concedendum est, Filium generari de substantia Patris.

RESPONDEO: Dicendum, quod praedicta locutio **Conclusio.** est concedenda.

Et ad intelligentiam praedictorum⁸ notandum, quod praeter praeditos tres modos, quibus haec praepositio *de* accipitur, quartu modo etiam potest accipi, scilicet *substantialiter*, ut dicat substantiam convenientiam inter extrema; sed hanc numquam pure dicit, cum sit praepositio et importet aliquam habitudinem et respectum ad extrema. Si enim tantum substantialiter teneretur⁹; sicut dicitur: filius de substantia patris, ita diceretur: pater de substantia filii; quod absonum est.

Propterea notandum, quod *substantialiter* accipi consuevit tripliciter. *Aliquando* accipitur substantialiter et partialiter, ut cum dicitur, quod partes sunt de tote sive de substantia totius, ut urceus vini de dolio. *Aliquando* accipitur substantialiter et ordinaliter, ut cum dicitur: de pane fit corpus Christi; ibi enim est *ordo*, quia substantia panis non manet in corpore Christi, sicut nec mane in meridie; sed ulterius *substantialiter*, quia substantia panis transit in substantiam corporis Christi. *Aliquando* accipitur¹⁰ substantialiter et originaliter, ut cum dicitur: Filius de substantia Patris; ratione ablative tenetur substantialiter, ratione genitivi originaliter: et ideo importat aliquam distinctionem Filii ad Patrem, non ad eius substantiam, et ita praepositio tenet ibi generale significatum et speciale.

1. 2. Et sic patet responsio ad primum argumentum et secundum. Tamen quod dicitur, quod

praepositio de accipitur quandoque tripliciter.

Substantialiter accipitur tripliciter.

solutio operis.

¹ Ex fere omnibus codd. et ed. I substituimus *aliquo* pro *alio*.

² Vat. contra plurimos codd. et ed. I addit *et*, pro quo cod. A melius habet *sed*.

³ Cfr. Priscian., XIV. Grammat. c. 4. seqq. — Nox post ibi Vat. habet *etiam est* loco *et*. Paulo infra ed. I verbo nulla praemittit satis bene in substantia.

⁴ Priscian., XV. Grammat. c. 1: Nam si (ordinatio partium orationis) incongrua sit, solecismum faciet, quasi elementis orationis inconcine coenuntur.

⁵ Plures codd. ut AFHKTY etc. cum ed. I *omni modo*,

Vat. omnino. — Similia habet Aristot., V. Metaph. text. 29. (IV. 24.) de praepositione *ex*. — Paulo infra nonnulli codd. ut K V WX post *modorum* addunt *tenetur*.

⁶ Vat. contra mss. et ed. I *similiter accipitur*.

⁷ Vat. praeter fidem mss. et ed. I addit *est*. Textum Magistri vide in lit. c. 1. et 2. circa finem.

⁸ Aliqui codd. ut TV addunt *est*.

⁹ Vat., oblitibus mss. et ed. I, minus bene *tenetur*.

¹⁰ Substituimus ex codd. et ed. I *accipitur* pro *dicitur*. Paulo infra post *Filius* cod. V addit *est*.

praepositiones sunt transitivae, non intelligitur, quod notent ex hoc diversitatem necessario; sed sicut dicitur, quod obliqui¹ sunt transitivi quantum ad modum; quia transitive construuntur cum verbis, ut, video me; similiter hoc de praepositionibus dicitur, quae² cum obliquis construuntur.

3. Patet etiam tertium, quod *de* non tantum dicit habitudinem principii passivi nec tantum ha-

bitudinem principii activi, sed habitudinem consubstantialem cum habitudine originis; quod non facit haec praepositio *a*; et ideo non est simile.

4. Ad illud quod ultimo oblicitur, patet responsio, quia *de*³ non dicit ibi penitus identitatem nec diversitatem, sed consubstantialitatem cum habitudine originis.

SCHOLION.

1. Pro intelligentia aliorum terminorum in solut. ad 1. et alibi ocurrentium haec ex antiquis grammaticis notamus. 1. Duplex distinguebatur constructio *transitiva*, scil. tum *actuum* tum *personarum*. In prima constructibile dependens per modum actus significat, ut in verbis transitivis, v. g. lego librum; secunda vero est, in qua constructibile dependens per modum substantiae significat. Haec fit vel per casus obliquos (v. g. filius Socratis; similis Cicero) vel etiam per praepositiones, quae inde vocantur transitivae. Vide Scotum, Grammatica speculativa c. 46, usque 51., de hoc subtiliter disputantem.

2. Constructio *transitiva* secundum antiquam definitionem est illa, in qua constructibilia pertinent ad diversa vel videtur pertinere ad diversa; *intratransitiva* vero est ea, in qua constructibilia pertinent ad idem vel saltem ad idem videtur pertinere.

3. Quomodo casus grammaticales sint transitivi quantum ad modum significandi, late Scot. explicat ibid. c. 19.

4. Ipse S. Bonav. infra d. 37. p. 1. dub. 2. docet, quod praepositiones non notent necessario diversitatem.

Ampliorem expositionem et applicationem huius solutionis exhibent Alex. Hal., S. p. l. q. 42. m. 4. a. 2. ad 3, et Richard. a Med., hic q. 3. ad 1.

II. In conclusione doctores convenient. Cir. Alex. et Richard. locc. cit. — Scot., hic q. 2. — S. Thom., hic q. 2. a. 1; S. l. q. 41. a. 3. — B. Albert., l. Sent. d. 4. a. 2. ad 1; S. p. l. tr. 7. q. 30. m. 3. a. 2. p. 3. — Petr. a Tar., hic q. 3. a. 1. — Egid. R., hic 2. prīne. q. 4. — Henr. Gand., S. a. 54. q. 3. n. 53. seqq. — Durand., hic q. 2. — Dionys. Corth., hic q. 2. — Biel., hic q. 2.

ARTICULUS II.

De comparatione generationis ad essentiam in ratione termini.

Consequenter circa secundum articulum huius quaestions, qui est per comparationem generationis ad essentiam in ratione *termini*, duo quaeruntur.

Primo quaeritur, utrum substantia sive essentia generetur.

Secundo, utrum per generationem communicetur.

QUESTIO 1.

Utrum substantia sive essentia generetur.

Quod autem substantia generetur, sic oblicitur⁴.

Ad opposit. 1. Generatio in inferioribus est motus ad substantiam⁵; quod *motus* est, hoc est imperfectionis, quod ad substantiam est, hoc est perfectionis; si ergo quod est perfectionis est transferendum ad divina: ergo et generatio terminatur ad essentiam.

2. Item, generatio in divinis terminatur: aut ergo ad substantiam, aut ad accidentis, quia omne ens est substantia, vel accidentis⁶; sed in divinis non terminatur ad accidentis, cum non sit ibi: ergo ad

substantiam. Si dicas, quod in divinis, quamvis non sit accidentis, est tamen relatio, quae distinguuntur a substantia; tunc arguitur sic: aut generatio terminabitur ad substantiam, aut ad relationem; sed non ad relationem, quia in ad aliquid per se non est origo, nec terminatur productio⁷: ergo terminatur ad substantiam: ergo substantia generatur.

3. Item, sicut dicit Philosophus⁸: « Motis nobis, moventur ea quae in nobis sunt, et corruptis nobis, corrumptur ea quae in nobis sunt »; et hoc est,

¹ Supple: casus. — Paulo infra phruses codid. ut A C F G H K L O R S V X etc. cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 videt me pro *video me*, sed non bene.

² Val. praeter fidem antiquorum mss. et ed. I adiungit *etiam*. Cod. II quia loco *qua*.

³ Val. ponit *quod* loco *qua* et omittit *de*, sed contra mss. et ed. I.

⁴ Cod. II ostenditur.

⁵ Propositio haec quoad sensum inventur in Aristot., V. Phys. text. 7. (c. 1.): Quae (mutatio) vero ex non esse simpliciter in substantiam est, generatio simpliciter est. Cir. etiam I. de Gener. et corrupt. text. 11-18. (c. 3.).

⁶ Cir. Aristot., de Pradicam. c. de Complexis et de Substantia; I. Phys. text. 26-30. (c. 3.); V. Metaph. text. 13. seqq. (IV. c. 7.).

⁷ Aristot., V. Phys. text. 10. (c. 2.): Neque etiam in ad aliquid (est motus). — Paulo ante aliqui codid. ut A I T bb argueret loco arguitur. In fine argumenti post substantiam cod. I addit sed illud, ad quod terminatur generatio, illud generatur.

⁸ Aristot., II. Topic. c. 3. (c. 7.), in quo textu mss. cum sex primis edd. moventibus pro *motis* (μεταρρύσεων); idem recurrit infra d. 8. p. 1. a. 2. q. 2. ad 3. et d. 37. p. II. a. 4. obiect. 3. Alteram propositionis partem invenies in Aristot., de Longit. et brevit. vita, c. 2. his verbis: Corruptis (φθερούμενοι) enim animalibus, corrumptur et scientia et sanitas, quae in animalibus. — Rationem huic propositioni additam immitt Arist., II. Topic. loc. cit. et fusiis probat VII. Metaph. text. 35. et 45. seqq. (Vl. 10. et 13.). Post corrumptantur codid. Vl. addunt omnia et cod. K post idem esse adiungit et eundem essentiam.

quia universale habet idem esse cum singulari: ergo cum multo magis sit eadem substantia cum persona, et substantia sit in persona, si persona generatur, et substantia.

4. Item, *generare* tam in divinis quam in creaturis est *simile sibi producere*¹; sed non est similitudo in persona, sed in substantia et in natura: ergo cum terminetur ad simile, in quantum est simile, ergo ad substantiam, secundum quam attenditur similitudo.

CONTRA: 1. Orone quod generatur ab alio ge-

Fundamenta. neratur, quia nihil se ipsum gignit²; sed substantia divina non habet aliud, nec aliud est in divinis: ergo non generatur.

2. Item, omne quod generatur habet principium a quo³; sed omne quod habet principium, est principiatum; sed principium et principiatum distinguuntur: si ergo substantia generatur, distinguatur: aut ergo a substantia, aut a persona; sed utrumque est impossibile: ergo etc.

3. Item, omne quod generatur est de substantia generantis⁴; si ergo substantia generatur, substantia vel essentia est de substantia generantis; sed non est nisi una omnino substantia: ergo idem est de se ipso, quod est impossibile.

4. Item, generatio est productio⁵; sed productio est quaedam actio, et omnis actio creaturae terminatur ad singularem: ergo cum generatio sit quaedam actio, in divinis terminabitur ad singulare sive suppositum; sed tale non est substantia: ergo non terminabitur ad ipsam.

CONCLUSIO.

Cum in divinis generatio terminetur solum ad substantiam primam, quae est persona, non ad substantiam secundam sive essentiam, minime recipitur, quod substantia generetur.

RESPONDEO: Dicendum, quod generatio de sua communi ratione ad substantiam terminatur. Sed at-

tendendum, quod substantia dicitur duplificer: *pri-ma*, quae est individuum et hypostasis sive persona, et *secunda*, quae est communis⁶. Dico ergo, quod est loqui de termino generationis duplificer: aut quantum ad productionem, aut quantum ad intentionem. Quantum ad productionem, cum sit circa singulare, terminatur ad substantiam primam, et⁷ quantum ad intentionem ad naturam communem, quia natura producens hunc hominem intendit formam communem dare ei.

Sed quoniam in creaturis forma communis numeratur in suppositis, ideo in illis forma communis producitur et corrupitur; et ideo in creaturis generatio non tantum secundum intentionem, sed etiam secundum productionem ad substantiam communem terminatur; et ideo universale in singulari generatur, quia numeratur⁸. Sed quoniam in divinis substantia non numeratur nec advenit ei novum esse: ideo generatio secundum productionem terminatur solum ad substantiam primam, quae est persona, quia persona secundum Boethium⁹ «est rationalis naturae individus substantia». Et quoniam illud solum dicitur proprii generari, ad quod terminatur generatio secundum rationem producendi: ideo persona generatur, non substantia vel essentia. Et ideo haec non recipitur: essentia generatur.

Et sic patent omnia obiecta ad utramque partem; procedunt enim¹⁰ diversis viis.

3. Palet etiam, quare in divinis non sequitur, quod, generata persona, generetur substantia, sicut in creaturis. Posset tamen alteri dici, quod non generetur commune nisi in hoc¹¹; et non tantum in creaturis hoc verum est, sed etiam in divinis. Commune autem ut in hoc non significatur in abstractione, sed in concretione; et ideo, quia hoc nomen Deus significat substantiam in concretione¹², Deus generatur et Deus generat Deum. Quia vero substantia vel essentia significat in abstractione, ideo nec generatur nec generatur; et ita procedunt rationes ad partes oppositas.

¹ Cfr. Aristot., II. de Anima, text. 34. (c. 4.), ubi dicit, quod naturalissimum operum viventium est facere quale ipsum, id est generare; et text. 49: Finis est generare quale ipsum, id est simile. — Mox perique codd. ut ACFGHIT etc. cum ed. I ad similem loco ad simile ac dein similis pro simile.

² Aristot., II. de Anima, text. 47. (c. 4.): Generat autem nihil ipsum se ipsum, — Paulo infra post aliud aliqui codd. ut ATVZ ec omittunt est, cuius loco cod. X ponit a quo generatur.

³ Aristot., IV. Metaph. text. 22. (ed. Venet. 1489), ubi secundum translationem arabico-latīnam sic habeatur: Et si generatur, necesse est, ut habeat esse illud ex quo generatur, illud quod ex eo generatur, et illud per quod generatur. Luxa ed. Paris. (Firmus-Didot) III. c. 5: Si fit, necesse est esse, ex quo fit, et a quo generatur.

⁴ Cfr. Aristot., II. de Anima, text. 34-50. (c. 4.), ubi de nutritione et generatione agit. — Circa finem argumenti post una Vat. minus bene omittit omnino et post idem omittit est, sed contra mss. et ed. I.

⁵ Sub hoc respectu Aristot., II. de Anima, text. 34. (c. 4.)

actum generandi vivents definens ait: est facere quale ipsum. De termino actionis ait Aristot., I. Metaph. c. 4: Actiones autem ex generatione omnes circa singulare sunt. — In fine argumenti aliqui codd. ut AIT cum ed. I terminatur loco terminabitur.

⁶ Vide Aristot., de Praedicam. c. de Substantia.

⁷ Codd. omittunt vera a Vat. post quantum additum, cuius loco voci quantum praemittunt plures codd. ut AFGIKSTV XXZ, quos sequimur; particulariter et, alii ut HPQY sed. Paulo infra fide mss. et ed. I post quia expunimus haec.

⁸ Cfr. Aristot., VII. Metaph. text. 28. (VI. c. 8.).

⁹ Libr. de Persona et duabus naturis c. 3. in initio (ed. Migne). — Immediate post Vat. contra mss. et ed. I Sed quia loci Et quenam. — De termino generationis cfr. Aristot., VII. Metaph. text. 26, seqq. (VI. c. 8.).

¹⁰ Fide mss. expunimus hic a Vat. additum de.

¹¹ Hoc est, in individuo sive supposito. De quo cfr. Aristot., VIII. Metaph. loc. cit. — Vat. praeferit fidem mss. ut in hoc.

¹² Vat. incongrue et contra antiquiores codd. et ed. I additio in concretione.

Substantia
dicitur dup-
lificer.

Item ter-
minus genera-
tions.

Alia gen-
ratio in crea-
toris, alia in
deo.

Patent ob-
iecta.

Solitrix 4.
oppositorum.

Aia solutio-
nem.

SCHOLION.

1. Haec conclusio est iterum contra abbatem Joachim (cfr. Schol. hic n. 4. q. 1.). Ut recte intelligatur conclusio, notandum, quod non est sermo de *subjecto* generationis, quod in generatione creaturarum est materia prima, quae praesupponit generationem, sed de *termino* generationis, qui incipit esse.

Perfecta generatio terminatur ad substantiam, non ad accidentem; sed S. Doctor cum communis sententia distinguit duocem substantiam: altera dicitur *substantia prima*, quae est *omne individuum* in genere substantiae; altera vero *secunda*, quae est aliquid «commune» in genere substantiae. Substantia prima est terminus totalis generationis quantum ad *productiōnēm*; substantia vero secunda est terminus formalis (at partialis) quantum ad *intentionēm*. In creaturis uteatur terminus

incipit esse de novo, non vero in Deo. «Unde generatio divina terminatur ad primam substantiam, non ad essentiam, neque ad relationem, in quantum est *relatio*, sed in quantum est persona subsistens.». Ita hic Richard. a Med.

II. In conclusione et principalibus argumentis doctores conveniunt Alex. Hal., S. p. I. q. 42. m. 3. a. 1; p. IV. q. 10. m. 1. — Scot., hic q. 4. — S. Thom., hic q. 3; S. I. q. 39. a. 5. — B. Albert., hic a. 2; S. p. I. tr. 7. q. 30. m. 3. a. 4. — Petr. a Tor., hic q. 2. a. 1. — Richard. a Med., hic q. 2. — Egid. R., hic I. princ. q. 2. secundae quaest. — Henr. Gond., S. a. 59. q. 1. n. 4. — Durand., hic q. 4. — Dionys. Carth., hic q. 2. — Biel., hic. q. 4.

QUESTIO II.

Utrum substantia sive essentia divina per generationem communicetur.

Ultimo quaeritur, utrum substantia per generationem communicetur; et quod sic, ostenditur¹ hoc modo.

1. Per illud res communicatur, per quod fit, *Fundamenta* ut sit in pluribus; sed substantia est in pluribus personis et non est nisi per generationem et per processionem: ergo per generationem communicatur.

2. Item, causa est, qua posita ponitur res et qua remota removetur²; sed posita emanatione in divinis, ponitur communitas et distinctio; remota generatione vel emanatione, essentia est in uno solo, sicut hypostasis: ergo generatio est ratio communicandi essentiam.

3. Item, quod datur alicui et non desinit haberi a dante, per illud³ per quod datur, per illud communicatur; sed substantia a Patre datur Filio per generationem et non desinit haberi a Patre, dum datur Filio: ergo per generationem communicatur.

4. Item, generatio in his inferioribus est ratio communicandi substantias sive naturam; sed in divinis natura est illis multo communicabilior⁴, quia simplicior: ergo in divinis per generationem substantia vel essentia communicatur.

CONTRA: 1. Generatio est principium distinguendi⁵; sed non est idem principium distinguendi et communicandi: ergo per generationem non est ratio communicandi in divinis: ergo per generationem nihil communicatur.

2. Item, quod facit aliquid esse in hoc, non est ratio communicandi, sed appropriandi et indivi-

duandi; sed generatio facit esse substantiam in tali persona, utpote in persona Filii: ergo non est ratio communicandi, sed appropriandi.

3. Item, omne illud quod per generationem communicatur, per generationem est commune⁶. Si ergo substantia per generationem communicatur, generatione circumscripta, non erit communis: ergo propria; sed proprium per generationem non potest communicari: ergo nec substantia.

4. Item, quod per generationem communicatur, per generationem datur et recipitur, et omne tale, si non est generationi accidentale, generatur; sed substantia non accedit generationi: ergo etc.

CONCLUSIO.

Essentia divina per generationem communicatur, quia per generationem fit, ut sit in pluribus una.

RESPONDEO: Ad hoc intelligendum notandum est, quod *commune*, quantum est de se, indiferenter se habet ad actum et potentiam. Commune enim potest dici illud quod est *communicabile*, quamvis non sit in pluribus; sicut patet in multis universilibus, ut in sole et luna et huiusmodi. Commune etiam dicitur *communicatum*, quod est actu in pluribus.

Dico ergo, quod quemadmodum forma universalis, quantum est de se, est communicabilis; sed tamen actu communicatur per propagationem⁷ plu-

Commune
similiter
dupliciter.

¹ Vat., obnubentibus mss. et ed. 4, *videtur*.

² Aristot., II. Phys. text. 37. (c. 3.): Operantes quidem (cause) et singulares simili sunt et non sunt eum iis, quorum sunt causae. Cfr. S. Thom., Comment. in hunc locum.

³ Subtilius ex plurimis mss. et ed. 1 *illud pro idem*.

⁴ Sensus est: natura est multo communicabilior quam in illis inferioribus. — Forte melluscum ed. T omittetur *illis*.

⁵ Cfr. supra d. 4. q. 2. obiect. 1. — Mox post primum ergo Vat. planius quidem *generatio loco per generationem*, sed contra mss. et ed. 1.

⁶ Vat. absque auctoritate mss. et ed. 4: *Hinc per genera-*

tionem communicatur omne illud quod per generationem est commune, et paulo infra post communicatur addit: per generationem est communis. Si ergo substantia per generationem communicatur, qua transpositione et additione vis argumenti debilitatur.

⁷ Ita antiquiores codd. cum ed. 1, dum Vat. et eod. cc. *actu non communicatur nisi per propagationem*. Vat. deinde contra mss. et ed. 1 addit *vel aggregationem*; sed aperte falsum. Paulo infra plerique codd. ut AFGKT etc. cum ed. 1 communicatur pro *communicetur*.

Applicatio
ad Deum.

rium, sic natura divina vel essentia de se quidem communicabilis est, sed quod actu communicetur, non est nisi per illud quod multiplicat vel plurificat ei supposita; haec autem est generatio¹.

Quoniam igitur per generationem personae plurimis significantur, et substantia in illis non numeratur, hinc est, quod verissime substantia vel essentia per generationem communicatur, quia per generationem fit, ut sit una in pluribus.

Solutio operis posteriorum. 1. Ad illud quod obiicitur, quod generatio est principium distinguendi; dicendum, quod generatio per se est principium distinguendi suppositum a supposito, quia ad illud terminatur per se; etiam est principium communicandi naturam² communem, quia similem ex simili. Sed quoniam natura in inferioribus numeratur in suppositis, ideo est principium distinguendi etiam commune, sed per accidens; in Deo autem nec est per se nec per accidens.

2. Ad illud quod obiicitur, quod facere commune esse in hoc est ratio appropriandi; dicendum, quod illud habet veritatem, quando commune est appropriabile vel appropriatum per esse in hoc. Divina autem essentia non est sic appropriabilis, vel appropriata per esse in hoc, quia non est appropriabilis quoad significatum nec quoad suppositum, quia idem significat et supponit, sicut supra ostensum est³; signi-

ficatum autem eius nulla additione distinguitur. Haec enim est vera: essentia Patris et essentia, quae est in Patre, est Filius.

Vel alter potest dici, quod facere esse in hoc *alia solutio.* est dupliciter: aut *absolute*; et sic est ratio appropriandi; aut in *comparatione*, ut illud quod erat prius in uno, fiat postea in alio; et sic est ratio communicandi naturam. Sed quaedam natura est, quae distinguitur⁴ in suppositis, ut puta illa cui fit additio, quaedam non, ut divina; et in prima est ratio communicandi et distinguendi, in divina solum communicandi.

3. Ad illud quod obiicitur, quod, si per generationem communicatur, generatio substantiam facit communem⁵; dicendum, quod verum est, secundum quod commune dicitur *secundum actum*, quia in pluribus, sed non *secundum potentiam*. Unde circumscripta generatione, substantia est communis, quia *communicabilis*; sed non est communis, quia *communicata*.

4. Ad illud quod obiicitur, quod illud quod per generationem datur, generatur; dicendum, quod falsum est: quia *generari* dicit productionem et distinctionem, sed *datio*⁶ dicit auctoritatem et communicationem; et quoniam per generationem substantia non distinguitur, quamvis communicetur: ergo etc.

SCHOLION.

I. Scot. (hic q. 2.) observat, quod aliud est aliud per generationem *communicare*, aliud per eandem aliud *produccere*: producendo enim infert realem distinctionem inter producentem et productum, non vero communicationem. Essentia igitur divina nec generatur nec producitur nec multiplicatur, tamen secundum omnes theologos *communicatur*. Terminus totalis generationis in Deo est Filius, et relatio inter generantem et generatum est realis cum reali distinctione. Sed inter commun-

nicantem et communicatum, quod est essentia divina, non est realis relatio, nec alia distinctio nisi secundum rationem. Cfr. infra d. 49. p. II. q. 2. in corp. et ad 2; et d. 34. q. 2. ad 7, et ibid. q. 4.

II. Inter antiquos Scholasticos non invenimus, qui explicite hanc questionem tractent, praeter B. Albert, hic a. 4. — Henr. Gand., S. a. 60. q. 1. n. 57. et seqq. — Petr. Aureolum, hic q. 5. — Eam tangit Scot., hic q. 2.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista incident dubitationes circa litteram, et prima dubitatio est de rationibus Magistri. Nam *prima* eius ratio ducit ad hoc inconveniens, scilicet quod, si essentia generaretur a Patre, essentia ponetur pro relativo; et haec ratio ponitur ibi: *Ideo non est dicendum, quod Pater genuit*

divinam essentiam. Sed hoc nullum videtur inconveniens. Si enim magis convenit essentia cum supposito, quam universale cum singulari; si non est inconveniens, quod universale ponatur⁷ pro singulari, nec est inconveniens, quod essentia ponatur pro relativi.

RESPONDEO: Dicendum, quod si *essentia* ponetur pro relativo, esset inconveniens, non a parte

¹ Cod. O addit et processio.

² Ex antiquioribus mss. adiecimus *etiam*, sicut et paulo infra fide mss. et ed. 4 *similem* substituimus loco *consimilem*.

³ Hic a. 4. q. 4. ad 2.

⁴ Vat. dividitur, sed absque anchoritate mss. et ed. 4. Paulo post cod. I *quae non distinguuntur* loco *quae-dam non*, et ex mod. cod. W post salutem repedit ratio.

⁵ Ita multi codd. ut CLOSVWXY etc. cum ed. 4; allii vero ut AFGHITZ etc. *quod si generatio communicat substantiam*,

facit communem. Vat. *communicatur substantia, fit per generationem communis substantia*.

⁶ Mendum Vat. *ratio pro datio* ex mss. corrigimus et paulo infra fide codd. BDFHIPQTY loco *quia* substituimus et *quoniam*, licet alii antiqui codd. ut AEGKSWXZ ee ff cum ed. 1 solum habeant *quoniam*, sed minus bene.

⁷ Vat. cum cod. cc *cum universale ponatur*, sed minus bene et contra alios codd., quorum tamen aliqui, retenta particula *quod*, legunt *ponitur* loco *ponatur*.

rei, sed a parte expressionis fidei. Tunc enim videretur et¹ notaretur unitas essentiae in quadam distinctione. Eset etiam inconveniens, quia quod ponitur pro relativo in quantum huiusmodi, non indicat essentiam. Si ergo² essentia poneretur pro relativo, essentia aliquando non indicaret essentiam, quod est omni rationi contrarium.

DUB. II.

Item secundo dubitatur de *secunda ratione*, in qua dicit ad hoc inconveniens, quod eadem res gigneret se ipsam, et ponitur, ibi: *Item cum Deus Pater sit divina essentia, si eius esset genitor, esset utique genitor eius quod ipse est, quia essentia dicit quid commune, sicut et hoc nomen Deus; sed si dicatur: homo³ Petrus generat hominem, et ipse est homo: ergo generat se,* argumentum istud nihil valet. Similiter videtur hic: *Pater generat Deum: ergo etc., pari ratione nec in proposito.*

RESPONDEO: Dicendum, quod *commune* dicitur quod est in multis; sed hoc potest esse *tripliciter*: aut quod plurificatur in multis et quantum ad formam et quantum ad suppositum, ut hoc nomen *homo*; et tale habet unitatem rationis, quae admittit distinctionem et quantum ad rem et quantum ad modum⁴. Unde bene dicitur homo esse ab homine, et: duos esse homines. *Alio modo* est *commune* quod plurificatur quantum ad suppositum, non quantum ad formam, ut hoc nomen *Deus*; et tale habet unitatem rei, secundum quod res nominat naturam cum multiplicatione suppositorum: et ideo recipit *disiunctivum*⁵, quod importat distinctionem ut modum, non ut rem. Unde conceditur: Deus de Deo, sed non: Deus est alias a Deo. Est *tertio modo* *commune* secundum nomen, quod est in multis, nec tamen plurificatur quantum ad *formam*, quia est unum in multis, nec quantum ad *supposita*, quia pro illis non supponit, ut hoc nomen *essentia*. De tali communi verum est dicere, quod non recipit

commune dicitor tripliciter.

distinctionem nec quantum ad modum, nec quantum ad rem; tunc enim notaretur idem distinguiri a se. Et ita argumentum Magistri est bonum: si Pater genuit essentiam, Pater genuit se; et⁶ loquitur de communia a parte vocis significantis, non a parte rei, quia a parte rei eadem communitas est in hoc quod est *Deus* et in hoc quod est *essentia*.

DUB. III.

Item tertio obiicitur contra *tertiam rationem*: si Pater genuit divinam essentiam, tunc genitum dignenti causa est, ut sit et Deus sit, et ponitur ibi: *Et si ita est, non genito dignens etc.* Sed haec rationabiliter videtur valere, quia ratio causae non cadit in divinis; **causa enim est cuius esse sequitur aliud*⁷; *sed in divinis non est aliud: ergo etc.*

Item, non sequitur: Pater genuit sapientiam: ergo est sapiens sapientia genita: ergo pari ratione nec praedicta locutio⁸ valet.

RESPONDEO: Dicendum, quod, sumendo nomen causee proprie, non cadit in divinis⁹, cadit tamen et recipitur ratio principiantis et ratio informantis, et pro his accipitur nomen causeae. Quoniam igitur ratio essendi significatur per hoc nomen *essentia*: ideo essentia significat¹⁰ quodam modo in ratione causae respectu entis. Si ergo essentia esset genita ab ente, significatur in ratione effectus sive principiati, et idem esset tunc principium et principiatum respectu eiusdem, quod est impossibile; et in hoc fundatur ratio Magistri.

Ad illud quod obiicitur de sapientia; dicendum, quod tactum est de ipsa in questionibus extra literam¹¹, quia nomen ita abstractum, sicut *essentia*, non supponit pro relativo, *sapientia* bene supponit pro relativo; et ita est ibi accidens: Pater est sapiens sapientia et genuit sapientiam: ergo est sapiens sapientia quam genuit, vel sapientia genita. In nomine autem *essentiae* non est accidens, quoniam idem significat et supponit.

¹ Ed. 1 *quod loco et*; aliqui codd. ut G U dd *connotare* *tur pro notaretur*.

² Meliorem lectionem damus ex mss. et ed. 1 ponendo *ergo pro enim*.

³ Vat. *hoc modo pro homo*, sed castigatur ex mss. et sex primis edd. Paulo infra Vat. contra multos codd. ut A C F G H I S T W etc. *illud non loco istud nihil*.

⁴ Supple: se habendi. Vide supra d. 4. dub. 1. — Paulo post aliqui codd. ut A B D F G H K etc. cum Vat. ponunt *homo est ab homine*. — De *communi* in Deo et creaturis cfr. infra d. 19. p. II. q. 2; d. 23. a. 1. q. 3. et a. 2. q. 2.

⁵ Cod. T bene addit *secundum*; nonnulli codd. ut F G H K ee ff *distinctiōnē loco distinctiōvum*, in qua lectione *quod* cum cod. H sumendum esset pro *quia*. Paulo infra mss. cum ed. 1 *Deus esse alias pro Deus est alias*; cod. O post a Deo addit *vel duo dīi*.

⁶ Vat. praeferit fidem mss. et ed. 1 *quia loco et*.

⁷ In hac communiter recepta cause definitione, quae ex Aristot. II. Phys. text. 28-38. (c. 3.), II. Metaph. text. 6. seq. (l. brevior. c. 2.), V. Metaph. text. 2-4. (IV. c. 2.) colligi potest, Vat. hic et alibi contra codd. ac ed. 1 relativo *cuius praefigit praepositionem ad*.

⁸ Substitutimus ex antiquioribus mss. et ed. 1 *locutio pro soluto*.

⁹ Cfr. d. 29. a. 4. q. 1. — Paulo ante cod. K post *causae addit de se*.

¹⁰ Vat. contra multos codd. ut A C F G H K L O S T U Y etc. et ed. 1 modo passivo *signatur*.

¹¹ Ille q. 1. — Plura de ista propositione: sapiens sapientia genita, vide d. 32. a. 2. q. 1. et dub. 1. ac 2. — Paulo infra ex cod. W addeamus *sapientia bene supponit pro relativo*, quod certe supplementum et in aliis mss. forte omissum est proper huic et praecedentis propositionis communem destinatam *pro relativo*; et mox ex eodem cod. W addidimus *ibi*.

DUB. IV.

Ita etiam non est dicendum, quod divina essentia genuit Filium. Contra hoc obicit loachim, tam contra positionem quam contra rationem. Contra positionem, quia si essentia non generat nec generatur nec procedit: ergo in divinis est res generans et generata et procedens, et res nec generans nec generata nec procedens; et ita est ibi¹ quaternitas, si sunt quatuor res.

Item, irridet rationem Magistri: si essentia generat essentiam, et essentia est una res: ergo una res generat se ipsam. Similiter, inquit loachim, potuisti dicere, Petre: Deus generat Deum, et² unus est Deus: ergo unus generat res generat se ipsam.

RESPONDEO: Dicendum, quod loachim non recte arguit, et deficit sua ratio, quia res non accipitur uniformiter, quia cum dicitur res primo modo, ibi accipitur res pro *re naturae*; sed cum dicitur³ secundo modo, accipitur pro *ipsa natura divina*. Praeterea, deficit ab insufficienti, quia non valet: si aliquid dicitur de aliquo⁴, et non dicitur de alio, quod propter hoc illa faciant numerum. Unde non valet: Petrus est individuum: homo non est individuum: ergo Petrus et homo sunt duo. Habere enim proprietatem et non habere non sufficit ad distinguendum.

Ad instantiam eius dicendum, quod non recte instat; quia *essentia* est res una quantum ad suppositum et significatum; non enim supponit personas; sed *Deus* est res una quantum ad significatum, sed plures quantum ad suppositum. Et ideo ignoranter loachim reprehendit Magistrum, et quia⁵, cum esset simplex, non est reveritus Magistrum, ideo iusto Dei iudicio damnatus fuit libellus eius in Lateranensi Concilio, et positio Magistri approbata⁶.

DUB. V.

Reprehendi-
tor loachim.

Item queritur de hoc quod dicit Hilarius: *Nihil habet Filius, nisi quod nascendo accepit*. Quaeritur ergo de hoc verbo *accepit*, utrum dicat *substantiam vel relationem*. Si *substantiam*: ergo Pater similiter accepit; si *relationem*: ergo⁷ cum essentiam accepit Filius, essentia est accepta: ergo essentia refertur.

RESPONDEO: Dicendum, quod *accipere* dicit duo, scilicet *habere* et *esse* ab alio; quantum ad *habere* respicit essentiam; sed quantum ad hoc quod est *esse* ab alio, respicit personam: unde per verbum *accipendi* significatur, quod essentia habetur a persona, quae est ab alio⁸.

DUB. VI.

Item queritur de hoc quod dicit: *Et ideo non refertur ad aliud, quod in uno subsistit ex uno*, quia videtur falsum; quoniam Filius subsistit a Patre, tamen refertur ad Spiritum sanctum⁹.

RESPONDEO: Hoc potest intelligi dupliceiter: *uno modo*, quod Filius non habet respectum nisi ad unam *personam*; et hoc intelligitur in quantum Filius, quia in quantum spirans est, refertur ad alium; *vel quod persona Filii non habet respectum nisi ad unam naturam*; et hoc verum est, quia Filius non habet in se nisi naturam Patris.

DUB. VII.

Item queritur de hoc quod dicit: *Et naturam suam, ut ita dicam, sequitur indemnabilis Deus*. In divinis enim non est prius nec posterius, et ita nec praecedere nec sequi. *Si tu dicas*, quod est secundum rationem intelligendi; hoc nihil est, quia Deus dignus nec secundum rem, nec secundum intellectum sequitur aliquid¹⁰.

RESPONDEO: Dicendum, quod Hilarius impropte loquitur, et ideo addit determinationem: *ut ita dicam*; et tantum vult dicere *sequi*, quantum *inseparabiliter comitari*¹¹ et consociare et ab illo non recedere, et hoc patet per sequens.

DUB. VIII.

Item queritur de auctoritatibus Augustini, primo de hoc quod dicit, quod *Deus semel genuit Filium*. Videtur enim male dicere *semel*, quia *semel* dicit vicissitudinem; sed in generatione aeterna nulla cadit vicissitudine: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod *semel* potest dicere *nunc temporis*, vel *nunc aeternitatis*. Et si dicat *nunc temporis*, cum tempus habeat diversa *nunc*,

¹ Vat. refraganibus mss. et ed. I, transponit *ibi* post *si sunt*.

⁸ De eisdem Hilarii verbis cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 42. m. 3. a. 1. ad 8.

² Restitulimus ex vetustioribus mss. et ed. I particulam et. Substitutimus fide nonnullorum cod. V X Y et ed. I di-

citur pro *accipitur*.

⁴ Vat. minus bene et contra antiquos mss. ac ed. I altero pro *aliquo*.

⁹ Fide mss. addidimus *sancum*.

⁵ Vat. praeter fidem mss. et ed. I hic omittit *quia*, et paulo infra pro *ideo ponit et sic*.

¹⁰ Vat. contra plurimos cod. et ed. I *aliud*, et paulo infra contra eosdem omittit *dicendum*.

⁶ Vat. supra a. I. q. 4. Scholion.

¹¹ Vat. *communicare et consonare*; plurimi Codd. *communi-*

⁷ Supplevimus ex mss. et ed. I *ergo*, quod Vat. minus bene omittit.

¹² Vat. *communicare et consonare*; plurimi Codd. *communi-*

S. Bonav. — Tom. I.

notat intercisionem; si autem *nunc* aeternitatis, et¹ illud *nunc* semper est et invariabile et unum, *semel* dicit omninodam invariabilitatem, perfectionem et unitatem.

DUB. IX.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Filius caritatis suae*, utrum caritas accipiat ibi *essentialiter*, aut *notionaliter*. Si *essentialiter*: ergo Christus Filius est essentiae, quod non conceditur. *Si tu dicas*, quod est *impropria locutio*, et est *sensus*: *Filius essentiae*, id est, qui est essentia; tunc nullus videtur *sensus*, et pro *nihilum additum*² hoc quod est *caritatis*. Et *rursus* Augustinus exponit, *Filius caritatis*, id est *Filius dicitur*; sed Pater diligit Filium Spiritu sancto: ergo etc. Si propter hoc *dicas*, quod tenetur *notionaliter*; tunc ergo Filius Dei est Filius Spiritus sancti, quod absurdum est omnino.

RESPONDEO: Ad³ hoc dicunt aliqui, quod ille genitus nec proprie *essentialiter* nec proprie *notionaliter*, sed medio modo tenetur, id est *appropriate*. Licut enim caritas sit omnibus communis et proprium Spiritus sancti, uno tamen modo appropriate convenit Patri, quia caritas est amor gratuitus; et sic dicit Richardus, quia amor gratuitus est, qui tantum dat et nihil accipit⁴, et hoc est in persona Patris, ideo appropriatur Patri. Alio modo dici potest, quod caritas ibi tenetur *essentialiter*, sicut dicit Augustinus, quod⁵ nihil aliud est dicere *Filius caritatis* quam *Filius substantiae*; sed genitus non construitur in ratione principii, sed ex vi declarationis essentiae⁶, et est sensus: *Filius caritatis*, id est Filius cari; et *Filius substantiae* vel naturae, hoc est Filius consubstantialis et naturalis.

DUB. X.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *Filius est de substantia Patris homoousion*, quia — cum

filius naturalis partem substantiae trahat a patre, partem a matre in his inferioribus, et in Deo totam substantiam trahat a Patre — videtur quod Pater non tantum deberet dici pater, sed etiam mater, et multo fortius mater, quia mater plus dat quam pater. *Item*, Filius Dei vocal se *sapientiam* et sapientiam, quae *concepitur* et *parturitur*, Proverbiorum octavo⁷: Ergo cum hoc proprium sit matris, videtur quod Pater proprius deberet dici mater quam pater.

RESPONDEO: Dicendum, quod nomen matris non transfertur ad divina. Et nam rationem assignat Anselmus in Monologio⁸: quia principium maternum praexigit aliud principium prius. Et ratio huic est, quia mater est principium passivum, et omne tale movetur ab alio: ergo ante ipsum est principium aliud. Quoniam igitur principium generationis Filii est primum et est pure actuale, ideo nullo modo transfertur maternum principium; transfertur tamen actus maternus, ut concipere et parturire, pro eo quod *ibi* agit unum principium quod⁹ hic duo.

DUB. XI.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *Filius et Spiritus sanctus non est de nihilo*. Videtur enim falsum, quia illud quod de nulla praeciente materia est, de nihilo est; sed Filius et Spiritus sanctus sunt huiusmodi: ergo etc. *Si tu dicas*, quod Filius et Spiritus sanctus sunt de aliquo, ut de Patre; quare tunc, utrum Pater sit ex nihilo; et videtur quod sic, quia non *aliquid* et *nihil* convertuntur; sed Pater non est ex¹⁰ aliquo: ergo est ex nihilo. *Item*, quia Pater non habet principium effectivum, ideo dicitur esse a *nullo*: ergo¹¹ cum non habeat materiam, debet dici *de nihilo*. Si conceditur de Patre; *contra*: omne quod habet esse de nihilo, est creatum¹²: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod cum dicitur aliquid esse de nihilo, secundum Anselmum in Monologio¹³ tripliciter potest intelligi. *Uno modo*, ut

Eesse de nihilo tripliciter dicetur.

¹ Vat. clarius *cum*, cui lectioni obstant omnes codd. et ed. I ac forma indicativi in verbo *est*. Paulo infra auctoritate plurimorum codd. et ed. I verbo *invariabile* praefixum est expunimus, et fide antiquiorum mss. ac ed. I substitutum *invariabilitatem pro invariatalem*; lectio mss. certe praferenda.

² Vat. adiungit *est*, sed contra antiquiores codd. et edd. I, 2, 3. Codd. RX additur. Paulo infra post *id est* Vat., contradictribus vetustioribus codd., omittit *Filius*. Verba August., XV. de Trin. c. 19. n. 37. sunt: *Filius caritatis suea*, nihil aliud intelligitur, quam *Filius sui dilectus*.

³ Vat. contra antiquiores codd. et ed. I *quod propter pro Ad.*

⁴ Ita antiqui codd. cum ed. I, dum Vat. cum recentiore cod. cc post *caritas* omittit *est ac deinde et sic dicit Richardus quia amor gratuitus*; demum pro *nihilum ponit non*. — Textum Richardi vide supra d. 2. q. 4.

⁵ Vat. cum cod. cc *quia pro quod*, sed obstant antiquiores mss. et ed. I.

⁶ De significacione *genitivi* vide supra d. 3. p. II. dub. 3. — Mox Vat. cum cod. cc post *sensus* addit et ac post *rel adficit etiam*, que particulae absunt a vetustioribus mss. et ed. I.

⁷ Vers. 24, 25. — Paulo ante Vat. contra mss. et ed. I *sapientiam est, quae pro sapientiam, quae*.

⁸ Cap. 42: Quia prima et principalis causa prolixi semper est in patre. Nam si maternam causam qualibet modo semper paterna praecedit: nimis est incongruum, ut illi parenti adaptetur nomen matris, cui ad diligendam prolixi nulla alia causa aut sociator aut praecedit. — De proxime sequenti ratione vide Aristot., I. de Generat. animal. c. 19. 20. et ibid. II. c. 4. — Nonnulli codd. post *principium* omittunt *prius*, et Vat. cum nonnullis mss. omittit *et*, quod fide multorum mss. et ed. I voci *ratio* praefiximus.

⁹ Vat. cum cod. cc *et loco quod*, sed minus bene et contra antiquiores codd. Sub *ibi* intellige: in generatione Filii.

¹⁰ Aliqui codd. ut aa bb dd ff cum ed. I hic et immediate post *de loco ex*.

¹¹ Vat. cum cod. cc *simili modo pro ergo*, quod tamen alii codd. cum ed. I exhibent.

¹² Ex mss. et ed. I substitutum *creatum* loco *creatura*. Non Vat. absque auctoritate mss. et ed. I adiungit tale argumentum *Item quod est ex nihilo, est veribile in nihilum ergo etc.*

¹³ Cap. 8.

nihil accipiat simpliciter privative vel negative, ut cum dicitur de tacente: iste loquitur de nihilo; *alio modo* positive, ut si ita dicatur vel¹ intelligatur aliquid fieri ex nihilo, sicut cultellus de ferro; *tertio modo* partim positive, partim privative, ut si dicatur aliquid fieri ex² nihilo, quia post nihil est aliquid, sicut dicitur: de paupere fit dives.

Ratio. Ratio autem huius multiplicitatis est haec. Nam primo distinguendum est, quod³ negatio eius quod est *nihil*, potest sistere *intra*, vel ferri ad hoc verbum *fieri*. Si feratur ad verbum, tunc *fieri de nihilo* hoc est⁴ non *fieri de aliquo*, sicut loqui de nihilo, id est de nulla re. Si autem non feratur ad verbum, tunc affirmatur *fieri*; et tunc duplex est, quia de potest intelligi *materialiter*; et tunc significatur, quod nihil sit materia alicuius, et habetur secundus sensus. *Item*, potest teneri *ordinaliter*, et tunc est⁵ tertius sensus, sicut creatura dicitur fieri de nihilo.

Solutio. Dicendum ergo, quod secundum primum sensum Deus potest dici de nihilo esse, sive Pater sive divina essentia; tamen hic modus non est usitatus.

Quantum ad secundum modum, omnino nihil fit ex *nihil*, quia nihil nullius est materia⁶. Quantum ad tertium modum, secundum quem loquitur Augustinus⁷, quod sola creatura fit de nihilo sive est de nihilo, quia de notat ibi ordinem, ut habeat esse post non esse, hoc quod est de *nihilo* privat materialm praesentem. Quamvis ergo Pater et Filius et Spiritus sanctus non habent materialm praesentem, quia tamen non habent esse post non esse, ideo non dicuntur esse ex *nihilo*: et ideo non valet primum argumentum, quia procedit ab insufficiencia.

Secundum vero et tertium argumentum, de *Patre* factum, procedit, secundum quod negatio eius quod est *nihil*, fertur extra ad verbum et facit orationem negativam — aliter enim non aequipollit non esse⁸ de aliquo et esse de *nihilo* — et secundum hunc sensum, sicut conceditur, quod Pater a *nullo* sit, ita de *nihilo*. Tamen, sicut dictum est, sensus iste non est usitatus; communiter enim utimur hac locutione, secundum quod negatio de *nihilo* sicut intra, et hoc quod est de accipitur ibi *ordinaliter*⁹.

DISTINCTIO VI.

CAP. UNICUM.

Utrum Pater voluntate generuit Filium, an necessitate; et an volens vel nolens sit Deus.

Praeterea quaeri solet, utrum Pater generuit Filium voluntate, an necessitate. De hoc Orosius ad Augustinum¹ ita ait: « Voluntate genuit Pater Filium, vel necessitate? Nec voluntate, nec necessitate, quia necessitas in Deo non est, paeire voluntas sapientiam non potest ». « Quocirca, ut Augustinus ait in decimoquinto libro de Trinitate², ridenda est dialectica Eunomii, a quo Eunomiani haeretici orti sunt, qui cum non potuerint intelligere nec credere voluerint, unigenitum Dei Verbum Filium Dei esse natura, id est de substantia Patris genitum, non naturae vel substantiae dixit esse Filium, sed Filium voluntatis Dei, volens asserere acce-

dente Deo voluntatem, qua gigneret Filium, sicut nos aliquid aliquando volumus, quod antea non volebamus; propter quod mutabilis intelligitur nostra natura, quod absit, ut in Deo esse credamus ». Dicamus ergo, Verbum Dei esse Filium Dei natura, non voluntate, ut docet Augustinus in libro decimoquinto de Trinitate³, ubi quendam catholicum haereticum respondentem commendat dicens: « Acute sane quidam respondit haereticu[m] versutissime interroganti, utrum Deus Filium volens, an nolens generuit, ut si diceret *nolens*, absurdissima Dei miseria sequeretur; si autem *volens*, continuo quod intendebat concluderet, scilicet non natura esse Filium, sed voluntatis. At ille vigilansime vicissim quaesivit ab eo, utrum Deus Pater volens, an nolens sit Deus, ut si responderet *nolens*, sequeretur grandis absurditas et miseria, quam de Deo credere magna est insania; si autem diceret *volens*, respondere

¹ Vat. cum cod. cc aut, sed obstant antiquiores codd. cum ed. 1.

² Nonnulli codd. ut aa bb cum ed. 1 de.

³ Ex antiquis mss. et ed. 1 substitutius *quod loco quia*. Paulo infra Vat. cum cod. cc vel extra ad verbum *ferri* pro vel *ferri ad hoc verbum fieri*, sed contra ed. 1 et ceteros codd., qui in eo tantum dissident inter se, quod pro *ferri* alii ut CLSUV aa bb ponunt *foras*, alii vero ut AW extra, cod. O *foras ferri*, alii tandem ut GHIKRTXZ dd ee ff cum ed. 1 exhibent textum nostrum.

⁴ Plurimi codd. cum ed. 1 *hoc est loco est*, quod habet Vat.

⁵ Vat. et repugnantibus mss. et ed. 1, *habetur pro est*. Mox plurimi codd. cum ed. 1 *sicut pro et sic* in Vat. positio.

⁶ In Vat. et cod. cc desiderant haec verba *quia nihil nullius est materia*, quae tamen in aliis mss. et ed. 1 habentur.

⁷ Libr. II. contra Maximin. c. 14. n. 2. et II. de Actis cum Felice Manichaeo, c. 18. et de Natura boni advers. Monich. c. 26.

⁸ Vat., obninetibus mss. et ed. 1, transponit *esse ante non*, et paulo post contra antiquiores codd. et ed. 1 post et omittit *esse*. Mox post *ita claritatis gratia addit* sola Vat. *quod sit*.

⁹ Supplevimus ex mass. et ed. 1 *ibi*. — Plura de hac re vide supra a. 4. q. 2. — Eadem doctrinam habet Alex. Hal., S. p. 1. q. 42. m. 4. a. 1. — S. Thom., hic q. 2. a. 2; et S. I. q. 41. a. 3. — B. Albert., hic a. 10. — Petr. de Tar., hic q. 3. a. 2. — Dionys. Carth., hic q. 2. in fine.

NOTAE AD LIBR. SENTENTIARUM.

¹ Quaest. 65 Dialog. q. 7, in quo texta Vat. post primum *necessitate addit sed*, et in fine ponit *potuit loco potest*, at contra omnes codd. et edd. 1, 6 et origine Augustini.

² Cap. 20. n. 38, sed nonnullis additis; in hoc texu cod. D *antecedenter*; ed. operum Augustini *accidentem* pro *accidentem*.

³ Ibidem. — Paulo ante sola Vat. post *non voluntate adiungit neque necessitate*.

tur ei: ergo et ipse¹ voluntate sua Deus est, non natura. Quid ergo restabat, nisi ut obmutesceret, sua interrogatio obligatum insolubili vinculo se videns?² Ex praedictis docetur, non esse concedendum, quod Deus voluntate vel necessitate, vel volens vel nolens sit Deus; item, quod voluntate vel necessitate, vel volens vel nolens generit Filium.

Sed contra hoc opponitur sic: voluntas Dei est natura sive essentia Dei, quia non est aliud Deo esse, alius velle; et ideo, sicut una est essentia trium personarum, ita et nua voluntas. Si ergo Deus natura Deus est, et voluntate Deus est; et si Verbum Dei natura Filius Dei est, et voluntate Filius Dei est. Hoc autem facile est refellere. Nam et praescientia Dei sive scientia, qua scit vel praescit bona et mala, divina natura sive essentia est; et praedestinatio sive voluntas eius eadem divina essentia est, nec est aliud Deo sciare vel³ velle quam esse. Et cum sit unum et idem scientia Dei vel voluntas, non tamen dicitur de voluntate, quidquid dicitur de scientia, et e converso. Nec omnia illa sua voluntate Deus vult, quae sua scientia scit, cum scientia sua noverit tam bona quam mala, voluntate autem non velit nisi bona. Scientia quippe Dei et praescientia de bonis est et malis, voluntas vero et praedestinatio de bonis est tantum; et tamen unum et idem est in Deo scientia et voluntas, et praescientia et praedestinatio. Ita cum unum sit natura Dei et voluntas, dicitur tamen Pater genuisse Filium natura, non voluntate, et esse Deus natura, non voluntate.

Prædicta tamen verba, quibus prudenter dictum est, quod Deus Pater nec volens nec nolens est Deus,

nec volens nec nolens genitum Filium, sive voluntate⁴ necessitate, ex tali sensu mihi videntur acci-
pienda, ut voluntatem praecedentem vel accedentem intelligamus, qualiter Eunomius intelligebat. Non enim ipse est Deus⁵ voluntate praecedentem vel efficientem, vel volens, prinsipium Deus; nec voluntate praecedentem vel accedentem genuit Filium, nec prius volens quam genera-
tions genuit Filium, nec prius generans quam volens
genitum Filium. Volens tamen genuit, sicut potens genuit et bonus genuit et sapiens genuit et huiusmodi. Si enim Pater sapiens et bonus dicitur genuisse Filium, cur non et volens? cum ita sit Deo idem esse volentem, quod est esse Deum; sicut idem est esse sapientem, quod est esse Deum. Dicamus ergo, quia Pater sicut sapiens, ita volens genuit Filium, sed non voluntate praecedentem vel accedentem. Quem sensum aperit Hieronymus et confir-
mat, ita dicens super Epistolam ad Ephesios⁶: « De Filio Dei, id est Domino Nostro Iesu Christo scriptum est, quia cum Patre semper fuit, et nunquam eum, ut esset, voluntas paterna praecessit; et ille quidem natura Filius est. »

Notula. Hilarius in libro de Synodis⁷: « Eos qui Notula ad-
dicunt, de non existantibus esse Filium Dei, similiter
qui dicunt, quod neque consilio neque voluntate Pater
genuit Filium, anathematizat sancta Ecclesia. Item si
quis solente Patre dicat natura Filium, anathema sit.
Non enim, solente Patre, coactus Pater vel naturali
necessitate ductus, cum nollet, genuit Filium, sed mox
ut voluit, sine tempore et impossibiliter ex se Unige-
nitum demonstravit.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM VI.

De comparatione actus generandi ad potentiam.

Praeterea quaeri solet, utrum Pater genuerit Filium voluntate etc.

DIVISIO TEXTUS.

In parte ista ponit Magister dubitationes emergentes ex comparatione actus generandi ad potentiam. Et quoniam contingit comparare¹ actum generandi ad potentiam, et potentiam generandi ad suppositum, et ex utraque comparatione incidit dubitatio circa essentia unitatem: ideo primo ponit dubitationem ex comparatione actus generandi ad potentiam; secundo ponit dubitationem ex comparatione potentiae gene-

randi ad personam, infra distinctione septima: *Hic solet quaeri a quibusdam, utrum Pater etc.*

Item, prima pars, quae continet praesentem distinctionem, habet quatuor particulias. In prima Magister² proponit quaestionem, utrum potentia vel virtus generandi sit producens necessitate, vel voluntate, et determinat veritatem huius quaestionei. Secundo ad istam quaestionem respondet ad hominem

¹ Codd. ABCD omitunt et *ipse*, quod tomen in ed. operum Augustini habetur. Paulo infra Vat. contra omnes codd. et edd. 1, 8 et origine *indissolubili* pro *insolubili*.

² In Vat., omnibus codd. et edd. 1, 8, et.

³ Codd. ABC et edd. 1, 8 *vel.* Non edd. 2, 3, 5, 9, 10 omittunt *mildi*. Dein post *ut* in cod. A additum *nec*, in cod. B *non*, sensu non mutato.

⁴ Vat. contra codd. BCDE et edd. 1, 8, transpositis verbis, minus bene *ipse Deus est.*

⁵ Edi. 1, 8 omittunt *genuit Filium*. Paulo infra post *bonus genuit* Vat. contra codd. et edd. 1, 8 additum *Filium*.

⁶ Super cap. 4, 5. — Omnes codd. et edd. *Augustinus pro Hieronymus.* — In eius texto Vat. sola cum originali post *id est addit de et dein post Christo adiungit in alio loco*, scil. Eccli. 4, 4.

⁷ Num. 39, 1. et n. 58. XXV. — In cod. A respectu huius notulae additur et *quia Magister non probaverat, Patrem genuisse Filium voluntate, ideo haec nota posita est.* Haec notula in Vat. et aliis edd. ad marginem, in edd. 5, 6 in textu posita est.

NOTAE AD COMMENTARIUM.

¹ Vat. cum aliquibus miss. comparari.

² Ex miss. et ed. 1 supplevinus *Magister.*

contra arguendo¹, ibi: *Dicamus ergo, Verbum Dei esse Filium Dei. Tertio vero opponit contra predictam solutionem et respondet, ibi: Sed contra hoc opponitur sic: Voluntas Dei etc. Quarto et ultimo*

redit ad explanationem primae solutionis, ibi: Praedicta tamen verba, quibus prudenter dictum est, ubi explanat solutionem prehabitantem.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

ARTICULUS UNICUS.

De generatione Filii secundum suas conditiones.

Ad evidentiam huius partis tria principaliter quaeruntur.

Primo quaeritur, utrum generatio Filii sit secundum conditionem necessitatis.

Secundo, utrum sit secundum rationem voluntatis.

Tertio, utrum secundum conditionem exemplaritatis.

QUAESTIO I.

Utrum generatio Filii sit secundum rationem necessitatis.

Circa primum, quod generatio sit secundum conditionem *necessitatis*, sic ostenditur.

1. Fecundior et actualior est natura in Patre ad ^{Fundamenta} producendum Filium, quam sit in luce ad producendum radium; sed lucem necesse est radium producere, ita quod productio in ipsa est secundum conditionem necessitatis: ergo multo fortius in Patre respectu Filii.

2. Item, omne quod emanat ab alio², emanat secundum conditionem necessitatis, aut contingentiae: ergo et Filius emanat altero istorum duorum modorum; sed non secundum conditionem contingentiae, quia tunc contingens esset Filium generari: ergo etc.

3. Item, ab omnipotente detrahere maximum posse est impossibile; sed Deus Pater est omnipotens, cuius maximum posse est generare Filium: ergo detrahere ei posse generare Filium est impossibile. Sed in aeternis potentia est coniuncta actui³: ergo pari ratione impossibile est anferre auctum generationis: ergo impossibile est non generare; sed *impossibile non esse et necesse esse* con vertuntur: ergo necesse est generare.

CONTRA: 1. Augustinus ad Orosium, et Magister dicit in littera⁴: «Nec voluntate nec necessitate genuit Pater Filium, quia necessitas in Deo non est»: ergo etc.

2. Item, Hilarius in libro de Synodis⁵: «Non

naturali necessitate ductus Pater genuit Filium: ergo non fuit ibi necessitas naturalis nec necessitas alia, ut videtur; ergo etc.

3. Item, nobilium producens est illud quod dominatur sua actioni, quam quod subiact; sed agens secundum rationem necessitatis subiact actioni, quia velit nolit oportet ipsum facere: ergo si⁶ Pater, qui est nobilissimum agens, nobilissimo modo producit Filium, non igitur secundum conditionem necessitatis.

4. Item, hoc idem potest ostendi sic: quod gratis datur, non de necessitate datur; sed Richardus⁷ dicit, quod in Patre est amor gratuitus, quia dat esse Filio et Spiritui sancto: si ergo gratis dat, non necessario.

CONCLUSIO.

Generatio in divinis necessaria est necessitate immutabilitatis, non tamen alia specie necessitatis.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam est ^{triplex necessitas.} notandum, quod multiplex est necessitas. Quaedam enim est necessitas proveniens ex principio *disconveniente*, quaedam ex principio *deficiente*, quaedam ex principio *conveniente* et *sufficiente*.

Illa⁸ quae provenit ex principio *disconveniente*,

¹ Vat. respondet ad haereticum hominem arguendo, sed obstant miss. et ed. 4.

² Nonnulli codd. ut K W X Y ee aliquo pro alio.

³ Aristot., III. Phys. text. 32. (e. 4.): Posse enim ab ipso esse nihil differt in perpetuis. — Paulo infra post *avferre* cod. O addit. ei. — De conversione harum propositionum modalium *impossible non esse et necesse esse* cfr. Aristot., II. Peripherm. c. 3. (e. 13.) et de relatione inter omnipotentiam et potentiam generali vide infra d. 7. q. 4.

⁴ In principio huius distinctionis.

⁵ Num. 58. XXV: Non enim nolente Patre, coactus Pater vel naturali necessitate ducus, cum nollet, genuit Filium.

⁶ Vat., refragandibus antiquioribus miss. et ed. 4, *simpliciter pro si*. Paulo ante post *actioni* cod. O adiungit *suae*.

⁷ Libr. V. de Trin. c. 17-19, in quorum primo capite ait: Gratitum autem amorem se habere ostendit, qui procedentibus de plenitudine sue abundantiam tam largiter, quam liberter et gratis impedit. — Et in ultimo capite dicta recolligens ait: Constat namque, quia in uno ex tribus (divinis personis) est amor summus et solum gratulus; in altero vero sic summus etc. — Vat. mox quo *pro quia*, sed contra miss. et ed. 1 et in fine argumenti post *non repetit dat*.

⁸ In Vat. et cod. cc additur *aetem*.

Sabdivisio 1. est duplex: aut enim est ex ipso movente contra *naturam*, et haec est necessitas *violentiae*; aut contra *voluntatem*, et ista necessitas est *coactio-nis*¹; et de istis duobus modis quaerit haereticus, qui sunt valde usitati.

Illa similiter, quae est ex principio *deficiente*,

Sabdivisio 2. est duplex: aut enim est respectu eius, quo res est nata compleri; et haec est necessitas *indigentiae*, ut cibi et potus; de hac dicitur primae loanis tertio²: *Qui viderit fratrem suum necessitatem patientem* etc.; aut respectu eius, quod incurrit ex ipso defectu; et haec est necessitas *inevitabilitatis*, qualis est in morte et in primis motibus; banc necessitatem incurrit homo ex carentia originalis iustitiae, Psalmus³: *De necessitatibus meis erue me*.

Tertia similiter, quae est ex principio *sufficiente*

Sabdivisio 3. et *conveniente*, est duplex: aut enim est ex principio sufficiente in *disponendo*, et haec est necessitas materiae dispositae, quae potest dici necessitas *exigen-tiae*; aut in *complendo*, et haec est necessitas immutabilitatis⁴.

Et haec ultima⁵ necessitas cadit in Deo, et *Conclusio*. principaliter in Deo, quia ipse solus est qui sibi omnino sufficit et qui secum omnino convenit. Haec autem necessitas non repugnat libertati voluntatis, sed solum vertibilitati, qualis non est in Deo.

1. Ad illud quod obicitur de *litera*, dicen-

dum, quod illud intelligitur de necessitate coactionis, *Solatio op-positorum*. quae nullo modo cadit in Deo⁶, et de hac quaerebat haereticus.

2. Similiter et Hilarius intelligit de hac eadem, unde et subdit⁷ in littera: *non naturali necessitate, cum nollet*; tunc enim ibi esset coactio, dum repugnaret voluntas.

3. Ad illud quod obicitur, quod agens per necessitatem subiacet sua actioni; dicendum, quod falsum est, nisi sit necessitas repugnans voluntati. Cum enim est necessitas repugnans, necesse est voluntatem subici, quia non potest praevalevere. Sed quando est necessitas summe consonans, non potens discordare a voluntate, tunc nullam inducit subiectionem, sicut patet. Deus enim⁸ necessario est beatus et necessario vult esse beatus; et sicut necessarium est, ipsum esse beatum, ita et velle; sic intelligendum est in generatione Filii.

4. Ad illud quod ultimo⁹ obicitur de amore gratuito, dicendum, quod duo sunt in gratuito amore: *unum* est, quod dat ex mera liberalitate, ita quod nulla est exigentia sive debitum meriti vel naturae; *alium*, quod¹⁰ dat sine retributione, et quantum ad hoc secundum dicitur amor gratuitus in Patre, non quantum ad primum. Naturalis enim fecunditas Patris necessario est ratio communicandi naturam alii.

SCHOLION.

1. Quoad ipsam generationem in divinis cfr. infra d. 9. per totam. — Easdem distinctiones *necessitatis*, paulo alio modo explicatas, S. Doctor habet in quadam questione disputata hucusque anecdota: *utrum divinum esse sit summe necessarium*, ex qua haec inserimus. «Triplex est necessitas: quedam *omnino extrinseca*, quedam *partim extrinseca*, partim *intrinseca*, et quedam *omnino intrinseca*. Necessitas omnino extrinseca est illa quae ortum habet a principio, quod est extra, nihil cooperante passo; et haec dupliciter habet esse, vel respectu operum naturalium, vel respectu operum voluntariorum; et sic duplex est necessitas, scilicet *violentiae* et *coactio-nis*. Necessitas vero partim intra, partim extra est, quae aliquo modo est a principio intrinseco respondebit aliiquid extra vel per modum principii movendi, vel per modum termini quicquidem; et sic est necessitas dupliciter dicta, scilicet *inevitabilitatis* et *indi-genitiae*. Quaedam vero est necessitas omnino intrinseca, quae inest rei ex propria natura; et haec est necessitas *immutabi-litatis* et *independentiae*, et talis necessitas secundum quid re-

peritur in creatura, simpliciter autem non potest reperiri nisi in creatrice essentia. Ipsa enim sola est, quae non admittit aliquam dependentiam; cetera vero, cum sint creata, necessario dependent ab ipsa. Hac autem necessitas necessario ponitur in esse divino, quia est in se ipso et a se ipso» etc.

Utrum illa species necessitatis, quam S. Doctor in corpore necessitatem *immutabilitatis*, intelligenda est in sensu absoluto, ita ut eius oppositum simpliciter sit impossibile. Hoc ide notandum fuit, quia aliqui doctores necessitatem immutabilitatis aliter accipiunt, nempe pro ea quia aliiquid ita habet esse, ut oppositum etiam possit esse, sed non simul cum suo opposito (cfr. Brulifer ad hunc locum). — De variis divisionibus necessitatis cfr. S. Bonav., II. Sent. d. 7. p. I. a. 2. q. 2. ad 3; et ibid. d. 25. p. II. q. 2. in corp.; III. Sent. d. 12. a. 2. q. 1. ad 5.

II. Quoad conclusionem ipsam cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 42. m. 5. a. 4. — Scot., hic q. 1, et Report., hic q. 3. — S. Thom., hic q. 1. a. 1; S. I. q. 41. a. 2. — B. Albert., hic

¹ De duplice hac necessitate cfr. Aristot., III. Ethic. c. I. et I. Magnor. Moral. c. 11-16. (c. 12-17.). — Paulo ante ex veterioribus mss. et ed. I supplevimus *ista*. — De haeretico, quem S. Doctor hoc loco introducit, vide hic lit. Magistri.

² Vers. 47, in quo texto Vulgata pro *patientem* legit *habere*.

³ 24, 17.

⁴ Cfr. Aristot., I. Phys. text. 81. (c. 9.), ubi agit de materiae naturali appetitu respectu formae; et V. Metaph. text. 6. (IV. c. 5.), ubi praeter necessitatem immutabilitatis alias proponit necessitas species, quae in praecedentibus tacita sunt.

⁵ Vat. cum cod. cc., omnibus antiquioribus mss. et ed. I, *Et hoc ultimo modo*, et paulo infra post est qui minus

apte repetit *principaliter*. In fine corp. cod. T cum pluribus aliis post *qualis omittit non*, quae lectio explicatur lectione cod. R *quare est in Deo*.

⁶ Vat. contra mss. et ed. I *Deum*.

⁷ Substituimus ex mss. et ed. I et subdit loco *subiungit*.

— Textum Hilari supra in argum. 2. ad opp. integre exhibimus.

⁸ Fide mss. et ed. I adiecimus *enim*.

⁹ Vat. cum cod. cc hic omittit *ultimo*, et paulo infra post dat omittit *ex*, sed obstant codic. antiquiores cum ed. I.

¹⁰ Circa finem solutionis Vat. praeter fidem antiquiorum mss. et ed. I omittit *naturalis* et in fine *alii*. Edd. 2, 3, 4, 5, 6 cum cod. cc *naturae pro naturalis*, omittunt etiam in fine *alii*.

a. 1; S. p. I. tr. 7. q. 30. m. 3. a. 2. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 1. — Richard. a Med., hic q. 4. — Egid. R., hic q. 4. princ. q. 1. et 2. — Henr. Gand., de hac et seq. q. S. a. 54. q. 3.

n. 45. seqq. — Durand., hic q. 1. — Dionys. Corth., de hac et seq. hic q. 4. — Biel, de hac et seq. hic q. 1.

QUÆSTIO II.

Utrum generatio in divinis sit secundum rationem voluntatis.

Secundo quaeritur, utrum generatio Filii sit secundum rationem voluntatis. Et quod non, ostenditur¹ primo per *auctoritates*, secundo per *rationes*.

Primo ostenditur per *auctoritatem* Hilarii, qui dicit in libro de Synodis²: « *Omnibus creaturis substantiam Dei voluntas attulit, sed Filio natura dedit.* »

2. Item, Augustinus decimo quinto de Trinitate³ reprehendit Eunomium, qui posuit Filium Dei esse Filium voluntatis: ergo si recte reprehendit, generatio Filii non est secundum conditionem voluntatis.

3. Item, *rationibus* ostenditur sic: Generatio, quantum est de se, est exitus naturalis sive per modum naturae; sed iste⁴ est alius modus producendi quam per voluntatem: ergo etc.

4. Item, Filius est sapientia Patris: ergo si procedit secundum rationem voluntatis, voluntas est prior sapientia; sed hoc est inconveniens, quia cognitio secundum naturalem ordinem⁵ intelligendi praecedit affectionem sive voluntatem: ergo etc.

Sed contra: 1. In omni natura ordinata potest voluntas naturalis subiacet voluntati, vel saltem conformatur voluntati, sicut patet in primo homine; sed in Deo est natura ordinatissima: ergo nihil est a natura vel per naturam, quod non sit per voluntatem: ergo etc.

2. Item, consimilis est modus procedendi in imagine⁶ creata et in Trinitate increata; sed in imagine notitia oritur mediante voluntate a mente: ergo et Filius a Patre mediante voluntate sive per voluntatem. Minor patet per Augustinum nono de Trinitate⁷: « *Partum mentis praecedit appetitus, quo, dum quaerendo invenimus quod nosse volumus, nascitur proles, ipsa notitia.* »

¹ Fide veteriorum mss. et ed. I posuimus *ostenditur* loco *videtur*.

² N. 58. XXIV: *Omnibus creaturis substantiam voluntas Dei attulit, sed naturam Filio dedit ex impossibili ac non nata substantia perfecta nativitas. Ex his verbis patet, posteriore propositionis parte a S. Bonaventura quod sensum tantum esse allegatum.*

³ Cap. 20. n. 38. Verba ipsius vide hic in lit. Magistri circa initium. — In fine argumenti Vat. cum cod. cc *rationem conditionem*, sed obstant ceteri cod. cum ed. 4.

⁴ Substitutimus ope antiquiorum mss. et ed. I *iste* pro *ille*.

⁵ Ita veteriores cod. cum ed. I, sed Vat. cum cod. cc *rationem loco naturalem ordinem*.

⁶ Vat. cum cod. cc *producendi in trinitate loco procedendi in imagine*, sed contra ceteros cod. et ed. I nec non contra subnexa, in quibus semper de modo procedendi agitur. Paulo infra post *ergo restituimus ex antiquioribus mss. et ed. I particulam et.*

3. Item, ubi est maior communicatio, ibi est liberalitas maior; sed Pater plus communicat Filio quam omnibus creaturis: ergo maior est ibi liberalitas: ergo cum creature procedant per modum liberalitatis, multo magis Filius, et sic etc.

4. Item, in creaturis⁸ in actu generationis simul movet natura et voluntas, et nihil ex hoc filio derogatur: ergo si Pater magis producit secundum se totum quam creatura: ergo multo fortius per naturam et voluntatem.

5. Item, ad hoc est auctoritas Hilarii in tertio de Trinitate⁹: « *Pater ante omne tempus Filium procreavit, omne quod est Deus per caritatem natiuitatis eius impartiens* »; si per caritatem: ergo per voluntatem.

6. Item, Origenes loquens de mente divina dicit: *Germen proferens voluntatis fit Verbi Pater*¹⁰; ergo videtur, quod Filius generetur a Patre per voluntatem et quod sit Filius voluntatis.

CONCLUSIO.

Generatio Filii est secundum voluntatem ut in ratione approbantis, non vero ut in ratione productentis, nisi quatenus voluntas est principium coniunctum naturae et quidem sic, ut natura producat principaliter, voluntate concomitante.

RESPONDEO: Dicendum, quod voluntas potest voluntas duplicitate considerari respectu voliti, scilicet ut in ratione approbantis et diligentis; et sic est respectu omnis boni, sive sit necessarium sive sit¹¹ contingens, sive creatum sive increatuum sive ab alio

⁷ Cap. 12. Vide supra d. 3. p. II. a. 2. q. 2. arg. 1. ad opp.

⁸ Fide antiquiorum mss. et ed. I expunimus *existentibus*, quod Vat. cum cod. cc hic minus apte addit. Paulo infra cod. O *generationi filii pro filio*.

⁹ Num. 3: Hic ergo ingenitus ante omne tempus ex se Filium genuit, non ex aliqua subiacente materia... sed incomprehensibiliter, inenarrabiliter, ante omne tempus et saecula. Unigenitum ex his quae ingenita in se erant procreavit, omne quod Deus est per caritatem atque virtutem nativitatem eius impertens.

¹⁰ Haec verba referuntur a Pamphilo Martire inter fragmenta Origenis Comment. in Ioan. tom. II. sub n. 30. ed. Migne (Patr. Graec. tom. XIV. col. 184), secundum quam editionem loco fit habetur *factus est*. — Vat. hoc et praecedens argumentum collocat immediate post primum, sed contra mss. et minus bene ob confusionem scil. argumentorum ex *ratione* et *auctoritate*.

¹¹ In plurimis mss. et ed. I deest sit.

Subdiuin-
ctio 1.

sive non ab alio, ut patet; haec enim vera est: Pater volunt, se esse Deum¹. *Alio modo* consideratur ut in ratione *productientis*. Et hoc dupliciter: aut prout est principium *distinctum* contra naturam, secundum quod dicitur, quod alias sunt a² natura, alias a voluntate; aut prout est *coniunctum*.

Subdiuin-
ctio 2.

Si prout est principium *distinctum*, sic distincta guitar voluntas dupliciter, scilicet *accedens* et *antecevens*. Voluntas *accedens* est, qua aliquis de non volente fit volens; haec non est in Deo nec respectu Dei nec respectu creaturae³. Deus enim non habet aliquam novam voluntatem nec respectu sui nec respectu alterius. Voluntas *antecevens* praecedat effectum causalitate et duratione; haec quidem est in Deo, sed non respectu Dei, sed respectu creaturae solum; omnes enim divinae personae sunt simul.

Subdiuin-
ctio 3.

Alio modo, prout voluntas consideratur ut principiū *coniunctum* naturae, potest esse dupliciter; quia tunc natura et voluntas sunt principiū; aut igitur natura est producens *principaliter*, voluntate concomitante⁴, aut *e converso*; utrumque enim principaliter esse non potest.

Conclusio 1.

Si voluntas est principiū, concomitante natura, sic est processio Spiritus sancti, qui procedit per modum amoris, tamen similis in natura. Si vero natura est primum⁵ principiū, concomitante voluntate, sic est generatio Filiī, qui producitur ut omnino similis et per modum naturae, nihilominus ut dilectus; et ideo dicitur, quod sibi in eo *complacet* Pater⁶,

Conclusio 2.

SCHOLION.

I. De diversis modis *volendi*, qui hic tanguntur, Seraphicus in anecdota questione disputata: *utrum stent simuli Trinitas et summa necessitas*, haec habet: «Est voluntas *accedens*, i. e. de novo adveniens; et haec non est in Deo, nec respectu sui nec respectu creati propter Dei immutabilitatem et necessitatem. Est iterum voluntas *antecevens*; et haec est in Deo, sed non respectu sui, sed respectu creati, quod antecedit (supple ipse) natura et aeternitate. Est tertio voluntas *concomitans* et *acceptans*; et haec est in Deo respectu sui et respectu creati; apud hanc enim et acceptat voluntas divina omne bonum sive creatum sive in creatum, sive contingens sive necessarium. Tripliciter ergo dicta necessitate et voluntate, tertius modus uthrusque competit Trinitati summae, scilicet voluntas *acceptabilis* et

¹ Vat. absque auctoritate mss. et trium primarum edd. *vult esse Deus*.

² Ex antiquis mss. et ed. 4 supplevimus *a*, quod Vat. cum cod. ex hie et paulo post minus bene omittit. Mox loco *coniunctum* alii codd. ut ABD EFGHIXZ habent *communicans*, alii ut KLOPQSTUWY com ed. 1 *concomitans*, sed falso, ut ex subnexus patet, ubi hoc membrum explicatur et ubi omnes codd. ponunt *coniunctum*. Codd. aa bb ab *naturae*.

³ Sequimur cod. 1, qui nec respectu creaturae addit, quod tam in aliis mss. quam in Vat. deest, sed minus bene, ut ex contextu colligitur. Paulus infra opere plurimum mss. ut GHY aa bb ee ff et ed. 1 substituimus *aliquam pro aliis*; lectio certe praeferenda.

⁴ Fide plurimorum mss. et ed. 4 posuimus hic et paulo infra bi *concomitante* loco *communicante*, quod minus congrue habetur in Vat.

⁵ Addidimus ex vetustioribus mss. et ed. 1 *primum*, non bene omissum in Vat. et cod. cc.

et ad Colossenses primo dicitur *Filius caritatis*.

⁶ Solutio op-
positorum.
1. 3. 6. Ad illud quod obicitur in contrarium, quod generatio est per modum voluntatis sive secundum rationem voluntatis; dicendum, quod hoc intelligitur aut de voluntate approbante, ut ostendunt duae auctoritates Hilarii et Origenis, aut de voluntate concomitante⁷, ut ratio, quae positā est primo.

2. Ad illud vero quod obicitur de similitudine imaginis; dicendum, quod in hoc est dissimilis image creata ipsi Trinitati increatae, ut dicit Augustinus decimo quinto de Trinitate⁸, quia ibi non nascitur verbum per inquisitionem, sicut potest nasci in nobis; unde potius valet ad oppositum quam ad propositorum.

3. Ad illud quod obicitur, quod maior est communicatio in generatione Filii etc.; dicendum, quod maior communicatio vel minor non facit modum emanandi esse secundum liberalitatem vel secundum modum voluntatis, sed modus sive ratio communicandi. Et quia Pater communicat *creaturis* per voluntatem, ita quod voluntas eius est causa productus, *Filio*⁹ per fecunditatem naturae: ideo non sic dicitur Filius produci per voluntatem, sicut creature.

4. Ad illud quod obicitur¹⁰, quod in generatione hominis simul movet natura et voluntas; dicendum, quod hoc est propter defectum magis quam propter complementum; quia pater per se non potest generare, sed ex coniunctione cum alio distante, quod fit ad imperium voluntatis; Deus autem alio adiuvante non indiget; et ideo non est simile.

II. Quad processionem Spiritus sancti secundum rationem voluntatis cfr. infra d. 10. a. 1. q. 1. — Circa differentiam inter generationem et spirationem cfr. infra d. 26. q. 1. et ibi Scholion.

III. In conclusione doctores consenserunt: Alex. Hal. S. p. I. q. 42. m. 5. a. 4; et q. 43. m. 3. a. 2. — Scot., hic q. 4; Report., hic q. 4. 2. — S. Thom., hic q. 2; S. I. q. 41. a. 2. — B. Albert., hic a. 1. 3. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 2. — Richard. a Med., hic q. 2. — Egid. R., hic 2. princ. q. 2. — Durand., hic q. 2.

⁶ Matth. 47, 5, et II. Petri 1, 17. — In textu ex Epist. ad Coloss. 1, 13, desunto Vulgata et Vat. loco *caritatis* habent *ditionis*, sed mss. et ed. 1 nec non August., XV. de Trin. c. 19. n. 37. stat pro lectione nostra.

⁷ Vat. etiam hic *communicante cum natura* loco *concomitante*, sed obstat auctoritas plurimorum codd. et ed. 4. Paulo ante pierique codd. omittunt *ostendunt*; ed. 1 loco *ostendunt due* ponit *dicunt*. — Post *ratio supple*: ostendit.

⁸ Cap. 13. n. 22: Nostra vero scienda in rebus plurimi propter et amissibilis est et receptibilis... Propter hoc, sicut nosira scientia illi scientiae Dei, sic et nostrum verbum, quod nascitur de nostria scientia, dissimile est illi Verbo Dei, quod natum est de Patris essenda.

⁹ Cod. R. addit vero.

¹⁰ Revocamus ex vetustioribus mss. et ed. 4 in Vat. et cod. cc omisimus quod obicitur et paulo infra subsitimus *coniunctione* loco *communicante*. Circa finem solutionis cod. B *adminiculo* pro adiuvante.

QUAESTIO III.

Utrum generatio Filii sit secundum rationem exemplaritatis.

Ultimo quaeritur, utrum generatio Filii a Patre sit secundum rationem *exemplaritatis*. Et quod sic, videtur hoc modo.

1. Super illud Psalmi¹: *Semel locutus est Deus,* Argg. pro parte affirmativa. Glossa: « id est, Filium genuit, in quo omnia dispositi sunt; sed dispositio aeterna dicit rationem exemplaris: ergo si Filius procedit ut verbum, procedit per modum exemplaritatis.

2. Item, generatio Filii a Patre est similis productioni notitiae ex mente;² sed notitia procedit ex mente secundum rationem exemplaris, quia exemplar est ratio cognoscendi: ergo etc.

3. Item, quod est imago in producto, hoc est exemplar in producente; quando enim productum expresse repreäsentat, imago dicitur. Similiter quando³ productum expresse repreäsentat, exemplar dicitur: ergo cum Filius procedat ut imago, eadem ratione per modum exemplaritatis.

4. Item, omne principium cognitivum rei producenda⁴ producit secundum rationem exemplandi; sed Pater est principium Filii cognitivum: ergo producit Filium secundum rationem exemplaris. *Si dicas,* quod illud non sufficit, immo necesse est, quod exemplar et exemplatum differant in forme et natura; hoc nihil est, quia si homo, dum generat hominem, posset talem generare, qualem cogitat, tunc generatio illa non tantum esset secundum naturam, sed etiam secundum exemplar. Sed Pater omnino produxit Filium, ut scivit et voluit: ergo etc. *Si dicas,* quod nec illud sufficit, sed necesse est, exemplar praecedere; *obicitur:* si Deus ab alterno creasset mundum per impossibile, nihilominus mundus esset productus secundum rationem exemplaritatis.

CONTRA: 1. In inferioribus agens per *naturam* Argg. pro et per *exemplar* ex opposito dividuntur, sicut natura et intellectus⁵; ergo qui producitur secundum naturam, non producitur secundum rationem exempla-

ris, sed Filius secundum naturam producitur a Patre: ergo etc.

2. Item, omne producens aliquid⁶ secundum rationem exemplaritatis producit secundum rationem voluntatis; sed Pater, ut ostensum est supra,⁷ non producit Filium per voluntatem: ergo etc.

3. Item, formae non est forma⁸, ergo nec exemplaris exemplar; sed Filius est ars et exemplar omnium: ergo non habet exemplar in Patre: ergo non procedit secundum rationem exemplaritatis.

4. Item, quod est in alio secundum veritatem, non est in illo secundum exemplar⁹; sed Filius est in Patre secundum veritatem: ergo non secundum exemplar; sed quod non est in alio secundum exemplar, non procedit secundum rationem exemplaris: ergo etc.

CONCLUSIO.

Filius procedit a Patre sicut ratio exemplandi, non sicut exemplatum ab exemplari.

RESPONDEO: Dicendum, quod, sicut procedere per modum *voluntatis* et liberalitatis est dupliciter — uno enim modo procedit per modum liberalitatis ipsum datum quod non est liberalitas, sed quod fit vel datur ex liberalitate; et sic creature procedunt a Deo; alio modo sicut illud¹⁰ quod est ratio liberalitatis, ut amor; et sic procedit *Spiritus sanctus* ut amor, qui est donum, in quo omnia dona donantur — sic per modum *exemplaritatis* est procedere dupliciter. *Uno* modo sicut *exemplatum* proprie; et¹¹ sic creatura procedit a Deo tanquam exemplatum ab exemplari, et sic exemplar importat causalitatem formalem respectu exemplati. *Alio* modo dicitur procedere per modum exemplaritatis¹² sicut *ratio exemplandi*. Et sic videatur procedere ipse Filius, qui dicitur *Verbum Patris*,

Duplex modus procedens secundum voluntatem.

Item secundum exemplaritatem.

ec, sed contra antiquiores codd. et ed. I *quod loco qui* et paulo infra *exemplaritatis* pro *exemplari*.

⁶ Ex antiquioribus mss. et ed. I substituimus *aliquid loco aliud*.

⁷ Quaest. praeced.

⁸ Cfr. Alan. ab Insulis, Theol. Regul., reg. 16.

⁹ Cfr. supra d. 2. q. 1. fundam. 5. — Mox multa lectio Vat. et cod. cc, in qua omituntur verba *ergo non usque ad non procedit*, resarcitur ex aliis mss. et ed. I *id.*

¹⁰ Vat. contra plurimos codd. et ed. I *id.*

¹¹ Supplevimus ex mss. FGHKSTY et ed. I *et.*

¹² Sequimur multis codd. ut FGHKSTY etc. cum ed. I ponendo *exemplaritatis* pro *exemplari*; lectio in textum recepta magis contextui correspondet. Paulus infra aliqui mss. cum ed. I *dicitur loco videtur*. Mox ope vetustiorum mss. et ed. I post loquitur adiecinus *Pater*.

¹ 61, 12. — Glossa apud Lyranum: Apud se semel (locutus est), quia unum Verbum genuit, per quod omnia facta et in quo simul omnia facta sunt. — Vat. cum cod. cc *disponit loco dispositus*, sed obstant ceteri codd. cum ed. I.

² Cfr. Basil., II. contra Eunomium, circa medium, et Serm. super verba *In principio erat Verbum*, circa medium.

³ Vat. contra multis codd. et ed. I *cum.* — De varia acceptione *exemplaris* et *imaginis* vide infra d. 31. p. II. a. 1. q. 1.; si *propria accipiuntur*, tunc sunt termini relativi, imago siquidem est in *producto* sive est similitudo producta, exemplar vero est id, ad cuius imitationem aliquid producitur; si vero *improperia accipiuntur*, tunc non raro unus terminus pro altero adhibetur.

⁴ MSS. et ed. I hic *productae*, sed infra in responsione *producendae*.

⁵ Vide supra d. 2. q. 4. fundam. 2. — Mox Vat. cum cod.

S. Bonav. — Tom. I.

quo non tantum se loquitur Pater, sed etiam cetera disponit. Unde Filius secundum Augustinum sexto de Trinitate¹ dicitur «ars plena omnium rationum viventium». Et hinc habet ortum illud quod consuevit dici, quod qui negat ideas esse, negat Filiū.

Conclusionis 1. Dei esse. Et iste modus procedendi² secundum exemplaritatem non repugnat processui naturali, immo non potest esse nisi naturalis. Alius vero modus reponit processui naturali; est enim secundum voluntatis imperium, ita quod producens et productum differunt sicut causa et causatum. et unum secundum veritatem non est in alio.

Conclusionis 2. Unde rationes inductae ad hanc partem procedunt secundum hanc viam et secundum hanc verum concludunt; secundum aliam vero nulla concludit, immo ad omnes solvendum³ est per interemptionem.

De argz. pro parte adiutoria. illae autem, quae obiciuntur in contrarium, De argz. pro omnes procedunt secundum aliam viam, quia dicunt, quod⁴ procedit per modum exemplaritatis, quod est ratio exemplandi; quod patet, quia sumuntur a ratione aeternae dispositionis, cognitionis et imaginis. Ultima vero ratio concludit, quod procedat per modum exemplaritatis, sicut exemplatum, et propterea solvenda est per interemptionem.

4. Ad illud quod obicitur, quod omne principium

rei producendae, si habet cognitionem, producit per exemplar; dicendum est, quod illud falsum est, nisi ratio cognitionis praecedat, ita quod habeat praeognitionem saltem secundum rationem cause ad effectum; quae ordinatio exigit essentiali diversitatem sive substantiam. Exemplatum enim, secundum quod exemplatum, non est in exemplante secundum veritatem, sed per similitudinem, quae, inquam, similitudo, cum sit ratio cognoscendi et exemplandi, dicitur exemplar. Procedit igitur Filius secundum rationem exemplaritatis, non sicut exemplatum per exemplar, sed sicut ipsum exemplar vel ratio exemplandi cetera. *Et si tu obicias, quod exemplar Replica.* commune est toti Trinitati, respondet ad hoc Altiſſiodorensis in quaestione⁵ de mundo archetypo Solatio Altiſſiodorensis. sive de ideis, quod idea sive mundus archetypus non tantum appropriatum est ipsi Filio, verum etiam proprium.

Vel alter potest dici, quod⁶ secundum quod exemplar dicit rationem cognoscendi, sic commune est toti Trinitati et appropriatur Filio, sicut sapientia. Secundum vero quod ultra hoc dicit rationem emanandi, sic est proprium Filii; et sic importatur per hoc nomen *Verbum*, ut melius patebit infra⁷.

S C H O L I O N.

Sensus huius questionis est, utrum Filius producatur secundum modum exemplaritatis, sicut creature. — Paucos ex antiquis Scholasticis invenimus explicite tractantes hanc

quaestione, nempe Petr. a Tar., hic q. 4. a. 4. — Richar. a Med., hic q. 4. — Egid. R., hic 2. princ. q. 4. — Dionys. Corth., hic q. 4.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTR.

DUB. I.

In parte ista circa litteram dubitatur de ratione Augustini ad Orosium, quod nec voluntate nec necessitate, quia necessitas in Deo non est etc. Videtur enim sufficiens⁸ divisio. Omne enim quod Deus facit,

ant facit *naturaliter*, et sic necessario, aut *voluntarie*: ergo etc. *Si tu dicas*, quod ipse respondet ad intellectum haereticorum, et haereticus intelligit de voluntate antecedente et necessitate inevitabilitatis; obicitur, quod oratio nihilominus in se est multiplex. Sed qui respondet orationi multiplici simpliciter affirmando

¹ Cap. 10. n. 11: Ars quadam omnipotens aique sapientia Dei, plena omnium rationum viventium incommutabilem. S. Thomas, QQ. disp. de Ver. q. 3. a. 1 proxime sequentem propositionem ita exhibet: Augustinus dicit in libro de Civ. Dei: Qui negat ideas esse infidelis est, quia negat Filiū esse.

² Vat. praeter fidem mss. et sex primarum edd. illi modus producendi, sed minus iuste.

³ Vat. respondendum, sed obstant mss. cum edd. 1, 2, 3, 6.

⁴ Supple cum codd. IZ *Filius*. Mox ex antiquis mss. et ed. 1 substitutus per loco secundum. Paulo infra ed. 1 satis bene *prout est pro quod est*. Dein multi codd. cum ed. 1 sunt loco sumuntur. Mox codd. LO post *imaginis addunt et haec sunt primae rationes*.

⁵ Adiecum auctoritate antiquorum mss. et ed. 1 in quaestione. — Iste locus inventur in Summa dicti auctoris in fine libr. I., quia Summa fuit impressa Parisiis 1500. Haec plurim exstans manuscripta in biblioth. Laurentiana Florentiae. Ibi in cod. (11. plut. sin. VII.) sub rubrica: de Creatione mundi, legitur: « Dicimus, quod exemplar sive idea dicitur de Filio Dei

et *proprie* et *appropriate*... Sed quia dispositio ad sapientiam perficit, per *appropriationem* potest dici de Filio, quod sit exemplar vel idea rerum. Sed secundum quod ipse dicit proprius Imago Patris eadem ratione, quia ipsa est Verbum, et in illa Imagine per dictam rationem relificant omnia: et secundum hoc *proprie* dicitur ipse idea vel exemplar rerum» etc. Paulus post sequitur: « Secundo quaeratur, utrum Filius Dei sit mundus archetypus»; ad quod respondet: « Unde Filius Dei quodam modo est mundus archetypus *appropriate*, quodam modo *proprie*, ut dictum es de exemplari».

⁶ Vat. cum cod. cc *quia*, sed minus bene et contra alios codd. cum ed. 1.

⁷ Dist. 27. p. II. praecipue q. 3.

⁸ Multi codd. ut DFK STVW etc. cum sex primis edd. *insufficiens*, cuius lectionis sensus potest esse: videtur, quod divisio in *responsione* Augustini (ad bimembrem quaestione Orosii: *Voluntate genuit vel exemplari contenta*, in qua scilicet tertium membrum additur *nec necessitate nec voluntate*, sit insufficiens, i. e. *non bona*, quia divisio Orosii est sufficiens i. e. *adaequata*.

vel negando, male respondet, secundum quod dicit Philosophus¹: ergo, etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod Augustinus respondet secundum intellectum haereticorum. Quamvis autem oratio in se sit multiplex, quia tamen haereticus in uno sensu eam accipit, iam multiplicitas illa non faceret² ad solvendum, quia non procedit secundum illum. Sed distinctio propositionis multiplicis, quando secundum illam multiplicitatatem non cadit deceptio, magis est ad ostentationem quam ad veram respondemus.

DUB. II.

Item queritur de hoc quod dicitur: *Dicamus, Verbum Dei esse Filium Dei natura, non voluntate. Videtur enim bene dicere, quia Pater alio est Deus, alio est Pater, quia deitate est Deus, et paternitate est Pater, ut dicit Augustinus³. Sed Filius est Deus natura deitatis: ergo hac non dicetur Filius, sed ipsa filiatione.*

RESPONDEO: Dicendum, quod ille ablativus potest construi formaliter; et sic falsa est, quia *formaliter* alio est Deus, scilicet natura, et alio Filius⁴. Potest iterum construi *originaliter* et in ratione principii; et sic vera est, et est sensus, quod Filius ortum habet a Patre naturaliter.

DUB. III.

Item queritur de hoc quod dicitur: *Acute sane quidam respondit, quia Augustinus commendat istam solutionem, quae non est commendanda, quia multiplicare inconveniens non est solvere⁵.*

RESPONDEO: Dicendum, quod est solutio ad *hominem* et est solutio ad *orationem*⁶; et aliquando melius et utilius est solvere ad hominem quam ad orationem, ut puta, quando respondens est discolorus et non vult intelligere veritatem, et quando assistentes sunt simplices et non possunt capere veritatem

et subtilitatem. Ideo quia haereticus veritatem respuebat et adversabatur, idcirco adversanti erat adversandum, et tali modo, quo magis privaretur gloria et assistentes fallacia. Ideo commendat istam respondemus Augustinus, quia⁷ manifeste opponente sua quæstione ligavit. Hunc modum respondendi docuit Dominus Matthæi vigesima primo⁸, ubi dixit: *Baptismus Ioannis de caelo erat, an ex homini bus etc.*

Item quaeritur, cum non sit responsum ad orationem, quomodo respondendum sit. Videtur enim⁹, ^{Quæstio de solutione directa.} quod divisio haereticus sit per immediata, quia *velle* querit hoc de voluntate accedente sive de antecedente; et tunc neutra pars est vera, nec sunt membra opposita contradictione, sed contrarie. Nolle enim et *velle* dicunt actus voluntatis contrarios, inter quos cadit medium. Aliquid enim est, respectu cuius voluntas nec¹⁰ habet rationem causae nec repugnancie; et ita patet illud.

DUB. IV.

Item quaeritur de solutione Magistri. Videtur enim falsum dicere, cum dicit: *Scientia Dei et præscientia de bonis et malis est. Dicit enim Glossa super illud Psalmi¹¹: Quae ignorabam; interrogabant me etc.: « Ars nescit vitium »; sed in Deo est ars artium, ergo etc. Si dicas, quod nescit per modum practicum, sed scit per modum speculacionis¹²; contra: solum illud scit hoc modo, quod in eo reluet; sed in Deo non reluent mala: ergo etc.*

Item, non videtur Magister solvere ad argumentum; multiplicare enim inconveniens non est solvere.

RESPONDEO: Dicendum, quod, sicut infra dicitur¹³, Deus cognoscit mala per se ipsum, sicut reatum indicat de obliquo et lux de tenebra; nec oportet, quod in Deo luceat malum, sed sufficit, quod luceat in eo mali oppositum.

¹ Libr. II. Elench. c. 2. (c. 17.) iuxta translationem Boethii: *Manifestum, quoniam nulli eorum quae aquivoca sunt, convenient respondere simpliciter.*

² Nonnulli codd. ut ARTU fuerat.

³ Libr. VII. de Trin. c. 4. n. 4. et c. 6. n. 11. et Serm. I. in Psalm. 68. n. 5, ubi sententiales habentur. Cfr. infra Magister, d. XXXIII. in fine. — Substituimus fide mss. et ed. I bis *deitate loco deinitatis*, quod et magis correspondet verbis Augustini in loc. cit. et modo loquendi Seraphic., de quo vide infra d. 15. p. II. dub. 6.

⁴ Cod. X addit *scilicet filiatione*, quae verba a cod. I non hic, sed paulo infra post *sensus* adiunctionur. Mox ex multis mss. et A GHKSTYZ etc. et ed. I possumus *quod loco quia*. — Plura de hoc dubio vide supra q. 2. et infra d. 33. q. 2. et dub. 4. — S. Thom., hic q. 1. a. 3. — Bichard., hic q. 3.

⁵ Cfr. Aristot., VIII. Topic. c. 4. in princ. (c. 8.) — Paulo ante plures codd. SVWXY dd cum ed. I *videtur loco est*.

⁶ Vat. absque autoritate mss. et sex primarum edd. hic et paulo infra ter *rationem pro orationem*. Cfr. Aristot., II. Elench.

c. 3. (c. 22.), ubi secundum translationem Boethii, qui pro λόγοις semper ponit *oratio*, sic habetur: *Hi omnes non ad orationem, sed ad hominem solvunt.*

⁷ Vat. contra plurimes codd. et ed. I *quod pro quia*, et paulo infra post *Hunc male addit ergo*.

⁸ Vers. 25. — Vat. præter fidem mss. *cum pro ubi*.

⁹ Supplevimus ex mss. et edd. I, 6 enim, et paulo infra post *querit addidimus hoc*.

¹⁰ Vat. cum uno altero e cod. *non*.

¹¹ 34, 11. Glossa interlin. ex Augustino apud Lyram: *Sicut ars vitium, quod per artem cognitione devitatur. — Vide August. in hunc Psalm. Serm. 2. n. 2. — Paulo infra post artem cod. G addit et scientia scientiarum.*

¹² Corrupta lectio Vat. et codd. *sed speculationis* resorcitur ex cod. X, qui post *sed addit scit per modum*.

¹³ Dist. 39. a. 1. q. 1. et 2. — Vat. hic *dictetur loco dicetur*, et paulo infra post *cognoscit addit bona in se ipso et non quidem falso*, sed contra mss. et minus ad rem, quia tota obiectio est solum de cognitione *malorum*. — De propositione immediate sequente Aristot., I. de Anima, text. 85. (c.

Ad illud quod obicitur de solutione Magistri, dicendum, quod solutionem non ponit, sed innuit contra argendo, quasi dicat: ex illo nnnm¹ non potest inferri ex altero, quia quamvis sint idem in essentia, tamen diversa sunt cunctata.

DUB. V.

Item quaeritur de hoc quod dicit² in notula: quod sancta Ecclesia anathematizat eos qui dicunt, Deum non generasse consilium. Videtur enim contradicere Damasceno³ dicenti, quod in Deo non est consilium, quia consilium est ignorantis naturae.

RESPONDEO: Dicendum, quod *consilium*⁴ dicitur dupliciter: uno modo dicitur *consulere* accipere consilium; et si dicunt ignorantiam et similiter *consilium*, dictum ab hoc; alio modo *consulere* dicitur dare consilium, et hoc modo dicit scientiam, et hoc⁵ potest transferri ad divina. Dens enim nullo modo accipit consilium aliunde. Unde notandum, quod in consilio duo sunt: est ibi *cognitio* rei occultae, et est ibi *dispositio* firma. Quoniam ergo in Deo est verissima cognitio occultorum et invariabilium, ideo recte dicitur, in ipso esse consilium. Unde Gregorius⁶: « Dens mutat sententiam, sed non consilium ».

DISTINCTIO VII.

CAP. I.

Utrum Pater potuerit vel voluerit gignere Filium.

Hie solet quaeri a quibusdam, utrum Pater potuerit vel voluerit generare Filium. Si enim, inquit, potuit et⁷ voluit generare Filium: ergo potuit aliquid et voluit, quod nec potuit nec voluit Filius; nam Filius nec potuit nec voluit generare Filium. Cui versatiae facile respondentes dicentes: posse vel velle generare Filium non est aliquid posse vel velle subiectum⁸ voluntati vel potentiae. Est tamen aliqua potentia vel voluntas, scilicet posse vel velle gignere Filium; et ideo distinguenda est intelligentia propositi verbis: posse vel velle gignere Filium est⁹ posse vel velle aliquid. Neque enim generatio Filii aliquid eorum est, quae subiecta sunt divinae potentiae et voluntati, nec est aliquid inter omnia vel de omnibus, sed super omnia et ante omnia. Non enim ante voluit vel potuit, quam genuit; sicut ante fuit, quam genuit, quia¹⁰ ab aeterno fuit et ab aeterno genuit. Ex simili quoque hoc videre possumus. Pater enim potest esse Pater et vult esse Pater; Filius autem nec¹¹ potest nec vult esse Pater: ergo Pater potest vel vult esse aliquid, quod non potest vel vult esse Filius. Non sequitur, quia esse Patrem non est esse aliquid, sed est esse ad aliquid, ut in sequenti ostendetur.¹²

Sed vehementer nos movet quod ait Augustinus in

secundo libro contra Maximum¹³, qui asserbat Patrem potentiem Filio, eo quod Filium genuit Deum patrem, Filius autem non; diebatque Patrem potuisse gignere non Filium; et ideo potentiem esse Filio. Ad quod respondens Augustinus dicens videtur, quod Filius etiam potuit gignere, volens ostendere, Patrem non esse potentiem Filio, his verbis: « Absit, ut ideo potentior si Pater Filio, sicut putas, quia Creatorem genuit Pater, Filius autem non genuit Creatorem; neque enim non potuit, sed non oportuit ». Vide et diligenter attende haec verba: non enim non potuit, sed non oportuit. Videtur enim dicens, quod Filius potuit gignere, sed non oportuit; et ita potuit quod non oportuit. Quare antem non oportuit, subdit dicens: « Immoderata enim esset divina generatio, si genitus Filius nepotem gigneret Patri, quia et ipse nepos, nisi ayo suo pronepotem gigneret, secundum vestram mirabilem sapientiam impotens diceretur. Similiter etiam illi, si nepotem non gigneret ayo suo et pronepotem proavo suo, non a vobis appellaretur omnipotens; nec impletur generationis series, si semper alter ex altero nascetur; nec eam perficeret illus, si non sufficeret unus omnipotens. Itaque omnipotenter genuit Filium Patris natura, non fecit ».

Hoc autem non videtur quibusdam posse stare, scilicet quod Filius potuerit gignere. Si enim Filius potuit¹⁴ gignere, potuit esse pater; et si potuit esse pater, ergo potuit esse pater vel sui, vel Patris, vel Spiritus san-

uit.): « Recto enim et ipsum et obliquum cognoscimus. Iudex enim utrumque canon est recto ». Ultima verba in translatione arabico-latina sic sonant: Regula enim iudicat utrumque per suum recitendum (ed. Venet. 1489).

¹ Lectio confusa Vat. *quasi dicat ex eo quod est ex illo, idem restaurator ope mss. et edd. 1, 2, 3.*

² Praeter fidem mss. et ed. 1 additum hinc Vat. *Hilarius et post notula adiungit circa istum §. Prædicta tamen, insuper in ipso texu ponit generare loco generasse.*

³ Lih. II. de Fide orthod. c. 22. circa medium: Deus quippe non deliberat, quia ignorans est consilium inire. — Vat. contra antiquiores codd. et ed. 1 *quia loco quod. Aliqui codd. ut aa bb ff cum ed. 1 consiliari pro consilium.*

⁴ Cod. dd addit *aut consulere*. Paulo infra nonnulli codd. ut CIS V aa cc cum quinque primis edd. *ad hoc pro ad hoc.*

⁵ In Vat. et cod. cc desideratur *hoc.*

⁶ Libr. XVI. Moral. c. 10: Deus etsi plerumque mutat sententiam, consilium nunquam.

NOTAE AD LIBR. SENTENTIARUM.

¹ Vat. *vel*, sed contra codd. et edd. 1, 6, 8.

² Supple cum cod. *A divinae.*

³ Vat. contra cold. et codd. 1, 8 et. Paulo ante codd. ABCE cum edd. 1, 3, 7 *præpositi loco propositi.*

⁴ Edd. 1, 2, 8 addunt *et.*

⁵ Vat. cum edd. 1, 6 non.

⁶ Dist. XXVIII. c. 5. — Paulo ante codd. ABCE et ed. 4 omittunt propositionem *sed est esse ad aliquid*, quam edd. 2, 3, 5, 6, 9, 10 sic exhibent: *sed potest esse ad aliquid.*

⁷ Cap. 12. n. 2. — Mox Vat., repugnantibus codd. et edd. 1, 8, post *potentiorum* addit *esse*. Dein cod. C *bene generari* loco genuit.

⁸ Edd. 2, 3, 7, 9, 10 *potuerit.*

eti, vel alicius alius. Sed¹ alius non, quia nullus alius semper fuit; nec Pater, quia Pater est ingenitus et innascibilis; nec sui, «quia nulla res se ipsam gignere potest»; nec Spiritus sancti, quia nasci non potuit. Si enim nasci potuit, potuit esse filius, et ita mutabilis esse potuit.

Quomodo ergo accipietur² quod supra dictum est: non enim non potuit gignere, sed non oportuit, quasi potuit, sed non oportuit? Non est nobis perspicuum aperire, quomodo sit hoc verum, et idea sub silentio potius esset praeterendum, nisi me super hoc aliquid loqui cogerer instantia quaerentium.

Potest ergo sic intelligi: non enim non³ potuit, sed non oportuit, id est, non ex impotencia sui fuit, quod Filius non genuit, sed ei non conveniebat, sicut Deus Filius non est Deus Pater; nec tamen hoc ex impotencia sui est. Nam et Pater similiter non est Filius, nec hoc est ex impotencia Patris. Sed quererit Maximinus, Arianorum Episcopus: unde ergo est, quod Pater non potest esse Filius, vel Filius Pater? Non utique ex impotencia, sed Pater⁴ proprietate generationis Pater est, qua oportet eum non esse Filius, et Filius proprietate nativitatis Filius est, qua oportet eum non esse Patrem. De quibus proprietatibus postea plenius tractabitur.⁵

CAP. II.

An posse gignere Filium sit aliqua potentia in Patre, quae non sit in Filio.

Item quaeritur a quibusdam, si Pater potens sit natura gignere Filium, et an haec⁶ sit aliqua potentia, quae sit in Filio. Ad quod dicimus, quod Pater non est potens nisi natura; eius enim potentia natura est vel essentia. At inquit illi, si potens est gignere, habet ergo potentiam gignendi; Filius autem non habet po-

tentiam gignendi, si non potest gignere: habet ergo Pater aliquam potentiam, quam non habet Filius. Non sequitur. Eadem enim potentiam penitus habet Filius quam et Pater, qua Pater potuit gignere, et Filius potuit gigni. Eadem enim potentia est in Filio, qua potuit gigni, quae est in Patre, qua potuit gignere. Sed contra hoc opponitur: aliud est posse gignere, aliud est posse gigni; quia aliud est gignere⁷, aliud gigni. Hie distinguendum est. Si enim, cum dicatur: aliud est posse gignere, aliud posse gigni, aliam significas⁸ potentiam, qua Pater potens est gignere, et aliam, qua Filius potens est gigni, falsus est intellectus. Si autem dicas, Patrem posse habere aliam proprietatem sive notionem, qua genitor est; et Filium atiam, qua genitus est, verus est intellectus. Aliam enim habet Pater proprietatem, qua Pater est, aliam Filius, qua Filius est.

Ita etiam, cum dicatur: Filius non habet potentiam generandi, quam habet Pater, dupliceiter intelligi potest. Si enim dicatur: Filius non habet potentiam generandi quam et Pater, id est⁹, qua potens sit ad generandum, id est, ut generetur, vel ut generetur sit Pater, verum est. Si vero intelligatur sic: non habet potentiam, qua possit gigni vel genitus esse, qua eadem Pater potens est, ut generetur vel ut generetur, falsum est; sicut dicitur: Pater habet potentiam, qua potest esse Pater; Filius vero non habet potentiam, qua possit esse Pater; et e converso, Filius habet potentiam, qua potest esse Filius, Pater vero non habet potentiam, qua possit esse Filius¹⁰; habet ergo aliquam Pater, quam non habet Filius, et e converso. Absit; quia eadem est potentia Patris, qua potest esse Pater, et Fili, qua potest esse Filius. Ita etiam eadem est voluntas, qua Pater vult esse Pater, non Filius, et Filius vult esse Filius, non Pater: et eadem est voluntas Filii, qua vult esse genitus, et Patrem genuisse; et Patris, qua vult esse genitor, et Filium genitum esse¹¹.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM VII.

De comparatione potentiae generandi ad personam.

Hic solet quaeri, utrum Pater potuerit vel voluerit etc.

DIVISIO TEXTUS.

In praesenti distinctione ponit Magister dubitationem ex comparatione potentiae generandi ad personam, utrum scilicet, sicut est in persona Patris, ita sit in persona Filii. Et habet haec pars duas: in prima Magister quaerit et determinat, utrum

Filius possit generare; in secunda, utrum potentia generandi sit in Filio, ibi: Item quaeritur a quibusdam, si Pater potens sit etc.

Item prima pars habet quatuor particulias. In prima movet quaestionem, utrum posse et velle

¹ Vat. contra codd. et edd. 1, 3, 5, 6, 7, 8 hic repetit *alicius*.
² Vat. cum edd. 4, 5, 6 *accipiat*.

³ Mendum Vat. omittens non casfigatur ex codd. et edd. 1, 2, 3, 5, 6, 8, 9, 10. Paulo ante cod. D *Potest autem loco Potes ergo*.

⁴ Codd. hic repetunt *ex*.

⁵ Dist. XXVI.

⁶ Vat. contra codd. et edd. 2, 3, 5, 9, 10 *hoc*. Nox post *quae* fide codd. et edd. 1, 3, 5, 6, 8 expunximus in

Vat. additum non. Paulo infra post *dicimus quod* codd. et edd. 1, 8 omittunt *Pater*.

⁷ Vat., repugnantibus codd. et edd. 4, 2, 9, 10, addit et.

⁸ Vat. cum edd. 4, 6, 8 significas. Paulo supra post *posse gignere* codd. ADE addunt et.

⁹ Vat. contra codd. et edd. 1, 8 *scilicet*.

¹⁰ Vat. cum ed. 4 indebet omittit *Pater vero non habet potentiam, qua possit esse Filius*.

¹¹ In codd. BDE et ed. 4 deest *esse*.

generare similiter comparantur ad personam Patris et Filii. *Secundo*, opponit contra solutionem per auctoritatem Augustini, ibi: *Sed vehementer nos movet, quod Augustinus etc.* *Tertio*, opponit contra praedictam auctoritatem per rationem, ibi: *Hoc autem non videtur quibusdam.* *Quarto*, reddit supra auctoritatem, exponens ipsam¹, ibi: *Quonodo ergo accipitur quod supra dictum est.*

Item quaeritur a quibusdam, si Pater etc. Haec est² secunda pars huius distinctionis, in qua querit Magister, utrum potentia generandi sit in Filio, et haec pars habet duas particulas. *Primo*, quaerit et determinat hanc quaestionem, utrum aliqua potentia sit in Patre, quae non sit in Filio. *Si enim Pater natura potens est generare Filium, et Filius non, patet etc.* Et³ ad hanc quaestionem respondet Magister, quod omnino eadem est potentia in Patre et Filio. Sed quia hoc erat dubium; ideo opponit contra praedictam solutionem et determinat per distinctionem. *Secundo*, respondet ad primam quaestionem

distinguendo, utrum scilicet Filius habeat potentiam generandi, ibi: *Ita etiam cum dicitur, Filius non habet etc.* Si enim intelligatur active, falsus est intellectus, scilicet quod Filius possit generare. Si vero intelligatur⁴ passive, scilicet quod habeat potentiam, qua possit generari, vera est. Et fundatur ista distinctio secundum aliquos super hoc, quod ly*generandi* potest intelligi in significazione passiva, vel activa. Si in passiva, tunc vera est; et est sensus: Filius habet potentiam generandi, id est potentiam, qua generatur. Si⁵ in activa, hoc potest esse duplicitus, quia potest esse gerundinum verbi *personalis*, et tunc habet suppositum determinatum et est falsa; est enim sensus: Filius habet etc. id est, Filius habet potentiam, qua ipse Filius generat; vel *impersonalis*; et tunc non habet certum suppositum et est locutio vera; est enim sensus: Filius habet potentiam generandi, id est, habet potentiam, qua aliquis generat⁶, tamen hunc sensum non ponit Magister.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad evidentiam eorum quae dicit Magister de potentia generandi, quatuor quaeruntur.

Primo quaeritur, utrum posse generare in divinis dicat *quid*, vel ad aliquid.

Secondo, utrum Pater communiceat Filio⁷ potentiam

generandi, id est, utrum in Filio sit potentia generandi.

Tertio, utrum posse generare et creare sit unicum posse, vel non.

Quarto, utrum posse generari et creari sit posse univocum⁸.

QUÆSTIO I.

Utrum potentia generandi dicat aliquid absolutum, vel relativum.

Circa primum, quod posse generare dicat *quid*, ostenditur:

1. Primo per auctoritatem Magistri in littera⁹:

Arg. quod dicat essentiam. Pater non est potens nisi natura, eiusque potentia natura est vel essentia¹⁰; sed natura et potentia dicuntur *quid*, non ad aliquid: ergo et potentia generandi.

2. Item, ratione ostenditur sic: generare est

sibi simile in natura producere; sed secundum Philosophum¹¹ « natura est vis insita rebus similia ex similibus procreans »: ergo vis generandi respicit ipsam naturam sive essentiam de se, non personam; sed omne tale dicit *quid*: ergo etc.

3. Item, « in perpetuis non differt esse et posse »: ergo multo fortius in aeternis; ergo idem

¹ Ex veterioribus mss. et ed. 1 supplieimus ipsam.

² Vat. absque auctoritate mss. et ed. 1, omitting verba: *Item quaeritur a quibusdam, si Pater etc.* Haec est, mutata constructione, quin postea eliminata verba *et haec pars. Mox codd. cum ed. 1 tres loco duas*, sed falso.

³ Ex mss. X Y bb et ed. 1 adiecitum. *Et*, pro quo plurimi codd. non ita bene *Sed*; cod. Q vero *Secundo* et paulo infra *tertio* pro *secundo*, at falso, uti insipienti textum Magistri et verba Bonaventurae palet.

⁴ Ex antiquioribus mss. et ed. 1 substituimus intelligatur pro intelligitur et mox habet loco *habet* et paulo infra ista pro illa ac aliquos loco *alios*.

⁵ Vat. *Sed*, et paulo post omittit *hac* contra veteriores codd. et ed. 1, qui et pro *gerundivo* ponunt *gerundivum*.

⁶ Cod. O glossando addit: *scilicet Pater, quia eadem est potentia in Patre et in Filio* *ad hoc ut generetur, nec tamen ex hoc sequitur, quod Filius generat, sed ex hoc sequitur, quod aliquis generat.*

⁷ Opere mss. et ed. 1 restitutus omissum *Filio*.

⁸ Mendum Vat. fidem mss. corrigimus substituendo *univocum* pro *unicum*.

⁹ Cap. 2. in initio. — Mox Vat. contra multis codd. ut AGHIS T VYZ bb II et ed. 1 *quia eius pro eiusque et in propositione minore contra omnes codd. et ed. 1 et essentia loco et potentia.*

¹⁰ Aristot., I. Magnor. Moral. c. 10. ait: *Omnis natura eius est essentia procreatrix, qualis ipsa est.* Cfr. V. Metaph. text. 5. (IV. c. 4.). — Vat. (cui consenserit Richard, a Med., hic q. 1.) contra mss. et edd. 1, 2, 3 ponit Isaac (in eius libro de definitionibus haec non inventuntur) pro *Philosophus*. — B. Albert., I. Sent. d. 4. a. 2. et S. p. I. q. 30. m. 1. hanc definitionem attribuit Boethio, editores autem operum Henrici Gandav. Grammatico. Auctor libri de Spiritu et anima, c. 42. dicit: *Natura siquidem est quaedam vis et potentia divinitus rebus crevandis insita, quae unicuique rei suum esse tribuit.*

est esse et posse¹, et potentia et essentia; sed esse et essentia in divinis dicunt *quid*, non *ad aliquid*, sive per se dicuntur, sive cum adiuneto; unde essentia Patris dicit *quid*: ergo pari ratione potentia generandi.

4. Item, in divinis idem est secundum rem posse scire et velle; sed non est in divinis scientia propria sive *ad aliquid*², immo scientia dicit *quid* et est trivium, similiter et voluntas: ergo potentia generandi dicit *quid* sive essentiam.

SED CONTRA: 1. Magister dicit in littera, et ha-

Arg. quod betur primo capitulo³: Posse generare non est posse aliquid, ergo non dicit *quid*; et dicit *quid* vel ad *aliquid*: ergo etc.

2. Item, ratione ostenditur sic: potentiae distinguuntur per actus⁴: ergo si *actus* potentiae dicit *quid*, et *potentia*; et si dicit *ad aliquid*, tunc et potentia similiter. Sed constat quod generare in divinis non dicit *quid*, sed *ad aliquid*: ergo nec posse generare.

3. Item, quamvis in creaturis differant virtus et operatio, tamen in Deo idem sunt, sicut vult Dionysius⁵: ergo in Deo idem est posse generare et generare; sed generare in divinis dicit *ad aliquid* et non *quid*: ergo similiter posse.

4. Item, Patel⁶ generat et potest generare: aut ergo ideo potest, quia generat; aut ideo generat, quia potest. Constat quod non ideo potest generare, quia generat: ergo ideo generat, quia potest generare⁷. Si ergo ratio proprii debet esse propria, ergo potentia generandi debet esse propria; et nihil est proprium in divinis, nisi quod dicit *ad aliquid*: ergo etc.

5. Item, omnis potentia activa, quae inest creaturae, inest secundum aliquas conditiones sive⁸ proprietates, ut patet. Posse enim illuminare inest luminoso per lucem, posse calefacere calido per caliditatem. Quamvis autem potentia generandi non sit activa, tamen activae similis est: ergo cum insit Patri, inest per aliquam proprietatem; illa autem proprietas aut dicit *quid*, aut *ad aliquid*. Si *quid*: ergo⁹ inest omnibus personis, et ita posse generare, quod manifeste negat Magister: ergo di-

cit *ad aliquid*: ergo et potentia, quae inest secundum illam: ergo etc.

CONCLUSIO.

Inter tres de hac re opiniones videtur probabilior ea quae asserit, potentiam generandi significare tam relationem quam substantiam, sed in recto relationem.

RESPONDEO: Dicendum, quod circa hoc problemata fuerunt positiones.

Fuerunt¹⁰ quidam, qui distinxerunt potentiam Opinio 1. generandi dicentes, quod potentia generandi potest dici potentia *nuda*, vel potentia *disposita*. Si dicatur potentia *nuda*, sic voluerunt¹¹ dicere, quod dicit *quid* et in omnibus tribus personis est, quoniam haec potentia sic dicta consequitur naturam; unde cum natura sit in qualibet persona, similiter et potentia huiusmodi. Secundum autem quod dicit potentiam *dispositam*, quia non habet dispositionem nec convenientiam, ut exeat in actu generationis nisi in sola persona Patris, voluerunt dicere, quod dicit *ad aliquid*.

Sed verba istius positionis non videntur vera Reprobatur. nec *sana*. Non, inquam, *vera*, quoniam eius potentia est *nuda*, nata est pariter esse disposita; si ergo trivium¹² est potentia generandi, ut est potentia *nuda*, similiter et disposita; et ita quaelibet posset generare. Praeterea non videtur *sana*: ponere enim potentiam nudam, quae similiter se habet ad esse et non esse respectu generationis, quam omnino necessarium est esse, non videtur sane dictum esse sive proprie.

Fuerunt etiam alii, qui dixerunt, quod cum in Opinio 2. divinis sit idem posse et esse, et potentia et essentia, quod, quemadmodum potentia et essentia dicunt *quid*, similiter esse et posse. Et quemadmodum, cum dico essentiam Patris et essentiam Filii et Spiritus sancti, sive esse Patrem¹³, esse Filium, esse Spiritum sanctum, non dico aliam essentiam nec aliud esse, sed alterius et alterius; ita quando dico potentiam Patris, sive Patrem posse generare et Filium posse

¹ Mutilla Vat. et cod. cc lectio, in qua omissuntur verba ergo multo usque ad et *potentia*, restauratur ex antiquioribus mss. et ed. 4. — De prima huius argumenti propositione vide supra d. 2. q. 1. argum. 4. ad opp.

² Vat. cum pluribus codd. ut HIKSUXYZ bb ff et ed. 1 post *propria* addit *vel voluntas propria* et post *sive* Vat. sola adiungit *scientia et voluntas*; praeferimus tamen lectionem aliorum mss. ut ACFGLORT etc., quae et contexto probatur, quia secus superficie postea ponebatur *similiter et voluntas*.

³ Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 post *initium loco et habetur primo capitulo*. Mox Val. male et contradicentibus mss. omittit et dicit *quid vel*; pauci codd. ut 1 cc pro et satis bene sed.

⁴ Communitus allegatur hac de re Aristot., ll. de Anima, text. 33. (c. 4.): Priori enim potentis actus et operationes secundum rationem sunt; si autem sic, his adhuc priora opposita (i. e. obiecta). — Mox mutillam lectionem Vat. et cod.

cc, in qua omissitur et *potentia*; et si dicit *ad aliquid*, tunc redintegramus opere ceterorum mss. et ed. 4.

⁵ Libr. de Caelst. Hierarch. c. 44. et de Div. Nom. c. 4. § 1.

⁶ Postulantibus mss. et ed. 4, pro *sed et converso* posulum ergo ideo general, quia potest generare.

⁷ Vat. cum cod. cc et loco *sive*, sed contra antiquiores codd. et ed. 4.

⁸ Ex vetustioribus mss. et ed. 4 supplevimus ergo.

⁹ Ed. 4 cum uno altero eod. addit enim.

¹⁰ Faventibus antiquis mss. et ed. 4, expunimus hic male additum *aliqui* moxque post omnibus adiecitum tribus.

¹¹ Cod. II satis bene addit *personarum*.

¹² Vat. hic et post *Filium* contra plurimos codd. et ed. 4 addit *sive* et paulo infra contra antiquiores codd. et ed. 4 omittit et *alterius* neconon post *generare* particulam el.

gigni, non dico aliud et aliud posse, sed alterius. Et huius positionis fuit Magister, sicut evidenter appareret in littera¹. Unde isti dicebant, quod posse generare dicit *quid*, sed secundum respectum *ad aliquid*, quia est essentiale tractum ad personam. Cum enim non sit omnimoda abstractionis, potest ad personam trahi.

Et ista positio Magistri² satis est probabilis et satis bene videtur sustineri posse.

Saluator
arc. pro sen-
tentiis Magis-
tri.

Teria opinio.
Fuerunt etiam tertii³ moderniores, qui dixerunt, quod potentia generandi dicit *ad aliquid* in divinis de se. Et ratio eorum est, quoniam potentia dicit habitudinem originalis principii ad principiatum. Et quoniam habitudo potest esse personae ad personam, et tunc vere est habitudo; et essentiae ad creaturam, et tunc secundum modum dicendi sive intelligendi: hinc est, quod principium de sui ratione non tantum est essentiale⁴ propriatum per additionem, immo etiam dicit proprium personae. Pari ratione, cum potentia dicat originalem habitudinem, non tantum essentiale, non solum⁵ dicitur vel trahitur ad personam, ut dicat essentiam personaliter, immo dicit proprium, et ita *ad aliquid* de se.

Et positio ista sine praeiudicio videtur probabilior. Nam potentia generandi non videtur dicere nisi fecunditatem ad actum generationis; et illa est proprium personae, unde similiter et potentia⁶. Nec est simile de *posse* et *esse* nisi uno modo. Hoc enim verbum est aliquando *per se* praedicatur, aliquando est *tertium adiacens*. Quando *per se* dicitur, tunc dicit actum absolutum, quia dicit actum entis ratione essentiae; et tunc oportet, quod dicatur absolute et quod dicit *quid*. Quando vero est *tertium adiacens*, ut cum dicitur Pater est Deus⁷, Pater est Pater, tunc hoc verbum est dicit habitudinem praedicati ad subiectum. Et quoniam potest dicere habitudinem ad praedicatum essentiale vel personale,

ideo potest dicere esse essentiale et modum essendi personale. Posse autem de sui ratione propria dicit habitudinem secundum originem; et hinc est, quod specificatur per adiunctum, ut dicat conditionem principii essentialis, vel personalis. Hanc ergo positionem sustinendo respondeo⁸ argumentis probantibus, quod dicit *quid*.

1. Quod enim primum obicitur, patet: concedo enim, Magistrum fuisse huius positionis. Unde dixerunt, quod eadem potentia potest Filius gigni, qua Pater potest gignere; quod non esset⁹, nisi potentia diceret *quid*. Unde dixit, quod potentia generandi est in Filio, sed non ad *generare*, sed ad *generari*. *Haec* autem positio¹⁰ dicit, quod est in solo Patre, quia non tantum respicit naturam, sed proprietatem personae.

2. Ad illud quod obicitur, quod¹¹ generare consequitur naturam; dicendum, quod in divinis non consequitur naturam simpliciter, sed naturam ut in persona; quia non in qualibet persona est natura secunda, sed solum in persona Patris, et hoc est per aliquam proprietatem, quae est solius illius personae; non sic est in inferioribus, sicut iam patet¹²: ideo patet quod illud non valet.

3. Ad illud quod obicitur, quod in aeternis est idem *esse* et *posse*; dicendum, quod verum est; sed tamen argumentum nihil¹³ valet. Quamvis enim omnino sit idem in divinis *esse* et *esse Patrem*, non tamen sequitur, quod si *esse Patrem* est proprium, quod *esse* sit proprium. Similiter nec si *esse* sit commune, quod propter hoc *esse Patrem*¹⁴. Similiter dicendum in proposito.

4. Ad illud quod obicitur de scientia, quod dicit *quid*, sive *per se* dicatur, sive cum alio; dicendum, quod non est simile de scientia et potentia. Scientia enim, quantum est de se, dicit qualitatem absolutam, et ideo, quantum est de se, semper dicit *quid*, nisi trahatur; sed potentia dicit

¹ Cap. 4. circa initium. — Vat. contra plurimos mss. et ed. 1 *huiusmodi* loco *huius*, et paulo infra post *generare*, obtinens codd. et ed. 1, male addit *non tantum*. Mox ex cod. T et ed. 1 post *sed posuimus secundum loco etiam*; alii codd. omitunt vel *sed vel secundum* (omissis haec faciliter erat, eo quod *sed* et *secundum* fere eodem modo abbreviata scribuntur), sed minus bene. Cod. R dicit *quid et respectum sive ad aliquid*.

² Ex antiquioribus mss. et ed. 1 supplevimus *Magistri*. Paulo ante nonnulli codd. ut K S Z ff*llo loco ista*, cod. X *ideo*.

³ Aliqui codd. ut V X Y addunt *et*.

⁴ Aliqui codd. ut G aa bb adiiciunt *commune*.

⁵ Omnes codd. cum edd. 1, 2, 4, 5, 6 *essentiale* pro *essentialiter*, quod Vat., mutata interpunctione, referit ad ea quae sequuntur; sed falso, quia opponunt verbo *originalem*. Ex mss. F H P Q T Y ee adieciimus *non solum*, quod alii codd. cum Vat. omittunt; ed. 1 non hic, sed paulo infra post *dicit addit non tantum*.

⁶ Cod. bb addit *generandi*.

⁷ Ex antiquioribus mss. et ed. 1 supplevimus *Pater est Deus*, quod Vat. cum cod. cc omittit. — De *tertio adiacente* vide Aristot., II. Periherm. c. 1. et Comment. S. Thomae

in hunc locum (Lect. 2.), ubi et eadem distinctio de verbo *est* proponitur et explicatur: Et non dicitur esse tertium, quia sit tertium praedicatum; sed quia est tertius dictio positus in enuntiatione, quae simul cum nomine praedicato facit unum praedicatum.

⁸ Vat. *respondebat*, sed contra mss. et ed. 1.

⁹ Cod. X addit *verum*. — Cfr. lit. Magistri, c. 2.

¹⁰ Scilicet tercia opinio. — Plurimi codd. cum sex primis edd. loco *positio* habent *potentia*, cuius lectionis sensus est: haec autem potentia, scilicet generandi, iuxta praedicta dicit seu nominat illud quod est in solo Patre, nempe fecunditatem ad actum generationis. Melius legeretur: haec autem positio dicit, quod potentia est in solo Patre.

¹¹ Antiquiores mss. et ed. 1 contra Vat. et cod. cc *quod pro quonodo*.

¹² Hic q. 2. praeferimus ad 6. et dub. 4. — Paulo ante codd. aa bb post *proprietatem* addunt *scilicet innascibilitatem*.

¹³ Vat., obtinens plurimos mss. et ed. 1, *nor* loco *nihil*.

¹⁴ Supple: sit *commune*. — Multam lectionem Vat. et cod. cc, in qua omittuntur verba *Similiter usque Patrem*, restauravimus ope aliorum mss. et ed. 1.

habitudinem ad¹ originem, et ideo potest dicere habitudinem propriam et personam ad personam. Unde illud simile Magistri non valet secundum hanc positionem, quod², sicut una est voluntas, qua Pater vult esse Pater et non vult esse Filius, et e converso, similiter una est potentia, ut videtur.

Si quis autem vult sustinere positionem Magistri, de facili potest ad omnes rationes in oppositione responderem.

1. Nam nulla ratio probat, quod potentia de se dicat proprium, sed quod potentia generandi active dicta sive posse generare dicat ex adiuncto respectum ad personam, et ita dicit ad aliquid; sed hoc est solum ratione additi. Unde³ notandum, quod quatuor sunt genera nominum in divinis. Quaedam enim *essentialia* sunt dicta *essentialiter*, ut deitas et maiestas; quaedam *essentialia personaliter* dicta, ut potentia generandi; quaedam *personalia* dicta *personaliter*, ut generans et genus; quaedam *personaliter*

nalia dicta *essentialiter*, ut missus, incarnatus et huiusmodi⁴, quae dicunt respectum ad personam, et ideo personalia, et effectum in creatura, et ideo essentialiter sunt dicta.

2. Duabus rationibus sequentibus facile est respondere, quia illud non habet veritatem, nisi quando actus complectitur totam potentiam⁵; non sic est in potentia Dei, quia eadem est potentia gignere et digni in Deo.

3. Ad illud quod obicitur, quod idem est posse generare et generare; dicendum, quod non valet. Quamvis enim idem sit⁶ Pater et substantia, non tamen sequitur, quod si Pater dicitur ad aliquid, quod et substantia, sicut melius patebit infra⁷.

4. 5. Duabus ultimis rationibus difficile est bene respondere; tamen potest quis dicere, quod rationes illae non concludunt, quod potentia dicat ad aliquid de se, sed solum ratione adiuncti, quod est generare; et sic patent cetera⁸.

S C H O L I O N.

L In productione divinarum emanationum distinguitur *principium quod* et *principium quo*. Ipsae personae producentes sunt *principium quod*, cum actiones sint suppositorum. *Principium quo* (sive ratio, quo suppositum agit) divinarum productionum communiter assertur esse potentiam generandi et spirandi. Sed disputatur, *quid sit* haec potentia, et circa hoc inquirit hic S. Bonaventura. Aliis verbis haec questione sic exprimitur: utrum potentia generandi dicat quid absolutum (essentiali), an relativum sive relationem. Eadem difficultas est circa potentiam spirandi, quae communis est Patri et Filio, de qua infra d. 29. a. 2. q. 1. et 2. Questio utraque est postius de modo loquendi quam de gravi aliquo differentia in re. — Si autem queritur de principio quo utriusque emanationis, quid sit in se, et quomodo alterum ab altero differat, committit nunc responderem, esse duplē fecunditatem, scilicet per modum *naturae* sive *intellectus* et per modum *voluntatis*; de quo vide infra d. 13. q. 3. et Scholion. — Quoad questionem hoc loco tractatam recte observat Scotus (Report., hic q. 1.), quod «diversae sententiae forte possunt conciliari nec videntur contrariari nisi verbis». Quia tamen contrarii modi loquendi, quos doctores in hac questione adhibent, non parum influunt in solutiones aliarum de Trinitate questionum, que infra tractantur, iuvat hic aliquis de varis solutionibus huius questionis dicere. — S. Thom. (S. I. q. 41. a. 5.) secundae opinionis hic in corp. postea favens asserit, quod potentia generandi significat «in recto naturam divinam, sed in obliquo relationem», et in Comment. (hic q. 1. a. 1.) cum B. Albert. (hic a. 2.) affirmit, eam «esse quasi medium inter essentialis et personale». Hanc opinionem S. Bonav. dicti est «satis probabilem, et satis bene videntur sustineri posse», immo ipse in fine solutionis objectorum argumenta contra eam allata nititur solvere. — Hic positione di-

recte opponitur sententia Gulielmi Altissiodorensis (vel melius Altissiodorensis, quia nomen Latinum civitatis Auxerre est Altissiodorum vel Aulostiodorum) et Durand. (hic q. 1.), qui volunt, hanc potentiam dicere *solan relationem*. Dionys. Card. endem hanc sententiam attribuit S. Bonaventura ipsamque approbat his verbis: «Videatur verior, quod potentia generativa dicatur pure ad aliquid... cum enim dicitur generativa potentia, complexum hoc sumitur in virtute unius dictio[n]is aut nominis; ideo quantumcumque potentia secundum se dicitur absolute, tamen ex tali limitatione et contradictione sumitur respective». Sed qui attente ponderat verba S. Doctoris, hic et in dubio circa terminum 5. 6. 7. scripta, iam perspicet, ipsum medium quandam viam eligere. Hac eius sententia clarius appetet ex anecdoto Prologo Seraphici ad II. Sent., ex quo supra. d. 3. p. II. a. 2. q. 1. in Schol., iam aliquid excipiimus, et nunc prosequimur: «Similiter nec in alio, scilicet in potentia generandi, discordavit ab ipso. Quod idem Magister d. VII. innuit, potentiam generandi esse dictum secundum substantiam, et quod alii dicunt, esse dictum secundum relationem et esse proprium, non est controversia, immo utrumque verum est, si quis standat. Nam si *divisionem* loquimur de potentia generandi, secundum quod significatur per haec duo nomina, sic, cum nomen potentiae de se sit essentiale et nomen virtutis generativa sit personalis, dicit essentiam vel naturam ut in persona. Si autem loquimur de eo quod per illa duo vocabula significatur, ita quod *connectantur* in *unius vocabuli intellectum*, tunc, cum nihil aliud sit potentia generandi quam fecunditas potentiae, et fecunditas in producendo personam aliquam omnino sit dictum secundum relationem nec sit commune, sed proprium, sic absque dubio *potentia generandi* vel *posse generare* dicitur secundum relationem. Et sic patet quod utraque istarum opinionum est vera, nec una repugnat alteri. Sed hanc sententiam magis appro-

¹ Fide mss. et ed. I pro *et substituimus od*, quod perfecte correspondet dictu[m] in fine corp.

² Reliquum cum Vat. *quod*, licet plurimi codd. habeant *quia*, sed minus bene.

³ Vat. cum cod. cc *Item*, et poulo infra post *essentialiter* ut addit *divinitatis*, sed contra alios codd. et ed. I.

⁴ Plures codd. ut AISTVY aa omissunt *incarnatus* et *huiusmodi*.

S. Bonav. — Tom. I.

⁵ Cod. I addit *quando scilicet potentia se habet determinata ad unum actum, ita quod non ad alium*.

⁶ Vat. praeter fidem mss. et ed. I addit *et*.

⁷ Dist. 9. q. 2, imprimis ad 3. 6. et d. 26. q. 1. 3.

⁸ Codd. PQ *omnia pro cetera*; cod. V *patet solutio ad omnia obiecta*.

baxi, quia plus attingit ad veritatem rei; licet ad *plenum veritatis expressionem utramque oportent sustinere*. In his igitur et aliis verbis Magistri adhaerens debita servata reverentia [de-sunt aliqua verba] et proposuli et propone iuxta tenetum ingenii et paupertatem scientiae in his, in quibus potero, sustinere, his tantum exceptis, in quibus magis communiter non sustinatur, immo communis opinio tenet contrarium. Haec autem sunt octo, ita quod in quolibet libro sunt duo et cetera.

Secundum haec explicacionem essentia et proprietates personae constituant *principium quo productionum totale*, et quidem sic, ut essentia sit quasi fundamentum et initium, proprietas vero ratio completi et quasi formalis, sive ut Richardus a Med. (hic q. 1.) dicit: « Potentia generandi in divinis dicit *quid* et *ad aliquid*, formalis tamen ad *aliquid* videtur significare ». Consentaneum Petrus a Tar. (hic q. 1. a. 2.), Alex. Ital. (S. p. 1. q. 42. m. 3. a. 2. ad ult.). Nec Henr.

Gand. (S. a. 54. q. 8. n. 27. et Quodl. 3. q. 14.) et ipse Scutus alter sciencie videntur, licet hic sub aliis distinctionibus respondeat. Et cum etiam S. Thom. docet, potentiam generandi importare tum essendam tum relationem, liquet, eos non dissentire nisi in questione, quid per prius intelligi debet. Ceterum solutio S. Bonaventurae cohæret cum principiis, quae infra d. 27. p. 1. q. 2. diffusa defendit.

II. Valde notabilis est doctrina Seraphici (ad. 1.) de quadruplici genere divinorum nominum. Haec summa sunt ex Alex. (loc. cit. a. 1.).

III. In solutione argumentorum a solito ordine receditur. Ut nempe opinionem Magistri defendat, S. Doctor argumenta pro propria sua sententia secundo loco adducta solvere nititur. Ordinem solutionum indicant postillæ marginales. Auctoribus iam laudatis adductarunt: B. Albert., de hac et seq. q., S. p. 1. tr. 7. q. 30. m. 4. — Egidius R., hic l. princ. q. 2. — Biel, hic q. 1. 2.

QUAESTIO II.

Utrum potentia generandi sit in Filio.

Secundo quaeritur, utrum potentia generandi sit in Filio; et quod sic, videtur *auctoritatibus et rationibus*.

1. Primo sic: Hilarius nono de Trinitate¹ dicit: « Filius habet in se naturaliter naturam gigantem »: ergo natura in Filio est nata generare.

2. Item, Augustinus in libro contra Maximimum²: « Neque enim non potuit Filius generare », sed duas negationes aequivalent uni affirmationi: ergo potuit generare.

3. Item, *rationibus* ostenditur sic: plus ordinatur generare ad generandi potentiam, quam ad potentiam spirandi; sed Pater generans Filium communicat ei³ potentiam spirandi: ergo multo fortius potentiam generandi.

4. Item, Filius est expressissima imago Patris: ergo tantum imitatur Patrem, quod non potest cogitari similius; sed si Filius cogitatur ut generans, magis cogitatur imitari: ergo si imitatur amplius, quam possit quis cogitare, ergo et in actu generandi.

5. Item, *per simile* videtur sic: maior communicatio et diffusio est in luce aeterna quam in luce creata; sed lux creata dat splendori potentiam producendi aliun, et sic procedendo; et si esset infinita virtus, produceret infinitos splendores: ergo etc.

6. Item, in generatione carnali pater non dicitur perfectum filium generare, nisi det ei potentiam

generandi: ergo pari ratione, immo multo fortius⁴, non erit Filius perfectus, nisi habeat potentiam ad id, ad quod Pater potest: ergo ad generandum. Aut si non est ita in divinis, tunc ego quaero rationem, quare de perfectione generationis aeternae non sic est communicatio potentiae generandi, sicut in generatione creaturae.

Sed contra: 1. Augustinus contra Maximimum⁵ Fundamenta dicit, « quod non oportuit Filium generare », sed si non fuit opportunum, nec conveniens; sed omne inconveniens in Deo est impossibile⁶: ergo impossibile fuit, Filium generare: ergo Filius non potest generare: ergo non habet potentiam generandi, quia omni potentia est potens ille qui habet eam: ergo etc.

2. Item, Anselmus in Prologio⁷: « Qui potest quod sibi non convenit, quanto magis illud potest, tanto magis adversitas et perversitas possunt in eum »: ergo cum Filio non convenient generare, si posset, potentia illa esset in eo miseria: sed nullam habet miserianam: ergo nec potentiam generandi.

3. Item, *ratione* probatur hoc idem sic⁸: omnne illud, in quo aliqua duo necessaria distinguuntur, si necessario convenit uni, impossibile est unquam convenire alii, sicut patet: si Petrus et Ioannes necessario differunt in albedine, et albedo convenit Petro, impossibile est, quod Ioanni conveniat; sed Pater et Filius sunt personaliter distincti, ita quod necesse est esse distinctos, et non est dare in quo

¹ Num. 51: Neque rursus corporali insinuatione Patrem in Filio praedicamus, sed ex eo eiusdem generis gentilam natum naturaliter in se gigantem se habuisse natum.

² Libr. II. c. 42. n. 3; vide supra lit. Magistri c. 1. circa medium; in quo texto aliqui cod. non pro *neque*, alii non potuit Filius non generare.

³ Suppelvimus ex antiquioribus mss. et ed. 1 ei, quod Vat. cum cod. ce minus bene omittit.

⁴ Vat. refragantibus mss. et sex primis edd., omittit et.

⁵ Vat. præter fidem mss. et ed. 1 *fortiori*, et paulo infra contra plurimos codd. et ed. 1 post ad id omittit ad. Mox pauci cod. ut 1 si cum ed. 1 habet pro potest.

⁶ Libr. II. c. 12. n. 3; vide supra lit. Magistri c. 4. circa medium.

⁷ Cfr. d. 2. q. 4. ad. 1.

⁸ Cap. 7: Nam qui haec potest, quod sibi non expedit, et quod non debet, potest, quae quanto magis potest, tanto magis adversitas et perversitas possunt in illum. — Sub nomine *adversitas* intelligitur hic non tribulatio (utpote quae sanctis est bonum), sed nocivum. — Vat. contra antiquos codd. et ed. 1 *hoc potest pro illud potest*.

⁹ Confusus Vat. et cod. ec sectionem emendavimus opere alliorum codd. et ed. 1 ponendo sic loco *sicut*, et paulo infra *sicut patet pro ut patet sic*. Plures codd. *aliqui* loco *aliqua*.

distinguantur¹ nisi in hoc, quod ille est generans, iste genus: ergo cum generare conveniat Patri, impossibile est, quod conveniat Filio: ergo Filius non potest generare: ergo non habet potentiam generandi.

4. Item, generatio Filii a Patre similis est expresse ipsi² generationi verbi a mente; sed verbum genitum non habet potentiam generandi aliud verbum, immo oportet, quod omne verbum immediate sit a mente: ergo si recte simile est Verbum increatum, non habet potentiam generandi, sed generandi potentia est in solo Patre.

3. Item, fiat argumentatio Augustini³ ducens ad impossibile. Si Filius habet potentiam sive posse generandi, ponatur quod generet; quaero de secundo similiter; et si non est stare in primo, oportet ponere infinitos filios, quia qua ratione non statur in primo, ergo nec in aliquo: ergo si est stare — quia hoc⁴ repugnat divinae completioni — sed quia ratione statur in aliquo, statur in primo: ergo primus non habet potentiam generandi.

6. Item, fiat argumentatio Richardi⁵: si generaret Filius alium filium: ergo cum filius genitus magis attineat patri quam avo, secundum hoc non esset ibi summa et aequalis connexio: ergo nec summa et aequalis dilectio⁶: ergo nec perfecta beatitudo: quae omnia tanquam summe impossibilia resipuit pia fides.

CONCLUSIO.

*Pater potentiam generandi non communicat Filio,
quod duabus rationibus probatur.*

RESPONDEO: Opinio aliquorum est, quod in Filio Opinio quo-
rumdam. est potentia generandi, sed non generat. Hoc autem non est, quia non potest, sed quia non convenit ei.⁷ Et ponunt simile in creaturarum productione sive creatione. Deus potest infinitas creaturas producere;

¹ Ex plurimis codd. et ed. I substitutis distinguantur prodistinguntur.

² Vat. praeter fidem mss. et sex primarum edd. omittit ipsi.

³ Libr. II. contra Maximin. c. 12. n. 3; vide in lit. Magistri c. 4. circa medium. — Paulo infra plures codd. ut AFGH1K WY etc. cum ed. I queramus loco quoqua.

⁴ Locus difficilis et fortasse corruptus. Subintellige: ponere infinitos filios, sive potius: non stare in aliquo; ideoque particula *qui* in hac sua positione non directam rationem, sed potius praeconditionem respectu propositionis conditionalis *si est stare* indicat, quod hac meliore positione appetat: ergo — quia hoc repugnat divinae completioni — si est stare. — Cod. Z ergo necessaria est stare. Paulo infra post *completioni* ex mss. et ed. I adiecit sed.

⁵ Libr. V. de Trin. c. 10. seqq. et VI. c. 2. seqq. — Vat., obnitibus mss. et ed. I, post *Richardi*, addit ut et paulo infra praeter fidem antiquiorum codd. et ed. I nec non operum Richardi (VI. de Trin. c. 6.) loco *patri quam avo* ponit ad *patrem quam alius*.

⁶ Sequimur cod. O, dum alii codd. et edd. legunt distin-

sed quod non producit, hoc non est ex impotentia, sed quia non convenit ei; sic et in proposito.

Sed contra: Ponatur tune, quod illa potentia, Reprobatur, quae est in Filio ad generandum, ducatur in actum; constat quod Filius generabit Deum aeternum: ergo aliquid poterit⁸ incipere habere esse et esse aeternum; hoc autem est impossibile et non intelligibile.

Propterea⁹ dicendum, quod Pater non communica^{Conclusio.} cat Filio posse generare propter duo. *Unum* est, quia non potest, *aliud*, quia non debet.

Ratio autem, quare non potest, haec est: quia *Ratio 1.* fecunditas ad generandum est in Patre, quia principium, et ideo principium, quia primum. Impossibile autem est, quod primum¹⁰ communicet alii primatum. Nam hic est oppositio in adiecto, quod persona producta sit prima. Quia ergo fecunditas ad generandum ex primitate Patri inerat, ideo non potest eam communicare Filio; et haec credo propriam esse rationem huius, sicut infra patet distinctione vigesima septima¹¹, ubi agetur, quare Pater generat.

Similiter non debet communicare, quoniam¹² in *Ratio 2.* emanatione divinarum personarum debet attendi *originalis distinctio* et *plenissima communicatio*: *originalis distinctio.*, quia necesse est, ea quae communicant in natura distinguuntur vel per *materiam*¹³, vel per *originem*. Per *materiam* distinguuntur personas est impossibile; quia ubi est talis modus distinguendi, est compositio et variatio et formae multiplicatio, quae omnia Deo repugnant, qui est simplex et invariabilis et vere unum. Et ideo necesse est distinguiri per *originem* sive habitudinem: ergo per generare et generari: ergo si Filius potest generare, potest etiam non distinguiri. *Si tu dicas*, quod adhuc est distinctio, quia unus tantum Pater, aliis tantum Filius, aliis Pater et Filius; tunc ego oppono tibi, quod secundus filius possit generare eadem ratione, quia primus; et tunc duo essent, quorum uterque esset pater et filius.

Similiter propter *plenissimam communicatio-* *Plenissima communicationis.*

cetio, quod nec contextui nec argumentationi Richardi correspondere videtur.

7 Plerique codd. cum ed. I omittunt *ei*, quod tamen, sibi ipsi non constantes, paulo infra, ubi eadem proposicio recurrat, apponunt. Mox ed. I cum uno altero codd. *productum loco producit*.

⁸ Vat. cum cod. cc poterat, sed obstant antiquiores mss. cum ed. I.

⁹ Substitutus *Proplera loco Propter hoc fide antiquorum* mss. et ed. I, aliqui tamen mss. deinde addunt vel *hoc ad hoc*. Mox autoritate corundem mss. et ed. I posse generare posimus loco *potentiam generandi*.

¹⁰ Ita vetustiores codd. cum ed. I contra Vat. et cod. cc, qui habent *principium pro primum*, sed minus concine. Mox codd. inter se dissident; alii enim ut FGH1K cc ee legunt *nunc haec est*, alii ut PQ cum edd. 4, 5 *nunc hoc est*, alii denum cum Vat. et ed. I *nunc hic est*.

¹¹ Parte I. a. 1. q. 2.

¹² Faventibus mss. et ed. I, substitutus *quoniam pro quia*. Cod. R post *Similiter addit propter emanationem*.

¹³ Plurimi codd. cum ed. I hic et immediate infra *naturam loco materiam*, sed falso, ut ex contextu patet.

nem non debet communicare, quia multiplicatio superitorum secundum similem modum egrediendi non est nisi aut propter *defectum durationis*, sicut dictum est¹, in generabilibus et corruptibilibus, ut per successivam generationem perpetuetur esse, aut propter *defectum perfectae actionis*, ut fiat per plures, quod non potest² per unum. Sicut sunt factae plures stellae, quia non sufficeret una ad hoc quod faciunt omnes, sic etiam plures Angeli et plures animae ad implantandam illam civitatem et manifestandam Dei bonitatem, quam nec una anima nec unus Angelus poterat sufficienter manifestare. Cum ergo in Filiis Dei sit plenissima communicatio, quia totam infinitatem suanam dat sibi Pater, non fuit conveniens, quod communicaret Filio illam potentiam: et ideo fuit impossibile, quia inconveniens quodlibet in divinis est impossibile³.

Salutio op-
positorum.

1. Ad illud ergo quod obicitur in contrarium per anuctoritatem Hilarii, quod Filius habet in se naturam gignentem; dicendum, quod verbum illud est improrpium, et ex verbis impropriis non est argendum, sed magis eorum impropietas exponenda, ut Magister superius exposuit. Est enim sensus: habet in se naturam gignentem, id est naturam Patris gignentis.

2. Ad illud quod obicitur, quod neque⁴ non potuit; dicendum, quod Magister bene exponit, id est, non fuit ex hoc impotens. Unde secundum artem distingendum est, quando dicitur, Filius non potuit generare: quia non potest teneri *privative*; et tunc est sensus, non potuit, id est, impotens fuit; et tunc negatur potentia: et relinquitur aptitudo, sicut de truncato dicitur, quod non potest gradii, quia *aptus* natus est ad gradendum et non potest gradii⁵; hoc

modo non potest dici de Filio, quia non habet ad hoc aptitudinem; et in hoc sensu loquitur Augustinus. Alio modo non posse tenetur *negative*; et in hoc sensu concedendum est, quod Filius non potuit generare.

3. Ad illud quod obicitur: quod Pater communicat Filio potentiam spiravitam; patet responsio: quia cum Filius generetur, non potest habere primitatem respectu generationis; sed cum non spiretur, est inspirabilis; et ideo potuit habere primitatem et fidelitatem respectu illius; et sic patet quod⁶ non valet ratio.

4. Ad illud quod obicitur, quod Filius est expressissima imago etc.; dicendum, quod ideo Filius dicitur⁷ expressissima imago, quia reprezentat in omnibus, in quibus imago nata est reprezentare; sed imago sic nata est reprezentare, ut tamen ipsa non sit imaginatum; alioquin non esset imago. Si autem Filius reprezentaret in actu generandi, iam esset Pater: et ideo nec intelligibile ne possibile est, Filium generare sive in generatione Patrem imitari.

5. Ad illud quod obicitur de luce et splendore, dicendum, quod non est simile, quia lux non perfecta se multiplicat in primo splendore: ideo in pluribus facit quod non potest in uno.

6. Similiter et in filio carnali intelligendum; unde unus pater generat plures filios⁸. Haec tamen ratio non est principialis, sed illa quae dicta est supra⁹, quia in his inferioribus non est fecunditas per rationem primitatis, sed per rationem perfectionis. In Deo autem, quia est perfectissimum et primum, non tantum est per naturam perfectionis; quia tunc in omnibus personis esset, et status¹⁰ esse non posset; sed per rationem primitatis. Item rationes istae non procedunt per simile, immo magis per dissimile.

SCHOLION.

I. Haec quaestio intime cohaeret cum praecedenti. In responsu, dicitur: personas distinguiri per originem sive habitudinem. Hoc non disiunctive intelligi debet, sed sic: per originem cum relationibus inde resultantibus, cfr. infra d. 26. q. 3. et Scholion. — In solut. ad 2. verba: « et tunc negatur potentia et relinquitur aptitudo » etc. facile intelliguntur, si attenditur, quod oratio cum negatione privativa exponitur per duas propositiones, quarum una negat actum, altera ponit subiectum ex natura sua *aptum* ad actum. Si igitur verba: *Filius non potuit*, sumuntur privative I. e. ut *impotens*, tunc supponitur *primo*,

quod ex natura sua sit ad hoc aptus, et *dēinde* assuritur, quod hoc non potest actu. Cfr. S. Thom. et Richard., hic circa lit.

II. Cfr. Alex. Ital., S. p. I. q. 42. n. 3. a. 2. — Scot., Report, hic q. 2. (ubi expressis verbis solutionem Seraphici approbat). — S. Thom., hic q. 2. a. 1; S. I. q. 42. a. 6. ad 3. — B. Albert., hic a. 5. 10. 41. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 2. — Richard., a Med., hic q. 2. — Egid. R., hic 2. prime. — Henr. Gand., S. a. 54. q. 8. et a. 58. q. 1. — Durand., hic q. 3. — Dionys. Carth., hic q. 3. — Biel, hic q. 3.

¹ Dist. 5. a. 2. q. 1. — Vat. omittit *dictum*, sed obstante omnes codd. cum ed. 1.

² Supple cum cod. Z fieri, vel lege cum nonnullis codd. ut ASTV et ed. 1 potest unum. Vox ope mss. vetustiorum et ed. 1 substitutus *factae* loco *perfectae*. Cod. N cum ed. 1 sic pro *sicut*.

³ Vide supra d. 2. q. 1. ad 4. — Mox fide antiquiorum mss. et ed. 1 substitutus ergo loco *auteum*.

⁴ Adiecumus particularum *negae*, quae ex obiectione et contextu requiritur, pro qua cod. T ponit non; plurimi codd. particularum illam omnitem legentes *quod non potuit*, fortasse eo quod, sicut supra in obiectione notavimus, verba Augustini alio modo allegant, scil. *non potuit Filius non generare*; in qua lectione hic supplenda sunt verba *non generare*. Cod. T

paulo infra post *Filius* habet *non non potuit*; sed duplex negatio hic non ita necessaria videtur, sicut paulo supra.

⁵ Vat. cum cod. cc omittit verba *quia aptus* usque ad *gradi*, sed obstant antiquiores codd. cum ed. 1.

⁶ Nonnulli codd. ut bb ff cum ed. 1 *quare*.

⁷ Fide vetustiorum mss. et ed. 1 suppleximus *ideo* et loco *est* substitutus *dicitur*, ac paulo infra post *sed expunimus* *lumen*.

⁸ Antiquiores codd. cum ed. 1 omitunt *carnales*, quod Vat. cum cod. cc superflue addit.

⁹ Scil., prima in corp. huius questionis. — Mox post *perfectionis* codd. LO non male addicunt *tantum*.

¹⁰ Cod. K *principiatu*s loco *status*. In fine responsions cod. aa bb addunt *quia lux et pater producent diversum a se*.

Utrum potentia generandi et potentia creandi sint unica potentia.

Tertio quaeritur, utrum posse generare et creare sit¹ unicum posse; et quod non sit unicum, videtur.

1. Augustinus²: «Alio est Pater, alio est Deus»: ergo alio est generans, alio creans; sed potentia generandi est generans, potentia creandi est creans: ergo etc.

2. Item, potentiae distinguuntur per actus et actus per objecta³: ergo si generatio terminatur ad Deum et creatio ad creaturam, et haec sunt omnino diversa: ergo etc.

3. Item, potentiae plurificantur per subiecta, quoniam in pluribus potentibus⁴ plures sunt potentiae; sed potentia creandi est in Filio sive posse creare, in eo autem non est posse generare: ergo non sunt unum posse.

4. Item, quaecumque sic se habent, quod unum potest intelligi, altero non intellecto, et e converso, illa non sunt unum; sed posse generare potest intelligi, circumscripta potentia creandi; et e converso posse creare, circumscripta potentia generandi⁵: ergo etc.

Contra: 1. Unius potestis omnino simplicis unicū tantum est posse; sed⁶ Pater est potens omnino simplex: ergo unicū tantum habet posse; sed habet posse generare et posse creare: ergo illa duo sunt unicū posse.

2. Item, si posse est aliud et aliud⁷, cum posse generare respiciat personam, posse creare naturam: ergo natura et persona sunt duo: ergo nec natura de persona, nec e converso dicitur. quod est omnino falsum.

3. Item, si est distinctio inter posse generare et posse creare: ergo est ibi *ordo*. Quaero igitur, quid sit prius⁸ secundum rationem intelligendi. Et quod potentia generandi, videtur, quia est respectu aeterni, et aeternum ante temporale. Sed contra: intellectus communis est ante intellectum proprii; sed potentia

creandi dicit commune tribus, potentia generandi proprium Patris: ergo etc.

CONCLUSIO.

Potentia generandi et potentia creandi non secundum rem, sed solummodo secundum rationem intelligendi different.

RESPONDEO: Dicendum, quod posse generare et posse creare est⁹ posse unicum, tamen dupliciter dictum. Unum enim esse est in re esse Patrem et esse Deum, differens autem secundum rationem intelligendi; quia hoc¹⁰ est absolutum, cum dico esse Deum, illud relatum, cum dico esse Patrem. Similiter et in posse est intelligendum. Unde sicut essentia et persona unum sunt in re, tamen est¹¹ differentia rationis in intelligendo et in dicendo; similiter dicendum est de potentia generandi et creandi.

Et¹² sicut est ibi *differentia* non re, sed secundum rationem, ita est ibi *ordo* secundum rationem intelligendi. Unde secundum diversas comparationes habent alium et alium ordinem. Comparando enim posse creare et posse generare ad illud *cuivis* sunt; cum posse creare sit naturae, posse generare sit personae, et intellectus communis¹³ ante intellectum proprii; sic absque calumpnia prior est secundum rationem intelligendi potentia creandi. Comparando autem ad illud *ad quod* terminatur; cum potentia creandi respiciat temporale, potentia vero generandi aeternum; prior est secundum rationem intelligendi potentia generandi quam potentia creandi; et sic patent obiecta de ordine.

Concedendae sunt ergo rationes ostendentes, quod non differunt posse generare et posse creare differentia secundum rem sive secundum essentiam.

1. Ad illud ergo¹⁴ quod obicitur, quod alio est

Solutio
quaestio
ordinis.

Solutio op-
positiorum.

¹ Vat. hic et paulo post praeter fidem mss. et ed. I *sint*.

² Libr. VII. de Trin. c. 1. et 6. ac Serm. 4. in Psalm. n. 5. — Vat. contra antiquiores codd. *per Augustinum*; ed. I *dicere Augustinus*.

³ Aristoteli verba hac de re vide supra q. 1. fundam. 2.

⁴ Ita antiquiores codd. cum ed. I, sed Vat. cum cod. cc *quia in pluribus subiectis*.

⁵ Mutilam lectionem Vat. et cod. cc, qui omitunt verba et e converso usque *generandi*, restauramus ope aliorum mss. et ed. I.

⁶ Adiecinus ex vetustioribus mss. et ed. I minus bene omissum *sed*.

⁷ Cod. bb satis bene *si posse creare et posse generare est aliud et aliud posse*.

⁸ Plurimi codd. non ita bene nec cum subnexis cohacenter *principaliter*.

⁹ Vat. contra mss. *sunt*. Mox post enim nonnulli codd. ut CRS omitunt *esse*.

¹⁰ Vat. contra fere omnes codd. et ed. I *quod pro hoc, et paulo infra idem est loco illud*.

¹¹ Codd. inter se non convenient; alii ut AFGHKMTV cum ed. I pro *tamen est* habent *cum*, alii cum Vat. exhibent textum nostrum, cod. R *tamen differunt ratione*. Mox post rationis nonnulli codd. ut ATX etc. cum ed. I addunt particulae *et*.

¹² Fide mss. et sex primorum codd. supplevimus *Et*. Mox pauci codd. ut HK post rationem habent *intelligendi, ita*.

¹³ Faventibus plurimis codd. et ed. I, expuximus hic additum *est*.

¹⁴ Ex vetustioribus mss. et ed. I adiecinus *ergo*.

Deus, alio Pater; dicendum, quod Augustinus loquitur de, alio et alio aletate rationis, et non rei. Et intelligitur aletas rationis per illum modum, quo supra dictum est distinctione quinta¹, ubi quaeritur, utrum essentia generet.

2. Ad illud quod obicitur, quod² potentiae distinguuntur per actus etc.; dicendum, quod verum est hoc de illis actibus, qui habent completionem ab obiectis; sed non sunt sic actus divini. Unde quamvis creatura et Filius omnino differant, attamen generatio et creatio idem sunt, sicut essentia et persona. Deus enim in agendo non completerat ab obiecto, quia se ipso agit.

3. Ad illud quod obicitur, quod potentiae plurificantur per subiecta; dicendum, quod istud verum

est de subiecto proprio; sed Filius non in quantum *Filius* est subiectum potentiae creandi, sed in quantum *Deus*. Et constat, quod natura divina non facit numerum cum Patre; ita nec potentia respiciens naturam cum potentia Patris.

4. Ad illud quod ultimo obicitur, quod unum potest intelligi sine altero et e converso; dicendum, quod aut loqueris quantum ad³ *significatum*, aut quantum ad *connotatum*. Si quantum ad *connotatum*, verum dicis, quod creatura potest intelligi, non intellecta persona Fili, et e converso. Si quantum ad *principale significatum*, dicis⁴ falsum; impossibile est enim, intelligi potentiam generandi sine potentia creandi, sicut impossibile est intelligere personam sine essentia.

SCHOLION.

1. De differentia inter essentiam et personam cfr. infra d. 33, q. 2, et Scholion. — Ad verba in solut. ad 3: « Verum est de subiecto proprio », notandum, quod distinguuntur subiectum proximum et adaequatum aliquius potentiae et remotum. Subiectum proximum sive primarium potentiae divinae creative est unicum scil. essentia divina. Et axioma: potentiae plurificantur per subiecta, non oportet quod sit verum, quando agitur de subiecto remoto, quod est persona divina.

II. Hanc quæsitionem alii antiqui Scholastici non nisi breviter tractant. Ipsam tangit S. Doctor infra d. 20. a. 4. q. 4. — Alex. Hal., S. p. I. q. 20. m. 1. et 2. — S. Thom., hic q. 1. a. 3; de Potent. q. 2. a. 6. — Petr. a Tar., hic q. 3. a. 1. — Richard. a Med., hic q. 4. — Egid. R., de hac et seq. q. hic 1. princ. q. 3. — Dionys. Carth., hic q. 2.

QUESTIO IV.

Utrum posse generari et posse creari sint univocum posse.

Ultimo quaeritur, utrum posse generari et posse creari sint⁵ posse univocum. Et quod non, videtur:

1. Quia quamvis idem sit generare et creare quantum ad principale significatum, aliud tamen est generari et creari, sicut Creator et creature: ergo cum non habeant⁶ esse univocum creature et Creato: ergo etc.

2. Item, creatio dicit egressum et mutationem, generatio vero omnem excludit mutationem: ergo cum posse creari importet potentiam transmutandi, posse generari non, cum potentias differant in sua generalitate in potentia transmutandi⁷, et in hac non convenienter: ergo in nulla.

3. Item, omne distribuit terminum pro omnibus, quae univocantur vel analogantur in illo⁸; sed cum dico *omnipotens*, non fit distributio pro illo, quod potest generare, quia tunc Filius non esset omnipotens: ergo manifestum est, quod utrumque posse nec est univocum nec analogum; alioquin omnipotencia non convenit Filio.

Sed contra: 1. *Res* est commune ad fruibile et utilibile: ergo cum aequalis ambitus vel maioris sit possibile quam *res*, et non sit maior differentia inter generatum et creatum⁹ quam inter fruibile et utilibile, pari ratione possibile sive posse est commune ad utrumque.

2. Item, in aeternis non potest esse multiplicitas

¹ Art. 1. q. 1.

² Vat. præter fidem mss. et ed. I omittit *quod*. — Primum sequens proposito intelligitur de illis actibus, qui causantur aliquo modo ab obiectis, sicut in intellectione nostra.

³ Cod. Z propter subnexa non incongrue addit *principale* i. e. quod primo et per se significatur, exclusa omni connotatione.

⁴ Antiquiores codd. ut AFGHKS W etc. vel omittunt *dicis*, quod hinc certe est supplendum, vel cum ed. I loco ipsius ponunt *est*.

⁵ MSS. plurimi cum sex primis edd. sit.

⁶ Val. obninetibus multis codd. ut HISTWZ aa etc. et ed. I, minus apte *habeat*.

⁷ Cfr. Aristot., V. Metaph. text. 17. et IX. text. 2. (IV. c. 12. et VIII. c. 1.), ubi species potentiae recensentur et pro ge-

nere sarum proximo, in quo omnes convenient, assignatur, quod sint principium motus aut transmutationis.

⁸ Aristot., V. Metaph. text. 31. (IV. c. 26): Quorum quidem non facit positio differentiam *omne* dicitur. Cfr. Petr. Hispan., Summula, tract. de Distributione. — Mox antiquiores codd. cum ed. I *generare*; Vat. et cod. cc non bene *generari*. Agitur quidem de generatione passiva, sed argumentatio incipit a potentia activa, importata in vocem *omnipotens*, et recte inferitur, si potentia activa generandi non cadit proprie sub omnipotencia, tunc et generatio passiva non cadit sub *omnia* quæ potest: ergo etc.

⁹ Fide veteriorum mss. et ed. I substituimus *creatum* pro *creataram*.

nec diversitas: ergo cum posse creari et posse generari ab aeterno ante conditionem creaturae fuerint, ergo non¹ habent multiplicationem in ipsa potentia.

3. Item, cum dico: creatura potest creari, nihil dico² creatum; quia illud vere dicitur de eo quod omnino nihil est, sicut de anima antichristi: ergo solum dico potentiam agentis; sed potentia Dei est unica, non habens aliquam multiplicitudinem: ergo eius posse univocum est ad posse creari et posse generari.

CONCLUSIO.

Posse generari et posse creari quoad principale significatum re idem sunt et univoce dicuntur, quoad connotatum vero analogice.

RESPONDEO: Dicendum, quod cum dico posse creari et posse generari, dico principale significatum et dico connotatum. Quantum ad principale significatum, dico, quod posse creari idem dicit re, quod posse creare, differens solum³ modo loquendi vel dicendi: quia quod dicitur per modum actionis per posse creare, dicit posse creari per modum passionis. Quantum vero ad connotatum dicit effectum in creatura.

Quando⁴ ergo comparantur posse creari, et posse generari, si comparantur ratione *principalis significati*, dico, quod non tantum est univocum, immo etiam unicum, ut visum est⁵, aliter tamen

et aliter intellectum et enuntiatum, sicut posse generare et posse creare. Si autem ratione connotati comparantur, sic concedo, quod est *analogum*, ^{Couclusio 2.} sicut hoc nomen *res* ad fruibilias et utilibilia. Quamvis enim Creator et creatura non habeant commune univocum, habent tamen analogum.

Notandum tamen, quod duplex est *analogia*: ^{Duplex analogia.} *quaedam*⁶ per reductionem ad *unitatem naturae* secundum prius et posterius; et haec potest esse comparando creaturam ad creaturam, et in hac signum⁷ distribuit pro omnibus contentis, nisi sit distributio restricta ex additione, vel ex usu sive modo loquendi, sicut dicitur distributio accommoda⁸, ut si dicatur: caelum tegit omnia. *Alia* est analogia per reductionem ad *unitatem similitudinis proportionalis*, non naturae; et quod sic analogatur non est inter alia, sed super alia⁹. Unde distributio proprie per illo non distribuit, nisi sit extensa. Unde Deus non est ens inter omnia, sed super omnia.

Et hinc est, quod omnipotens non distribuit pro potentia generandi proprie accepta distributione, nisi fiat quaedam extensio, et ex illa per consequens fiat quaedam appropriatio circa suppositum. Unde *proprie* omnipotens convenit tribus, quia non distribuit¹⁰ pro potentia generandi; *appropriate* autem, secundum quod fit ampliatio ex parte signi, solius est Patris.

Ex his patent omnia obiecta; procedunt enim per diversas vias, ut patet intuenti.

Potentia generandi non edat sub omnipotencia.

SCHOLION.

I. Ut subtilis haec quaestio, quae a paucis antiquis Scholasticis tractatur, recte intelligatur, attendendum est, quo sensu S. Doctor accipiat locutionem: *posse creari*. Non sumitur in sensu *passiva* potentiae, quae est ex parte creaturae, sed in sensu *activa* potentiae, quae est in Deo, ut patet ex ult. arg. Ratio huius modi loquendi explicatur infra d. 42. q. 4, ubi S. Doctor inter alias haec habet (ad 2.): «*mandatum creari*, quantum dicat potentiam per modum passionis, tamen secundum rem non dicit nisi potentiam activam, quia ante mundi creationem nihil est nisi potentia activa.» Item (ad 1.): «Possibile potest dici denominative a potentia passiva vel activa; et quia in Deo proprie est potentia activa, ideo dicitur possibiliter secundum quod ab illa denominatur, non secundum quod a passiva». Hanc sententiam probat in corp. Cfr. etiam Alex. Hal., S. p. I. q. 20. m. 2. et 3., et S. Thom., I. Sent. d. 42. q. 2.

a. 2. Certe res creabilis ante suam creationem nihil omnino est nec habet, ergo nec potentiam passivam; unde solummodo denominatione extrinseca i. e. cum respectu ad primam causam, attribuitur ipsi *posse creari*.

II. His suppositiones S. Doctoris sunt manifestae: 1. Posse *creari* et posse *creare*, licet differente grammaticaliter, non different in re, si attenditur principale significatum, quod est creatrix essentia divina. — 2. Posse *creari* et posse *generari* ratione *principalis significati* sunt univoca, immo unicum. «Nam ipsa divina substantia sub ratione, qua communiciabilis, est per generationem, est potentia, qua Filius potuit generari», Richard. (hie q. 3.). — 3. Posse *generari* et posse *creari* ratione *connotati* non habent aliquid commune nisi analogum, cum primum connotet Filium aeternum, secundum vero creaturam.

¹ Cod. W nec.

² Vat. cum cod. cc contra ceteros codd. et ed. I dicit; cod. I *creaturem posse creari, nihil dico esse creatum*. Paulo infra post *sicut* cod. M addit est.

³ Fide mss. et ed. I expunimus hic additum *in*; aliqui codd. *solo pro solum*. Mox Vat., *refrangentibus* mss. et ed. I, dicitur *per loco dicit*.

⁴ Mendoza lectio Vat. *Quo modo pro Quando* castigatur ex mss. et ed. I.

⁵ Paulo supra; vide etiam quaest. praeced.

⁶ Vat. cum cod. cc praemitit est, quod tamen abest a ceteris mss. et ed. I.

⁷ Id est *omne*; quod ideo vocatur *signum*, quia per ipsum indicatur, quantum aliis terminus valeat.

⁸ Vat. praeter fidem antiquiorum mss. et ed. I *accommodata*, et paulo infra *proportionis* loco *proportionalis*. Pauci codd. regit pro *tegit*, sed incongrue et contra Petr. Hispan. Summulati tract. de Distributione. — Mox post *naturae* codd. aa bb addunt *ut Creatoris ad creaturam*.

⁹ Ex vetustioribus mss. et ed. I supplevimus *sed super alia*, et paulo infra, consentientibus omnibus mss. et ed. I, 2, 3, 6 adieciimus *sed super omnia*.

¹⁰ Cod. M X addunt *proprie*.

III. Quidam analogiam in genere cir. supra d. 1. dub. 5. et ibid. a. 3. q. 1. ad 1. ac Scholion. Duplicem analogiam distinguunt textus; prima species est quae fit per reductionem ad unitatem naturae; secunda per reductionem ad unitatem similitudinis proportionalis. Circa primam speciem haec notamus. In quoque genere rerum creatorum est unum, quod sic est mensura aliorum, ut unumquodque in tantum habeat perfectio- nem sue naturae, in quantum plus minusve ad hanc mensuram accedit. In prima hac specie analogiae «signum distributivum (v. g. omnis) distribuit pro omnibus contentis» i. e. applicat conceptum termini ad omnia et singula sub ipso comprehensa. Sed hoc non valet quoad secundam speciem. Secunda

species sive analogia proportionalitatis declaratur in textu. Ex hoc principio S. Doctor deducit, quod potentia generandi in Deo non comprehendatur proprie sub omnipotenti (in corp. et dub. 1. 2.). Idem docent: Alex. Hal., S. p. l. q. 21. m. 1. a. 3. — Scot., Report., I. Sent. d. 20. q. 2. — B. Albert., hic a. 3. — Petr. a Tar., hic q. 3. a. 2. — Egid. R., I. Sent. d. 20. princ. 1. q. 1. et 2. — Dionys. Carth., hic q. 3. — Consentit etiam S. Thom. I. Sent. d. 20. q. 1. a. 1; S. I. q. 42. a. 6. ad 3; tamen de Potentia q. 2. a. 5. alter loquitur. Videtur autem, quod solus modus loquendi sit diversus.

IV. Quodam conclusionem cfr. Alex. Hal., S. p. l. q. 20. m. 1. et 2. — B. Albert., hic a. 4.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista incidentur dubitationes circa litteram, et prima est de solutione ista Magistri, qua dicit, quod non sequitur: *Pater potest generare, quod non Filius*; et respondet, quod posse generare non est posse aliquid subiectum divinae potentiae. Sed hoc non videtur solvere, sed aggravare argumentum. Tunc enim, cum posse generare² sit posse maximum, videtur quod minus inconveniens sequatur, et magis derogetur potentiae Filii, si in hoc deficit, quam si in subiectis³ divinae potentiae.

RESPONDEO: Dicendum, quod Magister bene solvit. Potentia enim Patris habet comparandi ad inferiorius et ad aequale, sed ad superioris non, cum careat superiori. Cum comparari ad *inferius*, tunc est potentia essentialis et essentialiter retenta, quia connotat respectum⁴ in creatura; et respectu talis potentiae inconveniens esset, quod aliquid posset Pater, quod non posset Filius, quia tunc differunt per essentiam. Cum autem comparatur ad *aequale*, ut ad personam, tunc trahitur ad personam; et tunc nullum inconveniens est, si aliqua proprietas personalis est in Patre, quae non est in Filio. Ideo non sequitur, quod aliqua potentia sit in Patre, quae non sit in Filio⁵.

DUB. II.

Item dubitatur de hoc quod dicitur, quod *generatio Filii non est de omnibus*. Videtur enim Richardus de sancto Victore⁶ dicere contrarium, qui dicit, quod quia omnipotens est, excusari non potest,

quoniam Filium generavit: ergo generatio Filii continetur sub omnipotenti: ergo Filius inter *omnia* continetur et est.

RESPONDEO: Dicendum, quod, sicut dicit Magister, generatio Filii non continetur sub omnipotenti, nisi acciperetur omnipotentia per appropriationem. Et quod dicit Richardus non intelligitur⁷, tanquam Filius sit *inter omnia*, sed tanquam *ante omnia*; unde arguit a posteriori. Si enim emanatio naturae secundum rationem intelligenti praecedat emanationem secundum rationem voluntatis, nunquam Deus esset potens producere creaturam per voluntatem, nisi etiam produxisset Filium per naturam.

DUB. III.

Item videtur male dicere, cum dicit, quod esse Patrem non est esse aliquid; quia cum inter *aliud* et *nihil* non cadat medium, si non est esse aliquid: ergo est esse nihil⁸.

RESPONDEO: *Esse aliquid* dicitur dupliceiter: vel communiter ad essentiam et personam; et sic non cadit medium, et in hoc sensu esse Patrem est esse aliquid; *alio modo*, prout trahitur⁹ ad essentiam; et sic cadit inter esse aliquid et esse nihil medium, scilicet esse aliquem; persona enim praedicatur ut *quis*, non ut *quid*¹⁰.

DUB. IV.

Item queritur de ista illatione Magistri: Spiritus sanctus potuit esse Filius, ergo potuit mutari, et potuit ibi: *Sicut enim nasci potuit, potuit esse Filius etc.* Videtur ista illatio non valere, quia in creaturis, ubi

¹ Supple hic et paulo infra cum codd. X dd. *potest*.

² Val. confuse et contra antiquiores codd. et ed. I *Cum loco Tunc*, et deinde prosequitur: *enim generare eum posse sit posse etc.*

³ Val. falso pro *in subiectis ponit eum generare Filium* esset aliquid subiectum et contra omnes codd. cum ed. I, qui in eo tantum dissident, quod nulli ut AFGHMRST etc. post quam minus bene omittunt si. Cod. O si enim in hoc deficit, plus deficit, quam si deficit in subiectis.

⁴ Praeter fidem mss. et odd. 1., 2., 3. praemittit Val. effetum seu, et paulo ante ponit *tenta pro retenta*.

⁵ De hoc et sequenti dubio vide hic q. 3. et 4. cum Scholii.

⁶ Libr. III. de Trin. c. 4: *Sed qui absque dubio omnipotens est, per impossibilitatem excusari non potest.*

⁷ Aliqui codd. *intelligunt*; codd. HIO *intelligas*. Paulo infra ex antiquioribus mss. et ed. I post *arguit* substitutus a pro ex.

⁸ Ita mss. cum ed. I, sed Val. si Pater non esset aliquid, ergo esset nihil. Resp. *Dicendum quod esse etc.*

⁹ Plerique codd. ut AFGKTVUY etc. cum ed. I *contrahitur*.

¹⁰ Plura vide infra d. 23. a. 1. q. 3.

magis differt relatio a supposito, potest dici, quod¹ similis potest esse alteri dissimili sine sui mutatione: ergo cum filatio et spiratio sint relationes, par ratione Filius poterit esse Spiritus sanctus, et e converso sine mutatione. *Item*, omne mutabile est aliquid praeter illud, secundum quod mutatur, ut si non *album* fiat *album*, est aliud quam albedo: ergo si intelligatur Spiritus sanctus mutari, si generetur, tunc aliud esset in eo *generatio*, aliud *ille qui generatur*; sed hoc falsum: ergo etc.

RESPONDEO: Secus est in relationibus creaturae et Dei: quoniam relationes in creaturis non dant relativis existere; unde sine illis potest res esse et cum illis, in divinis autem dant personis *existere*; et ideo si in personis intelligatur, quod proprietas² insit hypostasi, intelligitur esse hypostasis, et similiiter, si intelligitur non inesse, intelligitur hypostasis non esse. Cum ergo Spiritus sanctus non possit simul spirari et generari — quia quamvis una persona possit duobus modis producere, tamen una persona non potest nisi uno modo produci — sequitur de necessitate: si potest Spiritus sanctus esse Filius vel potuit, potest non esse Spiritus sive non spirari; et si potuit non spirari, potuit non esse; et iterum si potuit generari, potuit esse: et ita potuit fieri de ente non ens et de non ente ens, ac per hoc mutari.

Et sic³ patet ultimum, quia non dicitur mutari propter diversificationem proprietatum circa idem suppositum, sicut est in mutatione naturali, sed propter corruptionem et inceptionem eiusdem. *Nee* est illud simile: Pater potest generare et spirare sine sui mutatione: ergo Spiritus sanctus⁴ generari et spirari; quia non est inconveniens, unum principium pluribus modis producere, sed unum principiatum pluribus modis produci est impossibile et incompossibile; et ideo patet illud.

DUB. V.

Item videtur falsum dicere, cum dicit: *Pater non est potens nisi natura; eius enim potentia est essentia*, quia secundum hoc *generare*, quod nullo modo est essentiae, nullo modo esset potentiae.

RESPONDEO: Quamvis potentia, absolute considerata, sit idem quod essentia, tamen potentia, quia non est nomen adeo abstractum sicut essentia, trahitur ad personam. Unde potentia generandi non

dicit naturam divinam simpliciter, sed naturam ut in tali persona, scilicet innascibili; ideo non est simile de hoc nomine *essentia* et de hoc nomine *potentia*⁵.

DUB. VI.

Item videtur male dicere ibi: *Aliam signifies potentiam, qua Pater potest gignere* etc.; quia potentia divisio sufficiens est per *activam* et *passivam*⁶; sed *posse gignere* dicit potentiam *activam*, *posse gigni* potentiam *passivam*: ergo non potest alia potentia significari. *Si tu dicas*, quod *generare* non est agere proprie, similiter nec *generari* pati; *obiicitur*, quod potentiae distinguuntur per actus⁷; sed aliud est gignere et aliud gigni: ergo alia est potentia huius et illius.

RESPONDEO: Ista distinctio, quam ponit Magister de potentia gignendi active et passive, fundatur super hoc, quod potentia potest considerari secundum id *quod est*; et sic dicit naturam, et sicut una natura est in generante et genito, sed alio et alio modo, sic eadem potentia. Potest iterum considerari secundum id *ad quod est*; et sic dicit modum existendi naturam in persona in comparatione ad alium, qui est principium vel principiatum. Et sic, cum diversi modi sint, diversae dicuntur proprietates *posse generare*, et *posse generari* et distinguuntur secundum actus personales; sed primo modo non.

Potentia
consideratur
dupliciter.

DUB. VII.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *Filius habet potentiam, qua potest esse Filius sive qua potest gigni*. Videtur enim dubium vel falsum, quia *gigni* omnino est a *gignere*, et *gignere* est a potentia Patris: ergo et *gigni*.

RESPONDEO: Sicut potentia gignendi in Patre non dicit nisi naturam in persona ut natam ex se producere aliam, sic potentia gignendi in Filio non dicit nisi naturam⁸ in persona ut natam produci ab alia; sicut enim hypostasi Patris convenient generare, sic hypostasi Filii convenient generari. Nec valet quod obiicitur in contrarium. Nam omne quod habet Filius, sive essentiale sive personale, habet a Patre. Ideo quamvis ipsum gigni sit a potentia Patris, non excluditur tamen⁹, quia potentia gignendi passiva sit in Filio. Sed illa potentia non

¹ Vat. praeter finem mss. et ed. I addit *idem*.

² De varia acceptione huius nominis *proprietas*, quatenus scilicet convenit cum relatione et ab ea distinguuntur, sicut et de relationibus in Deo vide infra d. 26. per totam. — Codd. hoc loco inter se non convenient; aliqui enim ut X cc post *ideo si omittunt in personis*, e contra cod. T cum ed. I addit *divinis*; mox post *esse* multi codd. cum edd. 1, 2, 3 omittunt *hypostasis*, quod cod. cc. interpunctione mutata, ponit loco *hypostasi*.

³ Plures codd. ut AGHIKSTWZ cum ed. I omittunt

S. Bonav. — Tom. I.

sic, et paulo infra fere omnes codd. cum ed. I contra Vat. diversificationem ponunt pro *diversitatem*.

⁴ Cod. dd addit *potest*.

⁵ Plura de hoc dubio, sicut et de duabus seqq. vide hic q. 2. et 3. ac apud Richardum, hic q. 3.

⁶ Vide Aristot., V. Metaph. text. 17. et ibid. IX. text. 2. (IV. c. 42. et VIII. c. 1.). ⁷ Vide supra q. 1. fundam. 2.

⁸ Aliqui codd. ut T cc modo positivo in *Filio dicit naturam*. Codd. bb post *persona* addit *Filiu*.

⁹ Codd. omittunt *tamen*.

est principium generationis, sed idoneitas personae sive hypostasis cum sua proprietate ad generari. Unde quod dicitur *posse gigni*, potentia potest intelligi *originaliter*, et sic est in solo Patre; vel *formaliter*, et sic ponitur esse in Filio; alio autem modo non.

DISTINCTIO VII.

PARS I.

CAP. I.

De veritate ac proprietate divinae essentiae.

Nunc de veritate sive proprietate, et incommutabilitate atque simplicitate divinae naturae vel substantiae sive essentiae agendum est. * Est itaque Deus, ut illi Augustinus in quinto libro de Trinitate², sine dubitatione substantia vel, si melius hoc appellatur, essentia, quam Graeci usum vocant. Scit enim ab eo quod est sapere dicta est sapientia, et ab eo quod est sciare dicta est scientia; ita ab eo quod est esse dicta est essentia. Et quis magis est quam ille, qui in Exodi tertio³ dixi famulo suo Moysi: *Ego sum qui sum. Et dices filiis Israel: Qui est misit me ad vos?** Ipse vere ac proprie dictur essentia, cuius essentia non novit praeteritum vel futurum. Unde Hieronymus ad Marcellanum⁴ scribens ait: «Deus solus, qui exordium non habet, verae essentiae nomen tenuit, quia in eius comparatione, qui vere est, quia incommutabilis est, quasi non sunt quae mutabili sunt. De quo enim dicitur *fuit*, non *est*; et de quo dicitur *erit*, nondum *est*. Deus autem tantum *est*, qui non novit *fuisse* vel *futurum esse*. Solus ergo Deus *vere est*, cuius essentiae comparatio nostrum *esse non est*».

Hic diligenter advertendum est, quomodo intellegi debent illa verba Hieronymi, scilicet: «Deus tantum *est* et non novit *fuisse* vel *futurum esse*», tanquam non possit dici de Deo *fuit*, vel *erit*, sed tantum *est*, cum de eo scriptum frequenter reperiamus: *fuit* ab aeterno, *fuit* semper, et *erit* in saecula, et huiusmodi; unde videtur, quia non est tantum dicendum de Deo *fuit*, *vel est*, vel *erit*. Si enim diceretur tantum *fuit*, putaretur, quod desierit esse; si diceretur tantum *est*, putaretur, quod non semper fuerit, sed esse cooperit; si tantum diceretur *erit*, puta-

retor non esse modo. Dicatur ergo, quia semper fuit, est et erit, ut intelligatur, quia nec coepit nec desilit nec desinuit nec desiuet esse. De hoc Augustinus super Ioannem⁵ ita ait: «Cum de sempiterna re proprio dicatur *est*, secundum nos bene dicitur *fuit* et *erit* et *fuit*, quia nunquam desilit; *erit*, quia nunquam deerit; *est*, quia semper est: non praeterit, quasi quod non maneat; non orietur⁶, quast quod non erat. Cum ergo nostra locutio per tempora varietur, de eo vero dicuntur verba cuiuslibet temporis, qui nullo tempore defuit vel deest vel deerrit; et ideo non est mirum, si de Spiritu veritatis Veritas loquens dixit per futurum: *Quaecumque audiet loguetur*⁷; *audiens*, scilicet ab eo a quo procedit. Audire illius est scire, idem etiam⁸ esse. A quo ergo est illi essentia, ab illo audienda: id est scientia, quae non est aliud quam essentia. *Audit* ergo dixit de eo quod audivit et audit, id est, quod semper seivit, scit et sciet». Ecce hic dicit Augustinus, verba cuiuslibet temporis dicti de Deo, sed tamen⁹ proprio est. Illud ergo quod Hieronymus dicit, ita intelligendum est: non novit *fuisse* vel *futurum esse*, sed tantum *est*, id est, cum dicitur de Deo, quod fuit vel erit, non est intelligendum, quod praeteritum vel futurus sit¹⁰, sed quod existat simpliciter sine aliquo temporali motu. Licit enim verba substantiva diversorum temporum de Deo dicantur, ut fuit, erit, est, erat, non tamen temporales motus tunc¹¹ distinguunt, scilicet praeteritum vel futurum vel praeteritum imperfectum vel praeteritum perfectum vel praeteritum plus quam perfectum; sed essentiam sive existentiam divinitatis simpliciter insinuant. Deus ergo solus proprio dicitur essentia vel esse; unde Hilarius in septimo libro de Trinitate¹² ait: «Esse non est accidentis Deo, sed subsistens veritas et manens causa et naturalis generis proprietas.

¹ Vat. contra codd. et edd. 1, 3, 8 *sicre*.

² Cap. 2. n. 3. Cfr. etiam XII. de Civ. Dei, c. 2.

³ Vers. 44, ubi Vulgata: *Ego sum qui sum*. Ait: Sic dices etc. — Immediate ante Vat. contra codd. et edd. 1, 5, 6, 8 omittit *Moysi*.

⁴ Edi. 6, 7, 8 ad *Damascum*, attamen neutro in loco haec sententia ad verbum inventur, sed apud Isidorum, VII. Etymolog. c. 1. n. 4043, ubi in ed. Migne (Patr. lat. tom. 82.) recte observatur, locum istum potius confutatum esse ex Augustini et Gregorii variis locis, et primam partem, scil. usque ad *non sint*, sumtam esse ex August., VIII. de Civ. Dei, c. 14. — Vide etiam Rabanum, Comment. in Exod. libr. 1. c. 6. — In ipso textu Vat. cum cod. A et edd. 4, 5, 6, 7, 8 *tenet* loco *tenuit*, et mox cum edd. 1, 4, 7 *quasi non sint* pro *quasi non sunt*.

⁵ Codd. et ed. 1 omittunt *vel futurum esse*, et paulo infra cod. D cum edd. 1, 8 ponunt *de Deo pro de eo*.

⁶ In Vat. et cod. D nec non in edd. 4, 5, 6, 7 desiderant verba *nec desilit*.

⁷ Tract. 99. n. 45; est tamen aliqua differentia verborum in principio.

⁸ Fidei codd. et edd. 1, 2, 3, 8, 9, 10 necnon originali consentiente substitutus *orientur pro erit*. Paulo supra codd. cum edd. 1, 2, 3, 6, 8, 9, 10 omitunt contra contextum et *est*.

⁹ Ioan. 46, 13.

¹⁰ Codd. B C D E *est* loco *etiam*; cod. A *etiam est*.

¹¹ Codd. cum ed. 4 omitunt *tamen*.

¹² Vat. contra codd. B C D E et fere omnes edd. *praeteritum vel futurum sit*.

¹³ Vat. cum edd., excepta ed. 1, *esse pro tunc*. Paulo infra Vat. cum edd., excepta ed. 1, verbo *divinitatis praefigit suae*.

¹⁴ Nom. 41. — Paulo ante Vat. et aliae edd., dempta 1, addunt *suae post existentiam*.

CAP. II.

De incommutabilitate eiusdem.

Dei etiam solius essentia proprie incommutabilis dicitur, quia nec mutatur nec mutari potest. Unde Augustinus in quinto libro de Trinitate¹: « Aliae, inquit, essentiae vel substantiae capiunt accidentia, quibus in eis fiat vel magna vel quantacunque mutatione; Deo autem aliquid huiusmodi accidere non potest; et ideo sola substantia vel essentia, quae est Deus, incommutabilis est, cui profecto maxime ac verissime competit esse. Quod enim mutatur non servat ipsum esse; et quod mutari potest, etiam si non mutetur, potest quod fuerit non esse; ideoque illud solum, quod non tantum non mutatur, verum etiam mutari omnino non potest, verissime dicitur esse », id est substantia Patris et Filii et Spiritus sancti. Ideoque Apostolus loquens de Deo ait²: *Qui solus habet immortalitatem*. Ut enim ait Augustinus in libro primo de Trinitate³: « Cum anima quadam modo immortalis esse dicatur et sit, non diceret Apostolus: *Solus Deus habet immortalitatem*, nisi quia vera immortalitas incommutabilitas est, quam nulla potest habere creatura, quoniam solius Creatoris est ». Unde Iacobus ait⁴: *Apud quem non est transmutatio nec vicissitudinis obumbratio*. Et David: *Mutabis ea, et mutabuntur; tu autem idem ipse es*. Ideo Augustinus super Genesim⁵ dicit, quod Deus nec per loca nec per tempora mutetur, creatura vero per tempora et loca. Et *per tempora*

moveri est per affectiones commutari; Deus autem nec loco nec affectione mutari potest, qui per Prophetam ait⁶: *Ego Deus, et non mutor*, qui est immutabilis solus. Unde recte *solus dicitur habere immortalitatem*.

« In omni enim mutabili natura, ut ait Augustinus contra Maximinum⁷, nonnulla mors est ipsa mutatio, quia facit aliquid in ea non esse, quod erat. Unde et ipsa anima humana, quae ideo dicitur immortalis, quia secundum modum suum nunquam desinit vivere, habet tamen quandam mortem suam; quia si iuste vivebat et peccat, moritur iustitiae; si peccatis erat et iustificatur, moritur peccato, ut alias eius mutaciones taceant, de quibus modo longum est disputare. Et creaturarum natura caelestium mori potuit, quia peccare potuit. Nam et Angeli peccaverunt et daemones facti sunt, quorum est diabolus princeps; et qui non peccaverunt, peccare potuerunt; et cuicunque creatura rationali praestatur, ut peccare non possit, non est hoc naturae propriae, sed Dei gratiae. Et ideo *solus Deus*, ut ait Apostolus, *habet immortalitatem*, qui non culusquam gratia, sed natura sua nec potuit nec potest aliqua conversione mutari, nec potuit nec poterit aliqua mutatione peccare ». « Proinde, ut ait Augustinus in primo libro de Trinitate⁸, substantiam Dei sine ulla sui commutatione mutabilia facientem et sine ullo suo temporali motu temporalia creantem inueniri et nosse, licet sit difficile, oportet ». Vere ergo ac proprie incommutabilis est sola Divinitatis essentia, quae sine sui mutatione cunctas condidit naturas.

PARS II.

CAP. III.

De simplicitate eiusdem.

Eademque sola proprie ac vere simplex est, ubi nec partium nec accidentium seu⁹ quarumlibet formarum ulla est diversitas sive variatio vel multitudine. Ut autem scias, quomodo simplex sit illa substantia, ut te docet Augustinus in sexto libro de Trinitate¹⁰, « animadverte primo, quare omnis creatura sit multiplex et nullo modo vere simplex, et primo de corporali, postea de spirituali creatura. Corporalis utique creatura partibus constat, ita ut sit ibi alia pars minor, alia maior, et maius sit totum quam pars quaelibet; et in unoquoque corpore aliud est magnitudo, aliud color, aliud figura. Potest enim, et minuta magnitudine, manere idem color et eadem figura; et colore mutato, manere eadem figura et eadem magnitudo. Ac

per hoc multiplex esse convincitur natura corporis, simplex autem nullo modo ».

CAP. IV.

De corporali et spirituali creatura, quomodo sit multiplex, et non simplex.

* Creatura quoque spiritualis, ut est anima, in comparatione quidem corporis est simplex, sine comparatione vero corporis multiplex est, et non simplex. Quae ideo simplex dicitur respectu corporis, quia mole non diffunditur per spatiun loci, sed in unoquoque corpore et in toto tota est et in qualibet eius parte tota est. Et ideo, cum fit¹¹ aliquid in quavis exigua particula corporis, quod sentiat anima, quamvis non fiat in toto corpore, illa tamen tota sentit, quia totam non latet. Sed tamen nec in ipsa anima vera simplicitas

¹ Cap. 2. n. 3. — In quo textu post *non servat ipsum contra originale*, codd. et ed. I Vat. cum aliis edd. addit *verum*.

² I. Timoth. 6, 16; idem textus infra bis occurrit.

³ Cap. 1. n. 2.

⁴ Cap. 1, 17. Sola Vat. *Apud Deum*. — Sequens textus est Psalm. 101, 28.

⁵ Super Genes. ad litteram VIII. c. 20. n. 39. secundum sensum; cfr. etiam c. 21. 22. 23. 26.

⁶ Malach. 3, 6. Vulgata: *Ego Dominius etc.*

⁷ Libr. II. c. 12. n. 1.

⁸ Cap. 4. n. 3.

⁹ Edd., exceptis 1, 8, nec.

¹⁰ Cap. 6. n. 8. — Paulo ante restituimus ex codd. et edd. 1, 6, 8 ut ante *doceat Augustinus*. In ipso textu ante *de corporali* Vat. cum aliis edd., exceptis 1, 4, *primum pro primo*. Deinde ante *partibus* Vat. cum plurimis edd. et cod. B addit *ex*. Max post *ibi* Vat. ponit *aliqua pro alia*. Paulo infra ante *figura*. *Potes* Vat. cum plurimis edd. adiicit *est*, et immediate post omissa particula et ponit *immunita* pro *minuta* contra codd. BCD et fere omnes edd.; Augustinus *diminuta*.

¹¹ Codd. A B D E et edd. 3, 5, 7, 8, 9 male sit. — Infra Vat. cum paucis edd. non bene adiicit *tota* legendo in *ipsa tota anima vera*; et immediate post edd. 2, 3, 7 vere pro *multiplicem vera*.

est. Cum enim aliud sit artificiosum esse, aliud inertem, aliud acutum, aliud memorem, aliud cupiditas, aliud timor, aliud laetitia, aliud tristitia, possintque haec et alia huiusmodi innumerabilia in anima natura inveniri, et alia sive aliis et alia magis¹, alia minus, manifestum est, non simplicem, sed multiplicem esse naturam. Nihil enim simplex mutabilis est; omnis autem creatura mutabilis est²: nulla ergo creatura vere simplex est. « Deus vero, etsi multiplex dicatur, vere tamen et summe simplex est. Dicitur enim magnus, bonus, sapiens, beatus, verus et quidquid aliud non indigne dici videtur, sed eadem magnitudo eius est, quae sapientia. Non enim mole magnus est, sed virtute, et eadem bonitas, quae sapientia et magnitudo et veritas; et non est ibi aliud ipsum beatum esse, et aliud magnum aut sapientem aut verum aut bonum esse aut omnino esse».

CAP. V.

Quod Deus, cum sit simplex, tamen multipliciter dicitur.

Hic diligenter notandum est, cum dicat Augustinus, solum Deum vere simplicem esse, cur dicat, eundem multipliciter dei. Sed hoc non propter diversitatem accidentum vel partium dicit, sed propter diversitatem ac multitudinem nominum, quae de Deo dicuntur; quae licet multiplicia sint, unum tamen significant, scilicet divinam naturam. Haec enim non ita accipiuntur, cum de illa incommutabili aeternaue substantia incomparabiliter simpliciore, quam est humanus animus, dicuntur, quemadmodum cum de creaturis dicuntur. Unde Augustinus in sexto libro de Trinitate³: « Deo est hoc esse, quod est fortē esse vel sapientem esse vel iustum esse, et si quid de illa simplici multiplicitate vel multiplici simplicitate dixeris, quo substantia eius significetur. Humano autem animo non est hoc esse, quod est fortē esse aut prudentem aut iustum; potest enim esse animus et nullam istarum habere virtutum».

CAP. VI.

Quod Dei simplicitas nulli praedicamentorum subiicitur.

Quod autem in natura divina nulla sit accidentium diversitas nullaque penitus mutabilitas, sed perfecta simplicitas, ostendit Augustinus in quinto libro de Trinitate⁴ dicens: « Intelligamus Deum, quantum pos-

¹ Vat. sola repetit hic et nec non minus post manifestum est; eodem cum edd. 2, 6, 8 addit *animae*; cod. D vero post *multiplicem* ponit *eius*.

² Libr. VI. de Trin. c. 6. n. 8. Quae sequuntur summa sunt ex c. 6. et 7. Circa finem huius textus post *eadem bonitas* Vat. contra codd. et edd. 4, 2, 3, 7 adiicit *eius est*. Denique nonnullae edd. *aliud sapientem aliud pro aut sapientem aut*.

³ Cap. 4. n. 6. — Vat. et ceteras edd. in principio post *Deo addunt inquit.*

⁴ Cap. 4. n. 2. — In principio huius cap. pro *divina* codd. BCD *deitatis*, A E *divinitatis*. In ipso textu post *situ* edd. 4, 8 *praesentem loco praesidentem*; circa finem eiusdem Vat. et edd. 4, 5, 8, 9 post *quid sit* addunt *ipse*.

sumus, sine qualitate bonum, sine quantitate magnum, sine indigentia creatorem, sine situ praesidentem, sine habitu omnia continentem, sine loco ubique totum, sine tempore sempernun, sine ulla sua mutatione mutabilis facientes nihilque patientem. Quisquis Deum ita cogitat, etsi nondum potest omnino invenire quid sit, pie tamen caveat, quantum potest, aliquid de illo sentire, quod non sit⁵. Ecce, si subtiliter intendas, ex his atque praedictis aperitor, illa praedicamenta artis dialecticae Dei naturae minime convenire, quae nullis subiecta est accidentibus.

CAP. VII.

Quod Deus abusive dicitur substantia.

Unde nec proprie dicitur substantia, ut Augustinus ostendit in libro septimo de Trinitate⁶: « Sieut ab eo quod est esse appellatur essentia, ita ut ab eo quod est subsistere substantiam dicimus, si tamen dignum est, ut Deus dicatur subsistere. Hoe enim de his rebus recte intelligitur, in quibus subiectis sunt ea que in aliquo subiecto esse dicuntur, sicut in corpore color aut forma. Corpus enim subsistit, et ideo substantia est. Res ergo mutabiles neque simplices proprie dicuntur substantiae. Deus autem, si subsistit, ut substantia proprie dici possit, inest in eo aliiquid tanquam in subiecto, et non est simplex. Nefas est autem dicere, ut subsistat Deus et subsit bonitas sua, atque illa bonitas non substantia sit vel potius essentia, neque ipse Deus sit bonitas sua, sed in illo sit tanquam in subiecto. Unde manifestum est, Deum abusive substantiam vocari, ut nomine usitatori intelligatur essentia, quod vere ac proprie dicitur, ita ut fortasse solum Deum dici oporteat essentiam. Est enim vere solus, quia incommutabilis est».

CAP. VIII.

Quod non est in Deo aliiquid, quod non sit Deus.

Huius autem essentiae simplicitas ac sinceritas tanta est, quod non est in ea aliiquid, quod non sit ipsa; sed idem est habens et quod habetur. Unde Hilarius in septimo libro de Trinitate⁷ ait: « Non ex compositis Deus, qui vita est, subsistit, neque qui virtus est, ex infirmis continetur, neque qui lux est, ex obscuris coaptatur, neque qui spiritus est, ex disparibus formalis est: totum quod in eo est, unum est». Idem in octavo libro de Trinitate⁸: « Non humano modo ex compositis Deus est, ut in eo aliud sit

⁵ Cap. 4. in fine et c. 5. in principio. — In texto ante subiectis Vat. et edd. 4, 9 addunt *ut*; edd. 4, 6, 8 hic et paulo infra ante subiecto adilicant *ut in contra originale*, codd. et ceteras edd. Deinde edd. praeter fidem codd. et originalis post *Res ponunt vero pro ergo.*

⁶ Num. 27. Non enim ex compositis atque inanimis Deus... ex infirmis continetur... ex disparibus *formabilis* est, ubi cod. A *disparibus formatur*. Pro *formabilis* in texto Magistri legendum videat *formabilis*. Hunc textum explicat S. Bonaventura, hic p. II. dub. 6.

⁷ Num 43. — In hoc texto Vat. et edd. 4, 8, 9 et cod. B corrupte *pro vita est natura legunt una est natura*, ubi Hilarius clarioris: *sed totum, quod est, vita est.*

quod ab eo habetur, et aliud sit ipse qui habeat, sed totum vita est, natura scilicet perfecta et infinita et non ex disparibus constituta, sed vivens ipsa per totum ». De hoc enim Boethius in primo libro de Trinitate¹ ait: « Quocirca hoc vere unum est, in quo nullus numerus, nullum in eo aliud praeter id quod est; neque enim subiectum fieri potest ». Augustinus quoque in libro de Fide et Symbolo² dicit: « In Dei substantia non est aliiquid, quod non sit substantia, quasi aliud sit ibi substantia, aliud quod accidat substantiae. Sed quidquid ibi intelligi potest, substantia est. Verum haec dici possunt facile et credi, videri autem nisi puro corde omnino non possunt ». Item Augustinus in decimo quinto libro de Trinitate³: « Sic habetur in natura uniuscuiusque trium, ut qui habet hoc sit, quod habet, sicut immutabilis simplex substantia ». Unde Isidorus⁴ ait: « Deus simplex dicitur, sive non amittendo quod habet, seu quod aliud non est ipse, et aliud quod in ipso est ». Et cum tantae simplicitatis atque sinceritatis sit natura divina, est tamen in ea persouarum Trinitas. Unde Au-

gustinus in libro undecimo de Civitate Dei⁵ ait: « Non propter hoc naturam summi boni simplicem dicimus, quia est Pater in ea solus, aut Filius in ea solus, aut Spiritus sanctus in ea solus, aut quia sola est ista nominum trinitas sine substantia personarum, sicut Sabelliani putaverunt: sed ideo simplex dicitur, quia est hoc quod habet, excepto quod relative quaque persona ad alteram dicitur, nec est ipsa. Nam utique Pater habet Filium, ad quem relative dicitur, nec tamen ipse est Filius; et Filius habet Patrem, nec tamen ipse est Pater. In quo vero ad semetipsum dicitur, non ad alterum, hoc est quod habet, sicut ad semetipsum dicitur vivus, habendo vitam, et eadem vita ipse est. Propter hoc itaque⁶ natura haec dicitur simplex, quod non sit aliud habens, et aliud id quod habet, sicut in ceteris rebus est. Non enim habens liquorum liquor est, nec corpus color, nec anima est sapientia ». Ecce, quanta est identitas, quanta est unitas, immutabilitas, simplicitas, puritas divinae substantiae, iuxta infirmitatis nostrae validitudinem assaginavimus.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM VIII.

De proprietatibus et conditionibus essentialibus Trinitatis et Unitatis.

PARS I.

De veritate et immutabilitate Dei.

Nunc de veritate sive de proprietate et incommutabilitate etc.

DIVISIO TEXTUS.

Terminatis superius duabus partibus istius parti principis, que est de Trinitate secundum quod intelligitur, in quibus ad probandam Trinitatem Magister adduxit rationes et removit dubitaciones; in hac tertia parte determinat Magister ipsius¹ Trinitatis et Unitatis proprietates et conditiones. Et quoniam quaedam sunt proprietates resipientes essentiam, ut veritas, quaedam personas, ut generatio, quaedam utrasque, ut aequalitas: ideo haec pars tres habet partes. In prima parte agit Magister de proprietatibus essentialibus; in secunda, de proprietatibus personalibus, infra distinctione nona: Nunc ad distinctionem personarum etc.; in tertia,

de proprietatibus et conditionibus quodam modo essentialibus et quodam modo personalibus, sicut est aequalitas personarum in aeternitate, magnitudine et virtute², infra distinctione decima nona: Nunc postquam coaeternitatem trium personarum etc.

Prima pars, quae continet praesentem distinctionem, tres habet partes secundum tres proprietates, quas assignat; et prima est de veritate; secunda de immutabilitate, et haec ponitur tertio capitulo³: Dei etiam solius essentia proprie incommutabilis dicitur; tertia de simplicitate, quae ponitur quarto capitulo⁴: Eademque sola proprie, ac vere simplex est etc.

¹ Cap. 2. — In quo textu Vat. post *praeter id quod addit in eo*, contradicentibus omnibus codd. edd. 4, 6 et originali.

² Cap. 9. n. 20. — MSS. et edd. 2, 3, 5, 7 citant falso de Fide ad Petrum. — In quo textu codd. B C cum omnibus aliis edd. non bene ponunt *accidit pro accidente*.

³ Cap. 47. n. 28. — In quo textu contra originales, codd. et edd. 4, 6, 8 Vat. ponit *quod pro ut*. Mox post *sicut* cod. A addit est et deinde ponit *natura loco substantia*.

⁴ Libr. VII. Etymolog. c. 4; idem occurrit libr. I. Sent. c. 4. — Ipse Isidorus loc. cit. legit: *seu quia non aliud est*; edd. vero 4, 3, 5, 7, 9 *seu non aliud habet quod non est*, et ed. 2 insuper addit *quia post se*.

⁵ Cap. 10. n. 1. et 2. — Vat. et edd. 4, 5 omittunt *aut* post *Civitatem Dei*. In hoc textu omnes codd. et ed. 4 post *Spi-*

ritus sanctus omittunt in ea; et immediate post codd. et edd. 4, 2, 3, 7, 8 *pro aut ponunt id est*, contradicente originali. Insuper edd. 2, 3, 4, 5, 7, 9 *substantia pro subsistentia*, et loco *sine* edd. omnes cum codd. C E exhibent *sive*, sed falso et contra originale et codd. A B D.

⁶ Vat. utique contra omnes codd. et edd. 2, 6.

NOTAE AD COMMENTARIUM.

¹ Praeter fidem mss. et ed. 4 omisso *Magister*, substituit Vat. *istius* loco *ipsius* et paulo infra *utramque pro utrasque*.

² Vat. *unitale* pro *virtute*, sed contra textum Magistri et codd.

³ Ita codd. cum ed. 4 ad normam alterius divisionis capitulorum; in nostra vide c. 2. — Vat. hic et in seqq. *ibi*.

⁴ In nostra ed. c. 3. — Vat. et *haec loco quae*, sed contra mss.

Item *prima* pars habet duas partes, quia *primo* attributum Deo proprietatem veritatis; *secundo* removet dubitationem habentem ortum ex praedictis, secundo capitulo¹: *Hic diligenter advertendum est.* Similiter *secunda* pars habet duas: in prima as-

signat Deo² proprietatem incommutabilitatis et probat auctoritatem Augustini; in secunda confirmat per Apostolum, ibi: *Ideoque Apostolus loquens etc.* *Tertia*, de simplicitate infra subdividetur.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

In parte ista³ ad evidentiam duarum primarum proprietatum, quas Magister primo assignat, scilicet *veritatis* et *incommutabilitatis*, duo principaliter quaeruntur:

Primo quaeritur⁴ de ipsa veritate.

Secundo de immutabilitate.

De veritate iterum quaeruntur duo:

Primo, utrum veritas sit proprietas divini esse. *Secundo*, utrum sit eius proprietas in summo, id est, adeo quod non possit cogitari non esse.

ARTICULUS I.

De veritate Dei.

QUAESTIO I.

Utrum veritas sit proprietas divini esse.

Quod veritas sit proprietas divini esse, ostenditur *auctoritatibus et rationibus*.

Argg. pro
parte affir-
mativa.

1. Primo modo sic: Hieronymus ad Marcellam, et habetur in littera⁵: « Solus Deus vere est, cuius essentiae comparatum nostrum esse non est »; sed quod aliqui soli convenient, est proprium illi: ergo veritas est proprium divini esse.

2. Item, Augustinus de Vera Religione⁶: « Falsitas est ex ipsis rebus, quae imitantur illud unum, quo est unum quidquid est, in quantum illud implore non possunt ». Si ergo nulla creatura potest illud summum unum implere, veritas non est in aliqua creatura, sed in omnibus falsitas.

3. Item, Augustinus in Soliloquii et de Vera Religione⁷ dicit, quod lux increata est ratio cognoscendi se et omnia cognoscibilia: ergo si veritas est ratio cognoscendi, et sola lux increata est veritas: ergo veritas est proprietas Dei solius.

4. Item, Anselmus in libro de Veritate⁸ dicit, quod omnia sunt vera prima veritate: aut ergo intelligit *effective*, aut *formaliter*; non effective, quia similiter omnia possent dici vera⁹ prima bonitate: ergo intelligitur formaliter: ergo non est alia veritas

quam veritas increata: ergo si illa est in Deo et Deus, veritas est solius Dei proprietas.

5. Item, *rationibus* probatur sic: veritas et vanitas opponuntur; sed omnis creatura habet vanitatem¹⁰ et permixtionem cum non esse, cum sit ex nihilo, et solus Deus hac caret omnino: ergo in solo Deo est veritas.

6. Item, veritas opponitur umbrae. Quod enim est umbra rei, non habet veritatem¹¹; sed creaturae sunt umbrae illius summi esse: ergo non habent veritatem in esse.

7. Item, veritas est, qua aliquid est verum; sed veritas est vera, cum sit cognoscibilis; sed constat quod non alio quam se, quia alias¹² esset abire in infinitum; sed quod est verum se ipso, est verum per essentialium: ergo omnis veritas est vera per essentialiam; sed sola veritas increata est vera per essentialiam: ergo veritas est proprietas Dei solius.

CONTRA: 1. Si veritas est Dei proprietas, aut ergo veritas *complexa*, aut *incomplexa*. Non *complexa*; quia talis est cum compositione, in Deo autem non est compositio aliqua. Non *incomplexa*; quia haec convertitur cum ente¹³: ergo cum entitas non sit Dei proprietas, pari ratione nec veritas erit.

Argg. pro
parte nega-
tiva.

¹ In nostra ed. c. i. circa medium.

² Codd. cum ed. i omittunt *Deo et incommutabilitatis*.

³ Vat. contra mss. et ed. i *hac pro ista*; mox dicitur *primarum*, quia ut *tertia* proprietas a Magistro enumeratur *simplicitas*; omittitur *tamen primarum* a paucis codd. et ed. i.

⁴ Ex antiquioribus mss. et ed. i adiecitur *quaeritur*.

⁵ Cap. i, circa initium. — Vat. praeferit fidem mss. et ed.

⁶ I. contra Hieronymi pro *Hieronymi*.

⁷ Cap. 36. n. 66: Si enim falsitas ex ipsis est, quae imitantur unum, non in quantum id imitantur, sed in quantum implere non possunt. — Et ibid. paulo ante ait: At si corpora in tantum fallunt, in quantum non implent illud unum quod convincuntur imitari, a quo principio unum est, quidquid est. — Vat. contra plurimos codd. *summe loco summum*.

⁸ Libr. I. Soliloq. c. 8. n. 45. — De Vera Religione c. 34. n. 64. et c. 36. n. 66. — Vat. absque ulla auctoritate mss. et ed. i omittit verba *se et omnia usque cognoscendi*.

⁹ Cap. 43, ubi probat omnium rerum unum solum esse rectitudinem, ex qua concludit: una igitur in omnibus illis est veritas.

¹⁰ Ita cum ed. i antiquiores codd., quorum quidem aliqui possunt legunt pro *possent*; Vat. autem cum cod. cc possunt dici bona, que posse argumentum destruerit; recte siquidem omnia effective dicuntur et sunt bona bonitate prima. Circa finem argumenti Vat. cum cod. cc post si illa est repetit verbum est, et immediate post Vat. sola pro et Deus ponit etc. ergo; sed obstat auctoritas mss. et ed. i.

¹¹ Rom. 8, 20; Vanitati enim creatura subiecta est. Cfr. etiam Ecclesiastes 3, 19.

¹² Vide Aristot., V. Metaph. text. 34. (IV. c. 29). — Mox post *summum* supplevimus ex mss. et ed. i male omissum esse.

¹³ Codd. cum ed. i *tunc pro alias*, sed non ita bene.

¹⁴ Aristot., II. Metaph. text. 4. (I. brevior. c. i.): Unum quodque sicut se habet ut sit, ita et ad veritatem.

2. Item, verum aequem commune est ut bonum, et quadam modo magis¹; sed bonitas non est Dei proprietas: ergo pari ratione nec veritas.

3. Item, veritas est ratio discernendi Creatorem a creatura et creaturam a creatura²; sed quod est ratio discernendi et distinguendi est diversum in diversis: ergo alia veritas est in Deo quam in creatura, et in una creatura quam in alia: ergo non est proprium solius Dei.

4. Item, Augustinus in Soliloquio³: « Verum est id quod est », ergo veritas est ipsa entitas: ergo non est proprium essentiae, quia si sic, qua ratione dicitur: Veritas est⁴ proprietas essentiae, posset dici e converso, cum omnino idem sint.

CONCLUSIO.

Veritas, quatenus opponitur falsitati, inventitur etiam in creaturis secundum triplicem suam comparationem ad subiectum quod informat, ad principium quod repreäsentat, ad intellectum quem excitat; quatenus vero opponitur permixtioni, est proprietas solius Dei.

RESPONDEO: Dicendum, quod veritas habet triplicem comparationem. Habet enim comparari ad subiectum quod informat, ad principium quod repreäsentat, et ad intellectum quem excitat. In comparatione ad subiectum veritatis dicitur veritas actus et potentiae indivisio. In comparatione ad principium dicitur veritas summae unitatis⁵ et primae representationis sive imitatio. In comparatione ad intellectum dicitur veritas ratio discernendi.

Et in omnibus istis comparationibus dupliciter potest accipi veritas: uno modo, prout distinguitur contra falsitatem; alio modo, prout distinguitur contra permixtionem, secundum quod verum dicitur purum et impermixtum.

Prout veritas dividitur contra falsitatem, quae est proprium indivisionis et imitationis et expressionis, sic cum in creatura sit aliquo modo invenire et indivisionem et imitationem et expressionem, sic est veritas non tantum in Creatore, sed etiam in creatura; et sic non assignatur Dei proprietas.

Alio modo, prout veritas dividitur contra per-mixtionem sive impuritatem, sic est in solo Deo.

Nam in solo Deo est *indivisa* pura, non permixta alicui diversitati; in solo Deo est *imitatio* et similitudo pura non permixta alicui dissimilitudini; et in solo Deo est *expressio luminis* non permixta obscuritati⁶. In creatura autem est indivisio cum actus et potentiae diversitate et imitatio cum dissimilitudine; est iterius in ea expressio cum obscuritate. Et ideo hoc modo veritas est divini esse proprietatis; et sic accipit Magister et Augustinus et Hieronymus. Vocant enim verum esse, quod nihil habet de possibiliitate, nihil habet de vanitate, nihil de non entitate. Et ideo in Deo non cadit *praeteritio* et *futuritio*, quae aliquo modo non entia sunt.

1, 2, 3, 6. Et sic procedunt duas prime ^{De argg.} autoritates et rationes.

3. Ad illud vero quod obiciuntur, quod non sit alia veritas quam aeterna, quia ipsa sola facit intelligere; dicendum, quod sicut color est objectum visus et motivum visus—tamen non sine actu lucis—et differt ab⁷ ipsa luce; sic dicendum, quod veritas creata, quanvis non possit movere sine veritate increata, nihilominus est motiva suo modo et alia veritas ab illa.

4. et 7. Ad illud quod obiciuntur de Anselmo, quod omnia sunt vera veritate prima; dicendum, quod verum de sui impositione dicit comparationem ad causam exemplarem, sicut bonum ad causam finalē. Sicut enim dicitur bonum ratione *ordinis*, sic verum ratione *expressionis*; et ratio exprimendi est ipsum exemplaris. Sicut igitur, cum dicitur de bonis creatis, quod sunt bona bonitate increata, bonitas praedicta *finem* in ablativo, non *formam*, quia Dei bonitas⁸ nullius creati est forma; similiter, cum dicitur, quod omnia sunt vera veritate increata, ablativus dicit causam formalem *exemplarem*⁹. Omnia enim vera sunt ex nata sunt se exprimere per expressionem illius summi luminis; quod si cessaret influere, cetera desinerent essa vera. Ideo nulla veritas creata est vera per essentiam, sed per participationem; et per hoc patet ultimum.

Ad illud vero quod obiciuntur in contrarium, ^{De argg.} quod non est proprietatis; patet responsio: quoniam

¹ Ratio communiter allegata est, quia *verum* est enti propinquus et in se abstractus.

² August., de Vera Religione, c. 7. n. 43: Omnis enim res vel essentia... simul haec tria habet, ut et unum aliquid sit, et specie propriis discernatur a ceteris, et rerum ordinem non excedat.

³ Libr. II. c. 5. n. 8: Verum mihi videtur esse id quod est.

⁴ Multi cod. ut BD FIP Q T X Y Z cum ed. 4 omitunt est.

⁵ Ex fere omnibus antiquioribus mss. et ed. 4 hic pro *veritatis* subsistitimus *unitatis*, et paulo infra pro *distinguendi* possumus *discernendi*, quae lecto etiam comprobatur argumento secundo pro affirmativa parte et argumento tertio pro negativa parte supra allato.

⁶ Ex plurimis mss. et ed. 4 supplevimus his particulam et.

⁷ Vat. cum cod. cc *permixti obscuritate*, sed contra antiquiores cod., quorum tamen nonnulli etiam habent *obscuritate*, sed minus bene et contra immediate praecedentia.

⁸ Vat. *præter fidem* mss. et edd. 4, 2, 3 *ipsa a luce*, sed incongrue, et in fine argumenti contra antiquiores mss. post veritas addit est.

⁹ Vat. contra antiquiores cod. *bonitas increala* pro *Dei bonitas*.

¹⁰ Codd. DT expressius *ablativus non dicit causam formalem esse rerum complectivum, sed exemplarem*. Paulo infra Vat. cum cod. cc, sed contra alios et ed. 4, *expressione loco per expressionem*, et in fine Vat. sola *patent ultima* pro *patet ultimum*, sed falso.

objicit de veritate, secundum quod habet oppositionem ad defectum *falsitatis*, non ad permixtionem possibilis; praedicto enim modo convenit non tantum Creator, sed etiam creature.

4. Ad illud quod obiciuitur, quod veritas est idem quod divina essentia; dicendum, quod de ratione *proprietatis* in creatura sunt ista tria: primum est, quod convenit soli; secundum est, quod est ratio innotescendi; tertium est, quod differt ab eo cuius est proprietas¹. Due prima sunt perfectio, ultimum vero imperfectionis, quia excludit simplicitatem. Et ideo veritas dicitur divinae essentiae proprietas, non quia differat vel sit inhaerens divinae essentiae, sicut accidens² subiecto, sed quia soli convenit et est ratio cognoscendi eam. Et haec est causa, quare e converso essentia non est proprietas veritatis, quia non est ratio innotescendi eam, sicut e converso.

Proprium in creature.

Si autem *quaeras*, cum idem significant essentia et veritas, quare unum est ratio cognoscendi alterum, et non e converso; ad hoc dixerunt aliqui, quod quamvis idem significant essentia et veritas, tamen unum, scilicet veritas, est magis ratio cognoscendi ratione connotati. Sed hoc non potest stare, quia veritas nihil connotat. Dicendum ergo,

Quæstio in canticis.

quod hoc est ratione modi significandi et intel-^{suntio vera.} ligendi.

Et notandum, quod dupliciter est loqui de his nominibus: *uno* modo ratione eius quod nominant seu significant; *altro* modo ratione eius, in quo significatur poni quod nominant³. Unde differt dicere *sensus* et *sensum hominis*; quia primo dicitur commune ad sensum hominis et bruti, secundo primum hominis. Si ergo accipimus huiusmodi nomina secundum *se*, alia est ratio essentiae, alia veritas, quoniam essentia dicit *quid*, veritas *conditionem entis*. Cum vero essentiam et veritatem trahimus ad Deum, quamvis idem sint, tamen ratione generalium significatorum unum accipitur ut proprietas alterius; et non est ibi synonymia nec sunt nomina synonyma, sed manet ratio subiecti et proprietatis secundum modum significandi, et manet etiam secundum modum intelligendi; quia per essentiam in creatura intelligimus essentiam in Creatore, et per veritatem creaturae intelligimus veritatem increatam. Unde sicut veritas creata est proprietas et ratio cognoscendi essentiam creatam, sic veritas increata secundum rationem significandi et intelligendi est ratio cognoscendi et intelligendi essentiam increatam.

S C H O L I O N.

I. Sensus quaestionalis est, utrum *veritas* competit Deo tanquam proprium, sive utrum sit de essentia Dei et proprietas Dei solitus. *Veritas* hic accipitur, non prout est formaliter in intellecto, nec etiam pro re, quatenus est obiectum intellectus, sed in ordine ad ipsam rem, cuius est actus, sive quatenus dicit indivisionem entis et esse. — Ad intelligentiam terminorum, qui in prima ratione pro parte negativa et alibi saepe occurrint, notandum, quod *complexum* et *incomplexum* idem sunt ac compositum et incompositum. Veritas *complexa* est passio sive proprietas propositionis, quae dicit connexionem praedicti cum subiecto, et habetur in secunda mentis operatione, nempe in iudicio. Veritas autem *incomplexa* est passio simplex cuiuslibet entis et definitur per hoc, quod sit adaequatio rei ad intellectum, qui rem cognoscit sicuti est. Haec habetur in qualibet prima mentis operatione, quae est simplex apprehensio.

II. Alibi S. Bonav. cum sententia communi distinguunt veritatem tripliciter, scilicet sumunt vel *formaliter*, quae est veritas in intellectu, vel *radicaliter* sive causitaliter, quae est in rebus, vel prout est in oratione tanquam in signo. Cfr. infra d. 31. p. II. a. 4. q. 4; supra d. 3. p. I. dub. 7; II. Sent. d. 30. a. 3. q. 2; Hexaem. Serm. 5. De veritate signi, infra d. 46. a. 4. q. 4. — S. Thom., I. Sent. d. 19. q. 5; de Verit. q. 1. a. 1. et seqq.; S. I. q. 16. a. 1. 2. 3. 5. — Hoc loco et in Prolog. ad Comment. in Ecclesiast. circa finem agit solunmodo de veritate in rebus, sive prout veritas est proprietates entis. Haec veritas in rebus iterum triplici modo considerari potest: primo qui-

dem respectu *subiecti*; et sic veritas est indivisio actus et potentiae, vel cum Avicenna in XI. Metaph. c. 2: Veritas cuiuslibet rei est proprietas sui esse, quod stabilitas est rei; sive veritas est illa res, quae est in actu; et sub hoc respectu definitur: *Indiviso esse et quod est*. — Secundo consideratur respectu *suorum principiorum*, quod est exemplar divinum, cui res assimilantur; et sub hoc respectu definitur secundum Augustinum in libr. de Vera Religione c. 36. n. 66: Veritas est summa similitudo principii, quae sine ulla dissimilitudine est, unde falsitas oritur. — Tertio modo consideratur respectu ad *effectum consequentem*, quatenus obiectum in intellectu causat veritatem; et sic est ratio cognoscendi rem eamque distinguendi, et sub hoc respectu definitur ab Augustino (loc. cit.): Veritas est quae ostendit id quod est; et ab Hilario: Veritas est declarativum esse. Cfr. supra d. 3. p. I. dub. 7; Alex. Hal., p. I. q. 15. m. 3; S. Thom., de Veritate q. 4. a. 1. — *Alia distinctio veritatis contra falsitatem et contra permixtionem* patet ex textu.

III. Quidam ordinem argumentorum *pro et contra* notandum, quod prima proposito, quae agit de veritate, quatenus distinguunt contra falsitatem, probatur tribus prioribus argumentis pro parte *negativa*. Secunda vero, quae est de veritate, quatenus distinguunt contra permissionem, probatur 5. et 6. argumento pro parte *affirmativa*. Cetera argumenta per distinctionem in recto sensu explicantur. — Attentione digna sunt, quae hic in corp. et in solut. ad 1. 2. et ad ult. de veritate creatu dicuntur, scilicet quod nulla veritas creata sit veritas per essentiam,

¹ Cfr. Aristot., V. Topic. c. 4. et 2. ac Porphyr., de Praedicabil. c. de Proprio.

² Mendum Vat. *antedecedens* loco *accidens* corrimus fide mss. et trium primerum edd. Paulo infra post *veritatis* non nulli codd. cum ed. 4 non spte addunt particularm *et*.

³ Plerique codd. ut ARSTY etc. *denominant. Unde dif- feret*, et paulo infra *deinde* pro secundo et accipiamus loco *accipimus*.

sed per participationem, et quod nihilominus suo modo est ratio cognoscendi distincta a veritate increta. Quod dictum est contra rigidos Ontologistas.

IV. Quoad 1. et 2. concl. cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 15. m. 5; et q. 17. m. 4. — Pro explicatione loci sumti ex Anselmo (4. fundam.) cfr. S. Thom. (S. l. q. 16. a. 6.) et praecepit Richard. (hic q. 2. ad 4.), qui in extenso et bene rem tractat, licet alia via incedat ac S. Bonav. — De differentia inter esse divinum et esse creature cfr. hic dub. 8.

QUESTIO II.

Utrum divinum esse sit adeo verum, quod non possit cogitari non esse.

Secunda quaeritur, utrum haec proprietas conveniat Deo in summo, id est, utrum divinum esse sit adeo verum, quod non possit cogitari non esse.

1. Et quod sic, videtur per Anselmum¹, qui

Fundamenta dicit, quod Deus secundum communem animi conceptionem est quo nihil maius cogitari potest; sed maius est quod non potest cogitari non esse, quam quod potest: ergo cum Deo nihil maius cogitari possit, divinum esse ita est, quod non potest² cogitari non esse.

2. Item, Damascenus³ dicit, quod cognitione sendi Deum nobis naturaliter est impressa; sed naturales impressiones non relinquunt nec assuecant in contrarium: ergo veritas Dei impressa menti humanae est inseparabilis ab ipsa: ergo non potest cogitari non esse.

3. Item, maior est veritas in esse divino quam in aliqua dignitate⁴; sed aliqua dignitas ita est vera, quod non est ei contradicere corde, ut, omne totum est maius sua parte, et similia; unde non potest cogitari non esse: ergo multo fortius hoc erit verum dicere de prima veritate.

4. Item, intellectus noster nihil intelligit nisi per primam lucem et veritatem⁵, ergo omnis actio intellectus, quae est in cogitando aliquid non esse, est per primam lucem; sed per primam lucem non contingit cogitare, non esse primam lucem sive veritatem: ergo nullo modo contingit cogitare, primam veritatem non esse.

5. Item, quod contingit cogitare contingit enunciare⁶; sed non contingit enunciare, primam veritatem

De tota questione: S. Thom., S. c. Gent. I. c. 60; S. I. q. 16. a. 5. — B. Albert., hic a. 4. et d. 46. a. 44. seqq., ubi diffidit multas de hac re questiones solvit; S. p. I. tr. 4. q. 19. m. 1. 3. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 1. et 2. — Richard. a Med., hic q. 1. et 2. — Egid. R., hic I. princ. q. 1. et d. 19. 2. princ. q. 2. et 3. — Henr. Gand., S. a. 34. per tot. — Dionys. Carth., hic q. 1.

tem non esse: ergo nec cogitare. *Probatio mediae:* omnis sermo enuntiativus asserit, se esse verum; unde sequitur: si homo est asinus, hominem esse asinum est verum; sed omne quod ponit veritatem, ponit primam veritatem, quia omnis veritas infert illam: ergo omnis sermo asserit, primam veritatem esse: ergo etc.

6. Item, omnis sermo enuntiativus⁷ aut affirmativus est, aut negativus; sed affirmativus affirmat *hoc de hoc*; sed sequitur: si est ens quod est hoc, est ens quod non est hoc, quia cum dico *ens hoc*, dico ens limitatum, finitum et arctatum; et tali posito, ponitur ens summum: ergo omnis sermo affirmativus circa creaturam infert Deum.

7. Item, negativus similiter. quia nullus sermo est magis negativus quam iste: nulla est veritas. Sed Augustinus in *Soliiloquii*⁸ probat, quod sermo iste ponit, aliquam veritatem esse; quia si nulla veritas est, verum est, nullam veritatem esse; et si hoc est verum, aliquid est verum; et si aliquid est verum, aliqua veritas est: ergo etc.

SED CONTRA: 1. Damascenus⁹: « In tantum ad oppositum. praevaluit perniciosa hominum malitia, ut dicat, Deum non esse, secundum illud Psalmi: *Dixit insipientis* etc. »

2. Item, idolatra dicit, quod non est alius Deus nisi idolum, et hoc credit et cogitat; sed constat idolum non esse Deum: ergo etc.

3. Item, omne illud, quo intellectu non esse, potest aliquid intelligi, potest cogitari non esse. Sed dicit Boethius in libro de *Hebdomadibus*¹⁰, quod in-

¹ Proslig. c. 2. seqq.

² Aliqui codi. possit.

³ Libr. I. de Fide orthod. c. 1. et 3: Nemo quippe mortaliū est, cui non hoc ab eo naturaliter insitū sit, ni Deum esse cognoscat.

⁴ *Dignitas*, græc. ἀξίωμα, hic et passim significat propositionem immediate sive per se notam, quam definit Aristot., I. Poster. c. 2, quod sit propositione indemonstrabilis, quare neccesse est quilibet docendum habere; et Boeth. de *Hebdomadi*, quod sit enuntiatio, quam quisque probat auditam.

⁵ De hac propositione, quae fundatur in doctrina S. Augustini, vide supra q. 1. arg. 3. pro affirmativa parte, et d. 3. p. I. a. 1. q. 1. fundam. 2, ubi et in Scholio sensus ipsius explicatur. — Mox Vat. post *atiquid* omittit non et paulo infra post *cogitare* cum cod. cc omittit verba *non esse primam usque cogitare*, quæ lectio multa resarcit opera allorum codi. et ed. I.

⁶ Vat. contra codi. et edd. 1, 2, 3 verba transponit et

modo negativo propositionem sic exhibet: *quod non convenient enunciare, hoc non conveget cogitare.*

⁷ De enuntiatione eiusque speciebus vide Aristot., I. Periherm. c. de Enuntiatione. — Mox Val. præter fidem mss. et ed. I. *quia sequitur pro sed sequitur.*

⁸ Libr. II. c. 2. n. 2. et c. 15. n. 28. — Vat. cum cod. cc post *ponit* addit *primam*, sed contra ceteros codi. et ed. I. non non contra ed. operum Augustini.

⁹ Libr. I. de Fide orthod. c. 3.: Quoniam vero Satanae improbitas tantum adversus hominum naturam valuit, ut et quosdam in stolidissimam et quovis malo peiori exiti voraginem detruserit, ita ut Deum esse negarent, quorum insipiens divinorum verborum interpres David palam faciens ait: Dixit insipiens in corde suo (Psalm. 13, 1.) etc.

¹⁰ Seu in libro: Quomodo substantiae in eo quod sint, bonae sint, circa medium.

tellecto per impossibile, summum bonum non esse, adhuc potest aliquid intelligi rotundum et album; ergo similiter in summo vero, et sic poterit cogitari non esse.

4. Item, illud quod maxime nos latet, de facili potest cogitari non esse; sed veritas divini esse est huiusmodi, quia *Deus habitat lucem inaccessibilem*¹; ergo etc.

3. Item, quareo, quid est dicere, Deum non posse cogitari non esse? Si quia non potest aliquo modo cogitari² nec vere nec false, illud est manifeste falsum; si quia non potest vere, similiter nec anima nec caelum et huiusmodi.

6. Item, quod contingit exprimere contingit³ et cogitare; sed contingit exprimere, divinum esse non esse: ergo et cogitare. Quod contingit, hoc patet, cum dicitur in speciali: Deus non est, et in generali: nihil est; et quod neutra istarum inferat, Deum esse, patet, quia oppositum non infert oppositum⁴, et quod nihil ponit nihil infert; quelibet autem istarum nihil ponit.

CONCLUSIO.

Tanta est veritas divini esse, ut non possit cum assensu cogitari non esse nisi propter defectum ex parte intelligentis, qui ignorat, quid sit Deus; ex parte vero intelligibilis non potest esse defectus nec praesentiae nec evidentiae, sive in se, sive in probando.

RESPONDEO: Dicendum, quod *aliquid cogitare*⁵ non esse est dupliciter. Aut in ratione falsi, sicut cogito de hac: homo est asinus; et hoc cogitare nihil aliud est quam quid est, quod dicitur, intelligere. Hoc modo potest cogitari non esse veritas divini esse.

Alio modo est cogitare *cum assensu*, sicut⁶ cogito aliquid non esse, et credo non esse: et hoc modo *aliquid cogitare non esse*, quod est, potest venire ex defectu intelligentis, aut ex defectu intelligibilis.

¹ I. Tim. 6, 16; Vulgata: *lucem inhabitat inaccessibilem*.
² Cod. W potest cogitari aliquo modo non esse nec.
³ Plerique codd. ut ACSTVW etc. omittunt contingit.

⁴ Immo ipsum destruit, includendo negationem sui oppositi.

⁵ Plurimi codd. cum ed. 4 cogitari, sed cum subnexis minus cohaerenter.

⁶ Codd. aa bb satis bene addunt cum.

⁷ Fide veteris etiam codd. et ed. 4 expunimus ideo, quod Vat. cum cod. cc praefigit verbo cogitat. Cod. V post rem addit esse.

⁸ Aristot., II. Poster. c. 4.

⁹ Libr. I. de Sacram. p. III. c. 4. in fine. Vat. sola in hoc texu post poterat addit ab homine.

¹⁰ Auctoritate antiquorum mss. et ed. 4 simpliciter nec (quod etiam paulo post occurrit) substitutum pro similiter non, quod, mutata insuper interpcione, habet Vat. cum cod. cc sed non ita distincta est ista lecito.

¹¹ Vat. cum cod. cc, obnubilentibus tamen aliis codd. et ed.

Defectus autem intelligentis est caecitas vel ignorantia, ob quam, quia ignorat rem, cogitat ipsam non esse. Contingit autem dupliciter esse cogitationem alicuius ente, videlicet *si est et quid est*¹².

Intellectus autem noster deficit in cognitione divinae veritatis quantum ad cognitionem, *quid est*, tamen non deficit quantum ad cognitionem, *si est*. Unde Hugo¹³: « Deus sic ab initio cognitionem suam in homine temperavit, ut sicut nunquam, *quid esset*, poterat comprehendti, ita nunquam, *quia esset*, poterat ignorari ». Quia ergo intellectus noster nunquam deficit in cognitione Dei, *si est*, ideo nec potest ignorare, ipsum esse simpliciter¹⁴, nec cogitare non esse.

Quia vero deficit in cognitione, *quid est*, ideo frequenter cogitat, Deum esse quod non est, sicut idolum, vel non esse quod est, sicut Deum iustum¹⁵. Et quia qui cogitat, Deum non esse quod est, ut iustum, per consequens cogitat, ipsum non esse: ideo ratione defectus intellectus Deus potest cogitari non esse sive summa veritas; non tamen simpliciter sive generaliter, sed ex consequenti, sicut qui negat, beatitudinem esse in Deo, negat eum¹⁶ esse.

Hoc autem modo procedunt rationes probantes, ^{De rationibus ad op-} quod aliquis intellectus cogitat vel cogitare¹⁷ potest, ^{positum.} divinum esse non esse.

Alio modo potest cogitari, aliquid non esse propter defectum a parte intelligibilis, et huiusmodi defectus potest esse dupliciter: aut defectus praesentiae, aut defectus evidentiae; defectus praesentiae, utpote quia non semper, non ubique¹⁸, non ubique totaliter. Quod non semper est, aliquando est, aliquando non: et ideo aliquando vere potest cogitari non esse. Similiter de eo quod non est ubique, quia eadem ratione, qua potest cogitari non esse hic, potest cogitari non esse alibi. Similiter de eo quod secundum partem adest, secundum partem abest.

Deus autem est semper et ubique et totus semper et ubique: ideo non potest cogitari non esse. Hanc rationem assignat Anselmus in libro contra insipientem¹⁹.

¹ I, hic et paulo infra pro *iustum* minus bene substituit *non iustum*; lectionis vtriusque unus sensus; in lectione siquidem codd. *iustum* referunt ad precedens *non esse*.

¹² Praeferrimus lectionem plurium mss. ut HPTY ee etc. *cum pro eam*, utpote quae distinctione est.

¹³ Ita codd. cum ed. 4, quorum lecito hic praeferaenda est lectionem Vat. cogitari. Paulus post etiam uniu. altere cod. pro cogitari ponit cogitare.

¹⁴ Vat., post semper addito quia, hic adjungit aut quia, quamvis semper et ubique; sed obstat auctoritas mss., quorum plures ut ACFLRSTUV propter repetitionem verborum non ubique semel haec verba omittunt, sed incongruerter, ut patet ex subnexis. Ed. 4 non semper aut non ubique aut non ubique totaliter. Immediate post Vat. cum cod. cc praeferit idem ceterorum mss. et ed. 4 minus bene *Quia pro Quod*, cui codd. aa, bb adiungunt enim.

¹⁵ Cap. 4.

Distinctio 5. Non solum propter defectum *praesentiae* potest cogitari aliquid non esse, sed etiam propter defectum *evidentiae*, quia non est evidens *in se*, nec est evidens *in probando*. Sed divini esse veritas est evidens *et in se et in probando*. *In se*, quia sicut principia cognoscimus in quantum terminos¹, et quia causa praedicti clauditur in subiecto, ideo se ipsis sunt evidentiæ; sic et in proposito. Nam Deus sive summa veritas est ipsum esse, quo nihil melius cogitari potest: ergo non potest non esse nec cogitari non esse. Praedictum enim clauditur in subiecto. Nec tantum habet evidentiam ex² se, sed etiam *ex probacione*, quoniam divinam veritatem esse probat et concludit omnis *veritas et natura* creatæ, quia si est ens per participationem et ab alio, est ens per essentiam et non ab alio. Probat etiam ipsam et concludit omnis *intelligentia recta*, quia omni animae eius cognitionis est impressa, et omnis cognitionis est per ipsam. Probat iterum ipsam et concludit omnis *propositio affirmativa*; omnis enim talis aliquid ponit; et aliquo posito ponitur verum; et vero posito ponitur veritas, quae est causa omnis veri³. Propositio autem *negativa* non infert ipsam nisi sophistica, ut dicunt. Unde ex hoc quod est *nihil esse*, vel *nullam veritatem esse*, non contingit concludere nec inferre, veritatem esse. Haec enim propositio: *nihil esse*⁴, destruit omnem veritatem. Et ideo ad ipsam non sequitur aliqua affirmatio, et haec est falsa: si *nihil est*, *nihil esse* est verum. Et si dicatur, quod omnis propositio infert dictum, verum est, sed si *nihil est*, nulla propositio est nec aliquid. Augustinus autem tale argumentum non facit approbando, sed inquirendo.

Concedendum est igitur, quod tanta est veritas *Epilogus*, divini esse, quod cum assensu non potest cogitari non

esse nisi propter ignorantiam cogitantis, qui ignorat, *quid* est quod per nomen Dei⁵ dicitur. Et concedendae sunt rationes ad hoc, licet aliquæ sint sophisticae.

1. Ad illud ergo quod obiicitur in contrarium: In tantum praevaluit etc; dicendum, quod Damascenus loquitur de cogitatione, quae venit ab exceatione; quod patet ex ipso verbo eius. cum dicit *malitia*.

2. Similiter ad illud de idolo, dicendum, quod ideo errat, quia ignorat, *quid* sit; unde non cogitat, Deum non esse in universalis.

3. Ad illud quod obiicitur, quod intellecto Deo non esse, possunt alia intelligi; dicendum, quod Boethius loquitur de intellectu, quo per impossibile aliquid cogitamus, sed non assentimus.

4. Ad illud quod obiicitur, quod maxime nos latet; patet responsio, quia⁶ maxime nos latet, *quid est*, sed tamen maxime patet, *si est*.

5. Ad illud quod obiicitur, quid est dicere, divinam veritatem non posse cogitari non esse? dicendum, quod hoc est dicere, quod⁷ aliquis non potest credere, quod Deus non sit, dummodo utatur ratione. Non sic de creaturis; quia etsi certum est, unam creaturam esse praesentem uni, non tam omnibus, quia non est virtutis tantæ, ut se omnibus offerat aequaliter, sicut prima veritas.

6. Ad illud quod obiicitur, quod contingit exprimere contingit et cogitare; dicendum, quod potest accipi cogitare *generaliter* pro actu mentis sive errantis sive non, sive assentientis sive non; et tunc est illud verum; vel pro cogitatione *cum assensu*; et sic est falsum, quia dignitatibus contingit contradicere quantum ad exterius rationem, non tamen quantum ad interius, ut dicit Philosophus in *'libro Posteriorum'*⁸.

SCHOLION.

I. Quæstio haec fere coincidit cum illa, quæ communiqueret exprimitur, utrum Deum esse sit per se notum. Nihilominus, ut bene intelligatur mens S. Doctoris, observare iuvat, quod status quæstionis, et consequenter etiam forma solutionis

aliquatenus differunt a quæstione posita in forma supradicta et eius solutio[n]e. Sanctus enim loquitur hic directe de veritate divini esse et tantum indirecte de nostra cognitio[n]e huius divini esse; illa vero alia quæstio immediate est de nostra co-

¹ Supple: cognoscimus. Aristot., I. Poster. c. 3. (iuxta transl. Boothii): Principium scientie esse quoddam dicimus, in quantum terminos cognoscimus.

² Ex antiquioribus mss. et ed. I substituimus *ex pro in.*

³ Quomodo haec ratio sit intelligenda, vide supra fundam.

5. et 6.

⁴ Vat. cum cod. ec. aliis codd. et ed. I refragantibus, est. Proxime sequentem propositionem, quam a Vat. corrupte et multe exhibetur, restauramus ope mss. et ed. I ponendo *affirmatio loco affirmativa*, dein *falsa pro vera*, et addendo verba *nihil esse usque si nihil est*. Codd. in eo tantum dissident, quod ali habent *dicatur*, ali cum ed. I *dicit*, ali *dicas*.

⁵ Plurimi codd. cum ed. I omitunt *Dei*.

⁶ Supple: idolatra.

⁷ Fide veteris[m]or[um] mss. et ed. I expunimus hic non apte additum *esse*.

⁸ Vat. contra mss. et ed. I *quod*.

⁹ Supplevimus ex mss. D G H K T Y Z an bb ee ff et ed. I verba *hoc est dicere quod*. Mox cod. X *cogitare loco credere*. Paulo infra ex cod. T adiecit *præsentem*; deinde ex eodem codice loco *veritatis* posimus *virtutis*, quae lectio et in se distinctior est et in corp. art. (de *defectu præsentiae*), insinuari videtur.

¹⁰ Libr. I. e. 8. (c. 10.) iuxta translat. Boethii: Semper enim est instare ad exterius orationem, sed ad interius orationem non semper (πρός τὸν ἔξω λόγον, πρός τὸν ἕστιν λόγον). Cfr. S. Thomas in Comment. super hunc locum, leet. 19, ubi et in translatione antiqua et in Commentario ipso pro orationem semper habetur rationem. — Vat. transponit contra sensum verborum Aristotelis rationem ante *contradicere*, et paulo ante pro et sic habet tunc, ac post *dignitatibus* additum *id est propositionibus per se notis*, sed praeter fidem mss. et ed. I.

gnitione. Insuper bene attendendae sunt distinctiones in textu positae.

II. Circa questionem, utrum existentia Dei sit per se nota, antiqui Scholastici diverso modo loquuntur. Omnes tamen concedunt, existentiam esse de conceptu essentiali Dei. S. Anselmus docet, omni apprehendente significacionem vocabuli *Deus* per se notam esse eius existentiam; unde ex ipso conceptu Dei ut enim, quo melius cogitari non potest, formam argumentum ad probandum existentiam Dei. De valore huius argumentum disputatur. In favore ipsius citantur: Egid. R., d. 3. p. 1. princ. q. 2. et Dionys. Carth., hic q. 2. Fortasse etiam in hoc vix discordat a sententiis communis Scholasticorum, qui efficacius argumentum restringunt ad eos, qui iam *proprium* Dei rationem ut primi et necessarii entis habent et admittunt. Porro Nominales asserunt, nec nobis nec Beatis illam propositum, Deum esse, per se notam esse. Scotus facit quasdam difficultates circa distinctionem inter propositionem per se notam in se et per se notam *quod nos*; autem quod rem principalem concedit, dictam propositionem esse notam per se Deo et Beatis, non tamen nobis. S. Thomas simpliciter docet, dictam propositionem esse notam per se secundum se, non tamen nobis (S. i. q. 2. a. 1; I. Sent. d. 3. q. 1. et questione. 2; de Verit. q. 10. 12; S. c. Gent. I. c. 10. 11.).

Omnes tamen antiqui Scholastici concedunt, in aliquo sensu existentiam Dei esse etiam nobis notam per se, scilicet non sub ratione propria, sed sub rationibus communibus, nempe entis, veri, boni, beatitudinis; cfr. S. Thom., S. I. q. 2. a. 1. ad 1; et S. c. Gent. I. c. 11. ad 4; I. Sent. d. 3. q. 2. — Alex. Hal., S. p. I. q. 3. m. 2. ad 3. rem sic explicat: «Cognitio aliqua potest esse dubios modis: in ratione communis et in ratione propria. Potes tigit aliquid cognosciri in ratione communis, et tamen ignorari sub ratione propria, sicut cum aliquis cognoscit *mel* sub ratione communis, videlicet quod est corpus molle, rubrum, ignorat autem ipsum sub ratione propria; et ideo cum videat, *fel* esse corpus molle, rubrum, deceptus credit, ipsum esse *mel*. Similiter cognitio beatitudinis et appetitus ipsius nobis innatus est ratione communis, quod est status omnium bonorum aggregatione perfectus; tamen in ratione

propriis ab aliquibus ignoratur. Unde diversi in diversis ponunt et assertant beatitudinem... Similiter dicendum, quod id latere Deum in ratione communis non ignorant, quod est ens, principium, omnipotens, Dominus; tamen sub ratione propria ignorant » etc. Idem in solut. ad 4. affirmat, Deum cognitione *quid* est posse ignorari, non cognitione *quia* est. Eandem distinctionem et idem exemplum fellis et mellis habet B. Albert., S. tr. 3. q. 19. m. 2. Cfr. etiam Richard., hic p. I. a. 1. q. 2. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 2. — Hoc posito, intelligitur doctrina illa communis, quod Deus implicite cognoscatur in omni actu intellectus cognitionis. In S. Thom., de Verit. q. 22. a. 2. ad 1: « Dicendum, quod omnis cognoscens cognoscit implicite Deum in qualibet cogniti. Sicut enim nihil habet rationem appetibilis nisi per similitudinem primae bonitatis, ita nihil est cognoscibile nisi per similitudinem primae veritatis; » S. Bonaventura de Reductione artium ad Deum: « In omni re, quae sentitur sive quae cognoscitur, interior latet ipse Deus »; Scot., I. Sent. d. 3. q. 2: « Cognoscendo enim quidemque ens, ita hoc ens est, *indistinctissime concepitur Deus* ».

Patet ergo, S. Bonaventuram non declinans a via communis dicendi, intellectum nostrum non deficeret quodam questionem, si Deus est (I. e. sub aliqua ratione communis), sed tantum quod questionem, quid Deus est (i. e. sub ratione propria). Cfr. de hoc Trigonus, Summa theol. q. 2. a. 2. dub. 1. (qui tamen istam distinctionem non satis considerat). Quodsi Seraphicus argumentum notum Anselmi approbare videtur, observandum est, cum loqui vel de divino esse in se, vel de eo intellectu, qui Deum sub ratione propria iam cognoscit. Huius enim evidens esse debet, existentiam Dei includi in eius essentia. Execcato vero intellectui et ignorant, quid Deus est, manet absconditum id quod in se est evidens, ita ut Deum verum et vivum in stultitia sua negare presumat.

III. Quod ipsa conclusiones praeter iam citatos cfr. Bonaventura, c. 5; Hexaëm. Serm. 5. et 10. — Scot., I. Sent. d. 2. q. 2. — B. Albert., S. p. I. tr. 4. q. 19. m. 1. 4. — Henr. Gand., S. a. 22. per totum, et a. 30. q. 3. — Durand., hic p. I. q. 3. et 4. — Dionys. Carth., hic q. 2. — Biel., hic q. 4.

ARTICULUS II.

De immutabilitate Dei.

Consequenter secundo loco est quaestio de secunda proprietate divini esse, scilicet immutabilitate. De qua duo quaeruntur:

Primo quaeritur, utrum immutabilitas sit in Deo.
Secundo, utrum sit Dei proprietas.

QUESTIO I.

Utrum Deus sit immutabilis.

Quod immutabilitas sit in Deo, ostenditur hoc modo.

1. Omnis mutatio aut est secundum substantiam,

Fundamenta. aut secundum accidentem¹; sed Deus non mutatur secundum substantiam, quia omne tale est corruptibile, Deus autem sive divina substantia, cum non habeat principium, est incorruptibilis: ergo etc.

2. Item, nec secundum *accidens*, quia in Deo non est accidentis: ergo nulla in eo est mutatio.

3. Item, omne quod mutatur, per prius est in potentia quam in actu², et in tali differt actus a potentia; sed Deus est purus actus: ergo nullo modo mutatur.

4. Item, flat deductio Richardi³. «Omnis mu-

¹ Vide Aristot., V. Phys. text. I. seqq. ac XI. Metaph. c. 10. (X. c. 41.).

² Aristot., XII. Metaph. text. 8. (XI. c. 2.); Omne mutatur ex potentia ente in actu ens.

³ Libr. II. de Trin. c. 3: Scindunt itaque, quia omnis mu-

tatio est aut de statu in statum meliore, aut de statu in statu deteriori, aut de statu in statum priori aequali; ubi autem nihil horum esse potest, vera incommutabilitas inest. Mox ed. 4 *optima pro verissime*, et cod. K in fine argumenti *divinæ essentiae pro divino esse*.

tatio aut est in statum meliorem aut deteriorem aut parem¹; sed nullo istorum modorum mutatur divina natura, quia non in meliore, quia verisime est; non in deteriore, quia a semetipsa est; non in aequali, quia perfecta est: ergo nullo modo convenit divino esse mutabilitas.

CONTRA: 1. Sapientiae septimo²: *Omnibus mobilibus mobilior est sapientia*: ergo etc. *Si datur*, quod sapientia dicitur mobilis per causam, eo quod facit alia moveri; **contra**: nihil dat quod non habet; sed Dens dat omnibus motum³: ergo motu vel mutatione maxime est in Deo.

2. Item, omne quod nunc est aliquid, quod non prius, est mutantum⁴; sed Filius Dei est homo, ab aeterno autem non fuit homo: ergo est mutantus. *Si dicas*, quod homo praedicatur de Filio Dei non per inhaerentiam, sed per unionem; et unio est relatio, et relatio advenit sine mutatione, ut de numero fit primum, ut dicit Augustinus in quinto de Trinitate⁵; **contra**: Ambrosius⁶ ita arguit contra haereticum, qui posuit Filium ex tempore genitum a Patre, quia si hoc, tunc Pater factus est de non-Patre Pater, ergo mutatur: ergo similiter in proposito.

3. Item, quicumque de non agente fit agens, mutatur mutatione, quae est ab otio in actum⁷; sed Deus de non creante factus est creans: ergo est mutantus. *Si dicas*, quod Deus de non agente fit agens non propter mutationem sui, sed propter mutationem effectus producti, sicut sol de non illuminante fit illuminans; **contra**: non quia creatura est, ideo Deus creat, sed quia Deus creat, creatura fit sive producitur. Per prius est ergo Deum agere, quam creaturam fieri: ergo cum posterius non sit causa prioris, non quia creatura fit de non ente eius, Deus fit de non creante creans, sed e converso; et ita mutatione est ratione agentis⁸, non effectus.

4. Item, Deus aliquid vult, quod prius non voluit, quia ex tempore voluit creare, quod non voluit ab aeterno; sed quicumque vult aliquid,

quod non prius, mutatus est⁹: ergo etc. *Si tu dicas*, quod ab aeterno voluit creare mundum in illo instanti¹⁰, sicut ego volo audire missam eras; **contra**: voluntas Dei est causa rerum proxima et immediata; sed posita causa proxima et immediata, ponitur effectus: ergo si ab aeterno voluit, ab aeterno mundus fuit.

CONCLUSIO.

Deus est omnino immutabilis et secundum locum, quia immensus, et secundum tempus, quia aeternus, et secundum formam, quia simplex; et quia immutabilis, ideo omnia movet.

RESPONDO: Dicendum, quod, sicut dicit Boethius¹¹, «Deus stabilis manens dat cuncta moveri». Unde divina essentia est *immutabilis*. Non enim conclusio 1. mutatur *loco*, quia ubique est; non *tempore*, quia aeternitas simul est; non *forma*, quia pure actus est. Unde mutationem secundum formam tollit simplicitas, secundum tempus tollit aeternitas, secundum locum tollit immensitas.

Et ideo in Deo est summa stabilitas, et inde conclusio 2. omnis *motus causalitas*; quia, sicut probat Augustinus¹² et vult Philosophus, omnis motus procedit ab immobili; ut cum moveretur manus, stat cubitus, et moveretur cubitus, stante humero. Quia ergo Dei sapientia est stabilis¹³, ideo omnia movet.

1. Quod ergo obiicitur de sapientia, quod dicitur mobilis; dicendum, quod mobile dicitur *active* de ea, quia facit moveri¹⁴, non *passive*, sicut sensible de animali.

Et ad illud quod obiicitur, nihil dat alteri quod non habet; dicendum, quod tripliciter est aliquid habere, scilicet *formaliter*, *exemplariter*, *causaliter*¹⁵; et quolibet istorum modorum quod habet dare potest. Primo autem modo non habet Deus motum, sed secundo et tertio sic.

2. Ad illud quod obiicitur de relatione, dicen-

Solutio op-
eris positorum.

Babere est
tripliciter.

¹ Vers. 24.

² Ed. I. *moveri*, quo alludatur ad illud Boethii, III. de Consol. Metro 9: Stabilisque manens *das cuncta moveri*.

³ Vide Aristot., V. Phys. text. 7. et VI. text. 32. et 73. (c. 3. et 8.).

⁴ Cap. 16. n. 17: Nummus autem cum dicitur primum, relative dicitur nec tamen mutatus est, cum esse coepit primum. — Nota tamen, quod relatio pretii in numero est tantum accidentalis, relatio vero, quae est in unione hypostatica, est substantialis. Explicationem huius exempli vide infra d. 30. dub. 3.

⁵ Libr. I. de Fide, c. 9: Nam si Pater esse coepit, Deus ergo primo erat, postea Pater factus est. — Vat. cum cod. ec post *tunc contra alios* codd. et ed. I omittit *Pater*. Ed. I post *si hoc addit esset*.

⁶ Similis habetur Aristot., VIII. Phys. text. 7, et II. de Animalia, text. 43. (c. 4.), ubi sic: Faber autem mutatur solum in actu ex otio.

⁷ Aliqui codd. ut K V *efficientis*.

⁸ Averroes in libro *Destructio Destructionum*, disput. 1. dub. 1. et in *Comment. super VIII. Physic.* text. 45. ex hac propositione

impossibilitatem creationis deducere conatur. — Paulo ante post *ex tempore voluit* codd. aa bb satis bene addunt *mundum*.

⁹ Cod. W addit. *in quo creatus est*.

¹⁰ Libr. III. de Consol. Metro 9, post quem textum cod. Z addit *Psalmus (101, 28.): mutantis res et mutabuntur* etc. Paulo infra cum plerisque codd. ut ASTVW etc. et ed. I legimus *pure loco purus*, quod habet Vat.

¹¹ Libr. VIII. de Genes. ad lit. c. 21. — Verba Aristotelis in libro de Motu animalium c. 4. haec sunt: Verumtamen principium, in quantum principium, quiescit, mota particula, quae subest: velud brachio moto, cubitus, totu autem membro, humerus (ed. Ven. 1584).

¹² Cod. W addit. *et immobilitas*. Mox cod. F *Ad illud ergo quod obiicitur*.

¹³ Vat. cum cod. cc *motum*, sed contra ceteros mss. et ed. I.

¹⁴ Cfr. Dionys., de Div. Nom. c. 5. — Mox codd. inter se dissident; ali siquidem habent *quodlibet pro quolibet*, ali cum ed. I *dari loco dare*, ali ut A T bb cc ponunt *quodlibet et dari*; melius legatur et *quod quolibet istorum modorum habet, dare potest*.

^{solutio pri-} dum, quod relatio, cum dicitur de novo¹, de necessitate ponit mutationem in altero extremorum, nec oportet quod in utroque. Ideo ista relatio, qua est personae ad personam, ponit mutationem in altera personarum; et una mutata, mutatur et reliqua, quia eadem sunt essentia: idea de necessitate, si² de non-Patre fieret Pater, mutaretur. Relatio autem essentiae ad essentiam non de necessitate ponit mutationem, nisi in altero extremorum, quia cum diversae sint essentiae, potest unum mutari, altero non permutato³: et ideo in relatione ad creaturam semper intelligitur in creatura facta mutatio, non in Deo. Tamen proprie loquendo, sicut alibi patet⁴, Deus non refertur ad creaturam, nisi secundum duci et modum loquendi.

Posset tamen alter dici, sicut supra tactum Alia solutio. est⁵, quod non est simile: quia relatio personalis dat personae existere, non sic autem relatio ad creaturam; et ideo sequitur: si incipit esse Pater, incipit esse; non autem sequitur: si⁶ Deus incipit esse homo, incipit esse. Et ideo bene valet argumentum Ambrosii, quodsi Pater incepisset gignere, quod esset mutatus, quia incepisset esse, non quia ab uno statu in alterum mutatus esset.

3. Ad illud quod obicitur, quando de non agente

et; dicendum, quod est agens, quod est sua actio, et est agens, quod non est sua actio, sed actio est ab ipso⁷. Agens, quod non est sua actio, sic agit, non inter ipsum et effectum cadit medium, quod disponit ipsum; et tale agens nunquam fit agens de non agente, quia mutetur, quia novum⁸ sibi advenit. Sed agens, quod est sua actio, agit se ipso; et ideo inter ipsum et effectum non cadit aliquod medium ipsum disponens; et ideo cum de non agente fit agens, quia nihil novum sibi accidit, ideo non mutatur. Tale agens Deus est.

4. Ad illud quod obicitur de voluntate, dicendum, quod causa proxima et immediata dicitur tripliciter: aut respectu substantiae, aut dispositionis, aut actus; respectu substantiae, inter quam⁹ et effectum non cadit alia substantia media causans; respectu dispositionis, cui non additur nova dispositio ad effectum producendum; respectu actus, quando actui coniungitur. Dico ergo, quod Dei voluntas fuit causa proxima et immediata ab aeterno respectu substantiae et dispositionis, sed¹⁰ non respectu actus; quia actui non coniungitur voluntas nisi pro tempore, in quo vult agere, ut patet, cum dicitur: volo etras legere, voluntas non copulatur actui nisi pro tempore crastino.

SCHOLION.

I. Quoad diversas species mutationis et immutabilitatis cfr. q. seq., et quoad solut. ad 1. S. Thom., S. l. q. 9. a. 1. ad 2.

II. Immutabilitas Dei iam in Nicaeno Concilio definita est. Cfr. Alex. Hal., S. p. l. q. 4. m. 1. a. 2. — Scot., hic q. 5; Report., hic q. 2. de rerum principio q. 3. — S. Thom., hic

q. 3. a. 1; S. loc. cit. — B. Albert., hic a. 16. seqq.; S. p. l. tr. 4. q. 21. m. 1. 2. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 1. — Egid. R., hic 3. princ. q. 1. — Henr. Gand., de hac et seq. q.; S. a. 30. — Durand., de hac et seq. q.; hic q. 3. — Dionys. Carth., de hac et seq. q.; hic q. 4. — Biel., de hac et seq. q.; hic q. 7.

QUESTIONE II.

Utrum solus Deus immutabilis sit.

Secundo quaeritur, utrum immutabilitas sit divinae essentiae proprietas, ita quod nulli creature conveiat. Et quod sic, videtur.

1. Primae ad Timotheum ultimo¹¹ dicitur de Fundamenta. Deo, quod solus habet immortalitatem. Et Augustinus dicit contra Maximinum¹²: « In omni natura

mutabili nonnulla mors est ipsa mutatio»: ergo si solus Deus habet immortalitatem, solus habet immutabilitatem.

2. Item, omne vertibile est mutable; sed omnis creatura est vertibilis; unde Damascenus¹³: « Omne quod a versione incipit, in versionem tendit: ergo etc.

¹ Plures codd. ut A CL RUVX omitunt de novo, sed male. Cod. W de duabus et ed. 1 de persona divina loco de novo, sed inepit. Cod. G cum de novo advenit.

² Codd. aa bb addunt Deus.

³ Vat. propter fidem mss. et ed. 1 una mutari, altera non permutata, ac immediate post omittit et; aliqui codd. ut A aa bb cum ed. 1 mutato pro permuto.

⁴ Infra d. 30. q. 3. — Mox post dici ed. 1 vel secundum modum loquendi.

⁵ Dist. 7. dub. 4. Vide etiam infra d. 26. q. 3. — Immobilitate post Vat. omittit quod non est, quae lectio corrupta rescribit ope mss. et edd. 1, 2, 3.

⁶ Vat. cum cod. cc hic loco si, et post homo addit igitur, sed obstat auctoritas aliorum mss. et ed. 4.

⁷ Vat. contra fere omnes codd. et ed. 1 omittit non bene sed actio est ab ipso, pro quo cod. Q sed actio est aliquid, ab ipso. Paulus ante post obicitur in cod. V et ed. 1 deest, quando.

⁸ Auctoritate mss. et ed. 1 expunimus hic additum quid.

⁹ Ex mss. et ed. 1 hic substituimus inter quam loco cum inter eam et paulo infra cui pro cum.

¹⁰ Vat. cum cod. cc contra alios codd. et ed. 1 minus clare pro sed.

¹¹ Vers. 16.

¹² Lib. II. c. 12. 2.

¹³ Libr. I. de Fide orthod. c. 3: Quorum enim esse a mutatione incipit, ea mutationi quoque subsint necesse est.

3. Item, omne quod sibi relictum in nihilum cedit¹, quantum est de se, est mutabile; sed omnis creatura est huiusmodi; unde Gregorius²: « Cuncta in nihilum tenderent, nisi manus Conditoris ea retineret »: ergo etc.

4. Item, nullum accidens de se habet stabilitatem; sed esse omni creaturae accidit, sicut dicit Hilarius et habetur in litera³, quia ab alio venit: ergo omnis creatura quantum ad esse est instabilis.

5. Item, omne vanum est subiectum variabilitati; sed omnia creatura vana, cum sit ex nihilo; unde a Romanos octavo⁴: *Vanitatis subiecta est creatura* etc.: ergo si omnis creatura vana, nulla immutabilis.

6. Item, omne mutatum habet in se mutabilitatem; sed omnis creatura facta est: ergo omnis creatura mutata, ergo nulla immutabilis.

CONTRA: Immutabilitas non dicitur nisi tripliciter. Dicitur enim immutabilitas aut *invariabilitas*, aut *inconvertibilitas*, aut *inertibilitas*.

1. Ostenditur autem, quod *invariabilitas* conveniat creaturis, utpote *principiis*. Nam Augustinus ostendit in duodecimo Confessionum⁵, quod *materia informis* est *invariabilis*; quia quod caret forma, caret ordine, et quod caret ordine, caret *vicissitudine*, ergo *variatione*. Auctor autem sex Principiorum⁶ dicit hoc de *forma*, « quod est in simplici et *invariabilis* essentia consistens ».

2. Item videtur, quod *invariabilitas* conveniat *Beatis*, quia ubi perfecta beatitudo, ibi nulla *deperditio*, et ubi *hoc*⁷, nulla *variatio*.

3. Item, *variatio* attenditur, sicut dicit Augustinus super Genesim ad litteram⁸, aut secundum locum, aut secundum tempus; sed aliqua creatura caret determinato loco et tempore, ut universale,

quod est semper et ubique⁹, et *caelum empyreum*, quod est extra tempus et locum: ergo etc.

4. Item, si *inmutabilitas* dicitur *inconvertibilitas*, idem ostenditur. « Nam omnis corruptio naturalis venit ex contrarietate », sicut dicit Philosophus in libro de Morte et vita¹⁰; sed multae creature ca-rent contrarietate: ergo et *corruptibilitate*.

5. Item, omnis corruptio est in aliud prius se, quia corruptio naturalis in aliud est¹¹; sed principia non habent aliud prius, utpote materia: ergo sunt *inconvertibilis*.

6. Item, omne *perpetuum* *inconvertibile*¹²; sed aliqua creatura naturaliter est *perpetua*: ergo etc. *Minor* probari potest sic: *perpetuitas* est de ratione imaginis; unde Augustinus¹³: « Non esset anima imago, si mortis termino clauderetur »; cum ergo anima naturaliter sit imago, ergo naturaliter est *immortalis* sive *perpetua*.

7. Item, ostenditur, quod creatura sit *invertibilis*, scilicet *vertibilitas* est in non esse; sed nihil est, quod possit creaturam aliquam vertere in non esse, quia *a se non vertitur*, cum nihil se corruptat¹⁴; *ab alio non*, quia actio creaturae in id terminatur, ex quo incipit; sed nullius creaturae actio incipit a *non esse*: ergo etc. *Præterea*, distantia infinita est inter esse creaturae et nihil; sed inter extrema in infinitum distantia non potest fieri mutatio per virtutem finitam: ergo nihil potest cedere in nihil, nisi Deo faciente.

8. Item, *vertibilitas* dicitur per corruptionem in *non esse* omnino; sed nihil, quod corruptitur, secedit omnino in non ens¹⁵: ergo nullum corruptibile *vertibile*. *Si tunc*, quod *inconvertibilitatem* non habet creatura per *naturam*, sed solum per *gratiam*¹⁶; *contra*: quod omnibus inest, est *naturale*,

¹ Nonnulli codd. ut D F K X ee cum ed. 4 *tendit*.

² Libr. XVI. Moral. c. 37: *Concta quippe ex nihilo facta sunt, coramque essentia rursus ad nihilum tenderent, nisi cum auctor omnium regimini manu retineret.*

³ Cap. 4. in fine.

⁴ Vers. 10. — *Mox in fine argumenti codd. cum edd. 1, 2, 3, 6 omittunt est additum a Vat.*

⁵ Cap. 9. n. 9.

⁶ Gilbert Porretan, c. 4: *Forma est compositione continua, simplici et invariabilis essentia consists.* — Post quem textum cod. *O addit et ita nec forma nec materia variatur*.

⁷ Ex antiquis mss. et ed. 4 pro *haec substitutimus hoc*, quod sensu expulst. Paulo ante plurimi codd. cum ed. 4 omissunt *ibi*, qui et in fine argumenti ponunt *mutatio* loco *variatio*.

⁸ Libr. VIII. c. 20.

⁹ Aristot., I. Poster. c. 24. (c. 34.). — *Mox nomine caeli empyrei intellige ultimam sphæram, quae iuxta opinionem tunc communiter receptam est immobilia et uniformis, quia eius intrinseca principia, scil. materia et forma, sunt « ita bona coniunctione confuncta, quod nulla cadit in illud contrarietas », ut ait S. Doctor infra ad 4. obiectioem. Cfr. supra d. 4. a. 3. q. 2. opp. 1., et Aristot., I. de Cælo text. 400. (c. 9).*

¹⁰ Melius ponetur: in libro de Longitudine et brevitate vitae. Aristoteles siquidem duo scriptis opuscula, quorum unius titulus: de Juventute et senectute, de vita et morte; alteri autem: de

Longitudine et brevitate vitae. In priore apusculo per pauca occurrit de re, quam S. Doctor hic proponit; in posteriore tamen, c. 2. et seqq., fusus de hac re tractatur, et tunc cetera inventur haec: Quare, cui non est contrarium et ubi non est, impossibile utique erit corrupti.

¹¹ Cfr. Aristot., I. Phys. text. 42. et 82. (c. 6. et 9. in fine), et I. de Generat. et corrupt. text. 41. seqq. (c. 3.), ubi et propos. minor huius argum. insinuator.

¹² Vide Aristot., I. de Cælo, text. 410. seqq. (c. 11. et 12.).

¹³ Libr. XIV. de Trin. c. 2-4. n. 4-6, ex quo loco propposito ista colligi potest, sed quoad litteram habetur in libro de Spiritu et anima c. 18, et in M. Aureli Cassiodori libro de Anima, c. 2: *Nam quemadmodum poterat esse imago aut similitudo Dei, si animas hominum mortis termino clauderentur*.

— Paulo infra post *ergo anima* Vat. cum cod. cc. alii tam codd. et ed. 4 obhidentibus, *naturalis pro naturaliter*.

¹⁴ Cfr. Aristot., I. Phys. text. 81. (c. 9.), et Boeth., III. de Consol. Prosa 41. — *Mox ope pluriorum mss. ut H I L O S U etc. substitutio a non esse* (i. e. a. nihilo) *pro ante esse*, quod Vat. habet quodque non ita correspondet modo loquendi Scholasticorum; multi codd. propter compendiosam scripturam sunt dubiae lectiones.

¹⁵ Hinc Aristot., I. de Generat. et corrupt. text. 17. (c. 3.): *Huius corruptio alterius est generatio*.

¹⁶ Vat. cum multis codd. hic omittit *solum* et transponit,

quoniam gratia speciale est; sed naturale est quod est idem apud omnes¹; sed fere omnis creatura est invertibilis, quia nulla redigitur in nihilum: ergo hoc est *naturale*.

9. Item, ostenditur, quod nec *per gratiam*; quia gratia est perfectio naturae: ergo quod reputat naturae, non datur per gratiam: ergo si invertibilitas est contra naturam creature, ergo non datur per gratiam.

10. Item, obiicitur de *illa gratia*, quia si est creatura, est² invertibilis; si ergo conveniat ei invertibilitas, oportet quod per aliam gratiam; et sic erit abire in infinitum. Si ergo oportet stare, patet quod non per gratiam. *Si dicas*, quod gratia illa non dicitur habitus, sed Deus gratis conservans; hoc nihil est, quia sine Deo operante³ nulla creatura operatur: ergo sicut nulla creatura est invertibilis nisi per gratiam, sic nulla creatura operatur nisi per gratiam: ergo nulla operatio est naturalis, quod stultum est dicere.

CONCLUSIO.

Immutabilitas, accepta ut invariabilitas, est propria solius Dei, accepta ut incorruptibilitas aut invertibilitas, a Deo communicatur aliis quibus creaturis vel per naturam vel per gratiam.

RESPONDEO: Dicendum, quod immutabilitas dicitur per privationem mutabilitatis. *Mutatio* autem tricipiter: uno modo ab ente in ens; et haec est mutatio secundum accidens⁴ et dicitur *variations*; alio modo ab ente simpliciter in ens potest sive secundum *quid*; et haec est mutatio secundum formam et dicitur *corruption*; alio modo est mutatio ab ente in simpliciter non ens; et haec est secundum totam rei substantiam et dicitur *versio*. Secundum hoc intelligendum, quod *immutabilitas* dicitur tricipiter: uno modo *invariabilitas*, alio modo *incorruptibilitas*, et tertio modo *invertibilitas*.

Si ergo immutabilitas dicitur *invariabilitas*, *conclusio t.* sic dico, quod in nulla omnia est creatura neque per naturam neque per gratiam; nam omne creatum aut est accidens, aut habet accidens, et ita variable; et haec⁵ est proprie proprium ipsius Dei.

paulo supra legendo *ergo nullum corruptibile vertibile solum*; quia lectio falsa est, nisi fiat transpositio terminorum v. g. ergo nullum solum corruptibile, vertibile; vel ergo nullum vertibile corruptibile solum. Codd. EHZ il omittunt *solum* utrobique; codd. PQ ee vero ponunt eo loco, quo nos posimus. — *Gratiama* accipias hic sensu largo, quo Joan. Damasc., II, de Fide orthod. c. 3. de Angelo ait: *Immortalis est non quidem natura, sed Dei munere et gratia*.

¹ Vide Aristot., I. Periherm. c. 1. — In fine argumenti post hoc supplevimus ex veterioribus mss. et ed. I est.

² Cod. T cum ed. I ergo pro est.

³ Cod. A cooperante.

⁴ Multi codd. ut ABCDEFGHLRSTU etc. *actus* loco *accidens*, minus bene, ut patet ex paulo infra positis de inva-

Si autem dicatur immutabilitas *incorruptibilitas*, sic dico, quod in aliquibus est creaturis: in *conclusio 2.* quibusdam per naturam, ut puta in simplicibus, in quibusdam per gratiam, ut puta in glorificatis corporibus. Nec sic est proprie proprium divinae essentiae.

Si vero tertio modo dicatur immutabilitas⁶, sic omnibus creaturis inest per *gratiam*, nulli autem *conclusio 3.* per *naturam* nisi soli Deo. Invertibile enim per *naturam* est, quod ex se ipso habet, ut possit stare; hoc autem est, in quo nulla est vanitas⁷ et in quo omnino nulla essentiae mutatio nec ad esse, nec ad non esse; et hoc est solum aeternum. Ideo haec invertibilitas est in solo Deo et est proprie proprium eius. Invertibilitas autem per *gratiam* inest omnibus vel pluribus creaturis, quia Deus sua gratitudo bonitate cetera confinet, ne in nihil cedant; et loquor de creaturis, quae dicunt quid completum et per se existens.

Concedendum igitur, quod immutabilitas, prout *Epilogus.* privat variationem secundum accidens quantum ad actum⁸ et potentiam, solius Dei est. *Similiter* prout privat mutationem in non esse secundum actum et potentiam, quantum est de *natura*, solius Dei est, licet per *gratiam* conveniat multis creaturis; et sic procedunt rationes ad primam partem, unde concedendas sunt.

1. Ad illud ergo quod obiicitur in contrarium, *Solutio op- positorum.* quod *principia* rerum sunt *invariabilia*; dicendum, quod verum est, si considererent secundum essentiam abstractam; sed si considererent secundum esse naturae, sic de necessitate habent accidentia immuta et possunt variari; variatio autem⁹ accidentis respicit esse.

2. Ad illud quod obiicitur, quod in *Beatis* non potest esse variatio; dicendum, quod verum est quantum ad substantiam praemii sive quantum ad praemium substantiale; cadit tamen quantum ad conversionem ad inferius, tum quantum ad affectiones, sicut patet in Angelis, tum quantum ad actiones. Unde Beati erunt agiles et poterunt moveri.

3. Ad illud quod obiicitur de *universali* et de *empyreo*, dicendum, quod utrumque recipit variationem; sed universale ratione eius *in quo* est; quia, «motis¹⁰ nobis, moventur ea quae in nobis

riabilitate. — De primis duabus mutationis speciebus vide Aristot., V. Phys. text. 7. seqq. (c. 4.) ac I. de Generat. et corrupt. text. 23. et 24. (c. 4.).

⁵ Supple: *invariabilitas*. Vat. *Sic accepta immutabilitas loco et haec*, sed contra plurimos codd., quorum tamen aliqui ut AFT etc. cum ed. I pro *haec* ponunt minus bene *hoc*.

⁶ In cod. T ab altera manu hic additur *invertibilitas*.

⁷ Vat. contra plurimos codd. ut AFGHISTZ etc. cum ed. I addit hic *vel varietas*, et mox post *nulla* verbum est.

⁸ Vat. *naturam* loco *actum*, sed falso et contra mss. et ed. I.

⁹ Ed. I. enim.

¹⁰ Substitutius motis pro *moventibus*, rationem vide supra d. 5. a. 2. q. 1. argum. 3. ad opp.

sunt¹; empyreum vero ratione *contenti*. Potest enim aliquid continere, quod non continet, et aliquid non continere, quod continet.

4. 5. 6. Ad illud quod obicitur de *incorrupitatem*, dicendum, sicut praetactum est, quod convenit creaturis; aliquae enim creature sunt ita simplices et ita bona coniunctione coniunctae, quod nulla cadit in eis contrarietas, nec est in eis maior ratio corruptionis quam in principiis. Unde sicut principia non sunt resolutilia in aliquid, tamen cederent in nihil, si sibi relinquenterent; sic intelligendum in aliquibus substantiis. Unde non est dicendum, quod sit verum, quod omne compositum sit resolutibile secundum *rem*; sed sicut dicit Anselmus², « est resolutibile *re*, vel *intellectu* ». Unde concedendae sunt rationes ad hoc inductae.

7. 8. Ad illud vero quod obicitur de *vertibiliitate*, dicendum, quod quaelibet creatura vertibilis est per naturam, si sibi relinquatur.

Si quaeritur causa huius, dicendum, quod huius versionis, cum sit defectus purus, non est reddenda causa *efficiens* vel reducens in non esse, sed solum *deficiens*. Propter quod notandum, quod natura dicitur naturalis origo. Origo autem creature et est ex nihilo et est ex suis principiis: secundum hoc dupliciter dicitur aliquid ipsi creature naturale, vel quia inest ei ex eo, quod est ex *nihilo*, vel quia inest ei ex eo, quod est ex suis principiis. Et quia *nihil nullius* est causa *efficiens*, sed *deficiens*, ideo proprietates, quae insunt creature ratione eius, quod est ex nihilo, non sunt positiones, sed *defectus*, nec sunt a virtute, sed a defectu virtutis, nec habent causam efficientem, sed *deficiensem*: et tales sunt *vanitas*, *instabilitas*, *vertibilitas*. Si igitur quaeratur, a quo est vertibilis creatura³, dico, quod non ab aliquo efficiente, sed per defectum in se ipsa. Secundum autem quod *naturale* dicitur quod inest⁴ rei per proprias et intrinsecas principias, sic non dicuntur naturaliter inesse privationes vel *defectus*, sed *habilitates*: et ideo hoc modo accipiendo *naturale*, nulla

creatura est *vertibilis* in non esse; nec tamen dicitur *invertibilitas naturaliter*, quia *naturale* est in quod potest natura; sed principia rei non possunt in rei conservationem nec *conservationem sui*; et ideo invertibilitas non est huiusmodi naturalis. Nec tamen est *contra naturam*, immo est ei consona; quia omnis natura⁵ appetit salvari, quamvis ex se non possit, et maxime illa creatura, quae appetit beatificari, et haec est illa quae ad Dei imaginem facta est. Et quia desiderium naturae non est frustra⁶, ubi deficit natura, supplet Dei gratuia influentia. Et sic patet, quod vertibilitas inest per naturam, sed invertibilitas per gratiam.

9. Ad illud quod obicitur de comparatione gratiae ad naturam, intelligendum est, quod *gratia* dicitur adiutorium, veniens a superiori, respectu eius quod est supra posse naturae. Hoc autem adiutorium est duplex: aut respectu *esse simpliciter*, aut respectu *esse perfecti*.

Duplex
adiutoriorum
divisionem. Si respectu *esse simpliciter*, ut puta conservationis esse, quia nulla principia, cum sint vana⁷, de se possunt se ipsa conservare, sic non est mediante aliquo habitu infuso vel dato. Quia respicit esse, et quia⁸ esse est commune omnibus, ideo haec gratia est omnibus communis. Unde haec est gratia habens modum naturae, et haec est gratia, qua dicuntur cetera invertibilitia⁹.

Alio modo dicitur gratia adiutorium respectu *perfecti esse*, et quia *perfectio esse* est in his quae ad beatitudinem ordinantur, respicit *bene esse* et¹⁰ quod non est omnium. Ideo haec est habitus specialis aliquorum, non omnium, et haec est gratia per modum gratiae. Ex his patet quod obicit¹⁰ de gratia: obicit enim secundum quod gratia est specialis habitus divisus contra naturam, quia sic dicit aliquid de novo creatum; sed gratia praedicto modo non.

10. Et ex hoc patet ultimo obiectum: quia gratia dicitur adiutorium respectu eius quod est supra posse naturae; et quia conservatio principiorum est supra posse naturae, non autem egressus actionum, immo infra, ideo patet.

¹ Libr. de Fide Trin. c. 3: Quoniam omne compositum necesse est aut actu aut intellectu posse disiungi. — Mox plerique codd. ut A G H S T X cum ed. 1 *adductae* loco *inductae*.

² Codd. P Q bene *vertibilitas creature*.

³ Vat. minus distincte ac contra mss. et ed. 1 *inesse* loco *quod inest*.

⁴ Cod. Z cum ed. 1 *creatura*. — Vide Boeth., III. de Consol. Prosa 14, ubi haec propositio probatur.

⁵ Vide Aristot., I. de Caelo. text. 32. (c. 4. in fine) et III. de Anima, text. 45. (c. 9). — Codd. V X in *naturam* loco *frustra*.

⁶ Plerique codd. ut F G H I K P Q S T etc. minus bene *varia*; cod. X *variabilis*. — Paulo infra post *sic non est* subaudi: adiutorium vel *gratia*.

⁷ Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 in principio huius pro-

positionis ponit *Et*, deinde hic pro *et quia* habet *quod*, quod vis rationis debilitatur.

⁸ Vat. incongrue *dantur cetera vertibilita*; omnes codd. cum ed. 1 *invertibilita*; cod. cc *dantur*, antiquiores autem *dicuntur*, licet aliqui proper abbreviatione dubiae sint lectiones.

⁹ Vat. *vel esse* loco *et*, quod maior pars codd. habet; aliqui codd. ut O T cum ed. 1 omitunt insuper particulam *et*, pro qua cod. cc habet *vel*. Paulo post aliqui codd. ut A M T ea cum ed. 1 bis *hic* loco *haec*.

¹⁰ Vat. contra antiquiores codd. et ed. 1 *obicitur*, sed proper subnexa minus bene. Mox Vat. cum cod. cc et loco *quia*, at minus distincte et praeter fidem ceterorum mss. et ed. 4.

SCHOLION.

I. Triplex illa distinctio mutationis, cui correspondet triplex immutabilitas, sumta est ex Damasceno (de Fide orthod. l. c. 3.). Prima mutatio, quae a S. Doctoro vocatur *variatio*, tunc fit, quando subiectum de aliquo accidente mutatur in aliud accidentem; haec nunc communiter vocatur motus sive mutatio *accidentalis*. Secunda est *corruptio* sive mutatio ab esse substantiali formae in materia ad non esse eiusdem, monstrosa etiam materia in potentia ad actum. Tertia est *annihilatio*, a S. Bonav. vocata *versio*, qua fit de ente simpliciter non ens; cfr. II. Sent. d. 4. p. 1. a. 3. q. 2. in corp. Aristoteles (V. Phys. c. 1.), omittendo hoc ultimum membrum, mutationes sic distinguuntur: ex subiecto in subiectum (alteratio, augmentatio), ex subiecto in non-subiectum (corruptio), ex non-subiecto in subiectum (generatio).

Il. S. Doctor non sibi contradicit hic asserendo, quibusdam

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

Dub. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram, et primo contingit dubitari de hoc quod dicit Magister: *Nunc de veritate sive proprietate divinae essentiae* etc. Videtur enim male dicere, quia omne, quod habet proprium, distinguitur; sed divina essentia non est distinguisibilis: ergo non habet proprium.

RESPONDEO¹: Dicendum, quod divina essentia eo modo est distinguisibilis, quo modo habet proprietates, et e converso; quia quamvis in se non sit distinguisibilis per plurificationem sui nec a persona per diversitatem, est tamen distinguisibilis respectu essentiae creatae, respectu cuius habet has proprietates.

Dub. II.

Item quaeritur de illis tribus proprietatibus, quas ponit, scilicet de *veritate*, *immutabilitate*, *simplicitate*, cum multae aliae conditiones sint divinae essentiae, quare solum de his tribus agit?

RESPONDEO: Dicendum, quod per has tres proprietates sufficienter distinguitur *esse increatum a creato*. Nam *creatum*², eo ipso quod *creatum*, habet esse post non esse, et ita esse vanum et possibile: ideo habet esse permixtum cum possibiliitate, et propter hoc deficit a veritate, a stabilitate et simplicitate. *Increatum vero esse* habet contrarias

creatrices, ut Angelis, inesse incorrumpibilitatem per naturam, et alibi dicendo, solius Dei esse incorrumpibilitatem. Nam in primo loco sermo est de incorruptione respectu sive particularis naturae, non respectu dependentiae a causa prima; in secundo loquitur de illa proprietate, quae soli primae causae competit, quae potest creare et annihilare. Cfr. S. Thom., S. I. q. 9. a. 2. in corp. — Notanda est egregia doctrina in solut. d. 6. 7. 8. exposita. Circa causam efficientem et deficientem, cfr. II. Sent. d. 34. a. 1. q. 2.

III. Quoad conclusionem: Alex. Hal., S. p. I. q. 4. m. 3. et p. II. q. 13. m. 2. 3. 4. — Scol., hic q. 5; et Report. hic q. 3. — S. Thom., hic q. 3. a. 1. et 2; S. loc. cit. — B. Albert., hic a. 16. et seqq.; S. p. I. tr. 4. q. 21. m. 3. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 2. — Egid. R., hic 3. princ. 2.

proprietates, et in his sufficienter distinguitur. Nam veritas respicit *quod est*, immutabilitas *quo est*³, simplicitas *utrumque*. Ideo patet sufficientia et ordo.

Dub. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *a sapere dicitur sapientia*, quia non videtur dicere verum. Sicut enim albedo se habet ad album, ita sapientia ad sapere; sed albedo non dicitur ab albo, immo magis et contra⁴: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod secundum intellectum *componentem* sapere dicitur a sapientia, quia intellectus componentes procedit ab abstracto ad concretum; secundum vero intellectum *resoluentem* est et converso; et quantum ad hunc loquitur Augustinus. — Vel posset dici, quod loquitur secundum *Alia solutio.* considerationem grammatici, non logici⁵.

Dub. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Quis magis est quam ille, qui dixit famulo*. Videtur enim male dicere, quia *esse* non recipit magis et minus, et maxime in Deo.

RESPONDEO: Dicendum, quod magis et minus dupliciter possunt considerari, scilicet in comparatione *ad idem*; et sic⁶ dicunt intensionem et remissionem;

¹ Vat. cum cod. cc, ceteris tamen codd. cum ed. 1 refragantibus, addit *Ad quod*. Mox plerique codd. ut A F G K S V W X non bene *uno pro eo*, alii vero ut H T aa bb illo.

² Aliqui codd. ut F T dd repetunt hic *esse*. Mox ed. 1 post *creatum* addit *est*.

³ Plurimi codd. omissunt *est*.

⁴ Plures mss. cum ed. 1 *e converso*.

⁵ De intellectu resolvente sive analytico, et componente sive synthetico vide infra d. 28. dub. 1, et IV. Sent. d. 50. p. ll. a. 1. q. 1. ad 4. — Secunda solutio inde sumitur, quod grammatici formam verborum abstractam derivant a forma concreta, logici autem sive philosophi (Aristot., de Praedicam. c. 1.) e contrario. Cfr. infra d. 33. q. 3.

⁶ Vat. praeter fidem omnium mss. et edd. 1, 2, 3 addit *non*, sed *falso*, quia iuxta omnes Scholasticos intensio et remissio est motus *einsem* v. g. caloris a statu imperfectiore ad perfectiore et viceversa. Vide S. Thomam, qui hic circa litteram idem dubium solvit consimili distinctione, scilicet: Magis et minus potest dici aliquid vel quantum ad ipsam naturam participatam, quae secundum se intenditur et remittitur secundum accessum ad terminum vel recessum; et hoc non est nisi in accidentibus; vel quantum ad modum participandi; et sic etiam in essentialibus dicitur magis et minus secundum diversum modum participandi, sicut Angelus dicitur magis intellectus quam homo.

vel in comparatione ad *diversas substantias et naturas*; et sic dicunt gradum et excessum, et sic est bene¹ ponere magis et minus in ente respectu Creatoris et creature, et respectu creaturarum ad invicem. Sed in comparatione Creatoris ad creaturam est excessus improportionabilis et infinitus; respectu creaturarum ad invicem est proportionabilis.

DUB. V.

Item queritur de hoc quod dicit: *Cuius essentia non novit praeteritum vel futurum*. Videtur enim esse ista proprietas et Angelorum, quia Augustinus de Civitate Dei² dicit, quod «immortalitas Angelorum non est praeterita, quasi non sit, nec futura, quasi nondum sit», sed semper est praesens: ergo non est proprium solius Dei.

RESPONDEO: *Quidam* dicunt, quod duratio aevi est simplex et tota simul, non habens praeteritum et futurum; nihilominus ipsum aeviternum³ habet praeteritum et futurum quantum ad affectiones; et ita⁴ proprium est solius Dei.

Alii dicunt, quod in omni duratione creata, quoniam differt a durante et⁵ habet esse possibile, est prius et posterius; sed distinguunt in priori et posteriori. Quoddam enim est quod dicit *durationis successionem*, quoddam *successionis durationem* cum variatione et innovatione. Primum est in aeo, secundum in tempore; et hoc vult Anselmus⁶ expresse, et hoc credo probabilius. Et patet responsio ad verbum Augustini; ipse enim loquitur de priori et posteriori, quod quidem dicit innovationem et variationem et corruptionem⁷.

DUB. VI.

Item queritur de hoc quod dicit, quod *divinae essentiae comparatum nostrum esse non est*. Videtur enim falsum, quia quod inest alicui substantialiter non admittit comparatione aliqua; sed esse est substantialis rei cuiilibet: ergo etc. Item ex comparatione ad Deum creatura melioratur, ut dicit Augustinus⁸, ergo magis est, quam si non comparetur: ergo etc.

RESPONDEO: Dupliciter est accipere talem comparationem. *Uno modo* secundum rationem influentiae et receptionis; et sic creatura ad Deum comparata est magis, quam si non comparetur. *Alio modo* comparatur secundum habitudinem aequiparantiae et proportionis; et hoc modo verum est, quod nulla⁹ est proportionabilis secundum conditionem veritatis et nobilitatis esse divini; et ideo quasi nihil est, non omnino in se, sed nihil ad proportionem, quia non potest inveniri aliqua proportio quantitativa.

DUB. VII.

Item queritur de hoc quod dicit: *Dicatur ergo, quod semper fuit, est et erit*. Videntur enim haec verba non dici¹⁰ de Deo, quia dicunt diversa tempora; sed in Deo non cadit diversitas temporum.

RESPONDEO: *Quidam* voluerunt dicere, quod actus isti non praedicanter de Deo diversa tempora secundum essentialia, sed secundum concomitantiam; quia divinitus esse omnino invariatum omne tempus concomitantur. Sed haec positio non solvit plene. Dicunt enim vere, quod Deus fuit ante omne tempus; tunc¹¹ ergo concomitantiam non potest dicere. — Ideo dicunt *alii*, quod tempus consignificatum non est dispositio rei acceptae sive intellectae, quando dicitur de Deo, sed solum modi intelligendi; quando vero de re mobili, utroque modo. Exemplum patet de masculinitate¹² in lapide et in viro: quoniam in viro est ut dispositio rei acceptae, in lapide ut modus intelligendi solum. Sed haec positio non videtur sufficiens, quia intellectus non ponit praeteritum circa snum intelligere, quando intelligit Deum fuisse: ergo oportet, quod ponat circa rem.

Propter hoc notandum, quod verba diversorum vera solutio. temporum aliter dicuntur de aeterno, aliter de aevo-
terno, aliter de temporali. Nam respectu temporalis important mutabilitatem et successionem et durationem. Secundum vero quod de aeviternis dicuntur, duo tantum important, successionem et durationem, sicut vult Hieronymus¹³, Augustinus et Anselmus. Secundum vero quod dicuntur de Deo, important solum durationem. Unde dicitur: *Deus fuit, quia eius du-*

¹ Cod. T. *verum*, cod. W *ibi pro bene*.

² Libr. XII. c. 15. n. 2.

³ Hoc est res aeviterna sive subiectum aevi v. g. Angelus. — Vat. absque auctoritate mss. et ed. I non bene addit *seu aeternum*, quia non est idem cum aeviterno.

⁴ Supple: non noscere sive non habere praeteritum vel futurum.

⁵ Vat. praeferit fidem mss. et ed. I *etiam*, et paulo post *cum priori et posteriori* (nonnulli codd. habent quidem *cum loco est*, sed solus cod. cc *cum priori et posteriori*). Pro nostra lectione militant etiam ea quae S. Doctor II. Sent. d. 2. p. I. a. 1. q. 3. in corp. habet, ubi fusius hanc questionem pertractans, ex creaturae possibilitye sive ex eo, quod *nulla creatura omnino est actus*, deducit durationem successionis sive prius et posterior in aeo. — Mox Vat., omnibus mss. et sex primis edd. obnitentibus, *de loco in*. Paulo infra post *successionem* cod. I satis bene addit *sine variatione et innovatione*.

⁶ Vide Monolog. c. 28. et Proslig. c. 20. et 22.

⁷ De hoc dubio cfr. Alex. Ital., S. p. I. q. 12. m. 9. a. 3.

⁸ S. Thom., S. I. q. 10. a. 5.

⁹ Libr. I. de Genes. ad lit. c. 4. 5. n. 9. 10. et libr. contra Epist. Manichaei, c. 40. n. 46.

¹⁰ Subaudi: creatura. — Vat. autem cum cod. cc, alii tamen codd. cum ed. I refragantibus, addit *ratio* et paulo infra loco *ad proportionem* habet *a proportione*.

¹¹ Plurimi codd. obnitentibus, Vat. praemittit *dubere*.

¹² Ex mss. et edd. I, 2, 3 suppleximus tunc.

¹³ Substitutio fide antiquorum mss. et ed. I *masculinato pro masculinum genero*.

¹⁴ De Hieronymo vide notam hic in lit. Magistri c. 1. — Augustini et Anselmi textus accepe ex dub. 5. — Cfr. Scot., I. Sent. d. 9. q. unica in fine. — Paulus ante post *important* alii qui codd. ut F aa bb cum ed. I addunt *scilicet*, aliqui ut G I ff et.

Solutio 4.
insufficiens.

Solutio 2.
insufficiens.

ratio non coepit; est, quia duratio eius non interrumpitur; erit, quia non desinit nec corruptiatur. Proprie ergo loquendo, non dicuntur de Deo, ut dicit Hieronymus; large autem loquendo, dicuntur, ut dicit Magister et Augustinus; et ad hoc vadit opinio Magistri¹.

DUB. VIII.

Item quaeritur de verbo Hilarii: *Esse non est Deo accidens* etc., quia nec creature est accidens — nulli enim omnino rei accidit esse — quomodo ergo per hoc notatur Deus differre a creatura?

Proprietates accidentis. RESPONDEO: Dicendum, quod accidens dicit quid natum in alio esse, ab alio *exire*, et ab illo² *recedere*. Accidens enim dicit quod *inest* subiecto et ab illo *trahit ortum*, et propterea potest *adesse* et *abesse*. In his tribus proprietatibus communicat esse creatum, licet non eodem modo omnino. Nam *esse* nostrum pendet ab alio sustinente, oritur ab alio efficiente, creatura etiam nata est suum esse perdere: ideo esse eius est quasi accidens, non tamen vere accidens, quia cum pendaat a Deo, non pendet sicut a subiecto. E contrario est in Deo; et ideo dicit Hilarius, quod esse non est accidens Deo; et hoc propter contrarias proprietates: quia accidens natum est aliis *inesse*, propter hoc dicit: *subsistens veritas*; quia natum est ab alio *exire*, contra hoc dicit: *manens causa*; quia natum est etiam ab alio *recedere*, contra hoc dicit: *naturalis generis proprietas, quae non dimittit esse*³.

DUB. IX.

Item quaeritur, quomodo intelligitur *immortalitas*, cum dicuntur: *Solus habet immortalitatem*, et

dicit Augustinus⁴, quod accipitur pro incommutabilitate; sed hoc non videtur conveniens. Mors enim non dicit omnem mutabilitatem, sed solam corruptibilitatem⁵ viventium: ergo non idem est dicere.

RESPONDEO: Sicut vita accipitur *communiter et proprie*, ita et mors, ita et immortalitas. *Uno* enim modo dicitur vita actus continuus et internus⁶, qui est a forma spirituali; et sic dicitur *proprie*, et sic immortalitas dicit vitam talem cum impossibilitate ad eius privationem. *Alio* modo dicitur vita actus completus potentiae, quae est secundum rei naturam, sicut dicitur aqua viva, quae habet operationem aquae convenientem; et hoc modo importat repugniantem ad corruptionem. Et ideo⁷ debet dici secundum hanc vitam *immortale* quod est ita in actu completo, quod nullo modo potest aliquam peiorationem recipere; et sic accipit Apostolus et exponit Augustinus.

DUB. X.

Item quaeritur de hoc quod dicit beatus Jacobus et est in littera⁸: *Nec vicissitudinis obumbratio; quae differentia est inter vicissitudinem et obumbrationem, et quae convenientia, ratione cuius dicatur vicissitudo obumbrare?*

Et dicendum, quod *vicissitudo* importat numerum *viciis*, et iste est numerus cum interruptione; sed *obumbratio* dicitur per privationem actus lucis. Quoniam igitur actus formae lux est, privatio eius recte dicitur *obumbratio*; et quia *vicissitudo* ratione numeri dicit interruptionem, et ratione privationis *obumbrationem*, hinc est, quod recte dicitur *vicissitudinis obumbratio*.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM VIII.

PARS II.

De simplicitate Dei.

Eademque sola proprie ac vere simplex est etc.

TEXTUM MAGISTRI VIDE SUPRA P. 147.

DIVISIO TEXTUS⁹.

Supra ostendit Magister duas proprietates divinae essentiae, scilicet veritatem et incommutabilitatem; hic ostendit simplicitatem divinae essentiae vel

naturae. Et habet haec pars tres partes. In *prima* ostendit, quod *proprie* est simplex; in *secunda*, quod *vere*, ibi: *Hic diligenter notandum est, cum dicat*

¹ Vide supra in lit. c. 4, ubi et verba Augustini afferuntur.

² Val. cum cod. cc contra ceteros cod. cum ed. 1 *alio* pro *illo*. — *De accidente* vide Porphyr., de Praedicab.; Aristot., I. Topic. c. 4, et V. Metaph. text. 13. et 35. (IV. c. 7. et 30.).

³ Plura de hac re vide hic p. II. q. 2. et II. Sent. d. 37. a. 4. q. 2.

⁴ Verba Augustini vide supra in lit. Magistri c. 2.

⁵ Ed. 1 *corruptionem*.

⁶ Bernard., de Gratia et libr. arb. c. 2. ait: Est enim in quolibet corpore vita, internus ac naturalis motus, vigens tantum intrinsecus.

⁷ Aliqui cod. ut IZ cc *illud pro ideo*; ed. 4 cum uno altero cod. ut W *illud ideo*. ⁸ Cap. 2.

⁹ In hac distinctione divisio textus partis II. in cod. hoc loco ponitur, dum alibi coniungitor cum divisione partis I. Cfr. ultima verba in divisione partis I. p. 450.

Augustinus etc. In tertia, quod summe, ibi: Huius autem sinceritatis et simplicitatis.

Prima iterum pars habet tres partes. Primo proponit, quod proprie est simplex; secundo ostendit, quod non convenit naturae corporali, ibi: Ut autem scias, quomodo simplex etc. In tertia, quod non convenit naturae spirituali, ibi: Creatura quaque spiritualis etc. 1.

Similiter pars, in qua ostendit, quod est vere simplex, habet tres partes. In prima ostendit, quod in Deo est pure multiplicitas nonum; in secunda ostendit, quod in eo non est diversitas praedicamentorum, ibi: Quod autem in natura divinitatis nulla

sit accidentium etc. In tertia concludit, quod nomina praedicamentorum in divinis non possunt dici proprie, et etiam nomen primi praedicamenti, ibi: Unde nec proprie dicitur substantia.

Similiter pars², in qua ostendit, quod est summe simplex, habet tres. Primo enim ostendit, quod tanta est ibi simplicitas, quod nulla est ibi rerum diversitas; secundo, quod cum hac simplicitate stat personarum pluralitas, ibi: Et cum tantae simplicitatis etc. Tertio vero et ultimo epilogat, quod ostensa est in divina essentia triplex proprietas, ibi: Ecce quanta identitas.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam eorum quae dicit Magister in littera, quatuor quaeruntur in parte ista³:

Primo quaeritur, utrum in Deo sit summa simplicitas.

Secondo, utrum simplicitas sit Dei proprietas.

Tertio, propter illud quod dicitur in littera de anima rationali, quaeritur, utrum anima rationalis sit in toto corpore, ita quod in qualibet parte.

Quarto quaeritur, utrum Deus sit in aliquo determinato genere.

QUAESTIO I.

Utrum Deus sit summe simplex.

Circa primum, quod in Deo sit summa simplicitas, sic probatur.

1. Omne primum est simplicissimum, quia quan-

unita plus potest quam multiplicata⁴; sed Deus est infinitus et immensus virtute: ergo est infinitus simplicitate: ergo in Deo est summa simplicitas.

CONTRA: 1. Simplicius cogitatur aliquid, cum ^{ad oppositum.} cogitatur ut abstractum a pluribus, quam quod⁵ cogitatur ut contentum in pluribus: ergo cum fides nostra cogitet Deum ut in pluribus, non cogitat eum ut simplicissimum: ergo si fides vere cogitat, Deus non est simplicissimus.

2. Item, maior est simplicitas, ubi est identitas sine diversitate, quam cum diversitate; sed in Deo est identitas cum diversitate suppositorum: ergo in Deo non est summa simplicitas.

3. Item, maior est simplicitas, ubi est unitas sine pluralitate⁶; quia numerus dicit aliquo modo compositionem, respectu cuius unitas est simplex: ergo cum in Deo sit unitas cum pluralitate personarum, patet etc.

4. Item, maior est simplicitas, ubi non tantum subiectum, sed etiam proprietas est eadem cum proprietate⁷; quia, quando proprietas differt a proprietate in uno, sunt plura differentia: ergo non est simplex; sed in divinis personis in eadem persona

Fundamenta. to aliquid prius, tanto simplicius⁸; sed Deus est primum in genere entium, eo quod nec est nec esse potest nec cogitari prius: ergo est ita simplex, quod ipso nihil simplicius esse potest vel cogitari: ergo est simplicissimum.

2. Item, omne quod est quidquid habet, est simplicissimum⁹; sed Deus est quidquid habet: ergo etc. Prima patet in se. Minor probatur sic: Deus habet potentiam, sapientiam, et sic de aliis; ant ergo est sua potentia, ant non. Si sic, habeo propositum. Si non est sua potentia, cum sit potens potentia, habet posse ab alio, ergo Deus est ab alio; quod si hoc est falsum; ergo illud ex quo sequitur.

3. Item, in esse nobilissimo debet omnis conditio nobilitatis ponni in summo; sed Deus est ens nobilissimum, et simplicitas est conditio nobilitatis: ergo ponenda est in Deo in summo: ergo Deus est summe simplex.

4. Item, quanto aliquid est simplicius, tanto est potentius in virtute, et e converso, quia « virtus

¹ Cod. 1 addit: *Et primo per rationem communem, et secundo per propriam, ibi: Nihil enim simplex.*

² Vat. contra plurimos cod. et ed. 4 p. aemittit tertia.

³ Fide omnium mss. et ed. 4 restitutus verba in parte ista.

⁴ Cfr. Aristot., XI. Metaph. c. 4. (X. c. 4.). — Paulo infra post prius cod. O adiungit eo.

⁵ Boeth., de Hebdonad. — Mox fide antiquorum mss. et ed. 4 adiecinus sed. — De hoc arguento vide August., XI. de Civ. Dei, c. 10. et Boeth., de Trin. c. 2.

⁶ Libr. de Causis, prop. 17. — In princ. huius argumenti VAT. cum cod. cc bis omittit est, quod tamen in aliis cod. et ed. 4 habetur. Cod. M post simplicius bene addit in essentia.

⁷ Aliqui cod. ut H ee ff cum ed. 4 forte melius cum loco quod. Mox pauci cod. ut H V ee concretum pro contentum.

⁸ Supple cum cod. Z quam cum pluralitate vel cum cod. 1 quam ubi non.

⁹ Subaudi cum cod. Z: quam ubi differunt vel cum cod. Q hb: quam quando proprietas differt a proprietate.

differit proprietate a proprietate, unde innascibilitas differit a paternitate: ergo etc.

CONCLUSIO.

Summa simplicitas est in Deo.

RESPONDEO: Dicendum, quod sicut primae rationes probant, in Deo ponenda est summa simplicitas.

1. Ad illud ergo quod obiciuntur, quod fides non intelligit ipsum ut simplicissimum; dicendum, quod fides¹ intelligit eum ut simplicissimum, et qui alter intelligit, non intelligit ut summe simplex. Quod patet sic: quoniam est intelligere unum in uno, et unum in pluribus multiplicatum, et unum in pluribus non multiplicatum. Simplicius autem intelligitur unum in pluribus esse multiplicatum, quam unum in uno; quod patet, quia universale est simplicius singularis², et adhuc multo simplicius intelligitur, quod est unum in pluribus non multiplicatum. Hoc³ modo intelligit fides nostra Deum. Et ideo simplicior est Deus, quia est in omnibus⁴ non multiplicatus, quam si esset in uno solo, vel in pluribus multiplicatus. Hinc est, quod Deus simplicissimus est, et fides nostra eum ut simplicissimum intelligit.

Et qui intelligit Deum⁵ plurificatur in essentia, vel unum in supposito, derogat etiam nobilitati simplicitatis eius. Quoniam ubi *summa* simplicitas intelligitur, oportet summam actualitatem intelligi, si summe *nobilis* est. Ut ibi est summa actualitas, summa diffusio et communicatio debet poni; et ista non potest esse nisi in sempiterna productione rei omnino infinita et aequalis in virtute; et hoc non potest esse in alietate⁶ essentiae: ergo non potest intelligi divina essentia simplicissima, nisi in tribus personis intelligatur tota esse, quarum una sit ab alia.

Quando ergo obiciuntur, quod simplicius est abstractum a pluribus quam⁷ in pluribus; verum est, si in illis pluribus plurificetur. Si autem non plurificatur, non est verum.

2. Ad illud quod obiciuntur, quod maior est sim-

plicitas, ubi nulla diversitas; dicendum, quod diversitas dupliciter potest venire: vel ex *additione*, vel ex *origine*. Ex *additione*, cum est diversitas in proprietatibus absolutis, quae diversae sunt in diversis, ut albedo in Petro et nigredo in⁸ Paulo; et haec privat simplicitatem, quia ponit compositionem. Est alia diversitas veniens ex sola *origine*, ut puta, quia una persona emanat⁹ ab alia, differit ab ea; et haec non repugnat simplicitati, quia nullam ponit compositionem, sed solum ordinem et respectum ad alium; et haec¹⁰ non proprie dicitur diversitas, sed distinctio et discrecio. Et hoc manifestum est, si intelligamus, Patrem se ipso generare Filium, et intelligamus, eum generare et iterum non generare, nulla est hic compositio, quia nulla additio.

3. Ad illud quod obiciuntur, quod maior est simplicitas, ubi nulla pluralitas; dicendum, quod duplex est pluralitas. *Quaedam*, in qua plus est in duabus quam in uno, ut in duabus hominibus plus est de bonitate quam in uno; et ista pluralitas repugnat simplicitati, quia unitas addit supra unitatem. *Quaedam* autem est pluralitas, in qua tantum in pluribus est, quantum in uno; et haec est in divinis, quia tantum de esse et bonitate et virtute est in una persona, quantum in pluribus; et ista pluralitas nihil addit ad unitatem: et ideo nullam omnino ponit compositionem nec privat simplicitatem.

4. Ad illud quod obiciuntur, quod in Patre differt proprietates a proprietate; dicendum, quod proprietatis differt a proprietate tripliciter: aut respectu subiecti, aut respectu sui, aut respectu obiecti. Si respectu *subiecti*, quia causantur ex diversis naturis¹¹ in ipso repertis; sic ponit compositionem, quia ponit subiectum esse ex¹² pluribus. Si respectu *sui*, sic differt musica et grammatica in Petro; et sic ponit similiiter compositionem, quia ponit subiectum subesse pluribus. Si respectu *obiecti*, sic ponit subiectum comparari pluribus; et ex hoc¹³ non ponitur compositionis, sed distinctio. Exemplum est in puncto, quod est principium et finis respectu diversarum linearum. Hoc modo est differentia proprietatum in divinis.

¹ Codd. inter se non convenient; plures enim ut FHIN PQR U cum ed. I loco *fides* habent *immo*, ali ut CLOZ bene, ali ut AT aa legunt *quod ipsum intelligit ut*, ali denum, sicut Vaticana et ed. nostra.

² Cfr. Aristot., I. Posterior. c. 20. (c. 24).

³ Plures codd. ut EIP QXZ cum ed. I addunt *auctem*.

⁴ Hoc est, in tribus personis divinis; aliqui codd. ut HIZ cum ed. I *pluribus pro omnibus*, quae lectio in se praefenda videatur.

⁵ Cod. Y adiungit *vel*.

⁶ Supplevimus ope vestitorum mss. et ed. I minus bene *omissionem simplicitatis*.

⁷ Cod. Z nisi in *identitate* pro in *alietate*.

⁸ Supple: contentum, vel cum cod. II *contractum*.

⁹ Auctoritate multorum mss. ut EHKMPQUVZ etc. et ed. I adiecinus et *nigredo in*, quod et contextus postulare videtur. Vat. cum cod. cc contra alios codd. et ed. I post *Paulo addit et Gregorio*.

¹⁰ Ex antiquioribus mss. et ed. I substituimus *emanat* loco *emanans*.

¹¹ Faventibus pluribus mss. ut AIT etc. et ed. I nec non contextu, reponimus *haec pro hoc*. Cod. V *hoc modo*. Paulo ante cod. O *aliam loco album*.

¹² Codd. aa bb addunt *vel principiis*.

¹³ Praferimus lectiōnem multorum mss. ut HKLOTXZ aa bb etc. *ex pro iis*, quae et contextu confirmarū.

¹⁴ Val. *hoc modo pro ex hoc*, sed obstat auctoritas antiquiorum mss. et ed. I.

S C H O L I O N .

1. Simplicitas dicit modum quendam unitatis nobilissimum, et simplicitas divina summa simul actualitatem. Distinguitur hic et in sequenti questione id quod est *simpliciter* simplex, et quod est *summe* simplex. Primum inventur etiam in creaturis, et est illud quod non est resolutibile in partes essentiales sive constitutivas; sic et materia prima per ablationem omnis actus et perfectionis dicitur simplex. *Summa* vero simplicitas excludit qualemcumque compositionem, tam *acticam* sive compositionem ex aliis, quam *passicam* sive compositionem cum aliis. Hac summa simplicitas certe importat non tantum privationem compositionis, sed etiam «modum unitatis nobilissimum, quem Deus nulli communificat creaturae» (q. seq. ad 1.).

II. Quad argum. 3. in fund. notandum, illud axioma (quod utitur etiam S. Thom., S. c. Gent. l. c. 18. et Richard. a Med., hic a. 3. q. 1.), quod simpliciora sint nobiliora , valere tantum, si subintelligatur: *celeris paribus*. In rebus enim corrut-

pibilibus totum compositum, quod complectiuntur perfectionem sui et partium, potest esse perfectius quam pars simplex, sicut homo nobilior est quam materia, vel etiam quam sola anima. Cfr. Richard., loc. cit. q. 2.

III. Conclusio ipsa, qua eliditur error Gilberti Porretani et abbatis loachim, definita est primo in Concilio Rhemensi, tum in Lateran. IV. c. *Firmiter*, de S. Trinit.: «Deus est... una essentia, substantia seu natura simplex omnino». Cfr. infra dub. 6. — Alex. Hal., S. p. I. q. 5. m. 1. et 2. et q. 14. m. 1. — Scot., hic q. 4; Report., hic q. 4. — S. Thom., hic q. 1. a. 1. et q. 4. a. 1; S. I. q. 3. a. 3. 4. 7. 8; S. c. Gent. l. c. 16. 18. — B. Albert., hic a. 22. — Petr. a Tar., hic q. 5. a. 1. — Richard., hic q. 1. — Dionys. Carth., hic q. 5. — Biel, hic q. 7. dub. 2.

QUÆSTIO II.

Utrum summa simplicitas soli Deo conveniat.

Secundo quaeritur. utrum simplicitas sit Dei proprietas. Et quod sic, videtur hoc modo.

1. Nulla creatura est actus purus, quia in omni creatura, ut dicit Boethius¹, differt *quo est* et *quod est*; ergo in omni creatura est actus cum possibili; sed omnis talis habet in se multiformitatem et caret simplicitate: ergo etc.

2. Item, omnis creatura habet esse finitum et limitatum: ergo habet esse arctatum²; sed ubicumque est esse limitatum, est ibi aliquid quod contrahit, et aliquid quod contrahitur, et in omni tali est compositio et differentia: ergo omnis creatura est composita: ergo nulla simplex.

3. Item, omnis creatura habet esse datum aliunde, ergo habet esse aliunde acceptum, ergo nulla creatura est suum esse, ergo in omni creatura est dependencia sive differentia; sed nullum tale simpliciter simplex: ergo etc.

4. Item, omne, quod est post primam unitatem, deficit ab illa, ergo statim cadit in dualitatem, sicut dicit Dionysius³, quod post monadem dyas est: sed omnis creatura est a prima unitate: ergo omnis creatura est ab illa deficiens: ergo etc.

CONTRA: 1. «Ab uno non procedit nisi unum⁴»

Ad oppo- et a vero non procedit nisi verum; sed unitas et similitudinem.

simplicitas eandem rationem habent in Deo: ergo sicut ab uno unum, ita a simplici simplex.

2. Item, videtur specialiter, quod simplicitas sit in creaturis, quia simplex est quod non habet partem; sed punctus non habet partem, quia ita definitur: punctus est, cuius pars non est⁵: ergo etc.

3. Item, omne illud, ante quod non est aliud, est simplex; quia si compositum est, necessario habet ante se aliud; sed ens est primum, sicut dicit auctor de Causis⁶: «Prima rerum creaturarum est esse»: ergo etc.

4. Item, omne illud est simplex, in quo stat resolutio; sed resolutio stat in principiis, quae sunt materia et forma, quia materia ulterius non resolvitur, cum sit status in causis, alioquin esset ire in infinitum⁷: ergo cum resolutio stet in creato, aliquid creatum est simplex. *Si tu dicas*, quod principia non habent omnimodam simplicitatem, quia quavis non componantur ex aliis, tamen componuntur aliis; *contra*: hoc non videtur facere contra simplicitatem, quod componatur alii. Nam quod aliquid non sit componibile alii, non facit aliquam simplicitatem, cum ista proprietas sit in individuis completis, quae maxime sunt composita: ergo hoc quod dico *componibile aliis*, non tollit ab eis simplicitatem, et sic etc.

¹ In libro de Hebdomad. et de Trin. c. 2. Vide supra d. 3. p. II. a. 1. q. 3. fundam. 3.

² Cod. X *contractum*.

³ De Div. Nom. c. 4. et 13. — Mox lectio Vat. ergo pro sed corrigitur ex mss. et ed. 1.

⁴ Ita Avicenna, IX. Metaph. c. 2. seqq. Cfr. etiam Averroes , Comment. in XII. Metaph. text. 44. Allegatur etiam Il. de Gener. et corrupt. text. 56. (c. 10.), ubi Aristot. ait: idem enim et similiter se habens semper idem natum est facere.

⁵ Euclid., l. Geometriae, ubi iuxta translationem Boethii habetur: Punctus est, cuius pars nulla est.

⁶ Propos. 4. — Mendum Vat., quae post *causis* habet sed *primum*, castigatur ope mss. et ed. 1.

⁷ Cfr. Aristot., II. Metaph. per totum (l. brevior.), ubi processus in infinitum in genere causarum reprobatur. De materia et forma, quatenus sunt principia vide Aristot., I. Phys. text. 42. 82. (c. 5. 9.); et Gilbert. Porret., de Sex Princip. prop. I. — Cod. V *abire loco ire*.

⁸ Nempe: quod aliquid non sit componibile. — Paulo ante cod. cc *componantur loco componatur*, ubi supple: aliquid.

CONCLUSIO.

*Deum solum esse summe simplicem,
duplice modo probatur.*

RESPONDEO: Dicendum, quod simplicitas essentiae privat compositionem et privat essentialem differentiam sive multiplicitatem. Unde simplex est, quod non habet compositionem partium nec multipliciter actionum sive formarum. In solo autem Deo est privato compositionis et differentiae sive multiplicitatis: ideo simplicitas in solo Deo est essentialiter.

Unde notandum, quod multiplex est *compositio*. Multiplex compositionis Una compositionis est ex partibus *essentialibus*; et haec est in omnibus per se entibus¹; alia est ex partibus *integrantibus*; et haec est in omnibus corporibus; tercia est ex partibus *dissimilibus* sive repugnantibus; et haec est in omnibus animatis et viventibus. Unde in omni substantia per se ente, quae proprie² dicitur creatura, est *compositio*, quia omnis creatura aut est corporalis, aut spiritualis, aut composita ex utroque.

Similiter est considerare triplicem *differentiam* in creaturis. Prima est *substantiae, virtutis et operationis*³, sive substantiae et accidentis; secunda est *differentia suppositi et essentiae*; tercia est *differentia entis et esse*⁴. Prima differentia est rei, prout est agens; secunda, prout est ens in genere; tercia, prout est ens in se. Prima differentia est in omni *subjecto*, quoniam omne⁵ subjectum habet esse mixtum; ideo non agit ex se toto, et ideo differt in eo *quo agit* et *quod agit*, et *actio* sive subjectum et proprietas⁶. Secunda differentia est in omni *individuo*, qui omne individuum habet esse limitatum; et ideo in aliquo convenit, in aliquo differt cum alio, et ideo in omni individuo differt *essentia et suppositum*; multiplicatur enim essentia in suppositis. Tertia differentia est in omni *creato et concreato*⁷: quia enim omne, quod est praeter Deum,

accipit esse aliunde, sive principium sit, sive principiatum: ideo nihil est suum esse, sicut lux non est suum lucere.

Si ergo dicatur simplicitas per privationem *compositionis*, sic proprium est solius Dei in ratione substantiae, quia nulla alia substantia est, quae non habet⁸ compositionem ex possibili et actuali saltem.

Si autem simplicitas dicat privationem *essentialis differentiae et dependentiae*, ita quod in essentia nulla sit diversitas nec dependentia⁹, est proprium Dei in ratione *entis*, quia nullum aliud ens est, in quo non cadat aliqua diversitas vel dependencia.

Concedendum ergo est, quod simplicitas est *compositio*. Dei proprium, ut visum est. Creaturae autem compositiones sunt nec vere simplices, quia habent esse mixtum ex actu et potentia, quia habent esse limitatum, et ita in genere et specie per additionem contractum, quia habent esse aliunde datum, quia habent esse post *Deum unum*, a quo deficiunt; et ita cadunt in compositionem¹⁰.

Aliter potest dici et brevius¹¹, quod simplex dicitur per privationem compositions. Sed notandum, quod compositionis dicitur duplificiter: *uno modo* alius cuius *ex aliis*; *alio modo*, qua¹² aliquid dicitur componi *ali*. Si ergo simplicitas privat compositionem *ex aliis*, sic convenit etiam creatis, ut pote primis principiis¹³, quae non componuntur ex aliis. Si autem privat compositionem *cum aliis* et *ex aliis*, sic solius Dei est. Omnis enim creatura aut est ens *per se et in se*¹⁴; et ita composita *ex aliis*; aut est ens *cum alio et in alio*; et ita *ali* composita. Et iterum omne creatum aut est *principium*; et ita componibile alii; aut *principiatum*; et sic compositum ex aliis; et sic accipitur simplicitas, prout est rei proprietas, per privationem, videlicet utrinque compositionis.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod ab uno non est nisi unum etc.; dicendum, quod simplex non est conditio generalis entis sicut unum. Nam

¹ Ed. 1 *accidentium loco actionum*, cum qua lectione concordant verba Magistri, hic c. 3. in initio, et explicatio ipsorum infra dub. 2. Pro lectione mss. allegari potest Alan. ab Insul. Regul. theolog., reg. 1, ubi praeter pluralitatem partium et proprietatum affect pluripluralem *effectum*, quae attendunt in proprietatibus; sic albedo factum albit coloratum, facit quemad. Deus autem non est diversus effectibus variis, quia non est causa *formalis*. Utique tamen lectio in idem recedit, ut patet ex iis, quae paulo infra habentur.

² Sive substantias, supple creatis. — Mox cod. W *secunda loco alia*.

³ Val. cum cod. cc, obninetibus aliis mss. et ed. 1, male omitti *proprie*.

⁴ Dionys., de Caelest. Hierarch. c. 41. Cfr. supra p. 79. Nota 5.

⁵ Vide Boeth., de Trin. c. 2. seqq. et de Hebdomad.

⁶ Val. falso et contra mss. necnon ed. 1 *esse pro omne*.

— Boeth., de Trin. c. 2. ostendit, quod nullum simplex esse possit subiectum accidentium; cuius propositionis explicationem vide apud Alan. ab Insul. Regul. theolog., reg. 42.

⁷ Corrupta lectio Vat. *sive subiecti proprietos resarcir* ope mss. et ed. 4.

⁸ Substantiae sive supposita dicuntur *creari*; accidentia et annexa, inter quae est ipsa creatio passive sumta, dicuntur *concreari*. Cfr. II. Sent. d. 1. p. 1. a. 3. q. 2. — Mox fide antiquiorum mss. et ed. 1 adiecimus *enim*.

⁹ Aliqui codd. ut H T cum edd. 1, 4, 5 *habeat*.

¹⁰ Nonnulli codd. ut H 1 aa bb addunt *sic*.

¹¹ Vide Boeth., de Unitate et Uno.

¹² Ex vetustioribus mss. et ed. 1 substituimus *brevius loco verius* et paulo infra *Sed pro Et.*

¹³ Ita plurimi codd. ut A C F H K R S T U cc ee cum edd. 1, 2, 3; Val. quo. Refertur *qua ad compositionem*.

¹⁴ Val. cum cod. cc praeter fidem ceterorum et ed. 1 omitit minus bene *principiis*. Paulo ante plures codd. ut E F H I K Q X Z *creaturs pro creatis*.

¹⁵ Id est substantia completa, cui opponitur accidentis. — Paulo infra fide plurimum mss. ut H T aa bb ee et ed. 1 post iterum posuimus *omne loco esse*; codd. aa bb habent *omne esse*.

Alius modus probandi.

Sedatio operis posteriorum.

simplicitas dicit modum unitatis nobilissimum, quem Deus nulli communicat creaturae; quia creatura non potest recipere, cum esse eius sit limitatum, sit¹ mixtum, sit etiam esse dependens et aliunde datum.

2. 3. 4. Ad illud quod obicitur de simplicitate puncti et entis et principi, dicendum, quod ibi est simplicitas per privationem compositionis ex alio, non autem prout simplicitas dicit indifferentiam omnimodam. In omnibus enim, ut dictum est, cadit aliqua differentia et dependentia: quamvis enim non sint composita, tamen eorum esse dependet a composite, sive compositione.

Unde bene concedendum est illud quod ultimo dicebatur, quod illud derogat simplicitati rei, quod

sit alteri componibilis, in quantum simplicitas privat multiplicatatem et differentiam in re simplici, quavis non deroget, in quantum privat² compositionem ex aliis. Omnis enim dependens facit ipsum quod dependet a summa simplicitate et indifference recedere. Solus autem Deus est independens. Omnia autem alia sunt dependentia, sive comparatione ad principia, ex quibus sunt, sive unum principium compones complicetur ad aliud, sive esse dependens³ comparatione ad Deum sive ab ipso Deo. Nihil autem, quod dependet, est sua dependentia: ideo nihil tale est summe simplex, quia omne simplicissimum est absolutissimum⁴.

SCHOLION.

I. In responsione dicitur, quod compositio ex partibus essentialibus, scilicet materia et forma, est «in omnibus per se entibus». His verbis S. Bonav. tangit illam opinionem, quod etiam in Angelis sit aliquo modo spiritualis materia et forma. Hic modus loquendi et ante et post S. Thomam in scholis fuit recipitus et approbatus; nunc vero est obsoleitus, immo multus immitterit est lapidis offensionis. Quo sensu haec locutio ab ipso S. Bonav., Alex. Hal. et aliis multis intellecta sit, alibi dicetur; cfr. interim II. Sent. d. 3. p. I. a. I. q. 1., et d. 17. a. I. q. 2. — Alex. Hal., S. p. II. q. 61. m. 1; ibid. q. 20. m. 2. § 1.

II. Due exhibentur quaestiones solutiones. In prima enumerauntur quinque genera compositionis; aliud sextum genus, quod est ex genere et differenda, infra (q. 4. huius dist.) specie littere explicatur. — Secundum modum dicendi S. Doctor declarat veriorē, eum consentit S. Thom., S. I. q. 3. a. 7. et 8.

III. Celebris est distinctio inter quod est et quo est, sive inter essentiam et existentiam. Summa est haec distinctio ex Boethii libro de Hebreonad., vel potius ex commentatore, quem Gilbertus Porretanus in hoc opusculo scriptis. Deus quidem est et sua essentia et suum esse, ut dicit sententia communis, sed in creatura esse (existencia) non est id quod existit, sed quo essentia existit. Haec distinctio ab omnibus admittitur, sed de natura eiusdem fuit et est controversia. Nominales volunt, haec distinctionem esse solius rationis; plurilatius Thomistorum, eam esse realēm; Scoti vero (II. Sent. d. 1. q. 2. et d. 3. q. 3.) tenet hinc suam distinctionem formalēm. Seraphicus Doctor in his duabus quaestionebus naturam huius distinctionis explicite non determinat, tamen verba eius valde convenientia cum verbis S. Thomae. Trigonus (S. q. 3. a. 2. dub. 4.) putat, S. Bonaventuram docere resiliens distinctionem inter esse et essentiam creature, sed non tanquam inter duas res, sed sicut inter rem et actum

sive modum eiusdem; insuper ipsum S. Thomam et etiam Scotum in eandem fere sententiam convenire asserit. Cfr. circa hanc controversiam Alex. Hal., S. p. II. q. 12. m. 2. 3. — Richard a Med., Quodd. I. q. 8. — Agid. R., lic. I. princ. q. 2. — Dionys. Chart., hic q. 7, ubi retractat id quod prius pro distinctione reali in sensu multorum Thomistarum scripsisset; Henr. Gand., S. a. 28. q. 4. — Durand., hic q. 2.

IV. Tangitur in hac et sequenti quaestione alia celebris controversia de distinctione, quae est in Deo inter essentiam et attributa et inter ipsa attributa, utrum scilicet haec sit solomonodo rationis rationis, ut dicunt Nominales, an sit formalis, ut vult S. Thom. (I. Sent. d. 2. q. unic. a. 2. 3; S. I. q. 13. a. 4). Sententiae Angelici S. Bonav. quoad distinctionem inter essentiam divinam et attributa absoluta omnino consistunt. Distinctionem enim virtutalem in sensu S. Thomi ipse egregie explicat infra d. 45. a. 2. q. 1. in corp.; cfr. etiam d. 22. a. 1. q. 2. in corp. et ad 3; d. 27. p. I. a. 1. q. 3; d. 34. q. 2. in corp.; d. 35. q. 2. in corp.; d. 7. q. 4, et in hac nostra dist. p. I. q. 1; p. II. q. 1. et. 2. — Etiam in illa quaestione connexa, utrum distinctio virtutalis iam sufficiat ad verificanda contradictione de eadem re, S. Bonav. videtur stare potius a parte scholae S. Thomas, quae hoc affirmit, quam Scotti, quae hoc negat. Dicit enim S. Bonav. (infra d. 34. a. 1. q. 1. ad 5.), quod «quantulcumque differentia rationis sufficit ad affirmationem et negationem», quod notandum pro doctrina de SS. Trinitate. Cfr. etiam d. 5. a. 1. q. 1. ad 1; d. 49. p. II. a. 1. q. 2. ad 4; d. 28. a. 1. q. 1. in corp.; d. 35. a. 1. q. 3; d. 43. q. 1. ad 3.

Alla vera quaestio est de distinctione inter relationes et essentiam divinam, quam S. Doctor expressis verbis affirmat esse maiorem quam illam, quae est inter attributa absoluta et essentiam,

¹ Vat. absque auctoritate mss. et quinque primarum edd. et pro sit. Mox codd. A C G L O R S X aa bb habent sic uerbi sit etiam.

² Favebimus multis mss. et ed. I., substitutum privat priece.

³ Ita codd. H K cum Vat., in qua lectio verba esse dependens refers ad subiectum omnia alia sunt; ceteri codd. cum ed. I. ponunt omne dependens, sed minus congrue, etiam si suppones verbum est, ob mutationem subiecti; utraque lectio accipe a Albert., S. p. I. tract. 4. q. 20. m. 2: in principio etiam subiecta non potest esse simplicitas, quia licet ex aliis

principiis substantiae non componantur, tamen aliud habent hoc quod sunt, et aliud quo principia substantiae sunt; hoc enim quod sunt, res quedam et substantiae sunt, quia ex non substantiis non fit substantia, ut dicit Philosophus. Eo autem quo principia substantiae sunt, utrumque principiorum dependentiam habet ad alterum. Materia... ad formam ut ad actum, et forma ad materiam ut ad id in quo habet esse distinctum... Similiter dicendum est de componitibus. — Libr. I. Sent. d. 8. a. 24. ad hanc objectionem: relatio creaturae ad Creatorem est quid extrinsicum, adeoque non facit creaturae compositionem, responderet: Dicendum, quod sola relatio ad causam efficientem non facit eis compositionem, sed hoc quod relinquitur in eis ex tali exitu in esse... ex hoc ipso, quod res exit in esse post nihil, remanet potentia tendendi in nihil, nisi continetur ab alio.

et inter attributa haec ad invicem, eamque tanquam tertium divisionis membrum et medium exhibet, dum agit de triplici divisione eorum, quae tantum ratione differunt; vide infra d. 26. q. 1. ad 2. et 3. et d. 22. q. 4. Haec secunda species a Seraphico distincta, ut vult Brulifer, dedit occasione Scoto suum excogitandi distinctionem *formalem*. De sententia S. Bonaventurae cfr. d. 13. q. 3. et Scholion ad d. 26. q. 1.

Circa distinctionem virtualē cfr. Alex. Hal., S. p. l. i. q. 52. m. 1. et q. 56. m. 7. a. 2. — B. Albert., S. p. l. d. 3. a. 4. et hic a. 3. q. 3. — Petr. a Tar., t. Sent. d. 2. q. 1. a. 2. 3.

— Richard. a Med., t. Sent. d. 2. a. 4. — Egid. R., t. Sent. d. 2. l. princ. q. 2. 3. — Henr. Gand., S. a. 51; et Quodl. 5. q. 4. — Durand., d. 2. q. 2. et 3. — Dionys. Cardi., t. Sent. d. 2. q. 2.

V. In conclusione principali conveulent omnes: Alex. Hal., S. p. l. q. 5. m. 3; p. ll. q. 12. per totam. — Scot., hic q. 2. — S. Thom., hic q. 5. a. 4. et 2.; S. l. q. 3. a. 7. 8. — B. Albert., hic a. 24. — Petr. a Tar., hic q. 6. a. 1. — Richard. a Med., hic a. 3. q. 2. — Egid. R., hic 2. princ. q. 1. — Dionys. Cardi., hic q. 7. — Blie, hic q. 7. dub. 3.

QUÆSTIO III.

Utrum anima rationalis sit tota in toto corpore, et tota in qualibet parte ipsius.

Tertio queritur, utrum anima rationalis sit in toto corpore, ita quod in qualibet parte. Et quod sic, videtur.

1. Augustinus¹ dicit, quod sicut Deus est in Fundamenta maiori mundo, sic anima in minori; sed Deus sic est in maiori, quod in qualibet parte totus: ergo anima sic est in minori, scilicet in corpore.

2. Item, quod dat esse toti et partibus unitur toti et partibus secundum essentialia, quia forma per sui essentialia dat esse, et hoc non nisi ei cui essentialiter unitur²; sed anima dat esse toti corpori et omnibus partibus: ergo etc.

3. Item, in oculo est videre, est sentire, est vivere³. Quaero ergo, utrum sint haec unus actus vel differentes. Non unus; hoc constat, quia, privato visu, adhuc sentit per tactum, privato sensu, adhuc vivit, sicut⁴ in paralytico; cum ergo vivere sit a substantia, videre a potentia, in oculo est anima secundum substantiam; eadem ratione potest probari, et in omnibus partibus esse.

4. Item, anima operatur in toto corpore, ergo in toto corpore⁵ est per potentiam; sed potentia animae simplex est: ergo si potentia una est in manu et pede, idem est in diversis partibus; sed non est simplicior potentia quam substantia: ergo etc.

5. Item, anima est in corpore: aut ergo⁶ est in qualibet parte, aut est in una determinate, aut est in puncto. Si in qualibet parte, habeo propositionem. Si in una, cum illa habeat plures partes, et anima sit simplex, erit in pluribus partibus: ergo

non est inconveniens, animam esse in pluribus partibus. Sed qua ratione est⁷ in partibus partis, eadem ratione est in partibus totius. Si est in *puncto* corporis⁸, ergo cum punctus non habeat proportionem ad totum corpus, anima est improporionabilis tunc corpori: ergo non potest esse perfectio, cum proportio sit perfectionis ad perfectibile⁹. *Similiter*, «punctus est substantia positiva sive habens positionem, ergo anima habet situm in corpore; sed nulla forma situata est motor sufficiens: ergo etc.

SED CONTRA: 1. Forma, quae est in toto et in partibus una, denominat partes et totum ratione consimili¹⁰. Unde qualibet pars ignis est ignis: ergo si anima est in qualibet parte, tunc qualibet pars animalis est animal sicut totum¹¹, cum qualibet pars sit substantia animata sensibilis.

2. Item, existentia animae rationalis non dependet ab aliqua parte corporis, cum sit fixa in se: ergo non est in qualibet¹².

3. Item, operatio eius non dependet ab aliqua parte corporis nec alii communicatur: ergo in nulla parte corporis est, nec in quantum perfectio, nec in quantum motor. Unde Philosophus¹³ dicit, quod «anima nullius corporis est actus», id est nullius partis corporis, sed in quo est, est sicut actus.

4. Item, corpus organicum¹⁴ est diversarum rationum in partibus et toto, ergo habet diversam perfectionem: ergo cum anima perficiat totum quantum ad essentialiam, perficit partes quantum ad potentiam: ergo anima rationalis non est in partibus nisi solum

¹ Libr. de Spiritu et anima, c. 13. in fine. — Mox in propos. minore post *maiori* Vat. repetit *mundo*.

² Cfr. Aristot., VIII. Metaph. text. 15. et 16. (VII. c. 6.). — De proxime sequente propositione vide II. de Anima, text. 4. seqq. et 24. (c. 1. et 2.), ac I. de Part. animal. c. 1.

³ Ex plurimi mss. et ed. I supplevimus his est.

⁴ Supple cum cod. V patel. — In fine argumentum post partibus cod. Y addit *corporis*.

⁵ Vat. absque auctoritate mss. et edd. 4, 2, 3, 6 minus bene omittit in *toto corpore*.

⁶ Fide plurimi mss. ut M T V W X Z etc. et ed. I adiecinus *ergo*, et dein *ter* est.

⁷ Plurimi cod. cum ed. I hic et paulo post minus apte, omittuntur est.

⁸ Codd. aa bb addunt *ergo est punctus*.

⁹ Colligitur ex dicto Aristot., II. de Anima, text. 24 (c. 2.): Videatur enim actus activorum inesse in paciente et disposito.

— Et text. 26. ait, quod non videatur quodlibet (subjectum) recipere quodlibet (quaniabit formam). — Sequens definitio puncti datur ab Aristot., I. de Anima, text. 68. (c. 4.) et V. Metaph. text. 12. (IV. c. 6.)

¹⁰ Aristot., I. de Historia animal. c. 4.

¹¹ Ita antiqui codi. cum ed. I, licet plurimi eorum post pars omittant *animalis*; Vat. autem cum cod. cc. omissa particula *tunc*, pro est animal sicut totum ponit *dictum animal*.

¹² Codd. W X addunt *parte*.

¹³ Lib. II. de Anima, text. 44. (c. 4.) et III. de Anima, text. 6. (c. 4.).

¹⁴ Aliqui codi. ut A I W Y organizatum.

quantum ad rationem potentiae; et hoc etiam dicit Philosophus¹: « Sicut anima ad corpus, sic partes animae ad partes corporis ».

5. Item, si anima est tota in qualibet parte corporis, ergo tota est in manu; sed quando aliquod totum est in aliquo, movetur illo moto²; ergo mota manu, movetur anima, et similiter, manu quiescente, quiescit: ergo cum manus una possit moveri, altera existente in quiete, anima una et eadem numero simul quiescit et movetur secundum idem.

6. Item, si anima est in pluribus partibus³ tota, qua ratione in tribus, eadem ratione in pluribus, et ita in infinitis, et quantumcumque extendatur corpus: ergo anima nata est esse ubique, et ita videtur, quod anima non sit substantia limitata, sed immensa.

7. Item, si tota anima est in manu sicut in aliis partibus: ergo cum vita sit ab⁴ anima, non magis recipit motum et sensum manus a corde, quam e converso. Hoc autem est contra omnes philosophos⁵; et sequitur ex hoc tale inconveniens, quod, sicut laeso corde perit vita, ita laesa manu.

CONCLUSIO.

*Anima rationalis est tota in toto corpore
et tota in qualibet parte.*

RESPONDEO: Dicendum, quod aliqui dicunt, quod anima secundum essentiam est in aliquo parte determinata, secundum potentiam vero est et influit in toto corpore, sicut aranea est in tela⁶. Unde dixerunt, quod est in corde, quia cor est domicilium vitae, et eius inhabitator est anima. Et ad hoc ponendum movit eos *experimentum cum defectu rationis*. *Experimentum*, quia visibiliter apparet, quod laeso corde separatur anima, et ab ipso fluit⁷ sensus et motus, et est membrum nobile existens in medio, sicut cen-

trum corporis. *Defectus rationis*, quia non potuerunt intelligere, quomodo aliquid limitatum sit unum et idem totum in pluribus; et quia fides non cogit credere, et ratio non intelligit, ideo dicunt, non esse ponendum, quod sit in toto ratione cuiuslibet parti.

Sed aliorum opinio est, ut Augustinio⁸, quod anima in qualibet parte corporis sit tota; et ad hoc ponendum movet *experimentum exemplum* et rationabile *argumentum*. *Experimentum*, quia anima in partibus distantibus a corde ita citio sentit, sicut et in propinquis; item⁹ simul quasi in ictu oculi sentit laesione in partibus distantibus, et cum anima separatur, dolor est in singulis partibus et resolutio. *Exemplum* similiter movet, sicut dicit Augustinus¹⁰: « Videmus enim quod uno animali perfecte sano est una sanitas in singulis partibus, nec maior in maiori nec minor in minori ». Si ergo hoc est in forma corporali, quanto magis in spirituali? Rationis *argumentum* movet, quia anima est *forma simplex* et *motor sufficiens*. Quia *forma* totalis corporis, est in toto; quia vero *simplex*, non est secundum partem et partem sui; quia *motor sufficiens*, ideo non habet situm, et ideo nec est in puncto nec in parte determinata. Et quia magis rationalis est opinio, quae fundatur supra¹¹ rationem, quam quae fundatur supra defectus rationis, et quia Augustinus hoc dicit,¹² hanc approbo tanquam meliorem.

1. Ad illud ergo quod obiciuntur in contrarium:
Opinio 1. forma quae est in toto etc.; dicendum, quod triplex est genus formae. Est enim *quaedam*, quae *perfecta et extenditur et dependet*. Et haec, quia totum perficit, est in toto; quia vero extenditur, perfectio nem totius communicat partibus; quia vero dependet nec agit per se, operationem totius communicat partibus, ut patet in forma ignis, quia quelibet pars ignis est ignis et quelibet calefacit. Est *alia¹³ forma*, quae *perficit et dependet*, sed *non extenditur*; et ta-

Opinio 2.
probabilior.

¹ Libr. II. de Anima, text. 9. (c. I.).

² Vide supra d. 5. a. 2. q. 1. ad opp. 3.

³ Vat. can. cod. cc, allis autem codd. et ed. 4 refrigerantibus, hic omittit *partibus* et in fine argumenti *substantia*, ac contra plur. codd. ut F H T V Y etc. ponit *ea ratione loco eadem ratione*.

⁴ Aliqui codd. ut A C G I R S omittunt. *ab*. Cod. T *cum una sit anima*. Codd. L O *sit anima vel ab anima*.

⁵ Vide Aristot., III. de Partib. animal. c. 3. et 4.

⁶ Chalcidius, qui vixit sub initio IV. saec., in Platonis Timaeum (ed. Lipsiae, 1876, cura Dr. Joh. Wrobel. pag. 296. n. CCXX.): Sicut aranea in medietate cassis omnia florum tenet pedibus exordia, ut cum quid ex bestiis plagos incurrit ex quacumque parte de proximo sentiat, sic animae principale positum in media sede cordis, sensuum exordia refine, ut cum quid nuntiabunt, de proximo recognoscet. — Vat. *fluit pro influit*. Nost post *quia* cod. K addit *sicut dicitur in libro de Motu cordis*. Vide Alex. Hal., S. p. II. q. 87. m. 2. a. 4. § 4. (in aliis edd. q. 91.). — De hac opinione cfr. Greg. Nyssen, de Hominis opificio, c. 12.

⁷ Ex plurimis mss. et ed. 4 substitutimus *fluit loco influit*.

— De cordis principatu vide Aristot., III. de Partib. animal. c. 4.

⁸ Libr. VI. de Trin. c. 6. n. 8; et de Immort. animae c.

16. n. 25: ac de Origine animae hom. (epist. 166.) n. 4; necnon contra Epist. Manichaei c. 16. n. 20. — *Mox nonnulli codd. modo inverso ad hoc movendum ponit*, codd. L O *ad hoc monstrandum vel moveendum ponit*; sed cum subnexus haec lectio non coherat. Dein plures codd. ut A F G I K T etc. cum edd. 1, 2, 3 *rationale pro rationabile*. De differentiali horum cfr. August., II. de Ordine, c. 11. n. 31. seq.

⁹ Vat., oblitentibus antiquioribus mss. et edd. 1, 6, repetit hic *quida*. Cod. W *et ita*, cod. X *et loco item*, aliqui codd. vero ut F T *particulam et addunt non male post simul*.

¹⁰ Libr. de Praescientia Dei seu Epistol. 187. c. 4. n. 13: Qualitas vero corporis, quae sonitas dicitur, cum somni corporis est totum, tanta est in majoribus, quanta in minoribus partibus. Non enim quae minus magnae sunt, ideo minus sanas sunt, aut quae ampliores, ideo saniores. — Ex antiquioribus mss. et ed. 4 suplevimus *uno*.

¹¹ Ed. I hic et paulo post *super*. Aliqui codd. ut V Y cum ed. 4 *defectum loco defectus*. Dein fide plurimorum mss. et sex primariorum edd. post *rationis addidimus et*, quod Vat. minus bene omittit.

¹² Nonnulli codd. ut A B D E G P T Y W autem pro *alia*; cod. I *autem alia*.

lis forma, quia totum perficit, est in toto et qualibet parte; quia vero non extenditur, ideo actum¹ totius non attribuit partibus; quia vero dependet, operationem totius communicat partibus; et talis est anima vegetabilis et sensibilis, quia nulla pars animalis est animal, tamen qualibet pars animalis vivit et sentit. Est iterum² forma, quae totum perficit, tamen nec extenditur nec dependet quantum ad operationem; et talis, quia perfectio est, est in toto et partibus; quia vero non extenditur, perfectionem totius non communicat partibus; quia non dependet, ideo³ nec operationem communicat; et talis est anima rationalis, quia nulla pars hominis est homo, et nulla pars hominis intelligit. Tamen etsi non communicet⁴ actum totius *ut toti*, communicat *ut partibus*; quia qualibet pars est pars hominis et vivificatur a perfectione hominis; et ideo perfectio hominis est in qualibet parte.

3. Et sic patet responsio ad illud, quod nullus corporis est actus; quia nulli parti corporis⁵ communicat propriam operationem nec perfectionem totius, tamen omnes partes perficiunt in toto. *Similiter* ad alind de forma, quia forma, quae est in partibus, non denominat similiter⁶ totum et partes, nisi sit forma dependens et extensa; et loquor hic de forma substantiali tantum, non de accidentalibus.

4. Ad illud quod obicitur, quod non sunt eiusdem rationis totum et partes; dicendum, quod in partibus est considerare *organizationem et complexiōnem*. Ratione complexiōnis sunt uniformes toti et sunt dispositae ad idem genus vitae et perficiuntur ab uno; ratione⁷ organizationis sunt diversae et perficiuntur a potentiss.

5. Ad illud quod obicitur, quod⁸ movetur, mota manu etc.; dicendum, quod perfectio potest super totum perfectibile et quantum ad substantiam et quantum ad potentiam; et cum anima sit perfectio totius corporis, super totum potest, et ideo nullo minori, quam sit totum corpus, definitur eius substantia nec potentia; definitur autem corpore suo, quod perfectit, et ideo corpore moto, movetur per consequens; partibus autem non definitur, quia sunt minores toto, et ita est in una, quod est extra illam⁹. Et ideo, quia in nulla parte est definitive, non moveretur ad motum alienius partis, sicut nec Deus moveretur ad motum alienius creature.

6. Et per hoc patet sequens, quia totum corpus comparatur ipsi animae tanquam unus locus; et ideo in pluribus partibus non est nisi in uno loco; unde si separantur, non erit in illis. Nec sequitur ex hoc, quod sit infinita, quia « omnium natura constantium terminus est et ratio magnitudinis et angimenti¹⁰ », et ita corporis humani. Unde potest cogitari tam magnum corpus, quod non posset vivificari ab anima.

7. Ad illud quod obicitur ultimo, quod tunc una pars non recipit ab aliis; dicendum, quod sicut Deus in maiore mundo immediate est in omni creatura ipsam continens, tamen per¹¹ ordinem universi influit aliquid una creatura in aliam; sic intelligentia, quod anima per sui praesentiam est in qualibet parte immediate, quam continet et conservat, non tamen omnino, sed influit in omnes partes per unam; et ideo cessante illa parte et eius influenza, perit ordo corporis essentialis, et ita anima separatur.

SCHOLION.

1. Propositione in arg. 1. ad opp., quod forma aliqua denominat partes et totum, vera est, quando agitur de rebus organizatione carentibus, quarum partes sunt proprie omnino homogeneae; sed falsissime applicatur ad corpora organizata, sicut fit in illo sophistice Burdoni ad probandum digitum hominis esse hominem. Triplici illa distinctione formarum S. Doctor ad. 1. istam difficultatem iam solvit.

II. Pro intelligentia solutionis ad 5. hoc notandum. Animavocatur perfectio totius corporis et corpus perfectibile, quia secundum Aristotelem anima, ut forma substantialis, est actus cor-

poris, unde « super totum potest », i. e. per substantiam suam potest totum corpus vivificare et per potentiam movere. Hoc tamen non excludit, quod magis influat in organo principali, uti explicatur in solut. ad 7. Verba: « ideo nulli minori, quam si totum corpus, definitur cum substantia », sensum habent, quod anima sit in toto corpore modo *definitiva*, ut nunc dicitur, non *circumscriptione*. Esse in loco *circumscriptione* dicitur, quando totum locatum est in loco, et pars locata in parte loci; quando vero aliquid determinatur quidem ad aliquem locum, ut naturaliter non possit simul esse in alio,

¹ Aliqui codd. ut D G T fl addunt *sicē perfectionem*.

² Codd. P Q adiungunt *tertia*.

³ Multi codd. ut A C E G H I I O R S T U V Y Z if cum ed. 1 omittunt *ideo*.

⁴ Subaudi: parti vel partibus. — Multi codd. ut A C E G L R S U V Y Z cc if false post *etsi* omittunt *non*; fere omnes tamen codd. contra Vat. habent *communicat* pro *communicat*. Mox Vat. cum cod. cc, aliis autem codd. cum ed. 1 refragantibus, omittit *est pars ac post hominis particulam et*.

⁵ Ex codd. H Y supplevimus *parti corporis*, certe saltum subandundum. Ed. 1 vero paulo ante pos. *nullius addit partis*. Sensus responsionis redditur facilius, si ponatur: quia, etsi nulli parti etc. — Mox fide antiquiorum mss. et ed. 1 substitutus *tamecum* loco cum ei *perficit* pro *perficiat*.

⁶ Vat. praeferit fidem plurimorum mss. et ed. 1 *simul* pro *similiter*; cod. 1 *similiter* et.

⁷ Cod. V addit *vero*.

⁸ Supple cum cod. E: *anima*.

⁹ Antiquum lectiōnēm mss. et ed. 1 restitūimus ponendo *quod est extra illam loco quod non est extra aliam*. Paulus aut. cod. W particulae *ita* p̄aefigit *ideo*. — De hac solitiōne efr. Aristot., I. de Anima, text. 61. (c. 4.).

¹⁰ Libr. II. de Anima, text. 41. (c. 4.). — Immediate post corrupta et falsa lectio Vat. et cod. cc et *ita corpus humorum non potest resuscitari ex aliis mss. et ed. 1*. Mox multorum codd. ut A F G H K T etc. et ed. 1 auctoritate substitutius *post set loco possit*.

¹¹ Unus alterve codex ut 1 cum ed. 1 non male *secundum loco per*. Mox codd. O Z *ab pro aliquid*.

et insuper, ut sit totum in toto et totum in qualibet parte loci, tunc dicitur esse *determinatum* in loco.

III. Circa conclusionem omnibus communem cfr. Alex. Hal., S. p. II. q. 64. — Scot., De rer. princ. q. 12. a. 3. — S. Thom., hic q. 5. a. 3; S. I. q. 76. a. 8; S. c. Gent. II. c.

72. — B. Albert., hic a. 26. — Petr. a Tar., hic q. 6. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 4. q. 1. — Egid. R., hic 2. princ. q. 3. — Durand., hic q. 3. — Dionys. Carth., hic q. 7. post medium. — Biel, Il Sent. d. 16. q. unic. dub. 4.

QUAESTIO IV.

Utrum Deus sit in aliquo determinato genere sive praedicamento.

Quarto et ultimo quaeritur, utrum Deus sit in aliquo *determinato* genere. Et quod sic, ostenditur hoc modo.

1. Quod distinguitur ab aliis entibus, est alii-
qua natura determinata; sed Deus est huiusmodi,
quia distinguitur a creaturis omnibus, quia nullum
creatum est Deus: ergo est natura determinata;
sed quod est natura determinata est in genere deter-
minato¹; ergo etc.

2. Item, quod habet superius univocum et es-
sentialia, habet esse in genere determinato; sed Deus
habet superius se², ut substantiam, quae dicitur de
Deo et creaturis et essentialiter et univoce, quia se-
cundum istam rationem quae est, *res per se exi-
stens*: ergo etc.

3. Item, quod sit in *quolibet genere*, videtur.
Quia omne, quod est completionis³ in creatura, attri-
buendum est Deo; sed omne praedicamentum habet
aliquid completionis: ergo res omnium praedicamen-
torum sunt in Deo; sed quidquid est in Deo est
Deus, et e converso⁴: ergo Deus essentialiter subiicitur
rei omnis praedicamenti: ergo est in quolibet.

4. Item, summo bono nihil deficit de bonitate:
ergo summe enti nihil⁵ de entitate: ergo in Deo est
omnis entitas et omnis differentia entitatis: ergo cum
differentiae entium sint decem praedicamenta, omnia
sunt in Deo.

CONTRA: 1. Augustinus in libro quinto de Tri-
Fundamenta. nitate⁶. — Deus est bonus sine qualitate, magnus sine
quantitate⁷: ergo magnitudo Dei non est in genere
quantitatis nec bonitas in genere qualitatis: ergo nec
substantia in genere substantiae: ergo in nullo est⁸
genere.

2. Item, videtur quod non est in genere *deter-
minato*; quia omne, quod est in genere determinato,
habet esse finitum et limitatum; Deus autem est infi-
nitus: ergo etc.

3. Item, quod non in *quolibet genere*, vide-
tur, quia quod habet in se res plurim generum
est compositum; Deus autem est simplicissimus:
ergo etc.

CONCLUSIO.

*Deus nec est in aliquo determinato genere,
nec in pluribus.*

RESPONDEO: Dicendum, quod non convenit Deo *Conclusio 1.*
esse in *uno genere determinato*, quia omne tale
habet esse limitatum et arctatum et compositum. *Conclusio 2.*
pluribus generibus non potest esse. Aut enim ali-
quid est in pluribus propter naturarum et proprietatis
diversitatem, ut album, in quantum dicit
subiectum aliquod sive rem albam, est in genere
albedo, est in praedicamento qualitatis; aut propter
generalitatem, sicut unum et ens⁹.

Propter naturarum *multiformitatem*¹⁰ non potest
Deus esse in pluribus, quia omne tale compositum
est et multiforme, Deus autem simplex. Non propter
generalitatem, quia ens tale nihil est habens¹¹ distinc-
tum a rebus creatis. Deus autem est habens in se
ens distinctum a rebus, et habens esse simplex et
in infinito; et ideo nec in uno genere nec in pluribus
esse potest.

1. Ad illud ergo quod obiciatur, quod distin-
guitur ab aliis, est natura distincta etc.; dicendum,
quod verum est, si distinguatur per aliquid, quod ipsum¹² contrahat et arctet, sicut per differentiam
cadentem in genere; Deus autem non sic distingui-
tur, sed se ipso.

2. Ad illud quod obiciatur, quod Deus habet
superius univocum; dicendum, quod Deo non est
superius, quia non est simplicius; nec univocum,

*Neutra
admittitur
in Deo.*

*Solutio op-
positorum.*

¹ Cfr. Aristot., de Praedicamentis, ubi quinque a Scholasticis communiter receptas conditiones pro eo quod ali- quid ponatur in genere determinato assignantur, scil. quod sit univocum, quod sit in incomplexum seu ens per se unum, quod sit ens reale, quod sit universale vel particolare, quod sit ens finitum seu quid determinabile ad speciale modum eius.

² Plures codd. ut A B D F G K S T etc. cum ed. 4 re-
loco se.

³ Hoc est, perfectionis. — Cfr. Anselm., Monolog. c. 45.

⁴ Cfr. Boeth., de Trin. c. 4, et Alan. ab Insul., Regul. theolog., reg. 9.

⁵ Cod. V et ed. 1 repetunt hic deficit.

⁶ Cap. 1. n. 2: Ut sic intelligamus Deum.... sine qualitate
bonum, sine quantitate magnum.

⁷ Ex antiquioribus mss. et ed. 1 supplevimus est.

⁸ Vat. praefer fides mss. et sex primarum edd. addit etiam.

⁹ Quae, sicut et res, aliquid, verum, bonum propter
maximum universalitatem, qua in omnibus generibus implican-
tur, vocantur *transcedentia*.

¹⁰ Vat. *multiplicitatem*, sed contra mss. et ed. 4.

¹¹ Unus altere codex ut E V omittit habens.

¹² Cod. V *rationem* loco ipsum.

¹³ Fide antiquorum mss. et ed. 1 expunimus hic additum
eo, et paulo post substitutum illa pro substantiae.

quia illa ratio non convenit uniformiter creaturae et Creatori. Deus enim est *ens per se*, quia nullo egens; creatura est *ens per se*, quia non est in alio ut in subiecto, eget tamen alio ad sui conservationem.

3. Ad illud quod obiicitur, quod omne, quod est perfectionis et bonitatis, ponendum est in Deo; dicendum, quod hoc potest esse dupliceiter: vel per ¹ *diversitatem*, et hoc facit esse in diversis generibus;

vel secundum omnimodam *unitatem*, et hoc facit esse extra omne genus.

4. Ad illud quod ultimo obiicitur, quod Deo nihil deficit de bonitate; dicendum, quod Deus non diciatur non deficiens a bonitate propter hoc, quod omnis differentia boni particularis sit in Deo per *differentiam*, sed quia est in eo per *aequivalentiam*². Quia enim est summum bonum, complectitur in se bonum omne; sic intelligendum est de entitate; et sic patet illud.

S C H O L I O N.

I. *Genus determinatum*, de quo est quaestio, est genus locicum seu praedicamentum, quod praedicatur de pluribus specie differentibus, v. g. substantia. — Aliqui Nominales, ut Gregorius Ariminensis, contra communem et veram sententiam affirmant, Deum esse in genere substantiae. Quaestioneum S. Doctor duplici conclusioni solvit docendo, Deum nec esse in *uno* determinato genere, nec esse in *pluribus* simul. Quid non sit in *pluribus*, probat per partes: cum enim dupli modo aliiquid esse possit in pluribus praedicamentis, neuter modus Deo convenit. Primus modus patet ex littera; secundus modus est «propter generalitatem, sicut unum et *ens*». Quod ne intelligatur, sciendum, quod *ens*, *unum*, *verum*, *bonum* vocantur transcendentia, quia ita ponuntur in omnibus praedicamentis, ut praedicentur quidem de eis, sed non sint aliquod praedicamentum. Non enim haec transcendenter esse habent distinctum a praedicamentis, in quibus ponuntur, v. g. *ens* in praedicamento substantiae est substantia, in praedicamento quantitatis est quantitas. Unde hic modus minime convenit Deo, qui habet esse omnino determinatum et distinctum a rebus. Hac doctrina eliditur pantheismos.

II. Solutio ad 1. eritur ex distinctione inter naturam de-

terminatam per *aliquam differentiam*, et determinatam per *se ipsum*; in primo casu differentia contrahit genus ad aliquam speciem, quae est in aliquo praedicamento; tunc et ipsa natura, sic determinata, est in hoc praedicamento. Alter dicendum de Deo, qui est actus purissimus, determinatus *per se* et ideo extra omne praedicamentum. Cfr. Richard. a Med., hic q. 2.

III. Quod rem principalem antiqui doctores consentiunt. De sententia S. Thomae, qui in Commentarii, (hic q. 4. a. 2.), paulo alter loquitur quam in Summa (I. q. 3. a. 5. 7.), cfr. Cajetanus ad ult. locum. — Scot. (hic q. 3. n. 20.) non conclusionem de Deo, sed tantum eam ratione oppugnat, quae a S. Thom. ex hoc eritur, quod Deus omnium generum perfectiones in se continet. Tamen Scot. (loc. cit. n. 16.) putat, ratione *enitatis* Deo et creaturis *uniuerso* convenire, quod quomodo cohaerent cum aliis doctrinis Scotti varie a Scotis explicatur. — Alex. Ital., S. tr. 4. p. 1. q. 48. m. 4. a. 2. 3. — B. Albert., hic a. 32; S. tr. 4. q. 20. m. 3. in fine. — Petr. a Tar., hic q. 5. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 4. q. 2. — Egid. R., hic i. princ. q. 3. — Henr. Gand., S. a. 26. — Durand., II. Sent. d. 3. q. 4. — Dioys. Card., hic q. 6. — Biel, hic q. 4. 2.

DÜBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista circa litteram incidit hic¹ quaestio de ordine. Cum enim *compositio* in creatura sit ratio et causa mutationis, *simplicitas* est causa immutabilitatis; quia si affirmatio est causa affirmationis, et negatio causa negationis²; ergo cum causa sit ante effectum, debuit primo Magister ponere proprietatem simplicitatis.

PRIMA SOLUTIO. RESPONDEO: Dicendum, quod revera compositio secundum rationem intelligendi prior est quam mutationis; sed quoniam negationes se habent et contrario affirmationibus, hinc est, quod immutabilitas est prior; ita volunt aliqui dicere.

ALIA SOLUTIO. Potest tamen alter dici et melius, quod est prius et notius nobis, et prius *simpliciter*³; et quia sim-

plicitas est maxime nobis occulta propter hoc, quod simplex, in quantum simplex, habet rationem principii; et nos venimus a cognitione posterioris in cognitionem prioris: ideo prius agit de immutabilitate quam simplicitate.

DUB. II.

Item quereretur de hoc quod dicit in littera: *Enudem proprio ac vere simplex, quia nec habet compositionem partium* etc. Videtur enim superflua dicere, quia simplex est cuius pars non est, sicut compositum dicitur quod habet partes.

RESPONDEO: Dicendum, quod Magister notificat hic simplex, secundum quod est Dei proprium; et ita opponitur *compositioni* et *multiplicitati*. Quantum

¹ Codd. V X secundum, et paulo infra cod. T *uniformitatem* loco *unitatem*.

² Hoc est, per eminentiam seu eminenter.

³ Vat. praeferat fidem mss. et ed. i *haec*. Mox post *simplicitatem* cod. V *erit* loco *est*.

⁴ Aristot., I. Poster. c. 10. (c. 13.): Similiter autem et, si affirmatio est causa ipsius esse, et negatio ipsius non esse.

[—] Ille codd. inter se non convenient; alii at II K V Y etc.

cum ed. I. habent *est*, quod alii at A F G I T etc. omitting et eius loco Vat. non bene habet *sit*; cod. V voci *negationis* praenominat *erit*. Paulus infra post *simplicitatem* cod. H Y addunt *quam immutabilitatis*.

⁵ Aristot., I. Poster. c. 2; — in qua propositione fide mss. et ed. I. adiecit primum *et*, ac mox post *prius* expunximus repetitum *notius*.

ergo ad privationem *compositionis*, dicit, quod non habet multitudinem partium; quantum vero ad privationem *multiplicitatis extraneae*, dicit, quod non habet varietatem accidentum; quantum vero ad privationem *multiplicitatis intrinsecæ*, dicit, quod non habet varietatem formarum, ut generis, speciei et differentiae; et hoc modo simplex est simplex vere et proprie, quod solius Dei est¹.

DUB. III.

Item queritur de ista ratione Augustini: *Cum enim aliud sit artificiosum esse, aliud inertert etc.* Probat enim, animam esse compositam propter multitudinem proprietatum. *Sed contra:* nulla substantia componitur ex proprietatibus neque per se neque cum alio: ergo ex hoc non probatur, quod anima sit composita.

RESPONDEO: Dicendum, quod Augustinus hoc non probat nisi a posteriori. Compositio enim accidentis ad subiectum et diversitas necessario praesupponit aliam compositionem, quia, ut dicit Boethius², «quod est pure forma subiectum esse non potest»: ergo ad hoc, quod aliquid sit subiectum accidentum plurimum, oportet in illo praexistere compositionem intrinsecam; sed anima capit in se multitudinem accidentum: et ideo necessario infertur a posteriori, quod ipsa sit composita, licet non ex accidentibus.

DUB. IV.

Item queritur de hoc quod dicit: *Sine qualitate bonum, sine quantitate magnum* etc. Videtur enim male dicere; quia a quoconque removetur superius, et inferius³: ergo si non habet qualitatem, nec bonitatem. *Si tu dicas*, quod bonitas illa non est species qualitatis, queritur, quare non similiter dicitur in divinis qualitas divina, sicut bonitas divina?

RESPONDEO: Quidam volunt dicere, quod nomen *Salatio quondam*-
generis non transfertur ad divina, tum quia non dicit rei complementum, sicut species; tum quia significat in concretione ad subiectum et in dependencia⁴. Nomina autem *specialia* connotant effectum in creatura; et ideo dicitur *sine qualitate bonus*.

Sed si quis velit⁵ inspicere, inventit hoc non habere veritatem. Si ergo quaeratur: quomodo differt in Deo magnitudo et bonitas? dicendum, quod magnitudo significat divinam essentiam per modum quantitatis, bonitas per modum qualitatis: ergo isti modi cadunt in Deo⁶. Et iterum, si quaeratur: *qualis* est Deus? respondetur: bonus et magnus.

Et ideo dicendum, quod nomina generum in *Solutio anterior.* divinis reperientur, sed non prout habent rationem generis, quia Deus in nullo genere est; et ad hoc significandum removet Augustinus⁷ nomina novem generum, in quantum sunt genera.

DUB. V.

Item queritur de hoc quod dicitur: *Si tamen est dignum, ut Deus dicatur substare.* Videtur enim satis dignum, quia summa nobilitas est per se subsistere.

RESPONDEO: Dicendum, quod duplex est proprietas ipsius substantiae, scilicet *per se stare* et *alii subsesse*; primum est perfectionis, secundum imperfectionis; et ideo ratione primae dicitur digne⁸, non ratione secundae.

DUB. VI.

Item queritur de hoc quod dicit Hilarius: *Non ex composito Deus, qui vita est, subsistit etc.* quae differentia est inter illas differentias? Quodsi⁹ nulla est, videtur facere inculcationem verborum.

RESPONDEO: Dicendum, quod quidam volunt¹⁰, *Solutio t.*

¹ Vide hic, q. 2.

² Libr. de Trin. c. 2: *Forma vero, quae est sine materia, non poterit esse subiectum.*

³ Cfr. Aristot., IV. Topic. c. 2. et Petr. Hispan., Summula tract. de Sylog. topico.

⁴ Mendum Vat. *substantiam et independentiam* corriximus auctoritate mss. et ed. 1; cod. dd. in *concretione sicut ad subiectum et dependentiam*. — S. Thom., hic q. 4. a. 3. hoc explicat dicens: *Quantitas habet propriam rationem in comparatione ad subiectum; est enim quantitas mensura substantiae, qualitas dispositio substantiae; unde eadem ratione removentur a divina praedicatione secundum rationem generis, sicut removentur a rationem accidentis.*

⁵ Cod. V hic addit *haec*, et paulo post *illud loco hoc*. Nox cod. dd. *differat pro differat.*

⁶ Vat. contra mss. et ed. 1 *Deum*. Paulo infra post *bonus* aliqui codd. ut K. cc ee ff cum edd. 2, 3 non loco *et*, quae lectio, et si non sit falsa, tamen minus est ad *rem*, quia in praeposita quæstione terminus *qualis* sumitur sensu largo, quatenus comprehendit omnia Dei attributa.

⁷ Lib. V. de Trin. c. 8. n. 9. — Pro intelligentia huius dubii notandum, quod hic non agitur de quæstione, utrum

Deus sit in aliquo genere (de quo S. Doctor iam supra q. 4. egit), sed de translatione nominum genericorum ad divina sive etiō de modo significandi, quem haec nomina respecti. Dei habent. Opinions hic primo loco positae radones, ponunt S. Thom., hic q. 4. a. 3, et clariss de Potencia q. 7. a. 4. ad 2; — Alex. Hal., S. p. l. q. 48. m. 4. a. 3. § 4. ad 2; — B. Albert., hic q. 31; — Petrus a Tar., hic q. 5; aliique. Secunda opinio est S. Doctoris, quae consistit in duobus, scil. 1.º in eo, quod nomina generum in *quantum sunt genera* non transferantur; et hoc probant ratione pro prima opinioni adducta; 2.º in eo, quod predicta nomina *aliquo modo* transferantur, si nempe accipiuntur communiter sive *impropriè* (cfr. d. 23. a. 1. q. 1. ad 2.), et hoc non negant antores pro prima sententiā citati. Ex quo patet, S. Doctorem impugnare eos qui contendunt, dicta nomina *nullo modo* transferri posse.

⁸ Ed. 4 addit *substantia*. — De duplice hac substantiae proprietate vide infra d. 23. a. 4. q. 2.

⁹ Vat. contra plurimos codd. *Quia si*, et mox contra vetustiores mss. et ed. 1 omitit *verborum*.

¹⁰ Postulandibus antiquioribus mss. et ed. 1, substitutimus volunt loco voluerunt. Dein cod. dd. addit *dicere*.

quod per illa quatuor excludantur quatuor *genera compositionum*. Prima enim est essentiae ex principiis essentialibus, ratione cuius dicitur, quod Deus non est ex *compositis*, id est simul positis. Secunda est substantiae ex principiis naturalibus, que sunt materia et forma; ratione huius dicitur: neque ex *infirmis*, quia materia subiecta est privationi, quae facit formam esse instabilem¹ et infirmam, et similiiter materialis; infirma enim dicuntur instabilitia. Tertia est compositio mixti ex miscibilibus, ratione cuius dicit: neque ex *obscuris*, quia ubi mixtio, ibi quedam formarum confusio, et ita obscuratio. Quarta est compositio animati ex partibus disparibus, ex anima videlicet et corpore; ratione huius dicit: neque ex *partibus disparibus*, quia ipse est spiritus.

Aliter tamen potest dici, quod excludat eandem compositionem ratione *diversarum conditionum*. Ad hoc enim quod aliqua² principia constituant aliquid,

oportet, quod principia sint *differencia*, sint *dependentia*, sint *imperfecta*, sint etiam *disiformia*. Si enim essent omnino conformia et perfecta, non possent aliquid constituire, quia ex duobus entibus actu nibil fit³. Quia ergo *differencia*, ideo sunt composta, quasi cum aliis posita; quia *dependentia*, ideo infirma⁴; quia *imperfecta*, ideo obscura; quia *disimilia*, ideo disparia. Deus autem non potest esse ex differentiis⁵ et diversis, quia est vita per es- septiam; non potest esse ex dependentibus et infirmis, quia virtus per essentiam; non potest esse ex imperfectis et obscuris, quia lux est; similiter non potest esse ex disparibus et dissimilibus, quia spiritus per essentiam. Summa ergo *actualitas*, summa *potes-tas*, summa *claritas*, summa *spiritualitas* non pertinunt in Deo esse aliquam compositionem. Unde ex his quatuor conditionibus quatuor rationes elicuntur probantes Deum⁶ simplicissimum.

DISTINCTIO IX.

CAP. I.

De distinctione trium personarum.

Nunc ad distinctionem trium personarum accedamus. «Teneamus igitur, ut docet Augustinus in libro de Fide ad Petrum¹, Patrem et Filium et Spiritum sanctum unum esse Deum naturaliter, nec tamen ipsum Patrem esse qui Filius est, nec Filium esse ipsum qui Pater est, nec Spiritum sanctum esse ipsum qui Pater est aut Filius. Una enim est essentia Patris et Fili et Spiritus sancti, in qua non est aliud Pater, aliud Filius, aliud Spiritus sanctus, quamvis personaliter aliis sit Pater, aliis Filius, aliis Spiritus sanctus²».

CAP. II.

De coaeternitate Patris et Fili.

Genitus est enim a Patre Filius, et ideo aliis, nec tamen ante fuit Pater quam Filius; coaeternae enim sibi sunt tres personae. Sed contra hoc inquit

haereticus, ut refert Ambrosius in libro primo de Trinitate³: «Omne quod natum est, principium habet; et ideo, quia Filius est, principium habet et esse coepit; quod haereticorum ore sic dictum est». Nam ipse Arius, ut meminist Augustinus in sexto libro de Trinitate⁴, dixisse fertur: Si Filius est, natus est; si natus est, erat, quando non erat Filius».

Qui hoc dicit «non intelligit, etiam *natum esse de Deo semperitum esse*, ut sit coaeternus Patri Filius, sicut splendor, qui gigatur ab igne atque diffunditur, coaevens est illi, et esset coaeternus, si ignis esset aeternus».

Item: «Si Dei Filius, inquit Augustinus, virtus et sapientia Dei est, nec unquam fuit Deus sine virtute et sapientia, coaeternus est Deo Patri Filius. Dicit autem Apostolus⁵: *Christum esse Dei virtutem et Dei sapientiam*; aut ergo non fuit, quando non fuit Filius, aut aliquando Deus non habuit virtutem et sapientiam, quod dementis est dicere». Constat enim, quia semper habuit sapientiam, semper ergo habuit Filium.

Eidem quoque Arianicae quaestione Ambrosius⁶ in hunc modum respondet: «Ego, inquam, Filium esse natum confiteor; quod reliquum est impietatis hor-

¹ Vat. cum cod. cc, alii tamen codd. et ed. 1 obniten-tibus, *multabilem pro esse instabilem*.

² Suppelvimus *aliqua* ex 1 ed. et omnibus mss., quorum multi tamen mox omittunt *aliquid*.

³ Aristot., VII. Metaph. text. 49. (VI. c. 13.) : Duo namque sic acta, nonquaque sunt unum actum... nam actus separat.

⁴ Multi codd. cum ed. 1 *informia*, sed falsio.

⁵ Antiquiores codd. cum ed. 1 omittunt *differentibus et pro quo ed. ex et edd. 2, 3, 6 habent dependentibus*. Paulo post Vat. cum cod. cc, alii autem mss. cum ed. 1 obniten-tibus, omittunt *dependentibus et*.

⁶ Aliqui codd. at KVV ee addunt *esse*. — Cfr. B. Albert., hic a. 33. — S. Thom. et Richard., hic circa lit.

NOTAE AD LIBR. SENTENTIARUM.

¹ Cap. 1. n. 5. — In principio distinctionis omnes codd. omittunt *trium*.

² Vat. huic capitulo addit verba sequentis cap. *Genitus est usque aliis*.

³ Cap. 11. n. 73. — Solummodo Vat. et codd. 4, 6, 8 citant hunc librum sub nomine *de Fide ad Gratianum*; cfr. supra Dis. II. c. 4. In textu contra originales et codd. nostros. Vat. cum ceteris edd. post *Filius addit natus*.

⁴ Cap. 1. n. 1, unde et duas auctoritates, quae sequuntur, sumunt sunt. In primo texto solummodo Vat. et codd. 4, 6 cum originali Augustini ante *quando addunt tempus*. Sed notum adagium Arii est: Erat quando non erat (ſv note, 5te ſv 7v).

⁵ Sola Vat. perperam omittit *aeternus*.

⁶ 1. Cor. 1. 24; sed in Vulgata et Augustino deest *esse*. Paulo ante post *coaeternus* Vat. et codd. 4, 9 addunt *ergo*.

⁷ Loc. cit. — Ex eodem libro c. 8. n. 55 proximus huius capituli locus sumptus est, secundus et tertius ex c. 9. n. 58. et 59; quartus ex eodem cap. n. 60.

resco ». Scriptum est enim in veteri Testamento¹, ut vel unum e pluribus dicam: *Ante me non fuit aliud Deus, et post me non erit.* Quis ergo hoc dicit? Pater an Filius? Si Filius, *ante me*, inquit, *non fuit aliud Deus*; si Pater, *post me*, inquit, *non erit*: hic priorem, ille posteriorem non habet. Invicem enim in se et Pater in Filio, et Filius in Patre cognoscitur². Cum enim Patrem dixeris, eius etiam Filium designasti, quia nemo ipse sibi pater est; cum Filium nominas, etiam Patrem fateris, quia nemo ipse sibi filius est. Itaque nec Filius sine Patre, nec Pater potest esse sine Filiis: semper igitur Pater, semper et Filius est ».

Item : « Dic, inquam, mili haeretice, fuisse, quando omnipotens Deus Pater non erat, et Deus erat? Invectio contra haeresim.

Nam si Pater esse coepit, Deus ergo primo erat et postea Pater factus est. Quomodo ergo immutabilis Deus est? Si enim ante Deus, postea Pater fuit, utique generationis accessione mutatus est ». « Sed avertat Deus hanc amentiam ».

CAP. III.

De ineffabili et intelligibili generationis modo.

« Sed quaeris a me, inquit Ambrosius⁴, quomodo, si Filius sit, non priorem habeat Patrem? Quaero item abs te, quando vel quomodo Filium putes esse generatum? Mibi enim impossibile est generationis scire secretum. Mens deficit, vox silet, non mea tantum, sed et Angelorum; supra potestates et supra Angelos et supra Cherubim et supra Seraphim et supra omnem sensum est, quia scriptum est⁵: *Pax Christi supra omnem sensum est.* Et si pax Christi supra omnem sensum est, quomodo non est supra omnem sensum tanta generatio? » Tu ergo *ori manum admove*; scrutari non licet superna mysteria. Licit scire, quod natus sit, non licet discutere, quomodo natus sit. Illud negare mihi non licet, hoc querere metus est ». Ineffabilis enim est illa generatio; unde Isaías⁶: *Generationem eius quis enarrabit?*

Quidam tamen de ingenio suo praesumentes dicunt, illam generationem posse intelligi et alia huiusmodi, inhaerentes illi auctoritati Hieronymi super Ecclesiasten⁷: « In sacris Scripturis quās saepissime non pro impossibili, sed pro difficulti ponitur, ut ibi: *Generationem eius quis enarrabit?* » Sed hoc non dixit⁸ Hieronymus ideo, quod generatio Filii aeterna plene

intelligi vel explicari possit a quoquam mortalium, sed quia de ea *aliquid* intelligi vel dici potest. Quidam tamen hoc accipiunt dictum de temporali Christi generatione.

CAP. IV.

Utrum debeat dici: semper gignitur Deus, vel semper genitus est.

Hic quaeri potest, cum generatio Filii a Patre nec principium habeat nec finem, quia aeterna est, utrum debeat dici: *Filius semper gignitur, vel semper genitus est, vel semper gignetur.* De hoc Gregorius super Iob⁹ ait: « *Dominus Deus Iesus in eo, quod virtus et sapientia Dei est, de Patre ante tempora natus est, vel potius, quia nec coepit nasci nec desit, dicamus verius *semper natus*; non autem possumus dicere *semper nascitur*, ne imperfectus esse videatur.* At vero, ut aeternus designari valeat et perfectus, *semper dicamus et natus*, quatenus et *natus* ad perfectionem pertinet et *semper* ad aeternitatem; quamvis per hoc ipsum, quod *perfectum* dicimus, multum ab illius veritatis expressione deviamus, quia *quod factum* non est, non potest dici *propter perfectum* »; sed balbutiendo, ut possumus, excelsi Dei resonamus. « *Et Dominus, nostrae infirmitatis verbis condescendens, Estote, inquit, perfecti, sicut et Pater vester caelstis perfectus est*¹⁰ ». Super illum locum etiam Psalmi: *Ego hodie genui te*, de hac generatione Filii ita loquitur Augustinus¹¹: « *Quamquam per hoc, quod dicit *hodie*, possit etiam intelligi dies ille, quo Christus secundum hominem natus est; tamen quia *hodie* praesentiam significat, atque in aeternitate neque praeteritum quidquam est, quasi esse desierit, neque futurum, quasi nondum sit, sed praeseos tantum, quia quidquid aeternum est, semper est; divinus tamen accipitur de sempiterna generatione sapientiae Dei*¹² ». Ecce, his verbis ostendit Augustinus, quod generatio Filii semper nec praeterit nec futura est, quia aeterna est. Ideo enim¹³ dixit *genui*, ne novum putaretur, scilicet ne videretur incepisse; *hodie* dixit, ne praeterita generatio videretur. « Ex his ergo verbis Prophetae, ut ait Ioannes Chrysostomus¹⁴, nihil aliud manifestatur, nisi quia ex ipsa essentia Patris semper genitus est Filius ».

¹ Isa. 43, 40.

² Respiciunt illud Ioan. 14, 9. et 10. — Paulo supra post priorem Vat. contra originale, cod. et edd. 1, 8 adiicit *et*.

³ Codd. CE et A (in margine) cum edd. 4, 8 hic addunt: *quia semper habuit sapientiam, semper habuit Filium, quae verba, quia non leviter carent interpolationis suspicione, in textum non receplimus.*

⁴ Libr. 1. de Fide ad Gratian. c. 10. n. 64. et 65. — In principio huius loci sola Vat. habet pro *habeat*. Max in cod. BCDE et ed. 1 deest *quando vel*, quod tamen est in originali.

⁵ Phillip. 4, 7. Verba, quae infra sequuntur: *ori manum admove* et *scrutari non licet*, respiciunt Eccl. 5, 14. et 3, 22.

⁶ Cap. 53, 8.

⁷ Cap. 3.

⁸ Vat. cum paucis edd. dicit.

⁹ Lib. XXIX. Moral. c. 1. in principio. Etiam verba, quae

sequuntur post *resonamus*, ibidem inveniuntur. In principio primi loci codd. ABDE et edd. 1, 8 omittunt *Iesus*.

¹⁰ Matth. 5, 48. — Paulo ante Vat. et edd. 3, 4, 7, 9 resonemus pro *resonamus*.

¹¹ Expos. in Psalm. 2. v. 6. — Paulo ante Vat. perperam *Psalmista*. Eadem Vat. et ed. 4 omittunt *etiam* ante *intelligi*.

¹² Codd. ACE ad marginem et edd. 1, 5, 9 in textu haec addicunt: *Unde etiam Augustinus in libro LXXXIII quest: de semper nato (q. 37.) disserens ait: melior est natus, quam qui semper nascitur, quia qui semper nascitur nondum natus et nunquam natus est aut natus erit, si semper nascitur. Aliud est enim nasci, aliud natum esse, ac per hoc nunquam Filius est, si nunquam natus est; Filius autem est, quia natus, et semper Filius, quia aeternus, semper ergo natus.*

¹³ Vat. contra codd. et edd. 1, 8 omittit *enim*.

¹⁴ Homil. 2. in Epist. ad Hebr. n. 3.

Origenes vero super Ieremiam¹ dicit, quod Filius semper generatur a Patre, his verbis: «Salvator noster est sapientia Dei; sapientia vero splendor est aeternae lucis: Salvator ergo noster est splendor claritatis. Splendor autem non semel nascitur et desinit, sed quoties ortum fuerit lumen, ex quo splendor oriatur, toties ortitur etiam splendor claritatis: sic ergo Salvator semper nascitur. Unde ait in libro Sapientis²: Ante omnes colles generat me Dominus, non, ut quidam male legunt, generavit». His verbis aperte ostendit Origenes sane dici posse et debere: *Filius semper nascitur*, quod videtur contrarium illi verbo Gregorii praemissio, scilicet, «non possumus dicere: *semper nascitur*».

Se ne tanti auctores sibi contradicere in re tanta videantur, illa³ verba Gregorii benigne interpretemur. «Dominus, inquit, Iesus ante tempora de Patre natus est, vel potius, quia nec coepit nasci nec desinit, dicamus verius: *semper natus*». Sed quomodo verius dicitur hoc, scilicet, quod *Filius semper natus* est, quam illud, scilicet quod de Patre ante tempora natus est? Illud enim sincera et catholica fides tenet ac praedictum istud. Quare ergo ait: «Dicamus verius», cum utrumque pariter sit verum, nisi⁴ quia volebat intelligi, hoc ad maiorem evidentiam et expressionem veritatis dici quam illud? His enim verbis omnis calumniandi versuti haereticis obstruitur aditus, quibus Christi secundum deitatem generatio sine initio et sine fine esse ac perfecta monstratur. Non autem adeo apertere⁵ manifestatur veritas, cum dicatur: *Filius ante tempora genitus* est de Patre, vel *Filius semper nascitur* de Patre. Et ideo dicit Gregorius, quod «non possumus dicere, *semper nascitur*»; non, inquam, ita conveniente, non ita congrue ad explanationem veritatis; potest tamen dici, si sane intelligatur. «Semper enim nascitur *Filius de Patre*», ut ait Origenes; non quod quotidie iteretur illa generatio, sed quia semper est. Semper ergo nascitur, id est, nativitas eius sempiterna est.

Hilarius quoque dicit, *Filium nasci ex Patre, in libro septimo de Trinitate*⁶ his verbis: «Vivens Deus et naturae aeternae viventis potestas est; et quod cum sacramento scientiae sue ex eo nascitur, non potuit aliud esse quam vivens. Nam cum ait: *Sicut misit me vivens Pater, et ego vivo propter Patrem*, docuit,

vitam in se per viventem Patrem inesse». Ecce hic habitis, quia⁷ *Filius nascitur ex Patre*. Item in eodem⁸: «Cum dicit Christus: *Sicut Pater habet vitam in se, sic et Filio dedit vitam habere in semetipsa*, omnia viva sua ex vivente testatus est. Quod autem ex vivo vivum natum est habet nativitatis perfectum sine novitate naturae. Non enim novum est quod ex vivo generatur in vivum, quia nec ex nihilo est; et vita, quae nativitatem sumit ex vita, necesse est per naturae unitatem et perfectam nativitatis sacramentum, ut⁹ in vivente vivat et in se habeat vitam viventem». Ecce et hic habitis, quia generatur ex vivo vivens *Filius*. Item in eodem¹⁰: «In Deo totum quod est vivit; Deus enim vita est, et ex vita non potest quidquam esse nisi vivum; neque ex derivatione, sed ex virtute nativitatis est. Ac sic, dum totum quod est vivit, et dum totum quod ex eo nascitur virtus est, habet nativitatem *Filius*, non demotionem». Et hic dicit, quia nascitur. Item in nono libro de Trinitate¹¹: «Donat Pater Filio tantum esse, quantum est ipse, cui innascibilis esse imaginem sacramento nativitatis imperit, quem ex se in formam sua generat». Hic dicit, quia general Pater *Filium*.

Dicamus ergo, *Filium natum de Patre ante tempora et semper nasci de Patre, sed congruentiam semper natum; et eundem fateamur ab aeterno esse et Patri coaeternum*, id est auctori. Pater enim generatione auctor *Fili* est, ut in sequenti¹² ostendetur. Ut ergo Pater est aeternus, ita et *Filius aeternus* est, sed Pater sine auctore, *Filius vero non, quia Pater innascibilis, Filius natus*. Et ut ait Hilarius in duodecimo libro de Trinitate¹³: «Aliud est sine auctore semper esse aeternum, aliud Patri, id est auctori, esse coaeternum. Ubi autem Pater auctor est, ibi et nativitas est; quia sicut nativitas ab auctore est, ita et ab aeterno auctore aeterna nativitas est. Omne autem, quod semper est, etiam aeternum est; sed tamen non omne, quod aeternum est etiam innatum est; quia quod ab aeterno nascitur habet aeternum esse, quod natum est. Quod autem non natum est, id cum aeternitate non natum est; quod vero ex aeterno natum est, id, si non aeternum natum est, iam non erit et Pater auctor aeternus. Si quid ergo ei, qui ab aeterno Patre natus est, ex aeternitate defuerit, id ipsum auctori non est ambiguum defuisse, quia

¹ Homil. 6. in c. 11. circa finem, sed non paucis mutatis.

² Prov. 8, 25 secundum Septuag.; Vulgata: *ante colles ego parturiebar*. — Aliquae edd. sic citant: *in libro Sapientiae pro Sapientia*, cui errori etiam codd. facient; ed. 9 *unde ait in Prov. 8. Sapientia*.

³ Sola Vat. omittit illa.

⁴ MSS. B C E addunt forte.

⁵ Vat. et edd. 4, 5, 6, 9 superflue addunt *semper*; codd. B C omisso aperte legunt *semper*. Immediate post cod. D et edd. 1, 8 monstratur *pro manifestatur*.

⁶ Num. 27. — Textus Scripturae, ab Hilario citatus, est Ioan. 6, 58, ubi Hilarius ponit *per Patrem loco propter Patrem*, quod habet Vulgata.

⁷ Codd. *quod loco quia*. Postea cod. D et edd. 1, 8 *de Patre loco ex Patre*.

⁸ Ibid. — Textus Scripturae est Ioan. 5, 26, ubi Vulgata et edd. 1, 2, 5, 9 *semetipsa pro se*. Deinde post *ex vivente*

cod. D addit *glossema Patre*, et cod. A *omnino vitam suam pro omnia vita sua*.

⁹ Edi. 4, 8 omittunt *et*, quod ceterae auctoritates nostrae cum Hilario habent; mox eadem particula *et poss*. Ecce omittitur a cod. D et ed. 8.

¹⁰ Loc. cit. n. 28. — Codd. CDE addunt *Hilarius*, et CE prosequuntur: *Attende quod totum pro In Deo totum. Deinde edd. 1, 3, 4, 5, 7, 9 contra originale et male legunt ex virtute nativitatis pro ex virtute nativitas*. Immediate post Vat. cum pluribus edd. mendose legit *si pro sic*, quod habetur in originali et edd. 5, 6, 8, 9.

¹¹ Num. 54, ubi contra codd., edd. 5, 9 et originate ceterae edd. habent *impartit* pro *impertit*. Deinde ed. Maurin. Hilari legit in *formam suam pro in formam sua*.

¹² Immediate post, et Dist. XV. circa finem.

¹³ Num. 21. — In hoc textu circa medium pro *ex aeterno* edd. 1, 8 non bene *ab aeterno*, et paulo post codd. DE qui *Pater pro et Pater*.

si dignenti est infinitum gignere, et nascenti etiam est infinitum nasci. Medium enim quod inter nativitatem Dei Filii et generationem Dei Patris nec ratio¹ nec sensus admitit, quia et in generatione nativitas est, et in nativitate generatio est, quia sine utroque neutrum est: utrumque ergo sine intervallo sui est^a.

CAP. V.

*De obiectionibus haereticorum nitentium probare,
Filiū non esse coeternū Patri.*

«Sed inquiet haereticus: omne quod natum est, non fuit semper, quia in id natum est, ut esset. Nemo ambigit, quin ea^b quae in rebus humanis nata sunt, aliquando non fuerint. Sed aliud est ex eo nasci, quod

semper non fuit, aliud ex eo natum esse, quod semper est. Ibi nec semper fuit, qui pater est, nec semper pater est; et qui non semper pater est, non semper genuit. Ubi autem semper pater est, semper filius est. Quod si semper Deo Patri proprium est, quod semper est Pater, necesse est, semper Filio proprium esse, quod semper est Filius. Quomodo ergo cadet in intelligentiam nostram, ut non fuerit semper cui proprium est, semper esse quod natum est^c? Natum ergo unigenitum Deum confitemur, sed natum ante tempora, nec ante esse quam natum, nec ante natum quam esse; quia nasci quod erat, iam non nasci est, sed se ipsum demutare nascendo. Hoc autem humanum sensum et intelligentiam mundi excedit. Non hoc capitatio humanae intelligentiae, sed prudentiae fidelis professio est^d.»

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM IX.

De proprietatibus, quae respiciunt personas, et quidem de emanatione generationis.

Nunc ad distinctionem personarum accedamus etc.

DIVISIO TEXTUS.

Supra egit Magister de proprietatibus, quae respiciunt essentiam. Hic agit de his, quae respiciunt personas; et haec pars habet duas partes. Quia enim distinctio personarum attenditur secundum duplicem emanationem, scilicet generationis et processionis, ideo *primo* agit de generatione, *secundo* vero de processione, infra distinctione decima: *Nunc vero post Filii aeternitatem de Spiritu sancto etc.*

Item, prima pars habet duas partes: in *prima* ostendit, quid de generatione Filii est sentiendum, *secundo* ex incidenti, quo sermone est ipsa exprimenda, ibi: *Hic quaeri potest, cum generatio Filii a Patre etc.*

Prima iterum pars habet quatuor partes^e. Primo proponit veritatem, quae est a catholicis retinenda, scilicet quod generans et genitus sunt per generationem distincti et coeteri, ita quod generatio est distinctiva et aeterna. In secunda contra hoc opponit per oppositionem haereticorum, ibi: *Sed contra hoc inquit haereticus.* In tertia determinat, contra arguendo per rationes catholicorum Doctorum Augustini et Ambrosii, ibi: *Qui hoc dicit non intelligit, etiam natum esse etc.* In quarta et

ultima respondet, compescendo inquisitionem superflua haereticorum et etiam catholicorum superborum, ibi: *Sed quaeris a me, inquit Ambrosius, ubi ostendit quod imperscrutabile^f est sacramentum generationis.*

Hic quaeri potest, cum generatio Filii a Patre etc. Haec est *secunda* pars huius distinctionis, in qua Magister determinat, que sermone generationis aeternitas congruentius exprimitur; et haec pars habet quatuor partes. In prima ponit doctorum apparentem controversiam. Nam quidam dicunt, eam debere exprimi per verba^g praeteriti temporis, alii, per verba praesentis. In secunda praedictam controversiam reducit ad concordantiam, ibi: *Sed ne tanti auctores in re tanta sibi contradicere videantur.* In tertia per verba Hilarii confirmat responsiveness suam, ne videatur dictis Originis immitti, ibi: *Hilarius quoque dicit, Filium nasci ex Patre etc.* In quarta concludit summatum, quid dicendum sit^h sive quomodo loquendum et quomodo etiam de generatione aeterna sentiendum, ibi: *Dicamus ergo Filium natum de Patre, ubi confirmat veritatem per auctoritatem Hilarii, per quam etiam solvit obiectionem haereticorum.*

¹ Codd. et plurimae edd. contra originale et Vat. omittunt *nec ratio*; et deinde ante *in generatione* Vat. cum paucis edd. omittit *et*.

² In codd. et Hilario deest *ea*. — Paulo post, ante *ex eo natum* Vat. cum paucis edd. est.

³ Apud Hilari. (ed. Maurin.) *natus est*, ubi in calce dicitur, plures codd. lectionem *natum* exhibere, quam mss. nostri et edd. habent. — Mox codd. CDE post *iam non addunt tantum*.

⁴ Totum hoc cap. exceptum est ex Hilario loc. cit. n. 22-26, sed plurimis omissis.

NOTAE AD COMMENTARIUM.

¹ Ed. 1 *particularis*.

² Postulabitis mss. et ed. 1, substituimus *imperscrutabile* loco *inscrutabile*. Mox Vat. contra mss. et ed. 1, verbis Magistri *Hic quaeri potest* etc. omisssis, pro *Hac est ponit Similiter*, definie proper constructionem mutatam omittit et *haec pars*.

³ Unus alterve cod. ut 1 cum ed. 1 hic *verbum*, sed paulo post plurimi codd. sibi non constantes *verbum praesens*.

⁴ Fide plurimorum mss. et ed. 1 hic *adiecinus sit*, quod Vat. ponit infra post *sentiendum*.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam eorum quae dicit Magister de generatione aeterna, in praesenti distinctione quatuor principaliter quaeruntur.

Primo quaeritur, utrum in divinis sit ponenda generatio.

Secundo, dato quod sic, utrum generatio in divinis sit¹ personarum distinctiva.

Tertio quaeritur, utrum illa generatio sit aeterna.

Quarto et ultimo quaeritur, utrum illa generatio sit terminata.

ARTICULUS UNICUS.

De generatione in divinis.

QUAESTIO I.

Utrum in divinis generatio ponenda sit.

Circa primum, quod generatio sit in divinis, ostenditur.²:

Fundamenta. 1. Primo *a minori*. Multo fortius debet esse generatio in eo qui generationem aliis tribuit, quam in his quae recipiunt; sed generatio est in creaturis: ergo et in Deo qui tribuit. Et hoc est quod dicitur Isaiae 'ultimo': *Si ego generationem aliis tribuo, sterilis ero? dicit Dominus*, quasi dicat, non.

2. Item, ostenditur illud idem *a posteriori*. Per prius enim est paternitas in Deo quam in creatura; sed paternitas et generatio vere est in creatura: ergo et in Deo. Quod prius sit ibi, dicit Apostolus ad Ephesios tertio³: *Ex quo omnis paternitas in caelo et in terra nominatur.*

3. Item, ostenditur hoc ipsum *a simili*, quia omne quod perfectionis est, attribuendum est Deo, in quo est summa omnis perfectionis; sed generatio est perfectionis in creatura, ut vult Philosophus⁴, quia «perfectum est quod potest generare quale ipsum est»: ergo etc.

4. Item, illud idem ostenditur *alia ratione* sic⁵: divina natura est summe bona et actualissima: ergo summe potest et vult se communicare; sed prima et summa ratio communicandi est in generatione: ergo necesse est in divinis ponere generationem.

CONTRA: 1. Generatio in creaturis aut est *perfectionis*, aut *imperfectionis*. Si *perfectionis*, tunc ergo, cum substantiae spirituales et incorporales sint nobilissimae, debet in eis generatio esse: ergo cum non sit in eis, non est nobilitatis; sed quod non est nobilitatis non est in Deo: ergo etc.

2. Item, ubi est generatio, ibi est variatio; generatio enim est species motus, et inter omnes species motus maior est variatio in motu secundum substantiam, quia est entis in potentia, minor in motu secundum locum⁶: ergo cum in Deo non sit variatio nec aliqua species motus, etiam illa quae minima est, ut loci mutatio: ergo nec generatio.

3. Item, ubi est generatio, ibi est corruptio, unde Philosophus⁷ dicit, quod «proper longe stare a principio reliquo modo complevit esse Deus, continuam in his faciens generationem»; et huiusmodi signum est, quod sola corruptibilis generant et gerentur in creaturis; sed in Deo nulla cadit corruptio: ergo nec generatio.

4. Item, ubi est generatio, ibi est nutritio; unde ad tot et plures se extendit vis nutritiva quam generativa; sed in Deo non est vis nutritiva: ergo nec generativa, ergo nec nutritio, nec generatio: ergo generatio non est in divinis.

¹ Auctoritate plurimorum mss. et ed. i expunximus hic additum *ponenda*.

² Cod. W addit *sic*.

³ Vers. 9, ubi Vulgata loco *aliis* ponit *ceteris* et pro *dicit* habet *alii*.

⁴ Vers. 45, in quo lexius Vulgata *caelis* loco *caelo*. — Paulo ante ed. i *per prius pro prius*.

⁵ Libr. II. de Anima, text. 34. (c. 4.) et IV. Meteor. text. 19. (c. 3.).

⁶ Vat. cum cod. cc omittit *sic*, et pro *alia ratione* ponit *illa ratione*, sed obest auctoritas allorum mss. et ed. 4.

⁷ Vide Aristot., V. Phys. text. 7. seqq. et VIII. text. 55. seqq. (c. 7.).

⁸ Libr. II. de Gener. et corrupt. text. 59. secundum transl. arabico-latīnam. In ed. vero Paris. c. 10. ita exhibetur: Hoc vero (esse sive existere) in omnibus inesse impossibile sit, propriea quod longe ab ipso principio distet: reliquo modo Deus ipse universum complevit, continua facta generatione. Vide etiam II. de Anima, text. 35. (c. 4.). — Vat. loco *Philosophus* ponit *Auctor de causis*, sed falso et contra omnes mss., quorum pauci ut H10 indicant etiam locum addendo in libro de Generat. et corruptione, et plures primo ponunt pro principio. Mox nonnulli codi. ut HT ee ff cum ed. i *quia* loco *quod*.

⁹ Fide antiquiorum mss. et ed. i adiecimus *est*. — Vide Aristot., II. de Anima, text. 42. seqq. (c. 4.).

CONCLUSIO.

Generatio ponenda est in divinis, cuius congruitas et modus explicatur.

RESPONDEO: Dicendum, quod generatio ponenda

Conclusio est in divino esse¹.

principia.

Et huius ratio potissima est, ut credo, quia propter sui nobilitatem est aptitudo actui coniuncta, immo ipse actus, oportet quod natura sit pluribus communicata; sed non possunt esse plures ab una natura, quin unus sit ab alio, vel ambo a tertio: ergo cum ante divinas personas nihil sit, oportet quod una sit ab alia. Et quoniam sunt conformes in natura, et generatio est emanatio secundum conformitatem naturae: ideo credo, quod necesse est in divinis ponere generationem.

Ut autem intelligatur, per quem modum, notandum, quod generare de suu propria ratione est similem sibi in substantia et natura producere². Sibi impressionem suae similitudinis in alio; et sic generatur character a sigillo, lumen a luminoso, species ab obiecto; alio modo per educationem speciei consimilis ab alio; et sic generatur elementum ab elemento; tertio modo per productionem similis de simili sive de se ipso; et sic generatur animatum ab animato; et iste tertius modus est perfectior, unde non repertur nisi in substantiis habentibus formam nobilem, quae est vita³. Et iste modus generationis est secundum nascentiam et est in Deo et in creaturis, sed differenter; quia producere alium ex ipso potest esse dupliciter, vel ex se toto, vel ex parte sui.

Ex se toto non potest producere nisi ille, cuius essentia potest esse in pluribus una et tota. Nam si non potest esse in pluribus una et tota, si generans dat totam suam substantiam generato, tunc substantia tota transit in generatum⁴, et generans perdit substantiam totam generando, quod esse non potest. Ideo ad hoc necesse est, quod talen habeat

Differunt genera in Deo et in creaturis, Aliæ distinctionis generatio in

Deo et in creaturis, sed differenter; quia producere alium ex ipso potest esse dupliciter, vel ex se toto, vel ex parte sui.

Ex parte non potest producere nisi illa, cuius essentia potest esse in pluribus una et tota. Nam si non potest esse in pluribus una et tota, si generans dat totam suam substantiam generato, tunc substantia tota transit in generatum⁴, et generans perdit substantiam totam generando, quod esse non potest. Ideo ad hoc necesse est, quod talen habeat

substantiam, quae una et tota sit in pluribus. Talis autem substantia non est nisi substantia habens summam simplicitatem; haec autem est sola divina essentia⁵, in qua propter summam simplicitatem suppositum non addit ad essentiam, unde nec ipsam coarctat nec limitat nec formam multiplicat. Et ideo in ea⁶ potest esse generatio communicans eandem substantiam totam; et talis generatio est omnimoda perfectionis et in solo Deo reperitur, ratione iam dicta.

Alio modo contingit aliquem ex se producere quantum ad partem sui. Sic pater naturalis generat filium, partem substantiae transmittendo et decidendo⁷. Et haec generatio necessario est cum transmutatione; quia enim pars decisiva non habet actum totius, necesse est, quod per mutationem acquiratur; sed quod acquirit quod non habet, variatur; ideo haec generatio est mutatio et habet variationem coniunctam. Est etiam cum corruptione annexa; quia enim aliqua pars generantis deperdit, generans est, a quo potest fieri ablatio et ita corruptio. Est etiam cum conservatione⁸ adiuncta; quia enim sit deperditio, necesse est quod per nutrimentum fiat restauratio. Et ideo generatio in creature et perfectionis et imperfectionis est: perfectionis a parte virtutis producentis, imperfectionis a parte subjecti divisibilis. Et ideo est in solis animalibus, quae habent formam perfectionis, ipsam scilicet⁹ animam, et corpus deflectibile et restaurabile.

Generatio vero in divinis est omnimoda perfectionis. Quia¹⁰ enim non est ex parte, ideo est, quod habet actu speciem. Et ideo nec ibi est in natura imperfectio nec variatio, quia nihil novum acquiritur; nec corruptio, quia nihil admittit; nec nutritio, quia nihil¹¹ restituitur.

Et ex hoc patet solutio obiectorum; quia generatio¹² de toto est tantæ perfectionis, quod non potest esse in creatura aliqua; generatio vero ex parte tantam habet imperfectionem coniunctam¹³, ut non possit esse circa substantiam invariabilis et incorruptibilis et simplicem, non solum in natura increata, verum etiam in crea. Aliae rationes probant de generatione quae est ex parte.

Conclusio 2.

Generatio in creatura.

Perfectio divinæ generationis.

Potest solu-

tio opposito-

¹ Ex codd. et ed. 1 substituimus *divino esse pro divinis*, deinde supplevimus particulam. Et Mox post credo codd. H1 in *divinis* et ed. 1 *quia Dei loco quia omnis*.

² Vide Aristot., II. de Anima, text. 34. (c. 4.); VII. Metaph. text. 22. et 28. (Vl. c. 7. et 8.).

³ Vat. cum cod. cc, antiquioribus autem mss. et ed. 4 refragandibus, *in natura producere tripliciter est loco continet prodici tripliciter*.

⁴ Hinc et generatio sub hoc respectu communiter definitur: origo viventis a vivente ut principio coniuncto in similitudinem naturee.

⁵ Aliqui credo. ut X Z repetunt hic in.

⁶ Cod. R et est in generato pro in generatum. Paulo post mendum Vat. adhuc loco ad hoc correxiimus ex mss.

⁷ Ed. 4 substantia. Mox post suppositum cod. R nihil loco non, et paulo infra cod. V ipsam praemittit verbo *limitat*.

⁸ Fide plurimorum mss. et ed. 4 substituimus *ea pro eo*, quod ponitur in Vat.

⁹ Ope plurimorum mss. et ed. 4 exhibemus *decidendo loco descendendo*, quod non ita bene subnexo verbo *decisa* correspondet. Mox cod. T *causa transmutabilitatis* pro *cum transmutatione*.

¹⁰ Nempe: *conservatione* passive sumta. — Antiquam lectio nem plurimorum mss. et seu primarum edd. restituimus pro *conversione* ponendo *conservacione*; utriusque lectio sensu. Pro lectione mss. stat Aristot., II. de Anima, text. 47. (c. 4.).

¹¹ Ita mss. cum ed. 4, dum Vat. hic id est pro ipsa scilicet habet et mox *ipsum scilicet* praemittit nominis *corpus*.

¹² Consentientibus mss. et ed. 4, commutavimus in hac propositione *Quod in Quia et deinde quia in quod*.

¹³ Ed. 4 addit *restauratur vel*.

¹⁴ Cod. bb adiicit *quae est*.

¹⁵ Vat., obninetibus mss. et ed. 4, *adiunctam*.

SCHOLION.

I. Objectiones iam in corp. solitae sunt. Quoad Angelos patet, quod nullam habere possunt generationem: non generatio nem *imperfectum*, quae est ex parte, proper simplicitatem substantiae angelicæ; non *perfectum*, quae est ex *toto*, quia eorum natura est finita. — Quoad argumenta congruentiae, quae supposito fidei dogmate hic afferuntur, cfr. supra d. 2. q. 2; d. 5. q. 2; dub. 3. 10. huic d.; Breviloq. p. l. c. 3; Hexaëm. Serm. 11. — Alex. Hal., S. p. l. q. 42. m. 1. 2. — Scot. I. Sent. d. 2.

q. 6. 7. — S. Thom., I. Sent. d. 4. q. 1. a. 1; S. l. q. 27. a. 1. 2; S. c. Gent. IV. c. 40. 11. — B. Albert., I. Sent. d. 4. a. 3; S. l. tr. 7. q. 30. m. 1. — Petr. a Tar., I. Sent. d. 4. q. 1. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 1. — Egid. R., I. Sent. d. 4. 1. princ. q. 1. — Henr. Gand., S. a. 58. q. 4. n. 8-24. — Durand., I. Sent. d. 4. q. 1. — Dionys. Carth., I. Sent. d. 4. q. 1. — Biel, hic q. 1; d. 10. q. 4. prop. 1.

QUAESTIO II.

Utrum in divinis generatio distinguat inter gignentem et genitum.

Secundo quaeritur, utrum generatio in divinis sit personarum distinctiva. Et quod sic, ostenditur hoc modo.

1. Augustinus circa principium de Trinitate¹: Fundamenta. « Nulla res est, quae se ipsam gignat, ut sit»: si ergo gignit, aliam gignit; sed inter *aliam* et *aliam* est distinctio: ergo etc.

2. Item, generatio est emanatio; sed ubi est emanatio, ibi est multiplicatio sive plurificatio; ubi autem multiplicatio, ibi² distinctio: ergo ubi generatio, ibi necessario est distinctio.

3. Item, generatio in divinis est relatio³; sed relatio importat respectum et ordinem; sed ubi respectus et ordo, ibi suppositorum et relatorum sive ordinotorum distinctio: et sic etc.

4. Item, maior⁴ diversitas sustinetur a supposito vel in supposito composito et multiplici quam in subiecto simplici et uniformi; sed relative opposita non stant insimul in eodem individuo creato: ergo nec in simplici hypostasi. *Probatio mediae*. Bene sequitur: Socrates est pater Platoni: ergo non est filius eius, vel est distinctus ab eo: ergo multo fortius in divinis.

CONTRA: 1. Pater generando Filium dat ei totum quod habet; sed habet essentiam et personam: ergo dat ei essentiam et personam: ergo sicut Filius non distinguitur a Patre essentialiter, ita nec personaliter, ut videtur.

Ad oppositum.

Quaestio-

incidentis.

2. Item, Pater communicat Filio essentiam suam propter sumnam⁵ simplicitatem; sed aequo similitudine est persona ut essentia; ergo qua ratione communicat essentiam, communicat et personam.

3. Item, in Patre idem est natura et persona: ergo impossibile est, quod communicet unum, quod non⁶ communicet aliud, ergo si dat naturam, et personam.

4. Item, videtur quod relatio non distinguat aliqua⁷ ratione, quia unus et idem punctus est principium et finis respectu diversarum linearum: ergo si istae relationes non sunt distinctivæ, videatur similiter, quod nec paternitas et filiatio. *Si dicas*, quod non omnes relationes distinguuntur, sed solum mutuae, ut principium et principiatum, finis et finitum; *contra*⁸: Pater et Filius se habent, sicut intelligens et intellectum, ut dicit Anselmus⁹; sed idem potest esse intelligens et intellectum: ergo etc.

5. Item, maior est repugnantia in contrariis quam in relativis¹⁰; sed albedo et nigredo, quae sunt contraria, non faciunt distinctionem circa Petrum, quia idem potest modo esse albus, modo niger: ergo multo fortius unus in divinis modo erit Pater modo Filius.

6. Item, *quaeritur*, quare potius relationes faciunt distinctionem personae quam essentiae, cum aequo bene possint esse plures essentiae vel naturae in una persona, sicut e converso.

¹ Libr. I. c. 1. n. 4. — Circa finem argumenti fidei mulierum mss. et ed. I post *inter aliam expunimus rem*.

² Vat. adiungit *et*.

³ Cod. Y addit *in creaturis vero actio vel mutatio*.

⁴ Multi codd. ut ACGKORSUVY etc. cum sex primis edd. minor, sed mendose. Paulo infra ex antequoriibus mss. et ed. I substitutis *subiecto pro substantia et relativa pro relativa*. — Sensus argumenti est: Suppositum creatum et compositum est capax ad *maiorem* diversitatem sustinendam, quam incrementum et simplex; sed in creato supposito non est capacitas ad *similis* sustinenda relative opposita; ergo multo minus in simplici supposito etc.

⁵ In mss. et ed. I deest *suum*, quod Vat. hic addit. Mox Vat. cum cod. cc contra alios codd. et ed. I et pro *ut*.

⁶ Sequimur vetustiores codd. cum ed. I ponendo *quod non loco quin*. Cod. Z brevius *unum sine altero*.

⁷ Multi codd. ut ACLOPQRISTUVY etc. cum ed. I *alio loco aliqua*, sed, ut videtur, minus bene, etiam sub *alia ratione* intelligas modum distinguendi relativis proprium, quia, ut ex subnexis patet, agitur de eo, quod relatio simpliciter non distinguat. Cod. Z nisi pro *aliqua*.

⁸ Cod. Y addit *videtur quod nec mutuae quia*. Mox Vat. cum cod. cc, alii tamen codd. renentibus, *ut pro sicut*.

⁹ Monolog. c. 32, ubi hoc quoad sensum inventur.

¹⁰ Cfr. Aristot., de Praedicam. c. de Oppositis.

CONCLUSIO.

Contra Sabellium probatur, quod generatio in divinis facit realem distinctionem inter generantem et genitum; contra Arium vero, quod haec distinctio sit quantum ad personam, non quantum ad essentiam.

RESPONDEO: Dicendum, quod generatio in divinis, sicut ostensum est¹, facit realem distinctionem inter generantem et generatum, non rationalem vel intellectualem solum, sicut dixit Sabellius; et² realem quantum ad personam, non quantum ad essentiam, sicut dixit Aries.

Quod sic patet. Generatio in creaturis dicit emanationem per modum *actionis* sive mutationis, in Deo³ emanationem per modum *relationis*.

In quantum *emanatio*, dicit *aliquam* distinctionem; in quantum *talis emanatio*, dicit distinctionem in *persona*⁴. Ratione *emanationis* est *distinctio*; quia, sicut dicit Anselmus⁵, «nec intellectus capit, nec natura permittit, illum, qui est ab alio, esse illum, a quo est», secundum quod positive dicitur aliquis esse ab alio — nam Pater privative dicitur esse a se, id est non ab alio. In quantum *talis emanatio*, ponit distinctionem in *persona*. Generatio enim est productio convenientis in natura; ratione⁶ *naturae* non potest esse distinctio: ergo vel erit ratione *suppositi*, vel *proprietatis*. Si *proprietatis*, aut absolute, aut respective; non *absolute*, quia tunc esset distinctio in natura; nec⁷ *respectiva*, ut puta *relationis*, quia in relatione secundum se non est motus in creaturis⁸ nec origo in divinis; unde filiatio non generatur nisi in alio. Ergo necesse est, quod sit distinctio in *supposito*.

Similiter ratione relationis est distinctio, quia nihil ad se refertur nec ordinatur. Ratione vero *talnis relationis* est distinctio *personalis*; quia *generare et generari*, cum dicant relationem per modum *actionis* et *passionis*⁹, dicunt eam in supposito et respectu suppositi. Et ideo, quia relatio inter extrema notat distinctionem, patet quod distinctio est

ibi suppositorum. His visis¹⁰, facile est solvere ad obiecta.

1. Quod ergo obiciuntur: Pater communicat Filio totum quod habet; verum est, praeter generationem et generationis distinctionem; ipsa enim *ratio communicandi* dat intelligere distinctionem, quia nullus communicat sibi, sed alii; et ideo¹¹ id in quo distinguunt, non communicat.

2. Ad illud quod obicitur, quod aequa simplex est persona, ut essentia; dicendum, quod simplicitas essentiae est, quod sit in pluribus; sed simplicitas suppositi est, quod non sit in pluribus. Nam suppositum sive individuum, quantum est de se, dicitur quod est in uno solo; ideo non est simile.

3. Ad illud quod obicitur, quod idem est essentia et persona; dicendum, quod quamvis sint idem, non tamen sunt *ad idem*: quia persona est ad alium, ideo generatur¹² et refertur; essentia vero non, ideo essentia communicatur et persona distinguitur. Sicut ergo, quamvis idem sit in Patre essentia et persona, tamen persona generat, essentia non; sic et converso essentia communicatur et persona non.

4. Ad illud quod obicitur de principio et fine in puncto, patet responsio, quia illae non sunt *mutuae* relationes, quod proprie requiritur ad distinctionem; unde non valet. Quod *obicitur*¹³ de *intelligente et intellectu*, dico quod non est ibi relatio secundum *esse*, sed secundum *dici*. Ad hoc autem quod relatio distinguit, oportet quod sint relationes *mutuae*, quia aliter non distinguntur; oportet etiam, quod dicant relationem secundum *esse*.

5. Ad illud quod obicitur de albedine et nigredine, dicendum, quod nulla est oppositio formarum, nisi consideretur¹⁴ respectu eiusdem temporis; et impossibile est, quod idem subiectum eodem tempore sit album et nigrum; relationes autem in divinis simili sunt.

6. Ad illud quod ultimo *quaeritur*, quare magis relationes faciunt¹⁵ distinctionem in personis quam in essentia; patet ex iam dictis responsio. Potest etiam alia ratio reddi, quia pluralitas naturarum impedit

Solutio op-
ositorum.

¹ Hic in fundam.

² Vat. contra mss. et sex primas edd. *sed loco et*, ac paulo post *dicit pro dixit*. Cod. M *accidentalem loco intellectualem*.

³ Cod. bb addit *autem*.

⁴ Praefacram hanc emendationem debemus antiquioribus mss. et ed. 4, dum Vat. verba *in quantum usque Ratione omittit, mutata insuper interpunctione*. Nonnulli codd. *autem* praesertim voci *talis*.

⁵ De Process. Spir. S. c. 3: Quippe nec natura permittit nec intellectus capit, existentem de aliquo esse de quo existit, aut de quo existit esse existentem de se. — Cfr. etiam Monolog. c. 38.

⁶ Vat. contra mss. et sex primas edd. addit *igitur*, pro quo codd. aa bb incongrue ponunt *enim*.

⁷ Ed. 4 *non*.

⁸ Vide Aristot., V. Phys. text. 40. (c. 2.).

⁹ Plurimi codd. cum ed. 4 omittunt *et passionis*, qui et

bis pro plurali ponunt singularem numerum *dicat et dicit*. — Cfr. Aristot., V. Metaph. text. 20. (IV. c. 15.), ubi tres species relations, inter quas est *actio et passio*, afferuntur.

¹⁰ Vat. cum paucis codd. incongrue et contra alios codd. et ed. 4 hic addit *patet*, moxque omittit *est*. Nonnulli codd. *respondere pro solvere*.

¹¹ Supple: Pater. — Cod. R et ed. I clarus *distinguitur* loco *distinguit*. Paulo ante cod. N post *sibi* addit *ipsi*.

¹² Nulli codd. ut B D E S V X Y Z aa bb cum ed. 4 *ex loco in*, sed *falso*, ut patet ex contextu. Mox post *dicitur* fide antiquiorum mss. et ed. 4 *expunximus esse*.

¹³ Vat. absque auctoritate mss. et sex primarum edd. *general*.

¹⁴ Vat. praeter fidem mss. et edd. 1, 2, 3, 6 *obiicitur*. Cod. Y particulum *Et praemittit* relativo *quod*.

¹⁵ Cod. R adiungit *secundum idem*.

¹⁶ Cod. Y *facient*.

Solutio
questio in-
cidens.

simplicitatem personae, sed non sic e converso. Quod patet sic: si¹ plures naturae sint in una persona, aut ergo per gratiam, aut per naturam. Si per *gratiam unionis*, sic—quia natura unita consequitur unitatem personae—non impedit²; sed si *naturaliter*, ut in *Petro*, est pluralitas essentiarum sive naturarum, tunc

—cum intellectus naturae praecedat personam, et non natura ex personis, sed persona ex naturis sit³—necessare est, personam esse compositam; et inde est, quod in divinis magis est unitas naturae cum pluritate personarum, quam e converso.

SCHOLION.

I. Duea haereses Sabellii et Arii, Symbolo Nicaeno aliquis Ecclesiae decretis reprobatae, dupli conclusionis propositione refelluntur.

Quoad distinctiones relationis in solut. ad 4. notandum, quod relativa secundum *dici* ea sunt, quae in principali significato non important relationem, sed aliquid absolutum, quod tamet secundario involvit relationem ad aliud, ut scientia ad obiectum, i. e. scibile; ita Brulifere ad hunc locum. Vel clarius cum Goudin (Philos. Logica Major, p. 1. disp. 2. q. 4.); « Relatio secundum *dici* non est aliquid pure relativum, sed res *quae-dam absoluta, quam consequitur habitudo ad aliam*, adeo ut

exprimiri non possit, quin et illa habitudo exprimatur... sic pars, et si sit aliquid absolutum, includit tamen habitudinem ad totum, scientia ad obiectum». Quid sit relatio *mutua*, non eget explicazione. Plura vide infra d. 30. q. 3. Scholion.

II. Cfr. supra d. 5. per totam — Scot., d. 44. q. 2; d. 26. q. unic. — S. Thom., hic q. 1. a. 1; S. I. q. 28. a. 4. 3; S. c. Gent. IV. c. 14. — B. Albert., I. Sent. d. 26. a. 7; d. 9. a. 4. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 1. — Richard, a Med., hic a. 1. q. 2. — Egid. R., hic 1. princ. q. 4. et 2. — Durand., hic q. 1. — Dionys. Carth., hic q. unic.

QUAESTIO III.

Utrum in divinis generatio sit aeterna.

Tertio quaeritur, utrum divina generatio sit aeterna. Et quod sic, ostenditur hoc modo.

1. In creaturis operans naturaliter operatur quam *Fundamenta*. citius potest, et de perfectione agentis est, quod cito possit operari⁴: ergo cum producitur Filius a Patre sit per naturam et summam potentiam, quam cito fuit, Pater genuit; sed fuit ab aeterno: ergo etc.

2. Item, de perfectione generationis est, ut quod generatur aequetur generanti⁵: ergo cum divina generatio sit perfectissima, Filius erit Patri per omnia aequalis; sed Pater est infinitus duratione: ergo et Filius.

3. Item, intelligere se coaeternum est menti divinae; nunquam enim est ponere, quod de non intelligenti sit Deus factus intelligentis; sed verbum est coaeternum menti intelligenti; ex hoc enim, quod mens se intelligit, verbum gignit. Si ergo propriissime Filius est verbum, est coaeternus Patri; et hoc est quod dicit beatus Iohannes⁶: *In principio erat Verbum.*

4. Item, hoc⁷ idem ostenditur per impossibile. Omne quod coepit esse, est mutatum secundum

substantiam; sed omne quod incipit generari, incipit esse: ergo omne quod incipit generari, est mutatum secundum substantiam; sed generatio⁸ est de substantia generantis: ergo ubi incipit esse generatio, substantia generantis mutatur; sed substantia Dei Patris secundum esse est immutabilis: ergo generatio non incipit in divinis.

CONTRA: 1. Sicut se habet corruptio ad non⁹ *ad oppositum* ex parte finis, sic generatio ex parte principii; sed nonne quod corruptum, desinit esse: ergo nonne quod generatur, incipit esse; sed nullum tale est aeternum: ergo etc.

2. Item, quidquid producit divina essentia est ipsa¹⁰ posterius tempore, sive duratione: ergo ratione quidquid producit divina persona, cum essentia et persona sint idem.

3. Item, in Deo idem est suum esse et sua duratione; sed Filius habet principium essendi: ergo habet principium durationis: sed quod habet principium durandi¹¹ incipit esse: ergo etc.

¹ Vat. omittit *si*, quod pauci codd. ut EX Z bene addunt, cum sermo sit ex suppositione. Mox cod. E *eadem pro una*.

² Cod. X addit *simplicitatem*.

³ Plurimi codd., mutata interpunctione, cum ed. 1 sic pro sit, cod. Y est; paulo supra plurimi codd. *praecedat* pro *precedat*. Lectionem tamet cod. I et ed. 1 praferimus propter congruatorem grammatical constructionis. Cod. I post *personis* addit *constet*. Vat. contra vetustiores codd. et ed. 1 perferat *natura loco naturis*.

⁴ Vide Aristot., IX. Metaph. text. 10. (VIII. c. 5.). — Paulo infra ed. 1 post et repetit per et cod. T post *genuit* addit *Filium*.

⁵ Aristot., IV. Meteor. text. 49. (c. 3.) ait: Perfectum esse id quod tale producere potest, quale ipsum est. Vide et II. de Anima, text. 34. (c. 4.).

⁶ Cap. 1, 1.

⁷ Ex antiquioribus mss. et ed. 1 supplevimus *hoc*. — Vide pro hoc et sequenti argumento Aristot., V. Phys. text. 7; I. de Gener. et corrupt. text. 11-23. (c. 3.), et II. de Anima, text. 34. seqq. (c. 4.).

⁸ Cod. T *generatus pro generatio* et mox *si loco ubi*.

⁹ Cod. O omittit *non*, salvo codem sensu, qui est in generationis et corruptionis contrarietate, de qua V. Phys. text. 14, et quae sub alio respectu exprimitur hac formula: *Corruptionis unius est generatio alterius*.

¹⁰ Fide plurium mss. ut HK Y hh et ed. 1 posulimus ablativum *ipsa pro ipsi*.

¹¹ Praferimus lectionem nonnullorum mss. ut MPQ pro *essendi ponendum durandi*, quia in ipsa et processus et vis argumenti distinctior redditur. Cod. H et ed. 1 ponunt *durationis*; cod. O vero *essendi et durationis*.

4. Item, Pater caret principio et caret initio: ergo qua ratione communicat Filio non habere initium, eadem ratione communicat ei non habere principium; aut si non hoc, nec illud.

C O N C L U S I O N E.

Generatio in divinis est aeterna propter summam generantis fecunditatem et summam geniti aequalitatem et utriusque summam actualitatem.

RESPONDEO: Dicendum, quod generatio Filii est

^{Conclusio et ratio 1.} aeterna tum ratione *generantis*, tum ratione *geniti*: ratione *generantis* propter summam et perfectam fecunditatem, ratione *geniti* propter summam et perfectam aequalitatem; quarum utraque conditio tollit, ne Filius sit posterius¹ Patre, sicut visum est Ratio 2. in opponendo. *Alia* ratio est propter summam in , utroque actualitatem, in qua non distat actus a potentia, nec possit antecedit esse.

1. Ad illud quod obiicitur, quod corruptio ponit terminum finalem; dicendum, quod corruptio semper dicit variationem et mutationem, et ita conversionem entis in non esse; et ideo ponit terminum finalem. Sed generatio aliquando dicit mutationem², ut in creaturis, et sic ponit terminum initialem; sed in divinis non dicit mutationem ex non ente, sed emanationem ab ente.

2. Ad illud quod obiicitur, quod essentia nihil producit nisi ex tempore; dicendum, quod sicut persona producit aliam personam, sic essentia aliam

essentiam. Aliam autem essentiam³ ex se ipsa non producit, cum ipsa sit immultiplicabilis, nec ex alia, quia similiiter esse querere, unde produc illam aliam; et sic necesse est in productione prima creaturae, quod producat ex nihilo; et omne sic productum habet esse post non esse, et ita initium. Persona autem non de nihilo producit personam; et ideo non facit de non ente ens, et ideo nullum ponit initium talis productio.

3. Ad illud quod obiicitur, quod Filius habet principium essendi; dicendum, quod principium dicitur duplificiter⁴, scilicet *originale* et *initialiter*. Secundum quod principium dicitur *originaliter*, sic Filius tam quantum ad esse, quam quantum ad durationem habet principium, quia utrumque habet ab alio. Si autem principium dicitur *initialiter*, sic dico, quod nec habet principium essendi nec durandi. Primum principium non auferit rationem aeternitatis, secundum vero sic.

4. Ad illud quod obiicitur⁵ ultimo, quare Pater communicat Filio parentiam initii, non principii; pater iam responsio: quia *temporale* et *aeternum* de necessitate differunt per essentiam, *principium* et *principiatum* non sic; ideo non est simile de hoc et illo. Quia ergo quod habet initium est temporale, quod⁶ caret est aeternum; ideo cum Pater et Filius sint unius essentiae, patet etc. *Rursum*, cum habere principium et non habere dicant⁷ differentiam personae, et haec est inter Patrem et Filium; ideo sicut Pater non communicat Filio personam, sed tantum naturam sive essentiam, sic communicavit ei *non habere initium*, sed non communicavit *non habere principium*.

Dupliciter
dicitur prin-
cipium.

<sup>Solutio op-
eris posteriorum.</sup> 1. Ad illud quod obiicitur, quod corruptio ponit terminum finalem; dicendum, quod corruptio semper dicit variationem et mutationem, et ita conversionem entis in non esse; et ideo ponit terminum finalem. Sed generatio aliquando dicit mutationem², ut in creaturis, et sic ponit terminum initialem; sed in divinis non dicit mutationem ex non ente, sed emanationem ab ente.

2. Ad illud quod obiicitur, quod essentia nihil producit nisi ex tempore; dicendum, quod sicut persona producit aliam personam, sic essentia aliam

S. Thom., hic q. 2. a. 4; S. 1. q. 42. a. 2; S. c. Gent. IV. c. 11. — B. Albert., hic a. 5. 6. 7. — Petr. a Tar., hic q. 3. a. 1. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 1. — Agid. R., hic 2. princ. q. 1. — Henr. Gand., S. a. 58. q. 1. n. 22. 23. — Durand., hic q. 2. — Dionys. Carth., de hac et seq. hic q. unic. — Biel., hic q. 3.

S C H O L I O N.

I. Conclusio est de fide, definita in Niceno contra Arianos. — Rationes pro conclusione in responsione breviter allatae explicantur argumento 1. et 2. in fundam. — Quod *aeternitatem* cfr. infra d. 31. a. 1. q. 3. et IV. Sent. d. 3. p. II. a. 3. q. 1. ad 1.; I. Sent. d. 40. a. 2. q. 1. ad 4.; d. 41. a. 2. q. 1. ad 4.

II. Quoad conclusionem: Scot., hic et Report. q. unic. —

S. Thom., hic q. 2. a. 4; S. 1. q. 42. a. 2; S. c. Gent. IV. c. 11. — B. Albert., hic a. 5. 6. 7. — Petr. a Tar., hic q. 3. a. 1. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 1. — Agid. R., hic 2. princ. q. 1. — Henr. Gand., S. a. 58. q. 1. n. 22. 23. — Durand., hic q. 2. — Dionys. Carth., de hac et seq. hic q. unic. — Biel., hic q. 3.

QUAESTIO IV.

Utrum generatio Filii terminata sit.

Quarto et ultimo quaeritur, utrum generatio Filii sit terminata. Et quod sic, viderut.

1. Augustinus in libro octoginta trium Quaestio-

num⁸: « Qui semper nascitur nunquam est natus, ^{Argg. pro} ^{parte affir-} ac per hoc nunquam est filius ». Nullus ergo per ^{naturam} generationem dicendus est filius, quoniam generatio

¹ Ed. 1 posterior.

² Cod. bb addit ex non ente, quod subnexis correspondet.

³ Praestamus lectioiem antiquorum mss. et ed. 1, quae concinior est lectio Vat. *Aliam autem naturam essentia*. Vat. et pauca infra minus distincte exhibet *immultiplicabilis* loco *immultiplicabilis*; cum Vat. consentit cod. ec. eo excepto, quod pro *naturam* ponat *creaturam*. Mox cod. R. *produce*. et *locu producit*.

S. Bonav. — Tom. 1.

⁴ Vat. minus bene et contra mss. et ed. 1 *duplex*. — Plura de notione *principii* vide infra d. 29. a. 1. q. 1. et 2.

⁵ Cod. bb *initialiter*.

⁶ Nonnulli cod. ut FHK cum ed. 1 *quaeritur*.

⁷ Cod. Y addit. eo.

⁸ Vat. propter fidem mss. et trium primorum edd. *dicat*.

⁹ Quaest. 37: Qui semper nascitur nondum est natus; et nunquam natus est aut natus erit, si semper nascitur. Aliud

sit terminata; sed Verbum Patris recte dicitur perfectus Filius: ergo eius generatio est terminata.

2. Item, *ratione ostenditur sic: produci generatur ad productum esse*, ergo *generari ad generatum esse*; sed Filius Dei est generatus et natus: ergo eius productio sive generatio est terminata.

3. Item, nobilis est *esse generatum quam generari*, quia generari est via ad generatum esse, et non et converso; sed quod nobilis est Deo est attribuendum: ergo magis debet ei attribui generatum esse quam generari: ergo generatio Filii dicitur in terminacione.

4. Item, in¹ generatione, quae semper est in generando, semper aliquid vel aliquis producitur; sed non producitur id quod productum est, secundum id quod est productum: ergo oportet, vel quod iteretur, vel quod succedat generatum in tali generatione; sed in Filio Dei nec est successio nec iteratio: ergo nec continua generatio: ergo Filii Dei generatio est terminata.

CONTRA: I. Damascenus²: «Dens, infinite et sine tempore ens, infinite et inquietus generat»: ergo generatio nunquam terminatur.

2. Item, *ratione* videtur hoc modus posse monstrari. Aeternum non habet se aliter nunc quam prius, sed semper omnino uniformiter: ergo si semper Pater a principio³ generat, adhuc generat; alioquin aliter se haberet nunc quam prims, et ita generatio aeterna mutaretur.

3. Item, simplex⁴ et infinitum caret omni termino; sed generatio Filii est simplex et infinita: ergo generatio Filii caret omni termino. Quod sit infinita, patet, quia Filius est infinitus, et iterum ipsa generatio est aeterna, et aeternum est duratione infinitum.

4. Item, perfectior est potentia semper actui coniuncta, quam quae non semper: ergo perfectior

est fecunditas semper actui generationis coniuncta, maxime cum fecunditas generandi non perdatur, sed perficiatur⁵: si ergo in Deo est fecunditas perfecta, semper ergo generat; sed non generat aliud nisi Filium: ergo Filius semper generatur.

CONCLUSIO.

Generatio divina dicenda est terminata, quatenus hoc vocabulum excludit imperfectionem, interminata vero, quatenus excludit durationem.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam notwithstanding, quod *quaerunt* sunt, in quibus idem est esse et factum esse, differt tamen fieri et esse, ut sunt illa, quorum esse est permanens nec dependet omnino a principio producente⁶, immo habent rationem subsistendi aliquam intra se, sive per principia propria sive subiecti, ut substantiae et accidentia innata. *Quaedam* sunt, in quibus differt esse et factum esse, idem tamen est fieri et esse, ut sunt successiva, quorum esse dependet omnino a principio producente existente in sua actualitate, ut sunt motus et mutationes. *Quaedam* sunt, in quibus est idem fieri et esse et factum esse, ut sunt illa, quae habent esse permanens et totaliter dependent a principio producente, existente in sua actualitate per eundem modum, per quem in principio⁷, non tantum in se, sed etiam respectu producti, ita quod consumul modus actualitatis attendatur quantum ad utrumque; et talia sunt influentiae sive corporales sive spirituales. Unde Augustinus octavo super Genesim ad litteram⁸ dicit, quod lumen semper nascitur et, dum nascitur, est, unde aer semper est illuminatus et semper illuminatur. Similiter omnino dicit⁹ de lumine spirituali, quod est gratia.

Si igitur Filius Dei habet esse permanentissimum

est enim nasci, aliquid natum esse. Ac per hoc nunquam Filius, si nunquam natus. — Mox cod. I *Nunquam pro Nullus*, et cod. S *nunquam pro ergo*.

¹ Fide plurimum codd. ut B F H P Q Y et ed. I supplevimus in; quae lectio comprobatur etiam inde, quod infra in solutione huius obiectio omnes codd. cum Vat. exhibent preposito-nem in. Plures codd. ut A G K S T V Y Z falso generatio naturae loco *generalione*; punci ut F X cum ed. I *generalione naturae*.

² Vat. cum cod. cc adiungit ibi, quod bene deest in aliis miss. et ed. I.

³ Libr. I. de Fide orthod. c. 8: Deus enim, ut qui temporis non subdit et principio, passione ac fluxione omni vacet sitque incorporeus ac solus ab initio liber, ita citra tempus quoque et principium et passionem et fluxum et sine ullo congressu gignit, ac nec initium nec finem habet incomprehensibilis ipsius generatio. — Vat. per *Damascenum pro Damascenus*, sed contra mss. et ed. I.

⁴ Cod. M addit. *Filium*. Mox unus alterve cod. cum ed. I generavit loco *generat*.

⁵ Lectio plurimum codd. ut H I P Q ee ff et ed. I, in qua hic et paulo infra ponitur *simpliciter pro simplex et*, satis bona est.

⁶ Vat., refragantibus mss. et ed. I, legit *perditur, sed perficitur*.

⁷ In Vat. et cod. cc hic additur et *hoc proximo producente in facto esse*, quod tamen abest ab aliis mss. et ed. I et superfluere videtur, quia hoc distinctionis membrum per duo alia sat superque explicatur. Paulo infro Vat. cum cod. cc, aliis tamen cod. cum ed. I renentibus, post *propria* habet sub *loci sive*, sed non bene. Mox et mss. et ed. I substitutus *substantia loco substantia*.

⁸ Intellige: in initio productionis. Sensus est: modus actualitatis principii taliter producentis idem est in principio seu initio et in continuazione productionis, tum in se tum quod productum: sicut est v. g. actualitas solis illuminantis et luminis vel aeris illuminati. Vat. falso et contra antiquiores codd. ac ed. I post *per quem addit sunt*.

⁹ Cap. 12, n. 26: Neque enim, ut dicebamus, sicut operatur homo terram... ita Deus operatur hominem iustum, id est iustificando eum, ut si abscesserit, maneat in abscedente quod fecit; sed potius sicut aer praesente lumine non factus est lucidus, sed fit, quia si factus esset, non autem fieret, etiam absente lumine lucidus maneret; sic homo Deo sibi praesente illuminatur, absente autem continuo tenebratur.

¹⁰ Vide textum modo citatum. — Vat. cum cod. cc, aliis vero cum ed. I reluctantibus, *dicendum pro dicit*.

et esse coniunctissimum principio productive, ut in sui actualitate existenti, quia ipse Filius est purus¹ actus; omnino idem est in ipso *nasci et natum esse*; et ideo semper nascitur et semper est natus et semper est, nec unquam desinit nec cessat generari, nec Pater generare.

Cum ergo quaeritur, an generatio Filii sit *terminata*, distinguendum est, quia *terminatum* aut **Conclusio 1.** excludit *imperfectionem*; et sic generatio Filii est terminata, quia perfecta, cum simul sint², immo idem sit *generari et generatum esse*. Si vero excludat *durationem*, falsa est, quia semper durat.

Concedo ergo, quod generatio Filii est interminata ratione desitionis, quia nunquam desinit generari, sicut probant rationes ad secundam partem adductae.

1. Ad illud³ quod obicitur in contrarium, quod **Solutio ar-** qui semper nascitur nunquam est natus; dicendum, **gumentum** pro parte al- quod verum est in illa generatione, in qua differt **firmativa.**

nasci et natum esse; sed non talis est generatio divina. Atamen quia generatio divina intelligitur per generationem creatam, et in creaturis de perfecte nato non dicitur nasci, sed natum esse: ideo vult Augustinus⁴, quod melius dicitur Filius *natus esse*, quia intelligibilis est, non quia ei non conveniat *nasci*.

2. **3.** Ad illud quod obicitur, quod produci terminator ad productum esse, et *similiter*, nobilis est generatum esse quam generari; dicendum, quod omnia ista tantum ibi habent locum, ubi differt generari et generatum esse. In illa⁵ autem generatione locum non habent.

4. Ad illud quod ultimo obicitur, in generatione, quae semper est in generando etc.; solvendum est per intermissionem; non enim est verum, quod generatio semper ens⁶ semper de novo aliiquid producat, quia radius semper oritur a sole, nec tamen semper iteratur nec succedit, sed a sua origine continuatur in esse.

SCHOLION.

I. In quaestione praecedenti probatum est, quod generatio Filii non habet *initialium*; hic queritur, utrum habeat *terminatum*, sive utrum sit terminata. Et cum vocabulum *terminata* habeat dupicum sensum, quatenus excludit aut imperfectionem aut durationem, quaestio haec etiam duplici conclusione resolvitur. — Triplex distinctio in principio responsionis satis notabilis est.

II. De ipsa quaestione cfr. hic dub. 8. — Alex. Ital., S. p. I. q. 42. m. 5. a. 2. — Scot., hic q. unic. ad 3. — S. Thom., hic q. 2. a. 2; S. I. q. 42. a. 2. ad 4. — B. Albert., hic a. 19; S. p. I. tr. 7. q. 30. m. 4. particula 4. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 2; a. 3. q. 1. 2. — Egid. R., hic 2. princ. q. 3. — Henr. Gund., S. a. 54. q. 3. n. 70. — Durand., hic q. 4.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista incidentur dubitationes circa litteram, et primo dubitatur de hoc quod dicitur: *Non est aliud Pater, aliud Filius, aliud Spiritus sanctus, quamvis personaliter* etc. Videatur enim falsum quod dicitur, quia bene sequitur: Petrus est albus homo, ergo est animal album, quia idem significat albus et album: ergo pari ratione, quia idem significat⁷ *alius et aliud*, sequitur: est *alius*, ergo est *aliud ens*. *Si tu dicas*, quod non est simile de hoc nomine *alius* et de hoc nomine *ens*⁸; *contra*: bene sequitur: est *alius homo*, ergo est *aliud animal*: ergo a simili illud sequitur.

RESPONDEO: Dicendum, quod quia in Deo est **solutio t.** singularis aletas, quia *aletas est suppositi* cum omnimoda unitate naturae: ideo singulari modo oportet exprimi. Et quoniam masculinum genus importat quandam distinctionem vel discretionem⁹, ideo respicit personam; sed neutrum propter indistinctionem respicit naturam: et ideo *alius* importat aletat in persona, *aliud*¹⁰ in natura, et ideo in divinis non idem significant.

Posset etiam dici, quod in creaturis aliud si **solutio 2.** gnificat¹¹, cum dico: iste est *aliud ab illo*, et aliud, cum dico: *est aliud*; et unum sequitur ad aliud. Non sic in divinis; et non est simile de albo, quia album imponitur a forma speciali, quae est albedo.

¹ Ita vetustiores mss. et ed. 1, dum Vat. cum cod. cc ipse est *Filius et purus*. Paulo ante unus altere cod. ut PQ cum ed. 1 *sua loco sui*.

men semper Vat. explicando addit *eius productio*, quod deest in mss. et ed. 1.

² Lectio Vat. *simile loco simul sint* corrigitur ex mss. et ed. 1.

³ Ed. 1 addit *ergo*.

⁴ Verba Augustini vide supra in ipsa obiectione. — Mox ed. 1 *dicitur* loco *dicitur*. Paulo ante fide mss. et ed. 1 subtilius *perfecte pro perfecto*.

⁵ Vat. contra mss. et ed. 1 hic et paulo ante *significant*.
⁶ Vat. praeferit fidem mss. et sex primorum edd. *aliud ens*.

⁷ Codd. antiquiores inter se non consentiunt; alii enim ut

T W cum ed. 1 omitunt *distinctionem vel*, alii autem ut AFGHIKSVXYZ etc. *vel discretionem*.

⁸ Vat. repetit hic *aletatem*, quod deest in mss. et ed. 1.

⁹ Ed. 1 *significatur* et paulo post *consequitur* loco *sequitur*.

¹⁰ Plura de hac re vide supra d. 4. q. 2.

⁶ Hoc est, quae semper est. — Paulo infra post *nec la-*

DUB. II.

Item dubitatur secundo de hoc quod dicit: *Coeterae sibi sunt tres personae*. Videtur falsum, quia si coeterae, et¹ aeternae: ergo tres aeterni, quod est contra *Symbolum*, nibi dicitur: «Non tres aeterni»; et iterum-*contra rationem*, quia numerus pluralis multiplicat formam. Unde non vere dicunt: tres sunt dii.

RESPONDEO: Dicendum, quod nomen significans *Substantia substantiam* in divinis reperitur secundum triplicem in Deo tripli modum. *Quoddam* enim significat² substantiam et per modum substantiae, ut nomen substantivum, ut Deus; et tale nullo modo plurificatur nec dicitur pluraliter, sive sit substantivum, sive substantivatum; ut³ hoc nomen *aeternus*; sic accipitur in Symbolo. *Quaedam* significant substantiam per modum adiacentiae, sicut nomina adiectiva adiective retenta;⁴ et talia, quia trahunt numerum a substantivis, dicuntur pluraliter, et de genere talium sunt verba et participia. *Alia* sunt nomina, quae important substantiam in adiacentia, connotando intra relationem mutuam, qualia sunt *coeteri*⁵; et talia ex duplice causa possunt dici pluraliter, tum ratione *consignificationis* sive modi significandi, tum ratione *connotationis*. Et sic patet, quod nulla est contradictione.

Quod⁶ autem obiciuntur, quod pluralis numerus plurificat formam; dicendum, quod hoc non est verum in adiectivis⁷.

DUB. III.

Qui hoc dicit, non intelligit, natum esse etc.

Hic ponit Magister quatuor rationes demonstrantes, *Rationes 4.* Filium coeterum Patri, et ita argumentum ARII non valere⁸: Filius est natus, ergo non est aeternus.

Prima sumta est a *simili* et est talis: splendor ratio 1. est eiusdem durationis cum igne sive aequalis, et

tamen est generatus ab igne: ergo multo fortius, cum Filius sit splendor Patris⁹, quamvis ab ipso generetur, erit ei coeterum: ergo conclusio praedictae rationis est falsa, et illa consequentia est intermoda: si natus est, erat quando non erat. *Sed contra:* Si emanatio procedens a Deo est ei coetera, sicut emanatio procedens a creatura est ei concreta¹⁰: ergo cum res exierint a Deo, videtur quod ab aeterno.

RESPONDEO: Dicendum, quod egressus splendoris¹¹ a luce vel igne est egressus conaturalis; et talis est egressus Filii a Patre, non autem egressus creatureae a Creatore, immo est voluntarius; et argumentum est bonum in proposito.

Item, si Dei Filius, inquit Augustinus, virtus Ratio 2. et sapientia. Haec est secunda ratio Augustini: Filius Dei est virtus et sapientia: ergo si non est aeternus, aliquando fuit Deus sine virtute et sapientia; sed hoc est impossibile: ergo etc. *Sed contra:* hanc rationem sic obiciunt: si enim sequitur: si Pater non habet sapientiam genitam, non est sapiens, videtur quod si sapiens sapientia genita, quod expresse negat Augustinus in sexto de Trinitate¹².

RESPONDEO: Augustinus istam rationem redarguit in sexto de Trinitate¹³, ostendens, illam procedere ex malo intellectu verbi; attamen, quia Magister adducit eam, potest dici, quod ratio valeat, non quia Pater sit sapiens Filius, qui est sapientia genita, sed quia eadem¹⁴ est sapientia genita et ingenita; et ita, si una incipit, et alia.

Eidem quoque Arianicae quaestioni. Haec est Ratio 3. tertia ratio quam adducit, et est Ambrosii, sumta ab auctoritate Isaiae: *Ante me non est Deus, et post me non erit*: ergo nec Pater ante Filium, nec Filius post Patrem. *Sed contra:* In divinis personis est ordo; sed ordo non est nisi prioris ad posterius: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod, sicut infra patet¹⁵, non est ibi ordo durationis, quo alter est prior altero, sed ordo originis, quo alter ex altero.

In vicem enim in se, Pater in Filio, et Filius Ratio 4.

¹ Unus alterque cod. ut PQ ergo loco et.

² Ita plurimi antiquiores codd., dum Vat. cum ed. 1 et cod. cc legit *Quaedam enim significant.*

³ Vat. cum ed. cc, interpunkcio mutata, loco ut ponit et. — Sub voce *substantiam* intellige adiectivum vel aliud nomen loco substantivi adhibitum.

⁴ Pro non congruo vocabulo *tenta ope* mss. et ed. 1 substitutimus *retenta*; mox antiquioribus mss. cum ed. 1 consentientibus, lectionem perturbatam Vat. et cod. cc correxiimus ponendo *quia pro qua*.

⁵ Nonnulli codd. ut BM Y ee cum ed. 1 addunt et *huiusmodi*. Paulo post fide antiquiorum mss. et ed. 1 pro *significationis* substitutimus *consignificationis*, quod primam rationem, scilicet quatenus sunt adiectiva seu important substantiam in adiacentia, distinctius exhibet; secunda ratio fundatur in connotata mutua relatione.

⁶ Ed. 1 *Ad illud quod obiciuntur.* Mox cod. dd *multiplicat* loco *plurificat*.

⁷ De hac solutione vide infra d. 24. a. 1. q. 2. Cfr. etiam Alex. Hal., S. p. I. q. 49. m. 3. — S. Thom., hic q. 1. a. 2,

et S. I. q. 39. a. 3. — B. Albert., hic a. 7. — Petr. a Tor., hic q. 3. a. 2. — Richard. a Med., hic circa litteram.

⁸ Vat. hic addit *quod tale est*, quae tamen verba desunt in cod. et ed. 4. Nonnulli codd. ut EFKWYZ *valeat* pro *valere*. Mox post ergo non supplevimus ex mss. et ed. 1 est.

⁹ Fide mss. et ed. 1 expunimus hic superflue additum et, et contra paulo infra posse *consequenter* adieciimus est.

¹⁰ Codd. inter se dissentunt, alii enim ut EFINUXZ habent coevea loco *coarquaera*, alii ut AGKSTW dd ff falso addunt *coetera*, sicut et ed. 1 falso habet *coevea et coetera*.

¹¹ Val. priester fidem mss. et edd. 1, 2, 3 hic addit a sole, et paulo infra post *talies est* contra vetustiores codd. et ed. 1 habet *egressio* loco *egressus*.

¹² Cap. 4. n. 1. Vide etiam ibid. VII. c. 1. n. 2. et XV. c. 7. n. 12.

¹³ Cap. 4. n. 2.

¹⁴ Ed. 1 addit *sapientia*. — Plura hac de re vide infra d. 32. a. 2. q. 1.

¹⁵ Dist. 20. a. 2. q. 1. et 2. — Paulo infra multi codd. ut AFGHIKTVWX etc. *prius* loco *prior*.

in Patre cognoscitur. Haec est quarta ratio et est talis: relativa simul sunt natura¹; sed Pater et Filius sunt relativa: ergo simul; sed Pater est aeternus: ergo Filius coeternus. *Probatio*, quod Pater est aeternus: quia, si prius fuit Deus et postea Pater, mutatus est². *Sed contra* istam rationem potest argui pari ratione: prius fuit Deus et postea *Dominus*: ergo mutatus est.

RESPONDEO: *Aliqui* volunt dicere, quod ista ratio

Solutio 1. valet, quia generatio est de substantia generantis; et ideo si incipit generare, substantia mutatur. Sed hoc non videtur, quia generatio in divinis non dicit mo-

Solutio 2. *Alii* dicunt, quod quia genitus est consubstantialis gignenti, si mutatur genitus, et gignens; sed genitus mutatur, si de novo generatur: ergo et ger-

Solutio 3. nerans per consequens. *Alius* modus dicendi est, quod paternitas veram dicit habitudinem in Patre, non sic creatio vel dominatio; et ideo paternitas adveniens³ mutat, non sic dominatio.

Sed nulla praedictarum rationum⁴ dat vigorem huic rationi contra haereticos, quia haereticus dicebat, quod Filius non erat coeternus, ac per hoc nec consubstantialis, nec idem in substantia. Propter hoc notandum, quod praedicta ratio bona est contra haereticum, facta eius suppositione; quia haereticus dicebat Patrem et Filium differentes in substantia et natura, sicut in generatione carnali. Pari ratione contra eum dicit Ambrosius: cum ita sit, quod Pater

iste⁵ mutetur accessione generationis, qui generat alium in substantia; et in divinis similiter Pater generat alium in substantia: ergo accessione generatio- nis mutatur, ut⁶ iste.

Quocumque tamen modo dicatur, non est magnum periculum, quia non omnia argumenta, quae flunt ad veritatem, sunt necessaria⁷.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Vox silet non mea tantum, sed et Angelorum.* Videtur enim male dicere *Angelorum*, quia vox non est nisi habentium organa et respirationem; sed Angeli haec non habent. *Si dicas*, quod habent voces spirituales, non prolatas, sicut dicit Damascenus⁸, quod tradant sibi intel-

ligentias suas sine voce prolatas; quaero, quae sit *necessitas locutionis*, et quis modus loquendi, et quis modus audiendi?

RESPONDEO: Breviter hic dicendum est — quia hoc extra principale propositum est quantum ad par tem istam — quod necessitas est locutionis⁹; quia sicut unicuique naturae rationali data est voluntas libera, sic conscientia secreta. Unde sicut non potest aliquis voluntatem alterius in aliud vertere, sed solum inducere, nisi ipsa se inclinet, praeter solum Deum, in cuius manu sunt corda hominum: ita nemo potest¹⁰ conceptiones alterius cognoscere, sed solum conicere, praeter Deum, nisi ipsa intelligentia exprimat; et ipsa expressio locutio nuncupatur. *Ratio autem huius est*, quia solus Deus format mentem et quantum ad intellectum et quantum ad affectum; et modus loquendi similis est modo addiscendi. Sicut enim nos per sensum addiscimus, ita quod species per interiorum sensum pervenit ad intellectum, sic exprimimus; quia verbum cogitatione internae unxit voci¹¹ in excogitatione et postmodum voci sensibili in pronuntiatione, et ex hoc fit expressio in actu. *Angelus autem unica virtute facit quod nos pluribus. Modus locutionis.* Unde Angelus, sicut per applicationem speciei innatae ad ipsum cognoscibile ipsum cognoscit, sic ordinando speciem innatam ad alium Angelum cognoscet, conceptus suos aperit; similiter alius mutua conversione recipit; et sic unus loquitur, alter audit. Simile est de duabus speculis sibi oppositis, si voluntarie possent abscondere alii et offerre¹² quae in se relinquent.

DUB. V.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Dicamus ergo verius, semper natus;* et ratio sua est, ut Deus aeternus et perfectus valeat designari. *Sed contra* hoc est, quod inter omnia tempora praesens maiorem convenientiam habet cum aeternitate; quia verius dicitur est de Deo, quam fuit et erit, sicut exponit Augustinus, sicut habitum est in praecedentie distinctione¹³. Et ratio huius est, quia praesens dicit 'ens in actu, alia tempora non.

¹ Aristot., de Praedicom. c. de Relativis. — Mox post simul fide antiquorum mss. et ed. 4 substitutimus sed loco si et *Probatio* pro *Probatur*.

² Est ratio Ambrosii, quae habetur in lit. Magistri c. 2. in fine.

³ Fide plurimum mss. ut HIK M etc. et ed. 4 substitutimus adveniens loco veniens.

⁴ Cod. D *responsionum*. Mox cod. Y *haereticum pro haereticos*. Paulo infra in Vat. contra antiquos codd. et ed. 4 post *coeternus* additur *Patri* et pro *ne* habetur *non*, ac post *idem* omittitur *in*.

⁵ Auctoritate mss. et ed. 4 delevimus hic superflue reperitum *carnalis*.

⁶ Vat., obnubilibus mss. et edd. 1, 2, 3, et loco *ut*.

⁷ Hoc dubium fusius explicatur hic q. 3.

⁸ Libr. II. de Fide orthod. c. 3: Sed sine ulla prolati sermonis ope mutuo sibi sensa sua communicant et consilia.

⁹ Sequiturur cod. YZ, dum multi cum ed. 4 ponunt, sed non ita bene *qua necessitas locutionis*, Vat. autem cum praecedentibus contungendo legit: *qua sit in Angelis necessitas locutionis*.

¹⁰ Cod. V addit *cogitationes seu*.

¹¹ In cod. T a secunda manu additum est *intelligibili*.

¹² Fide plurimum mss. ut FHPQ cc dd ee substitutimus hanc lectioem *offerre pro auferre*, loco cuius cod. Y ponit ostendere et ed. 4 *afferre*. — Plura de locutione Angelorum vide II. Sent. d. 10. a. 3. q. 4.

¹³ Parte I. lit. Magistri c. 1. et dub. 7. — Mox ex antiquioribus mss. et ed. 4 addeinceps particulum *Et*, quam etiam paulo superius post *fuit* substitutimus loco *aut*.

RESPONDEO: Dicendum, sicut supra tactum est¹, quod verba diversorum temporum dicta de Deo non significant aliquos temporales actus, sed important durationem divini esse sine initio, ut praeteritum; sine intervallo, ut praesens; sine termino, ut futurum. Et quia omnia ista aequae vere reperiuntur in Deo, ideo omnia aequae vere dicuntur de eo².

Ratio 4. Sed tamen, quia multi erraverunt in generatione quantum ad initium, paci vel nulli quantum ad intervallum vel terminum: ideo sacri Doctores, ut ora haereticorum obstruerent, eam³ per verbum praeteriti temporis, quod semper significat ut praeteritum, et ita nunquam habere principium, expresserunt.

Allia ratio. Alia ratio est, quia nos generationem divinam manuductione quadam intelligentius per generationem, quae circa nos est; et quia videmus in hac generatione, quia genitus, dum generatur, est imperfectus, ne credere posset aliquis, quod Dei Filius esset imperfectus semper⁴, ideo decreverunt dici *semper genitus*.

Dicendum ergo, quod quantum est ex parte rei, aequae vere ac proprie dicitur unum, sicut reliquum. Quod vero dicit Gregorius, dicit quantum ad maiorem fideli explanationem, ne error habeat locum; et sic exponit Magister⁵. Magis ergo convenit dicere: semper genitus, quam semper generatur. Nec est simile de hoc verbo *est* et *fuit*; quia hoc verbum *est* significat per modum quietis, et ideo *esse*, dum est, perfectum est; sed hoc verbum *generari* penes haec inferiora per modum *fieri*; et⁶ quia in pluribus hoc verum est, quod aliquid, dum fit, non habet esse perfectum, ideo non est simile secundum rationem intelligentiae.

DUB. VI.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Ego hodie genui te*, quia potest intelligi de die, quo ex matre natus est; sed hoc nihil videtur valere, quia secundum hanc generationem non habuit patrem, sed tantum matrem⁷.

RESPONDEO: Dicendum, quod illud verbum intelligendum est *causaliter*; secundum enim generationem ex matre dicitur *genuisse*, quia fecit generari. Similis

est expositio super illud Matthaei tertio⁸: *Potens est de lapidibus illis suscire filios Abrahae*; Glossa: «In huic rei testimonium Deus de Sara genuit filium, id est, fecit generari».

DUB. VII.

Item quaeritur de hoc quod dicit Origenes: *Splendor autem non semel nascitur et desinit. Contra: si hoc simile rectum est, videtur quod Filius non semel nascatur: ergo quaeritur, quare magis generatio Filii assimilatur splendori quam aliis rebus, maxime cum non generetur a luce splendor nisi ad praesentiam corporis obiecti? Et practerea, Filius dicitur lux⁹; non ergo splendor lucis.*

RESPONDEO: Dicendum, quod generatio Filii habet in se perfectam *conformatitatem*, *coaerteritatem* et *aequalitatem*¹⁰; et quia in creatura una simul haec non possumus inventire, ideo capimus ex multis, et ideo multas illi assimilamus. Quantum ergo ad *conformatitatem* similis est generationi verbi¹¹, quod est proles perfecte repraesentans illum, a quo est. Quantum ad *coaerteritatem* similis est egressus splendor a luce, in quo est coaeccitas¹², propter lucis actualitatem. Quantum ad *aequalitatem* similis est generatione viventis ex vivente, qui generat sibi aequale¹³ omnino; et sic diversimodo comparatur a Sanctis. Comparat igitur Origenes ad egressum splendoris, non quantum ad *iterationis assimilationem*, sed quantum ad *privacionem intermissionis* sive *interpolationis*.

Et nota, quod differunt *splendor*, *radius* et *lumen*, cum omnia dicant influentiam a luminoso; quia *radius* dicit emissionem secundum diametram distantiā; *lumen*, secundum circumferentiam, utrumque¹⁴ tamen in profundum transparentis; *splendor* dicit repercussionem ad corpus non transparens, tersum et limitatum. Sed tamen hic Origenes vocat splendorem lumen progrediens a luce.

Ad illud ergo quod obicitur, quod Filius est *lux* dicendum, quod lux habet in se naturam *manifestandi*; et ita respicit cognitionem et appropriatū Filio; habet in se vim *multiplicandi* sive generandi splendorem; et ita appropriatur Patri¹⁵.

¹ In praecc. dist. loco paulo supra citato. Cfr. etiam hic q. 4.
— Fidei veteriorum mss. et ed. 1 expunimus post *Dicendum* superflue additum *quod*. Paulo infra cod. E *motus pro actus*.

² Val. contra phares codd. ut AGISTVXZ etc. cum ed. 1 *Deo*.

³ Mss. cum ed. 1 omitunt *eum* certe supplendum.

⁴ Restituiimus ex mss. et ed. 1 hic non bene omissum *semper*.

⁵ Hic, c. 2.

⁶ Supplevimus ope mss. et sex primarum edd. particularum et.

⁷ Cod. X ultimum propositionis partem sic exhibet: *generationem pater non genuit, sed tantum mater*. Mox post *Dicendum* fide antiquiorum mss. et ed. 1 adieciimus *quod*.

⁸ Vers. 9, in quo texto Vulgata post *est* addit *Deus* et pro *illis* habet *istis*. Glossam vide apud Lyranum in hunc locum. — Paulo ante supplevimus ex antiquioribus mss. et ed. 4 post *Similis* verbum *est*.

⁹ Ioan. 1. 9. — In Val. ante *praeterea* deest *Et*, quod tamen in veterioribus mss. et ed. 1 habetur.

¹⁰ Cod. T *coaequatitatem*.

¹¹ Unus alterque cod. ut M Y addit *ex mente*.

¹² Praefermimus lectionem panorum mss. ee, ff et ed. 1 *coaeccitas pro coaerteritas*, utpote quae in se prior est.

¹³ Cod. W *sinistra*. Paulo infra cod. V *terminationis* loco *iterationis*.

¹⁴ In Val., obtentibus mss. et ed. 1, *utrinque*, et mox *transferentis* loco *transparentis*. Paulo infra post *corpus* duce cod. O adieciimus *non*, quac ledio et in se probatur et ex auctoritate confirmatur aliorum auctorum v. g. B. Albert., hic a. 8. et 21; Scot., II. Sent. d. 13, q. unica; Richard. a Med., II. Sent. d. 13. a. 2. q. 1; Petr. a Tar., hic q. 4. a. 1. ad 4 etc. — De differentia inter *lux*, *lumen*, *colorem* cfr. infra d. 17. p. 1. q. 1. in corp.

¹⁵ Plura de hac similitudine sumta a splendore exhibit Alex. Hal., S. p. I. q. 42. m. 5. a. 3, et ceteri auctores paulo supra allegati et Egid. R., hic circa lit.

Generatio
Fili habet
tres condicione-

Differunt
splendor, ra-
dius, lumen.

DUB. VIII.

Item queritur de hoc quod dicit Hilarius, quod *cum sacramento scientiae suea ex eo nascitur*. Videatur enim secundum hoc, quod Pater secundum sacramentum scientiae generalis Filium: ergo scientia est ratio generandi.

RESPONDEO: Dicendum, quod Hilarius vocat hic ¹ *sacramentum* sacrum secretum; dicit autem, *Filium nasci cum sacramento scientiae, quia Fili generatio non tantum sacra, sed etiam secreta est, non, inquam, Deo secreta, sed nobis, quia nos eam non comprehendimus; ipse autem ² perfecte novit eam.* Ideo dicit *cum sacramento* etc.

DUB. IX.

Item queritur de hoc quod dicit: *Quod ex vivo vivum natum est habet nativitas perfectum esse novitatem naturae.* Videatur enim falsum, quia puer nascitur de patre et matre viventibus, et tamen utrumque habet, scilicet imperfectionem et novitatem.

RESPONDEO: Ratio Hilarii, sicut patet per litteram sequentem ³, intelligenda est de vivo per *essentiam*; ubi enim est vivens per essentiam, non fit ex non vivo vivens, sicut fit in vivente per *participationem*, ubi non generatur vivum ex vivo nisi per non vivum, ut patet, quia homo non generatur ex homine nisi mediante semine.

DUB. X.

Item queritur de hoc quod dicit: *Neque ex derivatione, sed ex virtute nativitas est.* Videatur contrarium, quia secundum Dionysium ⁴ et Anselmum Pater se habet ad Filium et Spiritum sanctum, ut fons, et illi ut rivi; sed rivus est a fonte per *derivationem*.

RESPONDEO: Dicendum, quod nativitas, quae est per derivationem, attenditur quantum ad transmutationem aliquam circa illud quod transmutatur, et ita dicit passionem quandam, ac per hoc infirmitatem ⁵; sed vivens, quod est vita, est actus purus, et ita vita pura, in qua non est infirmitas, sed pura actualitas; et ideo vult Hilarius dicere, quod Pater generans est totus ⁶ vita, et quod generalis non est per passionem vel demutationem, quae attenditur in de-

rivatione, sed per omninodam virtutem: ergo Filius genitus est virtus, non per mutationem natus.

DUB. XI.

Item queritur de hoc quod dicit: *Ubi Pater auctor est, ibi et nativitas est.* Videatur quod impudicum dicit ⁷, quia *auctoritas* dicit causalitatem; sed haec non recipitur in divinis: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod *auctoritas* dicit quandam principitalitatem sive auctoritatem in persona, quae nihil habet ab alio, sed ab ipso omnes; et ista auctoritas in Patre est innascibilitas; unde non dicit causalitatem, sed privationem principii, et per hoc summam principitalitatem ⁸.

DUB. XII.

Item queritur de hoc quod dicit: *Quod vero ab aeterno natum est, id, si non aeternum natum est etc.*; et inquit Hilarius hic tale argumentum: si Filius non est generatus sive natus ab aeterno, generatio eius non est aeterna; et si hoc ⁹, Pater non generat ab aeterno: ergo Pater non est aeternus: ergo qui derogat aeternitati Filii, derogat aeternitati Patris. *Sed* ista ratio non videtur valere, quia similiter ego arguam ex parte Creatoris et creature: si ¹⁰ creatura non est aeterna, non ab aeterno creavit Deus, et ita non est Creator aeternus.

RESPONDEO: Dicendum, quod non est simile, sicut patet ex sequenti ¹¹ eius quod Hilarius supponit, quod esse Patrem sit proprio proprio illius personae: ergo cum tale semper conveniat, ant alter res non habet esse perfectum, sequitur de necessitate: aut Filius est aeternus, aut Pater ab aeterno non habet esse perfectum. Creare vero, etsi solus Dei sit, tamen ratione connotati habet imperfectionem coniunctam, secundum quam non tantum impossible, sed etiam non intelligibile est, aliquid ab aeterno creari ¹².

DUB. XIII.

Item queritur de hoc quod dicit: *Sed se ipsum demutare nascendo;* quia secundum hoc, cum Filius Dei prius esset et postea ex Virgine natus sit ¹³: ergo esset mutatus.

¹ Vat. contra plurimos codd. et ed. I minus bene *hoc*.

² Aliqui codd. ut AITZ bB cc enim; ed. I vero.

³ Quae Hilarii verba vide in lit. Magistri c. 4. post medium — Mox plures codd. ut FHITXYZ etc. cum ed. I intelligunt loco intelligenda est.

⁴ De Div. Nom. c. 2, § 5: Pater fons in supersubstantiali Deltate. Anselm., de Fide Trin. c. 8. et de Process. Spiritus S. c. 17, ubi haec similitudo fuse exponitur.

⁵ Multi codd. ut ACFGHJKLMNOPSTUV etc. cum subnebris non cohaerenter *informitatem*.

⁶ Vat. contra mss. et ed. I minus apte tota. Mox cod. II ita quod pro et quod. Paulo infra post *demutationem* in Vat. additor

seu diminutionem, quod abest ab antiquis mss. et edd. I, 2, 3.

⁷ Vat. dicit. Mox cod. Y reperitur loco recipitur.

⁸ Cod. Z addit sive auctoritatem.

⁹ In cod. M additur ergo.

¹⁰ Fide codd. FTY substituimus si pro sed. Mox verbis ab aeterno codd. WXY cum ed. I praenuntit ergo, Vat. cum aliquibus mss. enim; cod. H ponit quia non ab aeterno; multi codd. ut AFGTV etc. quamlibet particulam omitunt.

¹¹ Cod. W consequenti.

¹² De quo vide II. Sent. d. I. p. I. a. I. q. 2.

¹³ Vat. cum ed. I, mutata interpunctione, sic, at codd. AFGHIJK etc. exhibent textum nostrum.

RESPONDEO: Dicendum, quod ipse¹ Hilarius intelligit secundum *eandem* naturam, secundum quam prius erat. Si enim secundum eandem naturam prius erat et postea natus est, necesse est, quod secundum illam naturam mutatus sit; sed si secundum

*aliam*², oportet mutationem fieri in illa natura, sed non in persona, cum illa natura non dicat aliquid in persona, sed magis aliquid *cum* persona. Unde nulla fit mutatio in alia³ natura.

DISTINCTIO X.

CAP. I.

De Spiritu sancto, quod amor Patris et Filii proprius dicitur, cum sit in Trinitate amor, qui est Trinitas, sicut Verbum proprio dicitur sapientia, et tamen tota Trinitas dicitur sapientia.

Nunc post Filii aeternitatem de Spiritu sancto, quantum Deo donante videre conceditur, disseramus. Spiritus sanctus amor est sive caritas sive dilectio Patris et Filii. Unde Augustinus in decimo quinto libro de Trinitate⁴ ait: «Spiritus sanctus nec Pater est solius nec Filii est solius, sed amborum, et ideo communem qua invicem se diligunt Pater et Filius nobis insinuat caritatem».

Iohannes autem in Epistola canonica⁵ ait: *Deus caritas est.* «Non dixit: Spiritus sanctus caritas est; quod si dixisset, absolutio esset sermo; et non parva pars questionis decisiva; sed quia dixit: *Deus caritas est,* incertum est, et ideo querendum⁶, utrum Deus Pater sit caritas, an Filius, an Spiritus sanctus, an Deus ipsa Trinitas, quia et ipsa non tres dii, sed unus est Deus». Ad quod Augustinus in eodem libro ita dicit: «Nescio, cur, sicut sapientia et Pater dicunt et Filius et Spiritus sanctus, et simili omnes non tres, sed una sapientia, non ita et caritas dicatur Pater et Filius et Spiritus sanctus, et⁷ simili omnes una caritas. Non ideo tamen quisquam nos inconvenienter aestimet caritatem appellare Spiritum sanctum, quia et Deus Pater et Deus Filius potest caritas nuncupari, sicut proprio Verbum Dei etiam sapientia Dei dicitur, cum et Pater et Spiritus sanctus sit sapientia».

«Si ergo proprio aliquis horum trium caritas nuncupari debet, qui aptius quam Spiritus sanctus? ut scilicet in⁸ illa summa simplici natura non sit aliud substantia, et aliud caritas, sed substantia ipsa sit caritas, et caritas ipsa sit substantia, sive in Patre sive in Filiō sive in Spiritu sancto, et tamen Spiritus sanctus

proprie caritas nuncupetur». Ecce his verbis aperte ostendit⁹ Augustinus, quod in Trinitate caritas aliquando refertur ad substantiam, quae communis est trium personarum et tota in singulis, aliquando specialiter ad personam Spiritus sancti; sicut sapientia Dei aliquando pro substantia divina, aliquando pro Filio proprie accipitur; et hoc in multis fieri reperitur.

CAP. II.

Quod eadem nomina proprie et universaliter accipiuntur.

«Pluribus enim exemplis doceri potest, multa rerum vocabula et universaliter ponit, et proprie quibusdam rebus adhiberi, sicut Legis nomine aliquando simul omnia veteris instrumenti¹⁰ significantur eloqua, aliquando autem vocatur Lex, quae data est per Moysen». Multa alia suppetunt exempla, sed in re aperta vitanda est longitudine sermonis. Sic ut unicum Dei Verbum proprio vocamus nomine sapientiae, cum si universitati et Spiritus sanctus et Pater ipsa sapientia; ita Spiritus sanctus proprio nuncupatur vocabulo caritatis¹¹, cum sit et Pater et Filius universaliter caritas».

«Sed Dei Verbum, id est unigenitus Dei Filius, aperte dictus est Dei sapientia ore Apostoli dicentes¹² *Christum Dei virtutem et Dei sapientiam.* Spiritus autem sanctus ubi sit dicitur caritas, invenimus, si diligenter Iohannis Apostoli eloquim¹³ scrutemur, qui cum dixisset: *Diligamus invicem, quia dilectio ex Deo est,* adiunxit: *Et omnis, qui diligit, ex Deo natus est, quia Deus dilectio est.* Hie manifestavit se dixisse, eam dilectionem esse Deum, quam dixit ex Deo. Deus ergo ex Deo est dilectio; sed quia et Filius ex Deo Patre natus est, et Spiritus sanctus ex Deo Patre procedit, quem potius eorum hic debeamus accipere dictum esse dilectionem, merito queratur. Pater enim solus ita Deus

¹ In Vat. desideratur *ipse*, quod in mss. et edd. 1, 2, 3, 6 habetur.

² Vat. cum cod. cc repetit hic *naturam*, quod deest in antiquioribus mss. et ed. 4. Paulo infra post *persona* adiungunt aliqui codd. ut *1 T. est.*

³ Fide plurimorum mss. et ed. 4 loco *illa* posuimus *alia*, sub qua intellige divinam naturam.

NOTAE AD LIBR. SENTENTIARUM.

¹ Cap. 17. n. 27. et 28. — In princip. dist. post *Nunc* codd. DE addunt *zero*.

² I. Ioan. 4, 16. — Omnia, quae sequuntur in hoc cap., excepta sunt ex Augustino, loc. cit. n. 27-31.

³ Edi. cum cod. A addunt *est*. Deinde ante *Augustinus* Vat. et ed. 4 ponunt *hoc pro quod*.

⁴ Vat. et ed. 4 omitunt *et*. — Infra ante *Filius* cod. C et

ed. 8 omitunt *Deus*; in fine huius textus ante *sapientia* codd. BCD et edd. 1, 8 *sint pro sit*

⁵ Vat. perperam omittit *in*. In fine huius textus Vat. et pleraque edd. *nuncupatur pro nuncupetur*, refragantibus Augustino, codd. ACE et ed. 8.

⁶ Vat. *dicit*, contradicentibus mss. et edd. 1, 8. Mox soleat edd. 1, 8 adiungunt *est post tota*.

⁷ Vat. cum edd. 1, 4, 6, 8 *Testamenti*, sed omnes codd. ceteraque edd. cum originali contradicunt.

⁸ Vat. cum omnibus edd., excepta 1, contra codd. et originale *proprio vocabulo caritas*. Deinde Vat. ceteraque edd. exceptis 1, 8, contra codd. BDE omitunt *et ante Pater*.

⁹ 1. Cor. 1, 24.

¹⁰ I. Ioan. 4, 7. Vulgata: *quia caritas ex Deo est... Deus caritas est.*

est, ut non sit ex Deo; et ideo dilectio, quae ita Deus est, ut ex Deo sit, non ipse Pater est, sed aut Filius, aut Spiritus sanctus. Sed in consequentibus cum Dei dilectionem commemorasset Iohannes¹, qua *dilexit nos*, et hinc hortatus esset, ut et nos *invicem diligamus*, atque ita *Deus in nobis maneat*, quia utique dilectionem Deum dixerat, statim, volens de hac re apertius aliquid eloqui, inquit: *In hoc cognoscimus, quia in ipso manemus, et ipse in nobis, quia de spiritu suo dedit nobis*. Spiritus itaque sanctus, de quo dedit nobis, facit nos in Deo manere, et ipsum in nobis. Hoc autem facit dilectio. Ipse igitur est Deus dilectio². Deus igitur Spiritus sanctus, qui procedit ex Deo, significatur ubi legitur: *Deus dilectio est, et dilectio ex Deo est*³. Ecco his verbis aperte dicit Augustinus, Spiritum sanctum esse caritatem Patris et Filii; et in tantum quoque sermonem produxit, ut videatur dixisse, Spiritum sanctum non solum esse dilectionem Patris et Filii, qua se invicem et nos diligunt, sed etiam dilectionem, qua diligimus Deum. Sed utrum ipse sit caritas, qua nos diligimus Deum, in sequenti explicabitur⁴.

Spiritus est
caritas Patris
et Filii.

Nunc vero⁵ quod incepimus ostendere euremus, scilicet Spiritum sanctum dilectionem esse sive amorem Patris et Filii, quo scilicet Pater diligit Filium et Filius Patrem. De hoc Hieronymus super decimum septimum Psalmum⁶ ait: « *Spiritus sanctus nec Pater est nec Filius, sed dilectio, quam habet Pater in Filium et Filius in Patrem.* » Augustinus quoque in sexto libro de Trinitate⁷ ait: « *In omnibus aequalis est Patri Filiis et est unus eiusdemque substantiae. Quapropter etiam Spiritus sanctus in eadem unitate substantiae et aequalitate consistit.* »

Continua-
tur probatio.

* Sive enim sit unitas amborum, sive sanctitas, sive caritas, manifestum est, quod non aliquis duorum est quo interque coniungitur, quo genitus a gigante diligitur genitoremque suum diligit, sintque non participatione, sed essentia sua, neque dono superioris alius, sed suo proprio *servantes unitatem spiritus in vinculo pacis*⁸. Ecce hic habes Spiritum sanctum esse quo Filius diligitur a Patre et Pater a Filio, et quo illi duo servant unitatem pacis. « *Spiritus ergo sanctus, ut ait Augustinus in eodem, commune est aliud*

Patris et Filii, quidquid illud est. At ipsa communio consubstantialis et coeterna est, quae si amicitia convenienter dici potest, dicatur, sed aptius dicitur caritas; et haec quoque substantia, quia Deus substantia est, et *Deus caritas est*⁹. Tris ergo sunt et non amplius: unus diligens eum qui de illo est, et unus diligens eum de quo est, et ipsa dilectio, quae si nihil est, quomodo Deus dilectio est? Si non est substantia, quomodo Deus substantia est? »

CAP. III.

Quod Spiritus sanctus, sicut Patri et Filio est communis, ita commune nomen habet proprium.

Hic notandum est, quod sicut Spiritus sanctus in Trinitate specialiter dicitur caritas, quae est Patris et Filii unio, ita et nomen tenet proprium, quod Patri et Filio communiter quoddam modo congruit. Unde Augustinus in quinto decimo libro de Trinitate¹⁰: « Si caritas, inquit, qua Pater diligit Filium, et Patrem diligit Filius, ineffabilem communionem demonstrat amborum, quid convenientius, quam ut ille proprie dicatur caritas, qui spiritus est communis ambo? Hor enim sanius creditur et intelligitur, ut non solum Spiritus sanctus caritas sit in illa Trinitate, sed non frustra proprie caritas nuncupetur, propter illa quae dicta sunt; sicut non solus in illa Trinitate vel *spiritus* est vel *sanctus*, quia et Pater spiritus et Filius spiritus, et Pater sanctus et Filius sanctus, et tamen ipse non frustra dicitur Spiritus sanctus. Qui enim est communis ambo, id vocatur ipse proprie, quod ambo communiter. Alioquin si in illa Trinitate solus Spiritus sanctus est caritas, profecto et Filius non solius Patris, sed etiam Spiritus sancti Filius inventur. Ait enim Apostolus¹¹ de Deo Patre: *Transluti nos in regnum Filii caritatis suae.* Si ergo non est in illa Trinitate caritas Dei nisi Spiritus sancti, Filius est etiam Spiritus sancti. Sed quia hoc absurdissimum est, restat ut non solus ibi sit caritas Spiritus sanctus, sed propter illa, de quibus satis disserui, proprie sic vocatur.

Similiter
est de nomin-
ine spiritus.

¹ Ibid. v. 11-13. — Vat. sola inepit *quia pro qua.*

² Vat. cum ceteris edd. contra originale: *Ipse ergo Deus est dilectio.*

³ Omnia in hoc capitulo sunt ex Augustino, XV. de Trin. c. 17. n. 30. et 31. — Paulo ante finem textus post *Deus dilectio* Vat. cum paucis cod. omittit *est*.

⁴ Infra dist. XVII. — Vat. contra mss. et edd. 1, 3, 8 omittit *dilectionem* post *sed etiam*, et hic cum ed. 3 legit *explicatur* pro *explicabatur*.

⁵ Vers. 1. — Antea post *Nunc* edd. 1, 8 *ergo pro vera.*

⁶ Cap. 4. et 5. n. 6. et 7; ex ultimo cap. etiam sequentes tuum capituli textus excepti sunt. In fine primi textus pro *consistit* cod. D et edd. 1, 8 *subsistit*, quod magis placuerit, si favetur Augustinus.

S. Bonae. — Tom. I.

⁷ Ephes. 4, 8. — Paulo ante pro *suntque* miss. AC DE suntque ac forte melius. Deinde codd. AC incipiunt sequentem textum verbis: *Spiritus queque pro Spiritus ergo.*

⁸ I. Iom. 4, 16. — Vat. et ed. 4 post *wilil est* perperam omitunt: *quomodo Deus dilectio est, si non est substantia.*

⁹ Cap. 19. n. 37. — Cod. C brevius: *Filius Patrem loca Patrem diligit Filius.* Moz. codd. BCD et cld. 1, 8 cum originale pro *ineffabilem* legunt *incessibiliter*, et sic hoc adverbio determinari videatur *diligit*. Denique in fine huius propositionis cod. E et ed. 8 *communis amborum* pro *communis ambo*.

¹⁰ Cap. 1, 13. — Vat. cum pluribus edd. aut: *Trinitate ponit ista pro illa;* postea idem fit ab edd. 3, 5, 9 post *sed propter.*

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM X.

De aeterna processione Spiritus sancti quantum ad personam quae procedit.

Nunc post Filii aeternitatem de Spiritu sancto, quantum Deo donante, etc.

DIVISIO TEXTUS.

Supra egit Magister de generatione Filii, hic autem agit de processione Spiritus sancti. Et quia gemina est processio Spiritus sancti¹, aeterna et temporalis, primo agit de processione aeterna, secundo de temporali, infra, distinctione decima quarta: *Praeterea notandum, quod gemina est processio Spiritus sancti* etc. Et quoniam processio Spiritus sancti tripliciter potest comparari, scilicet ad personam ad quam est, et ad principium a quo est, et ad generationem a qua differt, ideo haec pars habet tres; in quarum prima Magister agit de processione Spiritus sancti quantum ad personam, quae procedit; in secunda, quantum ad principium a quo, infra, distinctione undecima: *Hic dicendum est, Spiritum sanctum esse a Patre et Filio*; in tertia vero agit de ipsa per comparationem ad generationem, a qua distinguitur, infra, distinctione decima tercia: *Post haec considerandum est, quantum a talibus, quales nos sumus.*

Item, prima pars, quae continet praesentem distinctionem, habet quatuor. In prima dicit, quod Spiritus sanctus procedit ut amor sive caritas vel dilectio; et hoc probat auctoritate Augustini. In secunda vero, quia hoc² erat dubium, quod Spiritus sanctus esset caritas, movet questionem et solvit, ibi: *Et ideo querendum, utrum Deus Pater*. In tertia vero solutionem per auctoritatem confirmat, tum quantum ad distinctionem, quae est per communem acceptionem et propriam, tum etiam quantum ad veritatem, ibi: *Pluribus enim exemplis doceri potest* etc. In quarta vero et ultima praedictae solutionis assignat rationem ostendens, quod³ Spiritus sanctus proprie dicatur caritas, cum caritas sit nomen commune, et hoc ibi: *Hic notandum est, quod sicut Spiritus sanctus in Trinitate.*

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad evidentiam eorum qua dicuntur de Spiritu sancto, in hac parte duo principaliter queruntur.

Primo queritur de modo procedendi ipsius Spiritus sancti⁴.

Secundo de proprietate ipsius.

Circa primum queruntur tria.

Primum est, utrum in divinis sit necesse ponere personam procedentem per modum liberalitatis.

Secundum, utrum sit necesse ponere personam procedentem per modum amoris.

Tertium, si⁵ sit necesse ponere personam procedere per modum mutuae caritatis.

ARTICULUS I.

De modo procedendi Spiritus sancti.

QUAESTIO I.

Utrum in divinis ponenda sit persona procedens per modum liberalitatis.

Circa primum, quod sit necesse ponere personam procedentem per modum liberalitatis, ostenditur hoc modo.

4. Perfectior est dilectio mutua quam reflexa⁶. Fundamenta et perfectior adhuc mutua communicata quam non communicata, quia talis, scilicet non communicata,

¹ Cod. A et ed. 4 addunt *scilicet*.

² Ex mss. et edd. 1, 2, 3 substituimus *hoc loco hic*. Mox post *sancutus ex pluribus codd.* ut T Y bb cum ed. 4 posuimus *essel pro erat*.

³ Ed. 4 *quare*.

⁴ Vat. contra mss. et ed. 4 omittit *sancti*.

⁵ Pauci codd. ut X Y *utrum*. Mox cod. V *procedentem* loco *procedere*.

⁶ Hoc est, quae ad ipsum diligentem reflectitur, sive qua aliquis diligit naturam propriam, dum dilectio mutua in alterum tendit, quae esse potest vel *communicata* vel *non communicata* (privata), prout aliqui ita mutuo se diligunt, quod etiam velint vel dilectum diligunt ab aliis aliosque diligere, vel non. Vide Scot, III. Sent. d. 28, et Aristot., II. Magn. Moral. c. 17. (c. 13.). — Mox post *adhuc mutua* cod. M addit et.

videtur sapere amorem libidinosum: ergo si in Deo est summa dilectio et summa delectatio et¹ beatitudo, non est ibi persona, quae mutuo non ametur, sed cui amor mutuus communicetur; sed communicatio amoris mutui est per liberalitatem: ego etc.

2. Item, in his inferioribus duplex invenitur modus procedendi² nobilis, scilicet per modum naturae et per modum voluntatis: primo modo emanat Filius a Patre, secundo modo donum a datore; sed omne quod nobilitatis est in creatura, est attributum Deo: ergo etc.

3. Item, in Deo est ponere naturam et voluntatem, et sicut naturam perficit fecunditas, ita voluntatem summa liberalitas; sed natura perfecta fecunditate, producit personam aliam personam: ergo pari ratione, voluntate perfecta liberalitate, producit persona³ aliam personam: et sic etc.

4. Item, omnes creaturae a Deo procedunt per cognitionem, et voluntatem; sed ante creaturarum productionem ponere fuit in divinis emanationem Verbi ab aeterno, in quo Pater omnia fienda disponuit⁴: ergo pari ratione necesse fuit emanare personam, in qua omnia vellet et donaret; sed talis procedit per modum liberalitatis: ergo etc.

CONTRA: 1. Non est similis modus procedendi sive exequundi⁵ in creaturis respectu Dei et in personis; nam creaturae sunt extrinsecus, personae vero in essentia unum; sed exitus creaturarum a Deo est per modum liberalitatis: ergo non est ponere personam hoc modo procedere.

2. Item, exiens per modum voluntatis ab aliquo non assimilatur in substantia producenti, nec aequalitur, nec necessario producitur; sed persona, si procedit in divinis, est in substantia similis et in potestate aequalis nec potens se alter habere: ergo etc.

3. Item, in his inferioribus non tantum sunt ista principia nobilia, scilicet natura et voluntas, verum etiam ratio sive operans per artem⁶: ergo si ponuntur duas personae his duobus modis procedentes, debet poni tertia, quae tertio modo procedat; sed illa non ponitur: ergo nec per modum voluntatis ponetur aliqua pari ratione.

¹ Vat., reluctantibus vetustioribus mss., repetit hic *summa*. Mox maiorem mss. partem ut A C D G K L O R S U V W X Y Z seculi, pro *nec cui amor mutuus non communicetur substitutus sed cui amor mutuus communicetur*, qui sententia Doctoris distinctio exprimitur, si supposes post *sed*: est persona scil. Spiritus S. Vide infra q. 3, et a. 2. q. 2. Alii codd. ponunt loco *sed* vel *et* ut codd. F H P Q T, vel ut cod. *ff* *sive*, vel ut cod. cc *sed et*, ed. 4 *autem id est*.

² In Vat. et cod. cc, antiquioribus mss. et ed. 1 renitenibus, *producendi*, sed minus cohaerenter cum subnexis. Mox cod. T *procedit loco emanat*.

³ Fide vetustiorum mss. et ed. 1 restituimus non apte omissum *persona*.

⁴ August., Enarrat. in Psalm. 61. n. 48. seq. Vide infra d. 27. p. ll. q. 2. — Paulo ante cod. O *necessere fuit ponere proponere fuit*.

⁵ Ita fere omnes codd. cum ed. 4, dum Vat. cum cod. cc columnmodo ponit *producendi* omissio sive *exequandi*. Mox cod.

4. Item, quanto pluribus communicatur dilectio, tanto perfectior, quia omne bonum in commune deductum pulchrius elnescit: ergo non solum est ponere tertiam personam, cui amor communicetur secundae⁷, sed etiam quartam, cui amor communicetur tertiae; et sic in infinitum; sed hoc est impossibile in divinis, ut ostensum est supra⁸: ergo est stare in prima persona prodidente: ergo non est persona procedens per modum liberalitatis.

CONCLUSIO.

In divinis per modum liberalitatis procedit tercia persona, quae dicuntur Donum.

RESPONDEO: Dicendum, quod, sicut probatum est⁹, in divinis est ponere tertiam personam procedentem per modum liberalitatis, quae dicitur *Donum*. Et ratio huius est perfectio *dilectionis*, perfectio *emanationis* et perfectio *voluntatis*, qua existente¹⁰ liberalissima, non potest non producere personam; sicut natura, existente fecundissima, non potest non producere personam; et haec est ratio propria huius emanationis.

1. Ad illud quod obicitur in contrarium, quod *creaturae emanant per modum liberalitatis*; dicendum, quod per modum liberalitatis emanare est dupliciter: aut sicut *voluntum*, aut sicut *ratio volendi*, sive aut sicut *donatum*¹¹, aut sicut *ratio donandi*. Primo modo emanant creaturae, quae sunt extra; secundo modo emanat tertia in Trinitate persona, quia ratio volendi et donandi est intrinseca perfectissimae voluntati.

2. Ad illud quod obicitur, quod voluntas non est¹² principium assimilans nec necessario emanans; dicendum, quod voluntas sive liberalitas dupliciter est principium: *uno modo* distinctum in natura, et *secundum modo* non assimilat in substantia; *alio modo* concomitante¹³ natura, et sic in substantia assimilat. Quoniam igitur persona sic procedit per modum liberalitatis, ut tamen concomitet natura: ideo similis in substantia, quamvis ipse modus procedendi non sit per modum similis; et sic patet illud.

conclusio.

triplex ratio.

Solutio posterum.

⁶ aa bb post *liberalitatis* addunt *vel voluntatis* et cod. Y in fine argumenti ponit *procedentem* loco *procedere*.

⁷ Vide Aristot., IX. Metaph. text. 10. et XII. text. 13. (VIII. c. 5. et XI. c. 3.).

⁸ Vat., plurimi mss. et ed. 1 refragantibus, *ponitur*.

⁹ Ed. 1 *primae et secundae*.

¹⁰ Diss. 7. q. 2. *fundam. penult.*, et d. 2. q. 3.

¹¹ Hic in *fundam.* et d. 2. q. 4.

¹² Cod. U *qua voluntate existente*.

¹³ Val. cum cod. cc *datum*, sed contra antiquiores codd. et ed. 1, qui et omisso primo aut pro secundo ponunt *sive*; et grammaticae non ita bene.

¹⁴ Multi codd. ut A B D I S T W Z etc. cum ed. 1 *habet*, sed cum subnexis minus cohaerenter.

¹⁵ Praeferrimus lectionem plurimi mss. ut R X Y et ed. 1, qui loco *cum communicante* legunt *concomitante*, dum ali ut C L O T U habent *comitante*, ali ut F G H I etc. *communicante*. Hac de re vide supra d. 6. q. 2. et 3. Eadem lectionum diver-

3. Ad illud quod obicitur, quare non procedit aliquia persona per modum rationis; dicendum, quod omnis modus producendi nobilis ad istos dnos reducitur; quia omne agens aut agit naturaliter, aut per voluntatem; — agens enim per violentiam, aut per fortunam est agens imperfectus, et modus producendi minus nobilis¹; — unde ratio non distinguit contra naturam et voluntatem quantum ad modum agendi; et ideo non est persona tali modo procedens.

Sed tamen hoc non videtur plene solvere, quia nos distinguimus in his creaturis egressum per modum *liberalitatis* ab egressu per modum *artis*. Et² propterea dicendum, quod processus per modum liberalitatis est duplicitus, aut sicut *ratio liberalitatis* sive ipsa liberalitas, aut sicut *liberaliter factum*; similiter et in *arte*, aut sicut *ipsa ars* sive ratio artificandi, aut sicut *artificiatione*; et primo modo potest cadere in divina persona, secundo modo non. Et primo modo procedit Filius, qui est « Verbum et ars plena omnium rationum viventium³ ». Sed iste modus emanandi non distinguit a modo emanandi per modum naturae, quia emanat ut omnino similis et per modum similitudinis perfectae. Alius autem

^{Meior se- latio.} modus non potest esse⁴, quia duas personas necesse est communicare in eadem natura, et quia necesse est, quod omnis modus emanandi, qui est in divinis, sit per modum naturae principaliter, vel illa concomitante⁵. Unde cum processus per modum *voluntatis* possit esse intrinseca, sicut⁶ procedit amor ab amante; per modum vero *artis* semper est extrinseca, inquantum huinsmodi: ideo impossibile est, quod cadat in Deo respectu personae, sed cadit solum respectu creature.

4. Ad illud quod ultimo obicitur: si est posse tertiam personam ob communicationem, par ratione et quartam; dicendum, quod omnis ratio et natura concordat, quod non fiat per plures quod potest sufficientissime fieri per unum; aliquin est ibi superfluum⁷. Si ergo mutua dilectio non potest esse minus quam ad unum, et communicatio illius mutuae non minus quam ad unum, et in uno est mutua dilectio, et in altero mutuae dilectionis communicatio perfectissime, cum uterque⁸ accipiat totum infinite; patet quod non est ultra procedere, sed ibi est stare. Unde ipsa eadem ratio, quae ponit personam pluralitatem, anferit infinitatem et ponit trinitatem.

SCHOLION.

I. Spiritus sanctus habet nomen Domini, et quidem Domini, in quo omnia donantur (cfr. infra d. 18, per totam). Quidquid autem donatur, datur per modum *liberalitatis*. Quo sensu Seraphicus hic accipiat hanc locutionem, explicacione indigere videtur. *Liberalitas* praeter specialem virtutem moralem implicite etiam importat rationem *liberalitatis* seu voluntatis, uti docetur in solut. ad 3. Cum igitur duplex sit modus emanandi in Deo, scil. per modum naturae et per modum voluntatis, et processus Spiritus sancti sit per modum voluntatis, illa intrinseca perfecto dividitur voluntatis, que se diffundit et exprimit in processione Spiritus sancti, ut Domini omnino donorum, a Sancto vocatur *liberalitas*. Insuper notandum, quod voluntas in Deo potest accipi vel quatenus secundum nostrum modum intelligendi distinguitur ut *potentia contra naturam*, vel quatenus concomitantur ipsam naturam canique communical in ratione obiecti summe ambibilis. In primo sensu voluntas est principium factum in productione rerum creaturarum, non vero in productione Spiritus sancti; in secondo vero sensu est principium Spiritus sancti. Unde potet quod dicti ad 1. 2; intelligitur etiam quod supra d. 6, q. 2. dictum est de difference inter productionem Filii et Spiritus sancti. Filius enim procedit a Patre per modum *naturae*, concomitante voluntate; et quia per mo-

dum *naturae* procedit, procedit ut omnino similis Patri et perfecta ipsius imago (cfr. infra d. 31, a. 1, q. 2). Spiritus sanctus vero productor per modum *voluntatis*, concomitante natura, similis quidem, immo item omnino in natura, tamen sic, quod vi processionalis *ratio imaginis* completus sit in Filio.

II. Argumentum ultimum in fundam, quod ab emanatione creaturarum deducitur, approbatur etiam ab Alex. Hal., S. Thom. (hic in Comment.), Richard. alisque, sed ab Egid. (hie) immittere impungatur, de quo videsis Dionys. Carth. (hic q. 1. circa med.).

III. De ipsa quaestione Alex. Hal., S. p. l. q. 43. m. 1. qui, ut dicit hic Dionys. Carth., « de his plenissime scribiti, immo quod iam ex multis doctoribus est indicatum, ipse pene taliter solus in scripto suo expressit, multaque illa, quae aliorum nullus conscripsisse videtur ». — Scot., hic q. unic. — S. Thom., hic q. 1. a. 1. seq. — B. Albert., 1. Sent. d. 13. a. 4; de hac et sequi. qq. S. p. l. tr. 7. q. 31. m. 2. — Petr. a. Tar., de hac quest. et seq. hic q. 1. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 1. — Egid. R., hic 1. prine. q. 1. — Henr. Gand., S. a. 61. q. 10. — Dionys. Carth., de hac et seq. hic q. 1. — Biel, hic q. 2. concl. 3.

sitas reperitur paulo infra respectu verbi *concomitare*, ubi Vat. etiam particularum *tamen* omittit.

¹ De agente per violentiam vide Aristot., III. Ethic. c. 1. et II. Magn. Moral. c. 8. et 9. (c. 7. et 8.). — De agente per fortunam cfr. XII. Metaph. text. 13. (Xl. c. 3.). et II. Phys. text. 39. et seqq. (c. 4-6).

² Supplevit ex plurimis mss. et ed. 1 particularum *Et.*

³ August., VI. de Trin. c. 10. n. 14. — Paulo infra cod. A *consumit* loco *similis*.

⁴ Supple eum ed. 1: *in divinis*.

⁵ Eodem modo, quo paulo superius, etiam hic lectionum occurrit varietas: Vat. cum pluribus codd. *communicante*, ali

ut G TU *comitante*, alii ut H R O X Y aa bb ff cum ed. 1 exhibent lectionem nostram.

⁶ Vat. cum pluribus codd. perperam *sic*.

⁷ Vide Aristot. et Averroem, I. Phys. text. 50. et 56. (c. 6.), et VIII. Topic. c. 4. (c. 9. circa finem), ubi respectu syllogismi dicuntur: Est autem quoddam et idem ab syllogismos pecatum, quando ostenditur per longiora, quod contingit per breviora. — In hac propositione Vat. esset pro *est*. Paulus ante in cod. N post *natura* satis bene additur *in hoc*.

⁸ Plurim. mss. ut AFGHIKRU Y etc. et ed. 1 auctoritate pro *utrumque substitutius uterque*, quo sensus redditur clarior.

QUAESTIO II.

Utrum in divinis ponenda sit persona procedens per modum amoris sive caritatis.

Secundo quaeritur, utrum in divinis sit necesse ponere personam procedentem per modum amoris sive caritatis. Et quod sic, videtur.

Fundamenta. ergo non est perfecta cognitio sine dilectione, ergo nec perfectum verbum sine amore: ergo nec perfecta emanatio verbi sine emanatione amoris: ergo necesse est ponere emanationem per modum amoris: ergo etc.

2. Item, amor est donum, in quo omnia² alia dona donantur: nihil enim proprie donatur nisi ex amore; si ergo persona procedit per modum liberalitatis, cum ipsa procedat non per aliud, sed per se; ergo per modum amoris sive caritatis.

3. Item, omnis et summa perfectio pluralitatis est in unitate, ergo et distinctionis in unione; sed inter omnes uniones, quae sunt inter distantes, summa et incedissima est unio caritatis; si ergo est ibi distinctio, est unio; et si unio, est caritatis emanatio.

4. Item, Spiritus sanctus, in nobis existens et habitans, facit nos similes illi summae Trinitati, sicut dicit Dominus, Ioannis decimo septimo³: «*Ut sint unum, sicut et nos*»; sed Spiritus sanctus, in nobis existens, producit primo amorem caritatis, ad Romanos quinto⁴: «*Caritas Dei diffusa est in cordibus nostris etc.*». Ergo necesse est, in illa summa Trinitate reperiri per prius emanationem caritatis.

SED CONTRA: 1. Personae divinae sunt hypostases perfectae, ut Pater et Filius; nullus autem amor dicit hypostasim, sed eius proprietatem sive habitat: ergo nulla persona in divinis procedit per modum amoris.

2. Item, amor est eius in quo requiescit affectus: ergo semper accipitur ut in aliis tendens; sed omnis persona est in se perfecte ens et distincta: ergo nulla persona procedit per modum amoris.

3. Item, non ob aliud ponitur in divinis emanatio per modum amoris, nisi quia Pater amat Filium; cum ergo Filius amet Spiritum sanctum,

pari ratione erit ponere ulteriorem personam emanantem per modum amoris, et sic in infinitum; et hoc est inconveniens: ergo etc.

4. Item, cum in natura intellectuali ex parte potentiae motivae sit accipere irascibilem, quae respicit honorem, sicut concupisibilis, quae respicit amorem⁵, quaestio est, quare in divinis non accipiatur persona secundum actum irascibilis, sicut secundum actum concupisibilis?

5. Item, cum sint aliae *affectiones* in anima, ut gaudium, spes et huiusmodi, quare solum per modum amoris procedit persona in divinis? *Si tu dicas*, quod amor non tenet rationem affectionis, tunc obicio, quia sicut amor divinus⁶ non est affectio, ita nec gaudium.

6. Item, cum sint alii *habitus* in anima importantes complementum, cuiusmodi sunt scilicet dona Spiritus sancti, ut intelligentia⁷ et sapientia; quare magis procedit persona per modum amoris, quam per modum alterius habitus? quod si non aliud, nec iste debet poni, ut videtur.

CONCLUSIO.

Spiritus sanctus per modum amoris procedit, quia procedit per modum voluntatis et liberalitatis.

RESPONDEO: Dicendum, quod, sicut probatum est supra⁸, necesse est aliquam personam in divinis procedere per modum liberalitatis, et illam dicimus Spiritum sanctum. Hanc autem necesse est procedere per modum amoris; quia, si ponatur in divinis emanatio⁹ per modum voluntatis, necesse est, quod inter omnes sit *prima* et *nobilissima*. Emanatio autem per modum amoris est huiusmodi, quod patet, si respiciamus, in anima. Affictio enim amoris est *prima* inter omnes affectiones et radix omnium aliarum, sicut ostendit Augustinus in pluribus locis, maxime in decimo quarto de Civitate Dei¹⁰. Et ista affectio *nobilissima* est inter omnes, quoniam plus

Conclusio.

Amor est affectio prima et nobilissima.

¹ MSS. et ed. I postulantibus, expunimus hic a Vat. additum *enim*. Mox post *cognitio* cod. W addit. *boni*. — Cfr. de hoc argumento Augusti, IX. de Trin. c. 10. n. 15. ubi et ait: «Verbum est... cum amore notitia».

² Ex multis mss. et ed. I. adiecimus *omnia*. — Plura de hac propositione vide infra d. 48, q. 4.

³ Vers. 22.

⁴ Vers. 5. — Mox eod. U *communicationem* loco *emanationem*.

⁵ Ed. I *sed pro et*.

⁶ Praestamus lectionem distinctiorem antiquiorum mss. et ed. I pro lectione Vat. et cod. cc *sic concupisibilis amorem*. Haec motivae potentiae divisio, a Scholasticis recepta, occurrit in Nemesii Episc. Eneseni libro de Natura hominis c. 16. et seqq.; ac

in Gregorii Nysseni libro de Anima et resurrectione, et in Epistola eiusdem canonica ad S. Letolium; ac Ioan. Damasc., II. de Fide orthodox. c. 22, ubi et passiones seu affectiones animae enumerauntur. Vido et Aristot., III. de Anima, text. 41. et 53. (c. 9. seqq.); de Motu animal. c. 3. (c. 6.); II. Ethic. c. 5, et I. Magn. Moral. c. 8. (c. 7. et 8.).

⁷ Codd. V Y in *divinis*.

⁸ Ed. I *intellec*tus. Paulo infra post *si non* codd. TV adiunt est.

⁹ Quæst. præced.

¹⁰ Codd. RT et ed. I *processio*.

¹¹ Cap. 7-9. MSS. et omnes edd. falso citant XIV. de Trin. — Paulo ante ex plurimis mss. et ed. I substituimus *ostendit* loco *dicit*. Mox post *Unde* cod. Y *haec* pro hoc.

tenet de ratione liberalitatis. Unde hoc est donum, in quo omnia alia dona donantur, et in quo constant omnes deliciae substantiae intellectualis. Unde nihil in creaturis est considerare ita deliciosum, sicut amorem mutuum; et sine amore nullae sunt deliciae¹. Propter hoc dicit Philosophus², quod amicitia aut est beatitudine, aut non sine beatitudine. Si ergo emanatio est per modum liberalitatis in divinis, nescie fuit esse³ primam et summam; et sic nescie fuit esse per modum amoris.

1. Ad illud ergo quod obicitur, quod amor nominat habitum, non substantiam; dicendum, quod est loqui de amore ratione eius *quod nominat*, et sic non dici substantiam; vel ratione eius *circa quod ponitur*; et quia ponitur in Deo, in quo nullum accidens, sed totum⁴ substantia est, ideo non dicit habitum vel proprietatem, sed magis substantiam; et cum dicat egressum, dicit hypostasis sive personam. Simile dicendum est de Verbo⁵.

2. Ad illud quod obicitur, quod amor caritatis semper in aliud tendit, et ita procedit in aliud et non stat in se; dicendum, quod procedere in aliud est dupliciter: aut quia aliud respicit ut obiectum, aut quia in aliud tendit et recipitur. Primo modo bene convenit personae in divinis, quia bene convenit habere respectum ad aliam personam; unde Spiritus sanctus est amor, quo Pater amat Filium. Si autem dicatur tendere secundo modo, sic non habet locum in proposito, quia, quando ego amo aliud, amor non exit a me, ita ut recipiatur in alio, sed tantum a voluntate procedit, et quia est accidens, ideo non recedit, sed in voluntate subsistit. In divinis vero, quia hypostasis est, ideo in se subsistit.

3. Ad illud quod obicitur, quod similiter Filius amans Spiritum sanctum produceret aliam personam; dicendum, quod hoc non tantum facit, quod

Pater et Filius producant aliam personam, quia⁶ est amor; quo se amant, sed etiam, quia in eis voluntas est fecundissima. Ratio huius dicetur infra⁷, et illa non est in Spiritu sancto. Nibilominus tamen potest dici, quod status est in primo amore. Nam primo amore producto, cum ille se ipso amet⁸ et ametur, non oportet, alium amorem produci sive aliam personam per modum amoris.

4. Ad illud quod queritur, quare non est emanatio quantum ad actum irascibilis? quidam respon-

Responsio
aliorum.

De actu ira-
scibilis.

dent, quod haec vis non habet locum in substantia pure spirituali; tamen supposito, quod sit in substantia intellectuali, adhuc actus eius non competit productioni personae, tum quia naturaliter sequitur actum concupiscentialis; «ira enim est vindex laesae concupiscentiae», ut dicit Damascenus⁹; tum etiam, quia actus eius consistit ant respectu *superioris*, et hoc non potest esse ubi nihil est superius; aut respectu *inferioris*, et hoc similiter non, quia nulla est inferioritas ibi; respectu *paris* similiter non potest esse in Deo, quia sic est cum quadam disconvenientia et victoriosa repulsione¹⁰; in personis autem divinis summam unionem et convenientiam esse neesse est. *Et si tu obicias*, quod non omnis actus irascibilis est respectu disconvenientis, quod patet in spe, et quia in Beatis habebit irascibilis actum; dicendum, quod vel consistit respectu disconvenientis vincendi, vel respectu ardui aggrediendi, et ita vel gradum vel disconvenientiam dicit; sed neutrum potest esse in divinis personis.

5. **6.** Ad illud quod obicitur de aliis *affectibus* et *habitibus*, iam patet responsio. Quia amor est affectus intimus et primus et nobilissimus, quia origo omnium aliorum, ideo complectitur in se totam nobilitatem emanationis per modum liberalitatis: ideo nulla persona debuit emanare per modum alterius habitus, cum talis modus non sit principialis.

S C H O L I O N.

1. Amor seu caritas in divinis accipitur tripliciter: *essentialementer*, et sic est illa *complacencia*, qua quelibet persona diligit se et duas alias personas; *notionaliter*, et sic est ipsa spiratio activa sive *concordia* in spirando, qua Pater et Filius

spirant Spiritum sanctum; *personaliter*, et sic est ipsa persona procedens i.e. Spiritus sanctus (cfr. infra a. 2. q. 1). Et notandum, quod Spiritus sanctus non procedit ut id quod datur per amorem, sed ut amor datus sive productus.

¹ Cfr. supra d. 4. a. 2. q. 1.

² Libr. IX. Ethic. c. 9, ubi conversa probatur, quod scilicet beatitudo non sit sine amicitia. — In seqq. locis probatur amicitiam coniunctam esse iucunditatem. VIII. Ethic. c. 4; II. Magn. Moral. c. 12. (c. 11.) et VII. Moral. Eudem. c. 2. seqq. ac I. Rhet. c. de luctu.

³ Cod. O *necessere est eam esse*. Mox, consentientibus mss. et ed. 4, post *fuit adiecinus esse*.

⁴ Plurimi codd. cum ed. 4 non ita bene *tota*. Vat. hic contra antiquiores codd. et ed. 4 repetit in *Deo*.

⁵ In Vat. hic additur *quamvis enim verbum in nobis sit accidens, est tamen substantia in Deo*, sed obest auctoritas mss. et ed. 1.

⁶ Supple: haec persona. Praeserimus hanc lectionem, in qua et convenit maior pars codd. ut ILORSTUWXY etc., dum Vat. hic *quae loco quia*, et mox *quia pro quo* habet; ce-

teri autem codd. vel consentient lectioni Vat. totaliter, vel tantum partialiter; sic cod. K cum ed. 4 *quae est amor, quo*.

⁷ Dist. 11. q. 2. et d. 13. q. 3. — Mox post *status plurimorum* mss. et ed. 4 *fide substitutus est pro sit*.

⁸ Vat. cum cod. ex addit. *aliu-m*, quod deest in antiquis mss. et ed. 1. Mox multi codd. ut ACFGHKLRSUVWX Y etc. *illum loco aliud*.

⁹ Libr. II. de Fide orthod. c. 16: Est porro Ira rationis satelles, vindix cupiditatis.

¹⁰ Vat. praecedentia exhibet ita: *nulla est inferioritas in persona producta respectu Patris, non similiter potest esse in Deo respectu disconvenientis, quia sic est cum quadam disconvenientia in victoriosa repulsione*, que lectio interpolata et distorta castigatur auctoritate mss., qui quod lectionis substantiam omnes inter se consentiant et cum ed. 1.

II. Quaestio in solut. ad 4. tacta, utrum vis irascibilis habeat locum in substantia spirituali, resolvitur quod Deum a S. Bonaventura (I. Sent. d. 45. dub. 10.) cum sententia communis sic: « Vis irascibilis et Ira non recipitur in Deo nisi transsumtive ». Quoad Angelos et appetitum *rationalis* animae humanae Henr. Gand. (Quodl. 8. q. 45.) affirmit, in appellitu rationali distinguendam esse vim irascibilis et concupiscentiam; sed ipsius argumenta a Scot. (III. Sent. d. 26. q. unic.) impugnantur. Ediam S. Thom. (S. l. q. 59. a. 4.) illam distinctionem Henr. Gand. non admittit, nec Richardus (II. Sent. d. 24. a. 2. q. 3.) etiam Petr. a Tar. (III. Sent. d. 26. a. 7.) hanc negativam

sententiam reputat probabiliorem. Propriam suam sententiam Scot. explicat alibi (III. Sent. d. 34. q. unic.), admittendo aliquam distinctionem ex parte obiecti, cui consentiunt S. Bonav. (II. Sent. d. 25. p. 1. q. 6. ad 2. et d. 24. p. 1. a. 2. q. 1; III. Sent. d. 33. a. 4. q. 3.) et Alex. Hal. (S. p. II. q. 29. m. 3.).

III. Ipsa quaestio non ab omnibus antiquis explicite tractatur. Cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 43. m. 3. a. 2. — Scot., hic q. unic., et infra d. 32. q. 1. — S. Thom., hic q. 4. a. 1; S. I. q. 37. a. 1. — B. Albert., hic a. 2. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 4. q. 2. — Henr. Gand., S. a. 61. q. 5.

QUAESTIO III.

Utrum in divinis ponenda sit tertia persona procedens per modum mutuae caritatis.

Tertio quaeritur, utrum sit necesse ponere tertiam personam procedentem per modum mutuae caritatis. Et quod sic, videtur.

1. Ioannis decimo septimo¹: *Ut sint unum, sicut et nos*; Dominus orat et petit discipulis unitatem, non naturae, sed dilectionis per conformitatem ad illam summam unitatem; sed membra Christi uniuersit per amorem mutuum: ergo in divinis est exemplar huinius: sic etc.².

2. Item, Hieronymus super Psalmum decimum septimum³: « Spiritus sanctus est amor, quem habet Pater in Filium, et Filius in Patrem »: ergo est amor mutuus.

3. Item, *ratione* ostenditur hoc ipsum, quia perfectior est dilectio, quando est mutua, quia si non est mutua, ex altera parte claudicat; sed in illa dilectione est summa perfectio et nulla claudicatio: ergo etc.

4. Item, qui non amat viceps amantem se recte et liberaliter aut est iniquus, aut ingratus; cum ergo in divinis nulla sit iniquitas, nulla ingratitudo, necesse est ibi esse amorem mutuum.

CONTRA: 1. Si est amor mutuus, ergo Filii in Patrem et Patris in Filium: ergo Pater aliquid recipit a Filio; quod absurdum est.

2. Item, qui amat amantem facit quod debet, quia hoc est debitum, quod dependet; ergo si est in divinis amor mutuus, ergo est debitum: ergo non est liberalissimus, quod absurdum est.

3. Item, nullus amor mutuus est amor unicus; haec per se nota est; ergo si Spiritus sanctus est amor mutuus, unicus non est amor.

4. Item, si amor est mutuus, ergo est amor Patris ad Filium; sed iste, ut dicit Richardus⁴, est amor gratuitus, similiter erit Filii ad Patrem; et iste, ut ipse dicit, est amor debitum: ergo si tertia persona procedit per modum amoris gratuitii et debiti,

ergo est amor ex utroque permixtus: ergo non amor purus. Et iterum, cum iste amor sit Filius, videatur quod Filius sit Spiritus sanctus, quia, ut dicit Richardus⁵, in Filiis est amor ex utroque permixtus.

CONCLUSIO.

Tertia persona procedit per modum mutuae caritatis.

RESPONDEO: Dicendum, quod cum amor perfectionem delectationis⁶ et unionis et rectitudinis habeat ex mutualitate, aut non est personam ponere in divinis procedere per modum amoris, aut, si *conclusio*. procedit, procedit per modum mutuae caritatis.

1. Ad illud ergo quod obicitur in contrarium, *Solutio oppositorum.* quod tunc Filius aliquid dat Patri; dicendum, quod ex hoc, quod amans per amorem tendit in amatum, nihil dat ei; aliquin nos daremus aliquid Deo, cum ipsum amamus.

2. Ad illud quod obicitur, quod amor mutuus est debitus; dicendum, quod debitus est, quia rectus; sed tamen amor non considerat debitum. Unde quantumcumque debeatur, dum tamen debitum non attendatur, non minuitur ratio liberalitatis, immo ostenditur ratio rectitudinis.

3. Ad illud quod obicitur: si mutuus, non unicu⁷; dicendum, quod verum est in amantibus, quorum affectus sunt diversi; non sic est in Deo.

4. Ad illud quod obicitur, quod non est amor purus; dicendum, quod ex utraque parte liberalis est, et ideo omnino purus. Et quod⁸ dicit Richardus, quod est amor debitus et gratuitus; dicendum, quod istae conditiones non dicunt modum amandi circa amorem, sed dicunt modum emanandi sive originis circa personas.

¹ Vers. 22.

² Pauci codd. ut H I P Q: *et sic patet* etc.

³ Vide lit. Magistri, c. 2. post medium.

⁴ Libr. V. de Trin. c. 17. et seqq. — Nox post *gratuitus* in Vat. praeferit fidem mss. et ed. 4 additur *ergo*, et paulo infra contra multos codd. ut A G K T Z etc. et ed. 4 habetur *ille* loco *iste*.

⁵ Ex antiquioribus mss. et ed. 4 supplevimus *Richardus*.

⁶ Nonnulli codd. ut A F K U Z cum ed. 4 *dilectionis*.

⁷ Cod. X *obicitur: nullus amor mutuus est unicus*.

⁸ Vat. loco *quod habet cum*, delinde omittit *Richardus*, refragantibus veterioribus mss. et ed. 4, sicuti et paulo infra ponit perperam *emanandi* pro *amandi*.

SCHOLION.

I. In solut. ad 4. verba locum Richardi a S. Victore expontentia: «Non dicunt modum amandi circa amorem etc.» hunc sensum habent: Pater habet amorem *gratitum*, quia non est ab alio. Filius amorem *permixtum*, quia a Patre procedit et cum ipso producit Spiritum sanctum, cui attribuitur amor *debitus*, quia non producit personam, sed ipse producitur. Cum vero amor in tribus personis sit idem et purissimus, locutio Richardi sumenda est non in sensu proprio, sed metaphorico; unde

Scholastici posteriores eam non probabant. Cir. Brüller ad hunc locum S. Bonaventurae.

II. Quod conclusionem Cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 43. n. 5. — Scot., I. Sent. d. 12. q. 1, et d. 32. q. 1. ad 3. 4. — S. Thom., hic q. 1. a. 2. — B. Albert., hic a. 7. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 4. q. 3. — Henr. Gand., S. a. 61. q. 4, et a. 54. q. 6. n. 47. — Biel, I. Sent. d. 12. q. 2. nota 3.

ARTICULUS II.

De proprietate Spiritus sancti.

Secundo principaliter queritur de secunda parte, scilicet de proprietate Spiritus sancti, et circa hoc queruntur tria.

Primo queritur, utrum amor sive caritas sit proprium Spiritus sancti.

Secundo, utrum Spiritus sanctus sit proprie nexus.

Tertio, utrum Spiritus sanctus proprie sit spirus.

QUAESTIO I.

Utrum amor sive caritas sit proprium Spiritus sancti.

Circa primum, quod caritas sit proprium Spiritus sancti, sic ostenditur.

1. Augustinus decimo quinto de Trinitate¹: Fundamenta, «Sicut in illa Trinitate non solus Spiritus sanctus est spiritus, tamen proprie dicatur Spiritus sanctus; ita, quamvis Pater sit caritas et Filius caritas, tamen proprie caritas dicatur illa persona, sicut proprie dicatur Spiritus sanctus.»

2. Item, hoc idem ostenditur per eundem super primam Canonicanam Iohannis², ubi intendit proprietatem Spiritus sancti invenire, et ad hoc perducit sermonem, quod Spiritus sanctus est caritas.

3. Item, *ratione* ostenditur illud idem: quia³ illud est proprie proprium personae, quod dicit modum emanandi ipsis; sed amor est huiusmodi, ut probatum est⁴: ergo etc.

4. Item, sicut verbum se habet ad Filium, ita amor ad Spiritum sanctum; sed verbum est proprium Filii: ergo et amor proprium Spiritus sancti.

CONTRA: 1. Augustinus in decimo quinto de Tri-

nitate⁵: «Pater est caritas, et Filius est caritas, et Spiritus sanctus est caritas, et simul omnes una caritas»: Ad opposit. tam.

2. Item, amor non procedit alterum quam amando: ergo cum amor de necessitate insit amanti, et Pater.

et Filius amando producent Spiritum sanctum, impossibile videtur, quod ei conveniat proprie. Aut ergo Spiritus sanctus non est persona, aut non est amor proprie sive⁶ non procedit per modum amoris.

3. Item, sicut se habet sapientia ad Filium, ita amor ad Spiritum sanctum; sed sapientia non est Fili proprium, immo appropriatum solum: ergo et⁷ amor similiter Spiritus sancti: ergo etc.

4. Item, omne⁸ quod dicatur proprie, importat aliquam relationem: ergo si amor proprie dicatur, importat relationem. Quapropter: ad quid? ad amantem, aut ad amatum⁹. Si ad amantem, ergo amans non est amor; similiter si ad amatum, tunc ergo Spiritus sanctus aut non amaret aut non amaretur; hoc autem est impossibile.

¹ Bic. a. 1. q. 2.

² Cap. 17. n. 28: Ita et caritas et Pater dicatur et Filius et Spiritus sanctus et simul omnes una caritas. In quo textu ed. I post omnes addit tres.

³ Aliqui codd. ut V X Z bb falso aut loco sive.

⁴ Supplevimus illo, ope mss. et ed. I.

⁵ Postulabimur antiquioribus mss. et ed. I, expunimus hic additum a Vat. itid.

⁶ In Vat. et cod. cc desunt verba *Quare usque amatum*, quae in aliis mss. et ed. I habentur.

⁷ Tractat. VII. n. 6. Vide et XV. de Trin. r. 17-20. — Paulo ante Vat. contra mss. et ed. I omitit *primam*, et ed. I loco *idem* habet *ipsum*. Mox aliqui codd. ut G K T W Y cum ed. 3 *produci* loco *perduci*.

⁸ Ope plurium mss. ut FTZ II et ed. I possumus *quia pro quod*.

CONCLUSIO.

Caritas, personaliter accepta, est proprium Spiritus sancti; essentialiter accepta dicit complacentiam; notionaliter vero concordiam in spirando.

RESPONDEO: Dicendum, quod dilectio in divinis potest accipi et accipitur necessario *essentialiter*, *notionaliter* et *personaliter*: *essentialiter*, quia quilibet diligit se¹; *notionaliter* vero, quia Pater et Filius concordant in spirando Spiritum sanctum, quae concordia amor sive dilectio est; *personaliter* vero, quia ille qui producitur per modum perfectae liberalitatis, non potest esse nisi amor sive dilectio.

Unde essentialiter dictum dicit complacentiam, *notionaliter* vero concordiam in spirando, *personaliter* vero processum in² illa concordia.

Huius autem³ exemplum potest ponи in amore

creato, quo sponsus et sponsa se diligunt. Nam diligunt se amore *sociali* ad convivendum; diligunt se ulterius amore *coninguli* ad prolem procreandam, et illa⁴, si produceretur ex sola concordia voluntate, *amor* esset; nunc vero est *amatus*, nisi dicatur *amor* per emphaticum loquendi modum. In divinis vero vere et proprio amor est, habens rationem *amoris* et *hypostasis*: *amoris* propter hoc, quia ex voluntate liberalissima primo procedit per modum perfectae liberalitatis; *hypostasis*, quia cum distinguatur a producente et non possit distinguiri *essentialiter*, distinguitur *personaliter*; non sic autem est in amore *creato*.

1. 2. Ex hoc patet illud quod obiicitur *primo* Solutio op-
eris posteriorum.
secundo, cum dicatur, quod⁵ est *proprietas* amanti sive producentium; quia accipitur notionaliter; nam prout ab eis *procedit*, non potest esse *proprietas*, sed persona distincta. Unde non omnino est similis processus amoris *creati* et amoris *in-creati*⁶, quia hic est *proprietas*, ibi *hypostasis* et *substantia*.

3. Ad illud quod obiicitur de sapientia, dicendum, quod non est simile; quia sapientia non dicit respectum ad alium, et ideo semper de se dicitur ad se et est *essentiale*, nisi approprietur; sed amor respectum dicit ad eos, qui amore nectuntur. Unde sicut verbum est proprium Filii, non appropriatum⁷, quia connotat respectum ad dicentes; sic etiam amor sive caritas non tantum est appropriatum, verum etiam proprium Spiritus sancti. Et sicut procedit Filius a Patre per modum verbi, ita Spiritus sanctus per modum amoris. Et ex hoc est, sicut melius patet infra⁸, quod haec admittitur: Pater et Filius diligunt se Spiritu sancto; non autem, quod Pater sit sapientia genita.

4. Ad illud quod ultimo obiicitur: *ad quid* dicit respectum? dicendum, quod ad amantes, secundum quod hoc quod est *amantes* tenetur *notionaliter*, sicut praetactum est⁹. Uno enim modo *diligere se* idem est quod *concorditer spirare*; hoc modo Spiritus sanctus non est amans, quia non spirat. Ipse autem obiicit de *essentiali*¹⁰, qui non dicit egressum ab amante, sed solum dicit complacentiam voluntatis, qua quilibet amat et amatur.

Differat sa-
piencia et a-
matio.

SCHOLION.

Doctrina huius quaestionei est sententia communis: Alex. Hal., S. p. I. q. 43. m. 3. a. 1, et q. 67. m. 3. a. 3. — Scot., hic q. unic., et d. 32. q. 1. — S. Thom., I. Sent. d. 27. q. 2. a. 2; S. I. q. 37. a. 1. — B. Albert., hic a. 4. — Petr. a Tar.,

hic q. 2. a. 1. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 1. — Egid. R., hic 1. princ. q. 2. — Henr. Gand., S. a. 38. q. 2. n. 8. — Dionys. Carth., de hac et seq. hic q. 4.

¹ Cod. O addit. XV. c. 17. de Trin.

² Aliqui codd. ut H1 aa bb ex. Mox post *concordia* cod. H adiungit: *Primo modo est communis tribus, secundo modo est in Patre et Filio, tertio autem modo est proprium Spiritus sancti.*

³ Cod. I addit *processus*.

⁴ Plurimi codd. incongrue *ille*. Mox post *essel* cod. W adiungit *et ratio amandi*; dein cod. Y *non est amor pro amatus*, quod per modum substantivi intelligas. Paulo post per *emphaticum loquendi modum* intellige: emphasis, illam scil. grammaticalem figuram, quae ad maiorem expressionem iniquitatem adhibetur, v. g. quando abstractum adhibetur pro concreto, cum dicatur: rogo excellentiam tuam.

⁵ Subaudi: amor. — Paulo infra post *quia* in cod. 12 additur *amor ibi*.

S. Bonar. — Tom. I.

⁶ Nonnulli codd: ut AFRTX cum ed. 1, omissa post *creati* particula *et*, ponunt *amori increato* loco *amoris increati*. Mox particula *hic* refertur ad amorem *creatuum*, et *ibi* ad amorem *increatum*.

⁷ Vat. contra feru omnes codd. et ed. 1 *et non appro-*
priatur.

⁸ Dist. 32. a. 1. q. 1. et a. 2. q. 4. — Paulo ante ed. 1 *sequitur* loco *est*, quae et mox post *hoc* addit *bene*.

⁹ Hic, in corp. et ad 1. — Paulo supra Vat. *sed loco se-*
cundum quod, at perferam et contra mss. cum sex primis edd., quorum tamen aliqui ut OZ *secundum hoc quod amon-*
tes. Mox plures codd. ut AISTVWX.Y *diligunt pro diligere*.

¹⁰ Supple cum cod. 1 *amore*. Vat. *quod pro qui*, sed minus clare et contra plurimos codd. cum ed. 1; aliqui codd. ut HXY cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 *quia*.

QUAESTIO II.

Utrum Spiritus sanctus sit nexus sive unitas Patris et Filii.

Secundo quaeritur, utrum Spiritus sanctus propri sit nexus vel unitas amborum. Et quod sic, videtur hoc modo.

1. Augustinus sexto de Trinitate¹: « Non est aliquis duorum, qui uterque coniungitur²; sed coniungitur nexus: ergo nexus non est aliquis duorum: ergo est tertia persona proprie.

2. Item, amor in creaturis est nexus: sed sicut proklatum est³, Spiritus sanctus est amor perfectissimus: ergo etc. Quod autem amor sit nexus, patet per Dionysium⁴: « Amorem, sive divinum sive intellectualem, unitivam dicimus virtutem ».

3. Item, Spiritus sanctus secundum Graecos procedit a Patre in⁴ Filium, secundum Latinos a Patre et Filio. Sed quocunque istorum modorum procedit, uniuertur in Spiritu Pater et Filius; sed ille, in quo uniuertur, est nexus amborum: ergo Spiritus sanctus est nexus.

4. Item, aut Spiritus Patris est Spiritus Filii, aut non. Si non: ergo cum nemo sciat, quae sunt in homine nisi spiritus eius, qui est in illo, sicut dicit Apostolus⁵, Pater non novit voluntatem Filii, nec Filius Patris: ergo, si idem est spiritus amborum, in Spiritu uniuertur.

CONTRA: 1. Non est nexus nisi separatrix, ^{Ad oppositi} quae enim non separata sunt⁶, non indigent aliquo connectente; sed Pater non est separatus a Filio, nec a converso, quia Filius in Patre et Pater in Filio: ergo etc.

2. Item, nexus est in quo duo aliqui convenient; sed Pater et Filius non convenient in persona: ergo nulla persona est nexus Patris et Filii.

3. Item, neci dicunt illa quae convenient in alio, in quo uniuertur. Si ergo Filius et Spiritus sanctus originaliter convenient in Patre, ergo Pater

est nexus Filii et Spiritus sancti: non ergo Spiritus sanctus est nexus.

4. Item, nexus dicitur, quia⁷ neciatur, aut quia neciatur; si ergo Spiritus sanctus est nexus, aut ergo quia neciatur, aut quia neciatur. Non quia neciatur; quia tunc similiter alia persona esset nexus, similiter Pater esset nexus; si quia neciatur Patrem et Filium: ergo dat aliquid Patri et Filio; sed hoc est inconveniens: ergo etc.

CONCLUSIO.

Spiritus sanctus proprie dicitur nexus sive unitas Patris et Filii.

RESPONDEO: Dicendum, quod nexus proprie dicitur de Spiritu sancto sive unitas amborum. Ratio autem huius est, quia Pater et Filius communicant in uno⁸ Spiritu, et ideo amborum est unitas. *Et rursum*, ille Spiritus est amor, et ideo communicant in eo nt in uno amore; et quia amor propriissime nexus⁹ est, ideo Spiritus sanctus proprie nexus est, quia est¹⁰ amor mutuus, est amor unius et substantiis.

1. Ad illud ergo quod obiciunt in contrarium, ^{Solutio op-} quod non est nexus nisi separatrix; dicendum, quod separatio dicitur tripliciter: secundum distantiam, et sic dicitur separatio localis; et secundum differentiam per essentiam¹¹, et sic dicitur separatio substantialis; et secundum differentiam proprietatis relativae, et sic non dicitur separatio proprie, sed distinctio. Et¹² qualibet istorum modorum contingit esse nexus. Quia ergo Pater et Filiis sunt distincti, video recte dicuntur connecti.

2. Ad illud quod obiciunt. quod nexus est in

¹ Cap. 5, n. 7: Manifestum est, quod non aliquis duorum est, quo uterque coniungitur.

² Hic, a. 1. q. 2. et 3.

³ De Div. Nom. c. 4. § 15: Amorem... unitivam quandom et concrетивam intelligimus virtutem.

⁴ Mss. et ed. 1 consentientibus, loco per substitutum in, quod ei loquendi modo. S. Doctoris magis correspondet, de quo cfr. d. seq. q. 1, et d. 14. a. 1. q. 1. in corp. Mox pauci mss. ut aa bb procedat, et aliqui codd. ut 1Y cum ed. 1 post Spiritu addunt. sancto.

⁵ 1. Cor. 2, 11. Vulgata: Quis enim dominum sciit, quem sunt dominii, nisi spiritus domini, qui in ipso est? — Vat., omnibentibus mss. et sex primis edd. post sunt in addit aliquo, et paulo infra post Apostolus adiungit et. Cod. O conclusionem argumenti ita exhibet: ergo si est spiritus, et spiritus ambo- rum; et si hoc, ambo in Spiritu uniuertur.

⁶ Cod. T qui enim non separari sunt.

⁷ In Vat. praemittitur aut.

⁸ Cod. E eodem pro uno, quod, ceteris mss. et ed. 1 refrigerantibus, Vat., minus bene, omittit.

⁹ Plures codd. ut A C G K L S U V W Y perperam hic addunt eius. Mox post ideo ed. 1 adiungit et.

¹⁰ Vat. omittit est legendu quia amor mutuus est amor unicus et substantiifcus; ita etiam aliae edd. et plurimi codd. cum hac difference, quod plures codd. pro unicus habent unitus, alii vero pauci civificus. Probabilior nobis ob contextum visa est lectio codd. H1M in textum recepta.

¹¹ Codd. H Y essentiale, et cod. Z essentiae loco per essentiam, quod multi codd. ut A C F G K L O R S T U V etc. cum sex primis edd. omitunt.

¹² Fide multorum mss. ut A F G H I K T V X etc. et ed. 1 substitutum Et pro In.

Duplex convenientia
quo aliqui duo convenientiunt; dicendum, quod est convenientia *essentialis*, et est convenientia *originis*¹; et nexus utroque modo potest esse; et quamvis Pater et Filius non convenient *formaliter* in persona una, tamen *originaliter* convenient, quia una persona oritur ab utroque uno et eodem modo.

Duplex convenientia originis.
3. Ad illud quod obicitur, quod Filius et Spiritus sanctus convenientiunt in Patre; dicendum, quod convenientia *originis* dicitur duplice: aut quia oriuntur ab uno, aut quia ab eis oritur unus. Si quia ab uno², sic non dicitur nexus, quia nexus est unio *consequens distinctionem*, sed unitas in origine *antecedit distinctionem*. Si vero quia unius origo³, sic cum ibi sit distinctio et consequens unio, propriissime est nexus; et sic est in Patre et Filio respectu Spiritus sancti.

Aliter tamen potest dici, quod non est simile,

quia Filius et Spiritus sanctus non eodem modo Aliis soluto. producuntur a Patre, sed Pater et Filius eodem modo spirant Spiritum sanctum. Et iterum, Patris et Filii convenientia est in Spiritu sancto ut in amore, cuius est nectere; sic non convenientiunt Filius et Spiritus sanctus in Patre.

4. Ad illud quod obicitur, quod nexus dicitur, aut quia necfit etc.; dicendum, quod *quaedam* sunt verba, quae in voce activa significant passionem, ut verba ad sensum pertinencia, ut video, audio et similia⁴; *quaedam* in voce activa significant actionem, ut facio et percuro, similiter in passiva. Dicendum igitur, quod hoc quod est *nectere*, cum nectere dicatur Spiritus, quia ab utroque procedit, recte in voce activa passionem significat et in passiva actionem; et ideo non significatur⁵, quod aliquid det Patri et Filio, sed quod magis recipiat.

SCHOLION.

Si Spiritus sanctus dicitur *nexus*, sensus est, quod est amar a duobus, scil. Patre et Filio, tanquam ab uno principio uniformiter productus. Cfr. solut. ad 2. Quoad ipsam conclusionem cfr. infra dub. 4. — Alex. Hat., S. p. I. q. 43. m. 3.

a. 3. — S. Thom., hic q. 4. a. 3; S. I. q. 37. a. 1. ad 3. — B. Albert., hic a. 8. 9. — Petr. a Tar., hic q. 3. a. 1. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 2. — Egid. R., hic 1. princ. q. 3.

QUAESTIO III.

Utrum Spiritus sanctus proprie sit spiritus.

Tertio et ultimo quaeritur, utrum Spiritus sanctus proprie sit spiritus. Et quod sic, videtur hoc modo:

Fundamenta. 1. Quia persona Spiritus sancti isto nomine prouissime designatur, quod dicitur Spiritus sanctus⁶; sed hoc nomen *sancius* non coarctat hoc quod est *spiritus*, cum sit aequa communione: ergo spiritus proprie dicitur illa persona.

2. Item, Spiritus dicitur, quia⁷ spiratur; sed quod spiratur non generatur, nec e converso: ergo cum *spirari* non convenient Patri nec Filio: ergo convenient Spiritui sancto.

3. Item, homines concordes in uno malo dicuntur *conspicatores*, non quia idem cogitent, sed quia idem malum appetunt, et ad idem malum unus omnium est colligatus affectus: ergo cum *conspira-*

*tio*⁸ a *spirazione* veniat, non dicitur spirari nisi amor: ergo nec Spiritus sanctus dicitur nisi amor: ergo etc.

CONTRA: 1. *Spiritus est Deus, et eos, qui adorant eum, in spiritu et veritate oportet adorare*, Ad oppositum. Ioannis quarti⁹; sed tota Trinitas est adoranda: ergo tota Trinitas est spiritus; hoc idem dicit Augustinus¹⁰.

2. Item, *ratione ostenditur* hoc idem sic: spiritus dividitur contra corpus: ergo quod non est corpus est spiritus¹¹: ergo est nomen absolutum, non relativum: ergo etc.

3. Item, spiritus dicitur aut a *spiritualitate*, aut a *spiratione*. Si a *spiritualitate*, sic dividitur contra corpus, et constat quod toti¹² convenient Trinitati; si a *spiratione*; contra: *spirare* active dictum

¹ Vat., adstipulans: nullo cod., *originalis*, et mox contra antiquiores codd. et ed. I post potest addit *dicit*, deinde¹³ contra multos codd. ut KMBTZ etc. ac ed. I loco convenient ponit convenientem.

² Codd. LO hic addunt *sic Filius et Spiritus sanctus convenient originaliter in Patre, sed.*

³ Ita plurimi codd. cum codd. 2, 3, sed Vat. *quia a duobus unus origo*; cod. R cum ed. I *quia unus oritur*; cod. X *quia unus oritur a duobus*.

⁴ Ed. I *consimilita*, dein post *quaedam* adiungit *quae.*

⁵ Cod. X *significat*, cod. II *sequitur.*

⁶ Unus altere cod. ut Z cum ed. I omittit *sancius*, pro quo cod. O ponit *quia per spirationem producitur*. Paulus ante cod. Z *qua loco quod*, pro quo aliqui codd. habent *quia*. Mox

codd. aa bb post *non coarctat* hoc addunt *nomen* et ed. I post *ergo spiratus* addit *sancius*.

⁷ Fide multorum miss. ut AFGHIKMTVY etc. substitutus *quia loco quod*.

⁸ Praestamus lectionem veram ex multis miss. ut AFGBHKMNTW etc. ponendo *conspiratio* loco *spiratio*.

⁹ Vers. 24.

¹⁰ Libr. V. de Trin. c. 11. n. 12, et ibid. XV. c. 19. n. 37. Vide huc IL Magistri, c. 3. — Ed. I *hoc ipsum* loco *hoc idem*.

¹¹ In cod. O additur *sed tota Trinitas non est corpus*, ergo etc. In fine argumenti supple: ergo convenienti toti Trinitati.

¹² Ex antiquioribus miss. et ed. I supplevimus non benevolissimum toti.

convenit toti Trinitati, quia tota Trinitas dicitur inspirare: ergo active dictum non dicitur relative, ergo nec passive.

4. Item, secundum quod dicitur a *spirazione*, videtur quod magis proprie conveniat Filio; et hoc patet per auctoritatem. lob trigesimo secundo¹: *Inspiratio Omnipotens dat intellectum*; sed hoc appropriatur Filio: ergo etc.

5. Item, spiratio est actus naturalis²; sed solus Filius procedit per modum naturae: ergo solus Filius spiratur.

CONCLUSIO.

Spiritus, quatenus dicitur a spiritualitate, convenit toti Trinitati; quatenus autem dicitur a spiratione, est proprium Spiritus sancti.

RESPONDEO: Dicendum, quod hoc nomen *spiritus ventus in tribus corporibus* reperitur in *corporibus*, in substantiis *rationalibus*³ et in *Deo*; et licet in Deo sit propriissime, quia propriissime est in eo spiritualitas et spiratio, tamen ratio cognoscendi et dicendi tanquam a posteriori incipit a substantia corporali.

In substantia autem *corporali* spiritus dicitur dupliciter: aut a *spiritualitate* contra corpulentiam; et sic dicitur absolute, et vocatur *spiritus corpus subtile*, sicut accipitur in libro de Differentia spiritus et animae⁴; aut a *spiratione*; et sic dicitur *spiritus flatus*, sicut accipit Chrysostomus, Ioannis tertio⁵: *Spiritus ubi vult spirat* etc. Et in Psalmo⁶: *Ignis, grande, spiritus etc.*

Secundum hunc duplicem modum accipitur in substantia *spirituali* sive *rationali*, aut a *spiritualitate* contra corporeitatem; et sic substantia *rationalis* vel eius potentia interior dicitur spiritus, Ecclesiasticus tertio⁷: *Quis novit, si spiritus filiorum etc.*; aut a *spiratione*; et sic affectus vel amor dicitur spiritus. Et ratio huius est, quia actus spirationis in corpore est actus *internus*, actus *continuus*,

actus *vivificus*, et habens originem a *calore*⁸. Quia ^{Proprietates spiratio} ^{amoris} igitur egressus amoris, ut amor est, venit ab *in spiratio* amori est actus *vivificus*, quia amor est *vita*; et iterum amor est actus *continuus*, quia continet debet reddi amor, et tunc est perfectus, quando homo sic amat; rursus est *calor spiritualis*: ideo solus amor dicitur spiritualiter spirari; et sic accipitur illud primate ad Thessalonenses ultimo⁹: *Ut integer spiritus etc.*

Secundum hunc duplicem modum accipitur in ^{Similitudo} *divinis*. Nam secundum quod *spiritus* dicitur a spiritualitate, sic convenit toti Trinitati; nam tota Trinitas caret corporeitate et materialitate; et sic est ^{Conclusione 1.} nomen absolutum, Ioannis quarti¹⁰: *Spiritus est Deus*. Secundum autem quod dicitur a spiratione, sic convenit illi soli personae, quae procedit¹¹ ut ^{Conclusione 2.} amor, ratione iam dicta. Spirari enim in spiritualibus solius est amoris; et quoniam amor potest spirari recte et ordinate, et sic est purus; vel indirecte et immunde, et sic est libidinosus: ideo persona illa, quae est amor, non tantum dicitur *Spiritus*, sed *Spiritus sanctus*. Non sic Filius dicitur¹² sanctus, quia generatio est motus naturalis, circa quem non attenditur sanctitas vel puritas, sicut attenditur circa amorem voluntatis.

1. 2. 3. 4. Ad illud quod obiciuntur, quod spirare est totius Trinitatis; dicendum, quod *spirare* dicitur dupliciter: uno modo est spirare idem quod *Spiritum*¹³ producere; et sic non convenit toti Trinitati; alio modo est spirare idem quod inspirare; et sic¹⁴ convenit toti Trinitati, quia inspirare dicit effectum spiritus, qui est a tota Trinitate. Dicitur enim inspirari quod in spiritu nostro spiritualiter immittitur, sive affectio sive cognitione.

5. Ad illud quod obiciuntur, quod¹⁵ motus est naturalis; dicendum, quod sic est in corporalibus, quae spirant propter naturae indigentiam; sed non sic in spiritualibus substantiis, quae spirant ex liberalitate voluntatis. Unde ratione huius non transfertur¹⁶, sed ratione afiarum proprietatum.

SCHOLION.

In conclusione antiqui Scholastici cum Patribus Latinis et Graecis consentium. Alex. Hal., S. p. l. q. 43. m. 1, et q. 63. m. 1. — Scot., I. Sent. d. 18. q. unica in utroque scripto. — S. Thom., hic q. 1. a. 4; S. L. q. 36. a. 1. — B. Albert., hic

a. 13; S. p. l. ir. 8. q. 36. m. 1. — Petr. a Tor., hic q. 3. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 3. — Egid. R., hic 1. princ. q. 4. — Henr. Gund., S. a. 61. q. 1. 2. — Durand., hic q. 4. — Dionys. Card., hic q. 2.

¹ Vers. 8, in quo texto Vulgata cum ed. I. habet *intelligentiam loco intellectum*. Mox ed. I. *habeat pro hoc*.

² Cfr. Aristot., de Respiratione.

³ Substitutione ope multorum mss. ut AFGKT etc. et edd. 1, 2, 3 *rationalibus loco rationalibus*.

⁴ Liber iste a Richardo (hic a. 2. q. 3.) attribuitur Constabulo; sed cfr. Bibliotheca philosophorum mediae aetatis, ed. a Barach, Innsbruck 1876-1878, fascic. 2, ubi continentur: Excerpta Costa-Ben-Luciae de Differentia animae et spiritus. Vide etiam libr. de Spiritu, c. 1. (Inter opera Arist.).

⁵ Homil. 26. (alias 25.) super Ioan. 3, 8.

⁶ 448, 8.

⁷ Vers. 21.
⁸ De his respirationis actibus vide Aristot., de Respiratione; et Nemesium, de Natura hominis, c. 28.

⁹ Vers. 23.

¹⁰ Vers. 24.
¹¹ Cod. K adiungit *per modum amoris vel*. Mox post dicta Vat. et cod. cc cum subnexis non cohaerenter et praeter fidem aliorum codd. cum ed. I. *Spirare loco Spirari*.

¹² Auctoritate mss. et sex primariorum edd. exponimus hic perperam additum *Spiritus*.

¹³ In mss. et edd. 1, 2, 3 non additor *sanctum*, quod in Vat. habetur.

¹⁴ Vat. contra antiquiores mss. et ed. 4 *ille pro sic*.

¹⁵ Supple: spiratio. Paulo infra praefaturus lectionem plurimum codd. ut FPXY et ed. I. *spirant loco inspirant*.

¹⁶ Vat. cum cod. cc *transferantur*, sed falso, quia subiectum est spiratio, et contra vetustiores codd. et ed. 4. Cod. K addit satis honeste ad divina.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram et primum de hoc quod dicit, quod *Spiritus sanctus est amor Patris sive caritas sive dilectio*. Quae-
ritur ergo, utrum caritas et dilectio differant; et quod sic, videtur per Isidorum¹ dicentem: *Amor* est rationalium et irrationalium, *dilectio* rationalium tan-
tum. *Sed contra*: Dionysius de Divini Nominibus, capite quarto²: « Mihi videntur Theologi commune quid dicere dilectionis et amoris nomine »: et ibide³ reprehendit distinguentes dicens, quod faciunt vim in levibus sonis, quasi nos non possumus quatuor per bis duo, et patriam per natale solum significare.

RESPONDEO: Aliqui voluerunt dicere, quod diffe-
runt, quia dilectio dicitur illa proprie, quae est ex
voluntate ordinata, sed amor est affectio libidinosa.
Reprobator. Sed haec distinctio est contra Dionysium⁴ et contra
Augustinum super Ioannem⁵ et contra canonem sacrae Scripturae, quia Dominus primo quaesivit a Pe-
tro: *Simon Ioannis diligis me?* et postea dixit: *amas me?* et ita pro eodem accipiuntur; et hanc differen-
tiam⁶ reprehendit Dionysius.

Potest tamen nihilominus aliqua differentia assi-
gnari. Quamvis enim de una et eadem possint dici
affectione, tamen alia et alia ratione. *Amor* enim di-
cit affectus adhaesionem respectu amati; unde Dio-
nysius⁷: « Amorem unitivum dicimus ». *Dilectio* vero
ultra hoc addit electionem; unde dilectio ex diversis
electio; unde Canticorum quinto⁸: *Dilectus meus
electus ex milibus*. *Caritas* autem ultra illa addit
magnum appretiationem. Carum enim dicitur illud
quod magni pretii aestimatur, secundum quod Apo-
stolus in epistolis suis vocat *fideles carissimos*, pri-
mae ad Corinthios quarto⁹.

DUB. II.

Item dubitatur de hoc quod dicit: *Proprie ver-
bum Dei etiam Dei sapientia dicitur*; quia aut ac-
cipitur *proprie*, quia soli convenit, aut *proprie*,
quia appropriate: quia si *soli*, hoc falsum est, quia
sapientia nullo modo dicit proprietatem personalem;
si *proprie*, quia *appropriate*, hoc nihil facit ad pro-
positum, quia Magister vult inquirere proprietatem
Spiritus sancti, non appropriatum. *Et iterum*, caritas
videtur magis appropriari Patri, secundum quod dicitur
in illa prosa, « caritas Pater est »¹⁰: *Item*, hoc
videtur per Richardson¹¹, quia « amor gratuitus est in
Patre, in Spiritu sancto debitus, in Filio ex utroque
permixtus »: ergo cum caritas dicat amorem gratui-
tum, debet ergo appropriari Patri.

RESPONDEO: Dicendum, quod non est omnimoda similitudo¹², sed in hoc est similitudo: nam com-
mune potest *appropriari*, manente unitate vocis vel
significationis. Potest similiter aliquod nomen simul
dici per *proprietatem* et per *essentialiam*, manente uni-
tate vocis et significationis, et tamen est de se com-
mune; et tale est hoc nomen caritas.

Aliter potest dici, quod *caritas* est commune et *solatio*¹³,
proprium et appropriatum; et Augustinus¹⁴, primo
ostendit, quod est appropriatum per similitudinem
ad *sapientiam*, et post ostendit, quod est vere¹⁴ pro-
prium, infra: *Nunc, quod incepimus ostendere etc.*
Unde ex hac auctoritate non habetur, quod caritas
sit proprium, sed solum quod appropriatum. Sed tam
enam ex aliis verbis Augustini habetur, quod caritas
non solum est appropriatum, sed etiam proprium
Spiritus sancti.

Ad illud quod obicitur, quod caritas appropriatur
Patri: dicendum, quod caritas habet duplēcē

⁸ Vers. 10.⁹ Vers. 14. et 17. — Plura de his vide infra d. 17. p. I.
dub. 1. Consentient S. Thom. S. p. I. II. q. 26. a. 3; B. Al-
bert., hic a. 2. Richard. et Petrus, hic circa lit.¹⁰ In officio Ss. Trinitatis, I. Ant. 3. Nocturn.¹¹ Libr. V. de Trin. c. 17. et seqq. Vide supra a. 4. q. 3.
opp. 4. — Mox ex antiquioribus mss. et ed. I substituimus
quia loco *quod*.¹² Nempe inter *sapientiam* et *caritatem* quod appropriatum
et sensum proprii, prout patet paulo infra ex secunda
solutione.¹³ Vide lit. Magistri, c. 2, et pro sequentibus c. 3.¹⁴ Fide mss. et ed. I adiecinus hic *vere*, et mox post *infra*
expunimus *eadem distinctione*. Nonnulli codi. ut A G H I T etc.
cum ed. I *vere proprie*, sed non ita congrue; cod. cc *vere et
proprie*.

¹ Colligit potest ex his verbis VIII. Etymolog. c. 2: Omnis
autem dilectio carnalis non dilectio, sed magis amor dici solet.
Dilectionis autem nomen tantum in melioribus rebus accipi solet.
Idem dicit I. Differendarum, sub verbo amare et diligere: Alii
dixerint amare nobis naturaliter instum, diligere vero ex
electione.

² § 42.³ § 41.⁴ Loc. paulo supra cit.⁵ Tract. 423. n. 5, ubi in expositione horum verborum
Simon Ioannis, diligis me etc. (Ioan. 21, 45-17.) ait: Ubi etiam
demonstratur unum aliquem idem esse amorem et dilectionem.⁶ Cod. dd *distinctionem*.⁷ De Div. Nom. c. 4. § 15. Vide hic a. 2. q. 2. fundam.
2. — In quo textu multi codi. cum sex primis edd. falso mutu-
tum pro *unitivum*.

comparisonem ad virtutes alias. Comparatur enim ut *mater*, ut dicit Ambrosius¹, comparatur ut *vineulum*, ut dicit Apostolus ad Colossenses tertio²: *Caritas est vineulum perfectionis*. Ratione primi appropriatur Patri, ratione secundi Spiritui sancto.

Ad illud quod obfiretur de Richardo, dicendum, quod *gratuum* non dicit proprietatem amoris sive amandi, sed proprietatem personae, quae dat et non recipit.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *Spiritus sanctus est dilectio, qua Pater et Filius se invieem et nos diligunt*. Quaeritur, utrum Pater et Filius diligent nos Spiritu sancto. Utrum enim diligunt se Spiritu sancto, quaeretur³ distinctione trigesima secunda, ubi istam questionem specialiter movet. Sed prima videtur omnino falsa et improoria. Cum enim dicitur: Pater et Filius diligunt nos etc., constat quod verbum *diligendi* tenetur essentialiter: ergo si diligunt⁴ Spiritu sancto, sunt Spiritus sanctus. Et *iterum*, dicit Augustinus⁵, quod haec nullo modo conceditur: Pater diligit se Spiritu sancto, qui diligere tenetur essentialiter: ergo similiter in propria.

RESPONDEO: *Quidam* dicunt, quod ablativus ille exponitur per hanc praepositionem *per cum accusativo*, id est *per Spiritum sanetum*; et regula⁶ est, quod haec praepositio *per cum verbis transitivis* dicit subauctoritatem, cum absolutis vero auctoritatibus. Unde cum diligere sit transitivum, sensus est, quod Pater et Filius diligunt nos per Spiritum sanctum, quasi diceret: Pater operatur per Filium. — Sed **Reprobatur.** haec exppositio non videtur conveniens, quia similiter posset⁷ dici: Pater et Filius puniunt sive odiant nos Spiritu sancto; quod non vult dicere Augustinus.

Propterea notandum, quod *diligere* aliquando tenetur *pure essentialiter*, ut cum dicitur: Pater diligit se⁸; aliquando *pure notionaliter*, ut cum dicitur: Pater et Filius diligunt se Spiritu sancto, sicut patet⁹; aliquando *partim essentialiter*, *partim notionaliter*, sicut cum dicitur: diligunt nos Spiritu sancto; et hoc¹⁰ patet, quia idem est Patrem et Filium diligere nos Spiritu sancto, quod Spiritum sanctum nobis mittere sive inspirare. Mittere autem

¹ Comment. in I. Epist. ad Cor. c. 8, 2: *Dum enim caritatem, quae mater omnium bonorum est, non sectantur, non scirent, sicut oportet. Ceterum hic Comment. non est genuinus. De auctore (Ambrosiaster vulgo vocatur) vide infra d. XIX. c. 4, nota ad textum Magistri.*

² Vers. 14.

³ Vat. cum cod. cc, alii autem cod. cum ed. 4 obnientibus, potest.

⁴ Ed. I diligunt. Mox cod. T sunt Spiritu sancto pro sunt Spiritus sanctus.

⁵ Libr. XV. de Trin. c. 7. n. 12, et c. 17. n. 28.

⁶ Cod. O et ratio huius loco et regula. Mox post *absolutis* ex antiquis mss. et ed. I subsintimus vero pro autem.

sive inspirare importat actum notionalem et essentialem, quia sensus est, quod Spiritum producent et dominum eius nobis conferunt; unde dicit simul Spiritus sancti productionem et gratiae collationem. Et quamvis respectu actus essentialis non recipiatur habitudo ablativi, recipiunt tamen ratione notionis, sicut et *hic*: Pater dicit se suo Verbo, dicit etiam creaturas Verbo; simili modo intelligendum est in proposito.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Sive enim sit unitas amborum sive sanctitas*; quid dicatur per hoc nomen *unitas*; quia aut unitas dicit unitatem *essentiali*, aut *notionali*, aut *personale*. Non *essentiali*, quia tunc non esset amborum, sed trium; non *notionali*, quia Spiritus sanctus non est communis spiratio; non *personale*, quia Pater et Filius non sunt unum in persona. Item quaeritur, *quaque modo haec¹¹ distinguuntur, unitas, sanctitas, caritas*.

RESPONDEO: Dicendum, quod *unitas personaliter* tenetur. Sed attendendum, quod *unitas aliquorum* dicit dupliciter: aut *qua aliqui sunt unum*, et sic *Patris et Filius non est unitas personalis*; aut *qua aliqui sunt uniti*, et sic *Pater et Filius una persona uniuersit, sicut persona Spiritus sancti, quae est amor et vinculum uectens¹²*.

Ad illud quod quaeritur, quomodo differunt illa *unitas*; dicendum, quod *unum¹³* addit supra alterum. Nam *unitas* dicit conditionem omnis amoris, quoniam omnis amor est vis unitiva; *sanctitas* dicit conditionem amoris casti contra libidinosum, qui non est purus; *caritas* dicit conditionem amoris praeceps; idem enim caritas dicitur, quia est amor inaestimabiliter habens carum amatum.

DUB. V.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Si uteque non participatione, sed essentia sua... servantes unitatem spiritus*. Videtur enim non bene dicere, quia servare unitatem spiritus est producere Spiritum sanctum: ergo secundum hoc Pater et Filius sua essentia Spiritum sanctum producunt, et ita videtur

⁷ Vat. cum cod. cc, alii autem cod. cum ed. 4 obnientibus, potest.

⁸ Codd. inter se non convenient; multi ut AFGHKST X Y etc. cum ed. I exhibent lectionem nostram; Vat. cum cod. cc minus distincte *Pater et Filius diligunt se*; cod. I *Pater et Filius diligunt se*.

⁹ Dist. 32. a. 1. q. 1. et 2.

¹⁰ Mendosa lectio Vat. ex hoc pro hoc, et paulo infra *scilicet* loco quo¹⁴ castigatur ex mss. et ed. I.

¹¹ Codd. dd *hic*.

¹² Plura de hoc vide *hic*, a. 2. q. 2.

¹³ Ed. I addit *istorum*.

essentia¹ spirare. Item videtur etiam falsum quod dicitur, non participatione, quia Pater et Filius participatione spiracionis² servant unitatem.

RESPONDEO: Dicendum, quod Augustinus³ vult ostendere, duplum modum unitatis esse inter Patrem et Filium, qui est inter membra Christi, scilicet naturae et voluntatis; sed differenter, quia in nobis est unitas naturae per participationem unius communis essentiae, sed non sumus ipsa essentia⁴. Pater vero et Filius non participant essentialiter quasi diversum, immo sumus ipsa essentia. Similiter in nobis est conformitas voluntatis per donum Dei, quod unit nos; sed Pater et Filius unitur non dono accepto ab alio, sed Spiritu proprio; et sic patet responsio⁵.

DUB. VI.

Item quaeritur de ratione Augustini: *Quia enim*

DISTINCTIO XI.

CAP. I.

Quod Spiritus sanctus procedit a Patre et Filio, quem tamen Graeci a Filio procedere diffidentur.

Hic dicendum est, Spiritum sanctum esse a Patre et Filio et procedere a Patre et Filio, quod multi haeretici negaverunt. Quod autem de utroque procedeat, * multis divinorum eloquiorum testimoniorum comprobatur¹. Dicit enim Apostolus: *Misit Deus Spiritum Filii sui in corda nostra. Ecce hic dicitur Spiritus Filii. Et alibi²: Qui autem Spiritum Christi non habet, hic non est eius. Ipse etiam Filius de Spiritu sancto dicit in Evangelio³: *Quem ego mittam vobis a Patre. Patris autem Spiritus dicitus est, ubi legitur⁴: Si Spiritus eius, qui suscitavit Iesum a mortuis, habitat in vobis. Et ipse Christus dicit⁵: Non enim vos estis, qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur. Et in alio loco⁶: Quem mittet Pater in nomine meo. Et alibi ipse Filius de Spiritu sancto ait: *De Patre procedit. His et aliis pluribus auctoritatibus ostenditur, quod Spiritus sanctus a Patre et Filio procedit.***

Graeci tamen dicunt, Spiritum sanctum procedere

communis est ambobus, id vocatur ipse proprie, quod ambo communiter; ergo secundum hoc ratione Spiritus sanctus dicitur Deus proprie, cum Deus sit commune ambobus.

RESPONDEO: Dicendum, quod aequivocatio est in ^{communitate} _{dictor duplicit.} Nam Augustinus non vocat commune quod est in pluribus et de pluribus, sed quod a pluribus; et ita commune dicitur magis a communione, quam a communitate, ut fiat vis in verbo, sicut fit inter unionem et unitatem. Et quoniam caritas non tantum dicit communitatem, quia in pluribus, sed communionem per unitatem⁶ distinctorum: ideo quamvis dicitur essentialiter, potest tamen nihilominus dici personaliter.

tantum a Patre, et non a Filio. Quod ideo dicunt, quia ^{Graci dis-} _{secundant.} Veritas in Evangelio fidem integre continent, de processione Spiritus loquens, solum Patrem commemo- rat dicens: *Spiritus, qui a Patre procedit*⁷; et etiam ideo, quia in principiis Concilii, quae apud eos celebrata sunt⁸, ita Symbola eorum subiunctis anathematibus sancta sunt, ut nulli de Trinitatis fide aliud docere vel aliter praedicare, quam ibi continetur, ticeat. In quibus quidem Symbolis cum Spiritus sanctus commemoaretur procedere a Patre, et non a Filio, qui- cumque, inquit, a Filio cum procedere addunt, anathema incurrit; unde et non arguant anathematis reos. Addunt etiam ad assertionem suee opinione et in testimonium nostrae damnationis de Symbolo fidei, quod secundum traditionem praedictorum Conciliorum Leo tertius Romae transcriptum in tabula argentea post altare beati Pauli posita posteris reliquit, pro amore, ut ipse ait, et cautela fidei orthodoxae. In quo quidem Symbolo in processione Spiritus solus commemoratur Pater his verbis: «Et in Spiritum sanctum, Dominum et vivificatorem, ex Patre procedentem, cum Patre et Filio coadordanum et glorificandum⁹». etc. Illud est Symbolum, quod in Missa cantatur, editum

¹ Fide antiquiorum mss. et ed. 1 substitutus *essentia* _{loci essentialiter.}

² Pauci codd. ut K V X *Spiritus sancti pro spiracionis.*

³ Verba Augustini vide in lit. Magistri, c. 2, circa finem.

⁴ Codd. L O addunt nisi cum aliquo addito, et mox bene ponunt vero pro enim, quod edd. et plurimi codd. habent.

⁵ Codd. V X illud *alio responso.*

⁶ Codd. H M N *connexione pro unitatem;* cod. Y per *unionem et connexionem;* cod. ec *sed communitatem per unionem.* Paulo infra fide antiquiorum mss. et edd. 1, 2, 3, 6 adieciimus tamen.

NOTAE AD LIBR. SENTENTIARUM.

¹ August. de Trin. XV. c. 26, n. 45. — Plerique textus s. Scripturarum, qui sequuntur, apud eundem exhibentur, sed alio ordine et multis interpositis verbis. Primus textus Apostoli est Gal. 4, 6, ubi Vulgata cum Augustino et edd. 1, 2, 5, 7, 8 habet *corda vestra pro corda nostra.*

² Rom. 8, 9. — Codd. et ed. 1 citant *ibi pro alibi*, sed perperam.

³ Ioan. 15, 26.

⁴ Rom. 8, 11, ubi edd. contra mss. A C E legunt *Christum pro Iesu.*

⁵ Matth. 10, 20. — Codd. B D addunt cum Vulgata *in vobis.*

⁶ Ioan. 14, 26 et sequens locus Ibid. 15, 26, ubi Vul-

gata: *a Patre procedit.* — Codd. omittunt *in ante alio loco.*

⁷ Ioan. 15, 26. — Paulo ante pro *integre* Vat. cum nonnullis edd. *integrum*, sed refragantibus codd. et melioribus edd. Etiam Abaelardus (Theod. christ. lib. IV. col. 1300, seq.) legit *integre*, ex quo Magister fere ad verbum excerpit quae sequuntur usque ad: *Illiud est Symbolum.*

⁸ Haec Concilia sunt Nicaenum (a. 325), Constantinopolitanum I. (a. 381), Ephesinum (a. 430) et Chalcedonense (a. 451).

⁹ In his verbis Symboli ed. 1 legit: *vivificantem pro vivificatore;* et ed. 5 *conglorificandum pro glorificandum.* — Textus vulgo receptus est: *Dominum et vivificantem* (in greco, τὸ πνεῦμα τὸ ἄγνοι, τὸ κάρπον, τὸ ζωτόν) qui ex Patre procedit (ἐκπορεύμαν), qui cum Patre et Filiō simul adoratur et conglorificatur¹⁰. Magister erronee vocat hoc Symbolum Nicenum; cum sit Concilii Constantiniopolitanus.

in Nicaeno Concilio, in fine eius subiunctum est: « Qui aliud docuerit vel alter praedicaverit, anathema sit ». Ideoque Graeci nos anathematizatos dicunt, quia dicimus, Spiritum sanctum a Filio procedere, quod ibi non continetur. Quod enim secundum nos ibi dicitur: « Qui a Patre Filioque procedit », alterum a Latinis additum, scilicet *Filioque*.

Nos autem illa verba ita determinamus: « qui aliud docuerit, vel alter praedicaverit », id est, *contrarium* docuerit vel *contrario modo* praedicaverit, anathema sit. *Aliud ergo posuit pro opposito*, qualiter et Apostolus in Epistola ad Galatas¹: *Si quis aliud evangelizaverit, id est contrarium, anathema sit*. Non dicit: si quis addiderit. « Nam si illud dicaret, sibi ipsi, ut ait Augustinus², praetudicaret, qui cupiebat venire ad quosdam, quibus scribebat, sicut ad Thessalonicenses, ut supplet, *quae illorum fidei dearent*. Sed qui supplet, quod minus erat addit, non quod inerat tollit. Qui autem praetergreditur fidei regulam, non accedit in via, sed recedit a via ». Ad illud autem, quod de Evangelio opponunt, respondemus ita: quia cum dicat in eo Veritas, *Spiritum sanctum a Patre procedere*, non addit *solo*, et ideo etiam a se procedere non negat; sed ideo Patrem tantum nominat, quia ad eum solet referre etiam quod ipsis est, quia ab illo habet.

CAP. II.

De convenientia Latinorum et Graecorum in sensu, et differentia in verbis.

Sciendum est tamen, quod Graeci confitentur, *Spiritum sanctum esse Filii*, sicut et Patris, quia et Apostolus dicit³ *Spiritum Filii*, et Veritas in Evangelio *Spiritum veritatis*. Sed cum non sit aliud *Spiritum sanctum esse Patris vel Filii*, quam esse a Patre et Filio, etiam in hoc in eandem nobiscum fidei sententiam convenire videntur, licet in verbis dissentiant.

¹ Gal. 1, 8. et 9. — Sed Vulgata cum Augustino in loco mox sequenti non legit *aliud*, sed v. 8. *praeter quam quod* et v. 9. *praeter id quod*; Augustinus *praeter quod*.

² Tract. 98. in Ev. Ioan. n. 7. — Respicitur in texto Augustini ad I. Thess. 3, 10. — In fine textus Vat. et alias edd., excepta I, legunt *incedit pro accedit*, refragantibus omnibus codd. et texta Augustini; in nostra lectione subandi: ad terminum.

³ Gal. 4, 6, et mox Ioan. 16, 13. — Paulo supra, ante *Patris* codd. et edd. 4, 2, 3, 7, 8 omittunt *et*; in fine sequuntis propositionis codd. BCDE *omittunt in uno verbis*.

⁴ Symbolum: *Quicunque, sub nomine Athanasii notissimum. — Ille Vat. sola prætermittit nec genitus post creatus.*

⁵ Num. 34. Patrolog. Graec. tom. 39. col. 1063. — Vat. cum plorisque edd. contra mass. et origine ante *Veritas* legit *est pro et. Adiunxit dicit post Veritas, auctoritate cod. B et originalis, ac postulante contextu*. — Textus Scripturæ est Ioan. 16, 13. — Immediate post Vat. et edd. 4, 9 *inseparabiliter pro inseparabili*, quod etiam habet Didymus, tum prosequitur: *inseparabili a mea pro me*.

⁶ Loc. cit. n. 36. — In fine huius textus omnes mss. et edd. præter Vat. legunt *consolatione* pro *consolatore*. Cum autem versio Hieronymi habeat *consolatore* et textus graecus perierit, nihil mutavimus.

Testimonia
Graecorum
Patrum.

Unde etiam quidam eorum catholici doctores, intelligentes, unam eandem fore sententiam praedictorum verborum, quibus dicitur Spiritus sanctus procedere a *Filio et esse Fili*, professi sunt, *Spiritum sanctum etiam a Filio procedere*. Unde Athanasius in Symbolo fidei⁴: « *Spiritus sanctus a Patre et Filio, non factus nec creatus nec genitus, sed procedens* ». Ecce Spiritum sanctum aperte dixit procedere a Patre et Filio. Didymus etiam, *corum maximus Doctor*, in libro de *Spiritu sancto*⁵ *Spiritum sanctum a Filio procedere* dicit: « *Salvator, inquit, qui et Veritas, dieit: Non enim loquerat a semetipso*, hoc est, non sine me et sine me et Patris arbitrio, quia inseparabilis est a me et a Patris voluntate, quia ex se non est, sed ex Patre et me est. Hoc enim ipsum, quod subsistit et loquitur, a Patre et a me illi est ». Item⁶: « *Spiritus sanctus, qui est Spiritus veritatis Spiritusque sapientiae, non potest audire a Filio loquente quae nescit, cum hoc ipsum sit, quod profertur a Filio, id est, procedens Deus de Deo, Spiritus Veritatis procedens a Veritate, consolator manans ex consolatore* ». Item Cyrus episopcos in Epistola Nestorio directa ait⁷: « *Spiritus intelligitur per se, secundum quod Spiritus est, et non Filius; sed tamen non est alienus ab eo. Spiritus enim Veritatis nominatur et profitit ab eo, sicut ex Deo Patre* ». Ioannes quoque Chrysostomus in homilia quadam de *Expositione Symboli*⁸ sic ait: « *Iste est Spiritus sanctus procedens de Patre et Filio, qui dividit dona propria, prout vult* ». Idem in alia homilia: « *Credendum est, Spiritum sanctum Patris esse et Filii. Iustum Spiritum sanctum dicimus Patri et Filio coæqualem et procedentem de Patre et Filio. Hoc credite, ne colloquia mala corrupant mones bonos* »⁹. Ecce a doctoribus Graecorum aperta habemus testimonia, quibus Spiritus sanctus a Patre et Filio procedere ostenditur. *Omnis ergo lingua confiteatur, Spiritum sanctum procedere a Patre et Filio*.

⁷ Epist. 17. — Immediate ante sola Vat. *Nam Cyrus pro Item Cyprus.*

⁸ Hec homiliae in ed. Maurinorum Chrysostomi non inveniuntur. Eodem modo citantur et eadem verba utriusque textus referuntur ab Abaelardo, Theol. Christ. lib. V. (Ed. Migne) col. 1322. et 1323. — Impressae autem sunt istae homiliae in ed. latina omnium operum S. Ioan. Chrysostomi, Antwerpiae apud Ioan. Keerbergum 1614. tom. V. p. 287: In *Symbolum Apostolorum expositi*. Homil. I. incipit: *Universali gaudet...* p. 288. col. 1. sic legitur: « *Credo in Spiritum sanctum. Iste Spiritus ubique totus est, ubi vult spiritus. Ipse est qui dicit: Separate mihi Paulum et Barnabam in opus, ad quod assumsi eos. Iste est Spiritus procedens de Patre et Filio, qui dividit propria dona singulis prout vult. Ergo iste Spiritus consecrat, sanctificat etc.* » Ibid. Homil. II. incipit: *Super fabricam totius etc.; ubi circa med. legitur: « Natus de Spiritu sancto. Iustum Spiritum sanctum dicimus Patri et Filio esse coæqualem et procedentem de Patre et Filio. Hoc credite, ne colloquia mala corrupant mones vestros bonos. Sunt enim haeretici etc. — In quo texto post Spiritus codd. ABDE addunt sanctus. — Locus sequens Scripturæ est I. Cor. 12, 11; Vulgata: dividens singulis prout vult.*

⁹ Respicitur ad I. Cor. 15, 33, et mox in verbis *omnis lingua* etc. ad Philip. 2, 14.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XI.

De aeterna processione Spiritus sancti quantum ad principium, a quo procedit.

Hic dicendum est, Spiritum sanctum esse a Patre et Filio.

DIVISIO TEXTUS.

Supra egit Magister de processione Spiritus sancti in comparatione ad ipsum procedentem; haec est secunda pars, in qua agit¹ de eadem in comparatione ad principium a quo. Et dividitur haec pars in duas. In prima ostendit, quod Spiritus sanctus procedit a Patre et Filio. In secunda determinat, qualiter procedat ab eis, infra distinctione duodecima. Item queritur, cum Spiritus sanctus procedat a Patre et Filio.

Prima iterum² pars habet quatuor. In prima

ostendit Magister per multas auctoritates, quod procedit a Patre et Filio. In secunda vero e contra rationes Graecorum ostendit, quod a solo Patre, ibi: *Graeci tamen dicunt, Spiritum sanctum tantum procedere a Patre.* In tertia auctoritas et rationes Graecorum solvit et determinat, ibi: *Nos autem illa verba ita determinamus.* In quarta ostendit, confessionem fidei Graecorum implicite continere nostram³, ibi: *Sciendum tamen, quod Graeci confitentur.*

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam huius partis duo principaliter quaeruntur.

Primo queritur de processione Spiritus sancti quantum ad principium, et queritur, utrum Spiritus sanctus procedat a Patre et Filio.

Secundo, utrum procedat a Patre et Filio, in quantum sunt unum, aut in quantum sunt differentes.

ARTICULUS UNICUS.

De principio processionis Spiritus sancti.

QUAESTIO I.

Utrum Spiritus sanctus a Patre et a Filio procedat.

Quod autem solum a Patre procedat, probant Graeci ratione et auctoritate.

1. *Ratione* sic: emanatio Spiritus sancti est pro-

^{Ad opposi-}
^{tam.} cessio; sed processio est motus ab uno in aliud: ergo si recte est processio in divinis, Spiritus sanctus aeterna processione procedit ab uno in aliud. Si ergo procedit a Filio, aut procedit in Patrem, aut in aliam personam; non in Patrem, quia Pater nihil accipit a Filio, nec in aliam personam, cum non sit dare quartam: ergo non procedit a Filio.

2. Item, alia ratione sic: quia Spiritus sanctus procedit per modum spirationis, sicut Verbum per

modum locutionis; sed ita videmus in creaturis, quod exitus locutionis non praecedit spirationem, nec egressus spiritus est a verbo: ergo nec in divinis Spiritus sanctus⁴ a Filio.

3. Item, Spiritus sanctus, ut omnes dicunt, procedit per modum nexus, sed nexus tenet rationem mediū; sed si procederet a Patre et⁵ Filio, teneret rationem tertii et extremiti, non mediū; ergo non procedit a Patre et Filio, sed potius a Patre in Filium.

4. Item, Spiritus sanctus procedit a Patre aut sufficienter, aut non. Si non sufficienter et plene, ergo Pater imperfectus est⁶ in spirando; si sufficienter,

¹ Sequimur plures codd. ut F H T W etc. cum ed. I posse agit² loco agitur.

⁴ In cod. W additur est.

⁵ Restitutus ex antiquis mss. et ed. I verba a Vat. minus bene omissa Patre et, ac paulo infra potius.

³ Vat. absque auctoritate mss. et ed. I convenire cum nostra.

⁶ In Vat. et cod. cc omittitur est, quod tamen habetur in aliis mss. et ed. I.

ergo superfluum est fieri per duo quod potest fieri per unum sufficienter¹: ergo si a Filio procedit, cum procedat plene a Patre, in illa summa Trinitate est superfluus, quod absurdum est.

3. Item, hoc ipsum nituntur Graeci ostendere per *auctoritatem*; sed non possunt per sacras Scripturas introductionem², ideo arguant per privatenem in Evangelii, et maxime in Evangelio Iohannis et Epistolis, ubi integre traditur nostra fides, sed in nullo dicitur, quod Spiritus sanctus procedat nisi a Patre tantum; Iohannis decimo quinto³: *Spiritus veritatis, qui a Patre procedit*: ergo aut Evangelii insufficienter fidem docent, aut Spiritus sanctus tantum procedat a Patre.

6. Item, in quatuor Conciliis apud Graecos celebratis, ubi a Patribus fides sufficienter est explicata, dicitur, quod Spiritus sanctus procedat a Patre, et nihil dicitur de Filio: ergo si Deus sufficienter illis fidem revelavit: ergo etc.

7. Item, hunc errorem minnire⁴ nituntur per Doctores, qui non solum apud eos, sed etiam apud nos celebres sunt.

Et primo per Gregorium Nazianzenum⁵, qui dicit Theologus: «Filius et Spiritus sanctus, geminus Patris radius, usque ad nos miserunt claritatem suam»: ergo exuent a Patre, ut duo radii.

8. Et Dionysius etiam dicit in libro de Divinis Nominibus⁶: «Ex immateriali et impartibili bono cordialia exorta sunt lumina», — loquitur de Patre — ergo exuent ut lumina; sed talia sic se habent, quod unum non est ab altero: ergo etc.

9. Item, Damascenus⁷ expressius: «Spiritum sanctum ex Patre dicimus et Spiritum Patris nominamus; Spiritum vero sanctum ex Filio non dicimus, et tamen Spiritum Filii nominamus».

10. Item, si Latini hoc cognoverunt, cum⁸ Graeci non cognoverunt, aut fuit hoc *Scripturae auctoritate*, aut *praedicatione*, aut *ratione*, aut *revelatione*. *Scripturae auctoritate* non; quia eadem per omnia Scripturam habent Graeci; similiter nec *praedicatione*, quia idem doctor Graecorum, qui est et Latinorum,

qui eis fidem perfecte tradidit, scilicet Paulus Apolustus; si *ratione*, sed ratione non sufficit aliquid affirmare in his quae sunt fidei. Unde Dionysius⁹ et Damascenus dicunt, quod nihil est dicendum nec cogitandum de illa summa Trinitate praeter id quod nos sacra eloquia docuerunt, et Hieronymus¹⁰: «Nil credatur mihi, nisi confirmavero per novum et vetus Testamentum». Si *revelatione*, quaeritur, cui fuerit revelatum et cum Deus velit omnes homines salvos fieri, quare hoc non revelavit¹¹ Graecis? *Et iterum*, quomodo constat quod hoc fuerit a Deo?

CONTRARIUM¹² 1. arguit *ratione ostensiva* sic:^{fundamenta} Spiritus sanctus secundum omnes fidèles procedit ut donum, sicut ex multis locis *Scripturae probatur*; et *iterum*, omnes tam Graeci quam Latini dicunt, Spiritus sanctus a Filio nobis donari: ergo omnes concedunt, procedere ab utroque, cum non *detur*, nisi a quo procedit.

2. Item, Spiritus sanctus secundum omnes, et sic supra ostensum est¹³, procedit ut amor; sed amare non tantum est Patris, sed etiam Fili, unde et per omnia amat Filius, sicut et Pater: ergo si a Patre amante amor procedit, eadem ratione a Filio.

3. Item, Spiritus sanctus secundum omnes procedit ut nexus¹⁴; sed perfectior nexus est, qui ab extremo utroque procedit, quam qui ab altero: ergo si Spiritus sanctus est nexus perfectissimus, non solum a Patre procedit, sed etiam a Filio.

4. Item, hoc idem ostenditur *ratione ducente ad impossibile* sic: omnis distinctio personarum in divinis attenditur secundum relationem et originem: ergo si Spiritus sanctus non procedit a Filio, nec e converso, nulla est ibi origo: ergo nulla est ibi mutua relatio, ergo nec distinctio.

5. Item, maior germanitas est inter duos, quando unus procedit ab altero, et ambo a tertio, quam si unus nihil habeat ab altero; haec est per se nota: ergo si Spiritus sanctus non est a Filio, nec e converso, non¹⁵ est perfecta unio: ergo nec summa nec perfecta beatitudo.

6. Item, perfectior est expressio, quando gene-

¹ Aristot. verba vide supra d. 10. a. 1. q. 1. ad 4.

² Postulabitis mss. et sex primis edd., substitutum *introditionem* loco *inductionem*. Mox verba per *privitionem* in *Evangelii* idem valent ac haec: ex silentio Evangeliorum.

³ Vers. 26.

⁴ Vat. contra vetustiores codd. et ed. I *tutari* loco *minnire*.

⁵ Oratio 45. ad Evagrium Monach. de Divinitate (ed. Venet. 1753): Salvator quoque noster et Spiritus sanctus geminus ille Patris radius, simul et ad nos usque veritatis lucem ministrant et Patri uniti sunt.

⁶ S. Doctor respicere videtur haec Dionysii (c. 2.) verba, quae et a S. Thom. (hic a. I.) et a Richard. (hic q. 4.) allegantur: «Rursum a Scripturis sacris acceptimus, Patrem quidem esse originem in divinis, Iesum vero et Spiritum sanctum, quasi Dei prolem, vel, si dictu fas sit, quasi germina divina, floresce ac lumina supersubstantialia existere». Sed textus noster in versionibus Scoti et Corderii verbottenus non legitur.

⁷ Libr. I. de Fide orthod. c. 8.

⁸ Fide multorum mss. ut A E G H I K M O T V Z possumus cum loco *tamen*.

⁹ De Div. Nom. c. 1. circa princ. — Damasc., I. de Fide orthod. c. 2.

¹⁰ Haec verba a Scholasticis communiter attribuuntur S. Hieronymo, in quo tantum sententia similis in Epist. 41. ad Marcellam legitur. Sunt autem S. Cyrilii Hierosol. Cathe. IV. de Decem Dogmat. n. 17. (Patrolog. Graec. tom. 33. col. 478.) dicentes: «Ne nihil quidem ista proferrent ultra credas, nisi de divinis Scripturis eorum quae tibi annuntio demonstrationem accepisti».

¹¹ Cod. Y est *revelatum*. Paulo infra cod. W loco *hoc* habet *haec*, scil. *revelatio*.

¹² Aliqui codd. ut TVX *In contrarium*.

¹³ Dist. 10. a. 1. q. 2. — Paulo post cod. W *amor* loco *amare*.

¹⁴ Dist. 10. a. 2. q. 2.

¹⁵ Vat. cum cod. cc minus distincte et contra alios codd. et ed. I nec pro non. Paulo ante ed. I *hoc est per se notum* pro *haec est per se nota*.

rans communicat genito non tantum substantiam, sed etiam actum, qui naturae geniti non repugnat; sed actus spirandi non repugnat Filio, quia nullum ex hoc inconveniens sequitur, si spiret: ergo si Pater hunc actum¹ ei non communicat, Filius non est perfecta imago.

7. Item, hoc ipsum ostendit *auctoritatibus*, et primo auctoritate Apostoli ad Galatas quartu²: *Misit Deus Spiritum Filii sui etc.*; ergo cum Pater non mittat Spiritum nisi Filii, idem est Spiritus Patris et Filii; sed eius est Spiritus, a quo procedit: ergo Spiritus sanctus procedit a Patre et Filio. *Si dicas*, quod non sequitur, quia non dicitur *Fili*, quia procedit a Filio, sed quia est in Filio: ergo eadem ratione, cum Filius sit in Spiritu sancto, potest dici Filius Filius Spiritus sancti³.

8. Item, Ioannis decimo quinto⁴: «*Quem ego mittam vobis a Patre Spiritum veritatis*». Ex hoc arguitur sic: nullus mittat alium, nisi habeat auctoritatem super illum; nullus autem habet auctoritatem super aliud, nisi aliquid tribuat ei; sed nulla persona tribuit ali⁵, nisi ab ipsa procedat: ergo a primo, Spiritus sanctus procedit a Filio. *Si dicas*, quod nullus mittit a Filio ex tempore et ex tempore procedit; *contra*: Filius non ideo habet auctoritatem, quia mittit, sed ideo mittit, quia habet auctoritatem: ergo ante habet auctoritatem, quam mittat temporaliter: ergo antequam mittat temporaliter, necesse est Spiritum sanctum procedere a Filio: ergo etc.

9. Item, Ioannis decimo sexto⁶: *Ille me clarificabit, quia de meo accipiet*. Ex hoc arguitur sic: quisquis est omne quod habet, est omne quod accipit; sed Spiritus sanctus, cum sit Deus summe simplex, est omne quod habet, ergo omne quod accipit: ergo si accipit aliquid ab aliquo, accipit esse⁷; sed a quo accipit esse, ab illo procedit: ergo si aliquid accipit a Filio, procedit a Filio. *Si dicas*, quod accipere illud est temporaliter; tunc obicitur ex hoc, quia omne quod temporaliter accipit aliquid ab aliquo⁸, mutatur, etc.

¹ Aliqui codd. ut G X Z vel *habet actum quem*, vel ut K T *habet actum et*.

² Vers. 6.

³ Vat. cum aliquibus mss. omittit semel *Filius*, sed contra alios codd. ut A F G H K M T V etc. cum ed. 4.

⁴ Vers. 26, in quo texto contra Vulgatam et antiquiores codd. omittit Vat. *o Patre*, sicut et paulo post bis habet *supra loco super*.

⁵ E vetustioribus mss. et ed. 4 supplevimus male omisum *alii*.

⁶ Vers. 14. — Mox, consentientibus antiquis mss. et ed. 1, possumus *hoc pro quo*.

⁷ Codd. aa bb adiungunt ab illo.

⁸ Unus altere cod. ut S atio.

⁹ Aliqui codd. ut H P Q Y *originis*.

¹⁰ Reliquum cum Vat. ac ed. 4 et aliquibus mss. *orta*, licet maior pars codd. cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 habeant tota, quod minus contextui correspondet.

¹¹ Sequitur plures codd. ut F H I K P Q T etc. et ed. 4 loco *conservationem* ponendo *consummationem*, quod et gradationi

CONCLUSIO.

Spiritus sanctus procedit a Patre et a Filio.

RESPONDEO: Dicendum, quod, sicut ostensum est *cognitio et professio humana articuli*. auctoritatibus et rationibus, fidei veritas est, quod Spiritus sanctus procedit a Patre et Filio.

Ad intelligentiam autem controversiae Latinorum et Graecorum et originem¹² eius notandum est, quod circa processionem Spiritus sancti de Filio est duo considerare, scilicet articuli *cognitionem* et eiusdem cogniti *professionem*. In primo orta¹³ est differentia, in secundo controversia.

Cognition autem huic articuli fundamentum habet a Scriptura, profectum vel incrementum a ratione, sed consummationem¹⁴ a revelatione. In Scripturae auctoritate Graeci et Latini convenient, quae dicit, Spiritum sanctum esse *Fili* et mitti a *Filio*; sed in ratione et revelatione differunt.

In ratione quidem intelligendi. Nam cum Scriptura dicat¹⁵, Spiritum sanctum *procedere*, Graeci ad intelligendum usi sunt alio modo et alia similitudine processonis, alio modo Latini. Nam cum processio dicatur in creaturis motus *localis* ab uno in alium et dicatur motus *causalis* unius ex¹⁶ alio, Graeci intellexerunt processionem primo modo, *ab uno in alium*; Latini vero secundo modo. Et in hoc melius intellexerunt Latini quam Graeci, quia comparaverunt processionem aeternam processione magis spirituali; et ideo magis simili¹⁷ comparaverunt, et sic melius.

Similiter, Scriptura dicit¹⁸, Spiritum sanctum per *spirationem* procedere. Et cum duplex sit *spatio*, scilicet *flatus exterioris* et *amoris interioris*, Graeci comparaverunt Spiritum *spirationi flatus exterioris*; sed Latini *spirationi amoris interioris*: et ideo Latini melius, quia spiritualiori et similiori similitudini aptaverunt.

Similiter, cum Scriptura dicat, Spiritum sanctum procedere *ut nexus et communionem*, et duplex possit esse *nexus*, vel sicut *medium iungens unum*¹⁹,

membrorum divisionis et subnexis magis correspondet. Cod. X *confirmationem*. Paulo infra post *conveniunt* codd. inter se dissentiant; maior pars eorum ut A C F G I L O R S V W X Z etc. pro *qua* habet *quia*; plures deinde ut C I L O R *dicunt* loco *dicit*.

¹² Nonnulli codd. ut A S T V X aa minus congrue *Nam Scriptura dicit*. Paulo infra multi codd. cum ed. 4 omittunt verba *et alia*.

¹³ Codd. aa bb ab.

¹⁴ Cod. K *secundum veritatem*, cod. V *secundum rationes pro simili*.

¹⁵ Sacra Scriptura canonica hoc non dicit expressis verbis, sed implicite et ex Ss. Patrum interpretatione. Cr. d. 10. a. 2. q. 3. et 2, et hic ad 5. — Mox fide multorum mss. ut A F G H K S T W X Y Z etc. et ed. 1 substituimus *Et cum loco Sed cum*, et paulo infra comparaverunt pro comparant. Proper repetitionem verborum *flatus exterioris et amoris interioris* aliqui codd. hic sive omittingo sive permutoando erraverunt.

¹⁶ Ex pluribus mss. ut H M N P Q aa (T ee ff in margine) adiecinus *unum*, pro quo ed. 1 habet *alterum*.

alteri, vel sicut extrellum, in quo coniunguntur; Graeci comparaverunt primo modo, Latini secundo, et ideo spiritualius modo¹ et similiiori, quia ille nexus magis habet similitudinem personae.

Quia ergo differentiam haberunt in ratione, et Latini spiritualius et convenientius comparaverunt; ideo ex ratione sua sunt elevati, et per hoc ad intelligentiam Scripturae dispositi, et ideo *manifesta revelatione* edociti sunt de Spiritu sancti processione. Graeci vero, quia similitudines differentes et minus proprias aptabant, ideo sunt sua ratione depressi; et non valentes intelligere, Spiritum a Verbo procedere, nec in alium ab aeterno procedere, arctaverunt Scripturam ad intelligendum de processione temporali, et ideo sibi viam revelationis clauserunt. Haec est ergo ratio diversitatis in huius articuli *cognitione*.

Controversia vero venit ex huius articuli *professione*. *Professio* vero huius² articuli venit ab Ecclesia Latinorum ex tripli causa, videlicet ex *fidei*

Professio ex veritate, ex periculi necessitate et ex Ecclesiae auctoritate. Fides dictabat hoc, et periculi necessitas immeinbat, ne forte aliquis hoc negaret³, in quod periculum inciderunt Graeci; et Ecclesiae auctoritas aderat: et ideo sine mora exprimi debebat.

Negatio vero huius articuli venit ex tripli causa, scilicet ex *ignorantia*, ex *superbia* et⁴ *pertinacia*. Ex *ignorantia*, quia nec Scripturam intellexerunt nec habuerunt congruum rationem nec apertam revelationem. Ex *superbia*, quia, cum reputarent se sciolas et vocati non fuerint⁵, noluerunt profiteri quod non erat per eos inventum. Ex *pertinacia*, ne convincerentur et irrationaliter moveri viderentur, invenerunt pro se rationes contra veritatem: et ideo suam sententiam defendere ausi sunt et auctoritati Ecclesiae Romanae obviare; et ideo facti sunt haeretici, quia denegant⁶ fidem veritatem, et schismatici, quia recesserunt ab Ecclesiae unitate.

Sequuntur ac⁷ curiosos et excommunicatos, cum se non possunt rationibus communire, adversam partem accusare; ideo nos accusant, et redargunt tanquam *curiosos* et tanquam *excom-*

*municatos et schismaticos. Curiosos*⁸, quia sine hu-
iis articuli professione salus erat. Quare ergo intro-
miscerunt se Latini hoc perquirere, quod non fuit
necessarium?

Sed ad hoc patet responsio, quia⁹ opportunum
fuit propter periculum in quod ipsi inciderunt.

Similiter, dicunt nos *excommunicatos*, quia
Symbola corruptim, in quibus per sanctos Patres
sub excommunicationis poena hoc erat prohiblitum.

Et ad hoc patet responsio per praedicta, quia
non corruptim, sed perficimus¹⁰; nec sententia
lata est contra perficientes, sed contra corruptientes.
Vel potest dici, sicut dicit Anselmus¹¹, quod novum
edidimus; et hoc quidem facere potuimus, quia Ro-
mana Ecclesia plenitudinem potestatis a Petro, Apo-
stolorum principe, accepit, in qua¹² nulla Patrum
sententia nec interdictum potuit nec arctare nec ei
praeiudicare nec ligare eam ad aliiquid.

Similiter dicunt nos *schismaticos*, quia a nobis
incipit¹³ divisio; cum enim hoc vellemus asserere,
noluiimus eos vocare.

Et ad hoc responderi potest pro Latinis, quod
eos vocare non fuit *opportunum* — quia Ecclesia sine
eis hoc poterat — et hoc¹⁴, quia erat *laboriosum* pro-
pter distantiam, erat *infructuosum*, quia iam non
erat in Graecis sapientia tanta, sicut fuerat, immo ad
Latinos transierat, erat nihilominus *periculosem*,
quia quod pro certo habendum erat periculum erat
ducere in dubium.

Et sic patet, quod frivole sunt eorum *accusa-*
tiones. Ad *rationes* autem, intellectis quae dicta sunt,
facile est respondere.

1. Ad illud ergo quod obicitur, quod *processio* est ab uno in alium; dicendum, quod verum est de *processione locali*, sed non est verum de *processione causalii*, sicut infra melius patebit¹⁵; cum procedere in alium sit dupliciter, aut quia in alium tendit sicut¹⁵
obiectum; et sic Spiritus sanctus est amor, quo Filius
amat Patrem, sicut e converso; si autem sic dicatur
procedere in aliquem, ut ab eo *recipiatur*, omnino
stultus est intellectus. Est enim dicere, quod amor,

¹ Multi codd. omittunt *modo*, quod Vat. transponit post *secundo*.

² Fide mss. et ed. I supplevimus *huius*. Mox aliqui codd.
ut IZ cum ed. I *Latina pro Latinorum*, et paulo infra multi
codi. ut A G H T etc. cum ed. I post *necessitate* addunt nobis
cum particulari *et*.

³ Vat. contra antiquiores codd. et ed. I *aliqui hoc ne-*
garent.

⁴ Ed. I addit *ex*.

⁵ Ed. I *defuerunt loco non fuerunt*. Paulo infra post
pertinacia codd. P Q adiungunt *quia*.

⁶ Vat. cum cod. cc *negant*, sed contra alios codd. et ed. I.

⁷ Cod. V *Tanquam curiosos*.

⁸ Praeter fidem mss. et sex primarum edd. in Vat. omitti-
tur *quia*, sicut et paulo infra contra antiquiores codd. et edd.
I, I, 5 praecepito *in*.

⁹ Aliqui codd. ut K X Z *corruptim*, sed *perficimus*;
aliqui ut G H I S cum ed. I *corruptim*, sed *perficimus*;
alli exhibent cum Vat. lectionem nostram.

¹⁰ Libr. de Process. Spir. S. c. 22: Respondemus, nos
illud non corrupisse, sed aliud novum edidisse. — Mox ex
pluribus codd. ut X Y aa cum ed. I et hoc *quidem loco quod*
quidem possumus, quod confirmatur ex incongrua lectione allo-
rum codd. *et quod quidem*.

¹¹ Vat. contra mulos codd. ut A F G I L O T W etc. et ed.
I *quam*, ac praeter fidem mss. et ed. I post *interdictum addit*
ponere. Ed. I *interdicere pro interdictum*.

¹² Praefermus lectionem nonnullorum mss. ut H I W etc.
incepitu loco *incipit*.

¹³ Auctoritatem plurimorum mss. et ed. I supplevimus ab ed.
Vat. omisimus *hoc*, sub quo intelligas: non fuit *opportunum*.
Mox post *infructuosum* consensu mss. et ed. I expunximus
verba *propter insipientiam*.

¹⁴ Dist. 14. a. I. q. 4.

¹⁵ Unus alterve cod. ut II (a secunda manu) cum ed. I in
obiectum, post quod cod. X addit aut *quia in alium tendit ita*,
quod ab eo recipiatur; si *quia in alium tendit sicut*
obiectum.

qui est Spiritus sanctus, oriatur a Patre et subsistat in Filio, sicut rivus oritur a fonte et requiescit in lacu profundo¹.

2. Ad illud quod obiciuntur de spiratione, quod praecedit verbum; dicendum, quod verum est de exteriori verbo, et non de interiori: et exteriorius non est simile.

3. Ad illud quod obiciuntur de nexu, dicendum, quod nexus non habet rationem mediæ, sed rationem tertii, quidquid aliqui voluerunt dicere, quod locum tenet et mediæ et tertii; et voluerunt sustinere opinionem Graecorum et Latinorum et distinguunt duplex modum procedendi, scilicet in aliud, et sic procedit a Patre; vel ab alio, et sic procedit a Patre et Filio. Istud² est exsufflandum hodie, quia non habet intellectum sanum; immo omnino eodem modo procedit ab utroque, et tamen utriusque nexus est, sicut ponitur exemplum de duobus lignis, ex quibus procederet una flamma.

4. Ad illud quod obiciuntur, quod ab altero sufficienter, ergo etc.; dicendum, quod istud verum esset, si essent diversa principia Spiritus sancti; quod non est verum, sicut infra patet³. Unde sicut non valet hoc argumentum: Pater creat, et Filius similiter; et Pater est sufficiens in creando: ergo Filius superfluit; — quia sunt unum principium in creando — similiter solvendum est in proposito.

5. Ad illud quod obiciuntur, quod non reperitur in Scriptura; dicendum, quod si verba non repertiantur, reperitur tamen sensus, sicut in obiciendo monstratum est. Tamen argumentum non valet: non reperitur in Scriptura, ergo non est verum; quia Scriptura nos est, quaedam tacere propter insinuandam humilitatem: unde Dominus, volens nos erudire ad humilitatem, omne quod suum est Patri attribuit, sicut dicit Ioannis septimo⁴: *Mea doctrina non est mea*. Similiter dicit Ioannis decimo quinto⁵:

Qui a Patre procedit, loquens de Spiritu sancto, et tamen ipsi subiungit⁶: omnia, quae Pater habet, mea sunt: et ideo argumentum non valeat.

6. Ad illud quod obiciuntur de Conciliis, dicendum, quod nec in Conciliis illis sunt omnia instituta, quae spectant ad mores, nec etiam omnia dicta, quae ad fidem pertinent; sicut in Symbolo, quod cantatur in missa, nihil dicunt de descensu ad inferos. Sed nunquid⁷ latuit sanctos Patres processio Spiritus sancti a Filio? et si non latuit, quare non dixerunt? Credo quod non latuit, sicut patet per antiquos Graecos, quorum Magister adducit auctoritatem in litera⁸; sed tamen non fuit expressum, quia non erat opus. Nullus enim negabat nec negare volebat. Sed haereticis multa, quae erant implicita fidei nostrae, sua impunitate compulerunt explicare; et sic patet illud.

7. 8. Ad illud quod obiciuntur de auctoritate Dionysii et Gregorii, dicendum, quod non est omnimoda similitudo, sed maior dissimilitudo. Attenditur autem similitudo in hoc; scilicet quantum ad plenitudinem fontalitatis in Patre et in divisione⁹ personarum emanantium ab eo, et in receptione influentiae in creatura; non tamen est omnimoda similitudo quantum ad modum emanandi; et sic patet illud.

9. Ad illud quod obiciuntur de Damasceno, dicendum, quod non est in ista parte ei assentiendum, sicut enim intellexi, ipse fuit in tempore, quando orta est contentio. Unde non est in hoc sustinendus, quia simpliciter fuit Graecus, tamen ipse caute loquitur. Unde non dicit, quod Spiritus non sit a Filio, sed dicit, non dicimus a Filio, quia Graeci non confitebantur, nec tamen negabant; sed modo eorum maledicta progenies addidit ad paternam dementiam et dicit, quod non procedit a Filio nisi temporaliter. Et ideo tanquam haereticos et schismaticos eos damnat Romana Ecclesia.

¹ Quomodo ista similitudo intelligenda sit, apte explicat S. Anselmus, de Process. Spir. sancti, c. 17: Constat quia una eademque aqua est, quae et fons et rivus et lacus dicuntur, non tres aquæ, quamvis tres sint, fons, rivus et lacus. Discernamus itaque inter fontem, rivum, et lacum, et videamus quid singulae hæc, cum tri sint, in una intelligentiæ aqua. In fonte quidem aqua de abyso ascendens ebullit; in rivo de fonte descendens fluit; in lacu colligitur et manet. Per fontem ergo intelligitur aqua de abyso ebulliens; per rivum, quia de fonte fluit; per lacum, quia simul ibi coadunatur. Videntur autem quia rivus non est de hoc, unde aqua fons dicuntur, sed de hoc, quod est, id est de aqua; nec lacus est de hoc, unde aqua dicuntur fons aut rivus, sed de ipsa aqua, quae una et eadem est in fonte et rivo. Non ergo de hoc, unde differunt fons et rivus, sed de hoc, in quo unum sunt, lacus existit. Si ergo non magis fons est hoc, unde lacus est quam rivus, nequit intelligi lacus magis esse de fonte quam de rivo. Sic itaque, cum dicunt Deus Pater aut Filius aut Spiritus sanctus, una in tribus intelligitur essentia et unus Deus... sed in Patre intelligitur

gignens, in Filio genitus, et in Spiritu sancto singulari quodam et ineffabiliter modo procedens.

² Fide mss. et ed. 1 pro ideo substitutum *exterioris* scil. verbum, deinde supple: processione divinae; cod. R non enim est simile de interiori et exteriori. (exteriori); cod. Z post *exterioris* addit. *et interioris*.

³ Plurimi mss. et ed. 1 refragantibus, Vat. *quamquam*.

⁴ Vat. contra mss. et ed. 1 *Sed istud*.

⁵ Quaest. seq.

⁶ Vers. 16.

⁷ Ibid. c. 16, 15, in quo textu Vulgata loco *quae* habet *quaecumque*.

⁸ Lectio plurium codd. ut HIL O ee ff et ed. 1, in qua nunquid loco *nunquam* ponitur, a nobis electa est, quia subnexis magis correspondet.

⁹ Cap. 2. — Paulo ante Vat. corrupte et praeter fidem antiquiorum mss. et ed. 1 post *sicut* omittit *patet*.

¹⁰ Cod. Y in distinctione, quae lectio explicat, quo sensu vocabulum *divisione* sumendum sit.

SCHOLION.

I. Haec conclusio, quam schismati Gracci relictum, habetur in Symbolo Concilii XI. Toletani (a. 675) et definita est ut articulus fidis decretis plurimorum Conciliorum, scilicet Barensis (1098), Lugdunensis II. et Florentini in decreto unionis. Ceterum etiam formula apud Graecos usitata, scilicet Patrem per Filium spirare Spiritum sanctum, a Concilio Florentino (Decret. unionis) approbata et in hoc sensu explicata est: « ut per hoc significetur, Filium quoque esse secundum Graecos quidem causum, secundum Latinos vero principium substantiae Spiritus sancti, sicut et Patrem. Et quoniam omnia, quae Patris sunt, ipse Pater unigenitus Filius suo gignendo dedit, praeter esse Patrem, hoc ipsum, quod Spiritus sanctus procedit ex Filiis, ipse Filius a Patre aeternalter babet, a qua aeternaliter etiam genus est ».

II. S. Doctor (in corp. ante med.) dicit, quod « Latinis manifesta revelatione edociti sint »; hoc tamen non est intelligendum de aliqua nova revelatione, quae aliquid addat ad depositum fidei, sed uti patet ex contextu, de charismate veritatis, quo recte expostum est depositum fidei, in quo saltem implicate hog dogma iam erat revelatione.

III. Respectu ad solut. ad 3. dicit Dionys. Carth. (hic q. 1. in fine): « Distinctionem quoque Alexandri, in principio responsionis ad quaestione hanc positam, dictum Bonaventura nunc ex-sufflandam, affirmans, Spiritum sanctum eodem modo procedere a Patre et Filio, quemadmodum a duobus lignis una pro-greditur flamma ». Errat autem doctissimus et sanctissimus vir. S. Bonav. enim non exsufflat illam distinctionem *in se*, sed tantum *usum eius*, quem nonnulli fecerunt putantes, alter procedere Spiritum sanctum a Patre, alter a Filiis. Seraphicum Doctorem plene consenserit suo magistro, probat locus sequens Alexandri (S. p. I. q. 43. m. 4.), quem eo libentius hic describimus, quia in edd. gravi errore laborat. Desunt enim in eis verba italicis litteris a nobis distincta: *quia ex eo sequeatur, quod procederet a Filio*, et immediate post edd. habent *inconveniens* loco *conveniens*. Hac lectione sensus omnino perturbatur. Corrinxus hunc errorum ex cod. ms. biblioth. nation. Florentiae, in fol. membr., saec. XIV., sig. I. fol. 9, fol. 75. recto; est ibi q. 15. m. 42. a. 5.

« Dicendum, quod procedere dicuntur dupliciter: uno modo dicunt procedere in motu locali, qui motus est ab aliquo in aliquid. Alio modo dicunt procedere in exitu causati a causa vel motus a movente. Secundum primum modum procedere requirit duplimum terminum: *a quo et in quem*. Secundum modum secundum non requirit nisi unum, scilicet *a quo*. Unde et secundum hos duos modos potest transsumi ad processionem Spiritus sancti verbum procedendi. Graeci vero verbum procedendi

transulerunt a motu locali; unde processionem Spiritus sancti aeternam intellexerunt ab aliquo in aliquem; et ideo secundum hunc modum non concederent, quod procederet Spiritus sanctus a Filio, *quia ex eo sequeatur, quod procederet a Filio* in Patrem, quod non est conveniens (edd. inconveniens), cum in ipso Patre sit ratio primi principii, et nihil habeat Pater a Filio. Si autem diceretur, quod procederet a Filio in Patrem, videretur Pater aliquid habere a Filio. Sed concesserunt, quod procedat in Filium, in quo ostenditur, quod est amor Patris ad Filium, et etiam insinuator, quod Filius habet esse a Patre. Latini vero transsumunt verbum procedendi ab exitu sive processu causati a causa. Unde dicunt, quod procedere est ab aliquo exire, quamvis non in aliquem, secundum quod dicitur a mente et notitia procedere amor, quamvis non intelligatur, in aliquid. Et secundum hunc modum dicunt Latini, quod Spiritus sanctus procedit a Patre et Filiis, quia exit ab utroque, velut amor a notitia et mente. »

IV. S. Ioannes Damascenus, cuius doctrinam S. Bonav. (hic ad ultim.) assertit non esse in hac re sustinendam, etiam a S. Thom. (S. I. q. 36. a. 2. ad 3.) erroris accusatur; additur autem, quod a nonnullis excusetur. Sed iam Scot. (hic q. 4.) illum S. Doctorem melius explicit eiusque orthodoxyam in hac re vindicat, quod nunc a theologis communiter est receptum.

V. Argumentum 4. in fundam., quod, negata processione Spiritus sancti a Filio, etiam distinctio utriusque debet negari, a plurimis theologis approbatur, ut ab Alex. Hal., B. Albert., S. Thom., Petr. a Tar., Durand. et fere communiter a sequentibus theologiis extra scholam Scotti. Tamen contrarium docent Henr. Gand. (Quodl. 5. q. 9.), Scot. (hic q. unic., et Report., hic q. 2.), Dionys. Carth. (hic q. 2.); sed Richard. a Med. (hic q. 2.) haeret aneps. Celebris est de hac re controversia inter scholam Scottistam et Thomisticam aliosque theologos. De argumentis Scottistarum vides Claud. Frassenium (Scotus academicus, tom. 3. tract. 3. disp. 3. a. 3. q. 2.), Ioh. de Rada (l. contriv. 15.), et Franc. Macedo (Collationes doctrinae S. Thom. et Scot., coll. 6. diff. 4.).

VI. Quoad conclusionem: cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 43. m. 4. et q. 46. m. 5. — Scot., hic q. unic.; et Report. hic q. 4. — S. Thom., hic q. 4. a. 1.; S. I. q. 36. a. 2; S. c. Gent. IV. c. 24. 25; Opusc. 6. contra Errores Graecorum. — B. Albert., hic a. 6; S. p. I. tr. 7. q. 31. m. 4. 2. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 4. — Richard. a Med., hic q. 4. 2. — Egid. R., hic 4. princ. q. 4. — Henr. Gand., S. a. 54. q. 6. — Durand., hic q. 4. — Dionys. Carth., hic q. 4. — Biel., hic q. 4. 2.

QUAESTIO II.

Utrum Spiritus sanctus procedat a Patre et Filiis tanquam ab uno principio.

Secundo quaeritur, utrum Spiritus sanctus procedat a Patre et Filiis, in quantum sunt unum, aut in quantum differentes.

1. Et quod in quantum unum, videtur per *fundamenta*: selignum in libro de Processione Spiritus sancti¹:

« Nullus intellectus capit, Spiritum sanctum esse Patrem et Filii, secundum quod alter est Pater, alter Filius, sed secundum quod uterque est idem Deus ».

2. Item, *ratione* ostenditur sic: unitas effectus est ab unitate actus, et unitas actus ab unitate potentiae

vel subiecti; ergo cum una sit persona producta a Patre et Filio, ergo per unum actum producitur et per unam potentiam: ergo spirant, in quantum sunt unum.

3. Item, quod est a duobus in quantum duo, aut est insufficienter a quolibet, aut ab altero superflue; sed Spiritus sanctus a nulla persona est insufficienter nec superflue, quia neutrum convenient naturae perfectae: ergo etc.

4. Item, quod est a duobus in quantum duo, est compositum, si consubstantialiter² est ab illis; ergo

¹ Cap. 21: Nullus sensus capit, Spiritum sanctum esse Spiritum Patris aut Filii... uterque unus idemque Deus est.

² Plurimi codd. cum ed. 4 *consubstantialiter* loco *substanti*litter. In proxime sequenti propositione exhibemus lectionem,

si a duobus in quantum duo procedit unus, oportet quod illud unum habeat differentiam; sed Spiritus sanctus non est compositus: ergo etc.

5. Item, nihil unum procedit a duobus consumilibus¹ in natura in quantum duo, nisi alter sit sicut principium activum, alter sicut principium passivum, sive alter ut pater, alter ut mater; sed hoc non est in divinis: ergo etc.

CONTRA: 1. Qui procedit a duobus, ita quod ab uno principiali quan ab alio, procedit² in quantum sunt duo; sed Spiritus sanctus principaliter procedit a Patre, sicut dicit Augustinus et habetur in sequenti distinctione³: ergo etc.

2. Item, qui procedit a duobus in quantum sunt distincti, procedit a duobus in quantum sunt duo; sed nexus non est nisi distinctorum: ergo qui procedit ut nexus, procedit ab eis ut a distinctis, et ita ut a differentiis.

3. Item, ab unitate subjecti est unitas actus, et a pluralitate subiectorum pluralitas actuum⁴; sed Pater et Filius sunt duo: ergo spirant duplice spiratione: ergo spiratur Spiritus sanctus ab eis, in quantum sunt duo: ergo etc.

4. Item, si spirant Spiritum sanctum in quantum sunt unum, aut⁵ in quantum sunt unum in *substantia*, aut in *notione*, aut in *persona*. Si in quantum sunt unum in *substantia*: ergo cum Spiritus sanctus sit idem in *substantia*, Spiritus sanctus procedit a se. Si in quantum sunt idem in *notione*; hoc nihil est, quia non ideo spirant, quia sunt spiratores, sed e converso. Nec in quantum sunt unum in *persona*, quia in *persona* non uniuntur.

CONCLUSIO.

Spiritus sanctus procedit a Patre et a Filio, non quatenus sunt distinctae personae, sed quatenus in eis est una fecunditas voluntatis sive una spiratio activa.

RESPONDEO: Dicendum, quod Spiritus sanctus pro-

Conclusio.

cedit a Patre et Filio, in quantum sunt unum in fecunditate voluntatis. Una autem est in Patre et Filio voluntas, quia Pater et Filius sunt una substantia; si ergo est in eis voluntatis fecunditas, una est fecunditas in eis. Voluntas autem fecunditas est in

Ratio ev-

pliatur.

Patre et in Filio, quia eterque⁶ Deus improcessibilis. Sicut enim superior dictum fuit de numero personarum⁷ et infra melius patet⁸, cum agetur de innascibilitate, quae idem est in Patre quod primitas; cum primum et principium sint idem⁹; ratio primitatis est ratio principiandi, sive fecunditatis. Quoniam igitur Pater prior est omni emanatione, scilicet processione et generatione, quia nec generatur nec procedit, hinc est, quod utroque modo est principium. Quia vero Filius prior est emanatione processionis, non generationis — quia generatur, tamen est inspirabilis — hinc est, quod est principium spirandi, non generandi. Quia vero Spiritus sanctus neutro modo se habet, neutro modo est principium. Inde est igitur, quod quamvis Spiritus sanctus a duobus procedat, quia tamen procedit non ut sunt differentes, sed ut est in eis una fecunditas voluntatis, quod¹⁰ Spiritus sanctus procedit ab eis, in quantum sunt unum.

1. Ad illud quod obiciuntur, quod principaliter

Solutio op-

positorum.

quae in pluribus tantum codicibus ut AHPQW etc. inveniuntur. Maior quidem pars codd. cum ed. I legit *procedit unus* loco *procedit unum*, quod habet Vat., sed in reliquis convenit cum Vat. ponendo *quia* loco *ergo si et praemittente* particulas et *ita* verbo *oporet*. Insipienti tamen patet, in hac propositione non contineri rationem maioris, etiam cum cod. T legatur *quia a duobus in quantum duo non procedit unus*; unde in ipsa continetur applicatio maioris ad aliquod speciale, quod et satis clare indicatur per terminum *unus*, scil. persona Spiritus sancti, quae tanquam quid unum habere deberet in se compositionem seu differentiationem. Aliqui codd. ut HIL bb ee bene post *habeat addunt in se*.

¹ Ex mss. et ed. I substituimus *consumilibus* pro *similibus*.
² In cod. O additur *ab eis*.

³ Vide ibid. III. Magistri, c. 2. et q. 2.

⁴ Supplevimus ex cod. T et a *pluralitate subiectorum plurimalitatem actuum*, quia et contextus ea verba requirit, et in principio solutionis huius obiectionis ipsa explicite recitat. — Ratio haec fundatur in illo axiome: actus sunt suppositorum; ergo duorum suppositorum non est unica actio.

⁵ Cod. W non male addit *ergo*.

⁶ Cod. Y addit *est*; cod. Z vero habet *est* loco *Deus*.

⁷ Dist. 2. q. 2. et 4.

⁸ Dist. 28. per totam.

⁹ Aristot., I. Posteriorum, c. 2.: Idem enim dico primum et principium. — Vat., variata constructione, praeter fidem mss. et ed. I *et primum et principium sunt idem, et ratio*, sed minus distincte, quae et paulo infra cum cod. ec., antiquioribus autem codd. et ed. I refragantibus, post *prior est* perpetram adiungit *in* *in*.

¹⁰ Auctoritate plurimorum mss. exponimus *patet*, quod Vat. minus apte praefigit verbo *quod*; ed. I loco *patet* habet *hinc est*. — Consentit Augustinus, V. de Trin. c. 44. n. 45: Si ergo et quod datur principium habet cum a quo datur... fatendum est, Patrem et Filium principium esse Spiritus sancti, non duo principia; sed sicut Pater et Filius unus Deus, et ad creaturam relative unus Creator et unus Dominus, sic relative ad Spiritum sanctum unum principium etc.

procedit a Patre; dicendum, quod principaliter potest dici dupliciter: aut respectu secundarii; et sic importat ordinem prioris et posterioris, et sic ponit diversitatem, et hoc modo non accipitur hic; alio modo prout principitalitas dicit quandam auctoritatem, sicut Pater dicitur operari per Filium. Unde unaquaque¹ creatura producitur a Patre per Filium, in quantum sunt unum; et sic intelligendum est in proposito.

2. Ad illud quod obicitur, quod nexus procedit a pluribus etc.; dicendum, quod ratio nexus incipit a distinctione et tendit sive perducit² in unitatem: unde ultima et completa ratio est unitas. Licit ergo nexus sit duorum et a duobus, si est perfectus nexus, est ab eis in quantum sunt unum, non in quantum sunt plures³.

3. Ad illud quod obicitur, quod ab unitate subiecti est unitas actus et a pluralitate plurilitatis; dicendum, quod istud non habet instantiam secundum modum loquendi, quia si duo sunt termini copulati, actus numeratus debet eis⁴ reddi; sed secundum rem distinguendum est, quia subiectum dicitur dupliciter: aut *per se* et *primo*, aut *non primo*; et illud verum est de subiecto *per se* et *primo*, non *de alio*; et sic accipiendo, Pater et Filius non sunt unum principium, seu⁵ primum subiectum spiratio, quia non spirant secundum quod Pater et Filius, sed secundum quod in eis est una secunditas voluntatis, et ita in quantum unum.

Alio solutio. — Vel alter dicendum, quod est loci de actu, ut est actus vel⁶ origo, et de actu, ut est accidentis. Si loquamus de actu, ut est *accidens*, de necessitate numeratur ad numerum subiecti, quia non est unum accidentis in duabus subiectis. Si autem loquamur de actu, ut est *actus*⁷, sic comparatur ad subiectum ut ad principium, et sic non numeratur ad numerum subiecti secundum quod subiectum, sed secundum quod principium. Quoniam igitur in divinis spiratio non est accidentis, sed productio vel relatio;

ideo sequitur unitatem subiecti, ut est principium, quia⁸ Pater et Filius, quamvis duae sint personae, tamen sunt principium unum, quia per eandem virtutem spirant: ideo actus non numeratur in illis, id est spiratio una spiratio, quamvis sint duo.

4. Ad illud quod queritur ultimo, aut in quantum unum in substantia etc.; dicendum, quod in quantum unum in fecunditate voluntatis, prout illa voluntas tracta est ad notionem per *fecunditatem*, quae fecunditas est ratione *primitatis*, quae primitas significatur per hoc quod est *improcessibilis*. Et hoc est quod dicit Anselmus, quod Pater et Filius spirant, secundum quod uteatur est *idem Deus*, non secundum quod *Deus simpliciter*, sed secundum quod Deus in utroque; hoc est considerare voluntatem in personis.

Si ergo queras, utrum in quantum unum in *Duplex se-
substantia*, aut *notione*, aut *persona*; dicendum, *notio-*
*latio qua-
dantis inci-*
dentis.

quod responderi potest dupliciter, secundum duas opiniones prius positas de potentia generandi, distinctione septima⁹; quod quidam dicunt, quod potentia generandi non differt a generatione sive paternitate nisi modo loquendi, et ita dicit notionem, scilicet personalis proprietatem, ut generatio, licet alio modo. Similiter isti dicunt, quod fecunditas voluntatis sive vis spirativa dicit eandem notionem quam spiratio, licet alio modo, quia vis spirativa dicit ut in ratione aptitudinis, sed spiratio¹⁰ in ratione actus; et ita secundum hos in quantum sunt unum notio. Alii dicunt, quod sicut potentia generandi dicit naturam in persona, ita essentiam personaliter, sic vis spirativa voluntatem dicit, ut voluntas est in personis, in quibus est secunda¹¹; et ita Pater et Filius spirant in quantum unum in essentia sive natura sive voluntate, ut dicatur proprius¹², voluntate considerata in personis. Quaelibet harum positionum mihi videtur satis probabilis.

S C H O L I O N.

1. Pro intelligentia huius quaestionis notandum, quod Pater et Filius convenient in aliqua re notionali scilicet spiratio activa, in qua Spiritus sanctus non convenit cum eis; unde ipsa ad relationem aliquo modo spectare debet, cum constet, in essen-

tia tres personas omnino convenire. Ad eandem quaestionem accuratus explicandam S. Doctor reddit infra d. 29. a. 2. q. 1. 2.

II. In solut. ad 4. recurrat S. Doctor ad ea quae supra d.

¹ Praferimus lectionem plurim mss. ut F G H P Q *unaquaque que loco una*.

quia tres personas omnino convenire. Ad eandem quaestionem accuratus explicandam S. Doctor reddit infra d. 29. a. 2. q. 1. 2.

² Ita plures codd. ut A D E G H I P Q R T etc. Vat. procedit, sed minus bene; alii cum ed. I falso produxit. Mox cod. Z post *ratio addit eius*.

⁶ Ed. 4 *sive*.

⁷ Vat. praeferit fidem mss. et ed. 4 addit *vel origo*.

³ Vide d. 10. a. 2. q. 2. ad 3. — Richard. a Med., hic q. 3. candem objectionem ita solvit: Dico, quod istud argumentum non plus concludit, nisi quod procedit a pluribus; et hoc est verum. Ab eis tamen procedit in quantum in potentia spirativa sunt unum.

⁸ Quae. 1. — Fide mss. et edd. 1, 2, 3, 6 supplevimus verba *distinctio septima*; quod quidam dicunt, quod, loco quorum Vat. *quin ipsa*, quae et paulo infra, post nisi, multis mss. ut A F G I P Q S T V W X etc. obseruantibus, addit in.

⁴ Vat. et loco *nis*, castigatur ope plurimorum mss. et edd. 1, 2, 3, loco cuius cod. X habet *sic*. Exemplum accipe in hoc: Petrus et Paulus currunt; ubi actus currendi redditur in plurali utrique subiecto.

¹⁰ Cod. V repetit hic ut.

¹¹ Aliqui codd. ut H I Z *fecunditas*.

⁵ Codd. inter se non convenient; multi cum ed. 1 omit-

¹² Pauci codd. ut F M X perperam *prius*. Mox ex antiquis mss. et ed. 1 substituimus *harum loco illarum*.

7. q. 1. de duplice opinione circa potentiam generandi dixit; cfr. ibi Scholion, et infra d. 27. p. l. q. 2, et d. 28. per totam. Sibi constans Seraphicus, qui ibi utramque opinionem probabilem declaravit, etiam hoc loco secundum utramque positionem respondit.

Il. Conclusio est, quod Pater et Filius producent Spiritum sanctum, quatenus sunt unum in fecunditate voluntatis. Evidens enim est, quod non possint spirare, quatenus sunt unum in essentia, quia in essentia etiam cum Spiritu sancto unum sunt, quod personam vero sunt duo, non unum; ergo producent Spiritum sanctum, quatenus sunt unum in notione i.e. in spiratione activa.

IV. Cfr. infra d. 29. a. 2. q. 1. 2. — Alex. Hal., S. p. l. q. 70. m. 3. a. 3. seqq. — Scot., l. Sent. d. 12. q. 4; et Report. d. 12. q. 1. 2. — S. Thom., hic q. 1. a. 2. seqq.; S. l. q. 3. a. 4; S. c. Gent. IV. c. 25. — B. Albert., hic a. 3. q. 5; S. p. l. tr. 7. q. 31. m. 3. q. 4. incident. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 2. seq. — Richard. a Med., hic q. 3. seq. — Agid. R., hic 2. princ. q. 1. et 2. — Henr. Gand., S. a. 54. q. 6. n. 50. seqq. — Durand., hic q. 3. — Dionys. Carth., hic q. 3. 4. — Biel., l. Sent. d. 12. q. 1. 2.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram et primo de hoc quod dicit: *In principalibus Conciliis, quae apud eos celebrata sunt. Quaeritur ergo, quae sunt illa quatuor principalia Concilia?*

RESPONDEO: Et dicendum, quod fuerunt quatuor principalia¹ Concilia Apostolorum in Ecclesia primitiva, ut dicit quaedam Glossa super Actus². Primum fuit ad electionem Matthiae, Actuum primo³; secundum ad electionem septem diaconorum, Actuum sexto⁴; tertium fuit ad non imponendas legalia gentibus, Actuum decimo quinto⁵; quartum ad tolerandum legalia ad tempus, Actuum vigesimo primo⁶.

Concilia vero Patrum principalia apud Graecos similiter fuerunt quatuor, scilicet Nicaeum, Ephesinum, Chalcedonense et Constantinopolitanum.

Ratio excommunicationis.

DUB. II.

Item quaeritur de expositione illa, quam ponit Magister super illud: *Qui aliud docuerit vel aliter praedicatorum etc.; et exponit: id est, contrarium docuerit vel contrario modo etc.; quia non videtur ista exposicio probabilis, eo quod ille qui contradicit articolis, excommunicatus est ipso iure: ergo non oportebat pro contrario dare sententiam: ergo videtur, quod pro diverso tulerunt sententiam. Praeterea, unde venit ista exposicio? Pro Deo!*⁷ quare non dixerunt: quisquis contradixerit?

RESPONDEO: Dicendum, quod sicut dicit Ansel-

mus⁸: Omnis veritas sacrae Scripturae potest dici, quea sacrae Scripturae non contradicit, propter suam generalitatem et dignitatem; et ideo praedicta exposicio habet hic locum. Nec fuit inconveniens exprimere excommunicationem haereticorum, quia sancti Patres in Conciliis ordinabant quae iuris erant, et propterea⁹ ad terrorum est dictum; et maluerunt dicere *aliud*, quamvis intellexerint *contrarium*, ut magis compescerent ora praesumptuosorum, ne adiunverent novitates in fide. Secundum veritatem antem excommunicationis sententia non se extendit nisi ad contradicentes; quia non fuit eorum intentio, praedocendi viam ad explanationem fidei faciendam maiorem, si Deus alios magis illuminaret; et si hoc dixissent, constat quod non bene moti fuissent, et sententia eorum merito abolenda esset¹⁰.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit, *quod non est aliud Spiritum sanctum esse Filii quam esse a Filio*. Sed contra: aliud est dicere *cappa Socratis* quam *cappa facta a Socrate*: ergo similiter videtur in proposito; aut si non, quaeritur ratio¹¹.

Et dicendum, quod genitivus, quamvis denominetur ab habitudine *principii*, tamen *aliam* habitudinem importat, immo *alias*¹², ut *possessionis*; sed cum in divinis non cadat diversitas nec habitudine nisi originis, ratione materiae in divinis determinatur ad Genitivi significatio in habitudinem *principii*; et ideo in Deo idem est dicere *Spiritus Filii*, quod *Spiritus procedit a Filio*.

in divinis.

¹ Ex vetustioribus mss. et ed. 4 supplevimus *principalia*.

² Cap. 21, 21. Vide apud Lyranum.

³ Vers. 15, seqq.

⁴ Vers. 2, seqq.

⁵ Vers. 6, seqq.

⁶ Vers. 18, seqq. — Paulo ante ed. 4 *toleranda* loco *tolerandum*.

⁷ Vat. praeter fidem mss. et ed. 4 pro hac interiectione ponit et queritur.

⁸ Liber de Conc. praesc. Dei cum libr. arb. q. 3. c. 6: Quoniam ipsa (S. Scriptura), sicut nulli adversarii veritati, ita nulli faveat falsitatem, hoc ipso quia non negat, quod ratione dicitur eius auctoritate suscipitur. — Et paulo post: Sic itaque sacra Scriptura omnis veritatis, quam ratio colligit, auctoritatem continet, cum illam aut aperite affirmat aut nullatenus negat.

S. Bonav. — Tom. I.

⁹ Vat. contra multis cod. ut AFGHITXZ etc. et ed. 4 *praeterea*, sed minus bene, quia verba *quae iuris erant* haec significant decretum ad disciplinam spectans, non stricte ad fidem. Vat. et paulo infra *intellexerunt* loco *intellecerint*. Mox aliqui cod. ut VWX *praesumptuosa* pro *praesumptuosorum*.

¹⁰ S. Doctor loquitur tantum hypothetice et praecise de prohibitions explanations, quatenus est res *disciplinaris*; minime autem supponit — quod innuit nota marginalia in Vaticana ed. — decreta Concili vere generalis in *rebus fidei* esse reformabilia.

¹¹ Unus alterve cod. ut V bb *quare non loco quaeritur ratio*.

¹² In Vat. desunt verba *immō alias*, quae tamen habentur in mss. et ed. 4.

Praeterea, alia est ratio, quia *Spiritus*, secundum quod est nomen *absolutum*, sicut hoc nomen *Deus*, non habet proprie construi eum genitivo, quia tunc idem esset dicere *Spiritus Filii* quod *Deus Filii*: ergo operiet, quod accipiatur *Spiritus*, secundum quod dicitur a *spiratione*; et sic est nomen importans originem: ergo sicut sequitur: *Filius Patris*, ergo *Filius* qui est a *Patre*, et ita est dicere *Spiritus Filii*, id est, *Spiritus* qui est a *Filio*.

DUB. IV.

Hem quaeritur de hoc quod dicit: *Non sine me et sine meo et Patris arbitrio* etc. Videtur male dicere, quia qui habet arbitrium super aliquem habet dominium super illum¹: ergo videtur secundum hoc, quod *Spiritus sanctus* sit inferior *Filio*. *Si tu dicas*, quod arbitrium dicat voluntatem; hoc ni-

hil est, quia² similiter cum una voluntas sit trium, similiter *Filius* non loquitur sine arbitrio *Spiritus sancti*, et *Pater* similiter; quod non dicitur proprie.

RESPONDEO: Dicendum, quod *Spiritus sanctus* est *Patri* et *Filio* consubstantialis, ita quod a *Patre* et *Filio* procedit; *operatio* ergo *Spiritus sancti communis* est *Patri* et *Filio*, et similiter acque habet esse³ a *Patre* et *Filio*; ita quod non est dicere, quod habeat locutionem propriam, nec quod habeat locutionem a se; et haec duo voluit excludere Dominus cum dixit: *Non loquetur a semetipso*⁴, ut excludatur ratio propria et ratio primi principii. Et hoc exponens Didymus contra proprium dicit: *Non sine me, contra rationem primi principii dicit: Sine meo et Patris arbitrio; et arbitrium non importat dominium vel causitudinem, sed solum auctoritatem in Patre et Filiō respectu Spiritus sancti vel eius operationis.*

DISTINCTIO XII.

CAP. I.

Utrum Spiritus sanctus prius vel plenius procedat a Patre quam a Filiō.

Item quaeritur, cum *Spiritus sanctus* procedat a *Patre* et⁵ *Filio*, utrum prius vel magis processerit a *Patre* quam a *Filio*; quod nittitur haereticus ostendere ita dicens: si processit *Spiritus sanctus* a *Patre*, processit utique aut nato iam *Filio*, ante non nato *Filio*. Si vero iam nato *Filio* processit, ante natus est *Filius*, quam processerit *Spiritus sanctus*: praecessit igitur nativitas *Fili* processionem *Spiritus sancti*. Si autem processit a *Patre* non genito *Filio*, ante processit, quam *Filius* genitus fuerit.

His et huiusmodi quæstiōnibus magis laboriosis quam fructuosis respondet Augustinus in decimo quinto libro de Trinitate⁶ dicens: «In illa summa Trinitate, quae Deus est, intervalla temporum nulla sunt, per quae possit ostendi aut saltem requiri, utrum prius de *Patre* natus sit *Filius*, et postea de ambobus processerit *Spiritus sanctus*». «Nunquid ergo possumus quædere, utrum iam processerat de *Patre* *Spiritus sanctus*, quando natus est *Filius*, an nondum processerat et, illo nato, de utroque processit? Non possunt prorsus ista ibi querari, ubi nihil ex tempore inchoatur, ut consequenti⁷ perficiatur in tempore. Ideo qui potest intelligere sine tempore generationem *Fili* de *Patre*, intelligat sine tempore processionem *Spiritus sancti*

de utroque». Ecce his verbis absoluta est quæstio illa, qua quærebatur, utrum prius processerit *Spiritus sanctus* a *Patre* quam a *Filio*.

CAP. II.

Quod Spiritus sanctus principalipter et proprie dicitur procedere a Patre.

Nunc tractandum est quod secundo quærebatur, scilicet an plenius vel⁸ magis procedat *Spiritus sanctus* a *Patre* quam a *Filio*. Ad quod dicimus, quia sicut non ante procedit a *Patre* quam a *Filio*, ita non magis vel plenius procedit a *Patre* quam a *Filio*. Augustinus tamen in decimo quinto libro de Trinitate⁹ dicit, quod *Spiritus sanctus* principalipter procedit de *Patre*. «Non frustra, inquit, in hac Trinitate non dicitur Verbum Dei nisi *Filius*, nec *Domini* Dei nisi *Spiritus sanctus*, nec de quo genitum est Verbum, et de quo procedit principalipter *Spiritus sanctus*, nisi *Deus Pater*». Ecce audistis, quia *Spiritus sanctus* principalipter procedit a *Patre*. Sed ne te hoc turbaret, ipse continuo ex quo sensu dixerit apert, subdicens¹⁰: «Ideo addidi principalipter, quia et de *Filio* *Spiritus sanctus* procedere reperitur, sed hoc quoque illi *Pater* dedit, non iam existenti et nondum habenti. Sed quidquid unigenito Verbo dedit, gignendo dedit. Sic ergo eum genuit, ut etiam de illo *Domino* commune procederet, et *Spiritus sanctus* *Spiritus* esset amborum». Ecce exposuit ipsem,

¹ Vat. cum cod. cc *illud*, et paulo ante *aliquid* loco *all quem*, sed obest auctoritas antiquorum codd. et ed. 4.

² Cod. Z cum ed. 4 addit *tunc*.

³ In cod. bb additur et *logia*.

⁴ Ioan. 16, 43.

⁵ Ex antiquis mss. et ed. 4 substitutum vel loco *sive*.

NOTAE AD LIBER. SENTENTIARUM.

¹ Solummodo edd. omnes repent hic a. Infra post *Spiritus sanctus* codd. B C D E legunt *de loco a.*

² Cap. 26. n. 45; sequens locus ibid. n. 47. — Contra no-

stros codd. et textum Augustini omnes edd. in primo loco possit ostendi pro possit ostendi.

³ Edd: præter 4 ponunt ex *consequenti*; sed delendum ex auctoritate omnium codd. et textus Augustini. Paulus supra nonnulli codd. bis ponunt *processerit* pro *processerat*.

⁴ Vat. cum paucis edd. aut. In principio propositionis post tractandum est cod. D adiicit de eo.

⁵ Cap. 47. n. 29.

⁶ Vat. cum nonnullis edd. dicens, et paulo ante, post *sensu* addit *hoc*.

quomodo Spiritus principaliter procedat a Patre, non quia prius vel magis procedat a Patre quam a Filio, sed quia, cum procedat a Filio, hoc ipsum habet Filius a Patre.

Ex eodem sensu dicitur etiam proprie procedere de Patre. Unde Hieronymus in expositione catholicæ fidei Niceniorum Symboli¹ ait: «Credimus in Spiritum sanctum, qui de Patre procedit proprie». Item: «Spiritum sanctum verum Deum invenimus in Scriptura, et de Patre proprie esse». Et item: «De Patre Filius, et Spiritus sanctus² proprie et vere de Patre procedit». Eece aperte dicit, Spiritum sanctum proprie esse de Patre et proprie procedere a Patre. Quod non ita est intelligendum, tanquam prius vel plenius a Patre procedat quam a Filio, sed quia hoc habet Pater a se, non ab alio, ut de ipso sit et procedat Spiritus sanctus; Filius autem non a se, sed a Patre hoc habet, ut de ipso³ sit et procedat Spiritus sanctus.

Forte etiam iuxta hanc intelligentiam dicitur Spiritus sanctus⁴ mitti per Filium et a Patre esse per Filium. Unde Hilarius ad Deum Patrem de Spiritu sancto et Filio loquens in duodecimo libro de Trinitate⁵ ait: «In sancto Spiritu tuo ex te profecto et per eum missus». Item: «Ante tempora Unigenitus tuus ex te natu manet, ita quod ex te per eum Spiritus sanctus tuus est; quod etsi sensu non percipiam, tamen teneo conscientia. In spiritualibus enim rebus tuis habes sum». Item in eodem: «Conserua hanc, oro, fidei meae religionem, ut quod in regeneratione meae Symbolo professus sum, semper obincane: Patrem scilicet te⁶ et Filium tuum una tecum adorem; sanctum Spiritum tuum, qui ex te per Unigenitus tuum est, promere». Eece aperte dicit, Spiritum sanctum a Patre per Filium et mitti et esse; quod non est intelligendum, quasi a Patre per Filium minorem mittatur vel sit, sed quia ex Patre et Filio est et mittitur ab ulroque. Sed hoc ipsum habet Filius a Patre,

ut ab ipso et sit⁷ et mittatur Spiritus sanctus. Hoe ergo voluit significare Hilarius, distinctionem faciens in locutione, ut ostenderet in Patre esse auctoritatem. Inde est etiam, quod Veritas ostendens, Patrem esse auctorem processionis, qua procedit Spiritus sanctus a Filio, dixit in Evangelio⁸: *De Patre procedit*, cum de Patre et Filio procedat Spiritus sanctus. Unde Augustinus in decimo quinto libro de Trinitate⁹: «Si de Patre et Filio procedit Spiritus sanctus, cur Filius dixit: *De Patre procedit?* Cur putas, nisi quia solet ad eum referre etiam quod ipsius est, de quo et ipse est, sicut ait¹⁰: *Mea doctrina non est mea, sed eius, qui misit me*? Si ergo hic intelligitur eius doctrina, quam tamen non dixit suam, sed Patris, quanto magis illie intelligendum est Spiritus sanctus de ipso procedere, ubi sic ait: *De Patre procedit*, ut non dicere: *De me non procedit*. A quo autem habet Filius, ut sit Deus — est enim Deus de Deo — ab illo utique habet, ut etiam de illo procedat Spiritus sanctus. Et ideo Spiritus sanctus, ut etiam de Filio procedat, sicut procedit de Patre, ab ipso habet Patre». «Quapropter, qui potest intelligere in eo, quod ait Filius¹¹: *Sicut habet Pater vitam in semetipso, sic dedit et Filio vitam habere in semetipso*, non sive vita existenti iam Filio vitam Patrem dedisse, sed ita eum sine tempore genuisse, ut vita, quam Pater Filio gignendo dedit, coetera sit vita Patris, qui dedit; intelligat etiam, sicut habet Pater in semetipso, ut de illo procedat Spiritus sanctus, sic dedisse Filio, ut etiam de isto procedat idem Spiritus sanctus, et ufrum sine tempore. Ita ergo dictum est, Spiritum sanctum de Patre procedere, ut intelligatur, quod etiam procedit de Filio de Patre esse Filio¹². Si enim quidquid habet, de Patre habet Filius, de Patre habet utique, ut et de illo procedat Spiritus sanctus. Sed nulla ibi tempora cogitentur, quae habent prius et posterius, quia ibi omnino nulla sunt».

COMMENTARIUS IN DISTINCTIIONEM XII.

De aeterna processione Spiritus sancti, qualiter a Patre et Filio procedat.

Item quaeritur, cum Spiritus sanctus procedat a Patre et Filio.

DIVISIO TEXTUS.

Haec est secunda pars, in qua Magister determinat, qualiter Spiritus sanctus procedit¹ a Patre et Filio; et haec pars habet quatuor capitula secun-

dum quatuor, quae determinat in quatuor capitulis². Nam primo quaerit et determinat, utrum Spiritus sanctus prius procedat a Patre, et determinat, quod

¹ Explan. ad Cyrilum c. 1. et 3.

² Omnes codd. omittunt *santus*.

³ Codd. DE cum sola Vat. *de se ipso*, quod antea, ubi prima vice occurrit, habet cod. C.

⁴ Omnes codd. bene addunt *a Patre*, sed cum hoc desit in omnibus nostris edd., nihil immutavimus in textu.

⁵ Num. 55; sequens locus n. 56, tertius n. 57.

⁶ Edd. omnes contra originale et codd. sic transponunt verba: *te Patrem scilicet*.

⁷ Vat. cum paucis edd. omittit *et*.

⁸ Joan. 15., 26; Vulgata a *Patre*. — Mox multae edd. contra edd. 1., 7 et mss. addunt *et post cum*: insuper edd. pleraque omittunt *santus post Spiritus*.

⁹ Cap. 27. n. 48.

¹⁰ Joan. 7., 16. — Immediate antea Vat. cum paucis edd. contra originale et mss., addendo *sicut et transponendo et*, sic habet: *ipsius est, sicut et de quo*.

¹¹ Joan. 5., 26.

¹² Vat. cum aliis edd., excepta 1., perperam et contradicentibus mss. et texto Augustini praemittit et ante *Filio*. Sensus est: intelligatur, a Patre datum esse Filio, quod Spiritus sanctus etiam de ipso procedit. — Paulo post Vat. cum nonnullis edd. omittit *et ante de illo procedat*. Denique edd. 2, 3 cogitantur loco cogitentur.

NOTAE AD COMMENTARIUM.

¹ Aliqui codd. ut AISTVY procedat.

² Vat. absque auctoritate mss. et ed. I paulo ante ponendo *partes* loco *capitula*, et omissis verbis in *quatuor capitulis* pro-

non. Secundo, utrum principalius et plenius, ibi: Nunc tractandum est quod secundo quaerebatur. Tertio vero determinat, utrum proprie a Patre procedat, et dicit quod sic, ibi: Ex eodem sensu diciuntur etiam proprie procedere de Patre. Quarto

determinat, utrum Spiritus sanctus propriè procedat a Patre per Filium, ibi: Forte etiam iuxta hanc intelligentiam, ubi confirmat auctoritate Hilarii, quod Spiritus sanctus mittitur a Patre per Filium et procedit.

TRACTATIO QUESTIONUM.

Supposito ex praecedentibus, quod Spiritus sanctus procedat a Patre et Filio, ad intelligentiam huius partis quatuor quaeruntur de processione Spiritus sancti in comparatione ad utrumque.

Primo quaeritur, utrum Spiritus sanctus prius procedat a Patre quam a Filio.

Secundo, utrum plenius a Patre quam a Filio. Tertio, utrum procedat a Patre mediante Filio. Quarto et ultimo, utrum processio Filii prior sit secundum ordinem intelligendi processione Spiritus sancti, vel e converso.

ARTICULUS UNICUS.

De processione Spiritus sancti in comparatione ad Patrem et Filium.

QUAESTIO I.

Utrum Spiritus sanctus a Patre prius quam a Filio procedat.

Circa primum, quod *prius* sit a Patre quam a Filio, sic ostenditur.

1. Causa prima est, in qua est status, ergo et principium primum est, in quo est status; sed statutus est in Patre: ergo Pater est principium primum; sed primum supponit *prius*¹: ergo *prius* procedit a Patre quam a Filio.

2. Item, causa prima est quae agit, alia non supposita²: si ergo Pater producit non per suppositionem alterius principii, Filius per suppositionem, prius producit Pater quam Filius.

3. Item, quod habet aliquis ex se per *prius* habet, quam quod habet ex alio; sed producere Spiritum sanctum habet Pater a se, et Filius a Patre: ergo per *prius* habet Pater quam Filius.

CONTRA: 1. Ubi non est ponere posterius, nec *prius*, quia *prius* respectu posterioris dicitur; sed in Trinitate non est ponere posterius: ergo nec *prius*. Si ergo processio Spiritus sancti a Patre et Filio est aeterna, patet etc.

2. Item, ubi est ponere *prius* et *posterioris*, est³ ponere diversitatem principiorum; sed Pater et Filius producunt Spiritum sanctum in quantum unum, ut supra monstratum est⁴: ergo non est ibi ratio prioris.

sequitur *In prima quaerit, utrum, et paulo infra In secunda quaerit, utrum*. Dein post *Tertio* omittit *vero determinat*, moxque verba *et dicit quod sic*.

¹ Cod. K adiungit: *quia superlativum supponit comparativum.*

² Arist., IV. Phys. text. 7. (c. 4.) ait: Id enim, sine quo aliorum nihil aliud est, ipsum vero est sine aliis, necesse est esse primum. — Paulo infra post *Filius* in cod. O additur *vero*.

³ Cod. I praemittit *ibi*.

3. Item, si per *prius* procedit a Patre quam a Filio, aut⁵ a Filio non procedit, aut bis procedit; sed procedit a Filio et non procedit bis: ergo etc.

4. Item, contingit intelligere *prius*, non intellecto posteriori: ergo si per *prius* procedit a Patre, ergo contingit intelligere, quod procedit⁶, non coincidens Filio. *Sed contra:* Spiritus sanctus est amor uiuens et amor nectens; sed non est accipere mutuum amorem ad minus quam inter duos, ergo nec Spiritum sanctum esse⁷ nisi a duobus: ergo nec per *prius* procedit ab uno quam ab alio.

CONCLUSIO.

Spiritus sanctus auctoritate quidem prius procedit a Patre quam a Filio, non vero prius duratione, vel causalitate, vel etiam origine.

RESPONDEO: Dicendum, quod *prius* dicitur multipliciter. Dicitur enim *prius duratione*, dicitur *prius causalitate*, dicitur *prius origine*, dicitur *prius auctoritate*⁸. Et primis duobus modis *prius* nullo modo cadit a Deo; quia *prius duratione* contrarium est aeternitati, *prius causalitate* contrarium est essentiae unitati⁹. Sed *prius origine*, quo alter ex altero,

⁴ Dist. 11. q. 2.

⁵ Cod. T cum ed. 1 bene addit *ergo*.

⁶ In cod. T et ed. 1 adiungitur bene *a Patre*.

⁷ Vat. absque auctoritate mss. et ed. 4 *Spiritus sanctus est*.

⁸ Cfr. Aristot., de Praedicam. c. de Priori, et V. Metaph. text. 16. (IV. c. 11.). — In hac propositione ex multis mss. et AFGH1KTVWZ aa etc. et ed. 1 ter supplevimus *dicitur*.

⁹ Cod. X *immortalitati*.

et prius *auctoritate*, quo alter accipit ab altero¹, cadit ibi. Sed prius *origine* cadit respectu *productientis et producti*, cum alter oritur ex altero; cum vero *unus* oritur a *duobus*, non cadit ibi prius *origine*, quia tune ambo sunt unum originale principium; tamen cadit ibi prius *auctoritate*, quia quamvis Pater et Filius sint unum in producendo, tamen hoc accipit Filius a Patre.

Si igitur quaeritur, utrum per prius procedat Spiritus sanctus a Patre quam a Filio; si intelligatur prius² *duratione*, falsum est; similiter si prius *causalitate*; similiter si prius *origine*, sicut probant primae rationes ad hoc inductae. Si autem prius *auctoritate*, ut prius idem sit quod *principalitus*, veritatem habet.

1. Ad illud ergo³ quod primo obiecitur, quod *Solatio oppositorum*. Pater est primum principium et causa; dicendum, quod illae rationes habent veritatem, ubi est pluralitas causarum vel principiorum; sed respectu Spiritus sancti nec est pluralitas causarum nec principiorum.

2. 3. Ad illud quod obiecitur, quod per⁴ prius habet quod habet ex se; dicendum, quod si intellegatur *prius*, id est *principalitus*, verum est; si autem alio modo, falsum, quia unum et idem potest haberari a pluribus personis, ita quod ab una per aliam; nec talis est prioritas aliquo trinum praedictorum modorum.

Conclusio 1.
primembrio.

Conclusio 2.

I. Posita quadruplici *prioritatis* distinctione, primo negatur, Spiritum sanctum procedere prius *duratione*, *causalitate*, *origine* a Patre quam a Filio. Prioritas enim *durationis* et *causalitatis* in Deo esse omnino non potest; prioritas autem *originis* dici quidem potest in divinis, sed tantum, quatenus una persona procedit ab uno, et altera a duabus. Ergo non est ponenda inter Patrem et Filium, quatenus producunt Spiritum sanctum. Deinde conceditur, quod Spiritus sanctus prius procedat *auctoritate*, vel etiam *principalitus* a Patre quam a Filio. Hoc nulla alia ratione asseritur, nisi quia Pater a se ipso habet potentiam spirativam, Filius vero a Patre; unde Patri quedam *principalitatem* convenit, que tamen nec subiectiōnem Filiū nec distinctionem in principio spirativo importat. In re hoc idem est cum eo quod dicit Sot. (hic q. 2.): «Non est ergo ordo originis inter spirationem Patris et Filii, quasi spiret Pater in aliquo signo originis, in quo non spirat Filius, sed in eodem signo originis simul spirat. Est tamen ibi ordo spirantium in spirandi, quia Pater (productor termino primas fecunditatis) in illo tertio signo originis spirat a se, Filius autem non a se».

II. Pro maiore explicatione solutionis ad 3. servant quae dicit B. Albert., hic a. 3. ad 2: «Dicendum, quod hoc (quod

una proprietas non est duorum subiectorum) verum est in illis suppositis, quae per essentiam et substantiam dividuntur ab invicem; in illis enim quod inest uni idem numero non inest in aliis. Sed duobus suppositis, quae in nolla diverso sunt, nisi (quod) inter ea est relationis oppositio, potest inesse idem, in quantum non relatio oppositum. Pater autem et Filius talis sunt supposita divinae naturae; et secundum quod comparantur ad virtutem spiralem et ad Spiritum sanctum, non habent oppositionem relativam inter se; ergo secundum hoc remanent idem, et sic unum numero erit quod in his comparatione inest in aliis. Hoc autem est proprietas spirandi, et sic unum sunt principium spirandi Spiritus sancti».

III. Cfr. infra d. 20. a. 2. q. 4. 2. — Scot., de hac et duabus seqq. qq. hic q. 2. — S. Thom., de hac et seq. hic q. 1. a. 2. — B. Albert., hic a. 2; de hac et seq. q. 2; S. p. I. tr. 7. m. 3. q. 2. incident. — Petr. a Tar., hic q. unic. a. 4. — Richard. a Med., hic q. 4. — Egid. R., hic. 1. princ. q. 2. — Henr. Gund., de hac et duab. seqq. qq. S. a. 54. q. 5. et 7; a. 60. q. 9. — Dionys. Carth., de hac et duabus seqq. qq. hic q. 4. — Biel., de hac et duab. seqq. qq. hic q. 3.

QUAESTIO II.

Utrum Spiritus sanctus a Patre plenius et principalius quam a Filio procedat.

Secundo quaeritur, utrum plenius procedat a Patre quam a Filio. Et quod sic, videtur:

1. Quia proper quoque unumquodque, et illud magis⁵: ergo cum Filius spiret per Patrem, quia hoc habet a Patre, ergo Pater magis spirat.

Ad oppositum. 2. Item, «omnis causa prima plus influit quam secunda⁶»; sed Pater est primum principium spirandi: ergo plus influit quam Filius.

3. Item, plenius procedit aliquid, a quo procedit proprie et principaliter, quam a quo nec principaliter nec proprie; sed Spiritus sanctus procedit a Patre proprie et principaliter, sicut dicitur in littera⁷ et Augustinus dicit: ergo etc.

4. Item, plenius procedit aliquid ab eo, a quo habet quidquid habet, scilicet substantiam et proprietatem, quam a quo non habet; sed Spiritus san-

¹ Cod. R addit *bene*.

² Fide antiquorum mss. et ed. 4 addicimus *prius*. Paulo infra sequimus cod. N Y et ed. 1 addendo: *similiter si prius origine*. — Consentit Anselm., de Proces. Spir. sanct. c. 23-25.

³ Vat. omittit contra vetustiores cod. et ed. 1 *ergo*. Mox ed. 1 post *et bene addit prima*.

⁴ Fide aliquorum mss. ut YZ et ed. 4 supplevimus *per*, quod et supra in ipsa obiectione habetur. Paulo ante omnes altere codex *aliud* loco *illud*.

⁵ Aristot., I. Post. c. 2. Cfr. etiam II. Metaph. text. 4. (l. brev. c. 4.). — In quo textu plures codd. post *unumquodque* addunt *tale*. Nox circa finem argumenti ope mss. et priuarum edd. restituimus *habet*.

⁶ Libr. de Causis, prop. 1, in quo textu plures codd. ut B D E F G M X etc. cum edd. 2, 3 falso *prius loco plus*.

⁷ Cap. 2; ubi et verba Augustini habentur. — Unus altere codex ut YZ *Magister dicit pro dicatur*.

ctus habet a Patre quod sit, et quod procedat a Patre et Filio¹: a Filio autem non habet, quod procedat a Patre, quia tunc Filius daret aliquid Patri: ergo etc.

CONTRA: 1. Si *plenius* a Patre, ergo perfectius:

Fundamenta ergo a Filio non procedit perfectissime, ergo in Tri-
nitate est aliquid imperfectionis.

2. Item, si plenius a Patre quam a Filio, plus
accipit a Patre quam a Filio; sed ubi est ponere
plus et minus, ibi est diversitas: ergo in persona
Spiritus sancti est diversitas.

3. Item, videtur quod nec *principalius* a Pa-
tre, quia qui perfecte dat aliquid alicui, dat ei
usum² et iurisdictionem sive auctoritatem; si ergo
dat Pater Filio posse spirare, ergo dat ei auctorita-
tem spirandi: ergo aequae principaliter procedit a
Filio ut a Patre³.

CONCLUSIO.

*In sano sensu dici potest, Spiritum sanctum pro-
cedere a Patre principaliter vel principalius
et per se; non tamen procedit plenius nec
perfectius.*

RESPONDEO: Dicendum, quod Spiritus sanctus
dicitur procedere⁴ a Patre *principaliter et per se*:
principaliter, quia auctoritas est in Patre; per se,
quia non tantum mediante Filio, sed etiam imme-
diata. Non tamen *plenius* procedit a Patre nec *per-
fectius*, quia *plenius* ponit gradum perfectionis.

ponit etiam compositionem substantiae in producto,
quorum neutrum est in divinis. Unde si proponatur
haec: quod illud quod procedit ab aliquo principi-^{Conclusio 3.}
bus, procedit plenius, simpliciter est neganda⁵.

4. 2. Ad illud ergo quod obiciuntur de causa Solutio op-
positiorum.

prima et *proper quod* etc.; dicendum, quod sic ut
dictum est prius⁶, illud solum habet locum, ubi plura-
litas causarum est; hic autem non est pluralitas nec cau-
sarum nec principiorum: ideo non habet hic locum.

4. Ad illud quod obiciuntur, quod non habet Spir-
itus sanctus a Filio, quod procedat a Patre; dicen-
dum ad hoc, quod haberet a se vel ab alio non
ponit gradum plenitudinis. Unde quamvis Filius di-
vinitatem habeat a Patre, ita⁷ tamen est perfectus
Deus ut Pater; et ideo non sequitur, quod *plenius*
a Patre procedat, quia *principalius*. — Quod⁸ obici-
tur: plenius habet quod habet essentiam et pro-
prietatem; responderi potest interimendo *minorem*;
habet enim Spiritus sanctus a Filio proprietatem, licet
non habeat secundum omnem respectum; habet
enim processionem a Filio, sed non ut a Patre.

Ad illud quod obiciuntur, quod Pater dat Filio Explicatur
fundam. 3.
auctoritatem; dicendum, quod dando auctoritatem
super Spiritum sanctum, nihilominus ex ipso habet
auctoritatem⁹, quia ex hoc debet Filius eam referre
ad Patrem, quia habet a Patre; et inde est, quod
in Filio est auctoritas et subauctoritas. Unde etiam
principaliter producit Spiritum sanctum¹⁰, sed Pater
principalius, quia in eo est tantum auctoritas, non
subauctoritas. *Principalitas* autem dicitur *auctoritas* in
divinis.

SCHOLION.

1. Quo sensu hic intelligenda sint vocabula *plenius*, *p in-
cipitaliter*, *auctoritas*, *subauctoritas*, satis appetat ex ipsis ver-
bis S. Doctoris, sic et infra dub. 3. positus. Negatur, quod
Spiritus sanctus *plenius* procedat a Patre quam a Filio, quia
hic terminus significat gradus perfectionis, vel salem connotat
compositionem in aliquo; affirmatur vero, quod *principalius*
Pater producat Spiritum sanctum, in sensu et ex ratione in q.
1. expressis. Filius autem *principaliter* Spiritum sanctum pro-

ducere asseritur, quia dat ei quidquid habet; unde dicitur
habere *auctoritatem* respectu eiusdem, *subauctoritatem* vero
respectu Patris, a quo omnia habet. Habere igitur *auctoritatem*
et *principalitatem* nostro Doctori idem est. Unde in fine solut.
ad 4. respondet «interimendo» l. e. ut falsam negando mi-
norem. — Ille modum dicendi, quod Pater *principalius* pro-
ducit Filium, S. Doctor, Magistrum aliquos antiquos theologos
secutus, non reprobatur. Immerito nonnulli moderni theologi cum

¹ Multi codd. cum edd. 2, 3 forte ex eo, quod eadem
verba immediate post occurrit, indebet omittunt et *Filiu*, e
contra cod. R omittit *Patre* et, cum quo convenienter codd. aa
bb legendi et *procedat etiam a Filio*; lectio non spernenda.
Mox post *non habet*, quod cod. Y bene addit *a Patre si el.*

² Emendavimus lectionem Vat. et cod. cc ex aliis mss. et
ed. I ponendo *usum pro vim*.

³ Vat. praeter fidem mss. et ed. I ordinem argumentorum
invertit, ponendo ultimum hoc argumentum quinto loco inter
argumenta ad oppositum, licet in margine etiam respectu ipsius
habeat: Fundamenta. Ratio huius inversionis videtur fuisse,
quod hoc argumentum partem conclusionis neget, scil. quod
Spiritus sanctus *principalius* a Patre procedat. Sed melius cum
codd. hoc argumentum, licet sub aliquo respectu ad oppositum
pertinet, ultima loco ponitur, quia est argumentum speciale seu
sui generis, scil. negans, quod Spiritus sanctus *principalius*
a Patre procedat, dum ceatra argumenta vel probant vel negant,
quod Spiritus sanctus *plenius* a Patre procedat.

⁴ Unus altere codd. ut W Y *procedit loco dicitur procedere*.

⁵ Multi codd., ordine inverso, *quod procedit ab aliquo pleni-
nus, procedit principalius*. Licet utraque lectio, attentis definitionibus terminorum, in se vera sit, attamen unus terminus
verificatur in divinis, alter non, et attento ordine terminorum in-
ter se, praferenda videtur lectio in textum recepta, quae iam in pluribus antiquis mss. ut H L O et ed. I inventur. Cfr. resp.
ad 4. — Vat. contra mss. et ed. I ponatur loco *proponatur* et post *plenius* addit *aut si non plenius*, *neque princi-
palius*. Codd. H Y post *haec addunt questio*, sed melius sub-
int. Illigendum: *propositio*, quod procedat *principalius*.

⁶ *Quæst. præced. ad 1.*

⁷ Ex antiquis mss. et ed. I supplevimus non bene
omissum ita. Concordat Auselm., de Process. Spir. sanct. c. 24.

⁸ Pauci codd. ut I S ee *Ad illud quod*.

⁹ Codd. L O adiungunt *super Spiritum sanctum*.

¹⁰ Vat. absque auctoritate mss. et edd. 1, 2, 3, 6 *Filius*
pro *Spiritu sanctum*.

Suarez hanc locationem Seraphici tanquam erroneam refutavit. Attendere enim debuissent, ipsum S. Doctorem eam explicasse in sensu certe orthodoxo nec eam commendasse, sed sene explicitum sollempniter tolerasse, ut appareat ex ultima propositione in corp.

Ad 3. oppositum non respondetur explicite, quia iam solu-

turn est in corp. Quo sensu dici possit, quod Spiritus sanctus *proprie* a Patre procedit, cfr. infra dub. 3.

II. Quoad conclusionem cfr. S. Thom., hic q. 4. a. 2; S. L. q. 36. a. 3. ad 2. — B. Albert., hic a. 3. 4. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 2. — Richard. a Med., hic q. 2. — Egid. R., 2. princ. q. 4. — Durand., hic q. 2.

QUAESTIO III.

Utrum Spiritus sanctus mediante Filio a Patre procedat.

Tertio quaeritur, utrum Spiritus sanctus procedat a Patre mediante Filio.

1. Et quod sic, videtur per Hilarium duodecimum de Trinitate¹, qui loquens ad Patrem ait: «Spiritu sanctum, qui ex te per eum est, promerear»: ergo Spiritus sanctus est a Patre per Filium, ergo mediante Filio.

2. Item, Richardus² dicit, quod in divinis est processus immediata tantum, et mediate et immediata — mediate tantum esse non potest — et dicit, quod mediate et immediata est processus Spiritus sancti ex Patre: ergo cum non possit cadere medium nisi Filius, Spiritus sanctus procedit a Patre mediante Filio.

3. Item, similis est processus in illa Trinitate processu imaginis creatae³; sed amor procedit a mente mediaante intelligentia: ergo Spiritus sanctus procedit a Patre mediante Filio. *Si dicas*, quod non est similitudo quantum ad hoc: ergo destruitur ratio imaginis, quia *imago* debet representare ordinem et originem personarum, non tantum numerum in personis, quia hoc⁴ etiam est in *vestigio*.

4. Item, si solus Filius spiraret⁵, ita quod non Pater, tunc Pater diceretur spirare, sed mediante Filio, ita quod esset processus mediate tantum: ergo cum spiratio conveniat Patri per se et conveniat ei per hoc, quod est principium Fili spirantis, ergo convenit ei mediate et immediata; sed si hoc⁶, Spiritus sanctus procedit a Patre mediante Filio.

CONTRA: 1. Nobilis est immediatum principium, quam mediatum; sed omne nobilis est Deo tribendum⁷; ergo si Pater est nobilissimum principium Spiritus sancti, ergo tantum immediate, non mediate producit ipsum. *Si tu dicas*, quod producit simul mediate et immediata; contra: mediatum et immediatum sunt opposita; sed opposita non sunt simul vera de eodem et respectu eiusdem⁸: ergo impossibile est, quod simul producat mediate et immediata.

2. Item, sicut se habet *per se* ad *per accidens*, ita *mediatum* ad *immediatum*; sed Deus nullius, cuius est causa per se, est causa per accidens: ergo nullius, cuius est principium immediatum, est principium mediatum.

3. Item, magis est immediatum quod *nullo modo* recipit medium, quam quod recipit medium; sed Filius nullum medium recipit in spirando: ergo immediatus producit, quam producat Pater: non ergo uniformiter omnino producent Pater et Filius Spiritum sanctum.

CONCLUSIO.

*Spiritus sanctus procedit a Patre tum
immediate, tum mediante Filio.*

RISPONDEO: Dicendum, quod, sicut vult Richardus, producio⁹ Spiritus sancti est *mediata* simul et *immediata*: mediatu, in quantum est a Filio, et Filius a Patre; sed immediata, in quantum ipse Spiritus sanctus ab ipso Patre spiratur.

Et huius exemplum ponitur in exitu Abel de Adam. Abel enim¹⁰ immediate exiit de Adam, quia ipse ex lumbis suis genuit eum; nibilominus exiit mediate, quia exiit ab Eva, quae fuit ab Adam sive de Adam deducta. Et hunc modum oportuit esse in Deo propter summam germanitatem. Si enim tantum mediatu esset processus Spiritus sancti, ut tantum esset a Filio, non esset summa germanitas Spiritus sancti cum Patre. Similiter, si omnino immediata, ut esset a Patre tantum, non esset summa germanitas cum Filio. Et sic concedendum¹¹, quod mediante Filio.

4. Ad illud ergo¹² quod obiciunt in contrarium, quod nobilis est immediatum principium; dicendum, quod mediatu est tribus modis: *Quaedam* enim est mediatu, quae excludit immediationem tantum, ut quando effectus ultimus non continetur influentiae

Conclusio.

Exemplum.

Ratio.

Solutio op-
eris.Tres modi
mediationis.

¹ In fine. Vide lib. Magistri, c. 2.

² Libr. V. de Trin. c. 7-9.

³ De imagine creatae vide supra d. 3. p. II. praeuersum a. 2. q. 2. et 3.

⁴ Fide mss. et ed. 4 substitutus *hoc pro haec*; quod Vat. perperam ponit. Sub *hoc* intellige: representare numerum.

⁵ Ex pluribus mss. ut 1 aa bb et ed. 4 mutavimus *spirat in spirare*, quod synthesis magis congruit. Mox post *tunc* Pater ed. 1 addit. non.

⁶ In ed. 1 additur *ergo*.

⁷ Unus alterve codes ut Y cc *attribuendum*.

⁸ Vide Aristot., XI. Metaph. c. 4 (X. c. 5.), et de Praedict. c. de Oppositis.

⁹ Cod. E *processio*.

¹⁰ Vat., plurimi mss. et ed. 4 refragantibus, omittit enim.

— De hoc exemplo vide Richard. a S. Vict., V. de Trin. c. 6.

¹¹ Cod. V addit *est*; cod. O autem post *quod* adiungit

procedit.

¹² Ope plurium mss. ut AFW etc. et ed. 4 supplevimus ergo.

causae prioris, sed per medium omnino producitur, priori non cooperante¹; et haec dicit ordinem et diversitatem agentium et separationem. *Alio modo* dicitur mediatio, prout dicit ordinem causarum ad invicem, non separationem in agendo, sed solum diversitatem agentium² et ordinem. *Tertio modo*, prout dicit ordinem, non tamen separationem virtutum agentium nec diversitatem.

Prima mediatio non cadit in Deo, quia Deus est causa simpliciter prima, cuius influentia est tanta,

Conclusio 1. quod nulla creatura aliquid agit, eius influentia remota; et ideo nihil a³ Deo exit mediate tantum. *Se-*

Conclusio 2. *cunda* mediatio cadit in Deo respectu effectus pro-
ducti a causa creata, quia ibi est *ordo* causarum et diversitas virtutum; sed tamen non est *separatio*,

quia Deus intime agit, quia per se ipsum; agit⁴ nihilominus per virtutem creatam, quae ab ipso est.

Conclusio 3. *Tertia* mediatio cadit in operatione divina, in qua sunt agentes personae, in quibus attenditur *ordo*,

quia una habet ab alia quod agat, sed tamen nec est

ibi virtutum *diversitas* nec *separatio* vel distantia aliqua, immo una virtute et aequo intime agunt. Et sic Pater mediante Filio producit Spiritum sanctum,

non quia sit medium distantiae vel differentiae, sed

quia, quod Filius producat, hoc habet a Patre, ita quod est ibi quidam ordo. Et sic patet responsio ad sequens, cum dicit, quod medium et immediatum sunt oppositi; verum est enim primo modo, sed non secundo nec tertio⁵.

2. Ad illud quod obicitur, quod Deus nullius est causa per accidens, ergo nec mediate; dicendum,

quod per accidens aliquid causare derogat veritati⁶ causae supremae. Illius enim dicitur aliquid causa esse per accidens, cuius est causa per aliquid aliud,

quod non est ab ipso, sed aliunde; si ergo Deus aliquis esset causa per accidens, non esset causa universalissima et prima, et ita nec nobilissima. Sed⁷ *mediatio* non repugnat nobilitati causae supremae.

Causare enim aliquid⁸ per se et per id quod ab ipso est non dici dignitatem, immo dignitatem, quia dignitas est non tantum per se aliquid posse, sed posse alii communicare, ita tamen quod ille sine eo nihil possit.

3. Ad illud quod ultimo obicitur, quod Filius est immediator causa; dicendum, quod non valet, quia ista mediazione, quae praedicta est, non repugnat immediationi, et ideo non diminuit eam.

Pater in re-
plicta in 1.

Sententia op-
portunitate.

Causa per
accidens.

SCHOLION.

I. Pro elucidatione huius questionis servire potest quod dicit Petr. a Tar. (hic q. 1. a. 3.): «Respicendo ad principium quo spirant, aequo immediate procedit Spiritus sanctus a Patre, sicut a Filio; respicendo ad ipsos spirantes, similiter aequo immediate procedit a Patre, sicut a Filio, sed nihilominus etiam *mediate* procedit a Patre, quia non solum per se spirat, sed etiam mediante Filio ».

II. Locutio : procedere mediante Filio in eodem sensu explicatur a S. Thom. (S. I. q. 36. a. 3. ad 1. 2.). — Tres modi mediationis, qui in solut. ad 1. occurunt, exemplis magis illustrari possunt. Primi modi exemplum est avus, qui est causa tantum mediazione filiorum sui filii; et sic *mediate* et *immediate* contradictrio opponuntur, nec talis mediazione Dei tribui potest. Secundi modi exemplum in ipso texto adductur, scil. cooperatio Dei cum actibus creaturarum. Deus enim sic operatur mediante causis secundis, ut tamen ista mediacio non

excludat immediatam operationem divinam, qua intime attingit et causam secundam et effectum eius; sic sumunt *mediatum* et *immediatum* non opponuntur. *Tertius* modus mediationis respicit tantum *ordinem* divinarum personarum ad invicem, sive attendatur in operibus divinis ad extra, quae sunt indivisa, et tamen operantes personae habent ordinem inter se, sive attendatur in spiratione Spiritus sancti, qui est *ordo* spirantium.

III. Circa id quod dicit ad 2., Deum non esse causam per accidens, cfr. II. Sent. d. 37. q. 2. a. 2, ubi dicit: Causa per accidens dicitur respectu intentionis, non quatenus accidens est differentia entis.

IV. Quod conclusionem : Cfr. Alex. Hal., S. p. l. q. 46. m. 6. — S. Thom., hic q. 1. a. 3; S. I. q. 36. a. 3. — B. Albert., hic a. 1. — Petr. a Tar., hic q. nol. a. 3. — Richard. a Med., hic q. 3. — Egid. R., hic 2. princ. q. 2. — Durand., hic q. 3.

¹ Cod. A *operante*. Ed. 1 paulo infra post *Alio modo* habet *est pro dictior*.

² Auctoritate mss. et edd. 1, 2, 3, 6 expunimus *virtutum*, quod Vat. praemittit verbo *agentium*. Mox post *Tertio modo* cod. X repetit *dictior mediatio*.

³ Fide mss. et ed. 1 substitutus a loco ex.

⁴ Vat., interpunkione mutata, refert verbum *agit* ad *per se ipsum*, atque deinde adiungit *et*, sed mss. oblitentibus; ed. 1 loco et bene repetit *agit*; cod. F minus bene post *nihilominus* addit *est actio*, insuper *secundum* ponit pro *per*.

⁵ Varii codd. varie legunt; cod. F loco enim ponit *sed*; cod. H post *enim* addit *aliquo modo scilicet*; multi codd. cum edd. 1, 2, 3 mendose *verum est enim*, *sed non primo modo*, *sed secundo vel tertio*; cod. T incomplete *verum est enim*, *sed non cadit mediatio in Deo primo modo*, *sed secundo vel tertio*, quae lectio a posteriori manu mutata est in eam quam habet Vaticana. Coniectamus, lectionem genuinam esse: *verum est enim primo modo*; *sed non cadit mediatio in Deo primo*

modo, sed secundo vel tertio, qui lectione et codices reconcilliantur.

⁶ In cod. H additur *et nobilitati*; in cod. T a secunda manu nomen *veritatis* mutatum est in *universalitatem*. — *De causa per se et per accidens* cfr. Aristot., II. Phys. text. 50. (c. 5.), ubi al: Ut enim et ens, aliud quidem per se est, aliud autem secundum accidens; sic et causam contingit esse, ut ipsis donis per se quidem causa est adificativum, secundum accidens autem album aut musicum. Itaque per se causa, definita est; quae vero secundum accidens, indefinita; infinita enim non accident. Sicut igitur dictum est, cum in his, quae propter aliquid (finem) sunt, hoc fiat, tunc dicitur a casu et a fortuna.

⁷ Pauci codd. ut V X Z addunt *haec*; cod. Y melius post *mediatio* adiungit *quaes in Deo ponitur*.

⁸ Ex antiquioribus mss. et edd. 1, 6 substitutus *aliquid* loco *aliud*. Mox aliqui codd. ut B T X *illud pro id*, et paulo infra cod. Y cum ed. 1 *dignitatis* loco *dignitas*.

QUAESTIO IV.

Utrum generatio Filii sit prior spiratione Spiritus sancti secundum rationem intelligendi.

Quarto et ultimo quaeritur, quae istarum dñrum emanationum, scilicet generationis et processio-
sonis, sit prior secundum rationem intelligendi. Et
quod generatio Filii, ostenditur sic.

1. In imagine creatu-
rae ordinem intelligendi prior est emanatio notitiae a
mente quam amoris, sicut vult Augustinus¹; « quia
incognita non possumus diligere », sicut dicit Augus-
tinus in decimo de Trinitate²: ergo si ordo attendi-
tur in imagine secundum conformitatem ad Trinitati-
tem increatam, ergo secundum rationem intelligendi
prior est processus Verbi quam Amoris in divinis,
maxime cum per imaginem creatam intelligamus
Trinitatem increatam.

2. Item, sicut vult Philosophus³, « voluntas est,
enius principium est in ipso cognoscente singula-
ria », ergo voluntas ut voluntas praesupponit cogni-
tionem: ergo emanationem Verbi emanatio Amoris.

3. Item, omne principium secundum rationem
intelligendi prius est quam principium; sed Filius
est principium Spiritus sancti: ergo secundum ratio-
nem intelligendi oportet praetelligere Filium Spiriti-
tui sancto⁴: ergo et generationem, quae est emanatio
Fili, prius quam processionem, quae est Spiritus
sancti.

4. Item, in omni natura⁵ agente per modum
naturae et voluntatis, productio per modum naturae
intelligitur ante productionem voluntatis: ergo cum
Pater sit natura intellectualis, producens Filium con-
naturalis et per modum naturae et Spiritum san-
ctum per modum voluntatis, ut supra tactum est:⁶
ergo emanatio Filii prior est secundum rationem in-
telligendi emanatione Spiritus sancti.

CONTRA: 1. Augustinus nono de Trinitate⁷: « Par-
tus mentis praedicit appetitus, quo id quod nosse
volimus quaerendo, nascitur proles ipsa notitia :
ergo ante est in imagine creatu-
rae appetitus, quam sit
proles notitia, ergo ante amor quam verbum: ergo
et processus ante generationem.

2. Item, nullus videns rem cognoscit eam⁸, nisi
intentionis voluntatis applicet vim cognoscentem ipsi

cognoscibili, ut patet de homine eunte per viam, qui
cum ivit et alibi cogitavit, perfecte nescit, qua transi-
serit, sicut dicit Augustinus in undecimo de Trini-
tate⁹. Ergo voluntas praecedit ipsam cognitionem,
ergo amor verbum in creaturis: ergo pari ratione in
Deo, saltem secundum intellectum.

3. Item, sicut vult Philosophus, primum et im-
mediatum est idem. Unde ipse in libro Posteriorum¹⁰,
definiens propositionem immediatam, dicit, quod
« immediata propositio est illa qua non est altera
prior »; sed aequae immediate Spiritus sanctus pro-
cedit a Patre, ut Filius, ergo aequae primo: ergo nec
secundum rem, nec secundum rationem intelligendi
generatio Filii praecedit processionem Spiritus sancti.

4. Item, quanto aliquid communius, tanto prius
est secundum rationem intelligendi¹¹; sed communis
spiratio est communior quam generatio, quia conve-
nit Patri et Filio, sed generatio soli Patri: ergo prior
est secundum rationem intelligendi spiratio quam
generatio.

CONCLUSIO.

*Secundum rationem intelligendi generatio Filii
prior est spiratione Spiritus sancti, quod tri-
plici ratione probatur.*

RESPONDEO: Dicendum, quod, quidquid sit de
ordine reali, de quo infra dicetur¹², tamen secundum Coelus.
rationem intelligendi prior est emanatio Verbi, tum
quia Verbum est Spiritus sancti principium, tum
etiam quia Verbum procedit per modum naturae, sed
Spiritus sanctus per modum liberalis voluntatis, tum
etiam quia intelligimus emanationes in personis per
emanationes repertas in imagine. In imagine autem
constat, quod cognitio et intelligentia praecedit amo-
rem et voluntatem; non tamen volo dicere, quod in
divinis sit emanatio ita¹³ natura posterior emanatione,
sicut reperimus in imagine creatu-
rae.

1. Ad illud ergo quod obicitur in contrarium, suntio op-
postorum.
quod appetitus praedicit partum mentis; dicendum,
quod ille appetitus habet secundum duplitem sta-

¹ Libr. IX. de Trin. c. 12. n. 18.

² Cap. I. n. 1. seqq.

³ Libr. III. Ethic. c. 4, ubi voluntarium (spontaneum) de-
finitur esse eius, cuius principium in ipso cognoscente singu-
laria, in quibus est actio. — De voluntate ut voluntate seu de-
liberativa, cui opponitur voluntas ut natura, vide II. Sent. d.
24. p. I. a. 2. q. 3, et IV. d. 49. p. I. q. 2. ad 4.

⁴ Plures codd. cum Vat. quam *Spiritum sanctum*, sed
minus congrue et contra alios codd. ut G T Y etc. cum ed.
I; cod. X. *Intelligere Filium prius, quam Spiritum sanctum*.

⁵ Auctoritate mss. et ed. I supplevimus *natura*, minus
bene proper subnexa omissons a Vat.

⁶ Dist. 6. q. 2, et d. 10. a. 4. q. 4; ac intra d. 13. q. 1. et 2.

S. Bonav. — Tom. I.

⁷ Cap. 12. n. 48, in quibus verbis Vat. cum ed. operum S.
Augustini, sed contra nostros codd. et sex primas edd., post *ap-
petitus addunt quidam* et post *quaerendo adiciunt et inveniunt*.

⁸ Vat., plurimis mss. et ed. I obnivitibus, *ipsam*.

⁹ Cap. 8. n. 15.

¹⁰ Libr. I. c. 2.

¹¹ Vide Aristot., III. Phys. text. 2; et V. Metaph. text. 16.
(IV. c. 11.) — Mox in Vat. omittitur perperam *communis*,
quod tamen in mss. et edd. I., 2., 3 habetur.

¹² Hic, dub. 1, et infra d. 20. a. 2. q. 1. et 2. — Imme-
diata post ex mss. antiquioribus et ed. I adiecius *tamen*.

¹³ Vat. cum cod. ce male et contra alios codd. et ed. I
omittit ita.

Appetitus
dupliciter
consideratur rationem inhiantis ante habitam cognitionem; alio modo secundum rationem complectentis, et hoc est post habitam cognitionem; et secundum primum statum est imperfectionis, quantum vero ad secundum est perfectionis. Et ideo quia quod perfectionis est in Deo ponimus, non quod est imperfectionis, ideo appetitus secundo modo assimilatur Spiritui sancto, et hic tenet rationem tertii. Et quod primus sit imperfectionis, patet, quia est ignorantis et desiderantis scientiam acquirere, quod non convenit Deo.

2. Ad illud quod obicitur, quod intentio praecoxit ad cognitionem; dicendum, quod verum est ad cognitionem acquirendam; sed notitia, prout est in acquirendo, non habet similitudinem cum illo Verbo, ut vult Augustinus in decimo quinto de Trinitate².

3. Ad illud quod obicitur, quod aequo imme-
diata procedit Spiritus sanctus; dicendum, quod verum est; sed tamen Spiritus sanctus ita procedit imme-
diata, quod etiam mediante Filio; et ita ex illa
ratione oportet praecintelligi emanationem Filii.

4. Ad illud quod obicitur, quod quanto aliud
communius, tanto prius; dicendum, quod verum est Solutio 1.
in absolutis, sed non tenet in respectivis, ut patet³
in generatione et creatione. — Potest tamen dici, quod Solutio 2.
istud intelligitur de eo quod est commune⁴ communia-
tate praedicationis; sed communis spiratio est com-
munis communitate non tantum praedicationis, quia
dicitur de Patre et Filio, sed etiam⁵ cuiusdam con-
cordiae et connexionis; et tale communis secundum
rationem concordiae et amicitiae praesupponit con-
cordantes et connexos, non patet; et sic patet illud.

S C H O L I O N.

In conclusione omnes Scholastici antiqui consenserunt: Alex. Hal., S. p. l. q. 46. m. 7. — Scot., l. Sent. d. 11. q. 4. — S. Thom., hic a. 4. — B. Albert., l. Sent. d. 28. a. 2. circa

linem. — Richard. a Med., hic q. 4. — Egid. R., hic l. princ.
q. 4. — Henr. Gand., S. a. 54. q. 5. n. 12, et q. 6. n. 26.
34. — Durand., hic q. 4. — Dionys. Carth., hic q. 2.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram, et primo de argomento haeretici, quod facit ibi: *Aut nato iam Filio, aut non nato.* Videtur enim istud argumentum necessarium, quia cuiuslibet contradictionis necessarium est alteram partem esse veram⁶; sed *natum* et *non natum* opponuntur contradictione: ergo necesse est alteram partem dare⁷, quod Spiritus sanctus procedat aut nato iam Filio, aut non nato: cum igitur Magister⁸ et Augustinus respondeant interimendo utramque partem, videntur male respondere.

RESPONDO: Dicendum, quod haereticus in sua quaestione quaerebat de ordine generationis Filii ad processionem Spiritus sancti, et quaerebat de ordine secundum durationem et teropus, non secundum rationem intelligendi, et quaerebat, utrum prius natus est Filius, quam processus⁹ Spiritus sanctus, aut e

converso. Et utrumque falsum erat; ideo Magister et Augustinus considerantes intentionem haeretici sive interrogationem secundum sensum, in quo eam proponit, simpliciter et bene respondent eam interiendo.

Ad illud ergo quod obicitur, quod divisio haeretici est per contradictionia; dicendum, quod falsum est; quia propositionis contradictionia accipitur negando compositionem principalem¹⁰; sed ipse fert negationem ad compositionem non principalem, sed intellectam in hoc quod est *nato*¹¹; et ideo causa falsitatis semper remanet. Haec enim est falsa: Spiritus sanctus procedit, nato Filio; quia notatur, quod nativitas Filii processus non nato Filio; quia notatur, quod nativitas Filii non fuerit simul cum processione Spiritus sancti. Sed haec est vera: Spiritus sanctus non processus, nato prius Filio; quia simul fuit nativitas Filii et processio Spiritus sancti¹².

¹ Plurimi codd. cum ed. 1 omitunt *duplicem*, Vat. vero omittit *dupliciter*; occasio huius omissionis ex repetitione dictorum terminorum praestabatur; lectionem nostrum, quae subnexis congruit, exhibetur in cod. T et a secunda mano in cod. ff. — Motu sub verbo *inhianis* intelligas vehementer desiderantis, sicuti sub verbo *completentis* intendas truentis.

² Cap. 13. n. 22. Codices, capitulum in librum mutantes, falso legunt *in decimo tertio et decimo quinto*. — Pausa ante in Vat. et cod. cc *plenitudinem loco similitudinem*, sed incongrue et contra vetustiores codd. cum ed. 1.

³ Ex mss. et ed. 1 restitutimus verbum *patet*.

⁴ Phrases mss. ut I T Y Z cum ed. 1 *communicans*.

⁵ Vat. absque auctoritate codd. et edd. 1, 2, 3 repetit hic *communicante*.

⁶ Aristot., l. Periher. c. 6. (c. 8.).

⁷ In cod. Y additur *videlicet*.

⁸ Hic, c. 1, ubi et verba Augustini habentur.

⁹ Unus altere codex ut 1 bb cum ed. 1 *natus esset Filius quam processisset*.

¹⁰ Id est, copulam, quae hic fit verbo *procedit*.

¹¹ B. Albert., hic a. 2. ad ult. ait: Dicendum, quod licet natum et non natum habeant modum oppositionis contradictionium, tamen propositiones, in quibus ponuntur, non sunt contradictiones, istae scilicet: aut processus iam nato, aut processus non nato, quia negatio non fertur ad compositionem (copulam), et ideo sunt ambe affirmativa. — Similia dicta Petri a Tar., hic q. 1. a. 4. ad 4.

¹² Cfr. hic, q. 4; et Richard., hic q. 4. ad ult.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicitur: *Quidquid Unigenito dedit, gignendo dedit*. Videtur male dicere, quia si hoc; sed¹ dedit ei spirationem, ergo dedit eam gignendo, ergo spiratio est genita. Sed quidquid dicitur in divinis concrete, dicitur et abstracte, sed non convertitur: ergo si spiratio est genita, spiratio est generatio, quod est contra omnes modo².

RESPONDEO: Dicendum, quod defectus est in utroque arguento. Nam illud non valet: dedit generando spirationem, ergo generavit spirationem; sicut non sequitur: generando dedit Filiu essentiam, ergo essentia est genita. Aliqua enim per generacionem dicuntur dari, quae non dicuntur generari.

Et iterum alia ratio non valet: spiratio est generata, ergo spiratio est generatio. Sicut enim infra patebit de duabus notionibus unius personae³, verum est, quod una praedicatur de altera denominative, non in abstractione; et ideo non valet illa ratio, immo est ibi accidens. Quod ergo dicitur: quidquid praedicatur denominativa et abstracte, verum est de essentia; sed non est verum de proprietate personae; et haec infra melius patebunt⁴.

DUB. III.

Item dubitatio est de hoc quod dicit Hieronymus: *Credimus in Spiritum sanctum, qui de Patre proprio procedit*. Videtur enim falsum dicere, quia *proprium* est quod convenit uni soli⁵: ergo si de Patre procedit *proprie*, non ergo de Filio. *Si tu das*, quod non dicit *proprie* contra communitem, sed contra improprietatem: ergo videtur quod impropriete procedat a Filio.

RESPONDEO: Dicendum, quod *proprie* non dicit proprietatem sive solitudinem, sed sonat in⁶ auctoritatem, sicut *principaliter*. Sicut enim Pater prin-

cipaliter dicitur spirare, quia hoc non habet ab alio; ita etiam *proprie*, quia hanc conditionem, non habere ab alio, nulli communicat; ita videtur dicere Magister.

Potest tamen dici, quod uno modo proprium Solutio alia. dicitur contra communitem; alio modo contra improprietatem; tertio modo accipitur pro appropriatione⁷; et sic accipitur hic. Quamvis enim spiratio aequa vere et proprie conveniat Patri et Filio, tamen Hieronymus appropriat eam Patri propter auctoritatem⁸.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit Hilarius locu[m] ad Patrem: *Ex te per eum Spiritus sanctus tuus est*. Videtur enim male dicere dicendo *per eum*, quia, ut dicit Praepositivus⁹, *per* cum verbis transitivis significat subauctoritatem, sed cum absolutis auctoritatibus; ut patet, cum dicitur: ego sum sapiens per Deum, in Deo notatur auctoritas. Cum ergo dicitur, quod Spiritus sanctus est a Patre per Filium, in Filio notatur auctoritas.

RESPONDEO: Dicendum, quod aliqui voluerunt Solutio alia. dicere, quod haec est impropria: Spiritus sanctus est a Patre per Filium sive procedit; et debet resolvi in hanc: Spiritus sanctus spiratur a Patre per Filium; et consentiunt rationi praedictae. — Sed Non pro- *lata.* *cum* ista sit vera: creatura procedit a Patre per Filium, et haec similiter: exit vel procedit: non video rationem, quare similiter illa verba Hilarii non possint proprie dici.

Et¹⁰ propterea est dicendum, quod quamvis procedere non sit verbum transitivum quantum ad modum significandi, quia non construitur cum accusativo; quia tamen aequivalet¹¹ transitivo, ut cum dicitur: procedit a Patre per Filium, iudicandum est sicut de verbo transitivo; et ideo dicit subauctoritatem¹².

¹ Vat. absque auctoritate mss. et edd. 1, 2, 3, 6 esset *verum* loco *sed*; simili elliptica locutione S. Bonav. saepius utitur.

² Ita fere omnes codd. cum ed. 1; cod. cc. omitit *modo*, pro quo Vat. *modernos*.

³ Dist. 33. q. 3. et 4. — Mox post *verum* est Vat. cum cod. cc., alii tamen codd. et ed. 1 refragantibus, ad dit *dicere*. Paulo infra post *denominativa* in cod. T apponitur *sed*.

⁴ Loco paulo supra citato. — Antiquiores codd. cum ed. 1 in eo convenient, quod in ultima propositione adiungant a Vat. et cod. cc. omissionem *melius*, sed in eo dissentiant, quod ali ut A G H I T etc. cum ed. 1 exhibent lectionem nostram, alii modo singulari et *hoc infra melius patet*; cod. Z et *hoc similiter melius patet*. — De solutione huius dubii vide etiam B. Albert., hic a. 7.

⁵ Aristot., I. Topic. c. 5. et Porphyri., de Praedicab. c.

de Proprio. — Paulo infra fide antiquiorum mss. et ed. 1 sub-situimus *dicit*, scilicet Hieronymus, loco *dicitur*.

⁶ Auctoritate fere omnium mss. et trium primarum edd. restitutimus prapositionem *in*; familiaris siquidem est S. Doctori haec locutione *sonare in*.

⁷ Plurimi codd. cum tribus primis edd. per *appropriationem*. Melius *legeretur pro appropriato*. Paulo infra mss. cum sex primis. edd. perperam *Filius loco Hieronymus*.

⁸ Solutioni consenit S. Thom., S. l. q. 36. a. 3. ad 2. et Scot., hic q. 2.

⁹ Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 *Priscianus*.

¹⁰ In Vat. omittimus *Et*, refragantibus mss. et ed. 1.

¹¹ Ed. 1 *nequopollit*. Paulo infra post *Filius* codd. H Y addunt *tentum ratet ac si dicaretur, productur*.

¹² Explicacionem textus Hilarii et significacionem praepositionis *per* vide etiam in S. Thom., S. l. q. 36 a. 3. in corp. et ad 4; B. Albert., hic a. 6; Scot., hic q. 2.

DISTINCTIO XIII.

CAP. I.

Quare Spiritus sanctus, cum sit de substantia Patris, non dicatur genitus, sed tantum procedens.

Post haec¹ considerandum est, quantum a talibus, quales nos sumus, intelligi potest, cum Spiritus sanctus procedat de Patre et sit de substantia Patris, cur non dicatur esse natus, sed potius procedere; et cur non dicatur filius. Quare autem Spiritus sanctus non dicatur vel sit natus, et ideo non sit filius, Augustinus ostendit in decimo quinto libro de Trinitate² ita dicens: « Si Spiritus sanctus filius diceretur, amborum utique Filius diceretur, quod absurdissimum est. Filius quippe nullus est duorum nisi patris et matris. Absit autem, ut inter Deum Patrem et Deum Filium tale aliquid suspicemur ». Absurdissime ergo filius diceretur amborum, id est Patris et Filii. « Amborum enim filius diceretur, si eum ambo genuissent, quod abhorret omnium sanctorum sensus. Non igitur ab utroque est genitus, sed procedit ab utroque amborum Spiritus »³. His verbis ostenditur, cur Spiritus sanctus, cum sit de Patre, non tamen dicatur genitus vel filius.

CAP. II.

Cur Filius dicatur procedere, cum Spiritus sanctus non dicatur genitus.

Cum autem Spiritus sanctus non dicatur genitus, sed tantum procedens, quaerenda solet, cur Filius non dicatur tantum genitus, sed et procedens; sicut ipse in Evangelio Ioannis⁴ ait: *Ego ex Deo processi vel exiui, et veni in mundum*. Non ergo tantum Spiritus sanctus procedit a Patre, sed etiam Filius. Ad quod dicimus, quod cum uterque procedat a Patre, dissimiliter tamen. Nam « Spiritus sanctus, ut ait Augustinus in quinto libro de Trinitate⁵, procedit a Patre non quomodo natus, sed quomodo datum »⁶ vel Dominum. Filius autem processit nascendo, exiit ut genitus. Ac per hoc illud elucescit, ut potest, scilicet eur Spiritus sanctus etiam non sit filius, cum et ipse a Patre exeat, « ideo scilicet⁷ non dicatur filius, quia neque natus est, sicut Unigenitus, neque factus, ut per Dei gratiam in adoptionem nascetur, sicut nos ».

¹ Ed. 4 sola hoc.

² Cap. 27. n. 48; et Tract. 99. in Ioan. n. 9. — Etiam verba procedentia secundum sensum ex eodem loco excerpta sunt. — Post Trinitatem Vat. et edd. 4, 8 omittunt ita; in fine loci cod. A C D *suspiciuntur* pro *suscipiemur*.

³ August. Ibid. c. 26. n. 47, in quo loco sola Vat. post ambo perperam addit *et*. Deinde cod. B cum Augustino habet *ab omnium sanctorum sensibus*. Denique contra Augustinum et omnes miss. legunt edd. *Non ergo pro Non igitur.*

⁴ Cap. 16, 27. et 28. Vulgata: *Ego a Deo exiui. Exiui a Patre et veni in mundum*. Sed Ioan. 8, 42. legiur: *ex Deo processi*; unde Magister dicit: *processi vel exiui*.

⁵ Cap. 14. n. 15, unde et summa sunt quae post interposita verba Magistri sequuntur.

CAP. III.

Quod non potest mortalis distinguere inter generationem Filii et processionem Spiritus sancti.

Inter generationem vero Filii et processionem Spiritus sancti, dum hic vivimus, distinguere non sufficiens. Unde Augustinus Maximino praemissam quaestio nem refrauenti, scilicet querenti, cur Spiritus sanctus non diceretur filius, cum de Patris esset substantia, respondens ait⁸: « Quaevis a me, si de substantia Patris est Filius, de substantia Patris est etiam Spiritus sanctus, cur unus filius sit, et aliis non sit filius. Ecce respondeo, sive capias sive non capias: de Patre est Filius, de Patre est Spiritus sanctus, sed ille genitus est, iste procedens; ideo ille Filius est Patris, de quo est genitus; iste autem Spiritus est utriusque, quoniam de utroque procedit. Sed ideo, cum de illo loqueretur, ait⁹: *De Patre procedit*, quoniam Pater processionis eius est auctor, qui talen Filium genuit et gignendo ei dedit, ut etiam de ipso procederet Spiritus sanctus. Nam nisi procederet etiam de ipso, non diceret discipulus¹⁰: *Accipite Spiritum sanctum*, cumque insufflando daret, ut, a se quoque procedere significans, aperte ostenderet flando, quod spirando dabat occulte. Quia ergo, si nascetur, non tantum de Patre nec tantum de Filio, sed de ambobus utique nascetur; sine dubio filius diceretur amborum. Ac per hoc, quia filius amborum nulli modo esset, non oportuit nasci eum de ambobus. Amborum est ergo Spiritus¹¹, procedendo de ambobus ».

« Quid autem inter nasci et procedere intersit, de illa excellenter natura loquens explicare quis potest? Non¹² omne quod procedit, nascitur, quoniam omne procedat, quod nascitur; sicut non omne quod bipes est, homo est, quoniam bipes sit omnis, qui homo est. Hoc scio; distinguere autem inter illam generationem et hanc processionem nescio, non valeo, non sufficio. Ac per hoc, quia et illa et ista est ineffabilis, sicut Prophetae de Filio loquens ait¹³: *Generationem eius quis enarrabit?* ita de Spiritu sancto verissime dicitur: processionem eius quis enarrabit? Satis sit ergo nobis, quia non est a se ipso Filius, sed ab illo de quo natus est, non est a se ipso Spiritus sanctus, sed ab illo de quo procedit, et quia de utroque procedit, sicut iam ostendimus¹⁴ ». De Spiritu sancto, quomodo ipse de

Differentia
inter nasci
et procedere
est occulta.

⁶ Vat. et edd. 4, 5, 6, 8¹⁵ *Spiritus pro scilicet*. Mox cod. C verbo *natus est* praemittit *ipse*.

⁷ Liber II. c. 15. n. 1; in quo loco edd. 1, 8 indebet omittunt *sit autem et aliis*. Mox ante *Spiritus sanctus* solummodo cod. A C addunt *etiam*.

⁸ Ioan. 15, 26; Vulgata *a Patre procedit*. — Paulo ante sola ed. 1 cum originali omittunt *est autem utrinque*.

⁹ Ioan. 20, 22.

¹⁰ Contradicentibus mass., ed. 4 et textu Augustini, Vat. cum aliis edd. addit *sanctus*.

¹¹ Ed. 1 adiungit *enim*, et paulo infra post *illam* addit *Verbi*.

¹² Iosai. 53, 8.

¹³ Loc. cit. — Paulo infra ed. 5 *ipse Deus sit de Deo pro ipse de Deo sit*.

Deo sit, nec tamen ipse filius sit, quoniam procedendo, non nascendo legitur esse de Deo, iam superius, quantum visum est, disputavimus.

CAP. IV.

*Utrum Spiritus sanctus debeat dici ingenitus,
cum non sit genitus.*

Nunc considerandum est, cum Spiritus sanctus non sit genitus, utrum debeat dici ingenitus. Ad quod dicimus, Spiritum sanctum nec genitum nec ingenitum debere dici. Unde Augustinus ad Orosium¹ ait: « Spiritum sanctum nec genitum nec ingenitum fides certa declarat; quia si dixerimus ingenitum, duos patres affirmare videbimus; si autem genitum, duos filios credere cuperimus. » Sic enim solus Filius dicitur genitus, ita et solus Pater dicitur ingenitus, eo quod ab alio non sit. Unde Augustinus in decimo quinto libro de Trinitate²: « Pater, inquit, solus non est de alio, ideo solus appellatur ingenitus, non quidem in Scripturis, sed in consuetudine disputantium et de re tanta sermonem qualiter valuerint proferentium. Filius autem de Patre natus est, et Spiritus sanctus de Patre principaliiter et communiter de utroque procedit. Ideoque cum Spiritum sanctum genitum non dicamus, dicere tamen non audiendum ingenitum, ne in hoc vocabulo vel duos patres in illa Trinitate, vel duos, qui non sunt de alio, quispiam suspectetur ». Ecce his verbis aperte ostendit, Spiritum sanctum nec genitum nec ingenitum debere dici.

Hieronymus tamen in Regulis definitionum³ contra haereticos Spiritum sanctum dicit ingenitum esse, his verbis: « Spiritus sanctus Pater non est, sed ingenitus atque infectus. Pater non est, quia Patris est et in Patre est; processionem habet ex Patre, et non nativitatem;

Filius autem non est, quia genitus non est ». Ecce his verbis dicitur Spiritus sanctus esse ingenitus; quod videtur adversari praemissis verbis Augustini.

Sed ut istam que videtur repugnandam de medio abigamus, dieimus, quod Hieronymus alter accepit⁴ nomen *ingeniti*, et alter Augustinus. Accepit enim Augustinus *ingenitum*, qui vel quod ab⁵ alio non est; et secundum hoc de solo Patre dicitur; Hieronymus vero *ingenitum* dicit *non genitum*; et secundum hoc de Spiritu sancto potest dici, cum Spiritus sanctus non sit genitus.

Quod autem Hieronymus ita accepit, ostenditur ex verbis suis, quibus in eodem tractatu⁶ uitior, faciens talem divisionem: « Omne quod est, aut ingenitum est, aut genitum, aut factum. Est ergo quod nec natum est nec factum; et est quod natum est et factum non est; et est quod nec natum est nec factum est; et est quod factum est et natum non est; et est quod factum est et natum est et renatum est; et est quod factum est et natum est et renatum non est. Nunc praepositorum singulis rebus subsistentiam destinemus. Quod ergo nec natum nec factum est, Pater est; non enim ab aliquo⁷ est. Quod autem natum est et factum non est, Filius est, qui a Patre genitus est, non factus. Quod iterum nec natum nec factum est, Spiritus sanctus est, qui a Patre procedit. Quod etiam factum est et natum non est, caelum et terra⁸ ceteraque, quae sunt insensibilia. Quod autem factum et natum et renatum est, homo est. Quod vero factum est et natum est et renatum non est, animalia sunt ». Ecce his verbis ostendit Hieronymus, se *ingenitum* accipere *non genitum*. Alter enim non esset praemissa divisio vera, scilicet omne quod est aut *ingenitum* est, aut *genitum*, aut *factum*. Atque in divisionis huius prosecutio in assignatione *ingeniti*, ubique ponit *non natum*.

Determinatio
ter duplex
senatus inge-
nitum.

Probatur
ex Hierony-
mo.

¹ Hieronymus alter dicit.

² In dialogo nempe quaestionum sub titulo ad Orosium, quæst. 2. Sed suppositum est hoc opus. In fine huius loci ed. 8 cum originali *culpabimur* pro *culpamur*.

³ Cap. 26. n. 47. — In hoc text post *sermonem* cod. D qualemcumque loco qualem. Ipse Augustinus post *principaliter* interserit: *ipsa sine ullo temporis intervallo dante* etc. — In fine ed. 4 non sunt pro non sunt, et edd. 5, 9 de *aliquo* pro *alio*.

⁴ Edd. 1, 8 titulo huius operis addunt: *vel distinctionem*. Hic liber non est S. Hieronymi, nec in appendicibus editio- num eiusdem inventur. In appendice ad opera S. Ambrosii (Patrolog. Migne, Lat. tom. 17. col. 510.) impressum est opusculum anonymum sub titulo: de Trinitate; alias, in Symbolum Apostolorum Tractatus, ex quo (c. 3. col. 512.) textus secun- dus, paulo infra citatus, integre desumus est, paucis tantum verbis deficitibus vel mutatis. Locus vero hic citatus tantum quadam *sensus* ibi exhibetur. Cum autem hoc opusculum, ut putant editores, sit mutuum et iam antiquitus interpolatum, for- tasse Lombardus etiam primum textum ad verbum inde accepti, in prævia admonitione Benedictini editores huius libelli

consent, ipsum contra Priscillianistas et ad vindicandam Tol- letanam fideli regulam esse editum atque Concilio, si minus Tole- tano, salem Braccarensi secundo, quod a. 563 vulgo portur, supparem esse. — Locum infra a Magistro exhibuit Alcuinus (de Fide Ss. Trinitatis libr. II. c. 9. Patrolog. Lat. Migne, tom. 101. col. 28.) totum reportat, sed nonnullis additis vel mutatis.

⁴ Codd. A CDE accepit.

⁵ Vat. et edd. 1, 2, 3, 4, 7, 9 de. Immediate ante ed. 4 omittit *vel quod*. Deinde cod. ABCD post *Spiritu* omittunt *sanc- to*. Denique ed. 4 omittit ultima verba: *cum Spiritus* etc.

⁶ Cap. 3. — Vide notam paulo supra. — Immediate ante Vat. et edd. 4, 6, 8 *verbis eius pro verbis suis*; quod licet sit minus rectum, exhibent tamen omnes codd. et ceteras edd. Deinde ubi prima vice ponitur *nec natum* codd. omittunt *est* contra edd.

⁷ Vat. et edd. 4, 5, 6, 9 verbo *aliquo* praemittunt *alio*.

⁸ Supple cum ed. 6 est. — Immediate post edd. 2, 3, 5, 7, 9 omittunt *sunt*. Non multum infra ante ostendit Hieronymus cod. C addit *aperte*.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XIII.

De aeterna processione Spiritus sancti, quatenus distinguitur a generatione.

Post haec considerandum etc.

DIVISIO TEXTUS.

Supra egit Magister de processione per comparationem ad illum, ad quem et a qua est. Hic tertio loco agit de ipsa secundum¹ comparationem ad generationem, a qua differt. Et haec pars habet duas partes. In prima Magister quaerit et determinat, utrum Spiritus sanctus debeat dici *genitus*; in secunda, utrum debeat dici *ingenitus*, ibi: *Nunc considerandum est, cum Spiritus sanctus non sit genitus.*

Item, *prima* pars habet quatuor. In *prima* ostendit, quod Spiritus sanctus non debeat dici *natus*². In *secunda* ostendit, quod quamvis dicatur de Spiritu sancto procedere, dicitur tamen de Filio, ibi: *Cum autem Spiritus sanctus non dicatur genitus; et ratio est, quod alter dicitur Filius procedere quam Spiritus sanctus. In tertia vero tentat assignare differentiam inter generationem et processionem, ibi: Inter generationem vero Fili et processionem etc.*

In *quarta* vero et ultima ostendit humanam insufficieniam³ ad illam differentiam indagandam, ibi: *Quid autem inter nasci et procedere intersit.*

Nunc considerandum est, cum Spiritus sanctus. Haec est⁴ *secunda* pars, in qua Magister quaerit et determinat, utrum Spiritus sanctus debeat dici *ingenitus*; et haec pars habet quatuor partes. In *prima* ostendit Magister et probat auctoritate Augustini, quod Spiritus sanctus non debet dici *ingenitus*. In *secunda* vero ostendit contrarium auctoritate Hieronymi, quod debet dici *ingenitus*, et ponitur ibi: *Hieronymus tamen in Regulis distinctionum etc. In tertia vero praedictam controversiam determinat per distinctionem, ibi: Sed ut istam quae videtur esse repugnantiam. In quarta auctoritate Hieronymi confirmat suam solutionem, ibi: Quod autem Hieronymus ita accepit etc.*

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam eorum quae dicuntur in litera, quatuor quaeruntur.

Primo quaeritur, utrum in divinis sit ponere processionem.

Secondo, utrum processio Spiritus sancti sit generatio.

Tertio, utrum processio Spiritus sancti realiter differat a generatione.

Quarto, utrum Spiritus sanctus debeat dici *ingenitus* an⁵, non.

ARTICULUS UNICUS.

De processione Spiritus sancti et de differentia processionis a generatione.

QUAESTIO I.

Utrum in divinis ponenda sit processio.

Circa primum, quod processio sit ponenda in divinis, ostenditur:

1. Primo auctoritate Domini, Ioannis decimo

quinto⁶, ubi dicit ipse Salvator: *Mittam vobis Spiritum veritatis, qui a Patre procedit.* Si ergo Veritas non dicit nisi verum, et Verbum Dei non loquitur

¹ Cod. M et ed. 1 *per*.

² Vat. absque auctoritate mss. et ed. 1 addit *vel genitus vel Filius*, sicut et mox prosequitur: *In secunda ostendit, quod cum Spiritus sanctus non dicatur genitus, cur Filius, qui dicitur genitus, etiam dicatur procedere; ibi.*

³ Codd. L O intelligentiam insufficientem esse loco insufficientem.

⁴ Vat. praeter fidem mss. et ed. 1, omissis verbis Magistri *Nunc considerandum etc.*, loco *Haec est ponit Similiter*, et consequenter propter variataem constructionem paulo infra omitti et haec pars.

⁵ Fide plurimum mss. ut A F G H I T etc. et ed. 1 loco aut substitutum an.

⁶ Vers. 26, ubi Vulgata: *Cum autem venerit Paraclitus,*

improprium, vere ergo et proprie¹ est processio in divinis.

2. Item, in divinis verissime est origo, ergo est productio; sed omni productioni activae respondet productio passiva; sed productio passiva est processio: ergo a primo² in divinis vere et proprie est processio.

3. Item, amor noster et est amor et³ ab alio, et exitus eius ab alio vere et proprie exprimitur in verbo *procedendi*: cum igitur amor divinus, qui est Spiritus sanctus, vere et proprie amor sit et ab alio sit, sicut nomen *amoris* ei competit propriissime, ita videtur ei convenire et *processio*.

4. Item, ad completam rationem processionis ista duo requiruntur, quod sit ab alio et in aliud tendat; sed amor, qui est Spiritus sanctus, non procedit a Patre, in quantum amat se, nec⁴ a Filio, in quantum amat se, sed in quantum unus amat alterum, quia nexus est: ergo Spiritus sanctus est amor, quo anans tendit in aliud: ergo est amor et ab alio et in aliud⁵, et ista duo complectuntur rationem processionis perfectae: ergo processio est in divinis.

CONTRA: 1. Processio de ratione sui nominis quasi *procum cessio*, sicut praecessio dicit antecessionem; sed sicut in divinis non est antecessio propter summam similitudinem, ita non est elongatio propter summam unitatem: ergo sicut in divinis non ponitur nomen *praecessio*, ita nec⁶ debet ponni nomen *processio*.

2. Item, in creaturis processio de ratione sui generis dicit motum, et ita indigentiam et imperfectiōnem; sed nullum tale nomen debet transferri ad Deum: ergo nec processio.

3. Item, creatio dicit specialem differentiam processionis et differentiam addentem nobilitatem, quia dicit egressum rei a Creatore, qui est causa nobilissima; sed creatio passiva nullo modo reperiatur in divinis; nulla enim persona dicitur creari: ergo pro ratione nec processio.

4. Item, processio in creaturis non dicitur nisi duplice, videlicet *localis* et *causalis*: localis, quae

quem ego mittam vobis a Patre, spiritum veritatis, qui a Patre procedit. — Vat., oblitentibus mss. et ed. 4, *Iohannis*, per quam dicit *Salvator*.

¹ Corruptam lectiōnem Vat. et verba Dei non loquitur nisi proprie vere: ergo proprie emendavimus ope antiquiorum mss. et ed. 4.

² Vetustiores codd. cum ed. 1 omissunt hic in Vat. et cod. cc additum *ad ultimum*.

³ Cod. K additum *item est*.

⁴ Aliqui codd. ut IST cum ed. 1 sed nec.

⁵ Ita antiquiores codd. cum ed. 4, quamvis plures falsi in aliis pro *in aliud*; Vat. autem cum cod. ex omissiōne verba ergo est usque in aliud.

⁶ Vat. cum pluribus mss. minus bene non pro *nec*.

⁷ Ed. 4 *propterea*. Mox Vat. *oporteret* pro *oportet*.

⁸ Codd. Y ee addimi *in divinis*, cod. F in *Deo*. — De eo,

est in motu progressivo, causalis, quae est effectus a causa. Sed localis non potest transferri ad divina, quia nulla mutatio secundum locum nec in generali nec in speciali cadit in Deo. Et *praeterea*⁷, cum talis sit ab uno in aliud, oportet ponere, quod Spiritus sanctus aeternaliter non procederet a Patre et Filio; non ergo invenitur processio localis. Sed haec nobilior est quam causalis, quia ista est entis completi et a principio intrinseco: ergo per locum a maiori nec causalis invenitur in Deo; et ita nullus modus processionis reperitur⁸.

CONCLUSIO.

Ratio processionis vere, proprie et perfecte invenitur in divinis.

RESPONDEO: Dicendum, quod processio in creaturis dicit respectum ad *principium a quo*, ut radius dicitur procedere a sole, sive flos ab arbore; et quod dicat mutationem⁹, hoc accidit ei. Et similiter ratione nominis dicit respectum ad *terminum ad quem*; et quod dicat elongationem, hoc accidit ei.

Quoniam igitur in divinis uteque respectus reperitur; nam persona procedens respectum habet ad principium a quo, amor procedens¹⁰ respectum habet ad amatum, amor scilicet ille, qui est nexus et caritas: ideo vere et proprie et perfecte ratio processionis invenitur in divinis. Unde concedendae sunt rationes ad hoc adductiae¹¹.

1. Ad illud ergo quod obiicitur in contrarium, *Solutio opusculorum.* quod processio dicit elongationem; dicendum, quod hoc verum est in creaturis, in quibus per approximationem ad *terminum ad quem* fit elongatio a *termino a quo* propter sui finitatem et circumscriptionem et distantiam; et¹² sic non est in Deo.

2. Ad illud quod obiicitur, quod¹³ dicit motum in creaturis; dicendum, quod non transfertur ratione motus, quem dicit, sed ratione duplicitis respectus, qui, quamvis non possit esse in creaturis sine motu propter imperfectionem, nihilominus tamen est in Creatore.

quod processio sive motus loculis sit ceteris motibus nobilior cfr. Aristot., VIII. Phys. text. 54-60. (c. 7.).

⁹ Vat. cum cod. cc dicit *motum*; plures tamen antiquiores codd. ut FHIMXYA ab ee cum ed. 4 exhibent lectioνem nostram, quae confirmatur lectioне falsae multorum mss. dicat *unitatem*. Circa finem responsionis Vat. cum cod. cc, ceteris codd. tamen cum ed. 1 oblitentibus, *dicit loco dicat*. Dein multi codd. cum ed. 1 omissunt ei.

¹⁰ Vat. contra omnes codd. et edd. 1, 2, 3 ut *amor procedens ab amante*. Mox cod. K post *habet* addit. *ad amantem et*, sed perperam, quia in hoc divisionis membro attenditur solum secundus respectus, scil. terminus ad quem.

¹¹ Phares codd. ut GHIPQ etc. *inductae*.

¹² Ed. 4 *sed loco et*.

¹³ Vat. adiungit *processio*. Mox auctoritate vetustiorum mss. et ed. 4 supplevimus *quem dicit*, et circa finem solutionis *lamen-*

*Procesio
dicit dupli-
cum respe-
ctum.*

3. Ad illud quod obicitur de creatione, dicendum, quod creatio de principali impositione dicit exitum de nihilo; et ideo nullo modo significatum eius potest in Deo salvari, nec proprie nec transsumptive; non sic autem est de generatione et processione.

4. Ad illud quod obicitur, quod nec causalis nec localis; dicendum, quod immo *ad modum causalitatis*. Et causalis uno modo convenientiam habet cum locali. Nam causalis processio uno modo terminatur in procedente, et ita¹, quod nihil ultra respicit, ut cum dicitur: filius procedit a patre; alio modo, prout effectus respicit aliquem ut terminum; et sic procedit amor ab amante in amatum, et² aliquo modo *convenit* cum processione locali,

Congruentia
et differunt
processio causa-
lis et loca-
lis.

quia respicit terminum *ad quem*, aliquo modo *dif- fert*, quia non respicit, tanquam in illo recipiatur, sed tanquam *objecit*. Et quoniam respectus et emanatio vere reperiuntur in divinis, hinc est, quod illa emanatio dicitur ad similitudinem emanationis *causalis*. Sed similitudo *localis* processionis ibi non cadit nisi longinquae; et ideo Graeci decepi sunt.

Et ad illud, quod processio localis est perfectior; dicendum, quod processio *localis* semper habet imperfectionem coniunctam de³ ratione nominis; non sic *originalis*. Et verum est, quod perfectior est inter motus; sed processio in divinis non dicit motum, sed originem sine motu et mutatione, sicut supra dictum est de generatione⁴.

SCHOLION.

I. Ratio *processionis* in creaturis continet essentialiter duplum respectum, scil. ad terminum *a quo* et ad terminum *ad quem*. Hic respectus per se nullum importat imperfecti-
onem, unde etiam in divinis ponit possunt. Secundario vero et per accidens (« hoc ei accidit », ut dicit S. Doctor) processio in creaturis importat imperfections, nempe tum mutationem seu motum principii *a quo*, tum elongationem termini *ad quem*. Hae imperfections excludi debent a processione in divinis. Circa hanc distinctionem et aliam in solut. ad 4. postiam cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 43. m. 4. in corp.

II. Conclusio pertinet ad fidem. Cfr. Alex. Hal., loc. cit. — Scot, pro hac et dubius seqq. in Oxon. et Report, hic q. 4. — S. Thom., hic q. 1. a. 1.; S. I. q. 27. a. 4. — B. Albert, I. Sent. d. 11. a. 1; S. p. I. tr. 7. q. 31. m. 4. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 4. — Richard, a Med., hic q. 4. — Egid. R., hic q. 1. — Henr. Gand., de hac et seq. S. a. 61. q. 2. n. 6. seq. — Durand., hic q. 4. — Dionys. Card., hic q. 2. — Biel, I. Sent. d. 14. q. 4.

QUAESTIO II.

Utrum processio Spiritus sancti sit generatio.

Secundo quaeritur, utrum processio Spiritus sancti sit generatio. Et quod non, videtur.

Fundamente. 1. Augustinus de Trinitate decimo quinto⁵: « Sicut Filius praestat essentiam sine ullo initio temporis et sine ulla mutatione generatio, ita Spiritui sancto processio »: ergo si non est idem quod praestat essentiam duabus personis etc.

2. Item, hoc ipsum videtur *ratione*: quia generatio est emanatio secundum modum fecunditatis naturae; sed, sicut supra probatum est⁶, Spiritus sanctus procedit per modum liberalitatis et amoris: ergo non generatur: ergo generatio non est processio.

3. Item, nihil unum exit a duobus similibus per viam generationis⁷, nisi alter sit ut pater, alter ut mater, alter ut principium activum, alter ut prin-

cipium passivum: sed Spiritus sanctus procedit a duobus similibus: ergo si per viam generationis, alter est ei ut pater, alter ut mater; quod omnino absurdum est.

4. Item, Filius est sua generatio et Spiritus sanctus est sua processio: ergo si procedere esset generari, Spiritus sanctus esset Filius⁸; sed Spiritus sanctus procedit a Filio et dicitur Spiritus Filii, sicut Filius dicitur Patris: ergo si Filius non est Pater, nec Spiritus sanctus est Filius: ergo nec processio est generatio.

CONTRA: 1. In his inferioribus generatio est motus ad oppositum. substantiam, unde generatio est substantiae productio⁹; sed processio Spiritus sancti est substantiae sive hypostasis productio: ergo est generatio.

2. Item, *generare* sic definitur a Damasceno¹⁰:

¹ Supple: terminatur; Vat. cum cod. cc ad hanc suppositionem tollendam omittit *et*, quod praefigitur particulae *ita*, sed contra antiquiores codd. et ed. 4.

² Aliqui codd. ut B T Y cum ed. 1 addunt *sic*.

³ Restituum ex mss. et ed. 1 *de*.

⁴ Dist. 9. q. 1.

⁵ Cap. 26. n. 47, in quo texto fide antiquorum mss. et ed. 1, consentiente ed. operum Augustini, posuimus *ita* loco *sic*.

⁶ Dist. 10. a. 4. q. 1. et 2.

⁷ Multi codd. ut A C G H I L R S T U V Y Z etc. cum ed. 1 perperam omittunt *per viam generationis*.

⁸ Cod. O superflue addit: *sed Filius non est Spiritus sanctus nec e converso*; ergo generatio non est processio nec e converso.

⁹ Cfr. Aristot., V. Phys. text. 7. seqq. (c. 1.) et I. de Gener. et corrupt. text. 11. seqq. (c. 3.). — Mox Vat. cum cod. cc contra alios codd. et ed. 1 secundum *hypostasim* loco sive *hypostasis*.

¹⁰ Libr. I. de Fide orthod. c. 8: Generatio quidem in hoc consistit, ut ex dignissim substantia proles eiusdem cum dignissime substancialiter producatur. — Paulus infra ed. 1 post *Spiritus* addit *sancetus*.

generare est sibi similem in substantia producere; sed spiratione vel processione producitur Spiritus similis in natura: ergo et processio est generatio.

3. Item, actiones et mutationes denominantur a termino¹: ergo quaecumque convenientur in eo quod habetur per emanationem, convenient in modo emanandi; sed Filius et Spiritus sanctus convenient in substantia, quam habent per emanationem: ergo convenient in emanatione: ergo si modus emanandi Filii est generatio, et Spiritus sancti similiter.

4. Item, productio est superius ad generacionem²; sed quaecumque producuntur, procedunt: ergo processio est superius ad generationem: ergo generatio est processio: ergo pari ratione processio est generatio.

Si dicas, quod processio appropriatur Spiritui

Quaestio
incidentis.

sancto; quaero rationem; et videtur, quod magis debeat appropriari Filio, quia, si ratio procedendi secundum rationem intelligendi per prius est in Filio, ergo processio magis debet ei appropriari.

5. Item, si generans est spirans, ergo genitus est spiratus, et e converso; sed spiratio passiva est processio: ergo etc.

CONCLUSIO.

Spiritus sancti processio non est generatio.

RESPONDO: Dicendum, quod sicut Spiritus sanctus non est Filius, ita nec processio Spiritus sancti est generatio.

1. 2. Ad illud ergo quod obiciitur in contradictione opere, quod generatio est productio substantiae; dicendum, quod est producere substantiam dissimilem, et est producere substantiam similem secundum voluntatem³, et est producere substantiam similem per modum naturae. Isti tres modi distinguuntur et diversi et separabiles sunt, quantum est de se. Quod palet, quia in productione Adam⁴ fuit substantia productio, et tamen non fuit generatio; Deus enim non generavit Adam, sed creavit; in productione Eva de Adam fuit similis substantia productio, non tamen generatio, quia Adam non genuit

¹ Aristot., V. Phys. text. 4: Magis autem ab eo in quod quam ex quo movere, denominatur mutatio.

² Aliis verbis: productio est genus, cuius species est generatio.

³ Corrupta lectio Vat., in qua haec duo priora distinctionis membra ita exhibentur: est producere substantiam secundum voluntatem et est producere substantiam similem praeter naturam, resarcitor ope miss. et ed. 1; cod. W post dissimilem addit naturae, cod. Z autem per modum voluntatis; ed. 4 tandem pos similem addit et hoc dupliciter, nam est producere substantiam similem.

⁴ Cod. Z Adae.

⁵ Interpunkto huius loci et lectio in Vat. et cod. ec est prorsus perturbata et ideo fuit ibi generatio secundum rem: ergo isti tres modi distinguuntur in Deo. Tamen; obstat insuper auctoritas antiquiorum mss. et ed. 1 nec non contextus.

Ebam; sed in productione Abel fuit substantia productio secundum viam naturae, et ideo fuit ibi generatio. Secundum rem igitur isti tres modi distinguuntur⁶, tamen in actione creaturae non distinguuntur, quia creatura non potest substantiam producere nisi similem, et hoc per virtutem naturalem. Et ratio huius est imperfectio potentiae et limitatio⁷ in creatura; sed in Deo est summa potentia, et ideo in eius operatione isti tres modi habent distinctionem.

Idem quamvis in istis inferioribus gratia materiae sit completa ratio generationis⁸; productio substantiae similis, vel productio substantiae, non tamen in divinis, immo oportet addi: per modum fecunditatis naturae. Et quia ista conditio deficit⁹ in productione Spiritus sancti, patet, quod non sequitur.

3. Ad illud quod obiciitur, quod similem habet uterque emanationem; dicendum, quod differt emanatio in his inferioribus et in Deo; quia in his inferioribus terminatur ad *essentialium* vel substantiam, quae multiplicatur; sed in divinis terminatur ad *hypostases*. Quoniam igitur hypostasis, ad quam terminatur processio, est *amor*, hypostasis, ad quam terminatur generatio, est *imago* — et amoris et nexus est spirari, non generari, e converso imaginis generari, non spirari — cum non sit consimilis ratio proprii hypostasum secundum se, nec erit consimilis emanatio. Ipse vero procedit, ac si ad substantiam proprie terminaretur.

4. Ad illud quod obiciitur, quod processio est communis generationi; dicendum, quod¹⁰ est communis generationi et processioni proprie dictae; et non hic loquimur de processione, prout tantum Spiritu sancto convenit; sic autem non est communis nec hoc modo praedicatur nec¹¹ subiicitur; nec est intelligenda ibi communitas rei, sed solum proportionis, sive modi loquendi.

Quod ergo queritur, quare magis Spiritui sancto appropriatur, quidam voluerunt dicere, quod sicut nomen *proprii*¹² commune est definitioni et propriae passioni, tamen quia definitio addit supra nomen *proprii*, propria passio non¹³: ideo definitio habet nomen, propria passio non; sed nomen com-

Definitio
generatio-
nis.

Differt e-
manatio in
modum et in
creatura.

Solutio I.
quaestio-
nis.

⁶ Ed. 4 hic repetit *potentiae*.

⁷ Id est, completa vel sufficiens definitio generationis.

⁸ Vat. contra antiquiores codd. *deficit*; ed. 1 *defuit*.

⁹ In cod. Y et ed. 4 additur *processio*.

¹⁰ Cod. V addit *hoc modo*.

¹¹ Ita plurimi codd. cum ed. 1, dum Vat. legit *sicut hoc nomine proprium*.

¹² Petr. Hisp. Summula, tract. de Praedicab. de Proprio ait: Proprium est quod inesset soli et semper et conversim praedicatur de re et non indicat, quid est esse (essentialium) rei, ut risibile. Unde non indicat quid est esse rei ponitur in definitione *proprii* ad differentiam *definitionis*; definitio enim conversim praedicatur de re et indicat, quid est esse rei. Exemplum: ut substantia animata sensibili convertitur cum animali et indicat, quid est esse eius; quia omnis definitio datur per substantia; omnem enim superioris est de essentia sui inferioris.

Reprobatur, mune retinuit; sic in proposito. — Sed hoc est absurdum dicere, quod Spiritus non habeat¹ proprium et singulare modum emanandi, sicut Filius.

Ideo voluerunt² alii, quod addit alium modum;

Solutio³. sed quia ille modus in creaturis non est, quia aut raro aut nunquam procedit aliqua hypostasis alter quam per generationem, ideo sacri doctores voluerunt nomen proprium vel novum fingere, sed magis communem appropriare. — Sed illud adhuc non videtur verum, quia, sicut emanatio Filii recte exprimitur verbo generandi, ita emanatio Spiritus verbo spirandi⁴.

Solutio⁵. Et propter hoc aliter dicendum, quod⁶ sicut Pater dicitur ingenitus, quia ab eo removetur omnino generatio; quia nec generatur nec est a generato; similiter et converso processio⁷ de eo dicitur, in quo est omnino ratio procedendi; et talis est Spiritus sanctus, quia procedit et est a proce-

Item repro-
batur.

Solutio au-
toris.

dente, non sic autem Filius: ideo Spiritui sancto attribuitur.

Alius solutio.
Aliter potest dici, quod completa ratio processio consistit in comparatione ad principium *a quo* et ad terminum *ad quem*; et quia Spiritus in sua emanatione, quia nexus est, utrumque respicit, Filius alterum; ideo complectissima ratio huius nominis reperitur in Spiritu sancto, quamvis aliquo modo reperiatur in Filio⁸; et ideo Spiritui sancto appro priatur.

5. Ad illud quod obicitur ultimo, quod generans est spirans: dicendum, quod illa praedicatione non est formalis, sed solum ratione suppositi⁹; et quia una persona sive unum suppositum potest generare et spirare, ideo haec est vera: generans est spirans; sed nulla persona unica potest simul pluribus modis emanare; ideo non sequitur, quod genus sit spiratus.

SCHOLION.

I. Quod in Deo sint duas emanations, scilicet generatio et processio, iam supra d. 9. q. 1, et d. 10. q. 1. probatum est. Illic queritur, utrum haec duas emanations differant, et in sequenti quaestione, cuius naturae sit haec differentia. Et agitur de generatione et processione, quatenus sunt actus notionales, sive in sensu activo. Generatio enim est processio in sensu passivo sunt secunda et tertia Trinitatis persona. — Conclusio est de fide, cum Symbolum Athanasianum de Spiritu sancto dicat: « Non factus, nec creatus, nec genitus, sed procedens ».

II. Ut solut. ad 4. facilius intelligatur, notandum est, quod in divinis vocabulorum *processio* duplicitate accipitur, vel ut nomen commune, cuius species sunt generatio et spiratio, vel ut nomen speciale secundae emanationis. Nam « frequenter invenerimus, quod aliquod proprium denominatur nomine communi » (S. Thom., hic q. 1. a. 3. ad 2.). Hinc oritur quaestio hic proposita, quare postea Spiritus sancto quam Filius nomen *processiois* approprietur. Primam solutionem S. Doctor reprobavit, consciente S. Thoma. Hanc inquit Udalricus, teste Dionysio Carth., et assert, quod *processio* Spiritus sancti sit simplieriter processio, et quod *generatio* hinc communiter ratione addat differentiam specificam. Hanc assertiōnē eius defensores exemplo ipsius vocabuli *proprium* illustrant. Hoc enim nomen est commune tum definitioni, quac per genus et differentiam essentialiter specimen exprimit, tum « propriae passioni » i.e. illi *accidentali* conditioni aliquicunq; entis, quac inseparabiliter subiecto inhaeret, ut *risibilitas* homini. Nam fixta Aristotelē *proprium* definitur: « Id quod non indicat, quid est esse rei, soli autem

inest et conversim praedicatur » (v. g. omnis homo est risibilis, et omne risibile est homo). Haec igitur species *propria* retinuit nomen commune et iuxta Porphyrium (c. 5.) est quartum predictabile, dum « genus , species , differentia sunt tria prima predictabilia ». Hoc confirmat B. Albert. (l. Sent. d. 11. a. 2.): « *Proprium* dicitur predictabilem convertibilem; tamen cum duplex sit predictabilem convertibile, scilicet essentiale, ut definitio, et accidentale convertible, accidentale nomen *proprium* retinet, et sic in multis fit ». Similia docet S. Thom. (hic q. 1. a. 3.). De multiplici sensu *proprietatis* cfr. S. Bonav. II. Sent. d. 16. a. 4. q. 3. — Secunda opinio docens, quod propter defectum nominis, hanc speciem processioneum exprimitur, nonen commune secundae emanationis approprietum sit, iterum Seraphico non placet, propter hanc rationem, quod revera habeatur tale nomen, scilicet *spiratio* et *spiritatio*. Nihilominus S. Thomas in Summa (l. q. 27. a. 4. ad 3.) dictam opinionem retinet dicendo: « Unde *processio*, quae non est generatio, remansit, sine speciali nomine, sed potius nominari *spiritatio*, quia est processio spiritus ». Sed in Comment. (loc. cit.) praeter hanc rationem, de qua dici, « et credo quod melior est », citamus alias duas affert rationes, hinc a S. Bonaventura approbatas.

III. De conclusione: cfr. Alex. Hisl., S. p. I. q. 42. m. 2. § 1, et q. 43. m. 2. — S. Thom., loc. cit. — B. Albert., hic a. 1. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 2., et q. 1. a. 2. — Richard. a Med., hic q. 2. et 3. — Egid. R., hic 2. princ. q. 1. — Durand., de hac et seq. q. hic q. 2. — Dionys. Carth., de hac et seq. hic q. 1. — Biel., de hac et seq. hic q. unic. hic a. S. Bonaventura approbatas.

Definitio enim sic describitur ab Aristotele: definitio est oratio quid est esse rei significans; proprium autem non indicat quid est esse rei. — Nox cod. I *nomen proprium pro nomine, propria*. Deinde Vat. post sic addit etiam dicunt, quod tamen abest a miss. et ed. 1; aliqui cod. falso sicut loco sic.

¹ Vat. praeferit fidem plurimorum mss. et ed. 1 habet.

² Vat. contra cod. et ed. 1. voluerunt loco voluerunt, deinde soluerunt pro soluerunt.

³ Ed. 4 addendo vel procedendi elidit vim argumenti, scilicet

quod detur nomen proprium respectu emanationis Spiritus sancti.

⁴ Ex plurimis cod. et ed. I substituimus *quod* loco *quia* et paulo infra *omnino* pro *omnis*.

⁵ In multis mss. deest *proprietate*.

⁶ Ed. I brevius: *ratio huius nominis non reperitur in Filio*.

⁷ In cod. X adiicitur: *sicut si dices, grammaticus est musicus*.

QUAESTIO III.

*Utrum processio Spiritus sancti differat a generatione Filii realiter,
vel solum secundum rationem intelligendi.*

Tertio quaeritur, utrum processio Spiritus sancti realiter differat a generatione Filii, an solum secundum rationem intelligendi. Et quod realiter, videtur:

Fundamenta. 1. Quia personae differunt secundum suas emanations; ergo¹ cum personae realiter differant, non tantum intellectualiter, quia, omni intellectu circumscriptio, adhuc remanet trinitas: ergo emanationes, quae sunt processio et generatio, differunt realiter.

2. Item, quae sunt a diversis principiis, realiter differunt; sed generatio est ab uno in divinis, processio Spiritus sancti a duobus, quia a Patre et Filio: ergo realiter differunt.

3. Item, secundum rem² et veritatem aliquorum est principium divina substantia ut *voluntas*, quorum non est principium ut *natura*, sicut patet, quia creature sunt a Deo agente per modum *voluntatis*, non per modum *naturae*: si ergo processio est voluntatis per modum voluntatis, generatio per modum naturae ut *naturae*, processio et generatio realiter differunt.

4. Item, in imagine creata egressus verbi et egressus amoris distinguuntur, quia differunt *realiter*; hoc³ perfectionis est, quia ex hoc faciunt imaginis trinitatem, sed quod differunt *essentialiter*, hoc est imperfectionis; sed omne quod perfectionis est, ponendum est in divinis: ergo processio et generatio *realiter* differunt, quamvis non *essentialiter*.

CONTRA: 1. Pater spirat et generat, aut ergo in quantum *unus*, aut in quantum *plures vel plura*. Si in quantum *plures vel plura*, Pater⁴ est compositus; si in quantum *unus*; sed quia Pater et Filius spirant in quantum *unum*, non sunt duas spirations, sed una: ergo similiter, si Pater spirat et generat in quantum *unum*, spiratio et generatio est una productio.

2. Item, secundum omnes verum est, quod Pater ratione fecunditatis naturae⁵ generat, ratione fecunditatis voluntatis spirat; sed in Deo idem est voluntas et natura: ergo etc.

3. Item, emanationes⁶ penes terminos distinguuntur; sed Pater omnino idem et totum, quod dat Filio per generationem, dat Spiritui sancto per processio-

sionem: ergo spiratio et generatio sunt omnino una emanatio.

4. Item, hoc ipsum ostenditur *per impossibile*. Si differunt, aut se ipsi, aut aliis: *non se ipsis*, quia emanationes nec sunt *a se* nec *ad se*: ergo si unumquodque distinguitur per illud quod est, vel a quo⁷, emanationes huiusmodi se ipsis non distinguntur; si *aliis*: aut *essentia*, aut *notione*, aut *persona*. *Non essentia*: constat, quia illa non distinguit nec distinguitur; *non persona*, quia eius est distingui, non distingere: ergo si differunt, hoc erit *aliis notiōibus*; et similiiter erit querere de illis aliis, et sic in infinitum: ergo etc.

5. Item, si differunt, aut differentia *substantiali*, aut *accidentalē*: *non substantiali*, quia talis differentia non est in divinis; *non accidentalē*, quia in Deo non est accidens: ergo etc.

6. Item, plus differt Filius a creatura quam a Spiritu sancto: ergo plus differt generatio a creatione quam a processione; sed generatio non distinguitur a creatione: ergo nec a processione. Probatio *mediae*: creatio est divina essentia⁸; sed persona et essentia non distinguntur ab invicem: ergo nec generatio et creatio.

C O N C L U S I O.

Generatio et spiratio non tantum secundum modum dicendi differunt, sed etiam secundum differentiam tum originis, tum habitudinis, et etiam se ipsis.

RESPONDO: Dicendum, quod generatio et spiratio sive processio differunt non tantum secundum rationem dicendi, sed etiam secundum differentiam⁹ originis et habitudinis, quia diversus est modus se habendi et differens modus originis; talis autem differentia unitatis essentiae non repugnat.

Si autem quaeratur ratio differentiae harum emanationum, dicendum, quod *prima* ratio differendi non potest assignari a parte terminorum. Termini enim sunt personae, quae non important rationem differendi active, sed passive¹⁰. Si ergo personae

Ratio pri-
mas differen-
tiae non est
ex parte ter-
minorum.

¹ Ex antiquioribus mss. et ed. I supplevimus hic *ergo* et paulo ante *Quia*.

² Ed. I *rationem* loco *rem*.

³ Fide mss. et ed. I expunimus hic a Vat. additum *enim*, sicut mox post *sed adiunctionem secundum*.

⁴ Vat. nomine *Pater praefigit sic*, cod. cc *quia sic*, cod. Y *ergo*; sed plurimi codd. cum ed. I quamlibet particulariter omitunt.

⁵ Auctoritate fere omnium mss. et ed. I removimus hic a Vat. additum *intellectualis*.

⁶ Vat. praeter fidem vetustiorum mss. et ed. I addit *Patris*, et paulo infra post *idem* contra mss. et edd. I, 2, 3, 6 omittit *et*.

⁷ Pauci codd. ut MZ addunt *est*.

⁸ In codd. OZ satis bene adiicitur *generatio vero est di- vina persona*.

⁹ Codd. P Q addunt *et rationem*.

¹⁰ Sensus est: non important ipsam rationem, quae facit differentiam, sed sunt subiecta, inter quae habetur differentia.

— Paulo ante cod. X post *enim* adiungit *proprie*.

differunt, quaeritur: quibus? et necesse est redire ad emanations et relations, quae sunt generatio et processio¹; et ita in hac assignatione erit circulus.

Similiter ex parte principiorum. Si enim di-

Nec ex parte principiorum.

catur, quod differunt haec due emanations secundum fecunditatem duplum naturae et voluntatis, quaeritur², quo modo differat fecunditas a fecunditate. Si dicas, quod fecunditas *naturae* est in solo Patre, *voluntatis* in Patre et Filio; hoc ulteriore habet quaestioneum, unde veniat haec differentia, et oportet ad hoc venire, quod fecunditas *naturae* est in uno, quia imago procedens per illam natu[n]a est esse solum ab uno, fecunditas *voluntatis* in duobus, quia nexus sive processio per modum nexus est in duobus; et ita reddit differentia in primum, et est ibi ratio circularis. Ergo patet secundum hoc, quod harum emanationum differentia prima nec est sumenda a parte termini, nec a parte principii.

Et ideo notandum, quod est loqui³ de huiusmodi emanationibus quantum ad esse et quantum ad distingui.

Vera ratio et notabilis distinctio.

Si quantum ad esse, sic habent rationem es-
Quad esse. sendi a suis perfectis principiis et fecundis. Quia enim in Deo est perfectissima *natura* et natura vera, ideo perfecta et vera fecunditas⁴ in hypostasi, quae habet rationem principii. Et quia vera et perfecta et propria est fecunditas naturae, ideo veram et propriam habet emanationem; et haec est generatio. Similiter intelligendum est de spiratione quantum ad voluntatem. Unde ratio, quare huiusmodi vere sunt⁵ in Deo, est vera fecunditas naturae et voluntatis.

Quod diffundit, ferre.

Si autem loquamur quantum ad differre, dicendum, quod se ipsis differunt, sicut ostensus est⁶, quia omnis distinctio in divinis venit a modis *originis* et *relationis*. Unde sicut duas differentias se ipsis differunt, ut rationale et irrationale, similiter⁷ in divinis haec due emanations. Et sicut differentiae differentiarum innotescunt nobis per alias differentias, quae ab illis oriuntur, sic et in divinis. Quia enim se ipsis distinguuntur generatio et spiratio, ad eas consequetur secundum rationem intelligendi differentia duplex: una, quia generatio est ab uno, sed spiratio a duabus. Quia enim generatio est emanatio per modum perfectae assimilationis, ideo ad unum principium respicit; quia vero spiratio est emanatio per modum connexionis, ideo est a duabus. Alia differentia est in comparatione ad nos. Quia enim Spiritus sanctus spiratur ut nectens et ita in alterum tendens, ideo Spiritus sanctus proce-

dit ut donabilis; Filius vero generatur, et generatio non respicit terminum.

Per has differentias necessario elicitor harum emanationum concomitantia. Quia spiratio dat praeterea generationem — non enim nectuntur nisi distincti et similes, et ita illi quorum unus est ab alio per generationem — similiter generatio dat consequenter intelligere spirationem; necesse est enim, distinctos et omnino similes per deficiens amorem coniungi.

Concedendae igitur sunt rationes probantes, quod differunt, sicut est manifestatum in rationibus; sed illae rationes non sunt summae a priori.

Aliqui tamen voluerunt assignare alias differentias: et *quidam* per vim spirativam et generativam dicunt differre; sed haec differentia declarat ignotum per ignotius; *alii* etiam dixerunt, quod Filius procedit per modum esse, Spiritus sanctus per modum bene esse; sed haec verba non sunt sana nec tali materiae convenientia.

4. Ad illud ergo quod primo obiicitur, utrum Solutio posteriora.

Pater spiret in quantum unus etc.; dicendum, quod nec in quantum unus, nec in quantum plures, sed in quantum aliо et alio modo se habens; quia alio modo se habet ad Filium, alio modo ad Spiritum sanctum. Iste autem alius et alius modus se habendi non repugnat unitati substantiae vel personae; sed Pater et Filius spirant in eo, quod unum uno modo se habens. Inde est, quod duplex est processio Filii et Spiritus sancti a Patre, sed una est spiratio sive processio Spiritus sancti a Patre et Filio.

2. Ad illud quod obiicitur, quod natura et voluntas in Deo sunt idem; dicendum, quod etsi natura et voluntas in Deo considerata absolute sint idem, tamen aliquid respicit voluntas ut voluntas in ratione principii, quod non respicit natura ut natura. Et inde est, quod, sicut non sequitur: creatura est a Deo per modum voluntatis, quod ideo sit etiam per modum naturae; similiter, quia natura et voluntas comparantur ad has emanationes sub ratione principii, ideo nihil prohibet, has emanationes differre, quamvis idem sint in substantia natura et voluntas.

3. Ad illud quod obiicitur, quod emanations differunt penes terminos; dicendum, quod in his inferioribus est verum, ubi emanatio dicit ens in potentia et ita imperfectum; non autem est verum in Deo, quia ibi non dicunt ens in potentia nec imperfectum⁸; unde in divinis sunt ratio distinguendi. Tamen si velimus dicere, quod differunt penes terminum,

¹ Ita mss. cum ed. 1, dum Vat. initium huius propositionis variis adiectis ita exhibet: *Si ergo personae differunt, quare et in quibus differunt, si ostendere voluerimus necesse est etc.* Mox ed. 1 *esset loco erit.*

² Sequitur velutiores codicis, cum ed. 1 ponendo *quaeritur pro quoero.*

³ In cod. Y additur *dupliciter.*

⁴ Cfr. supra d. 9. q. 1; de voluntate d. 10. a. 1. q. 1.

⁵ Vat., plurimis mss. et ed. 1 obmittenibus, *sint.*

⁶ In hac ipsa quaestione; cfr. etiam q. praec. praelestum ad 1. et 2.

⁷ Cod. V loco *similiter* habet *sic*, cod. X *sic eliam.* Mox aliqui codicis, cum edd. 1, 2, 3 prave tunc loco *sicut.*

⁸ In cod. bb additur *scilicet.*

⁹ Vat. sibi non constans et contra plurimos codicis, nec non ed. 1 *imperfectionem*, dum cod. I et hic et paulo supra legit *imperfectionem.* Mox post *divinis* Vat. addit *non*, quod codicis cum sex primis edd. omitunt, et bene, quia subiectum huius

non accipiemus terminum pro substantia vel essentia, sed pro hypostasi, ut prius habitum est¹.

4. Ad illud quod quaeritur, utrum se ipsis vel alius; patet, quod se *ipsis*. Et ad id² quod obicitur, quod non habent esse a se, ergo nec distinguui; dicendum, quod illud non tenet in esse originali. Quamvis enim differentiae habeant ortum a genere, tamen non distinguuntur a genere, sed se *ipsis*³.

5. Ad illud quod obicitur, quo modo differunt, aut substantiali aut accidentalii differentia; dicendum, quod insufficienter dividit, quia in divinis est *rela-*

tionum differentia, ut dicit Augustinus in quinto de Trinitate⁴, quae nec *accidentalis* nec *substantialis* est, sed magis dicitur *originalis*.

6. Ad illud quod obicitur de creatione, dicendum, quod ratione connotati magis differt creatio; sed ratione principialis significati non tantum differunt, quia non tantum differt *essentia* a persona, quantum *persona* a persona. Unde praedicatur essentia⁵ de persona nec facit aliquo modo aliquem numerum; persona vero distinguitur ab alia persona; et ideo non valet argumentum.

S C H O L I O N .

I. In solutione huius subtilis questionis antiqui Scholastici diversis viis incedunt. Ut status questionis accurate discernitur, attendendum est, quod hic agitur de generatione et spiratione activa, non de passiva. Unde haec questione differt tunc a questione de differentia inter secundam et tertiam divinam personam (de qua supra d. 9. q. 2.), tum ab illa, quid sit *potentia* generandi (d. 7. q. 1.), cum qua faren coheret.

Quaeatur igitur primo, cuius naturae sit distinctio inter generationem et spirationem activam. Primo cum sententia communis resolutum, quod non sit distinctio mere *rationis* sive secundum modum dicendi; insuper in fundam, asseritur, has emanationes realiter differre. Sensus huius distinctionis *realis* a Brulliere et Barth. de Barberis (*Cursus Theol. disp. 12. q. 7. conclus. 3.*) explicatur, ut item dicat ac distinctio *formalis* Scoti. Alii eam intelligunt in sensu distinctionis *virtualis*. Phra de hoc videt infra d. 26. q. 1., ubi in Scholio mens Seraphici, collatis variis eiusdem locis, explicabitur. Sufficiat hic notare, non intelligi sub hoc nomine distinctionem stricte realem *absolutam*, sed « secundum differentiam originis et habitudinis », i. e. « distinctio est una ab alia non re essendal, sed notionali », ut dicit Richard. (hic q. 3.). Insuper constat, S. Doctorum interduum omnem distinctionem maiorem, quam quea est rationis ratiocinantis, nominare realem.

Deinde supposita hac duarum emanationum differentia, iterum quaeritur, quae sit *ratio* huius differentiae, et cum plures assignari possint rationes, quae sit *prima* eiusdem ratio. In hac secunda questione stat praecipua difficultas, quae tanta est, ut Aureolus cum Nominalibus temeritatis arguat eos qui hoc indagare praesumunt. Etiam Augustinus cum Magistro (hic in textu) propriam circa hoc ignorantium confutetur. Quid alii Scholastici circa hanc difficultatem doceant, paucis dicamus.

II. Praecipui doctores et antiqui et moderni convenienti in nonnullis assertoribus, in aliis dissident. *Conveniant* (praeter Durand.) 4. in hoc, quod *radicalis* ratio diversitatis huius ponenda sit in differenti ratione uthique productionis, cum Filius producatur per modum *intellectus* et *naturae*, Spiritus sanctus per modum *voluntatis* et *liberalitatis*. Hoc docet S. Bonaventura, supra d. 6. a. 1. q. 2., d. 10. a. 1. q. 1, hic et in fundam. et in corp. — *Communiter theologi, praesertim post Conc. Florentinum*, docent, harum emanationum principium *quod esse* personas producentes, principium vero *quo proximum* primae emanationis esse *essentialis* divinam cum *intellectu*, sive *memoriam fecundam* (ut multi cum Seraphico loquuntur); secundae vero principium *quo esse* eandem *essentialis* cum *voluntate* sive *volutatem fecundam*.

2. Natura divina aequa formaliter et per se communicatur Spiritui sancto ac Filio. Licet huic positioni nonnulli contradicant, videtur esse certa doctrina, quam docet S. Bonaventura, presertim d. 10. a. 1. q. 4. ad 3. Unde sequitur, radicem illius differentiae quadrarendam esse in proprietate duplicitis huius fecunditatis (cfr. hic q. 2. ad 1. et 2.).

3. Plures possunt et debent assignari differentiae harum emanationum: nempe differentia *terminorum*, sive personarum emanatarum, quae certe realiter distinguuntur; differentia *principiorum*, tum quia generatio est ab uno, et spiratio a duobus (hic in 2. fundam. et corp.), tum quia principium quo proximum est aliud et aliud (3. fundam.); denique est differentia in *comparatione ad nos* (in corp.), quia in secunda emanatione est aliquis specialis respectus ad creaturam secundum *aptitudinem donabilitatis*, de quo cfr. infra d. 18. q. 2. et 5. Nec est controversia, utrum haec differentiae *subsistant*, sed quae earum sit *prima* ratio et quasi a priori.

III. *Dissentient* vero theologi circa alias determinaciones speciales.

4. Durandus cum nonnullis nullam aliam differentiam admittere videtur nisi hanc, quod generatio procedat ab uno, spiratio a duabus, quam sententiam merito S. Doctor cum communi impugnat.

2. Disputatur, utrum praeter differentias petitas quasi *extinsecus* (sive *originaliter* a suis principiis, i. e. personis producentibus, sive *consequenter* a suis terminis) emanationes haec etiam *intrinsecus* et *formatiliter* (a priori) differant se *ipsis* 1. et propriis ipsarum rationibus, analogo modo, sicut ultimae differentiae (v. g. rationale et irrationaliter) differunt. Si hoc affirmatur, haec differentia dici debet prima et quasi formalis. Illud affirmitur S. Doctor in corp. et ad 4. Consentunt praeter alios Petri a Tar. et Richard. a Med. et praecipue Scoti, qui etiam addit: « differunt se totis ». Haec ultima particula explicatur a Scotista in hoc sensu, quod duabus emanationibus non sit communis aliqua realitas per differentias contrahibili, licet convenientia in conceptu communis entis et relationis (Rada, Controv. 14. a. 2; Macedo, Coll. 7. diff. 2, qui acriter Scotum contra interpretationem ipsius, quam facit Caletanus, defendit). — S. Thomas in Summa (l. q. 27. a. 4. ad 4.) concordat cum S. Bonaventura docendo, quod propriis ipsarum rationibus differant, quod idem est ac se *ipsis differre*, ut concedit Caletanus (ad hunc locum). Sed idem, de Potencia q. 10. a. 2, hanc sententiam non admittit; de alia vero, quod penes principia distinguuntur, sic iudicat: « Non sufficit, nisi aliud addatur »; denique tertiam ponit, quod « solus ordo processionum, qui attenditur secun-

propositionis non sunt *termini*, sed *emanationes*, quae, uti supra dictum est, in Deo se ipsis differunt et sunt ratio distinguishingi. Unus alterve codex ut B.O cum ed. 1 modo singulari in divinis est *ratio*, sed non ita bene propter subiecti mutationem; simile dicas de lectione cod. bb in divinis sunt rationes.

¹ Quæst. praeced. ad 3.

² Plures codd. ut F H K T etc. illud.

³ Vat. cum ed. 1 *sed a se ipsi*, obstant autem mss.

⁴ Cap. 5. n. 6. — Mox cod. Z *differentiæ loco dicitur*.

⁵ Vat. et cod. cc *essentialiter pro essentia*, sed emendatur ex ceteris mss. et ed. 4.

dum originem, processiones multiplicat in divinis». In Comment. (hic q. 1. a. 2. ad ult.) idem contra rationem S. Bonaventurae de circulo vitofo dict: «Quod ergo obicitur, quod relationes consequuntur processiones, unde magis videtur, quod processiones diversae causent differentiam relationum, quam e converso, vel ad minus erit ibi circulatio; dicendum, quod relatio in divinis non tantum habet, quod sit *relatio*, sed etiam quod sit *personalis*, id est constitutus personam, et ex hoc habet quasi actum differentiae constitutivae et formae propriei ipsius personae, cuius est operatio generationalis et spirationalis; et ideo non est inconveniens, quod secundum relationes rationem relationes consequantur ipsis processiones et recipiant differentiam ab eis; secundum autem quod sunt formae propriæ ipsis personarum, causent differentiam processionis».

Quomodo varia Angelici dicta concilianda sint, disputatur, et conferri potest Cuietanus (ad q. 27. a. 4; q. 36. n. 2.). Porro aliquae rationes S. Thomas impugnatur a Scoto, de quo cfr. Rada et Macedo locis citatis. Ceterum eadem difficultas et quedam differentia opinionis inter Seraphicum et Angelicum reddit infra d. 27. p. I. q. 2. ubi plura dicuntur in Scholio de hac subtinuisse materia.

3. Diversus modus loquendi est circa *rationem propriam*, cur processio per modum *naturae* differat ab alia per modum *voluntatis*. In prima secundum Bonaventuram (hic in corp.) est «emanato per modum perfectae assimilationis», et antea dicit, quod per illam procedat *imago*. Quae verba, si conferantur cum explicatione imaginis, quam d. 31. p. II. a. 1. q. 2, et cum dictis d. 10. a. 1. q. 1. ad 2. 3, clare probant, Seraphicum consentire sententiam S. Thomae, qui (S. I. q. 27. a. 4) docet, in prima emanatione esse rationem *similitudinis vi ipsis processionis*, non in secunda. Hinc sequitur, tamen attribui Seraphicum sententiam, cui Richardus (hic q. 3.), favere videtur, quod ista ratio querenda sit in hoc, quod filius accipiat solummodo *voluntatem* secundam, non *naturam* secundam.

4. Disputatur, utrum dici possat, Spiritum sanctum procedere necessario quidem, sed tamen *libere*, quod cum aliis dicti Scotus et etiam S. Thomas de Potent. q. 10. a. 2. ad 5, qui tamen aliis in locis docet, procedere *naturaliter*, quamvis per modum voluntatis. Certe hoc vocabulum *libere* sumitur hic non in sensu stricto et nunc communiter recepto, sed pro *voluntarie*, quantum non excludit necessarium, ut apud plurimos antiquos Patres et doctores et etiam apud S. Bonav., II. Sent. d. 25. p. II. q. 2. Unde Rada (Conr. 13.) et Macedo (Coll. 7.) recte probant, esse hic potius item de nomine.

5. Disputatur, utrum Verbum procedat per actum *intendendi*, ut volt Scotus, cui favet Bonaventura, an per actum *intelligendi*, uti docet S. Thomas cum suis. De hac controversia cfr. infra d. 27. p. II. q. 1. et 3. et Scholion.

IV. Sensus solutionis ad 4. hic est. Licit hic actus notionalis non habeant esse a se et extrinsecus distinctionem a suis principiis originalibus, tamen intrinsecus distinguuntur se ipsis. Neganda enim est ista illatio («non tenet illud»), quod in esse ab alio orto non possit intrinsecus esse distinctio. Sic albedo et nigredo, licet sint ab aliis causis, differant *se ipsis*. Itse S. Doctor exemplum ponit ultimarum differentiarum, quae se ipsis distinguuntur, «quamvis a genere ortam habent». Genus enim, quod luxa Aristotelicos in se *potentia* continet species et differentias, aliquo modo est principium differentiarum. In obiectione igitur commissa est fallacia figurae dictioris, quia mutatum est genus unius cause, scil. *efficients*, in aliud genus, scil. *formulas*.

V. Praeter iam laudatos autores cfr. Scot., in utroque scripto hic q. unica. — B. Albert., hic a. 1. et d. 14. a. 5. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 1. — Richard. a Med., hic q. 3. — Egid. R., hic 1. princ. q. 2. — Henr. Gand., S. a. 60. q. 1. n. 36. et seq.

QUAESTIO IV.

Utrum Spiritus sanctus sit ingenuus.

Supposita differentia generationis et processionis, quaeritur hic quarto, utrum Spiritus sanctus sit ingenuus. Et quod sic, videtur:

1. *Auctoritate Hieronymi*, quam Magister ponit in littera¹.

2. Item, hoc ipsum ostenditur *ratione* Hieronymi²: «Quia omne quod est, aut est ingenuum, aut genitum, aut factum»; sed Spiritus sanctus non est genitus, aut factus: ergo est ingenuus.

3. Item, negatio privativa cum constantia subiecti aequipollit termino privativo. Unde non *par* circa numerum idem est quod *impar*³; et sic, cum Spiritus sanctus genitus non sit, ergo est ingenuus.

4. Item, plus distat a ratione generationis Spiritus sanctus quam Pater; quia Pater generat, quamvis non generetur, Spiritus vero sanctus nec generat nec generatur: ergo aequa vere privatur generatio a Spi-

ritu sancto ut a Patre: ergo, sicut Pater dicitur ingenuus, sic et Spiritus sanctus.

CONTRA: I. Augustinus ad Orosium⁴ dicit, quod *Arg. pro parte segregativa.* «solum Pater est ingenuus»: ergo secundum hoc non convenit Spiritui sancto.

2. Item, *ingenuus* aut dicitur secundum *substantiam*, aut secundum *relationem*. Si secundum *relationem*, ergo est notio: ergo Spiritus sanctus habet duas notiones, et ita essent sex; quod est contra communem opinionem. Si secundum *substantiam*: ergo pari ratione diceretur de Filio, cum illud quod secundum substantiam dicitur, conveniat tribus.

3. Item, cum divina essentia non sit genita, nec Spiritus sanctus sit genitus, nec Pater sit genitus, nec etiam aliquod istorum sit factum: ergo ratio *ingeniti* secundum Hieronymum omnibus convenient; quaeritur ergo, quo modo *differenter*.

dicitor iniositos, tanquam si dicator non iostus. — Paulo infra opere mss. et ed. I adiecimus *sancius*.

¹ Ille, c. 4.

² Vide lit. Magistri, c. 4. — Mox aliqui codd. ut A W X Y

Quod loco Quia.

³ Cfr. Aristot., II. Perih. c. 1. (c. 10.) et Comment. Boethii in hunc locum, ubi ait: Idem enim valet ad intelligentiam quod

⁴ Quaest. 2. et 8. Vide lit. Magistri, c. 4.

⁵ Sequimur multis codd. loco *differunt* ponendo *differenter*, supple: singulis convenient.

CONCLUSIO.

Spiritus sanctus dici potest ingenitus in sensu privativo, non autem, quatenus ingenitus est notio Patris.

RESPONDEO: Dicendum, quod aliqui voluerunt¹ distinguere de hoc nomine *ingenitum*, quod potest scribi per unum *n*, et sic tantum valet quantum *increatum*; vel per duo, et sic opponitur ei quod est genitum proprie dictum. Sed haec distinctio, etsi valeat apud Graecos, non tamen valeat apud Latinos, quia *ingenitum* per duo *n* est vox non significativa apud nos. Damascenus² autem assignat hanc differentiam in lingua sua, quia Graecus erat. *Praeterea*, non valet ad propositum; quia nihil quaeritur hic de ingenito, prout tantum valet quantum *increatum*, sed prout tantum valet quantum *non genitum* sive innascibile.

Et propterea alter dicendum est, et breviter, quod *ingenitum*, uno modo *pure* accipitur *privative*, scilicet quod non generatur³; et hoc modo dicitur

de Spiritu sancto et de essentia; alio modo, prout ^{Conclusio 1.} *ingenitus* tantum valet quantum *non ens ab alio*, et⁴ *a quo alii*; et hoc modo dicit notionem solius ^{Conclusio 2.} Patris, quia dicit proprietatem et dignitatem in Patre. Et secundum primum sensum loquitur Hieronymus, secundum alium loquitur Augustinus. Unde autem habeant ortum isti sensus, et quare *innascibilis* sit notio et non *improcessibilis*, infra dicetur⁵.

Ex his patet solutio *contrarietatis*; patent etiam ^{Patent obiecta.} obiecta.

Quod ergo obicitur, quod negatio cum constanta subiecti aequipolet termino privativo, verum est, si sit *mere*⁶ privativum; sed illa ratio concludit solum de hoc nomine secundum quod *privat*, non secundum quod aliquid *ponit*.

Ad ilud quod obicitur, aut praedicat⁷ essentiam, ^{Item arg. 2.} aut relationem; dicendum, quod, secundum quod dicitur de essentia, solum privative sive negative vertitur. Et ideo non praedicat aliquid, sicut quando dicitur: essentia non generat. Cetera alia⁸ manifesta sunt.

SCHOLION.

¹ Haec quæstio orta esse videtur ex diverso modo loquendi, quo in hac r  SS. Doctores Augustinus et Hieronymus usi sunt. S. Bonav. duas istorum sententias apte conciliat. Plurima de ratione innascibilitatis habentur infra d. 28. per totam.

² Ille quod ordinem solutionum ad opposita notandum, quod verba in fine corporis: « patent obiecta » referuntur ad 1. 2. 4. pro parte affirmativa. Deinde explicite solvit argum. 3. pro affirmata sunt.

et ultimo respondet ad distinctionem in 2. pro parte negativa.

³ III. Cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 69. m. 3. — Scot., hic q. unic., et d. 28. q. 2. — S. Thom., hic q. I. a. 4; S. I. q. 33. a. 4. — B. Albert., hic a. 8. seq. — Petr. a Tar., hic q. 3. a. 4. — Richard. a Med., hic q. 4. — Egid. R., hic 2. princ. q. 2. — Durand., hic q. 3. — Dionys. Carth., hic q. 3.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In praesenti distinctione sunt dubitationes circa litteram, et primo dubitatur de ratione Augustini, quam ponit ibi: *Si Spiritus sanctus Filius diceretur, amborum utique Filius diceretur;* et videtur sua ratio magis ad oppositum quam ad propositum: ex hoc enim similior esset generationi in creaturis, quae est ex duobus.

RESPONDEO: Dicendum, quod quamvis similior sit quantum ad dualitatem producentium, non tamen quantum ad modum producendi posset esse similitudo, quia sic oportaret, quod altera personarum

esset principium passivum; quantum autem ad hoc nulla⁹ potest esse similitudo.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Idem Spiritus sanctus procedit quomodo datus vel donum;* quia videtur male dicere, quia cum non sit datus nisi ex tempore, videtur quod non procedat nisi ex tempore.

RESPONDEO: Sicut infra patebit¹⁰, si intelligitur de processione temporali, *datus* dicit actum; si autem de aeterna, *datus* dicit aptitudinem.

¹ In cod. V additur *dicere sive*.

² Libr. I. de Fide orthod. c. 8: Scindendum enim vocem ἄγνητον, cum scribatur cum unico *v*, increatum significare seu quod minime factum est; ἄγνητον autem, cum scribatur cum duplice *v*, id indicare quod non est genitum.

³ Val. minus distinet, et mss. cum ed. 4 refragantibus, *quod ingenitus dicitur uno modo*, prout accipitur *privative*, scilicet pro eo *quod non generatur*.

⁴ Cod. K quantum *ens non ab alio*. sed.

⁵ Dist. 28. per totam.

⁶ Multi codd. ut AGHIS TUVWX etc. cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 minus bene vere loco *mere*, ed. 4 autem *pure*.

⁷ Plurimi codd. cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 incongrue *privat* loco *praedicat*.

⁸ Ex mss. et ed. 4 supplevimus *alia*.

⁹ Fide plurimorum mss. et ed. 4 substituimus *nulla* loco *non*.

¹⁰ Dist. 44. a. 1. q. 1.

DUB. III.

Unde Augustinus Maximino praemissam quaestionem refricanti¹. Maximinus refricabat dictam quaestionem sic: Spiritus sanctus est Deus, et non est Deus nascendo: ergo non Deus naturaliter: ergo adoptive. Et quod hoc argumentum sit bonum, videtur, quia quod inest alicui naturaliter, inest ei a nativitate: ergo quod non inest a nativitate, non inest naturaliter: ergo cum Spiritus sanctus non procedat ut natus, non inest ei esse Deum a nativitate: ergo non est Deus naturaliter.

Et est responsio Augustini ad hoc², quod argumentum istud non valet, nisi in eis quae generantur, in aliis non. Et hoc patet, quia Adam erat homo natura, sicut unusquisque nostrum, et tamen ipse habuit per creationem, quod nos habemus per generationem; sic Deus Pater communicaat naturam suam Spiritui sancto per spirationem, sicut Filius per generationem.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Pater processionis eius est auctor*. Videtur enim male dicere, quia aut hoc quod est *auctor* dicit *essentialiam*, aut *notionem*: non *essentialiam*, quia tunc dicatur de Spiritu sancto; si *notionem*, quaro, *quam?* non innascibilitatem, quia illa non dicit respectum ad processionem; item, non generationem nec spirationem, quia nihil esset dictum, ut videtur. — Item quaeritur, utrum Pater possit dici *auctor* generationis? Et quod non, videtur, quia Pater dicitur auctor Fili³, ergo, sicut supra dixit Hilarius et habetur distinctione non⁴, sensus est: *id est genitor Fili⁵*, ergo tunc idem esset dicere, *est auctor generationis, quod genitor*.

RESPONDEO: Dicendum, quod *auctor* dicit in Patre fontalem plenitudinem, quia ipse non est ab

Quid sit auctor.

aliо, sed alii ab ipso; et inde dicit, ut credo, ean-dem notionem, quam dicit innascibilis, sed differenti modo: quia *innascibilis* dicit⁶ per privationem prioris, sed *auctor* dicit fecunditatem et plenitudinem respectu procedentium ab ipso, quam habet non aliunde; et id dicitur *auctor* ab *auctoritate*. Auctoritas autem est in Patre, quia quod habet, ab alio non habet, et hoc est, quod est⁷ *innascibilis*; et ita patet, quod potest dici auctor omnium personarum, quae sunt ab ipso. Ex his patet responsio. Dico enim, quod dicit eandem notionem quam innascibilis, sed alio modo. Ex hoc patet, quod nunquam dicitur Filius auctor spirationis, quamvis spiret, quia non habet a se, sed ab alio; unde *auctor* proprie dicitur principium alterius non ab alio⁸.

DUB. V.

Item queritur de hoc quod dicit: *Distinguere inter illam generationem et istam processionem nescio*. Videtur enim talis ignorantia esse peccatum, quia distinctio personarum de necessitate est fidei et salutis; sed qui ignorat ea quae sunt de necessitate fidei, dannabiliter ignorat: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod duplex⁹ est *scire*, scilicet *si est* et *sicuti est*. *Scire si est*: hoc modo certitudinatius credere distinctionem de necessitate salutis est, large sumto *scire*. *Scire antem sicuti est* non pertinet ad statum meriti, sed praemii; et de hac scientia loquitur hic Magister et Augustinus. Et nota, quod tria dicit: *nescio* quantum ad habi-
tum scientiae; *non valeo*, quantum ad ingenium; *non sufficio*, quantum ad utrumque¹⁰.

DUB. VI.

Item obicitur de hoc quod dicit: *Appellatur ingenitus, non quidem in Scripturis, sed in consuetudine disputantium. Contra: Dionysius¹¹: «Non*

¹ Scil. denuo vel instanter *quaerenti*, cur *Spiritus sanctus non dicervetur Filius*, cum de Patris esset substantia. Verba ex lit. Magistri, c. 3. Cfr. August., II. contra Maxim. c. 14. et 15. — Ms. et ed. I perperam *refudant* pro *refractant*, scuti et mox *refutabat* loco *refricabat*; Vat. omittit verba *Maximinus usque sic*.

² Vat. absque ms. et ed. I auctoritate *Resp. Dicendum ad hoc secundum Augustinum*. Plures codd. inepit *ratio* loco *responsio*.

³ In lit. Magistri, c. 4. circa finem. — Vat., ms. cum ed. I obnientibus, et loco *ergo*, deinde omittit et *habetur distinctione nona*.

⁴ Supple: *notionem*; quam suppletione non attendendo Vat. contra fere omnes codd. et ed. I omittit *per*.

⁵ Aliqui codd. ut AT XZ aa bb omittunt *est*, qui et cum ed. I *quia* loco *quod* substituunt.

⁶ In ultimis hisce verbis summa solutionis continetur. Quia enim *auctor* non dicit quodlibet principium emanationis, sed tale principium, quod quidquid habet, et quia non habet, et quia hoc solum Patri convenit; ideo Pater dici potest auctor generationis et processionis. Idem infra d. 27. p. 4. q. 2. ad 3. fusius exponitur, ubi inter alia S. Doctor haec dicit: Quoniam

igitur ratio primitatis in aliquo genere est ratio principiati in illo, ideo quia Pater est primum respectu emanationis, generationis et processionis, generat et spirat. Cfr. etiam d. 2. q. 2, d. 9. dub. 11, et d. 15. p. 2. dub. 6. — Quomodo Pater possit dici *auctor* explicatur et a S. Fulgentio, Fragment. 35. (ed. Migne; Patrol. Lat. tom. 65. col. 822.), ubi ait: Deus quippe Pater non est auctor Trinitatis, sed auctor est Fili et Spiritus sancti, in eo quod de illo natus est Filius et de illo procedit Spiritus sanctus. Nam quisque recte intelligit auctoris vocabulum, relationis nomen inveniet, non naturae. Auctor enim nemo esse dicitur sibi, sed alteri: unde non ad se ipsum, sed ad alterum auctor veraciter nuncupatur. Nemo autem quilibet relativo nomine sic potest ad suam sicut ad alterius referri personam... Deum itaque Patrem non totius Trinitatis, sed Fili et Spiritus sancti futemur auctorem: de quo habet et unigenitus Filius aeternae nativitatis, et Spiritus sanctus aeternae processionis originem.

⁷ Ed. I *dupliciter*.

⁸ De hac ultima divisione vide supra d. 1. a. 1. q. 1. fundam. 3.

⁹ De Div. Nom. c. 1, in quo textu Vat. contra multis codd. et ed. I necnon ed. oper. Dionysii *Trinitate* loco *divinitate*.

est audendum aliquid dicere de illa supersubstantiali et sancta divinitate praeter ea quae divinitus nobis ex sacris eloquuis claruerunt: ergo male fecerunt qui hoc nomen invenerunt.

RESPONDEO: Quamvis istud verbum non dicatur in Scripturis, dicitur tamen verbi huic intellectus. Et quia verbum non est profanum nec errori coniunctum, cum intellectus verbi ex Scriptura et fide habeatur, non fuit contra fas illud Deo attribuere, ut ipsam Trinitatem conferendo¹ apertius possimus intelligere.

DUB. VII.

Item quaeritur de hoc quod dicit Magister: *Et aliter Augustinus accipit ingenitum, qui vel quod non est ab alio, quod dicit convenire soli Patri.* Sed hoc non videtur verum, quia hoc modo *ingenitum* convenit essentiae: ergo non est Patri proprium.

RESPONDEO: Dicendum, quod licet Magister dicat intellectum Augustini, tamen non totum². *Ingenitum* enim, secundum quod dicitur proprietas Patris, privat esse ab alio, nec hoc sufficit ad hoc, ut sit notio, nisi etiam consequenter dicat, quod aliis sit ab ipso; quia, sicut obiectum est, non esse ab alio sive non generari convenit essentiae³.

DUB. VIII.

Item contra hoc quod dicit Hieronymus: *Est quod natum est, et factum non est, obiicit Arius, quod duodecim sint modi generationis, quorum quilibet dato, sequitur, quod Filius non tantum natus, sed etiam factus est; et hos modos ponit disputans contra Victorinum⁴.* *Primus* modus est per defluxum lineare a puncto. *Secundus* est penes emissionem radii a sole vel ab alio luminoso corpore. *Tertius* est penes sigillationem characteris, sicut figura fit in cera a sigillo. *Quartus* est penes immissionem, ut quando a Deo datur bona voluntas. *Quintus* est penes exitum proprietas vel accidentis a principiis subjecti, quae sunt materia et forma. *Sextus* est penes intentionis sive speciei abstractionem, sicut species rerum generatur in anima. *Septimus* est

penes excitationem, sicut liberum arbitrium excitatum a gratia procedit in bona opera. *Octavus* est penes transfigurationem, sicut ex aere fit statua, vel sicut in figura incisionis. *Nonus* est penes productionem, sicut a primo movente immobili producitur motus. *Decimus* est penes exitum specierum de genere per differentias dividentes genus et constituentes speciem. *Undecimus* est penes ideationem, sicut arca exterior ab arca, quae est in mente artificis. *Duodecimus* est penes nascentiam, ut homo generatur ab homine. Quocumque autem praedictorum modorum generetur Filius, non tantum genus⁵, sed etiam factus est.

Ad hoc est responsio, quia aut Arius accipit generationem *communiter* ad creatam et divinam, aut *specialiter* in creatura. Si *communiter*, dico, quod insufficienter dividit, quia ultra istos modos est generatio Filii a Patre secundum modum singularem, qui⁶ est de toto substantia generantis — sicut supra dictum fuit nona distinctione⁸ — ubi, quia non potest esse mutatio, nullo modo potest esse factio. Si autem dividat generationem, ut est in creaturis, dicendum, quod divisio illa insufficientis est adhuc, quia omittit generationem aequivocam, quae est secundum⁹ putrefactionem. Sed et hoc comprehendat eam sub generatione, quae est secundum nascentiam, tamen adhuc non valet ad propositionem, quod, si non generatur, sicut creature dicitur generari, nullo modo generatur. Quamvis enim creatura sit Deo similis, tamen plus est dissimilis quam similis, sicut dicit Augustinus decimo quinto de Tripto¹⁰, et Hilarius¹¹ similiter: «Omnis comparatio inferiorum plus habeatur hominibus utilis quam Deo apta»; et ideo haeretici erraverunt, quia¹² credebat, omnino esse in Deo, sicut videbant in creatura. Et hoc bene tangitur in Glossa super primum ad Hebreos¹³, ubi dicitur: «Non possunt temporalia comparari aeternis integra collatione, sed aliqua tenui similitudine»; et ideo, sicut supra ostensum est¹⁴, secundum diversas conditiones diversas generationes illam repreäsentant. Ratione enim *conformatitas* est similis generationi verbi a mente; ratione *coaequitas* similis generationi splendoris de sole sive de luce; ratione *aequalitatis* generationi viventis de vivente¹⁵.

¹ Cod. Y confundo.

² Aliqui codd. ut HM ff cum ed. I satis bene addunt dicit. Mox codd. aa bb est loco dicitur; ed. I dicit proprietatem.

³ De significazione *ingeniti* vide infra d. 28. q. 1, et hic q. 4.

⁴ Vat. contra plurimos codd. et ed. I falso *Victorianum*. Marius Victorinus Rhetor (cfr. supra d. 4. a. 1. q. 1. in corp.) scriptis libros quatuor contra Arium et disputabat cum Candido, Ario defensore, qui in libro de Generatione divina, n. 4. duodecim istos modos generationis proponebat.

⁵ Fide mss. et trium primarum edd. substitutimus de loco in.

⁶ In Vat. additur est, quod tamen nec in mss. nec in 1, 2, 3, 6 odd. habetur.

⁷ Multi mss. ut A F G H K T V W etc. loco qui habent S. Bonav. — Tom. I.

quae, quod refertur ad *generatio*. Ed. I significatum pro singulari.

⁸ Quescit. 1. — Mox ed. I transponit verba legendo quia ubi.

⁹ Ed. I per.

¹⁰ Cap. 20. n. 39. ¹¹ Libr. I. de Trin. n. 19. — Vat. praeter fidem mss. et ed. I, interpunctione mutata, confundit omnia legens et Hilarius. Similiter cum omnis etc.

¹² Praeferrimus lectiōnēm antiquiorum mss. et ed. I ponendo quia loco qui. Mox cod. E post omnino addit simile.

¹³ Vers. 3. Glossam vide apud Lyrannum, super locum cit., in quo post tenui additur et pareo.

¹⁴ Dist. 9. q. 4. et dub. 10.

¹⁵ Cfr. Hex. Serm. II. Fere idem invenies in Alex. Ital., S. p. I. q. 42. m. 5. a 3; B. Albert., hic a. 5; Richard., hic circa It.

DISTINCTIO XIV.

CAP. I.

*De genuina processione Spiritus sancti,
temporalis et aeterna.*

Praetera diligenter adnotandum¹ est, quod gemina est processio Spiritus sancti, aeterna videlicet, quae ineffabilis est, qua a Patre et Filio aeternam et sine tempore processit, et temporalis, qua a Patre et Filio ad sanctificandam creaturam procedit. Et sicut ab aeterno communiter ac simul procedit a Patre et Filio, ita et in tempore communiter et simul ab utroque procedit ad creaturam, non divisim a Patre in Filium et a Filio ad creaturam. Unde Augustinus in decimo quinto libro de Trinitate² ait: «Spiritus sanctus non de Patre procedit in Filium et de Filio procedit ad sanctificandam creaturam, sed simul de utroque procedit; quamvis hoc Filio Pater dederit, ut sicut de se, ita etiam de illo procedat».

De temporali processione Beda in homilia Dominicana prima post Ascensionem³ ita loquitur: «Cum Spiritus sancti gratia datur hominibus, profecto mittitur Spiritus a Patre, mittitur et a Filio; procedit a Patre, procedit et a Filio, quia et eius missio est ipsa processio». His verbis aperte ostendit, donationem gratiae Spiritus sancti dici processione vel missionem eiusdem. Sed cum donatio vel⁴ datio non sit nisi temporalis, constat, quia et haec processio sive missio temporalis est. Haec quoque temporalem Spiritus sancti processionem Augustinus in decimo quinto libro de Trinitate⁵ insinuat dicens, Spiritum sanctum processisse a Christo, quando post resurrectionem insufflavit in discipulos, his verbis: «Cum resurrexisse Christus a mortuis et apparuit discipulis, insufflavit et ait⁶: Accipite Spiritum sanctum, ut eum etiam de se procedere ostenderet. Et ipse est virtus, quae de illo exibat, ut legitur in Evangelio, et sanabat omnes». Et ut ostenderet, hanc processionem Spiritus sancti non esse aliud quam donationem vel dationem ipsius Spiritus sancti, addidit⁷: «Post resurrectionem Dominus Iesus his dedit Spiritum sanctum: semel in terra propter dilectionem proximi, et iterum de caelo propter dilectionem

Dei; quia per ipsum Dominum diffunditur caritas in coribus nostris, qua diligimus Deum et proximum».

CAP. II.

Quod non solum dona Spiritus sancti, sed etiam ipse Spiritus sanctus datur hominibus et mittitur.

Sunt autem aliqui⁸, qui dicunt, Spiritum sanctum Opinio quoniam Deum non dari, sed dona eius, quae non sunt ipse Spiritus. Et ut aiunt, Spiritus sanctus dicitur dari, cum eius gratia, quae tamen non est ipse⁹, datur hominibus. Et hoc dicunt, Bedam sensisse in superioribus verbis, quibus dicit, Spiritum sanctum procedere, cum ipsis gratia dari hominibus, tanquam non ipsem detur, sed gratia eius. Sed quod ipse Spiritus sanctus, Refutator, qui Deus est et tercia in Trinitate persona, detur, aperte ostendit Augustinus in decimo quinto libro de Trinitate¹⁰ ita dicens: «Eundem Spiritum sanctum datum, cum insufflasset Iesus, de quo mox ait: *Ite, baptizate omnes gentes in nomine Patris et Fili et Spiritus sancti*, ambigere non debemus. Ipse est igitur, qui etiam de caelo datus est die Pentecostes¹¹. Quonodo ergo Deus non est qui dat Spiritum sanctum? immo quantus est Deus qui dat Deum? Ecce his verbis aperte dicit, Spiritum sanctum, ipsum scilicet Deum, dari hominibus a Patre et¹² Filio. Et quod ipse Spiritus sanctus, qui Deus est a tercia in Trinitate persona, nobis detur nostrisque infundatur atque illabatur mentibus, aperte ostendit Ambrosius in primo libro de Spiritu sancto¹³ dicens: «Licit multi dicantur spiritus, quia legitur: *Qui fecit angelos suos spiritus*, unus tamen est Dei Spiritus. Ipsius igitur unum Spiritum et Apostoli et Prophetae sunt concetti; sicut etiam vas electionis dicit¹⁴, quia unum Spiritum potavimus, quasi eum, qui non queat scindi, sed infundatur animis et sensibus illabatur, ut saecularis sitis restringet ardorem; qui Spiritus sanctus non est de substantia¹⁵ corporalium nec de substantia invisibilium creaturarum». His verbis aperte dicit, Spiritum sanctum ipsum, qui creatura non est, infundi mentibus nostris. Item in eodem¹⁶: «Omnis mutabilis est creatura, sed non mutabilis Spiritus sanctus». Quid

¹ Ed. 2. notandum.

² Cap. 27. n. 48. — Paulo ante cod. D post *Filio ad creaturam* addit *sanctificandam*.

³ Libr. II. homil. 10.

⁴ Edd. 4, 8 sive, et mox post *constat* ed. 2 quod loco quia.

⁵ Cap. 26. n. 45. — Vat. et edd. 4, 6 post *dicens* habent:

Spiritus sanctus processit pro Spiritum sanctum processisse.

⁶ Ioan. 20, 22. — Textus sequens sacrae Scripturae est

Luc. 6, 19.

⁷ Loc. cit. n. 46; sed non paucis transpositi vel omisssis.

— Edd. 1, 3, 7, 8 addit pro *addidit*; et immediate ante codd. omittunt *sanceti*. Quae omissione, quia saep in nostris mss. occurrit, deinceps non notatur.

⁸ Cod. ACDE at*li*; cod. B nec unum nec alterum vocabulum ponit. Mox codd. AD omittunt *sanctum ipsum Deum*.

⁹ Solummodo Vat. et ed. 4 addunt *qui* et sic constructionem mutant. Deinde codd. AD et ed. 8 *homini* pro *homini*.

bus. — In sequenti propositione Vat. et edd. 4, 6, 9 ipse pro ipse.

¹⁰ Cap. 26. n. 46. — Immediate ante, contra codd. et edd. 4, 8, Vat. cum aliis edd. dicit pro *ostendit*. — Textus Scripturae est Matth. 28, 19. Vulgata: *Euntes ergo docete omnes gentes, baptizantes etc.*

¹¹ Act. 2.

¹² Vat. cum nonnullis edd. et codd. CD repetit a.

¹³ Cap. 4. n. 60-62. — Locus proximus Scripturae est Psalm. 103, 4.

¹⁴ 1 Cor. 12, 13: *Et omnes in uno Spiritu potuti sumus.*

— Paulo post *pro* *restringat* in originali legitur *restinguat* contra nostros mss. et edd.

¹⁵ Vat. et aliae edd. contra codd. et originales addunt *rerum*; edd. 4, 8 pro *substantia* habent *natura*.

¹⁶ Ibid. n. 64; secundus locus Ambrosii est ibid. n. 66; tertius n. 72; quartus c. 7. n. 82. et 84.

autem dubitem dicere, quia datus est et Spiritus sanctus, cum sit sit¹: *Caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis?* « Qui cum sit inaccessibilis natura, receptibilis tamen propter bonitatem suam nobis est, compleo virtute omnia, sed qui solis participet iustis, simplex substantia, opulens virtutibus, unicuique praesens, dividers de suo singulis² et ubique totus ». « Incircumscriptus igitur et infinitus³ Spiritus sanctus, qui discipulorum sensus separatorium infundit, quem nihil potest fallere. Angeli ad paucos mittebantur, Spiritus autem sanctus populus infundebatur. Quis ergo dubitet, quin divinum sit quod infunditur simus pluribus nec videtur? Unus est Spiritus sanctus, qui datus est omnibus licet separatis Apostolis ». Et hie aperte dicit Ambrosius, quod Spiritus sanctus, qui est substantia simplex, cum sit unus, datur pluribus. Alia quoque auctoritate hoc idem astruitur, scilicet quod Spiritus sanctus, qui est aequalis Filio, hominibus datur. Ait enim Augustinus⁴ de verbis Apostoli: « Si caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis; a quo datur? Ab illo, qui dedit dona hominibus. Quae dona? Spiritum sanctum, qui tales dat donum, qualis est ipse. Magna est misericordia eius: donum dat aequali sibi, quia donum eius Spiritus sanctus est ». Praemissis⁵ et aliis pluribus auctoritibus aperte monstratur, quod Spiritus sanctus aequalis Patri et Filio nobis datur; nec ideo tamquam minor est Pater et Filius. Unde Augustinus in quarto libro de Trinitate⁶: « Non ideo, inquit, minorem Spiritum sanctum, quia et eum Pater misit et Filius, arbitrandum est ».

CAP. III.

An viri sancti possint dare Spiritum sanctum.

Hie queritur, utrum et viri sancti dent vel dare possint alii Spiritum sanctum. Quem si alii dant, cum eius donatio supra si dicta processio, videtur ab eis procedere Spiritus sanctus vel mitti; sed Creator a creatura non procedit vel mittitur. Restat ergo, ut ipsi non deat Spiritum sanctum nec dare possint. Unde Augustinus in decimo quinto libro de Trinitate⁷: « Non aliquis discipulorum Christi dedit Spiritum sanctum.

Obrabant quippe, ut veniret in eos, quibus manum imponebant, non ipsi eum dabant. Quem morem in suis praepositis etiam nunc servat Ecclesia. Denique et Simon magus, offerebas Apostolis pecuniam, non ait: *Date et mihi hanc potestatem, ut dem Spiritum sanctum;* sed, *cumque, inquit, imposuero manus, accipiat Spiritum sanctum;* quia nec Scriptura superius dixerat: *videns autem Simon, quia Apostoli darent Spiritum sanctum,* sed dixerat: *videns autem Simon, quia per impositionem manus Apostolorum daretur Spiritus sanctus* ». Ecce his verbis ostendit Augustinus, nec Apostolos nec alios Ecclesiae praefatos dedisse vel dare Spiritum sanctum.

Et quod plus est, non posse etiam dare, dicit in ^{impossible} ^{hoc esse dicatur.} *libro*⁸ subdicens: « De Christo scriptum est, quod accepit a Patre promissionem Spiritus sancti et effuderit; in quo utraque natura monstrata est, humana scilicet et divina. Accepit quippe ut homo, effudit ut Deus. Nos autem accipere quidem hoc Donum possumus pro modulo nostro, effundere vero super alios non utique possumus, sed ut hoc fiat, Deum super eos, a quo id efficitur, invocamus ». His verbis expresse dicit⁹, nos Spiritum sanctum non posse super alios effundere, id est alii dare.

Sed huic videtur contrarium quod Apostolus ad obiectio. Galatas¹⁰ de loquens ait: *Qui tribuit vobis Spiritum, et operatur virtutes in vobis.* Ecce evidenter dicit, se tribuisse Spiritum. Sed intelligendum est, apostolum *solutio.* dixisse hoc, non quia haberet potestatem et auctoritatem dandi Spiritum sanctum, sed quia ministerium habuerit, in quo dabatur a Deo Spiritus sanctus. Ut enim ait Augustinus super eundem locum, exponens illud Apostoli verbum¹¹: « Ab Apostolo praedicata est eis fides, in qua praedicatione adventum et praesentiam sancti Spiritus senserant, siec illo tempore in novitate invitationis ad fidem etiam sensibilius miraculis praesentia Spiritus sancti apparebat, ut in Actibus Apostolorum legitur¹². Aperte hic ostendit, quomodo illis Spiritum sanctum Apostolus tribuerit, non utique ipsum mittendo in eos, sed praedicando eis fidem Christi, quam illis recipientibus, quod Spiritus sanctus in eis esset, aliquibus signis visibilibus monstrabatur. Non ergo homines quantumeumque sancti dare possunt Spiritum sanctum.

¹ Rom. 5, 5. — Paulo ante Vat. et edd. 8, 9 omissunt et ante *Spiritus*.

² Respicit illud I. Cor. 42, 11. — In principio huius loci Ambrosius codd. et ed. 6 legunt *receptabilis* pro *receptibili*. Paulo post Vat. sola *complectens* pro *complens*. Deinde ed. 8 pro *opulens* habet *opulentus*.

³ Vat. et edd. 1, 4, 5, 6, 9 addunt *est*. — Circa finem huius loci cod. D dividitur pro *videtur*, quae lectio, licet in se bona sit, tamen est contra litteram et contextum Ambrosii et contra edd. et alias codd. — Immediate post cod. D, Vat. et edd. 3, 4, 5, 6, 9 verbis *unus est* addunt *ergo*.

⁴ Serm. 128, n. 4, (olim 43); sed Magister varia transposit et omittit. — Vat. et edd. 1, 3, 6, 8, 9 male et contra codd. in texto pro *verbis Apostoli* posuerunt *verbis Domini*, cum Magister hic non citet librum Augustini, sed verba Apostoli indicet; insuper contra edd. 1, 8 Vat. aliaeque edd. pro *si le-*

gunt sic. Verba Scripturae sunt Rom. 5, 5, et Eph. 4, 8: *dedit dona hominibus.*

⁵ Vat. et edd. 4, 5, 6, 8, 9 addunt *his*.

⁶ Cap. 21, n. 32. — Mox Vat. et edd. 2, 3, 4, 6, 7, 9 superflue adiungunt *ait post Trinitate*. Deinde post *minorem* columnam edd. 1, 8 addunt *esse*.

⁷ Cap. 26, n. 46. — Ab Augustino respicitur ad Act. 8, 15-19.

⁸ Ibid. parum infra. Citatur ab Augustino Act. 2, 33.

⁹ Cod. D addit *Augustinus*.

¹⁰ Cap. 3, 5.

¹¹ Exposit. Epist. ad Gal. n. 20. — Sola Vat. hic addit aliqua verba Apostoli ex eodem versu 5: *Ex operibus legis Spiritum acceptisti, an ex auditu fidei?* ad quae verba Augustini immediate sequentia referuntur. — De visibili missione Spiritus sancti legitur Act. 2.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XIV.

De temporali processione Spiritus sancti quantum ad principium a quo.

Praeterea diligenter notandum est, quod gemina est Spiritus sancti processio.

DIVISIO TEXTUS.

Terminata parte, quae est de processione aeterna, hic incipit secunda pars, quae est de processione temporalis. Et quoniam in hac processione est tria considerare, scilicet *principium a quo* procedit Spiritus sanctus, et *modus secundum quem*, et *proprietas per quam* aptus natus est procedere: ideo haec pars habet tres partes, in quarum *prima agit* Magister de processione temporali per comparationem ad *principium a quo*; in *secunda agit* de ipsa in comparatione ad *modum secundum quem*, infra, distinctione decima quinta circa medium, ibi: *Hic queritur, utrum semel tantum missus sit*²; in *tertia* per comparationem ad *proprietatem per quam* natus est temporaliter procedere, et hoc est donum sive donabilitas, infra, distinctione decima octava in principio: *Hic queritur, cum Spiritus sanctus, per quem dividuntur dona.*

Prima pars iterum habet duas: in *prima* parte ostendit³, quod Spiritus sanctus temporaliter mittatur sive procedat a Patre et Filio; *secondo* queritur, utrum mittatur sive procedat a se, infra, distinctione decima quinta in principio: *Hic considerandum est, cum Spiritus sanctus detur hominibus a Patre et Filio.*

Prima pars est praesentis distinctionis et habet duas partes: in *prima* ostendit, quod procedit temporaliter a Patre et Filio; in *secunda* quaerit⁴, utrum

Spiritus sanctus detur a sanctis hominibus, ibi: *Hic queritur, utrum et sancti viri dent vel possint dare etc.*

In *prima* iterum parte tria facit secundum tria capitula⁵. In *prima* ostendit, quod gemina est processio Spiritus sancti; in *secunda*, quod utraque processio est a Patre et Filio, ibi: *De temporali autem processione Beda in homilia etc.*; in *tertia*, quia Spiritus sancti temporalis processio eius est donatio, ostendit, quod ipse Spiritus sanctus in propria persona donetur, non tantum in effectu, ibi: *Sunt autem atque, qui dicunt, Spiritum sanctum.*

Hic queritur, utrum et sancti viri dent vel possint dare. Haec est *secunda* pars praesentis distinctionis⁶, in qua, ostendo quod Spiritus sanctus procedat temporaliter sive donetur a Patre et Filio, querit Magister, utrum detur ab aliquo sancto viro. Et haec pars habet tres partes secundum tria quae ostendit. Primo namque declarat et probat, quod Spiritus sanctus non *detur* ab aliquo sancto viro. Secundo vero ostendit auctoritate Augustini, quod non *potest dari*, ibi: *Et quod plus est, non posse etiam aere dicit etc.* In *tertia* opponit ad contrarium, quia videtur datus a Paulo, ibi: *Sed huic videtur contrarium quod Apostolus etc., ubi solvit, quod non est datus ab ipso, sed ab eius ministerio*⁷.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam eorum, quae dicuntur in praesenti distinctione, duo principaliter quaeruntur.

Primo queritur de processione temporali Spiritus sancti.

Secundo de eius donatione.

Quantum ad primum quaeruntur duo.

Primo queritur⁸, utrum sit ponere processio nem temporalis Spiritus sancti.

Secundo, utrum processio temporalis ponat in numerum cum aeterna.

¹ Aliqui codd. ut W X Z *secundum*.

² Vat., mss. et ed. 4 obmittenibus, ponit falso principium d. 46. scil. *Nunc de Spiritu sancto videndum est etc.*

³ Ed. 4 *ostenditur.*

⁴ Vat. *queritur*, sed contra mss. et ed. 4.

⁵ Ex mss. et ed. 4 substitutus *tria capitula loco tres partes.*

⁶ Vat. praeter fidem mss. et ed. 4 praecedentem propositionem ita exhibet: *Similiter secunda pars, quae incipit ibi: Hic queritur utrum et sancti viri dent etc.*

⁷ Cod. K *per eius ministerium*; cod. Y *in loco ab.*

⁸ Ex antiquioribus mss. et ed. 4 supplevimus *Primo queritur*; aliqui codd. tamen omittunt *queritur*.

ARTICULUS I.

De processione temporali Spiritus sancti.

QUAESTIO I.

Utrum processio temporalis Spiritus sancti ponenda sit.

Quod sit ponenda processio temporalis, videtur:

1. Per Bedam, qui dicit in homilia, et habetur ^{Fundamenta} in littera¹: «Spiritus sancti missio est eius processio»; sed missio est temporalis: ergo est ponere processionem Spiritus sancti temporalem.

2. Item, hoc ipsum ostenditur *ratione* sic: procedere est ab uno in alium; cum ergo Spiritus sanctus sit a Deo et sit in creatura et in creatura sit a Deo², a Deo procedit in creaturam; hoc autem non est, antequam creatura sit, sed hoc est ex tempore: ergo etc.

3. Item, donum sive datum a dante procedit in accipientem, cum datur; sed Spiritus sanctus ex tempore datur: ergo ex tempore procedit a dante in recipientem³: ergo est ponere processionem temporalem.

CONTRA: 1. Spiritus sancti processio idem est quod eius spiratio; sed non dicitur eius spiratio aliqua temporali: ergo nec processio.

2. Item, sicut processio se habet ad Spiritum sanctum, sic generatio ad Filium, et quemadmodum Spiritus sanctus mittitur in mentem, ita⁴ Filius, et utrumque ex tempore; sed generatio Filii ratione talis missionis nullo modo dicitur temporalis: ergo nec processio Spiritus sancti.

3. Item, processio Spiritus sancti non dicitur temporalis, nisi secundum quod est processio ab aliquo in aliquid, utpote in creaturam; sed processio ab aliquo in aliquid non est nisi duplicitur: aut secundum processum ab agente in suscipiens, aut secundum processum a loco in locum. Sed primo modo non est temporalis processio, quia Spiritus sanctus est persona in se fixa et stans: ergo non producitur in suscipiente⁵. Secundo modo non, quia quod tali modo procedit, a principio recedit et ad terminum accedit; hoc autem non convenit Spiritui sancto.

4. Item, omne quod temporaliter procedit ab alio, habet initium essendi ex tempore; si ergo Spi-

ritus sanctus temporaliter procedit, ergo eius⁶ esse incipit.

5. Item, processio temporalis aut dicitur temporalis ratione *Spiritus sancti* aut⁷ *gratiae*: non ratione *Spiritus sancti*, quia persona aeterna est; similiter videtur, quod nec ratione *gratiae*, quia Augustinus dicit quarto de Trinitate⁸: «Secundum quod aliquid aeternum mente capimus, non sumus in hoc mundo»: ergo si gratia elevat ad capiendum aeternum esse eius, et processio non est temporalis, ergo nec processio Spiritus sancti ratione *gratiae*.

6. Item, in processione Spiritus sancti in creaturam est processio Domini increati, quod est Spiritus sanctus et doni creati, quod est gratia; sed Donum increatum est nobilior; ergo cum a nobiliori debeat fieri *denominatio*⁹, processio Spiritus sancti in creaturam debet dici processio increata; sed omnis talis est aeterna, non temporalis: ergo etc.

CONCLUSIO.

Ponenda est processio Spiritus sancti temporalis non ratione eius, a quo procedit, sed ratione eius, in quod procedit sicut in susceptivum, in quo recipitur.

RESPONDEO: Dicendum, quod processio, secundum quod communiter accipitur de Filio et de Spiritu sancto, dicitur emanatio ab hoc, scilicet a Patre; secundum quod dicitur de *Spiritu sancto*, dicitur processio ab uno in alium. Sed procedere ab uno in alium est duplicitur: aut sicut in *objectum*, in quod *protenditur*, aut sicut in *susceptivum*, in quo *recipitur*. Et *primus* quidem modus est in processione aeterna; quia enim Spiritus sanctus procedit ut amor mutuus, ideo procedit a duobus, ita quod ab uno in alium. «Spiritus enim sanctus, ut dicit Hieronymus¹⁰ et Augustinus, amor est, quo Pater amat Filium et Filius amat Patrem». *Secondus* mo-

¹ Hic, c. 4, in quo textu fide mss. et ed. I adiunxitus eius.

² Ita codd. cum ed. I, dum Vat. perperam omittit et in creatura sit a Deo. Paulo ante cod. K post alium addit tendere vel ab uno in alio esse.

³ Plures codd. ut FGH cum ed. I accipientem.

⁴ In nonnullis mss. ut K bb ff et ed. I adiungitur et.

⁵ Auctoritate mss. et edd. I, 2, 3 expunimus hic in Vat. additum sed in se. Paulo ante cod. W post processio legit respectu Spiritus sancti; est enim persona; cod. Y autem nomine persona praemittit tali modo, quod refertur ad primo modo.

⁶ In Vat. et cod. cc desideratur eius, quod tamen in aliis mss. et ed. I habetur.

⁷ Cod. M hic repetit ratione.

⁸ Cap. 20. n. 28.

⁹ Cfr. supra Prooem. q. 4. arg. 2. ad opp.

¹⁰ Comment. in Psalm. 17. — August., VI. de Trin. c. 5. n. 7. Vide supra d. X. llt. Magistri, c. 2. — Verba praecedentia: ab uno in alium procedit, intelligenda sunt secundum ea quae dicta sunt d. 43. a. 4. q. 4. ad 4.

dus in illa¹ esse non potuit, quamvis ita intellexerint Graeci, quod in Filio recipitur Spiritus sanctus et a Patre producitur. Sed penes secundum modum — cum receptio Spiritus sancti sit per influentiam domini² gratui, quod ex tempore est — attenditur processio *temporalis*, secundum quam Spiritus sanctus dicitur procedere ab aliquo in aliquem non tantum sicut in obiectum, sed sicut in habitaculum. Et sic concedendum est, quod est processio temporalis Spiritus sancti, non ratione eius a quo, sed ratione eius in *quod* procedit.

Solutio op-
positiorum.

1. 2. Ad illud ergo quod obiciuntur de spiratione et generatione, iam patet responsio, quia neutrum horum nominum respectum dicit ad³ terminum, in quem fit processio.

3. Ad illud quod obiciuntur, quod processio Spiritus sancti non potest esse ab aliquo in aliquid⁴ ut in susceptivum; dicendum, quod verum est ratione ipsius personae; sed tamen ratione connotati, quod est gratia, in qua datur Spiritus sanctus, suscipitur, quia gratia est in aliquo sicut in susceptivo.

4. Ad illud quod obiciuntur: quod temporaliter procedit incipit esse; dicendum, quod hoc est duplicitus⁵, quia haec determinatio *temporaliter* potest ponи circa actum procedendi per comparationem ad *principium a quo*, vel in comparatione ad *terminum in quem*. Primo modo vera est propositio; sed sic non dicitur Spiritus sanctus⁶ procedere temporaliter, eo quod ex tempore producatur. Alio modo per comparationem ad *terminum in quem*; sic⁷ non habet veritatem, si procedit in hoc ex tempore, quod habeat initium, sed solum, quod incipiat esse in hoc.

Temporali-
ter proce-
der est dupli-
citer.

5. Ad illud quod obiciuntur, quod gratia non procedit temporaliter, quia elevat ad aeternum; dicendum, quod *temporale* dicitur tripliciter. Uno modo dicitur temporale quod habet initium et variationem et actum in tempore; et hoc modo dicitur temporale quod subiacet tempori et est corruptibile et variabile. Secundo modo dicitur temporale quod habet initium essendi in tempore⁸, sed non variationem, ut anima. Tertio modo dicitur temporale quod habet initium in tempore, sed actum extra tempus et supra tempus elevatum; et hoc tertio modo dicitur temporalis processio vel gratiae dominatio.

Potest tamen dici, quod gratia habet esse temporale ratione eius in quo est, scilicet liberi arbitrii⁹, quod mutatur et variatur; et verbum Augustini, quod dicit, quod non sumus in hoc mundo, est intelligendum quantum ad conformitatem.

6. Ad illud quod obiciuntur, quod denominatio debet esse a digniori; dicendum, quod totum copulatum, quia destruitur destructione cuiuslibet partis, habet denominacionem a parte imperfectiori. Unde si una pars copulationis est falsa, totum copulatum dicitur esse falsum; si una contingens, totum iudicatur contingens; si una temporalis, et totum temporale¹⁰. Quia ergo processio temporalis includit emanationem aeternam personae et emanationem gratiae, quae temporalis est, ideo dicitur temporalis et non aeterna.

Et quod¹¹ dicitur, quod denominatio debet fieri a digniori; dicendum, quod non est verum nisi in eo, in quo illud quod minus dignum est, conformatur digniori.

SCHOLION.

I. Posito hoc principio, quod in processione amoris praeter principium a quo sit etiam terminus *ad quem*, quia amor tendit in alium, unde est in amante ut in subiecto, in amato vero ut in obiecto seu termino, ipse terminus processioneis iterum distinguitur. Aut enim est simpliciter obiectum sive terminus, aut est aliud susceptivum, i. e. tale subiectum, quod aliquid

recipit. Hic secundus modus propter suam imperfectionem non convenit divinis personis in se speciatim, inventur tamen in missione temporali, quatenus creatura rationalis per gratiam fit habitaculum Spiritus sancti. Tunc enim Spiritus sanctus in hac creature de novo incipit esse vel alio modo esse, quam antea erat; per quod, ut dicit Richard. a Med. (hic q. 4.), « impor-

¹ In ed. 1 explicative additur *aeterna emanatione*, in qua et paulo infra cum aliquibus mss. ut ab aa *recipitur et producatur loco producitur* habetur. In fine huius propositionis Vat. omisso puncto, prosequitur propositionem.

² Sequimus plures codi. ut H1 aa bb ee cum ed. 1 loco boni ponendo doni, quod tertio argumento in princ. huius questionis respondet. Paulo infra ex mss. antiquioribus et ed. 1 substituimus secundum quarto loco secundum quod.

³ Ex cod. Z et ed. 1 substituimus ad pro minus apta prepositione in, quae et immediate post recurrens forte occasionem praebuit unum pro altero ponendi.

⁴ Supplevimus in aliquid, quod et contextu exigitur et ipsa obiectio supra posita nec non autoritate cod. Z comprobatur. Mox fide antiquiorum mss. et ed. 1 *susceptivum* possumus pro *receptivum*.

⁵ Lectio Vat. *haec est duplex* emendatur ope mss. et ed. 4.

⁶ Veteriores codi. cum ed. 1 exhibeni *sanctus*, omnissum a Vat. et cod. cc.

⁷ Ed. 1 et sic, quae et paulo post cum aliquibus mss. ut A aa cc ponit procedat loco procedit.

⁸ Vat. contra antiquiores codi. et ed. 1 minus bene, verbis transpositis, in tempore essendi.

⁹ Substitutimus fide mss. (propter abbreviationem plures sunt dubiae lectionis) et ed. 1, nec non constructione grammatical exigeente, liberi arbitrii pro liberum arbitrium. — Explanationem verborum Augustini vide etiam infra d. 15. p. II. dub. 5.

¹⁰ Pro syllogismo exprimitur hoc idem sequenti regula: Poiorem sequitor semper conclusio portem i. c. si una praemissarum fuerit particularis aut negativa, conclusio erit particularis aut negativa. — Paulo ante pos dicunt exhibemus lectionem plurimorum mss. addendo esse, quod Vat. omisit cum ed. 1 et uno altero codice. Ed. 1 cum cod. aa iudicatur loco dicitur, pro quo cod. V erit et cod. Y est.

¹¹ Cod. Y si pro quod.

tatur nova realis habitudo ipsius termini ad Spiritum sanctum, cui respondet nova habitudo secundum dicti in Spiritu sancto ad ipsum terminum. Sic cum talis habitudo sit ex tempore, dico, quod secundum hanc habitudinem vel ratione huius habitudinis Spiritus sanctus procedit ex tempore. *

II. Ut solut. ad 2. melius intelligatur, supponendum est, quod idem Richard. (loc. cit. ad 4.) dicit: « Non est simile de generatione et processione, quia generatio importat tantum habitudinem ad principium *a quo*, sed processio Spiritus sancti non tantum importat habitudinem ad principium *a quo*, sed etiam ad terminum *ad quem*. Divino autem persona non potest importare habitudinem ad aliquid temporale sicut ad principium *a quo*; ergo non potest esse aliqua generatio divinae personae nisi ratione humanae naturae, quae non sit aeterna etc. *

III. Pro ampliore huius quaestiones dilucidatione serviant que sequuntur in hac et duabus seqq. qq. Cfr. etiam Breviloq. p. 1. c. 5; Comment. in S. Ioan. c. 4. 34. (In Suppl. Bonelli tom. 1). Alex. Hal., S. p. I. q. 71. m. 2; et q. 73. m. 4. — Scot., de hac et seq. in utroque scripto hic q. unice. — S. Thom., hic q. 4. a. 1. 2; S. I. q. 43. a. 4. 2. 6. 7. — B. Albert., hic a. 40; S. I. tr. 7. q. 32. m. 4. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 4. 2. — Richard. a Med., hic a. 4. q. 4. — Aegid. R., hic 4. princ. q. 4. — Henr. Gand., de hac et seq. S. a. 64. q. 2. n. 6; et q. 40. n. 6. seq. — Durand., hic q. 4. — Dionys. Carth., hic q. 4. — Biel, de hac et seq. hic q. 1.

QUAESTIO II.

Utrum processio Spiritus sancti aeterna et temporalis numerentur ut duae processiones.

Secundo quaeritur, utrum processio temporalis ponat in numerum cum aeterna. Et quod sic, videtur:

1. Per hoc, quod dicit Magister¹, « quod *genitalia* est processio Spiritus sancti, aeterna et temporalis ».

2. Item, *ratione* videtur similiter, quia plus distat² temporalis ab aeterno quam aeternum ab aeterno; illud constat; sed processio aeterna facit numerum cum aeterna, quia processio Filii et processio Spiritus sancti sunt duae: ergo etc.

3. Item, quaecumque habent ordinem, habent numerum et distinctionem; sed processio aeterna et temporalis habent ordinem, quia aeterna³ ante temporalem: ergo habent distinctionem; ergo faciunt numerum: ergo processio temporalis et aeterna sunt duae.

CONTRA: 1. Numerata processione, numeratur procedens, quia unum et idem non procedit bis: ergo si sunt duas processiones, sunt duo procedentes: ergo Spiritus sancti sunt duo⁴; sed hoc est falsum, quia unus est Spiritus sanctus procedens: ergo et primum.

2. Item, processio temporalis et aeterna si differunt, aut hoc est ex hoc, quod sunt diversae emanationes, aut quia diversus modus emanandi. Non quia diversae emanationes, quia tunc essent diversi emanantes; nec quia diversus modus, quia Pater et Filius semper uno modo spirant: ergo Spiritus sanctus semper⁵ uno modo procedit: ergo etc.

3. Item, homo pictus et homo verus non sunt duo homines; non enim numerantur nisi univoca, et

quod dicitur de duobus secundum unam naturam⁶; sed temporale et aeternum minus communicant quam homo pictus et homo verus: ergo processio temporalis et aeterna non est dicenda *gemina*.

4. Item, processio temporalis non addit super aeternam nisi respectum vel effectum in creatura⁷; sed respectus vel effectus, causee additus, ipsam non numerat: unde sol lucens et sol illustrans sive illuminans non sunt duo, similiter Deus ens et Deus creans: ergo nec processio aeterna et temporalis erit duplex⁸.

CONCLUSIO.

Secundum modum dicendi analogum non inconvenienter processio Spiritus sancti aeterna et temporalis dicitur duplex processio.

RESPONDEO: Dicendum, quod ad praedictorum intelligentiam est notandum, quod processio dicitur *geminari* aut *ratione procedentium*, ut puta, cum procedunt duo filii; aut *ratione modi procedendi*⁹, ut amor et verbum duplicitate procedunt; vel *ratione modi dicendi*, ut dicatur processio gemina, id est duplicitate dicta.

Sed attendendum, quod modus dicendi est *triplex*, scilicet *equivocous*, *univocous* et *analogous*¹⁰. triplex modus dicendi. Cum est modus dicendi *equivocous*, ibi est *geminatio circa dici et non circa esse*. Unde homo pictus et homo verus *dupliciter* dicitur homo, sed non est duplex homo vel duo homines. Cum est modus dicendi *univocous*, est *geminatio circa esse et non*

¹ Hic, c. 4.

² Cod. M *differit*.

³ In cod. Y additur *est*.

⁴ Ed. 4 *ergo duo Spiritus*.

⁵ Ex mss. et ed. I restituimus male omissum *semper*. Paulo ante ed. Veneta cum Lugdunensi post *modus* adiungit *emanandi*.

⁶ Vide Aristot., IV. Phys. text. 433. (c. ult.) et V. Metaph. text. 41. et 20. (IV. c. 6. et 45.).

⁷ Plurimi codd. cum ed. 4 *creataram*, quod refertur ad *respectum*.

⁸ Consententibus antiquioribus mss. et ed. 4, substituimus *duplice loco dupliciter*.

⁹ In Vat. et cod. cc perperam deest *procedendi*, quod tamen habetur in aliis codd. et ed. 4.

¹⁰ Cfr. Aristot., de *Predicamentis* in princ. — Mox post *modus fidei* vetustiorum mss. et ed. 4 adiecimus incongrue omisum *dicendi*. Dein ed. 4 *Ut loco Unde*.

circa *dici*¹. Unde homo verus in Socrate et Platone numeratur, quia sunt duo homines. sed non multipliciter dicitur. Ubi est modus dicendi *analogus*, quia partem tenet de natura univoco, partem de natura aquivoce, ibi est numeratio et² in essendo et in dicendo.

Secundum hunc igitur modum dicendum, quod processio, secundum quod dicta est de processione temporali et aeterna, non est dicta³ univoco nec aequivoce, sed *analogice*, quia unus modus clauditur in alio. *Procedere* enim ab hoc in hoc ut in obiectum est aeternum, sed *procedere* ab hoc in hoc ut in *habitaculum* est temporale. Quoniam igitur analogum est sic dictum et sic⁴, ideo est ibi duplicitate dici, et una processio dicitur duplicitate, et ita per consequens duplex esse, ut non inconveniens dicatur processio Spiritus sancti esse duplex.

Solutio op-
postorium.

1. Ad istud ergo quod obiicitur in contrarium, quod, multiplicata processione, multiplicatur procedens; dicendum, quod verum est, si accipiatur de multiplicatione secundum unum modum dicendi. Unde si gemina esset processio, secundum quod processio dicitur exitus ab aliquo, utique duo essent procedentes, nunc autem⁵ non sic; sed est *geminatio*, quia uno modo est ab aliquo in aliquem ut in obiectum, alio modo ab aliquo in aliquem ut in *habitaculum*.

2. 3. Ad illud quod obiicitur secundo: *aut* est duplex processio, quia duplex emanatio vel duplex modus⁶; dicendum, quod non sufficiens dividit; debet enim tertium membrum addere, scilicet, *aut* quia duplex modus dicendi, non aquivoce. Et per hoc patet sequens de homine pecto et vero, quia ibi non est analogia, sed aquivoce pura.

4. Ad illud quod obiicitur ultimo, quod respectus additus non numerat etc.; dicendum, quod respectus additus *subjecto* non numerat *subjectum*; unde non dicitur *Spiritus sanctus duplex*⁷, quia spiratur et inspiratur. Sed quando respectus additur *significationi termini*, tunc necesse est, illum alter et alter dici; et si sit respectus non distrahens — ita quod non faciat omnino diversam significationem — sed ad illam ordinatus, facit analogiam in termino⁸ et numerum secundum *dici* et etiam numerum secundum *esse*. Unde si hoc nomen *illuminationis* significaret actum lucendi *absolutum* et actum lucendi *comparatum*, sol duplicitate diceretur illuminare, et esset illuminationis solis gemina; sed tamen magis proprie ibi esset geminatio in *dicendo* quam in *essendo*. Unde Magister⁹ magis proprie loqueretur, si diceret: processio Spiritus sancti dicitur duplicitate, quam cum dicit, quod est gemina, quia non cadit ibi proprie geminatio.

S C H O O L I O N .

I. Ponere in numerum cum alio idem est ac distinguui ut res a re. Notandum autem, quod haec utriusque processionis distinctio sane est intelligenda. Nam temporalis processio includit aeternam et addit super eam in Spiritu sancto novam habitudinem (secundum rationem intelligendam) ad creaturam, contumando aliquem realem effectum in ipsa, per quem est nova relatio realis in creatura ad Spiritum sanctum. Inde sequitur, quod *termini* istarum processionum essentialiter differunt, quia aeterna processio non respicit nisi terminum aeternum, temporalis vero importat respectum ad terminum temporalem. Sed in *essentia* istarum processionum non alia est differentia nisi secundum rationem intelligendam, ut bene explicat Richard. a Med.,

hic a. 1. q. 2. — De triplici modo dicendi: univoco, aquivoce et analogo cfr. supra d. 4. a. 3. q. 1. et Scholion. — Ad intellegit conclusionis multum iuvat solut. ad 4; cfr. etiam infra d. 15. p. II, et d. 6.

II. Omnes antiqui Scholastici in conclusione concordant, excepto Aegid. R., qui negat, dici posse processionem esse geminam vel duplimentem. S. Thom., hic q. 1. a. 2; S. I. q. 43. a. 2. ad. 3. — B. Albert., hic a. 7. 9; S. p. I. tr. 7. q. 32. m. 2. a. 2. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 4. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 2. — Aegid. R., hic 1. princ. q. 2. — Durand., hic q. 2. — Dionys. Carth., hic q. 1. post med.

¹ Lectio Vat. *dicere pro dici* castigatur ope mss. et ed. 4. Paulo ante cod. W *sed non loco et non*.

² Vat. contra mss. et ed. 4 omittit et. Codd. LO *geminatio locu numeratio*.

³ Vat. cum cod. cc praeter fidem antiquiorum mss. et ed. 4 male omittit *dicta*.

⁴ Ita cum ed. 4 omnes codd., licet aliqui ut K O V X falso prima vice pro *sic* legant *sicut*, sed Vat. omnino perturbante *sicut dictum est pro sic dictum et sic* i. e. procedere uno modo dictum et altero modo. Mox codd. et edd. non convenienter inter se ponendo *duplex loco duplicitate* et vice versa.

⁵ In Vat. et cod. cc minus apte omittitur *aetem*, quod in aliis codd. et ed. 4 habetur. Mox in plurimis codd. et sex primis edd. post *sed* desideratur verbum *est*.

⁶ Praecedens propositio clarius exhibetur sic: *obiicitur secundo: est duplex processio, quia aut duplex emanatio aut duplex modus; consentientibus tamen cum Vat. editionibus et codicibus (excepto cod. H, qui post vel repetit quia) nihil mutavimus.*

⁷ Vat. contra plures codd. ut F T X Y *duplicitate*. Paulo infra in margine cod. T a posteriore manu post *termini* glossando ponitur *ut videlicet quia terminus in una sui significatione est absolutus, in aliis respectibus*.

⁸ Multi codd. ut ABCDEFGIPQRSTU etc. cum edd. 1, 2, 3 loco in *termino* ponunt in *tertio*, de quo cfr. supra d. 1. a. 3. q. 1. ad 1, et infra d. 35. q. 1. in corp. Paulo ante ed. 4 *illum pro illum*.

⁹ Cfr. lit. Magistri, hic c. 1. in initio.

ARTICULUS II.

De datione Spiritus sancti.

Consequenter est secundo loco quaestio principalis de datione Spiritus sancti. Et circa hoc queruntur duo.

Primo quaeritur, utrum Spiritus sanctus detur

in propria persona hominibus, an tantum dicatur idea dari, quia datur eius effectus.

Secundo, utrum Spiritus sanctus detur ab aliquo viro sancto.

QUAESTIO I.

Utrum Spiritus sanctus detur in propria persona, an tantum in effectu.

Quod detur in propria persona, sic ostenditur.

^{Fundamenta.} 1. Ad Romanos quinto¹: *Caritas Dei diffusa datus est nobis*; sed nihil diffundit caritatem nisi Spiritus increatus: ergo etc.

2. Item, Augustinus quinto de Trinitate² dicit, quod Spiritus sanctus est donum, et eo dicitur donum, quia datur: ergo si personaliter est donum, personaliter datur.

3. Item, hoc ipsum ostenditur *ratione*. Spiritus sanctus est amor et primus amor; sed amor est donum priuum, in quo omnia³ alia dona donantur: ergo si non est ponere posterius sine priori, non est ponere dona Spiritus sancti dari, quin detur ipse Spiritus sanctus.

4. Item, Spiritus sanctus datur ad uniendum⁴ et colligandum membra corporis mystici; sed membra corporis mystici sunt membra invicem unita, sicut ipse Dominus petit, Ioannis decimo septimo⁵: *Ut sint consummata in unum*; sed perfecta unita non est nisi in uno simplici: ergo membra unitur per aliquid, quod est unum et idem in omnibus; hoc autem non potest esse donum creatum, sed incrementum: ergo necesse est cum dono creato dari incrementum.

CONTRA: 1. Virtus⁶ est ars recte vivendi, et gratia est donum sufficienter dirigens animam in finem: ergo videtur, quod aliud donum quam donum gratiae creatae non sit animae opportunum: ergo si non est in operibus Dei ponendum superfluum⁷, patet quod non est necesse dari Spiritum sanctum.

2. Item, cum aliquis sanctificatur per gratiam,

nihil est in eo praeter gratiam⁸, quod non esset prius: ergo cum dare sit facere, quod aliquid sit in isto, quod non erat prius, non datur nisi gratia. *Si dicas*, quod Spiritus sanctus est in eo ut sanctus, prius erat ut Spiritus: ergo nihil aliud est quam Spiritum sanctum facere⁹ gratiam sanctificantem in hoc.

3. Item, quod datur post donationem est in potestate accipientis; sed Spiritus sanctus sub nullius¹⁰ potest redigi potestate: ergo non potest dari.

4. Item, quod datur alicui differenti per essentiam aut de novo creatur. aut multiplicatur, aut eius possessio transfertur, ut patet, cum de alicui cappam; sed persona Spiritus sancti nec creatur nec multiplicatur nec possessio eius transfertur, quia Deus semper habet Spiritum sanctum: ergo Spiritus sanctus non datur.

CONCLUSIO.

Spiritus sanctus datur tum in propria persona, tum in dono creato, quod est gratia.

RESPONDEO: Dicendum, quod *dare* est ad aliquid habendum vel possidendum; *habere* autem aliquid vel possidere est, cum aliquid est in facultate habentis vel possidentis. *Esse autem in facultate habentis* vel possidentis est esse praesto ad fruendum vel utendum. Perfecta autem possessio est, cum homo habet illud, quo possit utili et quo possit frui¹¹. Sed recte frui non est nisi Deo, et recte utili non contingit nisi per gratiam gratum facientem:

Explicatio terminorum.

¹ Vers. 5.
² Cap. 15 n. 16: *Spiritus sanctus eo quo datur, habet non tantum ut donum sit, sed omnino ut sit.* Cfr. etiam infra d. XVIII. lit. Magistri. — Mox post ergo si cod. bb persona haec loco *personaliter*.

³ Fide antiquiorum mss. et ed. I supplevimus hic *omnia* et paulo post *ponere*. Circa finem argumenti ex antiquioribus mss. et ed. I loco *proprie substitutimus ipse*. Plura de hoc argumento vide infra d. 18. q. 1.

⁴ Codd. L O *vivificantur pro uniendo*.

⁵ Vers. 23.
⁶ Ita recte omnes codd. cum ed. I, dum Vat. habet *Gratia*.

⁷ Aristot., l. de Caelo et mundo, text. 32. (c. 4.): Deus autem in natura nihil frustra faciunt.

⁸ Sequitur cod. T *ponendo praeter gratiam loco nisi gratia*, quod multi codd. cum edd. 1, 2, 3 male omissunt.

⁹ Sequitur plures Codd., hec aliqui in A S T V etc. minus bene facientem; Vat. *Spiritus sanctus faciens*.

¹⁰ Ex antiquioribus mss. et ed. I restitutimus *nullius proutulta*. Mox cod. bb *ne loco non*.

¹¹ Praeter fidem vetustiorum mss. et ed. I minus bene Vat. bis possit loco possit. Mox cod. K *alio quam et cod. T in alio a pro primo nisi*.

ergo perfecta possessio est, in qua Deus habetur et eius gratia. Sed perfectum donum est ad perfectam possessionem: ergo non est *datum optimum et donum perfectum*¹, nisi detur Donum increatum, quod est Spiritus sanctus, et donum creatum, quod est gratia. Concedendum ergo est², utrumque dari.

Conclusio. **Solutio op-** 1. Ad illud ergo quod obicitur de gratia, quod est ars bene vivendi³; patet responsio: quamvis enim sit posuerum.

ars, qua utimur, non tamen est possessio, quia fruuntur ut obiecto; et ideo non est perfectum donum sine illo.

2. Ad illud quod obicitur: nihil plus est in isto quam prius; dicendum, quod dari non ordinatur ad esse, sed ad habere. Licit enim Spiritus sanctus esset prius in peccatore, non tamen habebatur ab eo, quia peccator non habebat facultatem fruendi ipso.

3. Ad illud quod obicitur, quod datum est in potestate accipientis; dicendum, quod aliquid datur ^{Datum est} trahit. alicui ut *finiens*, sicut praemium merent; aliquid ut *perficiens*, ut gratia consentienti; aliquid ut *subseriens*, ut equus militi. Quod autem dicitur, quod datum est in potestate accipientis, verum est de datione⁴ tertio modo dicta, non primo et secundo, quia illi sunt duo modi habendi, in quibus habens habetur. Unde homo habetur a gratia et habetur a Dono, quo fruatur.

4. Ex hoc patet ultimum: quia⁵ illud verum est de eo quod datur ut possessorum *limitata*; sed de eo quod datur ut *finiens*, non, quia tale simul potest dari multis et haberi a multis, quia ad idem tendunt; et ideo, cum datur, non transfertur⁶.

S C H O L I O N.

L Mira brevitate et claritate haec quaestio sex propositionibus solvit et probatur. — In quarta propositione dicitur: «Recte ut non contigit nisi per gradum»; hic vocabulum *recte* significat *meritorie*. Non enim negat S. Doctor, quod etiam peccator aliqua re possit recte ut, i. e. *honesto* modo, immo contrarium asserit II. Sent. d. 28. a. 2. q. 3.

II. In solutione ad 2. recte dicitur, quod «licet Spiritus sanctus esset prius in peccatore, non tamen habebatur ab eo». Solummodo enim per caritatem creature intellectualis et habetur speciali modo a Spiritu sancto et habet ipsum ad fruendum. Hoc explicit Richard, a Med. (hic a. 2. q. 1.) hoc similitudine: «Si homo pauper habetur alicuius divitis pecuniam in suo domo, non propter hoc dicemus, quod haberet illam pecuniam sicut rem suam. Unde non obstante, quod illa pecunia praesens erat in domo pauperis, posset sibi dari de novo a divite; quod facio non tantummodo haberet eam per solam pe-

cuniam praesentiam in domo, sed haberet eam sicut rem suam. A similis aliquiter dico, quod quamvis Spiritus sanctus sit per essentiam praesens omni rei, quia tamen peccator non habet facultatem ad fruendum eo, ideo, non obstante illa praesentia, potest a Deo vere dari persona Spiritus sancti etc.» — Attentione digna est etiam doctrina in solut. ad 3, qua declaratur, ne donum increatum ullatenus transfratur in potestatem accipientis ut aliquid ipsi subiectum, nec ipsum animam corpori datum per hoc proprie subiecti eiusdem potestat.

III. Cfr. Alex. Hal., S. p. 1. q. 73. m. 4. a. 1. — S. Thom., hic q. 2. a. 4; S. I. q. 42. a. 3. — B. Albert., hic a. 13; et d. 15. a. 2. ad 4; de hac et seq. q. S. p. 1. tr. 7. q. 32. m. 1. q. 1. et 2. incidens. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 5. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 1. — Egid. R., hic 2. princ. q. 4. — Durand., hic q. 3. — Dionys. Carth., hic quaestione. 2. — Biel., hic q. 2.

QUAESTIO II.

Utrum Spiritus sanctus detur ab aliquo viro sancto.

Secundo quaeritur, utrum Spiritus sanctus detur ab aliquo viro sancto. Et quod sic, probatur hoc modo:

Spiritu sanctum dari non est aliud quam gratiam gratum facientem dari; sed ostenditur, quod gratiam gratum facientem ab homine dari sive infundi est *possibile* et *conveniens* et *verum*.

1. Et quod sit *possibile*, videtur a minori: quia maioris virtus est producere formam substantialiem quam accidentalē; sed⁷ gratia est forma accidentalis: cum ergo creatura habeat virtutem producendi formam substantialiem, multo fortius videtur de gratia, quae est forma accidentalē.

2. Item, hoc ipsum videtur posse ostendī⁸ a *simili*: quia gratia est lumen spirituale; sed ita videmus in lumine corporali, quod aliquid est lumen *dativum*, aliquid *receptivum*, aliquid *dativum et receptivum*: ergo si lumen spirituale est aequa potens, pari ratione videtur de ipso. Sed *dativum*, cum sit Deus, non potest esse *receptivum*, quia nihil recipit ab aliquo: ergo hoc est reperiri in creatura, quod *recepit* lumen spirituale, quod est gratia, et *dat* *ipsum*; et sic etc.⁹

3. Item, duo sunt, quae faciunt creaturam habere posse producendi sibi simile, scilicet *corrupti-*

¹ Iac. 1, 17.

² Vat., oblitentibus mss. et ed. 1, omittit est.

³ Hoc enim erudit ex propositione prima obiectoris.

⁴ Vat. contra mss. et ed. 1 *donatione* loco *datione*, et paulo

infra contra antiquiores codd. et ed. 4 omittit *duo*, deinde post *habens* absque auctoritate mss. et edd. 1, 2, 3 addit *et habet* et. Codd. TW *habens dicunt haberi*, plures codd. ut AGGL R.SUY corrupte *habens dicuntur*, alli tamen codd. cum ed. 1, 2, 3 exhibent lectionem nostram.

⁵ Ex plurimis mss. et ed. 1 substituimus *quia* pro ambi-
guo *quod*.

⁶ Multi codd. ut ABCDFGILORSTUW etc. omnittunt ultima verba *quia ad idem usque transfertur*.

⁷ Vat. cum cod. cc minus distincte et contra ceteros codd. cum ed. 1 et pro sed.

⁸ Pauci scripti ut T aa addunt *ratione*.

⁹ Vat. et cod. cc, alii tamen codd. cum ed. 1 refragantibus, perperam de *aliis* loco etc.

bilitas, ob quam indiget conservari in alio, et *perfectio* in natura, ob quam potest in actu perfectum, qui est producere sibi similem¹. « Perfectum enim dicitur unumquodque, cum potest generare tale, quale ipsum est² ». Si ergo gratia est forma, quae citissime corruptitur, et forma magnae perfectionis: ergo debet habere virtutem producendi sibi similem; sed non in subiecto in quo est: ergo in alio.

4. Item, quod potest perfecte expellere contrarium potest perfecte aggernerare³ habitum contrarium, quia contrarium non expellit perfecte nisi per contrarium; sed gratia potest perfecte expellere culpam: ergo gratia in homine potest ex se generare gratiam; sed non in habente, ergo in alio.

5. Ostenditur etiam⁴, quod sit *congruum*, quod gratia procedat ab uno homine in alium. Et sic ostenditur: ratio superbiendi fuit ratio amittendi gratiam, ergo ab oppositis, humiliatio est ratio recuperandi⁵; sed si gratia datur ab homine, plus humiliatur homo, quam si tantum a Deo; quia si datur ab homine, humiliatur homo sub Deo et sub homine, non autem, si a solo Deo datur, humiliatur sub utroque: ergo videtur, quod iste modus magis congruat⁶.

6. Item, si in⁷ actu *iustitiae*, qui est punitio, subiicitur anima peccatrix creature corporali, ut ordinetur in universo: ergo in actu *misericordiae* debet subiici aliqui creature, ut reordinetur: ergo sicut ab aliqua creature recipit poenam, ita videtur congruum, quod recipiat et gratiam.

7. Item, perfectum agens non tantum dat suscipienti formam, sed etiam dat potentiam consumillem⁸; et hoc est in manifestationem suae potentiae: ergo si Deus est agens nobilissimum et qui maxime debet laudari in sua actione, congruum est, ut non tantum dat formam gratiae, sed etiam potentiam dandi.

8. Item, sicut a Deo est *esse*, ita et *bene esse*; sed in nullo derogatur Deo, cum dat potentiam creature daudi *esse*: ergo in nullo derogatur, cum dat potentiam dandi *bene esse*, ergo et *esse* gratuitum.

9. Ostenditur autem quod sit *verum*, quia

Ioannis vigesimo⁹ dixit Dominus: *Accipite Spiritum sanctum; quorum remiseritis peccata, remittuntur eis etc.* Quod sit verum.

10 Item, in Actibus¹⁰ dicitur, quod per impositionem manum Apostolorum dabatur Spiritus sanctus, non per impositionem manuum aliorum, ut dicit Glossa de Philippo discipulo, Actuum octavo: ergo aliqua virtus erat in Apostolis, quae non erat in aliis; sed per illam dabatur Spiritus sanctus: ergo ab homine dabatur Spiritus sanctus.

E converso ostenditur, quod donum Spiritus Fundamenta. sancti dari ab homine sit *falsum*, sit *incongruum*, sit etiam *impossibile*.

1. Quod sit *falsum*, videtur per Augustinum, decimo quinto de Trinitate¹¹: « Non aliquis discipulorum dabit Spiritum sanctum, sed orabant, ut veniret in hominem ».

2. Item, quicumque dat vel donat aliquid, habet posse¹² activum super illud; sed super donum Spiritus sancti nullus homo habet posse: ergo etc.

3. Item, quod sit *inconveniens*, videtur, quia Quod sit inconveniens. anima ab alio quam a Deo graificatur, alias quam Deus cadit medium inter animam et Deum. Sed quandomcumque aliquid cadit medium¹³ inter animam et Deum, anima hominis est perversa: ergo secundum hoc, dum daretur animae gratia, perverteretur.

4. Item, gratia potest super liberum arbitrium, ergo si posset homo dare gratiam, homo haberet posse super alterius arbitrium: sed arbitrium, quod est alii subiectum, non est liberum: ergo talis donatio tolleret¹⁴ libertatem.

5. Item, maxima est gloria Deo¹⁵ de impiis iustificatione; sed maxima gloria Dei non debet alii communicari: ergo si communicatur, divinae gloriae derogatur; sed si alias quam Deus dat gratiam, alias quam Deus iustificat: ergo talis donatio minuit Dei gloriam.

6. Item, iustum est in eo sperare, qui potest dare meritum salutis; sed si homo posset dare gratiam, posset dare meritum salutis: ergo iustum esset

¹ Fide mss. et ed. I hic et circa finem argumenti loco *simile substitutimus similem*, quod et plures codd. cum ed. I circa principium argumenti exhibent — De duplicitate ratione, ob quam creaturae convenientia potencia producendi sibi simile, vide supra d. 7. q. 2. in corp.

² Aristot., II. de Anima, text. 34. (c. 4.) et IV. Meteor. text. 19. (c. 3.). Cfr. supra d. 9. q. 1. — In quo textu, postulantibus antiquioribus mss. et ed. I, possumus cum loco *quod*. Mox Vat. cum cod. cc, alii tamen codd. et ed. I obnubentibus, minus bene *autem pro ergo*. Paulo infra cod. O *maximae loco magnae*.

³ Sequimur codd. A CHIRSTU etc. cum ed. I ponendo *aggenerare* loco *generare*, quod Vat. habet.

⁴ Vat. absque auctoritate mss. et ed. I *autem*.

⁵ Unus alterque codex ut I V repetit hic *gratiam*. Mox plures codd. ut A I S T W Y etc. incongrue ergo pro *sed*.

⁶ Fide plurimorum mss. et ed. I substitutimus *iste* loco *ille*, et *congruat pro conveniat*.

⁷ Vat. contra mss. et edd. I, 2, 3 cum, sed minus bene. In fine argumenti ope mss. et ed. I possumus *ita* et *quod* loco *sic* et *ut*.

⁸ Averroes, Comment. in VIII. Phys. text. 32: Generans enim est illud quod dat corpori simplici generato formam suam et omnia accidentia contingente formae. — In fine argumenti cod. B addit *gratiam*.

⁹ Vers. 22, 23.

¹⁰ Cap. 8, 17. — Verba glossae ordinariae mox citatae sunt: Philippus, qui Samariae evangelizabat, unus de septem (diaconis) fui. Si enim Apostolus esset, manus imponebare posset, ut Spiritum accepirent, quod solis episcopis licet.

¹¹ Cap. 26. n. 46. Vide in lit. Magistri, c. 3.

¹² Auctoritate plurimorum mss. et ed. I expunximus hic minus apte additum *aliquid*; mox bis substitutimus *super* loco *supra*.

¹³ In Vat. et cod. cc perperam deest *medium*, quod in aliis mss. et ed. I habetur. Paulo infra unus alterque codex ut T ee *cum pro dum*.

¹⁴ Vat. contra vetustiores codd. et ed. I *tollit*, deinde contra omnes codd. et ed. I addit *arbitrii*.

¹⁵ Haec antiquiores codd. cum ed. I, dum Vat. *Dei*, quod edd. 2, 3 omitunt.

spare in homine; sed homo est vanitas¹: ergo donatio talis daret fiduciam vanitatis.

Ex his quatuor mediis patet, quod donatio Spiritus sancti ab homine tollit ordinem ipsius animae², tollit libertatem, minuit gloriam Dei et inducit in vanam confidentiam, quae omnia sunt inconvenientia.

7. Ostenditur etiam, quod impossibile sit, dari

Quod sit impossibile.³ talen potentiam creature: quia, sicut dicit Augustinus⁴, « mains est de impio facere pium quam creare caelum et terram ». Sed potentia creandi non potuit a creatura recipi: ergo nec potentia dandi gratiam.

8. Item, productio gratiae per praesentiam agentis ab anima suscipitur: sed solus Deus potest animae illabi: ergo solus Deus potest gratiam infundere in animam.

9. Item, gratia est forma simplex et deiformis et spiritualis, non habens ortum a principiis subiecti: ergo cum anima rationalis ratione deiformitatis et spiritualitatis non possit esse nisi a Deo, patet quod nec gratia, quae aequo spiritualis, immo spiritualior est ipsa anima.

10. Item, gratia immediate unit Deo: ergo non potest esse a Deo nisi immediate, ergo nullo cooptante: ergo creatura non potest producere gratiam.

CONCLUSIO.

Spiritus sanctus non potest dari ab homine sicut a principio effectivo, potest tamen dari ab ipso sicut a preparante vel imprestante.

Conclusio 1. RESPONDEO: Dicendum, quod, sicut istae ultime mae potest ostendunt, gratiam sive Spiritum sanctum dari ab homine sicut a principio effectivo sive productivo, omnino est falsum et impossibile.

Tamen propter intelligentiam obiectorum in contrarium est notandum, quod gratiam dari ab aliquo est tripliciter: vel sicut a *preparante*, sive administrante⁵ Sacra menta sive annuntiante salutaria documenta; vel sicut ab *imprestante*, sive per orationem sive per bona opera; vel sicut a *producente*. Primo modo datur gratia a bonis et a malis; secundo modo tantum a bonis; tertio modo tantum a Deo.

Et per hoc manifesta est responsio ad duo n-

¹ Psalm. 38, 6: Verumtamen universa vanitas omnis hominibus. — Mox cod. ac cum ed. 1 *datio pro donatio*.

² Vat. omisso *ipsius*, hic addit *ad Deum* et post *tollit* adiungit *arbitrii*, sed obstant cod. cum ed. 4. — In principio huius propositionis post *hic* cod. M et ed. 1 satis bene adduct *igitur*.

³ Expositio in Evang. Ioan. tract. 72, n. 3.

⁴ Multi cod. cum tribus primis edd. potest.

⁵ Ex plurimis mss. et ed. 1 substitutimus *administrate* pro *ministrate*, et post *Sacramento particularis size* pro *ambiguo seu sicut ab*; deinde post *imprestante* adieciimus non bene omissum *size*. Mox cod. aa bb post *producente* addunt *et infundente*.

timus⁶, quae probant, Spiritum sanctum dari, quia ibi dato nihil aliud est quam *praeparatio*.

1. Ad illud ergo quod obicitur *primo*, quod Solutio up- positorum. agens creatum possit in formam substantialem; dico, quod non potest in omnem substantialem, ut puta in eam quae est deiformis, sicut est anima rationalis. Et quia gratia est deiformis⁷, ideo non potest ab agente tali produci. Si autem de aliis formis naturalibus arguat, non est locus a minori.

2. Ad illud quod obicitur de lumine corporali, dicendum, quod non est simile. Lumen enim corporale diffunditur per medium deferens, et per idem medium potest iterum aggernerari⁸ quod defertur; gratia autem non est per delationem, sed per illapsum agentis et omnimodam indistinctiam.

3. Ad illud quod obicitur, quod creatura corruptibilis debet habere potentiam generandi; dicendum, quod verum est de illa quae corruptibilis est de se; sed gratia de se nonnquam corruptitur vel senescit.

Vel dic, quod illa non est tota causa, maxime Alia solutionis. in his quae non dicunt substantiam completam, sed magis dispositionem.

4. Ad illud quod obicitur, quod gratia potest expellere culpam; dicendum, quod expellere culpam Distinctio. est dupliciter: vel *effective*, vel *formaliter*. Quod potest expellere *effective*, potest efficere gratiam; sed non oportet, quod illud quod *formaliter*, quia illud se ipso expellit. Quoniam igitur gratia expellit formaliter et se ipsa, ideo non sequitur, quod possit generare aliam gratiam.

5. Ad illud quod obicitur, quod in instigatione debet peccator humiliari; dicendum, quod verum est, quia humiliari debet et sub homine et etiam sub visibilibus signis; tamen alter quam sub Deo, quia alius honor debetur Deo quam homini; et ideo, quia sub Deo humiliatur ut sub principio salutis et a quo salvatur, non⁹ debet sub creatura humiliari, ut a qua salus detur ei, sed ut a qua salus administratur.

6. Et sic patet etiam sequens de humiliatione in poena. Non enim est simile de humiliatione illa, quia ibi anima perversa, *marvens* in sua perversitate, ratione illius subiicitur inferiori per naturam, vel quia habet reliquias perversitatis; sed in gratiae donatione anima perversa a perversitate mutatur et ad Deum immediate ordinatur.

⁶ Vat. praeter fidem vetustiorum mss. et edd. 1, 2, 3 addit *objecit*.

⁷ Vat. cum paucis cod. hic superflue repetit *sicut est anima rationalis*. Mox ex cod. cum sex primis edd. possumus arguunt loco *arguer*.

⁸ Ex plurimis cod. substitutimus *aggernerari* pro *generari*, loco cuius cod. L O habent *aliud generari* et ed. 1 *aggregari*. Omnes cod. cum ed. 4 post *aggernerari* omissunt *per*, quod Vat. falso adiungit.

⁹ Fide mss. et ed. 1 expunimus *sic*, quod Vat. particulae non praefigit.

7. Ad illud quod obicitur, quod agens perfectum dat potentiam agendi simile; dicendum, quod verum est, si patiens congruerit¹ possit suscipere; sed, sicut ostensum est, ex parte hominis non est possibile, ut talis potentia ab eo recipiatur, propter talis formae nobilitatem, quae non potest esse nisi a nobilissimo agente.

8. Ad illud quod obicitur, quod dare potentiam ad² esse non derogat Deo; dicendum, quod *ordo*

est in essentiis; quia aliquae creaturae sunt ita nobilis, quod non decet eas nisi a nobilissimo agente produci, ut sunt illae quae sunt ad imaginem³. Quoniam igitur gratia est de nobilissimis, patet, quod non potest produci ab homine, sicut nec esse animalia.

9. 10. Quae ultimo obiciuntur soluta sunt supra per distinctionem dationis secundum differentiam⁴ trimembrem.

SCHOLION.

I. Haec questio non parum luminis affert ad solvendas difficultates, quae contra doctrinam catholicam de sacerdotio visibili ab adversariis Ecclesiae proferuntur. — Vocabulum *deiformis* (in solut. ad 4.) duplice sensu sumitur, scilicet improprie de ea similitudine, quae naturaliter inest *imaginis* Dei, et proprie de supernaturali similitudine, quae est per gratiam quae-

nos nos immediate Deo coniungit. Cfr. supra d. 3. p. I. q. 2. ad ult.; et II. Sent. d. 16. a. 2. q. 3.

II. Alex. Ital., S. p. I. q. 72. m. 4. — S. Thom., hic q. 3. — B. Albert, hic a. 16² — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 7. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 3. — Ægid. R., hic 3. princ. q. unic. — Durand., hic q. 4. — Dionys. Carth., hic q. 2. quaestione. 1.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram, et primo de *situ* huius partis, quia non videtur, quod hic deberet agere de processione temporali, quia in hac parte agit de his quae aeternali Deo convenient. Praeterea, cum generatio Fili aeterna et temporalis in alio et alio libro determinetur, quia aeterna in primo, sed temporalis in tertio, quare non similiter facit de processione Spiritus sancti?

RESPONDEO: Dicendum, quod quia⁵ processio temporalis et aeterna ab eodem principio sunt, sicut dicit Magister⁶, et iterum est ibi quodam modo modulus procedendi conformis, ideo una facit ad declarationem alterius; et ideo incidenter ponitur hic tractatus de processione temporali ad manifestationem⁷ processionis aeternae. Sed non sic est de generatione Fili temporali, quia non est ab eodem principio, immo a Matre tantum, et respicit duas naturas, scilicet divinam et humanam. Ideo debuit de ea determinari post divinam, de qua agitur in primo, et post humanam naturam, de qua in secundo.

DUB. II.

Hinc queritur de ratione processionis temporalis,

de qua dicit Magister, quod *a Patre et Filio procedit Spiritus sanctus, cum ad sanctificandam creaturam procedit*. Videtur enim dicere falsum, quia processio temporalis est eius missio: sed Spiritus sanctus est missus in columba et in linguis igneis, quas non sanctificavit. *Si tu dicas*, quod non est missus *ad linguis*, sed *in linguis* missus *ad Apostolos*, quos sanctificavit; *contra*: missus est in columba super Christum, nec sanctificavit columbam nec Christum.

RESPONDEO: Potest ad hoc dici, quod Magister non generaliter definit hic processionem temporalem, sed specialiter, prout est idem quod missio invisibilis, in qua datur Spiritus sanctus et sanctificatur creatura. Vel potest dici, quod generaliter accipit *sanctificationem*. Tripli citetur enim accipit *sanctificare*: *uno modo*, secundum quod est de non sancto sanctum facere; *secundo modo*, iam sanctum in sanctitate confirmare; *tertio modo*, iam sanctum et confirmatum manifestare. Et secundum aliquem trium⁸ istorum modorum reperitur sanctificatio in omni Spiritus sancti missione ratione *ternini ad quem*; et sic accipit Magister⁹.

Aia responsio. Sanctificare est tripliciter.

DUB. III.

Item queritur de hoc quod dicit Magister de

¹ Vat. cum cod. cc. *convenienter*, alii cod. vero cum ed. *congruerter*.

² Vat. praeter fidem mss. et ed. I addit *bene*. Mox plurimi coddi. cum ed. I omitunt *Deo*. ³ Supple cum cod. V: *Dei*.

⁴ Lectionem Vat. et cod. cc. *naturam loco differentiam emendavimus ope exterorum mss. et ed. I.*

⁵ In Vat. et cod. cc male deest *quia*, quod tamen exstat in aliis coddi. et ed. I.

⁶ Hic, c. I. — Mox ex antiquioribus mss. et ed. I substatutum procedendi pro minus apto *producendi*, deinde post *conformis* delevimus particularum et, ac paulo infra loco *incidenter* posuimus *incidenter*.

⁷ Cod. dd. *declarationem*.

⁸ Fide mss. et ed. I supplevimus *trium*.

⁹ Cod. dd solutionem huius dubii ita exhibet: *Respondeo, dicendum, quod sanctificare est tripliciter intelligere: primo modo est de non sancto sanctum facere, toliter fit in iustificatione impii; secundo modo sanctificare hoc est sanctum in sanctitate confirmare, et hoc factum fuit in Apostolis; tertio modo iam sanctum et confirmationem manifestare, et sic est intelligendum de Christo; et sic accipit Magister. Et secundum aliquem trium etc. usque ad quem.*

Spiritu sancto: *Et ipse est virtus, quae de illo exibat.* Videtur enim male dicere, quia aut *virtus* accipitur proprie, aut appropriate. Primo modo *non*, constat; secundo modo *non*, videtur, quia prima ad Corinthios primo¹ dicimus *Christum Dei virtutem et Dei sa-pientiam* etc.

Ad hoc potest dici, quod Spiritui sancto non appropriatur *virtus* simpliciter, sed *virtus sanativa*, et hoc, quia gratia sanitatum est donum Spiritus sancti², et gratia eius est medicina ipsius animae; sed Filio appropriatur *virtus operandi*, quia *omnia per ipsum facta sunt*³.

Aliter potest dici, quod *virtus* habet comparatio-nem ad illud *ad quod est*, et sic tenet rationem principii; vel ad id *cuivis est*, et sic tenet rationem complementi; vel ad *utrumque*, et sic tenet rationem medii. Sic ergo *ex ipso* appropriatur Patri, *per ipsum* Filio, *in ipso* Spiritui sancto: ita *virtus*, in quantum tenet rationem *principii*, appropriatur Patri, in quantum⁴ rationem *medii*, Filio, in quantum rationem *completionis*, Spiritui sancto; quia completio est in bonitate et delectatione Spiritus sancti; sed hoc infra melius dicetur⁵.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod post resurrectionem Dominus Iesus bis dedit Spiritum sanctum. Videtur enim, quod ter dederit: quia *primo* dedit eis ante passionem, cum dedit eis potestatem eiciendi daemona et curare langores, Matthaei decimo⁶. *Item* post resurrectionem, Iohannis vigesimo⁷: *Accipite Spiritum sanctum.* *Item* post ascensionem, Actuum secundo⁸. Ergo insufficienter enumerat Augustinus.

RESPONDEO: Ad praesens dicendum, quod pos-

sunt numerari dationes Spiritus sancti quantum ad *actum et effectum*; et sic enumerat Rabanus⁹, et fuerunt tres, quia ter dedit et quia ad tria dedit: *primo* ad miraculorum operationem; *secundo* ad peccatorum absolutionem; *tertio* ad infidelium conversionem. Possunt etiam alio modo numerari quantum ad *locum et significatum*; et sic dedit bis, scilicet in terra et in caelo; item¹⁰ in *terra* ad commendandum praeceptum dilectionis ad proximum, in *caelo* ad commendandum affectum dilectionis ad Deum; et sic patet controversia¹¹.

DUB. V.

Item quaeritur de illo verbo Apostoli: *Unum Spiritum potavimus*; quo tropo dictum est hoc? Et videtur, quod conveniat magis Filio, quia Ecclesiastici decimo quinto¹² dicitur: *Aqua sapientiae salutaris*, et Proverbiorum nono¹³: *Venite, bibite vinum;* et hoc dicit ipsa Sapientia, scilicet Dei Filius: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod Spiritus sanctus dicitur *potus*, in quantum secularis situs restrinquit¹⁴ ardorem. Hoc autem appropriatur Spiritui sancto, quia, sicut dicit Gregorius¹⁵, «gustato Spiritu, desipit omnis caro». In quantum autem per potum est delegatio nutrienti ad singula membra, sic appropriatur Filio, cuius est prudentia et sapientia appropriatum, quae quodam modo habent vim regitivam et ordinativam pastus omnibus viribus animae¹⁶.

DUB. VI.

Item quaeritur de alio verbo¹⁷: *Caritas Dei dif-fusa est in cordibus nostris.* Videtur enim impro-

¹ Vers. 24.

² I. Cor. 12, 9.

³ Ioh. 1, 3.

⁴ Ex plurimis mss. et ed. *1* restituum *ad*, quod male omittit Vat., quas et paulo ante post *virtus addit vel*.

⁵ Codd. cum ed. *1* omittunt *tenet*, quod Vat. hic repehit, et paulo infra unus alterque codex ut O V cum ed. *1* ponit *dilec-tione pro delectatione*.

⁶ Dist. 34. q. 3, ubi de nominum appropiatione in com-muni, et d. 32. a. 2. q. 2, ad ult., ubi de huius nominis *vir-tutis* appropiatione in speciali. — Plura de appropiatione verbi Apostoli *ex ipso* etc. vide infra d. 36. dub. 4. et Alex. Hal., S. p. 1. q. 67. m. 4.

⁷ Vers. 1.

⁸ Vers. 22.

⁹ Vers. 2-4. — Verba Augustini vide hic in lit. Magistri, c. 4.

¹⁰ In Glossa ordinaryia ad Act. 2, 2. haec leguntur: «Ante passionem datum est Apostolis Spiritus ad gratiam doctrinae et sanitatum; post resurrectionem insufflavit Iesus Spiritum et ait: *Accipite Spiritum sanctum, quorum remiseritis peccata, remi-tuntur eis etc...* In Pentecoste de caelo missus est Spiritus, ut qui in proximo debebant dividiti acciperent linguorum notitiam, ne per mundum euntes interpretibus indigerent. Et quia Deus simplex est natura, semel de caelo datur Spiritus; propter ho-

mines vero, qui duplice constant substantia, corpore scil. et anima, duplicit est diligendus. In terra his datur, prius in efficacia signorum ad sanitates corporum, postea indulgentia peccatorum ad remedia animarum». Haec verba in ed. operum Lyrani (Venet. 1588.), loc. cit., Rabano attribuuntur. — Idem textus Rabanus occurrit infra d. 15. p. II. q. 1. et Comment. in loan. c. 20, 25. (Suppl. Bonelli, t. 1).

¹¹ Aliqui codd. ut H aa bb ff cum ed. *1* omittunt *Item*, pro quo cond. K ponit *ratio significacionis*. Mox ed. *1* pro *in caelo* ponit *de caelo*, quod magis correspondeat verbis Augustini a Magistro hic c. 1. relatis; et Glossae ordinaryiae, Act. 2, 2: «*De caelo* datur Spiritus, ut diligatur Deus; *in terra*, ut diligatur proximus. Bis enim post resurrectionem est datum ad duo praecepta caritatis commendanda; (cfr. paulo supra aliud textum Glossae citatum).

¹² Hoc dubium solvit B. Albert., hic a. 12.

¹³ Vers. 3.

¹⁴ Vers. 5. ¹⁵ Vat. contra fere omnes codd. et ed. *1* *restinguunt*, mox falso *Hic loco Hoc*.

¹⁶ Verba ista non sunt *Gregorii*, sed *Bernardi*, qui Epistol. III. ad parentes suos ait: *Gustato spiritu necesse est despere carnem.*

¹⁷ De hoc dubio vide B. Albert., hic a. 14.

¹⁸ Supple cum cod. dd. *Apostoli*.

prie dictum, quia quod *diffusum* est, dispersum est, et virtus dispersa minor est: si ergo caritas potens est, non ergo debet dici *diffusa*.

RESPONDEO: Dicendum, quod *infundi* et *diffundi* proprie dicitur humoris. Ipsa autem caritas humoris comparatur, quia sicut arbor fomentum et vitam et viriditatem habet ab humore, sic tota spiritualis machina ab amore. Iste autem amor *infunditur*, in quantum intra¹ recipitur; *diffunditur* vero, in quantum ex intimis procedens dilatat affectum ad dile-

ctionem multorum et movet omnes animae vires ad bonas operationes. * Operatur enim magna, si est; si vero operari renuit, amor non est*, sicut dicit Gregorius². Et ideo Dominus dicit Ioannis septimo³: *Flumina de ventre eius fluent aquae vivae*. — Quod ergo dicitur quod minuitur; dicendum, quod verum est in his quae habent ortum ab origine deficiente⁴; sicut est in puteis, in quibus non vivit aqua. Sed caritas habet originem indeficientem, sicut fluvius⁵.

DISTINCTIO XV.

PARS I.

CAP. I.

Quod Spiritus sanctus a se ipso datur,
et Filius a se ipso mittitur.

Hic considerandum est, cum Spiritus sanctus detur hominibus a Patre et Filio, quod est ipsum temporaliter procedere ab utroque vel mitti, utrum etiam a se ipso detur. Si datur a se, et procedit vel mittitur a se. Ad quod dicimus, quia Spiritus sanctus et Deus est et donum sive datum: et ideo¹ dat et datur. Dat quidem in quantum Deus, et datur in quantum donum. Cum autem donatio sive datus Spiritus sancti sit operatio Dei et communis sit et indivisa operatio trium personarum, donatur² itaque Spiritus sanctus non tantum a Patre et Filio, sed etiam a se ipso. Unde Augustinus in decimo quinto libro de Trinitate³ dicit, quod se ipsum dat. * Sicut, inquit, corpus carnis nihil est aliud quam caro, sic donum Spiritus sancti nihil est aliud quam Spiritus sanctus. In tantum ergo donum Dei est, in quantum datur eis quibus datur. Apud se autem Deus est, etsi nemini datur, quia Deus erat Patri et Filio coaectus, antequam cuiquam daretur. Neq; quia illi dant et ipse datur, ideo minor est illis. Ita enim datur, sicut Dei donum, ut etiam se ipsum det, sicut Deus. Non enim dici potest, non esse suae potestatis, de quo dicitur est*: *Spiritus ubi vult spirat*. Ecce aperte dicit, quod Spiritus sanctus se ipsum dat. Si enim Spiritus sanctus se ipsum dare non potest, et eum Pater dare potest et Filius, potest itaque⁴ Pater dare aliquid et Filius, quod non potest Spiritus sanctus. Item, si Pater

et Filius dant Spiritum sanctum, nec ipse dat: aliquid ergo Pater operatur et Filius, quod non operatur Spiritus sanctus. Dat ergo Spiritus sanctus se ipsum. Si autem se ipsum dat, tunc et⁵ a se ipso procedit et mittitur; quod utique verum est. Nam processio temporaliter Spiritus sancti vel missio ipsius est donatio, et ipsa est Dei operatio. Procedit ergo Spiritus sanctus temporaliter a se et mittitur a se, quia datur a se.

Ne autem mireris, quod Spiritus sanctus dicitur mitti vel procedere a se. Nam et de Filio Dei dicit Augustinus in secundo libro de Trinitate⁷, quod non tantum a Patre missus est, sed etiam a se ipso et a Spiritu sancto, quaerens, quo modo Filius vel Spiritus sanctus sit missus, cum eterque sit ubique tanquam Deus. Nam eterque, inquit Augustinus, legitur missus. De Spiritu enim sancto legitur⁸: *Quem mittet Pater in nomine meo*. Et iterum: *Si abierto, mitttam eum ad vos*. Et Filius de se dicit: *Exihi a Patre et veri in mundum*. Et apostolus dicit⁹: *Misit Deus Filium suum*. In Propheta autem scriptum est ex persona Dei: *Caelum et terram ego impleo*. Itaque ubique Deus est, ubique ergo est Filius, ubique etiam est Spiritus sanctus. Illic ergo missus est Filius et Spiritus sanctus, ubi erant.

CAP. II.

Quomodo intelligenda sit missio utriusque.

* Quocirca querendum est, quomodo intelligatur missio Fili vel Spiritus sancti. Pater enim solus, inquit Augustinus in eodem¹⁰, nusquam legitur missus*,

¹ Nonnulli codd. ut T V W X intus.

² Homil. 30. in Evang. n. 2.

³ Vers. 38.

⁴ Praeferimus lectiōnēm codd. L O deficiente loco deficiendi, quia et in se verior est et cum subnexis conformior.

⁵ Egregie de hoc loquitur S. Doctor in Comment. in Ioan. c. 8, 39 (Supplēm. Bonelli, tom. l. col. 735.).

NOTAE AD LIBR. SENTENTIARUM.

¹ Codd. ABC E addunt et. Paulo post Vat. et edd. 4, 5, 6, 9 addicunt sive datum post donum.

² Vat. et ed. 8 datur. Immediate post cod. D utique pro itaque.

³ Cap. 19. n. 36.

⁴ Ioan. 3. 8.

⁵ Vat. et edd. 3, 4, 6, 8 cum cod. D utique; cod. A igitur; cod. C et itaque; codd. BE et ceterae edd. itaque. Statim edd. 1, 2, 7, 8 omitunt dare post Pater.

⁶ Vat. et edd. 2, 5, 9 cum cod. D omitunt et. In sequentiā propositione post ipsa Vat. cum aliis edd., excepta 6, 9 omitit est, contradicentibus omnibus codd.

⁷ Cap. 5. n. 7; sed Magister diffusam doctrinam S. Augustini valde contrahit, verba transponit et de suo addit. — Paulo ante post Filiū Vat. cum pluribus edd. omittit Dei.

⁸ Ioan. 14, 26; postea ibid. 16, 7. Vulgata: *Si autem abierto; ed. 1: Et ita: si abierto; ed. 8: Et si abierto omittendo iterum*. — Deinde ibid. v. 28.

⁹ Gal. 4, 4. — Deinde Ierem. 23, 24. Vulgata: *Nunquid non caelum et terram ego impleo, dicit Dominus?* — Edd. 1, 8 pro scriptum habent dictum est. Mox Vat. et edd. 5, 6, 9 addunt si post Itaque.

¹⁰ Loc. cit. n. 8, ubi etiam quae sequuntur. — Paulo ante edd. 5, 9 praemittunt ut ante inquit.

sed Filius et Spiritus sanctus. Et de Filio primum videamus, quomodo missus? « Apostolus dicit¹: *Misit Deus filium suum factum ex muliere*, ubi satis ostendit, eo ipso missum Filium, quo factum ex muliere. Preinde mitti a Patre sine Spiritu sancto non potuit, quia Pater intelligitur missus eum, cum fecit ex femina; quod utique non fecit sine Spiritu sancto». Ecce hic dicit, *Filium missum a Patre et Spiritu sancto*.

CAP. III.

Quod a Spiritu sancto etiam Filius sit missus.

Et quod a Spiritu sancto Filius sit missus, ut ait Augustinus in eodem², auctoritatibus confirmatur. Ipse Christus dicit per Isaiam: *Nunc misit me Dominus et spiritus eius*. De hoc Ambrosius in libro tertio de Spiritu sancto³ ita ait: «Quis est, qui dicit: *Misit me dominus et spiritus eius*, nisi qui venit a Patre, ut salvos faceret peccatores», id est Christus? «ergo et Pater Filiū misit et Spiritus». Idem in eodem: «Datus est a Patre, ut Isaías dicit⁴: *Puer natus es nobis, et filius datus est nobis*. Datus est, audeo dicere, et a Spiritu, quia et a Spiritu missus est». «Dicit enim Filius Dei⁵: *Spiritus domini super me, propter quod unxit me: evangelizare pauperibus misit me, praedicare captiuis remissionem etc.* Quod cum de libro Isaiae legeret, ait in Evangelio: *Hodie completa est haec scriptura in auribus vestris*, ut de se dictum esse significaret. Bene autem dixit, *super me*; quia quasi filius hominis et unctus est et missus ad praedicandum. Nam secundum divinitatem non super Christum est Spiritus, sed in Christo». Ecce his verbis ostendit Ambrosius, *Filiū esse missum et datum nobis non tantum a Patre, sed etiam a Spiritu sancto*.

CAP. IV.

Quod Filius etiam sit datus a se ipso.

Deinde ostendit, esse datum etiam a se ipso, ita dicens in eodem libro⁶: «Cum non definitum fuerit per Prophetam, a quo datus sit Filius, ostenditur datus gra-

tia Trinitatis, ut etiam ipse Filius se dederit». Ecce hic dicit, quod Filius se dedit, quia Trinitas⁷ eum dedit. Si autem Filius a se datus est, a se ergo missus est et a se processit. Et hoc utique verum est et concedi oportet, cum eius missio sit divina operatio.

Quod autem a se mittatur Augustinus astruit in *Confirmatur* libro secundo de Trinitate⁸ dicens: «Forte aliquis cogat, ut dicamus, etiam a se ipso missum esse Filium; quia Mariae conceptus et partus operatio Trinitatis est. Sed, inquit aliquis, quomodo Pater eum misit, si ipse se misit? Cui respondeo querens, ut dicat, quomodo eum Pater sanctificavit, si ipse se sanctificavit? Utrumque enim Dominus ait⁹: *Quem pater inquit, sanctificavit et misit in hunc mundum*. Et alibi: *Ego pro eis sanctifico me ipsum*. Item quaero, quomodo Pater eum tradidit, si ipse se tradidit? Utrumque enim legitur¹⁰. Credo, respondebit, si probe sapit, quia una voluntas est Patris et Filii et inseparabilis operatio. Sic ergo intelligat, illam incarnationem et ex Virgine nativitatem, in qua Filius intelligitur missus, una eadem operatione Patris et Filii inseparabiliter esse factam, non inde separato Spiritu sancto. Ergo a Patre et Filio missus est idem Filius, quia a Patre et¹¹ Verbo eius factus est, ut mitteretur, id est, incarnatus hominibus appareret. Non enim missus est mutando locum, quia in mundo erat. Quapropter Pater invisibilis una cum Filio secum invisibilis, eundem Filium visibilem faciendo, missis eum dicitur est; qui si ita visibilis fieret, ut cum Patre invisibilis esse desideret, id est, si substantia¹² invisibilis Verbi in creaturam visibilem mutata et transiens verteretur, ita missus a Patre intelligeretur Filius, ut tantum missus, non etiam cum Patre mitens inveniretur. Cum vero sic accepta est *forma servi*, ut maneret incommutabilis *forma Dei*¹³, manifestum est, quod a Patre et Filio non apparentibus factus sit, quod apparet in Filio, id est, ab invisibili Patre cum invisibili Filiō idem ipse Filius visibilis mitteretur».

Ex praedictis aperte monstratur, quod Filius missus Epilogus est a Patre et a¹⁴ Spiritu sancto et a se ipso, et quae sit ipsa missio, scilicet incarnatione, id est, quod factus est homo, per quod visibilis apparuit, quod est opus commune Patris et Filii et Spiritus sancti.

¹ Gal. 4, 4. — Paulo ante Vat. contra codd. ABCD et edd. 1, 8 primo pro *primum*, et immediate post cum omnibus edd., excepta 2, mutata interpunktione, male legit: *missum eum apostolus dicit*.

² Loc. cit. n. 8, secundum sensum. — Locus Isaiae est 48, 46. Vulgata: *Nunc dominus Deus misit me*.

³ Cap. 1. n. 7. et 8. — Secundus locus Ibid. c. 2. n. 9; tertius a verbis: *Dicit enim sumitus est passim ibid. c. 1. n. 4. 2. 6.*

⁴ Isai. 9, 6. Vulgata: *Parvulus enim natus etc.*

⁵ Luc. 4, 18, ubi Christus in synagoga legit verba Isaiae 61, 4-2, et deinde v. 21. dicit: *Quis hodie impleta est etc.* — Mox pro *significare* Vat. cum plerisque edd. *signaret*, sed contradicentes codd. ACD et edd. 1, 8.

⁶ Cap. 2. n. 9. — In principio huius loci post *Cum Vat. et edd. 4, 6, 8, 9 addunt enim. Mox post a quo datus loco est posuimus sit auctoritate omnium codd. et edd. 1, 5, 6, 8.*

⁷ Cod. D praemittit *tota*; ed. 1 adiungit *aque*.

⁸ Cap. 5. n. 9. — In hoc textu pro *cogat* ed. 6 *rogat*; et edd. 8, 9 *cogitat*. — Ante *Mariae* Vat. et pleraque edd. addunt *et contra codd.* et ed. 1, 6; Augustinus *ille pro et.* — Paulo infra ante *ipse se sanctificavit* iterum removimus et auctoritate codd. et edd. 1, 6, 8.

⁹ Ioan. 10, 36, ubi Vulgata omittit *hunc ante mundum*. — Secundus locus est Ioan. 17, 19.

¹⁰ Rom. 8, 32, et Gal. 2, 20. — Mox plerisque edd. post *Credo adiungunt quod.*

¹¹ Codd. AB et edd. 1, 8 repudunt *a*.

¹² Solummodo Vat. et edd. 4, 8, 9 male praemittunt *in*, legendo: *in substantia*.

¹³ Respicitur Phil. 2, 6, 7.

¹⁴ Vat. et ed. 6 omittunt *a*; paulo ante edd. 1, 8 *supra dictis loco praedictis*.

CAP. V.

*Quomodo intelligendum sit illud:
a me ipso non veni.*

Sed ad hoc opponitur: si Filius a se ipso missus est, cur ergo ait¹: *A me ipso non veni?* Ad hoc Augustinus

respondet in secundo libro de Trinitate² dicens: « Hoc dictum esse secundum formam servi, secundum quam non fecit, ut mitteretur », id est, non est operatus incarnationem, sed secundum formam Dei.

PARS II.

CAP. VI.

Utrum semel tantum sit missus Filius, an saepe.

Hic queritur, utrum semel tantum missus sit Filius, an saepe mittatur. Si enim missio Filii ipsius tantum incarnationis est, cum semel tantum incarnationis sit, et semel tantum videtur missus. At si saepe mittitur, est et alia eius missio quam incarnationis. Sed quae est illa? Nunquid aeterna genitura missio eius dicenda est, an etiam alia missio³ querenda est?

CAP. VII.

De duobus modis missionis Filii.

Ad quod dicimus, quod duobus modis dicitur Filius mitti⁴ praeter illam aeternam genituranam, quae ineffabilis est, secundum quam etiam missus posset dici, ut videtur quibusdam, sed melius ac verius secundum eam dicitur genitus. Praeter eam igitur duobus modis dicitur miti, scilicet vel cum visibiliter mundo apparuit carne induitus, vel cum se in animas prias sic transfert⁵, ut ab eis percipiat ac cognoscatur. Hos duos missionis modos Augustinus aperte distinguit in quarto libro de Trinitate⁶ dicens: « Non eo ipso quod de Patre natus est, missus dicitur Filius, sed vel eo quod apparuit huic mundo Verbum caro factum; unde dicit⁷: *A Patre exi vi et veni in mundum*; vel eo quod ex tempore cuiusquam mente percipitur, sicut dictum est de Sapientia⁸: *Emitte illam de caelis sanctis tuis et a sede magnitudinis tuae, ut tecum sit et tecum laboret*, id est, doceat me laborare. Et tunc uniuersique mittiatur, cum a quoquam cognoscatur atque percipitur, quantum cognosci et percipi potest pro captu vel proficiens in Deum, vel perfectae in Deo animae rationalis. »

CAP. VIII.

Quod secundum alterum modum semel sit missus, secundum alterum saepe; et secundum alterum modum dicuntur missus in mundum, secundum alterum non.

Ecce distincti sunt duo modi missionis Filii⁹, et secundum alterum semel tantum missus est Dei Filius, secundum alterum saepe missus est et mittitur quotidiu. Nam secundum alterum missus est, ut sit homo, quod semel tantum factum est; secundum alterum vero mittitur, ut sit cum homine, quo modo¹⁰ quotidie mittitur ad Sanctos et missus est etiam ante incarnationem et ad omnes Santos, qui ante fuerunt, et etiam ad Angelos. Unde Augustinus de Filio, id est de Sapientia Patris loquens in quarto libro de Trinitate¹¹ ait: « Alter mittitur Sapientia, ut sit cum homine; alter missa est, ut sit homo. In animas enim sanctas se transfert, et amicos Dei et Prophetas constituit; sicut etiam implet sanctos Angelos. Sed cum venit plenitudo temporis, missa est, non ut impleret Angelos nec ut esset Angelus nec ut esset cum hominibus vel in hominibus¹², ut antea in Patribus erat et in Prophetis, sed ut ipsum Verbum fieret caro, id est homo ».

Praeterea notandum est, quod cum his duobus modis mittatur Filius, secundum alterum dicitur missus in mundum, secundum alterum vero non. Eo enim modo missus in mundum dicitur, quo visibiliter mundo apparuit. Unde Augustinus in eodem libro¹³ ait: « Cum ex tempore cuiusquam mente percipitur, mitti quidem dicitur, sed non in hunc mundum. Non enim sensibiliiter appetit, id est, corporeis sensibus praesto est. Nam et nos, secundum quod mente aliquid aeternum capimus, non in hoc mundo sumus, et omnium iustorum spiritus etiam in carne viventium, in quantum di-

missus in
mundum Fi-
lius dicuntur
primo modo.

¹ Joan. 7, 28, et 8, 42. — Paulo ante edd. 1, 2, 8 *Sed adhuc pro Sed ad hoc.*

² Cap. 5. n. 9.

³ Cod. D repetit eius post missio; in fine propositionis ed.

3 omittit est.

⁴ Cod. C missus.

⁵ Aliud ad Sap. 7, 27, ubi Vulgata: *Et per nationes in animas sanctas se transfert, amicos Dei et Prophetas constituit.*

⁶ Cap. 20. n. 28. et aliqua verba n. 27. — In hoc loco

August. et codd.

AD legunt eo ipso quo loco eo ipso quod;

deinde Vat. et ed. 4 omittunt vel post sed.

⁷ Joan. 16, 28.

S. Bonav. — Tom. I.

⁸ Sap. 9, 10. Vulgata: *Mitte illam etc.*

⁹ Ed. 6 addit hic *Dei* et deinde omittit *Dei Filius*; post haec verba ultima edd. 2, 3, 5, 9 adiungunt et.

¹⁰ Cod. C addit *per gratiam*. Infra edd. 4, 8 omittunt et post *incarnationem*.

¹¹ Cap. 20. n. 27. — Rursus citatur Sap. 7, 27. In Vulgata deest enim, quod posuimus ex August., codd. omnibus et edd., exceptis Vat. et 3, 5.

¹² Edd. 1, 8 addunt *tantum*, et immediate ante ed. 1 legit nec pro vel.

¹³ Cap. 20. n. 28. — In hoc textu codd. ACD addunt etiam post *Nam et nos*.

vina sapient, non sunt in hoc mundo ». Ex praedictis liquet, quod praeter ineffabilem genituran duobus modis mittitur Filius, scilicet cum visibiliter apparuit, vel invisibiliter percipitur mente.

CAP. IX.

Quare Pater non dicitur missus.

Hic quaeritur, cur Pater non dicitur missus, cum ex tempore a quoquam cognoscitur, sicut Filius. Ad quod dicimus, quia in eo est principii auctoritas, qui¹ non habet, de quo sit, a quo Filius est et Spiritus sanctus. « Pater enim est, ut ait Augustinus in eodem libro², principium totius divinitatis, vel si melius dicitur, deitatis », quia principium est Filius et Spiritus sancti. Nam, ut ait Augustinus in eodem³, « si voluisset etiam Deus Pater per subiectam creaturam visibiliter apparere, absurdissime tamen aut a Filio, quem genuit, aut a Spiritu sancto, qui de illo procedit, missus diceretur ». Congruenter autem ille missus dicitur, qui in carne apparuit; missus autem ille, qui in ea non apparuit.

CAP. X.

Quod Filius et Spiritus sanctus non sunt quasi minores Patre, quia missi.

Ideoque putaverunt quidam haeretici, cum Pater non sit missus, sed Filius et Spiritus sanctus, Patrem esse maiorem ac Filium minorem⁴ et Spiritum sanctum; atque Patrem quasi maiorem missis utrumque quasi minorem. Quod Augustinus improbat in quarto libro de Trinitate⁵, illis contradicens: « Non ideo, inquit, arbitrandum est, minorem esse Filium, quod missus est a Patre, nec ideo minorem Spiritum sanctum, quia et Pater eum misit et Filius; sive enim propter visibilem creaturam, sive potius propter principii commendationem, non propter inaequalitatem vel imparitatem vel dissimilitudinem substantiae in Scripturis haec possita intelliguntur ». Non ergo ideo dicitur Pater missus Filium vel Spiritum sanctum, quod ille esset maior et illi minores, sed maxime propter auctoritatem principii commendandam, et quia in visibili creatura non, sicut illi⁶, apparuit. Ecce ostensum est, quae sit missio Filii, et quibus modismittatur.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XV.

De missione quantum ad principium et modum.

PARS I.

De missione sive temporali processione quantum ad principium.

Hic considerandum est, cum ipse Spiritus sanctus detur hominibus a Patre et Filio.

DIVISIO TEXTUS.

Supra egit Magister de processione temporali ipsius Spiritus sancti, secundum quod est a Patre et Filio; hic secundo ostendit, quod temporaliter procedit a se ipso; et hoc intendit in tota ista parte usque ibi: *Hic quaeritur, utrum semel tantum sit missus Filius, ubi incipit agere quantum ad modum processionis*¹.

Habet autem haec pars quatuor partes. In prima ostendit, quod Spiritus sanctus temporaliter a se mittitur, datur et procedit, et hoc *deducendo ad impossibile*, quia aliter non essent indivisa opera Trinitatis. In secunda ostendit a minori per auctoritatem, quod Pater misit Filium una cum Spiritu sancto, ita quod Spiritus sanctus misit Filium, in

¹ Contra omnes codd. et ed. 6 perperam legit Vat. cum aliis edd. *quae*, cum relativum secundum contextum referendum sit ad *in eo*. Paulo ante codd. DE *quod pro quia*. Deinde post *Filius* Vat. sola omittit *est*.

² Libr. IV. c. 20. n. 29.

³ Cap. 21. n. 32. — Vat. sola: *Quia etiam si voluisset pro Si voluisset etiam*. Deinde omnes edd., demptis Vat. et ed. 8, male legunt *appareret* pro *apparere*. Pro nostra lectione facilius codd. et originales. Denique ante *procedit* codd. A C D bene legunt *ipso pro illo*.

⁴ Vat. et aliae edd., excepta 1, contra codd., excepto E, addunt *esse*.

⁵ Cap. 21. n. 32. — In hoc loco auctoritate codd., edd. 1, 8 et originalis post *Spiritum sanctum posuimus quia loco quod*, et post *principii expunimus auctoritatem vel*.

⁶ Val. cum omnibus edd., excepta 1, mendose *ille*, contradicentibus omnibus codd.; *ille* refertur ad Filium et Spiritum sanctum.

NOTAE AD COMMENTARIUM.

¹ Vat. praeter fidem miss. et ed. 1 *de modo loco quantum ad modum*, deinde post *processionis addit seu missions Fili*, *qui est visibilis et invisibilis*. Et hoc quodam modo accidentaliter, cum ista missio et Filius conveniat et *Spiritu sancto*.

quem nullo modo¹ habet auctoritatem, ergo multo fortius mittit se; et hoc facit ibi: *Ne autem mireris, quod Spiritus sanctus dicitur mitti vel procedere a se. In tertia vero parte ostendit hoc a similis: si enim Filius misit se, pari ratione et Spiritus sanctus*

se; et hoc facit ibi: *Deinde ostendit datum esse etiam a se ipso. In quarta vero et ultima opponit contra praedicta, et hoc ibi: Sed ad hoc opponitur: Si Filius a se ipso etc., ubi etiam solvit et breviter epilogat praedeterminata.*

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam huius partis quatuor quaeruntur:

Primo quaeritur, utrum missio sit in divinis.

Secundo, dato quod sic², utrum missio sit ex tempore vel aeterna.

Tertio quaeritur, cuius sit missio ut missi.

Quarto, cuius sit missio ut mittentis.

ARTICULUS UNICUS.

De missione in divinis.

QUAESTIO I.

Utrum in divinis sit missio.

Circa primum, quod missio sit in divinis, ostenditur:

Primo per scripturam veteris Testamenti, *Sapientia nono³: Mitte illam de caelis*, et loquitur de Sapientia, que est Dei Filius.

Item, per scripturam novi Testamenti, ad Galatas quarto⁴: *At ubi venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum. Et post⁵: Quoniam estis filii Dei, misit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra.*

Item, hoc ostenditur per testimonium Veritatis, Ioannis decimo sexto⁶: *Cum autem abiero, mittam vobis Spiritum veritatis.*

Item, ratione videtur⁷ istud idem: quia mittere non est aliud quam ex se aliquem producere in alium, sicut sol radij mittit in aera; sed Spiritus sanctus a Patre et Filio procedit in creaturam: ergo ab eis mittitur.

Item, quandocumque datur aliquid alicui ut absenti, convenienter dicitur mitti; sed tota Trinitas est absens peccatoribus quantum ad gratiam inhabitantem: ergo quandocumque datur Spiritus sanctus quantum ad gratiam inhabitantem, non incongrue dicitur mitti; si ergo dari est in divinis modo, ut dictum est⁸, ergo et missio.

Contra: *Item*. Ubicumque est missio, ibi est separatio;

Ad oppositum: unde Hieronymus super Ezechielem⁹: * *Quod pro-*

coniunctum est et in uno corpore copulatum mitti non potest, sed quod extra est¹⁰; unde non mittitur manus, sed iaculum. Sed in divinis est omnimoda indivisio et nulla separatio: ergo etc.

Item, ubicumque est missio, ibi¹¹ est missi ad mittentem *subiectio*; quod patet: dominus enim mittit servum, et non servus dominum. Sed in divinis est nullam aequalitas et nulla subiectio: ergo ibi non est missio.

Item, ubicumque est missio, ibi est *mutatio*, quia non dicitur aliquid mitti, ubi est; sed in divinis nulla omnino cadit mutatio: ergo etc.

Item, missio, passive dicta, in quantum talis est opus ministerii; sed in nobilissima natura in quantum talis non cadit ministerium: ergo etc.

CONCLUSIO.

Missio est in divinis; tamen a triplici respectu missionis ad principium, ad terminum, ad missum removenda est omnis imperfectio, qualis inest missione in creaturis.

RESPONDEO: Dicendum, quod missio est in divinis, sicut ostendunt praedictae auctoritates et rationes; et transfertur a creaturis ad Deum.

Conclusio I. principialis.

¹ Ed. I nullam pro nullo modo. Mox cod. V misit pro mittit.

² Cod. T repetit hic quaeritur, ed. I vero omittit dato quod sic.

³ Vers. 40.

⁴ Vers. 4, in quo textu fide mss. et Vulgatae substitutus *At ubi loco Cum.*

⁵ Ibid. vers. 6.

⁶ Vers. 7, ubi Vulgata: *Si autem abiero, mittam eum (Paracclitum) ad vos; c. 15, 26: Quem ego mittam vobis a Patre,*

spiritum veritatis. — Paulo ante unus alterve codex ut S post hoc addit ipsum.

⁷ Cod. S ostenditur. Dein ed. I illud pro istud. Paulo infra codices et edd. I, 2, 3, 6 secuti possumus aera pro aetrem.

⁸ Dist. 14. a. 4 q. 1, et a. 2 q. 4.

⁹ Cap. 16. vers. 54, in quibus verbis originalia post extra exhibent corpus.

¹⁰ Ex antiquioribus mss. et ed. I supplevimus ibi.

Secundum autem quod missio in his inferioribus consideratur, habet respectum ad tria, scilicet ad principium et ad terminum et ad missum.

Ad principium sive ad mittentem sub triplici

Respectus ad principium et ad terminum et ad missum. Specie. plus herum tripliciter.

habitudine comparari contingit: ut ad dantem esse, et sic mittitur radius a sole; ut ad dantem virtutem, et sic mittitur iaculum a projectore; ut ad dantem iurisdictionem sive auctoritatem, et sic mittitur nuntius a praetore¹. Secundum omnem hanc comparisonem est in divinis missio; quia Spiritus mittitur a Patre et Filio tanquam habens esse et virtutem et auctoritatem in operando ab eis; et ideo missio secundum hunc respectum est completestissime² in divinis. Non enim est ponere, quod una persona recipiat auctoritatem, nisi a quo recipit virtutem, nec virtutem, nisi a quo recipit esse.

Similiter ad terminum sub triplici habitudine comparari. Mittitur enim aliquid alieni³, ubi videlicet quietatur, ut lapis mittitur deorsum; mittitur etiam alieni, ut a quo habeatur, sicut aliquis mittit alieni donum; mittitur etiam ut ad aliquid, quod scilicet operetur. Secundum hanc triplicem comparisonem est missio in divinis. Mittitur enim Filius vel Spiritus sanctus ut aliquid ad inhabitandum, ut alieni ad possidendum ut donum, ut ad aliquid, scilicet ad effectum conferendum⁴. Et ideo missio per comparisonem ad terminum reperitur completestissime in divinis. multo magis quam in creaturis.

Si autem loquimur de missione in comparatione

Respectus ad missum. ad missum. triplices est conditionem imperfectionis, scilicet separationem, in creaturis. subjectionem et mutationem; quae quidem non sunt in divinis. Est tamen aliquid perfectionis ibi istis correspondens; et ratio huius patet sic.

In istis inferioribus separatur missus a mittente

proper distantiā termini a mittente⁵; ut patet, cum mitto aliquem Romam; quia Roma distat a me; si ille debet esse Romae, oportet quod separetur a me. In divinis vero, quia Deus mittens est ubique, nulla est distantia, et ideo nulla est separatio; loco: tamen huius est missi a mittente egressio⁶, sive emanatio.

4. Et sic patet responsio ad illud quod obiicitur de conditione separationis.

Similiter in his inferioribus est in missio subiectio propter differentiam mittentis ad missum. Quia enim missus recipit a mittente vel esse, vel virtutem, vel operationem, et est separatus ab eo in substantia — quia substantia omnino eadem non participatur a pluribus — necesse est, quod aliam virtutem recipiat ab eo et aliam iurisdictionem illa inferiorem. Sed in divinis non est substantialis differentia, et ideo omnia sunt aequalis nobilitatis in mittente et missu. Sed tamen loco huius est subauctoritatis emanatio⁷.

2. Et sic patet secunda obiectio.

Similiter in his inferioribus est in missio mutatione propter distantiā missi a termino. Quia enim non est in termino, ad quem mittitur, ideo oportet quod mutet locum, et ita quod sit in eo mutatio. Quia vero in divinis missus nulli loco abest, non oportet, quod personaliter accedit; et ideo non est ibi mutatione. Sed tamen loco eius est alienius effectus a novo productio.

3. Et sic patet tertia obiectio. Quamvis enim in divinis non sit separatio, subiectio et mutatione, tamen loco horum est emanatio⁸, subauctoritatis origo et novi effectus productio.

4. Ad illud quod ultimo obiicitur, quod pertinet ad ministerium; dicendum, quod hoc verum est, ubi missio dicit subjectionem; sed hoc non est in divina natura, sed in creaturis.

Sicut ultimum op.

SCHOLION.

1. Quomodo different temporalis processio, missio, datio Spiritus sancti non eodem modo ab antiquis Scholasticis determinatur. Audimus Richard. a Med. (L. Sent. d. 14. a. 4. q. 3.): * Quidam volunt, quod non different realiter, sed secundum rationem tantum. Nam processio temporalis principialis importat respectum ad terminum ad quem, missio ad principium a quo, donatio vero ad effectum. Alii autem maiorem differentiam conantur assignare inter haec tria. Dicunt enim,

quod processio temporalis de principali significato non significat nisi processiōnem aeternam cum quadam respectu secundum rationem vel secundum dicti ad creaturam, et actu connotat novum effectum in creatura et novam realem relationem in creatura ad Spiritum sanctum. Donatio vero de suo principali significato non dicti aliquam emanationem, quia tota Trinitas das se ipsam, loquendo de emanatione secundum rem, qua emanat ipsam personam, sed dicit emanationem doni ap-

¹ Multi codd. cum edd. 1, 2, 3, 6 perperam praeceptore.

² Cod. M addit. etiam.

³ Vat. in hoius et sequentiis propositionis membris semper exhibet aliquid; codd. inter se sunt divisi, alii enim ter aliquid ponunt, alii ut F H T etc. cum ed. 1 exhibent lectionem nostram, quae et contextus magis correspondet.

⁴ Consentientibus antiquis mss. cum ed. 1, substituimus conferendum pro operandum. Mox aliqui codd. ut A N secundum loco per.

⁵ Vat. cum cod. cc ad mittentem, sed minus bene et contra aliis codd. cum ed. 1. — Paulo infra post quod cod. I addit. distet et.

⁶ Cod. K, interpunctione mutata, separatio loci; tamen huiusmodi missio est a mittente etc.

⁷ Vat. absque auctoritate vide infra q. 4. in corp., et supra d. 12. q. 2, deinde d. 20. a. 1. q. 2. ad A. — Paulo ante cod. W pro omnia ponit omnino, quod refertur ad virtutem et iurisdictionem.

⁸ Ex mss. et edd. 1, 2, 3 substituimus quia loco cum, et paulo infra ex antiquioribus codd. cum ed. 1 supplevimus pererum omissoem ita.

⁹ Cod. I tamen loco harum est personae emanatio.

propriati personae, in quo dono etiam ipsomet persona vera datur recipienti illud donum. *Missio* vero dicit respectum personae emanandi per emanationem alicuius rei visibilis vel invisibilis appropriatea illi personae. Et haec de principali significato missio non est emanatio personae, sed est de cointellectu significati missionis, sicut nasus non est de principali significato similitatis, quamvis similitas nasi nasum includat de cointellectu. *Ipsa Richard.* a Med. praefect secundam opinionem, infra d. 15. p. I. a. 3. q. 1.

His verbis iam manifestatur, aliquos putasse, missionem *principaliter* significare processionem unius personae ab alia, sed *commodare* manifestationem eiusdem. *Ia Alex. Hal.* S. p. I. q. 71. m. 2. et 4. et nonnulli moderni, ut Suarez. Sed *S. Bonav.* infra (q. 4. in corp. et clarus ibi ad 3.) dicit: « Missio de se duo importat, scilicet emanationem et manifestationem, et *principaliter* de ratione suae significationis *importat manifesta-*

tionem ». Eadem sententiam profitentur *S. Thom.* (hic q. 1. a. 2; d. 16. q. 1. a. 1; S. I. q. 43. a. 2. praesertim ad 3.), *Scot.* (I. Sent. d. 16. q. unic.), *B. Albert.*, *Petr. a Tar.*, *Richard.* a Med., locis infra citatis.

II. In responsione *S. Bonav.* docet, triplicem in missione includi respectum, et haec tria membra iterum tripliciter comparat. Secundum hos triplices respectus resoluti, quae sint a divinis missiōibus removenda, queae in iis ponenda.

Ii. Alex. Hal. S. p. I. q. 71. m. 1. — *Scot.*, de hac et seqq. hic et in Report. q. unic. — *S. Thom.*, hic q. 1. a. 1.; S. I. q. 43. a. 1. — *B. Albert.*, I. Sent. d. 14. a. 3. 4. — *Petr. a Tar.*, hic q. 1. a. 1. 2. 3. — *Richard.* a Med., hic a. 4. q. 1. — *Egid.* R., hic q. 1. princ. q. 1. — *Durand.*, de hac et seqq. hic q. 1. — *Dionys. Carth.*, hic q. 1. — *Biel.*, de hac et seqq. hic q. unic.

QUAESTIO II.

Utrum missio in divinis sit tantum ex tempore, an etiam ab aeterno.

Secundo quaeritur, utrum missio in divinis sit ex tempore tantum, an etiam ab aeterno. Et quod ab aeterno, ostenditur auctoritate et ratione.

1. *Auctoritate* sic: *Gregorius* ¹: « *Eo ipso mittitur Filius, quo generatur* »; sed generatur ab aeterno: ergo mittitur ab aeterno: ergo missio in divinis est ab aeterno.

2. Item, *Beda in homilia* ²: « *Spiritus sancti missio est eius processio* »; sed procedit ab aeterno: ergo mittitur ab aeterno.

3. Item, *ratione* sic: missio, sive active sive passive dicta, est Deus; sed omnis actio, quae active et passive est Deus, est ab aeterno: ergo etc.

4. Item, omnis actio, quae habet Deum ut terminum et ut principium, est ab aeterno, ut patet, cum dicatur: *Deus intelligit Deum* ³, *Deus general Deum*; sed missio est huiusmodi, quia Deus mittit Deum: ergo missio est aeterna. *Si dicas*, quod missio requirit duplicum terminum, scilicet eum qui mittitur, et eum ad quem mittitur, et ille ad quem fit missio, est temporalis; *contra*: Deus potest esse qui mittit, Deus, qui mittitur: ergo pari ratione Deus, ad quem mittitur; et videtur, quod istae comparationes principii et termini maxime Deo convenient. Deus enim est *alpha et omega, principium et finis* ⁴: ergo magis proprie dicitur Deus, ad quem mittitur, quam Deus, qui mittitur.

5. Item, quidquid est Deus, est aeternum; missio est Deus: ergo est aeterna; sed praemissae sunt veriae: ergo et conclusio.

CONTRA: 1. *Ioannis decimo sexto* ⁵: *Si non abiēro* *Fundamenta.* *Paraclitus non veniet ad vos; cum autem abiēro, mittam vobis eum.* Ergo Spiritus sanctus potest mitti et promitti; sed quod est aeternum non potest promitti: ergo etc.

2. Item, *Augustinus quarto de Trinitate* ⁶: « *Mittitur Filius vel Spiritus sanctus, cum ex tempore eiusquam mente percipitur* ».

3. Item, omnis missio est ad ⁷ aliquid posteriusmittente; sed ubi cadit posterius necessario intervenit ratio principii et temporis: ergo etc. Prima propositio per se est vera, quia mittens per prius habet ipsum quod ⁸ mittit, quam habet ille, ad quem mittit.

4. Item omnis missio vel est ratione mutationis, vel ratione operationis; sed in divinis non est mutationis: ergo ad hoc, quod missio sit, necesse est quod interveniat operatio; et si operatio, et effectus; et si effectus, et ⁹ tempus: ergo omnis missio est ex tempore.

CONCLUSIO.

Missio propter comparationem ad terminum creatum dicenda est temporalis.

RESPONDEO: Dicendum ad praedicta, quod missio in divinis nullo modo dicitur nisi ex tempore. *Et ratio huius est*, quia dicit comparationem non tantum ad principium nec tantum ad missum, sed

¹ Homil. 26. n. 2. in Evang.: *Eo enim ipso a Patre Filius mitti dicuntur, quo a Patre generatur, in quo textu plurimi codd. et ed. 1 omittunt ipso.*

² Vide d. XIV. lit. Magistri, c. 1.

³ Reliquum *Deum*, quod in fere omnibus codd. et sex primis edd. non bene decidit (forte propter immediate sequentem repetitionem nominis *Deus*); idem recurrit mox post general.

⁴ Apoc. 1. 8.

⁵ Vers. 7; ultimam huius textus partem Vulgata ita exhibet: *Si autem abiēro, mittam eum ad vos.* — Mox post eum fide

plurim mss. ut FHITX aa bb ff et ed. 1 expunimus *Cum, quod propter formam argumenti melius deest.*

⁶ Cap. 20. n. 28. Vide hic lit. Magistri, c. 7. et 8. — In principio verborum Augustini nonnulli codd. ut 1 bb ff cum ed. 1 ponunt *Tunc mittitur* etc.

⁷ Ex mss. et ed. 1 supplevimus *ad*, quod Vat., ut ex subnexis patet, male omittit. Cod. Z particulac *ad* praemittit ab *aliquo* loco eius cod. O habet *aliquo modo*.

⁸ Unus alterque codex ut T cc *quem*.

⁹ Plures codd. ut FGK TVY aa bb ee ff cum ed. 1 omittunt et.

etiam ad terminum. *Terminus*¹ ille de necessitate creatus est, quia missio in Deo, cum non dicat mutationem, dicit aliquam circa terminum operationem, et ita aliquem effectum; et quia omne quod recipit effectum, est creatum et temporale: ideo missio de necessitate est temporalis.

1. Ad illud ergo quod dicit Gregorius: « Eo mititur Filius, quo generatur »; dicendum, quod ipse loquitur, praesupposita manifestatione in creatura². Pater enim manifestatur in creatura, sed non mititur, sed Filius mititur. Et Gregorius reddit rationem, quia nulla alia causa est, nisi quod iste³ generatur, ille non, id est Pater.

2. Ad illud quod obiicitur de Beda, dicendum, quod Beda loquitur de processione Spiritus sancti, prout est in creatura, et ita semper est temporalis ut missio.

3. Ad illud quod obiicitur, quod omne quod active et passive ponitur, in Deo est aeternum; dicendum, quod verum est, nisi habeat ulteriore respectum ad creaturam; sed missio praeter respectum, qui est mittentis ad missum, importat aliquem effectum in creatura⁴.

Ad illud quod obiicitur, quod missio active et passive est Deus; dicendum, quod est quedam actio, quae solum respicit passum, ut « perentio te »; quedam, quae passum et aliud terminum, ut « docet te grammaticam », similiter et « mittit te ad illum ». Et quod obiicit⁵ verum est in actione et passione, quae nihil aliud respiciunt nisi principium et obiectum; sed non in aliis, quae requirunt aliud terminum, et ideo habet instantiam in proposito.

4. Similiter solvendum est ad sequens, quod verum est, si actio illa omnino terminaretur⁶ in Deum.

Sed quod obiicit, quod missio respicit Deum ut terminum ad quem; dicendum, quod si terminus, ad quem est missio, esset solum in ratione *finientis*, verum⁷ esset; nunc autem non est sic, sed magis in ratione *suscipientis*.

5. Ad ultimum obiectum dicendum, quod ibi est paralogismus *accidentis*, sicut hic: omne aes est naturale, statua est aes: ergo etc.; quia quod erat materiae attributum statua ratione artificii. Similiter hic, quod erat divinae essentiae attributum ratione connotati.

S C H O L I O N.

1. In conclusione omnes conveniunt, etiam ii, qui cum Alex. Hal. statuant, missionem in suo principali significato dicere quid aeternum, nempe processionem aeternam. Ipse Alex. Hal. (loc. cit.) obiectum hic ultime loco postum sic solvit: « De missione est loqui quantum ad principale significatum et quantum ad connotatum: ratione principali significati est quid aeternum; ratione connotati est ex tempore. Cum autem aeternum coniungitur temporali in eodem termino, proprie loquendo, debet iudicari temporale, sicut, quando necessarium coniungitur contingenti, totum iudicatur contingens. Ideo in argumento

isto est fallacia accidentis: missio est Deus; et Deus est aeternus: ergo missio est aeterna; quia aeternitas, quae est in principali significato missionis, inferatur de connotato. Hoc enim nomine *aeternus*, cum sit adiectivum, determinat ipsum terminum et ponit rem suam ratione totalis significati ».

II. Quod ipsam questionem: Alex. Hal., S. p. l. q. 71. m. 4. — S. Thom., hic q. 4. a. 3; S. l. q. 43. a. 2. — B. Albert., hic a. 1. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 3. — Richard. a Med., hic a. 4. q. 2. — Aegid. R., hic d. 45. p. II. prima princ. q. 3. — Dionys. Carth., hic q. 2.

Q U A E S T I O III.

Utrum missio, passive accepta, sit totius Trinitatis, in specie Patris.

Tertio quaeritur, cuius sit missio *ut missi*. Et videtur, quod sit totius Trinitatis.

1. Augustinus quarto de Trinitate⁸: « Mittitur Filius, cum ex tempore cuiusquam mente percipi-

tur ». Sed tota Trinitas ex tempore mente percipitur: ergo tota Trinitas mittitur: ergo et Pater.

2. Item, *mitti* personam est ipsam de novo venire ad habitandum⁹; sed tota Trinitas de novo

¹ Sequimur lectionem maioris partis codd. ut AFGKST VXY cc ee ff et ed. 4, dum Vat. nomini *Terminus* praefigit sed, aliqui vero codd. ut IZ bb et, nonnulli demoni ut H W post *Terminus* addunt *autem*. Mox post *dicat* cod. B adiungit *missi*, sed nimis arte videtur.

² Postulantibus antiquioribus mss. et ed. 1, substituimus *creatura* loco *creaturs*.

³ Nempe: Filius. — Vat. cum cod. cc minus congrue et contra alios codd. et ed. 4 ille pro *iste*. Paulus ante plures codd. ut AIT bb cum ed. 4 *quod* loco *quia*, quorum aliqui ut bb et ed. 1 deinde post *nisi* ponunt *quia* pro *quod*. — Aliam expositionem verborum Gregorii vide in secunda parte huius distinctionis, dub. 2.

⁴ Haec solutio respicit minorem tertiae et etiam maiorem quartae obiectiorum; sed quod sequitur solvit maiorem tertiae obiectiorum.

⁵ Vat. *obiicitur*.

⁶ Plures codd. ut AIST cum ed. 4 *terminetur*. Paulus ante cod. W omittit *illa*.

⁷ Fide mss. et ed. 4 delevimus *sic*, quod Vat. vocabulo *verum* praefigit. — Nota, quod haec solutio respicit illam obiectiorem, quae sub *Contra in qua* principali continetur.

⁸ Cap. 20. n. 28. — In fine argumenti post *ergo* ex aliquibus mss. ut HQX adiecimus particulam et.

⁹ Codd. aa bb melius *inhabitandum*.

venit ad habitandum in peccatore, cum gratia datur ei: ergo etc. *Minor patet, Ioannis decimo quarto*¹: *Ad eum veniemus etc.*

3. Item, missio connotat effectum in creatura; sed regula² est, quod omne nomen connotans effectum dicunt essentialiter: ergo missio, passive dicta, dicunt essentialiter; sed quod essentialiter dicunt convenit toti Trinitati: ergo etc.

4. Item, quando aliiquid mittitur, mittitur cum eo omne quod ei³ inseparabiliter est coniunctum; sed Pater est inseparabiliter coniunctus Filio: ergo quando mittitur Filius, mittitur et Pater.

5. Item, *mittere* et *mitti* aut sunt aequalis nobilitatis, aut non. Si *aequalis*: ergo qua ratione dicunt *mittere* de Patre, eadem ratione et *mitti*; si *inaequalis*: ergo mittens est maior missus: ergo Filius est inaequalis Patri.

CONTRA: 1. Augustinus secundo de Trinitate⁴: «Pater nequam legitur missus»; sed non debemus aliquid asserere de Deo, quod non habemus ex Scriptura: ergo mitti non convenit toti Trinitati.

2. Item, Augustinus⁵ dicit, quod Pater absurdissime dicunt missus; sed sermones veri non sunt absurdissimi, sed potius falsi: ergo mitti non vere dicunt de Patre.

3. Item, Augustinus⁶ dicit, quod mitti est cognosci esse ab alio; sed Pater non cognoscitur esse ab alio: ergo Pater non mittitur.

4. Item, omne mobile reducitur ad immobile⁷, ergo missibile ad immissibile: ergo in divinis est aliqua persona immisibilis, sed non nisi Pater: ergo etc.

C O N C L U S I O .

Missio, passive accepta, nullatenus dici potest de Patre.

RESPONDEO: Dicendum, quod missio, sicut patet ex ratione Augustini et melius infra patebit⁸, sem-

per duo habet ex suo intellectu, scilicet emanatio-^{Misso compliciter dicitur.} nemen et manifestacionem per effectum. Quia ergo importat semper⁹ emanationem passive missio passive dicta, hinc est, quod cum Pater omnino careat principio, quod de ipso nullo modo potest dici missio passiva; unde non inventitur, et si inventiretur, esset tanquam falsa et velut inproposita exponenda¹⁰.

1. 2. Ad illud ergo quod obicitur primo et ^{Solutio operis posteriorum.} secundo¹¹, quod missio est perceptio ab intellectu, vel inhabitatione novo; dicendum, quod non dicit totam rationem missionis, sed solum a parte *termini in quem*; unde debet addi cum illis *emanatio ab alio*; et tunc non valet.

3. Ad illud quod obicitur tertio, quod connotat¹² effectum, ergo est essentialis; dicendum, quod nomen connotans effectum aut dicit solum respectum ad effectum, et tunc est pure essentialis, ut *creare*; aut dicit etiam cum hoc respectum ad personam, et sic potest esse notionale, sicut *creare per Filium* solius est Patris. Sic est de hoc quod est *mitti*, quia non dicit tantum comparationem missi ad suscipientem¹³ effectum, sed etiam ad principium. Significat enim, ipsum esse ab alio et in alium; et sic patet illud.

4. Ad illud quod obicitur, quod inseparabiliter simul mittuntur; dicendum, quod illud est verum de illa missione, quae est per separationem; sed de illa missione, quae est per distinctionem, non est dicere, quod simul¹⁴ mittuntur necessario illi qui distinguuntur, sicut nec in illa missione illa quae separantur. Et quoniam Pater distinguitur a Filio, et missio in divinis dicit distinctionem; ideo non oportet, quod cum mittitur¹⁵ Filius, mittatur Pater.

5. Ad illud quod obicitur ultimo, quod aequalis nobilitatis est *mitti* ut¹⁶ *mittere*; dicendum, quod mitti non removetur a Patre, quia dicit ignorabilitatem, sed quia dicit emanationem et subauctoritatem, quae quamvis non sit ignorabilitatis, tamen non convenit Patri¹⁷.

¹ Vers. 23.

² Vat. cum cod. cc *ita loco regula*, sed obstat auctoritas aliorum codd. et ed. 4. Mox post *omne ex pluribus codd. ut H M Y aa bb ff cum ed. 4 adiecius nomen*, quod et infra in responsive habetur ab omnibus mss. Dein ed. 4 *notans loco connotans*.

³ Ex mss. et ed. 4 supplevimus indebet omissemus *et*, et paulo infra post *coniunctus expunimus cum*, loco cuius cod. W ponit *ipso*.

⁴ Vat., plurimis mss. et ed. 4 *refragantibus*, addit est.

⁵ Cap. 5. n. 8. Vide hic lit. Magistri, c. 2.

⁶ Libr. IV. de Trin. c. 21. n. 32; vide hic in lit. Magistri, c. 9.

⁷ Libr. IV. de Trin. c. 20. n. 28; vide hic in lit. Magistri, c. 7-9.

⁸ Cfr. Aristot., VIII. Phys. text. 34. seqq. (c. 5). — Mox post primum ergo cod. M cum ed. 4 adiecit et. Paulo infra fide plurimorum mss. et edd. 4, 4, 5 substituimus *aliqua* pro minus apto *alia*.

⁹ Quaest. seq. in corp. et ad 3. — Mox nonnulli codd. ut aa bb ff cum ed. 4 *de loco ex*, et dein cod. Y post *emanationem explicative addit passive*.

¹⁰ Ex antiquioribus mss. et ed. 4 adiecius *sempor*, et mox post *missio opus plurimum mss. ut A H I M T V aa bb ff supplevimus passive*, qua lectione omnis ambiguitas tollitur. Ed. 4 omittit primum *passive*.

¹¹ Praferenda videtur lectio cod. T, in qua post *esset* addita particula *tangquam* deest, utpote quae verbo *exponenda* non bene adaptatur, pro qua unus altere codex habet *inquam*. Cod. X *valde loco velut*. Cod. K *velut haeretica reprobanda pro velut inpropra exponenda*.

¹² Licit mss. cum ed. 4 omitant *et secundo*, retrahimus tamen, quia revera ad duo prima obiecta responderetur.

¹³ Cod. T. *In fine solutionis codd. LO loco non valet legum vera est*.

¹⁴ Plurimi codd. cum ed. 4 *notat*.

¹⁵ Cod. R *suspitionem seu. In fine responsionis fide plurimorum mss. et ed. 4 post patet adiecius illud*.

¹⁶ Auctoritate antiquiorum codd. et ed. 4 substituimus *simul pro sic*. Paulo ante codd. NR *verum loco dicere*. Cod. X praecedentem propositionem ita exhibet: *missione non est verum, quae est per distinctionem, non enim est dicere*. Paulo infra sub *alla missione intelligit illam, quae est per separationem*, in qua *inseparabili simul mituntur, separata vero non*.

¹⁷ Vat. cum aliquibus mss. *mittatur*, sed minus apte. Cod. T *si loco cum. Mox post mittatur cod. Z addit et*.

¹⁸ Ed. 4 *et loco ut*.

¹⁹ In cod. K additur *imo repugnat proprietati eius, quia Pater est non ab alio*.

SCHOLION.

Conclusio est sententia communis; communiter etiam conceditur, Patri convenire *manifestationem* factam in aliquo effectu ipsi appropriato v. g. in aliqua apparitione. Sed quia missio praeter hoc connat in persona missa emanationem, et Pater non emanat, ideo haec eius manifestatio non est missio.

Ita Richard, hic a. 2. q. 1. — Alex. Ital., S. p. 1 q. 73. m. 2. a. 1. — S. Thom., hic q. 2; S. l. q. 43. a. 4. — B. Albert, hic a. 7. — Petr. a Tar., hic q. 3. a. 3. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 2. — Egid. R., hic 2. princ. q. 1. — Durand., de hac et seq. hic q. 3. — Dionys. Carth., hic q. 1.

QUAESTIO IV.

Utrum missio, active accepta, sit totius Trinitatis.

Quarto et ultimo quaeritur, cuius sit missio ut mittentis. Et quod sit totius Trinitatis, ostenditur sic.

1. Missio idem est quod temporalis donatio;
Fundamenta. sed temporaliter dare convenit toti Trinitati, quia tota Trinitas dat Spiritum sanctum, ut dicit Augustinus¹: ergo etc.

2. Item, Augustinus secundo de Trinitate²: «Mitti a Patre Filius sine Spiritu sancto non potuit», ergo missio Filii convenit Spiritui sancto: ergo eadem ratione missio sui. *Si dicas*, sicut dicunt quidam, quod illud intelligitur de missione secundum humanam naturam, qua missus est ad praedicandum, secundum illud Isaiae sexagesimo primo³: *Ad annuntiandum mansuetis misit me*; non autem de missione secundum divinam naturam; *contra*: missio secundum divinam naturam est missio in mentem, vel in carnem; sed Augustinus intelligit de missione in carnem, unde statim subdit: «Quia Pater intelligitur eum mississe, cum fecit ex femina»: ergo constat, quod loquitur de missione secundum divinam naturam.

3. Item, Magister⁴ facit tale argumentum: si Pater potest dare vel mittere Spiritum sanctum, et Spiritus sanctus non potest, ergo aliquid potest Pater, quod non potest Spiritus sanctus. Item si Pater dat et mittit Spiritum sanctum, et hoc non facit Spiritus sanctus, aliquid facit Pater, quod non facit Spiritus sanctus: ergo divisa sunt opera Trinitatis.

CONTRA: 1. Datum dicitur relative ad dantem, sicut dicit Augustinus quinto de Trinitate⁵: ergo Spiritus sanctus non datur nisi ab his, ad quos relative dicitur; sed non dicitur relative ad se: ergo non dat se, ergo nec mittit se.

2. Item, sicut Pater est prima persona in Trinitate, ante quam non est alia, ita Spiritus sanctus, post quam⁶ non est alia; sed Pater, quia non

habet personam, ex qua sit, nullo modo dicitur missus: ergo cum Spiritus sanctus non habeat personam ex se emanantem, nullo modo dicitur mittere.

3. Item, ubicumque est missio passiva, ibi est subauctoritas respectu alienius principii in missio, sicut dicitur ab Augustino et Magistro⁷: ergo ubi est missio activa, ibi notatur auctoritas respectu personae; sed Spiritus sanctus non habet auctoritatem respectu sui nec alterius personae: ergo etc.

4. Item, ubicumque est missio, ibi vere notatur distinctio, sicut in creaturis separatio; sed persona Spiritus sancti non distinguitur a se: ergo a se non mittitur nec Filium mittit, cum non habeat auctoritatem in ipsum: ergo non mittit.

5. Item, omnis actus, secundum quem persona reflectitur super se, est essentialis et essentialiter dictus; si ergo Filius mittit se, vel Spiritus sanctus⁸ se: ergo mittere vel mitti essentialiter dicitur; sed omnis talis actus dicitur de tribus: ergo Pater mittit se.

CONCLUSIO.

Impropria est locutio, quod sive Pater sive Trinitas mittat se; omnino propria, quod persona producens mittat productam; denique minus propria, sed tamen sustinenda, quod personae procedentes mittant se.

RESPONDEO: Dicendum, quod in hac quaestione sapientes opinantur contrarie sapientibus. Nam Magister dicit expresse et nititur probare auctoritatem et ratione, quod Spiritus sanctus mittit se et dat se⁹; nec oportet secundum ipsum, quod inter mittentem et missum cadat personalis distinctio, sed solum quantum ad rationem intelligendi, ut idem¹⁰ ipse sit mittens in quantum Deus, et idem ipse sit missus in quantum donum.

¹ Libr. XV. de Trin. c. 19. n. 36; vide hic in lit. Magistri, c. 4.

² Cap. 5. n. 8.

³ Vers. 1.

⁴ Hic, c. 1. — Argumentum hoc Vat. cum cod. cc, sed contra ceteros codd. et ed. 4 nec non lit. Magistri, corrupte exhibet omittendo verba et *Spiritus sanctus usque et hoc non facit*.

⁵ Cap. 14. n. 15: Quod autem datum est, et ad eum qui dedit referunt etc. Vide infra d. XVIII. lit. Magistri, c. 4.

⁶ Subaudi: personam. Ex miss. et ed. 1 substituimus *quam loco quem*, quod Vat. minus bene habet.

⁷ Hic, c. 9, ubi et verba Augustini reperies. — Paulo infra post *personae* in cod. O explicative additur *missae*.

⁸ Cod. 1 hic repetit *mittit*.

⁹ Vat. cum cod. cc *mittat se et dat se*.

¹⁰ Vat. cum cod. cc minus bene et contra alios codd. ac ed. 1 omittit *idem*.

*Aliorum magistrorum et antiquorum fuit positio, quod mittere et mitti de ratione sui nominis important subauctoritatem et auctoritatem¹ et distinctionem; et ideo nullo modo potest dici, quod una persona mittat se vel mittatur a se. Unde locutiones istae sunt impropriae et exponentiae, quae hoc dicere videntur. Et positionem suam confirmant per Augustinum², qui dicit, quod Pater nullo modo mittitur nec legitur missus; hoc non est ob aliud, nisi quia hoc quod est missus importat subauctoritatem: ergo per oppositum mittere importat auctoritatem, et una persona non habet auctoritatem super se. Et respondent rationibus Magistri, quod non est simile de hoc quod est dare et de hoc quod est mittere. Quia dare uno modo est ex liberalitate sive amore communicare; et sic est *essentiale* omnino et nullam connotat distinctionem, et sic conceditur, quod tota Trinitas dat se ipsam, et Pater similiter. *Alio modo dare* est aliqui donum communicare, non tantum ex liberalitate, sed etiam ex auctoritate; et sic dare dicit notionem sive tenetur *notionaliter*, et hoc modo non valent illae rationes: si Pater dat Spiritum sanctum, et Spiritus sanctus non dat se: ergo aliquid facit Pater, quod non³ Spiritus sanctus; quia dicit notionem, et in hoc sensu aequipollit ei quod est *mittere*, et similiter donatio passiva ei quod est *procedere*. — Similiter ad *simile*, quod inducit Magister de Filio, dicunt, quod non est simile, quia in Filio duplex est natura, scilicet divina et humana; et quantum ad *humanum* potest mitti et mittitur a tota Trinitate, quia minor est Deo et inferior, et non tantum subauctoritatem habet, sed etiam servitutem, quia est servus Dei, quamvis per unionem sit Deus. Quantum ad *divinam* autem mittitur a solo Patre, quia a solo Patre producitur. Quia ergo Spiritus sanctus producitur et a Patre et a Filio, et non a se ipso, hinc est, quod non mittitur nisi a Patre et a Filio. Et propter hoc rationes Magistri non valent, quia omnes auctoritates, quae dicunt, Filiu mitti a Spiritu sancto vel a se. secundum humanam naturam intelliguntur.*

Sed licet haec positio rationabilior videatur et facilior ad sustinendum, tamen — quia non debemus auctoritates Sanctorum trahere ad nostram rationem, sed magis e converso rationem nostram auctoritatibus Sanctorum subiicare, ubi non continent expressam absurditatem; et Sancti dicunt, et Magi-

ster dicit, et maxime Augustinus, qui plus super hac materia locutus est, Filiu mitti a Spiritu sancto et etiam⁴ a se, quod non possunt exponere secundum humanam naturam — ideo alia positio tum ob reverentiam Sanctorum, tum ob reverentiam Magistri videtur magis esse tenenda. Illud enim⁵ verbum Augustini, quod dicit, quod Filius est missus in carnem a Spiritu sancto, secundum humanam naturam nullo modo potest intelligi, ut videtur, quia missio haec fuit ad humanitatem sive carnis assumptionem: ergo secundum rationem intelligenti praeditum humanam naturam ut iam unitam: ergo si Filius hoc modo dicitur missus, oportet quod attribuatur divinae naturae, et ita ratione divinae naturae missus est a Spiritu sancto; multo fortius igitur et⁶ a se, ac per hoc et Spiritus sanctus a se.

Et propterea ad intelligentiam obiectorum in *qua magis explicatur*. contrarium notandum est, quod missio de se duo importat, scilicet *emanationem* et *manifestationem*, et principaliter⁷ de ratione sue significacionis importat *manifestationem*. Et hoc patet per Augustinum in quarto de Trinitate, qui dicit, quod mitti est cognoscere esse ab alio, et habetur in praesenti distinctione⁸, quod «tunc Filius mittitur, cum ex tempore cuiusquam mente percipitur». Quia ergo principaliter importat *manifestationem* et connotat in missio *emanationem*, ideo *manifestatio* significatur per hoc quod est *mittere* per modum actionis, et per hoc quod est *mitti* per modum passionis; sed *emanatio* utroque uniformiter. Unde sensus est: Pater mittit Filium, id est, declarat sive manifestat Filii *emanationem*, sive Filiu emanare. In passiva vero sensus est: Filii sive Spiritus sanctus mittitur, id est, manifestatur ab alio emanare.

Et quoniam ablatus respectu passivi, et nominativus respectu verbi⁹ activi important rationem principii, et significatio huius verbi *mittere* et *mitti* est *manifestatio et emanatio*; ideo illa est *propriissima*, quando ablatus vel nominativus importat habitudinem principii respectu atriusque, ut cum dicitur: Pater mittit Filium, et Filius mittitur a Patre, quia Filius emanat a Patre et manifestatur a Patre.

Quia vero principale significatum horum verborum est *manifestatio*, non *emanatio*, quando¹⁰ nominativus vel ablatus est principium *manifestationis*, quamvis non *emanationis*, *propria* est, sed *minus* quam praedicta; et in hoc sensu concedun-

¹ Ed. 1, transpositis verbis, *auctoritatem et subauctoritatem*.

² Ex multis mss. ut AGIK P Q T V X Y aa ee ff et ed. 1 adiunxit non bene omissionem et. ⁷ Cod. Y *principalis*.

³ Libr. II. de Trin. c. 5, n. 8. Vide hic lit. Magistri, c. 2.
⁴ In cod. T hic repetitur *facit*. Mox post *mittere* adiecimus ex antiquioribus mss. et ed. I particulam et.

⁸ Cap. 7-9. — Mox fide vetustiorum mss. et ed. I substituimus *quod pro qua*.

⁵ In Vat. et cod. cc perperam deest *etiam*, quod tamen in aliis cod. et ed. I habetur. Paolo ante ed. I *hanc materiam pro hac materia*.

⁹ Vat., antiquioribus mss. et ed. I obnitibus, omittit *verbū*, quod et ed. I paulo ante voci *passī* praefigit. Paulo infra cod. O *ista locutio loco illa*.

⁶ In cod. T pro particula *enim* a secunda manu positum est *tamen*.

¹⁰ Vat. cum aliquibus codi. perperam *quoniam* loco *quando*. Paulo infra post *mēus* ex aliquibus tantum codi, ut GHZ et ed. I adiecimus *quam* ambiguitatis tollendae gratia.

tur istae: Filius mittit se. et Spiritus sanctus mittit se.

Quia vero tam *mittere quam mitti* important emanationem circa missum, et persona Patris non emanat ab aliquo, similiter nec Trinitas: ideo per-

Conclusionis 3. sona Patris nusquam legitur missa nec ipsa Trinitas.

Ex hoc patet, quod haec est simpliciter et

Epiologus. omnino propria: Pater mittit Filium; haec est *minus propria*, tamen a proprietate non recedit:

Filius mittit se; haec autem *omnino impropria*:

Pater mittit se sive ipsa Trinitas¹.

1. Ad illud quod obiicitur in contrarium de
Solutio op-
postoriorum: dato, quod dicitur relative; dicendum, quod verum
est, secundum quod *dare* dicit per quandam aucto-
ritatem communicare; hoc modo non accipit Magi-
ster, sed in quantum *dare* idem est quod liberaliter
et voluntarie communicare.

2. Ad illud quod obiicitur, quod Pater non
mittitur, quia non est² ab alio; dicendum, quod non
est simile, quia tam *mittere quam mitti* im-
portant emanationem in misso, ut patet exponenti.
Sensus enim est: haec persona mittit illam, id
est, manifestat eius emanationem; et: haec mittitur
ab illa, id est, eius emanatio manifestatur ab
illa. Sed haec emanatio non semper importat re-
spectu³ omnium personarum mittentis, quia ab aliquo
potest esse manifestatio emanationis, a quo tamen
non est ipsa emanatio; et ideo sic non ponitur *pro-
ductio in mittente*, sicut *emanatio in misso*; et
ideo non sequitur, quodsi Pater non mittitur, quod
Spiritus sanctus non mittat⁴.

3. Ad illud quod obiicitur: ubi est missio pas-
siva, ibi est subauctoritas; dicendum, quod verum
est, non ratione, qua passivum, sed ea ratione,
qua tam passivum quam activum notat emanationem
in misso, sicut patui in expositione⁵. Et quia ema-
natione non semper est respectu mittentis, ideo non
oportet, quod semper importetur auctoritas in mit-
tente; sed ratio ista valeret bene, si ita esset, ut
principale significatum eius quod est *missio* esset
emanatio sive productio.

4. Ad illud quod obiicitur, quod *mittere* im-
portat distinctionem; dicendum, quod *mittere uno*
modo importat *differentiam substantialis*, ut cum
importat dominium, ut cum dicitur: Deus mittit
Angelum; *alio modo distinctionem personalem*,
ut cum importat auctoritatem in mittente et subau-
toritatem in misso respectu mittentis, ut cum di-
citur: Pater mittit Filium. *Tertio modo* impor-
tant distinctionem solum quantum ad *modum intelligentiae*; sicut cum dicitur: voluntas est instrumen-
tu se ipsum movens — quia idem est movens et mo-
tum — sic⁶, cum dicitur: Spiritus sanctus mittit se, idem est mittens et missum, ratione differens:
mittens, inquam, secundum quod Deus, sed *mis-
sum* secundum quod donum, sicut praedictum est⁷.

5. Ad illud quod obiicitur ultimo de reflexione
actus, dicendum, quod verum est quoad principale
significatum, sed non oportet quantum ad connoto-
tatum; et ratione principialis significati est reflexio
personae mittentis supra se, ut dicatur: mittens
est missus.

SCHOLION.

I. Secunda opinio in corp. recensita est Gulielmi Antissio-
dorensis. Solutio huius questionis, ut bene observat S. Doctor
(hic ad 3.), dependet a solutione alterius questionis, (supra q. 1.
in Scholio), scilicet quid sit principale significatum missio-
nis divinae, utrum *processio*, an *processio manifestatio*. Hac
enim manifestatio est actio tribus personis communis, et si hoc,
tunc consequenter *mittere* secundum principale significatum est
aliquid essentialis, non notionale, sicut *et contra* est *mitti*. Ex
his principiis sequuntur alii corollaria.

II. Notabile est principium Seraphici in corp. expressum,
quod tanquam inviolabilem regulum semper observat, scilicet:
« Non debemus auctoritates Sanctorum ad nostram trahere ra-

tionem, sed magis e converso rationem nostram auctoritatibus
Sanctorum subiicare, ubi non continent expressam absurditi-
tatem ».

III. S. Thomas et in Comment. et in Summa concordat;
item Petr. a Tar. « etiam in verbis », ut dicti Dionys. Carth.
Ceteri magistri saltem in principali conclusione consentunt;
tamen Egid. R. *rationes* S. Thomae impugnat. — Alex. Hal.,
S. p. 1. q. 72. m. 1. a. 1. 2. 3. — S. Thom., hic q. 3. a. 1.
2; S. L. q. 43. a. 8. — B. Albert., hic a. 5. q. 11. — Petr. a
Tar., hic q. 2. a. 4; q. 3. a. 4. — Richard. a Med., hic a. 3.
q. 1. 2. — Egid. R., hic 2. princ. q. 2. — Dionys. Carth.,
hic q. 1. 2.

¹ Vat. contra fere omnes codd. et ed. 1 non ita distin-
te *importat respectum*. Paulo infra post *manifestatio loco emanatio* plurimi codd. cum edd. 1, 2, 3 ponunt *missionis*, quod
tamen contextu minus respondet.

² Vat. cum ed. 1 et uno altero vice codice *mittatur*, sed
male, utpote non correspondens obiectio.

³ Hic circa finem responsio.

⁴ Praefermus lectiounem nonnullorum mss. ut R T X Y et
ed. 1 pro *similiter* ponendo *sic*, loco cuius multi codd. ut
A C F G H I K L O S U W Z etc. minus apte habent *sicut*.

⁵ Hic, in corp.

⁶ Multa mss. ut A G H I K N T V X Y Z aa ee ff et ed. 1 po-
stulantibus, adiunxitus est.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram, et primo dubitatur de hoc quod dicit, quod *Spiritus sanctus donatur non tantum a Patre et Filio, sed etiam datur a se ipso*. Videtur dicere falsum, quia supra¹ fecit argumentum, quod non potest dari a sanctis viris, quia non potest ab ipsis procedere; sed non potest a se ipso procedere: ergo pari ratione non potest dari a se.

RESPONDEO: Dicendum, quod Magister² arguebat de processione temporali, et de hac bene concedit ipse, quod procedit a se, eo quod propriae potestatis est, ut *spiret* in eum, in quem vult; sed sancti viri non habent posse in eum.³

DUB. II.

Item queritur de hoc quod dicit, quod *donum Spiritus sancti nihil aliud est quam ipse Spiritus sanctus, sicut corpus carnis nihil aliud est quam caro*. Videtur enim, si similitudo bona est, ut omne quod est donum Spiritus sancti, sit Spiritus sanctus. *Sed contra:* timor⁴ est donum Spiritus sancti, et non est Spiritus sanctus.

RESPONDEO: Dicendum, quod donum, cum dicat⁵ relationem ac per hoc quadam modo distinctionem, potest illam importare tripliciter: aut secundum modum *intelligendi*, aut secundum modum *essendi*, aut secundum *essentialium*. *Primo* modo *idem* est dans et datum, sicut *ideam intelligens et intellectum*⁶, et *differens ratione* modi dicendi, quia datur idem a se; et sic intelligit Augustinus. *Alio* modo secundum modum *essendi* sive se habendi, qui aliis est et aliis in personis; et sic dicit relationem personae ad personam. *Tertio* modo importat distinctionem secundum *essentialiam*, prout dicit effectum⁷ et respectum creaturee ad essentialium increatam; et hoc modo timor dicitur donum Spiritus sancti; sed hoc infra melius patebit⁸.

DUB. III.

Item queritur de ratione Magistri, qua dicit: *Si Pater et Filius dant Spiritum sanctum, et Spiritus sanctus non dat se, aliquid potest Pater et Filius, quod non potest Spiritus sanctus*; quia ista ratio, ut supra dictum est⁹, non valet: Pater potest generare Filium, et Filius non potest: ergo Pater potest aliquid quod non potest Filius: ergo pari ratione, cum Spiritus sanctus dicat¹⁰ personam ut Filius, non valet. *Si tu dicas*, quod non est simile propter actum donandi¹¹, qui est operatio in creatura; *contra:* sicut dicit Magister in littera¹², Spiritus sancti donatio est eius processio; sed illud argumentum nihil valet: Spiritus sanctus procedit, et Pater non: ergo aliquid facit Spiritus sanctus, quod non Pater: ergo similiter nec in proposito. *Si tu dicas* mihi, quod non est simile de activa et passiva; *contra:* inflexio nominis per casus non variat significacionem: ergo similiter videtur, quod nec ibi sit variatio per activum et passivum. *Et si tu dicas*, quod non est simile; *ostenditur*, quod *sic*; quia omnis activa infert passivum: ergo videtur, quod si in voce activa tenetur¹³ essentialiter, quod similiter in passiva.

RESPONDEO: Dicendum, quod, sicut praedeterminatum est¹⁴, rationes Magistri bonae sunt, quia ipse accipit *dare*, secundum quod dicit effectum in creatura; et secundum hoc commune est tribus personis necessario, et hoc in activa significazione. Dare enim Spiritum sanctum alieni est facere, quod inhabitet in eo; et ideo non est simile de potentia generandi.

Ad illud ergo¹⁵ quod obiicitur, quod Magister^{ad repli-} dicet, quod donatio idem est quod processio; dicendum, quod loquitur de donatione passiva, secundum quod arctatur ad Spiritum sanctum; et argumentum suum bonum est, quia ab eodem principio est actio, et passio: ergo si donatio activa est a Patre, similiter et donatio passiva; similiter si donatio activa est a Spiritu sancto, et passiva.

Ad illud quod obiicitur, quod in activa tenetur

¹ Dist. XIV. c. 3.

² Unus alterque codex ut ff cum ed. 1 addit *supra*.

³ Cf. hic It. Magistri, c. 1. et q. 4.

⁴ Cod. A *amor*.

⁵ Ex antiquioribus mss. et edd. 1, 4, 5 substitutus dicit
toco dicit.

⁶ Aristot., III. de Anima, text. 15. (c. 4.). — Mox cod.
dd a se ipso pro a se.

⁷ Lectio multa Vat., in qua omittitur prout dicit effectum,
resarcitor ope mss. et ed. 1. Paulo infra, licet in nonnullis
tantum mss. ut FTX de habeatur, pro amor substitutus
timor, utpote quod obiectio magis responderet.

⁸ Dist. 18. q. 2. et 5.

⁹ Dist. 7. q. 2, et ibid. dub. 1.

¹⁰ Vat. contra antiquiores codd. et ed. 1 dicit.

¹¹ Fide veteris et novi testam. mss. et ed. 1 posuimus *donandi loco
dandi*.

¹² Hic, c. 1. — Mox ex plurimis mss. et ed. 1 substitui-
mus *nihil pro non*.

¹³ Aliqui codd. ut S X Z teneantur.

¹⁴ Hic, q. 4, quae totam huius dubii solutionem magis
explicat.

¹⁵ Ex mss. et ed. 1 restituimus particulam ergo.

essentialiter, ergo et in passiva, similiter ergo potest dici, quod Pater procedat; dicendum, quod argumentum istud non valet, quia spirare in voce activa convenit duobus, in voce passiva convenit unius soli; sic mittere potest convenire tribus, procedere vero sive mitti duobus tantum.

DUB. IV.

Item queritur de hoc quod dicit, quod *Spiritus sanctus procedit a se*. Videtur enim falsum, quia *procedere est producere*: ergo si *Spiritus sanctus procedit a se*, producitur a se. *Si tu dicas*, quod non dicitur sine determinatione, videlicet *temporaliter*; contra: *temporaliter* est determinatio non diminuens: ergo sequitur de necessitate, si *temporaliter* procedit a se, quod *procedat a se*.

RESPONDEO: Dicendum, quod sicut dictum est supra¹, processio ratione comparationis ad terminum, in quo suscipitur, creatura scilicet quae sanctificatur, de ratione nominis connotat temporale, et ideo dicitur temporalis. Et quoniam ille effectus temporalis est a Spiritu sancto, ideo et processio, licet non ita proprie sicut de Patre. *Nec² valet de productione*, quia *productio* solum dicit comparationem ad *principium a quo* et non connotat effectum. Unde sicut non valet: procedit temporaliter, ergo producitur temporaliter, sic et in proposito.

DUB. V.

Item queritur de probatione Magistri, qua probat missionem Spiritus sancti per missionem Filii, ibi: *Ne autem mireris, quod Spiritus sanctus dicitur mitti vel procedere a se. Nam et de Filio etc.* Videtur enim, quod male probet, quia missio dicit subauctoritatem in misso; sed plus est de subauctoritate in Spiritu sancto quam in Filio: ergo plus de ratione missionis: ergo videtur, quod potius deberet procedere e contrario.

¹ Dist. 14. a. 1. q. 1, et hic q. 2. — Mox ed. 1 *creatura pro creatura*.

² Vat. cum cod. cc *Et non loco Nec* Mox post *quo aliqui* codd. in A G T W Z bb ex cum ed. 1 omitunt *et*, aliqui vero ut F H dd ponunt *nec pro et non*.

³ Vat. absque auctoritate mss. et sex primarum edd. et minus bene *ignotum*.

⁴ In Vat. et cod. cc omittunt *utrum*, quod tamen in aliis codd. et ed. 1 habetur. Nonnulla scripta ut U Y cum ed. 1 paulo ante *per prius* loco *proprios*, sed falso, sicut ex responsive patet.

⁵ Exhibemus lectionem majoris partis codd. ut AGHIMO TVWX aa bb etc. et ed. 1, dum Vat. cum aliquibus codd., interpunktione mutata, male habet *auctoritates*. *Aduer. potest.* Mox post *nihilominus* lectiones codd. variant; alii codd. ut HOTYZ ff cum ed. 1 exhibent nostram, alii addunt cum Vat. *alio modo*, alii ut A SW perperam *nullo modo*, cod. 1 *non-nullo modo*.

⁶ Vat. contra multos codd. et ed. 1 *convenit pro competit*, quae et dein, mutata interpunctione, ponit *Spiritum sanctum*

Item, missio dicit manifestationem; sed missio Filii manifestata est per missionem Spiritus sancti: ergo manifestior est missio Spiritus sancti: ergo videtur, quod probet ignotum per ignotius⁷.

Iuxta hoc queritur, de quo proprius dicitur ^{Quæstiō in-} ^{cidentia.} mitti, utrum⁸ scilicet de Filio, an de Spiritu sancto?

RESPONDEO: Dicendum, quod Magister probat missionem Spiritus sancti per missionem Filii, quia magis expressas habet auctoritates ad hoc⁹. Protest tamen nihilominus dicit, quod etiam ratiocinando bene procedit. La missione enim personae est duo considerare: scilicet *emanationem*, ratione cuius est subauctoritas in misso; et quantum ad hoc magis competit Spiritui sancto mitti¹⁰, et quantum ad hoc arguit Magister *a minori*: quod si Filius mittitur a Spiritu sancto et a se, multo fortius et Spiritus sanctus. Est etiam considerare *manifestationem*; et ratione huius magis convenit Filio, quia magis evidenter apparuit mundo, et quantum ad hoc arguit Magister a *manifestiori*¹¹; et ita peroptime procedit.

Ad illud quod obicitur, quod Spiritus sanctus manifestat Filium et eius missionem; dicendum, quod hoc non est propter defectum evidentiae a parte missionis Filii, sed propter caecitatem a parte videntium, quam removet gratia Spiritus sancti.

Et si patet, de quo proprius¹². Uno enim modo magis competit Filio, alio modo magis Spiritui sancti secundum duas praedictas conditiones.

DUB. VI.

Item queritur de hoc quod dicit: *Ostendit eo filium missum, quo factum ex muliere*; quia secundum hoc, cum Spiritus sanctus non sit factus ex muliere, videtur quod non sit missus. *Praeterea*, si Filius¹³ est *factus ex muliere*, ergo est factus. *Contra: in Symbolo¹⁴: Non factus.*

RESPONDEO: Ista non est communis ratio missionis, sed solum missionis visibilis ipsius Filii; et ideo non valet de Spiritu sancto¹⁵.

mitti, sed nostram lectionem exhibent explicite multi codd. cum ed. 4; aliqui proper abbreviatione dubiae sunt lectiones. Paulo infra post *multo fortius* et cod. 1 addit *a se*, dum cod. dd habet *multo fortius spiritus sanctus mittitur a se*.

⁷ In mss. et edd. 1, 2, 3 *mihi* pro *manifestiori*, sed falso. Cod. dd ultimas propositiones ita exhibet: *Est etiam considerare manifestationem apparentis, et ratione huius magis convenit filio, quia apparuit benigneus filii excedenter mundo in unione carnis, et quantum ad hoc arguit Magister a manifestiori et taliter peroptime procedit. Et per hoc patet ad primum obiectum: Ad illud quod secundo obicitur etc.*

⁸ Vat. sicut non constans et contra plurimos codd. nec non ed. 1 *prius*; pauci codd. *per prius*, quod tamen cum subuenientibus minus convenit. Cod. dd: *Sic etiam patet, de quo proprius dicatur missio.* Mox post *alio modo* ex antiquioribus mss. et ed. 1 supplevimus magis.

⁹ In cod. W additor *Dei*.

¹⁰ Vat., obincidentibus mss. et sex primis edd., *per Sym-* *bolum*.

¹¹ Vat. praeceptor fidei mss. et ed. 1 *se pro spiritu sancto*.

Ad illud quod obicitur, quod est *factus*¹; dicendum, quod illud est intelligendum secundum humanam naturam; et ideo oportet addere determinationem, ut dicatur *factus ex muliere*, vel *secun-*

dum humanam naturam, quia simpliciter propter errorem Arii vitandum non recipit eam² eloquium ecclesiasticum.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XV.

PARS II.

De missione Filii et Spiritus sancti quantum ad modum, qui duplex est,
visibilis scilicet et invisibilis.

Hic quaeritur, utrum semel tantum sit missus Filius.

HUIUS PARTIS TEXTUM VIDE SUPRA p. 257.

DIVISIO TEXTUS.

Supra egit Magister de missione quantum ad *principium*, hic agit de ea quantum ad *modum*, qui duplex est, scilicet visibilis et invisibilis. Et quoniam isti modi convenient missioni Filii et Spiritus sancti, ideo Magister *primo* assignat eos circa missiōnēm Filii; *secundo* circa missionem Spiritus sancti, infra in principio decimae sextae distinctionis: *Nunc de Spiritu sancto videndum est etc.*

Prima pars habet quatuor partes. In prima ostendit auctoritate Augustini, quod Filius duobus modis missus est, scilicet visibiliter et invisibiliter. In secunda assignat duplēcēm differentiam istorum

duorum modorum⁴, ibi: *Ecce distincti sunt duo modi missionis Filii.* In tertia vero movet dubium quoddam, quod habet ortum ex praedeterminatis, ibi: *Hic quaeritur, cur Pater non dicitur missus.* In quarta vero removet sive docet errorem cavere, procedentem ex illius dubii solutione, ibi: *Ideoque putaverunt quidam haeretici.* Ex hoc enim, quod dixerat, Patrem non mitti, posset quis credere, in divinis non esse aequalitatem. Ad hoc respondens Magister dicit, quod hoc non est propter inaequalitatem, sed propter principii auctoritatem sive connotationem.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam eorum quae dicuntur in parte tria quaeruntur de missione Filii invisibili, quia de visibili agetur in tertio. Et quia missio invisibilis Filii similis est missiōni invisibili Spiritus sancti, ideo simul quaeritur de utraque.

Primo quaeritur, utrum haec missio sit secun-

dum dona gratiae gratum facientis, vel gratiae gratis datae.

Secundo quaeritur, utrum secundum eadem dona gratiae dicatur mitti Filius et Spiritus sanctus.

Tertio, utrum utraque missio sit secundum eadem dona gratiae augmentata.

¹ Errorem, qui in mss. et edd. irrepsit, scil. post *quod addendo non*, quicunque ortus esse videtur ex permutatione ultimae objectionis cum propositione post *Contra*, emendavimus eliminando particulam *non*, que etiam in cod. H expuncta conspicitur. Idem dubium recurrit III. Sent. d. 4. dub. 2, ex quo emendatio nobis facta comprobatur. Cod. I legend *non factus paulo infra ponit diuinam pro humanam*, sed cum subnexis incoharenter. Vat. non est *intelligendum nisi loco est*

intelligendum, sed absque fide mss. et ed. 4. — Cod. cc cum ed. 2 retinet *non*, sed omittit *nisi*, at contra subnexa.

² Nempe propositionem, quae cst: *Filius est factus.*

³ Fide mss. et ed. 4 removimus verba *praenissa quaestione*, quae Vat. hic addit.

⁴ In Vat. hic additur *unam*, et mox post *Filiī* adjungitur *Aliam ibi: Praeterea notandum*; sed obstant mss. cum ed. 1.

ARTICULUS UNICUS.

De missione invisibili tum Filii tum Spiritus sancti.

QUAESTIO I.

Utrum missio invisibilis sit secundum dona gratiae gratis datae, vel gratum facientis.

Circa primum, quod haec missio sit secundum dona gratiae gratis datae, ostenditur sic.

1. Rabanus¹ dicit de Spiritu sancto, quod tertius est Spiritus sanctus. Et primo dicit, ipsum esse datum ad miraculorum operationem; constat autem, quod miraculorum operatio est gratia gratis data: ergo etc.

2. Item, Spiritus sanctus datur, cum datur dominum prophetiae. Unde primo Regum decimo²: *Factus est spiritus Domini super Saul, et prophetabat*; sed donum prophetiae datur frequenter his qui non habent gratiam gratum facientem, sicut patet de Saul per textum: ergo etc.

3. Item, quod Filius mittatur secundum dona gratiae gratis datae, videtur. Tunc enim Filius dicitur mitti, quando fit revelatio occulorum; sed revelatio occulorum potest fieri sine dono gratiae gratum faciens: ergo etc.

4. Item, Augustinus dicit et habetur in praesenti distinctione³, quod «tunc Sapientia mittitur, cum a cuiusquam mente percipitur», sive cum aliqui innotescit; si ergo percipitur et innotescit per dona gratiae gratis datae, ut per fidem informem: ergo videatur in illis dari: ergo etc.

CONTRA: 1. Augustinus⁴ dicit, quod tunc datur Spiritus sanctus aliqui, cum sic datur, ut eum faciat Dei et proximi dilectorem, hoc est dicere, quando datur homini caritas; sed caritas non est nisi gratiae faciens: ergo etc.

2. Item, hoc ipsum videtur de Filio, quia dicitur Sapientiae septimo⁵: *In animas sanctas se transfert, et amicos Dei constituit*; sed amici Dei non dicuntur sine gratia gratum faciente: ergo etc.

3. Item, *ratione* ostenditur sic⁶: tunc datur vel mittitur Spiritus sanctus, quando habitat in homine; sed non dicuntur habitare in homine sine gratia gratum faciente: ergo etc.

¹ Vide supra d. 14. dub. 4.

² Vers. 10, ubi Vulgata habet: *Et insiluit super eum spiritus Domini et prophetauit in medio eorum.*

³ Cap. 7. — Paulo infra post *ergo percipitur* unus alterque codex ut 1 T *sice loco et.*

⁴ Libr. XV. de Trin. c. 17. n. 31: *Spiritus sanctus... cum datus fuerit homini, accedit eum in dilectionem Dei et proximi, et ipse dicitur est.* — Vat., obnitentibus mss. et sex primis edd., *per Augustinum dicitur*, et mox, refutandis antiquioribus mss. et ed. 1, *hominibus pro homini.*

⁵ Vers. 27, ubi Vulgata posse *transfert*, omissa particula et, prosequitur: *amicos Dei et Prophetas constituit.*

⁶ Supplevimus ex vetustioribus codd. et ed. 4 *sic.*

4. Item, cum mittitur Filius vel Spiritus sanctus ad aliquem, non mittitur, ut sit⁷ ubi prius non erat, sed ut sit in eo aliter quam prius; sed novus modus essendi, addens supra esse per naturam, non est nisi per gratiam gratum facientem: ergo etc.

CONCLUSIO.

In missione invisibili utraque persona non datur simpliciter, nisi dono gratiae gratum facientis, secundum quid vero datur etiam per gratiam gratis datum.

RESPONDEO: Ad hoc distinguunt aliqui, quod *Spiritus sanctum dari vel mitti invisibiliter*, hoc⁸ potest esse vel in quantum *Spiritus*, vel in quantum *santus*. In quantum *Spiritus*, datur per donum gratiae gratis datae; in quantum *santus* vel⁹ sanctificans, datur per dona gratiae gratum facientis. Similiter Sapientia vel Filius potest mitti vel prout *faciens sapere*, et sic per dona gratiae gratis datae; vel prout *sapientia* dicta est a *sapore*, et sic per dona gratiae gratis datae gratum facientis. Sed istud non videtur solvere, *Non probandum.* quia tantum oppositum istius solutionis est possibile adhuc solvere¹⁰ et quaerere de Spiritu et Verbo, quomodo dicatur dari et non inhabbare.

Propter hoc aliter dicendum tam de Filio quam *Verasolutio.* de Spiritu sancto, quod¹¹ *dari vel mitti* est duplificiter: vel *simpliciter*, vel *ad hoc*. Tunc datur *simpliciter*, quando simpliciter habetur, videlicet non tantum ad usum, sed ad fructum; hoc autem est solum per dona gratiae gratis datae gratum facientis, et ideo *Conclusio 1.* in illa datur simpliciter vel Filius vel Spiritus sanctus. Alio modo dicatur dari *ad hoc*, quando non ad fructum, sed ad auxilium sive ad aliquem usum aliqua dona donantur; et hoc *quidem*¹², cum datur aliqua dona gratiae gratis datae, in quibus ma- *Conclusio 2.*

⁷ Fide mss. et edd. 1, 2, 3 removimus in Val. additum ibi Mox ed. *1 sed ut insit loco sed ut sit.*

⁸ Ex antiquioribus mss. et ed. 1 adiecimus *hoc*. Mox post esse cod. A addit *dupliciter.*

⁹ Fide multorum codd. ut FGHIIMPQXZ aa ee ff et ed. 1 adiunxit *santus* vel; aliqui codd. ut FPQ loco *vel* habent *id est*. Paulo ante phrasem codd. ut HMPQTZXZ aa ee cum ed. 1 post *datae* addunt *sed*.

¹⁰ Aristot., II. Elench. c. 3. (c. 22), cuius verba vide supra d. 4. dub. 3.

¹¹ Cod. A satis bene *scilicet quod.*

¹² Ita plurimi antiquiorum mss. cum ed. 1, sed Vat. cum cod. cc loco *quidem* habet *fit*; cod. X *quando pro quidem cum.*

nifestatur Filius vel Spiritus sanctus; et sic procedunt rationes ad primam partem.

Solutio op-
positorum.

1. Nam¹ sic intelligendum est verbum Rabani; ipse enim *communiciter* loquitur de missione; unde dicit, Spiritum sanctum ter datum. Augustinus autem solum loquitur de datione vel missione, quae est ad habitandum vel simpliciter habendum.

2. Ad illud quod obiicitur de prophetia, dicendum, quod *uno modo* datur in ea Spiritus sanctus simpliciter, prout ipsa dicit cognitionem secundum idoneitatem suscipiens et secundum pietatem² exsequens. *Altius modo*, prout est revelatio³, non datur in ea Spiritus *simpliciter* sive non mittitur nisi *ad hoc*. Unde non dicitur in libro Regum, quod Spiritus sanctus sit missus *ad Saul*, vel factus *in Saul*, sed *super Saul*.

3. Ad illud quod obiicitur, quod mittitur Filius, cum est⁴ revelatio occultorum; dicendum, quod hoc non est in quacumque revelatione; nam aliqua fit revelatio, non per missionem Filii, sed per missionem Angelii; — multa enim revelantur ab Angelis⁵; sed intelligitur de illa revelatione, in qua est animae illustratio per gratiam; et si per gratis datam, non simpliciter mittitur, sed si per gratum facientem, tunc simpliciter mittitur et habetur.

4. Ad illud quod ultimo obiicitur, quod tunc mittitur, quando percipitur; dicendum, quod non sufficit cognoscere Filium, quod sit ab alio, immo oportet, quod cognoscatur, quod sit in ipso ut in suo habitatulo. Hoc autem dico non cognitione necessitatis, sed conjecturae⁶, nec de cognitione actuali, sed de habituali.

S C H O L I O N .

Notandum.

I. Antiquiores Scholastici gratiam *gratis datam* acciebant in sensu largiore, quam moderni theologi, ita ut omnem gratiam *actualē*, quatenus distinguitur a grata *sanctificante*, sub hoc nomine complecerentur (cfr. II. Sent. d. 28. a. 2. q. 1. in corp. et alibi passim). — Distinctio in corp. posita inter *dari simpliciter* et *ad hoc* eadem est ac *simpliciter* et *secundum quid*.

II. Primam opinionem, quae etiam attribuiatur B. Alberto (1. Sent. d. 47. a. 9.), S. Doctor non approbat. B. Alberto sic dicit: « Dicendum, quod, ut puto, non dicitur mitti, nisi in caritate simpliciter, sed secundum quid in aliis, ut mittatur videlicet in aliis ut *Spiritus* est, et non ut *sanctus* est ». Sed haec sententia Alberti in re non videtur esse alia a communi. S. Bonav. suam opinionem iuxta distinctionem ibi factam duplice conclusione proponit, scil. quod proprio et simpliciter Spiritus sanctus non mittitur nec datur nisi per donum gratiae sanctificantis. Ratio est, quia sine hoc dono et caritate non habemus facultatem fruendi Spiritu sancto. Quod explicat S.

Thom. (S. I. q. 43. a. 3.) his verbis: « Super modum communem (quo Deus est in rebus) est unus specialis, qui convenit naturae rationali, in qua Deus dicitur esse sicut cognitum in cognoscente et amatum in amante. Et quia cognoscendo et amando creatura rationalis sua operatione attingit ad ipsum Deum, secundum istum specialiter modum Deus non solum dicitur esse in creature rationali, sed etiam habiture in ea sicut in templo suo ». *Inproposito* tamen, sive « extenso nomine missionis » (ut loquitur Alex. Ital.), aliquando dicitur mitti Spiritus sanctus ad aliquem actum gratiae actualis vel gratis datae. In hac doctrina considentur Alex. Hal., S. Thom., Scot., Richard. alii numeri.

III. Cfr. Alex. Hal., S. p. l. q. 73. m. 4. a. 2. — S. Thom. hic q. 4. a. 1; S. I. q. 43. a. 3. — B. Albert, de hac et seq. hic a. 16. — Petr. a Tar., hic q. 3. a. 2. — Richard a Med. I. Sent. d. 14. a. 2. q. 2. — Egid. R., d. 14. secunda prīce. q. 2. — Dionys. Carth., hic q. 3. — Blie, de hac et seq. I. Sent. d. 14. q. 1. 2.

QUAESTIO II.

Utrum Filius et Spiritus sanctus secundum eadem dona gratiae mitti dicantur.

Secundo queritur, utrum secundum eadem dona gratiae dicantur mitti Filius et Spiritus sanctus. Et quod non, videtur hoc modo.

1. Missio Spiritus sancti est eius donatio, et similiiter Filii⁷; sed alia est missio Filii et Spiritus sancti: ergo alia donatio: ergo secundum aliud donum.

2. Item, hoc ipsum videtur *per simile*, quia sicut

se habet missio visibilis Filii ad missionem visibilem Spiritus sancti, ita etiam et invisibilis; sed missio visibilis Filii et Spiritus sancti est secundum aliud et aliud effectum et signum in creatura: ergo invisibilis secundum aliud et aliud donum.

3. Item, missio est ad cognoscendam emanationem et discernendam⁸; si ergo Filius discernitur ab effectu, in quo mittitur, et Spiritus sanctus; et huius-

¹ In Vat. desideratur *Nam*, quod tamen in mss. et tribus primis edd. habetur. Paulo infra maiorem partem codd. ut CG HIRST UVW aa bb cc ee ff cum ed. 1 securi, substitutus *Spiritu sanctum ter datum pro Spiritu sanctus ter datur*. Mox post autem ope plurimorum mss. et ed. 1 supplevimus *solum*, pro quo aliqui codd. ut AVX sollempnido. Dein phras. codd. ut AGIKT etc. *inhabitandum pro habitandum*.

² In cod. K adiudicatur *exponentis vel*.

³ Fide mss. et edd. 4 delevimus hic in Vat. non bene additum et sic. — Cfr. August. II. ed Divers. QQ. ad Simpl. q. 4.

⁴ Mss. cum ed. 1 est loco *fit*. Paulo infra cod. X aliquando pro aliqua.

⁵ Quia lectio antiquiorum mss. et ed. 4 *multa enim revealant* est incompleta, probabiliter siquidem exedit verbum *Angelii*, reliquimus lectionem Vat.; cod. cc et ed. 2 *revelantur Angelis*, sed perperam. Paulo infra pauci codd. ut AIS cc cum ed. 4 male et *sic loco et si*.

⁶ Cod. X *convenientiae*, cod. Z *congruentiae*.

⁷ Cfr. supra q. 1.

⁸ Vide supra p. l. q. 1. 3. 4. huius dist. — Mox cod. H per effectum, cod. T in effectu pro effectu. Circa finem argumenti post *Filius* in cod. bb additur *et*.

modi sunt dona gratiae: ergo quantum ad aliud donum
mittitur Filius, quantum ad aliud Spiritus sanctus.

4. Item, non est idem appropriatum Filio et Spiritu sancto, sed aliud in creaturis¹: ergo cum Filius dicatur mitti in effectu sibi appropriato, in alio effectu vel dono mittitur Filius quam Spiritus sanctus.

CONTRA: 1. Omnis donorum distributio tam ^{Fundamenta} gratis datae quam gratiae gratum facientis attribuitur Spiritui sancto, maxime dona gratiae gratum facientis, sicut patet prima ad Corinthios duodecimo²: ergo cum Spiritus sanctus mittatur in donis sibi appropriatis, in omnibus donis mittitur: ergo in eisdem, in quibus Filius.

2. Item, Filius mittitur, cum sapientia datur, et similiter Spiritus sanctus, quia praecipuum donum Spiritus sancti est sapientia: ergo etc.

3. Item, quodcumque datur cognitio, dicitur mitti Filius: sed in hoc eodem dono datur vel mittitur Spiritus sanctus, Ioannis decimo sexto³: *Cum venerit ille, docebit vos omnen veritatem*: ergo etc.

4. Item, quodcumque caritas datur, mittitur Spiritus sanctus; sed in hoc dono datur Filius, Sapientiae septimo⁴: *In animas sanctas se transfert et amicos Dei constituit*; et Augustinus in quarto de Trinitate⁵ exponit illud de missione Fili: ergo etc.

CONCLUSIO.

Missiones Filii et Spiritus sancti in se et quoad radicem donorum sunt indivisae; distinguuntur tantum quoad habitus et actus consequentes.

RESPONDEO: Dicendum, quod in missione invisibili est donorum collatio, in quibus est manifestatio

et *inhabitatio*. Et secundum hoc intelligendum est, quod est loqui de donis Dei quantum ad *radicem*, ^{Distinctio.} vel quantum ad *habitum*, vel quantum ad *actum consequentem*.

Loquendo autem quantum ad *radicem*, sic quia una est gratia gratum faciens, per quam inhabitat Filius et Spiritus sanctus, quae est radix ^{Conclusio 1.} donorum gratiorum, sic dantur vel mituntur eodem dono.

Loquendo autem quantum ad *habitum*, sic distinguendum, quia⁶ quidam habitus sunt *pure affectivi*, quidam *pure cognitivi*, quidam *medii*. In habitibus *pure affectivi* datur sive mittitur Spiritus sanctus, ^{Conclusio 2.} quia ei appropriantur. In habitibus *pure cognitivi* nec Filius nec Spiritus sanctus proprie, sicut dictum est⁷, ^{Conclusio 3.} mittitur. In habitibus autem *partim cognitivi partem affectivi*, secundum quod diversa in se continent, et ^{Conclusio 4.} Filius mittitur et Spiritus sanctus. Nam cogniti ducent in manifestationem Verbi, affectivi in manifestationem Amoris.

Si autem loquamus quantum ad *actus consequentes*, qui sunt illuminatio intellectus et affectus inflammatio, sic vocando donum, in aliis et aliis ^{Conclusio 5.} donis mittuntur.

Sed quoniama ista⁸ coniuncta sunt, ideo missio ^{Conclusio 6.} Filii et Spiritus sancti invisibilis sunt indivisae, et secundum hoc procedunt rationes ad oppositas partes. Tamen illud quod adducit *pro simili* in missione sensibili, nequaquam est simile, quia non est tanta unio et connexio in signis exterioribus, quanta est in habitibus interioribus.

Solutio ad 2. oppositum.

SCHOLION.

I. Quoad missionem *simpliciter* dictam, quae est secundum gratiam sanctificantem, omnes concorditer asserunt, missiones utriusque personae esse indivisae; sed quoad missionem impropriam sive *secundum quid* aliqui cum Alex. Hal. (S. p. i. q. 73. m. 2. a. 3.) dicunt, utramque personam aliquando simul mitti vel dari, non tamen semper. Hoc explicat Alex. Hal. (loc. cit.) sic: « Cum missio passive dicta sit processio manifestata in effectu appropriato personae vel manifestatio processio; cum processio Fili non sit processio Spiritus sancti, nec idem effectus, in quo manifestetur utraque processio, ratione cuius dicitur mitti Filius vel Spiritus sanctus, immo unus effectus possit esse sine altero, et manifestatio unius processio sine manifestatio alterius: ideo potest esse una missio sine alia. »

Non sic autem est de missione active dicta » etc. Cui sententiae etiam Richard. a Med. adhaeret. Petr. a Tar. vero, Egid. R. alique plures hoc non admittunt, nec SS. Bonav. et Thom. sic loquuntur. Dicunt enim, quod quod actum consequente, sive effectus gratiae, qui sunt illuminatio intellectus et inflammatio affectus, haec duae missiones differunt, quin tamen una possit esse sine alia.

II. Alex. Hal., I. c. et m. 4. a. 2. — S. Thom., hic q. 4. a. 2; S. L. q. 43. a. 5. praescritum ad 3., ubi fere iidem verbis ac S. Bonav. uititur. — B. Albert., d. 17. a. 2. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 2; q. 3. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 4. q. 1. 2. — Egid. R., hic I. princ. q. 2. — Durand., hic q. 4. — Dionys. Carth., hic q. 3.

¹ Ex antiquioribus mss. et ed. ⁴ substitutus *creaturis* pro *creatura*.

² Vers. 4. seqq.

³ Vers. 13, ubi Vulgata: *Cum autem venerit ille Spiritus veritatis, docebit etc.* — Paulo ante Vat. cum cod. cc, antiquioribus tamen mss. et ed. 4 reluctantibus, omittit *edem*.

⁴ Vers. 27. Lectionem Vulgatae vide q. praece. fundam. 2.

⁵ Cap. 20. n. 27: *In animas enim sanctas se transfert (Sapientia) atque amicos Dei et Prophetas constituit, sicut etiam implet sanctos Angelos et omnia talibus ministerios congrega per eos operatur. Cum autem venit plenitudo temporis,*

missa est, non ut impleret Angelos nec ut esset Angelus, nisi in quantum consilium Patris annundabat, quod et ipsius erat; nec ut esset cum hominibus aut in hominibus; hoc enim et antea in Patribus et Prophetis; sed ut ipsum Verbum caro fieret, id est, homo fieret etc.

⁶ Ed. I *quod loco quia*.

⁷ Hic q. praecedenti, praesertim ad 2. et 3.

⁸ Scil. radix, habitus et actus consequentes donorum. — Paulo infra fide plurim mss. ut CFS Y substitutus *invisibilis* pro *invisibiles*.

QUAESTIO III.

Utrum Filius et Spiritus sanctus mittantur, quando dona gratiae augmentantur.

Tertio quaeritur, utrum missio Filii et Spiritus sancti sit secundum eadem dona gratiae augmentata. Et quod sic, videtur *exemplo, auctoritate et ratione.*

1. Exemplo sic: constat, in die Pentecostes Apostolus, his esse Spiritum sanctum missum, non tantum visibiliter, sed etiam invisibiliter, qui missio visibilis sine invisibili non confert; sed ipsi prius habebant gratiam: ergo etc.

2. Item, hoc videtur auctoritate Rabani¹: « In baptismo datur Spiritus sanctus ad habitacionem Deo consecrandam, sed in confirmatione cum omni plenitudine sanctitatis venit in hominem »: ergo datur in confirmatione post baptismum: ergo etc.

3. Item, augmentum gratiae est per gratiae additionem; sed ubi est gratiae additio, ibi est² gratiae donatio; sed « Spiritus sanctus mittitur vel datur, cum datur eius gratia », ut dicit Beda³: ergo in augmento gratiae datur vel mittitur Spiritus sanctus.

4. Item, non minus donum est caritatem consummare⁴ quam inchoare: ergo si mittitur Filius vel Spiritus sanctus, cum gratia inchoatur, multo fortius cum consummatur; sed consummatur per augmentum: ergo mittitur in augmento.

CONTRA: 1. Spiritus sanctus non mittitur in hominem, ut de novo sit in eo, sed ut aliter sit in ipso; sed in eo, in quo augetur gratia, non est aliter quam prius: ergo ad illum⁵ non mittitur.

2. Item, si mittitur in augmento gratiae, aut ergo quia de novo mittitur, aut quia abundantius mittitur; non quia de novo: ergo quia abundantius. *Sed contra:* mitti est procedere, ergo abundantius mitti est abundantius procedere; sed semper aequaliter procedit: ergo etc.

3. Item, si mittitur in gratiae aumento; cum ergo gratia in nobis quotidie angeatur, etiam homine nesciente, videtur quod Spiritus sanctus vel Filius mittatur, homine nesciente, et⁶ quod quotidie mittatur homini; quod non est dicendum.

4. Item, contingit gratiam caritatis in aliquo per

negligentiam remitti: ergo si Spiritus sanctus mittitur in augmento, et recedit in remissione: ergo quando aliquis peccat venialiter, perdit Spiritum sanctum: quod falsum est.

CONCLUSIO.

Spiritus sanctus non dicitur mitti, quando solumente fit prefectus in gratia prius habita, sed in collatione novi usus vel novi doni gratuitamente dicitur mitti.

RESPONDEO: Ad hoc dicunt aliqui, quod gratiam sicut dupliciter, scilicet perceptibiliter et imperceptibiliter. Si perceptibiliter, tunc dicunt, in tali augmentatione dari vel mitti Filiu et Spiritum sanctum; si autem imperceptibiliter, tunc dicunt, ipsum non mitti. Et ratio huius est, quia tunc dicitur dari vel mitti, cum mente percipitur.

Sed aliter potest dici, quod augmentum gratiae sicut dupliciter: aut secundum prefectum in gratia prius habita et⁷ eius usus, aut per collationem novi usus vel etiam doni gratuitati. Si solum per prefectum, sicut ostendunt ultimae rationes, non dicitur mitti Spiritus sanctus. Si autem per collationem novi doni, sicut fuit in⁸ Apostolis in die Pentecostes, vel novi usus, sicut est in confirmatione; tunc potest dici mitti vel dari Spiritus sanctus, quia aliquo modo est ibi de novo quantum ad illud donum vel usum doni, et quia abundantius est.

1. Ad illud quod obicitur, quod non est ibi sicut alio modo essendi; dicendum, quod etsi hoc⁹ non sit ab modo essendi, est tamen perfectiori modo inhabitabili et alio modo utendi, et ideo novo modo.

2. Ad illud quod obicitur¹⁰, si abundantius mittitur, abundantius procedit; dicendum, quod mitti abundantius vel procedere est dupliciter; vel ab hoc, vel in hoc; primo modo uniformiter est mitti, secundo modo non.

¹ Libr. I. de Cleric. instit. c. 30: Signatur enim baptizatus cum charismate per sacerdotem in capitibus summatis, per pontificem vero in fronte, ut priori unctione significetur Spiritus sancti super ipsum descensio ad habitacionem Deo consecrandam, in secunda quoque, ut eludem Spiritus sancti septiformis gratia cum omni plenitudine sanctitatis et scientiae et virtutis venire in hominem declaretur.

² A Vat. et cod. cc abest verbum *est*, quod tamen in certis mss. et ed. I inventur.

³ Libr. II. Homil. 10: Cum enim eiusdem Spiritus gratia datur hominibus, mittitur prefectus Spiritus a Patre. Cfr. supra p. 242, nota 3.

⁴ Praferendo ed. I lectionem, utpote quae ex ipso contextu vera comprobatur, posimus in hoc argumento *ter conservare loco conservare*, quod Vat. cum mss. exhibet.

S. Bonav. — Tom. I.

⁵ Ex antiquis mss. et ed. I substitutum *illum* pro minus apto *illud*, et paulo ante *quam* loco *ut*.

⁶ Plurimi codd. cum ed. I loco *et* ponunt *eo*, que tamen lectio et vim obiectione elidere et responsioni infra positione minus congruere videtur. — Paulo supra post *etiam* codd. L O adiungunt praepositionem *in*.

⁷ Vat. cum cod. cc, alii autem codd. cum ed. I obnubentibus, pro *et* ponit *aut*, quo membra disjunctionis confunduntur.

⁸ Supplevimus ex mss. et ed. I *in*.

⁹ In codd. variae existant lectiones; nam aliqui codd. ut gg legunt *ibi pro hoc*, alii vero ut *ff in hoc*, ed. I autem omittit *hoc*; multi tandem *quod si* loco *quod etsi*, licet minus bene.

¹⁰ Nonnulla scripta ut IK PQ VX addunt *quod*.

3. Ad illud quod obicitur, quod quotidie augatur; dicendum, quod quotidie augetur quantum ad fervorem, sed non quantum ad novorum donorum vel usum collationem.

4. Ad illud quod obicitur, quod gratia remissa

debet recedere; dicendum, quod, sicut infra patet¹, gratia augetur quantum ad substantiam, sed non remittitur nisi solum quantum ad fervorem; Spiritus autem sanctus² mitti non dicitur in augmentatione fervoris, sed solum substantiae caritatis.

SCHOLION.

1. Sensus quaestioneis est, utrum semper militant Filius et Spiritus sanctus, quotiescumque dona vel gratia augentur. — Prima opinio, quam S. Doctor nec approbat nec reprobat, est B. Alberti, Richardi aliorumque. Ipse vero respondet sub alijs distinctione et binominibz conclusione, ut patet ex textu. — Verba in solut. ad 1. et ad ult., quae videntur insinuare, quod in omni augmentatione gratiarum sanctificantur sit missio, intelligi debent secundum doctrinam in corp. postiam. Sententiam Seraphici se-

quitur S. Thomas, qui tamen in Comment. addit: « Quidam dicunt, quod in omni augmentatione gratiarum facientis si missio divinae personae, quod ei sustineri faciliter potest. »

II. Alex. Hal., S. p. l. q. 73. m. 4. a. 3. — S. Thom., hic q. 5. quaestione. 2; S. l. q. 43. a. 6. ad 2. — B. Albert., hic a. 19; d. 17. a. 9. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 1. quaestione. 3. — Richard. a Med., hic a. 4. q. 2. — Egid. R., hic 2. princ. q. 1. coll. 1. — Dionys. Carth., hic q. 3. in fine.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sum dubitationes circa litteram, et primo dubitatur de situ primi capituli huic partis. Videtur enim, quod Magister non debeat hic ponere tractatum de missione Filii, quia missio Filii est incarnationis; sed de eius incarnatione agetur³ in tertio: ergo ibi deberet agere de missione, non hic.

MATER. RESPONDEO: Dicendum⁴, quod Magister incidenter introducit hic tractatum de missione Filii propter explicacionem missionis Spiritus sancti. Posset tamen dici, quod Magister hic agit de missione Filii in mente principaliter, sed de missione Filii in carnem per accidens, ut distinguat a missione Filii in mente. De illa autem missione, quae est in carnem, specialiter et principaliter agit in tertio, et ideo⁵ aliter ibi quam hic.

DUB. II.

Item queritur de hoc quod dicit: *Non eo ipso, quod de Patre natus est, missus dicitur Filius.* Videtur enim dicere falsum et contra Gregorium⁶, qui dicit: « *Eo modo mittitur Filius, quo generatur.* »

RESPONDEO: Dicendum, quod Augustinus loquitur cum praescione, ut intelligatur: *non eo ipso tantum*; Gregorius autem cum praesuppositione manifestacionis. *Vel aliter*: Augustinus loquitur de ge-

neratione aeterna, Gregorius de temporali; unde nulla ibi⁷ est omnino contradicatio.

DUB. III.

Item queritur de hoc quod dicit, quod *ante incarnationem missus est ad omnes Sanctos, qui ante fuerunt*. Queritur ergo, utrum post incarnationem plenus sit status Filius et Spiritus sanctus. Et quod sic, videtur, quia status Legis fuit status imperfectionis, status Evangelii status perfectionis. Lex enim neminem duxit ad perfectionem⁸, sed Evangelium dicit: *Estote perfecti*, Matthaei quinto⁹: ergo etc.

Item, de Spiritu sancto videtur hoc specialiter, quia scribitur Iohannis septimo¹⁰: *Spiritus nondum erat datus, quia Jesus nondum erat glorificatus*; hoc non dicitur, quod nullo modo ante fuerit datus, sed quia non ita abundanter: ergo etc.

Item, maior cognitio et dilectio est tempore Legis gratiae, quam tempore Legis scriptae: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod *plenus dari* potest dupliciter intelligi: aut *intensive*, aut *extensive*. Si *extensive*, sic pluribus datus est Spiritus sanctus tempore Legis gratiae, quia in *omnem terram exiit sonus eorum*¹¹ etc., non tantum ad unam gentem. Si *intensive*, hoc est quantum ad *generalem statum*, aut quantum ad *speciales personas*; quantum ad generalem statum in novo Testamento,
Substitutione.

¹ Dist. 17. p. II. q. 1. et 3.

² Vat., contra cod. et ed. 1 et aliter quam supra in corp. hic legit *Spiritum autem sanctum*. Mox post *fervoris* cod. V addit *nec in aliquo alio augm.*

³ Ad stipulatibus veterioribus mss. et ed. 4, posuimus *agetur pro agitur*. Paulo infra post non cod. V satis bene addit *autem*.

⁴ Supplevimus ex antiquis cod. et ed. 1 *Dicendum*, et max substitutus *hic loco hunc.*

⁵ Ed. 1 ita pro *ideo*.

⁶ Hom. 26. in Evang. Cfr. p. l. hiuius d. q. 2. arg. 4. ad opp.

⁷ Ad fidem antiquorum mss. et ed. 1 adiecimus *ibi*.

⁸ Epist. ad Hebr. 7, 19: *Nihil enim ad perfectum adduxit lex.*

⁹ Vers. 48.

¹⁰ Vers. 39. — *Mox unus alterque codex ut A cum ed. 4 quia loco quod, sed minus bene.*

¹¹ Psalm. 48, 5. — *Mox post hoc est* Vat. addit *dupliciter aut*, quod deessit in mss., fecit aliqui eorum ut V X Y habeant cum ed. 4 *aut hoc est quantum.*

quantum ad speciales personas in veteri Testamento; et sic se habent ut excedentia et excessa, quia in veteri Testamento fuerunt aliqui viri Evangelici; et sic procedunt rationes ad utramque partem. In veteri enim¹ Testamento fuerunt aliqui abundantes in sapientia, ut Salomon, aliqui in patientia, ut Iob, aliqui in mansuetudine, ut Moyses, aliqui in fide, ut Abraham, aliqui in devotione, ut David, aliqui in miraculorum operatione², ut Elias.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit, *quod missus est ad Angelos*. Videtur enim falsum, quia Angelus dicitur nuntius seu missus: sed ad missum non est missio: ergo etc. *Si tu dicas*, quod alio modo mititur; contra: qui semper est praesens non indiget missione; sed Angelus semper contemplatur Deum ut praesentem: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod missio Sapientiae sive Filii est ad creaturam illustrandam, sicut missio Spiritus sancti ad creaturam sanctificandam. Et quoniam Angeli nec ex se fuerunt sapientes nec ex se fuerunt sancti, ideo oportuit, quod a principio mitteretur eis Sapientia, quea est Filius, et etiam³ Spiritus sanctus. Unde Augustinus⁴ loquitur pro statu glorificationis; proprie autem non dicitur mitti nunc, nisi dicatur large mitti ad manifestationem aliquid occulti⁵.

DUB. V.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Secundum quod aliquid aeternum mente capimus, non in hoc mundo sumus*. Videtur enim falsum dicere, quia aut hoc⁶ dicit secundum animam, aut secundum carnem. Non secundum carnem, hoc constat:

ergo secundum animam: ergo videtur, quod anima, quando Deum cognoscit, sit in caelo sive extra mundum. Item hoc videtur ratione, quia capere aeternum, est magis capi: ergo si quod capitur a capiente locatur, ergo anima locatur in aeternitate, ergo extra tempus. *Praeterea*, quod cognoscitur et amat, aut trahitur ad cognoscentem et amantem, aut e converso⁷; sed dum Deum amamus et cognoscimus, non trahimus Deum ad nos, sed nos ad Deum, sicut dicitur in quarto de Divinis Nominibus⁸: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod locus habet naturam continentis et quietantis⁹. Esse ergo in hoc mundo est dupliciter: aut quantum ad veritatem et continentiam, aut quantum ad quietem. Augustinus autem loquitur non primo¹⁰ modo, quod anima et corpus vere egrediantur hunc mundum. dum mente capit Deum, sed intelligit quantum ad quietem, quia affectus animae non requiescit in temporalibus, quibus superfertur, sed in aeternis¹¹, et quantum ad hoc intelligit Dionysius. — Et secunda ratio intelligitur, quod amatum trahit, non localiter mutando, sed sibi conformando, quia amans transformatur in amatum, et cognoscens conformatur cognito¹².

DUB. VI.

Item quaeritur de hoc quod dicit Augustinus: *Pater est principium totius Divinitatis, vel si melius dicitur, Deitatis*. Videtur enim male dicere, quia aut hoc est per generationem, aut per spirationem. Sed si hoc: ergo Pater generat vel spirat Deitatem, quod est contra Magistrum, supra distinctione quinta¹³, ubi dicit, quod essentia nec generata nec generatur. — *Praeterea* quaeritur, quare^{Quaestio in-} dicit: «Vel si melius dicitur Deitatis»?

RESPONDEO: Dicendum, quod Augustinus non

¹ Vat. cum cod. ec minus bene omittit enim, quod tamen exstat in aliis codd. et ed. 1.

² Vat. opere pro operatione, sed castigatur ope mss. et ed. 1. — Quaestioen hic propositam invenies fusius pertinaciam apud Alex. Hal., S. p. I. q. 73. m. 2. a. 4. — S. Thom., hic q. 5. a. 2. — B. Albert., hic a. 18. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 5. q. 1. — Egid. R., hic 2. princ. q. 2. — Dionys. Carth., hic q. 5.

³ In Vat. et cod. ex incongrue deest etiam, quod in ceteris codd. et ed. 1 invenitur.

⁴ Libr. IV. de Trin. c. 20. n. 27, ex quo textus huius dubii sumptus est; vide lit. Magistri, c. 8.

⁵ De hoc specialister agunt Alex. Hal., S. p. I. q. 73. m. 3. a. 2. — S. Thom., hic q. 5. a. 1. quaestioen. 3. — B. Albert., hic a. 19. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 1. quaestioen. 2. — Egid. R., hic 2. princ. q. 1. collat. 2. — Dionys. Carth., hic a. 5. q. 1.

⁶ Supplevimus fide vetustorum mss. et ed. 1 hoc.

⁷ Quoad primam partem huius propositionis sequimur lectionem multorum mss. ut FGH1KNTXYZ dd ee ff, dum Vat. falso habet quod cognoscit et amat, et ed. 1 quod cognoscitur et amat. Quoad secundam vero partem exhibemus lectionem cod. Y, quae et in se distinctior est, et cum subueniis concordat, a qua non multum dissidet lectio cod. M trahitur ad cognoscentem et in amantem; pro quo maior pars mss.

cum ed. 1 trahitur a cognoscente in amantem, Vat. autem cum aliquibus codd. trahitur a cognoscente et amante. — Mox ed. 1 cum loco dum, et paulo infra post sed nos in cod. dñ additur trahimur.

⁸ Cap. virtutum, § 1: Non ut trahentes ubique praesentem, et nusquam virtutem, sed ut memoris et invocationibus nosmetipsos intingentes ei et adunantes.

⁹ Cfr. Aristot., IV. Phys. text. 41. et 48. (c. 4. et 5.).

¹⁰ Vat. praeferat fidem mss. et edd. 1, 2, 3, 6 proprio loco primo, scilicet et mox contra plures vetustiores codd. ut AGTZ dd. egreditur pro egreditur.

¹¹ Mss. cum quinque primis edd. transponunt verba sed aeternis post in temporalibus, sed minus bene, eo quod verba immediate sequentia quibus superfertur tunc in sensu parum usitato accipienda essent, scilicet in hoc: per quae affectus fertur super temporalia, qui non concordat cum modo loquendi alias a S. Doctoro usurpati respectu huius verbi superferri, cfr. infra d. 17. p. I. dub. 5, ubi habeatur superferri passionibus. — Mox Vat. absque auctoritate codd. et ed. 1 intelligitur pro intelligenti.

¹² Eadem Augustini verba expounit S. Thom., hic q. 5. a. 3. — B. Albert., hic a. 20. — Petr. a Tar. et Richard., hic circa lit. — Dionys. Carth., hic q. 5. in fine.

¹³ Cap. 1. — Paulus ante ed. 1 et loco cel.

Poplex effec-
tus loci.

simpliciter dicit, quod sit principium Divinitatis, sed cum hac determinatione, *totus*. Et quoniam in simplicissimo non cadit aliqua totalitas, nisi extenso nomine totalitas ad personarum pluritudinem, ideo Deitas sive Divinitas stat ut in personis; tamen quia non potest trahi ad personas, cum sit nomen abstractum, praedictus sermo exponentus est, sicut supra¹ exponit Magister locutiones consimiles.

Quod queritur: quare dicitur *Deitatis melius?* Solutio
questio in
citedis.

dicendum, quod *divinum* potest dici de creaturis, secundum quod dicitur homo *divinus*; sed *Deus* solus Dei est proprium; ideo *Deitas* magis proprie dictum formam Dei quam *Divinitas*; ideo melius dicitur *Deitatis* quam *Divinitatis*.

DISTINCTIO XVI.

CAP. I.

De missione Spiritus sancti, quae fit duobus modis, visibiliter et invisibiliter.

Nunc de Spiritu sancto videndum est, praeter illam ineffabilem et aeternam processionem, qua procedit a Patre et Filio, et non a se ipso, quae sit eius temporalis processio, quae dicitur missio sive donatio². Ad quod dicimus, quia siue Filius duobus modis dicitur mitti: uno, quo visibiliter apparuit, altero, quo invisibiliter³ castis mentibus percipitur; ita et Spiritus sanctus a Patre et Filio ac a se ipso duobus modis procedere sive mitti sive dari dicitur: uno visibiliter, altero invisibiliter. Datum est enim visibili creaturae demonstratione, sicut in die Pentecostes aliique vicibus, et datur quotidie invisibiliter libabendo mentibus fidem.

Ei primo agamus de illo missionis modo, qui fit Car et Spiri-
ritus S. non
dicitur nisi
Patre. Aliter Filius assumi-
tus est a patre, aliter Spiritus.

De visibili missione.
missione.

visibili specie. De hoc Augustinus in secundo libro de Trinitate⁴ ita ait: «In promptu est intelligere de Spiritu sancto, cur missus et ipse dicatur. Facta est enim quaedam creaturae species ex tempore, in qua visibiliter ostenderetur Spiritus sanctus, sive cum in ipsum Dominum corporali specie columbae descendit, sive cum in die Pentecostes factus est subito de caelo sonus, quasi ferretus flatus vehemens, et visae sunt illis linguae divisaes sicut ignis, qui et insedit super unumquemque eorum. Haec operatio visibiliter expressa et oculis oblati mortalibus missio Spiritus sancti dicta est, non ut appareret eis ipsa substantia, qua et ipse invisibilis et incommutabilis est, sicut Pater et Filius, sed ut exterioribus vasis corda hominum commota a temporali manifestatione venientis ad occultum aeternitatem semper praesentis converterentur». Ecce his verbis aperit Augustinus illum modum missionis, qui visibiliter exhibetur, cum tamen ipse Spiritus in sua natura non videatur, qui nec in illis creaturis magis erat quam in aliis, sed ad aliud. In illis enim erat, ut per eas ad homines veniens⁵ ostenderetur esse in illis, ad

quos illae creaturae veniebant. Non enim Spiritus sanctus temporali motu tunc venit vel descendit in homines, sed per temporalem motum creaturae significata est spiritualis et invisibilis Spiritus sancti infusio. Et ut apertius dicam, per illum modum missionis Spiritus sancti corporaliter exhibitum monstrata est spiritualis et interior missio sancti Spiritus sive donatio, de qua agendum est.

Sed prius querendum est, cum Filius dicitur minor Patre secundum missionem, qua in forma creaturae apparuit, cur et Spiritus sanctus non dicitur similiter minor Patre, cum in forma creaturae apparuerit⁶. Nam de Filio, quod minor sit Patre secundum formam, qua missus apparuit, aperte ostendit Augustinus in quarto libro de Trinitate⁷ dicens: «Misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub lege, usque adeo parvum, ut factum; et eo itaque missum, quo factum. Fateamur ergo factum minorem, et in tantum minorem, in quantum factum, et in tantum factum, in quantum missum». Ecce habes, quia Filius, in quantum est missus, id est factus, minor est Patre. Cur ergo Spiritus sanctus non dicitur minor Patre, cum et ipse creaturam assumserit in qua apparuit? Quia alter Spiritus assumit creaturam, in qua apparuit, alter Filius. Nam Filius accepit per unionem⁸, Spiritus vero non. Filius enim accepit hominem ita, ut fieret homo; Spiritus vero sanctus non ita accepit columbam, ut fieret columba. De hoc Augustinus in secundo libro de Trinitate⁹ ita ait: «Ideo nosquam scriptum est, quod Deus Pater maior sit Spiritu sancto, vel Spiritus sanctus minor Patre, quia non sic est assumta creatura, in qua appareret Spiritus sanctus, sicut assumta est Filius hominis, in qua forma ipsum Verbi Dei persona praesentaretur, non ut haberet Verbum Dei, sicut illi Sancti sapientes, sed quod ipsum Verbum erat. Aliud est enim *Verbum in carne*, aliud *Verbum caro*, id est, aliud est Verbum in homine, aliud Verbum homo. *Caro enim pro homine posita est in eo quod ait*¹⁰: *Verbum caro factum est*. Non ergo sic est

¹ Dist. V. c. 1. et 2.

NOTAE AD LIBR. SENTENTIARUM.

² Vat. cum aliis edd., exceptis 1., 8, contra codd. *datio*. Paulo ante codd. ABE repetunt *a ante Filio*. Denique post *Ad quod dicimus* edd. 1., 6., 8 *quod loco quia*.

³ Vat. et edd. 2., 4., 5., 9 contra codd. et alias edd. post *invisibiliter addunt a*; et contra paulo post ante *se ipso* codd. B.C.E et edd. 1., 8 omittunt *a*. Mox edd. 1., 7 post *mitti* omittunt *sive dari*. Denique ante *creaturae* edd. 2., 3., 7 legunt *visibiliter loco visibilis*.

⁴ Cap. 5. n. 10. — Vat. et edd. 4, 6 omittunt *ita ante ait*.

⁵ Codd. DE cum originali legunt *eius*; cod. A *eis eius*.

⁶ Codd. BCDE et edd. 1., 6 *venientes*, referendo hoc participium ad *eas*, quod displicet.

⁷ Vat. cum aliis edd. contra codd. et edd. 1., 8 non bene *apparuit*. Paulo ante codd. DE et edd. 1., 8 omittunt *et ante Spiritus sanctus*.

⁸ Cap. 19. n. 26. — Locus Scripturae est Gal. 4., 4.

⁹ Solumnudo Vat. et edd. 5, 6 adiungunt *personae*.

¹⁰ Cap. 6. n. 11. — Vat. et ed. 6 iterum omittunt *ita ante ait*.

¹¹ Ioan. i. 14.

assumta creatura, in qua apparuit Spiritus sanctus, sicut assumta est caro illa et humana forma ex virginie Maria. Non enim columbam vel illum flatum vel illum ignem beatificavit sibique in unitatem personae coniunxit in aeternum». Ex praedictis aperte ostensum est, secundum quid Filius dicatur minor Patre, et quare Filius dicatur minor Patre, et non Spiritus sanctus.

CAP. II.

Quod Filius secundum quod homo non modo Patre, sed Spiritu sancto etiam minor est.

Notandum autem, quod Filius, secundum quod homo factus est, non tantum Patre, sed Spiritu sancto et etiam se ipso minor dicitur. Et quod etiam se ipso minor dicatur secundum formam servi, Augustinus ostendit in primo libro de Trinitate¹ dicens: « Erraverunt homines, ea quae de Christo secundum hominem dicta sunt, ad eius substantiam, quae sempiterna est, transferentes, sicut illud quod ipse Dominus dicit²: *Pater maior me est; quod propter formam servi Veritas dicit, secundum quem modum etiam se ipso minor est Filius.* Quonodo enim non etiam se ipso minor factus est, qui se ipsum exinanivit, formam servi accipiens³? Non enim sic accipit formam servi, ut amitteret formam Dei, in qua erat aequalis Patri. In forma ergo Dei Unigenitus Patris aequalis est Patri. In forma servi etiam se ipso minor est. Non ergo immerito Scriptura dicit utrumque, scilicet et aequalem Patri Filium, et Patrem maiorem Filium; illud enim propter formam Dei, hoc autem propter formam servi intelligitur⁴. De hoc eodem in secundo libro de Trinitate⁵ Augustinus ait: «Dei Filius est

aequalis Patri secundum Dei formam, in qua est, et minor Patre secundum formam servi, quam accepit, in qua non modo Patre, sed etiam Spiritu sancto, nec hoc tantum, sed etiam se ipso minor inventus est⁶. «Propter quam, ut idem in Epistola ad Maximum⁷ ait, non tantum Patre, sed etiam se ipso et Spiritu sancto minor factus est et etiam *minoratus paulo minus ab Angelis*». «Est ergo Dei Filius, ut ipse ait in primo libro de Trinitate⁸, Deo Patri natura aequalis, habitu minor, id est in forma servi, quam accepit⁹. His auctoritatibus aperte ostenditur Filius secundum formam servi minor Patre et se ipso et Spiritu sancto.

Aliorū lo-
gutūr Hila-
riū.

Hilarius autem dicere videtur, quod Pater sit maior Filio, nee tamen Filius sit¹⁰ minor Patre. Pater enim dicitur maior propter auctoritatem, quia in eo est auctoritas generationis, secundum quam dicit¹¹: *Pater maior me est;* et Apostolus: *Donavit ei nomen, quod est super omne nomen.* Cum ergo ait: *Pater maior me est, hoc est ac si diceret, donavit mihi nomen.* «Si igitur, inquit Hilarius in nono libro de Trinitate¹², donans auctoritatem Pater maior est, nunquid per doni confessionem minor Filius est? Major itaque donans est, sed minor iam non est, cui unum esse donatur; ait enim: *Ego et Pater unum sumus.* Si non hoc donatur Iesu, ut confitendum sit in gloria Dei Patris, minor Patre est. Si autem in ea gloria donatur ei esse, qua Pater est, habes et in donantis auctoritatem, quia maior est, et in donati¹³ confessione, quia unum sunt. Major itaque Pater Filio est et plane maior, cui tantum donat esse, quantum est ipse; cui innascibilitatis esse imaginem sacramento nativitatis impertit, quem ex se in forma sua generat¹⁴. Audisti lector, quid super hoc dicat Hilarius, cuius verba, ubicumque occurrerint, diligenter nota pieque intellige.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XVI.

De missione Spiritus sancti specialiter, et quidem de visibili.

Nunc de Spiritu sancto videndum est, praeter illam ineffabilem etc.

DIVISIO TEXTUS.

Haec est secunda pars illius partis, in qua agit de missione quantum ad modum. In hac parte agit de missione Spiritus sancti *specialiter*¹. Et

quoniam missio Spiritus sancti duobus modis est, scilicet visibilis et invisibilis, sicut missio Fili: ideo haec pars habet duas partes. In *prima* agit Magi-

¹ Cap. 7. n. 44, sed multis a Magistro omissis. — Paulo ante cod. D *Quod autem pro Et quod*; cod. C *Quod*.

² Ioan. 14, 28. — Edd. legunt *uit* pro *dicit* contra codd. et originales.

³ Phil. 2, 7.

⁴ Cap. 1. n. 2.

⁵ Epist. 170. (olim 66) n. 9. — Omnes codd. et edd. male citant sic: *in libro contra Maximimum (vel Maximatum);* Vat. *in libr. Epist. ad Maximum.* Maximus fuit medicus ab haeresi Ariana conversus. — In fine huius loci textus S. Scripturæ est Hebr. 9, 9: *qui modico quam Angelii minoratus est.*

⁶ Cap. 7. n. 44. — Ille Vat. cum ceteris edd. addit. in ante *natura* contra originales, nostros codd. et etiam contextum,

cum sibi correspontant verba *natura* et *habitu*. Deinde sollemmodo Vat. et cod. C omittunt *id est*.

⁷ Vat. cum plurimis edd., sed contra codd. et edd. 4, 8 omittunt *sit*.

⁸ Ioan. 44, 28; et mox Phil. 2, 7. — Ed. 8 verbo *dicit* praemittit *ipse Filius*, quod ceterae subaudunt.

⁹ Num. 54. — Textus Scripturæ est Ioan. 40, 30.

¹⁰ Contra originales, omnes codd. et edd. 6, 8, 9 Vat. cum aliis edd. male legit *donatis*. Paulo post ead. Vat. et ed. 4 perperam addunt et ante *Filio*.

NOTAR AD COMMENTARIUM.

¹¹ Vat. contra auctoritatem omnium codd. et ed. 4 primam propositionem ita exhibet: *Supro egit Magister de temporali*

ster de missione Spiritus sancti visibili. In *secunda* agit de missione¹ invisibili, et hoc infra distinctione decima septima: *Iam nunc accedamus ad assignandum missionem Spiritus sancti.*

Prima iterum pars habet duas. In prima Magister explicat Spiritus sancti visibilem missionem. In secunda ad maiorem explanationem movet et determinat dubitationem quandam, ibi: *Sed prius quaerendum est, cum Filius dicatur minor Patre etc.*

Prima iterum² pars habet duas. In *prima* Magister assignat duplē modū missionis Spiritus sancti secundū duplē modū missionis Filii. *Secundo* vero prosequitur de altera, scilicet missione visibili, ibi: *Et primo agamus de illo modo missionis, qui sit visibiliter etc.*, ubi dicit, quod missio visibili est apparitio facta in exteriori signo, per quod monstratur missio interior.

Sed prius quaerendum est, cum Filius dicatur minor Patre etc. Haec est secunda pars distin-

ctionis³, in qua Magister movet dubitationem, et habet haec dubitatio ortum ex comparatione missionis Filii et Spiritus sancti. Cum enim Spiritus sanctus mittatur visibiliter, sicut et Filius, quaestio est, quare non dicitur minor Patre, ut Filius. Haec autem pars, in qua hanc quaestionem prosequitur⁴, habet tres partes. In *prima* opponit et determinat, quod Spiritus sanctus non debet dici ex missione minor, sicut Filius, quia Spiritus sanctus non est unitus. *Secundo*⁵, occasione huīs adiungit quoddam verum huic annexum, scilicet quod Filius ratione missionis dicitur minor se ipso, ibi: *Notandum autem, quod Filius, secundum quod homo factus est.* *Tertio* docet sane intelligere quoddam verbum dubium, quod est praesenti considerationi coniunctum, quod dicit Hilarius, scilicet quod Pater secundum divinitatem est maior Filio, et⁶ Filius secundum divinitatem non est minor, ibi: *Hilarius autem dicere videtur, quod Pater sit etc.*

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad evidentiam huius partis quaeruntur tria de missione visibili:

Primo quaeritur⁷, quid sit.

Secundo, ad quid sit utilis.

Tertio quaeritur, quibus modis facta sit.

ARTICULUS UNICUS.

De missione visibili Spiritus sancti.

QUAESTIO I.

Quid sit missio visibilis.

Circa primum proceditur sic.

Ostenditur primo, quod visibilis missio non est aliud quam apparitio exterior.

1. Augustinus⁸ dicit, quod «tunc Spiritus sanctus vel Filius mittitur, cum ex tempore cuiusquam mente percipitur»: ergo tunc visibiliter mittitur, cum visibiliter percipitur; sed visibiliter percipitur, cum apparet in creatura visibili: ergo visibilis missio non est aliud quam apparitio.

2. Item, hoc ipsum videtur per *simile*, quia *mitti invisibiliter* non est aliud quam per effectum invisibilem visibiliter manifestari: ergo *mitti visi-*

biliter non est aliud quam per creaturam visibilem⁹ manifestari: hoc autem non est aliud quam visibiliter apparere: ergo etc.

3. Item, hoc iterum videtur *exemplo*, quia Spiritus sanctus in columbae specie dicitur missus ad Filium, sicut dicit Augustinus, et habetur in litera¹⁰; sed tunc non fuit facta aliqua donatio Filio, quia plenus fuit semper Spiritu sancto: sed solum exterior apparitio: ergo etc.

SED CONTRA: 1. Quod missionis visibilis non sit tota ratio ipsa apparitio visibilis, videtur, quia¹¹ Pater in subiecta creature apparet, et tamen non di-

¹ Ad oppositam. *processione Spiritus sancti, qua procedit vel mittitur a se ipso, hic agit de eodem quantum ad modum. Et quoniam etc. sed falso, ut patet ex divisione textus d. 45. p. I. et II.*

² In Vat. contra mss. deest *missione*.

³ Ex mss. et ed. 4 supplevimus *iterum*.

⁴ Vat., omissis verbis Magistri, ita propositionem incipit: *Similiter secunda pars, in qua, et paulo infra ponit quae habet loco et habet haec dubitatio, obnubentibus mss. et ed. 4.*

⁵ In Vat. desum verba *Haec autem pars, in qua hanc questionem prosequitur*, quae tamen extant in mss. et ed. 1.

⁶ Codd. cum ed. 1 *Et pro Secundo*, sed minus distincte.

⁷ Fide antiquorum mss. et ed. 1 addeimus *et.*

⁸ Ex vetustioribus mss. et ed. 1 restituimus *quaeritur*. Paulo posse in principio quaestionalis restituimus ex codd. et ed. 1 verba: *Circa primum proceditur sic*, quae desunt in Vat.

⁹ Libr. IV. de Trin. c. 20. n. 28. Vide in lit. Magistri, d.

XV. c. 7-9.

¹⁰ Vat. cum codd. cc, alii tamen codd. et ed. 1 obnubentibus, *visibiliter loco visibilem*; melius legeretur *visibilem visibiliter*. Cod. T effectum pro creaturam.

¹¹ Hic, c. 1.

¹² Sequimur mss. et quinque primas edd. ponendo *quia* loco *sic*. Paulo infra post *ergo* multi codd. cum codd. 1., 2., 3 falsio *prius pro plus*.

citur visibiliter missus: ergo plus est missio quam apparitio. *Maior patet*, quia Augustinus dicit secundo de Trinitate¹: «Temerarium est dicere, Deum Patrem Prophetis et Patribus per alias visibiles formas nunquam apparuisse».

2. Item, Filius et Spiritus sanctus in veteri Testamento multoties apparuerunt visibiliter, et tamen tempore illo neuter dicitur visibiliter missus, sicut dicit Augustinus tertio de Trinitate², ubi hanc quaestionem movet: ergo etc.

3. Item, omne quod visibiliter apparet, est corporeale, cum sensu percipiat; sed Deus, cum sit simplex, est omnino incorporalis: si ergo ad Deum non spectat visibiliter apparet, ergo si visibiliter mittitur, missio visibilis non est apparitio. *Sic dieas*, quod non apparet in se, sed in effectu; *contra*: sic apparet in omni creatura et semper et ubique: ergo secundum hoc visibiliter mittitur in omni creatura semper et ubique, quod stultum est dicere.

4. Item, ubi est missio, ibi est manifestatio personae, ut dicit Augustinus³; sed per solam apparitionem nunquam est manifestatio, nisi adit revelatione: ergo de ratione missionis visibilis non tantum est apparitio, sed etiam revelatio: ergo apparitio non est tota ratio.

CONCLUSIO.

Missio visibilis est apparitio, in qua manifestatur divinae personae emanatio et inhabitatio.

RESPONDEO: Dicendum, quod missio visibilis praesupponit missionem tanquam superius, et superaddit differentiam, quae est visibile. Missio autem communiter dicta, ut dictum fuit supra in praecedenti distinctione⁴, praesupponit circa missum emanationem et superaddit manifestationem. Et quoniam manifestatio emanationis, secundum quam attenditur missio, non fit nisi super eum, quem Spiritus sanctus inhabitat per effectum gratiae inhabitantis, hinc est, quod missio de ratione generali dicit manifestationem emanationis et inhabitacionis.

Haec autem differentia visibilis, superadveniens missione, contrahit ipsam quantum ad principale significatum, quod est manifestatio: ideo dicit ma-

nifestationem cum apparitione, sive apparitionem manifestantem personae emanantis inhabitacionem⁵ vel personae inhabitantis emanationem.

Unde concedo, quod visibilis missio est *apparitio*; sed haec non est tota ratio, sed apparitio, in qua manifestatur divina persona non tantum ut *operans*, sed etiam ut *inhabitans*, nec tantum ut *inhabitans*, sed etiam ut *emanans*, quasi⁶ ab alio veniens.

Per primum excludit apparitionem Dei in qualibet creatura, per secundum apparitionem in veteri Testamento, per tertium apparitionem Patris,

quia Pater non apparet ut emanans sive ab alio veniens. Filius vero vel Spiritus sanctus in veteri Testamento non apparet ut *inhabitans*, sed ut *se inhabitarum praemonstrans*; unde Angelus apparet in illis creaturis in persona Dei. Et hoc probat Augustinus in libro tertio de Trinitate⁷ dicens: «Constat firmata auctoritas et probabilitate rationis,

cum antiquis Patribus dictrum Deus apparuisse, voces illas ab Angelis esse factas».

Et adducit auctoritates Apostoli ad Galatas tertio⁸: *Lex ordinata per Angelos*; et ad Hebreos secundo⁹: *Si enim qui per Angelos dicitur est sermo* etc. Nec tamen dico, quod ista sit ratio, quare non est missus, quia apparitio fiebat ministerio angelico; quia sicut dicit Augustinus quarto de Trinitate¹⁰, probabile est, quod illa columba, in qua apparuit Spiritus sanctus, secundum ministerium Angelii moveretur. Unde idem in quarto libro de Trinitate¹¹ in fine dicit: «Super hoc aliquid inventre difficile est, et temere affirmare non expedit. Quoniam tamen ista sine rationali vel intellectuali creatura potuerint fieri, non video».

1. 2. Et ita patet, quod non quaelibet apparitio missio, patet etiam responsio ad duas rationes primas.

3. Ad illud quod obiicitur tertio, quod non sit apparitio, quia Deus est invisibilis; dicendum, quod apparet est dupliciter: *vel in se*, et sic convenient corporali; *vel in alio*, et hoc dupliciter: *vel sicut causa in effectu*, *vel sicut signatum in signo*; et hoc tertio modo missio est apparitio; et secundum hunc modum non convenient omni creaturae.

4. Ad illud quod ultimo obiicitur, quod apparitio non est manifestatio; dicendum, quod cum dicitur: missio¹² est manifestatio, non intelligitur

Declaratio
missionis
liberalis.

Conclusionis 1.
Conclusionis 2.

Conclusionis 2.

Tres species
apparitionis a
missione.

De appa-
ritione An-
geli in V.T.

Determi-
nationis An-
geli in V.T.

Determi-
nationis An-
geli in V.T.

¹ Cap. 17. n. 32, in quibus verbis Vat. contra antiquiores codd. et ed. 4 nec non ed. operum Augustini omitti *Deusa*.

² Per totum et IV. c. 49. et 20. n. 25-30.

³ Libr. IV. de Trin. c. 20. n. 28: Cum in carne manifestatus est Filius Dei, in hunc mundum missus est.

⁴ Parte I. q. 4. — Paulo ante fide plurim mss. ut HINZ aa bb ff et ed. 1 supplevimus *dicta*, quod forte propter immediate sequentia verba *ut dictum ex aliis codd. addidit*, sed minus bene. Mox post *manifestationem* in cod. K additur *tanquam principale significatum suum*, quod concordat cum sub-nexis.

⁵ Cod. K *manifestantem emanationem et inhabitacionem*; aliqui codd. ut ASTV etc. post *manifestantem* incongrue omittunt *personae*.

⁶ Ed. 4 *id est*, quasi.

⁷ Cap. 44. n. 27: Constititque et probabilitate rationis, quantum homo vel potius quantum ego potui, et firmitate auctoritatis, quantum de Scripturis sanctis divina eloqua patuerunt, quod antiquis Patribus nostris ante incarnationem Salvatoris, cum Deus appareat dictabatur, voces illae ac species corporales per Angelos factae sunt.

⁸ Vers. 19.

⁹ Cap. 21. n. 31, in quo textu Vat. *tamen ista sive rationali sive intellectuali*, sed falso et contra plurimos codd. nec non ed. operum Augustini.

¹⁰ Vat. cum pluribus mss. hic addit *non*, quod tamen vide alliorum mss. ut B1K M QTZ etc. et ed. 4, nec non exigente contextu, expunximus. Cod. F habet *missio ibi est, ubi est manifestatio*.

¹¹ Cap. 21. n. 31.

¹² Vat. cum pluribus mss. hic addit *non*, quod tamen vide

actus, sed *habitu*, quia aliquid fit vel ostenditur, in quo potest personae emanatio manifestari, et hoc quidem de se importat apparitio.

1. Ad illud autem¹ quod obicitur in contrarium, quod praecise sit apparitio; dicendum, quod non accipit totam rationem missionis, quia *mitti* non est tantum mente percipi, sed mente percipi ut ab alio emanans et in aliquo inhabitans.

2. Similiter ad illud: mitti invisibiliter est manifestari per effectum invisibilem; dicendum, quod manifestari non dicit totam rationem.

Solutio op-
erisformis,

3. Ad illud quod obicitur, quod in missione Spiritus sancti in specie columbae non fuit nisi apparitio; dicendum, quod quamvis non fuerit ibi donatio Spiritus sancti, fuit tamen manifestatio prius dati et tunc inhabitantis in Christo et quiescentis et ab alio procedentis, et ita tota et perfecta ratio missionis; sed ex hoc non sequitur, quod qualisunque apparitio sit missio visibilis; omnis tamen visibilis missio est apparitio.

S C H O L I O N.

1. Dupliciter declaratur missio visibilis, primo cum genere proximo *missio* et differentia contrahente *visibilis*; secundo cum genere *apparitio* et differentia contrahente: quae est emanatio personae et inhabitatio. Unde tria in missione visibili requiruntur: emanatio personae, inhabitatio eiusdem et manifestatio utriusque per *apparitionem* aliquam *visibilem*. — Eadem tria ad rationem missionis visibili requiri, docent S. Thom., Petr. a Tar. aliique. Per has differentias missio visibilis distinguitor ab aliis apparitionibus in texto enumeratis. Si dicit: « Per primum excludit apparitionem Dei in qualibet creatura », verba per *primum* referuntur ad verba: « in qua manifestatur divina persona »; operatio enim Dei in qualibet creature est communis tribus personis, unde nullus personae est manifestativa. *Per secundum* referuntur ad « manifestatur ut *inhabitans* »; *per tertium* ad « manifestatur ut *emanans* ».

II. Notandum quod ordinem solutionum ad opp., quod primo responderetur ad argumenta in fundam.; deinde ad ea quae primo loco sunt posita, cum ultraque accurate determinacione

indigent. — Iuvat hic generativum dicere, quod argumenta in *fundamentis* a S. Bonav. aliisque posita non semper ab auctore approbantur ut vera omni ex parte. Genuina auctoris doctrina repetenda est tum ex responsione ad ipsam quæstiōnem, tum ex solutione obiectorum.

III. In substantia responsionis omnes convenient. Bonav., Breviolq. p. i. c. 5, et Comment. in Ioan. c. 4. v. 34. (Suppl. Bonelli t. 1.); quod ministerio Angelorum circa apparitiones II. Sent. d. 10. a. 3. q. 2. ad. 5. — Alex. Hal., S. p. I. q. 74. m. 4, et quod ministerio Angelorum m. 4. — Scot., de hac et seq. hic et in Beport. q. unic. — S. Thom., hic q. 4. a. 1, et quod ministerio Angelorum a. 4; S. I. q. 43. a. 7. ad 5. — B. Albert., hic a. 1. et seq.; pro hac et seq. q. S. p. I. tr. 7. q. 32. m. 2. a. 2. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 1. 3. 3. — Richard. a. Med., hic q. 1. 3. 4. — Egid. R., hic 1. princ. q. 1. et 2. — Durand., de hac et seq. hic q. 1. — Dionys. Carth., hic q. 1, et quod Angelos q. 3. — Biel, de hac et seqq. hic q. unic.

QUAESTIO II.

* *Ad quid sit utilis missio visibilis Spiritus sancti.*

Secundo quaeritur, ad quid sit utilis missio visibilis, et constat quod ad *efficiendum* nihil confert, quia exterior apparitio nihil interius operatur. Quod etiam non sit utilis ad *innovescendum*, ostenditur sic.

1. Aut est ad manifestandam personae aliquius *emanationem*, aut *inhabitationem*. Non *inhabitationem*, quia *nemo scit*, utrum odio amare dignus sit², et ita nemo, utrum Deus in eo habitet, cognoscit. Et iterum, quae utilitas est? Esto quod sciat, Deum advenisse, tamen cum ignoret permansurum, nulla videtur³. Si ad manifestandam aliquius personae *emanationem*: ergo cum illa notitia omni tempore sit necessaria, scilicet tempore Legis scriptae et nunc, videtur, quod et tunc et nunc deberet⁴

¹ Ex multis codd. ut AFGK TVWXY etc. et ed. 1 supplevimus *audem*, quod hic ut principio responsionis ad aliam partem argumentorum minus bene omitterit. Post *accipit* supple: *Augustinus*.

² Ecclesiastes, 9, 1, ubi Vulgata: Et tamen nescit homo, utrum amore, an odio dignus sit. — Vat. cum aliquibus tandem mss. hic et infra in response vel loco *an*.

³ Supple cum cod. X: *utilitas*, vel cum ed. 1 esse *uti-*

esse missio visibilis. Quaeritur ergo, quare solum *Quaestio incidentia* tempore Ecclesiae primitiae?

2. Item, quantumcumque appareat in creatura, non innescat, nisi revelatio adsit; sed cum adest⁵ revelatio, ventum est ad cognitionem veriorem et certiorum, quam quae est a sensu: si igitur habens cognitionem certainam non indiget occupari circa cognitionem imperfectam, ergo videtur, quod exterior apparitio omnino superfluat.

3. Item, probatur etiam, quod impedit, sic: affectus, circa bona visibilia occupatus, minus surgit ad bona invisibilia, ergo similiter intellectus: ergo si debet ad perceptionem invisibilium elevari, non debet ei fieri ostensio visibilium; quod si fiat, videtur potius impeditri quam iuvari.

llitas; cod. H vero addit *ergo frustra*. Immediate post Vat. Non loco *Si*, deinde *quia pro ergo*, sed emendatur ope mss. (quorum aliqui falso) *Sed loco Si*, quod saepè saepius etiam alibi contingit et edd. 1, 2.

⁴ Nonnulli codd. ut aa bb *debeat*.

⁵ Vat. præter fidem mss. et ed. 1 minus bene *adsit*, quae et post revelatio adiungit *interior*. Mox cod. K *superiore* et cod. W *interiori* loco *veriorem*.

^{Quaest. inci-} 4. Item, si missio est ad innotescendum, cum triplex sit in nobis vis cognitiva, scilicet sensus exterior¹, imaginatio et intellectus, et secundum hanc triplicem vim triplex assignetur visio prophetalis, ratione videtur, quod triplex missio deberet distingui.

Præterea, cum missio sit ad manifestationem inhabitationis, et Filius inhabitet sicut Spiritus sanctus, quare non est missio visibilis ad manifestandum illam?

Sed contra: 1. Quod sit utilis ad innotescendum, videtur, quia cognitio nostra incipit a sensu²: ergo si debemus elevari ad perceptionem intelligibilium, congruum et perutile est, quod aliquo modo prævia sit excitatio in sensu per signum. Et hoc est, quod dicit Gregorius³: «Dum visibiliter Deum cognoscimus, per hunc in invisibilium etc.»

2. Item, sicut miracula ostendunt divinam potentiam, ita signa divinam praesentiam; sed utile fuit et pernecessarium, fidem nostram manuduci per miracula ad cognitionem divinae potentiae: ergo pari ratione per aliqua signa visibilia ad cognitionem divinae praesentiae.

3. Item, missio est ad redimendum hominem perditum; sed homo est peritus secundum naturam visibilis et invisibilis: ergo missio secundum utramque est ei⁴ utilis.

4. Item, familiarius offert suam praesentiam qui se offert secundum sensum et intellectum, quam qui secundum alterum tantum; sed hoc maxime expediebat homini averso, ut converteretur ad Deum: ergo etc.

CONCLUSIO.

Missio visibilis Spiritus sancti utilis fuit, ut personis manuducendis per sensum manifestaretur inhabatio secundum plenitudinis redundantiam.

RESPONDEO: Dicendum, quod missio Filii visibilis propriam et maximam habuit utilitatem, sicut patet in tertio⁵. Sed nunc de Spiritu sancto dicen-

dum, quod eius missio visibilis utilis est ad manifestandum et emanationem et inhabitationem, sed non qualemcumque inhabitationem nec in⁶ omni genere personae.

Propter hoc⁷ intelligendum, quod est inhabatio duplex, scilicet secundum sanctificationis sufficientiam, et secundum plenitudinis redundantiam. Illa quae est secundum sanctificationis sufficientiam, interior invisibiliter latet; quae vero est⁸ secundum redundantiam, exterius appetet; et ideo talis inhabatio in signo visibili et exteriori manifestari debet, sicut factum est in Apostolis.

Similiter intelligentum, quod duplex est genus duplex genitum, et secundum credentiam. Quidam enim volunt signa, ut puta sensibles; quidam intelligentiam querunt, ut puta iam proiecti⁹. Quaerentes signa per haec manuducuntur¹⁰ ad intelligentiam; et propter tales utilis est missio visibilis. Utilis ergo est missio visibilis¹¹ ad manifestandam inhabitationem plenitudinis redundantis, et hoc personis manuducendis per sensum.

1. Ex hoc patet primum, quare scilicet non fuit missio visibilis tempore Legis scriptae; quia non erat missio in plenitudine, quod ausus est¹² temporis¹³. Patet etiam, quare modo non datur sive mittitur visibiliter; quia iam manuducti sumus ad fidem, unde sicut cessaverunt miracula, ita exteriora signa.

Quod dicitr, quod nemo scit, utrum odio, an amore dignus sit; verum est¹⁴, nisi Deus dignetur ostendere; et tunc ostendebat, et hoc perutile erat ad fidem roborandam et devotionem excitandam.

2. Ad illud quod obiicitur, quod necessaria est aliqua revelatio; dicendum, quod verum est, nec tam superfluit apparito, quia excitat intellectum ad inquisitionem et sic excitando preparat ad revelationem et post revelationem excitat¹⁴ ad dilectionem. Revelatio enim, etsi sit interior cognitioni, tamen adhuc est viatoris, et ideo non evacuat cognitionem apparitionis.

3. Ad illud quod obiicitur, quod visibilia impediunt affectum; dicendum, quod visibilia possunt

¹ Vat. addit. et, quod deess in mss. et ed. I. — De triplice visione prophetali vide August., XII, de Gen. ad lit. c. 6. n. 45. seqq.

² Vide Aristot., III. de Anima text. 39. (c. 8.) et de Sensu et sensibilibus, c. 6. — Mox post elevari cod. K per sensum ad cognitionem intelligibilem; et paulo infra ed. I flat loco sit.

³ Libr. Sacrament., ubi horum verborum ultima pars ita exhibetur: *per hunc invisibilium amove rapiamur.*

⁴ Ex antiquioribus mss. et ed. I supplevimus ei.

⁵ Libr. III. Sent. d. 4. a. 2.

⁶ Plures codd. ut AT etc. cum ed. I omitunt in. Mox cod. K post personas addit. sive hominum.

⁷ MSS. et ed. I postulabunt, substituimus Propter hoc loco Propterea.

⁸ Codd. vetustiores cum ed. I exhibent verbum est, quod in Vat. et cod. cc deest.

⁹ Alludit ad illud Matth. 12, 39: Generatio... signum quaerit; et ad illud Daniel. 8, 15: Et quaeretur intelligentiam; — Paulus ante Vat. praeter fidem mss. et ed. I sensuale pro-

sensibiles, et deinde contra antiquiores codd. et ed. I querentes loco quaerunt.

¹⁰ Vat. perperam et absque auctoritate mss. et ed. I ut per haec manuducantur, ac paulo post omittit particulam et. plurimi codd. cum ed. I per hoc loco per haec, sed minus bene; deinde aliqui codd. ut IPQZ intelligentiam pro intelligibili.

¹¹ Vat. cum aliquibus codd., omitting verba *Utilis ergo est missio visibilis* et coniungendo ea quae sequuntur cum praecedentia propositione, sententiam Doctoris distorquit. Lectio in textum recepta exhibetur a multis mss. ut AFGHJKNTV WY ee ff, quorum tamen plures, forsitan decepti ex immediate praecedentia verbo *visibilis*, cum ed. I minus congrue omittunt *Utilis*.

¹² Galat. 4, 5. — De seq. prop. efr. Greg., II. Homil. 29. n. 4. in Evang.

¹³ In cod. O additur: *de scientia certitudinis vel potius intelligitur de scientia status finalis.*

¹⁴ Cod. T cum ed. I exercitat. Mox nonnulli codd. ut W XYZ perperam delectationem pro dilectionem; cod. cc autem

Dicitur. dupliciter considerari: vel ut res absolutae, vel ut signa et nutus ducentia in aliud¹. Primo modo si amenerunt et considerentur, retardant intellectum et affectum; secundo modo invant; et sic est in apparitione visibili, quia ibi consideratur creatura ut signum faciens aliud in intellectum venire².

4. Ad illud quod obicitur: quare non est triplex genus missionis secundum triplex genus cognitionis? dicendum, quod etsi cognitio sit de ratione missionis, non tamen³ quaecumque vel cuiuslibet, sed *inhabitantis*. Et quia duplex est modus inhabitandi, ut praehabitum est⁴, ideo tantum est duplex modus mittendi, licet plures sint modi cognoscendi. — *Vel* aliter dicendum, quod Deus in via non cognoscitur nisi aut in *effectu*, aut in *signo*. Si in *effectu*, cum effectus ille sit gratia gratum faciens, quae in sola cadit mente, sic est missio invisibilis; si in *signo*, cum signum sit quod offert se sensui⁵, sic est visibilis. Quia vero imaginaria est earum rerum, quarum ima-

gines in interiori sensu exprimuntur, Deus autem non est talis, ideo de eo non est ponere huiusmodi cognitionem.

Ad illud quod ultimo quaeritur, quare non fuit missio visibilis ad manifestandam inhabitacionem Filii; dicendum, quod *Filiū inhabitare* est dupliciter: aut per gratiam unionis, aut per gratiam sanctificationis. Primo modo non fuit necessaria manifestatio visibilis missio, quia plenissime erat in homine sibi unito, in quo operabatur opera visibilia, in quibus manifestabatur; et ideo non oportebat, alia signa visibilia adhiberi. Secundo vero modo non habuit missionem manifestatam inhabitacionem talium, quia sanctificatio appropriatur Spiritui sancto; unde sufficiebat, esse missionem visibilem ad manifestandam ipsius inhabitacionem, cui sanctificatio appropriatur⁶, cum inhabitatio Filii et Spiritus sancti sint indivisiae. Manifestato, quod in homine inhabitet Spiritus sanctus, sufficierent ostenditur, quod et Filius.

Solitus
quesit. 2.
incid.

Duplex
inhabitatio.

Alia solutio.

1. Questio resolvitur iuxta duplitem distinctionem, scilicet circa modum inhabitationis et circa genera credentium. Quae hic a S. Bonav. dicuntur de inhabitatione secundum plenitudinem redundantiam diffusus explicantur a magistro eius Alex. Hal., qui (loc. infra cit.) ita dicit: « Non est (missio visibilis) ad demonstrationem euclisumque inhabitationis, sed illius inhabitationis, quae est per plenitudinem *gratiae* in *alios redundantis*, qualis fuit in *Christo* et aliquo modo in *Apostolis* ». Deinde docet, quomodo in *Christo* fuit influentia plenitudinis dupliciter, scil. per modum cause et per modum doctrinae: per modum cause efficientis quodam divinam naturam, per modum cause meritoriae quantum ad humanam; et quomodo his duobus modis est influentia *gratiae* redundantis in *Sacramentis*, sicut est plenitudo *veritatis* redundantis in *prædicacione Christi*. Tum pergat: « Adveniente ergo plenitudine temporis, revelanda erat plenitudo inhabitationis, quoniam illa plenitudo redundare coepit, et hoc sensibilibus et nondum adiuc in fide proevertit. Hoc autem fuit, quando Christus baptizatus fuit et praedicare coepit: plenitudo scil. *gratiae* ipsius per modum influentiae, quia data est tunc vis regenerativa aquae baptismi; et plenitudo *veritatis* eius per modum doctrinae, quia tunc praedicare coepit et veritatem fidei influere. Et ideo, quia plenitudo eius coepit influere in alios, debuit per signa sensibilia

manifestari, ut doctrinæ eius citius crederetur ». — In *Apostolis* autem fuit plenitudo *gratiae* descendens a plenitudine Christi, et etiam quodam modo plenitudo *influentiae*, scil. per modum doctrinae et per modum ministerii. Nau de plenitudine *veritatis* Christi accepimus ex doctrina Apostolorum, de plenitudine *gratiae* per ministerium ipsorum in dispensatione Sacramentorum». Denique concludit, quod ad ostendendum inhabitationem quantum ad effectum *gratiae* redundantis per modum ministerii Spiritus sanctus visibiliter Apostolis datum sit in *flatu*, quando dictum est ei: *Accipite Spiritum sanctum, quorum remiseritis peccata etc.* (Iom. 20, 22.); deinde vero in *linguis igneis* ad ostendendum inhabitationem Spiritus sancti ad effectum plenitudinis *veritatis* redundantis in alios per modum doctrinae.

II. Ex conclusione principali deducuntur duo corollaria in textu posita. — Verba in 2. coroll. *sicut cessarunt miracula* non intelliguntur in sensu absoluto, sed quatenus miracula in principio Ecclesiæ fuerunt manuductio quasi ordinaria ad fidem. — Quoad triplicem visionem (ad 4.) cfr. II. Sent. d. 10. a. 3. q. 2.; III. Sent. d. 23. dub. 4.; Hexaem. Serm. 9.

III. Conclusio in re est communis sententia. — Alex. Hal., S. p. I. q. 74. m. 2. — S. Thom., S. I. q. 43. a. 7. — B. Albert, hic a. 10. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 2. — Richard a Med., hic q. 2. — Dionys. Cart., hic q. 1. circa fin.

ad devotionem et dilectionem. Dein ex antiquioribus mss. et ed. I substitutus *enim* loco *autem*, quod Val. cum cod. cc habet, et quo vis responsionis debilitatur.

¹ Aliud ad verba Augustini: Vae his, quia nutius tuos pro te amant etc., supra d. 3. p. 1. q. 2. ad 1. allegata; vide etiam ibidem q. 3. ad ult., ubi eadem distinctio in *res* et *signa* occurrat. — Mox post *amentum* Vat., antiquioribus mss. et ed. I oblitibus, *vel* si loco *et*.

² August., II. de Doctr. christ. c. 1. n. 1: Signum est enim res praeter speciem, quam ingredit sensibus, aliud aliquid ex se faciens in cogitationem venire.

³ Codd. cum ed. I omitunt *lumen*. Mox cod. V *cuiuscumque* pro *cuiuslibet*.

⁴ Hic, in corp. quæst.

⁵ Cfr. August., II. de Doctr. christ. c. 1. n. 1. Vide supra ad 3. — Paulo infra unus alterque codex ut ab *exteriori* pro *interiori*.

⁶ Cod. O, addendo hic *praeterea*, verba sequentia tanquam novum argumentum exhibet; sed, ut videtur, minus bene. In fine responsionis plurimi codd. cum ed. I post *quod* omitunt *et*.

QUAESTIO III.

Quibus modis facta sit missio visibilis.

Tertio quaeritur, quibus modis fit¹ missio visibilis. Et accipuntur diversi modi ex Scripturis. Filius enim visibiliter apparuit in creatura rationali, ut in homine; Spiritus vero sanctus in irrationali, ut puta in columba, igne et flatu. Quaeritur ergo de diversitate horum modorum apparet; et videtur, quod non fuerint modi² convenientes, hoc modo.

1. Spiritus sanctus est aequae nobilis persona, ut Filius: ergo in aequae nobili creatura debet manifestari, ut Filius.

2. Item, si Filius propter assumptionem huminitatis sive apparitionem *in forma servi* est minor Patre, immo *factus minor Angelis*³: ergo multo fortius Spiritus sanctus ex apparitione in igne non tantum minor Deo, sed etiam homine; sed hoc nullo modo congruit: ergo non congruit Spiritui sancto apparet in creatura irrationali. — *Si tu dicas*, quod Filius apparet in homine assumpto et unito, Spiritus autem sanctus non est columbae unitus vel igni; *contra*: unio nihil auferi divinitati: ergo propter unionem non debet dici minor. Si ergo dicitur minor, hoc est propter apparitionem: ergo etc.

3. Item, videtur quod Spiritus sanctus fuit unitus⁴, quia Spiritus sanctus apparet in illa columba, et non in alia; et *rursus* apparet ipse ibi⁵, non alia persona: ergo alio modo erat in illa quam Pater et Filius, et aliter in illa quam in alia; sed *aliter* non potuit esse in illa quam alia persona quantum ad substantiam nec quantum ad operationem, quia eadem est substantia et operatio in Trinitate, ergo quantum ad unionem: ergo etc. — *Si tu dicas*, quod apparet sicut in signo, tunc quero: aut illud signum fuit a *natura*, aut ab *institutione*⁶. Si a *natura*, tunc pari ratione et omnis alia columba; si ab *institutione*, quaeritur: quis institut?

4. Item, Filius apparet visibiliter *uno modo* tantum et in una creatura; quaeritur, quare non similiter Spiritus sanctus? et videtur, quod ita debet esse, quia sicut in Filio nulla cadit varietas, immo omnimoda uniformitas, ita et in Spiritu sancto: ergo debuit apparet tantum in una specie, ut Filius⁷.

5. Item, Filius tantum *semel* apparet visibiliter,

quia tantum semel est incarnatus, non amplius. Quaeritur ergo, unde hoc est, quod Spiritus sanctus *plures* apparuit, ut puta non tantum *semel* in igne, sed etiam quousque dabatur Spiritus sanctus⁸? — *Si dicas*, quod illa, in quibus Spiritus sanctus apparet, statim esse desierunt post apparitionem, et ideo oportuit rursus alia fieri; *tunc* ergo videtur, quod nec illa columba fuerit vera, nec ignis, cum tam columba quam ignis habeant⁹ virtutem permanendi; et si hoc in illa apparitione non fuit, *tunc* ergo non fuerunt vera, sed falsa, et non fuerunt apparitiones, sed *praestigia* et *illusiones*, sicut sunt phantasma daemonum et aliorum magorum.

6. Ultimo quaeritur, quare tot modis apparuit Spiritus sanctus, et quare in alia specie in capite quam in membris, ut in Christo et Apostolis?

CONCLUSIO.

Apparitio Filii congruerter facta est semel in una et rationabili substantia unita; Spiritus vero sanctus congruerter apparuit pluries in pluribus et irrationalibus creaturis ut signis.

RESPONDEO: Dicendum, quod finis imponit necessitatem bis quae sunt ad finem; ideo modus apparet sumendus est iuxta finem apparitionis. Apparuit autem Filius in carne, ut esset *mediator*, Spiritus vero sanctus, ut *doctor*, Iohannis decimo sexto¹⁰: *Cum venerit, docebit vos omnem veritatem*. Ad *mediationem* autem necessaria est extermorum separatorum concursio et in unum unio, sicut patet; et ideo Filius in creatura apparet ut unus. Ad *eruditorem* autem ignorantium intervenit signum¹¹; ideo Spiritus sanctus apparet in creatura ut signatum in signo.

Quoniam ergo nihil est Deo perfecte unibile nisi beatificabile, et hoc solum est substantia rationalis; ideo Filius in sola substantia rationali apparet.

Quia vero usui *significationis* purae¹² convenit creatura irrationalis magis quam rationalis, ne forte crederetur unita, non tantum significans; ideo Spi-

Quaestio in-
cidens 3.

Alia difficultas.

Ultima in-
cidens.

Conclusio 1.

Conclusio 2.

Conclusio 3.

¹ Vat. *fiat*; *plures* codd. ut A T V X sit.

² Ex antiquioribus mss. et ed. 4 supplevimus modi.

³ Cfr. Epist. ad Philip. 2, 7, ad Hebr. 2, 7. et 9. — Paulo ante in cod. T post *servi additur factus*, in ed. 1 vero *non solum*, quae et paulo infra *Angelo* ponit pro Deo.

⁴ Ed. 1 *fuerit unitus illi columbae*.

⁵ Aliqui codd. ut B1 addunt *et*.

⁶ Haec signi divisio insinuator ab Aristotele, I. Periphem. c. 2, et ab August., II. de Doctr. christ. c. 4. 2. n. 2. 3.

⁷ Vat., antiquis mss. et ed. 4 refragantibus, omittit *ut Filius*. Paulo ante cod. W si est in Filio nulla varietas loco sicut in Filio nulla cadit varietas.

⁸ Scil. signis visibilibus, quod primis Ecclesiae temporibus frequenter fiebat; vide Act. 8, 17 et 10, 44. — Vat. absque auctoritate mss. et ed. 1 in specie columba loco quousque dabatur Spiritus sanctus.

⁹ Vat. cum pluribus codd. habeat.

¹⁰ Vers. 13, ubi Vulgata: Cum autem venerit ille Spiritus veritatis, docebit etc.

¹¹ Plura de hoc, sicut et de modo, quo eruditio per signum fit, vide apud August., libr. de Magistro. — Plures codd. ut A T W Y Z bb cc *signatio* (*significatio*).

¹² Cod. T *potius* loco *pure* moxque omittit *magis*.

Conclusio 1. ritus sanctus apparuit in creatura *irrationali*, quae aliquo modo haberet rationem significandi et exprimendi, sicut fatus significat spirationem, ignis vero dilectionem.

Rursus, quoniam ad perfectam *mediationem* requiritur, quod mediator sit unus, et quod unio sit inseparabilis; ideo¹ Fili apparet *singularis* fuit et *indivisibilis*. Sed contra, quia non potest Spiritus sanctus perfecte significari in uno signo, ideo oportuit significari² per plura: et ideo Filius uno modo apparuit. sed Spiritus sanctus pluribus. His visis, facile est responder ad obiecta.

1. Nam ad illud quod primo obicitur, quod aene nobilis est persona Spiritus sancti; dicendum, quod nihil facit ibi nobilitas apparentis, sed finis apparitionis; quia ille ut *mediator*, iste ut *eruditior* sive doctor, ideo Filius ut in homine assumto, Spiritus sanctus ut in creatura et signo³.

2. Ad illud quod obicitur, quod Spiritus sanctus debet dici minor, sicut et Filius; dicendum, quod minoritas illa non dicitur de Filio ratione divinitatis, sed ratione unionis et communicationis⁴ idiomatum; quia Filius factus est homo passibilis, sed Spiritus sanctus non est factus columba.

3. Ad illud quod obicitur, quod est unitus columbae; dicendum, quod est unio secundum *veritatem*, et est unio secundum *intentionem*⁵. Primo modo uniuert illa quae uniuertitur in natura vel persona; secundo modo uniuert significatum et signum; et hoc modo unita est persona Spiritus sancti illis formis, in quibus apparuit.

Si autem queratur, unde veniebat talis unio; dicendum, quod *dispositio* a proprietatibus creaturarum, in quibus nata erat personam Spiritus sancti declarare⁶; sicut *fatus spiritum, ignis amorem, columba donum propter fecunditatem*. Sed *completive* veniebat hoc⁷ a divina ordinatione, quae ordinavit creaturas ad hoc, non instituendo, sed simul formando et instituendo, quia ad hoc solum formabat;

et ideo tam columba quam ignis simul cum apparitione etiam incepit et desit⁸.

3. Ex hoc patet, quare⁹ Spiritus sanctus non tantum *semel* apparuit, sed *plures*, Filius autem non, quia columba et ignis statim post apparitionem esse desierunt, non autem homo. — Ex hoc patet etiam, quod etsi¹⁰ columba illa et ignis essent verum corpus, tamen nec columba fuit vera columba, quia statim desit, sed similitudo columbae; similiter nec ignis verus ignis, quia non comburebat. Nec tamen ibi erat aliqua illusio, quia non erat ibi aliqua falsitas in significando. Offerebat enim sensus ad significandum, quod vere ibi erat; et quia magis atten-debatur ratio significandi quam existendi, ideo tandem duravit, quandiu significare potuit vel officium signi implevit. Et quia eadem vi formata est columba, mota et conservata, statim ut vis illa desit movere, columba et ignis desit esse.

6. Ad illud quod ultimo quaeritur, quare tot modis apparuit Spiritus sanctus; dicendum, quod apparitus Spiritus sancti fuit ad manifestandam plenitudinem redundantiae, ut prius habitum est¹¹; et quoniam redundantia potest esse tripliciter, ideo tribus modis apparuit. Potest enim esse haec plenitudo per *redemptionem*; et ita fuit in Christo, et haec est perfecta gratia per omnem modum. Ideo in Christo apparuit in columba, quia¹² erat pretium redemptio-nis primogenitorum et erat animal integrum et perfectum. Potest etiam esse per *vita influentiam* quantum ad sensum et motum, et hoc mediabitibus Sacramen-tis; et haec plenitudo est in sacerdotibus, et ideo datus est eis Spiritus sanctus in specie fatus, Iohannis vigesimo¹³: *Insufflavit in eos dicens: Accipite Spir-itum sanctum: quorum remiseritis peccata etc.* Potest etiam tertio modo esse per *cognitionis admini-strationem* sive doctrinam; et haec plenitudo est in Apostolis et Doctoribus, et ideo Spiritus sanctus apparet eis in linguis igneis¹⁴. Ex his patet respon-sio et sufficientia modorum apparendi et obiectorum.

Solutio op-
positorum.

Solutio
quaest. 1.
incid.

¹ In cod. cc et Vat. deest *ideo*, quod tamen in aliis codd. et ed. 1 habetur.

² Suppleximus ex vetustioribus mss. et ed. 1 *significari*.

³ Codd. aa bb, post *sanctus* omisso et, ponunt *ut signo*.

⁴ Fide plurimorum codd. et ed. 1 substitutum nomen magis usitatum *communicationis* pro *communionis*.

⁵ Id est, secundum actum rationis et voluntatis, quae fit vel cum vel sine fundamento in re.

⁶ Ita multi mss. ut ADFGIKPQTVW etc. et ed. 1, dum Vat. cum aliquibus codd. modo passivo et minus apto persona *Spiritus sancti declarari*. In lectione in textum recepta *nata* referunt ad *creaturem*.

⁷ Sequitur plurimos codd. cum ed. 1, dum Vat. cum cod. cc pone *veniebat haec*. Codd. PQ *veniebat uno haec*, cod. S autem omittit *hoc*. Paulus infra Vat. cum cod. cc, ceteris tamen codd. cum ed. 1 *refragantibus*, et loco *quia*, deinde

quia pro et idco, quibus positis ordo et connexio rationum confunditur. Mox aliqui mss. ut HYZ cum ed. 1 et loco *etiam*.

⁸ Ad obiectiōnēm quartam specialis a S. Doctore non est data responsio, quia ipsa iam in corp. quæst. continetur. Vide etiam respectu ipsius infra resp. ad 6.

⁹ Praetérminus lectionem plurimum codd. ut IT aa bb ff et ed. 1 *quare* loco *quod* Codd. aa ba paulo ante post *Ex hoc adiungit etiam*.

¹⁰ Vat. cum pluribus codd. si loco *etsi*.

¹¹ Quæst. præced. et hic circa finem corp. quæst. — Mox antiquioribus mss. et ed. 1 exigentibus, substitutum *tripliciter* loco *triplex*.

¹² Supple: columba, vel pone cum codd. YZ *quæ loco quia*, — Cf. Levit. 12, 6. seqq.

¹³ Vers. 22. et 23, ubi Vulgata: *Insufflavit et dixit eis: accipite*

¹⁴ Act. 2, 3.

SCHOLION.

I. In hac una quaestione quatuor problemata solvuntur: 1. quot sint missiones de Filii et Spiritus sancti; 2. quare Filius una et Spiritui sancto plures attribuuntur; 3. quare et quo modo Filius apparuerit ut *unitus*, scilicet unione hypostatica, Spiritus sanctus autem tantum ut « signatum in signo »; 4. cur Filius, factus homo, sit se ipso minor, non vero Spiritus sanctus respectu signi (in solut. ad. 2).

II. Tres tantum enumerantur visibles missiones Spiritus sancti, quia etiam Magister hoc loco tantum tres afferat. A S. Thoma (S. I. q. 43. a. 7. ad 6.) alisque additur quarta « *in nube lucida* » (Math. 17. 5.), quae ab ipsa Ecclesia insinuator in Officiale Transfigurationis (I. Noct. respons. II) hic verbis: « In splendenti nube Spiritus sanctus visus est », lucta S. Bonav. vero (Comment. in Lucam e. 9. v. 34.) ista nothes significavit humanam Christi naturam.

III. In solut. ad 5. incidit etiam quinta quaestio, utrum illa columba fuerit res mere phantastica, an saltem res corporalis, vel etiam specifica columba realis. Seraphicus medium viam tenet, sicut etiam B. Albert., Petr. a Tar., Richard. a Med. aliique mult. In eodem sensu logui videtur ipse S. Thomas et in Comment. hic a. 3. ad 3. et in S. I. q. 43. a. 7. Attamen idem in S. III. q. 39. a. 7. veram columbam fuisse affirmat, quae assertio tantum in sensu maioris probabilitatis dicta videtur, ut ibi observat Caetanus. Hanc opinionem sequitur etiam Udalricus, « discipulus et imitator Alberti », ut dicit Dionys. Carth., qui et ipse est eiusdem sententiae.

IV. Practer iam laudatos cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 74. m. 3. 5. — B. Albert., hic a. 4. seq. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 6. — Richard. a Med., hic q. 5. — Egid. R., hic 2. princ. q. 1. et 3. princ. q. unica. — Dionys. Carth., hic q. 3.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram, et primo dubitatur de hoc quod dicit, quod *Filius in quantum missus, id est factus, minor est Patre*. Contra quod sic obiciuntur: omnis actus, secundum quem aliquem contingit fieri minorem, est indignitatis. Si ergo Filius ratione missionis est minoratus, ergo missio pertinet ad indignitatem¹. *Item*, quan- documque aliquis de aequali fit minor, mutatur; sed Filius ante missionem erat aequalis, et modo est minor: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod quaedam dicuntur de Filio Dei per *essentialiam*, quaedam per *unionem*, quae tanta fuit, ut facaret hominem Deum et Deum hominem. *Essentialiter* loquendo, nullo modo Filius Dei est minor; sed hoc dictum est per *unionem*, quia omnia quae dicuntur de homine, possunt dici de Filio Dei; et ita patet, quod nulla ex hoc est indignitas, nulla mutabilitas in eius persona; et sic solvit utrumque obiectum, quia ultra ratio procedit, intellecto² quod secundum eandem naturam fieret minor, secundum quam erat aequalis, et ita desineret esse aequalis. Nunc autem simul est minor et aequalis³.

DUB. II.

Item queritur de hoc quod dicit, quod *se ipso etiam minor est Filius*. Videtur enim male dicere, quia maior diversitas importatur per hoc quod est *maior et minor*, quam per hoc quod est *alius et aliis*, quia prima non cadit in divina natura, secunda sic. Si ergo haec est vera: Filius est minor se, ergo et haec: Filius est *alius et aliis*, et ita duae personae, quod non conceditur.

RESPONDEO: Dicendum, quod verum est, quod maiorem diversitatem dicunt *maior et minor*, quia diversitatem virtutis et naturarum; sed ad hanc⁴ diversitatem, quamvis sit maior, non sequitur diversitas in persona, quia plures naturae possunt esse in una persona. Quoniam ergo in Christo cadit diversitas naturarum et ita virtutum, non autem personarum: idea dicitur *maior et minor* ratione diversarum virtutum, non autem *alius et aliis*, cum non habeat diversas personas⁵.

DUB. III.

Item queritur de hoc quod dicit, quod *minoratus est paulo minus ab Angelis*. Videtur enim falsum, quia super illud ad Hebreos secundo⁶:

¹ Auctoritate antiquiorum miss. et ed. 1 removimus *Dei*, quod Vat. cum cod. cc perperam addit.

² Ed. 1 propter.

³ Cod. 1 *intelligendo*; cod. dd *utraque obiectio, quia utraque obiectio procedit intelligendo*.

⁴ Cfr. hic q. 3. ad 4. et 2.

⁵ Cod. Z loco hanc ponit *talem*, Vat. *naturae*, ed. 1 vero *talem naturae*; alii codd. exhibent lectionem in textum receptam.

⁶ Idem dubium solvunt B. Albert., hic a. 11. — Richard. et Petrus, hic in expos. lit.

⁷ Vers. 9, in quo textu Vat. contra Vulgatam, antiquiores codd. et ed. 1 *ab Angelis loco quam Angeli*. Glossa mox citata sic a Lyrano (Hebr. 2. 9.) exhibetur: « Natura humanae mentis, quae ad imaginem Dei sine peccato, qualiter Christus assumit, solus maior est Deus ». Vat. absque ulla auctoritate miss. et ed. 1 *super omnes pro solus Deus*. Paulo ante plurimi codd. post *falsum* omittunt *quia*.

Eum qui modico quam Angelii minoratus est, dicit Glossa: « Natura humanae mentis, qualem Christus assunxit, quae nullo peccato potuit depravari, solus Deus maior est ». Item, beata Virgo, quae est pure creatura, est super omnes Angelos exaltata: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod est loqui de Christo in comparatione ad Angelos quantum ad quatuor, scilicet quantum ad *gratiam* et quantum ad *naturam mentis* et quantum ad *naturam corporis* et quantum ad *statum possibilitatis*. Quantum ad *gratiam* est simpliciter maior; quantum ad *naturam mentis* saltem non fuit minor, quia, sicut dicit Glossa¹: « Minor Angelis fuit corpore, non mente »; quantum ad *naturam corporis* minor fuit; quantum autem ad *statum possibilis* fuit minor et modico minoratus, quia status possibilis in statum gloriae et honoris paulo post convertendus erat².

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit Hilarius, quod *Pater est maior Filio*, quia si verum est quod dicit, cum idem sit in Deo sapientia, potentia, bonitas et magnitudo: ergo si³ maior est, et est potentior et sapientior et melior. *Praeterea*, in Deo non est magnitudo molis, sed virtutis: ergo si Pater est maior, est potentior; quod stare non potest. Item, *maior* aut dicit *essentiam*, aut *notionem*. Non *essentiam*, quia essentia sunt aequales; si *notionem*, quaero: quam? *Si tu dicas*, quod paternitatem; contra: comparatio secundum maius et⁴ minus non attenditur nisi in coparticipantibus, unde non dicitur: cymus est aliorum corvo; sed Filius non est coparticipans paternitatem: ergo etc. Item quaeritur: quare⁵ non dicitur maior Spiritu sancto?

RESPONDEO: Dicendum, quod in Patre est auctoritas respectu Filii et Spiritus sancti, in Filio respectu Spiritus sancti, et ideo in Patre maior auctoritas et

Quadruplices
comparatio
Christi ad
Angelos.

Quaestio in-
videns 1.

Quaestio in-
videns 2.

major fecunditas; et quia nullum nomen ita competit ad exprimendam auctoritatem, sicut hoc nomen *magnum*: ideo dicit Hilarius, quod Pater est maior Filio. Ex hoc patent obiecta, quia *maior* non dicit *essentiam*, sicut potentia et sapientia, sed dicit *notionem*. Si quaeras: quam? dico, quod dicit notionem communiter, sed tamen in ratione principii, sicut subauctoritas in ratione emanantis⁶; et hinc est, quod Pater dicitur maior Filio, quia etsi uterque habeat notionem in ratione principii, Pater tamen in ratione principii tantum⁷, et ideo plus habet de ratione auctoritatis; Spiritus autem sanctus nullius personae est principium, et ideo non comparatur eis secundum maioritatem⁸.

DUB. V.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Maior itaque donans est, sed minor* etc. Videtur enim falsum, quia quocumque modo accipiatur *maior*, dicitur relative ad minorem: ergo si est ponere Patrem maiorem, est ponere Filium minorem. Item, Pater dicitur maior, quia habet auctoritatem supra Filium: ergo cum Filius habeat subauctoritatem respectu Patris, debet dici minor.

RESPONDEO: Dicendum, quod nihil impedit, quare Filius non dicatur minor Patre ratione subauctoritatis, sicut Pater maior⁹, nisi quia nomina indignitatis in Deo non debent ad usum trahi; vel quia sancti Doctores, quantum possunt, se elongant ab haereticorum fallacia. Ideo cum Hilarius dixisset Patrem maiorem, noluit, quod Filius diceretur minor, ne videretur illa maioritas non tantum auctoritatis, sed etiam inaequitatis. Et quamvis Hilarius diceret in Patre auctoritatem, non tamen legitur dixisse in Filio subauctoritatem; sed illud verbum a magistris est additum in consuetudinem disputantium¹⁰.

¹ Apud Lyranum loc. cit.: Minor ergo Angelis corpore, non mente. Maiores tamen Angelii et homines (homine?) dici possunt, quia maiores sunt hominis corpore. Maiores sunt et animo, sed in eo tantum quod peccati originalis merito corpus aggravatum ipsum animum; sed hoc non in Christo etc.

² Licit plurimi codd. cum Val. et ed. 1 habent *naturam*, praeferimus tamen lectionem codd. LMO, utpote quae membris divisionis a S. Doctore superioris positis respondet.

³ Cr. B. Albert., hic a. 12. — S. Thom., hic expos. text. — Petr. a Tar., hic q. 1 a. 7, et expos. text. — Richard., a Med., hic q. 6. — Egid. R., hic circa lit. — Dionys. Carth., hic q. 3. in fine.

⁴ Supple cum aliquibus mss. ut FHWY sa bb *Pater*.

⁵ Fide antiquorum mss. et ed. I substituimus et loco aut. Paulo infra ed. 1 *comparticipans Patri in paternitate pro com-*

participans paternitatem. — De hac ratione vide supra, d. 8. p. 1. dub. 4.

⁶ In cod. bb additur *uterque*.

⁷ Vide supra d. 13. dub. 4. et d. 45. p. 1. q. 1. ad 2. et 3. ac infra d. 20. a. 1. q. 2. ad 4. et d. 27. p. 1. q. 2. ad 3.

⁸ Ed. 1 addit *scilicet, non principali*.

⁹ Ita vetustiores codd. cum ed. 4, dum Val. cum recentiore cod. cc *auctoritatem* ponit, sed perperam, quia *auctoritas* est terminus medium conclusionis elicendi. Cod. dd *minoritatem*, bene et in eodem sensu cum aliis codd.

¹⁰ In cod. K additur *Filius*.

¹¹ Val. contra plurimos codd. et ed. 1 *consuetudine*. — De hoc et praecedenti dubio agunt B. Albert., hic a. 13; S. Thom., Petr. a Tar. et Richard., hic in expos. textus.

DISTINCTIO XVII.

PARS I.

CAP. I.

Quod Spiritus sanctus est caritas, qua diligimus Deum et proximum.

Iam nunc accedamus ad assignandam missionem Spiritus sancti, qua invisibiliter mittitur in corda fidelium. Nam ipse Spiritus sanctus, qui Deus est ac tertia in Trinitate persona, ut supra ostensum est¹, a Patre et Filio ac se ipso temporaliter procedit, id est, mittitur ad donatur fidelibus. Sed quae sit ista missisive donatio, vel quomodo fiat, considerandum est.

Hoc autem ut intelligibilis doceri ac plenius perspicie valeat, praemittendum est quiddam ad hoc valde necessarium. Dicitur quidem est supra et sacris auctoritatibus ostensum², quod Spiritus sanctus amor est Patri et Filii, quo se invicem amant et nos. His autem addendum est, quod ipse idem Spiritus sanctus est amor sive caritas, qua nos diligimus Deum et proximum. Quae caritas, cum ita est in nobis, ut nos faciat diligere Deum et proximum, tunc Spiritus sanctus dicitur mitti vel dari³ nobis; et qui diligit ipsam dilectionem, qua diligit proximum, in eo ipso Deum diligit, quia ipsa dilectio Deus est⁴, id est Spiritus sanctus.

Ne autem in re tanta aliquid de nostro influere videamus, sacris auctoritatibus quod dictum est corroboremus. De hoc Augustinus in octavo libro de Trinitate ait⁵: « Qui proximum diligit, consequens est, ut ipsam praecepit dilectionem diligit. Deus autem dilectio est. Consequens ergo est, ut praecepit Deum diligit. » Item in eodem⁶: « Deus dilectio est, ut ait Ioannes Apostolus. Ut quid ergo imus et currimus in sublimia caelorum et ima terrarum, quaerentes eum qui est apud nos, si nos velimus esse apud eum? » Nemo dicat: non novi, quid diligam. Diligit fratrem et diligit eandem dilectionem. Magis enim novit dilectionem, qua diligit, quam fratrem, quem diligit. Ecce iam potes notiorem Deum habere quam fratrem, plane notiorem, quia praesentiorem, quia interiorem, quia certiorem.

¹ Dist. XV. c. 1. — Immediate post cod. E et Vat. *semper ipso pro se ipso*.

² Dist. X. — Paulo ante edd. 1, 2 *quoddam pro quiddam*.

³ Codd. A C *donari*.

⁴ I. Ioan. 4, 8. 16. Vulgata: *Deus caritas est*. Magister sequitur lectionem Augustini. — Hic incipit Magister exponere suam sententiam, ut falsam communiter reprobatam, quae caritatem ut habitum creatum negat; de quo vide S. Bonaventuram, hic p. I. q. 4.

⁵ Sola Vat. *astruere*.

⁶ Cap. 7. n. 10. — Immediate ante Augustinus edd. 1, 8 addunt *aeternam*.

⁷ Ibid. n. 11; textus Scripturæ est I. Ioan. 4, 16. — Proximus locus Augustini est loc. cit. et c. 8. n. 12.

⁸ Ed. 5. *Dei*. — Deinde ed. 1 post *amplectere* legit *proximum pro Deum*.

⁹ Ed. 4, 2, 4, 5, 8, 9 falso *sanciores*, et cod. C *fatores*; ut corrigatur hic error, edd. 1, 8 cum codd. B C D E

Amplectere dilectionem Deum¹⁰ et dilectione amplectere Deum. Ipsa est dilectio, quae omnes bonos Angelos et omnes Dei servos consociat vinculo sanctitatis. Quanto igitur saiores¹¹ sumus a tumore superbae, tanto sumus dilectione pliores: et quo nisi Deo plenus est qui plenus est dilectione¹². His verbis satis ostendit Augustinus, quod dilectio ipsa, qua diligimus Deum vel proximum, Deus est. Sed adhuc apertius in eodem libro¹³ subdit dicens: « Dilectionem fraternalm quantum commendet Ioannes Apostolus, attendamus. *Qui diligit, inquit*¹⁴, *fratrem in lumine manet, et scandalum in eo non est*. Manifestum est, quod iustitiae perfectionem in fratris dilectione posuerit. Nam in quo scandalum non est utique perfectus est. Et tamen videtur, dilectionem Dei tacuisse, quod nunquam faceret, nisi quia in ipsa fraterna dilectione vult intelligi Deum. Apertissime enim in eadem Epistola¹⁵ paulo post dicit ita: *Dilectissimi, diligamus invicem, quia dilectio ex Deo est: et omnis qui diligit, ex Deo natus est et cognovit Deum. Qui non diligit non cognovit Deum, quia Deus dilectio est*. Ista contextio satis aperte declarat, eandem ipsam fraternalm dilectionem — nam fraterna dilectio est qua diligimus invicem — non solum ex Deo, sed etiam Deum esse tanta auctoritate praedicari, scilicet Ioannis. Cum ergo de¹⁶ dilectione diligimus fratrem, de Deo diligimus fratrem; nec fieri potest, ut eandem dilectionem non praecepit diligamus, qui fratrem diligimus, quoniam Deus dilectio est¹⁷. Item¹⁸: « Qui non diligit fratrem non est in dilectione; et qui non est in dilectione non est in Deo, quia Deus dilectio est¹⁹. Ecce apertissime²⁰ dicit, fraternalm dilectionem Deum esse.

CAP. II.

Quod fraterna dilectio est Deus, nec Pater vel Filius, sed tantum Spiritus sanctus.

Cum autem fraterna dilectio sit Deus, nec Pater est nec Filius, sed tantum Spiritus sanctus, qui propriè in Trinitate dilectio vel caritas dicitur. Unde Augustinus

prosequuntur sic: *sanciores sumus, quanto a tumore superbae inaniores* (cod. C *sanciores*); sed nostra lectio est secundum textum Augustini, cod. A et Vat. cum edd. 3, 6, 7.

¹⁰ Loc. cit. paulo infra. — Soli Vat. omittit *dicens*.

¹¹ I. Ioan. 2, 10. — Paulo ante post *dilectionem* edd. 3, 7, 9, omisso *fraternam*, ponunt *quam pro quantum*, et cum codd. A C D et ed. 6 *commendat* pro *commendet*.

¹² Cap. 4, 7. 8. Vulgata: *Carissimi, diligamus nos invicem: quia caritas ex Deo est. Et omnis, qui diligit, ex Deo natus est et cognoscit Deum. Qui non diligit, non novit Deum: quoniam Deus caritas est*. — Mox Vat. cum plurimis edd. at pro *dicit*; insuper post *dicit* edd. 3, 5, 6, 7, 9, variata interpretatione, male trahunt particulam *ita ad verba sequentia*. Denique ed. 1 *dilectissimi* pro *dilectissimi*.

¹³ Solummodo edd. 1, 3 *Dei*.

¹⁴ Loc. cit., sed paulo infra.

¹⁵ Vat. cum aliis edd., contradicentibus codd. et cdd. 1, 8, *aperte*; immediate post edd. 3, 7 *dixit* pro *dicit*.

in decimo quinto libro de Trinitate¹: « Si in donis Dei nihil maius est caritate, et nullum est maius donum Dei quam Spiritus sanctus, quid consequentius est, quam ut ipse sit caritas, quae dicitur et Deus et ex Deo? » Ita enim ait Iohannes²: *Dilectio ex Deo est*; et paulo post: *Deus dilectio est*. Ubi manifestat, cum se dixisse dilectionem Deum, quam dixit ex Deo. Deus ergo ex Deo est dilectio». Item in eodem³: « Iohannes volens de hac re apertius loqui: In hoc, inquit, cognoscimus, quia in ipso manemus et ipse in nobis, quia de Spiritu suo dedit nobis Spiritus itaque sanctus, de quo dedit nobis, facit nos in Deo manere et ipsum in nobis; hoc autem facit dilectio. Ipse est igitur Deus dilectio. Ipse ergo⁴ significatur, ubi legitur: *Deus dilectio est* ». Ex his apparent, quod Spiritus sanctus caritas est.

CAP. III.

Quod non est dictum per causam illud: Deus caritas est, sicut illud: Tu es patientia mea et spes mea.

Sed ne forte aliquis dicat, illud esse dictum per expressionem causae: *Deus caritas est*, eo scilicet quod caritas sit ex Deo⁵ et non sit ipse Deus, sicut dicitur: *Deus nostra patientia est et spes, non quod ipse sit ista, sed quia ista ex Deo sunt*; occurrit Augustinus ostendens, non hoc esse dictum per causam, sicut illa, in decimo quinto libro de Trinitate⁶ ita dicens: « Non dicitur sumus, caritatem non propterea esse dictam Deum, quod ipsa caritas sit omnia substantia, quae Dei digna sit nomine, sed quod donum sit Dei, sicut dictum est⁷ Deo: *Tu es patientia mea*. Non utique ideo dictum est, quod Dei substantia est nostra patientia, sed quia ab ipso nobis est. Unde alibi⁸: *Ab ipso est patientia mea*. Hunc enim sensum facile refellit Scripturarum ipsa locutio. Tale est enim: *Tu es patientia mea*, quale est: *Domine spes mea*⁹, et: *Deus meus misericordia mea*, et multa similia. Non autem dictum: *Domine caritas mea*, aut: *tu es caritas mea*, aut: *Deus caritas mea*; sed ita dictum est¹⁰: *Deus caritas est*, sicut dictum est: *Deus spiritus est*. Hoc qui non discernit intellectum a Domino, non expositionem quaerat a nobis; non enim apertius quidquam possumus dicere. Deus ergo caritas est ». Ex praedictis clarescit,

quod Spiritus sanctus caritas est, qua diligimus Deum et proximum; unde facilis est nobis ostendere, quomodo Spiritus sanctus mittatur sive detur nobis.

CAP. IV.

Quonodo Spiritus sanctus mittatur vel detur nobis.

Tunc enim mitti vel dari¹¹ dicitur, cum ita in nobis est, ut faciat nos diligere Deum et proximum, per quod manemus in Deo et Deus in nobis. Unde Augustinus hunc missione modum insinuans in decimo quinto libro de Trinitate¹² ait: « *Deus Spiritus sanctus, qui procedit ex Deo, cum datus fuerit homini, accedit eum ad diligendum Deum et proximum, et ipse dilectio est. Non enim habet homo, unde Deum diligat, nisi ex Deo* ». Ecce quonodo datur vel mittitur nobis Spiritus sanctus, secundum quod dicitur datum sive donum. Quod donum Augustinus commendat explanans apertius, quonodo detur, in eodem libro¹³: « *Dilectio, inquit, Dei diffusa est in cordibus nostris, ut ait Apostolus, per Spiritum sanctum, qui datus est nobis. Nullum est isto Dei dono excellens. Solum est, quod dividit inter filios regni et filios perditionis. Dantur et alia per Spiritum munera, sed sine caritate nihil prosunt. Nisi ergo tantum imperiatur eni quam Spiritus sanctus, ut etiam Dei et proximi faciat amatorem, a sinistra¹⁴ non transfertur ad dexteram. Nec Spiritus sanctus propriè dicitur dominum nisi propter dilectionem, quam qui non habuerit, eti loquatur omnibus linguis, et habuerit prophetiam et omnem scientiam et omnem fidem, et distribuerit omnem substantiam suam, et tradiderit corpus suum, ita ut ardeat, nihil ei prodest¹⁵. Quantum ergo bonum est, sine quo ad aeternam vitam neminem tanta bona perducunt? Ipsa vero dilectio vel caritas — nam unius rei nomen est utrumque — perducit ad regnum. Dilectio igitur, quae ex Deo est et Deus¹⁶, propriè Spiritus sanctus est, per quem diffunditur in cordibus nostris *Deus caritas*, per quam nos tota inhabitat Trinitas. Quocirca rectissime Spiritus sanctus, cum sit Deus, vocatur etiam donum Dei. Quod donum propriè quid nisi caritas intelligentia est, quae perducit ad Deum, et sine qua quolibet aliud Dei donum non perducit ad Deum? Ecce hic aperitur, quod supra dictum erat¹⁸, scilicet quod*

alii add. repatit: *Tu es patientia mea, refragantibus codd., ed. 1 et originali.*

¹ Cap. 19. n. 37. — Proximus locus Augustini est loc. cit. c. 17. n. 31; sed in libro eius a Magistro est contractum, insuper plura verba mutata sunt.

² I. Ioan. 4, 7-8. — Vat. sola legit: *Et in eodem pro paulo post*, et contra eadem infra habet *paulo post loco in eodem*.

³ Cap. 17. n. 31. — Ibidem codd. ABC post *eodem* addunt *Augustinus*. — Locus Scripturæ est loc. cit. v. 13. Vulgata: *In hoc cognoscimus, quoniam in eo manemus et ipse in nobis: quoniam de Spiritu suo dedit nobis*. Codd. ABC E et ed. 5 *cognovimus*.

⁴ Supple cum ed. 1: *Spiritus*. — Paulo ante Vat. cum nonnullis edd.: *Ipse est ergo pro igitur*. Deinde post *ex his* Vat. et edd. 4, 5, 8, 9 addunt *ergo*.

⁵ Sola Vat. omittit *et*. *Paulo post* edd. 5, 8 *eo loco ex Deo*.

⁶ Cap. 17. n. 27. *Mox* solūmmodo Vat. et ed. 6 cum cod. C omittunt *ita*. — Deinde in ipso textu Augustini post *dilecti sumus* edd. 4, 8 addicunt (*tum quidam dicunt*).

⁷ Psalm. 70, 5. — His Vat. et edd. 5, 8, 9 cum cod. E addunt *de ante Deo*. — Paulo infra post *dictum est*, Vat. cum

⁸ Psalm. 61, 6. — *Mox* solūmmodo edd. 1, 8 legunt: *statim refelit pro facile refellit*.

⁹ Psalm. 90, 9; et sequens textus est Psalm. 58, 18.

¹⁰ I. Ioan. 4, 16, et mox: Ioan. 4, 24.

¹¹ Codd. A C D E addunt *nobis*.

¹² Cap. 17. n. 31.

¹³ Loc. cit. et cap. 18. n. 32. — Locus Scripturæ est Rom. 5, 5.

¹⁴ Edi. 1, 8 ante *solum* addunt *Hoc*; ed. 2 legit: *Solum enim est*.

¹⁵ Codd. ABC bene præmittunt *ille*, sed contra originales et edd.

¹⁶ I. Cor. 13, 1, in cuius textus fine Vat. et aliae edd. contra codd. et Vulgatam legunt *non pro nihil*.

¹⁷ Vat. et aliae edd. contra codd. et edd. 1, 2, 3, 7 adiungunt *est*.

¹⁸ Hic, cap. 1. et 2.

caritas sit Spiritus sanctus et donum excellentius, et quomodo hoc donum, id est Spiritus sanctus, detur nobis, scilicet cum ita impertitur alicui, id est, ita habet

esse in aliquo, ut eum faciat Dei et proximi amatorem. Quod eum facit, tunc dari dicitur sive mitti alicui, et tunc ille dicitur proprie habere Spiritum sanctum.

PARS II.

CAP. V.

Utrum Spiritus sanctus augeatur in homine vel minus et magis habeatur vel detur, et an detur habenti et non habenti.

Hic queritur, si caritas Spiritus sanctus est, cum ipsa augeatur et minuatur in homine et magis et minus per diversa tempora habeatur, utrum concedendum sit, quod Spiritus sanctus augeatur vel minuatur in homine et magis vel minus habeatur. Si enim in homine augeatur et magis vel minus datur et habetur, mutabilis esse videtur; Deus autem omnino immutabilis est. Videtur ergo, quod vel Spiritus sanctus non sit caritas, vel caritas non augeatur vel minuatur in homine. Item, caritas et non habenti datur, ut habeat, et habenti, ut plenus habeat¹. Si ergo Spiritus sanctus caritas est, et non habenti datur, ut habeat, et habent, ut plenus habeat. Sed quomodo datur non habenti, cum ipse ut Deus sit ubique et in omnibus creaturis totus? et quomodo plenus datur vel habetur sine sui mutatione?

His ita² respondemus dicentes, quod Spiritus sanctus sive caritas plenus immutabilis est nec in se augeatur vel minuatur nec in se recipit magis vel minus, sed in homine vel potius homini augeatur et minuatur et magis vel minus datur vel habetur; sicut Deus dicunt magnificari et exaltari in nobis, qui tamen in se nec magnificatur nec exaltatur. Unde Propheta³: Accedit homo ad cor altum, et exaltabitur Deus. Super quem locum ait auctoritas⁴: «Deus non in se, sed in corde hominis grandescit». Sic ergo Spiritus sanctus homini datur et datus amplius datur, id est augeatur, et magis ac minus habetur, et tamen immutabilis existit.

Cumque ubique sit et in omni creatura totus, sunt tamen multi, qui eum non habent. Non enim omnes Spiritum sanctum habent, in quibus est; alioquin et irrationalia creature haberent Spiritum sanctum, quod fidei pietas non adiunxit.

Ut autem certius fiat quod diximus, auctoritate confirmamus⁵. Quod Spiritus sanctus magis ac minus percipitur et homini augeatur et non habenti detur, et habenti, ut plus habeatur, Augustinus ostendit super Ioannem⁶ dicens: «Sine Spiritu sancto constat Christum nos non diligere et eius mandata servare non posse, et id nos possit atque agere tanto minus, quanto illum percipimus minus, tanto vero amplius, quanto illum percipimus amplius. Ideoque non solum non habenti, verum etiam habenti non incassum promittitur: non habenti quidem, ut habeatur, habenti autem, ut amplius habeatur. Nam si ab alio minus et ab alio amplius non habetur, sanctus Eliseus sancto Eliae non dicitur⁷: *Spiritus, qui est in te, duplo sit in me*. Christo autem, qui est Dei Filius, non ad mensuram datus est *Spiritus*⁸. Neque enim sine gratia Spiritus sancti est *Mediator Dei et hominum homo Christus*⁹; quod enim est unigenitus Filius aequalis Patri, non est gratiae, sed naturae; quod autem in unitatem personae Unigeniti assumptus est homo, gratiae est, non naturae. Ceteris autem ad mensuram datur et datus additur, donec unicuique pro modo suea perfectionis propria mensura compleatur». Ecce expressum¹⁰ habes, quod Spiritus sanctus magis et minus datur vel accipitur, et homini datus augeatur, et habenti et non habenti datur, quia Spiritus sanctus est caritas, quae non habenti datur et in habente augeatur et proficit. Immo, ut verius et magis proprie loquar, homo in ea proficit et deficit aliquando; et tunc ipsi dicitur proficere vel deficere, quae tamen nec proficit nec deficit in se, quia Deus est. Unde Augustinus in homilia sua super Epistolam Iohannis¹¹ ait: «Probet se quisque, quantum in illo proficerit caritas, vel potius quantum ipse in caritate proficeret. Nam si caritas Deus est, nec proficit nec deficit. Sic ergo dicitur proficere in te caritas, quia tu in ea proficias». Ecce quomodo intelligendum est, cum dicitur Spiritus sanctus augeri in nobis, quia nos in eo scilicet proficiimus; sic et alia huiusmodi.

¹ Vat. et ed. 4 vel *magis et minus*; edd. 2, 3, 5, 7, 9 cum cod. D et *magis et minus*; ed. 8 *id est magis vel*. Secundus sumus cod. ABCE et edd. 1, 6.

² Recipiunt ad Luc. 19, 26.

³ Vat. et aliae edd. contra ed. 1 et omnes codd. *itaque*.

⁴ Psalm. 63, 7, 8. — Vat. et nonnullae edd. *Accedit*, contradicente etiam Vulgata.

⁵ Scilicet Cassiodorus supra Psalm. 63, 6. — Paulo post Vat. cum aliis edd. *magis et minus*, secundum codd. *magis ac minus*.

⁶ Vat. et edd. 4, 6 *confirmemus*; edd. 4, 8 *firmemus*. Mox solutummodo Vat. et ed. 4 post *detur* adiungunt *ut habeatur*. Denique edd. 1, 8 post *ut plus addunt vel plenus*.

⁷ Tract. 74. in Evang. Iohann. n. 2. et 3.

⁸ IV. Reg. 2, 9. Vulgata: *Obsecro, ut fiat in me duplex spiritus tuus*. Magister referit haec verba, sicut habentur apud Augustinum. Post hunc locum omnes codd. et edd. 1, 6 addunt vel in margine vel in textu sequentem notulam, quae

etiam a S. Thoma in suo Comment. (hic, exposito texus) citatur: *In libro Regum legitur sic: Eliae dixit ad Eliseum: Postula quod vis, et faciam tibi, antequam tollar a te: dixitque Eliseus: Obsecro, ut spiritus tuus fiat duplex in me. Quod ibidem sic exponitur: Eliae spiritu prophetali et operatione miraculorum excellenter pollebat. Geminam ergo gratiam, quam Eliseus in Magistro vigerem cognoscebat, sibi tribui rogauit. Unde patet, quod non esse discipulus super Magistrum postulavit.*

⁹ Iohann. 3, 34. Vulgata: *non enim ad mensuram dat Deus spiritum*.

¹⁰ T. Tim. 2, 5. — Mox Vat. et plures edd. post *unigenitus addunt Dei*, contradicentes omnibus codd., edd. 1, 8 et Augustino, qui etiam vocem *Filius* omittit.

¹¹ Vat. et plures edd. *expresse contra codd. et edd. 1, 8*.

¹² Sive Tract. 9. in Epist. Iohann. n. 2.

CAP. VI.

Quod aliqui dicunt, caritatem Dei et proximi non esse Spiritum sanctum.

Supra dictum est, quod Spiritus sanctus est caritas Patris et Filii, qua se invicem diligunt et nos, et ipse idem est caritas, quae diffunditur in cordibus nostris ad diligendum Deum et proximum. Horum alterum omnes catholici concedunt, scilicet quod Spiritus sanctus sit caritas Patris et Filii; quod autem ipse identitatem sit caritas, qua diligimus Deum et proximum, a plerisque negatur. Dicunt enim: si Spiritus sanctus caritas est Patris et Filii et nostra, eadem ergo caritas est, qua Deus diligit nos, et qua nos diligimus eum. Hoc autem Sanctorum auctoritates negare videntur. Dicit enim Augustinus in libro de Spiritu et littera¹: «Unde est dilectio, nisi unde et ipsa fides, id est a Spiritu sancto? Non enim esset in nobis, nisi diffundetur in cordibus nostris per Spiritum. Caritas autem Dei dicta est diffundi in cordibus nostris, non qua nos ipse diligimus, sed qua nos facit dilectores nos. Sicut iustitia Dei dicitur, qua nos iusti eius munere efficiuntur, et Domini salus, qua nos salvat, et fides Christi, qua nos fideles facit». His verbis videtur monstrari distinctio inter caritatem, qua Deus nos diligit, et qua nos diligimus. Et sicut iustitia nostra dicitur Dei, non quod ipse sit ea iustus, sed quia ea nos iustos facit, similiter et fides et salus; sic videtur dicta caritas Dei, quae est in nobis, non quod ipse in diligit, sed quia ea nos diligere facit. De hoc etiam idem Augustinus in libro decimo quinto de Trinitate² ait: «Cum Iohannes commemorasset Dei dilectionem, non qua nos eum, sed qua ipse dilexit nos, et misit Filium suum liberatorem pro peccatis nostris». Ecce et hic videtur manifeste dividere dilectionem, qua nos diligimus Deum, ab ea, qua ipse diligit nos. Si ergo, inquit, Spiritus sanctus dilectio est, qua Deus diligit, et qua nos diligimus, duplex dilectio est, immo duo diversi est, quod absurdum et a veritate longe est. Non est ergo dilectio, qua diligimus, sed qua Deus tantum diligit nos.

His respondentes praedictarum auctoritatibus verba determinantes hoc modo: caritas Dei dicta est diffundi in cordibus nostris, non qua ipse nos diligimus, sed qua nos diligere facit etc. His verbis non dividitur nec diversa³ ostenditur caritas, qua Deus nos diligit, ab ea, qua nos diligimus, sed potius, cum sit una et eadem caritas et dicatur ipsa Dei caritas, diversis de causis et rationibus Dei caritas appellari in

Scriptura ostenditur. Dicitur enim Dei caritas, vel quia Deus ea diligit nos, vel quia nos ea sui dilectores facit.

Cum ergo ab Apostolo dicitur *caritas Dei diffundi in cordibus nostris*, non est dicta caritas Dei, qui diligit nos, sed qua facit nos diligere, id est, non ibi appellatur caritas Dei, eo quod Deus ea nos diligit, sed eo quod nos ea sui dilectores facit. Et quod ea ratione possit dici caritas Dei, quia nos ea diligere facit, ex simili genere locutionis ostendit⁴; sicut dicitur *iustitia Dei*, qua nos iustificat, et *Domini salus*, qua nos salvat, et *fides Christi*, qua nos fideles facit.

Similiter et aliam exponimus auctoritatem, ubi item 2. auctoritas. item 2. auctoritas. dictionem Dei commemorari, non qua nos eum, sed qua ipse dilexit nos, ac si dicaret, commemorat dictionem Dei, non secundum quod ea nos diligimus Deum, sed secundum quod ipse in diligit nos.

Sed aliud est, inquit, quod magis urgat. Dicit enim supra⁵ Augustinus, quod dilectio est a Spiritu sancto, a quo et fides. Sic ergo fides non est Spiritus sanctus, a quo est, ita nec caritas. Quomodo enim caritas⁶ Spiritus sanctus est, si ab ipso est? Nam si ab ipso est et ipse est, ergo Spiritus sanctus a se ipso est. Ad quod dicimus: Spiritus sanctus quidem a se ipso non est, sed tamen a se ipso datus nobis, ut supra dictum est⁷. Dat enim se ipsum nobis Spiritus sanctus. Et ex hoc sensu dictum est, quod caritas ab ipso est in nobis, et tamen ipsa Spiritus sanctus est. Fides autem est a Spiritu sancto, et non est Spiritus sanctus, quia donum vel datum solummodo est, non Deus datus.

Alias quoque inducunt rationes ad idem ostendendum, scilicet quod caritas non sit Spiritus sanctus, quia caritas affectio mentis est et motus animi; Spiritus sanctus vero non est affectio animi vel motus mentis, quia Spiritus sanctus immutabilis est et⁸ increatus: non est ergo caritas.

Quod autem caritas sit affectio animi et motus mentis, auctoritatibus confirmant. Dicit enim Augustinus in tertio libro de Doctrina christiana⁹: «Caritatem voco motum animi ad frumentum Deo proper ipsum et se ac proximo propter Deum». Idem in libro de Moribus Ecclesiae catholicae¹⁰, tractans illud verbum Apostoli: *Nec mors nec vita poterit nos separare a caritate Dei*: «Caritas Dei, inquit, hic dicta est virtus, quae animi nostri recollissima affectio est, quae coniungit nos Deo, qua eum diligimus». Ecce his verbis exprimitur, quod caritas est affectio et motus animi, ac per hoc non videtur esse Spiritus sanctus.

Ad quod dicimus, hoc ita dictum esse, sicut dicuntur: *Deus est spes nostra, et patientia nostra, quia Respondetur. Magister.*

¹ Cap. 32. n. 56; in principio textus Magister verba mutavit. Sic enim legitur apud Augustinum: *Unde ergo ista dilectio, id est caritas, per quam fides operatur, nisi unde illam fides ipsa impetravit? Negre enim etc.* — Locus Scripturae, ad quem aliquid est, Rom. 5. 5.

² Cap. 17. n. 31. Alludit ad l. Ioan. 4, 10, ubi Magister male habet *liberatorem*. Vulgata: *propitiationem*; edd. 4, 8 cum textu Augustini *liberatorem* (Græco: θεραπέων).

³ Edd. 2, 3, 5, 7 *dīvia*. Paulus post Vat. cum aliis edd., exceptis 1, 8, contra codd. particulam et præmittit verbo *diversis*, sed minus bene. Denique Vat. et edd. 4, 8 legunt *suum* *dilectores* loco *sui* *dilectores*.

⁴ Vat. et edd. 1, 4, 6, 8 cum cod. D *ostenditur*.

⁵ In principio huius cap.

⁶ Vat. et aliae edd., exceptis 4, 8, omittunt *caritas* contra codd.; immediate ante Vat. cum cod. D et plerisque edd. legit *ergo pro enīm*.

⁷ Dist. XV.

⁸ Sola Vat. omittit et.

⁹ Cap. 10. n. 16.

¹⁰ Libr. I. c. 11. n. 19. — Locus Apostoli est Rom. 8, 38. 39. — In principio textus Augustini post *inquit* Vat. sola addit in *sensu*; etiam vocabulum sequens *hic* omittitur ab edd. 2, 3, 5, 7, 9.

facit nos sperare et pati; ita caritas dicitur esse motus sive affectio animi, quia per eam moverunt et afficiuntur animus ad diligendum Deum. Non autem mireris, si caritas, cum sit Spiritus sanctus, dicatur motus mentis, cum etiam in libro Sapientiae¹ dicatur de Spiritu Sapientiae, *quae attingit a fine usque ad finem*, quod est actus *mobilis, certus, incoquinatorius*. Quod non ideo dicitur, quod Sapientia sit mobile aliquid vel actus aliquis, sed quia sui immobilitate omnia attingit non locali motu, sed ut ubique semper sit et ² non quam inclusa teneatur. Sic ergo caritas dicitur motus animi, non quod ipsa sit motus vel affectio vel virtus animi, sed quia per eam, quasi esset virtus, afficitur mens et moverunt. Sed si caritas Spiritus sanctus est, qui operatur in singulis, prout vult³, cum per eum mens hominis afficiatur et moveatur ad credendum vel sperandum et huiusmodi, sicut ad diligendum; quare non sic dicitur caritas motus vel affectio mentis ad credendum vel sperandum, sicut ad diligendum? Ad quod sane dici potest, quia alios actus atque motus virtutum operatur caritas, id est Spiritus sanctus,

mediantibus virtutibus, quarum actus sunt, utpote actum fidei, id est credere fide media, et actum spei, id est sperare media spe. Per fidem enim et spem praedictos operatur actus. Diligendi vero actum per se tantum sine aliquo virtutis medio operatur, id est diligere. Alter ergo hunc actum operatur quam alios virtutum actus. Ideoque differenter de hoc et de aliis loquitur Scriptura, quae istum specialiter caritati tribuit. Est ergo caritas vere Spiritus sanctus. Unde Augustinus, praemissum verbum Apostoli tractans, in eodem libro⁴ caritatem dicit esse bonum, quo nil melius est, et per hoc ipsam esse Deum significat dicens: «Si nulla res ab eius caritate nos separat, quid esse non solum melius, sed etiam certius hoc bono potest?» Ecce dicit, quia caritate nihil est melius. Caritas ergo Spiritus sanctus est, qui Deus est et donum Dei sive datum, qui dividit singulis fidelibus dona nec ipse dividitur, sed individuis singulis datur. Unde Augustinus⁵, ubi Ioannis dicit, *non ad mensuram Christo dari Spiritum*, ait: «Ceteris vero dividitur, non quidem ipse Spiritus, sed dona eius⁶».

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XVII.

De invisibili Spiritus sancti missione.

PARS I.

Determinatur invisibilis Spiritus sancti missio.

Iam nunc accedamus ad assignandam missionem Spiritus sancti, qua invisibiliter mittitur.

DIVISIO TEXTUS.

Terminata parte, in qua Magister egit de processione Spiritus sancti visibili, in hac parte agit de invisibili. Et dividitur haec pars in duas. In prima determinat Magister Spiritus sancti invisibilem¹ missionem secundum suam opinionem. In secunda vero, quia sua opinio habuit multis impugnatores, ponit opinionis suae defensionem, ibi: *Hic queritur, si caritas Spiritus sanctus est.*

Prima iterum pars habet duas: in prima missionem Spiritus sancti invisibilem *notificat*; in se-

cunda *conformat*, ibi: *Ne autem in re tanta aliquid de nostro etc.*

Item, prima pars, in qua *notificat*, habet duas, in quarum prima praedicat suam intentionem, ibi: *Iam nunc accedamus ad assignandam*; in secunda, supposito, quod Spiritus sanctus sit amor, quo diligimus Deum et proximum, ostendit, ipsum invisibiliter mitti, quando in nobis efficit hunc effectum; et hoc facit ibi: *Hoc autem ut intelligibilius doceri etc.*

Ne autem in tanta re. Haec est² secunda pars,

¹ Cap. 8. 1; et verba, que sequuntur, c. 7. 22, ubi Vulgata, inverso ordine verborum: *mobilis, incoquinatorius, certus*. Vat. cum aliis edd., exceptis 1, 8 et cod. D, ante *attinet* legit *qui loco quae*, et deinde cod. A C D et edd. 1, 8 male iterum legunt *qui pro quod*.

² Sola Vat. omittit *et*.

³ I. Cor. 12, 41.

⁴ De Moribus Eccl. I. cap. 11. n. 18. — Mox cod. ABCE et edd. 1, 5 omitunt *est post nil melius*.

⁵ Tract. 74. in Evang. Ioan. n. 3. Ad Ioan. 3, 34. Augustini verba sunt: *Neque enim ipse dividitur Spiritus, sed dona per Spiritum: nam decisiones donationum sunt, idem autem Spiritus.*

⁶ Huic distinctioni Vat. et edd. 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 cum

cod. E coniungunt sequentia dist. primum capitulum scil. verba: *Hic queritur usque ad donum dona donari* inclusive. Sed codd. A B C D et edd. 1, 2 recte hic incipiunt dist. XVIII, sicut etiam antiqui Commentatores, praesertim S. Bonaventura, S. Thomas, B. Albertus, Richardus a Mediavilla, quod appareat ex divisione textus, quam faciunt.

NOTAE AD COMMENTARIUM.

¹ Ex miss. et sex primis edd. supplevimus male omissum *invisibilem*.

² Vat. praeter fidem codd. et ed. 1, verbis Magistri *Ne autem in tanta re omisis*, propositionem ita incipit: *Similiter secunda pars*; mox ob variam constructionem ponit *habet loco et dividitur haec pars in*.

in qua positionem suam *confirmat*; et dividitur haec pars in quatuor partes. In prima ostendit, quod amor, quo diligimus Deum, est Deus, et^t similiter amor, quo diligimus proximum. In secunda vero ostendit, quod amor ille proprie est Spiritus sanctus, ibi: *Cum autem fraterna dilectio sit Deus etc.* In tercia ostendit, quod Spiritus sanctus est caritas, non causaliter, sed

essentialiter et formaliter loquendo, ibi: *Sed ne forte aliquis dicat, illud dictum.* Quarto et ultimo concludit^z, tanquam manifestatum iam, quod Spiritus sanctus tunc mittitur invisibiliter, quando nos facit Dei et proximi dilectores, ibi: *Ex praedictis clarebit, quod Spiritus sanctus caritas est etc.*

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam huius partis quatuor quaeruntur.

Primo et principaliter propter positionem Magistri quaeritur, utrum praeter donum caritatis increata sit ponere donum caritatis creatae; et hoc est quaerere, utrum caritas, qua diligimus Deum, sit Spiritus sanctus.

Secondo, dato quod sit creata caritas, quaeritur, utrum illa caritas sit diligenda ex caritate.

Tertio, utrum caritas certitudinaliter possit cognoscere habente caritatem.

Quarto, si possit cognoscere a³ non habente.

ARTICULUS UNICUS.

De dono creati habitus caritatis, utrum existat, et quomodo diligi et cognosci possit.

QUAESTIO 1.

Utrum praeter caritatem increata ponи debeat habitus caritatis creatus.

Circa primum, quod non sit ponere aliam caritatem a caritate⁴ increata, supposita probatione per auctoritates multas, quas adducit Magister in littera⁵, probatur *rationibus*, et *primo* rationibus sumtis ab *essentia* caritatis, quae est bonitas, hoc modo.

1. Nullum accidens est melius substantia rationali; sed caritas est melior anima rationali, quia eam facit meliorem: ergo non est accidens, ergo est substantia. Sed constat, quod non irrationalis, ergo rationalis, ergo anima vel Angelus vel Deus; sed non anima vel Angelus: ergo Deus⁶.

2. Item, nulla bonitas creata aequivalet beatitudini⁷; sed caritas aequivalet beatitudini, quia per caritatem meretur homo, ut efficiatur dignus vita eterna sive beatitudine: ergo caritas non est bonitas creata: ergo etc.

3. Item, omne bonum creatum est bonum per participationem; sed omne bonum alio bono bonum potest intelligi non bonum⁸, et sic caderer in ipso malum per diminutionem speciei, modi et ordinis:

ergo si caritas est bona bonitate creata, caritas potest esse mala vel salem intelligi mala vel etiam fieri informis; quod falsum est.

Item, hoc ipsum ostenditur rationibus sumtis a virtute sic.

4. Quanto aliiquid virtuosius, tanto paucioribus mediis indiget. ergo si aliiquid est potentissimum, nulla alia a se virtute indiget: ergo si Spiritus sanctus est potentiae infinitae et ipse est caritas, ergo se ipso, non alio, inflamat affectum ad amorem: non est ergo ponere caritatem creatam necessario, quae sit habitus.

5. Item, plus distat virtus naturalis a Deo quam voluntas; sed Deus dirigit virtutem naturalem non alio quam sit ipse⁹: ergo si ibi non cadit medium, nec in voluntate cadet: ergo etc.

6. Item, ubi movet virtus motoris primi semper praesens et non potens errare, superfluit aliam virtutem superaddere, ut puta, si manus esset semper coniuncta tenomi, non oporteret ibi esse aliam

¹ Praeferimus lectionem nonnullorum codd. ut M T Z (cod. II omittit particulam *et*), in qua additur *Deus et*, quae intentioni Magistri ad amissum correspondet.

² Vat. cum cod. cc ostendit, sed contra antiquiores codd. cum ed. I.

³ Vat. contra plurimos codd. et ed. I ab aliquo.

⁴ Fide antiquiorum miss. et ed. I restituimus *caritate*.

⁵ Hic, c. 1-4. et c. 6.

⁶ Sub hoc respectu ait August., libr. 83 QQ. q. 54: Nec quidquam est melius rationali anima, nisi Deus. — Paulo ante verbo *irrationalis* praefigunt in cod. V est.

⁷ Beatitudo enim secundum Boeth., III. de Consol. Prosa

², est status bonorum omnium congregatione perfectus. — Mox sequimur plures codd. ut B H K O T Z ff substituendo *ut efficiatur loco et efficiatur*, quod Vat. cum ed. I et aliis codd. habet.

⁸ Boeth., de Hebdomad. ait: Si participatione (bona sunt), per se ipsa nullo modo bona sunt; nam quod participatione album est, per se in eo quod ipsum est, album non est, et de ceteris qualitatibus eodem modo. — Mox post *creata* in Vat. et cod. cc deest *caritas*, quod tamen inventur in ceteris miss. et ed. I.

⁹ Vat. cum ed. I, sed contra fere omnes codd. et edd. 2, 3, 4, 5, 6 se *ipso pro se* ipse; ed. I insuper omittit *quam*. Paulo ante multi codd. cum ed. I perperam *diligit* loco *dirigit*.

Rationes
sumtis a
virtute.

virtutem; sed Spiritus sanctus est dirigens et adiu-
vans ipsam voluntatem et est coniunctus semper
et non potens errare: ergo superfluit aliam carita-
tem ponere; sed omne superfluum est resecandum:
ergo etc.

Item, rationibus summis ab *actu* ostenditur illud
idem.

7. Quia actus caritatis est animam *recreare*; sed non minoris virtutis est *recreare*, quam *creare*¹, ergo si creare solum est ab increato, quod est infinitae potentiae, ergo et recreare; sed hoc proprium est caritatis: ergo est increata.

8. Item, aliquis actus caritatis est unire; sed nulla creatura per vanitatem unitur veritati, sed ² omnis creatura vanitas: ergo nulla creatura est medium uniendi Deo: si ergo caritas est medium uniendi, ergo non est vanitas nec creatura.

9. Item, actus caritatis est unumquodque ordinare diligere: ergo si ordinare diligere est diligere unumquodque, secundum quod sibi convenit, cum bonum increatum sit melius creato in infinitum, ergo ipsum magis in infinitum diligibile: ergo si caritas facit Deum diligere, ut diligendum est, caritas facit Deum in infinitum diligere; sed quod exit in actuum infinitum est increatum ³: ergo etc.

SED CONTRA: 1. Caritas est principium reformandi animam quantum ad potentiam voluntatis; sed anima quantum ad alias potentias, scilicet irascibilem et rationalem, reformatur per virtutes creatas: ergo paratione et concupisibilis; sed eius reformatio ⁴ est caritas: ergo etc.

2. Item, ubi est reformatio, ibi est conformatio et informatio, et ubi est informatio, ibi est aliquid informans, quod se habet per modum formae; sed omnis forma rei creata est creata; Deus enim aulius est forma perficiens: ergo etc.

3. Item, caritas est principium vivendi; unde Hugo de sancto Victore ⁵: « Scio, anima mea, quod amor est vita tua »; sed omnis vita, existens per participationem in aliquo, est ab aliquo informante, ex quo et vivificabilis fiat unum; sed ex Deo et anima non potest fieri unum: ergo necesse est po-

nere in anima aliquam caritatem creatam, quae vivificet.

4. Item, omne quod est in aliquo possibili ad mortem, est in ⁶ illo per aliquod separabile; sed vita gratiae est in anima possibili ad moriendum morte culpae: ergo per aliquod separabile; hoc autem non est Deus, quia impossibile est Dei praesentiam separari ab aliquo: ergo est aliquid creatum.

5. Item, caritas est principium gratificandi; sed gratificatio est illud ⁷, in quo distinguuntur bonas a malo, iustus ab impio, non tantum in actu, sed etiam in quiete, ut parvulus vel adulterus dormiens: ergo cum distinctio non sit boni a malo per bonitatem increatum, quia illa omnibus est communis, caritas dicit quid creatum ⁸. Et iterum, cum distinctio quiescentium non sit per actum vel usum, sed habitum, patet quod caritas dicit habitum creatum.

6. Item, caritas est principium merendi; sed non quia bona facimus, ideo boni sumus, sed magis e converso: ergo ⁹ caritas prius facit bonum, quam elicit actionem; sed cum aliquis de non bono fit bonus, necesse est aliquid ponи in ipso de novo, et hoc non potest esse actus: ergo habitus.

7. Item, Deus alio modo cooperatur in operatione meritoria quam naturali, quia si non alio modo, tunc reddit error Pelagi, quod ex naturalibus posset homo mereri; si ergo alio modo, cum per virtutem increatum omni naturae cooperetur, necesse est, quod in operatione creata meritoria cooperetur mediante alia virtute; sed haec non potest esse nisi creata: ergo etc.

8. Item, videtur quod Magister erraverit, quia qui dividit opera Trinitatis haereticus est; sed Magister posuit, quod caritas, qua nos diligimus Deum, sit Spiritus sanctus proprie: ergo ponit, quod nostrum diligere, quod est effectus in creatura, sit solius Spiritus sancti; et ita dividit opera Trinitatis.

9. Item, qui dicit, quid creatum esse increatum, errat; sed caritas, qua diligimus Deum et proximum, ut communiter tenetur, est quid creatum; sed Magister dixit, hanc esse Spiritum sanctum: ergo erravit.

¹ Cfr. supra d. 14. a. 2. q. 2. fundam. 7. — Paulo ante codd. WY post *virtutis* est repetunt *animam*.

² Ex mss. et edd. 1, 2, 3, 6 substituimus *sed loco et. Mox post omnia creatura* cod. X addit est.

³ Fide plurimorum mss. et ed. I expunimus *infinitum et,* quod Vat. praemittit verbo *increatum*.

⁴ Ed. I *reformativum*.

⁵ De Arrha animae, in princ.: Scio, quod vita tua dilectio est. In quo textu Vat., multa codd. cum edd. 1, 6 refra-
gantibus, *Scito*.

⁶ Ex fere omnibus codd. et sex primis edd. supplevimus male omisimus *in*.

⁷ Vat. contra antiquiores codd. et ed. I *id loco illud,* et paulo infra *et adulitus pro vel adulthus dormiens*.

⁸ Codd. inter se dissidentur; plures cum Vat. et ed. I non falso *caritas non dicit quid commune;* alii falso *caritas dicit quid commune*, ex quo tomen lectio codd. O UZ, quam in texture recipimus, quaque distinctio est, confirmari videtur. Cod. T a manu secunda in margine *caritas enim increata dicit quid commune*, sed superflue, iupote repetitio propositionis praecedentis; lectio vero eiusdem primitiva, in qua verba, de quibus agitur, prorsus omituntur, non est spernenda, immo magis placet quam ceterae, si firmore auctoritate fulciretur; quod si haec praefuderat, interpunctione esset mutanda ita, ut proxime sequens propositio contingatur cum praecedenti.

⁹ In Vat. incongrue omittitur *ergo*, quod in mss. et edd. 1, 2, 3 inventur.

CONCLUSIO.

*Præter caritatem increatam ponit debet caritas,
quae est habitus creatus et animam informans.*

RESPONDEO: Ad predictorum intelligentiam est notandum, quod circa hoc est et fuit ab antiquo duplex opinio. Quorundam enim, ut Magistri et sequentium suorum, est opinio, quod *Spiritus sanctus* est essentialiter caritas, qua Pater et Filius diligunt nos, et etiam qua nos diligimus Deum.

Et quidam voluerunt dicere, quod intellectus huius positionis hic est¹. Dicunt enim, quod sicut lux potest tripliciter considerari, scilicet in se et in transparenti et in extremitate perspicui terminati — primo modo est lux, secundo modo lumen, tertio modo hypostasis coloris² — ita *Spiritus sanctus* potest considerari *in se*, et sic est anōr Patris et Filii: potest sursum considerari *ut in anima humana inhabitans*, et sic *Spiritus sanctus* dicitur gratia; potest etiam considerari *ut unitus voluntati*, et sic est caritas, qua nos diligimus Deum. Unde dicunt, quod *Spiritus sanctus* est nostra caritas, non per appropriationem, sed per unionem. Quemadmodum enim solus Filius est homo vel est³ incarnatus; et tamen tota Trinitas est incarnationem operata, sed tamen solus Filius unitus: sic, quamvis tota Trinitas faciat unionem *Spiritus sancti* cum voluntate, solus tamen *Spiritus sanctus* unitur voluntati, et ideo solus est caritas.

Ratio autem movens ad ponendum hoc est *auctoritas* Apostoli, prima ad Corinthios sexto⁴: *Qui adhaeret Deo unus Spiritus est*, et etiam *similitudo*. Dicunt enim, quod, sicut Filius procedit per modum naturae et ita naturae unitur⁵, sic *Spiritus sanctus* per modum voluntatis, et ideo voluntati unitus. Et quia voluntas veribilis est, non sic natura, ideo *Spiritus sanctus* unitur separabiliter, sed Filius inseparabiliter, et ideo longe inferiori modo quam Filius; et quibus sic unitur, se ipso facit diligere.

Sed haec positio non potest stare, quia *Spiritus*

sanc*tus non est unibilis; et præterea, si eset unibilis, aut per naturam, aut per gratiam. Non per naturam, ergo per gratiam: ergo adhuc oportet⁶ esse habitum gratiae disponentem animam ad suscepti*nem* talis unionis; et ita redit contrarium. Ideo non credo, quod Magister hoc modo fuerit hu*ius* opinionis.*

Et propter hoc aliter dicendum, quod illud: *quo diligimus Deum*, tripliciter est accipere: aut quo diligimus *effective*, et sic caritas sive amor est totus⁷ Trinitatis et *Spiritus sancti* appropriate; aut quo diligimus *exemplariter*, et sic *Spiritus sanctus*, qui est unio Patris et Filii et nexus amborum, est⁸ unitas, ad cuius imitationem caritas nos necit, secundum quod dicit Dominus, Ioannis decimo septimo⁹: *Ut sint unum, sicut et nos unum sumus*; aut quo diligimus *formaliter*, et sic secundum opinionem Magistri est animi affectio.

Et in his omnibus verum dixit nec erravit, sed *defecit*; quia præter hoc est ponere caritatem secundum communem opinionem, quae sit¹⁰ habitus creatus animam informans. Et ratio huius sumitur a *parte essentiae eius, virtutis et operationis*.

A parte *essentiae*, quia caritas est bonitas *creatura rationalis*, ipsam perficiens et distinguens et ordinans et disponens ad vitam aeternam: ergo *neccesse est*, quod si eius¹¹ formalis perfectio.

1. Ad illud ergo quod obicitur primo, quod caritas est melior anima rationali; dicendum, quod non est ibi comparatio, quia ubi unum propter alterum, ibi tantum unum¹²; unde habens caritatem bonus est propter caritatem. *Vel non cadit ibi comparatio, quia non uniformiter dicitur bonus. Nam substantia rationalis dicitur bona, quia ordinabilis in finem, caritas bona, quia ordinans.*

2. Ad illud quod obicitur, quod aequa*leat beatitudini*; dicendum, quod aequa*leat secundum divinam aestimationem, quae¹³ opus caritatis aestimat dignum vita aeterna sive tanta remuneratione.*

3. Ad illud quod obicitur, quod si est bonum per participationem, tunc eius bonitas est permutable*is in informitate*; dicendum, quod aliquid¹⁴

¹ Vat. præter fidem mss. et ed. I *potest demonstrari per similitudinem loco hic est*. Paulo ante cod. O omittit *quidam*; cod. V autem ibi addit *etiam*.

² Hoc explicatur verbis S. Thomae, hic q. 1. a. 1: *Quia hypostasis coloris est lux, et color nihil aliud est quam lux incorporata. — Plura de hoc habet S. Bonaventura, II. Sent. d. 13. a. 2. q. 2; et III. Sent. d. 23. dub. 4. Cfr. etiam I. Sent. d. 3. p. 1. dub. 7.*

³ Ex antiquioribus mss. supplevimus *est*.

⁴ Vers. 17, ubi Vulgata: *Qui autem adhaeret Domino, unus etc. — Mox post etiam Vat. absque ulla auctoritate mss. et ed. I adungit moret eos.*

⁵ Aliqui cod. ut A T AA cum ed. I *unitus*, cui cod. aa addit *est*.

⁶ Vat. cum cod. cc, antiquioribus tamen cod. cum ed. I *refragantibus, oportet*.

⁷ Fide vetustiorum mss. restituimus non bene omissum *totius*.

⁸ Corrupta lectio Vat. et cod. cc, in qua, paulo ante omisso *qui*, hic loco *est* ponitur *et*, deinde post *unitas* nova incipit propositio, resarcit ope antiquorum cod. et ed. I. — Cod. Z *quoniam loco qui*, et priores cod. falso ponunt *aliorum pro amborum*.

⁹ Vers. 21.

¹⁰ Postulabimur antiquioribus mss. et ed. I, substituimus *sit loco est*.

¹¹ In Vat. et cod. cc desideratur *eius*, quod alii cod. cum ed. I bene exhibent.

¹² Aristot., III. Topic. c. 2: *Si aliqui alterum alterius gratia; nihil enim eligibilia utraque quem unum: ut sanum fieri et sanitas, quam sanitas etc.*

¹³ Nomilli cod. ut A S T W cc minus congrue *qui*, ed. I *cum uno alteroque cod. ut I quia. Mox cod. bb reputat pro aestimat.*

¹⁴ Cod. T addit *est et*.

dicitur bonum per participationem dupliciter: aut quia participans et ordinatum, aut quia participatio et ordinatio. Primo modo est bonum habens caritatem, secundo modo ¹ caritas; et ideo potest non esse, quia non est ipsa essentia bonitatis, sed participatio; tamen ens ² non potest non esse bona vel ordinata, quia est ipse ordo amoris. Unde solvendum ad ³ illud per distinctionem; et in hoc patent rationes sumtæ ab essentia.

A parte etiam virtutis necesse est ponere caritatem habitum creatum. Nam caritas, qua diligimus Deum, est virtus, non tantum quia ⁴ Deus cooperatur nobis, sed etiam quia nostra voluntas cooperatur Deo: *Adiutores enim Dei sumus* ⁵; et quia, cum cooperamus Deo, necesse est nos sibi conformari, necesse est, quod ab illa summa caritate relinquatur in nobis aliquod exemplatum in nostro affectu, per quod moveatur ⁶ illi conformiter. Voluntas enim libera est et nata moveri ad opposita: et ideo ponitur virtus caritatis creatæ in nobis, non propter defectum a parte Dei nobiscum operantis, sed voluntatis nostræ sibi cooperantis.

4. Ad illud quod obiciuntur, quod virtus potentissima non indiget virtute media, verum est; sed caritas non est propter illius virtutis indigentiam, sed potius voluntatis suscipiens, quae indiget aliquo habitu disponente.

5. Ad illud quod obiciuntur, quod Deus cooperatur naturae sine virtute creatæ; dicendum, quod Deus regit naturam, sicut institut, et natura uniformiter currit; et ideo non indiget aliquo ⁷ regulante. Non sic est de voluntate, quae movetur difformiter; et ideo indiget aliquo habitu regulante et disponente ipsam. *Vel* dicendum, quod aliud est de natura et voluntate; quia natura non habet moveri nisi iuxta se, vel infra sed voluntas supra: et ideo indiget aliquo elevante ipsam.

6. Ad illud quod obiciuntur, quod virtus primi motoris est praesens; dicendum, quod non sufficit

praesentia, sed necesse est, quod recipiens influentiam habeat habilitatem et conformitatem; et hoc est per virtutem creatam.

A parte etiam operationis ponitur necessitas, quia ⁸ *parte operationis* reformatio sive *recreatio*, unio et dilectio non tantum sunt ab aliquo ut ab *efficiente*, sed etiam ut ab *informante*. *Informatio* autem caritas creata est; et ex hoc patent obiecta ex parte actus sive operationis.

7. Nam quod obiciuntur, quod recreatio ⁹ est ab increato; verum est per modum *efficientis*, sicut et *creatio*; sed reformatio ulterius relinquit ¹⁰ formam; et ideo necesse est ponere habitum *informantem*.

8. Ad illud quod obiciuntur, quod vanitas non unit ¹¹ veritati; dicendum, quod gratia potest considerari secundum quod *ex nihilo*, et sic est vanitas, et sic non unit; vel secundum quod est *influentia* secundum divinam praesentiam, et sic habet veritatis expressam similitudinem, et tali modo unit.

9. Ad illud quod obiciuntur ¹², quod caritas facit diligere Deum, quantum est diligendus etc.; dicendum, quod hoc potest intelligi dupliciter: vel quantum Deus deberet diligere in se, et sic falsum est, quia cum sit bonum infinitum, deberet in infinitum diligere, et tali modo Deus solus se ipsum diligit; vel in quantum est diligendus ab hoc ¹³, et sic verum est, et tunc diligit in infinitum, non simpliciter, sed secundum aestimationem habentis caritatem. Tantum enim diligit caritas Deum plus quam bonum creatum, quod, si bonum creatum in infinitum multiplicaretur, adhuc magis diligenter Deum.

Quod autem obiciuntur in contrarium, concedendum est praeter duo ultima, quae ostendunt Magistrum errasse.

8. Quod ergo ¹⁴ obiciuntur, quia dividit opera Trinitatis; dicendum, quod falsum est, quia quod Spiritus sanctus sit caritas, qua diligimus Deum, aut dictum est per *appropriationem*, aut per *unionem*, aut certe per *exemplaritatem*; et sic intelliguntur omnes auctoritates, quas Magister adducit pro se;

Solventur contrarie rationes.

Solventur contrarie rationes.

Ad art. 8. 9. in fundam.

¹ In aliquibus mss. ut B bb adiunguntur est.

² Fide mulorum codd. ut ACGKLOS TU VVX ee ff et ed. 1 supplevimus ens, cuius sensus explicatur lectione cod. R cum est loco tamen ens; plures codd. minus apte cum ens. Paulo ante codd. ab bb essentiales bonitas pro essentia bonitatis; cod. 1 et primo modo potest esse bonum loco et ideo potest non esse, ac mox secundo modo pro tamen ens.

³ Vat. contra mss. et quinque primis edd. est loco ad.

⁴ Vat. cum paucis mss. bis qua loco quia.

⁵ I. Cor. 3, 9. — Mox præferimus lectionem paucorum mss. QT et ee (a poster. manu) ponendo sibi loco *similiter*, utpote quae conclusionem plenius exhibet; error aliorum mss. explicatur ex eo, quod verbum *similiter*, si abbreviatum, formæ verbii sibi appropinquat.

⁶ Codd. non convenient inter se; alii cum Vat. morent, sed iam grammaticis minus bene; ed. 4 moreverat; alii codd. ut EHIO TYZ ee exhibent lectionem a nobis receptam, quae contextu respondet.

⁷ plurimi codd. cum ed. 1 alio pro aliquo. Paulo ante cod. X moveatur loco currit. In sequenti propositione Vat. præter fidem mss. et sex primarum edd. moret pro moveatur.

⁸ Ex antiquioribus mss. et ed. 1 restituius sive loco vel, et paulo infra post etiam adiecinus ut.

⁹ Vat. cum cod. ec hic *creatio* loco *recreatio* et paulo infra *recreatio* pro *creatio*, sed obstat auctoritas aliorum mss. et ed. 1; pauci tamen codd. ut M ab bb cum ed. 2, 2. minus apte loquendo, melius *reformatio* loco *recreatio*.

¹⁰ Ita plurimi et meliores codd.; Vat. requiri. Lectio a nobis recepta explicatur supra post solut. ad 3, ubi arguitur ex parte *virtutis* et dicitur: Necesse est, quod ab illa summa caritate relinquatur in nobis aliquod exemplatum in nostro affectu, per quod moveatur illi conformiter.

¹¹ Fide plurimorum mss. et sex primarum edd. pro *unitur* substitutus unit, quod obiectio magis responderet. Mox post secundum quod suppli cum cod. bb est.

¹² Plures codd. ut CSVWX falso ad hoc.

¹³ Vat. cum nonnullis mss. autem; ed. 1 enim. Mox plures codd. ut GHIKT etc. post obiciuntur ponunt quod loco quia.

formaliter autem loquendo non intelliguntur verae, nec credo, quod Magister sic intellexerit.

9. Et per hoc patet aliud¹, quod Magister non

dicit, quod creatum sit increatum, sed quod sufficiat donum increatum sine creato; et in hoc non fuit error, sed defectus tantum.

SCHOLION.

I. Obsoleta et communiter reprobata est opinio Magistri, quod non sit in anima caritas creata secundum habitum, sed tantum secundum actum, iuxta ipsum enim, ut communiter explicatur, Spiritus sanctus voluntatem creatum perficit per se ipsum, non tamen in forma inhaerens, sed ut finis, exemplar et motor, ita ut actus caritatis ab anima ciliatus nullum habuitum creatum habeat. Scotus paulo mittus verba Magistri nittitur explicare, scilicet quod Spiritus sanctus non formaliter, sed tantum exemplariter et causit sit nostra caritas, quod verisimiliter est. (Cfr. infra dub. 5.).

II. Novem obiectiones Magistri ita sunt ordinatae, ut tres ex parte *essentiae*, tres ex parte *virtutis* et tres ex parte *actus* accipiantur. Unde etiam S. Bonaventura codem triplici respectu contrarias apponit rationes, quas, relatio solito ordine, statim applicat ad solventias difficultates. Primo loco exhibet falsam quorundam explicacionem Magistri, quod Spiritus sanctus solus sibi unitat voluntatem creatam, sicut Filius solus univit sibi naturam humanam. Hunc sensum reprobavit merito ut falsissimum, cum unitas operationis non possit esse nisi ab unitate suppositi, immo naturae; talis autem hypostatica vel naturalis

unio voluntatis creatae cum Spiritu sancto est ficta, immo haec etea.

III. In solut. ad 1. argumentatio fit ex axiomate Aristotelis: « Utrum unum propter alterum, ibi tantum unum »; inde sequitur, quod, si homo propter caritatem est Deo acceptus, una tantum est hic bonitas; ideo non potest fieri comparatio utriusque bonitatis separatae.

IV. In solut. ad 2. verba: « secundum divinam aestimationem » idem dicunt ac: « secundum acceptationem Dei », quae iuxta sententiam communem inter conditiones ad meritum de condignis requisitos numeratur. De hoc vides ill. Sent. d. 27. a. 2. q. 3, et Breviloq. p. V. c. 2.

V. De caritate creatu: Breviloq. p. V. c. 1. — Alex. Hal., S. p. III. q. '61. m. 2. a. 1. 2. 3. — Scoti, in utroque scripto hic q. 1. — S. Thom., hic q. 1. a. 1; S. II. II. q. 23. a. 2. — B. Albert., hic a. 1; S. p. I. tr. 8. q. 36. m. 3, et p. II. tr. 16. q. 98. m. 1. — Petr. a. Tar., hic q. 1. a. 4. — Richard. a. Med., hic a. 1. q. 1. — Egid. R., hic 1. princ. q. 1. et 2. — Durand., hic q. 1. 2. — Dionys. Carth., hic q. 1. — Biel., hic q. 1.

QUAESTIO II.

Utrum caritas diligenda sit ex caritate.

Secundo quaeritur, utrum caritas sit amabilis ex caritate; et quod sic, ostenditur hoc modo.

1. Augustinus octavo de Trinitate²: « Nemo dicat: non novi, quid diligam: diligit fratrem et diligit ipsam dilectionem »: ergo dilectio est diligenda; ergo etc.

2. Item, hoc ipsum videtur *ratione*, quia non est perfecta cognitio nisi illa, qua quis novit se nosse sive novit ipsam notitiam, ergo nec perfectus amor nisi ille, quo quis amat se amare sive amo-rem; sed caritas est perfectus amor: ergo etc.

3. Item, aliquis diligit proximum et recte, quia videt, eum habere caritatem; sed « propter quod unumquodque et illud magis³ »: ergo magis debet diligere caritatem sive dilectionem.

CONTRA: 1. Augustinus in libro primo de Dogma christiana⁴ dicit, tantum quantum esse diligenda ex caritate, scilicet Deum, se ipsum, proximum et corpus proprium; sed caritas sive dilectio

non est aliquod horum: ergo non est diligenda ex caritate.

2. Item, duplex est dilectio, scilicet *concupiscentiae* et *amicitiae*; si ergo caritas sive dilectio diligitor, aut ergo dilectione concupiscentiae, aut amicitiae. Non *amicitiae*; constat, quia amicitia est inter similes et amor, quo aliquis optat alii bonum; caritati autem nemo optat bonum. Item, nec *concupiscentiae*; quia concupiscentia est rei non habita: ergo cum ex caritate nemo diligit nisi⁵ habens caritatem, ergo ex caritate non potest quis concupiscere caritatem. — *Si tu dicas*, quod concupiscentia augmentum caritatis, hoc non solvit, quia ego non quaero, nisi utrum caritas habita, secundum quod habita est, possit amari.

3. Item, sicut se habet fides ad credere, et spes ad actum sperandi, ita dilectio sive caritas ad actum diligendi; sed nullus habens fidem credit fidem vel in fidem; quia, sicut dicit Augustinus⁶: « Credens scit,

¹ Vat, plurimis mss. et ed. 1 obvientibus, *illud pro aliud*.

² Cap. 8. n. 12. Vide hic lit. Magistri, c. 1.

³ Aristot., I. Posterior. c. 2; in quo textu Vat. cum aliquibus codd. post *unumquodque* addit *tale*. Cfr. supra d. 12. q. 2. arg. 1. ad opp.

⁴ Cap. 23. n. 22: Cum ergo quatuor sint diligenda: unum quod supra nos est, alterum quod nos sumus, tertium quod iuxta nos est, quartum quod infra nos est. In quo textu, ut a S. Bonaventura refertur, Vat. post *proximum* addit *et corpus proximi*, quod et multi codd. habent, omissis tamen ver-

bis et *corpus proprium*; aliqui tandem codd. ut F H Y Z ee cum ed. 1 exhibent lectionem in textum receptam, quae confirmatur etiam ex d. 4. a. 1. q. 2. arg. 1. ad opp., ubi eadem sententia allegatur. Mox cod. V *aliiquid pro aliiquid*.

⁵ Ed. I *non loco nisi*, codem sensu.

⁶ Libr. XIII. de Trin. c. 1. n. 3., ubi agit de modo, quo fidem, quae in nobis est, cognoscimus et confundit: *Eam (fidem) tenet certissima scientia clamataque conscientia*. Et ibid. c. 2. n. 5: *Suum igitur quisque fidem apud se ipsum videt*. — Mox cod. K post *est de addit rebus*, et paulo infra post *spem* Vat. praeferit fidem mss. et ed. 1 adiungit *sed habet*.

se credere, et videt, se credere»; credulitas autem est de non visis; similiter autem nullus sperat ipsam spem: ergo a simili nec diligit caritatem; vel si non est simile, quaeritur: quare non?

4. Item, si diligens diligit dilectionem, aut eadem, aut alia. Si alia, tunc pari ratione et aliam dilectionem diligit alia; et sic erit abire in infinitum. Si ergo stare est et non contingit abire in infinitum, si diligit, diligit¹ eadem. Sed si hoc; contra: nulla forma specialis super se ipsam reflectitur nisi de primis intentionibus, sicut unitas, veritas, bonitas; unde nullo modo dicitur albedo alba: ergo nec dilectio dilecta, et sic etc.

CONCLUSIO.

Caritas creata non amore amicitiae diligenda est, sed amore tum concupiscentiae tum complacentiae.

RESPONDEO: Dicendum, quod accipiendo dile-

Conclusio 1. etionem, secundum quod Deus dilectio est, constat utique, quod ex caritate est diligenda. Sed accipiendo dilectionem, secundum quod est habitus gratuitus,

Conclusio 2. sic utique² diligenda est, sed non super omnia.

Ad intelligentiam autem obiectorum notandum, quod triplices est amor, scilicet *amicitiae*, quo aliquis optat alium bonum³; *concupiscentiae*, quo aliquis sibi desiderat aliud; et *complacentiae*, quo aliquis requiescit et delectatur in re desiderata, cum praesens est⁴.

Credo ergo, quod caritas amore *amicitiae* nullo modo est amabilis, quia non est beatificabilis; amore *concupiscentiae* est amabilis ex caritate, secundum quod diligens desiderat amplius diligere; amore vero⁵ *complacentiae*, scilicet quod diligens acceptat ipsam dilectionem, qua Deum diligit, hoc⁶ diligenda est caritas, secundum quod iam habetur, eo quod ipsa est bonum valde acceptable.

1. His visis, patet responsio ad duo prima. Nam ratio illa ex auctoritate Augustini de Doctrina christiana currit solum quantum ad dilectionem amici-

¹ Nonnulli codd. ut GHKT bb *diligent*. Paulo infra post *primis* cod. O adiecit est. De hac primarum intentionum reflectione vide supra d. 3. p. I. dub. 3.

² Plures codd. cum ed. I omittunt *utique*.

³ Aliqui codd. ut AT etc. et ed. I addunt et.

⁴ De triplice hoc amore efr. III. Sent. d. 29. dub. 4.

⁵ MSS. antiquiores cum ed. I exhibent particulam *vero* in *Vat. omissem*.

⁶ Scil. amore complacentiae. — Multi codd. cum ed. I haec loco *hoc*, sed perperam, quia agitur de *codem* caritate respectu triplicis amoris; cod. Y sic pro *hoc*; Vat. *hoc modo*.

⁷ Vat. cum recentiore cod. cc *quaeritur*.

⁸ Nonnulli codd. ut BGTY ff cum ed. I minus congrue *delectatio pro dilectio*.

⁹ Vat. absque auctoritate mss. et ed. I *Actus enim loco quin actus*.

¹⁰ Cod. O hic prosequitur: *ut fidem, similiter qui sperat spem, non habet eam ut spem, similiter ut videtur hae virtutes evanescantur* etc.

S. Bonav. — Tom. I.

tiae, quia Augustinus loquitur de amabili, cui alius optat bonum.

2. Quod secundo obicitur⁷ similiter patet. Quamvis enim caritatis habitae, secundum quod habita, non sit concupiscentia, nihilominus tamen est complacentia. — Posset tamen dici, quod spiritualis dilectio⁸ et possessio excitat ad desiderandum, dum reficit, et reficit, dum excitat: ideo simul manent concupiscentia et complacentia.

3. Ad illud quod obicitur tertio de fide et spe, dicendum, quod non est simile; quia actus⁹ fidei de se dicit imperfectionem, similiter et spei; alter enim est rei non visae, alter rei non habitae; et ideo si talis actus reflecteretur, diminueret de ratione habitus: unde qui credit credulitatem, non habet eam¹⁰, et spem similiter; et ideo hae virtutes evanescunt in patria. Sed dilectio est actus completionis et perfectionis, sicut scientia; unde sicut perfecte scit qui scit, se scire, ita perfecte diligit qui amat dilectionem.

4. Ad illud quod obicitur, aut eadem, aut alia etc.; dicendum, quod eadem quantum ad habitum, sed alia quantum ad actum.

Et quod obicitur, quod specialia¹¹ non reflectuntur; dicendum, quod reflexio in forma aliquando uide reflec-
tio in for-
mam ex natura¹²; et sic est in generalibus; alii quando venit ratione eius, in quo est; et sic est in formis, quae sunt in potentia nativis supra se converti, et in quantum supra se convertuntur. Et quoniam potentia cognitiva se ipsam cognoscit, «et voluntas est instrumentum se ipsum movens¹³», ideo per scientiam aliquis se et scientiam novit, et per caritatem se et ipsam diligit.

Et si quaeratur¹⁴ ratio, quare potentia intellectiva nata est supra se redire et voluntas, alibi dicetur¹⁵, sed modo tantum sufficiat, quia sunt simplices potentiae et in substantia simplici fundatae et organo non alligatae; et ideo patet, quod non est simile illud quod obicit consuevit: in sensibus alia est potentia, quae videt, et alia, quae¹⁶ videt, se videre; quod similiter debeat esse in intellectu.

¹¹ Cod. Y *formae speciales*.

¹² In cod. Q additur *formae in se*.

¹³ Anselmus, libr. de Concord. præsc. et lib. arb. q. 3. c.

¹⁴ In quibus verbis Vat. cum uno alteroque codice minus apte se ipsam loco se ipsum. Mox sequimur cod. T post aliquis ponendo se loco scil., quae lectio ex immediate precedentibus et sequentibus probatur ut unice admittenda: in aliorum codicium siquidem lectio cognitio reflexiva, de qua hic agitur, non attingitur. Dein cum Vat. pauci codd. post et scientiam addunt suam.

¹⁵ Fide antiquiorum mss. et ed. I substitutus *quaeratur* loco *quaeritur*.

¹⁶ Libr. II. Sent. d. 25. p. I. q. 1-3; vide etiam ibid. d. 19. a. I. q. I. fundam. 4, et III. Sent. d. 27. a. I. q. I. in corp. — Mox post sed in Vat. et cod. ex adiutori hoc.

¹⁷ Vat. et cod. cc non bene *qua* contra plurimos codd ut ABD FGHI P QTZ ee ff cum ed. I. Paulo ante ed. I post *senibus* adiungit *quia ex quo*.

S C H O L I O N.

I. Primo in genere quaestio resolvitur affirmative et per duplum conclusionem, scilicet respectu caritatis creaturæ et creatœ. Deinde quod habitum creatum aequalitas determinatur, qua specie amoris triplicis sit diligendus.

II. Solot. ad. 1. præsupponit, quod *obiectum* caritatis in genere suntas est duplex. Véi enim *ipsum* est capax beatitudinis, vel solūmodo est *medium*, per quod possit quis adiunvari, ut beatificetur. Ad *primum* genus pertinet illa tria a S. Augustino enumerata, unde haec amore amicidæ diligi possunt; ad secundum genus omnis creatura pertinet, et si omnis creatura ut *medium* ad summum bonum diligi potest. Cfr. supra d. 1. a. 1. q. 2. ad 1.

Primum intentiones, de quibus sermo est in solut. ad 4. sunt notiones transcendentales: *ens*, *unum*, *verum*, *bonum*; quae « super se ipsas reflectuntur », i. e. de se praedicanter, ut v. g. veritas est una, vera, bona. Formae vero speciales sunt, que constant ex genere et differentia. Ipsae ex natura sua non possunt apte de se praedicari; interdum tamen hoc fieri potest ratione *subiecti*, in quo sunt, si hoc habet actus reflexus super se ipsum, sicut est in duabus potentia voluntatis et intellectus; cfr. supra d. 3. p. 1. dub. 3.

III. Quod ipsam questionem cfr. Summa de Virtutibus, sub nomine Alexandri de Hales Parisiis 1507 a Ioan. Petit impressa, coll. 63. a. 7. De hac Summa controversia exorta est occasione

erorum, quae a Waddingo (Annales ad an. 1245) aliisque Ord. Min. auctoribus scripta sunt, scil. quod S. Thom. nulla inde in suam Summam theolog., praesertim in secundam partem secundæ accepiter. Ex adverso Natalis Alexander, Ehardus, de Rubelis eo progressi sunt, ut hanc Summam existere sive manucripta sive impressam negarent, de quo videri potest de Rubelis, Dissert. criticae, diss. 45, quac etiam in modernis Summæ S. Thom. editionibus impressis est. Sed in hoc falluntur viri doctissimi, cum plura huius Summae exemplaria impressa adhuc supersint, ut in bibliotheca regali Monachii et Conventus nostri Trudonopolitano (St. Trond) in Belgio. Ex ipso autem initio huius operis apparet, quod non sit liber distinctus, sed pars alterius operis, scil. magnæ Summae Alex. Hal. ut videtur. Atamen huius Summaria auctor ipse Alex. Hal. esse non potest, quia multæ quaestiones verbottenæ sunt ex hoc Commendarii S. Bonaventurae. Videatur potius esse Gulielmi de Meltona, qui 1256, iubente Summo Pontifice Alexandre IV., incompletam Alexandri Hal. Summam continuare incipit; sed et ipse post quatuor annos, morte corruptus, opus incompletum reliquit. — S. Thom., hic q. 1. a. 5; S. II. II. q. 25. a. 2. — B. Albert., hic a. 3; de hac et seq. q. S. p. I. tr. 8. q. 36. m. 3. q. incid. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 4. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 2. — Egid. R., hic 3. princ. q. 1. — Dionys. Carth., hic q. 3.

QUAESTIO III.

Utrum quis certitudinaliter scire possit, se esse in caritate.

Tertio queritur, utrum caritas sit certitudinaliter cognoscibilis ab habente. Et quod sic, videtur: 1. Autoritate Augustini in octavo de Trinitate, et habetur in littera¹: « Qui fratrem diligit, magis novit dilectionem, qua diligit, quam fratrem, quem diligit »; sed fratrem novit certitudinaliter: ergo et caritatem.

2. Item, primæ Ioannis secundo²: *Qui diligit fratrem suum, in lumine manet*: ergo si caritas est lumen, cum nihil certus videatur quam lumen, ergo etc.

3. Item, primæ Ioannis secundo³: *Unctio docebit vos de omnibus*, non, inquam, de omnibus cognoscibilibus, sed de omnibus necessariis ad salutem; sed caritas est maxime necessaria ad salutem: ergo eam maxime nos docet unctio Spiritus sancti.

4. Item, quanto aliquid animae est⁴ præsentius, tanto certius videtur et cognoscitur; sed caritas animae est præseutissima, quia est in ipsa anima: ergo etc.

5. Item, habens fidem certus est, se habere fidem; nihil enim certus est homini sua fide, ut dicit Augustinus⁵: ergo pari ratione habens caritatem scit, se habere caritatem.

CONTRA: 1. Ecclesiasticus nono⁶: *Nemo scit, utrum odio, an amore dignus sit*: ergo cum habens caritatem sit dignus amore, nescit se dignum, ergo etc.

2. Item, primæ ad Corinthios quarto⁷: *Nihil mihi conscient sum, sed non in hoc iustificatus sum*: ergo videtur, quod homo non habens remorsum possit non esse iustificatus, ergo non habere caritatem; sed nullum signum evidenter est caritatis quam carentia omnis remorsus: ergo si illud est fallibile, cetera sunt fallibilia.

3. Item, caritatis⁸ est diligere Deum propter se et super omnia, ita quod nihil aequo vel supra vel contra; sed nemo scit, utrum præ omnibus diligat Deum: ergo nemo scit, utrum habeat certitudinaliter caritatem.

4. Item, habens caritatem est Deo acceptus, et hoc⁹ constat nobis et omnibus, quod ista sunt con-

¹ Hic, c. 1.

² Vers. 10.

³ Vers. 27, ubi Vulgata: Unctio eins docet vos de omnibus.

⁴ In cod. Z additur *propinquius vel*.

⁵ Libr. XIII. de Trin. c. 1. n. 3: Eam (fidem) tenet certissima scientia clamque conscientia. Et Ibid. c. 2. n. 5: Sicut igitur quisque fidem apud se ipsum videt.

⁶ Vers. 1: Vulgata: Nescit homo, utrum amore an odio dignus sit.

⁷ Vers. 4. — Paulus infra post *remorsum* cod. K addit *conscientiae*.

⁸ Vat. cum cod. ec *caritas*, et mox *infra loco ita*, sed perperam et contra antiquiores cod. cum ed. 1.

⁹ luxta antiquiores miss. et ed. 1 adiecit nos hoc.

vertibilia; sed nemo scit, utrum Deo sit acceptus nisi per revelationem: ergo nemo scit, se habere caritatem nisi per revelationem.

5. Item, dicit Apostolus¹, quod nesciebat, utrum haberet culpam, cum dicit: *sed non in hoc iustificatus sum*; ergo ab oppositis, nesciebat, se habere gratiam: ergo cum caritas non sit sine gratia. ergo etc.

CONCLUSIO.

Homo in statu viae, seclusa revelatione, nec de se nec de alio potest scire, certitudinaliter, quod sit in caritate, tamen hoc per signa aliqua potest probabiliter cognoscere.

RESPONDEO: Dicendum, quod caritatem cognosci certitudinaliter² est dupliciter: vel in universali,

quid sit et qualis esse debeat, et sic utique cognosci potest; alio modo est cognosci caritatem, in spe-

ciali sive in hoc, et hoc modo nec de se nec de alio, quandiu homo vivit, potest certitudinaliter scire: de alio non, quia non novit, quae sunt in homine³, nisi per signa, quae fallibilia sunt; de se non, et huius potest esse quadruplices ratio.

Una et praeincipia est divinæ acceptationis implicatio; quia caritas iuncta est gratia gratum facienti, quae ideo dicitur gratum faciens, quia reddit hominem Deo acceptum; et ideo caritas sic vocatur, non tantum quia habet carum amatum, sed etiam quia facit hominem Deo carum. Et quia nescimus Dei acceptationem certitudinaliter nisi per revela-

tionem, ideo nescimus, nos habere caritatem, nisi per revelationem doceamus.

Secunda ratio est similitudo ipsius ad dilectionem acquisitam. Potest enim contingere, aliquem inflammari ad amandum Deum per assuefactionem, qui corrut per aliquod peccatum spirituale, et tamen semper afficietur; sicut expresse patet per beatum Bernardum in libro de Amore Dei⁴, ubi reprehendit superbientes de devotione.

Tertia ratio est nostri oculi lippitudo, quia oculus noster est sicut oculus noctuae ad manifestissimam naturam, sicut dicit Philosophus⁵. Unde sicut oculus lippus nesciret distinguere inter lumen diei et lumen flammæ vel lunæ, ita oculus noster spiritualis inter lumen gratiae gratis datae et gratum facientis.

Quarta ratio est divinorum iudiciorum dispensatio. Deus enim claudit oculos servorum suorum quantum ad ea quae spectant ad eorum dignitatem, et de quibus possunt efferi. Unde gratia contraria est superbiae. Superbia enim aperit oculos ad videndum prærogativas et claudit ad videndum iudicentias et defectus, iuxta illud Apocalypsis tertio⁶: *Dicis, quia dives sum et locupletatus et nullus indigo, et nescis, quia pauper es et caecus* etc. Sed et contra vir sanctus dicit, se nihil esse, quia claudit⁷ oculos suis Deus ad bona et aperit ad videnda mala. Et haec est ratio, quare homo non cognoscit caritatem, quae quamvis per se non sufficiat, tamen cum aliis bona est. Credo tamen, quod illa est præcipua, quae primo dicta est.

Quamvis autem caritas non possit certitudinaliter cognosci esse in aliquo etiam ab habente⁸ re-

¹ Cor. 4, 4.

² Plures codi. cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 essentialiter, sed minus ad rem.

³ 1. Cor. 2, 11: *Quis enim hominum scit, quae sunt homini, nisi spiritus hominis, qui in ipso est?* — Paulo ante Vat. contra plurimos codi. et edd. 1, 2, 3 *quia nemo pro quia non. Mor. fida mss. substitutus fallibilita pro fallacia et huius loco huicsemodi.*

4 Duo habentur inter opera S. Bernardi opuscula, quae Dei amore responcent. Unum intitulatur: *de Diligendo Deo, estque genitum; alterum vero: de Natura et dignitate amoris, adscriptum olim S. Bernardo, sed est Guileimi, abbatis S. Theodosii. Sententia, quam S. Bonav. hic affert, in praedictis opusculis non inventitur, sed sicut esse videtur ex Guigonis epistola seu tractatu ad Fratres de Monte Dei (qui olim S. Bernardo tribubatur), ubi in fine primi libri, c. 14, haec orationis definitio exhibetur: «Oratio vera est hominis Deo adhaerens affectio, et familiaris quedam et pli allocutio, et statio illuminata mentis ad frumentum, quandiu licet»; et deinde legitur: «Non nunquam etiam puræ orationis affectus et bona illi orationis suavitatis non inventur, sed quasi inventi, cum non petentem, non pulsantem et quasi nescientem gratia praevenit; et tandem genus servorum recipitur in mensa filiorum, cum rudi adhuc et incipiens animus in eum orandi assumitur affectum, qui pro praemio sanctitatis reddi solet meritis perfectorum. Quod cum fit, agitur, ut vel in iudicium suum non licet scire negligenti; quid negligat... vel ut provocatio caritatis amorem in eo ultra se offerentis accendat. In quo, pro dolor! plurimi fal-*

luntur, quia cum pascentur pane filiorum, iam se esse filios arbitrantur, et deficientes unde proficeret debent, *ex visitate gratia evanescunt a conscientia sua, arbitrantes se aliquid esse*, cum nihil sint, et de bonis Dei non emendantur, sed indurantur, et fum de quibus Psalmista dicit: *Inimici Domini menditi sunt ei, et erit tempus eorum in saccula.* Et cibavit illos ex adipre frumenti et de petra melle saturavit eos (Psalm. 80, 16, seq.). Pascentur enim a Patre Deo, aliquando de pretiosiore gratiae substantia servi, ut affectent esse filii; ipsi vero gratia Dei abundantem efficiuntur inimici. Ut enī abutantur etiam Scripturæ sanctis in peccatis vel in concupiscentiis suis, redeuentes ad eas per orationes, dicunt sibi illud uxoris Manue: Si Dominus voluerit nos occidere, non suscepimus sacrificium manibus nostris (Iudic. 13, 23.).

⁵ Aristot., II. Metaph. text. 1, quem vide supra pag. 72, nota 9. — Deinde Vat. contra mss. et ed. 1 *nescit pro nesciret.*

⁶ Vers. 17, ubi Vulgata: *Dicis, quod dives sum et locupletatus et nescis, quia tu es miser et miserabilis et pauper et caecus.*

⁷ Ed. I *clausit* et paulo post cum aliquibus mss. *aperuit* pro *aperit*. Pauci codi. omittunt *Deus*.

⁸ Cod. inter se dissentunt; multi indebit omittunt præpositionem *ab* (forte omissa propter alliterationem verbi *habente*); cod. X omittit *etiam ab*; Vat. vero ponit *eam* loco *etiam ab*; pauci tantum codi. ut V hh (cod. V verbis transpositis *ab etiam*) cum ed. I exhibent lectioem a nobis acceptatam, quac et in se distinctior est et contextu magis respondet.

spectu sui, tamen potest per signa probabilia cognosci, maxime per mortificationem concupiscentiae et amoris vani sive mundani et per multa alia signa, quae Sancti dicunt et ponunt¹.

1. Ad illud ergo quod obicitur in contrarium,

Solutio ap-
postolorum quod certior est dilectio quam frater; dicendum, quod caritas non tantum dicit dilectionem, sed ultra hoc addit, scilicet², quod gratuata est. Et quantum ad habitum *dilectionis* certitudinaliter est cognoscibilis, quantum vero ad illud quod dicit *gratuitum*, non.

2. Ad illud quod obicitur, quod caritas est lumen; dicendum, quod quamvis de se caritas sit cognoscibilis, tamen non cognoscitur a nobis, quia oculus noster lippus est.

3. Ad illud quod obicitur, quod unctio docet nos de omnibus necessariis ad salutem; dicendum, quod verum est eo modo, quo necessaria sunt; sed *seire*, se habere caritatem, non est necessarium ad salutem, sed solum *habere*.

4. Ad illud quod obicitur de praesentia caritatis, dicendum, quod quamvis substantia habitus sit praesens, tamen conditio, quae concomitatur habitui, scilicet divina acceptatio, non est praesens, immo latens in Dei cognitione et iudicio.

5. Ad illud quod obicitur de fide, dicendum, quod non est simile, quia fides dicit habitum purum, non superaddendo acceptationem, sicut caritas, et ideo patet, quod non est simile.

S C H O L I O N.

I. Triplex conclusio omnino conformis est doctrinae in Concilio Tridentino (Sess. VI. c. 9. et can. 13. 14.) decisae. Cfr. hic dub. 7; Prolog. dub. 4; II. Sent. d. 38. dub. 1; et etiam III. Sent. d. 23. dub. 4; Commentar. in Ioan. c. 14. v. 24, (in Suppl. Bonelli).

II. Observandum est, quod S. Doctor in prima ratione pro secunda conclusione his verbis: «Caritas iuncta est gratiae gratum facienti», distinguit caritatem a gratia habituali; cfr. etiam

III. Sent. d. 27. a. 1. q. 3. Contrariam sententiam, sed minus communem et probabilem, tenet Scotus.

III. Alex. Hol., S. p. III. q. 61. m. 7. a. 3. — S. Thom., hic q. 4. a. 4; de Verit. q. 10. a. 10. — B. Albert., hic a. 4. 5. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 5. quæstio. 4. — Richard. a Med., hic a. 4. q. 5. — Egid. R., hic 3. princ. q. 2. — Dionys. Carth., hic q. 5.

Q U A E S T I O N E IV.

Utrum caritas in universalis sit cognoscibilis etiam a non habente eam.

Quarto quaeritur, utrum caritas sit cognoscibilis a non habente; et quod non, videtur:

1. Quia omne quod cognoscitur, aut cognoscitur per *essentialiam*, aut per *similitudinem*. Sed non per *essentialiam*, quia non est essentialiter in anima peccatrice; si ergo cognoscitur, hoc est per *similitudinem*. Sed contra: secundae ad Corinthios duodecimo⁴ dici Glossa: «Tertium genus visionis, quo dilectio intellectiva conspicitur, eas res continet, quae non habent sui similes imagines, quae non sunt ipsae», ergo similitudo caritatis non est aliud quam caritas: ergo si caret quis caritate, caret et similitudine eius, et ita nunquam cognoscit caritatem.

2. Item, si non habens caritatem cognoscit eam, aut ergo per *speciem innatam*, aut per *acquisitam*, aut per *effectum*, aut per *primam lucem*⁵. Non per *innatam*, quia anima creata est sicut tabula rasa⁶; non per *speciem acquisitam*, quia omnis species acquisita acquiritur mediante sensu et imaginatione⁷, sed species caritatis non cadit in sensu nec in imaginatione. Item non per *effectum*, quia nemo cognoscit per effectum aliquid, nisi sciat, quod sit illius effectus⁸. Unde nullus cognoscit per eclipsis interpositionem terrae, nisi sciat, quod interpositio est illius causa. Si ergo per effectum cognoscit, oportet, quod sciat prius, quoniam⁹ illius est causa caritas,

¹ Cf. Bernard., Serm. 1. in Septuag., Serm. 2. in Octava Pasche et Serm. 2. in Pentec. — Paulus ante post *signa* Vat. cum uno altero codice repetit *probabilitatem*.

² Ex miss. et edd. 1, 2, 3 supplevimus *scilicet*. Paulus infra plures codd. ut AGHIAKT etc. cum ed. 1 *id loco illud*.

³ Suppl.: caritas cognoscitur. — Vat. cum cod. ec omittit *Sed*, quod tamen exstat in ceteris codd. et ed. 1.

⁴ Vers. 4. — Glossa summa est ex August., XII. de Gen. ad lit. c. 6. n. 15, ubi cum ed. 1 pro *intellectiva* habetur *intellcta*, et talis explicatio adiungitur: Nam homo vel arbor vel sol et quemque alia corpora sive celestia sive terrestria, et praesentia videntur in suis formis, et absentia cogitantur imaginibus animo impressis, et faciunt duo genera visorum, unum per corporis sensus, alterum per spiritum, quo ille imagines continentur. Dilectio autem nonquid alter videtur praesens in specie qua est, et alter absens in aliqua imagine sui simili? Non

utique, sed quantum mente cerni potest, ab alio magis, ab alio minus ipsa cernitur; si autem aliquid corporalis imaginis cogitatur, non ipsa cernitur.

⁵ Vat. paulo ante post *innatam* addito *seu lucem propriam*, hic omittit *aut per primam lucem*, sed refrigerantibus omnibus miss.; ed. 1 autem habet *aut in prima luce*.

⁶ Aristot., Ill. de Anima, text. 14. (c. 4.): Oportet autem sic, ut in tabula in qua nihil est scriptum actu, quod quidem accidit in intellectu.

⁷ Cf. Aristot., Ill. de Anima, text. 30. et 39. (c. 7. et 8.) et de Sensu et sensibili c. 6.

⁸ Ita multi codd. ut AGHIAINSTVYZ ee ff breviis et perbene, in quorum lectione *illius* refertur ad praecedens *aliquid*, dum alii cum Vat. codena quidem sensu, sed constructione propositionis variata, *quod causa sit illius effectus*.

⁹ Cod. X *quod loco quoniam*.

et ita praecognoscit caritatem; non ergo per effectum. *Si tu dicas*, quod cognoscit in illa *veritate aeterna*, aut hoc erit *effective*, aut *formaliter*. Si effective, sic omnia cognoscuntur in ea, quae omnia facit scire, quaecumque sciuntur; si autem *formaliter* sive exemplariter, ergo videtur, quod vel imprimat¹ aliquam speciem in intellectu, vel necesse est, quod ipsa veritas vel exemplar conspicatur; quorum alterum est supra improbatum², alterum autem manifeste falsum.

SED CONTRA: 1. Peccatores desiderant caritatem; ^{Fundamenta} sed nullus desiderat quod non cognoscit, quia incognita non possunt diligi, sicut dicit Augustinus³: ergo ipsi cognoscunt caritatem.

2. Item, aliquis habens caritatem potest habere cognitionem de illa; sed omne quod cadit in intellectu apprehendente, potest in memoria conservari; ponatur ergo, quod imprimatur haec cognitio memoriae, et quod denum⁴ cadat a caritate, constat, quod lapsus a caritate memoriam eius retinuit: ergo adhuc cognoscit eam, ergo caritas potest cognosci a non habente.

3. Item, si caritas cognoscitur ab habente, aut hoc est per *essentialium*, aut per *similitudinem*⁵. Sed probo, quod per similitudinem, quia nihil cognoscit intellectus, nisi ab illa informetur; sed caritas est habitus affectus, ergo secundum *essentialia* illum⁶ non egreditur: ergo si unitur intellectui et illum informat, hoc est per *similitudinem*; sed similitudo potest haberi a non habente caritatem: ergo etc.

4. Item, Augustinus dicit undecimo de Trinitate⁷, quod ad hoc, quod intellectus intelligat quod est in memoria, necesse est, aciem intellectus informari: ergo multo fortius ad hoc, quod intelligat quod est in voluntate: ergo si intelligit caritatem, informatur intellectus aliquo⁸; non substantia caritatis: ergo similitudine, ergo idem quod prius.

¹ Aliqui codd. ut aa bb cum ed. 1 *imprimit*. Mox ed. 1 post *veritas* habet *sive pro vel*.

² In principio huius argumenti, ubi arguitur, quod caritas cognoscit non possit per *speciem innatam*.

³ Libr. X. de Trin. c. 4. n. 4: Quod quisque prorsus ignorare amare nullo pacto potest.

⁴ Cod. X *deinde*.

⁵ In Val. praeceps fidem mss. et ed. 1 additur: *Per essentialium non, constat*, et mox loco *probo* habetur *probatur*.

⁶ Intellige: affectum. Val. cum cod. cc perperam, et certe-ris codd. cum ed. 1 refragantibus, *illum*; quae et paulo infra loco *sed ponit* et *haec*.

⁷ Cap. 7. et 8. n. 11-14, ubi inter alia dicit: Sed cum co-gnoscatur, ex illa (specie) quam memoria tenet, exprimirur in acie-

CONCLUSIO.

Caritas etiam a non habente eam potest cognosci, non cognitione experimentali, sed speculativa, et quidem non per similitudinem a sensibus abstractam, sed per quandam veritatem animae innatam.

RESPONDEO: Dicendum, quod cognitione experientiae non cognoscitur caritas nisi ab habente; cognitione vero speculationis certum est cognoscere caritatem etiam a non habente. *Modus autem huius cognitionis* non potest esse per caritatis ^{Congressus principialis.} *essentialia* nec per similitudinem a sensibus acquisitam: ergo necesse est, quod sit per *similitudinem infusam*, vel *innatam*. Utraque autem, quae sic cognoscuntur ab homine, dicuntur ab Augustino⁹ cognosci in *Veritate aeterna*, aut quia *Veritas cognitionem infundit*, ut Prophetus, aut quia a conditione imprimat, secundum illud¹⁰: *Signatum est super nos lumen virtus tui, Domine etc.* Caritas autem non cognoscitur a peccatoribus per speciem infusam: ergo oportet, quod ^{Notabile dictum.} per innatam cognoscatur.

Species autem innata potest esse dupliciter: aut *similitudo tantum*, sicut species lapidis, aut ita *similitudo*, quod¹¹ etiam quaedam *veritas* in se ipsa. Prima species est sicut pictura; et ab hac creata est anima nuda. Secunda species est impressio aliqua summae veritatis in anima, sicut verbi gratia animae a conditione sua datum est *lumen* quoddam directivum et quaedam *directio* naturalis; data est etiam ei *affectio*¹² voluntatis. Cognoscit igitur anima, quid sit *rectitudi*, et quid *affectio*, et ita, quid *rectitudi affectionis*; et cum caritas sit hoc, cognoscit caritatem per quandam *veritatem*, quae tamen veritas est *similitudo caritatis*; et tunc recte habet ^{Coenatio 2.} ^{De specie innata.}

cogitantis; et reminiscendo formatur ea species, quae quasi problemata est eius quam memoria tenet.

⁸ Ope mss. et edd. 1, 2; 3 expunimus hic a Val. additam particulam *et*.

⁹ Vide infra Scholion, ubi fusius proposita est sententia Augusti. de modo cognitionis humanae. De cognitione prophetali cfr. XII. de Genes. ad lit. c. 31. n. 59: Aliud autem est ipsum lumen, quo illustratur anima; ut omnia vel in se vel in illo veraciter intellecta conspiciat; nam illud iam ipse Deus est etc.

¹⁰ Psalm. 4, 7. — Paulo ante Val. contra plurimos codd. et ed. 1 nomini *Prophetis* praefigit perperam *in*, et mox contra omnes codd. et edd. 1, 2, 3 habet *imprimatur* loco *imprimat*.

¹¹ Cod. X addit est.

¹² In cod. O additur *naturalis*.

rationem *similitudinis*, dum accipitur ab intellectu; habet tamen rationem *veritatis*, prout est in anima.

Unde quod Augustinus dicit¹, quod huiusmodi
habitus cognoscuntur in ipsa veritate et per simili-

tudines, quae sunt idem quod ipsae², non dicit hoc, quia non fiat aliqua species in intellectu cognoscentis, sed quia in anima non est pura species, sed veritas quedam ab ipsa veritate impressa; et sic patet responsio ad obiecta.

SCHOLION.

I. Facta distinctione duplicitis cognitionis, scil. *experiencie* (intuitivae) et *speculationis* (abstractive), ipsam questionem, quae sane pro theoria de cognitione humanae magni momentum est, duplice conclusione resolvit. Deinde *modum* huius cognitionis *speculativa* septem propositionibus explicat. Pro confirmatione responsione hic subtingimus, quae de hac re dicunt Petr. a Tar. et Alex. Hal. Petrus (hic q. 1. a. 5. questione. 2.): « Cognitione *experiencie* non potest cognosci caritas nisi ab habente, sed cognitione *speculativa* potest, non per essentiam eius seu per speciem, quae sit idem quod ipsa — sic videtur solum ab habente — sed per speciem seu per similitudinem, quae non est idem quod ipsa; et hoc dupliciter: vel *per speciem acquisitam*, quae est similitudo eius vel potius actus ipsius, relata in memoria ad eius praesentiam, et sic videtur ab illo, qui eam aliquando habuit, nisi speciem illam oblivio deleverit, et sic in patria videbit Sanctus, se fidem et spem habuisse, scil. per quoddam vestigium fidei, ut dicit Augustinus XIV. de Trinitate c. 3.; vel *per speciem innatam*, et sic videri potest a quocunque, non qua sit *species tantum*, ut species lapidis in anima, quia talem speciem non habet anima concretae caritatis, sed per speciem innatam, *quae est res in se*, et tamen habet similitudinem cum caritate. Habet enim anima apud se virtutem omnium quedam senaria et per illa habet desiderium et cognitionem quandam universalem virtutem, sicut per principia venit in cognitionem conclusionum ». Idem ad objectionem: anima creatur ut tabula rasa, sic respondet: « Hoc intelligitur quad species, quarum sunt intentiones tantum, non res; huiusmodi vero habitus innati in se quidem sunt *res*, in quantum vero per illos cognoscuntur alii (alii?) ut in sensu, sunt quasi *species* ». Haec omnia fero ad verbum concordant cum doctrina Seraphici. Alex. Hal., S. p. III, q. 61. m. 7. a. 1. haec habet: « Quilibet sive bonus sive malus a creatore habet indicat rationem boni et veri, secundum quod dicit Augustinus et Boethius. Sic ergo in notione principiorum *veri* est notio conclusionum in universalis, ita in notione *boni* nobis in universalis impressa est notio gratiae in universalis; et ex illa notione boni possumus scire, quid est gratia in universalis, scilicet quod ipsa est quedam qualitas in anima. Cum enim gratia sit bonum, et habemus notionem boni in universalis nobis impressam, ex illa possumus arguere, gratiam esse; sed haec erit notio in universalis, non in ratione propria. Cir. ibid. q. 28. m. 1. a. 2. Praeter hoc vir. Richard. a Med., hic a. 1. q. 4. Ex his patet, quod intellectus ex *innato tumine veritatis* potest formare speciem intelligibilem, aciem intellectus informantis, quae simul habeat « rationem similitudinis, dum accipitur ab intellectu, et tamen rationem veritatis, prout est in anima », ut habetur hic in corp.

II. Quae in hac quaestione a Seraphico dicuntur non parvi sunt momenta, ut sententia eius de modo cognitionis humanae recte intelligatur. Quid sit *cognoscere in veritate aeterna*, tam explicatum est supra d. 3. p. I. q. 1. in Scholio. — Quid si secundum S. Bonaventuram *species innata*, et quo sensu ipsa animae humanae *innata* dici possit, hic manifeste docetur, scil. quod hoc secundum *habitum* sive lumen animae concretam,

quod vocatur naturale iudicatorium, non secundum *actuales*- species sive ideas innatas intelligendum sit. Quod amplius confirmatur et explicatur ab ipso Seraphico Doctore, II. Sent. d. 39. a. 4. q. 2, ubi queritur, utrum conscientia sit habitus innatus, an acquistus. Relecta opinione Platonis, quod habitus cognitivi animae sint simpliciter innati, sed oblivioni dati ad tempus, ipse asserit, tres de hac re esse opiniones, in hoc consentientes, quod habitus cognitivi nec sint omnino innati, nec omnino acquisiti, sed quodam modo innati, quodam modo acquisiti; tamen has dissidere in assignando *modum*, secundum quem hi habitus sint acquisiti vel innati. Relectis duabus opinionibus tanquam insufficientibus, concludit, quod « habitus cognitivi sunt quodam modo nobis innati ratione lunaris animas innati, sunt etiam quodam modo acquisiti ratione speciei ». Et hoc quidem veribus Philosophi et Augustini concordat. Omnes enim in hoc concordant, quod potentias cognitivas sit lumen indicum, quod vocatur naturale iudicatorium; species autem et similitudines rerum acquiruntur nobis mediante sensu, sicut expresso dicit Philosophus in multis locis; et hoc etiam experientia docet ». Tum attendendum esset ut distinctionem inter prima principia *valde evidenter*, quorum « cognitio ratione illius lunaris dicitur esse nobis innata, quia lumen illud sufficit ad illa cognoscenda post receptionem specierum sive aliqua persuasione superaddita propter sui evidentiam », et inter cognitionem particularium conclusionum, quarum cognitio acquisita est pro eo, quod lumen nobis innatum non plene sufficit ad illa cognoscenda, sed indiget aliqua persuasio et habilitatione nova etc. — Denique respondendo ad illam questionem, utrum omnis cognitio sit a sensu, sic concludit: « Dicendum est, quod non. Necessario enim oportet ponere, quod anima novit Deum et se ipsum et quae sunt in se ipsa sine administratio sensuum exteriorum. Unde si aliquando dicat Philosophus, quod nihil est in intellectu, quod prius non fuerit in sensu, et quod omnis cognitio ortum habeat a sensu, intelligendum est de illis quae quidem habent esse in anima per similitudinem abstractam; et illa dicuntur esse in anima ad modum scripturarum. Et propterea valde nobiliter dicit Philosophus, quod in anima nihil *scriptura* est, non quia nulla est in ea *notitia*, sed quia nullus est in ea *pictura* vel similitudine abstracta. Et hoc est, quod dicit August. in libro de Civit. Dei: Inseruit nobis Deus nobile iudicatorium, ubi quid sit lucis, quid tenebrarum, cognoscitur in libro lucis, qui veritas est, quia veritas in corde hominum naturaliter est impressa ». — Hanc sententiam verbothes sive in hoc sive in alio libro S. Augustini non inventimus. Ipsa autem breviter complectitur, quae S. August. longiore discursu pluries luculentur probat, presertim XI. de Civ. Dei c. 27. n. 2, ubi inter alia ult: « Sed lucem illam incorpoream (animalia) contingere nequeunt, quia mens nostra quodam modo irradiatur, ut de his omnibus recte iudicare possimus. Nam in quantum eam capimus, in tantum id possumus. Verumtamen inest sensibus irrationalium animalium, eti sciencia nullo modo, at certe quodam scientiae similitudo... Sed nos ea (corporalia) sensu corporis ita capimus, ut de his non sensu corporis *iudicemus*. Habemus enim alium *inferioris hominis*

¹ Vat. praeferit fidem mss. et quinque primarum edd. cum Augustinus dicit.

² Supplic. res, quae hoc in casu sunt habitus. Vide supra

arg. 1. ad opp. Vat. incongrue *ipse*. Notum est, in Codd. eodem modo scribi *ipse* et *ipse*. — Mox fide mss. et ed. 1 substitutimus *flat* loco *sit*. In fine responsionis ed. 1 *solutio* pro *responsio*.

sensuum isto longe praestantium, quo iusta et iniusta sentimus: iusta per intelligibilem speciem, iniusta per eius privationem. Ad huius sensum officium non acies pupillae, non foramen auriculae, non spiramenta nostrorum, non gustus faecium, non ullus corporeus tactus accedit. Ibi me et esse et hoc nosse certus sum, et haec amo atque amare me similiter certus sum ».

HL S. Bonaventura fidelissimum S. Augustinus discipulum, sicut in aliis questionibus, sic in tota sua de cognitione humana doctrina se comprobavit. Unde quae circa hanc materiam in hac quaest. disputat non nisi summariorum exhibent eorum, quae S. August. more suo et diffuse tractat in pluribus libris v. g. II. de Libero Arb.; de Vera Religione, c. 29, seqq.; XII. de Gen. ad Hl. Operae pretium esse duximus exemplo hoc probare, proponendo ex libris VIII. et IX. de Trinitate ea S. Augustini de cognitione humana fundantur, quae S. Bonaventura hic vel praeconspicit, vel explicite asserit.

1. Apertissime ibi distinguuntur S. Augustinus inter cognitionem sensuum (phantasiæ) et intellectus: « Et Carthaginem quidem cum eloqui volo, spad me ipsum quoerar, ut eloqueror, et apud me ipsum invenio phantasmum Carthaginis, sed eam per corporis accepi, i. e. per corporis sensum... Non autem ita quoeror, quid sit iustus, nec ita invenio, nec ita intueor, cum id eloqueror » etc. (VIII. c. 6. n. 9.).

2. Distinguunt in cognitione intellectuali conceptus formatos per abstractionem a rebus sensibilis et non formatos per abstractionem: « Negue enim oculi corporis multas mentes videndo per similitudinem colligimus generalem vel specialem mentis humanæ notitiam, sed intuemur inviolabilēm veritatem » (IX. c. 6. n. 9.).

3. Asserit, aliquos conceptus intellectualles, quos habemus, supponere experientiam sive exteram sive internam: « Sed quid sit mori, et quid sit vivere, utique scimus; quia et vivimus, et mortuos ac mortenes aliquando vidimus et experti sumus » (VIII. c. 5. n. 8.).

4. Dicit, animæ hominæ *impressum esse* notitiam quorundam rerum: « Neque enim in his omnibus bonis, vel quae commemoravi vel quae alia cernuntur sive cogitantur, diceremus aliud alii melius, cum vere dicemus, *nisi esse nobis impressa notio ipsius boni*, secundum quod et probaremus aliud et aliud illi praeponemus » (VIII. c. 3. n. 4.). Habemus enim quasi regulariter *infraquam* humanae naturæ notitiam... Secundum species et genera rerum vel *natura insita* vel experientia collecta, de facti huiusmodi (miraculis et resurrectione Christi) cogitamus, ut non fieta sit fides nostra » (ibid. c. 4. 5. n. 7.). « Quid igitur de illa excellenti Trinitatis sive specialiter sive generaliter novimus, quasi multis sint tales trinitates, quarum aliquas experti sumus, ut per regulam similitudinis *impressam*, vel specialem vel generalem notitiam, illam quoque temet esse credamus » etc. (ibid. c. 5. n. 8.).

5. Asserit, quadam cognoscit ab homine in *veritate*, et etiam in *ceritate aeterna*. Minime autem dicit, hoc fieri per *immediatum* aeternorum rationum conceptionem, ut Ontologista volunt; sed intelligi debet secundum illam interpretationem, quam meliores Scholastici exhibent; cfr. supra d. 3. p. I. q. 4. Scholion. Libr. VIII. c. 6. n. 9. proponit quaestiones, quae cum illa que a S. Bonav. hic pertractatur, maxime convenient, scil. quomodo homo iniustus cognoscat animum iustum, quem diligat, eamque ita solvit: « Quid sit *animus*, ut dictum est, novimus ex nobis; inest enim animus nobis. Quid autem sit *iustus*, unde novimus, si iusti non sumus?.. An signa quaedam per motum corporis emicant, quibus ille aut illi homo esse iustum appareat? Sed unde novit, illa signa esse animi iusti, nesciens, quid omnino sit iustum? Novit ergo. Sed ubi novimus, quid sit iustus, etiam cum iusti nondum sumus? Si extra nos novimus, in corpore aliqui novimus. Sed non est ista res corporis. In nobis igitur novimus, quid sit iustus. Non

enim alibi hoc invenio, cum quero, ut hoc eloquar, nisi apud me ipsum... Et *Carthaginem* quidem cum eloqui volo, apud me ipsum quoeror, ut eloquar, et apud me ipsum invenio phantasmum Carthaginis, sed eam per corpus accepi, i. e. per corporis sensum... Non autem ita quoeror, quid sit *iustus*, nec ita invenio nec ita intueor, cum id eloquor... Illud mirabile est, ut apud se animus videat, quod alibi nusquam vidit, et verum video, ipsum verum iustum animum videat, et si ipse animus, et non sit iustus animus, quem apud se ipsum videat. Num est alius animus iustus in animo nondum iusto?... An illud quod videt, *veritas est interior, praesens animo*, qui can valeat intueri? Neque omnes valent; et qui intueri valent, hoc etiam, quod intuentur, non omnes sunt, hoc est, non sunt etiam ipsi iusti animi, sicut possunt videare ac dicere, quid sit iustus animus. Quod unde esse potuerunt, nisi inhaerendo eidem ipsi formæ, quam intuentur, ut inde formentur et sint iusti animi, non tantum cernentes... Et unde inhaeretur illi formæ, nisi amando?... Homo ergo, qui creditus iustus, *ea forma et veritatem diligitor*, quam cernit et intelligit apud se illi qui diligat: *ipsa vero forma et veritas non est, quomodo aliunde diligatur*. Neque enim invenimus aliquid tale praeter ipsam, ut eam, cum incognita est, credendo diligamus, ex eo quod iam tali aliquid novimus. Quidquid enim tale asperximus, ipsa est; et non est quidquam tale, quoniam sola ipsa talis est, qualis ipsa est ». Ibid. c. 9. n. 13: « Vivendum tamen si esse Dei ministri, non de aliquibus auditum credimus, sed iustus apud nos, vel potius supra nos in ipsa veritate conspicimus. Ilum ergo, quem sic vixisse credimus, ex hoc quod videmus diligimus. Et nisi hanc formam, quam semper stabilitem atque incommutabilitatem cerimus, praecepimus diligenter, non ideo diligemus illum, quia eius vitam, cum in carne viveat, huic formæ coaptatam et congruentem fuisse fide refinemus ». Libr. IX. c. 6. n. 9: « *Intuemur incalculabilem veritatem*, ex qua perfecte, quantum possumus, definimus, non quali sit uniuscuiusque hominis mens, sed quali esse semper tamen ratio nobis debet ». Ibid. n. 11: « *Ipsa vera forma inconcusse ac stabili veritatis*, et in qua fruenter homine, bonum eum credens, et in qua consulo, ut bonus sit, eadem habeo incorruptionis sincerissimæque rationis et mea mendis aspectum et illam phantasiam nubem, quam desuper cerno, cum eundem hominem, quem videram, cogito, imperturbabiliter aeterniter perfundit ». Ibid. c. 7. n. 12: « In illa igitur *aeterna veritate*, ex qua temporalia facta sunt omnia, formam, secundum quam sumus et secundum quam vel in nobis vel in corporibus vera et recta ratione aliquid operamur, visu mendis asperimus, atque inde conceptum rerum veracem notitiam tanquam verbum apud nos habemus et dicendo intus gignimus, nec a nobis nascendo, discedit ».

6. Utim haec verba aliam Augustinianæ sententiae partem indicant, quam S. Bonav. in fine huius questionis attingit, scil. quod habitus animæ, qui cognoscuntur in ipsa veritate et per similitudines, quae idem sunt quod ipsæ (res i. e. habitus), non cognoscuntur absque aliqua specie in intellectu cognoscuntis formatæ. Libr. IX. c. 3. n. 3. ait: « Mens ergo ipsa, scilicet corporearum rerum notitias per sensus corporis colligit, sic incorporare per semetipsam. Ergo, et semetipsam *per se ipsum notit*, quoniam est incorpore ». — Ibid. c. 14. n. 16. logundo de cognitione Dei ostendit, quod in ipsa « *fit aliqua Dei similitudo illa notitia*; tamen inferior est, quia in inferiori natura est; creature quippe animus, Creator autem Deus. Ex quo colligit, quia cum se mens ipsa novit atque approbat, sic est eodem notitia verbum eius, ut ei sit par omnino et aequaliter atque identidem, quia neque inferioris essentiae notitia est, scilicet corporis, neque superioris, sicut Dei. Et cum habeat notitia similitudinem ad eam rem, quam novit, hoc est, cuius notitia est, haec habet perfectum » etc.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram, et primo dubitatur de ista consequentia: *Qui diligit proximum, consequens est, ut ipsam dilectionem diligat.* Videtur enim ista consequentia non valere. Quamvis enim possibile sit, dilectionem diligi, non tamen est necesse, quod aliquis diligit eam; multa enim frequenter amamus, quae nollemus amare.

Item dubitatur de ista consequentia: *Qui diligit dilectionem, consequens est, ut Deum diligat;* quia, ant intelligit de *increata*, aut¹ *creata*. Si de *creata*, nihil valet: diligit quid creatum, ergo increatum; si de *increata*, tunc in nullo concordat cum priori sententia, quia dilectio, qua diligimus² proximum, est dilectio creaturae.

Dubius amor. RESPONDEO: Dicendum, quod utraque consequentia bona est in proposito. Quidam enim est amor, in quo non est quietatio nec delectatio nec complacencia, ut puta ille qui est ex pronitate corruptionis, cui ratio obsistit. Quidam vero est amor, qui est cum delectatione, complacencia et quietatione; et in tali amore non est tantum acceptatio rei amatae, immo³ etiam ipsius amoris; et talis amor est caritas, et ideo sequitur: qui amat proximum amat dilectionem, id est, acceptat.

Sed quoniam bene sequitur: qui acceptat aliquid ex se, multo magis acceptat illud, in quo invenitur ratio acceptationis⁴; si dilectio, eo ipso quo dilectio, acceptatur, maior dilectio magis acceptatur. Cum ergo dilectio nostra sit dilectio exemplaria, et dilectio divina sit⁵ exemplar omnis rectae dilectionis, et in illa est prima et summa ratio omnis acceptationis: hinc est, quod sequitur, quod qui diligit dilectionem diligat Deum. Unde Augustinus⁶ arguit ex hac suppositione, quod ipsa caritas sive dilectio proximi est dilectio cum acceptatione; et ex hoc tenet prima consequentia⁷; et ex alia suppositione, quod prima ratio

¹ Aliqui codd. ut HK aa et ff cum ed. I repudunt hic de.

² Ex mss. et ed. I posimus *diligimus* loco *diligit*. Paulo ante cod. O, posuit *consequentia* loco *sententia*, addit *inno sequitur* acceptatio *dilectio*. ³ Cod. dd sed pro *immo*.

⁴ Sequimur nonnullos codd. ut FGHK T ponendo *acceptationis* loco *dilectionis*, quorum lectio totu contextus processu confirmatur. Mox aliqui mss. ut YZ comparativo *major* praemitunt particulum *et*, ac dein post *magis* multi codd. cum ed. I omitunt certe supendum *acceptatur*.

⁵ Lectio Vat., in qua habetur *ut loco sit*, castigatur ope mss. et edd. 1, 2, 3, 6, ex quibus etiam paulo infra post *hinc supplevimus est quod*. Aliqui codd. ut AGH HK T etc. cum ed. I voci *hinc* praedigunt particulum *et*.

⁶ Lib. VIII. de Trin. c. 8. n. 12, ex quo textus huius dubii sumus est.

⁷ Scil. quod qui diligit proximum, diligit ipsam dilectionem. — Plurimis codd. consentientibus, substituimus *et ex hoc pro et ex hac*.

acceptationis est in dilectione exemplante, non exemplata; et ex hoc patet secunda⁸.

DUB. II.

Item queritur de hoc quod dicit: *Ecce iuv potes notorem Deum habere quam fratrem.* Videtur enim falsum, quia primae ad Timotheum ultimo⁹ dicitur de Deo, quod *lucem habitat inaccessibilem.* Praeterea, de fratre novit, *quid* est, de Deo vero non novit, *quid* est, sed, *si* est; ipse autem¹⁰ non loquitur quantum ad cognitionem, *si* est.

RESPONDEO: Dicendum, quod aliquid *magis certitudinatius cognosci* est duplice, quia certudo cognitionis est secundum praesentiam; aliquid *antem duplex modus praesentiae* est duplice: aut quantum ad *rationem cognoscibilis*, aut quantum ad *substantiam*¹¹. Quantum ad *substantiam* Deus est praesentior cuiuslibet rei quam aliqua alia res; quantum autem ad *rationem cognoscendi* hoc est duplice: aut a parte *cognoscibilis*, sicut sol est praesens caecu, et tamen caecus est absens lumini; sic Deus est praesentior quam frater; si autem a parte *cognoscientis*, sic praesentior est frater, quia praesens est oculus carnis¹², quorum cognitio videt secundum statum praesentem.

Aliter potest dici, quod praesentius est aliquid Atta solutionis duplice in ratione cognoscibilis: vel secundum *effectum*, vel secundum *se*. Secundum *se* notior est frater, secundum *effectum* notior est Deus. Quia effectus divinus, qui est dilectio, intrat ipsam animam et ei est praesens et magis cognoscitur quam frater¹³.

DUB. III.

Item queritur de illo verbo canonicae Iohannis quarto, quod est in littera: *Qui diligit, manet in lumine.* Videtur enim improprie dictum, quia lumen

⁸ Nempe: quod qui diligit dilectionem, diligit Deum. — Ed. I *ex hac loco ex hoc*. — Plura de hac re vide supra q. 2, et apud B. Albert., hic a. 3. — S. Thom. et Petr. a Tar., hic expos. lit.

⁹ Vers. 16, ubi Vulgata *inhabitat* loco *habitat*.

¹⁰ Nonnulli codd. ut AIVX cum ed. I omitunt minus bene *autem*; cod. X addit *Magister*.

¹¹ Vat. et cod. cc in hac propositione contra multis mss. et ed. I *praesens* loco *praesentius*, ac mox contra plurimos codd. et ed. 4, omisso primo *aut*, ponunt *cognoscendi* loco *cognoscibilis*, quod transfruerit post *substantiam*. Pro *rationem cognoscibilis* magis placere *rationem cognoscendi*, si faverint codd. —

¹² Ex mss. et ed. I substituimus *carnis* pro *carneis*.

¹³ De duplice modo, quo Deus intellectu nostro praesens est, vide supra d. 3. p. I. a. 1. q. 1. — In solutione huius dubii convenient B. Albert., hic a. 4. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 6. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 3.

respicit cognitionem, sicut calor affectionem: ergo in agis debet dicere: manet in calore, quam manet in lumine.

RESPONDEO: Dicendum, quod luminis est manifestare. Manifestare autem aliquid alicui est dupliciter: aut sicut viam *cognoscendorum*, aut sicut viam *agendorum*. Primum est per *scientiam*, et contra illud lumen opponitur tenebra ignorantiæ simplicis; secundum est per *gratiam*, unde: *Uncio docebit vos de omnibus*¹; et contra illud est tenebra malitia sive peccati; et de hoc lumine et de his tenebris loquitur beatus Ioannes, quod patet in *textu*, et *Ecclesiastici undecimo*²: *Error et tenebre peccatoribus concreta sunt*. Et quoniam caritas semper est cum gratia, aliae virtutes non, ideo dicit: *Qui amat, manet in homine*, per appropriationem³.

DUB. IV.

Item queritur de hoc quod dicit, quod in *divinis donis nihil maius est caritate*. Videtur enim dicere falsum, quia *sapientiae* donum ponitur excellentissimum inter omnia dona, vel si idem est caritas et sapientia, caritas non retinet praerogativam inter dona. Item queritur de consequentia: si caritas est praecipuum inter dona Dei, et nullum maius est quam Spiritus sanctus: ergo Spiritus sanctus est caritas. Aut ergo loquitur de caritate *creata*, aut *increata*; si de *creata*, tunc ergo probat idem per idem; si de *creata*, tunc nulla videtur consequentia, quia non valet, quodsi *creata* est caritas maior inter dona *creata*, quod sit Spiritus sanctus.

RESPONDEO: Dicendum, quod praedicta auctoritas Augustini potest intelligi de caritate *creata* et *increata*; et pro utraque habet veritatem. Si de *increata*, certum est; si de *creata*, maximum est inter dona, quia plus habet in se de ratione bonitatis sive de ipsa bonitate, quam aliquod donum⁴, loquendo praecise. Quaedam enim dona sunt, quae sunt sine caritate; et hoc quidem certum est, quod minora sunt. Quaedam praeponuntur caritatem, sicut⁵ donum sapientiae. Caritas enim est, quae dat sensum gusti, ut sapiant ei bona aeterna. Unde sapientia superaddit

quandam ulteriorem habitatem⁶, quae comparata ad caritatem minus bonum est, sed prout claudit caritatem, minus bonum est ratione eius quod praeponit. Et ita patet, quod caritas, praeceps loquendo, est excellentissimum donum; sapientia vero, praeponendum sive implicando donum caritatis, dicitur excellentissimum.

Ad ita quod obicitur de consequentia, dicendum, quod utroque modo bona est. Si enim intelligatur de caritate *increata*, si⁷ ipsa est donum primum et praecipuum, et Spiritus sanctus est huiusmodi: oportet quod ipsa sit Spiritus sanctus, quia quod per superabundantiam dicitur, uni soli convenit⁸. Si autem de caritate *creata*, tunc consequentia Augustini intelligenda est a parte nominis sie: si caritas creata est maximum⁹ inter dona *creata*, et Spiritus sanctus est maximum donorum: ergo melius nominatur nomine domi excellentissimi quam alio. Consequens ergo est, ut Spiritus sanctus sit caritas, sed non *creata*, immo illa quae Deus est¹⁰.

DUB. V.

Item queritur de hoc quod dicit: *Non utique sic dictum est, quod Dei substantia est nostra patientia*. Videatur enim male dicere, quia caritas, quia nos diligimus Deum, non est ipse Deus, nisi intelligamus quo diligimus exemplariter vel causaliter: ergo cum simile sit de patientia, videtur quod Augustinus male destruit¹¹ illud simile. *Hem*, cum Deus faciat nos diligentes, sicut patientes, quare non dicitur Deus caritas nostra, sicut patientia nostra?

RESPONDEO: Dicendum, quod Deus est caritas et essentialiter et causaliter: essentialiter, quia in se amor est; causaliter, quia in nobis amorem efficit. Sed Deus non est patientia essentialiter, sed solum causaliter; et ideo Scriptura istum diversum modum innuens¹² dicit, Deum esse patientiam nostram, et Deum esse caritatem sine additione. Ratio autem huius est, quia¹³ quidam habitus dicunt incompletionem, sicut patientia, spes et huiusmodi, qui non cadunt in Deo per essentialiter, sed per causam, qui huiusmodi sunt a Deo. Quidam autem sunt habitus di-

Ad 2. questionem.

Quæstio in-

cidens.

Deus dupli-
citer esca-
ritas.Non sic pa-
tientia.

¹ I. Ioan. 2, 27, ubi Vulgata: *Uncio eius docet vos de omnibus*. — Vat. contra mss. post unde addit per Joannem.

² Vers. 16.

³ Cfr. B. Albert., hic a. 6; S. Thom. et Pet. a Tar., hic in expos. textus.

⁴ Ed. 1 *enim loco ergo*, quae et mox post aut repetit de caritate.

⁵ Ed. 1 *donorum*, cod. dd autem addit aliud. Mox pauci codd. ut VZ omitunt quae sunt.

⁶ Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 *velut*. Ed. 1 post sicut adiungit est.

⁷ Exhibemus lectionem fere omnium mss. ponendo *habitatem pro virtutem quae habitat*; ed. 1 *habitationem*. Paulo infra ex multis codd. ut AGH IK TW etc. et ed 1 pro *minus*

bona substitutum minus bonum, quod et in se distinctius est et cum subnexis magis correspondens.

⁸ Vat. sic loco si, et mox post huiusmodi addit ergo, sed obstat auctoritas mss. et ed. 1 et quidem bene, quia agitor tantum de consequentia ostendenda.

⁹ Aristot., V. Top. c. 3. (c. 5.).

¹⁰ Aliqui codd. ut IT addunt *donum*.

¹¹ Cfr. B. Albert., hic a. 7. — Pet. a Tar. et Richard., hic circa Ht.

¹² Cod. T *destruet*; ed. 1 *astruit*.
¹³ Mendum Vat. *inveniens* loco *innuens* corrimus ope mss. — Textus S. Scripturarum de isto diverso modo vide hic in Ht. Magistri, c. 3.

¹⁴ Ex antiquioribus mss. et ed. 1 substitutum *quia*, loco quod et pauto infra qui pro *quae*.

centes *complementum*, et huiusmodi¹ sunt in Deo essentialiter, sicut caritas et sapientia et huiusmodi. Notandum autem, quod Augustinus vult dicere, quod Deus est caritas essentialiter, sed ipse non vult dicere, quod sit caritas *nosta* essentialiter, sed *cavansalter* et *exemplariter*. Nec ita est patientia nostra exemplariter². Quoniam enim omnes virtutes habeant exemplar cognoscitivum in Deo et omnes habeant exemplar secundum similitudinem *longinquam*, tamen quaedam virtutes non habent sibi correspondens in Deo *per omnia*, sicut patientia, quae duo dicit, scilicet passionem et superfluer passionibus. Quantum ad primum, non habet in Deo correspondens, sed quantum ad secundum solum. Caritas autem habet amorem in Deo sibi per omnia correspondens, et³ amorem non tantum *essentialis*, sed etiam *personalem*: et ideo dicunt auctoritates⁴, quod Spiritus sanctus est caritas, qua diligimus Deum; et ablativus *qua* dicit habitudinem non tantum cause efficientis, sed etiam formalis, non perficiens. sed exemplantis⁵.

*Ad quae*re*s
incidentem.*

Exemplar cognoscitivum in Deo et omnes habeant exemplar secundum similitudinem *longinquam*, tamen quaedam virtutes non habent sibi correspondens in Deo *per omnia*, sicut patientia, quae duo dicit, scilicet passionem et superfluer passionibus. Quantum ad primum, non habet in Deo correspondens, sed quantum ad secundum solum. Caritas autem habet amorem in Deo sibi per omnia correspondens, et³ amorem non tantum *essentialis*, sed etiam *personalem*: et ideo dicunt auctoritates⁴, quod Spiritus sanctus est caritas, qua diligimus Deum; et ablativus *qua* dicit habitudinem non tantum cause efficientis, sed etiam formalis, non perficiens. sed exemplantis⁵.

DUB. VI.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *solum donum caritatis dividit inter filios regni et filios perditionis*. Videtur enim male dicere, quia aut loquitur de divisione quantum ad *cognitionem*, aut quantum ad *veritatem*. Si quantum ad *veritatem*, hoc falsum est, quia non solum in caritate, sed etiam in fide gratuita et spe differunt; si quantum ad *cognitionem*, tunc minime dividit, quia nescitur, quis habeat donum habeat.

RESPONDEO: Dicendum, quod omnia dona virtutum possunt esse informia praeter caritatem. Et quoniam possunt esse informia, possunt esse in iustis et

peccatoribus, et ideo in illis nunquam separantur ab invicem. Sed caritas nunquam potest esse informis nec esse cum peccato, quia actus eius est diligere Deum⁶ propter se et super omnia, qui removetur per omne peccatum. Ideo dicit Augustinus⁷, quod sola caritas distinguit, loquendo de distinctione in universalibus.

Quod obicitur de fide gratuita sive formata, concedo, quod distinguit; sed tamen hoc non habet, quia *fides*, sed quia *gratuita*; et ita ex hoc, quod caritati coniuncta⁸; et sic patet illud.

DUB. VII.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Si tradidero corpus meum, ita ut ardeam etc.* Videtur enim male dicere, quia Dominus dicit, Ioannis decimo quinto⁹: *Maiorem hac dilectionem nemo habet, ut animam suam ponat etc.*: ergo si hoc est maximum opus caritatis, impossibile est, quod fiat sine caritate.

RESPONDEO: Aliqui dicunt, quod Apostolus dicit per impossibile; posito enim adhuc¹⁰, quod aliquis hanc poenam patretur sine caritate pro Christo, adhuc non prodesset sibi. Credo tamen, quod aliqui¹¹ ex industria naturalium et aliqua gratia gratis data possent sustinere pro fide Christi mortem etiam sine caritate, sicut¹² haereticus sustinet per errorem. Et quod dicit Dominus, quod illud est summae caritatis, hoc dicit quantum ad signum et exteriori ostensionem; signa tamen sunt fallibilia, et ideo non necessario oportet, quod si aliquis mortem sustinet pro Christo sive pro eius fide¹³, habeat caritatem. Credo tamen, quod si aliquis pro Christo sustineret mortem, qui non magnum haberet obicem, quod disponeret se ad gratiae susceptionem, ita quod daretur sibi caritas.

¹ In cod. I additur *habitus*.

² In Vat. haec proposition: *Nec ita est patientia nostra exemplariter* perperam deest, quae tamen in mss. et ed. I habetur.

³ Cod. V *per loco et.*

⁴ Quas videlic in III. Magistri, hic c. 1-1.

⁵ Duplex siquidem tunc distinguatur causa formalis, scil. intrinseca seu informans (perficiens), et extrinseca seu exemplaris. — De hoc dubio vide etiam B. Albert., hic a. 8 et Peir. a Tar., hic circa llt.

⁶ Fide veterisdomum mss. et ed. I adiecit male omissum *Deum*. Mox relativa quā referas ad *actum*. — Plura de eo, quod caritas non possit esse informis, vide III. Sent. d. 27. a. 1. q. 4.

⁷ Libr. XV. de Trin. c. 48. n. 32, ex quo textus huius dubii sumitus est.

⁸ In ed. I additur *est*. — Idem dubium solutum invenies apud B. Albert., hic a. 9.

⁹ Vers. 13.

¹⁰ Vat. perperam, et antiquioribus mss. cum edd. I, 6 refragantibus, *ad hoc*. Dein edd. 2, 3 *habens pro hac*.

¹¹ Ex pluribus codd. ut TX. et ed. I adiecit *aliqui*. Cod. Z *aliquis*, et paulo post *posset loco possent*; cod. Y absque *aliquis* habet *posset*.

¹² Cod. bb addit particulam *et*. Mox cod. M *pro errore*, et cod. ex eum ed. I *propter errorem loco pro errorem*.

¹³ Vat. cum aliquibus mss. hic repetit *quod*, in maiore parte codd. et ed. I tamen deest.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XVII.

PARS II.

Magister ponit opinionis sua defensionem.

Hic quaeritur, si caritas Spiritus sanctus est, cum ipsa augeatur.

HUUS PARTIS TEXTUM VIDE SUPRA p. 289.

DIVISIO TEXTUS.

Supra egit Magister de missione Spiritus sancti invisibili secundum suam opinionem. Hic secundo ponit opinionis sua defensionem, et hoc facit respondendo objectionibus, quae possent¹ suam opinionem improbare. Et quoniam sua positio improbari potest et ratione et auctoritate et utroque modo, ideo habet haec pars tres partes.

In prima parte impugnat et improbat hoc quod dixerat, quod Spiritus sanctus est caritas, qua diligimus Deum et proximum.

Secundo vero, per auctoritatem, ibi: *Supra dictum est, quod Spiritus sanctus.*

Tertio, per auctoritates et rationes, ibi: *Alius quoque inducunt etc.* — Prima ratio contra Magistrum sumta est ex hoc, quod caritas augetur²; secunda ratio contra ipsum sumta est ex hoc, quod caritas est a Spiritu sancto, sicut dicit Augustinus; tertia ratio sumta est ab hoc, quod caritas est animi affectio, et hoc quidem rationi et auctoritati consonat. In qualibet autem istarum partium Magister primo opponit et secundo determinat; et partes manifestae sunt.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam huius partis est hic³ quaestio de augmentatione caritatis, et circa hoc quaeruntur quatuor.

Primo quaeritur, utrum caritas possit augeri secundum substantiam.

Secondo quaeritur de modo augmenti ipsius caritatis.

Tertio quaeritur de opposito augmenti ipsius, scilicet de diminutione, utrum caritas possit diminui.

Quarto de augmentatione caritatis quantum ad terminum sive⁴ statum.

ARTICULUS UNICUS.

De augmentatione caritatis.

QUAESTIO I.

Utrum caritas secundum substantiam augeri possit.

Quantum ad primum ostenditur, quod caritas possit augeri secundum substantiam:

1. Per Augustinum ad Bonifacium⁵: «Caritas mereatur augeri, ut aucta mereatur perfici».

2. Item, hoc ipsum videtur ratione: caritas viae secundum substantiam minor est caritate patriae; sed

a caritate viae ad caritatem patriae contingit devenire, ipsa salvata in esse, quoniam *caritas* viae *nunquam excidit*⁶; sed motus a minori ad maius, re salva, est augmentum⁷: ergo contingit caritatem augmentari.

3. Item, constat, quod diversis maiora et minora

¹ Plurimi cod. cum ed. I. reluctantibus, Vat. possunt.

² Vat. contra mss. et ed. I. augeatur.

³ Plurimi mss. et ed. I. consentientibus, supplevimus *hic.*

⁴ Vat. cum cod. cc repetit ad.

⁵ Epist. 189. n. 2. secundum sensum, sed verbo tenus Epist. 186. ad Paulinum c. 3. n. 10. In hoc textu ed. I. cum uno altero e codice ut I post mereatur addit et.

⁶ 1. Cor. 13, 8.

⁷ Aristot., I. de Gener. et Corrupt. text. 33. (v. 5.).

praemia dabuntur; unde apostolus, primae ad Corinthios decimo quinto¹: *Alia claritas solis, alia claritas lune etc.*; et constat, quod nūni et eidem secundum diversos status debetur diversum praeium, scilicet maius et minus; sed magnitudo praemii substantialis respondet quantitatī caritatis, non secundum fervorem, sed secundum substantiam: ergo si contingit, maius praemium alieni deberi, ergo et caritatem substantialiter augeri.

4. Item, contingit caritatem meliorari, cum non sit summum bonum; sed caritas est bona substantialiter: ergo contingit, caritatem secundum suam substantialiter fieri meliorem. Sed ut dicit Augustinus in sexto de Trinitate, octavo capitulo²: « In spiritualibus idem est maius et melius »: ergo cum caritas sit quid spirituale, possibile est, secundum substantiam ipsam effici maiorem.

5. Item, constat quod in uno et eodem caritas potest in maiorem effectum et actum: ergo cum majoritas effectus veniat a magnitudine virtutis, possibile est, caritatem maiorem effici secundum virtutem. Tunc quaero: aut caritas est sua virtus, aut non: si *sic*: ergo augmentata virtute, necesse est, augeri essentialiam caritatis; si *non*, tunc quaero de illa virtute: aut habet essentiali, aut non; si *sic*, similiter quaero de illa: ergo vel erit abire in infinitum, vel necesse est ponit, quod aliquid augatur secundum substantiam; sed qua ratione alia virtus, et caritas.

SED CONTRA: 1. Caritas est forma; sed omnis forma consistit in essentia invariabilis³: ergo et caritas, sed nihil invariabile secundum essentiam augetur secundum essentiam: ergo nec caritas.

2. Item, ubi augmentum, ibi maius et minus⁴; sed ubi est simplicitas, ibi non est maius et minus: si ergo caritas est forma simplex et non extensa, in caritate non erit augmentum.

3. Item, augmentum in corporalibus est secundum accidens, et non secundum substantiam⁵: ergo pari ratione et in spiritualibus: ergo si caritas augerit, hoc est solum secundum accidens, non secundum substantiam.

4. Item, quod augetur mutatur⁶, et quod augetur secundum substantiam mutatur secundum

substantiam; sed quod substantialiter mutatur est alius nūni quam prius: ergo quod augetur secundum substantiam non manet: si ergo *caritas nunquam excidit*⁷ nisi per peccatum, sed semper manet, ergo non augetur.

CONCLUSIO.

Caritas secundum substantiam sive secundum quantitatem virtutis augeri potest.

RESPONDEO: Dicendum, quod secundum communem opinionem verum est, caritatem substantialiter conclusio.

Ad intelligentiam autem obiectorum distingunt quidam augmentum secundum duplēm differentiam. Augmentum enim est, quando minori succedit maius; hoc autem potest esse duplēciter: vel *ita*, quod illud idem, quod prius fuit minus, postea fiat *maius*, sicut homo dicitur augeri vel aliquod *aliud* quantum, et hoc modo⁸ caritas non augetur, ut dicunt; vel *ideo*, quod minori succedat maius, non idem numero, sed consimile in forma, sicut dies dicuntur augeri, non quia idem dies primo⁹ sit minor et postea maior, sed quia minori succedit maior; sic dicunt augeri caritatem, ac per hoc posse evadere oppositiones.

Sed positio ista, ut supra probatum est¹⁰, non reprobatur. potest stare. Ostensum est enim, quod caritate mānante eadem, contingit, circa eandem fieri crementum et perfectionem.

Et ideo aliter dicendum, quod augmentum sequitur quantitatem. Quantitas autem dicitur duplēciter, scilicet *proprie* et *metaphorice*: proprie dicitur quantitas *molis*, et haec est in corporalibus; metaphorice quantitas *virtutis*, et haec est¹¹ in spiritualibus. Sic et augmentum dicitur duplēciter: *proprie*, scilicet secundum magnitudinem *molis*, et *metaphorice* secundum quantitatem *virtutis*. Cum ergo in caritate sit quantitas virtutis, et non in summo, constans est, caritatem augeri posse. *Rursus*, cum virtus sit idem quod substantia caritatis, et sit¹² quantitas virtutis, hinc est, quod de necessitate sequitur, caritatem augeri secundum substantiam; cum enim sit virtus, eius substantia non est alia a virtute.

¹ Vers. 41.

² Num. 9: In his enim, quae non mole magna sunt, hoc est maius esse, quod est melius esse. — *Mox* cod. I *unde pro ergo*.

³ Libr. de Sex principiis, qui est Gilberti Porretap: Ratio sive forma est id quod supervenit composito, simplici constans et invariabili essentia. Cfr. Aristot., VII. Metaph. text. 28. et VIII. text. 10. (Vl. c. 8. in fine, et VII. c. 3.). In primo loco cit. ait: « Indivisibilis namque forma est »; in secundo comparat substantiam (essentiam) numeris, in quibus quaelibet additione vel diminutione inducit mutationem specificam. — *Mox* post *invariabile* cod. K V, omissit *secundum essentiam*, dein nominat *essentialium praemittit substantiam vel*.

⁴ Aristot., I. de Gener. et Corrupt. text. 31. seqq. (c. 5.).

⁵ Cfr. Aristot., I. de Gener. et Corrupt. text. 30. seqq. (c. 5.) et V. Phys. text. 7-20. (c. 2. et 3.). — *Mox* in Vat. et

cod. cc minus apte, et aliis codd. cum ed. I oblitentibus, omittunt *solum*.

⁶ Vide Aristot., IV. Phys. text. 32. (c. 4.) et VIII. Phys. text. 53. (c. 7.).

⁷ I. Cor. 13, 8.

⁸ Cod. X., variata interponuntione et positione, *vel aliquod aliud*, et *quantum ad hoc caritas*, cum quo concordat cod. R, qui tamen omittit particularē *et ac ponit ad hunc modum pro ad hoc*. Paulus infra cod. P Q *ita loco ideo*; ac deinde fide antiquiorum mss. et ed. I exponit vox *nunero* praefixa particularē *in*.

⁹ Cod. T *prius* loco *primo*, et cod. K *possit esse pro sit*.

¹⁰ Hic, in fundamento, praesertim in ultimo.

¹¹ E vestutioribus mss. et ed. I *supplievimus est*.

¹² Plures codd. at AGISTWXY ee ff omissit *sit*, quod

Solutio operosiorum.
1. Ad illud ergo quod obiciuntur in contrarium, quod essentia formae est invariabilis; dicendum, quod verum est de forma universalis; si autem dicitur de forma singulari, verum est in se considerata, sed non prout in alio¹.

2. Ad illud quod obiciuntur, quod simplicitas non admittit magnitudinem; dicendum, quod verum est, quod non admittit magnitudinem molis, admittit tamen magnitudinem virtutis.

3. Ad illud quod obiciuntur, quod augmentum² in corporalibus est motus secundum accidens, patet responsio. Nam quantitas *molis* est accidens, essentialiter differens a quanto; non autem sic est in quantis quantitate *virtutis*, immo quantitas virtutis essentialis est, ut in opponendo probatum est³.

Potest tamen dici, quod cum dicitur, quod⁴ motus augmenti in corporalibus est motus secundum accidens, duplificer potest accipi hoc quod est *secundum*: aut quod dicat habitudinem termini per se sive termini formalis, et sic utique terminus augmenti est quantitas perfecta; aut ita, quod dicat terminum

per accidens, et hoc modo augmentum per accidens respicit substantiam. Quod patet. Cum enim additur quantitas maior minori, nisi fiat per rarefactionem vel per protensionem⁵, oportet quod addatur substantia, in qua sit illa quantitas; et ita augmentum plus habet de substantia, et ita per consequens ad substantiam terminatur etiam in corporalibus.

4. Et per hoc patet quod obiciuntur: quod mutatur secundum substantiam est aliud et aliud⁶; verum est, si dicat terminum formalem; sed non sic dicit.

Ad illud quod obiciuntur: quod augmentatur secundum substantiam et mutatur secundum substantiam; dicendum, quia⁷ rei non tantum est esse substantiale, sed etiam perfectum esse. Mutari ergo secundum substantiam hoc potest esse duplificer: vel respectu *esse simpliciter*, et sic mutatum est aliud et aliud; vel respectu *esse perfecti*, et sic est idem⁸, quia cum de imperfecto fit perfectum, non est aliud, sed idem. Hinc est, quod caritas, quamvis substantia liter augeatur, non est alia, sed eadem secundum substantiam; unde non valet obiectio.

S C H O L I O N .

1. Cum sententia communis quaestio resolvitur affirmative. Deinde circa modum huius augmenti S. Doctor afferit opinionem aliquorum insufficientem; denique propriam suam sententiam proponit canique probat adhibito isto axiome, quod augmentum sequitur quantitatim. Quantitas autem communiter distinguuntur in propriam sive molis, et metaphoricam sive virtutis; unde sequitur, quod etiam duplex augmentatio admitti debet, et inde, quod caritas augeri possit, et quod augmentatio fiat secundum essentialium. — Ut rationes et difficultates ad philosophiam spectantes, quae in hac et seq. quaest. tanguntur, facilius intelligantur, iuvat aliqua exercere circa varias in antiquis scholis vigentes opiniones de augmentatione et diminutione formarum. Teste Boethio, (III. in Categories seu Prædicamenta Aristotelis, c. de Qualitate) tres opinione iam apud antiquos

philosophos exierunt de *intensione formarum* seu de magis et minus. « Quidam namque dicebant, in omnibus secundum materiam habitudinem reperi posse magis et minus. Proprium namque esse materie corporumque intensione crescere et minui relaxatione, que quorundam Platonicorum sententia fuit. » Quae Boethii verba. B. Alberto, Comment. in libr. de Sex principiis Gilberti Porretani, tract. 8. c. 1. ita exponuntur: « Eorum quidem una (opinio), qui dicunt, quod in omni, in quo inventur magis et minus, inventur aliquo modo materia, cuius quantitas, ut dicunt, ex indivisibilibus consistit: ubi plura similia in uno convenient, id dicunt intendi, et ubi pauciora sunt, illud dicunt remitti, et ideo albissima sunt in quibus plura indivisibilia concurrent albedinis; remitti autem, ubi convenient pauciora. Et haec quidem opinio, ut dicit Boethius, fuit Pla-

tonis et II cc cum ed. I transponunt post *quantitas*. Codd. L O Z paulo ante post *virtus* addunt *caritas*, quod vel suppletendum est, vel nomen *virtus* referendum ad sequens *caritatis*; dein codd. L O et *quantitas virtutis*, quod *quantitas substantiae* substituunt loco et *sit quantitas virtutis*. Quomodo hoc argumentum intelligendum, accipie ex fundam. 5. supra posit, et infra ex resp. ad 3. Mox aliqui codd. ut D V X bb minus aperte omittunt enim, loco cuius cod. G habet *ipsa*; cod. T. deinde post *virtus* adiungunt *necessario sequitur*, quod.

1 De hac solutione cfr. supra d. 8. p. 1. a. 2. q. 2. ad 1. Idem dicit Richard. a Med., I. Sent. d. 8. a. 2. q. 2. ad 2: « Quamvis forme non sit variabilis secundum suum esse absolute, proprie loquendo de variabilitate, tamen quia naturalem habet aptitudinem, ut sit in materia, in qua potest recipere variabilitatem, simpliciter invariabilis dici non debet. »

2 Ex aliis publicis mss. ut I T supplervimus *augmentum*, pro quo Vat. cum cod. cc., alii tamet codd. et ed. I remittuntibus, mox post *motus* ponit *augmentum*.

3 In fundamenis, praecipue in ultimo et in corp. quaest. circa finem. — Paulus supra post *essentialis* cod. M habet *caritatis*.

4 Vat. contra fere omnes codd. et ed. I omitit *quod*. Mox in plurimis mss. et ed. I deest *augmentum*, certe tamen supplendum.

5 Sequimur antiquiores codd. et ed. I addendo *per accidens*.

6 Cir. Aristot., de Praedicam. c. de Qualitate, et IV. Phys. text. 79. seqq. (c. 9.) ac III. de Caelo text. 10, ubi definitio rarefactionis indicator, scil. quod sit motus, quo corpus, materialiter eadem entitate et quantitate, maiorem acquirit localem extensionem. Quodsi rarefactio et protensio ad invicem conseruantur, secundum mentem S. Doctoris infra d. 18. dub. 4. dici potest, quod rarefactio sit processus naturalis, protensio vero processus artificialis; priori opponetur condensatio, posteriori compresio.

7 Vat. male omittit hic est aliud et aliud; paulo supra minus distincte ponit non augerat loco mutatur, deinde in fine responsionis si dicit terminum per accidens pro sic dicit, sed obstat auctoritas mss. et sex primarum edd. — Nota insuper, quod Vat. cum multis codd. præmissam propositionem *Et per hoc patet* etc. coniungit cum responsione ad tertium obiectum; sed non bene, quia revera pertinet cum sequenti responsione ad quartum obiectum. Pauci codd. ad conexione harum responsionum stabilidam post non sic dicit addunt *tamen potest alter dicit*.

8 Unus alterque codex ut I Q quod loco quia.

9 Contextus exige, suppleximus et sic est idem, licet haec verba in paucis mss. ut J T et quidem in margine (a manu sopari) inventantur. Mox fide plurimorum mss. et ed. I *Hinc est*, quod substitutum loco *Et hinc est*, quia.

tonis. Videatur autem ab antiquo Anaxagora derivata, qui dixit, simili similis generari, et omnia esse in omnibus, sed latere: et ideo etiam intendi et remitti quodcumque secundum plus et minus apparet de ipso similis*. — « *Alia* vero, quae secundum certissimas verissimmas artes atque virtutes non diceret esse magis et minus, secundum autem medias dicti posse, ut hae ipsa grammatica atque iustitia non dicuntur magis grammatica neque magis iustitia. Esse autem quasdam alias mediocres artes, in quibus id ipsum posset evenire (sicut de dispositione fit habitus medius, ut B. Albertus adiungit). *Tertia* est, de qua Aristoteles loquitur, quod ipsas quidam habitudines nulla intensione crescere nec diminutione decrescere putat, sed eorum *participants* (sive subiecta) posse ex examine compositionis venire, ut de his magis minusve dicatur. Sanitatem namque ipsam et iustitiam alteram altera magis minusve non esse; neque enim quisquam dicit, magis esse sanitatem alia sanitate. Sed hoc solum dicere possumus. magis habere sanitatem aliquem, i. e. esse saniorem, et magis sanum et minus sanum. Dicimus ergo, quod *ipsae qualitates* non suscipiuntur magis et minus; *qui vero secundum eas quales dicuntur*, ipsi sub comparatione cadunt, ut iustior et sanior et grammaticior». — Gilbertus Porretanus (de Sex principiis, c. ult.), tres sententias haec de re assert, quae suo tempore a diversi defendebantur et tripli andiquorum opinioni correspondere videtur. « Ait enim quidam secundum crementum vel diminutionem eorum quae suscipiuntur subiectorum. Alter autem et alii *ipsa quidem que suscipiuntur* in suscipiente diminui et crescere annuntiantur. Alii autem secundum *utrumque* amborum diminutionem et augmentationem*. Pluribus rationibus contra triplihae hanc sententiam adductis, concludit: « Patel itaque nihil secundum magis et minus praedicari neque secundum subiectum solum augmentum vel diminutionem neque secundum accidentis; quare neque secundum utrumque. Oportet igitur ab alia ea inventire, quae cum magis et minus dicantur. Huiusmodi vero sunt ea, quae sunt in voce eorum quae adveniunt, et non secundum subiectum vel mobiliis crementum vel diminutionem, sed quoniam eorum, quae sunt in voce, impositioni propinquiora sunt, sive ab eadem remotiora. De his etenim *cum magis* dicuntur quae proximiora sunt ei quae in ipsa voce est impositioni, *cum minus* autem de his quae remotiora consistunt, ut album dicitur illud, in quo pura albedo est; quanto igitur ab vocis impositionem accedens priori inficit albedine, tanto et candidior assignabitur. Dubitabit autem aliquis, quare haec quidem cum magis et minus dicantur, substantiae vero minime? Hoc autem contingit, quoniam substantiarum impositio quidem in terminis est, ultra quem transgredi impossible est. Additur autem et de accidentibus quibusdam, quae sine magis et minus dicuntur, ut quadrangulus et triangulus et similia; non enim triangulus magis unus altero dicitur».

II. In solut. ad 1. tangitur quæstio inter Scholasticos in uiriliter partem disputata, utrum ipsum formæ substancialis eiusdem speciei, præsertim animæ intellectuales, recipiant magis et minus, sive esse possint inæquals perfectionis. Quod intellegendum est non de perfectione *specifica*, quae certa est eadem in individualiis eiusdem speciei, sed de perfectione *individuali*, nec de perfectione *accidental*, quae certe diversa est in diversis, sed de *substantiali*, secundum gradum perfectionis consequentem naturam individuali. Utraque sentenda, i. e. affirmativa et negativa, est probabilis. Fautores sententiae, quod sint inæquals, pro se citant decretum aliquod doctorum Parisiensem, ab Henrico Gandav. (Quodl. 3. q. 5.) et a Durando (Il. Sent. d. 32. q. 3.) relativum: « Si quis dicat, omnes animas ab origine esse aequales, errat, quoniam alias animas Christi non esset perfector anima Iudee». Durand. hoc decretum ad perfectionem potentiarum sensitivarum et vegetativarum restringere conatur, licet parum probabilit: alii id non habere irrefragabilius auctoritate dicunt. De sententiâ S. Thom. disputatur, licet Caletom. (ad S. I. q. 85. a. 7.) dicat, causam esse, qui dubitent, ipsum stare pro inæquitate. Sotus autem cum aliis pluribus ex talibus causis unum se esse proflicit. Interpretatio Caletoni favent multa testimonia S. Thom., ut S. I. q. 50. a. 4. q. 85. a. 7; Il. Sent. d. 32. q. 2. a. 3; I. Sent. d. 8. q. 5. a. 2. ad 6. — Sententiae negant paritatem perfectionis adhaeret etiam S. Bonav., II. Sent. d. 3. p. 1. dub. 2, et d. 32. dub. 6. — Sententia autem Scoti dubia est, licet magis favere videatur hinc ultimæ sententiae, ut patet ex eius testimoniis collectis in Summ. Hieronymi a Montefortino t. II. p. 1. q. 85. a. 7. incident.

to solut. ad 3. duplex datur responsio. *Prima* est: etiam si concedatur, quod in rebus *corporalibus* augmentum sit solummodo secundum accidentis non secundum substanciali, tamen hoc non valet in augmendo *virtutum*. *Secunda* vero risponso negat, quod motus augmenti in corporalibus sit tantum secundum accidentis, quod est quantitas, quin addatur ipsi substance. Ad hoc probandum distinguuntur duplex terminus *mugnitudi formalis* sive per se, et hic est ipso quantitas, et *accidentalis*, et hic est ipsa substance.

III. Alex. Hal., S. p. IV. q. 9. m. 3. a. 2. § 1. — Scot., de hac et seq. hic q. 4. et seqq.; Report. hic. q. 3. et seqq. — S. Thom., hic q. 2. a. 4; S. II. II. q. 24. a. 4. — B. Albert., de hac in duabus seqq. hic a. 10. et III. Sent. d. 29. a. 10; et IV. Sent. d. 7. a. 5. quæstiunc. 3; S. I. p. II. tr. 16. q. 101. m. 2, et q. 102. m. 1. — Gulielmus Paris., de Virtut. c. 22. — Petrus a Tar., hic q. 2. a. 1. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 1. — Egid. R., hic l. prine. q. 1. — Henr. Gand., Quodlib. 5. q. 19. — Durand., hic q. 5. — Dionys. Carth., hic q. 6. — Biel., hic q. 4.

QUAESTIO II.

Quomodo caritas augeatur.

Secundo queritur de modo augmenti ipsius caritatis. Et quod augmentum eius sit aliunde, estenditur:

1. Per Augustinum¹, qui dicit, quod « caritas *Fundamenta* meretur angere »; sed quod aliquis meretur habet

ab alio quam a se: ergo si caritas meretur augmentum, habet ipsum aliunde.

2. Item, quod augmentetur per appositionem, videtur per *rationem* augmenti²: « augmentum enim est praexistentis quantitatis additamentum »: ergo

¹ Epist. ad Bonifacium. Cfr. q. præced. fundam. 1.

² Fide plurium mss. ut FGHIO ff adiecius *augmenti*, loco cuius in multis mss. et sex primis edd. falso habetur *Au-*

gustini. Ratio seu definitio augmenti allegata inventur in Aristot., I. de Gener. et Corrupt. text. 31. (c. 5.): Augmentatio enim est existentis magnitudinis additamentum.

ubi est augmentum, ibi est appositi alienius eiusdem generis, et ubi appositi, ibi additio: ergo etc.

3. Item, hoc videtur posse ostendti per *similem*, quia ¹ caritas est in anima, sicut lux in aere; sed lux in aere augetur per additionem novi luminis, ut patet, si uni candelae illuminanti supervenit alia: ergo et in caritate erit similiter respectus animae.

4. Item, hoc videtur per *principium augmenti*, quia ex eisdem est unumquidem et nutritur et augetur ²: ergo per consimilem modum habet caritas generari, conservari et angari; sed generatur in nobis per divinam influentiam: ergo et per eandem maiorem augetur; sed ubi maior influentia, aliquid plus influit ³ quam prius; et ubi hoc, ibi est additio: ergo etc.

CONTRA: 1. Maioris virtutis est calor amoris spiritualis quam ignis materialis; sed ignis se ipso augetur ⁴: ergo et caritas, quae est ignis spiritualis.

2. Item, quod non per appositionem, videtur, quia si simplex simili addatur, nihil maius efficiunt, nec mole nec virtute, ut si punctus puncto ⁵: ergo nec si caritas addatur caritati, erit maior.

3. Item, si additur aliquid, cum additionem sequatur compositio, et ad maiorem compositionem virtutis diminutio ⁶: ergo quanto maior fit additio, tanto efficitur caritas impotenter, et quanto impotenter, tanto minor: ergo cum augmentum caritatis sit quantum ad virtutem, caritas non augetur per additionem.

4. Item, si aliquid addatur priori caritati, aut additum est caritas, aut non; si non: ergo non auget caritatem; si vero est caritas; sed caritas non est materialis respectu caritatis: ergo cum ex aliquibus duobus non fiat unum, nisi unum sit materiales respectu alterius ⁷, ex caritate praeeexistente et superaddita non fit unum; sed ad augmentum necesse est unum ex augente et aucto: ergo nullo modo per additionem augetur ⁸.

¹ Vat. minus distincte et contra plurimos mss. *quod loco quia*, et mox perperam et contra codd. ac ed. I non augetur et, et illuminante loco illuminantia.

² Aristot., II. de Gener. et Corrupt. text. 50. (c. 8.): Omnia enim nutritur ex eisdem, ex quibus sunt. In illis propositione Vat. perperam et contra mss. ac ed. I omittit est.

³ Cod. O usitato modo *inficitur*.

⁴ Cfr. Aristot., I. de Gener. et Corrupt. text. 39. (c. 5.): Nam ignem ad hunc facere modum contingit, videlicet iniectis in cum qui iam est lignis. Verum ita quidem accretio (augmentatio) est; et cum ligna ipsa accenduntur, generatio (od. Firmin-Didot).

⁵ Est Aristotelis, I. de Gener. et Corrupt. text. 8. (c. 2.), ubi ostendit, quod puncta addita punctis non faciunt magnitudinem sive neque maius neque minus. — Mox cod. T est loco *erit*.

⁶ Auctor libr. de Causis, propos. 17: Omnis vis unita plus est infinita, quam virtus multiplicata. Cfr. etiam Dionys., de Div. Nom. c. 5.

⁷ Vide Aristot., VII. Metaph. text. 49. (VI. c. 13.): Impossibile enim est, substantiam ex substantiis esse, quae sic insunt ut actu: quac enim duo sic actu sunt, nunquam unum actu

CONCLUSIO.

Caritas augetur virtute divina per appositionem vel incrementum maioris influentiae.

RESPONDEO: Ad predictorum intelligentiam * notandum, quod circa hoc fuit duplex opinio. Una opinio t.

est, quod augmentum caritatis est per depurationem sive per impermixtionem cum contrario. Contrarium autem amoris casti ¹⁰ est amor concupiscentiae; unde quanto magis in nobis extinguitur concupiscentia, tanto magis depurat caritas; et quanto magis depurator, tanto magis assimilatur Deo et accedit ad terminum; et quanto magis accedit, tanto magis augetur. Et isti posuerunt, caritatem posse per se angari per assuefactionem in bono et debilitacionem concupiscentiae. Ratio autem, quae istos movit, fuit auctoritas Philosophi ¹¹, qui dicit, formas intendi per accessum ad terminum et impermixtionem cum contrario.

Fuit etiam cum hoc auctoritas Augustini, qui dicit in libro octoginta trium Quaestionum ¹², quod sicut

minuitur concupiscentia, sic crescit caritas; et tale

augmentum per maiorem depurationem simplici non repugnat.

Sed ista positio non est conveniens, quoniam ¹³ Reprobatur.

constans est, caritatem maiorem et minorem esse, omni subtata concupiscentia, sicut in primo homine et etiam in Angelis; ergo cum omnino sit ibi impermixta, in qualibet Angelo et etiam in statu innocencie esset in summo, quod stultum est dicere. Unde non est dicendum, quantum ad remissionem concupiscentiae augetur ¹⁴ secundum *substantiam*; concedendum est tamen, quantum ad remissionem concupiscentiae *intendi per fervorem*. Et hoc modo intelligit Augustinus; et hoc modo loquitur etiam Philosopher

de formis quantum ad intensionem, non quantum ad augmentationem.

Alia positio est, quod caritas augetur per appo-

Ratio eiusdem.

Sequentia auctoris.

sunt; sed si potentia duo sunt, erunt unum, ut duplum ex duabus dimidis potentia; actus namque separati.

⁸ Vat. contra antiquiores codd. et ed. I potest augetur. Paulo ante plures codd. ut AGHRTUYZ ecce si cum ed. I augmentata, aliqui autem perperam augmento pro aucto.

⁹ Aliqui codd. ut TX aduent est.

¹⁰ Vat. cum cod. cc Christi pro casti, sed obstat auctoritas antiquorum codd. cum ed. I et contextus nec non usus loquendi S. Doctoris, de quo vide supra d. 4. a. 2. q. 1. in fine corp. quaest.

¹¹ Libr. V. Phys. text. 19. (c. 2.): Magis autem et minus est ex eo, quia plus aut minus contraria inest; et non. Et III. Top. c. 4. circa medium (c. 5.): Et quia contraria sunt impermixtoria, magis talia; ut aliud quidem nigro impermixtus.

¹² Quaest. 36: Nutrimentum eius (caritatis) est immunitio cupiditatis: perfectio, nulla cupiditas. — Et paulo post: Quis quis igitur eam nutritre vult, inest minuendis cupiditatibus. Cfr. etiam Enchirid. c. 121. n. 32, ubi dicit: Minuitor autem cupiditas, caritate crescente.

¹³ Plurimi mss. cum ed. I postulentibus, posimus quoniam loco quin.

¹⁴ Supple cum cod. Y caritatem.

Conclusion.

sitionem; et huius simile habetur in lumine, quod expresse caritati assimilatur¹. Unde sicut manus lumen, additum minori, ipsum auget, sic caritas superaddita auget minorem. Et haec positio ponit, caritatem non angeri virtute propria, sed divina. Idem enim est principium augendi et generandi². Unde sicut a solo Deo habet ortum, ita et augmentum.

Soluatio op.
positorum.

I. Ex hoc patet illud quod obicitur per simile in igne. Iugis enim habet potestatem faciendo se in alio et augendi, non sic caritas.

2. Ad illud quod obicitur secundo, quod caritas est simplex³; dicendum, quod quamvis caritas sit simplex, quia non habet partes quantitativas quantitate *molis*, habet tamen quantitate *virtutis*, et quantum ad illam⁴ potest angeri. Si obiciatur de puncto, quod habet quantitatem virtutis et tamen non angerit; dicendum, quod ad hoc, quod aliquid sit natum angeri per appositionem consimilis quantitatis, duo sunt necessaria, scilicet quantitas et unibilitas. Unibilitas autem venit ex imperfectione; perfecto enim in quantum biusmodi non est possibilis additio⁵: ideo punctus non potest fieri additio. Licit igitur punctus habeat quantitatem virtutis, non tamen habet unibilitatem, quia quoddam perfectum est in suo genere.

Aliter potest dici, quod punctus est simplicissimum in genere *quanti molis*⁶, et ideo est infinitum virtute; caritas autem nulla est simplicissima in genere *quanti virtualis* nisi divina, et ideo illa est infinita; et quoniam illa non potest augeri per additionem, ita nec virtus puncti. *Et si obicias* mihi, quod virtus puncti est creata, ergo non est infinita; dicendum,

Alia solutio.

Replica. quod quia punctus est⁷ simplicissimum in genere, non simpliciter, ideo non habet infinitum virtutem simpliciter, sed in genere respectu linearum. *Praeterea*, punctus non est omnino actus, sed terminus respectu linearum; ideo non habet potentiam activam infinitam, sed passivam, quia non proprie dicitur punctus posse lineas producere, sed potest statui terminus lineae; et hoc non est inconveniens ponere in

¹ August., Epist. 140, seu libr. de Gratia Novi Testam. c. 22, n. 54: Qualis enim lux est ipsa caritas, quis verbis explicet... An forte lux non est caritas? Audi Apostolum Ioannem; ipse quippe dixit quod modo commemoravi: Quoniam Deus lux est... Deus caritas est. Ac per hoc, si Deus lux est, et Deus caritas est, profecto caritas lux ipsa est, quae diffunditur in cordibus nostris per Spiritum sanctum etc.

² Vide supra fundam. 4. Cfr. etiam Aristot., II. de Anima text. 34-50. (c. 4).

³ Vat. omittit praefer fidem mss. et ed. 1 indebita verba *caritas est simplex; dicendum, quod quamvis.*

⁴ Scil. quantitatem virtutis, pro quo plures codd. ut A C L O P Q R S T Y bb cum ed. 1 minus apte hic addunt *partem*, sicut et aliqui codd. ut A C R S mox minus bene omitunt *potest*; codd. L O *augetur* loco *potest augeri*, cod. Y *augeri dicitur*.

⁵ Cir. Aristot., V. Metaph. text. 21, et X. text. 43. (IV. c. 16. et IX. c. 4.), ac II. de Caelo text. 23. (c. 4.), ubi perfectum definit id, extra quod nihil eorum quae ipsius sunt, possibile est accipere. — Paulo ante ed. 1 cum uno alteroque cod. ut *perfectioni* pro *perfecto*.

creatura: ideo virtus puncti non est augmentabilis, ut virtus caritatis.

3. Ad illud quod obicitur, quod quanto aliquid est magis compositum, tanto est impotentius⁸; dicendum, quod illud, generaliter intellectum, est falsum. Propter hoc distinguendum, quod sunt partes materiales, et sunt partes formales, quae dant actum et virtutem toti. *Simplex* igitur *magis* potest dici per *privationem* partum *materiarum*; et tunc habet proprietas veritatem, quia tales partes potius dant pati quam agere; unde quanto aliquid magis elongatur a materia, tanto potentius. Si autem dicatur *magis simplex*, quia pauciores habent partes *formales* sive activas, falsum est, quia tunc ignis minor potentior esset quam maior. Tunc etiam⁹ si rupes, compositus ex paucis, virtuosior esset quam ille qui constat ex multis; quorunq[ue] utrumque falsum est: et ideo et praedicta propositione¹⁰, quoniam tam caritas praeeexistens quam adveniens, utraque habet rationem activi.

4. Potest tamen et aliter responderi secundum *veritatem*, quod caritas augmentata non est magis composita, immo magis simplex; et hoc patet sic: quia contrario modo est in quanto *molis* et¹¹ quanto *virtutis*. In quanto *molis* simplicissimum est minimum, ut punctus; et ideo in hoc genere quanti accessus ad simplicitatem est per diminutionem, recessus¹² et contrario per additionem. In quanto vero *virtutis* simplicissimum est maximum; et ideo accessus ad simplicitatem est per additionem; et hinc est, quod caritas augmentata est prior et simplicior et Deo similior. Nec videatur¹³ hoc inconveniens, quia addere puritatem et simplicitatem et spiritualitatem alicui non facit recessum a simplicitate, sed magis accessum.

5. Ad illud quod obicitur, utrum ex eius¹⁴ fiat unum; dicunt quidam, quod — sicut diversa lumina sunt in aere distincta et inconfusa, attamen unum maius lumen reddunt proper concursum in unum susceptibile, sic in lumine spirituali, quod est gratia vel caritas — quod¹⁵ distincta sunt essentialiter talia.

Partes ma-
teriales, et
formales.

⁶ Nonnulli codd. ut B V X Z aa bb *quantitatis molis*. Mox post *virtute* in cod. O explicative additur *quanti* et in cod. Z in *genere quanti*. Paulo infra aliqui codd. ut BX *quantitatibus virtutis* loco *quanti virtualis*.

⁷ Vat. contra mss. et sex primas edd. adjungit *quid*. Mox in pluribus codd. ut A H I S T X Y Z bb ee ff et edd. 1, 2, 3 minus bene deest adiectivum *infinitam*. Paulo infra post sed in genere in cod. B bene additur *scilicet*.

⁸ in pluribus codd. ut S cc deest *quanto est* et dein *tanto*; in ed. 1 omittuntur *primum est* et *tanto*.

⁹ Ex antiquioribus mss. et ed. 1 supplevimus *Tunc etiam*.

¹⁰ Ita codd. cum ed. 1; Vat. et ideo *praedicta propositione est similiter falsa*.

¹¹ In cod. T hic repetitur *in*.

¹² Fide plurimorum mss. et ed. 1 exponimus hic additum *est*.

¹³ Aliqui codd. ut V Y cum ed. 1 *videtur*.

¹⁴ Cod. T his.

¹⁵ Supple: lumina spiritualia, scil. gratia gratiae addita.

— Vat. praemitit *dicendum* contra plurimos codd. et ed. 1. Mox pauci codd. ut V X *efficitur* loco *efficient*.

Alia solutio.

Alia solutio.

men unum maius efficiunt in movendo virtutem liberi arbitrii.

Sed tamen illud non est simile, quia distinctio luminarium in aere venit a parte originum diversarum, ut puta quando phara sunt incentia; non sic est in gratia. Et ideo dicendum, quod ex eis¹ fit unum.

Quod quaeritur², quod se habet in ratione materialis; dicendum, quod augmentum contingit duplum fieri: aut per virtutem *ipsius augmentabilis*, ut patet in animali; et tunc augmentabile habet se in ratione formalis et activi, augmentans in ratione materialis et passivi. Contingit et³ augmentum fieri per *virtutem extrinsecam*, possibilitate sola et uni-

bilitate existente in augmentabili; et tunc augmentabile, quia imperfectum, se habet in ratione passiva⁴, augmentans, quia perficiens, in ratione formalis et completivi, quia dat quantitatem perfectam.

Quod ergo obicitur, quod unum non est in potentia ad aliud; dicendum, quod non est in potentia ad conversionem, sed est in potentia ad unionem; et potentia ista est in caritate ratione suae imperfectionis; quia enim imperfecta est, ideo possibilis perfici et ideo unibilis rei perficiens. Unde non habet possibilitatem ad illud quod additur in quantum caritas, sed in quantum imperfecta; et sic patet illud.

SCHOLION.

I. Circa questionem de modo *speciali*, quo caritas aug-
mentatur, observamus, quod praeter duas opiniones in textu
positas S. Thom., (S. II. II. q. 24. a. 5; I. Sent. d. 17. q. 2.
a. 2.) defendit tertiam sententiam, scil. caritatem augeri non
per additionem, sed per maiorem radicacionem in subiecto,
cui consentaneum Durand. (hic q. 6. 7.) et Dionys. Carth. (hic
q. 6.) — S. Bonav. suam sententiam magis explicat H. Sent.
d. 27. a. 2. q. 2, ubi praeter tres improbables modos tres alios
probabiles afferit et sapienter concludit: « Quocunque horum
modorum umerum sequentium dicatur, non est magna vis fa-
cienda, sed pro certo habentes, gratiam Dei in nobis augeri
posse, laborare debemus taliter, ut in nobis augeretur per bona
opera ». Sententiam, cui Seraphicus plus favet, defendunt etiam
Alex. Hal., B. Albert., Petr. a Tar., Richard. a Med., Henr.
Gand., et prae ceteris Scot. et posteriorum doctorum plurimi.
Videsis de hac controversia Rada, Contr. 18., et Franc. Macedo,

Collationes, coll. 7. different. 3. Ille sufficiat dicere, S. Bonav.
additionem novorum graduum minima intelligere in eo sensu,
quod nova qualitas differat numero ab ea cui advenit, et quod
ipsa retinet distinctionem numericam, sed ita, ut omnes gradus
eandem numeri caritatem contineant.

II. Distinctio partium materialium et formalium in solut.
ad 3 summa est ex libro Aristotelis I. de Gener. text. 35. seq.
(ed. Paris. c. 5.). Vocantur autem hie partes *materiales*, non
quod sint sine forma, sed quia potius possive quam activae
sunt; alias vero dicuntur *formales*, quia sunt maxime activae.

III. Alex. Hal., S. p. III. q. 61. m. 4. a. 2. § 1. 2; et IV.
q. 9. m. 3. a. 2. § 4. — S. Thom., locis cit. — Petr. a Tar.,
hic q. 2. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 2. — Egid. R.,
hic 4. princ. q. 2. — Henr. Gand., Quidlib. 5. q. 19; 4. q.
45. — Biel., hic q. 5. et seq.

QUAESTIO III.

Utrum caritas possit diminui.

Tertio quaeritur, utrum caritas possit diminui.
Et quod sic, videtur:

1. Per naturam *sui oppositi* sic: sicut dicit Augustinus⁵: « Venenum caritatis est cupiditas⁶; unde et dicit⁶, quod « ubi magna cupiditas, ibi parva caritas », et in libro Confessionum⁷: « Minus te amat, qui tecum aliquid amat, quod non propter te amat ». Si ergo contingit cupiditatem non tantum remitti, sed etiam augeri, per contrarium contingit caritatem diminui.

2. Item, veniale est malum; sed non est ma-

lum, nisi quod admittit aliquid de bono⁸: ergo veniale admittit aliquid. Sed naturalis habilitas est multo maioris inherentiae quam caritas: ergo cum veniale admittat de bonitate naturali, ergo et de caritate, ergo etc.

3. Item, hoc ipsum ostenditur per naturam *sui subiecti*; quia sicut hominem contingit proficere, ita et⁹ retrocedere; sed per profectum liberi arbitrii contingit in nobis caritatem augeri, dum ascenditur ad perfectionem: ergo cum contingat eidem gradibus redire ad imperfectionem, contingit caritatem diminui.

¹ Cod. T. his.

² Vat. *Ad illud quod obicitur*, quae et mox post se addit non, sed obstat auctoritas mss. et ed. I. Nota insuper, quod Vat. praefigendo numerum 5 exhibeat ea quae sequuntur tanquam responsionem ad quintam obiectiōnēm, cum revera sit responsio ad aliquam propositionem quartae obiectiōnis. — Paulo infra ex antiquioribus mss. et ed. I substitutus *augmentum pro augmentationem*.

³ Nonnulli codd. ut K VX ee non male aut contingit.

⁴ In cod. M additur et. Mox post *formalis* in codd. M Y (H ff in margine) adiunguntur *activi*, *proprie* tamen loquendo,

S. Bonav. — Tom. I.

illud quod augmentat finaliter quantum ad terminum ipsius augmentationis se habet in ratione formalis.

⁵ Libr. 83. Qq. 36. n. 1. « Caritatis autem venenum est spes adipiscendorum aut retinendorum temporalium ». Quae spes ab ipso paulo post nominatur *cupiditas*.

⁶ Ibid. et Enchirid. c. 121. n. 32; vide supra q. preced. corp. quæst. — Vat. post unde contra plurimos mss. et quinque primis edd. omitti et.

⁷ Libr. X. c. 29. n. 40. August., Enchir. c. 12. n. 4: Nocet autem (malum), adimit igitur bonum. — Paulo ante cod. Z incongrue quia loco quod.

⁸ Vat., plurimis mss. et ed. I refragantibus, omitti et.

4. Item, omne illud quod sui dehabilitationem¹ in termino est causa corruptionis, per sui dehabilitationem circa terminum est causa diminutionis; sed liberum arbitrium dehabilitatum per aversionem est causa corruptionis caritatis: ergo dehabilitatio eius sub Deo est causa diminutionis².

5. Item, hoc ipsum ostenditur per naturam ipsius caritatis sic: «opposita nata sunt fieri circa idem³»; sed augmentum et diminutio sunt opposita: ergo si contingit caritatem augeri, contingit et diminuit.

6. Item, quod potest salvare in esse⁴ sine coniunctione sui ad aliquid, potest illud ab illo post coniunctionem separari; sed caritas ante additionem habet esse sine additamento: ergo potest⁵ separari: et si hoc, ergo et diminui: ergo etc.

CONTRA: 1. Caritas est forma simplex et uniformis per totum; ergo quod admittit de caritate, qua ratione admittit unam partem, admittit⁶ et totum: et si hoc, ergo nunquam diminuitur.

2. Item, magnitudo caritatis est secundum magnitudinem divinae influentiae, ergo diminutio eius est per diminutionem influentiae; sed Deus non subtrahit influentiam suam nisi offensus, et non offenditur nisi per aversionem ab ipso et contemptum: ergo non diminuitur caritas nisi per peccatum mortale; sed hoc non est aliud quam caritatem tolli: ergo etc.

3. Item, omne⁷ quod diminuit alterum, est illi oppositum; sed veniale vel cupiditas sive concupiscentia circa Deum non opponitur caritati, immo est omnino illi contingens: ergo non diminuitur.

4. Item, quod diminuit alterum habet posse super⁸ illud; sed veniale non habet posse super caritatem, quia plus diligit caritas Deum, quam cupiditas centum mareas auri et argenti⁹: ergo etc.

5. Item, hoc ipsum ostenditur per impossibile hoc modo: si veniale diminuit caritatem, ergo aliquid diminuit ab ipsa: si ergo caritas non est influentiae magnitudinis, ergo veniale aliquoties iteratum totam admittit caritatem, quod falsum est.

6. Item, si diminuit caritatem secundum substantiam, ergo minuit praemium substantiale ei debitum: sed praemium substantiale est bonum aeternum;

nun: ergo veniale aliquid auferit de bono aeterno; sed ablato boni aeternii vel simpliciter vel secundum partem est poena aeterna: ergo veniale meretur poenam aeternam, quod est contra communem opinionem. Si ergo veniale non minuit unum, nec alind.

CONCLUSIO.

Caritas, licet tollatur per peccatum mortale, tam per peccatum veniale non minuitur secundum substantiam, sed tantum secundum fervorem.

RESPONDEO: Dicendum, quod circa hoc duplex opinio est, fundata super duplēm opinionem praecedentem de modo augmentandi caritatem¹⁰. Quidam enim dicunt, caritatem augeri per impermixtionem; et cum impermixtio maior sit secundum maiorem liberi arbitrii habilitationem et secundum concupiscentiae diminutionem, et e contrario permixtio per dehabilitationem liberi arbitrii et¹¹ augmentationem concupiscentiae: dicunt per consequens, eam diminui, secundum quod augetur cupiditas vel concupiscentia et dehabilitatur liberum arbitrium; et hoc est per veniale peccatum. Sed quoniam veniale peccatum, manens veniale, nunquam toties iteratur, quod concupiscentiam angeat¹², ita quod aliquid dilit supra Deum: ideo caritas per venialia potest minui, sed non tolli; tollitur autem per mortale, quod auget concupiscentiam supra Deum.

Sed haec opinio, ut supra probatum est¹³, non habet stabile fundamentum, quoniam substantiale augmentum caritatis non venit a libero arbitrio nec a concupiscentia¹⁴, ideo nec diminuitur.

Et propter hoc ponitur alla opinio probabilior,¹⁵ quod caritas non minuitur substantialiter; et haec opinio fundatur super hoc, quod augmentum caritatis fieri habet per additionem¹⁶ vel incrementum maioris influentiae. Quo supposito dicendum, quod caritas secundum substantiam non minuitur, sed augetur.

Et ratio huius sumitur a parte *oppositi sive agentis*. Nam caritas non habet oppositum nisi mortale peccatum; per illud autem non minuitur, sed

¹ Aliqui codd. ut XZ per sui dehabilitationem.

² Supple cum cod. F caritatis.

³ Aristot., de Praedicam. c. de Oppositis et II. Topic. c. 3. (c. 7). — Paulo ante plures codd. ut ASTWZ omituntur caritatis.

⁴ Fide mss. et sex primarum edd. adieciimus *in esse*. Mox cod. Y *aliquid loco aliquid*.

⁵ Unus alterque cod. ut V ff cum ed. I addunt *ab illo*.

⁶ In plurimis mss. et ed. I deest *adimuit*.

⁷ Vat. contra plurimos codd. et ed. I addit *illud*. Paulo post plurimi codd. cum ed. I *habent opponuntur loco oppositum*, sed non cohaerenter cum subnexis.

⁸ Multi codd. hic et paulo infra *supra*.

⁹ Fere omnes codd. cum ed. I exhibent hanc abbreviationem: c. m. a. ar.; cod. O integre lectionem in textum rece-

piam praeberit, dum cod. Y (H et ee ab altera manu) ponit *aurum et argentum*; Vat. veru *creataram*.

¹⁰ Vide. q. precedet.

¹¹ Cod. Z addit. *per*.

¹² Cod. V concupiscentia augeatur. Paulo post plurimi codd. cum ed. I *minui loco diminui*, et dein cod. X *quia pro quod*

¹³ In corp. praeced. q.

¹⁴ Intellige iuxta praedicta: non venit a libero arbitrii habitatione in bone nec a concupiscentiae diminutione. Mendum Vat., quae post *arbitrio* ponit *ideo et mox ideo nec omisit*, correximus ex mss. et edd. I, 4, 5, 6.

¹⁵ Aliqui codd. ut TLO cum ed. I *superadditionem*, quae lectio corroborat lectione nullula plurim codd. ponentium *super loco per*. Mox ed. I *sive pro vel*.

Conclusion 2 tollitur; concupiscentia autem sive cupiditas et veniale peccatum opponuntur caritati secundum fervorem solum, quia simul stant et substantialiter sunt esse contingentes.

1. 2. Et ideo solvendum ad duo prima, quod illud Augustini de cupiditate et minori amore, similiter illud de veniali diminutione locum habet solum quantum ad fervorem caritatis; et sic patet duo prima.

Ratio 2. Sumit etiam ratio, quare caritas non minuitur tur a parte *ipsius subiecti*, quod est liberum arbitrium secundum conversionem ad Deum. Liberum autem arbitrium ad augmentum caritatis se disponit per habilitatem, similiter ad diminutionem per dehabilitatem circa mortale. Sed haec dispositio est de congruo, non de condigno; et quoniam Deus est prior ad misericordiam quam ad condemnandum, et ad donandum quam ad subtrahendum⁴; hinc est, quod caritatem tribuit, cum se liberum arbitrium disponit de congruo, sed non subtrahit, nisi quando necessario se disponit ad subtractionem gratiae. Hoc autem solum est per aversionem, et tunc totum tollit. Et hinc est, quod caritas nunquam minuitur, sed augetur, quia solum de congruo potest se praeparare subiectum ad diminutionem.

3. Ad illud quod obicitur, quod sicut homo proficit, ita descendit⁵ frequenter; dicendum, quod non sic diminuitur per descensum substantialiter caritas, sicut augetur per ascensum.

4. Quod etiam⁶ obicitur, quod liberum arbitrium potest totum privare per dehabilitationem etc.; dicendum, quod istud falsum est, quia forma substantialis omnino privatur per dispositionem ad optimum in termino, non tamen minuitur per dispositionem citra⁷ terminum. *Praeterea*, illud habet locum, quando dispositio in termino et citra terminum sunt eiusdem generis; non sic autem est in proposito, quia una est mortale peccatum, alia veniale.

Sumit etiam ratio, quare⁸ non potest minui, a parte *naturae suae*. Ipsa enim est influentia secundum divinam acceptationem; sed quod Deus acceptet⁹, hoc est ab ipso et ita, quod magis et magis acceptet, et ita de sui natura potest augeri; quod autem minus acceptet, hoc non est ex se: ergo oportet quod veniat a nobis: ergo caritas de se habet augeri, minui vero non habet nisi a nobis, ut supra ostensum est¹⁰. Per nos autem non potest minui, et ideo caritati solum debetur augmentum naturaliter.

5. Ad illud ergo quod obicitur, quod opposita nata sunt etc.; dicendum, quod verum est, nisi alterum insit per naturam.

6. Ad illud quod obicitur: potest esse sine additione, ergo separari; dicendum, quod istud verum est, si esset aliquid separans; sed nihil est quod separat.

SCHOLION.

Ex antiquis Antissiodorensis et etiam, quod mirum est, Dionys. Carth. affirmarunt, caritatem secundum habitum minime posse, quod nunc communissime negatur. — Alex. Ital., S. p. II. q. 108. m. 8. § 3. — Scot., Report. hic q. 7. — S. Thom., hic q. 2. a. 5.; S. II. II. q. 24. a. 10. — Guilielmus Par., de

Virtut. c. 11. ante med. — B. Albert., hic a. 10. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 5. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 5. — Egid. R., hic 2. princ. q. unica. — Henr. Gard., Quodl. 3. q. 23. — Durand., hic q. 10. — Dionys. Carth., hic q. 9. — Biel., hic q. 4.

¹ Licet lectio Vat. et aliorum mss., in qua ponitur *contingentia loco contingenta*, possit aliquo sub respectu explicari, praeferimus tamen lectioem plurimorum mss. et ed. 4, quia ipsa veritatis et practicis magis consonat. — Paulo ante cod. Z tantum loco solum.

² Fide antiquorum codd. et ed. I expunimus hic male additum ad. Mox codd. Y bb bene *venialis* pro *venial*.

³ Plures codd. ut A TVY omittunt *audem*; cod. X *quia liberum arbitrium*; cod. Z vero, mutata interpunctione, *Secundum enim conversionem ad Deum liberum arbitrium*, quod non respondet subnexis. Mox cod. W *habilitationem* pro *habilitatem*, sicut et paulo infra *dehabilitationem* loco *dehabilitatem*.

⁴ Vat. cum cod. cc *abstrahendum* et mox *abstrahit* pro *subtrahit*, deinde nomine *subtractionem* praemitti *abstractionem vel*, sed obstat usus loquendi, sicut et auctoritas antiquorum mss. cum ed. I. Mox cod. W *non ad gratiam* pro *gratiae*.

⁵ Ex mss. et quinque primis edd. pro *retrocedit* substitutus *descendit*, quod subnexus conformis est.

⁶ Vat. cum nonnullis codd. *audem*, et obicitur pro *obicit*.

⁷ Multi codd. ut ABCDFGIPQSUWZ *intrā*, sed non bene nec cohaerenter cum subnexis. Quid sit dispositio in *termino* et *citra terminum*, satis appareat ex his verbis S. Thomae (IV. Sent. 17. q. 1. a. 5. soluto ad quicquidem. 2.): *E Expulso formae dicti terminum motus illius, qui est ad corruptionem ordinatus; et introductio formae dicit similliter terminum motus illius, qui praedicit generationem; quia tam generatio quam corruptio sunt termini motus. Omne autem quod movetur, quando est in termino motus, disponit secundum illud, ad quod motus ordinatur; et ideo cum motus corruptionis tendat in non esse, generationis vero ad esse, quando forma introducitur, forma est; quando autem expellitur, non est.*

⁸ Supple: caritas.

⁹ Plures codd. ut AFGHITY bb cum ed. I hanc propositionem ita exhibent *secundum quod Deus acceptat*, cui codd. VX praefigunt *id est*; cod. T vero mox post *hoc* addit *audem*. Paulo infra antiquorum mss. et edd. I, 3 fide substitutus *sui pro sua*.

¹⁰ Hic, in corp. quaest. — Mox ope antiquorum mss. et ed. I supplevimus *solum*, pro quo cad. Z habet *soli* et quod Vat. cum cod. cc male omittit.

QUAESTIO IV.

Utrum caritas terminum habeat in augmento.

Quarto quaeritur et ultimo de augmentatione caritatis quantum ad terminum, et quaeritur, utrum habeat statum vel terminum, ultra quem non possit angeri. Et quod sic ostenditur hoc modo.

1. Omne quod est in aliquo, non excedit ^{Fundamenta} capacitem eius in quo est; sed caritas est in anima: ergo non excedit animae capacitem. Sed capacitas animae est finita, quia omnis potentia finita habet capacitem finitam: ergo et caritas.

2. Item, augmentationem caritatis attenditur secundum quantitatem *virtutis*; sed quantitas virtutis similis est quantitati *molis* et perfectior; sed in quantitate *molis* in augmentando est status, unde Philosophus¹: «Omnium natura constantium terminus est et ratio magnitudinis et augmenti»: ergo similiter et in quantitate *virtutis*.

3. Item, augmentationem caritatis attenditur per ascensum ad quantitatem perfectam², ergo quod semper angetur nunquam venit ad perfectum, «perfectum autem est, cui non est possibilis additio³»; sed caritatem, cum sit opus Dei, contingit perfici, *Dei enim perfecta sunt opera*⁴: ergo etc.

4. Item, augmentationem caritatis attenditur secundum approximationem ad finem, nam quanto caritas maior, tanto fini proximior⁵; ergo aut nunquam pervenit ad finem, aut si sic, necesse est stare, quia alias esset frustra: ergo etc.

CONTRA: 1. Quod non sit status, ostenditur a ^{Ad oppositum} parte *virtutis augmentantis*. Tantum enim extenditur augmentationem, quantum virtus augmentativa; sed virtus augmentans caritatem est virtus divina, quae non habet terminum nec⁶ statum: ergo etc.

2. Item, hoc ipsum ostenditur⁷ a parte *suscipi-*

¹ Libr. II. de Anima text. 41. (c. 4.). — Paulo ante cod. S cum ed. I *augmento pro augmentando*. Mox post *similiter* ex multis mss. ut AGHITWX etc. et ed. I substituimus et loco est.

² Vat. contra mss. et ed. I *accessionem ad caritatem perfectam*; multi cod. ut ACFGILPQRSTUW etc. cum edd. 3, 6 *qualiter loco quantitatem*, sed in se minus bene et contra ea quea in corp. questionis circa finem habentur. Codd. aa bb et *perfectionem pro perfectam*; aliqui cod. ut K X cum edd. 2, 3 *ascensionem loco ascensum*.

³ Aristot.; vide supra q. 2. ad 3. — Mox ed. I cum aliis quibus mss. expresse et bene *contingit loco convenienti*.

⁴ Deut. 32, 4.

⁵ Sub hoc respectu al. Aristot., V. Metaph. text. 21. (IV. c. 16.): Etenim secundum quod habent finem, perfecta dicuntur. — Mox ex aliis quibus mss. ut MTYZ adieciimus primum *aut.*

⁶ Substituimus opere antiquiorum mss. et ed. I *nec loco et*

⁷ Vat. cum cod. cc *v' detur*, sed ceteris mss. et ed. I *re-fringonibus*.

⁸ Fide plurimorum mss. et ed. I posuimus *quam loco sicut*.

⁹ Libr. II. de Anima text. 41. (c. 4.): Ignis enim augmentationem in infinitum est, quoisque fuerit combustibile.

plientis. Sicut enim se habet transparens ad lumen corporale, sic capacitas animae ad lumen gratiae sive caritatis; sed aer nunquam tantum recipit de lumine, quin adhuc possit plus recipere: ergo etc.

3. Item, hoc videtur posse ostendi a parte *augmentabilis*, quod est caritas, quia ipsa est aequa in actu vel amplius quam⁸ ignis materialis; sed ignis materialis ratione sue actualitatis augetur in infinitum, si adsit combustibile, sicut dicit Philosophus⁹; ergo similiter caritas de se.

4. Item, hoc ipsum ostenditur a parte *objecti caritatis*, quod est summum bonum non habens mensuram: ergo si mensura caritatis debet attendi per¹⁰ magnitudinem obiecti, et illud caret modo et mensura, ergo et caritas: et si hoc, ergo non habet statum nec terminum.

CONCLUSIO.

Caritas habet terminum in augmentatione, quod colligitur ex parte tum virtutis agentis, tum potentiae suscipientis, tum formae perficiens.

RESPONDEO: Dicendum, quod status est in augmentatione caritatis secundum omnem modum, secundum quem configit esse statum et perfectionem in motu augmenti.

Augumentum enim, sicut patet in corporalibus, ^{Triplex causa termini in augmentatione} habet statum a tribus: videlicet a *virtute agente* et *potentia suscipiente* et *forma perficiente*. Sic¹¹ est in homine, cuius augmentationem stat, quando *virtus caloris* et *carnis* secundum speciem non potest amplius convertere, quam deperdatur; quando *potentia humidi* radicalis non potest plus extendi¹²; quando

¹⁰ Ed. I secundum.

¹¹ Aliqui cod. ut K Y ee cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 *sicut*; cod. Z et sic. Mox cod. K post *stat addit a tribus scilicet*.

¹² Quid sit humidum radicale secundum opinionem illius aetatis explicat Scotus, I. Phys. q. 10. n. 23: «Unde nota secundo, quod duplex est humidum, radicale scilicet et cibale. Radicale non est in aliqua parte corporis determinata, sed est sparsum per totum corpus estque tota illa materia corporea, in qua introducitur anima in initio generationis, in qua anima fovet et radicatur, cuius virtute postea reliqua efficiuntur in corpore. Et hoc humidum durante, durat vita et consumuto, consumitur, et recessit anima. Humidum cibale seu nutrimentale est quod fit ex cibo per conversionem eius in substantiam altius, ad reparandum quod deperditur ex humido radicali per actionem caloris naturalis. Nam licet calor naturalis praecepit residat in corde, quod est omnium membrorum calidissimum, ab eo tamen derivatur in ceteras partes corporis estque sparsus per totum corpus et immersus humido radicali, in quibus actione suis consumitur, atque adeo, non consumatur, necesse est, quod continue reparetur per intus susceptionem extrinseci alimenti» etc. — Paulo ante cod. K cum ed. I *amplius loco plus*. Paulo infra cod. M *operationi pro perfectione*.

corpus perfectum est, secundum quod congruit per fectione animae.

Sic dicendum, quod caritas stat a parte *virtutis agentis*; sed huiusmodi status potest esse duplicit¹. Nam illa virtus aut est operans *naturaliter*, aut a *proposito*; si *naturaliter*, tunc stat, quando non potest amplius; si a *proposito*, tunc stat, quando non disponit amplius; et hoc modo stat caritatis augmentum, cum devenutum est ad mensuram, quam mensus est Deus homini secundum distributionem sua sapientiae. Et ideo, quamvis² virtus augmentans sit infinita, tamen operatur secundum dispositionem sapientiae limitatus effectus varios, secundum quod sibi placet. Non enim operatur secundum omnimodam possibiliter.

Stat etiam a parte *suscipientis*, quia sicut dicitur Matthei vigesimo quinto³: *Eredit unicuique secundum propriam virtutem*. Et huiusmodi status potest intelligi tripliciter: aut secundum *actum*, cum amplius non procedit, et sic stat in viris perfectis, qui non assurgunt ad maiora; aut secundum *aptitudinem*, et sic stat in beatis, qui amplius non possunt se disponere et tantum habent, quantum se disponerunt, unde status est in eis; aut secundum *possibilitatem suscipientis*, et sic statum habet in Christo⁴, et credo etiam, quod in beata Virgine, et aliqui dicunt, quod in Angelis; utrum in aliquibus aliis, nescio. Scio tamen de Christo, quod⁵ tantum habet de gloria, quantum potest recipere creatura unita, et credo hoc ipsum de Matre dulcissima.

Stat etiam a parte *augmentabilis*, cum per venit⁶ ad quantitatem perfectam. Sed notandum, quod quantitas virtutis perfecta est duplicit: vel *simpliciter*, vel *in genere*. *Simpliciter* perfecta est in summo et simplicissimo, ut in Deo; *in genere* vero in omnibus, qui⁷ pertingunt ad actum compleatum, ad quem sunt, et hoc est *diligere Deum ex toto corde et ex tota anima et ex tota virtute*⁸.

Primo modo non est status, sed secundo solum.

1. Ad illud quod obicitur primo de infinite

virtutis agentis, dicendum, quod illa ratio teneret, et virtus caritatem augmentans ageret naturaliter et secundum impetum sive secundum totum suum posse; nunc autem agit sapienter et ita ponit unicuique limitem, ipsa in se non limitata.

2. Ad illud quod obicitur *per simile* in aere, quod suscipiens potentia est ad infinitum; dicendum, quod *lumen augeri in aere* hoc est duplicit: vel per ipsius *clarificationem*, vel per *luminum aggregationem*. Primo modo credo quod statum habeat; ideo enim posset aer illuminari, quod si etiam superveniret aliud lumen, non magis claresceret. Alio modo potest augeri lumen in aere per *luminum aggregationem*; et sic, quia lumina diversorum luminarum sunt in eodem puncto aeras, non se coangustant¹⁰ nec se expellunt, sicut multae species in uno medio; et ita nunquam sunt tot species, quin plures possint esse; similiter de luminibus. Sed tunc non est simile de caritate, quoniam, sicut prius tactum est¹¹, in una anima una tantum est caritas; non sicut est de lumine, quod egreditur a diversis luminaribus.

3. Ad illud quod obicitur a parte *augmentabilis*, quod ignis in infinitum est augmentabilis; dicendum, quod calor potest augeri duplicit: vel *intensive*, et sic statum habet et summum; vel *extensive*¹², ut sit in pluribus, et sic non habet statum a parte sua, sed a parte combustibilis, quod finitum est. Similiter dico, quod caritas potest augeri *intensive*, ut magis diligit, et sic habet statum, sicut ignis; alio modo *extensive*, ut a parte dilectorum, et sic non habet statum ex parte sua, quia nunquam tot diligit, quin adhuc nata sit diligere plures.

4. Ad illud quod obicitur a parte *objecti*¹³, dicendum, quod obiectum nihil ad hoc facit, quia obiectum semper est idem non mutatum et est infinitum; et ideo nunquam ei caritas commensuratur nec ad eius mensuram¹⁴ recipit augmentum nec decrementum.

Salutis op-
positionem.

Lumen au-
getar du-
pliciter.

Calor augen-
tor dupli-
citer.

A parte su-
scipientis.

A parte for-
mate perfec-
tientis.

¹ Aliqui codd. ut X Y *duplex*. Paulo ante ed. I *huius modi*. De proxime sequenti divisione virtutis operantis cfr. Aristot., I. Magn. Moral. c. 16. (17.), ubi de *προσάρτη*, quod in antiquioribus translationibus nomine *propositum* vel *decorus* exhibebatur.

² Vat. cum cod. cc *licet*. Paulo ante cod. C *daturus loco mensus*.

³ Vers. 15.

⁴ Plura vide infra d. 44. dub. 3, ubi et de B. V. Maria, et III. Sent. d. 13. a. 4. q. 3.

⁵ Ex antiquioribus miss. et ed. 4 substituimus *quod loco quia*. Paulo infra post *dulcissima* in cod. H additur *plena gratia, quae Deum genuit et hominem*.

⁶ Cod. Y *perveniret*, qui et mox *duplex* ponit loco *dupliciter*.

⁷ Antiqui codd. cum ed. I *quaes loco qui*. Paulo ante aliqui codd. ut H N P Q Y cum ed. 4 post *vero* addunt *est*, pauci vero ut V X *at*.

⁸ Math. 22, 37, et Marc. 12, 30.

⁹ Cod. aa bb adiungunt *luminari*.

¹⁰ Vat. cum cod. cc *angustant*.

¹¹ Supra q. 2. ad 4. — Mox cod. I *nece pro non*, et cod. Y *ut loco quod*.

¹² Vat. addit *id est*, cod. cc *et*, sed antiquiores codd. cum ed. 4 omittunt qualibet particulam. Paulo ante in cod. S post *habet additur a parte*, in qua additione decidit certe *sua*.

¹³ Fide miss. et ed. 4 expunimus hic a Vat. additum *caritatis*.

¹⁴ Cod. T *nece ad illud mensuratur nec*; aliqui codd. ut ASVX cum ed. 4 perferam post *mensuram* adiungunt *nec*.

SCHOLION.

I. Hanc questionem S. Thom. aliter in Comment. hic q. 2. n. 4, aliter in Sum. II. II. q. 24. a. 7. solvere videtur. Nihilominus Caetanus ad loc. cit. recte assert, quod «littera (S. Thomas) aliud in superficie prae se fert, et aliud in veritate docet», clausque verba in hunc sensum explicat, quod tantum loquatur de caritate viae, de qua non potest esse dubium. Haec enim Beguadorum asserventur, talem in hac vita gradum perfectionis posse acquiri, ut aliquis in gratia seu caritate non possit amplius proficere; damnata est a Clemente V. in Concilio Vienensi (Clement. tit. de hereticis, cap. Ad nostram). Alibi vero S. Thom. (S. III. q. 7. a. 9. 11. 12.) sententiam communem docere videtur. Quod enim ibi (a. 9.) affirmat

de Christo, animam eius habuisse summum gradum gratiae secundum quantitatem intensivam etc., satis ostendit, non dispendire cum a. S. Bonav., qui (hic dub. I.) de Christo idem proponit cum communis meliorum Scholasticorum sententia, cui Durand. aliquae paucis contradicunt.

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 21. m. 3. a. 5. 6. — Scot., in utroque scripto III. Sent. d. 13. q. 1. 2. 3. — B. Albert., I. Sent. d. 44. a. 5. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 4. (qui expresse sententiam S. Bonaventurae dicit esse «planiore atque communiorem»). — Richard. a Med., hic a. 2. q. 4. — Egid. B., hic 1. princ. q. 4. — Henr. Gand., Quodl. 5. q. 22. — Durand., hic q. 9. — Dionys. Carth., hic q. 8. — Biel., hic q. 8.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

Dub. I.

In parte ista incident dubitationes circa litteram, et primo de hoc quod dicit, quod *Christo non ad mensuram datus est Spiritus*. Videtur enim falsum, quia omne finitum habet mensuram: ergo si Christo datus est Spiritus non ad mensuram, Christo datus est Spiritus infinitus. Sed contra hoc est, quod omnia creatura sunt finitae capacitatis.

RESPONDEO: Hoc infra melius patebit¹; nunc tantummodo sufficiat, quod hoc vel est dictum propter gratiam *unionis*, quae fecit, quod omnia quae Dei sunt, sint illius hominis; vel propter gratiam *capitis*, quia in Christo est gratia ad omnes actus non arctata, sicut in capite vigent omnes sensus. Unde illa determinatio non privat finitatem, sed privat determinationem ad aliquem actum sive speciale donum².

Dub. II.

Hem quaeritur de hoc quod dicit Augustinus, quod *caritas est animi nostri rectissima affectio*. Videtur enim male dicere, quia nullus habitus est affectio; caritas est virtus et ita habitus: ergo non est affectio.

RESPONDEO: Dicendum, quod affectio dicitur quadrupliciter: uno modo ipsa *vis affectiva*; alio modo dicitur affectio *passio vis affectiva*, ut gaudium et dolor et huiusmodi; tertio modo dicitur *actus potentiae affectivae*³; quarto modo dicitur *habitus affectivus*, sicut intellectus uno modo dicitur habitus

principiorum, qui⁴ est regula intellectus: et hoc modo accipitur, cum dicitur, quod caritas est affectio; et similiter accipit Bernardus⁵, cum dicit, quod virtus est affectio ordinata.

Dub. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit Magister, quod *caritas intus operatur alios actus atque motus, medianibus aliis virtutibus*. Videtur enim dicere contra illud quod dicitur ad Galatas quintum⁶: *Fides per dilectionem operatur*.

RESPONDEO: Dicendum, quod quamvis illud possit sustineri, quod caritas operatur medianibus aliis virtutibus tanquam ministris, et aliae nihilominus per caritatem adiuvantem et dirigenter; tamen solutione Magistri, quam hic facit, non valet, quia Magister petit principium in solvendo. Supponit enim in solutione oppositum eius quod probatur. Cum enim Spiritus sanctus non efficiat in nobis operam aliarum virtutum sine habitibus mediis, quonodo efficit in nobis opus dilectionis? *Si tu dicas*, quod ipse dilectio est, similiter possum dicere, quod Filius est Sapientia et Verbum, ergo pari ratione sine habita medio debet illuminare intellectum. Et propter hoc Magistri opinio non est ita⁷ probabilis nec quantum ad rationes nec quantum ad auctoritates. Quod patet, si attendantur praedictae solutiones. In omnibus enim solutionibus Magister petit quod est in principio⁸.

Affectio dicitur quia quadrupliciter.

¹ Libr. III. Sent. d. 13. a. 1. — Mox ex mss. adiecinus *nunc*, cui cod. Y addit *hoc*.

² Vat. cum cod. cc. *bonum*, sed contra alios codd. et edd. 1. 3.

³ Cod. M *actus affectivus*.

⁴ Plures codd. cum Vat. ponunt et loco *qui*, alii omitunt *qui*; alii ut HTVV cum ed. 1 exhibent lectionem in textum receptam.

⁵ De Gratia et lib. arb. c. 6. n. 17: Ut nihil aliud sint virtutes nisi ordinatae affectiones.

⁶ Vers. 6, ubi Vulgata: *Fides*, quae per caritatem operatur. — Paulo ante in textu Magistri plures codd. ut AGIKT etc. omittunt *medianibus*.

⁷ Cod. X omittit *ita*, qui et paulo ante cum uno altero cod. ut V habet *ideo loco propter hoc*. Mox aliqui codd. ut S T post secundum nec omittunt minus bene *quantum ad*.

⁸ Ultimum propositionem *In omnibus* etc. supplevimus ex antiquioribus mss. et ed. 1. — Solutiones Magistri vide hic in lit. c. 6, et hic p. I. q. 1.

Solutio Magistri non valet.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *Spiritus sanctus non dividitur*. Videtur enim dicere falsum, quia Numerorum undecimo¹ dicitur, quod Dominus dixit Moysi: *Auferam de spiritu tuo etc.* Item, primae Iohannis quarti²: *De Spiritu suo dedit nobis; si dedit de Spiritu, videtur, quod vel totum dedit, vel divisit in partes.*

RESPONDEO: Dicendum, quod *Spiritus sanctus* est in semetipso simplex et ideo in se indivisus; sed in effectibus est multiplex, et ideo quantum ad effectum dividitur, quia non datur singulis ad omnia. Et hinc est — quia³ plenus datus est Moysi quam aliis — quod ideo dicit: *Auferam de spiritu tuo;* et quia non ad omnia datur nobis, ideo dicit beatus Iohannes: *De Spiritu suo dedit nobis.*

DISTINCTIO XVIII.

CAP. I.

Utrum concedendum sit, per donum dari dona.

Hic quaeritur, cum *Spiritus sanctus*, per quem dividuntur dona, ipse sit donum, utrum concedendum sit, quod per donum dividantur ac dentur¹ dona. Ad quod dicimus, quia per donum, quod est *Spiritus sanctus*, singulis propria dividuntur, et ipsum communiter omnes boni habent. Unde Augustinus in decimo quinto libro de Trinitate² ait: «*Per donum, quod est *Spiritus sanctus*, in commune omnibus membris Christi multa dona, quae sunt quibusque propria, dividuntur. Non enim singuli quique habent omnia, sed hi illa, alii alia, quamvis ipsum donum, a quo enique propria dividuntur, omnes habeant, id est *Spiritum sanctum*.*» Ecce aperte dicit, per donum dona donari.

CAP. II.

*Utrum *Spiritus sanctus* eadem ratione dicatur donum, qua datum sive donatum.*

Praeterea diligenter considerandum est, cum *Spiritus sanctus* dicatur donum et datum, utrum³ eadem ratione utrumque nomen ei conveniat; quod utique videri potest. Cum enim idem sit *Spiritus sanctus* dari et *Spiritus sanctum* donari, ex eadem ratione videtur *Spiritus sanctus* dici datum et donum. Hoc etiam videtur Augustinus significare in libro decimo quinto de Trinitate⁴, cum ait: «*Spiritus sanctus in tantum donum Dei est, in quantum datur eis quibus datur; apud se autem Deus est, eti nemini detur.*» Ecce aperte dicit, *Spiritus sanctum* donum appellari, quia datur. Si autem ex eo tantum appellatur donum,

quia datur, non ab aeterno fuit donum, quia non datur nisi ex tempore.

Ad quod dicimus, quia *Spiritus sanctus* et *donum* dicuntur et datum sive donatum; sed datum sive donatum ex eo tantum dicitur, quia datur vel donator, quod habet tantum ex tempore.

Donum vero dicitur non ex eo tantum, quod donatur, sed ex proprietate, quam habuit ab aeterno; unde et ab aeterno fuit donum. Sempiterne enim donum fuit, non quia daretur, sed quia processit a Patre et Filio. Unde Augustinus in quarto libro de Trinitate⁵ ait: «*Sicut natum esse est Filio a Patre esse, ita *Spiritus sancto* donum Dei esse est a Patre procedere et a Filio.*» Hic aperte ostenditur, quod *Spiritus sanctus* eo donum est, quod procedit a Patre et a⁶ Filio, sicut Filius ex est a Patre, quod natus est ab eo. Non est enim idem Filio esse a Patre et *Spiritu sancto*, id est, non ea proprietate Filius dicitur esse a Patre, quia *Spiritus sanctus*. Nam Filius dicitur esse a Patre, quia genus est ab eo; *Spiritus sanctus* vero dicitur esse a Patre et a Filiis, quia *Spiritus sanctus* est donum Patris et Filii, id est, quia procedit ab utroque. Eo enim⁷ dicitur *Spiritus sanctus*, quo donum; et eo donum, quo procedens. Unde Augustinus in quinto libro de Trinitate⁸ ait: «*Spiritus sanctus, qui non Trinitas, sed in Trinitate intelligitur, in eo quod proprio dicitur *Spiritus sanctus*, relative dicitur, cum et ad Patrem et ad Filium referatur, quia *Spiritus sanctus* et Patris et Filii *Spiritus* est. Sed ipsa relatio non appetat in hoc nomine, appetat autem, cum dicitur donum Dei: donum enim est Patris et Filii, quia et a Patre procedit et a Filio.*» Ecce his verbis aperte ostenditur, eadem relatione dici *Spiritu sanctum* et donum; donum autem, quia procedit a Patre et Filio. Proprietas ergo, quia dici-

Responde-
tur.

Donum dici-
tur ex pro-
prietate
aeterna.

¹ Vers. 17.

² Vers. 13.

³ Plurimi codd. cum Vat. *quod* loco *quia*, sed minus clare et distincte, ideo sequimur ed. 1; ed. X vero habet *quod quia*, ex quo omisso ceterorum codd. explicari potest. Mox post *aliis* codd. dissentient inter se; alii cum Vat. ponunt et *quod ideo*, alii et *ideo*, cod. II *ideo quod*, cod. F *ideo dicit*, sed maior pars codd. ut GIK TVWX etc. cum ed. 1 exhibet textum nostrum. Ratio huius dissensionis videatur fuisse in eo, quod paulo ante plurimi codd., uti diximus, *quod* loco *quia* posuerunt. Cfr. d. 18. dub. 6.

NOTAE AD LIBR. SENTENTIARUM.

⁴ Ed. 8 *dividuntur aut dentur*; particularum aut pro ac habet etiam ed. 1.

⁵ Cap. 19. n. 34. — In fine textus ante *id est* sola Vat.

habent pro habeant, et ed. 4 peius habeantur. Subinde edd. 1, 2, 3, 7 omittunt *Ecce*, et pro ultimo verbo *donari* edd. 1, 8 legunt *dari*.

⁶ Ed. 4, 5, 6, 9 adiungunt *et*.

⁷ Cap. 19. n. 36. — In fine loci Vat. et aliae edd. contra originale, codd. et edd. 1, 8 *datur* loco *detur*.

⁸ Cap. 20. n. 29.

⁹ Codd., excepto A, et edd. 4, 8 omitunt *a*.

¹⁰ Codd. omitunt *enim*.

¹¹ Cap. 11. n. 42. — In hoc textu contra codd., ed. 1 et originale, Vat. cum *aliis* edd. addit. est ante *Trinitas*. Eadem Vat. cum pluribus edd. ante *Filium* omittunt *ad*. — Ultima verba textus: *et a Filio*, ab Augustino exprimuntur sic: *Et quod Apostolus ait: qui *Spiritu Christi* non habet, hic non est eius* (Rom. 8, 9), *de ipso utique sancto *Spiritu* ad*.

tur Spiritus sanctus vel donum, processio ipsa est, de qua post plenius agemus cum aliis¹. Cum ergo ab aeterno processerit ab utroque, et ab aeterno donum fuit. Non ergo Spiritus sanctus eo tantum dicitur donum, quia donatur; nam et ante fuit donum, quam donaretur. Unde Augustinus in quinto libro de Trinitate²: « Semper procedit Spiritus sanctus, et non ex tempore, sed ab aeternitate procedit; sed quia sic procedebat, ut esset donabile, iam donum erat, antequam esset cui daretur. Alter enim intelligitur, cum dicunt donum, alter cum dicunt donatum; nam donum potest esse etiam, antequam detur; donatum autem, nisi datum fuerit, nullo modo dici potest». Semperiter ergo Spiritus sanctus est donum, temporaliter autem donatum³. His verbis aperte ostenditur, quod sicut Spiritus sanctus ab aeterno procedit, ita ab aeterno donum est; non quia donaretur a Patre Filio, vel a Filio Patri, sed quia ab aeterno processi donabilis.

Sed queritur, cui donabilis: utrum Patri et Filio,

Quareatur cui donabilis sit
Spiritus S.

an tantum nobis, qui nondum eramus? Si autem non erat donabilis Patri et Filio, sed tantum nobis, et ex eo donum erat, quia sic donabilis procedebat, videtur quod Filius eadem ratione semper donum fuerit; quia ab aeterno processit a Patre donabilis nobis in tempore. Nam et de Filio legitur⁴, quod *datus est nobis*. Ad quod dicimus, quia Spiritus sanctus nobis tantum, non Patri vel Filio, donabilis processit, sicut et nobis tantum datus est. Et Filius vere datus est nobis et ab aeterno processit a Patre, non ut donabilis tantum, sed ut genitus, qui et donari posset. Processit ergo ut genitus et donabilis; sed Spiritus sanctus non procedit ut genitus, sed tantum ut donum. Donum autem semper fuit, non solum quia donabilis, sed quia ab utroque processit, et quia⁵ donabilis fuit. Unde Augustinus in quinto libro de Trinitate⁶ ait: « *Eo ipso, quod datus erat eum Deus, iam donum erat, etiam antequam daretur* », et ideo donabilis⁶; sed alter donabilis quam Filius; nam et alter datus et alter processit quam Filius. Filius enim processio genitura est vel nativitas, Spiritus sancti vero processio nativitas non est; utraque vero ineffabilis est.

CAP. III.

Quod sicut Filius⁷ nascendo accepit non tantum, ut esset Filius, sed etiam essentia, ita Spiritus sanctus procedendo accepit non tantum, ut esset donum, sed ut esset essentia.

Et notandum, quod sicut Filius nascendo accepit non tantum, ut Filius sit, sed omnino ut sit et ut ipsa

substantia sit; ita et Spiritus sanctus a Patre et Filio procedendo accepit non tantum, ut Spiritus sanctus sit vel donum, sed etiam, ut omnino sit et ut substantia sit; quod utique non accepit eo quo⁸ datur. Nam cum non detur nisi ex tempore, si hoc haberet eo quo datur, accepisset ergo ex tempore, ut esset. Unde Augustinus in quinto libro de Trinitate⁹ ait: « *Filius non hoc tantum habet nascendo, ut Filius sit, sed omnino ut sit.* Quaeritur ergo, utrum Spiritus sanctus eo quo datur habeat non tantum, ut donum sit, sed omnino ut sit. Quod si non est, nisi quia datur, id est, si non habet esse, nisi eo quo datur, sicut Filius nascendo habet non tantum, ut sit Filius, quod relativa dicitur, sed omnino ut sit ipsa substantia, quomodo iam Spiritus sanctus erat ipsa substantia, cum non prius daretur, quam esset cui daretur¹⁰? Non ergo eo quo datur, sed procedendo habet, ut sit donum, et ut sit essentia; sicut Filius non quo datus est, sed nascendo accepit non tantum, ut sit Filius, sed ut sit essentia. Unde Augustinus in decimo quinto libro de Trinitate¹¹ ait: « *Sicut Filius praestat essentiam sine initio temporis, sine ulla mutabilitate naturae de Patre generatio, ita Spiritui sancto praestat essentiam sine ullo initio temporis, sine ulla mutabilitate naturae de utroque processio* ». Alia quo-
stio.

Hui oritur quæsto: si Filius nascendo habet non tantum, ut sit Filius, sed ut sit essentia, et Spiritus sanctus procedendo non tantum, ut sit donum, sed ut sit essentia; ergo et Filius nativitate essentia est, et Spiritus sanctus processione essentia est; cum alibi dicatur, quod nec Pater eo Pater est, quo Deus, nec Filius eo Filius, quo Deus, nec Spiritus sanctus eo donum, quo Deus; quia, ut ait Augustinus in septimo libro de Trinitate¹², « his nominibus relativa eorum ostenduntur, non essentia ». Unde post plenius agemus¹³.

Ad quod breviter respondentes dicimus, quia nec Filius nativitate essentia est, sed tantum Filius; nec Spiritus sanctus processione essentia est, sed tantum donum; et tamen interque, et ille nascendo et iste procedendo, accepit, ut esset essentia. « Non enim, ut ait Hilarius in quinto libro de Trinitate¹⁴, per defecionem, aut profensionem, aut derivationem ex Deo Deus est, sed ex virtute naturae in naturam candem nativitate subsistit Filius », et ex virtute naturae in naturam eandem processione subsistit Spiritus sanctus.

Quod ita intelligi potest: ex Patre, qui est virtus Explanatur
verbo Hila- ingenita, naturam, quam habet, eandem Filius nativitate, ri. id est nascendo, et Spiritus sanctus processione, id est procedendo habet. Unde ipse idem apertius eloquens,

¹ Supple cum ed. I proprietatis, de quibus agitur hic et dist. XXVI. XXVIII. XXIX.

² Cap. 15. n. 16. — Et sequens locus est ibid. c. 16. n. 17. — In primo loco ante *alter* Vat. cum pluribus edd. contra originalē, codd. et edd. I, 8 *donaretur*.

³ Isaï. 9, 6.

⁴ Vat. et edd. I, 6 omittunt *quia*.

⁵ Cap. 15. n. 16.

⁶ Contra codd. et ed. I Vat. cum aliis edd. addit est, sed potius referendum est *donabilis* ad precedens *erat*. Paulo post Vat. et edd. I, 6, 9 *datur pro datus*, ed. 8 *datus est*. — Ultima sententia quoad sensum summa est ex libr. II. contra Maximum c. 14. n. 1.

⁷ Vat. et plurcs edd. hic et paulo post *ex eo quod pro*

eo quo. Particula *ex* omittitur ab omnibus codd. et ed. I, hic et in sequenti texto Augustini; *quo* legunt hic et in texto Augustini codd. B.D. Alii codd. in texto quidem Augustini habent *quo*; extra ipsum vero modo *quo*, modo *quod*. Cum originali Augustini semper possumus *quo*.

⁸ Cap. 15. n. 16, sed diffusus. Ex codd. A C D inscrimimus *ait*, quod deessit in editis.

⁹ Cap. 26. n. 47. — Paulo ante Vat., omitting *sit*, mendos legit ut *essentia*. Eadem Vat. cum pluribus edd. omittit in texto Augustini *ulta ante mutabilitatem*.

¹⁰ Cap. 2. n. 3, sed mutato verborum ordine.

¹¹ Dist. XXVI. XXVII. XXIX.

¹² Num. 37. — In originali Hilarii melius legitur: *per defecionem loco per defecionem*, quod habent omnes edd., codd.

quod dixerat aperit, subdens¹: « Nativitas, inquit, Dei non potest non eam, de qua profecta est, tenere naturam. Non enim aliud quam Deus subsistit, quod non aliunde quam de Deo subsistit ». Ecce his verbis aperiunt, quomodo accipiendo sit illud²: « De Patre generatio praestat essentiam Filio, et de utroque processio praestat essentiam Spiritui sancto »; non quia ille essentia sit Filius, et iste essentia sit Spiritus sanctus, immo proprieate personali, sed quia et ille nascendo, et iste procedendo essentiam habet eandem et totam, quae in Patre est.

CAP. IV.

Quod Spiritus sanctus dicitur donum et donatum secundum duos modos praedictos processionis, qui, secundum quod donum est, referunt ad Patrem et Filium, secundum quod datum, ad eum qui dedit et ad eos quibus datur.

Ex praedictis patet, quod Spiritus sanctus sempiterne donum est et temporalter datum vel donatum. Ex quo appetit illa distinctio geminae processionis, de qua supra egimus³. Nam secundum alteram processionem dicitur donatum vel datum, secundum alteram vero dicitur donum.

Et secundum hoc, quod sempiterne donum est, referunt ad Patrem et Filium, secundum hoc vero, quod dicitur datum vel donatum, et ad eum qui dedit referunt, et ad eos quibus datur; et eius dicitur esse qui dat, et illorum quibus datur. Unde Augustinus in quinto libro de Trinitate⁴ ait: « Quod datum est et ad eum qui dedit referunt, et ad eos quibus dedit. Itaque Spiritus sanctus non tantum Patris et Filii, qui dederunt, sed etiam noster dicitur, qui accepimus. Spiritus ergo et Dei est, qui dedit, et noster, qui accepimus; non ille spiritus noster, qui sumus, qui ipse spiritus est hominis, qui in ipso est⁵: quamvis et illum spiritum, qui hominis dicitur, utique accepimus; sed alter iste, aliter ille noster dicitur. Aliud est enim quod accepimus, ut essemus, alius quod accepimus, ut sancti essemus. Quod autem Spiritus sanctus noster dicatur, Scriptura ostendit. Scriptum est enim de Ioaanne, quod in Spiritu Eliae veniret⁶. Ecce dictus est Eliae Spiritus, scilicet Spiritus sanctus, quem accepit Elias. Et Moysi ait Dominus⁷: Tollam de spiritu tuo et dabo eis, id est, dabo illis de Spiritu sancto, quem iam dedi tibi ». Ecce et hic dictus est spiritus Moysi. Patet igitur, quia Spiritus sanctus noster dicitur spiritus, scilicet⁸ quia nobis datus et datus utique ad hoc, ut sancti essemus. Spiritus vero creatus ad hoc est datus, ut essemus.

et etiam editiones Commentatorum, ut Bonav., hic dub. 4, S. Thomas in expositione textus.

¹ Loc. cit., paucis interpositis. — Vat. et plures edd. legunt: dicens pro subdens, et solo Vat. addit ut ante inquit.

² Soll. August., libr. XV. de Trin. c. 26. n. 47: cfr. supra pag. 320 notam 9. — Immediate ante loco accipendum Vat. cum pluribus edd. intelligentem.

³ Dist. XIV.

⁴ Cap. 14. n. 15.

⁵ Aliud Augustinus ad I. Cor. 2, 11: Quis enim hominem scit, quem sunt homines, nisi spiritus hominis, qui in ipso est?

⁶ Luc. 1, 47. — Immediate post Vat. sola cum originali omittit Ecce.

⁷ Num. 11, 17. Vulgata: Auferam de Spiritu tuo trandum eis. — Solummodo Vat. locum detruncare legit, linea omittendo, nempe: tuo et dabo eis, id est, dabo illis de Spiritu.

S. Bonav. — Tom. I.

CAP. V.

An Filius, cum sit nobis datus, possit dici noster, ut Spiritus sanctus.

Hic queritur, utrum et Filius, cum sit nobis datus, dicatur vel possit dici noster. Ad quod dicimus, quia⁹ Filius dicitur noster panis, noster redemptor et huiusmodi; sed non dicitur noster Filius, quia Filius dicitur relative tantum ad eum qui genuit. Et ideo noster Filius non potest dici, sed Patris tantum. In eo autem quod dicitur *datus*, et ad eum qui dedit, et ad eos quibus donum est, referunt, ut¹⁰ Spiritus sanctus; qui etiam cum in Scriptura, ut praedictum est, dicatur spiritus noster, vel spiritus tuus vel illius ut de Moyse et Elia dictum est, nusquam tamen in Scriptura occurrit ita diei: Spiritus sanctus noster vel tuus vel illius, sed spiritus noster vel tuus vel illius, quia Spiritus sanctus eo dicitur, quo donum, et utrumque relative dicitur ad Patrem et ad¹¹ Filium, et hoc sempiterna relatione. Si tamen aliquando dicitur donum nostrum, accipitur donum pro donato vel dato. Cum vero donum accipitur eo modo, quo Spiritus sanctus, donum tantum¹² Patris et Filii dicitur, non hominis; ita et Filius sub hac appellatione non potest dici *noster*, ut dicatur Filius noster, sicut nec dicitur Spiritus sanctus noster; et tamen de Filio dicitur panis noster, et de Spiritu spiritus noster. Ille noster panis, quia nos reficit nobis donum; iste noster spiritus, quia nobis inspiratur a Patre et Filio, et in nobis spirat, sicut vult. Unde Augustinus in quinto libro de Trinitate¹³ ait: « Quod de Patre natum est ad Patrem solum referunt, cum dicuntur Filius; et ideo Filius Patris est, et non noster. Dicimus tamen et panem nostrum da nobis, sicut dicimus, spiritum nostrum ».

CAP. VI.

Utrum Spiritus sanctus ad se ipsum referatur.

Post haec queritur, utrum Spiritus sanctus ad se ipsum referatur: hoc enim videtur ex praedictis posse probari. Si enim quod datur referunt ad eum qui dat, et ad eum cui datur, et Spiritus sanctus datur a se ipso, ut praedictum est, ergo referunt ad se ipsum. Huius questionis determinationem in posterum differimus, donec tractemus de his quae relative dicuntur de Deo ex tempore¹⁴, in quibus datum et donatum continentur.

⁸ Vat. et plures edd. sed contra codd. AD et ed. 1. Cod. C glossando: *Spiritus, non quod sumus, sed quia nobis datur.*

⁹ Codd. BE et edd. 1, 8 quod. Sed familiare est Magistro adhibere *quia pro quod*. — Subinde sequimur codd. BCDE in positione verborum, dum editi legunt *tantum relative*; idem codd. habent *illum* pro *eum*.

¹⁰ Solummodo Vat. et ed. 4 superflue addunt et post ut. — Deinde eadem Vat. cum pluribus edd. supra dictum est loco *praedictum est*.

¹¹ Vat. et edd. 1, 8 omittunt *ad*.

¹² Vat. cum aliis edd., sed contradicentibus edd. 1, 6, 8 et codd., omittit *tantum*. — Mox post et *Filius* ed. 1 adicit *Dei*.

¹³ Cap. 14. n. 15, sed apud Magistrum truncata. Respicitur ad orationem Domini, Matth. 6, 11, Luc. 11, 3.

¹⁴ Disp. XXX.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XVIII.

De proprietate Spiritus sancti, secundum quam ei convenit temporaliter procedere.

Hic quaeritur, cum Spiritus sanctus, per quem dividuntur dona, ipse sit donum etc.

DIVISIO TEXTUS.

Haec est tertia pars huius partis, in qua Magister agit de processione Spiritus sancti temporali. Determinato enim *principio*, a quo Spiritus sanctus procedit, determinato etiam *modo*, secundum quem procedit, determinat hic Magister *proprietatem*, secundum quam convenit ei temporaliter procedere; et haec proprietas est donum; et de haec in tota praesenti distinctione intendit agere. Dividitur autem haec pars in quatuor partes secundum quatuor quaestiones, quas movet.

In *prima* quaerit et determinat, utrum Spiritus sanctus sit donum, in quo¹ alia dona donantur.

In *secunda* quaerit, utrum Spiritus sanctus sit eadem ratione datum et donum, ibi: *Praeterea diligenter considerandum est, cum Spiritus sanctus dicatur donum et datum.*

In *tertia* quaerit², cum non solum Spiritus sanctus, sed etiam Filius sit datum. quare non dicitur *Filius noster*, sicut *Spiritus noster*, ibi: *Hic quaeritur, utrum Filius, cum sit nobis datum etc.*

In *quarta* et *ultima* quaerit, cum Spiritus san-

ctus sit donum relative, quomodo possit a se dari; si enim a se donatur³, videtur Spiritus sanctus ad se relative dici, et hoc facit ibi: *Post haec quaeritur, utrum Spiritus sanctus ad se ipsum referatur.*

Ceteris partibus indivisis remanentibus, quia specialiter prosequitur quaestiones praedictas, media sive *secunda* pars, quae est de differentia doni vel⁴ dati, habet quatuor partes. In *prima* quaerit et determinat, quod non eadem ratione Spiritus sanctus dicuntur donum et datum, quia donum est ab aeterno, sed datum ex tempore. In *secunda* vero contra hoc, scilicet quod Spiritus sanctus sit donum aeternaliter, obiicit, ibi: *Sed quaeritur, cui donabilis, utrum Patri, vel Filio.* In *tertia* vero, quia in solutione dixerat quoddam dubium, ideo incidenter movet et determinat illud, ibi: *Hic oritur quaestio, si Filius nascendo etc.* In *quarta* vero et *ultima* redit ad primam solutionem, ostendens, quod Spiritus sanctus aeternaliter donum est, quia eo ipso est donum, quo procedit a Patre et Filio⁵, et hoc facit ibi: *Ex praedictis patet, quod Spiritus sanctus semperne donum est.*

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Supposito ex praecedentibus, quod Spiritus sanctus sit donum et quod donetur, ad intelligentiam huius partis sex quaeruntur.

Primo quaeritur, utrum Spiritus sanctus sit donum, quo omnia alia dona donantur.

Secundo, utrum Spiritus sanctus sit⁶ donum vel ab aeterno, vel ex tempore.

*Tertio*⁷, quid convenientius dicatur de Spiritu sancto, donum scilicet, an datum.

Quarto, utrum donum proprie conveniat Spiritui sancto.

Quinto, utrum donum sit proprietas Spiritus sancti distinctiva.

Sexto, utrum ratione donabilitatis dicatur Spiritus sanctus⁸ noster.

¹ In cod. B additur *omnia*.

² Vat. cum aliquibus mss. *quaeritur*.

³ Cod. X *datur*.

⁴ Ed. I cum uno altero codice *et loco vel*.

⁵ In sola Vat. additur *et quod temporaliter est datum vel donatum*, quod correspondet textui Magistri.

⁶ Ex mss. et ed. I supplevimus *sit*.

⁷ Fide plurimorum mss. et ed. I expunimus additum *quaeritur*.

⁸ Codd. S V omittunt *sancutus*, que lectio concordat cum modo, quo haec questio infra ab omnibus mss. proponitur.

ARTICULUS UNICUS.

De proprietate Spiritus sancti, qua est donum.

QUAESTIO I.

Utrum Spiritus sanctus sit donum, in quo omnia alia dona donantur.

Circa primum, quod Spiritus sanctus sit donum, quo omnia alia dona¹ donantur, ostenditur *auctoritate et ratione*.

Fundamenta. 1. *Auctoritate* sic: Apostolus primae ad Corinthios duodecimo²: *Divisio[n]es gratiarum sunt, idem autem Spiritus, qui dividit singulis, prout vult: et loquuntur de donis non tantum gratiae gratum facientis, sed etiam quae sunt gratis datae: ergo si per Spiritum sanctum dantur utraque, cum non sit alia differentia donorum, ipse est donum, in quo omnia alia dona donantur.*

2. Item, Augustinus decimo quinto de Trinitate³: «Per donum, quod est Spiritus sanctus, commune omnibus membris Christi, propria quibusque dona dividuntur».

3. Item, *ratione* ostenditur sic: Spiritus sanctus est primum donum; sed omne posterior ad prius reducitur: ergo omne donum reducitur ad donum, quod est Spiritus sanctus: ergo in omnibus donis ratio donationis est per Spiritum sanctum: ergo etc.

4. Item, omne donum, in quantum donum, ex amore datur, aliquoquin non habet rationem doni; sed «Spiritus sanetus est amor Patris et Filii», ut dicit Augustinus, et habitum est supra⁴: ergo etc.

CONTRA: 1. Isidorus⁵: «Multi indignis Spiritu sancto dantur dona Spiritus sancti»: ergo contingit alia dona donari sine hoc: ergo non est donum, in quo omnia alia dona donantur.

2. Item, aliqua sunt dona, quae appropriantur Filio, ut puta sunt illa quae dantur ad illustracionem intellectus: ergo si loquamur appropriate, talia dona donantur⁶ in Filio sive per Filium, non dono, quod est Spiritus sanctus.

3. Item, *Filius datus est nobis, Isaiae nono⁷: Parvulus natus est nobis, Filius datus est nobis:*

ergo si datur per Spiritum sanctum, videtur quod Spiritus sanctus aliquam auctoritatem vel influentiam habeat in Filium; hoc autem est falsum: ergo non omnia alia dona donantur per Spiritum sanctum.

4. Item, hoc ipsum⁸ ostenditur per *impossibile*: esto quod intelligatur per impossible, Spiritum sanctum non esse, adhuc Pater et Filius intelliguntur ut liberales, aliquoquin inest eis liberalitas a Spiritu sancto, quod falsum est: ergo si intelliguntur liberales, ergo et donatores.

5. Item, si Spiritus sanctus est donum, in quo alia dona donantur, ergo donum est doni et donationis⁹ donatio; et si hoc, motus est motus et relationis relatio, et hoc habet Philosophus¹⁰ pro inconveniente. Cun enim dependens non possit alterum terminare, erit ibi processus in infinitum.

CONCLUSIO.

Ista locutio, si ablativus in quo sumitur in sensu concomitantiae, solummodo quoad dona gratitudo vera est; si vero in sensu causalitatis, et quidem causae exemplaris, vera est quoad omnia dona.

RESPONDEO: Dicendum, quod cum dicitur, quod Spiritus sanctus est donum, in quo omnia alia dona donantur, ablativus iste potest accipi dupliciter: vel ita, quod dicat *concomitantium*, vel ita¹¹, quod dicat *causalitatem*. Si dicat *concomitantiam*, sic *intelligendo universaliter*, falsum est; quia est sensus, quod detur cum omnibus donis. Quaedam enim sunt dona, quae *semper* sunt cum Spiritu sancto, ut caritas et sapientia; quaedam, quae¹² *nunquam* sunt cum Spiritu sancto, ut timor servilis; quaedam,

Ablativus
dupliciter
accipitur.

Conclusio 1.

¹ In aliquibus codd. et Vat. deest hic et deinceps pluries in hac propositione *dona*.

² Vers. 4, et 11, ubi Vulgata *decidens* loco *qui decidit*.

— Paulo ante Vat. contra mss. et ed. 1 et *primo per Apostum dicendum pro Auctoritate sic: Apostolus.*

³ Cap. 19, n. 34: Per donum, quod est Spiritus sanctus, in commune omnibus membris Christi multa dona, quae sunt quibusque propria, dividuntur. — In quo textu Vat. cum cod. ec. refragantibus tamen antiquioribus mss. et ed. 1, loco *dividuntur* ponit *Dei donantur*.

⁴ Dist. X. in lit. Magistri, c. 1. et 2.

⁵ Lib. I. Sent. sive de Summo bono, c. 15, n. 8: Aliquando non dignis et reprobis dona Spiritus sancti conferuntur. — Cod. Z cum ed. operum S. Isidori post *indignis* ponit *et reprobis*.

⁶ Ed. I cum uno alteroche codice *dantur*.

⁷ Vers. 6.

⁸ Ex antequoribus mss. et ed. 1 adiecinus *ipsu[m]*.

⁹ Fide mss. et ed. 1 expunimus additum *est*.

¹⁰ Libr. V. Phys. text. 10-18. (c. 2.), et XI. Metaph. c. 11. (X. c. 12.), ubi inter cetera argumenta etiam istud habet, quod, si motus esset motus, statuendum esset progressus in infinitum, qui repugnat. Cfr. etiam I. Prior. c. 37. (c. 35.). — Mox Vat. contra fere omnes codd. et ed. 1 incongrue *determinare pro terminarie*.

¹¹ Ex vetustioribus mss. et edd. 1, 2, 3, 6 substituimus *loco sic*.

¹² Ed. I hic et paulo infra omitit *quae*. Mox cod. Z *non* et cod. V *autem non sunt loco sine*.

quae aliquando sunt cum Spiritu sancto, aliquando sine, ut fides, prophetia et huiusmodi.

Si autem particulariter intelligatur de donis

Couclusio 2. gratiae gratum facientis¹, sic vera est et non habet instantiam.

Postea item ablativus iste² importare causam-

Ablativus literalem, et hoc tripliciter: vel ita, quod dicat *similitudinem* causitatem, et in hoc non distinguitur nec

a Patre nec a Filio, quia omnia dona sunt a Patre et a Filio, ut³ a Spiritu sancto; vel ita, ut dicat *causitatem et subauctoritatem*, et in hoc distinguitur a Patre, sed non a Filio, quia Pater per Filium et per Spiritum sanctum donat; vel ita, ut⁴ dicat *causitatem et subauctoritatem et exemplaritatem*,

Couclusio 3. et sic proprie Spiritui sancto convenit. Ipse enim procedit per modum primi doni, ita quod omnis

donatio recta et gratuita post illam est et ab illa accipit rationem donationis. Concedendum est ergo, quod Spiritus sanctus est donum, quo omnia dona, scilicet *gratuita*, donantur per concomitantiam, et quo *omnia Dei* dona donantur per *exemplaritatem* causam.

1. Ad illud ergo⁵ quod obicitur primo de Isidore, iam patet responsio, quod ipse loquitur de donis gratiae gratiae, non gratum facientis.

2. Ad illud quod obicitur secundo, quod quedam dona appropriantur Filio; dicendum, quod de donis est loqui tripliciter: aut ratione eius quod

*Solutio op-
positiorum:*

subest, aut sub⁶ ratione *donationis*. Ratione eius quod *subest* aliqua dona appropriantur Filio, ut sapientia et intelligentia, aliqua Spiritui sancto, ut caritas. Ratione vero *donationis*, omnia appropriantur Spiritui sancto ratione iani dicta⁷, quia per ipsum tanquam per primum donum donantur alia.

3. Ad illud quod obicitur, quod Filii est datus, et non a Spiritu sancto; responderi potest, quod Filius est datus secundum humanam naturam, et hoc fit per amorem, Iohannis tertio⁸: *Sic Deus dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum daret*.

4. Ad illud quod obicitur, quod, Spiritu sancto circumscripsi, adhuc manet ratio domi; dicendum, quod, circumscripsi Spiritu sancto, est intelligere in Deo donorum causitatem et subauctoritatem, sed non exemplaritatem donationis sub ratione donationis, quia non intelligitur processus amoris; et hoc ultimo modo dicitur proprie convenire Spiritui sancto.

5. Ad illud quod obicitur, quod tunc est donum domi; dicendum, quod motus non est motus, ut *termini*, similiter nec relationis relatio; tamen ut *principii* et⁹ motus est motus, quia motus est principium motus, et relatio relationis; et sic dicuntur donum domi. Et quia in causando statur in primo, cum sit primum donum, non est abire in infinitum. *Praeterea*, donum in divinis veram hypostasim dicit.

SCHOLION.

1. De hoc nomine *domi*, quod est proprium Spiritui sancto, Scaphicus ubrius prae omnibus antiquis magistris in tota hac distinctione loquitur. — Propositio, quod Spiritus sanctus sit donum, in quo omnia alia dona donantur, si verba: *omnia dona* universali suntur, in sensu falso potest intelligi, cum quadam sint dona, quae quidem donantur per Spiritum sanctum, sed non cum Spiritu sancto. Nam Concilium Tridentinum dicit (Sess. 13. c. 4. de contritione): « Timorem esse quidem donum Dei, non tamen inhabitans Spiritus sancti, sed impellentis ». — Si S. Doctor affirmat, timorem servilem nunquam esse cum Spiritu sancto, intelligit timorem servilem servilem, qui non potest stare cum gratia sanctificante, bene vero timor simpliciter servilis, sicut et spes, quod constat ex Tridentino (Sess. 6. cap. 9). De timore eiusque speciebus videlicet III. Sent. d. 15. dub. 3. et d. 35. p. II. a. 1. et 2.

II. Pro explicatione solutionis ad 5. servire possunt verba Richardi (hic q. 5. ad 2.): « Quamvis motus non principiet aliun motum ut *proprium* eius terminum et immediatum, tamen certum est, quod per unum motum causatur aliis. Et longe in infinitum fortius per donum aeternum, quod est res subsistentes, potest immediate causari donum creatum ». Eodem modo hanc obiectione solvunt S. Thon. (hic q. 4. a. 3.); B. Albert. (hic a. 1. ad 1.); Petr. a Tar. (hic q. 3. a. 4. ad 6.).

III. Praeter iam nominatos autores cfr. Alex. Bal., S. p. I. q. 64. m. 1. — S. Thon., loc. cit., et S. c. Gent. IV. c. 21. — Egid. R., hic l. princ. q. 3. — Henr. Gund., S. b. 61. q. 9. — Dionys. Cardi., hic q. 1.

¹ Vat. cum cod. cc praeferit fidem antiquorum mss. et ed. 1 *donis gratum facientibus*. Mox cod. X *verum pro vera*, scil. propositione illa: Spiritus sanctus est donum, in quo etc.

² In Vat. deest *iste*, quod tamen in mss. (in pluribus ille) et ed. 1 habetur.

³ Auctoritate plurimorum mss. possumus ut pro minus distincto et, loco eius ed. 1 *sicut* habet.

⁴ Aliqui cod. ut VX cum ed. 1 *quod*.

⁵ Ex multis mss. et ed. 1 supplevinus *ergo*. Paulo infra nonnulli cod. ut HKZ cum ed. 1 *quia ipse pro quod ipse*.

⁶ In cod. V deest *sub*. Mox post *Ratione* cum cod. Z et ed. 1 omisimus *vero*, quod multi cod. cum Vat. habent. Paulo infra in cod. X post *aliqua* repetitur *appropriantur*.

⁷ In corp. quest. circa finem. Mox cod. O omittit *nlo*.

⁸ Vers. 16.

⁹ In cod. O deficit *et*.

QUAESTIO II.

Utrum Spiritus sanctus sit donum ab aeterno, an ex tempore.

Secundo queritur, utrum Spiritus sanctus sit donum ab aeterno, vel ex tempore. Et quod ex tempore, videtur.

Ad oppositum. 1. Augustinus decimo quinto de Trinitate¹: «Eo donum est, quod datur quibus datur»; sed datur ex tempore: ergo etc.

2. Item, quinto de Trinitate²: «Eo donum dicitur, quod datus ipsum erat Deus»; sed constat, quod datus erat ex tempore: ergo si donum est aeternum, tempora est causa aeterni.

3. Item, hoc³ videtur per rationem. Donum enim non tantum dicit comparationem ad dantem, sed etiam ad eum cui datur: ergo posito *dono*, ponitur *dans et recipiens*, quia relatio ponit extrema⁴; sed recipiens est creatura: ergo etc.

4. Item, donum addit supra datum, quia «donum est datio irreddibilis»⁵: ergo si Spiritus sanctus non est datum nisi ex tempore, nec est donum nisi ex tempore.

5. Item, sicut Filius est generari, ita doni est donari; sed non est Filius, antequam generetur: ergo non donum, antequam donetur; sed donatur tantum ex tempore: ergo etc.

CONTRA: 1. Augustinus quinto de Trinitate⁶: «Quis Spiritus procedebat, ut esset donabilis, iam donum erat»; sed procedere ut donabile, hoc est aeternum: ergo et donum ab aeterno.

2. Item, ibidem⁷ expressius: «Spiritus sanctus semperne donum est, temporaliter vero datur».

3. Item, hoc ipsum videtur *ratione*, quia ubi est amor gratuitus, ibi est ratio⁸ doni; sed ab aeterno est in Deo ponere amorem gratuitum: ergo et donum.

4. Item, ubi est perfecta ratio liberalitatis, ibi est donum; sed in divinis ab aeterno est perfecta ratio liberalitatis: ergo etc.

5. Item, sicut se habet ratio verbi ad rerum productionem, sic se habet ratio doni ad gratiarum distributionem⁹; sed ante rerum productionem in

principio fuit Verbum: ergo ante gratiarum collationem in principio fuit Donum.

CONCLUSIO.

Donum ut datum dicitur temporaliter; donum vero ut atiquando donandum vel ut donabile dicitur aeternaliter.

RESPONDEO: Dicendum, quod eum donum dicat respectum ad eum cui datur, hoc potest esse tripliciter: vel secundum *actum*, vel secundum *habitum*¹⁰, vel secundum *aptitudinem*. Si secundum *actum*, hoc modo dicitur donum, quia datur; si secundum *habitum*, hoc modo dicitur donum, quia donandum aliquando; si secundum *aptitudinem*, hoc modo dicitur donum, quia donabile.

Secundum primam acceptiōnē dicitur temporaliter; sed secundum secundam et tertiam dicitur aeternaliter. Et in his tribus sensibus accipit Augustinus. Concedendum est ergo, quod secundum aliquam acceptiōnē donum¹¹ dicitur aeternaliter, sicut probant rationes indutiae ad secundam partem.

4. Ad illud vero quod obiciuntur in contrarium, dicendum, quod procedit de dono, ut dicit *actum donationis*, et sic ex tempore dicitur; unde non vales obiectio.

2. Ad illud quod secundo obiciuntur, quod eo dicitur donum, quo datus etc.; dicendum, quod secundum istam acceptiōnē dicitur aeternaliter, quia non dicit respectum ad creaturam secundum *actum*, sed secundum *habitum*, sicut et praedestinatio.

Quod ergo obiciuntur, quod tunc temporale est causa aeterni; dicendum, quod illud participium *datus* duo importat, videlicet *ordinationem* ad dandum et *actum*¹² *ordinationis*; et ordinatio est aeterna, licet actus sit temporalis; et tunc ablativus non dicit causalitatem ratione actus, sed ratione *ordinationis*.

Fundamenta.

Conclusio.

Solutio op. posteriorum.

¹ Cap. 19. n. 36. Vide in lit. Magistri, c. 2. in princ.

² Cap. 15. n. 16. Cfr. lit. Magistri, c. 2. circa finem.

³ Fide veteris orationis mss. et ed. 4 adiunxit hoc.

⁴ Cod. I *utrumque extremum*; uti et infra in resp. ad hanc obiectiōnē habeatur.

⁵ Aristot., IV. Topic. c. 4. — Sensus est: donum est datio liberalis, quae fit sine intentione retributionis.

⁶ Cap. 15. n. 16; vide hic lit. Magistri, c. 2. circa medium.

⁷ Cap. 16. n. 17. Cfr. lit. Magistri, c. 2. circa medium. — Sequimur plurimos cod. cum ed. 1, substituendo *ibidem* pro *idem*.

⁸ Vat. cum cod. cc incongrue *gratia pro ratio*.

⁹ Cod. X hic sicut in immediate sequentibus *collationem*.

¹⁰ Licet mss. cum sex primis edd. ponant hic et paulo infra *habitudinem* loco *habitum*, praeferimus tamen lectionem Vat., tum quia nomen *habitudo* communiter a S. Doctore in alio sensu (cfr. infra q. 6.) accipitur, tum quia in sequentibus (excepto resp. ad 3, in qua multi cod. *habitudinalis* loco *habitualis* exhibent), praescitum q. 5, omnes cod. ponunt *habitum*. Quod attinet ad rem, notes, quod in hoc distinctionis membro respectu doni insinuat specialis determinatio, quae infra ad 2. vocatur *ordinatio*, per quam constitutur in ratione futuri et ab aliis membris distinguatur.

¹¹ Vat. cum cod. cc contra antiquiores cod. et ed. 1 adit *Dei*.

¹² Intellige: *executionem*.

Posset tamen dici, quod dicit causam consequentiam, non consequentias.

3. Ad illud quod obicitur, quod dicit relationem ad extrema; dicendum, quod relatio actualis ponit utrumque extrellum in actu, non autem relatio habitualis¹, sicut patet, quod Deus aeternalter dicitur exemplar creaturem temporalis.

4. Ad illud quod obicitur, quod donum additum supra datum; dicendum, quod *donum* in quibusdam consequitur rationem *dati*, ut puta sunt illa quae de se non dicunt liberalitatem, nisi prout additur eis ratio communicationis, ut liber, entellus et huiusmodi. In aliquo *datum* consequitur rationem

doni, ut puta in eo quod ex se importat liberalitatem, etiam si nunquam detur donum², ut est amor; et sic convenit Spiritui sancto.

5. Ad illud quod obicitur, quod sicut Filii est generari etc.; dicendum, quod falsum est, quia *generari* dicit emanationem Filii, quae secundum rationem intelligenti praecedit Filium; unde impossibile est, quod sit, nisi generetur; *donari* autem non solum dicit doni emanationem, sed amplius dicit eius communicationem; et hoc consequitur esse doni, et ideo non dicitur donum ex tempore, quamvis donetur ex tempore.

S C H O L I O N.

I. Quoad sensum questionis notandum, quod differentiae locutiones: esse *ex tempore*, esse *cum tempore*, esse *in tempore*. Primum significat, ipsum esse habere initium, et dicitur de omnibus creatis; secundum vero, aliquod ens coexistere temporis, quod etiam de Deo dicit potest; tertium autem, aliquid mensurari tempore, quod proprio dicitur de corruptibilibus.

II. Triplic conclusio erutur ex hoc fundamento, quod donum dicit respectum ad eum cui datur, et quod hic respectus potest esse triplex. Secundus et tertius respectus, qui est tantum

secundum rationem, non est relatio in *actu*, quae semper ponit etiam extrema sua in actu, sed relatio in *habitu* vel in *aptitudine*, ut bene explicatur in solut. ad 2, et 3. In re principali omnes magistri consentiunt. Alex. Hal., S. p. l. q. 64. m. 2. — B. Albert, hic a. 6; S. p. l. tr. 8, q. 36. m. 2. partic. 2. — Petr. a Tar., hic q. 2, a. 2, quaestione 4. — Richard. a Med., hic q. 4. — Henr. Gand., S. a. 59. q. 5. n. 32. seqq. — Dionys. Cart., de hac et seqq. tribus hic q. 2. circa finem. — Biel., de hac et tribus seqq. hic q. unica.

QUAESTIO III.

Utrum convenientius de Spiritu sancto dicatur donum quam datum.

Tertio queritur, utrum convenientius dicatur de Spiritu sancto *donum* quam *datum*. Et quod tam convenienter dicatur datum ut⁴ *donum*, videtur:

1. Quia Iacobi primo⁵: *Omne datum optimum et omne donum perfectum desursum est;* ergo a Spiritu sancto ita sunt data, sicut et dona: ergo sicut ad ipsum transfertur ratio doni, ita et dati.

2. Item, mobilis et moti est eadem ratio⁶, ergo similiter dati et donabilis: ergo si donum dicitur in ratione donabilis, datum vero in ratione actualiter dati, ergo eadem est ratio doni et dati, ergo etc.

3. Item in quolibet genere perfectior est actus quam potentia⁷; ergo cum datum dicat in actu, donum in potentia, perfectius exprimitur aliquid cum dicitur datum quam donum; sed quod maioris est perfectionis magis propriè convenit Deo: ergo etc.

4. Item, quando aliqua duo dicuntur de aliquo, quorum unum est ratio dicendi alterum de eodem, illud convenientius dicitur, quod est ratio dicendi⁸; sed datum et donum dicuntur de Spiritu sancto, et, ut vult Augustinus⁹, « *eo donum dicitur, quia datur* »: ergo magis proprie dicitur datum.

CONTRA: 1. *Datum* convenit Spiritui sancto solum *Fundamenta*.

¹ Subaudi: ablativus ille *eo quo*. De distinctione *consequiae* et *consequentiae* cfr. infra d. 38, a. 2, q. 1, in corp. et alibi passim. — Explicationem huius solutionis accipe a B. Alberto, hic a. 6. ad 4: *Dicendum, quod est causalitas consequentiae et non consequentias, et sic bene effectus inferit causam; et est causalitas consequentiae, et sic non inferit effectus causam, sed magis e converso, et sic est hic; unde quando ex temporali inferitur aeternum, non est nisi ratio consequentiae et non consequentias.*

² Plurimi codd. cum ed. 1 *habitualis*; aliqui ut FHP Q X *habitualis*; Vat. cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 *habitu*. Vide supra in corp. quest.

³ Vat. contra mss. et sex primas edd. *dono*. Mox post sic cod. M addit *donom*.

⁴ Cod. X *quam loco ut.*

⁵ Vers. 17. — Paulo infra post *santo* ex antiquioribus

mss. et ed. 1 supplevimus *ita*, quod Vat. cum cod. ec minus bene omittit.

⁶ B. Albert., hic a. 2. eandem propos. ita exhibet: *Mobilis et moti una ratio substantiae est, non differens nisi per actum et potentiam.* — Paulo post nonnulli codd. ut TV dicit pro *dicitur*. Dein Vat. cum cod. ec minus apte et praeter fidem aliorum codd. cum ed. 1 *actualitatis pro actualiter*.

⁷ Cfr. Aristot., IX. Metaph. text. 45. (VIII. c. 8), ubi probatur, actum esse priorem substantia (i.e. perfectione) quam potentia.

⁸ Simile est dictum Aristot., I. Poster. c. 2: Propter quod est unumquodque, et illud magis. Et II. Metaph. text. 4. (l. brev. c. 1.): *Unumquodque vero id ipsum maxime aliorum est, secundum quod aliis univocatio inest.* — Mox fide mss. et ed. 1 substituimus *dicuntur* loco *dicitur*.

⁹ Libr. XV. de Trin. c. 19. n. 36; vide hic lit. Magistri, c. 2.

ex tempore, sed *donum* aeternaliter: ergo magis proprie dicitur donum.

2. Item, si nunquam actu daretur, donum esset et spiritus esset: ergo videtur, quod magis proprie convenit ei donum¹.

3. Item, Glossa super illud Iacobi primo²: *Omne datum optimum* etc. dicit, quod «*datum dicitur quadam naturalia, donum quadam gratuita*». Si ergo gratuita aptius appropriantur Spiritui sancto, qui sanctificat, quam naturalia: ergo melius in divinis dicitur de Spiritu sancto donum quam datum.

4. Item, «*donum est datus irreddibilis*³; sed quidquid Deus dat, irreddibiliter dat, quia cum det, nihil potest recipere: ergo in divinis *datum rationem* habet *domi* et induit eius rationem: ergo convenientius ibi dicitur donum quam datum.

CONCLUSIO.

Spiritus sanctus convenientius dicitur donum quam datum, quod duplice ratione probatur.

RESPONDEO: Dicendum, quod quanvis in divinis utrumque dicatur, et *datum* et *donum*, tamen convenientius dicitur *donum*. Et huius duplex est

Conclusio. **Ratio 1.** ratio. Una quidem est, quia *datum*, cum sit vel⁴ participium vel nomen verbale, concernit tempus; donum autem a tempore subtrahit; et ideo, quia omnia divina⁵ supra tempus sunt, convenientius dicitur in divinis *donum quam datum*. Alijs ratio

Ratio 2. est, quia donum supra rationem dati addit conditio nem liberalitatis sive irredibilitatis, quae est conditio magnae nobilitatis; et ideo maxime competit⁶

divinis. Et haec est ratio, quare donum appropriatur gratuitis donis, non tantum ipsi Spiritui sancto, qui est principium gratuitorum donorum.

1. Et ex hoc patet responsio ad illud de auctoritate beati Iacobi.

2. Ad illud quod obiicitur, quod⁷ mobilis et moti eadem est ratio; dicendum, quod non est simile de mobili et moto, et de dono et dato: quia *motum esse* addit supra mobile *actum*⁸ et dicit totum, quod dicit mobile. Sed datum non dicit totum, quod dictum donum, quantum est de generali intellectu⁹ nominis, nisi approprietur; «*donum enim est datus irreddibilis*», et hoc melius patebit in quarto problemate.

3. Ad illud quod obiicitur, quod actus est perfectio potentiae; dicendum, quod aliud est in potentia ad actum duplicitur: aut proper imperfectio agentis, aut proper defectum suscipientis. Si sit potentia primo modo, tunc actus est perfectio potentiae; si autem secundo modo, non est perfectio¹⁰. Unde si dicatur, quod sol actu lucens potest donum illuminare, quae non est aperta, et donum apertam illuminat, nulla omnino maior notatur perfectio¹¹ quam ante. Sic intelligendum est de donabilitate et actuali donatione.

4. Ad illud quod obiicitur, quod¹² datum est ratio dicendi donum, quia ideo donum, quia datur; dicendum, quod non est tota ratio, sicut dicitur in littera¹³, sed solum in comparatione ad eum cui datur. — Vel potest dici quantum a parte nostri intellectus: *alter*, ideo donum dicitur, quia datur; sed tamen a parte veritatis¹⁴ rei est e converso, quia ideo datur, quia donum est.

S C H O L I O N.

I. Solutio ad ult. servire potest ad magis illustrandam solutionem ad 3. Nos quidem res creatas *ex donato* seu actu donationis nominamus *donum*, sed hoc non valet de infinito et aeterno dono, quod est Spiritus sanctus, qui minime unquam est in potentia, ut sit donum, et dum donatur, non reducitur ad actum *domi*, sed tantum *donati*. *Donatum* autem, cum donatio fiat in tempore, est ratio tantum extrinseca doni aeterni.

II. In conclusione omnes convenient. Alex. Ital., S. p. I. q. 64. m. 2. ad 3. — S. Thom., hic q. 1. a. 2; S. I. q. 38. a. 2. — B. Albert., hic a. 2. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 2. quaestio. 2. — Richard. a Med., hic q. 1. ad. 2. — Henr. Gand., de hac et duabus seqq. S. a. 61. q. 3. n. 19. 20, et q. 8. n. 5. seqq.

¹ In cod. 1 additor hic aliud argumentum: *Idem* (*donum*) *dicti comparationem personae ad personam, datum vero personae ad creaturam; sed magis proprii comparatur persona ad personam quam personam ad creaturam: ergo convenientius dicitur donum de Spiritu sancto quam donum (datum).*

² Vers. 17, apud Lyranum: *Datum* referunt ad naturam, donum ad gratiam.

³ Aristot., IV. Top. c. 4. Vide supra q. 2. arg. 4. ad opp. — Mot. cod. S *cum dat loco cum det*.

⁴ Ex multis miss. ut AFGISTX etc. et ed. 4 adieciunt vel. Haec ratio explicatur verbis B. Alberti, hic a. 2: *Datum, quod est participium et consignificat tempus, similiter datus et donato nomina sunt verbalia et ita actus temporales consignificant, licet non consignificant tempus.*

⁵ Multi cod. cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 *dona pro dicina*, et ed. 1 *dona loco omnis*, sed minus apte, si per se patet; error codicum forsan ex abbreviatione verbi *divina* ortus est. S. Tho-

mas eadem rationem hic a. 2. afferens ait: *Inde est, quod donum competit magis divinis, quae sine tempore sunt, quam datum.* — Paulo ante cod. L.O. cum ed. 4 *abstrahit loco subtrahit*, quae lectio communis loquendi modo magis congruit.

⁶ Nonnulli cod. ut I.W. *convenit*.

⁷ In pluribus miss. ut A.T.V. et ed. 4 deest *quod*. Paulo infra plurimi miss. cum sex primis edd. *donato pro dato*, quod minus congruit subnexis.

⁸ Multi cod. cum ed. 1 omissunt *actum*, plures ut ACSVW aa bb dein cum edd. 3, 6 ponunt *motum loco mobile*; cod. cc vero cum ed. 2, habet *mobile motum*.

⁹ Cod. V *intentione*. Paulo infra cod. Z *sed pro et.*

¹⁰ In cod. V additur *potentiae*.

¹¹ Aliqui cod. ut L.O.Z. addunt bene in sole.

¹² Ex plurimis miss. et ed. 1 supplevimus *quod*. ¹³ Cap. 2.

¹⁴ Vat. praeter fidem fere omnium miss. et ed. 1 omissit *veritatis*.

QUESTIO IV.

Utrum donum sit nomen essentiale, an personale et proprium Spiritus sancti.

Quarto quaeritur, utrum donum *proprie* conveniat Spiritui sancto. Et quod sic videtur.

1. Augustinus decimo quinto de Trinitate¹: «Si-
fundamenta. ut in Trinitate non est verbum nisi Filius, ita nec
dominum nisi Spiritus sanctus».

2. Item, dominum dicit emanationem per modum
liberalitatis; hoc autem est proprium solius Spiritus
sancti: ergo etc.

3. Item, donum² dicitur relative ad donantem;
sed donans non tantum est Pater, immo etiam Filius,
quia umerque est mittens, ergo donum dicitur relative
ad Patrem et Filium: et si hoc, ergo³ distin-
guitur ab utroque: ergo nec Pater nec Filius, sed
solum Spiritus sanctus dicitur proprie donum.

CONTRA: 1. Donum dicitur in habitu, sed datum
dicitur in actu, ergo datum addit supra donum:
ergo cui convenit esse datum convenit⁴ et ratio
doni. Sed datum convenit toti Trinitati, quia tota
Trinitas dat se, ergo et donum: non ergo proprie
Spiritui sancto.

2. Item, donum dicit respectum ad dantem et
ad eum cui datur: si ergo est proprium Spiritus sancti,
aut propter respectum ad dantem, aut⁵ recipien-
tem. Non propter respectum ad recipientem, quia
similiter *Filius datus est nobis*⁶, et magis etiam datus
quam Spiritus sanctus. Si vero ad dantem; contra:
Filius dicitur procedere a dante, scilicet a Patre: ergo
videtur secundum communem⁷ rationem Filio conve-
nire. Si dicas, quod Filius non procedit per modum
donabilis, neque «quomodo datus est, sed quomodo
natus⁸»; contra: Filius sic ab aeterno processit, ut
temporaliter esset missibilis, quia «eo mittitur Filius,
quo generatur⁹»; sed missio non est aliquid quam dona-
tio: ergo Filius processit ut donabilis.

3. Item, si status est Filius ex tempore, aut erat
ad hoc habilis ab aeterno, aut non. Si sic: ergo pro-
cessit ut donabilis; si non: ergo aliud convenit ex

tempore Filio, quod repugnat aeternae emanationi;
quod est inconveniens.

4. Item, regula est, quod omne nomen dicens
respectum vel effectum ad creaturas est commune
tribus¹⁰; sed donum est huinsmodi: ergo etc.

CONCLUSIO.

*Donum est nomen personale et proprium Spiritus
sancti; datum vero potest dici et essentialiter
de tribus personis, et personaliter de Filio et
Spiritui sancto, et proprio de Spiritu sancto.*

RESPONDEO: Dicendum, quod sicut patet ex ver-
bis Augustini, donum dicitur in divinis proprie sive
personaliter, non essentialiter, sicut verbum proprie
dicitur de Filio; datum autem potest accipi et essen-
tialiter et personaliter, sive proprie et communiter.
Tota enim Trinitas dat se, et tamen Pater et Filius
propter dant Spiritum sanctum¹¹.

Propter hoc notandum, quod datum de sui ra-
tione idem est quod communicatum. Potest igitur
hoc quod est *datum* dici communicatum ex libera-
litate¹², et sic commune est toti Trinitati; vel ex
liberalitate et auctoritate, et sic convenit Spiritui
santo et Filio, qui habent subauctoritatem respectu
Patris; vel potest dici datum ex liberalitate et auctor-
itate non tantum communicatum, sed etiam produc-
tum, et hoc modo proprium est Spiritus sancti,
cuius proprium est procedere secundum rationem
liberalitatis, et ita secundum rationem doni vel dona-
bilis. Et hoc modo donum et¹³ datum aequivalent;
differunt tamen, quia datum dicit communicationem
in actu, sed donum in habitu. Et ita¹⁴ concedendum
est, quod donum proprie dicitur in divinis op-
eris posteriorum.

1. Ad illud quod obiicitur, quod datum addit

¹ Cap. 17. n. 29: *Et tamen non frustra in hac Trinitate
non dicitur verbum Dei nisi Filius, nec donum Dei nisi Spi-
ritus sanctus.*

² Fide antiquiorum mss. et ed. I expunimus hic addi-
tum *Dei*.

³ In Vat. deest *ergo*, quod tamen in plurimis mss. ha-
betur.

⁴ Ex antiquioribus mss. et ed. I supplevimus *convenit* et
mox *toti*.

⁵ In nonnullis mss. ut HK MU et ed. I repetitur *ad*.

⁶ Iosai. 9, 6. — Paulo infra post *Spiritus ex aliquibus mss.
ut HK VX adiecinus sanctus*.

⁷ Ed. I cum cod. Z *omnes loco communem*. Mox cod. X
procedat loco *procedit*, ubi in cod. LO additur *ab aeterno*.

⁸ August., V. de Trin. c. 14. n. 15. — Mox Vat. cum
cod. cc *procedit loco processit*, sed contra alios cod. et ed. I.

⁹ Est Gregorii: vide supra pag. 261, nota 1.

¹⁰ Codd. O Z adiungunt: *quia quidquid facit una persona,
et omnes; individua enim sunt opera Trinitatis. Similiter in qua-
cumque habitudine se habet una persona, et omnes; ut si una
persona Dominus, et omnes; si una refugium, et omnes.*

¹¹ Vide supra d. 15. p. I. q. 4.

¹² In cod. O additur *sola*, qui et mox loco *convenit* habet
est commune *tandem*. Aliqui cod. ut FH XZ in secundo dis-
junctionis membro et cod. T etiam in tertio *subauctoritate* pro
auctoritate, sed incongrue; nam utraque persona, licet se ipsam
det ex liberalitate, a Patre datur ex *auctoritate*, non *subau-
ctoritate*; unde *datum* (in sensu passivo) utriusque convenit, quia
auctoritas Patris dat Filium et Spiritum sanctum.

¹³ Plurimi cod. cum Vat. minus apte *vel*; cod. II cum
ed. I exhibet lectioiem a nobis receptam.

¹⁴ Ex vetustioribus mss. et ed. I supplevimus *ita*.

supra donum; dicendum, quod secundum communem conceptionem *dati* et *domi* donum aliquid dicit ultra quam datum, et datum ultra quam donum. Donum¹ ultra quam datum importat emanationem per modum liberalitatis; datum vero ultra quam domum importat actum communicationis, quia donum dicit habitum. Et ideo, quia illud quod addit donum supra datum, est personale, ideo donum proprie² est personae Spiritus sancti.

2. Ad illud quod quaeritur, ratione cuius respectus dicuntur donum proprie³; iam patet responsio³, quia ratione respectus ad dantem, non inquam ratione respectus simpliciter, sed ratione talis respectus, quia emanat per modum donabilis, quod est proprium Spiritus sancti.

3. Quod ergo obicitur, quod emanat per modum donabilis Filii; dicendum, quod falsum est. Namvis enim donationes sive liberalitas communicentur Fili generatione⁴, non tamen est ratio emanandi; et quia communicatur aeternaliiter, ideo datur temporaliter; sed quia non est ratio emanandi, ideo non emanat Filius ut dominum, sed solum Spiritus sanctus.

4. Ad illud quod ultimo obicitur de respectu ad creaturam⁵, dicendum, quod hoc intelligitur de illo nomine, quod importat solum respectum ad creaturam, non personae ad-personam; donum autem utrumque importat; ideo non habet hic illa⁶ regula locum.

SCHOLION.

1. Quaestio non est, utrum hoc nomen in genere conveniat Spiritui sancto, sed sub quo ratione ipsi conveniat, utrum scilicet nomen personae sive proprietatis personae, an essentiæ. — Ut soluto melius intelligatur, sciendum est, in dono divino duas complecti rationes, alteram cum relatione rationis ad dantem, alteram cum relatione reali ad dantem. Respectus ad dantem, id est Patrem Filium, importat, ut Spiritus sanctus emanet per modum donabilis; et ratione huius respectus nomen doni est *proprium* sive personale. Nam recte observat Richard, a Med. (loc. infra cit.): «Domini, prout accepitur in divinis, est res procedens, cui ex suo modo procedendi convenit *prima ratio* doni. Prima autem ratio doni *amor* est... Proprium autem Spiritui sancto est, quod procedat ut amor». Altera ratio importat respectum rationis ad *creaturas*.

* Nec tamen, ut bene observat S. Thomas (S. I. q. 38. a. 1. ad. 4.) per hoc, quod in dono importatur respectus ad creaturam, oportet, quod sit essentiale, sed quod aliquid essentiale in uno intellectu includatur, sicut essentia includitur in intellectu personae.

II. Antiqui magistri hic cum Seraphico concordant, exceptio Durando, qui singulariter viam tenens docet, hoc nomen Spiritui sancto utrum appropriari, quod bene reprobat Dionys. Cardi. (hic q. 2.). — Alex. Bal., S. p. I. q. 64. m. 1. — Scot., de hac et seqq. in utroque scripto hic q. unic. — S. Thom., hic q. 1. a. 1. 2.; S. loc. cit. — B. Albert., hic a. 3. S. p. I. tr. 8. q. 36. m. 2. partie. 1. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 1. quaestione. 1. — Richard. a Med., hic q. 1. — Egid. R., hic 1. princ. q. 1. — De hac et seq. q. Durand., hic q. 1.

QUAESTIO V.

Utrum donum sive donabilitas sit proprietas distinctiva Spiritus sancti.

Quinto quaeritur, utrum donabilitas sive donum sit proprietates distinctivæ personæ⁷ Spiritus sancti. Et quod sic, videtur.

1. Dicit enim Augustinus quinto de Trinitate⁸: «Eo est donum, quo spiritus»; sed spiritus est proprietates distinctivæ: ergo et donum.

2. Item, Augustinus quinto de Trinitate⁹, assignans differentiam processionis Filii et Spiritus sancti, hanc ponit, quod ille procedit per modum nati, sed

iste per modum doni; ergo si haec differentia attenditur penes proprietates distinctivas, ut patet, quia nativitas est proprietas Filii; ergo et donabilitas sive donum est proprietas Spiritus sancti.

3. Item, hoc ipsum videtur¹⁰ ratione, quia omnis proprietas, secundum quam persona differt ab omnibus aliis, est personæ proprietas distinctiva; sed donum inest soli personæ Spiritus sancti et semper; ergo est proprietas eius personalis¹¹.

1 Cod. I addit *enim*. Mox cod. W. dicit loco *importat*.

2 Ed. I *proprium*.

3 In plurimis mss. et ed. I dicit *responsio*.

4 Aliqui codd. ut Taa etc. et ed. I concomitant *Fili generationem*, qui et paulo infra ponunt *concomitant loco communicatur*. Vat. *communicetur Filio in generatione*; ali codd. cum edd. 2., 3., 4., 5., 6 *communicetur Filii generationi*. In fine responsionis fide antiquiorum mss. et ed. I substitutus erat pro *emanavit*. Dein aliqui codd. ut 18 an. cum ed. I *solutus loco solum*.

5 Aliqui codd. ut SZ hic *creaturas*, quod etiam multo plures codd. cum ed. I paulo infra loco *creaturam* exhibent.

6 Codd. sunt inter se divisi; ali ut FGKMYZ omittunt illa, ali cum Vat. et ed. I ponunt *hunc pro hic illa*, ali ut

ILOT et quidem melius praestant lectionem in textum receptionem.

7 Vat. contra mss. et ed. I omittit *personae*.

8 Cap. 11. n. 12., et IV. c. 20. n. 29. Vide hic lit. Magistri, c. 2., ex quo haec verba summa sunt.

9 Cap. 14. et 15. n. 13. et 16; efr. hic lit. Magistri, v. 2. in fine et c. 3. in prime. — Multi codd. cum ed. I *deinceps quinto pro quinto*, in quo c. 17. n. 29. sequi. etiam haec differentia instituitur. — Paulo infra in multis mss. et edd. 1., 2., 3., 6 ponitur *deti loco nati*, sed perperam, ut ex subnexis colligitor; cod. I *nascentis pro noti*.

10 Cod. V ostenditur. Paulo infra cod. A *distinguitur loco differet*.

11 In hoc argumento secundum illud effatum: constitutum

4. Item, proprietates in divinis sunt relationes; sed Augustinus dicit in quinto de Trinitate¹, quod « relatio, secundum quam refertur Spiritus sanctus ad Patrem et Filium, magis appetat in hoc nomine dominum quam in hoc nomine spiritus²: ergo ultra-que est personalis.

CONTRA: 1. Nihil dicens respectum ad creaturem

^{MA oppositum.} est proprietas distinctiva personae, quia, omni respectu ad creaturam circumscripto, tenet distinctio personalis; sed donum dicit respectum ad eum cui datur: ergo etc. *Si dicas*, quod non est proprietas secundum comparationem, quam habet ad creaturem, sed ad dantem; pari ratione missio Spiritus sancti³ erit proprietas distinctiva, cum dicat respectum ad mittentem.

2. Item, omnis proprietas distinctiva dicitur ab actu, non ab habitu. Unde Pater dicitur, quia generat, Filius, quia generatur, Spiritus vero sanctus, quia spiratur; sed donum non dicitur ab actu donandi, sed ab habitu, alioquin non diceretur ab aeterno⁴: ergo etc.

3. Item, nullius alterius personae proprietas distinctiva accipitur in relatione ad creaturem⁵ vel dicit respectum: sed donum dicit hoc: ergo non est proprietas distinctiva.

4. Item, si donum est proprietas distinctiva Spiritus sancti et eius notio, tunc ergo spiritus sanctus et amor non est proprietas: quodsi⁶ spiritus sanctus et amor est proprietas, ergo sunt septem notiones, quod est contra communem opinionem omnium. *Si dicas*, quod eadem notio⁷ importatur per haec tria nomina, ergo videntur nomina synonyma, ut Marcus, Tullius, quod aequie magnum inconveniens est: ergo etc.

CONCLUSIO.

Dominum est proprietas distinctiva Spiritus sancti secundum respectum ad dantem, quin tamen excludatur ratio donabilitatis sive respectus secundum aptitudinem ad eum cui datur.

RESPONDEO: Dicendum, quod ad hoc dixerunt ^{Opinio quorundam.} aliqui, quod donum dupliciter est in divinis considerare: uno modo, prout dicit respectum solum ad donatorem; et hoc modo dicit Augustinus⁸, quod « eo dicitur donum, quo procedit»; et sic dicunt, quod donum est proprietas distinctiva Spiritus sancti. Alio modo accipitur⁹ donum, prout dicit respectum ad eum cui datur: et sic non dicit proprietatem distinguunt, sed consequentia ad proprietatem distinctivam.

Sed illud non videtur posse stare. Nam donum ^{Non probatur.} semper aliquam comparationem dicit ad eum cui datur; intellecto enim, quod non sit donabilis alieni, impossibile est intelligere, quod sit donum.

Et propter hoc alter dicendum, sicut prius ^{Salutis auctor.} tactum est¹⁰, quod donum praeter respectum, quem importat ad dantem, importat respectum ad eum cui datur. Sed hoc potest esse tripliciter: vel secundum actum, ut quia datus¹¹; vel secundum habitum, ut quia dandus; vel secundum aptitudinem, ut quia donabilis. Et iste respectus¹² adeo coniunctus est primo, ut primus sine hoc non possit esse nec intelligi, immo de necessitate sequitur, si procedit per modum doni, quod sit donabilis: et ideo sequens respectus non auferit primo, quin sit proprietas distinctiva¹³. Dicendum ergo, quod est proprietas ^{Conclusio.} distinctiva ratione primi respectus, secundo respectu non repugnante, sed consonante.

rei est distinctivum ipsius, et vice versa, promiscue addibentur termini *proprietas*, secundem quam persona differt ab omnibus aliis, et inest soli personae et semper (cfr. Porphy., de Praedical. c. de Proprio), ac *proprietas personae distinctiva* et *proprietas personalis*, ideoque a parte rei ipsum argumentum ex pluribus concursum exhibetur. Vel dic, quod loco minoris iuxta formam syllogisticam ponendae: *sed donum est proprietas, secundum quam persona Spiritus sancti differt ab omnibus aliis*, ponitur *ratio ipsius*.

¹ Cap. 11, n. 12.

² Cod. X addit. *sancus*; cod. O autem ergo hoc nomine donum magis dicit proprietatem distinctivam quam hoc nomine *spiritus sanctus*.

³ In Vat. deest *Spiritus sancti*, quod tamen in mss. et ed. I invenitur.

⁴ Ed. I *aeternaliter pro ab aeterno*.

⁵ Vat. praeter fidem antiquorum mss. et ed. I *creaturem*. Mox post respectum supple cum cod. B (in margine) *ad creaturem*, in fine argumentum cod. L O additum *Spiritus sancti*, certe subiunctum.

⁶ Ita plurimi cod. cum ed. I; Vat. *quia*.

⁷ Ex pluribus mss. ut FILIUM QTZ suppleximus *notio*, pro

quo cod. O habet *proprietas*, alii autem codd. cum ed. I, verbis incongrue transpositis, *quod eadem importantur nomina per haec tria*. Paulo infra post *Marcus* ope mss. et sex primarum edd. expunimus et.

⁸ Libr. IV. de Trin. c. 20. n. 29, et V. c. 11. n. 12. Vide hie lit. Magistri, c. 2.

⁹ Vat. cum aliquibus mss. *dicitur*.

¹⁰ Hie q. 2.

¹¹ Subtilitatem hic et in sequentibus distinctionis membris: *Spiritus sanctus*. — Vat. referendo participia ad *donum*, praeter fidem mss. et ed. I ponit *datum, dandum, donabile*.

¹² Id est tertius modus secundi respectus. — Mox post *primo* ed. I explicative addit. *scilicet qui est ad dantem*, et cod. T in margine *qui est per respectum ad dantem*. Mox plures cod. ut AFTRUV post *primum* perperam adiungunt ita *quod*. Dein plures mss. ut CFGHKSVZ habent *nec pro noui*, et paulo infra cod. Y *qui loco si*.

¹³ In ed. R additur *ratione primi respectus*. Mox aliqui codd. ut BPQY *Unde dicendum pro Dicendum ergo*. Paulo infra mendum Vat. ponuntis *respectui pro respectu* corriximus fide mss. et edd. I, 2, 3, 6.

Solutio op. respectus talis est, quod non potest circumscribi secundum aptitudinem ob emanationem per modum liberalitatis. Et patet quod non est *simile de missione*, quia dicit respectum secundum actum, non secundum aptitudinem.

2. Ad illud quod obicitur, quod proprietas distinctiva debet dicere actum; dicendum, quod donum dicit duplum respectum¹, et ratione huius dicit comparationem ad duplum actum. Ratione primi respectus dicit actum *processionis*, ratione secundi dicit actum *communicationis*. Primum actum importat in actu, secundum in habitu; et ratione primi est proprietas distinctiva, non rationes secundi.

3. Ad illud quod obicitur, quod in alia persona hoc non est; respondent² quidam, quod Spiritus sanctus est tercia persona; ideo nobis secundum rationem intelligendi immediator, et ideo proprietas eius sumitur in comparatione ad nos, non sic in aliis.

Aliter potest solvi per interruptionem, quia,

sicut donum respectum dicit ad creaturas, ita et Alio solatio. haec proprietas, quae est *verbum*, ut infra patet.³

4. Ad illud quod obicitur de pluralitate notiorum; dicendum, quod spiritus, amor et donum eandem proprietatem dicunt, ratione differentem. Eadem, inquit, notiones dicunt, quia dicunt comparationem ad idem et dicunt eandem emanationem, ^{Tria nomina utriusque emanationis.} sed tamen differenter eam nominant. Nam spiritus dicit eam principali per comparationem ad vim producentem, quae est vis spirativa; amor principali per quantum ad modum emanandi, quia sit nexus; donum vero quantum ad respectum⁴ consequentem. Et similiter emanationem Verbi contingit tripliciter significare, scilicet per hoc nomen filius, imago et verbum. Quia enim⁵ a vi naturae, filius; quia per modum expressum, imago; quia alias expressivum, ideo verbum. Similiter, quia a vi spirativa, spiritus; quia per modum nexus, amor; quia nos natus connectere, donum. Et sic patet, quod una est notio aliter et aliter nominata secundum rationes consequentes⁶, ideo non est ibi synonymia.

SCHOLION.

I. Postquam in praeced. quaestione S. Doctor probavit, dominum esse nomen personale Spiritus sancti, non essentiale, in hac duplice resoluti quaestione. *Primo* est, utrum donum non tantum significet proprietatem in Spiritu sancto, sed proprietatem *distinctivam*. Duplicit enim generis sunt proprietates in divinis: aliae sunt quidem personorum, sed non *personales* in stricto sensu, i. e. personarum *distinctivae* vel *etiam constitutiva*; sic est spiratio activa in Patre et Filio, quae neutrana personam nec constituit nisi distinguit, cum sit dubius persons communis. Aliae simili personam *distinguunt* et *constituant*, ut Paternitas, Filatio et Spiratio passiva. Unde dicit S. Bonaventura (infra d. 28, q. 3.): «Ad hoc, quod aliqua relatio sit *personalis*, oportet quod dicat illius personae primam et propriam habitudinem et per modum positionis et completionis»; cfr. etiam d. 26, q. 2. et 3. — *Primo* haec quaestio resoluta cum sententia communis affirmativa et probatur argumentum in fundam. Inter autores est tamen differencia opinionis circa incidentem quaestionem, utrum haec proprietas sit non tantum *distinctiva*, sed etiam *constitutiva*. Hoc videtur affirmare Magister docendo, quod donum sit formaliter ipsa processio Spiritus sancti. Scotus vero (hic q. unica) hoc negat, cum luxa ipsum donum primo et principali per significet *respectum ad creaturas* et tantum ex consequenti aliiquid *notionale*. Sed quod ex consequenti tantum ad aliquam rem pertinet, non potest esse eiusdem *constitutivum*, sed ad summum *distinctivum*. At S. Bonav. et Richard. a Med. (hic q. 2.) docent, donum significare per se relationem ad dantem, sed cum respectu superaddito donabilitatis, et ratione

primi esse proprietatem distinctivam per se, et non tantum ex consequenti, ut vult Scotus; ergo etiam constitutivam.

De *altera* quaestione agitur in ipsa responsione, quae est haec: si donum est proprietas Spiritus sancti, et si in dono sunt duo respectus, et ad dantem et ad eum cui datur: iterum queratur, utrum sit proprietas distinctiva solammodo secundum primum respectum, qui importat originem, an etiam aliquo modo secundum respectum *ad creaturas*. Hic respectus ad creaturas duplum modo potest intelligi, nempe vel secundum *actum* (ut *datum*), vel secundum *habitum* (ut *dandum*), vel secundum *aptitudinem* (ut *donabile*). Si respectus ad creaturas primo et secundo modo intelligitur, ipse manifeste non potest esse proprietas personarum distinctiva. Si tertio modo, tunc controvertitur, et ponuntur illae sententiae, quae in corpore expounderunt. Prima opinio hanc Spiritus sancti aptitudinem, ut creatoris donet, omnino excludit a proprietate eius distinctiva, hac praesertim innixa ratione, quod haec donabilitas sit aliquid proprietatem distinctivam consequens. Secunda opinio, quam approbat S. Bonav. cum Ricardo, asserit, donabilitatem non posse penitus excludi a proprietate distinctiva Spiritus sancti. Ille donum sit primario proprietas distinctiva propter respectum ad dantem. Quod rationem adductam concedit Sanctus (ad 4.), donabilitatem dicere respectum *consequente*; tamen putat, hunc respectum esse ita coniunctum alteri ad dantem, ut donum sine donabilitate nequeat intelligi, sive aliis verbis, esse quidem consequens, sed ut aliiquid *intrinsico proprium*, similiter modo ut ratio *risibilis* propria est homini. — Eadem

¹ In cod. T adiungitur *scilicet ad dantem et ad recipientem*.

² Vat., reluctantibus mss. et edd. 1, 2, 3, 6, respondet.

Paulo infra post *immediatior* cod. I addit est.

³ Dist. 27. p. II. q. 2.

⁴ Ed. I adiungit *communem*. Mox ex plurimis codd. possimus *significare* pro *significari*.

⁵ Vat. cum cod. ec omittit *enim*, quod in antiquioribus mss. et ed. 4 existat. Dein Vat. post *modum* falso et praeter fidem mss. et sex primarum edd. *expressivum* loco *expressum*. Cfr. verba S. Doctoris ex d. 27. p. II. q. 3: Nam sapientia vel

notitia dicit primum in intelligendo; deinde filius, qui dicit ipsam emanationem sive conceptionem; deinde imago, quae dicit modum *expressum* emanandi; et tertio loco verbum, quod dicit haec omnia et superaddit rationem exprimenti et manifestandi. — Paulo infra post *Similiter* ex aliquibus mss. ut XZ et ed. I adiecit *quia*, quod in multis mss. et Vat. minus bene deest.

⁶ Cod. Y *differentes*, sed minus distincte, ut patet ex verbis d. 27. p. II. q. 3. modo citatis.

sententiam S. Bonaventura etiam quoad nomen *Verbi* tunc et clarissim explicita infra d. 27. p. II. a. 1. q. 2. Ceteri antiqui magistri vel sustinent primam opinionem, vel non ita accurate distinguunt, sicut Seraphicus. Sententiam S. Thomae Cajetanus (ad. S. I. q. 38. a. 2.) secundum primam opinionem exponit; tamen verba S. Thomas in Summa loc. cit. a. I. ad. 4. et I. Sent. d. 18. q. 1. a. 2. parum a sententia S. Bonaventurae discordant, immo Forestus (de Trinit. p. 386. ed. 2.) vult, utrumque idem

dicere. Ceterum subtilissima hanc quaestio non est magni momenti. — Quod solut. ad 4. et explicationem *notionis* cfr. infra d. 26. q. 4.

II. Cf. Alex. Hal., S. p. I. q. 64. m. 3. — B. Albert., hic a. 4.; S. p. I. tr. 8. q. 36. m. 2. partie. 6. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 1. quaestione 2. — Richard. a Med., hic q. 2. — Egid. R., hic 1. prine. q. 2.

QUAESTIO VI.

Utrum Spiritus sanctus ratione donabilitatis dici possit Spiritus noster.

Sexto et ultimo quaeritur, utrum ratione donabilitatis dicatur *Spiritus noster*. Et quod sic videtur:

Fantamento 1. Quia *noster* dicit possessionem; sed nos non habemus¹ aliquid divinum nisi per largitionem et donationem: ergo cum *Spiritus sanctus* dicat quid divinum, quod dicitur *noster*, hoc est ratione donabilitatis.

2. Item, hoc etiam videtur, quia² dicitur *Spiritus noster*, non autem dicitur *Filius vel Pater noster*:³ ergo propter aliquam proprietatem, quae est in *Spiritu sancto* et non in *Patre et Filio*; sed haec non est nisi donabilitas: ergo etc.

3. Item, antequam *Spiritus sanctus* habitat in nobis, non dicitur *noster*; sed inhabitat per donationem: ergo dicitur *noster* ratione donabilitatis.

COSTRA: 1. Si ratione donabilitatis: ergo cum donabilitas sit proprietas personalis, non essentialis, videtur⁴ solu*m* diei de persona *Spiritus sancti*: hoc autem falsum, quia dicitur, *Dens noster*.

2. Item, si ratione donabilitatis: ergo constat, quod non per comparationem ad dantem, sed ad eum cui datur; sed *Filius datum est nobis*⁵ etiam magis quam *Spiritus sanctus*: ergo etc.

3. Item, si ratione donabilitatis: ergo debet convenienter⁶ dici donum nostrum.

4. Item, si ratione donabilitatis: ergo cum donabilitas sit nobis magis in quantum *sanctus* quam in quantum *spiritus*, melius deberet⁷ dici *Spiritus sanctus noster*; quod tamen non dicitur.

Quaeritur ergo generaliter, de quibus possit

Quaestio ge-
neralis.

CONCLUSIO.

*Pronomen possessivum meus vel noster cum copula est propriissime de *Spiritu sancto* ratione donabilitatis et per appropriationem dictere; idem pronomen sine copula nisi tantum adiungitur nominibus divinis, quae exprimunt respectum ad nos secundum rationem causarum vel correlationis.*

RESPONDEO: Dicendum, quod *meum* et *nostrum* Attributionem duplice possunt⁸ attribui alieni; vel mediante compositione, sic de se ponunt propriam habitudinem circa terminum, scilicet habitudinem *possessionis*⁹, ut cum dicatur: hoc est meum; et hoc modo, quia omnis qui habet spiritum Dei, habet Deum et omnia quae sunt Dei, hoc modo *meum* vel *nostrum* et *tuum*¹⁰ protest dici de omni, quod in Deo est communiter, sed magis proprie de Filio, qui¹¹ datum est nobis per incarnationem, maxime autem de *Spiritu sancto*, qui est pignus aeternae hereditatis¹². Unde concedendum, quod ratione donabilitatis potest inter alias personas ratio possidendi appropriari *Spiritu sancto*.

Potest etiam hoc quod est *nostrum* attribui alieni *immediate*, et sic non dicit habitudinem¹³, sed rationem habitudinis importatae per terminum, cui unitur. Sic enim nulli unitur, nisi quod importat respectum *explicite*, ut pater noster vel mens, vel *implicite*, ut liber mens¹⁴, id est possessio mea.

Secundum hoc notandum, quod non dicitur

¹ Ita antiquiores codi. cum ed. 1, dum Vat. cum cod. ec. *habituum*. Paulo infra Vat. *dicatur loco dicitur*.

² In plurimis miss. et Vat. hic additur *etiam*, quod tamen deest in cod. X et ed. 1 nec non superfluum esse videtur. Mox post *Spiritus aliqui* codi. ut SVX adhuc *sanctus*, sed incongrue, ut ex corp. quae*st*, potest.

³ Videut *supplementum personaliter*; cf. Alex. loc. cit. ad 4.

⁴ Supple: *noster*, vel *lege cum cod. Y noster solus dicitur*. Paulo infra post *falsum unius*: tuncque codex ut *hh* addit est.

⁵ Isaï. 9. 6.

⁶ Plures codi. ut A B I T V W X et 0 cum ed. 1 *debet congrueret*.

⁷ Vat. contra plurimos miss. et ed. 1 *debet*.

⁸ Ed. 1 cum uno alioquo cod. ut N hic *potes*, et paulo infra cum pluribus codi. ut A I S T Y Z *ponit* loco ponunt.

⁹ Aliis verbis: relationem rei habitare ad habentem. Vide Aristot., de Prædicanti, in fine, ubi de *Habere agitur*, et V. Metaph. text. 29. (IV. c. 23.).

¹⁰ Ita maior pars miss. cum ed. 1, dum aliqui cum Vat. partibus *rel* ac *et* transponunt, aliqui autem ut 1 *ee fl pro et* ponunt *rel*; cod. A *hanc rel suum loco et tuum*. Mox cod. G post *omni* addit *et*.

¹¹ Vat. cum aliquibus miss. *quid*, et cod 1 in *eo quod*.

¹² Ephes. 1. 14., ubi Vulgata *nostrae loco aeternae*. — Paulo ante cod. M post *utem addit proprie*.

¹³ Supple: proprium, vel cum Vat. *possessions*, quae et post *sed* cum aliquibus miss. et sex primis edd. adiungit *tatum*.

¹⁴ Unus altere cod. ut G cum ed. 1 *noster*. Mox in multis miss. et ed. 1 omittunt *merita*.

meus vel noster de aliquo nisi secundum illud nomen, secundum quod dicitur *hoc esse huius; hoc autem esse huius* potest dici secundum triplicem habitudinem: aut *informationis*, ut albedo Petri; et hanc habitudinem important nomina, quae significant in abstractione; et quia nihil divinum comparatur ad nos secundum habitudinem informationis, ideo non potest dici de nominibus abstractivis¹ *noster*: ideo non dicitur deitas nostra nec aeternitas nostra.

Post etiam secundo dici *hoc esse huius* secundum habitudinem *causalitatis*; et hanc habitudinem important nomina, quae dicunt actum, ut creator; et quia hanc habitudinem omnino habent divina ad nos secundum habitudinem informationis, ideo non dicitur deitas nostra nec aeternitas nostra.

Post etiam tertio modo dici² *hoc esse huius* secundum habitudinem *correlationis*; et hanc habi-

Conglomeratio 3. nos, pene³ de omnibus talibus nominibus dicitur nostrum.

Post etiam tertio modo dici² *hoc esse huius* secundum habitudinem *correlationis*; et hanc habi-

Subdivisione Iudicium important nomina relativa. Sed haec sunt etio.

dupliciter: quia quaedam dicunt respectum personae ad *personam*, quaedam autem respectum ad *creaturam*. De his quae dicunt respectum ad personam, Conglomeratio 4. et 5. non dicitur *meus vel noster*. De his autem quae ad nos, ut dominus, magister, recte dicitur *noster*.

Dicendum ergo, quod *donabilitas* quantum ad *Epilogus* istum⁴ modum dicendi *nostrum* nihil facit, sicut probant rationes secundo inductae: sed hoc facit *respectus*, quia *spiritus* dicit respectum ad illum cui inspiratur, et hoc sumus nos; ideo dicitur *spiritus noster*. Similiter *Deus*, quia imponitur ab actu, quem habet circa nos, ut dicit Damascenus⁵; ideo dicitur *Deus noster*.

Est ergo regula, quod de his dicitur *noster*, Ad questionem generaliem. que dicunt respectum ad nos secundum habitudinem *causalitatis vel correlationis*; et sic patent omnia obiecta.

SCHOLION.

I. Secundum titulum in principio positum quæsto esse tantum specialis de hac locutione, utrum *Spiritus sanctus* ratione donabilitatis dici possit *Spiritus noster*; sed in fine argumentorum ad opposit. ponitur quæsto *generalis*, nempe haec, cum quibus divinis nominibus possit coniungi possessivum *noster* vel *meus*; et fere tota responsio ad hanc generalēm quæstionem pertinet. Acute distinguunt duplex modus, quo pronominia possessiva alicui possunt attribui, scil. vel mediante compositione sive copula (ut per verbum *est*, quin determinetur per aliquod adiunctum, v. g. liber est *meus*), vel sine copulo v. g. amicus *noster*. In primo caso ratione *possessionis* divina possunt dici nostri, et quidem tum communia tum etiam propria, quae nobis speciali modo sunt data; quod maxime verifierat de tercia persona. Sic ratione donabilitatis propriissime dici potest: *Spiritus sanctus* est *noster*. In secundo casu ratio donabilitatis non est ad propositum, sive ut textus dicit:

Nihil facit, sicut probant rationes secundo inductae⁶; sed potius attendi debet, qualiter habitudinem habent ad nos *ipse terminus*, cui continguntur possessivum. Haec habitudo ad nos secundum S. Doctorem potest esse triplex. Si haec habitudo est *causalitatis vel correlationis* (sub ultima intelligit etiam rationem finis), tum possessivum illud recte his nominibus divinis uniri potest. Cum autem *spiritus* dicit respectum ad effectum spiritualium, nempe inspirationem, ideo non inepte dici potest *Spiritus noster*. Sed non bene dicitur: *Spiritus sanctus noster*; de quo cfr. Alex. Hal. et Richard. locis cit.

II. Idem docent Alex. Hal., S. p. 1. q. 63. m. 3. — S. Thom., bie. q. 1. a. 5; S. I. q. 36. a. 1. ad 3. — B. Albert., hic a. 10; S. p. 1. tr. 8. q. 36. m. 2. partic. 3. 4. 5. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 1. — Richard. a Med., hic q. 6. — Egid. R., hic 3. princ. q. unic. — Henr. Gand., S. a. 59. q. 5. n. 5. 17. — Durand., hic q. 3. — Dionys. Carth., hic q. 3.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram, et primo dubitatur de hoc quod dicit, quod *relatio non appetit in hoc nomine spiritus*. Videtur enim dicere falsum, quia *spiritus* dicitur, quia spiratur: ergo refertur ad spirantem: ergo appetit in eo relatio. *Item*, videtur quod magis appearat quam in

hoc nomine *domum*, quia «relativa dicuntur, quae hoc ipsum, quod sunt, aliorum sunt⁷»; sed *spiritus* eo quod *spiritus*, habet esse a spirante; *domum* vero non oportet quod habeat esse a donante: ergo non videtur in hoc tantum apparere relatio.

RESPONDO: Dicendum, quod tam *domum* quam *spiritus* dicitur relative; sed tamen relatio magis appearat in hoc nomine *domum* quam in hoc

¹ Ed. 1 *abstractus*; Vat. contra miss. *abstractionis*. Mox post *uteritas* plurimi cod. cum ed. 1 omittunt *nostra*; exstat tamquam in cod. FII.

² Vat. præter fidem miss. et edd. 1, 2, 3 ideo *brue* loco *pene*. Dein cod. R *causalibus* pro *talibus*.

³ Ex aliquibus miss. ut GMY suppluvimus *dici*. Paulo infra ed. 1 *respectiva* loco *rebutiva*. Mox cod. X *dupliciter* pro *duo* *placiter*.

⁴ Scil. secundum principalem, quando nempe *nostrum* attribuitur nomini *spiritus immediate*. — Vat. contra miss. et ed. 1

secundum loco istum; plures cod. cum edd. 2, 3 *illum*. Mox cod. 1 *adductae* pro *inductae*.

⁵ Libr. I. de Fide orthod. c. 9. Vide supra d. 2. dub. 3.

⁶ Aristot., de Praedican. c. de Relativis: Ad aliquid vero talia dicuntur, quacumque hoc ipsum quod sunt aliorum esse dicuntur. — Aliqui cod. ut VV *aliorum dicuntur loco aliorum sunt*. Paulo ante in Vat. male deest *quam*, existat autem in miss. et primis edd. Dein cod. dd post *apparet* adiungit verba certe supplenda *relatio in hoc nomine spiritus*.

nomine *spiritus*, quia donum semper dicit respectum ad dantem, spiritus autem¹ non, immo potest accipi absolute.

Vel alter dicendum, quod Augustinus non dicit, quod relatio non appareat in hoc nomine *spiritus*, sed quod non appareat in hoc nomine *spiritus sanctus*. Quamvis enim dicatur esse spiritus spiratoris, non tamen dicitur esse spiritus sanctus spiratoris.

Ad illud quod obiecit, quod magis spiritus dicit habitudinem respicientem esse quam donum; dicendum, quod verum est in his quibus accidit esse² donum, sed in Spiritu sancto, qui ideo est, quia donum, non habet locum ista obiectio.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *Filius nascendo accepit*, ut sit ipsa substantia. Videtur enim male dicere, quia in omni eo quod inest Filio per nativitatem, distinguitur *Filius a Patre*, quia nativitas est proprietas distinctiva: ergo si³ *Filius nascendo accepit*, nt sit essentia vel substantia: ergo Pater in substantia distinguitur a Filio. Item, quod *Filius nascendo accepit* sive quod *Filius est nascendo est natum*: ergo substantia est nata, si *Filius nascendo est substantia*. Omne enim, quod nascendo accipitur⁴, a nativitate habet ortum.

RESPONDEO: Dicendum, quod aliqui distinxerunt istam locutionem: *Filius nascendo est divina substantia sive Deus*, quia gerundum⁵ potest dicere *concomitantiam*, et sic simpliciter est vera; vel *causam*, et sic est⁶ multiplex, quia cum dico: *Filius est Deus sive divina substantia*. tria dico, scilicet *subiectum*, *compositionem* et *praedicationem*. Potest ergo gerundum *nascendo* dicere causitatem respectu subiecti, vel respectu compositionis, vel respectu praedicationis. Si respectu *subiecti*, tunc est sensus: *Filius nascendo etc.*, scilicet⁷ qui est *Filius nascendo*, vel qui nascendo habet, ut sit *Filius*, est *Deus*; et sic est vera. Si respectu *compositionis*, sic est sensus: *Filius est Deus nascendo*, id est, hoc praedicatum convenient subiecto per nativitatem; et sic adhuc locutio est vera. Si respectu *praedicationis*, sic est sensus: *Filius est Deus sive substantia divina nascendo*, ita quod *nasci* sive

nativitas sit principium sive origo Deitatis; et in hoc sensu est falsa.

Magister tamen istam locutionem *non distinguuit*, sed simpliciter concedit, et satis probabiliter, quoniam praedicta distinctio non videtur habere radicem⁸. Cum enim gerundum natum sit determinare compositionem — quia omnino nihil est dicere: *hominus nascendo et huiusmodi* — et cum compositio praedicta, sive essentia sive omnium que attribuntur Filio, convenient subiecto per nativitatem, locutio⁹ habet veritatem. Nec valent obiectioes in contrarium adductae, quia nativitas non distinguit illud quod per nativitatem habetur sive quod est in nascente, sed *cum solum*, qui nascitur; et ideo non sequitur, quod substantia sit distincta, nec quod ipsa nascatur, quamvis per generationem habeatur¹⁰.

Solutio Magister probabili.

Significatio gerendit.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *Filius nascitudo non est essentia*. Videtur falsum dicere, quia cum nascendo sit essentia, pari ratione videtur, quod nativitate; et hoc videtur per autoritatem Hilarii in littera.

RESPONDEO: Dicendum, quod absque dubio ista est distinguenda: *Filius nascitudo* est divina essentia; quia ablatus potest construi in ratione *formae*, vel in ratione *principii*. Si in ratione *formae*, sic est falsa, quia nativitas non est causa formalis respectu praedicti essentialis. Si in ratione *principii*, sic habet veritatem, quia omnia quae convenient Filio, convenient ei per nativitatis originem. Sed Magister, quia accipit *gerundum*¹¹ in ratione *principii*, ideo cum gerundio simpliciter concedit; et quia accipit *ablativum* in ratione *formae*, ideo cum ablative simpliciter negat; magis enim iudicat secundum¹² usum loquendi quam secundum virtutem sermonis.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Neque per defectiōnem, aut protensiōnem, aut derivationē*; quomodo¹³ differunt illa tria?

RESPONDEO: Quidam dicunt sic, quod per *defectiōnem* producitur aliquid de materia per *formae praeex-*

Solutio que rūndam.

¹ Multi codd. ut AFHKSTVXY etc. cum ed. I adidunt *sanc tus*.

² Vat. cum cod. cc omittit *esse*, quae et mox falso sed *Spiritus sanctus*, quia pro *sed in Spiritu sancto*, quā; lectionem in textum receptam exhibent antiquiores codd. (uno altero legente *quā* loco *qui*) cum ed. I.

³ In aliis mss. ut SX et ed. I minus apte omittitur *si*.

⁴ Vat. contra fere omnes codd. et ed. I *acepit*, sed melior est lectio mss., quia generalior.

⁵ Aliqui codd. hic, sed plures codd. cum ed. I infra bis gerundum loco *gerundum*.

⁶ Fide plurimorum mss. et ed. I supplevimus *est*.

⁷ Vat. *id est*.

⁸ Cod. K *rationem*. Paulo ante cod. Y *hanc loco istam*.

⁹ Vat. cum cod. cc, alii codd. et ed. I *refrangentibus*, *ideo pro locutio*.

¹⁰ Eandem difficultatem fere codem modo solvent B. Albert., hic a. 7. — S. Thom., hic q. 1. a. 5. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 2. — Richard. a Med., hic q. 3. — Durand., hic q. 2. — Dionys. Carth., hic q. 4. — Et breviter Alex. Ital., S. p. l. q. 42. m. 3. a. 1. ad 8.

¹¹ Plures codd. cum ed. I hic et paulo infra *gerundivum*.

¹² In cod. N additur *communem*. Cod. O *Magister tamē potius*, et cod. X *Magister enim plus loco magis enim*. Mox pauci codd. ut X *ad veritatem pro virtutem*. — In solutione huius dubii consentiunt B. Albert., hic a. 8. — Petr. a Tar. et Richard. a Med., hic in expos. lit.

¹³ Multi codd. ut ASTVWX etc. quo pro *quomodo*.

istentis corruptionem, sicut ex grano frumenti herba; per *protensionem* productetur aliquid¹ per praexistentis formae permanentiam et inductionem formae artificialis, sicut vas fit de argento; per *derivationem*, quod productetur per praexistentis formae permanentiam sola locali mutatione, ut rarus ex fonte et lacus ex rivo.

Aliter potest dici, quod materiale principium, ex quo res est, aut est materiale et transiens formaliter, et sic est defectio; aut est materiale et permanens, et sic est protensio; aut est materiale et permanens et agens, et sic est derivatio; et horum exempla sunt manifesta².

DUB. V.

Item queritur de hoc quod dicitur: *Aliud est quod accipimus, ut essemus, aliud, ut sancti essemus*. Videtur enim male dicere, quia sicut sine Spiritu Dei non possumus sancti esse, ita nec esse: ergo videtur, quod Spiritu sancto³ non tantum accepimus, ut essemus sancti, sed etiam ut essemus.

RESPONDEO: Potest ad hoc dici, quod hoc dictum est per appro priationem. Quamvis enim a Spiritu sancto habeamus esse et *sanc tum esse*, appropriate tamen habemus sanctum esse: ideo non sic accipi dieatur in nostri esse productione, sicut in sanctificatione.

Aliter tamen potest dici, quod, sicut *dure ordinatur* ad habendum, ita et *accipere*; et quia nullus habet⁴ Spiritum sanctum, quantumcumque Spiritus sanctus operetur in eo, nisi qui potest eo frui, et omnis talis est sanctus: ideo Spiritus sanctus non dicitur, proprie loquendo, dari nec accipi nisi a Sanctis⁵.

DUB. VI.

Item queritur de hoc quod dicit: *Tollam de spiritu tuo*, quia hoc non potest dici quantum ad substantiam, ergo quantum ad effectum sive gratiam: ergo videtur quod gratia transferatur ab uno in alium. *Si tu dicas*, hoc esse dictum per conformitatem; obiceitur, quod⁶ pari ratione posset dici, quod tolleret de spiritu aliorum et daret Moysi.

RESPONDEO: Dicendum, quod illud intelligitur de spiritu quantum ad effectum; et haec praepositio de importat conformitatem simul⁷ et partialitatem, sed non quantum ad partem constituentem secundum veritatem, sed secundum proportionem; quoniam effectus Spiritus sancti multo plus abundavit in Moyse quam in aliis, ut⁸ quasi alii partem gratiae suae viderentur habere. Et dicitur *tollam* quantum ad sollicititudinem, quia dona dona Spiritus sancti aliis sunt communicata. sollicitudo Moysi est diminuta, et pars illius sollicitudinis est⁹ aliis commissa.

DISTINCTIO XIX.

PARS I.

CAP. I.

De aequalitate trium personarum.

Nunc postquam coaeternitatem trium personarum pro modulo¹⁰ facultatis nostrae insinuavimus, iam de eundem aequalitate atiquid eloqui superest. Fides enim

catholica sicut coaeternas, ita et coaequaes tres personas asserit. Aequalis est enim in omnibus Patri Filius, et Patri et Filio Spiritus sanctus; quia ut Augustinus in libro de Fide ad Petrum¹¹, breviter aperiens, quomodo intelligatur aequalitas, docet: *Nullus horum alium aut praecedit aeternitate aut excedit magnitudine aut superat potestate; quia nec Filio nec Spiritu saevo,

¹ In multis mss. et ed. I omittitur *aliquid*. Paulo infra cod. X sicut nascitur de argento statua loco sicut vas fit de argento.

² Supple: productur aliquid.

³ Haec verba Hilarii simil modo explicantur a B. Alberto, hic a. 9, et a S. Thoma, Petro et Ricardo, hic in expos. Bl. S. Thomas tamen verba per *protensionem* intelliguntur: quando productur ex re manente coniuncto sibi, sicut ramus ex arbore.

⁴ Ita codd. et ed. I; cod. Y bene a *Spiritu sancto*; Vat. *Spiritus sanctum*.

⁵ Cod. Y *accipit*, qui et paulo supra post Aliter omittit tamen. Mox cod. Z habet loco potest.

⁶ Vat. nisi *Sanctis et a Sanctis*. — Plura de hoc vide supra d. 14, a. 2, q. 1, et 2.

⁷ Aliqui codd. ut FGHZ etc. cum ed. I quia.

⁸ Fide mss. et edd. I, 2, 3 substitutus simul loco similiter. Paulo ante cod. Z cum ed. I post importat sensi bene addit ibi. Mox post partem ponendo constituentem sequimur lectionem plurimum mss. ut GILLO ee II et ed. I, quae in se

clarior est et confirmari videtur minus apta lectione multorum codd. *constituentem*, cod. B *continuentem*; Vat. habet *conferentem et continuentem*. Explicacione sensu accepit ex Richardo, hic in expos. lit. dicente: thec praepositio de non dicit ibi participationem substantiae Spiritus sancti *vel gratiae, que fuit in Moyse*, sed quod alii daretur gratia Spiritus sancti in minori abundantia, ita quod haberent quasi rationem partis respectu abundantiae gratiae, quae erat in Moyse. Vel loquitur de ablatione quoad usum sollicitudinis, non quoad habitum. — Vide etiam S. Thomam et Petrum, hic in expos. lit.

⁹ Vat. at *quod alii quasi*, sed obstant fere omnes antiores codd. cum ed. I.

¹⁰ Ed. I omitti est.

NOTAS AD LIBR. SENTENTIARUM.

¹ Ed. I modico.

² Cap. I. n. 4; cfr. August., libr. VI. de Trinitate c. 3, n.

⁷ — Paulo supra ante *Augustinus* sollemmodo Vat. et ed. I omittunt *ut*, cui codd. et edd., exceptis Vat. et edd. 4, 6, 8, male addunt *at*.

quantum ad naturae divinae unitatem pertinet, aut anterior aut maior est Pater nec Filius Spiritu sancto. Aeternum quippe et sine initio est, quod Filius de Patris natura existit; et aeternum ac sine initio est, quod Spiritus sanctus de natura Patris Filiique procedit. Oh hoc ergo tres unum recte credimus et dicimus Deum, quia una prouersus aeternitas, una innumeritas, una naturaliter trium personarum est divinitas*. Ecce breviter assignavit Augustinus, in quo trium personarum consistat aequalitas, scilicet quia alia aliam non excellit aut aeternitate aut magnitudine aut potestate.

CAP. II.

Quod aeternitas et magnitudo et potentia in Deo unum est, etsi videantur esse diversa.

Cumque enumerentur ista quasi diversa, in Deo tamen unum et idem sunt, scilicet essentia divina simplex et incomparabilis. Unde Augustinus in libro septimo de Trinitate¹: « Non alio magnus, alio Deus est, sed eo magnum, quo Deus; quia non aliud illi est magnum esse, aliud Deum esse. Eadem quippe eius magnitudo est, quam virtus, et eadem essentia, quam magnitudo ». Pater ergo et Filius simul una essentia et una magnitudo. Ita etiam et potentia Dei essentia divina est. Unde Augustinus in septimo libro Confessionum²: « Voluntas et potentia Dei Deus ipse est ». Aeternitas quoque Dei essentia divina est. Quod Augustinus ostendit super illum locum Psalmi³: *In generationem et generationem anni tui dicens: «Est generatio generationum, quae non transit, collecta de omnibus generationibus, id est sanctis. In illa erunt anni Dei, qui non transirent, id est aeternitas Dei. Non enim sunt aliud anni Dei, aliud ipse, sed anni Dei aeternitas Dei est. Aeternitas vero ipsa Dei substantia est, nulli habens mutabilem». Inconscius igitur teneamus, quod unum et idem est, scilicet essentia divina, Dei aeternitas, potentia, magnitudo; et tamen consuevit Scriptura haec et his similis quasi distincte⁴ ponere. In his ergo verbis trium personarum aequalitatem breviter complexus est Augustinus. Quia aliud alium nec aeternitate nec magnitudine nec potentia superat. Quod autem aeternitate aliqua trium personarum aliud non excedat, supra ostensum est⁵, ubi coeternitas trium personarum insinuata est.*

¹ Cap. 1. n. 1.

² Cap. 4. n. 6. — Mox solunmodo Vat. et ed. 4 male omittunt *ipse post Deum*.

³ Psalm. 101, 25; Augustini Enarrat. serm. 2. n. 10. August. legit cum Septuag.: *In generatione generationum; Magister vero iuxta Vulgatum; Vat. cum aliis edd., excepta 8, in generatione. — Mox Vat. et plures edd. omittunt dicens, contradicentibus omnibus codic. et edd. 1, 8. — Magister non verboem recitat Augustinum, cuius verba sunt: «Est quaedam generatio generationum; in illa erunt anni tui. Quae est ista? Est quaedam, et si bene agnoscamus, in illa erimus, et anni Dei in nobis erunt. Quomodo in nobis erunt? Quomodo ipse Deus in nobis erit; unde dictum est (1. Cor. 15, 28.), ut sit Deus omnia in omnibus. Non enim aliud anni Dei, et aliud ipse, sed anni Dei aeternitas Dei est: aeternitas ipsa Dei sub-*

CAP. III.

Quod aliqua personarum aliom non excedit magnitudine, quia non est maior una persona quam alia, nec maius aliquid duar quam una, nec tres quam duae vel una.

Nunc igitur superest ostendere, quod magnitudine vel potentia alias alium non excedat; et prius de magnitudine videamus. Scendum est ergo, quia Pater non est maior Fili, nec Pater vel Filius maior Spiritu sancto, nec manus aliquid duas personae simili sunt quam una, nec tres simul manus aliquid quam duas, nec maior est essentia in tribus quam in duabus nec in duabus quam in una, quia tota est in singulis. Unde Iohannes Damascenus⁶ ait: « Confitemur Deitatis naturam omnem perfecte esse in singula suarum hypostaseon, id est personarum: omnem in Patre, omnem in Fili, omnem in Spiritu sancto. Ideoque perfectus Deus Pater, perfectus Deus Filius, perfectus Deus Spiritus sanctus ».

CAP. IV.

Quo modo dicitur Pater esse in Filio et Filius in Patre et Spiritus sanctus in utroque.

Et inde est, quod Pater dicitur esse in Filio et Filius in Patre et Spiritus sanctus in utroque et singulis in singulis. Unde Augustinus in libro de Fide ad Petrum⁷: « Proper unitatem naturalem totus Pater in Filio et Spiritu sancto est, totus quoque Spiritus sanctus in Patre et Fili est. Nullus horum extra quemlibet ipsorum est proper naturae divinae unitatem ». Ecce hic aperit aliquatenus — non enim potest plene tantum ab homine reservari arcam — ex qua intelligentia datur singula personarum tota esse in aliis. Unde etiam Hilarius ista interius perquirit in libro tertio de Trinitate⁸: « Affert plerisque obsecratorem sermo Domini, cum dicit: *Ego in Patre, et Pater in me est;* nec immerito. Natura enim intelligentiae humanae ratione dicti huius non caput, nec exemplum aliquod rebus divinis comparatio humana praestabili; sed quod inintelligibile⁹ est homini, Deo esse possibile est. Cognoscendum itaque atque intelligendum est, quid sit illud: *Ego in Patre, et Pater in me est;* si tamen comprehendere hoc ita ut est valebitus, ut quod

stantia est, quae nihil habet mutabilem ». — In texto Magistri ed. I pro *sancitis legi Spiritus sancti*, et edd. 2, 3, 5, 7, 9 *sanciti*. Paulus post cod. AG *sicut loco erant*.

⁴ Vat. et aliae edd. contra edd. 1, 8 et cod. II perperam distincte.

⁵ Dist. IX.

⁶ De Fide orthodoxa, libr. III. c. 6. — Propositione praecep- dons quod sensum et aliqua verba summa sunt ex August. libr. VI. de Trinitate, c. 10. n. 12; vel etiam c. 8. n. 9.

⁷ Cap. 1. n. 4.

⁸ Num. 1. — Locus Scripturae est Iohann. 14, 11.

⁹ Vat. cum certis edd. non intelligibile, contradicentibus codic. omnibus et originali. Mox post Dea Vat. cum edd.; exceptis 1, 8, contra originale et codic. omittit esse.

natura rerum pati non posse aestimatur, id divinae veritatis ratio consequatur». «Patrem igitur in Filio et Filium in Patre esse, plenitude in utroque divinitatis perfecta est¹»; «quia plenitudo deitatis est in Filio. Quod in Patre est, hoc et in Filio est; quod in Ingenito est, hoc in Genito; alter ab altero et eterque unus»: «is scilicet qui est, nihil habens quod non sit etiam in eo, a quo est²; «non duo unus, sed alius in alio, quia non aliud in utroque»; «ut unus in fide nostra sint eterque, non unus: nec eundem utrumque, nec aliud confitemur; quia Deum ex Deo natum nec eodem nativitas, nec aliud esse permittit³». «Eandem igitur in utroque et virtus similitudinem et deitatis plenitudinem confitemur, quia Veritas dicit: *Ego in Patre, et Pater in me est.* Omnia enim Filius accepit a Patre⁴». «Nam si partem eiusdem, qui genuit, accepit, neuter ergo perfectus est: deest enim ei unde decessit, nec plenitudo in eo erit, qui ex portione constituerit. Neuter ergo perfectus est, si plenitudinem suam et qui genuit amittit, nec qui natus est consequitur⁵». «Fateamur ergo, quod Pater est in Filio et Filius in Patre, Deus in Deo», ut idem Hilarius ait in septimo libro de Trinitate⁶, «non per duplum convenientium generum coniunctionem, nec per insitivam capacioris substantiae naturam, sed per naturae unitam similitudinem, per nativitatem viventis

naturae ex vivente natura; dum res non differt, dum naturam Dei non degenerat nativitas, dum non aliud aliquid ex Deo quam Deus nascitur, dum nihil in his novum est, nihil alienum, nihil separabile». Ecce his verbis, prout humanum permittit infirmitas, intelligi potest⁷, ex quo sensu Christus dixerit, se esse in Patre et Patrem in se. Ex eodem etiam sensu intelligitur Spiritus sanctus esse in utroque et singula personarum in singulis; quia scilicet in singulis est eadem plenitudo divinitatis et unita similitudo naturae; quia non est maior divina natura in aliqua harum personarum, sed unius et indifferenter naturae sunt haec tres personae. Ideo altera in altera esse dicitur, ut praedictum est. Unde Ambrosius⁸ praedictorum verborum sententiam nobis aperiens super Epistolam secundam ad Corinthios quinto alt: «Per hoc intelligitur Pater esse in Filio et Filius in Patre, quia una est eorum substantia. Ibi enim est unitas, ubi nulla est⁹ diversitas». Ecce tribus illustrum virorum testimonialis, scilicet Augustini, Hilarii atque Ambrosii, in idem concurrentibus revelationibus Spiritus sancti in eis loquuntur pie credere voluntibus ostenditur — tamen quasi per speculum et in aenigmate¹⁰ — qualiter accipiendum sit, cum dicunt Pater in Filio esse vel Filius in Patre vel Spiritus sanctus in utroque.

PARS II.

Sed iam nunc ad propositum redcamus coepitque insistamus ostendentes, quod magis utinam nulla trium personarum aliam superat, quia nulla maior aliis, nec maius aliud sunt duas quam una, nec tres quam duas, nec maior Deus quam singuli eorum; quia singulus illorum perfectus est, nec est que excedat illa perfectio¹¹.

CAP. V.

Quod nulla personarum pars est in Trinitate.

Nec est aliqua trium personarum pars Dei vel divinae essentiae, quia singula harum verus et plenus Deus est et tota et plena divina essentia est; et ideo nulla istarum in Trinitate pars est. Unde Augustinus

in libro secundo contra Maximinum¹² haereticum sicut: «Putas, Deum Patrem cum Filio et Spiritu sancto unum Deum esse non posse; times enim, ne Pater sit pars unius Dei, qui constet ex tribus. Noli hoc timere, nulla enim fit partium in deitatis unitate divisio. Unus est Deus Pater et Filius et Spiritus sanctus, id est ipsa Trinitas unus est Deus. Ergo, inquis, Deus Pater est pars Dei; absit».

CAP. VI.

Quare tres personae dicantur summe unum.

«Tres enim personae sunt Pater et Filius et Spiritus sanctus, et hi tres, quia unius substantiae sunt,

¹ Ibid. n. 23; et quod sequitur n. 4; in quo textu Vat. et aliae edd. contra codd. et origine legunt *divinitatis pro deitatis*.

² Ibid. n. 23, et deinde n. 4; in quo textu cod. C post *non duo adiicit sunt*.

³ Libr. I. n. 17.

⁴ Libr. III. n. 23. — Locus Scripturae est Ioan. 14, 11.

⁵ Libr. III. n. 8, in quo circa initium Vat. cum paucis edd. *desset pro deest*, et paulo infra post *nuper ergo edd. 1, 8 addunt eorum*.

⁶ Num. 39; sed verba: per naturae unitam similitudinem, sumta sunt ex n. 37. — In textu Vat. cum aliis edd. contra 1, 8 et codd. post in *Patre addit et*. Deinde Vat. et edd. 4, 6, 9 male legunt *insitivam pro insitivam*. Denique post *viventis* auctoritate codd. ABE et edd. 1, 8 adieccimus *naturae*. Illorius: *viventis ex vivente naturae*.

⁷ Vat. et alias edd., exceptis 1, 8, *aperitur pro intelligi* potest contra omnes codd.

S. Bonav. — Tom. I.

⁸ Vel potius *Ambrosianaster*, ut communiter citatur, qui, teste Augustino, est quidam *Hilarius*, non *Pictaviensis*, sed quidam diaconus Romanus, ut videatur, auctor *Commentarii in XII Epistolas beati Pauli* (in appendice *Operum Ambrosii*). Contra eundem S. Hieronymus in *Dialogo seu altercatione contra Luciferianos* n. 25. scripsisse fertur. — Locus Apostoli ab ipso explicatus est II. Cor. 5, 19. — Ante vocem *Ambrosius* edd. 1, 8 bene addunt *etiam*.

⁹ Vat. et aliae edd., excepta 3, omittunt *est* contra omnes codd. et origine.

¹⁰ I. Cor. 13, 12. — Paulo supra ante *concurrentibus sola Vat. male legit in eodem pro in idem*.

¹¹ Praecedentia quoad sensum et aliqua verba sumta sunt ex August. libr. VI. de Trinit. c. 8. n. 9, et c. 10. n. 12. — Vat. cum pluribus edd. pos *singuli* et *singulus* habet bis *hunc loco eorum et illorum*.

¹² Cap. 10. n. 1, et duo sequentes loci ibid. 2.

unum sunt et summe unum sunt, ubi nulla naturarum, nulla est diversitas voluntatum. Si enim *natura* unum essent, et *consensio*¹ non essent, non *summe* unum essent; si vero *natura* dispares essent, unum non essent. Hi ergo tres, quia² unum sunt propter ineffabilem coniunctionem Deitatis, qua inciffabiliter copulantur, unus Deus est». «Pars ergo Trinitatis esse non potest quicunque unus³ in ibrus. In Trinitate igitur, quae Deus est, et Pater Deus est, et Filius Deus est, et Spiritus sanctus Deus est, et simul hi tres unus Deus; nec huius Trinitatis tertia pars est unus, nec maius aliquid duo quam unus est ibi, nec maius aliquid sunt omnes quam singuli, quia spiritualis, non corporalis est magnitudo. *Qui potest capere, capiat*⁴; qui autem non potest, eredit et oret, ut quod credit intelligat. Verum est enim quod dicitur per Prophetam⁵: *Nisi credideritis, non intelligetis*⁶. His verbis aperte ostendit indifferentem magnitudinem trium personarum. Item in eodem⁷: «Tu nempe dististi, unum Deum non ex partibus esse compositum; et hoc de Patre tantum vis intelligi. Ille, inquit, virtus est ingenita, simplex. Et tamen in hac simplici virtute multa videris commenmare, cum dicas: Deus Deum genuit, bonus bonus genuit, sapiens sapientem, clemens clementem, potens potentem. Nunquid ergo bonitas et sapientia et clementia et potentia partes sunt unius virtutis, quam simplicem esse dististi? Si dixeris, partes sunt: simplex ergo virtus ex partibus constat. Et simplex ista virtus, te deliniente, unus est Deus; ergo Deum ex partibus compositum esse dicas. Non dico, inquis, non sunt ergo⁸ partes. Si ergo in una persona Patris et illi invenis quae plura videntur, et partes non invenis, quia una virtus simplex est: quanto magis Pater et Filius et Spiritus sanctus et propter individuum deitatem unus Deus est et propter unitususcque proprietatem tres personae sunt et propter singularorum perfectionem partes unius Dei non sunt! Virtus est Pater, virtus est Filius, virtus est Spiritus sanctus. Hoc verum dicas; sed quod virtutem de virtute genitam et virtutem de virtute procedentem non vis enim habere naturam, hoc falsum dicas, hoc contra fidem rectam et catholicam dicas». His verbis aperte docetur, quod tres illae personae non sunt partes Dei vel divinae essentiae, nullaque illarum⁹ Trinitatis pars dicenda est nec una maior alii.

CAP. VII.

Cum dicimus, tres personas esse unam essentiam, nec ut genus de speciebus nec ut speciem de individuis praedicamus, quia non est essentia genus et persona species, vel essentia species et personae individua.

Hic adiiciendum est, quod tanta est aequalitas trium personarum atque indifferens magnitudo, quod cum dicamus, tres personas unam esse¹⁰ essentiam vel substantiam, neque ut genus de speciebus, neque ut speciem de individuis praedicamus. Non enim essentia divina genus est et tres personae species, vel essentia divina species et tres personae individua. Quod Augustinus rationibus probabilibus atque irrefragabilibus aperte demonstrat in libro septimo de Trinitate¹¹ ita dicens: «Si essentia genus est, species autem persona, ut nonnulli sentiunt, oportet appellari tres substantias, ut appellantur tres personae; sicut cum sit animal genus et equus species, appellantur tres equi, idemque tria animalia. Non enim species ibi pluraliter dicitur et genus singulariter, ut si diceretur, tres equi sunt unum animal; sed sicut tres equi speciali nomine, ita tria animalia generali nomine dicuntur». Cum ergo tres personas unam fateamur esse essentiam, non tres¹² essentias, cum tres equi tria animalia dicantur, non unum: patet, nomine essentiae non significari genus nec nomine personae species.

Si vero dicunt, nomine personae non speciem significari, sed aliquid singulare atque individuum, et nomine essentiae speciem intelligi, ut persona non dicatur sicut homo, sed quomodo dicitur *hic homo*, velut Abraham, Isaac et Iacob vel quis alius, qui etiam digito praesens demonstrari possit; sic quoque illos eadem ratio confutabit. Sicut enim dicuntur Abraham, Isaac et Iacob tria individua, ita tres homines et tria animalia. Cur ergo Pater et Filius et Spiritus sanctus, si secundum genus et speciem et individuum ista disserimus, non ita dicuntur tres essentiae, ut tres personae¹³?

Alio quoque modo idem probat Augustinus, scilicet quod essentia divina non est genus, nec personae species, vel essentia non est species nec personae

¹ Vat. et edd. 4, 5, 6, 8, 9 addunt *unum*, contradicentibus aliis edd., codd. et originali. Paulo post cum originali, codd. et ed. 1 expunimus *summe ante non essent*.

² Edi. 1, 6, 8 et originalis *qui*.

³ Vat. et aliae edd., exceptis 4, 6, addunt *est* contra codd. et originalis.

⁴ Matth. 19, 12.

⁵ Isa. 7, 9, iuxta lectionem Septuag. et Augustini. Vulgata: *Si non credideritis, non permanebitis*.

⁶ Ibid. n. 3.

⁷ Vat. et plures edd. omittunt *ergo* contra originale, codd. et edd. 1, 6. Mox Vat. et edd. 2, 3, 4, 5, 7, 9 non inventur loco non inveni.

⁸ Codd. BCDE eurum, cod. A *haram*. Deinde in fine ante alios solummodo Vat. et edd. 4, 9 non bene addunt *est*.

⁹ Vat. et ed. 4 omittunt *esse*.

¹⁰ Cap. 6. n. 11. — Vat. contra edd. 1, 8 et codd. omittit *ita ante dicens*. Verba vero Augustini sic leguntur in originali: «Nam si genus est essentia, species autem substantia sive persona, ut nonnulli sentiunt, omitti illud quod iam dixi, oportere appellari tres essentias, ut appellantur tres substantiae vel personae, sicut appellantur tres equi, idemque animalia tria, cum sit species equus, animal genus. Neque enim species ibi pluraliter dicta est et genus singulariter, tanquam diceretur tres equi, unum animal; sed sicut tres equi speciali nomine, ita tria animalia generali nomine».

¹¹ Vat. et edd. 4, 8, 9 hic male adiungunt *esse*.

¹² Loc. cit. immediate post: in quo textu Vat. et plures edd. bis omittunt *et post Isaac*.

individua. «Una, inquit¹, essentia non habet species, sicut unum animal non habet species unius essentiae. Pater ergo et Filius et Spiritus sanctus non sunt tres species unius essentiae: divina ergo essentia genus non est. Sed nec species est essentia divina et personae individua, sicut homo species est, individua autem Abraham, Isaac et Iacob. Si enim essentia species est, ut homo, sicut unus homo non dicitur esse Abraham, Isaac et Iacob, ita non dicitur² una essentia esse tres personae. Non itaque secundum genus et species ista dicimus».

CAP. VIII.

Quod nec secundum materialem causam dicuntur tres personae una essentia.

Notandum etiam, quod essentia divina non est materia trium personarum, ut Augustinus in eodem libro³ docet, «tanquam secundum communem eandemque materiam tres personae dicantur esse una essentia, sicut ex eodem auro si fuerint tres statuae, diceremus tres status unum aurum. Non autem sic Trinitatem, id est tres personas, dicimus unam essentiam et unum Deum, tanquam ex una materia tria quaedam subsistant. In status enim aequalibus plus auri est tres similiter quam singula, et minus auri est una quam duae. In illa vero essentia Trinitatis nullo modo ita est». Non ergo secundum materialem causam tres personas unam dicimus esse⁴ essentiam, sicut tres statuae dicuntur unum aurum.

CAP. IX.

Nec ita dicuntur tres personae una essentia, ut tres homines una natura vel unius naturae.

His quoque addendum est, quod tres personas non ita dicimus esse unam essentiam, ut Augustinus in eodem⁵ ait, vel unius essentiae, «sicut dicimus, aliquos tres homines eiusdem sexus et eiusdem temporis et corporis eiusdemque animi unam esse naturam vel unius naturae. Nam in his rebus non tantum est

unus homo, quantum tres homines simul, et plus aliquid sunt homines duo quam unus homo, sicut et in iustis esse diximus; at in Deo non est ita. Non enim maior essentia est Pater et Filius simul quam solus Pater vel solus Filius, sed tres simul illae personae aquales sunt singulis». Ex praemissis patet, quod tres personae dicuntur divina essentia nec secundum materiam causam, ut tres statuae unum aurum, nec secundum complexioem similitudinem, ut tres homines unius naturae, nec ut genus praedicatorum de speciebus, vel ut species de individuis, id est continuens de contentis, minus de minoribus.

Hic autem videntur adversari quae quidam sacrae Scripturae tractatores catholici in suis scriptis tradidissent, in quibus significare videntur, quod essentia divina sit quoddam⁶ commune et universale, velut species; tres vero personae sint tria particularia, tria individua numero differentia. Unde Joannes Damascenus, inter Doctores Graecorum magnus, in libro, quem de Trinitate scripsit⁷, quem et papa Eugenius transferri fecit, ait: «Communitas et universalitas praedicantur de subiectis sibi ipsis particularibus. Commune ergo substantia est, particularē vero hypostasis, id est persona. Particularē autem dicuntur, non quod partem naturae habet, sed particularē numero, ut atomus, id est individuum. Numerus enim et⁸ non natura differre dicuntur hypostases». Item in eodem⁹: «Substantia significat communem et circumplexivam speciem homoideon, id est similium specie hypostaseon, id est personarum, ut puta Deus, homo; hypostasis autem individuum demonstrat, id est Patrem, Filium et Spiritum sanctum, Petrum, Paulum et Iuliu[m]modi». Ecce aperte dicit, substantiam esse universale, hypostasim vero particularē, et quod Deus est species, ut homo, et quod Pater et Filius et Spiritus sanctus sunt individua, sicut Petrus et Paulus, eo quod numero differunt; quae praemissa sententiae Augustini penitus contradicere videntur. Quid ergo dicimus ad haec? Hoc utique dicere possumus atque debemus, quod ea que Augustinus tradidit superius, sine omni haesitatione tenenda sunt.

Haec autem, quae hic dicuntur, licet in sermonis superficie aliquid a fide alienum resonare videantur, sane tamen intelligi queunt plimque lectorem atque

¹ Loc. cit. parum infra; sed ultimas propositiones Magister contraxit ex diffusione Augustini doctrina. — Mox auctoritate omnium codd. et ed. 4 inserimus *unius essentiae post animal non habet species*. Deinde sollempniter Vat. et ed. 8 post *Pater ergo omittit et*.

² Vat. cum pluribus edd. contra edd. 1, 3, 7, 8 et codd. BCE dicitur; codd. A D bene diceretur. In fine codd. CD dicuntur pro *dicimus*.

³ Loc. cit. immediate post.

⁴ Vat. et alias edd., excepta 1., contra omnes codd. adiungunt *substantiam vel*.

⁵ Cap. 6. n. 11. — Prima propositio iam paulo ante relatā est. In textu Vat. cum pluribus edd. contra edd. 1, 6, 8, codd. et origine omittit *et ante in statu*.

⁶ Cod. D cum Vat. et edd. 3, 4, 6, 8 *quiddam*. Paulo ante post *adversari* codd. AC non male addunt *ea*.

⁷ Libr. III. de Fide orthodoxa c. 6., secundum versionem

a Burgundiōne Pisano iussu Eugenii III. factam et a Joanne Conon valde impugnatam, qua tamen antiqui Scholasti saec. 13. post Lombardum utebantur. Teste Fabricio (Biblioth. Graec. tom. 9.) numerum typis impressum est. Subicimus Damasceni verba fixta versionem Mich. Lequien Ord. Praed. (ed. Migne Patrolog. Graec. tom. 94.): «Quae communia et universalia sunt de particularibus sibi subiecta praedicantur. Communia porro quoddam est essentia, ut species; particularē persona. Particularē, inquit, non quod naturae partem quandam sibi vindicet, sed quia numero particularē est, ut individualū. Persona siquidem non natura, sed numero inter se distinguit dicuntur». — Vat. contra ed. 1 et codd. legit *Graceorum maximi loco Graceorum magnus*.

⁸ Vat. et edd. 4, 6 omittunt *et*, et immediate post contra originale, codd. et edd. 1, 6, 8 Vat. cum aliis edd. videntur loco *dicuntur*.

⁹ Cap. 4. — Ed. Migne: «Quod porro aliud sit substi-

intellectorem plurimum efflagitant. In quorun explanatione mallem silens alios audire, quam loquendo malevolis detrahendi occasionem praestare. Videtur¹ tamen mihi ita posse accipi. Cum aut: substantia est commune, et hypostasis est particularis; non ita haec accepit, cum de Deo dicantur, ut accepiuntur in philosophica disciplina, sed per similitudinem eorum quae a philosophis dicuntur, locutus est; ut sicut ibi *commune* vel *universale* dicitur quod praedicatorum pluribus, *particulare* vero vel *individuum* quod de uno solo; ita hic² essentia divina dicta est *universale*, quia de omnibus personis simul et de singulis separatis dicitur, *particulare* vero singula quelibet personarum, quia nec de aliis communiter nec de aliqua aliavarum singulariter praedicatorum. Propter similitudinem ergo praedicationis substantiam Dei³ dixit *universale*, et personas *particularia* vel *individua*. Propter hoc idem etiam eandem divinam essentialiter dixit esse «speciem communem et circumplectivam similitudinem specie personarum», quia sicut haec species *homo* de suis praedicatorum individuis, velut de Petro, Paulo et aliis, nec isti species differunt, sed convenienter⁴. Ita Deus de tribus praedicatorum personis, quae in divinitate non differunt, sed per *omnia* convenient. Hanc ergo similitudinem inter res sempiternas et res temporales perpendens Iohannes universalitatis et particularitatis nomina, quae rebus temporalibus proprie convenient, ad res aeternas transmutat; Augustinus vero, maiorem videns dissimilitudinem quam similitudinem inter res praedictas, ab excellentia Trinitatis praedicta nomina removit.

CAP. X.

Urum tres personae differentia numero, que proprietatibus distinctae sunt.

Quod autem Iohannes dicit, hypostases differre numero, non natura, in eo quod non differre natura ait, verissime et sine scrupulo loquitur: quod vero dicit, differre numero, cavadum est, quonodo intelligatur; diversis enim modis dicuntur aliqua differre numero.

Quid sit
differre
numero.

Dicuntur enim aliqua differre numero, quando ita differunt, ut hoc non sit illud nec aliquid, quod illud est vel in ipso est: qualiter differunt Socrates et Plato et huiusmodi, quae apud philosophos dicuntur individua vel particularia; iuxta quem modum non possunt dici tres personae differre numero. Dicuntur quoque differre numero quae in enumeratione sive computatione non sibi adiunguntur, sed a se invicem discernuntur, ut

cum de aliquibus rebus loquentes dicimus *una*, *duo*, *tres*; et secundum hunc modum forte dixit Iohannes *hypostases*, id est personas, differre numero. Possumus enim dicere: Pater est unus, et Pater et Filius sunt duo, et Pater et Filius et Spiritus sanctus sunt tres; et item: haec persona est una, et haec et illa sunt duas, et haec et illa et alia sunt tres. Convenientius tamen tres illae personae proprietatibus tantum distinguuntur, de quarum distinctione secundum proprietates in sequenti tractabitur⁵. Nunc vero ad incepitum redamus, quae dicta sunt repetentes, ut sapientius verando familiarius innoscantur.

CAP. XI.

Quare tres personae simul non sunt maius aliquid quam una.

Sciendum est ergo, «tantam acqualitatatem esse in Trinitate, ut ait Augustinus in octavo libro de Trinitate⁶, ut non solum Pater non sit maior quam Filius, sed nec Pater et Filius simul maius aliquid sint quam Spiritus sanctus, aut quelibet persona minus aliquid sit quam ipsa Trinitas». Quod autem ita sit, aliquo modo, si fieri potest, demonstrandum est. «Quantum ergo ipse Creator adiuvat, attendamus, inquit Augustinus in eodem⁷, quonodo in hac Trinitate duae vel tres personae non sunt maius aliquid quam una carum».

«Quod ibi magnum dicitur, aliunde magnum non est quam eo, quo vere est; quia ibi magnitudo ipsa ^{Ratio alterius} veritas est et veritas essentia; non ergo ibi maius est quod verius non est. Non autem verius est Pater et Filius simul quam Pater solus vel Filius. Non ergo maius⁸ aliquid eterque simul quam singulus eorum. Et quia aequo vere est etiam Spiritus sanctus, ideo Pater et Filius simul non sunt aliquid maius quam ipse, quia nec verius sunt. Item in essentia veritatis hoc est *verum esse*, quod est *esse*, et hoc est *esse*, quod est *magnum esse*: hoc est ergo *magnum esse* quid *verum esse*. Quod igitur ibi aequo verum est, et aequo magnum est. Quod ergo ibi plus veritatis non habet, non habet plus magnitudinis. Plus autem veritatis non habet quod verius non est. Non est autem verius una persona quam alia, vel duas quam una, vel tres simul quam singula. Non ergo plus veritatis habet una quam alia, vel duas quam una, vel tres simul quam singula. Sic ergo et ipsa Trinitas non est maius aliquid quam unaquaque ibi persona, sed tan magnum quam singula. Non enim ibi maior est quae verior non est, ubi ipsa veritas est magnitudo⁹. Ecce modo convenienter et ratione catholica ostensum

tia et aliud hypostasis, multoties a nobis dictum est, quodque substantia sive essentia communiter species eiusdemque speciei personas (ὅμοιαν ἵποτεστάτων) complectentur significet, ut Deus, homo; persona autem ac hypostasis individuum denotet, puta Patrem, Filium et Spiritum sanctum, Petrum, Paulum».

¹ Sola Vat. *ridetur*; et paulo infra *accipit* pro *acepit* et *dicuntur* pro *dicantur*.

² Vat. et edd. 4, 8 contra alias edd. et codd. *haec*.

³ Codd. et edd. 1, 8 omittunt *Dei*, sed minus bene. Mox sola Vat. post *hoc idem* omittit *etiam*.

⁴ Vat. et edd. 4, 5, 6, 9 contra alias edd. et codd. addunt *per omnia*.

⁵ Dist. XXVI.

⁶ Prooem. n. 1. — Mox post *aliquid* Vat. et plures edd. cum cod. D contra ceteros codd. et originales non bene *sunt pro sint*.

⁷ Ibid. et in principio cap. 1. n. 2.

⁸ Vat. cum plurisque edd. contra 1, 2 et originales addunt *est*, quod edd. 3, 7 melius transponunt legendi: *Non est ergo maius*. Immediate post codd. B C E edd. 2, 3, 7 cum originales habent *utramque loco eterque*.

⁹ Quae procedunt, leguntur ibid. c. 1. n. 2, sed non paucis a Magistro omissis, transpositis et mutatis.

est, quomodo indifferens sit magnitudo trium personarum, quia nec una maior est alia, nec duae maius aliquid quam una¹, nec tres simul maius aliquid quam singula.

CAP. XII.

Quod Deus non est dicendus triplex, sed trinus.

Praeterea cum Deus dicatur trinus, non tamen debet dici triplex. Ibi enim non est triplicitas, ubi summa est unitas et indifferens aequalitas. Unde Augustinus in libro sexto de Trinitate² ait: «Non, quoniam Deus Trinitas est, ideo triplex putandas est: aliquin minor esset Pater solus, vel Filius solus, quam simul Pater et Filius». «Cum itaque tantus est Pater solus vel solus Filius, vel solus Spiritus sanctus, quantus est simul Pater et Filius et Spiritus sanctus, nullo modo triplex

dicendus est Deus. Nou enim Pater cum Filio et Spiritu sancto maior Deus est quam singuli corum, quia non est quo crescat illa perfectio. Perfectus autem est et Pater et Filius et Spiritus sanctus, et perfectus dicitur Deus singulus eorum. Et ideo Trinitas potius quam triplex dici debet».

«In rebus corporeis non tantum est una, quantum tres simul, et plus sunt duas quam una res; in Trinitate vero summa tantum est una persona, quantum tres simul, et tantum sunt duas, quantum una, et in se infinitae sunt³», quia non est finis magnitudinis eorum. Ac per hoc aperitur quod supra diximus⁴, scilicet quonodo et singula sunt in singulis, et omnia in singulis, et singula in omnibus, et omnia in omnibus, et unum in omnibus est, et unum omnia. Ecce iam ostendimus sufficienter, qualiter in Trinitate aliqua persona aliam non superet magnitudine.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XIX.

De aequalitate trium personarum in Deo, in specie quoad magnitudinem.

PARS I.

De aequalitate per essentiae unitatem probata.

Nunc postquam coaeternitatem trium personarum etc.

DIVISIO TEXTUS.

Terminatis duabus partibus, in quibus Magister egit de his quae pertinent ad essentiae unitatem et personarum pluralitatem singulatim, hic incipit tercia pars, in qua determinat personarum aequalitatem, quae simul respicit¹ pluralitatem et unitatem. Et haec pars habet tres partes. In prima proponit, in quibus consistat aequalitas. In secunda probat specialiter, ibi: *Nunc superest ostendere, quonodo etc.* In tercia, quia in probando propositiones dubias disserat, in quibus dictio exclusiva generat ambiguitatem, ideo determinat, qualiter dictiones exclusive accipiuntur in divinis, infra distinctione vigesima prima: *Hic oritur quaestio ex praedictis trahens originem.*

*Prima pars*², in qua proponit ea, in quibus aequalitas consistit, habet duas partes. In prima parte proponit, quod consistit in his tribus: aeternitate, magnitudo et potestate. In secunda, ne erederentur haec tria diversa, ostendit, quod haec sunt idem in Deo, secundo capitulo³: *Cumque enumerarent ista quasi diversa etc.*

Nunc superest ostendere, quod magnitudine. Haec est⁴ secunda pars, in qua probat aequalitatem, et dividitur haec pars in duas. Supposito enim, quod in divinis sit aequalitas quantum ad aeternitatem, ostendit primo aequalitatem quantum ad magnitudinem: secundo quantum ad potestatem, infra distinctione vigesima: *Nunc ostendere restat, quonodo ali-*

¹ Codd. A CD et edd. 1, 2, 3, 7 nec duae una, codd. BE nec duas quam una.

² Cap. 7. n. 9. — Sequens locus est ibid. c. 8.

³ Ibid. cap. 10. n. 12. — Locus Scripturae est: Psalm. 144, 3.

⁴ Cap. 3, 4 in fine et 41. — Vat. cum pluribus edd. contra codd. *superius dictum est loco supra diximus*; item Vat. cum cod. C et oīis edd., excepta 1., omittit *scilicet*; denique post *quonodo* omittit et contra codd. ABCE et edd. 1, 8.

NOTAE AD COMMENTARIUM.

¹ Vat. cum cod. cc, aliis codd. et ed. 1 obnientibus, recipit. Mox post *partes* Vat. addit *principates*.

² In Vat. additur *principalis*.

³ Ex mss. et ed. 1 supplevimus *secundo capitulo*. Ponit ante aliqui codd. ut ab bb cum ed. 4 post sunt adiungunt *unum et*

⁴ Vat., omisso verbo Magistri *Nunc superest etc.*, loco *Haec est ponit Similiter*, deinde ob mutatam constructionem omittit particularia et ac *haec pars*.

qua etc. *Prima* iterum pars habet duas. In prima¹ probat aequalitatem magnitudinis per essentiae unitatem. *Secundo* probat aequalitatem, excludendo omnem² inaequalitatem, ibi: *Sed iam nunc ad propositum redamus*. Prima pars, in qua probat per-

sonarum aequalitatem quantum ad magnitudinem, habet duas. In prima probat per essentiae indivisibiliter³; in secunda per illam candem ostendit, esse in personis circummissionem, ibi: *Et inde est, quod Pater dicitur esse in Filio*.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam huius partis quaeruntur quatuor.
Primo quaeritur, utrum in divinis sit ponere aequalitatem.
Secundo, dato quod sic, utrum sit ibi summa aequalitas.

Tertio, utrum in divinis sit aequalitas cum conversione.

Quarto, utrum sit ibi aequalitas cum circumscriptione.

ARTICULUS UNICUS.

De divinarum personarum aequalitate et eius proprietatibus.

QUAESTIO I.

Utrum in divinis ponenda sit aequalitas.

Circa primum, quod sit ibi aequalitas, ostenditur:

1. *Primo* per illud quod dicitur in Symbolo⁴: *Fundamenta.* « Totae tres personae coeterae sibi sunt et coaequales ».

2. Item, hoc ipsum ostenditur *ratione* sic: omnis multitudo reducitur ad unitatem⁵, ergo omnis inaequalitas ad aequalitatem; sed unitas, a qua est omnis multitudo, est unitas increata: ergo et aequalitas, ad quam reducitur omnis inaequalitas, est aequalitas increata: ergo etc.

3. Item, omne quod perfectionis est, transferendum est ad divina: sed aequalitas est perfectionis in creatura: ergo etc.

4. Item, unum in substantia facit identitatem, unum in quantitate aequalitatem, unum in qualitate facit similitudinem⁶; sed in divinis non tantum est unitas in substantia, sed etiam in quantitate, alioquin non esset ibi perfecta unitas: ergo non tantum est ibi identitas substantiae, sed et⁷ aequalitas.

CONTRA: 1. Ubi aequalitas, ibi divisibilitas, quia

simplex simplici non aequatur; sed in divinis non est ponere divisibilitatem: ergo nec aequalitatem.

2. Item, ubi aequalitas, ibi quantitas, quia « proprium est quantitatis, secundum eam aquale vel inaequale dici »⁸; sed in divinis non est ponere quantitatem, quia secundum Augustinum⁹ « Deus est magnus sine quantitate »: ergo etc.

3. Item, ubi aequalitas, ibi finitas, quia ibi est commensuratio¹⁰, ergo mensura et finitas; sed in divinis est infinitas: ergo etc.

4. Item, ubi aequalitas, ibi diversitas, quoniam nihil est sibi aequale; sed in divinis est omnimoda unitas: ergo non est ibi aequalitas.

CONCLUSIO.

Ponenda est in divinis aequalitas, quia consequitur quantitatem virtutis.

RESPONDEO: Dicendum, quod aequalitas ponitur in divinis, secundum quod dicitur in Symbolo, et dicit Augustinus¹¹.

¹ Nonnulli codd. ut aa bb adiungunt satis bene *parte*.

² Fide antiquiorum mss. et ed. 1 adiecinus *omnem*.

³ Vat. absque auctoritate mss. et ed. 1 addit *sive unitatem*.

⁴ Athanasiano.

⁵ Vide Dionys., de Div. Nom. c. 5. et 13; Boeth., de Arithmetica, ubi diversimode haec propositio occurrit. Boeth. loc. cit. praeuersit II. c. 1. etiam ostendit, omnem numerorum inaequalitatem reduci ad aequalitatem.

⁶ Aristot., de Praedicam. c. de Quantitate et Qualitate, et V. Metaph. text. 15. (16.) et 20. (IV. c. 9. et 15.); Eadem enim sunt quorum substantia una; similia vero quorum qualitas una; similia autem quorum quantitas una.

⁷ Multi codd. ut AFGHKVWX etc. cum ed. 1 minus bene omittunt *et*.

⁸ Aristot., de Praedicam. c. de Quantitate. — Paulo ante in pluribus antiquis mss. ut AC RST VY et ed. 1 perperam sed loco *qua*.

⁹ Libr. V. de Trin. c. 1. n. 2, in quo textu fide antiquiorum mss. et ed. 1 supplevimus est.

¹⁰ B. Albert. et Richard. a Med., hic a. 4, probant hoc per definitionem ex Geometria (Euclidis) sumtam et infra d. 31. p. l. q. 1. arg. 2, ad opp. citatam: *Aequale est, quod alteri suppositum non excedit ne exceditur.* — Mox Vat., fere omnibus mss. et edd. 1, 2, 3 repugnantibus, *ergo ubi est mensura, ibi est finitas*, quo posito processus argumentationis tollitur.

¹¹ Vide hic It. Magistri, in qua dicta Augustini allegantur.

<sup>Aequalitas
est duplex
et quanti-
tatis</sup> Et ad hoc intelligendum notandum¹, quod aequalitas et inaequalitas est propria passio consequens quantitatem. Quantitas autem dicitur duplice: *proprie*, scilicet quantitas molis, et *translativa*, quantitas virtutis. Et quia illa² est propria passio quantitatis, consequitur utramque quantitatem; ubi ergo est posere quantitatem virtutis, ibi est posere aequalitatem vel inaequalitatem. Ille autem quantitas virtutis ponitur in spiritualibus et summe reperitur in divinis, quia haec quantitas non repugnat simplicitati, sed consonat; similiter nec aequalitas consequitur istam quantitatem. Et quia altera pars contradictionis completior attribuenda est Deo, et aequalitas praedita inaequalitate: ideo ponenda est aequalitas in divinis; et concedendae sunt rationes ad hoc.

1. Ad illud ergo quod obicitur in contrarium, quod, ubi aequalitas, ibi divisibilitas; dicendum, quod verum est de aequalitate, quae consequitur quantitatem molis.

2. Ad illud quod secundo obicitur: ubi aequalitas, ibi quantitas; dicendum, quod verum est vel³ secundum genus, vel secundum speciem; et quamvis nomen *quantitatis* non transferatur, transfertur tamen nomen *speciei*, ut magnitudo⁴.

3. Ad illud quod obicitur: ubi aequalitas, ibi finitas; dicendum, quod aequalitas in creaturis duo importat, scilicet *conternationem*⁵ et *excessus privationem*; primum est incompletionis ratione limitationis, secundum perfectionis; ideo transfertur ratione secundi, non primi.

Posset tamen dici, quod infinitum, quod est ^{Alia solutio.} incomprehensibile, secundum veritatem est ab infinito comprehensibile, et ideo commensurabile infinito et est *sibi finitum*⁶. Et ex hoc non sequitur: est commensurabile infinito, ergo finitum; immo magis infinitum; et⁷ est ibi *quid et simpliciter*.

4. Ad illud quod obicitur: ubi aequalitas, ibi diversitas; dicendum, quod est diversitas *suppositorum* et diversitas *formae*⁸. Ad aequalitatem et similitudinem requirunt diversitas *suppositorum*, non autem *formae* diversitas, sed unitas. Quod autem consequitur in inferioribus ad diversitatem *suppositorum* numeratio *formae* vel quantitatis, hoc est imperfectionis; et ideo totum, quod est perfectionis, transfertur in Deum. Non tamen est in suppositis proprio loquendo *diversitas*, sed *distinctio*⁹.

SCHOLION.

1. Ex sententia communis hae tres communes relations identitas, aequalitas et similitudines correspondent his tribus generibus: *substantiae*, *quantitatis* et *qualitatis*. Hanc doctrinam explicat Alex. Hal. (loc. infra cit.): « In his inferioribus ex unitate in substantia causator transire, ex unitate in quantitate aequalitas, ex unitate in qualitate similitudo, unde identitas, aequalitas, similitudo dicunt relationes fundatas super tria predicationes. Luxa istam similitudinem, quoniam est significare divinam substancialitatem ut *essentialium* et ut *guardam* et ut *qualem*, est posere in divinis identitatem, aequalitatem et similitudinem. Sed quantitas in divinis transire in genus *substantiae*, et qualitas similitudo, quia in divinis non est posere nisi duo genera, scilicet *substantia* et *ad aliquid*. Aequalitas et similitudo dicunt relationes ut fundatas in *substantia* ». Insuper, sicut est duplex quantitas, propria scilicet sive quantitas *molis*, et inpropra sive quantitas *virtutis* vel perfectionis (cfr. S. Thom., S. I.

q. 42. a. 1. ad. 1.), ita etiam duplex distinguitur aequalitas, et quatenus consequitur utramque quantitatem¹⁰. Et sicut quantitas virtutis (quam S. Augustinus maluit nominare nomine magnitudinis, quam nomine quantitatis, ne insipientes accipiant occasionem errandi, existimando in Deo esse quantitatem molis orbem replemptem) nobilior est quantitas molis, ita nobilior est aequalitas fundata super quantitatem virtutis, quam non fundata super quantitatem molis. Dicit etiam potest, quod altera est aequalitas *proprie dicta*, altera vero *improprie*. Aequalitas *proprie* summa est quaedam relatio praedicamentalis, fundata super unitate, quam res habent in genere quantitatis. Aequalitas vero *large sumpta* est relatio extra genus quantitatis et potest fundari in qualibet ente, tam finito quam infinito, quatenus habet certum gradum in entibus. De Deo autem, qui est extra omne genus, relationes identitatis, aequalitatis et similitudinis praedicantur tantum in sensu transcendentali.

¹ Unus alterque codex ut G cum ed. 1 praemittit verbum *est*.

² Referas illa ad paulo supra posita *arquale et inaequale*, vel potius subintellige: aequalitas vel inaequalitas; cum quo concordat lectio cod. X, qui mos post *quantitatem* addit *scilicet aequalitas vel inaequalitas*, ideo; lectio autem Vat. et cod. cc. in qua verbo *consequitur* praefigunt *aequalitas*, incompleta est et contra antiquiores codi, nec non contra ed. 4.

³ Supplevimus ex mss. et ed. 1 particularem *vel*.

⁴ Cfr. supra d. 8. p. II. dub. 4.

⁵ Codd. aa bb addunt *vel commensurationem*.

⁶ Exhibemus lectionem maioris partis cod. ut AGHILo PQSTVY etc. et ed. 1, dum ceteri codd. cum edd. 2, 3 loco *sibi* ponunt *ibi*, vel falso *infinitum* pro *finitum*; Vat. autem omittit *et est sibi finitum*.

⁷ Val. male et praepter fidem mss. et sex primarum edd. omittit *et*. Mox cod. X loco *quid* habet magis distincte *secundum quid*; complete diceretur; et est ibi fallacia secundum

quid et simpliciter (cfr. Aristot., I. Elench. c. 4. 5.); fit siquidem transitus a finito sub aliquo respectu ad finitum simpliciter. Nam fieri infinitum obiectum ab infinito intellectu comprehenditur et sic sit commensurabile, propter hoc tamen dici non potest, ipsum esse finitum *simpliciter*, sed tantum secundum *quid*; quia potentie in ratione intelligendi infinitus respondet solumente obiectum infinitum in ratione intelligibilis.

⁸ Praeter lectionem in textum receptam reperuntur in mss. variae lectiones; cod. K post verbo *dicendum quod addit verum est ubi*, deinde plures codd. ut ACRSUW falso: *ibi aequalitas suppositorum* loco *diversitas suppositorum*, cod. T vero primus *dicendum*, *quod est ibi aequalitas suppositorum et unitas formae*, sed postea mutatum in *dicendum*, *quod est inaequalitas suppositorum et diversitas formae*. Lectio primativa codicis T non est spernenda. Mex cod. K post *aequalitatem* addit *autem*, et post *similitudinem* adiungit *in divinis*.

⁹ Vide supra d. 4. q. 2. et dubia circa litteram; item Alex. Hal., S. p. I. q. 65. m. 1.

Il. Quod solut. ad 2. et assertionem ibi positam, quod «quavis nomen quantitatis non transferatur, transferetur tamen nomen speciei», cfr. supra d. 8. p. II. dub. 4. — Quod verba in solut. ad 4, quod «non est in divinis suppositis proprie loquendo diversitas, sed distinctione», cfr. infra d. 24. dub. 1. Magis explicatur haec solutio ab Alex. Bal. (loc. cit. ad 2.), his verbis: «Aequalitas in his inferioribus est inter diversa essentia litter; nam in istis inferioribus diversitatem suppositorum sequitur diversitas essentiae in suppositis; non sic est in divinis, ubi diversitatem suppositorum concomitatur identitas essentiae; propter quod in divinis non est ponere diversitatem, sed distinctionem, sicut dicit Ambrosius. Unde aequalitas in divinis personis non requirit diversitatem, sed distinctionem; distinctione

enim non tollit unitatem, sive identitatem; unde licet in divinis sit summa identitas, quia illam concomitatur distinctio, huiusmodi identitas non tollit aequalitatem».

III. Plura de aequalitate vide infra d. 31. a. 1. q. 1. 2. 3. — Alex. Bal., S. p. I. q. 47. m. 4. — Scot., de hac et dubius seqq. in utroque scripto hic q. 4. — S. Thom., hic q. 1. a. 1. et d. 24. q. 2. a. 1; S. I. q. 42. a. 1. — B. Albert., hic a. 1. S. p. I. tr. 11. q. 47. m. 1. — Petr. a Tor., hic q. 1. a. 1. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 4. — Egid. R., hic 1. princ. q. 1. — Henr. Gand., S. a. 70. q. 1. — Durand., de hac et dubia. seqq. hic q. 1. — Dionys. Carth., de hac et dubia. seqq. hic q. 1. — Biel, hic q. 1. a. 1.

QUAESTIO II.

Utrum in divinis sit summa aequalitas.

Secundo quaeritur, utrum in divinis sit summa aequalitas. Et quod sic, videtur hoc modo.

1. Sicut dicitur ab Augustino in libro de Fide Fundamentis, ad Petrum¹, «non dicitur aliquis maior alio, nisi aut quia praecedit aetate, aut quia excedit magnitudine, aut quia superat potestate»; sed nihil horum est in divinis, ut probat Augustinus et Magister²; ergo nihil est ibi inaequalitas: ergo est ibi summa aequalitas.

2. Item, non potest maior aequalitas cogitari³, quam ubi unum aequatur uni et unum pluribus et unum omnibus; sed in divinis tantus est Filius, quantum est Pater, et tantus Filius, quantum Pater et Spiritus sanctus, et tantus etiam⁴, quantum omnes tres: ergo etc.

3. Item, unitas in quantitate, sicut dictum est⁵, facit aequalitatem: ergo ubi summa unitas, ibi summa aequalitas; sed hoc est in divinis: ergo etc.

4. Item, status non est nisi in summo; sed status est in illa aequalitate per reductionem omnium ad ipsam: ergo etc.

CONTRA: 1. Augustinus in libro octoginta trium

Quaestionum⁶: «Si omnia essent aequalia, non essent omnia»: ergo omnimoda aequalitas tollit perfectionem⁷. Si ergo nihil ponendum in Deo, quod repugnat perfectioni, in divinis personis non est omnimoda aequalitas.

2. Item, maior est aequalitas, quae attenditur secundum quantitatem continuum et discretam, quam⁸

secundum continuam tantum⁹; sed in divinis non est aequalitas secundum quantitatem discretam, quia ibi est trinitas et ita imparitalis: ergo in divinis non est omnimoda aequalitas.

3. Item, maior est aequalitas, quae attenditur secundum potentiam et sapientiam et bonitatem, quam quae¹⁰ secundum sapientiam et potentiam tantum; sed in divinis non est aequalitas secundum bonitatem: ergo non est ibi summa aequalitas. Probatio minoris: bonum est diffusivum sui¹¹; sed magis diffundit se Filius quam Spiritus sanctus, quia producit sibi aqualem, et etiam Pater quam Filius: ergo etc.

Quaeritur ergo, quare Augustinus non ostendit aequalitatem in¹² sapientia et bonitate? et iterum, quare non ex parte loci, sicut magnitudinis et etiam aliarum differentiarum quantitatis? Quod cum non faciat, non videtur assignare omnimodam aequalitatem, sed solum in parte¹³; aut si omnimodam ostendit, insufficienter procedit.

CONCLUSIO.

Summa est divinarum personarum aequalitas in aeternitate quoad originem, in magnitudine quoad omnia quae habent in se, in potentia quoad effectus.

RESPONDEO: Dicendum, quod in divinis est summa aequalitas, et summa etiam assignatur ab Augu-

QUESTIO
INCIDENTES.

¹ Cap. I. n. 4, ubi haec propositio ad Trinitatem applicata, non ut generalis, sicut hic exhibetur, inventur. Vide lit. Magistri, c. 1.

² Hic c. I. seqq., in quibus etiam Augustini probationes reperies.

³ Vat. cap. cod. cc ex cogitari. Mox cod. W si loco ubi.

⁴ Codd. non consentant inter se; maior eorum pars cum ed. I exhibet lectionem in textum receptam, aliud ut VZ aa bb ff adiungunt unus, aliud cum Vat. reputunt Filius. Vide hic lit. Magistri, c. 11.

⁵ In quarto fundam. praeceps. q. — Paulo infra cod. Y haec pro hoc.

⁶ Quæst. 41: Quia non essent omnia, si essent aequalia.

⁷ Fide plurimorum mss. et ed. I expounimus hic male additum in divinis, sicut et paulo infra post nihil adiunctum

est; deinde substituimus repugnat loco repugnet, nec non adiecinus personis ac consequenter delevimus ut superfluum ibi post non est.

⁸ In cod. bb additur bene quae.

⁹ Quantitas continua est cuius partes copulantur ad eundem terminum communem, seu cuius partes sunt unitae; discrete vero cuius partes sunt ab invicem distinctae v. g. numerus. Cfr. Aristot., de Prædicāt. c. de Quantitatē.

¹⁰ In multis mss. ut AFHITW X VZ ee ff et ed. I deest quae.

¹¹ Hac propositio colligitur ex Dionys. libr. de Caedē. Hierach. c. 4. § 4. seq., et de Div. Nom. c. 4. § 1. seqq., ubi dicit, proprium esse divinam bonitatem se aliis communicare.

¹² Codd. HM addunt potentia.

¹³ Auctoritate plurium mss. ut GHILIOYZ ff substituimus parte pro partem.

CONCLUSIO I

stino. quoniam¹ sufficienter ostendit remotio omnis inaequalitatis per illa tria, quae sunt *aeternitas*, *magnitudo* et *potentia*.

Horum trium distinctio et sufficientia ab aliquibus accipitur² sic. Quia enim in divinis non est extensio molis nec aggregatio multitudinis, ideo non est ibi quantitas continua intrinseca³ nec discreta, sed loco eius est quantitas virtutis, quae tangitur per hoc membrum, quod est *potentia*. Quia vero Deus suo ambitu complectitur omnem durationem, ideo est ibi quantitas *aeternitatis* correspondens temporis. Quia vero ambitu suae immensitatis complectitur omnem locum et locatum, ideo est ibi quantitas *magnitudinis* correspondens loco. Et sic patet⁴, cum non sit aliam quantitatem accipere ibi, quod sufficienter in illis ostenditur aequalitas et consistit.

Sed haec distinctio non est conveniens, tum quia non est in Deo nisi⁵ quantitas virtutis; et ita non debet ibi esse nisi unum membrum, nec debet illa distinguiri contra alias; tum etiam, quia magnitudo in divinis non tantum attenditur quantum ad ambitum localitatis, sed etiam quantum ad intensitatem bonitatis. Unde dicitur in sexto libro de Trinitate⁶, quod in spiritualibus idem est maius et melius⁷. Et propter hoc quantitas virtutis non tantum attenditur in operatione, sed etiam in re⁸ considerata in omnimoda absolute.

Ideo possumus alter horum trium distinctionem et sufficientiam assignare. In omni quod est, contingit hanc triplicem considerationem habere. Potest enim aliquid considerari in comparatione ad suam originem sive a parte ante; et sic unum maius est altero, quando origo eius est prior; et contra hoc est aequalitas *aeternitatis*. Potest iterum considerari in se; et sic dicitur unum altero maius, quia maioris extensionis, vel quia maioris valoris. Contra hanc⁹ est in Deo aequalitas *magnitudinis*, ut haec aequalitas non tantum dicatur per comparationem ad localitatem, sed etiam ad sapientiam et bonitatem

et ad omne quod facit alterum altero dici maius. quia¹⁰ melius. Unde Augustinus et Magister in hac distinctione probant aequalitatem magnitudinis per aequalitatem virtutis sive in virtute. Potest etiam tertio considerari per comparationem ad effectum; et sic dicitur maius, quia potentis; et contra hoc est aequalitas *potentiae*. Quoniam igitur rem¹¹ non contingit pluribus modis considerari. si est aequalitas in istis, summa est; et cum ostenditur in istis, summa ostenditur, et perfecta inductione proceditur.

Et sic patet illud¹² quod ultimo quaerebatur.

1. Ad illud ergo quod obicitur primo, quod aequalitas repugnat perfectioni; dicendum, quod verum est: perfectioni *universi*, quae aggregata est ex diversitate; non sic est in Deo.

2. Ad illud quod obicitur, quod maior est aequalitas secundum utramque quantitatem etc.; dicendum, quod summa aequalitas non est in quantitate continua nec discreta, quia ibi unum non aequaliter pluribus; sed hic¹³ est perfectissima aequalitas: ideo summa secundum quantitatem virtutis attenditur.

3. Ad illud quod obicitur de bonitate, quia diffusivum etc.; dicendum, quod emanatio personae non attenditur secundum rationem *bonitatis* essentialis, sed magis *fecunditatis* personae vel in persona; et ideo non sequitur, quodsi Spiritus sanctus non producit, quod propter hoc habeat minus de bonitate. Unde notandum, quod duplex est diffusio, scilicet *intra* vel¹⁴ *extra*. Diffusio *intra* est, quando persona procedit a persona in¹⁵ unitate naturae; et haec non est proprie diffusio, et haec non consequitur bonum. quia *bonum*, sed bonum in *hypostasi*, quae aliam producere nata est; et ideo secundum hanc diffusione non dicitur una persona altera melior. Est¹⁵ alia diffusio *extra*, quae attenditur in productione effectus; et secundum hanc rationem attenditur diffusio proprii et ratio boni. Et quia in hac una persona alteram non excedit, quia indivisa sunt opera Trinitatis: ideo hac non est una melior alia¹⁶.

¹ Codd. LO quam loco quoniam, qui et mox ponunt ostendit remotione pro ostenditur remotio.

² Cod. W ostenditur.

³ Vat. extensiva pro *intrinseca*, sed obstat auctoritas mss. et ed. I. Explicationem accipe ex Alex. Hal., S. p. I. q. 47. m. 5, qui locum hic in Scholio legitur. Omnino idem dicit B. Albert. (S. p. I. tr. 11. q. 47. m. 2): Dicendum, quod in veritate quantitas in creatis, penes quam attenditur aequalitas, duplex est, scil. magnitudinis et virtutis. Et ea quae est magnitudinis duplex est, scil. *intus* et *extra* mensurans: *intus*: longitude, latitudo, profundum; *extra*: locus. Similiter esse rei, ut dicit Gilbertus, mora mensuratur; et haec mora est tempus. Quantitas autem virtutis proprie non mensuratur nisi obiecto circa quod est virtus. Et dicimus eis aequalies virtute, qui et in aequali possunt obiecta, sive illa virtus sit intellectualis sive operativa. Cfr. etiam B. Albert, hic a. 3.

⁴ Fide mss. et ed. I expunimus additum *quod*.

⁵ Mendum Vat., in quo omissitur nisi, correxiimus ex mss. et ed. I. Paulus infra cod. I debetur loco debet.

S. Bonav. — Tom. I.

⁶ Cap. 8. n. 9.

⁷ Vat. minus congrue et contra antiquiores codd. nec non ed. I ut res pro in re.

⁸ Cod. X hoc.

⁹ Cod. T et loco quia.

¹⁰ Vat. cum cod. ec, fundamentum argumentationis repentes, minus bene nec non contra antiquiores codd. cum ed. I ergo ratio aequalitatis loco igitur rem.

¹¹ Ex plurimis mss. et ed. I supplevimus illud et in principio sequentes propositiones ergo.

¹² Fide plurimorum mss. et ed. I substituimus hic pro haec.

¹³ Cod. Y et loco rel.

¹⁴ Vat. cum cod. ec, alias mss. cum ed. I obnitenibus, omittit male in. Mox post diffusio, multis codd. ut ACDEKR STUX etc. cum edd. 2. 3 consententibus, possumus et haec pro et hoc. Dein nonnulli codd. ut A Y sequitur loco consequitur.

¹⁵ In cod. M. additur et.

¹⁶ Vat. cum uno altero codice altera. Paulus ante cod. O post ideo adiungit in.

S C H O L I O N.

I. In conclusione omnes convenient. Sed circa S. Augustini probationem et circa sufficientiam membrorum divisionis, quae ponit, duplex affectur expositi. Prima, quae est Alexandri et Alberti, S. Doctori non probatur; secundam et meliorem cum ipso approbat etiam S. Thom., S. I. q. 42. a. ad 4. Ut fundamenta primae opinionei melius perspicuerat, haec ex Alex. Hal. (loc. infra cit.) referimus: «Aequalitas respecti quantitatam, sive quod per modum quantitatis signatur. Omnis autem quantitas aut est mensurans intra, aut extra: si intra, aut est virtutis, aut molis; quantitas vero molis non cadit in divinis, sed quantitas virtutis; et hoc dicunt per potentiam. Item quantitas mensurans extra est duplex, scil. tempus et locus; et quantitatis, quae est tempus in inferioribus, respondet aeternitatem.

tas in divinis; ei autem quantitat, quae est *locus*, respondet magnitudine in divinis, non qua Deus circumscribatur in loco, sed qua est inter omnia non inclusus, et qua ipse continet et locat omnia. Sic ergo quantitas in divinis est virtutis, quae est potentia; et durationis, quae est aeternitas; et locationis sive continentiae activae, qui ipse continet et locat omnia, et haec dicitur magnitudo. Quia ergo in Deo non est ponere pluribus modis quantitatem, ideo quantum ad haec tria solum in divinis assignatur aequalitas».

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 47. m. 5. — B. Albert., hic a. 3; S. p. I. tr. 11. q. 47. m. 2. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 4. q. 1. 3. — Aegid. R., hic 4. princ. q. 3. — Henr. Gund., S. a. 70. q. 2.

QUAESTIO III.

Utrum aequalitas divinarum personarum sit reciproca.

Tertio queritur, utrum in divinis sit aequalitas cum conversione. Et quod non, videtur hoc modo.

Ad opposit. 1. Chrysostomus¹ super illud ad Hebreos primo: *Qui cum sit splendor etc.*: «Filius est aequalis Patri, non Pater Filio».

2. Item, Hilarius²: «Imago, si perfecte implet illud enim est ipsa, coaequatur ei, non illud suae imaginis».

3. Item, Augustinus in primo libro de Doctrina christiana³: «In Patre unitas, in Filio aequalitas»: ergo videtur, quod Pater non sit aequalis Filio, ut Filius Patri.

4. Item, Dionysius⁴: «In causalibus et causatis non recipimus reciprocationem»; sed Pater est principium Filii: ergo etc.

CONTRA: 1. Omne relativum aequiparantiae de-

nominat extrema secundum modum consimilem⁵; Fundamenta. sed aequalitas est relatio aequiparantiae: ergo similis reciprocatio.

2. Item, unum in quantitate facit aequalitatem; sed sicut Filius est unum cum Patre, ita Pater unum cum Filio quantum ad substantiam et quantitatem: ergo sicut Filius est aequalis Patri, ita Pater Filio: ergo est ibi reciprocatio.

3. Item, aequalitas mutua et reciprocata⁶ maior est quam non reciprocata: ergo si in divinis est summa aequalitas, patet etc.

4. Item, omne quantum comparatum quanto aut est maius, aut minus, aut aequale; sed Pater est quantum virtute, et similiter Filius: aut ergo Pater est maior virtute Filio, aut minor, aut aequalis; sed non maior aut minor: ergo aequalis⁷.

respectu inter Patrem et Filium non esse aequalitatem mutuam.

² August., VI de Trin. c. 10. n. 41, sententiam Hilarii de his tribus nominibus, quae Trinitati appropinatur: aeternitas, imago et munus, referens propria ista verba de imagine. Vide infra de XXXI. p. II. in princ. lit. Magistr.

³ Cap. 5. n. 5.

⁴ De Div. Nom. c. 9. § 6, ubi initium huius textus in Graeco sic exhibetur ἵνα δὲ τοῦ αὐτοῦ καὶ τῶν στεφανῶν, quod diverse a diversis transferitur; coll. cum ed. 4 praestant lectioenem in textum receptam; Vat. loco *causalibus* ponit *crisis*.

⁵ Relatio aequiparantiae communiter definitur: est ea cuius extrema sunt eiusdem rationis seu eodem nomine nominantur v. g. amicus (est enim amicus amici amicus), similis, aequalis; hinc opponitur relatio disquiparantiae i. e. cuius extrema sunt alterius rationis, ut relatio patris ad filium.

⁶ Postulantibus antiquioribus mss. et ed. 4, substituimus reciprocata pro reciproca.

⁷ Nulla lectio Vat. et cod. cc. in qua verba *sed non maior aut minor*: ergo *aequalis* omissuntur, resarcitur ope vetustiorum mss. et ed. 4.

¹ Homilia 2. ad Hebr. n. 2. ait: «Per splendorem vero essentiae aequalitatem ostendit et eius cum Patre propinquitatem.. Deinde subiunxit: *Et character seu figura*. Figura enim seu character est aliud ab exemplari prototypo; aliud autem non omnino, sed in eo quod attingit ad hypostasin. Nam hic quoque character ostendit, nullam esse diversitatem, sed plane in omnibus perfectam similitudinem eius cuius est character et figura». In Comment. super IV. libr. Sent. ad Hannibaldum Hannibaldensem Romanum, quod inter opera S. Thome habetur, hic q. 4. a. 2. idem textus occurrit et *Glossae Chrysostomi* adscribuntur. Sed verbolum in Glossa ordinaria non inventur. In fine Glossae dicuntur: «Splendor autem et figura sicut et *imago* proprio ad personam Filii referuntur et relative dicuntur». — Homil. 75. (al. 74.) n. 4. in loan. a Chrysostomo dicuntur: «Si quis vero dixerit, maiorem esse Patrem, ut *Fili principium*, non huic contradicemus. At hoc non facit Filium alterius esse substantiae». Quae verba sicut et ea quae ex Glossa sunt allegata, catenus hic attentione digna sunt, quia S. Bonav. in corp. quæst. conceptibus *imitationis* et *substantiarum* uitur ad stabilendum secundam conclusionis partem, scil. sub aliquo

CONCLUSIO.

Relatio aequalitatis in divinis est reciproca; sed actus coaequationis non dicitur de Patre respectu Fili.

RESPONDEO: Dicendum, quod aequalitas est ibi

Conclusio 1. *cum conversione¹, non tantum quia divina, sed etiam quia aequalitas de sui ratione dicit reciprocationem in quantum aequalitas. Et² secundum hoc credendum est, quod Pater est aequalis Filio et Filius Patri.*

Distinctio. *Et ad intelligentiam obiectorum notandum³, quod duplicitus est loqui de aequalitate: aut prout dicit respectum aequiparantiae, aut prout ultra respectum concernit actum coaequationis⁴. In quantum dicit respectum aequiparantiae, sicut ostendunt rationes, necesse est, quod sit ibi reciprocatio; sed in quantum ulterius concernit actum coaequationis,*

Conclusio 2. *sic dicit rationem imitationis; et sic non convenit*

Patri respectu Filii, quia importaret subauctoritatem in Patre⁵. Unde non dicitur Pater coaequari Filio, quia Filium non imitatur nec perfecte nec imperfecte. Et est simile, si dicatur: *hoc cum illo*. Potest enim duplicitus intelligi: aut⁶ prout dicit duorum coniunctionem; et sic de necessitate attenditur secundum conversionem; si enim iste vadit cum illo, necesse est etiam, quod verum sit e converso. Alio modo *hoc cum illo* dicit associationem, et ita quandam subauctoritatem in associate; et sic dicatur, quod miles vadit cum rege, non e converso, quia miles associat regem⁷, non e converso. Similiter intelligendum est in aequalitate.

1. 2. 3. 4. Et ex his patent auctoritates Sanctoru[m], quia⁸ loquuntur de aequalitate secundo modo, praeter illam Dionysii, ad quam respondendum, quod non habet locum in proposito, quia Dionysius loquitur proprie de causa, secundum quod causa dicitur illud cuius esse sequitur aliud⁹, et ita differt per essentiam ab effectu, et hoc modo non cadit in Deo respectu personae.

Patent opposita praeter ad¹⁰.

S C H O L I O N.

I. Aequalitas conversionis dicta idem est ac mutua sive reciproca. — Distinctionem inter simplicem relationem aequalitatis et aequalitatem cum actu coaequationis Sanctus adhibet etiam infra d. 31. p. I. q. 3. Eadem habet etiam S. Thom. et Alex. Hal. locis infr. cit. et etiam Richard, qui ad mentem S. Thom. quadam aequalitatem cum actu coaequationis addit: « Sed quia de virtute sermonis hoc nomen aequalis non videtur importare nisi relationem aequiparantiae, quia quod importet coaequationem videtur magis ex modo loquendi, secundum quem nou

consuevimus proprie dicere veritatem: rex est cum milite, sed miles est cum rege; ideo de virtute sermonis, nisi essent auctoritates, quale videntur sonare ad contrarium, videatur posse concedi simpliciter, quod Pater est aequalis Filio ».

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 54. m. 4. a. 2. 3. — S. Thom., hic q. 1. a. 2; S. L. q. 42. a. 1. ad 3. — B. Albert., hic a. 4; S. p. I. tr. 41. q. 47. m. 3. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 3. — Richard a Med., hic a. 1. q. 2. — Egid. R., hic 1. princ. q. 2. — Henr. Gand., S. a. 68. q. 2.

QUAESTIO IV.

Utrum in divinis sit aequalitas cum circuminceSSIONE.

Quarto quaeritur, utrum in divinis sit aequalitas cum circuminceSSIONE. Et quod sic, ostenditur:

1. Primo auctoritate Domini, Ioannis decimo Fundamenta quarto¹⁰: *Ego in Patre, et Pater in me est.*

2. Item, Augustinus de Fide ad Petrum¹¹: « Propter unitatem naturae totus Pater est in Filio et Spiritu sancto ».

3. Item, hoc ipsum ostenditur ratione, quia in

¹ Sequitur codd. 12 addendo *cum conversione*, quia de hoc S. Doctor principalius questionem instituit, quod tamen in aliis mss. et Vat. nec non ed. 1 perperam deest. Cod. H (primitus) et K *reciproca pro cum conversione*; cod. T (in marg. a posteriori manu) *reciproca sive cum conversione*. Mox post *quia aequalitas* fide mss. et edd. 1, 2, 3 expunimus et *cum aequalitas*, quo addito subnexa perturbentur necesse est.

² Supplevimus ex antiquioribus mss. et ed. 1. *Et*, et pauci infra post *Pater* fide mss. et sex primarum edd. adiecimus est. Plures codd. ut F M T Z aa bb ee concedendum loco credendum.

³ In cod. V additur *est*.

⁴ Passivo modo sumunt.

⁵ Lectio mss. et sex primarum edd. *quia importat auctoritatem in Patre* contextui repugnat. Mox plures codd. ut A B CDLORSUYZ *proprie loco perfecte*. Paulo infra Vat. cum cod. cc, aliis codd. cum ed. 1 obnubilibus, incongrue addit

sic post Et. Dein in cod. T a manu suppari in margine post cum illo adiungitur vadit, forsan proper subnexa; in qua lectio melius hic ponetur pro *hoc*.

⁶ Plures codd. ut A C F L O R S T W etc. omittunt *aut*, pro quo cod. U habet *scilicet*.

⁷ Id est, se socium adiungit regi. Cfr. Robertus, Thesaurus linguae lat. voc. *associare*. — In Vat. et cod. cc male de sunt verba *quia miles usque e converso*, quac tamen extant in antiquioribus mss. et ed. 1. Mox, mss. et edd. 1, 2, 3 conscientibus, substitutum *in loco cum*.

⁸ Cod. dissident inter se; alii ut FGII ee cum ed. 1 exhibent lectiōnēm in textum recepiam; alii ut A I K S T W Y ff ponunt *qui*, Vat. *quae loco quia*.

⁹ Cfr. supra pag. 420. nota 7.

¹⁰ Vers. 10. et 11.

¹¹ Cap. 1. n. 4. Vide hic lit. Magistri, c. 4.

quocumque est substantia vel essentia Patris, est Pater; sed substantia Patris est in Filio; ergo Pater est in Filio¹, eadem ratione est Filius in Patre.

4. Item, omne cognitum est in cognoscente vel per veritatem, vel per similitudinem; sed Pater cognoscit Filium quantum ad hypostasim et proprietatem: ergo Filius est in Patre: aut ergo² quantum ad veritatem, aut quantum ad similitudinem veritatis. Non quantum ad similitudinem, quia tunc esset Filius in Patre sicut creatura: ergo quantum ad veritatem; eadem ratione et³ Pater in Filio: ergo circumcessio est ibi.

5. Item, omne quod est comparatum ad alterum, aut est in illo, aut extra illum. Si ergo Filius comparatur ad Patrem, aut est in illo, aut extra. Si in eo, eadem ratione et Pater in eo; si extra eum; sed illa, quoniam unum est extra alterum, differunt per substantiam: ergo Pater et Filius substantialiter differunt.

6. Item, maior est convenientia in divinis, quam sit generis ad species vel totius ad partes; sed propter convenientiam generis ad species genus est in speciebus et e converso; et similiter totum in partibus et e converso⁴: ergo multo fortius in divinis Pater est in Filio et e converso.

CONTRA: 1. Si Pater est in Filio et e converso, ergo Pater est in Patre. Sicut enim sequitur in praedicando, quod quidquid praedicatur in plus vel aequae de aliquo, praedicatur de omni eo quod est sub eo⁵: ergo similiter, si aliquid est in aliquo, necesse est, quod in eodem sit omne quod est in eo: ergo si Filius est in Patre, omne quod est in Filiis, est in Patre: sed Pater est in Filio: ergo Pater est in Patre.

2. Item, quandocumque duo simplicia eiusdem generis sunt, ita quod unum est in altero, non

distinguntur ab invicem, sicut punctus est in punto. Si ergo Pater et Filius sunt omnia simplices; si Pater est in Filio et Filius in Patre, non videtur, quod distinguantur.

3. Item, si duas essentias divinae essent, impossibile esset, quod una esset in alia, quia una non posset illabi alii, quoniam ultraque esset aequae spiritualis et summe spiritualis: ergo si duas personae sunt aequae et summe spirituales, impossibile est, quod una sit in altera; et illud⁶ videtur, quia Deus non potest esse in creatura, quin ei illabatur. Si ergo persona est in persona, videtur omnino ei illabi.

4. Item, quicquid significat hoc quod est esse ^{Quod est in} Patre, utrum dicatur secundum substantiam, aut secundum relationem. Si secundum relationem, hoc est contra Augustinum, qui dicit in littera⁷, quod « proper unitatem naturae Iesus Pater est in Filio et Spiritu sancto ». Si secundum substantiam; sed⁸ quae secundum substantiam dicuntur, convenienter tribus: ergo hoc quod est esse in Patre convenit Filio et Spiritui sancto et Patri: ergo Pater est in Patre, quod non conceditur.

5. Item, cum dicatur: Pater est in Filio, et Filius in Patre, aut importatur eadem habitudo, aut altera. Si eadem, cum Filius sit in Patre ut in principio, tunc similiter Pater esset⁹ in Filio ut in principio; quod simpliciter est absurdum. Si non importatur eadem habitudo: ergo sicut¹⁰ non est circumcessio, cum dicatur: genus est in specie, et species in genere, similiter nec in proposito esset circumcessio.

6. Item, Filius est de Patre et apud Patrem, et non convertitur: ergo pari ratione videtur, quod non convertatur, quodsi Pater est in Filio, quod Filius sit in Patre.

7. Item, novem modi essendi in¹¹ sunt in crea-

^{Novem modi essendi in}

¹ Unus alterque codex ut GY addit ergo.

² In Vat. omisimus ergo suppleximus ex mss. et edd. 1, 2, 3.

³ Ope antiquorum mss. et ed. 1 restitutum particularē et. Cod. Z post Pater adiungit est.

⁴ Cfr. Aristot., IV. Phys. text. 23. (c. 3.). Vide infra arg. 7. ad opp. — Verba et similiter usque e converso desiderantur ut. et cod. cc., quae tamen in ceteris mss. et ed. 1 inveniuntur.

⁵ Aristot., de Praedictis. c. de Denominativis in fine: Quando alterum de altero praedicatur ut de subiecto, quaeunque de eo quod praedicatur dicuntur, omnia etiam de subiecto dicentur. Haec propositione inuiti principium affirmativi syllogismi, quod vocatur *dici de omni*. Vide Aristot., I. Prior. c. 1 seqq. — Aristot., II. Posterior. c. 14. (c. 12.) ait: « Dico autem in plus esse quacumque insunt quidem unicuique universaliter, at vero et alii ». Haec sunt, ut ibi inquit, duplicitis rationis; quedam sunt ha in plus, ut sint etiam extra genus, ut sunt conceptus primi analogi v. g. esse aliquid respectu ternarii; quedam vero sunt ita in plus, ut tamen non sint extra genus, cuiusmodi sunt conceptus univoci generici v. g. esse numerum imparem respectu ternarii. Porphyrii liber. de Praedicab. ponit superabundat loco est in plus. Hinc verbis quidquid praedicatur in plus vel aequae intellige praedicatum, quod vel est minoris extensionis v. g. genus, vel eiusdem extensionis

ut subiectum v. g. genus cum differventia specifica et propria. Cfr. Boeth., Dislogus I. in Porphyrii, c. de Genere.

⁶ Vat. ita loco illud, sed contra mss., quorum tamen plures ponunt istud, et ed. 4 cum uno altero edidit ut X per illud. Max substituendo quia Deus non potest pro ambiguo quod Deus non possit exhibemus lectionem cod. T, cum qua et cod. HZ et ed. 1 convenienter in eo, quod habent potest loco possit; cod. K, retinet possit, substituit cum pro quod; cod. B per hoc quod. — Paulo ante cod. A divinae loco duae, et Vat. contra cod. T aliasque cum ed. 1 sunt pro sunt.

⁷ Ille, c. 4.

⁸ Fide multorum mss. ut A H K M S T W X Y Z etc. et edd. 1, 2, 3 superpluvius sed, quod minus bene abest a Vat. — Max post substantiam in cod. X addidit de Deo.

⁹ Ed. 1 erit. Paulo post in plurimis antiquorum mss. et ed. 1 perperam similiter pro simpliciter.

¹⁰ Vat. praeferit fidei mss. et sex primarum edd. si pro sicut, et paulo ante contra plurimos cod. importatur altera pro non importatur eadem.

¹¹ In multis mss. sicut et in ed. 1 ac Vat. deest praepositio in, sed male et contra cod. H M Y fl. — Octo horum modorum ponuntur ab Aristot., IV. Phys. text. 23. (c. 3.), et nonum addit, ut S. Doctor paulo infra dicit, Boethius, I. in Categor. seu Praedictam. Aristot. c. de Denominativis.

Quesitio in-
cidens 2.

turus. Primo modo sicut pars in toto; secundo modo sicut totum in partibus; tertio modo sicut species in genere; quarto modo sicut genus in speciebus; quinto modo sicut forma in materia; sexto modo sicut rectum sive motum in regente; septimo modo sicut res in suo fine; octavo modo sicut contentum in continente; et nonnum addit Boethius, scilicet ¹ sicut accidens in subiecto. Quaeritur ergo, quo istorum modorum sit Pater in Filio et e converso; et cum nullum horum sit dare, videtur quod nullo modo sit.

CONCLUSIO.

*In divinis personis est summa et perfecta circum-
incessio ratione unitatis essentiae cum distin-
ctione personarum.*

RESPONDEO: Dicendum, quod ², sicut auctoritates probant et rationes, in divinis est summa et perfecta circumincessio. Et haec vocatur ³ circumincessio, qua dicitur, quod unus est in alio et e converso; et hoc proprie et perfecte in solo Deo est, quia circumincessio in essendo ponit distinctionem simul et unitatem. Et quoniam in solo Deo est summa ⁴ unitas cum distinctione, ita quod distinctio est inconfusa et unitas indistincta: hinc est, quod in solo Deo est circumincessio perfecta. Et patet ratio huius, quia ratio circumincessonis est perfecta unitas essentiae cum distinctione personarum. Et quoniam hoc est proprium solius Dei, ideo et circumincessio talis, secundum quod dicit Hilarius et Magister inducit in littera ⁵.

1. Ad illud ergo quod obicitur, quod Pater in Filio et Filius in Patre, ergo Pater ⁶ in se; dicunt quidam, quod argumentum non valet, quia mutata habitudo eius quod est in; quia in una dicit habi-

tudinem principiati ad principium, in alia autem habitudinem principii ad principiatum. Tamen illud non oportet dicere, quia sicut iam patet ⁷, in non dicit diversam habitudinem. Nec tamen sequitur, immo est accidens ibi, eo quod in notat distinctionem, sicut accidens est hic: Petrus est similis Paulo, et Paulus Petro: ergo Petrus est similis Petro; ita et in proposito intelligendum.

2. Ad illud quod obicitur, quod ⁸ simplicia simul existentia confunduntur in unum; dicendum, quod illud verum est, quando simplicia habent distinguiri penes illud, in quo sunt, sicut punctus et unitas ab eo, in quo est. Sed quando se ipsis distinguuntur et in ⁹ se ipsis substantificantur, tunc, quamvis sint simul, non confunduntur; et tales sunt hypostases divinae. Et huius simile, quamvis perfecte non possit ¹⁰ sumite, in creatura inveniri, tamen Dionysius ¹¹ ponit exemplum in luminiis, quae multa sunt in eodem aere inconfusa; et huius signum est, quia, quando lumen aere auferitur, secum ¹² trahit lumen sumum, nihil de aliis convellens. Et ratio huius est, quia lumina in aere non distinguuntur penes id in quo ¹³.

3. Ad illud quod obicitur, quod essentia non est in essentia nisi per illapsum etc.; dicendum, quod non est simile, quia ubi est essentiarum diversitas, si una est in altera, oportet quod una sit aliquo modo materialis alteri; sed quando ¹⁴ persimiliter differunt, salva essentiae unitate, una est in alia, quia essentia unius est essentia alterius; et ita, sicut idem non illabitur sibi, ita nullus potest esse ibi illapsus.

4. Ad illud quod quaeritur, quid significet hoc quod est esse in Patre; dicendum, quod, sicut Sancti inquit, sicut aequale dicit respectum secundum unitatem quantitatis, et sönile secundum unitatem qualitatis ¹⁵, similiter hoc quod est esse in Patre, secundum unitatem substantiae. Unde sicut aequale

Ratio. Concilio.

Solutio op-
positorum.

¹ Plures codd. ut AFGISTVXY etc. *quia*, et pauci ut HZ cum ed. I *quod loco scilicet*. Mox fide antiquiorum miss. et ed. I supplevimus *modorum*, deinde substitutus *nullum horum pro nullo illorum*.

² Vat. contra plurimos codd. et ed. I *quia*, sed minus apte.

³ Respectu huius propositionis magna diversitas in codd. inventur; sic loco *haec*, quod a pluribus miss. ut ISY ac et ed. I exhibetur, alii ut KXZ bb ponunt cum Vat. *hic*, cod. O *hoc*; dein aliqui tantum codd. et Vat. *notatur pro vocatur*; codd. ART verba *Et haec vocatur circumincessio* omnint. Mox pauci codd. ut KO *quia loco qua*, et denum paulo infra cod. T *haec pro hoc*.

⁴ Praestamus antiquiorum miss. et ed. I *lectionem addendo summa*, quod et rei veritas exigit.

⁵ Hic, c. 3. — Plures codd. ut AFGHZ cum ed. I *ad-ducit loco inducit*.

⁶ Vat. contra plurimos miss. et ed. I addit *hic et paulo ante post Pater verbum est*.

⁷ Iufra ad 5; cf. etiam dub. 6.

⁸ Ex antiquioribus codd. et ed. I supplevimus *quod*.

⁹ Codd. VX *ita pro in*.

¹⁰ De Div. Nom. c. 2, § 4: Etenim videntur in domo, multis

unitis lampadibus, ad unum aliquod lumen unita omnium omnia lumen et unam claritatem indiscetum relucentem, et non etiam quis, ut arbitror, poterit aliquem lampadis lumen ab aliis ex omnia lumina continentia aere discernere, et videre sine altera parte alteram partem, tois in totis inconfuse contemporatis. Sed si etiam unam quis ardentiorem subduxerit domo, coibit et proprium totum lumen, nullum quiddam allorum lumini in se metipsa complectens, aut suum alteris relinqens. Erat enim eorum, quod quidem dixi, omnium ad omnia perfectissima unitas, incomparata universaliter, et nulla parte confusa: et haec, existente in corpore aere, et ex materiali igne pendente lumine.

¹¹ In Vat. praeter fidem miss. et edd. 4, 2, 3 deest *secum*.

¹² Cod. Y addit *sunt*; codd. vero BDH adiungunt *sed penes suas origines*, a quibus cod. O in eo tantum discedit, quod *loco penes habet per*.

¹³ Vat. perperam et contra miss. nec non sex primas edd. quoniam.

¹⁴ In cod. O additur *essentialis vel substantialis*, et paulo ante cum nomine *quantitatis* coniungit *virtualis*. Mox post in Patre cod. G adiungit *est*, sed melius supplicetur *dicil respectum*.

Ad quæst.
in eid. 4.

triplex uni-
tas.

simul importat substantiam cum relatione, sicut patet infra¹, ita et hoc quod est *esse in*. Et sicut, cum dicatur *aequalis Patri*, avertatur ad standum pro aliis personis, ita et in proposito intelligendum.

3. Ad illud quod quaeritur, utrum importetur eadem habitudo; dicendum sine praecidicio, quod *sic*, quantum est de ratione nominis. Sicut enim, cum dicatur: Pater est similis Filio et e converso, non importatur alia et alia habitudo; ita nec in hoc quod est *esse in*², quia importat relationem identitatis sive consubstantialitatis. Unde si dicatur: Pater est similis Filio et e converso, non dicatur alia habitudo; sic in proposito, quia significat hoc quod est *esse in Patri* idem quod est *esse Patri consubstantialis*. Et uniformiter accipitur *consubstantialis*, cum dicatur de Patre et Filio. Et hoc patet, quia si non diceret

consimilem habitudinem, non esset circumincepsio, sicut nec est, quando dicitur creatura esse in Deo, et Deus esse in creatura; quia alia importatur habitudo in utraque³.

6. Ad illud quod quaeritur de hoc quod est *upud* etc., dicendum, quod quedam praepositiones important habitudinem *repugnante*, ut *contra*; quedam distantiae, ut hoc quod est *ad* et *prope*; quedam *causae*, ut *de* et *ex*; quedam *conveniente*, ut *in* et *cum*. Prima et secundae nullo modo recipiuntur⁴, sed tertiae et quartae sic, et tertiae non conversim, sed quartae conversim, quia convenientia est relatio aequiparantiae.

7. Ad ultimum solvendum, quod iste est singularis modus essendi *in*, qui non continetur inter illos, nec potest reperiri proprie in creaturis.

SCHOLION.

1. *Circumincepsio* (*περιγένεσις*) per duplēm praepositionem (*circum-in*) aliquo modo exprimit duplēm sensum vocabuli Gracci, scilicet *invadere et capere*. Nostri temporibus saep vucatur *circumincepsio*, quod vocabulum tamen minus aptum esse videtur, ut profundus sensus vocabuli Graeci exprimator. Pro intelligenda questionis notandum est, quod saltem tria ad circumincepcionem requiruntur: nempe inexistencia actualis unius in alio; realis distinctio eorum qui circumcedunt; intima eorum praesentia et consubstantialitas. Hinc sequitur, nullam creaturam hoc modo in alia esse posse, nec ipsum Deum propriè circumincepsio inesse aliqui *creaturalis*, sed in solo Deo esse circumincepcionem perfectam, ut docet sanctus Doctor in corp. Ceterum sequitur circumincepsio, ut hene docet Richard. a Med. (loc. infra cit.), ex hoc firmissimo fundamento credito, quod in tribus personis una essentia est. Ex quo enim qualibet persona est in essentiali sicut suppositum in natura, et essentia in qualibet persona sicut natura in supposito, sequitur, quamlibet personam per suam essentiam esse in alia, alio tam modo, quam natura sit in supposito et suppositum in natura e etc., nempe quia requiritur aliqua differentia vel distinctio ad hoc, quod unum sit in alio.

II. Quod solut. ad I. S. Doctor primam responsionem merito relicit. Est enim hic fallacia accidentis. *Esse in alio* enim

importat distinctionem unius ab alio; *esse in se* vero tollit omnem distinctionem. Fallaciter ergo concludit: Pater est in Filio, scil. ut distinctus ab eo, et e converso: ergo est in se, cum sit indistinctus omnino. Sic enim fit transitus a distinctione ad identitatem. Exemplum in littera positum rem magis explicat. Sic patet, quod Aristotele regula: quidquid praedicatur de aliquo etiam de omni, quod sub illo est, praedicatur, in applicatione fallere potest. Richard. a Med. tamen eandem obiectio nema altera solvit.

Quintum obiectorum codem modo solvit S. Thom. (hic q. 3. a. 2. ad 3; S. I. q. 42. a. 1. ad 4).

III. In conclusione omnes convenienti; et S. Thom., in Summa ad probandum conclusionem iisdem tribus argumentis uitetur, quae apud S. Bonav. sunt 3. 4. 5. in fundam. — Incepit Durandus et Aureolus hoc 5. argumentum (quod S. Thomas habet 2. loco) impugnare nuntiatur. — Cfr. Scot., hic q. 2; Report., hic q. 4. — S. Thom., hic q. 3. a. 2; S. I. q. 42. a. 5; S. c. Gent. IV. c. 9. in fine. — B. Albert., hic a. 8. — Petr. Tar., hic q. 1. a. 4. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 3. — Egid. R., hic 2. princ. q. 2. — Henr. Gand., S. a. 53. q. 10. — Durand., hic q. 3. — Dionys. Carth., hic q. 2. — Biel., hic q. 2.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram; et primo dubitatur de *situ* huius partis. Cum enim unitas in *substantia* faciat identitatem, unitas in *quantitate*

tate aequalitatem, unitas in *qualitate* similitudinem⁵, pari ratione videtur, quod deberet determinare de identitate et similitudine; quia, si de his non determinat, videtur, quod nec de aequalitate deberet facere speciale tractatum.

¹ Dist. 31. p. 1. q. 2. — Paulo infra post *quod est* plurimi codd. ut ACGIKLOPQRSTUWY etc. cum edd. 1, 2, 3 omitunt *esse*, sed male. Dein fide mss. loco *hoc quod est* substituimus *cum dicatur*, cui codd. OZ adiungunt satis bene *aliqua persona est*.

² Multi codd. ut paulo supra cum edd. 1, 2, 3 perperam omitunt *esse*. Mox post *Unde* auctoritate mss. et ed. 1 expunximus additum *sicut*, quod tamen multi codd. paulo infra loco *significat* ponunt, et respectu cuius cod. O (cum quo fere convenit cod. I) post *consubstantialitem* addit *sic esse in Filio idem est quod esse Filio consubstantialem*, sed ad rem minus congruerit. Aliqui mss. ut VX verbis *in proposito* praesigunt

particulam *et*; dein a multis codd. et edd. 1, 2, 3 post *idem quod omittitur est*, et a pluribus mss. cum edd. 1, 2, 3 substituit *Patrem pro Patri*.

³ Supple: propositione; pro qua suppletione elidenda substituit Vat. contra mss. et ed. 1 *utroque pro utraque*.

⁴ Subaudi: in divinis. — Mox Vat., refragantibus mss. et ed. 1, *tertiae sic quod loco et tertias*, pro quo cod. M exhibet *tacet tertiae*. In cod. O quartum divisionis membrum subdividatur, in quantum quedam praepositiones important habitudinem convenientiae *simpliciter*, quedam *cum subauctoritate et ultime nullo modo reciprocantur*.

⁵ Vide supra pag. 342. nota 6.

Significatio
praeposi-
tionum.

Ad ques-
tio-
nem.

RESPONDEO: Dicendum, quod ostensa perfecta aequalitate, ostenditur, quod omnimoda sit in natura identitas et similitudo; et ideo determinata aequalitate, non est opportunum de aliis determinare; sed magis de aequalitate determinat propter haereses extirpandas, Arianorum maxime, qui posuerunt inaequalitatem in divinis; et idea difficilior¹ et utilior circa hoc versatur disputatio.

DUB. II.

Item dubitatur de hoc quod dicit, quod *aequalitas consistit in aeternitate*. Videtur enim male procedere, quia ipse dividit coaeternitatem² contra aequalitatem: ergo si ab ea distinguuntur, quantum ad aeternitatem non attenditur aequalitas.

RESPONDEO: Dicendum, quod aequalitas perfecta in his tribus consistit, et Magister condividit aequalitatem contra coaeternitatem quantum ad alia duo membra, scilicet magnitudinem et potentiam.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Non alio Deus, alio magnus* etc., quia videtur pari ratione, cum alio sit Deus, alio Pater, quod alio sit Deus, alio magnus. *Si dicas*, quod quantitas transit in substantiam, relatio non; obicitur, quod illud non solvit. Augustinus³ enim loquitur de formalis praedicatione, et constat, quod formaliter loquendo ita est ista falsa: Deus est magnus deitate, vel Deus magnitudo, sicut et: Pater magnitudo⁴.

RESPONDEO: Dicendum, quod quamvis secundum rationem loquendi vel intelligendi a parte nostra *magnitudo* in divinis dicatur per modum quantitatis, et *deitas* per modum substantiae, tamen a parte rei nulla est omnino differentia. Nihil enim de magnitudine dicatur, quod non dicatur de substantia. In relatione⁵ autem paternitatis non est ita. Aliquid enim praedicatur de paternitate, quod non potest dici de essentia, sicut distinguere et distingui.

DUB. IV.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *In generatione generationum anni tui*⁶. Videtur enim male dicere, quia in aeternitate nulla cadit variatio: ergo cum annus variationem habeat, non debet transfigurari ibi⁷. *Item*, in illa aeternitate est omnimoda simplicitas et imparabilitas: ergo non deberet pluraliter dici *annos*.

RESPONDEO: Dicendum, quod iuxta modum nostrae infirmitatis et intelligimus divinam aeternitatem⁸ et nominamus. Quoniam enim *annus* dicit completam temporis revolutionem secundum decursum solis in zodiaco et regressum ad idem punctum, et divina aeternitas est perfecta et durationes ceteras circumplexentes: ideo ad ipsam transfluit Scriptura nomen *annis*.

Rursus, quia interminata⁹ et a parte *ante* et *post*, a parte *ante*, ideo non *annum* dicit, quasi terminum habeat, nec *generationem* singulariter, sed pluraliter *annos*, et *generationes* similiter. Ratione ergo perfectionis et interminationis transfertur, non ratione variationis.

DUB. V.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *in generatione Sanctorum sunt anni Dei, aeternitas*. Videtur enim falsum, quia duratio Sanctorum est finita a parte ante; sed aeternitas Dei est infinita a parte ante et post: ergo Sancti non sunt in illa¹⁰. *Item*, quo modo essendi in¹¹ generatio Sanctorum est in illa? Sicut *mensura*, non, quia Dei aeternitas solius Dei est mensura; si sicut *causa* in effectu; sed hoc modo est in ceteris creaturis: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod illud verbum non est dictum per communisrationem neque per aequalitatem, sed per concomitantiam et conformitatem. Quia enim generatio Sanctorum a parte *post* durat in infinitum¹², durat etiam sine variatione: ideo illam summam aeternitatem in aeternum comittatur et ei

Aeternitas
similitud. ann.

Quare in
plurali.

¹ Cod. O *sufficien*tior,

² Nonnulli codd. ut IVYZ *aeternitatem*.

³ Vide hic lit. Magistri, c. 2.

⁴ Vat. perperam et praeferat fidem mss. et ed. I ordinem invertit ponendo *quod sicut loco Ita et sic et ista*: *Pater est magnus pro sicut et: Pater magnitudo*, quae et post vel repetit *Deus est*.

⁵ Nendum Vat. *resolutione* correcimus ex mss. et edd. 1, 2.

⁶ Ita codd. cum ed. 1, dum Vat. cum ceteris edd. *In generatione et generationem anni tui*; ceterum vide supra textum Magistri, c. 1.

⁷ Cod. dd. *ad divina pro ibi*. Paulo infra Vat. falso *imparitalitas* loco *imparibilitas*; obstant etiam plurimi mss. et ed. 1.

⁸ Multi codd. contra contextum *Trinitatem pro aeternitate*; Vat. cum uno altero codice *Trinitatem vel aeternita-*

tem; lectio in textum recepta exhibetur a pluribus mss. ut H ee ff et ed. 1. Mox ex antiquioribus mss. supplevimus enim.

⁹ Sabiniellege: aeternitas. — Pauci codd. ut HT adiiciunt est, cod. X est *duratio*.

¹⁰ Nempe: aeternitas Dei. — Vat. absque auctoritate codd. et sex primarum edd., sensu eodem manente, ergo illa non est *Sanctis*.

¹¹ Cfr. supra q. 4. argum. 7. ad opp., ubi novem modi essendi in referuntur. Mox Vat. est in illa *generatione Sanctorum*, sed praeferat fidem mss. et secundum primarum edd., licet idem servetur sensus.

¹² Fide antiquorum mss. et ed. I supplevimus *quod* et consequenter substitutus est loco esse.

¹³ Cod. I cum ed. 1 addit. et. Mox aliqui codd. ut TX cum ed. 1 *concomitatur pro comitatur*.

expresse conformatur; et ideo exponit illud Psalmi beatus Angustinus¹: *In generatione generationum anni tui*: sive in generatione interminata, quae generatio est *Sancti*, sive Sancti sunt illa generatio, et quia in perpetuum durat, et quia ex multis generationibus sunt collecti.

DUB. VI.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *Pater est in Filio et Filius in Patre*; quia, si quidquid est in Deo Dens est propter sumnam simplicitatem, ergo quidquid est in Filio est Filius: ergo si Pater est in Filio, Pater est Filius.

RESPONDEO: Dicendum, quod non est simile, quia, cum dicatur aliquid esse in Deo, haec praepositio in aut dicit distinctionem *essentialis*, et sic non quidquid est in Deo, est Deus, quia nos in *Deo cibis, movemur et sumus*²; aut nullam dicit distinctionem nisi secundum modum intelligendi, et hoc ponit omnimodam identitatem; et ideo sequitur, quod si Deus quod est in Deo. Sed cum dicatur de *persona*, haec praepositio in dicit distinctionem personalem, et una persona de alia non praedicatur; et ideo patet, quod non est simile³.

DUB. VII.

Item quaeritur de hoc quod dicit Hilarius: *Nee exemplum rebus divinis comparatio humana praestabat*. Videtur enim falsum, quia *imago* est expressa similitudo, et *vestigium* est in omni creatura: ergo videtur, quod *exemplum* sit in omnibus.

RESPONDEO: Dicendum, quod est exemplum *exprimens perfecte* et⁴ consimiliter omnino, et tale nullum est in creaturis, quia *imago* et ceterae creaturae plus habent dissimilitudinem quam similitudinem: et est exemplum aliquo modo *manuducens*, et sic multa sunt, et ex multis colligitur unum, nec tamen omnino perfectum.

¹ Enarratio in Psalm. 101. Serm. 2. n. 11: De tot generationibus colliges omnes sanctas proles omnium generationum, et facies inde unam generationem. *In ista generatione generationum anni tui*, id est, sacerdotias illa in illa generatione erit, quae de omnibus generationibus colligetur et in unam redigetur; ipsa participes erit aeternitatis tuse. Ceterae generationes implendis temporibus generantur, ex quibus illa in aeternum regeneratur; mutata vivificabitur, erit idonea portare te, vires accipiens a te. *In generatione generationum anni tui*. — Vat. hic sicuti ex supra in dub. 4. contra cod. et ed. 1. *In generatione et generationem anni tui*, quae et paulo ante addit sic post *ideo*, ac dein *Sanctorum* sive pro *Sancti* sive ponit contra mss. et ed. 1. Mox cod. 1 *durant* et cod. dd *durant beatu loco durat*, qui et in fine responsionis adiungit *et hic est intellectus huius propositionis*. — Idem dubium solvit a B. Albert., hic a. 6.

² Act. 17, 28. — Paulo infra cod. T *quod sic Deus est in Deo* loco *quod sit Deus quod est in Deo*.

³ Cfr. supra q. 4. ad 1. et Scholion.

⁴ Ex mss. et edd. 1, 2, 3, 6, supplevimus et. Plures codd.

DUB. VIII.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Quod intelligibile est homini possibile est Deo*. Videtur falsum, «quia anima nostra quodam modo est omnia⁵», et intellectus noster non tot intelligit, quin plura possit intelligere.

RESPONDEO: Dicendum, quod est loqui de intellectu *comprehendente*, et sic non est vernum, quod omnia intelligere possit, quia nec Deus nec aliud Dei, est comprehensibile nobis, quia omnino infinitus; et est loqui de intellectu *apprehendente*, et hoc duplificiter: aut in ratione *possibilis*⁶ et suscipientis, et siquaque omne quod potest fieri, potest intelligere, quia possibile est ad intelligendum; aut in ratione *agentis*, et quia non habet lumen tantae potentiae, quod possit super omnia, scilicet praesentia et futura. quia multa sunt contra eius indicium, sic non est omnino.⁷

Intellectus
comprehendens,
deus dicitur.

Intellectus
apprehendens,
deus dicitur.

DUB. IX.

Item quaeritur de hoc quod dicit Hilarius: *Nam si partem eiusdem, qui genuit, accepit, neuter perfectus est*. Videtur enim non sequi hoc, quia homo perfectus generat filium perfectum, et tamen non dat ei nisi partem.

RESPONDEO: Dicendum, quod est perfectio *simplificiter*, et perfectio⁸ in genere. Perfectio in genere bene compatitur secum dationem et receptionem partis, quia in dante suppletur per restauracionem, in accipiente per augmentum et additionem; sed perfectio *simplificiter* non compatitur secum restorationem nec additionem. Et quoniam in Deo perfectio est simplificiter, ideo si daret partem, in dante remaneret defectus, similiter et in accipiente; ideo non est simile de homine⁹.

Perfectio
duplex.

DUB. X.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Non per duplum convenientium generum coniunctionem etc.*

ut CLORSUV *similiter* pro *consimiliter*. — Cfr. de hac divisione pag. 94, dub. 4.

⁵ Aristot., III. de Anima, text. 37. (c. 8.).

⁶ Vat. cum cod. ec *possibilitatis*, sed contra alios eodd. et ed. 1. Paulo post fide plurim mss. ut 1 STYZ bb et ed. 1 restituimus particulam *utique*.

⁷ Vat., omnibus mss. et eodd. 1, 2, 3, 6, *supra*. In lectione codicum intelligas locutionem *contra iudicium rationis de ratione inferiori* et conversa ad sensibilia, ut ipsa S. Doctor praeclare explicit III. Sent. d. 23. a. 1. q. 1. ad 4. — Plura de intellectu comprehendente et apprehendente vide supra d. 3. p. 1. q. 1. ad 1; de intellectu possibili et agente II. Sent. d. 24. p. 1. a. 2. q. 4, et Aristot., III. de Anima, text. 1-20 (c. 4. et 5). — In cod. O in fine responsionis additur *quia non habet tantum lumen intellectuale, quod possit omnia intellecta in potentia facere intellecta in actu*.

⁸ In pluribus mss. ut AFGHIMNPQPTUZ ee ff et ed. 1 deest perfectio.

⁹ Ex multis mss. ut AFGHIMNPQPTUZ ee ff et ed. 1 adiecinus verba *ideo non est simile de homine*.

aut enim tangit modos *essendi*, aut *generandi*. Non *essendi*, quia multo plures sunt quam isti; non *generandi*; et ita¹ utroque modo est insufficiens.

RESPONDEO: Aliqui dicunt, quod Hilarius assignat hos² modos generationis, qui sunt in creaturis, ut excludat eos a Filio. Sed non assignat nisi duos modos, quia non loquitur nisi de generatione vivi; vivens autem generabile dividitur in vegetabile et sensibile; et secundum illud duplex genus duplex est modus generandi, quem tangit Hilarius. Nam animalia generantur per³ coniunctionem maris et feminae, et plantae per insertum. Primum tangit cum dicitur: «Non per duplum convenientem generam», quia masculus et femina sunt duplicitis generis quantum ad sexum, et tamen convenientes sunt quantum ad formam et naturam⁴. Secundum modum tangit cum dicit: «Nec per insitivam capacioris substantiae naturam», sicut surculus inseritur arbori, «sed per naturae unitam similitudinem», id est similitudinem omnino in natura indifferenter⁵.

Aliter potest dici, quod Hilarius non loquitur de modo⁶ generandi, sed loquitur, quomodo Pater sit in Filio; et excludit modum essendi in, quo creatura dicitur esse in creatura secundum modum usitatum; ad quem modum concurrevit duplex conditio creaturarum: prima est creaturarum⁷ quoad naturam diversitas; secunda est continentis capacitas. Et has excludit ab illo modo existendi, qui est in divinis, per illa duo, quae dicit: «Quod Filius est in Patre non per coniunctionem duorum generum, neque per insitivam capacioris substantiae naturam». Hoc patet per litteram Hilarii⁸, quam immediate subiun-

Solutio quo-
rumdam.

git in originali, et Magister omittit: «Quia, inquit Hilarius, per corporalem necessitatem exteriora fieri his, quibus continentur, interiora non possunt», et⁹ vult, quod illud est impossible in creaturis corporalibus, quod mutuo sint in se ipsis, sicut Pater est in Filio; quia proper corporalem necessitatem et imperfectionem interiora non possunt fieri exteriora his quibus continentur, ut si aqua est intus¹⁰ in vase, dum est intus, non potest fieri extra, et ita non continetur vas, ut vas sit in aqua.

DUB. XI.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Dum naturam Dei non degenerat nativitas*, quia non tantum in Deo, sed in creaturis pluribus non degenerat.

RESPONDEO: Dicendum, quod degenerare est extra genus generantis exire. Exire autem extra genus generantis hoc est: aut quantum ad communem¹¹ formam et naturam; et sic est degeneratio in aequivo-
cis, sicut equus ex asina general burdonem, et asinus ex equa mulum, unde mulus degenerat. Alio modo degenerare est proprietas generantis relinquere, retenta natura, sicut filius, qui generatur ex patre nobili et pulero, est rusticamus¹² et turpis. Tertio modo est degenerare naturam generantis relinquere, non per dissimilitudinem, sed per diversitatem; et hoc modo omnis nativitas creata degenerat, quia in omni creatura generans est aliud a generato¹³, et sola divina generatio est, quae non degenerat, quia nihil nascitur novum, nihil additur alienum, et ideo generans a generato in substantia non separatur; et ideo illa generatio sola est nobilissima¹⁴.

Degeneratio
ut tripliciter.

¹ Fide antiquorum mss. et ed. I expunximus additum *in*.
² Unus altere codex ut G cum ed. I hic loco *hos*.

³ Pauci mss. ut GH et ed. I ex *coniunctione*. Mox Vat. contra antiquiores codd. et ed. I post *insertum* adiicit Ed. Dein aliqui codd. ut FGH cum ed. I *dicit* loco *dicitur*.

⁴ Ex plurimi mss. et ed. I supplevimus *naturam* loco *materialiam*. Paulo post aliqui codd. ut aa bb *dicitur* pro *dicit*.

⁵ Vat. *similitudinem non in natura differentem*; sed obstat auctoritas vetustiorum mss. et ed. I. — Praedictam expositionem huius loci praebevit B. Albert., hic art. 10; S. Thom. et Richard., hic circa lit.

⁶ Nonnulli codd. ut FG cum ed. I *modis*.

⁷ In Vat. deest *creaturarum*, quod tamen extat in mss. et ed. I.

⁸ Libr. VII. de Trin. n. 39. — Ed. I cum uno altero de codice *Et hoc pro Hoc*. Mox ex pluribus mss. ut AHK TYZ etc. et ed. I *quam loco quoniam* substitutius.

⁹ Plurimi mss. cum ed. I exhibent particulam *et*, quae deest in Vat.

¹⁰ Sequimur antiquiores codd. cum ed. I addendo *intus*, quorum tamen aliqui ut FGIVW ac omittunt *in*.

¹¹ In ed. T deest *communem*.

¹² Vat. cum ed. cc. alii tamen mss. et ed. I refragantibus, *rusticus*. Paulo ante cod. T *matre pro pulcro*. Mox post *Tertio* ex nouulis mss. ut P Q dil supplevimus modo. Dein post *degenerare* cod. dd addit *id quod*, pro quo plures codd. ut AFGHP QTZ ee ff cum ed. I minus bene *id est*, aliqui autem ut SV et.

¹³ Mendum Vat. et cod. cc *generante pro generato* hic et paulo infra ex aliis mss. et ed. I castigavimus. Paulo ante cod. T cum ed. I *creato loco creatura* et cod. Y *alius pro aliud*. Mox pro lectione Vat. et in sola *divina generatione degeneratio non est* fide fere omnium antiquiorum mss. et ed. I substitutius *et sola divina generatio est, quae non degenerat*; in qua propositione codd. O Y ponunt *sed loco et*, ac cod. L *quae non degenerata est pro quae non degenerat*.

¹⁴ Cfr. B. Albert., hic a. 11.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XIX.

PARS II.

De aequalitate probata per exclusionem inaequalitatis.

Sed nunc iam ad propositum redeamus.

HUIUS PARTIS TEXTUM VIDE SUPRA p. 337.

DIVISIO TEXTUS.

Supra ostendit Magister, divinas personas aequari quantum ad magnitudinem positive¹ per hoc, quod una essentia est in singulis tota. Hic ostendit, quod est summa in eis aequalitas, et hoc facit excludendo ab eis omnem rationem inaequalitatis. Et dividitur haec pars in tres partes. In *prima* ostendit, quod non cadit ibi ratio totius² integræ. In *secunda* ostendit, quod non cadit ibi ratio generis et speciei³, ibi: *Hic adiiciendum est, quod tanta est aequalitas etc.* In *tertia* ostendit, quod non cadit ibi ratio numeri, ibi: *Quod autem Iohannes dicit etc.*⁴

Prima iterum pars habet⁵ duas. In prima, quia fecerat digressionem, continuat dicta dicendis. In *secunda* vero ostendit, quod ibi non cadit ratio totius et partis, ibi: *Nec est aliqua trium personarum.*

Item *secunda* pars, in qua ostendit, quod in divinis non cadit ratio universalis sive generis et speciei, habet duas partes. In *prima* ostendit, quod non est in divinis accipere genus nec speciem nec individuum. In *secunda* vero contra hoc opponit auctoritatem Damasceni, ibi: *His autem videntur adversari quaedam.* Prima habet duas: primo ostendit, quod non est ibi ratio⁶ generis vel speciei vel individuali; secundo, quod non est ibi ratio materialis principii, ibi: *Notandum etiam, quod essentia divina non est materia.* Similiter pars, in qua obicit contra hoc, habet duas: in *prima* ostendit, quod cadit ibi ratio universalis et individuali. *Ratione*⁸ Damasceni;

in *secunda* solvit. Primum facit ibi: *His autem videntur adversari etc.*; secundum, ibi: *Haec autem quae hic dicuntur, licet in singulis sermonibus.*

Quod autem Iohannes dicit etc. Haec est *tertia* particula in qua ostendit, quod in divinis non cadit ratio numeri, et haec pars habet quatuor partes. In *prima*, praemissio quod in aequalitate personarum non cadit ratio numeri, ostendit, quibus modis differre numero non conveniat personis, et quibus modis conveniat. In *secunda* ostendit, quod in divinis personis tanta est magnitudo in una persona, quanta in tribus, ibi: *Scientium est ergo.* In *tertia* ostendit, quod Deus non potest dici triplex sive multiplex, ibi: *Praeteret, cum Deus dicatur trinus.* In *quarta* ostendit differentiam inter pluralitatem, quae est in Trinitate, et pluralitatem⁹, quae est in creaturis corporalibus, ultimo capitulo: *In rebus corporeis non tantum etc.*

Et notandum, quod tota summa et fundamentum totius distinctionis in hoc verbo consistit, quod divina essentia est magnitudo una non multiplicata, et tota non divisa est in qualibet personarum; ideo necesse est, quod personae sint omnino aequales in¹⁰ magnitudine. Nec potest ibi cadere ratio totius *universalis*, quia illud multiplicatur in partibus: nec totus *integræ*, quia illud dividitur in partes nec est totum in qualibet parte; et ita nec ratio *materialis principii*, nec ratio *numerii*.

¹ Sequimur maiorem partem codicum addendo *positive*, pro quo aliqui ut BU aa cc cum ed. I *potentiae*, cod. D et *potentialium* ponunt. In Vat., fere omnibus mss. et ed. I refraganibus, post ad *adiectionem aeternitatem* et. Paulo ante plures codd. ut AFGHTZ cum ed. I *aegales loco aequari*.

² Vat. cum aliquibus tantum codicibus minus apte *communem pro omnem*.

³ Fide plurimorum mss. et ed. I expunimus additum et.

⁴ Val. adiungit *vel indicidui*, quod deest in mss.

⁵ MSS. *Scientum igitur est tandem aequalitatem loco Quod autem Iohannes dicit etc.*; sed lectio mss. est falsa, quia omittit titulum capituli illud, in quo Magister ostendit in divinis non

cadere rationem numeri. Idem mendum mss. recurrit paulo infra, ubi huius partis subdivisio datur, et in qua consequenter mss. exhibent tantum tres partes, omissa prima parte, quac est in Vat.

⁶ Ex antiquioribus mss. et ed. I substitutius *habet* loco in.

⁷ Aliqui tantum mss. cum Vat. *natura*.

⁸ Plures cod. ut HPQZ ee et ed. I *auctoritate*.

⁹ Mutua lectio Vat., in qua omittuntur verba *quae est in Trinitate et pluralitatem*, resurcit ex mss. et ed. I, sicut et paulo post substitutius *ultimo capitulo loco ibi*.

¹⁰ In Vat. et cod. cc deest in. Paulo ante pauci mss. ut V X *indicis* pro non *divisa*.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam huius partis quatuor quaeruntur.

*Primo*¹, utrum in divinis sit ponere totum integrale.

Secundo, utrum sit ponere totum universale.

Tertio, utrum in divinis personis sit principium materiae.

Quarto, utrum in divinis sit differentia secundum numerum.

ARTICULUS UNICUS.

Quod a Deo excludi debeant omnes rationes inaequalitatis.

QUAESTIO I.

Utrum in divinis ponendum sit totum integrum.

Circa primum, quod sit² ponere totalitatem integratam, videtur :

1. Per Augustinum primo, et habetur in littera³:

Ad opposit. tam. Tota Trinitas est in singulis personis: ergo aut est ibi implicatio falsi, aut est ibi totalitas; sed non est ibi implicatio falsi: ergo est ibi totalitas.

2. Item, hoc ipsum ostenditur *ratione*, quia ubi quantitas, ibi totalitas et integritas. Sed in divinis est quantitas virtutis: ergo saltem secundum illam et integritas.

3. Item, ubi pluralitas, ibi integritas, quia omnis pluralitas constat ex unitatibus; sed in Deo est pluralitas, quia trinitas: ergo in Deo est integritas. Si dicas, quod illa pluralitas non integratur, quia nihil plus est in tribus quam in uno — ergo⁴ si tantum est in tribus, quantum est in uno, ergo tantum credit et aequie plene credit qui credit, unum solum esse suppositum, sicut qui credit, tres esse personas; sed hoc est falsum: ergo etc.

4. Item, si aliquid est aequale alicui, eodem addito, adhuc erit aequale; ergo si aliquid est totum

ad aliquid, eodem addito, adhuc erit totum; sed tres est totum ad unum: ergo tres personae ad unam personam⁵.

5. Item, omne quod praedicatur de aliquibus simul et de nullo per se, est totum integrum ad illa⁶; istud constat et non habet instantiam; sed trinitas praedicatur de tribus personis simul et de nulla per se: ergo etc.

6. Item, omne quod removetur ab aliquo, differt ab illo genere, vel specie, vel numero, vel est totum ad illud; sed *trinitas* removetur a Patre, quia Pater non est trinitas, nec differt genere, vel specie, vel numero: ergo etc.

Contra: 1. Ambrosius in libro de Trinitate⁷ *Fundamenta*. « In divinis nullam ponimus totalitatem, quia non est ibi quantitas nec numerus ».

2. Item, *ratione* videtur, quia omne⁸ integrum est compositum ex partibus; sed Deus est summe simplex: ergo in Deo nulla est totalitas nec integritas.

3. Item, omnis pars sub ratione partis habet esse imperfectum respectu totius, quia ex aliquibus

¹ Cod. X cum ed. I adiungit *quaeritur*.

² In ed. I additur *ibid.*

³ Hic, c. 4, ubi haec verba Augustini afferuntur : « Propter unitatem naturalem totus Pater in Filio et Spiritu sancto est, totus quoque Spiritus sanctus in Patre et Filio est. Nullus horum extra quenlibet ipsum est propter naturae divinae unitatem ». Et c. 6, ubi Augustinus inter cetera dicit : « Pater ergo Trinitatis esse non potest quicunque unus in tribus ». Ex quibus verbis proposito illa obiectio formata esse videtur. — Vat. hic et infra in principio respons. ad hanc obiectioem praeter fidem fere omnium mss. et sex primarum edd. *essentia loco Trinitatis*, pro quo codd. PQ *divinitas*.

⁴ Vat. absque auctoritate mss. et sex primarum edd. *contra pro ergo*. — Cum ergo incipit replicatio.

⁵ Sensus argumenti est: Si verum est axioma: duae res aequales remanent aequales, si unique additur idem, etiam verum erit hoc axioma: si aliquid est totum ad aliquid, remanet totum, si subiecto et praedicato idem additur; unde si in propositione: tres est totum ad unum, addo vocabulum *persona* ad tres et unum, non alteratur veritas eiusdem.

⁶ Aristot., V. Metaph. text. 31. (IV. c. 26.) ait: « Totum dicitur culus nulla pars corum abest, ex quibus totum natura (i. e. secundum propriam naturam) dictr; et quod continet contenta, ut unum quid illa sint; hoc autem dupliciter: aut enim ut unumquodque unum, aut ex his illud unum. Ipsilon enim universalis et quod omnia in ut totonc quippeam ens dicitur, sic est universale, ut multa continens, eo quod de singulis praedicatur... Ceterum continguum et finitum, cum e pluribus inexistenteribus unum quid sit, maxime quidem potentia, non actu ». Quae verba Scotus, Comment. in hunc locum, ita explicat: Et per hoc dat intelligere duplex totum, scil. totum universale, cuius quaelibet pars est ipsum totum, quatenus tale totum praedicatur de suis partibus, praedicatione dicente: hoc est hoc; aliud totum integrale, quod ex suis partibus constituitur, tamen nulla eius pars est ipsum totum, quia nullum tale totum de suis partibus praedicatur.

⁷ Seu libr. I. de Fide c. 2. n. 19; et III. de Spir. S. c. 13, n. 93. ait: Quomodo enim pluralitatem recipit unitas divinitatis, cum pluralitas numeri sit, numerum autem non recipit divina natura ? * In cod. M additur *totum*.

omnino perfectis non resultat tertium¹: ergo cum in divinis nihil imperfectionis sit ponendum, non est ibi pars: ergo a relativis², nec totum.

4. Item, omne totum est maius sua parte; sed ubi infinitas, ibi non est maius et minus: ergo nec totalitas; sed in divinis est infinitas: ergo.

5. Item, omne totum est resoluble vel secundum rem, vel secundum intellectum³, et omne resoluble est corruptibile: ergo cum in Deo nihil sit corruptibile, non erit resoluble. et ita nec totum.

CONCLUSIO.

Ratio totalitatis, prout exprimit aliquid perfectum, convenit Deo; sed prout habet respectum ad partes, nec totalitas nec partialitas in Deo potest.

RESPONDEO: *Totum sive totalitas uno modo dicitur absolute; et sic totum idem est quod perfectum⁴. Alio modo dicitur totum per comparationem ad partem; et sic dicitur totum quod habet partem et partem sive partes⁵.*

Primo modo bene est ponere *totalitatem* in Deo, secundo⁶ non, nec etiam *partialitatem*; totalitatem non, quia auferit simplicitatem; partialitatem non, quia tollit perfectum; neutrum, quia tollit aequalitatem summarum.

1. Ad illud ergo quod obiciuntur de Augustino, qui dicit, quod tota Trinitas etc.; dicendum, quod totum accipit pro perfecto, vel totum ibi accipitur privative. quia privat hoc quod est esse partem extra partem. Unde tantum valet *tota essentia*, quantum valet *non habens partem* extra vel intra.

2. Ad illud quod secundo obiciuntur, quod est ibi quantitas virtutis; dicendum, quod quantitas virtutis stat cum summa simplicitate; ideo abstrahit a totalitate et integritate.

3. Ad illud quod obiciuntur, quod ubi pluralitas,

ibi integritas⁷ etc.; dicendum, quod pluralitas in creaturis duo dicit. Dicit enim aliquorum *distinctio-creaturae*, et ex ipsi unius multitudinis⁸ *constitutio-nem*. Primum quidem reperitur in divinis, quia ibi est distinctio vere; secundum non, quia ubi constitutio est, ibi constituentia minus habent quam totum, quod constituent, et ita essentialiter differunt ab invicem. In divinis autem non sic, quia cum Pater⁹ *Non sic in* *divinis* habeat totam essentialiam, non partem, non potest minus habere nec essentialiter differre. Et ideo dicendum, quod in divinis recipitur¹⁰ *pluralitas* ratione distinctionis. Sed quia *pluralitas* est totum ratione constitutionis, et haec non est in divinis; ideo non sequitur, quod sit ibi *totalitas*; est tamen ibi vere unitas et pluralitas¹¹, et *tantum* est in unitate, quantum in pluralitate, sed non *tot modis*. Et quia fides non tantum est respectu essentialiae vel magnitudinis, sed etiam modi essendi, patet quod obiciuntur, quod non tantum credit qui credit unam personam, quantum qui credit plures.

4. Ex hoc patent sequentia, quia unum est pars trium, secundum quod dicit¹² unitatem, et tria trinitatem. Sed cum additur hoc nomen *persona*, distractur et non manet illa ratio unitatis, ideo nec ratio partialitatis.

5. 6. Ad illud quod obiciuntur, quod *praedicatur* simul et *removetur*¹³ etc.; dicendum, quod hoc non solum convenienti totalitati respectu partis, sed etiam pluralitati respectu unitatis; quae quamvis non tenet rationem parts¹⁴ propter diminutionem et imperfectionem, tenet tamen rationem unitatis propter principium et distinctionem.

Unde quod totum removeatur a partibus et ad⁶ non¹⁵ differat, hoc non est ratione constitutionis principaliter, sed ratione distinctionis. Et quoniam in divina pluralitate, quamvis non sit unius maioris constitutio, quia tamen ibi est distinctio, ideo sic removetur, et sic praedicatur sicut totum in creaturis.

¹ Aristot., VII. Metaph. text. 49. (VI. c. 13.). Vide supra pag. 311 nota 7.

² id est, concludendo ex habitudine unius relativi ad aliud, nempe partis ad totum.

³ Vide Anselm., Proslig. c. 18. et de Fide Trin. c. 3. Cfr. supra pag. 161 nota 1.

⁴ Aristot., III. Phys. text. 64. (c. 6.): *Totum vero et perfectum aut omnino idem sunt, aut natura inter se affinia.*

⁵ Aristot., V. Metaph. text. 31. (IV. c. 26.). Vide supra arg. 5. ad opp.

⁶ In codd. VX satis bene additur *vero modo*. Paulo infra cod. Z *perfectionem pro perfectum*. Dein ed. I post *neutrnum*, *quia* bene addit *utrumque*.

⁷ Ex cod. Y supplevimus *integritas*.

⁸ Ita plures mss. ut FGHPQY cum ed. 1; alii cum Vat. *multiplicationem*.

⁹ Cod. O *quaelibet persona loco Pater*.

¹⁰ Fide mss. et ed. I substituimus *recipitur* pro *reperitur*,

et paulo infra ex pluribus mss. ut ACSTV et ed. I *hacce pro hoc*. Multi codd. ut AFGHISTVZ etc. cum ed. I *erat totum loco est totum*.

¹¹ Vat. cum cod. cc *est tamen naturae unitas et personarum pluralitas*, sed obstant auctoritas aliorum mss. et ed. 4. Paulo infra multi codd. cum Vat. *Sed quia loco Et quia contra* codd. GH et ed. I.

¹² Suppli cum ed. I *unum*, quac et mox ponit *addebetur* pro *additur*.

¹³ Ita brevissime mss. et ed. 4, dum Vat. *obiciuntur quod omne, quod praedicatur simul et de nullo* etc. *Et ad sequens: omne quod removetur* etc.

¹⁴ Cod. Z incongrue hic addit *scilicet in divinis*, et mox post *imperfectionem* adiungit *quam scilicet dicti pars*.

¹⁵ Vat. perporam, quia argumentationem minus respondet, et absque auctoritate mss. et sex primarum edd. omittit *non*. Argumentationis summa in hoc est: *ratio, quare totum i. e. Trinitas removetur a Patre, nec tamen ab ipso differt sicut totum a*

SCHOLION.

I. Pro intelligentia huius quaestio notandum, quod S. Doctor hic in corp. et ad 4. verbum *totum* sumit (tripli modo). Potest enim intelligi vel *positivè* vel *privativè*; si positive, tunc iterum vel *proprie* i. e. comparative ad partes, et sic *totum* est idem ac *habens partes*; vel *absolute*, et sic significat perfectum. Si autem accipitur *privativè*, tunc significat ens, quod non habet partes, sicut sum omnia indivisibilia v. g. anima. In primo sensu *totum* minime potest transferri ad Deum, bene vero in secundo ac tertio sensu. His suppositis, quaestio resoluta quod *totalitatem* duplice conclusione; deinde negativa solutio extenditur etiam ad *partialitatem*.

II. Pro intelligentia 3. 5. et 6. oppositi et solutionis notandum, quod natura *totus integrus* importat, quod totum praedicitur de omnibus partibus simul, sed de nulla parte per se. Ratio huius est non tantum, quia *distinguntur* partes, sed etiam quia totum est *inæquale* in comparatione ad suas partes. Verum quidem est, quod etiam *Trinitas* non praedicatur de aliqua persona per se, tamecum ex hoc non sequitur, quod *Trinitatis* sit totum integrale relate ad singulas personas, quia non propter aliquam *inæqualitatem* *Trinitatis* ad singulas personas, sed sollemmodo propter *distinctionem* personarum ista praedicatione fieri nequit. Unde recte replicatur in 3. oppos.: « Illa pluralitas

(personarum) non integratur (i. e. non facit totum integrum), quia nihil plus est in tribus quam in uno». Sic etiam verba in solutione: « Ubi constituto est, ibi constituta minus habent quam totum», facile intelliguntur, quia manifestum est, quod quando partes constituent unum totum, partes minus sunt quam totum. In divinis non est sic, quia pluralitas personarum non constituit *totum*, ut ibi a S. Doctore bene explicatur.

Pro solut. ad 4. notandum, quod numerus in divinis non habet plenam rationem numeri, quia etiæ personæ sunt distinctæ per suas personales proprietates, tamen convenient in uno numero essentiæ; sed numerus secundum plenam sui rationem importat numerorum distinctionem in essentia. Unde tres unitates personales sunt quidem plures quam una, non tamen sunt plures vel *in essentia*; ita fere Richard. a Med. loc. infra cit. et ad mentem Seraphiel Doctoris, cfr. infra d. 24. præcipue a. 3. q. 4.

III. Scot., de hac q. et duabus seqq. Report. hic q. 5.— S. Thom., hic q. 4. a. 1. — B. Albert., hic a. 12; S. p. I. tr. 11. q. 47. m. 1. q. incid. — Petr. a Tar., hic q. 3. et 1. — Richard. a Med., hic a. 3. q. 1. — Egid. R., hic 4. princ. q. 2. — Henr. Gand., S. a. 43. q. 1. a. 4. — Durand., de hac 1. et 4. q. hic q. 4. — Dionys. Carth., de hac et seqq. qq. hic q. 3.

QUAESTIO II.

Utrum in divinis possit ponit totum universale.

Secundo quaeritur, utrum in divinis sit ponere totum universale. Et quod sic, videtur:

1. Per Damascenum¹, qui dicit, « quod in divinis commune est, ut substantia, particula, ut atomus »; ergo si est ibi commune et particula, ergo universale, quia particulari non respondet aliud commune quam universale.

2. Item, hoc ipsum videtur per definitionem² universalis et particularis. « Universale enim est quod praedicatur de pluribus; particula de uno solo »; sed has rationes est invenire in divinis: ergo etc.

3. Item, omne quod est in plus et est univocum, est universale ad illa, respectu quorum est in plus³; sed essentia sive substantia est in plus quam persona, et in plus univocum, quia⁴ dicit unam naturaliter repartam in illis secundum identitatem: ergo etc.

4. Item, in divinis est communicabile et in-

communicabile; ant ergo *eodem*, ant *alio* et *alio*. Non *eodem*; quia illud non est intelligibile, quod ex *eodem* veniat communitas et proprietas, convenientia et differentia formaliter⁵, ergo *alio* et *alio*: ergo si *alio* est communicabile, *alio* incommunicabile, ergo cum communicabile sit ratione eius *quo est*, incommunicabile ratione eius *quod est*, ergo *quo est* et *quod est* in divinis sunt per differentiam; sed ubi haec sunt per differentiam, ibi est universale et particula: ergo etc.

5. Item, quanto aliquid simplicius, tanto universalius⁶; sed divina essentia est simplicissima: ergo ibi maxime est ratio universalis.

CONTRA: Boethius⁷ dicit, quod nec est universalis nec particula.

2. Item, hoc ipsum videtur *ratione*, quia ubicunque est universale, ibi est una forma multiplicabilis vel multiplicata⁸; in cuius rei signum *omne*,

¹ Libr. III. de Fide orthod. c. 6. Vide hic in lit. Magistri, c. 9. In quo textu Vat. contra mss. et ed. 3 habet *Antonius* pro *atomus*.

² Vat. cum cod. cc *distinctionem*, alias tamen codd. et ed. 1 exhibentibus *definitionem*, quae summa est ex Aristot., I. Periher. c. 5. (c. 7.).

³ Haec definitio universalis colligitur ex Aristot., II. Poster. c. 14. (c. 12.). Vide supra p. 1. huius d. q. 4. arg. 1. ad opp.

⁴ Fide codd. K TZ substitutimus *quia* pro *ambiguo quod*.

⁵ Antiquiorum mss. et ed. 1 lectionem *formaliter* pro *personaliter* restituimus, quae certe melior est.

⁶ Cfr. Libr. de Causis, prop. 4. — In fine argumenti Vat. cum uno alteroque codice minus bene *maxima*: plures codd. ut A FH ee ff omittunt est.

⁷ Libr. de Trin. c. 1. et 2, ubi haec propositio sententia liter sit tamquam conclusio confinatur; ostendit siquidem ibi Boethius, quod proper summam substantialiem Dei indifferenter sit unitatem et simplicitatem « nulla in eo sit diversitas, nulla ex diversitate pluralitas, nulla ex accidentibus multitudine, atque ideo nec numerus », ex quibus praedicta propositione consequitur. Vide Alex. Hal., S. p. 1. q. 48. m. 4. a. 1. — Huius codd. F G post *quod* satis bene addunt in *divinis*, codd. HM vero *Denus*.

⁸ Sub hoc respectu Aristot., VII. Metaph. text. 45. (Vl. c. 13.) universale definit: quod pluribus natura inesse natum est.

quod significat *quoniam universaliter*, potest addi omni universalis; sed in Deo non est una forma vel natura multiplicabilis nec multiplicata nec recipit signum universale, ut dicatur *omnis Deus*: ergo etc.

3. Item, ubi est particulare, ibi est forma vel natura ut *hic et nunc*¹; sed divina natura sive in se, sive in hypostabis non est *hic et nunc*, sed semper et ubique: ergo nec in se nec in hypostabus est ibi particulare.

4. Item, ubi est particulare et universale, universale est simplicius particularis²: ergo cum in Deo non sit simplicior essentia quam persona, quia in persona nullum est accidens, nullum principium constitutivum: ergo etc.

5. Item, omnis natura, in qua est universale et participare, est in genere determinato; et omnis talis est limitata³: ergo cum divina natura sit infinita, patet etc.

CONCLUSIO.

Licet in divinis sit ratio communis et proprii, communicabilis et incommunicabilis, minime tamen ibi est ratio universalis et particularis.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam est notandum, quod, cum fides nostra⁴ ponat trinitatem

— Mox addendo coniunctionem *quoniam* praestamus lectionem mss. et ed. 4, quam genuinam iudicamus, quia respondet verbis Aristot., I. Periherm. c. 5. (c. 7.) et ibid. II. c. 1. (c. 10); τὸ γὰρ πᾶς οὐ τὸ καθόλου σημάνει, ἀλλ᾽ οὐτὶ καθόλου et versioni a Boethio factae (qua et schola et in specie S. Doctor uti solebant): *Omnia* enim non universale significat, sed *quoniam universalis* (ed. Migne, Patrol. lat. tom. 64. col. 322 et 318). Vide Nicolaum de Orbellis O. Min. (floruit circa 1450) in Expositione logicae supra textum Mag. Petri Hispani, c. de Propositione.

¹ Porphyry., de Praedicab., individuum seu particulare definit: « Cuius collectio proprietatum nunquam in alio quilibet eadem erit ». Inter has proprietates principiatum obtinet *locus et tempus*. Cfr. Boeth., de Trin. c. 1, qui *loci principiatum* dat, et Aristot., I. Poster. c. 24. (c. 31.), qui et *loci et temporis* mentionem facit ac de universalis per oppositionem ad particulare iuxta translationem Boethii haec adiungit: *Universale autem, quod est in omnibus, impossibile est sentire; neque enim hoc aliud est neque nunc neque ubi (οὐ γάρ τέλος οὐδὲ νῦν); neque enim utique esset universale; quod enim semper est et ubique, universale diciuntur. — Ultima verba intelligant de perpetuitate et ubiquitate *negativa* i. e. illa que abstrahit ab omni determinato tempore et loco; non autem de *positiva* i. e. illa que se extendit ad omnia tempora et loca, et quae soli divinae nature per se singulari (nequitiam universali) convenient, de qua in hoc agitur argumento. — Codd. L O *ibi est materia et forma loco ibi est forma vel natura*.*

² Vide Porphyry., de Praedicab. c. de Specie et Differentia, et Aristot., I. Poster. c. 20. (c. 24.), ubi ex hoc deduct, demonstrationem universalem esse praestantium particulari.

³ Cfr. supra d. 8. p. II. q. 4.

⁴ Ed. 4 *vera pro nostra*.

⁵ Intellige haec verba in sensu passivo, ita ut sensus sit: nisi in aliquo, quod optum est communicari seu haberi a pluribus. — Vat. praeter fidem mss. et sex primarum edd. omittit a.

et unitatem in divinis, necessario ponit convenientiam et distinctionem. Et quia convenientia non est nisi in communicabili a pluribus⁵ et communis, distinctio autem non est nisi in proprio et incomunicabili, necessario in divinis ponitur ratio *communis* et *conclusio proprii, communicabilis et incommunicabilis*.

Sed cum in Deo et⁶ creaturis sit distinctio super aliter distinguenda, et distinctione in Deo ac in creaturis. Distinctio enim suppositorum maior est quam distinctio accidentalis; unde quamvis innotescat per accidentia⁷, tamen non fit per accidentia consequentia⁸, oportet quod fiat ab origine vel ab originali principio. Ab origine est, quando unum differt ab altero, quia emanat ab eo; idem enim a se emanare non potest. Talis distinctio suppositorum est in Deo, sed haec⁹ non potest esse in creatura, scilicet distinctio solum per originem; nam nulla creatura potest alteri totam suam essentiam dare. Si ergo dat partem, necesse est, quod alia differentia sit ibi quam originis; et ideo est differentia ab originali principio. Haec autem non est *forma* in se, quia dicit quid communicabile¹⁰, nec *materia* in se, quia dicit quid indistinctum¹¹: ergo hoc facit *forma, ut adveniens materiae*. Quia enim adveniens materiae accipit partem, non totam¹² materiam, hinc est, quod ipsum distinguunt. Et ipsam distinguendo trahi-

⁶ Vat. repetit hic *in*, quod deest in mss. et ed. 1.

⁷ Alludit ad supra in 3. fundam. a nobis atlatum definitionem individui. Collectio accidentium propriatum, quibus individuum nobis innotescit, hoc versu continetur: *Forma, figura, locus, tempus, stirps, patria, nomen*.

⁸ Ed. 4 *consequenter*, in qua lectione interpunctionem mutat necesse est. Paulo infra post *ab altero* in ed. 1 additur *solum*.

⁹ Ex pluribus mss. ut A T Y etc. substituimus *haec pro hoc*. — De ratione, quam S. Doctor hic affert, plura vide supra d. 9. q. 4.

¹⁰ Sensum istorum verborum accipe a S. Doctore, II. Sent. d. 3. p. 1. a. 2. q. 3. in corp., ubi fusus de principio individuationis agit: « Rursus, quomodo forma sit tota et praecipua causa numeralis distinctionis, valde difficile est capere; cum omnis forma creata, quantum est de sui natura, *natura sit habere aliam sibi similem*, sicut et ipse Philosophus (VII. Metaph. text. 55. — ed. Paris., VI. c. 15.) dicit, etiam in sole et luna sit. — Idem dicit S. Thomas de formis materialibus seu per se non subsistentibus, in Comment. super VII. Metaph. lect. 15. et in opusculo de Individuatione. — Ex mss. et edd. 1. 2. 3 ante *communicabile supplevimus quid*.

¹¹ Sub hoc respectu Aristot., VII. Metaph. text. 8. (VI. c. 3.) materiam describit: Dico autem materiam, quae per se ipsam neque quid neque quantum nec aliquid aliud quippiam dicuntur, quibus ens determinatur. Vide etiam I. Metaph. text. 17. (c. 8.), ubi ait: Quando namque nihil erat, discretum (translat. arabico-latina: *Quoniam autem in fundamento naturae non est aliquid distinctum*), palam quia nihil erat verum dicere de substantia illa... nec enim quale aliquid id possibile esse nec quantum nec quid.

¹² In Vat. male omittitur *totam*, quod tamen existat in mss. et ed. 1, a quibus etiam uno altero tantum codice excepto, paulo infra lectio Vat. *trahit loco trahitur* emendatur.

ter in partem et limitatur et fit hic et nunc et unum numero et particolare.

Quoniam igitur in divinis non est additio ad materia nec tracio in¹ partem, ideo non cadit in divinis universale nec particolare, sicut ostendunt rationes ad hoc inductae in opponendo.

1. Ad illud ergo quod primo obicitur de Damasco, dicendum, quod improprie dicitur *particulare pro incomunicabili*.

2. Ad illud quod obicitur, quod universale est quod predicator of pluribus; dicendum, quod ista est ratio *communicabilis*; *universalis* autem non est, nisi secundum quod realiter intelligitur multiplicari² in illis. Similiter solendum de particulari.

3. Ad illud quod obicitur, quod est in plus et est univocum etc.; dicendum, quod universale est in plus, ita quod simplicius, et fit in³ minus per additionem ad illud; non autem sic in Deo.

4. Ad illud quod queritur, utrum eodem sit⁴ communicabile et incomunicabile; dicendum, quod alio et alio; quia, sicut dicit Angustinus⁵, « alio est Deus, et alio Pater »; sed non alio et alio secundum

rem, sed secundum rationem: quia deitate est Deus, paternitate Pater, et paternitas non est aliud *re ab essentia*, quoniam paternitas est essentia; est tamen aliud *ratione*. Et quia ablatus dicit rationem, ideo non eodem est Deus, quo Pater⁶. — *Et si obicias:* aut rationi illi respondet aliquid in re, aut nihil; dicendum, quod ratio illa per comparationem ad replicatio-
nem non est nisi modus, sed per comparationem ad aliam personam est res. Et hoc patet, quoniam *habere essentiam ab alio et non habere non dicit rem aliam, sed solum modum; habere autem ab alio et habere non ab alio dicit realem differentiam*, quia nulla res est a se et ab alio⁷.

5. Ad illud quod ultime obicitur de simplici, dicendum, quod est simplex *possibile ad additionem*, et tali modo universale est simplex; alio modo simplex, quia *privat compositionem* et additionem, et haec repugnantia non consonat universalitati; et tali modo divina essentia est simplex, quae nullo modo trahibilis est in partem per additionem, sicut trahitur universale; et ideo non est universale.

SCHOLION.

I. Sententia communis affirmit, in divinis esse quidem rationem *communis et proprii*, minime vero rationem *universalis et particularis*, sive speciei et individui. Unde potesta est differentia inter *universalis et communis, particularis et proprium* sive *incommunicabile*. Licet enim omne universale sit communis, non tamen omne commune est universale. *Universalis* enim praedicabile, de quo est hic sermo, opponitur particulari, « quod, ut dicit Alex. Hal., eo dictum, quod partem capiat communis naturae », et est aliquod superius, quod per differentias contrahi potest ad sua inferiora, ita ut in eis realiter multiplicetur. *Commune* vero in genere est unum in pluribus; quod dupliciter potest esse, scil. vel multiplicatum in pluribus, et tunc idem est ac universale; vel non multiplicatum, ut essentia divina, quae una est in tribus personis (cfr. supra d. 5. dub. 2.). In hoc sensu specialis *commune* refinet nomen genericum et distinguunt ab *universalis*.

II. Pro explicatione ampliore hanc referimus ex Alex. Hal. (loc. infra cit.): « In Deo non est ponere esse universale, nec esse singulare vel particolare; habet tamen esse divinum de utroque quod est perfectionis. *Universalis* enim est in multis et dicitur de multis, quia non est totum, quod sunt singularia, sicut homo non dicit totum, quod est Socratis, sicut quantitatem et qualitatem et operationem, quae tamen sunt in esse Socratis... Sed cum dicitur Deus Pater, Deus Filius, Deus Spi-

ritus sanctus, dicitur esse divinum in multis, sed non de multis. Cum enim dico *Deus*, dico totum esse Patris, totum esse Filii. Esse ergo de multis imperfectionis est in esse universali, unde non convenit esse divino; sed esse in multis convenit, quia hoc est virtutis et nobilitatis ».

« Similiter *particulare* dicitur quod est in uno solo; non tamen est de multis. Quod non sit de multis perfectionis est, quia dicit totum esse; sed esse in uno solo imperfectionis est, quia nobilis est esse in multis quam in uno. Ideo esse divinum est in multis, non in uno solo, esse, inquam, in multis non multiplicatum, sed unum. — Item est loqui de particulari sive individuo tribus modis: uno modo secundum quod dicitur esse a *materia*; alio modo secundum quod ab *accidentibus*; tertio modo secundum quod a *forma signata* et singulari. Deinde probat, quod nullo istorum modorum esse possit singularare in Deo, et concludit: « Cum igitur Deitas nullo modo plurifactor in Patre et Filio et Spiritu sancto, non se habet Deitas ad Patrem et Filium et Spiritum sanctum ut universale ad singulare ». Bene autem monet Dionys. Carth. (loc. cit.), illa verba esse de multis sensum habere, esse partem sive aliquid eorum, quae sunt multa vel in multis. Hec patet ex tali Alexander argumantione. Ipse non negat divinam essentiam praedicari de tribus personis analogo modo, sicut omne universale, quod est in multis, praedicatur de multis.

¹ Vat. praeferit fidem fere omnium mss. et ed. I hic ad pro in et mox vel loco nec.

* ² Vat. absque auctoritate codd. et ed. I multiplicatum.

³ Plurimi mss. cum ed. I exhibent verbum fit loco sic et particulam in, quam Vat. omittit. Mox Vat. contra fere omnes codd. et ed. I male substituit sic pro sic, post quam particulam plures codd. ut GILK T etc. adlicant est.

⁴ Fide antiquorum mss. et ed. I supplevimus sit.

⁵ Libr. VII. de Trin. c. 6. n. 11: Quocire ut substantia Patris ipse Pater est, non quo Pater est, sed quo est. Cfr. etiam supra d. 6. dub. 2. et infra d. XXXIII lit. Magistri circa finem, ubi August. Serm. 1. in Psalm. 68. n. 5. assertur.

⁶ Plura de hoc vide infra d. 33. q. 2. et dub. 4. — Mox post primum aut in Vat. et cod. ec additur tunc, quod deest in aliis mss. et ed. I.

⁷ Ad pleniorum praedictorum intelligentiam vide ea quae S. Doctor supra d. 5. a. 4. q. 1. ad 1. dicit. Cfr. etiam infra d. 26. q. 1. ad 2. et d. 34. q. 2. ad 7. — Vat. absque auctoritate mss. et sex primarum edd. incongrue haberi essentiam ab alio et non haberi loco habere essentiam ab alio et non habere et mox nullus pro nulla res. Cod. T esse autem ab alio et non esse ab alio loco habere autem ab alio et habere non ab alio, in qua propositione multi codd. cum ed. I minus bene et non habere ab alio. Dein aliqui codd. sed ab alio pro et ab alio.

III. Fundamentum solutionis ad 4. est distinctio inter *essentiam et proprietatem*, de quo cfr. supra d. 13. q. 3. et Scholion; d. 8. p. II. q. 2; d. 33. q. 2, et praepucie d. 26. q. 1. et Scholion. — Quæstio de principio individuationis in fine responsionis tangitur, de qua in II. Sent. d. 3. plura dicenda erunt.

IV. De ipsa questione: Alex. Ital., S. p. 1. q. 48. m. 4. a. 1. — S. Thom., hic q. 4. a. 2; S. I. q. 3. a. 5. — B. Albert., hic a. 14. 15; S. p. I. q. 47. m. 3. partic. 4. — Petr. a Tar., hic q. 3. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 3. q. 2. — Egid. R., hic 1. princ. q. 1. — Henr. Gand., S. a. 43. q. 2. — Dionys. Carth., hic q. 2.

QUAESTIO III.

Utrum in divinis personis ponit possit principium materiale.

Tertio queritur, utrum in divinis personis sit ponere principium materiale. Et quod sic, ostenditur hoc modo.

1. Quandocumque aliquis vel aliquid est de alia, ita quod ipsum est distinctum, et illud, de quo ad oppositum, est indistinctum, est de illo tanquam de materiali principio¹; sed persona Fili est de substantia Patris, et persona distinguitur, substantia dicit quid indistinctum: ergo est sicut materiale principium.

2. Item, sicut efficiens et finis sunt causae correlative, ita forma et materia² — forma enim dicitur respectus materiae — sed in Deo est ponere causam formalem, «ipse enim est forma», ut dicit Boethius³: ergo in Deo est ponere materiam.

3. Item, videtur quod causa materialis magis competit Deo quam aliquod genus causarum, quia materia in his inferioribus dat existentiam et permanentiam proper sui incorruptionem, unde fundamentum est existentiae creatae⁴: si ergo Deus sive divinus esse habet existentiam sive permanentiam per fundamentum incorruptibile, videtur quod Deo maxime competit ratio materialis principii, ergo etc.

4. Item, in rebus creatis finitas a forma venit, sed infinitas a materia⁵; sed omne quod est in Deo, est infinitum: ergo cum Deo maxime conveniat passio consequens principium materiale, maxime competit et ipsum.

5. Item, quamvis in Deo sit summa et omnimoda simplicitas, tamen nos ponimus in Deo *quod est* et *quo est* vere, sed tamen⁶ per indifferentiam: ergo pari ratione videtur, quod in Deo possit ponere et forma, tamen per indifferentiam.

6. Item, *omnis distinctio* est a forma⁷, ergo circumscripta omni forma creata, materia non distinguitur, ergo non est aliud a Deo, ergo est Deus, quia omne quod est et non distinguitur a Deo, est Deus: videtur ergo, quod materiale principium sit ipse Deus, et ita competere divinis personis⁸.

CONTRA: 1. Boethius in libro de Trinitate⁹: «*Forfundamenta*ma sine materia non potest esse subiectum», et loquitur de Deo: ergo in Deo non erit ratio principii materialis.

2. Item, materia inter omnia entia est imperfectissimum, unde et Augustinus dicit in libro Confessionum¹⁰, quod prope nihil est; sed Deus est omnino perfectissimus: ergo omnino in eo nihil inventum imperfectionis: ergo nec quod est materiae.

3. Item, materia est principium patendi¹¹, unde pati est a materia. Omne igitur, in quo est materia, est natum pati et recipere; sed nihil tale est omnipotens; in hoc enim, quod pati potest, deficit a posse: ergo in omnipotente nullo modo est materiale principium.

4. Item, si materia est in Deo, aut respectu

¹ Haec propositio fundatur in Aristotelis sententia de materia et forma, quae se habent ad invicem ut potentia (indistinctum) et actus (distinctum), et secundum quam forma substantialis rerum genitarum (excepta anima rationali) educitur e potentia materiae.

² Cfr. Aristot., II. Phys. text. 28-31. (c. 3.) et V. Metaph. text. 2. et 3. (IV. c. 2.), ubi hoc colligi potest tum ex definitione causarum, tum ex eo, quod efficiens et finis etc. ponuntur esse sibi invicem causa. Vide S. Thomas et Scoti commentaria in hos locos. — Ex plurimis mss. substitutus *correlative* loco *corollariae*, pro quo ed. 1 *correlative*.

³ Libr. de Trin. c. 2.

⁴ Vides Aristot., I. Phys. text. 82. (c. 9.), ubi incorporeitas materie monstratur, et VII. Metaph. text. 8. (VI. c. 3.), ubi materia tanquam ultimum sive fundamentum substantiae exhibetur. — Ope plurimorum mss. et ed. 1 substitutus *creativa* loco *creaturae*. Mox Vat. cum uno alteroce tantum codice ponit *cum loco si et Deum per dictum ac habeat loco habet*.

⁵ Cfr. Aristot., III. Phys. text. 59-72. (c. 6. et 7.) et Averroes, in Comment. super predictos textus. — Paulo infra post *passio* fide fere omnium mss. et ed. 1 expunimus repetitum

maxime, quod codd. C O hoc loco ponunt, ipso tamen omitted post *Deo*. Dein cod. Z post *competit* addit *ei*.

⁶ Vat., refraganibus codd. et edd. 1, 2, 3, *tantum*. Mox plures codd. cum Vat. *posset* loco *possit*.

⁷ Aristot., VII. Metaphys. text. 49. (VI. c. 13.): Actus namque separat (ἢ ἡτελέχεια γενῆται). — De indistinctione materiae vide q. præc. in corp.

⁸ In Vat. desiderantur verba *et ita competere divinis personis*, quac tamen existant in omnibus mss. et sex primis edd.

⁹ Cap. 2. Forma vero, quae est sine materia, non poterit esse subiectum.

¹⁰ Libr. XII. c. 7. n. 7: Tu eras et aliud nihil, unde fecisti caelum et terram, duo quadam; unum prope te, alterum prope nihil. — Ex multis mss. ut A FG K T Y Z etc. et sex primis edd. post *unde* supplevimus *et*, ac paulo infra fidem plurimorum codd. et ed. 1 substitutus *perfectissimum* loco *perfectissimum*. In fine argumenti cod. A *materia pro materiae*.

¹¹ Aristot., I. de Gener. et Corrupt. text. 55. (c. 7.): *Materia*, et *materia*, passiva est. Et ibid. II. text. 53. (c. 9.): *Materiae enim est pad*. — Mox Vat. cum cod. cc. alii tamen codd. et ed. 1 obnientibus, *Unde omne loco Omne igitur*.

sui, aut¹ *aliorum*. Si respectu *aliorum*: cum ergo materia sit ens in potentia ad alia nec distinguatur ab aliis rebus, sed per eas perficiatur, tunc Deus recipere complementum a creatura nec ab ea distingueretur, quod absurdum est. Si autem materia est² in Deo respectu *sui*, aut *pure* est materia, aut aliquid *aliud*. Si *pure* materia: ergo non est ens³. Et *praeterea*, nihil est materia nisi ipsius: ergo oportet, quod ibi sit aliquid cum materia: et si hoc, ergo divinum esse est compositum et mixtum: ergo Deus habet esse *simplex* ac per hoc nec esse *essere* principium, et ita non est Deus.

CONCLUSIO.

In Deo nullo modo, nec proprie nec transsumtive, ponit potest materiale principium.

RESPONDEO: Dicendum, quod in Deo nullo modo, nec proprie, nec transsumtive recipitur materiale principium. Et ratio huius est, quoniam materia dicit principium passivum et ita incompletum; et quoniam a divino esse⁴ omnis incompletio et omnis passio penitus removenda est, idoneo nullo modo genus materialis principii in Deo esse ponitur.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod persona est de *substantia*, et ipsa est *distincta*, et substantia non; dicendum, quod hic est defectus quantum ad utramque conditionem. Nam *primo* haec non recipitur, quod *persona* sit de *substantia*, sicut vult Augustinus⁵, quia «non dicimus tres personas ex eadem essentia»; licet haec communiter recipiatur, quod *Filius* est de substantia Patris, nbi non materia, sed originis consubstantialitas designatur, sicut

supra ostensum est distinctione quinta⁶. *Alia* est conditio, quae deficit: nam materia est distincta⁷ et possibilis ad distinctionem per formam; sed substantia vel essentia nullo modo distinguitur nec per se nec per accidentem; et ita patet, quod non convenit ei ratio materiae.

2. Ad illud quod obiicitur, quod efficiens refertur ad finem et formam ad materiam; dicendum, quod nullius causae habitudo cadit in Deo⁸ respectu *sui*, sed respectu creaturarum; et aliarum causarum habitudines in Deo recipiuntur, circumscripta dependentia, propter hoc, quod sonant in perfectionem⁹; sed materia sonat omnino in imperfectionem. Et quod obiicitur, quod forma dicitur ad materiam; dicendum, quod est forma *constitutiva* et *exemplaris*. ^{Duplex forma.} Et forma *constitutiva* dicitur ad materiam; et haec non cadit in Deo, sed forma *exemplaris* sic¹⁰. Et si dicatur, quod Deus est forma in se, hoc est dictum, quia est actus purus non dependens a possibili. Nec tam simile est de correspondientia *formae* et *materiae*, et *efficientis* et *finitis*¹¹. *Efficiens* enim et *finitis* possunt incidere in idem numero; sed *forma* et *materia* inquitur. Forma vero¹² *constitutiva* incidit cum *efficiente* et *fine* in idem specie, non numero; forma vero *exemplaris* in idem numero.

3. Ad illud quod obiicitur, quod materia est fundamentum existentiae; dicendum, quod modus illius fundamenti Deo non competit, quia¹³ est fundamentum *esse* quod recipit aliunde, scilicet a forma; Deus autem a nullo recipit: ideo non cadit in eo materia.

4. Ad illud quod obiicitur de infinitate, dicendum, quod infinitas ex *defectu perfectionis*, et ^{Duplex infinitas.} haec competit materiae, sed non Deo; et est infi-

¹ Aliqui codd. ut YZ cum ed. I repeatit hic *respectu*.

² Ex antiquioribus mss. et ed. I substitutus est pro sit. Paulo ante plures codd. ut AGH ISWZ cum ed. I *absurdum* loco *absurdum*.

³ Vide a nobis ex Aristotele altam definitionem materiae q. praecl. pag. 358 nota 11. — Mox Vat. cum cod. ec omittit *divinum esse*, quod exhibetur ab aliis mss., licet plures eorum cum ed. I incongrue *Deum loco dicimus* ponant.

⁴ Pauci codd. ut SW a *divinis* loco a *divino esse*. Mox ed. I *remota pro removenda*.

⁵ Libr. VII. de Trin. c. 6. n. 11: Nec sic ergo Trinitatem dicimus tres personas vel substancias, unam essentiam et unum Deum, tanquam ex una materia tria quacdam substantias... tamen tres personas eiusdem essentiae vel tres personas unam essentiam dicimus; tres autem personas ex eadem essentia non dicimus, quasi atque ibi sit quod essentia est, aliud quod persona. — Paulo infra post licet plures codd. ut ATX Y cum ed. I omittunt *haec*.

⁶ Art. 1. q. 2.
⁷ Exhibemus lectionem plurimorum mss., quae cum subnexis magis convenit, dum Vat. cum ed. I et aliquibus codd. habet *indistincta*, cui cod. I adiungit de se.

⁸ Vat. contra mss. et ed. I *Deum*.

⁹ Mendum Vat. et ed. I nec non aliquorum mss. *sonant* *imperfectionem* ex aliis mss. et edd. 2, 3, 4, 5, 6 correcimus; cod. Y *sonat* *imperfectionem* scil. dependentia, non false, sed minus ad rem. Mox multi codd. cum Vat. et ed. I post

omnino omittunt *in*, quod tamen in aliis mss. et edd. 2, 3, 6 inventur.

¹⁰ Ita multi codd. ut ΛΝΟΤΤVVWXY etc. cum ed. I; Vat. cum aliquibus mss., interpunctione variata, incongrue *exemplaris*, *sicut si*; cod. AZ omittunt *sicut*. Mox, postulantibus mss. et sex primis edd., substitutus *dicitum* pro *dicitu*. Immediate post legunt plures codd. ut FGIIKLOY ee ff *quod loco quia*.

¹¹ Aliqui codd. ut SWX hic et paulo post *finalis*.

¹² Fide plurimorum mss. et ed. I delevimus hic additum *tantum* — Aristot., II. Phys. text. 70. (c. 7.) at: Venient autem tres (causa) in unam plerunque; ipsum enim quid est (causa formalis) et id cuius gratia (causa finalis) una est; ipsum vero unde motus primus (causa efficientis) specie eadem est his; homo enim hominem generat.

¹³ Supple: materia. In proxime sequentibus praestamus fere omnium mss. et ed. I lectionem, quae et cum sententia S. Doctoris de essentiali dependencia materiae a forma congruit (cfr. II. Sent. d. 12. a. 1. q. 1). Cod. F, transpositi verbis, *quia est fundamentum, quod recipit esse aliunde* etc.; Vat. vero cum edd. 4, 5, 6 *quia esse fundamentum est esse quod recipit aliud, et aliunde perfectur, scilicet a forma*; tandem cod. cc cum edd. 2, 3 *quoad primam propositionis partem cum Vat., quod secundam partem, omissione sci. aliud et ac perfectitur, cum aliis mss. consentit.* — Paulo ante cod. Y *in Deo non reperitur pro Deo non competit.*

nitas ex *privatione limitationis*, et haec Deo et formae liberrimae, non materiae competit; et ita patet illud.

5. Ad illud quod obicitur, quare materia et forma non ponuntur per indifferenter: dicendum, quod ista duo, *quo est* et *quod est*, de ratione sua nullam important imperfectionem, sed ratione eius quod differunt. Unde, sublata eorum differentia, manet completio, et tunc¹ in divinis recipiuntur. Sed materia, non tantum quia differt a forma, dicit incompletionem. sed etiam quia materia est; et ideo nullo modo ponitur in Deo.

6. Ad illud quod ultimo obicitur, quod cir-

cumscripta omni forma, materia non distinguitur: dicendum, quod ista propositio: omnis distinctio est a forma, non habet veritatem, nisi intelligatur de distinctione perfecta — quod enim habet esse distinctum habet esse completem — de² distinctione autem qualicunque falsum est. Materia enim differt a forma, et constat quod se ipsa differt³ ab ea. Sic potest dici et in proposito, quod materia differt a Deo se ipsa; tamen ex parte sua, quia non est perfecta, non cadit perfecta distinctio; sed ex parte Dei, quia perfectissimus est, perfecta cadit distinctio. Causa⁴ enim distinguuntur a causato, ens actu ab ente in potentia; et istae sunt primae differentiae et summae.

SCHOLION.

1. Quæstio haec militat contra pantheismum seu potius materialismum, a Concilio Vaticano (const. *I. de Deo creature*, can. 2.) his verbis notatum: Si quis præter materiam nihil esse affirmare non erubuerit: a. s. In specie eadem confundit insinuationem Davidis de Dianato, cuius principale argumentum fuit illud quod ultimo loco inter ad oppos. legitur, scil. hoc: si Deus non esset idem quod prima materia, oporterebat differre ea aliquibus differentiis, et sic non essent simplicia. Nam in eo quod per differentiam ab alio differt, ipsa differentia compositionem facit. Ita S. Thom. (S. c. Gent. I. c. 17.) hoc Davidi argumentum refert, et deinde ad mentem S. Bonav. sic solvit: «Hoc autem processit ex ignorantia, qua nescivit, quid inter differentiam et diversitatem inter sit. Differentia enim, ut in decimo Metaphysicorum (text. comm. 12.) determinatur, dicitur ad aliiquid; nam omne differentes, aliquo est differentes. Diversum autem aliiquid absolute dicitur ex hoc, quod non est idem. Differentia igitur in his quærenda est, quae in aliquo convenienter; oportet enim aliiquid in his assignari, secundum quod differant, sicut duæ species convenient in genere, unde oportet, quod differentiis distinguantur. In his autem, quae in nullo

conveniunt, non est querendum, quo differant; sed se ipsis diverse sunt. Sic enim et oppositæ differentiae ab invicem distinguuntur; non enim participant genus quasi partem suæ essentialiæ; et ideo non est querendum, quibus differant; se ipsis enim diversa sunt. Sic etiam Deus et materia prima distinguuntur, quorum unum est actus purus, aliud potentia pura, in nullo convenientem habentes». Idem argumentum Davidis B. Albert, simil modo solvit (S. p. I. tr. 4. q. 20. m. 2. q. incid.). — In eadem solut. ad 6. a S. Bonav. duplex ponitur species distinctionis, scil. altera perfecta et specifica per formam, altera imperfecta per proprium entitatem materię.

II. Praeter citatos cfr. supra d. 8. p. II. q. 4. — S. Thom., S. I. q. 3. a. 1. 2. — B. Albert., I. Sent. d. 20. a. 1, ubi refert et solvit plura argumenta «Alexandri, culusdam Graeci, et David de Dianato, Latini»; et S. p. I. tr. 11. q. 47. m. 3. partic. 5. — Petr. a Tar., hic q. 3. a. 3. 4. — Henr. Gand., S. a. 28. q. 2. et a. 29. q. 2. — Ceteri doctores hanc quæst. tangunt tractando de simplicitate Dei, in specie de illo problemate, utrum Deus sit in aliquo genere determinatio, de quo agit Magister d. 8. p. II.

QUAESTIO IV.

Utrum in divinis differentia secundum numerum possit ponи.

Quarto et ultimo quaeritur, utrum in divinis sit ponere differentiam secundum numerum. Et quod sic, videtur.

1. Damascenus in tertio libro⁵: «Numero, non natura differunt hypostases; et loquitur de divinis hypostasiis.

2. Item, omnia quæ contingit vere numerari, necesse est differre numero; sed hypostases vere contingit numerari, ut dicantur duas et tres: ergo vere cadit in eis differentia secundum numerum.

3. Item, omnia quæ differunt re, aut differunt

genere, aut specie, aut numero, aut nullo modo differunt⁶. Sed impium est dicere, quod hypostases nullo modo differant: ergo saltem numero differunt.

4. Item, unitas secundum⁷ numerum non respicit unitatem formae, sed suppositi — quod patet: hoc enim album et hic sedens, demonstrato Petro, est unum numero — ergo ab oppositis diversitas secundum numerum non respicit diversitatem naturae, sed suppositorum; sed in Deo est pluralitas suppositorum, quamvis non sit diversitas naturarum: ergo etc.

¹ Ex miss. et edd. 1. 2. 3 substituimus *tunc* loco *ideo*.

² In Vat. et cod. cc desideratur *de*, quod inventur in aliis miss. et ed. I. Paulo supra codd. L.O post *distinctione* addunt *positiva*.

³ Vat., omnibus codd. et ed. 1., *distat*.

⁴ Consensu miss. et edd. 1., 2., 3 posuimus *causa* loco *in causa sum*.

⁵ De Fide orthod. c. 6: Personæ siquidem non natura, sed numero inter se distinguuntur.

⁶ Cfr. Aristot., I. Topic. c. 6. (c. 5.); V. Metaph. text. 16. (IV. c. 9.); et Boeth., de Trin. c. 1.

⁷ In Vat. et cod. cc præter fidem ceterorum miss. et ed. 4 adiungunt *naturam sive*, et paulo infra contra plurimos codd. ponunt et *hoc patet* loco *quod patet*, pro quo cod. *Z hoc enim patet*.

3. Item, idem et diversum sufficienter dividunt ens¹: ergo omne quod est ad alterum comparatum, aut est idem specie, aut diversum; aut idem numero, aut diversum. Ergo Pater, comparatus Filiu², aut est *idem numero*, aut *diversus*. Si *idem*; sed quandocumque aliqua duo sunt eadem numero, non vere praedicatur de altero: ergo possum dicere: Pater est Filius, quod est³ contra fidem. Si *diversus numero*: ergo in divinis cadit diversitas secundum numerum.

SED CONTRA: 1. Ambrosius super secundam Epistola ad Corinthis, et Magister recitat in littera⁴: «Ibi vere unitas, ubi nulla diversitas»: ergo non est ibi diversitas secundum numerum, cum sit *aliqua* diversitas, scilicet diversitas secundum numerum.

2. Item, Boethius in libro de Trinitate capitulo secundo: «Nulla est in Deo diversitas, nulla ex diversitate pluralitas, nulla ex accidentibus multitudo»: ergo nec *differentia*⁵ secundum numerum.

3. Item, diversitas secundum numerum solum venit ex parte materiae; unde dicit Philosophus⁶, quod «omnino materia numerabiliter est»; sed in divinis non eadit materia aliqua: ergo nec diversitas secundum numerum.

4. Item, quaecumque differunt numero, numerant⁷ omnia que sunt in se ipsis, salem omnia que sunt ibi ex parte formalis principii. Hoc patet, quia enim Petrus et Paulus sunt duo, ideo duo homines, duo animalia, duo alba, et sic de singulis: ergo si Pater et Filiu⁸ sunt numero differentes, ergo habent duas naturas, et duas essentias: ergo sunt duo *dii*, quod est contra catholicam fidem.

5. Item, quaecumque differunt numero, sunt separabiles, imaginatione vel intellectu; sed Pater et Filius nullo modo sunt separabiles, nec re⁹ nec intellectu, in divinis, quia una persona est in alia et e converso: ergo nec differunt numero.

6. Item, quod non est multiplicabile nec multiplicatum est unum numero; sed divina natura non est multiplicabilis nec multiplicata: ergo est unum numero¹⁰; sed quaecumque sunt unum numero, non

possunt differre numero: ergo si essentia vel natura divina ceteras complectitur personas, impossibile est, quod personae numero differant.

CONCLUSIO.

In divinis non est ponenda differentia secundum numerum, licet personae numerentur.

RESPONDEO: Dicendum, quod in divinis non est ponere differentiam secundum numerum. Et huius ratio sumi potest et *a posteriori* et *a priori*.

A posteriori: quoniam omnia quae differunt numero, consequitur ista passio, quae est numerus; numerus autem est aggregatio multitudinis, in qua plus est in toto quam in singulis partium¹¹. Haec autem aggregatio est ex his solum, quae habent unitatem limitatam, quae plus est cum aliis quam per se ipsam. Limitatio autem venit per additionem. Additione autem perducit ad compositionem cum materia, quae facit esse *hic et nunc*, et *tantum* et non plus; et ita non est diversitas secundum numerum nisi in his, in quibus est distinctio per additionem et compositionem et materiam. Et¹² haec distinctio non cadit in Deo, ideo nec diversitas secundum numerum.

Alia ratio est *a priori*: quia in quolibet, quod intelligimus ut completum, intelligimus sub ista duplice conditione, scilicet per modum *quo est* et *quod est*; et unitas quidem sive identitas secundum *speciem* vel genus *venit*¹³ a parte eius *quod est quo*, secundum diversos status sive completionem maiorem et minorem. Unitas vero, vel diversitas secundum *numerum* *venit* a parte ipsius *quod est* secundum esse, sive prout est in supposito¹⁴ individuo. Sic autem ista duo coniuncta sunt in omnibus, quod numerato ipso *quod est*, necesse est, numerari ipsum *quo est*. Cum ergo in omnibus, quae differunt numero, numeretur ipsum *quod est*, necesse est, quod multiplicetur in illis ipsum *quo est*.

Et¹⁵ quia ad diversitatem secundum numerum concurrit diversitas ipsius *quo est* et *quod est* et qui

¹ Vide supra pag. 404 nota 5.

² Praeterinus lectionem maioris partis codd. ut A FG II STUW YZ etc. et ed. I lectionem aliquorum codd. et Vat. Si ergo Pater comparatur Filiu³. Mox post *Si idem ex plurimis mss. et ed. I, 2, 3, 6 supplementum male omissum sed.*

³ Cod. II addit. *falsum et.*

⁴ Hec, c. 3, circa finem. — Paulus infra lectionem fere omnium mss. et ed. I restituimus addendo *cum sit aliqua diversitas, scilicet diversitas secundum numerum.*

⁵ Cod. V *diversitas.*

⁶ Libr. I. Phys. text. 66. (c. 7).

⁷ Plurimi mss. et ed. I *numerantur*; sed propter difficultatem grammaticalem hanc lectionem non recipimus.

⁸ In cod. Y additur *duo.*

⁹ In aliquibus mss. et Vat. hic additur *nec modo*, sed minus ad rem et contradicente maiore parte mss. et ed. I. In fine argumenti plures codd. cum ed. I ergo non loco *ergo nec.*

¹⁰ Vat. cum uno altero voce codice perperam omittit *numero*, quod tamen exhibetur in ceteris codd. et ed. I.

¹¹ Communis definitio numeri, summa ex Aristotle, IV. Phys. text. 133. (c. ult.); V. Metaph. text. 11; et 20, ac XI. Metaph. text. 21. (IV. c. 6. et 15. ac IX. c. 6.), haec est: Numerus est multitudo mensurata per unum. Vel ex Boethio, I. de Arithmetica, c. 3: Numerus est unitatum collectio, vel quantitatis acervus ex unitatibus profusus (cfr. etiam de Trin. c. 3.). — Plures codd. ut AIPQTV et *singula pro singulis*. Paulo ante cod. I *ratio luco passio.* Non codd. PQ in his pro *ex his.*

¹² Ex plurimis antiquioribus mss. et ed. I loco *Sed* substitutum *Et*, quod aliqui codd. ut SY omitunt.

¹³ Vat. cum paucis codd. est *veniens.*

¹⁴ In cod. Y adiungitur *vel.* Mox aliqui codd. ut ATXZ cum ed. I *inuenia pro coniuncta*, quod aliqui ut SW omitunt.

¹⁵ Vat. cum cod. cc. omissa particula *Et*, proxime sequentem propositionem cum praecedente coniungit novamque paulo

est, id est naturae, rei naturae et suppositi sive hypostasis, sed principaliter ipsius quod est; cum in divinis quo est sive essentia propter summam simplicitatem nullo modo sit multiplicabilis; ideo necesse est, quod ipsum quod est similiter remaneat indistinctum: et ideo impossibile est, quod cadat ibi

Conclusionis 2. diversitas secundum numerum. Nec tamen unum est numero; quia ipsum quod est unum numero¹ in

creaturis non est dicibile de pluribus; sed in divinis ipsum quod est, quamvis sit unum, tamen de pluribus est dicibile. Et ratio huius est, quia idem est ibi quo est et quod est, quantum² ex parte rei. Et ideo, sicut quo est est communicabile pluribus, quamvis non multiplicabile, ita ipsum quod est. Unde Conclusionis 3. possumus dicere, quod pluralitas personarum medium inter idem numero et diversum. Quamvis enim ipsum quod est non numeretur, numeratur tamen ipse qui est; unde sunt ibi plures qui.

1. Et hoc vult dicere Damascenus, cum dicit: « *Numerus, non natura differunt hypostases* ». Per hanc enim additionem: *non natura, ipse contractit differentiam secundum numerum sive distractit a propria ratione*³. Unde ipse dicit primo libro capitulo octavo: « *Oportet scire, quod aliud est differre re, et aliud ratione. In omnibus creaturis hypostasis divisio re consideratur, communitas vero ratione; in summa vero et supersubstantiali Trinitate est e converso* ». Unde cum diversitas secundum numerum faciat sive notet diversitatem in re et natura, proprie loquendo, nisi nomen diversitatis secundum numerum distrahit ad distinctionem superiorum, non est concedendum, quod sit ibi diversitas secundum numerum, sed secundum numerum⁴ personarum sive hypostasum. Et hoc vult dicere

Solutio op-
positionum.

Notandum.

Damascenus, quando dicit, quod hypostases differunt numero, non, inquam, numero, qui dicat⁵ diversitatem in re et natura, sed qui dicat differentiam in proprietatibus et relationibus, natura semper natura unica et indivisa. Ex hoc patet illud Damasceni.

2. Ad illud quod secundo obicitur, quod numero differunt ea quae numerantur; dicendum, quod verum est, quod⁶ eo modo differunt, quo numerantur; sed non numerantur nisi quantum ad personas; et ita non differunt nisi numero hypostasum et proprieitate.

3. Ad illud quod obicitur, quod quae differunt re etc.; distinguendum est in hoc nomine *re*⁷, quia potest dicere *naturam* sive *essentiam*, et potest dicere *personam*. Si dicat *essentiam* et *naturam*, verum est; si *personam*, falsum est, et non habet locum illa divisio.

4. Ad illud quod obicitur, quod unitas numero respicit identitatem suppositi; dicendum, quod si suppositum dicatur ipsum quod est, tunc habet veritatem. Si autem dicatur ipse qui est sive persona, non habet veritatem nisi in his, in quibus differt quo est et quod est. Unde proprie loquendo, diversitas secundum numerum sequitur ipsum quod est; et ideo⁸ in divinis non habet locum.

5. Ad illud quod obicitur⁹, quod idem et diversum sufficienter dividunt ens, ergo idem numero, vel diversum; dicendum, quod illud verum est in ente, quod natum est numerari, sicut¹⁰ ens creatum; sed in ente increato hoc deficit. Unde Hilarius de Trinitate¹¹: « *Deum ex Deo natum nec eundem nativitas nec aliud esse permittit* »: et ita, sicut praedictum est, tenet medium inter idem numero et diversum.

Res dupli-
citer dicta.

SCHOLION.

1. Cum fides applicet numerus *unum* et *tres* ad divina, et numerus videatur non convenire cum aquilitate, S. Doctor apte agit hic de numero praecise sub hoc respectu, sive quomodo numerus admitti possit in divinis, quin derogetur summae divinae aquilitate. Plura de ratione numeri in divinis dicuntur infra d. 24. a. 2. Cum Magister in hac re opinionem sustinuerit communiter reprobatam, multum illa aetate de ratione nu-

meri in divinis est disputatum. Unde Alex. Ital. integrum de hac materia scripsit quaestionem, septem membra complectentem, in qua diffuse exponit quae S. Bonav. hic brevi comprehendit exhibet.

II. Duplici conclusione quaestio resolvitur. Primo responderetur cum Magistro, quod in divinis non est differentia secundum numerum. Haec soluto intelligitur de numero proprie et

infra incipit, addito ergo, a verbis *Cum ergo in divinis*, quae lectio et in se incongrua est et contra antiquiores codd. nec non ed. 4.

¹ Fide mss. et sex primarum codd. adieciimus *unum numero*. Immediate post in pluribus codd. ut ADILORSTU etc. desideratur in *creaturis*.

² In paucis mss. ut YZ additur est, et a cod. Z paulo infra post *ita* adiungitur et.

³ Vat. quae ponit ad differentiam loco a propria castigatur ex mss. et sex primis edd. — Plurimi codd. cum primis edd. (excepta ed. 1.) *distractur pro distractit*. Mox Vat., plurimis mss. et ed. 1 oblitentibus, ut loco Unde.

⁴ Lectio Vat. mutata, in qua male omittit *sed secundum numerum*, resurget ope fere omnium mss. et ed. 1.

⁵ Fide plurimorum codd. et ed. 1 substitutus hic et paulo

infra dicit pro dicit et mox ope plurium mss. ut FIRIT bb mutavimus *relatione in relationibus*. Dein pauci codd. ut RSV unitate indicusa loco unica et indicusa.

⁶ Vat. cum cod. cc quia, sed contradicentibus aliis codd. et ed. 1. Paulo ante pro differunt aliqui codd. ut 1KTV cc differunt.

⁷ Pauci codd. ut A DT rei, et paulo infra dicit loco dicit.

⁸ Ex mss. et edd. 1, 2, 6 supplevimus ideo.

⁹ In Vat. et cod. cc deest quod obicitur.

¹⁰ Ed. 1 addit. est.

¹¹ Libr. I. n. 17: Quia Deo ex Deo nato neque eundem nativitas permititi esse, neque aliud. — In quo textu, fere omnibus mss. et ed. 1 refragantibus, Vat. nec aliam esse natura permititi. Mox ex codd. cum ed. 1 prae dictum loco dicatum posuimus.

strictè sumto. Hanc assertionem omnibus doctoribus communem Seraphicus duplice ratione probat. *Prima* sumta est *a posteriori* i. e. ex consideratione earum rerum, quae propriè habent differentiationem numeralem. Haec sic procedit: numerus supponit aggregationem multiuidinis, haec vero unitatem limitatam, limitatio additionem, quia genus additione differentiam specifica, species additione principiorum individuum, materia additione formas limitantur; additio autem implicat compositionem, quae minime est in Deo et consequenter nec differentia numeralis. *Seconda* ratio sumitur *a priori* sive ex intrinsecis conditionibus entium et praepucie entis infiniti. Haec procedit ex distinctione in omnibus entibus completa facienda inter *quo est* et *quod est*. *Quo est* significat naturam specificam vel generica, *quod est* vero individuum seu suppositum: ex illo oritur unitas specifici vel generica, ex hoc vero identitas vel diversitas secundum numerum. In Deo autem *quo est* et *quod est* est minime multiplicantur et distinguuntur; tamen *qui est* (hypostasis) habet distinctionem et numerum personalem. — His suppositis facile intelligitur secunda conclusio, quae incipit a verbis:

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram et primo de hoc quod dicit: *Oret, ut quod creditu intelligat.* Videtur enim impropte loqui, quia nullus orat quod non desiderat, nullus desiderat quod non considerat, nullus considerat quod non cognoscit vel intelligit: ergo a primo, si orat, ut intelligat, intelligit¹. Item, nullus assentit rei, quam mente non intuetur sive concepit: ergo nullus assentit rei, quam non intelligit, quia intelligere est mente intueri.

RESPONDEO: Dicendum, quod intelligere duplum citer dicunt: uno modo idem est quod cognoscere, quid est² quod per nomen dicunt; alio modo idem est quod ratione comprehendere. Primo modo antecedit fidem, quea est ex auditu³; secundo modo consequitur, quia nulla ratio humana sufficit ad manifestanda credibilia, nisi intellectus fidei illistretur et captivetur.

DUB. II.

Item quaeritur de hac solutione Magistri, qua dicit: *Aliqua differre numero, quea sibi in computatione non adiunguntur.* Videtur enim male dicere,

« Nec tamen est unum numero » etc. Licet enim in Deo *quo est* et *quod est* sint unum, tamen numeratur pluralitas personarum. Unde in divinis non est simpliciter numerus, sed cum additione determinante, nempe pluralitas « secundum numerum personarum » (hic ad 1. et dub. 2.). Ideo S. Doctor non consentit Magistro, qui numerum omnino removet a divinis, sed dicit infra (d. 24. a. 2. q. 1. in corp.): « Numerus importat distinctionem et super hoc compositionem aggregatiouis; et quoniam in divinis non sit aggregatio, nihilominus est distinctio, ideo numerus non simpliciter removendus est a divinis, sed numerus talis. Et Magister omnino removet, ideo in positione sua deficit. Et in illo articulo communiter non tenetur a magistris Parisiensibus ».

III. Alex. Hal., S. p. I. q. 45. m. 1. 2. 3. 4. — Scot., in utroque scripto I. Sent. d. 24. q. unic. — S. Thom., I. Sent. d. 24. q. 1. a. 2; S. I. q. 30. a. 3. — B. Albert., hic a. 17; S. p. I. tr. 9. q. 42. m. 1. — Petr. a Tar., hic q. 4. — Richard. a Med., hic a. 3. q. 3. — Egid. R., I. Sent. d. 24, prima princ. q. 3. — Henr. Gand., S. a. 43. q. 3. — Dionys. Carth., I. Sent. d. 24. q. 2.

quia illi computationi aut respondet aliiquid in *re*, aut *nihil*. Si *aliiquid* respondet: ergo non differt a praecedenti differentia; si *nihil* respondet: ergo distinctione sive computatio nostra super⁴ vanum fundata est.

RESPONDEO: Dicendum, quod computationi nostrae, cum dicimus *unus*, *duo*, *tres*, aliiquid respondet. Sed illud non est diversitas numeralis, sed distinctio personalis; unde in divinis non dicitur esse numerus nec differentia secundum numerum, nisi addatur secundum numerum personarum, qui dicit distinctionem in hypostasiis, non in natura: ideo quoniam dicantur tres personae, non tamen est ibi *ternarius*, sed *trinitas*⁵.

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *cum Deus dicatur trinus, non debet dici triplices*. Videatur enim contra illud quod dicitur Sapientiae septimo⁶, quod *Spiritus sapientiae est multiplex*, ergo duplex vel quadruplex: ergo etc. Item, Isidorus⁷ dicit, quod « *Trinitas est multiplex et numerabilis* ». Item, ratione videtur, quia pannus unus, in substantia duplicatus, dicitur duplex. triplicatus triplex:

¹ Ultimam partem huius argumenti Vat. cum cod. ec., alii tamen codd. cum ed. I. reluctantibus, sic multam exhibet: *nullus desiderat quod non cognoscit vel intelligit. Item.*

² Vat. et cod. cc *aliquid loco quid est*, sed contra communem Scholasticorum modum loquendi et contra mss. (quorum tamen aliqui ut KW ee minus apte *quid est*) et ed. I. Mox auctoritate plurimorum codd. et ed. I substitutum *comprehendere pro apprehendere*. — Explicationem huius distinctionis accipe a S. Doctore, qui III. Sent. d. 24. dub. 3. eadem obiectione resolvendo ait: Uno modo intelligere dicitur large nosse, quid est quod dicitur per nomen; et illud intelligere semper praecedit ossensus fidei, nec aliquid creditur, quin isto modo prius intelligatur. Alio modo intelligere hoc est ratione praevia cogitare, iuxta quod dicit Augu-

sinus: Quod intelligimus, debemus rationi; quod credimus, auctoritti. Et de isto intelligit Augustinus, quod quaedam sunt que prius creduntur, et postea intelliguntur, sicut sunt artifici fidei, qui sunt supra rationem etc. — Paulo ante pauci codd. ut P.Q. est *dupliciter* pro *dupliciter dicitur*.

³ Rom. 10. 17.

⁴ Phrases codd. ut G. II. P. Q. II cum ed. I. *luce fidei pro fidei*. — Plura de hoc dubio vide apud Alex. Hal., S. p. III. q. 68. m. 6. a. 6.

⁵ Vat. addit. *nihil et*, quod deest in fere omnibus mss. et edd. I. 2. 3.

⁶ Cr. hic q. 4.

⁷ Vers. 22, ubi Vulgata loco *sapientiae legit intelligentiae*. — Cr. infra d. XXIV. lit. Magistri in fine, ubi tota Isidorii propositio habetur.

ergo si una est substantia in tribus hypostasis, videtur tripticari in eis et ita¹ triplex dici.

RESPONDEO: Dicendum, quod distinctio personarum non potest significari per additionem termini numeralis² ad hoc nomen *Deus* nisi huic nominis *trinus*, quod specialiter ad hoc inventum est, ut signifiet pluralitatem in supposito cum unitate formae. Quia ergo hoc nomen *triplex* dicit distinctiōnē simpliciter in termino cui additur, vel quantum ad formam, vel quantum ad partium multiplicationem, et quia³ in Deo non cadit multiplicatio nec quantum ad formam, nec quantum ad partes: id nullo modo potest dici *triplex*.

Quod ergo obicitur, quod⁴ dicitur *multiplex*; dicendum, quod istud est dictum causalitatis, quia multorum et variorum donorum effectivum est principium⁵, in quibus est vera diversitas; non sic in personis. — Quod dicit Isidorus, improprius dictum est et exponentium est. — Ad illud, quod idem pannus dicitur *triplex*⁶; dicendum, quod verum est, sed tamen secundum alias et alias partes; et quia in Deo non est alias partium nec formae, idea non potest dici *triplex*⁷.

DISTINCTIO XX.

CAP. I.

Quod aliqua personarum non excedit aliam potentiam.

Nunc ostendere restat, quomodo aliqua harum personarum aliam non excellat potentia, ut, sicut una et indifferens est magnitudo trium, ita una et indifferens monstretur potentia trium. Scindendum est igitur, quia¹ non est potentia Pater Filio, nec Filius vel Pater Spiritu sancto, nec maiorem potentiam habent duo vel tres simul quam singulus eorum; quia nec plus potest Pater simul et Filius quam solus Spiritus sanctus, nee hi tres simul plus possunt quam singulus eorum, quia omnipotens, quam habet Pater, et Filius accepit nascendo et Spiritus sanctus procedendo. Quod Augustinus ratio-

nibus et auctoritatibus probabiliter astruit in libro contra Maximinum², qui dicebat Patrem potentiores ac meliores Filio.

CAP. II.

Quod non minus potest Filius quam Pater.

* Nihil, inquit³, Patre minus habet ille qui dicit: *Omnia quae habet Pater, mea sunt*⁴. « Nam si minus habet in potestate aliiquid quam Pater, non sunt eius omnia, quae habet Pater; sed eius sunt omnia quae habet Pater; tantum igitur habet potestatem Filius, quantum Pater »: « aequalis ergo est Patri. Non enim potest qui accepit inaequalis esse ei qui dedit ». Quid, et mox ex plurimis mss. et ed. 1 post *Si supplevimus tu.*

⁹ Libr. VI. de Trin. c. 10. n. 12, ex quo sumptus est textus huius dubii. — Paulus infra auctoritate veterisformum mss. et ed. 1 post *ferro* adiecit et.

¹ Hic et paulo infra post *quia supple*: *Spiritus sapientiae.*

² Vat., que habet *numerabilitas pro numerulis*, emendatur ex mss. et ed. 1. Paulus infra cod. T cum ed. 1 *significet loco significet*.

³ In pluribus mss. ut ASTWY etc. et ed. 1 omissis *quia*, ac deinde ponitur *acc* loco *non*.

⁴ Hic et paulo infra post *quia supple*: *Spiritus sapientiae.*

⁵ Vat. et refraginis mss. et ed. 1, in hac propositione post *quia addit est causa*, ac mox post *et contra plurimos* codd. et ed. 1 repetit *quia*. Dein aliqui codd. ut ALSZ *divinorum effectuum* loco *donorum effectuum*, aliqui autem ut GHKO et ff omissis *donorum leguntur* *corporum effectuum* est etc. Mox post *non sic* cod. V adiungit est.

⁶ Vat. et cod. cc *multiplex*, sed contra alios codd. et ed. 1.

⁷ Plura de hoc vides infra d. 24. a. 3. q. 1. — Alex. Hal., S. p. I. q. 66. m. 1. a. 4. — B. Alberti, hic a. 18.

⁸ Fide mss. et sex primarum codd. expunimus additum

extensiscae, cum qua convenit ed. 1, que post *magnitudinis* cum cod. M addit *dimensio*.

NOTAE AD LIBR. SENTENTIARUM.

¹ Edd. 5, 8 *quod*.

² Vat. et aliae edd. in libro tertio contra Maximinum; codd. et ed. 1 sic: in libro contra Maxim. in edd. impressis Augustini duo tantum sunt libri contra Maximinum. Sed in antiquis mss. exemplaribus huius operis opusculum et Collatio Augustini cum Maximino inscribatur *primum* liber. c. M., et illi duo *secundus* et *tertius*. Textus sequentes sunt ex secundo libro iuxta computationem modernam.

³ B. Libr. II. c. 14. n. 7. — Locus Scripturæ est loen. 16, 15. Duo loci sequentes Augustini sunt ibid. n. 9. et 7.

Trinus quid significat.

Multiplex dicitur causality.

Quid sit ignis et lux.

DUB. IV.

Item queritur de hoc quod dicit, quod *in rebus corporeis plus sunt duae quam una*. Videtur enim instantia esse, quia ignis cum ferro non est maius quam ferrum per se, sive lux cum aere. *Si tu dicas*, quod non sunt corpora; obicitur, quod corpus glorificatum sihi est cum non glorificato, et tantum locum occupat non glorificatum per se, quantum cum gloriose: ergo non sunt maius, quia corpus maius maiorem occupat locum.

RESPONDEO: Dicendum, quod Augustinus⁹ loquitur de rebus corporeis, quarum quaelibet est corpus; sed ignis in ferro et lux in aere non est corpus, sed proprietas corporis. *Praelerea* notandum, quod Augustinus non accipit hic¹⁰ *maius* extensive, sed accipit *plus* quantum ad veritatem existentiae vel essentiae. Cum enim non sit summa veritas in qualibet re, plus est de veritate existentiae in duabus rebus quam in una, quanvis non sit ibi plus de latitudine distantiae sive de extensione¹¹ magnitudinis vel capacitatris contentivae.

CAP. III.

*De objectionibus haereticis contra hoc,
et responsionibus catholiciis.*

* Tu autem hoc de potentia sapis, quod potens sit Filius, sed potenter Pater, ut secundum doctrinam vestram potens potenter potuerit gignere, et non omnipotens omnipotentem. Habet ergo Pater omnipotentiam, quam non habet Filius; at si hoc est, falsum est quod ait Filius: *Omnia quae habet Pater, mea sunt¹.*

* Sed, inquis, Pater a nomine potentiam accepit, Filius autem a Patre. Fatetur et nos, Filium accipiesse potentiam ab illo, de quo natus est potens; Patri vero potentiam nullus dedit, quia nullus eum genuit. Gignendo enim dedit potentiam Pater Filio, sicut omnia quae habet in substantia sua, gignendo dedit ei quem genuit de substantia sua².

* Sed quaeritur, utrum tantum quanta ipsi est potentiam Pater Filio dederit, an minorem. Si tantum, non solum potenter, sed etiam omnipotenter genuisse Omnipotens intelligitur; si vero minorem, quomodo omnia quae habet Pater, Filii sunt? Si Patris omnipotentia Filii non est, non omnia procul dubio, quae habet Pater, Filii sunt³. At omnia Filii sunt; omnipotentia ergo Patris etiam Filii est: non est ergo Pater potenter Filio.

Item, alio modo probat Filium aequalem Patri contra Maximum⁴ ita dicens: * Tu dicas, quod Pater genuit Filium minorem se ipso, in quo et Patri derogas, qui si Filium unicum minorem genuit, aut non potuit, aut non voluit gignere aequalem. Si dicas, quia non voluit, cum invidius esse distixisti; si autem non potuit, ubi est omnipotentia Dei Patri? Prorsus ad hunc articulum res colligitur, ut Deus Pater aequalem sibi gignere Filium aut non potuerit, aut noluerit. Si non potuit, infirmus; si noluit, invidius invenitur. Sed utrumque hoc falsum est: Patri igitur Filius verus aequalis est.

Genuit ergo Pater sibi aequalem Filium, et ab utroque procedit utriusque aequalis Spiritus sanctus⁵. * Si enim formam suam, ut ait Augustinus contra eundem⁶, Pater in unico Filio plenam gignere potuit, nec tamen plenam genuit, sed minorem, cogimini Patrem invidum dicere⁷. Plenum ergo Deum et aequalem sibi genuit Filium.

Hoc autem per similitudinem humanam ita esse Probatur per simile. demonstrat inquietus⁸: * Homo pater, si potuisse, aequalem Filium genuisset. Quis ergo audeat dicere, quod hoc Omnipotens non potuit? Addo etiam, quia, si posset homo, maiorem melioremque se ipso gigneret Filium. Sed maius vel melius Deo quidquam esse non potest⁹. * Deus ergo cum non acqualem, ut ait, Filium genuit, cui nec anni necessarii fuerunt, per quos adimpleretur aequalitas, nec omnipotentia deficit. An forte noluit? ergo, quod absit, invidit; sed non invidit; aequalem gignit Filium¹⁰. * Credamus ergo, Filium ei esse aequalem.

* Sed forte dices: eo ipso maior est Pater Filio, quia de nullo genito genuit tamen aequalem. Ad quod cito respondebō: immo ideo non est maior Pater Filio, quia aequalem genuit. Originis enim quaestio ista est, quia de quo sit; aequalitatis autem, qualis aut quantus sit¹¹, quod est dicere: ad originem pertinet quaestio, quaquaeritur, quis de quo sit; ad aequalitatem vero illa quaquaeritur, qualis aut quantus quis sit. * Nec cum dicatur Filius a Patre genitus, ostendunt inaequalitas substantiae, sed ordine naturae, non quo alter prior esset altero, sed quo alter est ex altero¹². Non ergo secundum hoc, quod Pater genuit, et Filius genitus est, vel Spiritus sanctus ab utroque procedit, aequalitas vel inaequalitas ibi existit, quia non secundum hoc alia persona, alii aequalis vel inaequalis dicitur. Ecce aequalitas Trinitatis et una eademque substantia, quantum breviter potuimus, demonstrata est in superioribus¹³, qualiter scilicet aliqua trium personarum quamlibet aliam nec aeternitate nec magnitudine nec potentia excellat.

¹ Ibid. c. 12. n. 1. — In hoc textu Augustini Vat. cum pluribus edd. verbo *gignere praemittit generare vel* contra codd. et originales.

² Loc. cit. paucis interpositis. — Ille codd. ABC et ed. I. *Fateamur pro Fatemur.*

³ Ibid. immediate post. — In principio textus post *utrum* Vat. cum paucis edd. male addit *ei*. Finito textu, post *omnia* Vat. cum aliis edd. contra 1, 2, 3, 7 et omnes codd. addit *quae habet Pater*, quod facile ex precedentibus suppleri potest.

⁴ Liber. II. c. 7. et 5. Eadem docet Augustinus in libr. LXXXIII. Quæst. q. 50.

⁵ Ibid. cap. 15. n. 1.

⁶ Ibid. cap. 18. n. 3, ubi Vat. et phares edd. post *Addo etiam* omitunt *quia*, refrigerantibus codd. BCDE, ed. I et originali.

⁷ Ibid. c. 15. n. 5. — Quæ sequuntur, leguntur Ibid. c. 18. n. 3.

⁸ Ibid. immediate post, ubi Vat. et edd. 4, 8, 9 post *quia aequalem adlicant sibi*, contra alias edd., codd. et originales.

⁹ Ibid. cap. 14. n. 8. — Solummodo Vat. post *prior* male legit *est pro esse*.

¹⁰ Scilicet in hac et praecedente dist.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XX.

De trium personarum aequalitate quantum ad potentiam et virtutem.

Nunc ostendere restat, quomodo aliqua harum personarum etc.

DIVISIO TEXTUS.

Supra ostendit Magister aequalitatem personarum quantum ad *magnitudinem*, hic ostendit aequalitatem¹ quantum ad *potentiam et virtutem*. Et habet haec pars tres partes. In *prima* proponit quod intendit². In *secunda* probat, ibi: *Nihil, inquit, Patre minus habet* etc. In *tertia* dubium sive objectionem in contrarium dissolvit, ibi: *Sed forte dices, eo ipso maiorum est* etc.

Prima et ultima parte remanentibus indivisis, *media* dividitur in tres, secundum tres probations

sive rationes, quarum prima sumta est ab auctoritate Domini, Ioannis decimo sexto³: *Omnia, quae habet Pater, mea sunt*. Secunda sumta est per deductionem ad impossibile, quia si non genuit aequalem, aut potuit et noluit, et ita fuit invidus; aut voluit et non potuit, et ita fuit impotens; et haec ponitur⁴ ibi: *Item alio modo probat Filium aequalem Patri*. Tertia ratio est ostensiva, sumta per *simile* in generatione creata et ponitur ibi: *Hoc autem per similitudinem humananam*.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam eorum, quae dicuntur in praesenti distinctione, duo principaliter queruntur.

Primo queritur, utrum in divinis sit ponere potentiae adaequationem.

Secundo, utrum in divinis sit ponere ordinem.

Quantum ad primum queruntur duo.

Primo queritur, utrum in divinis sit ponere potentiae⁵ adaequationem quantum ad extensionem possibilium.

Secundo, utrum sit ibi aequatio⁶ quantum ad intentionem potentiae.

ARTICULUS I.

De potentiae adaequatione in divinis.

QUAESTIO I.

Utrum in divinis personis potentia sit aequalis quantum ad extensionem possibilium.

Quod sit ibi ponere potentiae adaequationem quantum ad numerum possibilium ostenditur sic.

Fundamenta. 1. Quaecumque habent eandem naturam, habent eandem potentiam naturalem⁷; sed quaecumque habent omnino eandem potentiam, quidquid potest unum, et alterum; sed Pater et Filius et Spiritus sanctus habent eandem potentiam: ergo etc.

2. Item, quaecumque habent omnino eandem operationem, nihil potest unum operari sine altero;

sed Pater et Filius habent eandem operationem: ergo nihil potest Pater sine Filiō, Ioannis quinto⁸: *Quaecumque Pater facit, haec omnia similiter Filius facit*.

3. Item, nullus potest plura omnipotente; sed Verbum Dei est omnipotens, sicut dicitur Sapientiae decimo octavo⁹: *Omnipotens sermo tuus, Domine* etc. Maior patet, quia qui omne dicit nihil exceptit.

¹ In Vat. et paucis codd. deest *aequalitatem*.

² Vat. praeferit fidem mss. et ed. I intenditur, scilicet quod alia persona non excedit aliam potentiam.

³ Vers. 15, in quo textu Vulgata habet *quaecumque* pro *quae*.

⁴ Cod. T *hoc ponit*.

⁵ Supplevimus ex plurimis mss. et odd. I, 4, 5 *potentiae*.

⁶ Cod. V *adaequatio*.

⁷ De hac propositione cfr. supra pag. 51 nota 41. — Paulo infra cod. M terminis *et alterum* praefigit verbum *potest* certe supplendum.

⁸ Vers. 19, ubi Vulgata: *Quaecumque enim ille (Pater) fecerit, haec et Filius similiter facit*.

⁹ Vers. 15, in quo textu Vulgata omittit *Domine*.

4. Item, infinitis non est ponere aliqua esse plura¹; sed Filius potest infinita, quia non potest tot, quin plura: ergo Pater non potest plura quam Filius, pari ratione nec quam Spiritus sanctus.

² CONTRA: 1. Quanto producta sunt magis distanta, tanto potentia producens est latior sive amplior; sed potentia Patris se extendit ad creaturam et increatum, potentia Fili ad creatum tantum, et magis distat creatum et increatum quam creata² solum: ergo etc.

2. Item, Filius Dei et creatura sunt aliud et aliud, quia creatura est quid creatum, sed Filius est essentia increata; ergo si³ Filius et creatura sunt aliud et aliud, ergo plura: ergo potentia, quae potest in Filium et creaturam, potentior est, quam quae potest in creaturam tantum, sive potens est in plura; sed potentia Patris est talis: ergo etc.

3. Item, tantum vel aequae magnum vel maius est producere personam aequalem, sicut creaturam; sed Pater potest sine Filio producere personam, ergo et producere creaturam: ergo videtur, quod potentia in Patre se extendat ad plura.

4. Item, quanvis Spiritus sanctus⁴ et Filius non sint aliquid plus, tamen plures sunt quam Filius solus: ergo cum in Patre potentia possit in productionem utriusque, in Filio in alteram tantum, in plures⁵ potest potentia in Patre quam in Filio: ergo exten-
sione possibilium est maior.

CONCLUSIO.

Potentia essentialis in divinis personis est aequalis quantum ad extensionem possibilium.

RESPONDEO: Dicendum, quod loquendo de potentia essentiali, quae est respectu actus essentialis sive productionis, ad nihil se extendit in Patre, ad quod pariter non extendat se in Filio. Et ideo, quia aqua-

itas⁶ consistit quantum ad potentiam essentialiem, concedendum est sine calumnia, quod Pater et Filius aequaliter sunt⁷ potentes quantum ad extensionem possibilium.

1. Ad illud ergo quod obiicitur in contrarium, Solutio op-
positorum. quod latior est potentia, quae potest in magis distan-
tia; dicendum, quod istud verum est de potentia eodem modo dicta et quantum ad consimilem modum producendi; sed Patrem posse producere quid crea-
tum est potentiae essentials et operis creationis; Pa-
trem vero posse producere Filium est potentiae ut in persona et generationis; ideo ratio illa non valet.

2. Ad illud quod obiicitur, quod creatura et Fi-
lius sunt plura; dicendum, quod verum est, quod sunt *plura*, et⁸ tamen non sunt *plura producta*. Quamvis enim Filius sit aliud quam creatura, tamen non est aliud productum. Filius enim est essentia et natura, sed tamen non est essentia vel natura pro-
ducta, quia producere Filium non est producere *aliquid*, sed *aliquem*. Et ideo non sequitur, quod pro-
ducere Filium et creaturam sit posse producere plura quam⁹ producere alterum.

3. Ad illud quod obiicitur, quod producit per-
sonam sine Filio; dicendum, quod non est simile;
quia cum producere creaturam sit producere essen-
tiam, tam productio quam potentia est essentials; et
quia essentia est indivisa¹⁰ in Patre et Filio, ideo et
potentia et actio, proinde et productio illa. Quia vero
producere Filium est producere personam, ideo pro-
ductio illa et potentia dicit quid personale; et quo-
niam Pater et Filius non convenient in persona, sed
in essentia, ideo¹¹ patet etc.

4. Ad illud quod obiicitur, quod Filius et Spi-
ritus sanctus sunt plures etc.; dicendum, quod verum
est, quod potest etiam in plures, sed quantum ad
hoc non attenditur aequalitas vel inaequalitas, ut
visum est¹².

SCHOLION.

I. Non agitur hic de *potentia*, quatenus distinguitur contra *actum*, quae omnino removenda est a Deo, sed de potentia,
Conclusio. quatenus est principium activum et effectivum aliorum, sive de

omnipotencia. — Aequalitas huius potentiae intelligi potest vel
extensive sive quoad numerum obiectorum causabilium, vel
intensice sive, ut dicit Richard. a Med. (loc. cit. infra), quan-

¹ Propositio haec communiter ita exhibetur: infinito non potest fieri additio. — Aliqui codd. ut CIU cc verbo *infinitis* praemittunt *in* et *et*. U si *in*. Dein pauci codd. ut SY omittunt *aliqua*.

² Ita maior pars codd. cum edd. 2, 3; alii et IKXZ aa ee legunt vel *creatum* vel cum ed. 4 et Vat. *creatura*, sed minus distincte. Paulus ante cod. Z *Spiritus sancti pro Filii*, quae lectio per se praferenda videri posset, sed ex respon-
sione infra posita patet, quod nomine *potentiae* intelliguntur praeter potentiam *creandi* potentia *generandi*, quae soli Patri com-
petit.

³ Addendo particulam *si* praestamus meliorem lectionem, quae et in multis mss. ut AFGHSTY etc. et ed. I reperitur.

⁴ Plures codd. ut AITW aa bb *Pater loco Spiritus san-
ctus*, sed contra subiecta.

⁵ Praeforimus lectionem aliquorum mss. ut EXZ ponendo *plures pro plura*, utpote quae magis cum praecedentibus cohaeret.

⁶ Supple: *potentiae*; Vat. autem contra finem in hac qua-
stione a S. Doctore intentum addit *personarum*, quod deest in
mss. et ed. I. Paulus supra post *Filius* codd. aa bb addunt et
Spiritu sancto.

⁷ Vat. praeter fidem plurimorum codd. et ed. I *sint*. Cod.
bb post *Filius* adiungit et *Spiritus sanctus*.

⁸ Fide multorum mss. ut ASTVWX Y aa bb cc et edd.
2, 3, 6 suppleximus particulari et, pro qua plures codd. ut
GHIKZ cum ed. I ponunt *sed*, quamque Vat. cum uno alte-
rove codice omittit. Immediate post in Vat., contradicentibus
vetustioribus mss. et ed. I, deest *sunt*.

⁹ Minus bene et antiquioribus mss. et ed. I reluctantibus,
Vat. adiungit *posse*; quodsi lectionem Vat. servare velis, addas
cum cod. K *posse* etiam supra post *sequitur quod*.

¹⁰ Ita mss. cum ed. I, excepto codice cc, qui cum Vat.
ponit *individua*.

¹¹ Ex plurimis codd. et ed. I suppleximus *ideo*.

¹² In corp. huius q.

tum ad *vigoris* potentiae intensionem. Specialiter quaeritur de aequalitate trium personarum in *potentia*, quia etiam specialis difficultas circa potentiam solvenda est, cum in Patre sit potentia activa generandi, quae non est in Filio neque in Spiritu sancto; similiter est iudicandum de potentia spirandi, quae non est in Spiritu sancto. Ex hac difficultate sumta sunt omnia argumenta ad oppositum, quae tamen iam supra d. 7. q. 3. et 4. fore soluta sunt. Fundamentum huius solutionis est distinctio potentiae in corpore, scilicet in potentia *essentiali* et *notionali* (quae in solitu. ad 1. vocatur *potentia in persona*). Illa respicit productionem ad *extra*, quae tribus personis est communis, haec vero productionem ad *intrā*, sive potentiam generandi in Patre et spirandi in Patre et Filio. Potest quidem *potentia* et *omnipotentia* sumi in sensu largo pro qualibet potentia productiva, sive productum ad *intrā* sive ad *extra*; atamen *proprie* sub *omnipotenti* non intelligitur nisi potentia *essentialis*. Ad solvendam obiectiōnēm, quod generare in Deo sit *simpliciter* potentia, quae non convenit Filio et Spiritui sancto, bene observat Alex. Hal. (loc. infra cit. ad 1.): « Dissimiliter est generare in homine et in Deo, quia in divinis ipsum generare est de tota substantia, non de parte, et propter hoc in divinis eadem est substantia. In homine autem non est sic; non

enim fit generatio de tota substantia, sed per decisionem de parte. Unde ibi non est omnino eadem substantia patris et filii, licet eadem sit forma specifica; et propter hoc in generatione, quia homo generat hominem, *multiplicatur substantia et relatio*. Et id in nomine est generare posse *quid et ad aliiquid*; posse *quid* dicit per multiplicationem substantiae, posse *ad aliiquid* per multiplicationem relationis. In divinis autem in generatione non multiplicatur substantia, sed solum relatio; et propter hoc generare posse in divinis non est posse *quid*, sed posse *ad aliiquid*. His positis, intelligitur solutio clausa Alexandri ad obiectiōnēm: aliqua potentia est in Patre, quae tamen non est in Filio, sic respondens: « Mutatione est praedicamentum, mutatur enim *quid* in *aliiquid*». — De ipsa potentia in se agitū infra dd. 42. 43. 44.

II. Cfr. Alex. Hal., S. p. l. q. 21. m. 4. a. 3. — Scol., de hac et seq. hic q. unic.; Report. hic q. 4. 2. — S. Thom., hic q. 1. a. 1. 2; S. I. q. 42. a. 6. — B. Albert., de hac et seq. hic a. 5; de hac et seq. q. S. p. l. tr. II. q. 47. m. 3. partie. 1-3. — Petr. a Tor., hic q. a. 1. — Richard., a Med., de hac et seq. hic q. 1. — Agid. R., hic q. 1. princ. q. 3. — Henr. Gand., de hac et seq. S. a. 70. q. 2. n. 41-63. — Durand., hic q. 1. — Dionys. Card., hic q. 1. — Biel., hic q. unic.

QUAESTIO II.

Utrum in divinis personis sit aequalitas quantum ad intensionem potentiae.

Secundo quaeritur, utrum in divinis sit aequalitas quantum ad intensionem potentiae. Et quod sic, ostenditur hoc modo.

1. Nihil est potentius sua virtute; sed Christus *Fundamenta* est *Dei virtus*¹: ergo Pater non est potentior Filiu; similiter par ratione nec Filius Spiritu sancto.

2. Item, substantiae aequae nobilis² aequae nobilis et excellens est potentia; sed substantia est aequae nobilis in Filio ut in Patre, ergo et potentia aequae nobilis: ergo nihil potentius potest Pater quam Filius.

3. Item, ea potentia, quia potest quis supra infinitam et summam distantiam, nihil est potentius; sed potentia Verbi potest supra infinitam et summam distantiam, quae est inter ens et non ens, quia *omnia per ipsum facta sunt*³: ergo etc.

4. Item, ea potentia, cui nihil potest resistere nec aliquid potest eam retardare, nihil est potentius; sed potentiam Filii nihil potest retardare nec aliquid potest ei resistere, quia subito facit et libere, *Psalmus*⁴: *Dixit et facta sunt*: ergo etc.

CONTRA: 1. Potentior est potentia in eo qui ^{ad oppositum.} solum potest agere, quam in eo qui⁵ agere et pati; sed in Patre est solum agere, in Filio agere et pati: ergo etc.

2. Item, potentius aliquid potest quod est primum principium, quam quod non est primum, quia «omnis causa primaria plus influet quam secunda»⁶; sed Pater est primam principium: ergo unum et idem potentius potest Pater quam Filius.

3. Item, potentius potest qui habet potentiam a se, quam qui ab alio; qui enim aliquid a se habet multo melius habet, quam qui ab alio accipit⁷: ergo cum Filius habeat posse a Patre, Pater autem per se et a se, ergo etc.

4. Item, plus potest aliquis, qui potest et per se et per alium, quam qui tantum per se; sed Pater potest operari per Filium, Spiritus sanctus non potest per Filium, nec etiam ipse Filius proprie loquendo: ergo etc.

¹ I. Cor. 1, 24. — Paulo ante post *virtute* codd. aa bb addunt *ne extensice nec intensice*.

² In lectione, quae in mss. cum edd. 1, 2, 3 communior est, ponitur genitivus *nobilis* pro *nobilium*, quod habet Vat. Paulo infra post *ergo et potentia* cod. bb adiungit est.

³ Ioan. 1, 3.

⁴ 148, 5. — Vat. cum cod. cc, alius autem codd. cum ed. 1 reluctantibus, *patet quia loco Psalmus*.

⁵ Supple cum cod. V potest. Habentur hic in codicibus diversae lectiones: sic in aliquibus ut A T et in ed. 1 post *quam* omittunt *in eo*, immo inventur mss. ut Z, in quibus desunt verba *in eo qui*. Paulo infra post *Filio* cod. X ad-

dit *est*, e contra plures codd. ut STY cum ed. 1 omitunt *agere et*.

⁶ Libr. de Causis, propos. 1: *Omnis causa primaria plus est influens supra causatum sumpm quam causa universalis secunda*. — Paulo ante post *quod non* in edd. 1, 2, 3, 6 et in pluribus mss. ut TVY omittunt *est*.

⁷ Praestamus antiquam lectionem ed. 1 et mss., quorum tamen aliqui ut AGPQ habent *recipiēt loco accipit*, dum Vat. legit *quam si ab alio recipiat*. Paulo supra cod. Y post *ab alio addit accipit*, qui et dein cum aliquibus mss. ut V X loco *a se ponit per se*, cod. T autem *a se et per se*, quae lectio subnexis conformior est.

CONCLUSIO.

Potentia iu

RESPONDEO: Dicendum, quod potentia in Patre ^{Conclusio.} et Filio est aequa intensa, quia in utroque summa est et aequa nobilis, quia in utroque una per naturam non degenerans¹ — similiter et in Spiritu sancto — et hoc, loquendo de Filio secundum divinam naturam, secundum quam est aequalis Patri.

1. Ad illud ergo quod obicitur, quod Filius potest pati; dicendum, quod istud² non est secundum potentiam divinam, sed secundum infirmitatem humanae; et secundum illam inferior est Patre et minus potens; secundum autem divinam non potest pati, sicut nec Pater.

2. Ad illud quod secundo obicitur, quod primum principium magis potest; dicendum, quod ^{Distinctio.} *primum et³ principium* aut solum dicit ordinem, aut substantialiter differentiam. Si solum ordinem, cum unum et idem sit utrobique, non est potentius hic quam ibi. Si autem differentiam substantialiter cum ordine, sic verum est, quod potentius est primum quam secundum, quia secundum addit aliquid

supra primum, quod dum facit magis⁴ compositum, magis reddit limitatum, et ita minus potens.

3. Ad illud quod obicitur tertio, iam solutum est: *quia habere ab alio*, hoc est aut differente ^{Alius dicitur duplicitate.} *substantialiter*, aut *personaliter*. Si *substantialiter*, sic⁵ verum est, quia cum habeat ab alio per essentialium, non habet essentialiter, sed participationem; sed quando habet ab alio *personaliter*, eodem tamen essentialiter, tunc habet aequa nobiliter, quia totaliter et essentialiter. *Unde Ioannis quinto*: *Sicut Pater habet vitam in semetipso, sic dedit Filio etc.*

4. Ad illud quod obicitur quarto, quod Pater potest per se⁶ et per alium; dicendum, quod posse per alium est duplicitate: aut per aliam *causam inferiorem* simul agentem, aut per aliam *personam*. Primo modo potentius est posse per se et per alium, quam per se tantum; quia posse per alium dicit dominium, et ita potestatem; sed posse per alium ut⁷ per *personam* consubstantiale non dicit dominium, sed tantum auctoritatem. Auctoritas autem non dicit majoritatem, sed solum dicit originem, sicut posse ab alio et non ab alio non dicit minoritatem in potentia⁸, sed solum subauctoritatem et originem; et sic intelligendum in proposito de posse per alium et non posse per alium.

SCHOLION.

1. De hac quaestione non invenimus speciatim tractantem nisi Petr. a Tar., hic q. unica a. 2. Alex. Hal. autem eadem et alia objecta solvit S. p. l. q. 47. m. 2. 3. Quoad 2. opposit. inter alia dicit: «Desensus causarum creaturarum est secundum maiorem et minorem distantiam a causa prima, propter quod,

secundum quod magis descendunt, minus communicant virtutem primae cause; non sic in divinis, licet sit ibi ordo naturae; sunt enim omnino idem secundum substantiam; unde in illis non potest esse differentia virtutis vel potentiae. »

ARTICULUS II.

De ordine in divinis.

Consequenter est quaestio secundo loco de secundo articulo, scilicet¹⁰ utrum in divinis sit ordo. Et circa hoc queruntur duo.

Primo quaeritur, utrum ordo sit ibi¹¹ pondens.

Secundo, utrum ordo naturae.

¹ Alludit ad verba Hilarii supra d. XIX. p. l. c. 4. allelagma et ibid. dub. 41. explicata. — Paulo infra post *Spiritu sancto* Vat. cum cod. cc adiungit est.

² Aliqui codd. ut Y Z cum ed. 1 illud. Mox post *potentiam* in cod. bb additum *vel naturam*.

³ Ex plurimis mss. et edd. 1, 2, 3 supplevimus particulam *et*, quae a cod. V etiam paulo supra, ubi eadem propositione occurrit, minus bene ponitur, quia ibi est tantum repetitio obiectioris, hic autem ipsius resolutio.

⁴ Cod. T hic addit est, ac post *compositum* particularum *et*; lectio non spernenda. — Cfr. supra pag. 169 nota 4.

⁵ Aliqui codd. ut X Z cum ed. 1 tunc. Mox post *habet ab alio* in cod. X additur *differente ab alio*, et paulo infra verbo *personaliter* praefigetur *differente*. Cod. Y per *participationem* pro *participatione*.

⁶ Vers. 26, in quo textu Vulgata cum Vat. post *dedit* adiungit *et*, sed contra mss. et edd. 1, 2, 3, 6.

⁷ In pluribus codd. ut AITYZ et ed. 1 deest *per se et*. Mox Vat. contra fere omnes codd. et ed. 1 post *primum aut per* substituit *aliquam loco aliam*.

⁸ Fide plurimi mss. ut FGHMY et supplevimus *ut*, loco eius codd. aa bb post *personam* addunt *scilicet*. Paulo ante cod. Y post *quia posse adiungit sic*, et dein ed. 1 omittit *ita*.

⁹ Supple: in eo qui potest ab alio. — Pauci codd. ut MN cum ed. 1. post *minoritatem* addunt *vel maioritatem*, unus alterius codex autem ut S ponit *maioritatem loco minoritatem*.

¹⁰ In Vat. et recentiore cod. cc desideratur *scilicet*.

¹¹ Ex mss. et ed. 1 substituimus *ibi* loco *in divinis*, quod et paulo infra post *Secundo*, *utrum* Vat. praeferit fidem mss. et ed. 1 addit.

QUAESTIO I.

Utrum in divinis sit ratio ordinis.

Quod in divinis sit ordo, ostenditur:

1. Primo per Augustinum contra Maximinum¹:

Fundamenta. « Cum dicitur Filius a Patre, non significatur inaequitas substantiae, sed ordo naturae ».

2. Item, hoc videtur auctoritate Ecclesiae, quia Ecclesie nominationem Trinitatis exprimit ordinatae. Dicitur enim in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, et hic ordo nunquam mutatur: ergo etc.

3. Item, principium dicit rationem ordinis. « Primum enim est principium, dicit Philosophus², idem dico»; sed in divinis Pater est principium Filii, ergo primus. Sed ibi hoc, ibi ordo: ergo etc.

4. Item, ordo dicit rationem completi esse et boni — «esse enim, ut dicit Boethius³, est quod ordinem retinet servatque naturam»; similiter et bonus — sed in divinis perfectissime est ratio esse et boni: ergo est ibi ratio ordinis.

5. Item, ubiunque sunt plures, inter quos non est ordo, sunt inordinati; sed in divinis personis est pluralitas: ergo si non est ibi ordo, est inordinatio et confusio; sed inordinatio et confusio repugnat⁴ divinis; ergo est ibi ordo.

CONTRA: 1. Eusebius⁵: « In divinis est numerus, sed non ordo ».

Ad oppositum. 2. Item, hoc ipsum videtur ex *ratione ordinis*. Augustinus de civitate Dei⁶: « Ordo est parium dispariunq[ue] sua unicunque tribuenis loca dispositio»; sed in divinis non est distinctio locorum: ergo etc.

3. Item, ordo contrariatur *similitudini*⁷, ergo ubi est ordo, non est omninoda similitas; sed ubi non est omninoda similitas, non est perfecta aequalitas: ergo cum in divinis sit omninoda et perfecta aequalitas, nullus est ibi ordo.

4. Item, si ordo est in divinis, aut est quid essentiale, aut *notionale*. Non *essentiale*, quia ubi ordo, ibi distinctio; in divinis autem non est distin-

ctio secundum essentiam: ergo etc. Nec quid *notionale*, quoniam idem est notio et proprietas, sed ordo nullus personae est proprietas⁸: ergo etc.

5. Item, ubi est ordo, ibi est dependentia et inclinatio; nihil enim ordinatur ad aliquid, nisi ad illud habeat inclinationem; in divinis autem nulla est dependentia: ergo ibi nullus omnino ordo⁹.

6. Item, ordo praesupponit numerum; sed in divinis non cadit differentia secundum numerum, ut ostensum est supra¹⁰: ergo nec ordo.

CONCLUSIO.

*Ordo ponendus est in divinis, sed solunmodo
ordo secundum originem.*

RESPONDEO: Dicendum, quod triplex est ordo, ^{ordo est triplex.} scilicet secundum *positionem*, secundum *antecessionem* et secundum *originem*.

Ordo secundum *positionem* dicitur aliquorum, quorum unum est superius, aliud inferius. Et hoc potest esse duplikeiter: vel in loco, vel in dignitate. Et hic non cadit in divinis, sicut ostendit ^{Codicilio 4. et solutio 2.} primo ratio sumta ab Eusebio, et secunda sumta ab Augustino, sicut patet.

Ordo vero secundum *antecessionem* dicitur esse eorum, quorum unum prius est, alterum vero posterius; et hoc dicitur duplikeiter: aut quia antecedit ^{Codicilio 4. et solutio 2.} duratione sive tempore, aut prius naturali intelligentia sive cognitione. Et hic ordo non est in divinis, ^{Conclusio 2. et solutio 3.} sicut probat ratio tertia, quia hic ordo tollit aequalitatem et simultatem. quorum utrumque perfecte est in divinis.

Ordo autem secundum *originem* sive secundum emanationem est productus ad productum¹¹. Et iste ordo est in divinis, quia ibi est ordo principii ^{Conclusio 3.}

¹ Libr. II. c. 14. n. 8. Vide hic lib. Magistri, c. 3. circa finem. — Ex cod. T possumus contra loco ad. Vat. obnientibus miss. et ed. 1. post *Maximinum* addit. *ubi dicit.*

² Libr. I. Poster. c. 2. — Totum hoc tertium argumentum abest a Vat. et ed. cc. existat tamen in aliis miss. et ed. 1.

³ Libr. IV. de Consol. Prosa 2.

⁴ Cod. V *repugnat.*

⁵ Colligimus ex libro S. Eusebii Vercellens. de Trin. Confessione, ubi n. 8. sit: « Haec ergo sancta Trinitas, quae unus est et verus Deus, non recedit a numero nec capitulo numero. In relatione enim personarum numerus cernitur. In divinitatis vero substantia quid innumeratum sit, non comprehenditur ». Et ibid. n. 10: « Nec tamen tres istae personae separabiles existimande sunt, cum nulla ante aliam, nulla post aliam, nulla sine alia vel existisset vel quidquam operuisse aliquando credatur ».

⁶ Libr. XIX. c. 13. n. 1, ibi Vat. falso *partium disparium* loco *parium dispariunq[ue]*. Mox cod. V *dispositio pro distinctio.*

⁷ Cfr. Aristot., de Praedicam. c. de Priori et Simul.

⁸ Cod. X, addio in principio huius argumenti tertio distinctionis membro, scil. *aut personale*, hic adiungit *Item non personale*, quia *ordo est communis, persona non.* Alex. Hal., S. p. I. q. 46. m. 1. in simili obiectione tria membra ponit, scil. *aut est essentia aut persona aut notio*, et respectu secundi membri ait: « Item nec potest dici, quod iste ordo sit persona, immo es personarum, qui dicit habitudinem personarum ad personas ». Et B. Albert., S. p. I. tract. 9. q. 41. m. 2. a. 4. tria obiectioneis membra proferens, de secundo ait: « Nec (ordo dicit) personam: ordo enim personarum est, persona autem personarum non est; sicut non sunt ordinata ordo, sed ordo est ordinatur ». Attamen iam per se manifestum est, quod *ordo non dicit personam*; unde hoc divisionis membrum omitti potuit; vel dic, quod sub *notionali* comprehenditur *personale*.

⁹ Nonnulli coddi. ut VZ praemittunt verbum *est.*

¹⁰ Dist. 19. p. II. q. 4.

¹¹ In cod. aa bb additur *et hoc duplikeiter: vel secundum quod unum est ab alio essentialem*, et sic non est in divinis,

principiati, sive producentis et producti, et hunc ordinem esse in divinis probant rationes primae.

4. Qnod obicitur quarto, quod ordo non est quid notionale nec essentiale¹; dicendum, quod est notionale; sed notionem contingit duplicit significare: aut sub *propria* ratione, ut cum dicitur generatio; aut sub *communi* ratione, communitate, inquam, rationis, ut cum dicitur *ordo*², *notio*, *proprietas* — sicut individuum est communis intentio — et sub hac communitate non distinguit, tamen in suis inferioribus distinctionem supponit.

5. Ad illud quod obicitur: ubi est ordo, ibi dependetia; dicendum, quod ordo importat habitudinem, et quia habitat in creaturis ratione imperfectionis dicit dependentiam, ideo in creaturis importat dependentiam; in divinis autem habitudo³ solum ponit

comparisonem et connexionem et nullam dependen-
tiam et inclinationem: ideo etc.

6. Ad illud quod ultimo obicitur, quod ordo pree-
supponit numerum; dicendum, quod sicut in divinis
numerus distrahit⁴ a ratione numeri, quia ibi est
distinctio hypostasum tantum, ita ordo a ratione ordi-
nis simpliciter, quia, qnamvis ibi sit ordo, non
tamen est ibi antecessio, sed solum originis emanatio-

Vel aliter dicendum, quod non semper pree- *Alia solutio.*
supponit distinctionem secundum numerum, nisi in-
telligatur de ordine locali sive secundum positio-
nem. Nam ordo secundum naturam et secundum
naturalem intelligentiam attenditur inter superiorius et
inferius, inter quae non cadit numerus. Et ita patet
illud.

S C H O L I O N.

I. Richard, a Med. (hic q. 3.) dicit: « Ordo simpliciter importat ordinatorum distinctionem et distinctorum mutuum habitudinem prioris et posterioris gradus. Quamvis autem persone inter se sint distinctae et habeant mutuum habitudinem inter se, gradum tamen prioris et posterioris non habent, quia nulla prior est aliis duratione nec dignitatem nec etiam secundum natu-
ram ». Unde merito concludit, quod, sicut in divinis non dici debet numerus nisi cum determinatione, scil. numerus personarum, sic non debet dici, quod in divinis est ordo simpliciter, sed cum determinatione, scil. ordo originis, non quo unus sit prior alio, sed quo unus est ab alio. Eandem sententiam

Seraphicus, distinctis variis ordinis speciebus, pluribus conclusio-
nibus tuerit et in solut. ad ult. clarior explicat. Quod hic
dicit de numeris iam supra d. 19. p. II. q. 4. probatum est.

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 46. m. 1. — Scot., de hac et seqq. Quodlib. q. 1. et 4. — S. Thom., hic q. 4. a. 3; S. I. q. 42. a. 3, q. 33. a. 1. ad 3. — B. Albert., de hac et seq. hic a. 7; S. p. I. tr. 9. q. 41. m. 2. — Petr. a Tar., hic q. unic. a. 4. — Richard, a Med., hic q. 3. — Egid. R., hic 2. princ. q. unica. — Henr. Gand., S. a. 52. q. 1. — Durand., de hac et seq. hic q. 2. — Dionys. Carth., de hac et seq. hic q. 2.

QUAESTIO II.

Utrum in divinis sit ordo naturae.

Secundo quaeritur, utrum in divinis sit ordo naturae. Et quod sic, videtur:

1. Per Augustinum, qui dicit in littera⁵, quod *fundamenta.* cum dicitur Filius a Patre, non dicitur inaequalitas substantiae, sed ordo naturae⁶.

2. Item, ubi est naturalis origo, ibi est naturalis ordo; sed in divinis est naturalis origo, ergo et naturalis ordo: ergo est ibi ordo naturae.

3. Item, ubi est causa et effectus, ibi est prius et posterius; sed ubicumque hoc, ibi est⁷ ordo naturae: ergo cum in divinis contingat reperire causam et

effectum, sicut dicit Chrysostomus super principium ad Hebreos⁸, et Damascenus primo libro, capitulo octavo: « Pater est causa Filii », patet etc.

CONTRA: 4. Cuiuscumque est ordo, ipsum or- *Ad opposi-*
tudinatur: ergo si in divinis est ordo naturae, natura *fund.*
ordinatur; sed quod ordinatur distinguitur et numeratur⁹: ergo in divinis natura distinguitur et numeratur; sed hoc falsum: ergo etc.

2. Item, in divinis¹⁰ item est natura et essentia, quia *natura* nomen est essentiale; sed in divinis nullo modo ponitur ordo essentiae: ergo nec naturae.

sed solum in his inferioribus; vel secundum quod unus est ab alio personaliter tantum.

¹ Plurimi codd. cum edd. 1, 2, 3 loco *essentiale* ponunt *personale*, quod vel est lapsus librariorum, vel signum, quod hic et in ipsa obiectione tertium divisionis membrum, ut non necessario enumerandum, omisso sit, sicut supra a nobis fide codicis X observatum est. — Paulo ante fidem antiquorum mss. et ed. 1 delevimus *Ad illud*, quod Vat. verbis *quod obicitur* praedicit. Mox cod. A *notionale pro notione*.

² In codd. aa bb additor *principium*, cuius mentionem facit et S. Thom., hic q. 1. a. 3. ad 4.

³ Vat. cum cod. cc, alius tamen codd. cum ed. 1 refragantibus, omittit hic *habitudo* et paulo infra *ideo*.

⁴ Cod. X *distrahitur*, scilicet numerus in divinis trahitur a sensu proprio ad improprium. Cfr. supra d. 19. p. II. q. 4, et dub. 2.

⁵ Hic, c. 3. circa finem.

⁶ In pluribus mss. ut ATVX et ed. 1 omittitur *est*.

⁷ Homil. 2. n. 2: Si enim Pater eius est causa et auctor, multo magis corum quae per ipsum facta sunt. — Verba Ioan. Damasc. de Fide orthod. loc. cit. sunt: Pater naturaliter Fili causa est.

⁸ Val. cum paucis codd. addit *si hoc*. Paulo infra post *sed hoc* in aliquibus mss. ut VNZ adiungitur *est*.

⁹ In plurimis codd. et ed. 1 deest in *divinis*, sed proprietationem additam certe supplendum.

3. Item, nbi est ordo, ibi est prius et posterius¹, ergo si in divinis est ordo naturae, ibi est prius et posterius secundum naturam; sed hoc nullo modo recipitur: ergo nec ordo naturae. Quod autem in divinis non sit prius et posterius secundum naturam, ostenditur sic: «Relativa sunt simul natura²», ergo Pater et Filius, secundum quod Pater et Filius, simul sunt natura; sed Pater secundum id quod est et secundum quod est Pater, simul est natura³, quia relationes in divinis non sunt adventientes, nec tantum sunt ratio referendi, sed etiam existendi⁴: ergo Pater et Filius secundum suas hypothesim simul sunt natura, ergo non est ibi ordo naturae.

4. Item, in causis creatis videmus gradus, quod⁵ quanto substantia creata citius potest, velocius operatur; unde quaedam operantur in tempore, quaedam repente, quaedam subito; et illa causa, quae operatur subito, aliquando non praecedit tempore, sed natura. Si ergo Deus producit Filium secundum omnem nobilitatem et virtutem suae potentiae, et virtus suae potentiae infinita maior est quam finita: ergo non tantum simul duratione, sed etiam simul natura producit: ergo non est ibi ordo naturae.

5. Item, videmus in cognoscibilibus, quod quaedam habent *sui cognitionem et cogitationem*⁶ investigando et posterius tempore — et loquor de actuali, non de habituali — ut anima humana; et quaedam simul duratione, ut Angelus: ergo si Dei cognition et dictio sive locutio non est accidens, sed multo nobilior et virtuosior⁷ quam omnis creatura, habet verbum intelligentiae, non tantum simul duratione, sed etiam natura: ergo etc.

CONCLUSIO.

In divinis recte dicitur esse ordo naturae,
id est ordo naturalis originis.

RESPONDEO: Dicendum, quod ordo dicitur esse⁸ ordine alienius dupliciter: aut sicut ordinati, aut sicut rationis ordinandi. Ordo in divinis sicut ordinatio personae Patris vel⁹ Fili vel Spiritus sancti; sicut rationis ordinandi dicitur naturae. Natura enim dicit vim productivam, secundum quod dicit Philosophus¹⁰, quod «est vis insita rebus ex similibus similia procreans». In divinis autem est ordo secundum productionem, ideo¹¹ dicitur ibi ordo naturae, id est naturalis originis. Unde genitivus illae non constitutio *subjective*, sicut cum dicitur albedo Petri, sed *ex vi declarationis essentiae*, ut cum dicitur albedo claritatis vel homini auctoritatis. Et ideo resolvitur¹² in duos, ut sit sensus: *ordo naturae*, id est naturalis originis.

1. Ex hoc patet primum quod obicit¹³, quia Salutis ad f. et 2. obicit, ac si diceretur ordo esse naturae ut rei ordinatae. Patet etiam secundum, quia¹⁴ essentia dicitur in absolutione omninoda, non ut alterius principium; natura vero dicit ut alterius principium, unde dicit comparationem ad productionem sive emanationem naturalem.

Unde¹⁵ ulterus attendendum, quod ordo secundum naturalem originem in his inferioribus dicit, scilicet *emanationem et antecessionem*. Et ratio huius est, quia emanatio in his inferioribus ponit diversitatem substantialem. Unde omne quod emanat in his inferioribus, est effectus, et quod producit est causa; et ideo dicitur *causa*, cuius esse sequitur aliud¹⁶, et

¹ Praesomus antiquam lectionem mss. et ed. 1, dum Vat. cum recentiore cod. ec in hac propositione post *ordo* addit *natura*, et verbo *posterior* adiungit *secundum naturam*, ac mox bis omittit *secundum naturam*, in qua lectione vis argumentationis debilitatur. — De principiis huius obiectiōis cfr. Aristot., de Prædicām. c. de Priori.

² Aristot., de Prædicām. c. de Relativis.

³ Nulla lectio Vat., in qua haec propositio *sed Pater usque natura omittit*, resarcit opere mss. et ed. 1. Mox cod. X ergo non pro nec.

⁴ Cfr. supra d. 7. dub. 4.

⁵ Vat. contra plurimos codd. et ed. 1 *quia*. Paulo infra plures codd. ut CE GIIK R SU operatur loco operantur.

⁶ Codd. inter se dissident; alii enim ut BD FIKS VWXY ponunt *cognitionem*, cod. O *aliorum cognitionem*, ceteri vero cum ed. 1 *cogitationem*, quae lectio et in se melior est et maiore numero mss. fulciunt; Vat. omittit et *cognitionem*. In cod. Z *in cognoscibilibus* pro *in cognoscibilibus*. Paulo infra post *habituali* supple cum cod. bb *cognitione*. Dein codd. LO post *duratione* addunt *sed posterior natura*.

⁷ Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 *nobilis et virtuosus*.

⁸ In aliquibus mss. ut ASTY etc. deest esse.

⁹ Vat., antiquioribus mss. et ed. 1 ohnientibus, hic et paulo post *et loco vel*.

¹⁰ Vide supra pag. 134 nota 10.

¹¹ Aliqui codd. ut LO et ideo, alii ut KSV ee et loco

ideo; plures ut AFHIT bb cc cum sex primis edd. id est pro *ideo*. Paulo infra, postulatibus mss. et ed. 1, loco *paries* substitutius Petri, ubi dein a codd. aa bb adhuc dicitur *quia ordo non ordinatur vel ordo non est illud quod ordinatur*. Max post *essentiae* incongrue plures mss. ut BEKV addunt *id est naturalis originis*, ac dein fide mss. et ed. 1 supplevimus verba *vel homo auctoritatis*.

¹² Supple: genitivus. De significacione genitivi cfr. supra d. 3. p. II, dub. 3, et infra d. 34. dub. 5, ac d. 41. dub. 2; hoc ultimo loco ait: *Et si obicitur, quod unus genitivus non constitutor ex illa vi (declarationis essentiae); dicendum, quod verum est, nisi habeat virtutem durorum. Unde bene dicitur: vir sanguinis et homo auctoritatis*, similiter: *electio gratiae*, id est gratuitae bonitatis.

¹³ Vat. *obicitur*, sed contra mss. quorum plures ut ISV bb cum ed. 1 dein perperam omittunt *quia obicit*.

¹⁴ Fide plurimum mss. et ed. 1 substitutius hic *quia pro ambiguo quod*, et paulo infra, postulatibus vetustioribus codd. et ed. 1, possumus *unde dicit loco ideo dicit*.

¹⁵ Aliqui codd. ut FG Y cum ed. 1 omittunt *Unde*, et mox in nonnullis codd. ut SW post *ordo* addiutur *substantia*.

¹⁶ Vide supra pag. 120 nota 7, ubi excipias ed. 1, quae cum Vat. legit: *ad cuius esse* etc. — Paulo infra post *posterioris* praeposito in deest in cod. Z et ed. 1. Mox plures codd. ut ASWY sequitur loco *consequitur*.

Conclusionis
et prioritatis
pal.

Significatio
genitivi.

Ordo in
creatibus in
creaturis, cit. Ordine.

quia aliud in natura, ideo posterius in natura. In divinis autem est emanatio, ad quam non consequitur essentiae diversitas vel naturae, ideo nec prius nec posterius natura, sed simili natura. Et ideo in divinis non recipitur¹ ratio *causae* vel effectus secundum Latinos, sed nomen *principii*, quamvis Graeci, extenso nomine, utantur nomine causae pro nomine principii. Et ideo in divinis est ordo naturae, non quo alter sit posterior altero, sed quo alter ex altero. Et hoc est quod dicit Augustinus in littera².

Conclusio 2.

Solutio ad 3. 3. Et ex hoc patet, quod tertio obicietur; quamvis enim in creaturis ordo ponat posterioritatem naturae³, non tamen in Deo. Et ideo quamvis non

sit ibi posterioritas, non sequitur, quin bene sit ibi ordo.

Ex his patet obiecta ad utramque partem. Concedendum est ergo, quod aliquo modo reperitur in divinis ordo naturae, sicut ostendunt primae rationes; tertia tamen⁴ deficit, quia nomen causae non reperitur in divinis secundum Latinos propriis.

Quod obicietur ad oppositum patet, quia ordo non est naturae ut rei ordinatae.

2. Patet etiam quod obicietur de divina⁵ essentia, quia est nomen absolutum nec importat rationem originis.

3. Ultimum⁶ patet, quia non est ibi ordo naturae, quo alter prior altero, sed quo alter ex altero.

Epilogus.

^{Ad 3. fundamen-}

SCHOLION.

I. Haec questio orta esse videtur ex verbo S. Augustini apud Magistrum (hic c. 3.) et in 1. fundam., quod in divinis dicatur *ordo naturae*. Quodsi hoc intelligitur in eo sensu, quod *ipsa natura* ordinatur, procul dubio esset falsum, cum in natura non sit nec relatio nec ordo; si vero intelligitur, quatenus natura est *ratio ordinandi*, in sano sensu intelligi potest. Nam ordo originis, qui est inter Patrem et Filium, est per naturam. Et ex Alexandro notandum, quod alio modo dicunt *natura*, alio modo *essentia*, quia natura super essentiam addit rationem *virtutis productivae* sive *principii agendi*, et ratione huius connotati dici potest ordo naturae. Alii intelligunt *ordo naturae* in sensu originis naturalis, non voluntarie. De duplice significacione gentivi, quac est fundamentum responsionis, vide p. 374 nota 12.

II. In re principali omnes convenient; tamen Scot. (l. c.) cum nonnullis, et antiquis et modernis, in *modo loquendi* a certis discedit asserendo, *ordinem originis* importare etiam habititudinem secundum *prius et posterius*, quae tamen non sit *durationis*. De rationibus, quare sic loquitur, vides Rada, controv. 5; Macello, coll. 8. diff. 4. sect. 1. Sed Seraphicus cum S. Thoma, Ricardio et plurimis aliis non admittit vocabulum *prioris et posterioris* in divinis. — Alex. Ital., S. p. I. q. 46. m. 2. — S. Thom., hic q. 1. a. 3. quæstunc. 2; S. I. q. 42. a. 3. — Petr. a Tar., hic q. unic. a 5. — Richard. a Med., hic q. 4. — Egid. R., stetit in q. precedente. — Henr. Gaud., S. a. 52. q. 2; a. 54. q. 5. n. 12. et q. 6. n. 26. et 34. — Biel, l. Sent. d. 9. q. 3.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram, et primo dubitatur de prima ratione, quam ponit Magister: *Omnia quae habet Pater, habet Filius*: ergo *quantam potentiam habet Pater, habet Filius*. Istud argumentum non videtur valere, quia mutatur *quid in quantum*: nam *omnia* distribuit pro substantia, *quantum* autem dicit quantitatem.

RESPONDEO: Dicendum, quod quamvis talis modulus arguendi non valeret, si differret quantitas et substantia, tamen ubi idem est, omnino modum habet

necessitatem; et quia hoc est⁷ in divinis, ideo argumentum bonum est.

Posset tamen dici, quod praedictum argumentum in qualibet materia est bonum. Habere enim non dicitur aliquis solum substantialia, sed etiam proprietates: ergo sequitur, cum *omnia* distribuit pro omnibus habitis⁸, quod habeat etiam proprietates: ergo cum nullam potentiam habeat unus, quam non habeat alter, ergo nihil potest unus, quod non potest alter: ergo si unus omnipotens est, et alter; et ita patet, quod hic non est figura dictioris, quia *omnia* distribuit hic pro rebus omnium generum⁹.

Alia solutio.

¹ Vat. cum pluribus mss. *accipitur*, sed obstant alii codd. ut GHZ aa bb etc. cum ed. 1 et usus loquendi.

² Hic, c. 3, circos finem: Nec cum dicitur Filius a Patre genitus, ostenditur inaequalitas substancialis, sed ordo naturae, non quo alter prior esset altero, sed quo alter est ex altero.

³ Ex multis mss. ut ACPGHILORSTW etc. et ed. 1 supplevimus *naturae*, et paulo infra ex fere omnibus codd. et ed. 1 *ideo*. Mox cod. V possit ibi esse ordo pro sit ibi ordo.

⁴ A vetustioribus mss. et ed. 4 abest *ratio*, quod Vat. hic addit.

⁵ Multi codd. etiam hic, sicut in ipsa obiectione, omitunt *divina*, loco cuius ed. 1 habet *natura* et.

⁶ In cod. Y additur *etiam*. Mox post *prior* ed. 1 adiungit *et posterior*.

⁷ Supplevimus hic et mox post *bonum* ex fere omnibus

mss. et ed. 1 est. Paulo ante loco *arguendi* nonnulli codd. ut SWY *argumentandi*.

⁸ Vat. cum uno altero tantum codice perperum *habitibus*.

⁹ Aristot., I. Elench. c. 3. (c. 4.) fallaciam figurae dictioris ita definit: «Quae autem propter figuram dictioris sunt accident, quando (propter similitudinem unius dictioris cum alia) non idem ut idem interpretatur, ut masculinum femininum, vel femininum masculinum, vel quod inter haec est (sol. neutrum) alterum horum, vel rursus quale quantum, vel quantum quale, vel faciens patients» etc. — Dupliciter fieri potes distributo termini *omnis*, nempe pro *singulis generum* i. e. pro singulis individuis, quae sub eodem genere et sub eadem specie continentur, et pro *generibus singulorum* i. e. pro solis generibus vel speciebus, non autem pro individuis sub generibus vel speciebus contentis.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Non potest qui accepit inaequalis esse ei qui dedit.* Videtur enim dicere falsum, quia si hoc, cum omnis creatura sit accipiens, nulla esset inaequalis Deo; sed hoc¹ falsum: ergo et primum.

RESPONDEO: Dicendum, quod Augustinus non loquitur generatorem² de quolibet accipiente sive de quolibet modo, sed de eo qui accepit omnia; et talis accipiens non potest esse inaequalis.

DUB. III.

Item quaeritur de alia ratione: *Si non potuit, ergo fuit impotens.* Videtur enim male arguere, quia similiter posset argui de Filio et Spiritu sancto: si non potuit Filium aequaliter producere: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum ad hoc, quod non competit generatio nisi hypostasi Patris, sicut alibi tacitum est³; ideo non valet nec est simile.

DUB. IV.

Item dubitatur de alia parte anoritatis⁴, quia illud argumentum non videtur valere: *Potuit producere aequalem, et non produxit sive genuit: ergo invidus fuit*, quia similiter⁵ potest argui: potuit istam creaturam facere meliorem, et non fecit: ergo invidit. *Si tu dicas, quod invidia considerat semper parem vel superioriem, sicut dicit Gregorius super illud lob qntino⁶: Parvulum occidit invidia; obicitur tunc, quia si Filium genuisset minorem, non habuisset ibi locum invidia: ergo videtur quod ista solutio non solvit. Item, in creaturis non valet: iste artifex potuit facere istam rem meliorem et non fecit: ergo fuit invidus; quare ergo⁷ tenet in Deo?*

RESPONDEO: Dicendum, quod invidia artificis producentis non attenditur in productione rei inaequalis vel minus bona, nisi⁸ ubi res de sui natura exigit

tale esse; tunc enim necessario concluditur, quod aut producens non potuit, aut invidit, si potuit et non produxit, quia non fecit, ut debuit. Et quoniam filius, eo ipso quo filius est, natus est perfecte imitari, si non genuit filium in perfecta imitatione, concluditur, quod aut producens impotens fuit, aut invidit. Et ideo patet, quod non est simile de Creatore et creatura, arca et artifice⁹.

DUB. V.

Item dubitatur de tercia ratione, quam facit: *Si homo pater potuit gignere filium sibi aequalem, ergo et Deus, quia illud argumentum non valet: homo habet alium hominem sibi aequalem vel habere potest: ergo et Deus similiter; quoniam Deus de sua nobilitate hoc habet, quod nullus potest ei aequari; et ita videtur ratio Augustini non valere.*

RESPONDEO: Dicendum, quodsi aequalitas poneret de necessitate in aequalibus diversitatem in natura, quod tunc non valeret. Sed supposito, quod Deus generet Filium connaturalem sibi, de necessitate sequitur, quodsi homo aequalem genuit, quod Deus multo fortius. Quamvis enim imperfectionis sit aequali diverso in natura, tamen aequari connaturali perfectionis est; alioquin divina natura esset in aliquo imperfecte¹⁰; quod si hoc est impossibile, patet, etc.

DUB. VI.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *quae-
stio aequalitatis est qualis aut quantus.* Videtur enim dicere falsum, quia *quale* dicit qualitatem, et secundum eam attenditur similitudo, non aequalitas, quia « *proprimum est qualitatis secundum eam simili-
vel dissimilis dici* »¹¹.

RESPONDEO: Dicendum, quod de qualitate est *lo-
calitas di-
citur duplíciter*: uno modo, prout dicitur *denominans*¹²; et

¹ In cod. V adiicitur *est*.

² Fide antiquiorum mss. et ed. I expunximus hic additam conundimam particulam *et*. Paulo infra post *omnia* cod. O non male addit *naturaleri*.

³ Dist. 7. q. 2. — Paulo ante ex mss. et ed. I supplie-
mus *Dicendum*.

⁴ Vat. contra mss. et ed. I *rationis*.

⁵ Cod. dd *eodem modo pro similiter*, qui et mox, omissa *istam*, post *meliorem addit tali*; cod. V *posset* loco *potes* et paulo post *pro invidit* ponit *invidus fuit*.

⁶ Vers. 2; Litr. V. Moral. c. 46. n. 84: *Invidere enim non possumus, nisi eis quos nobis in aliquo meliores putamus.*

⁷ Ita fere omnes codd. com. ed. I, dum Vat. *etiam non* loco *ergo*.

⁸ Praeferrimus lectioenam plurim mss. ut FG TZ aa bb lectioenam Vat. ponendo *nisi pro sed*, quae lectio iam ex grammaticali constructione commendatur; aliqui codd. ut SY cum ed. I modo affirmativo, omissis particulis *non et nisi*, proposito-

nem exhibent, in qua pauci codd. ut SY loco *producentis* legunt *poteatis*. Mox plures codd. ut FG H1X Y ce dd cum edd. 1, 2, 3 *talis pro tale*.

⁹ Concordant B. Albert., hic a. 6. — S. Thom., hic circa lit. — Richard. a Med., hic q. 2.

¹⁰ Cod. X *imperfecta*, qui dein eum cod. V habet *et loco quod*.

¹¹ Aristot., de Praedicam. c. de Quali. Cfr. etiam supra pag. 342 nota 6.

¹² Nempe forma aliqua accidentalis, secundum quam, ut ait Aristot., de Praedicam. c. de Quali, quales quidam esse dicuntur. — Et paulo infra dicti idem: *Qualia ergo dicuntur quae denominativa a dictis qualitatibus dicuntur (v. g. a candore candidus et a grammatica grammaticus).* — Cod. T voci *denominans* praedicit particulam *ut*. Paulo post ex multis mss. ut FG H1STWYZ aa bb cum ed. I nomini *dispositio* praemissus est loco *dicitur*, ac deinde fide plurimorum codd. et ed. I substitutus *melior* pro *nobilior*.

alio modo, prout est *dispositio nobilitatis*; et secundum hanc attenditur maior et minor nobilitas, et ita melior res dicitur. Et quia « in spiritualibus idem

est maius et melius¹ », ideo quaestio de aequalitate spectat ad qualitatem, non ex propria ratione nominis, sed ex consequenti, ut visum est².

DISTINCTIO XXI.

CAP. I.

Quomodo possit dici: solus Pater vel solus Filius vel solus Spiritus sanctus, cum sint inseparabiles.

Hic oritur quaestio trahens originem ex praedictis. Dicitur est enim supra³, quod tantus est solus Pater vel solus Filius vel solus Spiritus sanctus, quantum simul illi tres, et quod duea vel tres personae simul non sunt maius aliquid quam una sola. Ideo querit Augustinus in sexto libro de Trinitate⁴: « Quomodo haec sane dici possint, cum nec Pater sit solus nec Filius nec Spiritus sanctus, sed semper et inseparabiliter et Filius cum Pater et Pater cum Filio et Spiritus sanctus cum utroque; inseparabiles enim sunt haec tres personae ». Ad quod ita respondet Augustinus in eodem⁵: « Solum Patrem dicimus Patrem, non quia separatur a Filio vel a Spiritu sancto, sed hoc dicentes significamus; quia illi simul cum eo non sunt Pater ». Solus enim Pater Pater est. Quod non dicitur, quia ipse sit solus, id est sine Filio vel Spiritu sancto, sed per hoc Filius et Spiritus sanctus a paternitatis consortio excluduntur. Ita et cum dicitur: solus Filius Filius est, vel solus Spiritus sanctus Spiritus sanctus est, non dividitur Filius a Patre vel Spiritus sanctus ab utroque, sed a consortio filialis proprietatis excluduntur Pater et Spiritus sanctus, et a consortio processibilis proprietatis Pater et Filius. Cum ergo dicatur: tantus est solus Pater, quantum simul illi tres, per hoc quod dicitur *solutus* non separatur Pater ab aliis, sed hic est sensus: solus Pater, id est Pater, qui ita Pater est, quod nec Filius nec Spiritus sanctus, tantus est etc.⁶ Similiter intellige, cum dicitur: solus est Filius vel solus est Spiritus sanctus. « Solus ergo Pater dicitur, ut ait Augustinus in eodem⁷, quia non nisi ipse ibi Pater est », et solus Filius, quia non nisi ipse ibi Spiritus sanctus est, et solus Spiritus sanctus, quia non nisi ipse ibi Spiritus sanctus est.

¹ August., VI. de Trin. c. 8. n. 9. — In immediate sequenti propositione praestamus lectionem veram et contextui conformiorem, quam integre exhibent cod. XZ; Vat. cum ed. 4 et aliquibus mss. *ideo quaestio de qualitate spectat ad aequalitatem*, alii cod., inter quos est etiam cod. T, perperam *ideo quaestio de aequalitate spectat ad aequalitatem*, qui etiam cum edd. 4, 5 in principio responsionis incongrue posseunt de aequalitate est logici pro de qualitate etc.

² Vide-d. 19. p. 1. q. 1. et 2. — Cfr. et B. Albert., hic a. 6. in fine et S. Thom., hic in expos. li.

NOTAE AD LIBR. SENTENTIARUM.

³ Dist. XIX. — Mox solummodo Vat. et ed. 4 illae tres; supple: *personae*. Deinde Vat. cum paucis edd. post *una* superflue addit *personae*.

⁴ Cap. 7. n. 9, secundum sensum; Magister extendit quaestionem etiam ad Spiritum sanctum, sicut ei in sequente textu.

⁵ Ibid., paucis interpositis. — In principio edd. praeter Vat. et ed. 1 male et contra cod. et originale legunt: *Solum Deum Patrem dicimus, non quia*.

S. Bonav. — Tom. I.

CAP. II.

Utrum debeat dici: solus Pater est Deus, vel solus Filius est Deus, vel solus Spiritus sanctus est Deus; an, Pater est solus Deus, Filius est solus Deus, Spiritus sanctus est solus Deus.

Post hoc quaeritur, ultrum, sicut dicitur: solus Pater est Pater, vel solus Filius est Filius, ita possit dici: solus Pater est Deus, vel solus Filius est Deus, ita et de Spiritu sancto; aut, Pater est solus Deus, Filius est solus Deus. Ad quod dicimus, quia Pater et *Responsio*. Filius et Spiritus sanctus dicuntur et est unus Deus, et haec Trinitas simul propriè dicitur esse solus Deus, sicut solus sapiens, solus potens. Sed non videtur debere dici a nobis verbi nostris uteribus, nisi ubi sermo auctoritatis⁸ occurrit: solus Pater est Deus, vel Pater est solus Deus; ita de Filio et Spiritu sancto dicimus. Unde Augustinus in sexto libro de Trinitate⁹ ait: « Quoniam ostendimus, quomodo possit dici solus Pater vel solus Filius, consideranda est illa sententia, qua dicitur, Deum verum solum non esse Patrem solum, sed Patrem et Filium et Spiritum sanctum ». Ecce habes, quia non solus Pater dicendum est esse solus verus Deus. Item in eodem¹⁰: « Si quis interroget, utrum Pater solus sit Deus; quomodo respondebimus, non esse, nisi forte ita dicamus, esse quidem Patrem Deum, sed non eum esse solus Deum? Esse autem solum Deum dicimus Patrem et Filium et Spiritum sanctum ». Ecce et hic habes, quia Pater non debet dici solus Deus; atque hic¹¹ *solum* in parte subiecti tantum accipere quidam volunt, in parte vero praedicati si sit, concedunt, quod Pater est solus Deus. Sed ex verbis Augustini videtur ostendi, quod proprie solus Deus dici debeat tota Trinitas. Et haec Trinitas, ut ait Augustinus contra Maximinum¹², intelligitur, cum Apostolus dicit: *Beatus et solus potens*; et ibi: *Soli sapiens Deo*; et ibi: *Invisibili soli*

⁴ Supple cum codd. A C: *quantum illi tres*.

⁵ Cap. 9. n. 10.

⁶ Vat. et edd. 2, 3, 7 non bene *auctoritatis*.

⁷ Cap. 9. n. 10; in quo textu Vat. et aliae edd. contra 1, 8, codi, et originale male legunt *posset pro possit*. Finito textu, ante *verus Deus* Vat. et plures edd. contra codi. male omitunt *solus*.

⁸ Loc. cit. — Vat. et edd. 4, 6 *interrogat*, contradicentibus aliis edd., codi. et Augustino. Deinde post *sed non sola Vat. omittit eum*.

⁹ Edi. 2, 3, 7, 9 *hoc*; ed. 6 *hic solus*. In qualicunque lectione verba Magistri ob brevitatem sunt subobscura. Lectionem *hic* sic interpretari possumus: *hic*, id est in hac resolutione negativa, aliqui distinguunt, admittentes eam, si verbum *solum* ex parte subiecti accipiatur. Similiter etiam lectio *hoc* fortasse intelligi potest. De ipsa sententia Magistri cfr. S. Bonaventura, hic dub. 4. — Mox Vat. et ed. 5 post *praedicti* non bene legunt *sic*, et edd. 3, 7 peius *si sic*.

¹⁰ Libr. II. c. 12. n. 2. Magister ex hoc et tribus sequen-

Deo. Non enim de solo Patre haec accipienda sunt, ut contendebat Maximinus et alii haeretici, sed de Trinitate. Sic et illud: *Solus habet immortalitatem*, quia secundum rectam fidem ipsa Trinitas est unus solus Deus, beatus, potens, sapiens, invisibilis. Unde Augustinus in codem¹: « Cum unus Deus sit Trinitas, haec sit nobis solutio quaestioni, ut intelligamus solum Deum sapientem, solum potentem Patrem et Filium et Spiritum sanctum, qui est unus et solus Deus ».

CAP. III.

Quomodo Trinitas dicatur solus Deus, cum ipsa sit eum spiritibus et animabus sanctis.

Sed iterum queritur, quomodo ipsam Trinitatem dicimus solum Deum, cum sit cum spiritibus et animabus sanctis. Ad quod respondet Augustinus in sexto libro de Trinitate² ita dicens: « Trinitatem dicimus Deum solum, quamvis semper sit cum spiritibus et animabus sanctis, sed solum dicimus, quia non aliud quam

ipsa Trinitas Deus est. Non enim illi cum illa Deus sunt», vel aliqua alia, sed ipsa Trinitas tantum, non illi vel alia Deus est.

« Veruntamen, ut alii Augustinus³, etsi de solo Patre praedita dicerentur, non tamen excluderetur Regula generalis. Filius vel Spiritus sanctus, quia *hi tres unum sunt*; sicut in Apocalypsi de Filio legitur, quod *habet nomen scriptum, quod nemo scit nisi ipse*. Non enim inde separatur Pater vel Spiritus sanctus. Et cum dicitur: *Nemo novit Patrem nisi Filius*; non inde separatur Pater, et Spiritus sanctus, quia inseparabiles sunt*. Aliquando etiam nominantur Pater et Filius, et tacetur Spiritus sanctus; sicut Veritas ad Patrem loquens ait⁴: *Ut cognoscant te et quem misisti Iesum Christum esse unum verum Deum*. « Car ergo, inquit Augustinus⁵, tacuit de Spiritu sancto? Quia consequens est, ut ubique nominatur unus, sicut Pater et Filius, tanta pace uni adhaerens intelligatur etiam ipsa Pax, quamvis non commemoretur ». Uno ergo istorum nominatio, etiam reliqui intelliguntur; quod in pluribus Scripturae locis occurrit.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XXI.

Qualiter dictiones exclusivae accipiuntur in divinis.

Hic oritur quaestio ex praedictis trahens originem.

DIVISIO TEXTUS.

Supra probavit Magister aequalitatem personarum; hic, quia in probatione dubias quasdam¹ dixerat rationes propter dictiones exclusivas, movet illas dubitationes et solvit. Et habet haec pars tres partes secundum tria dubia, quae proponit.

Primo enim querit de hac locutione²: tantus est solus Pater, quantus Pater et Filius, et hoc primo capitulo.

Secondo proponit hanc sive querit de hac: solus Pater est Deus, et hoc facit secundo capitulo, ibi: *Post haec queritur, utrum, sicut dicitur solus Pater est*.

Tertio querit de hac: Trinitas est solus Deus; et hoc facit tertio capitulo, ibi: *Sed iterum queritur, quomodo ipsam Trinitatem*. Et in qualibet istarum partium primo movet dubitationem, secundo solvit³.

tibus locis excerpit Augustini doctrinam, quod semper tota Trinitas intelligatur in citatis locis sacrae Scripturarum. Verba Augustini haec sunt: Ac per hoc quod ait Apostolus (1. Tim. 6., 15.): *Beatus et solus potens*, non cogor de Patre tantummodo accipere, sed de Deo, quod est ipsa Trinitas. Cap. 13. n. 2: *Soli sapienti Deo* (Rum. 16., 27.). Deum itaque, quod est ipsa Trinitas propriea substantia sapientis recte dicunt, quia secundum substantiam suam sapientia est. Cap. 9. n. 4: *Invisibili soli Deo* (1. Tim. 1., 17.). Si dixisset *soli Patri*, difficilius fortasse quiescere solveretur; quia vero dixit *soli Deo*, non est utique contra nos; et Unigenitus quippe in Dei forma et Spiritus sanctus in sua natura est invisibilis. Unus enim et solus Deus a nobis ipsa Trinitas praedicator. Cap. 12. n. 2: *Beatus et solus potens, Rex regum* etc. (1. Tim. 6., 16.). Nihil hic video dictum, quod non conveniat Trinitati. — Etiam alibi eadem docet Augustinus, cfr. libr. I. de Trinitate c. 6. n. 10. et 11, ex quo Magister mutauit ultima verba.

¹ Cap. 13. n. 1. Ultimis verbis codd. BCD haec adiungunt: Non ergo Fater solus, nec solus Filius, nec solus Spiritus sanctus Deus est, sed ipsa Trinitas unus Deus solus est.

² Cap. 7. n. 9. — Vat. et ed. 4 ante *dicens* omittunt *ita*.

³ Libr. II. contra Maximum c. 43. n. 1; sed Magister nonnulla omisit vel addidit. Tres in hoc textu occurrentes loci sacrae Scripturarum sunt: I. Ioan. 5., 7.; Apocal. 19., 12; et Matth. 11., 27; ubi Vulgata: *Et nemo novit Filium nisi Pater; neque Parvum quis novit nisi Filius. S. Bonav. (huc dub. 3.), ut testatur eodd., in Magistro legit: Nemo novit Filium nisi Pater.*

⁴ Ioan. 17., 3.

⁵ Libr. VI. de Trinitate c. 9. n. 10. Eliam propositio precedens secundum sensum inde excarpa est. — In fine sola Vat. addit: *ut ibidem amplificat Augustinus*.

NOTAE AD COMMENTARIUM.

¹ Ex miss. et ed. 1 suppleximus *quasdam*.

² Vat. cum cod. ec *ratione*, sed minus bene et contra ceteros codd. et ed. 1. Mox in Vat. deest *et hoc primo capitulo*, quod tamen existat in miss. et ed. 1. Similis omissione recurrunt paulo infra, scil. *secundo capitulo et tertio capitulo*.

³ Vat. et ed. ec, refragantibus tamen aliis miss. et ed. 1, motetar *dubitatio*, *secundo sollicitur*.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam huius partis est hic quaestio de dictionibus exclusivis. Et circa hoc principaliter quaerantur¹ duo.

Primo quaeritur, utrum dictio exclusiva in diuinis vere addatur termino substantiali.

Secundo, utrum vere addatur termino relativo. Et quantum ad primum queruntur duo:

Primo: utrum dictio exclusiva vere addatur termino substantiali a parte *subjecti*.

Secondo, si vere addatur³ a parte *praedicati*.

ARTICULUS I.

De dictionibus exclusivis additis termino substantiali.

QUAESTIO I.

Utrum vere dicatur: solus Deus est Pater.

Quod autem vere addatur huic termino *Deus* a parte *subjecti*, ostenditur hoc modo: Deus habet aliquid proprium; sed proprium est quod inest soli⁵; ergo etc. Et quia constat, quod exclusive vere addatur termino substantiali respectu praedicti *essentialis*, unde bene dicitur: *solus Deus creat*; quaeritur, utrum vere addatur ei respectu praedicti *proprii* sive⁶ *termini relativi*, utrum scilicet vere dicatur: *solutus Deus est Pater*. Et quod sic:

1. Per suam expositionem, quae est: *solutus Deus fundamento est Pater*, id est non aliud quam Deus est Pater⁷: ergo solus Deus est Pater. Et quod sit ista eius expressio, hoc habetur et a communi usu et a Philosopho⁸, qui dicit, quod «*solutus* idem est quod *non cum alio*».

2. Item, hoc⁹ videtur a convertibili, quoniam istae duas convertuntur: nihil praeter Petrum currit, ergo solus Petrus currit: ergo et istae duas: nihil praeter Deum est Pater, et. solus Deus est Pater. Sed prima est vera, quia haec est falsa: nihil est Pater, et non habet instantiam nisi in Deo¹⁰: ergo etc.

3. Item, a quocumque removetur quod est in

plus, removetur quod est in *minus*¹¹; sed *esse Deum* est in plus quam *esse Patrem*: ergo a quo cumque removetur Deus, et Pater. Sed quaecumque sic se habent, quod a quo cumque removetur unum, et alterum, unum praecise praedicatur de altero, nec habet instantiam: ergo Pater praecise praedicatur de Deo; sed si praecise, ergo cum exclusione: ergo etc.

CONTRA: 1. Terminus accidentalis implicat rem ^{ad oppositum.} circa suum subiectum — ut patet, cum dicitur: homo albus currit, circa hunc terminum *homo* implicatur albedo — ergo similiter cum dicitur: *solus Deus est Pater*, circa *Deum* implicatur *solitudo*. Sed Hilarius¹² dicit, quod «*Deus non est solitarius confitendum*»: ergo etc. Et ratio ista concludit, quod non possit vere addi nec cum praedicto *proprio* nec *communi*.

2. Item, ostenditur, quod non possit vere addi respectu praedicti *communis*, ut cum dicitur: *solus Deus creat*. Hoc enim nomen *Deus* de se habet suppositionem quasi indefinitam respectu personarum¹³, ergo reddit locutionem veram pro aliquo; sed pro quolibet est falsa — haec enim est falsa: *solutus*

¹ Vat. cum paucis tantum codd. *quaerenda sunt*.

² Multi codd. cum ed. I *Primum est*.

³ Cod. I adiungit *huius termino*.

⁴ Supple: dictio exclusiva *solutus*; Vat. omittit particulam *autem et addit by solus*, sed praeter fidem mss. et ed. I.

⁵ Porphyrii, de *Praedicab.* c. de *Proprio*.

⁶ Ex antiquioribus mss. et ed. I substituimus *sive* pro *sicut*.

⁷ Plures codd. ut ACFORU ec. omitunt in hac propositione verba *id est*, loco quorum codd. SY post *non ponunt enim*. Cod. W omittit in principio propositionis particulam *solutus*, et loco *id est habet et*, lectio non sperrnenda, quam cod. T a posteriori manu correctus cum lectione aliorum mss. ita coniungit: *solus Deus est Pater, id est, Deus est Pater et non aliud quam Deus est Pater*. Vide infra resp. ad 3. obiect, ubi exppositio eadem datur.

⁸ Libr. II. Elench. c. 3. (c. 22). — Paulo supra ex multis codd. ut AGHIKRXY saepe et ed. I post *habetur* adiicitur *et*.

⁹ In codd. VX additur *idem*, et mox in codd. SY pro *a* ponitur *ex*.

¹⁰ Aristot., II. Prior. c. 26. (c. 28.) ait: *Instantia autem est propositio propositionis contraria. — Sensus igitur verborum et non habet instantiam nisi in Deo est: propositio huius falsae propositionis: nihil est Pater, contraria et vera est: nonnisi seu solus Deus est Pater; quod sic patet, si haec: nihil est Pater est falsa, ergo haec erit vera: aliquid est Pater; ergo vel creatura vel Deus; non creature seu nihil extra Deum, ut constat; ergo solus Deus. — Paulo ante Vat. praeter fidem multorum mss. ut AGFHSTXY etc. et ed. I ergo solus Deus Pater loco et: *solutus Deus est Pater*.*

¹¹ Cfr. supra d. 19. p. I. q. 4. arg. 1. ad opp. — In hac propositione auctoritate antiquiorum mss. et ed. I expunimus post *removetur* in Vat. additum *hoc*.

¹² Libr. IV. de Trin. n. 18: *Nobis quoque nec solitarius tantum nec diversus est confitendum.*

¹³ Cfr. supra d. 4. q. 4. — Paulo infra Vat. cum cod. ec. sed contra ceteros codd. et ed. I, *solutum uni pro uni soli*.

Pater creat — ergo cum omne praedicatum essentiale conveniat tribus, et non uni soli, nullo modo potest addi dictio exclusiva respectu talis praedicati subiecto communis.

3. Item, quod non respectu *proprietatis*, videtur, quia si haec est vera: solus Deus est Pater: ergo a simplici converso et haec: solus Pater est Deus; sed ista est falsa: ergo etc. *Si dicas*, quod non convertitur simpliciter; *contra*: habet intellectum universalis negativa et particularis affirmativa, et utraque convertitur simpliciter: ergo etc.

CONCLUSIO.

Terminus solus in divinis non dicitur categoricatur, ut idem sensus sit ac solitarius; bene vero dicitur syncategorematice respectu praedicati tum substantialis, tum personalis.

RESPONDEO: Dicendum, quod haec dictio *solutus* potest esse *categorema*, vel *syncategorema*¹. Secundum quod est *categorema*, sic est nomen adiectivum, absolute ponens rem suam circa suum substantivum, et res sua est *solutudo*. Unde tantum valet sic² *solutus* quantum *solitarius*. Et quia solitudo nullo modo recipitur in divinis quantum ad substantiam, quia est in multis personis, hoc nomen **Conclusio 1.** *solutus* non recipitur in divinis cum terminis³ substantialibus, sicut ostendit prima ratio.

Si autem accipiatur⁴ in quantum est *syncategorema*, sic privat associationem et importat aliquam negationem. Et sic, cum aliquid praedicatum et substantiale et personale praeceire dicatur⁵ **Conclusio 2.** de nomine substantiali, sic vere dicitur in divinis et respectu praedicati *substantialis*, ut cum dicitur:

solus Deus creat, et respectu⁶ *personalis*, ut cum dicitur: solus Deus est Pater.

4. Ad illud ergo quod obicitur de albo, quod ponit rem suam circa substantivum; dicendum, quod non est simile, secundum quod hoc nomen *solutus* tenetur syncategorematice; quia *albus* est dispositio subiecti absoluta, unde absolute ponit rem suam circa terminum, sed *solutus* ratione negationis non absolute; et ideo non ponit soliditatem, sed praecisionem.

5. Ad illud quod obicitur secundo, quod terminus substantialis debet *reddere locationem veram*⁷ pro aliqua persona; dicendum, quod terminus, cui additur exclusio, respectum habet ad *praedicatum*, et respectum praedicati possit habere suppositionem *personalis*, ut cum dicitur: solus homo currit; tamen regula est apud sophistas⁸, quod per comparationem ad dictiorem exclusivam talis terminus habet suppositionem *simplicem*, unde nullo modo licet descendere. Et hoc est quod dicitur in libro de Regulis fidei⁹, quod dictio exclusiva facit exclusionem quantum ad *genus rei*, non quantum ad *rem generis*, quia ratione formae communis, quae est *genus rei*, non ratione suppositi, quod est *res generis*.

6. Ad illud quod obicitur ultimo, quod conversa est falsa: dicendum, quod illa non est sua conversa; quia ista: solus Deus est Pater, habet intellectum affirmativa, scilicet Deus est Pater, et haec convertitur simpliciter; et habet rationem¹⁰ negativa huius: nullus alius a Deo est Pater, et haec similiiter convertitur simpliciter; sed haec non est sua conversa: nullus alius a Patre est Deus, sed haec: nihil quod est Pater, est aliud a Deo. Idem enim, quod subiciebatur in prima, debet praedicari in secunda; et sic patet illud.

SCHOLION.

I. Quæstiones huius distinctionis satis sunt intricatae, sed a theologis illius actatis post Magistrorum Sententiarum in scholis communiter cum magna subtilitate dialectica tractabantur. Ser-

viunt ad maiorem verborum proprietatem quod adorandum Trinitatis mysterium observandum. Supponit Seraphicus In hac et seqq. qq. plura, quae in antiqua logica de dictiōibus exclu-

¹ Plures codd. ut BDQS cum ed. 1 hic et in sequentibus *categorematice* et *syncategorematice*, prout scil. *solutus* se ipso sine additione alterius termini vel tantum inuenitus alteri aliquid determinare significat. Paulus infra Val. contra ferc omnes codd. et ed. 1 *absolutum pro absolute*.

² Vat. cum cod. cc perpetrat *hic*. Mox post primum *quantum* in cod. 1 repetitur *caedit*.

³ Ex antiquioribus mss. et ed. 1 supplevamus *cum terminis*, quae verba minus bene absunt a Vat. et cod. cc. Paulo ante cod. bb post *quia est* repetit *substantia*, et cod. Y post *personis* addit *ideo*.

⁴ Cod. X *accipitur*.

⁵ Cod. T *praedicatur*.

⁶ In cod. V repetitur *praedicatur*. Mox post *Pater* cod. X adiungit: *id est ille qui est solus Deus est Pater*.

⁷ De hac locutione vide supra d. 4. q. 1. in Scholio, ubi et plura invenies de suppositione *personalis* et *simplicis* ac de *deservitu*, de quibus paulo infra loquuntur S. Doctor.

⁸ Intellige in sensu bono, scil. homines, qui erudit et doctores sunt in logica; in eodem sensu occurrat apud S. Thomam, S. p. l. q. 31. a. 3. ad 3. — Regula, quam adducit S. Doctor, lovenir in Summula Petri Hispani, Tract. de Suppositionibus, in subdivisione suppositionis simplicis, ubi hoc adducit exemplum: « Omne animal praeter hominem est irrationale; ibi iste terminus *hominem* simplicem habet suppositionem, quia non licet fieri descensum sub ipso; unde non sequitur: omne animal praeter hominem est irrationale, ergo omne animal praeter hunc hominem est irrationale » etc. — Paulo infra ed. 1 *confusam immobilem pro simplicem*; vide Petrum Hispanum loco cit., et octa suppositionem *confusam immobilem* dici etiam *confusam tantum*, cui opponitur *confusa mobilis seu distractuaria*.

⁹ Alanus ab Insulis, in libro: Theologicae regulæ, reg. 29.

¹⁰ Vat. praeter fidem mss. et ed. 1 habet etiam intellectum pro et habet rationem.

sivis, de corum speciebus et de quinque regulis in expositione eorum observandis magis subtiliter quam utiliter tradebantur. Sufficiat notare haec pauca.

1. *Dicitio exclusiva* est illa, in qua vel *subiectum* vel *praedicatum* affectus particulis exclusivis, ut *tantum*, *solum*, *duntaxat* etc. Si signum exclusivum affect *subiectum*, tunc propositio significat, praedicatum convenire tantum illi subiecto, non autem aliis subiectis v. g. tantum homo est risibilis. Si vero particula exclusiva affect *praedicatum*, tunc significat, illud tantummodo praedicatum, ceteris exclusis, hinc subiecto convenire v. g. superbus non amat nisi se ipsum.

2. Omnis propositio exclusiva affirmativa exponitur per duas propositiones, quarum una affirmit praedicatum de subiecto, altera vero excludit vel omne aliud suppositum a consortio praedictati, vel alio praedicatum a subiecto. Ita propositio: solus Deus est Pater, sic exponitur: Deus est Pater, et nihil, quod non est Deus, est Pater. Cfr. hic solut. ad 3.

3. Circa alios terminos exclusivos, ut *tantum*, *duntaxat*, non est difficultas, quia non habent alium sensum nisi exclusivum. Terminus vero *solutus* habet sensum aequivoicum. Potest enim intelligi vel categoriatrici i. e. ut per se significat aliquid, et tunc *solutus* idem est ac *solitarius*; vel syncategoretic, quando ut adiectivum adiunctum est alicui substantivo. In primo sensu non facit propositionem exclusivam nec ullo modo admittitur in divinis. In secundo sensu facit propositionem exclusivam et addi potest termino essentiiali (ut Deus), qui ponitur ut subiectum respectu praedictati sive essentiisive personalis, quod soli Deo competit.

4. *Conversio* propositionis est inversio extreborum propositionis, ita ut, retenta ipsius propositionis veritate, ex prae-

dicato fiat subiectum et ex subiecto praedicatum. Huius conversionis triplex distinguitur species, scil. *simplex*, *per accidentem* et *per contrapositionem*. Variae in logica dantur regulae, ut rite fiat haec conversio.

II. Ad explicantem solut. ad 2. servire possunt verba S. Thomas (S. I. q. 31. a. 3. ad 3.): « Ut sophistae dicunt, dictio exclusiva immobilitatem terminum, cui adiungitur, ut non possit fieri sub eo descensus pro aliquo suppositorum. Non enim sequitur: solus homo est animal rationale, mortale, ergo solus Socrates ». — In eadem solutione remanet difficultas, quam movet Bruller hic, quod in una eademque propositione idem terminus iuxta duplum respectum, scil. ad extensionem et ad praedicationem, non possit habere suppositionem *simplicem* (sue excludentem descensum ad supposito) et suppositionem *personalis*. Ad hoc dicendum est, quod propositio exclusiva virtuiter confinet duas propositiones, ut supra dictum est, et quod S. Bonaventura non dicit, ipsum acta habere suppositionem simplicem et personalem, sed quod possit habere suppositionem personalem, nempe ratione materiae. Quoad terminos *suppositionem simplicem* et *personalem* etc. cfr. d. q. 1. Scholion.

III. In conclusione omnes convenient. — Alex. Ital., S. p. I. q. 66. m. 3. a. 2. in fine. — Scot., de hac et tribus seqq. in utroque scripto hic q. unic. — S. Thom., hic q. 1. a. 1. quiescitur; 2; S. I. q. 31. a. 3. — B. Albert., hic a. 3; de hac et seqq. S. p. I. tr. q. 50. m. 2. — Petr. a Tar., hic q. unic. a. 1. 2. — Richard. a Med., hic q. 4. — Egid. R., hic 1. princ. q. 3. collater. 1. — Henr. Gand., de hac et seqq. S. a. 75. q. 5. per totam. — Durand., de hac et tribus seqq. hic q. 1. 2. — Dionys. Carth., de hac et tribus seqq. hic q. unic. — Biel, de hac et tribus seqq. qq. hic q. unic.

QUAESTIO II.

Utrum dictio exclusiva vere addi possit termino substantiali a parte praedicati.

Secundo quaeritur, utrum dictio exclusiva vere possit addi termino substantiali a parte praedictati. Et quod sic, ostenditur hoc modo.

Fundamenta. 1. Augustinus sexto de Trinitate¹: « Patrem dicimus esse Deum, sed non esse solum Deum, esse autem solum Deum dicimus Patrem et Filium et Spiritum sanctum ». Si *tu dicas*, quod ly *solum* intelligitur ex parte subiecti; oblicitur expressius per hoc quod dicit Augustinus contra Maximinum²: « Ipsa Trinitas est unus solus verus Deus »; constat quod in hac *solutus Deus* non potest esse dispositio ex parte subiecti, quia sic esset sermo incongruus: ergo etc.

2. Item, hoc ipsum³ videtur per *expositionem*: Trinitas est Deus et non aliud quam Deus, ergo Trinitas est solus Deus; praemissae sunt verae: ergo et conclusio.

3. Item, ratione videtur per *simile*: quando praedictum non inest alii quam subiecto, vere haec dictio *solutus* accipitur ex parte subiecti: ergo quando subiectum non subest alii quam praedictum, vere accipitur a parte praedictati: sed istud subiectum *Trinitas* non subest⁴ alii quam Deo: ergo etc.

Contra: 1. Haec dictio *solutus* est dispositio subiecti, sicut hoc signum *omnis*; sed quando *omnis* additur ad praedictatum. locutio est falsa et improoria: ergo et⁵ similiiter, quando haec dictio *solutus*.

2. Item, haec dictio *solutus* addita alieni termino excludit aliud; unde sensus est: *solutus homo*, id est⁶ homo et non aliis; sed *alius* respicit suppositum, et terminus subiicitur ratione suppositi, et praedicitur ratione formae: ergo haec dictio *solutus* de sui ratione respicit subiectum: ergo falso et impropprie additur praedictato.

Ad oppos.
solutus.

¹ Cap. 9. n. 10: vide hic lit. Magistri, c. 2.

² Libr. II. c. 9. n. 1: Unus enim et solus Deus a nobis ipsa Trinitas praedicitur. Vide etiam hic lit. Magistri. c. 2, circa finem. — Mox Vat. praeter fidem mss. et sex primarum edd. *ly solus pro in hac solus Deus*. Per verba, quae deinceps sequuntur, scil. *sermo incongruus*, intellige sermonem contra grammaticas regulas.

³ Ex plurimis mss. et ed. I supplevimus *ipsum*.

⁴ Postulantibus codd. cum ed. I nec non contextu, possumus *subest* loco *nest*.

⁵ In Vat. deest particula *et*, quae tamen a multis mss. ut AFGTY etc. et ed. I exhibetur.

⁶ Vat. cum cod. cc omittit minus bene, et aliis mss. cum ed. I omnibus, *id est*. Paulo ante aliqui codd. ut SYZ post *excludit* repetunt *termiuum*.

3. Item, secundum quod additur praedicato, aut tenetur categorematico. aut¹ syncategorematico. Si categorematico, tunc est nomen adiectivum et non recipitur in divinis; si syncategorematico, sic importat negationem implicitan; sed negatio antecedit quod negat; ergo necesse est, quod antecedat compositionem, quam negat; sed cum dicatur: Pater est solus Deus, solus² sequitur compositionem: ergo videtur, quod non possit ipsam negare: ergo etc.

4. Item, ego quaero, quid excludat³, quando additur ad praedicatum. Si aliud a praedicato, ut sensus: est solus Deus, id est Deus et non aliud; tunc est ibi superfluitas, quia forma praedicationi excludit aliam formam disparatum, quantum est de se — nunc sequitur: iste est homo, ergo non est aliud ab homine — ergo videtur, quod dictio exclusiva faciat superfluitatem et negationem: non ergo tenetur exclusive, et ita videtur, quod tenetur adiective solum et quod importet solitudinem circa istum⁴ terminum Deus; et istae sunt falsae.

CONCLUSIO.

Dicitur exclusiva potest in divinis addi praedicato termini substantialis vere, sed non proprie, nisi cum determinatione et adiunctione termini partitivi.

RESPONDEO: Ad hoc volunt⁵ aliqui dicere, quod haec dictio *solus* proprie non debet addi ad praedicatum, sed tantum ad subiectum; et cum additur praedicato, impropriae sunt locutiones, et tunc idem est dicere *solus* et *tantum*. Sed tamen, si aliquis insipiat, non tantum cum hac dictione *solus*, sed etiam⁶ cum hac dictione *tantum* videbit inproprietatem et superfluitatem. Quid enim est dicere: Trinitas est tantum Deus, nisi est Deus, et non aliud quam Deus? Sed⁷ hoc inproperie satis dictum est, quia hoc ipso, quod Deus est, excludit, quod non sit aliud a Deo. Si enim Deus est, ergo non est aliud a Deo, et nullus haereticus unquam dixit, Trinitatem esse Deum, qui diceret, aliud⁸ esse a

Deo. Unde non videtur magnum quid Augustinus dicere, si hoc volebit dicere.

Et⁹ propterea alter dicendum est, quod haec dictio *solus* duplificiter potest addi termino substantiali a parte praedicati: aut per se, aut cum termino numerali sive partitivo. *Per se* inproperie additur; et si addatur secundum vocem, tamen secundum intellectum stat a parte subiecti. Idem enim est dicere: est homo albus, et est albus homo¹⁰. Unde sensus est: non dicimus, Patrem esse solum Deum, id est, non dicimus, solum Patrem esse Deum. Si autem aliter ponatur, videtur sermo habere superfluitatem et inproperitatem, quia hoc excludit, quod excludebatur ex natura ipsius praedicati.

Aliquando¹¹ additur haec dictio *solus* termino substanciali *cum termino numerali*, sicut cum hoc termino *unus*; et tunc excludit pluralitatem, et hoc modo bene additur praedicato; et ita accipit Augustinus contra Maximinum, cum dicit: «Trinitas est unus solus verus Deus», ita quod non plures; et tunc est verus sermo et proprius et contra haereticos, qui dicebant, Trinitatem plures esse deos. Et importatur per istum terminum *solus* privatio multitudinis, et ita discretio¹², et magis proprie dicitur de Trinitate, quod Trinitas sit unus solus Deus, quam de Patre, cum tamen possit dici de utroque, quia Pater est unus Deus, et nullus unquam dixit, Patrem esse plures; sed de Trinitate sive de tribus aliqui dixerint; et ideo congruentius dicitur: Trinitas est unus solus Deus. Concedendum est igitur, Epilogus, quod *solus* potest addi ad praedicatum termini substantialis vere in divinis, sed non proprie, nisi cum determinatione et adiunctione termini partitivi.

1. Ad illud ergo quod obicitur, quod *solus* est dispositio subiecti, sicut hoc signum *omnis*; dicendum, quod non est ita propria dispositio subiecti, sicut hoc signum *omnis*; quia *omnis* distribuit pro suppositis, pro quibus terminus *subiectus*, non pro quibus¹³ *praedicatur*, saltem simul summis; *solus* autem non solum dicitur ratione suppositi, verum etiam ratione formae, quia excludit *alium* et etiam¹⁴ potest excludere *aliud*.

¹ Cod. V addit *tenetur*. Paulo infra post *si syncategorematice* pluribus mss. cum edd. 1, 2, 3, 6 adiiciunt *sed*. Dein cod. T *implicat loco importat*.

² Sequimur maiorem numerum mss. ut H1MNPQZ etc. et ed. I ponendo *solus*, quod aliqui codd. ut O R U omittunt, aliqui vero ut CLS Y ei substitutum *sic*, cod. T *hic*, Vat. cum cod. cc autem falso non. Mox cod. Z cum ed. I, verbis transpositis, *ergo non videtur, quod possit* etc. ³ Ed. I *excludit*.

⁴ Antiquioribus mss. et ed. I exigentibus, substitutum *istum* pro *hunc*, et mox post *et expunimus additum sic*.

⁵ Vat. cum recentiore cod. cc *voluerat*.

⁶ Ex pluribus mss. ut H1IPQZ ee ff et ed. I adiicimus *etiam*. Paulo infra post *Quid enim* Vat. cum cod. cc addit *aliud*, quod tamen deest in aliis codd. et ed. I. Dein post *nisi* cod. V et ed. I repetunt *Trinitas*.

⁷ Ope veteriorum scriptorum supplievimus *Sed*.

⁸ Ad normam mss. et edd. 1, 2, 3 expunimus hic addi-

tum ipsum. Paulo ante cod. cc et edd. 2, 3 falso *quin pro qui*. Non Vat. contra fere omnes codd. et ed. I et *ideo* loco *Unde*.

⁹ Faventibus antiquioribus mss. et ed. I, restituimus particulum *Et*. Paulo post in mss. desiderantur verba a parte *praedicandi*, certe supplenda.

¹⁰ Aristot., II. Periherm. c. 1: Transposita vero nomina et verba idem significant, ut est albus homo, et est homo albus.

¹¹ Sequimur antiquioribus codd. et ed. I ponendo *Aliquando pro Alter*, et mox post *sicut cum addendo hoc, ac dein substituendo ita loco sic*.

¹² Vat. cum uno altero tamen codice *distinctio*, quae et paulo post praeter fidem mss. et sex primarum edd. omitit haec verba *quia Pater est unus Deus*.

¹³ In pluribus mss. et ed. I deest *pro quibus*, e contra in codd. aa bb habetur *sed non pro illis, pro quibus*.

¹⁴ Nonnulli codd. cum ed. I omitunt *etiam*, pro quo aliqui falso exhibent non.

2. Et per hoc patet sequens, quia non semper excludit *aliud* masculine, sed etiam potest excludere *aliud* neutraliter, vel etiam *pluralitatem*, quando additur terminus numeralis, ut visum est.

3. Ad illud quod quaeritur, utrum teneatur synategorematice, vel categorematice¹, prout est nomen importans formam denominantem, ut idem sit *solutus* quod *soltarius*; dicendum, quod synategorematice. Quod obicitur, quod sequitur compositionem; dicendum, quod *solutus* importat duo in se, scilicet intellectum huius nominis *alius* et intellectum negationis. Quantum ad intellectum huius nominis *alius*, respicit terminum, circa quem ponitur, et sequitur actum; quantum ad intellectum nega-

tions praecedit; et hoc non est inconveniens quantum ad *diversa* praecedere et sequi. Et² hoc patet exponenti. Si enim dicam: video solem Petrum, sensus est: video Petrum et non video alium a Petro. Similiter intelligendum est in proposito.

4. Ad illud quod quaeritur, quid excludit, cum additur praedicato; dicendum, quod quando additur sine determinatione, excludit aliam formam; et tunc revera est ibi superfluitas et impropietas, tamen³ nihilominus veritas. Sed quando additur cum termino partitivo, tunc excludit pluralitatem; et tunc potest locutio habere veritatem. Pater enim et Filius sunt unus Deus et non plures, et ita unus solus Deus.

Ad quae-
stionem in-
cidendum.

S C H O L I O N.

I. Prima opinio in corp. posita asserit, omnes propositiones, in quibus vocabulum *solutus* ponitur ad praedicandum, esse imprroprias, et tunc hoc verbum *solutus* aquivalere termino *tandem*. Contra hanc sententiam arguit S. Doctor, quod tunc verba S. Augustini in fundam sint valde imprropria, et quod insuper ibi sit superfluitas. Quare distinguendo duplimum modum, quo *solutus* addi possit praedicato, sicut propria opinionem proponit et corroborat, quam magis explicita infra dub.

1. Aliqui tamen primum membrum distinctionis, quando *solutus* per se additur praedicato, iterum distinguunt et in aliquo sensu ut proprie dictum admittunt. Ita S. Thomas (hic q. 2. a. 1.), B. Albertus et Petrus, Tamen in Summa (l. q. 31. a. 3. ad 2.).

Angelicus omnes istas propositiones dicit esse imprroprias, e nisi forte ex parte praedicati intelligatur aliqua implicatio, ut dicatur: Trinitas est Deus, qui est solus Deus ». Dionys. Carth. (hic q. unic.) conset, quod S. Thomas in Commentario a S. Bonaventura «parumper dissentit. Videatur autem in hac re positio illi Bonaventurae planior ac aprior esse ». Hoc argumentum non spernendum probare nititur.

II. Praeter citatos cfr. Alex. Ital., S. p. l. q. 66. m. 3. a. 2. — B. Albert., hic a. 3. 4. — Petr. a Tar., hic q. unic. a. 5. — Richard. a Med., hic q. 5. — Aegid. R., hic 2. princ. q. unica, collater. 4. et 2.

ARTICULUS II.

De dictionibus exclusivis additis termino relativo.

Consequenter secundo loco est quaestio de secundo articulo questionis, scilicet utrum dictio exclusiva possit addi termino relativo. Et circa hoc quaeruntur duo.

Primo quaeritur, utrum dictio exclusiva ad-

datur termino personali respectu praedicati proprii.

Secundo, utrum vere addatur termino personali respectu praedicati communis, ut vere dicatur: solus Pater est Deus.

QUAESTIO I.

Utrum dictio exclusiva solus vere addatur termino personali respectu praedicati proprii.

Quod autem respectu praedicati proprii vere addatur, ut scilicet haec sit vera: solus Pater est Pater, videtur:

1. Per Augustinum sexto de Trinitate⁴: « In illa Trinitate solus Pater dicitur Pater, quia nullus nisi ipse ibi est Pater ».

2. Item, hoc videtur per expositionem, quia

persona Patris est Pater, et nulla alia est Pater: ergo haec est vera: solus Pater est Pater.

3. Item, nihil est magis proprium alicui, quam quod est idem sibi re et ratione; sed Pater est idem sibi re et ratione: ergo propriissime dicitur de se; sed quod proprie convenit alicui, convenit soli⁵: ergo Pater dicitur de solo Patre.

¹ Praefermus lectionem nonnullorum mss. ut H X aa bb, in qua additur congruentius vox *categorematice*.

² Ex mss. et ed. 1 supplevimus *Ei*, et fide antiquiorum cod. et ed. 1 substituimus *Petrum* pro *Conradum*.

³ Val., obnubilibus mss. et edd. 1, 2, 3, 6, est loco *tamen*.

⁴ Cap. 9. n. 10. Vide hic lit. Magistri, c. 1, ubi in hoc texto pro *nullus nisi* habetur *non nisi*, cui concordant origine et cod. Z.

⁵ Cfr. Porphy., de Praedicab. c. de Proprio.

CONTRA: 1. * *Solus*, ut vult Philosophus¹, idem
Ad oppositum est quod non cum alio*; sed impossibile est, Pa-
trem non esse cum alio; ergo semper, quando additur
huius termino *Pater* vel alii termino personali, est
locutio falsa.

2. Item, *solus* excludit aliud; sed alio est Deus,
alio est Pater²: ergo addita huic termino *Pater*
excludit Deum: ergo si haec est vera: solus Pater est
Pater, et haec similiter: Deus non est Pater; quod
si haec est falsa: ergo et prima.

3. Item, *solus* excludit³ hoc relativum *alius*;
sed *alius* ita est relativum diversitatem, quod nihil
minus implicat aliquam identitatem; unde sequitur:
iste vadiit cum alio homine, ergo iste est homo. Si
ergo excludit aliud ab hoc quod est *Pater*⁴, aut
aliud *Patrem*, aut aliud *Deum*; sed quocumque
modo dicatur, est locutio falsa et implicatio falsi:
ergo etc.

CONCLUSIO.

*Terminus solus in divinis recte dicitur respectu
praedicti proprii, quatenus excludit associationem
tum respectu formae termini subiecti,
tum respectu praedicti, sive in participando,
sive in comparticipando.*

RESPONDEO: Dicendum, quod secundum quod
haec dictio *solus* tenetur syncategorematico, impor-
tationem associationis; et locutio simpliciter
est vera, excludo illo sensu, quo importat solitudinem,
quia sic non accipitur in divinis, sicut supra
dictum est⁵.

Secundum enim quod importat privationem as-
sociationis, vera est, quia, cum tripliciter possit
eam importare, in quolibet sensu locutio est vera.
Potest enim haec dictio *solus* importare privationem
associationis respectu formae termini subiecti⁶, ut
dicatur *solus Pater*, id est, ille qui est solus Pater;

Conclusione t.
et principi-
pali.

Triplex pri-
ratio asso-
ciations.

Conclusio 2. et sic absque dubio veritatem habet: solus Pater

est Pater. Vel potest importare privationem asso-
ciationis respectu *praedicti*, et hoc duplickey: vel *subsistin-*
endo.
In *participando*, ut quia alii non conveniat; et ad-
huc vera est, quia hoc praedicatum quod est *Pater*
soli personae Patris convenit; illa enim proprietas
Patri convenit, ita⁷ quod nulli alii; vel potest im-
portare privationem associationis in *comparticipando*,
ut cum dicitur: Petrus comedit solus, vel vadit Ro-
mam solus, non quia alius non vadat⁸ Romam,
vel non comedat, sed quia nullus comparticipat cum
eo, quamvis participe; et sic adhuc locutio est *conclusio 3.*
vera, quia persona Patris non participat vel com-
participat cum alia in proprietate paternitatis. Et
ideo, secundum quod *solus* exclusive tenetur, indica-
tur locutio vera.

1. Ad illud ergo quod obicitur, quod *solus* *solutio op-*
idem est quod non eum alio; dicendum, quod nega-
tio illa, non simpliciter excludit aliud in coexistingo,
sed excludit aliud respectu formae subiecti vel *praedi-*
*candi*⁹, ut visum est. Et quamvis Pater cum alio
existat et non possit sine alio esse, quia tamen pro-
prietatem paternitatis cum alio non communicat,
ideo habet simpliciter locutio veritatem.

2. Ad illud quod obicitur, quod alio est Deus,
alio est Pater; dicendum, quod, sicut dictum est
sepe¹⁰, *alius* dicit diversitatem secundum rationem
diciendi vel intelligendi in verbo proposito; sed in
expositione huius dictionis *solus* dicit diversitatem
sive distinctionem in supposito. Et quia Deus¹¹ in
supposito non differt a Patre, immo supponit pro
Patre; ideo non sequitur, quod dictio exclusiva ad-
dita Patri excludat Denum.

3. Ad illud quod obicitur, quod *alius* implicat
formam aliquam, secundum quam conveniat¹²; di-
cendum, quod istud non oportet, quod ista sit forma
per terminum importata — vere enim dicitur: homo
est aliud ab asino — nisi quando advenit illi termi-
nus immediate, ut cum dicitur *alius asinus*,
includitur convenientia in natura communi. Sed cum
dicatur: solus *Pater*, non est dicere, quod *Pater*

¹ Libr. II. Elench. c. 3. (c. 22). — Paulo infra nonnulli
cod. ut TTV cum pro quod.

² August., VII. de Trin. c. 6. n. 11. et Sermo 1. in Psalm.
68. n. 5. Videolis supra d. 19. p. II. q. 2. ad 4. — Mox post
addita supple: dictio exclusiva *solus*, vel addo eum cod. aa
hunc dictio in principio argumentum pos*itum* item; minus congruum
censuimus correctionem in cod. T a posteriori manu factam,
qua scil. post addita subiungitur *dictione exclusiva*.

³ Communissimam mss. et primarum edd. (excepta ed. 1)
lectionem, qua habetur *includit*, licet in se spectata possit
explicari (cfr. resp. ad 3. praece. q.), considerato tamen fine
argumenti, minus aptam et incompletam indicamus. Paulo infra
post primum ergo cod. W addit particularam et.

⁴ Cod. V termino *Pater* pro *quod est Pater*, qui et mox
post dicatur adiicit semper. Dein ex antiquioribus mss. et ed.
1 substitutus *falsi* pro *falsa*.

⁵ Hic, a. 1 q. 1.

⁶ In permulis codd. minus bene deest *subiecti*, melius in
cod. X, omisso *termini*, retinetur *subiecti*.

⁷ Autoritate miss. et ed. I delevimus particularam et, quae
in Vat. verbo *ita* praefigitur.

⁸ Vat., refragantibus miss. et sex primarum edd., eat;
plures tamen mss. hic *vadit* et paulo infra *comedit*.

⁹ Ed. I cum Vat. addit in *comparticipando*, quod tamen
abest a mss. et aliis quinque primis edd. Mox post cum Vat.
praece fidem plurimorum codd. et edd. 1, 2, 3 proper
subnexa minus congrue *alius* pro *alio*, loco cuius pauci codd. ut
SYZ exhibent *Filio*.

¹⁰ Dist. 6. dub. 2, et praesertim d. 19. p. II. q. 2. ad 4.

— Vat. cum uno altero codice *supra* pro *snepe*, et contra
omnes codd. et ed. I *aliud* loco *alius*.

¹¹ In cod. T adiungitur cum *Patre unum* dicit distinctionem.

¹² Pauci codd. ut Y cc *communicat*. Mox cod. Y illud pro
istud.

et non alius Pater, sed, Pater et non alius a Patre; et ideo non importatur convenientia in forma proprietatis paternitatis cum aletate, sed sufficit,

quod sit alia persona — Pater enim est¹ persona — vel etiam alia essentia: et illa excludit hoc quod est *situs*; et sic patet illud.

SCHOLION.

1. Pro intelligentia 3. oppositi et solut. eiusdem notandum primo, quod terminus *alius* potest importare distinctionem vel circa formam (alium *Deum*), vel circa suppositionem (alium *Patrem*). Secundo, *alius* potest addi alicui termino vel immediate vel mediante aliqua propositione, ut exemplo in textu illustratur. In

primo casu ponit identitatem specificam inter extrema; in secundo vero casu haec identitas non importatur.

II. Auctores in substantia solutionis non dissidentur. S. Thom., hic q. 1. a. 1. quaestione. 2. — B. Albert., hic a. 1. — Petrus a Tar., hic q. 1. a. 4. — Richard. a Med., hic q. 2.

QUAESTIO II.

Utrum dictio exclusiva solus vere addatur termino personali respectu praedicati communis.

Secundo quaeritur, utrum dictio exclusiva vere addatur termino personali respectu praedicati¹ communis, ut vere dicatur: *situs* Pater est Deus. Et quod sic, videtur *auctoritate et ratione*.

1. *Auctoritate* sic: Ecclesia cantat: «Tu solus altissimus, Iesu Christe²»: et illud: «Deo Patri sit gloria eiusque soli Filio», et consimiles multae inventur.

2. Item, Matthaei undecimo³: *Nemo novit Filium nisi Pater; sed nemo nisi Pater et solus Pater convertuntur*: ergo solus Pater novit, et hoc praedicatum est essentiale: ergo etc.

3. Item, *ratione* videtur, quia dictio exclusiva addita alicui non excludit nisi alium; sed tres personae non habent aletatem respectu praedicati substantialis: ergo addita uni non excludit aliam respectu talis praedicati; sed si non excludit, locutio est vera: ergo etc.

4. Item, dictio exclusiva addita alicui non excludit quod est in eo ut *pars*, ut addita⁴ Petro non excludit pedem Petri: ergo cum maiori identitate sit Filius in Patre quam pes in Petro, addita Patri non excludit Filium.

CONTRA: 1. Nec Pater solus nec Filius solus nec Spiritus sanctus solus Deus est: ergo non vere additur respectu termini communis.

2. Item, omnis propositio, in qua praedicatum communius est subiecto, addita exclusione ad subiectum, est falsa, quia nullum tale praeceps convenit subiecto; sed talis est haec et consimiles: solus Pater est Deus: ergo etc.

3. Item, dictio exclusiva addita alicui excludit omne illud quod ponit associationem cum termino; et hoc patet, quia privat associationem; sed Filius ponit associationem cum Patre: unde *Pater cum Filiō est Pater cum alio*.

4. Item, dictio exclusiva excludit omne aliud, et maxime oppositionem; sed relativa sunt una differentia oppositionis⁵; ergo addita uni relativo excludit aliud: ergo addita Patri excludit Filium; et si hoc, omnes tales sunt falsae.

CONCLUSIO.

Dictio exclusiva addita termino personali respectu praedicati communis tunc admitti potest, si removet formam subiecti ab alii; non vero, si removet formam praedicati.

RESPONDEO: Dicendum⁶, quod hic est duplex positio. Quidam enim simpliciter et sine distinctione concidunt has et consimiles: solus Pater est Deus; et positio eorum est, quod dictio exclusiva addita uni relativorum non excludit reliquum. Et ratio huius positionis est, quia⁷ non excludit quod consequitur ad terminum et intelligitur in termino, ut addita homini non excludit animal. Sed unum relativorum intelligitur in altero et consequitur ad alterum: ergo addita uni non excludit alterum. Et si opponatur, quod *situs* excludit oppositionem, dicunt, quod relativa et⁸ sunt differentiae *oppositionis et entis: oppositionis*, secundum quod ad *idem*; et

¹ Vat. cum solo cod. cc hic repenit *alia*. Mox ex plurimis mss. et ed. 1 substituimus *illa pro ista*.

² In plurimis mss. deest *praedicati*, pro quo cod. X cum ed. 1 *termini*, sed contra praedeterminata in exordio huius articuli.

³ In hymno angelico: *Gloria in excelsis Deo* etc. — Primum sequens stropha inventur in Breviario Romano in fine hymni ad Primam.

⁴ Vers. 27.

⁵ Vat. contra codd. et ed. 1 *ut si dictio exclusiva addi-*

S. Bonav. — Tom. I.

tur, et paulo infra participio *addita* praefigit *dictio exclusiva*.

⁶ Cfr. Aristol., de Praedicam. c. de Oppositis. — Mox maior pars codd. pro *aliud* ponit *alium*, in qua lectione in voce *relativa subiudas terminum*.

⁷ Ex mss. et ed. 1 supplevimus *Dicendum, quod*.

⁸ Subiudi: dictio exclusiva. Paul. infra, postulauimus plurimis mss. et ed. 1, post *et consequitur ad dicimus propositio-*

ne ad.

⁹ In Vat. deest *et*, quod tamen a mss. et edd. 1, 2, 3, 6 exhibetur. Paul. infra post *idem* codd. OZ addunt referun-

sic addita uni excludit aliud; unde sequitur: iste est tantum Pater, ergo non est Filius. Secundum¹ quod ad *diversos* comparantur, sunt *differentiae entis*; et sic positio uno, ponitur et reliquum; et ideo unum non excludit ab alio, quia dictio exclusiva illud² solum aliud excludit, quod non necessaria concomitantur.

Sed haec positio non videtur conveniens. Dictio *sua approbat* enim exclusiva privat associationem: ergo excludit omne illud quod ponit circa ipsam associationem; et ideo addita Patri excludit Filium.

Et propter hoc alia est opinio, quod dictio exclusiva addita Patri excludit Filium; et haec positio magis est probabilis. Secundum hanc positionem procedendo, distinguendae sunt huiusmodi locutiones, secundum quod distinguit Augustinus, et Magister tangit³; quia *solutus* potest facere exclusionem respectu compositionis intellectae circa *subjectum*, vel respectu compositionis *principalis*. Si prime modo, tunc est sensus: *solutus Pater est Deus*, id est ille qui *solutus* est Pater, est Deus; et tunc removet formam termini *subjecti* ab aliis, non formam *prae dicatio*, *dicati*; et sub hoc sensu vere sunt omnes. Et sub hoc sensu accipit Augustinus⁴: « *Solutus Spiritus sanctus est tantus, quantum est Pater et Filius* ».

Si autem faciat exclusionem respectu *principalis* compositionis, locutio est falsa, et omnes⁵ falsae sunt, proprie loquendo, nisi addatur determinatio, ut arctetur exclusio, ut patet, cum dicitur: « *Tu solus altissimus, Iesu Christe, cum sancto Spiritu* ». Si militer: « *Deo Patri sit gloria eiusque soli Filio* » etc.⁶.

1. Et sic patet primum.
2. Ad illud quod obiciuntur secundo, quod solus *Pater aequipollit huic: nemo nisi Pater*; dicendum, quod falsum est; quia *nemo* distribuit pro natura, non pro persona⁷; *solutus* autem additur termino personali, ideo excludit personam; ideo proprie loquendo, haec est falsa: solus Pater novit Filium, quamvis haec sit vera: *nemo novit Filium nisi Pater*, quia sensus est: *nemo*, id est nulla natura⁸, nisi ille qui est eiusdem naturae, ut Pater.

3. 4. Ad illud quod obiciuntur, quod dictio exclusiva excludit alium; dicendum, quod excludit omne *aliud vel alium*, quod non praedicatur nec subiciuntur, sed associantur, sive sit aliud in forma, sive in supposito. Et quoniam Pater cum Filio respectu praedicati substantialis associatur⁹, ideo respectu illius excluduntur invicem; et quia *pars* non associatur, ideo non excluditur. Unde identitas maior vel minor nihil facit ad exclusionem, sed ratio associandi vel non associandi. Et si obiciuntur¹⁰, quod addita definitio non excludit definitionem, et antecedenti, non excludit consequens; breviter dicendum, quod si consequens ita sequitur, quod non ponat associationem, et definitio non claudat in se diversum, tunc non excludit. Si vero alter est, tunc excludit, et contradictione opposita implicatur in antecedente: unde hic implicatur contradicatio: tantum Pater est. Huic autem positioni concordat Augustinus¹¹, qui negat hanc: solus Pater est Deus, et consimiles.

S C H O L I O N.

I. In solut. ad 3. 4. iterum obiciuntur: « *Quod dictio exclusiva addita definitio non excludit definitionem, et antecedenti, non excludit consequens* ». Ad hoc S. Bonav. respondet cum distinctione. Quando consequens est de ratione antecedentis, sicut risibile sequitur ut *proprium ad homo*, et definitio est de ratione definiti, ita ut nihil reale addat, sicut animal est de ratione hominis, tunc obiectio conceditur. Nam additio exclusiva *solutus addito homini non excludit nec animal nec risibile*, unde non sequitur: *solutus homo currit, ergo risibile (animal) non currit*. Quando vero inter utrumque in utroque casu est distinctio realis, sicut est inter patrem creatum ut antecedens eiusque filium ut consequens, tunc dictio exclusiva addita antecedenti exclu-

dit consequens. In Deo etiam est Pater et Filius sunt eiusdem essentiae, tamen Filius non est de ratione Patris sub ratione, qua Pater est¹². Ita Richard. a Med., hic q. 3. ad. 3.

II. In sententia principali omnes doctores convenient. Sed iterum S. Thomas in Comment. (hic q. 1. a. 2.) et Petr. a Tar. (hic q. 1. a. 3.) aliquam distinctionem alienam adhibent, sicut in praecedenti quaestione. Volunt enim, quod si *alius intelligatur neutraliter*, tunc « *ne nec Filius nec Spiritus sanctus excluditur* », et ideo vera est locutio « *solutus Pater est Deus* ». Sed satis sit de his substitutionibus. — Alex. Ital., S. p. I. q. 66. m. 3. a. 4. — S. Thom., loc. cit. et S. I. q. 31. a. 4. — B. Albert., hic a. 2. 5. — Richard. a Med., hic q. 3. — Egid. R., hic 1. princ. q. 2.

tur, codd. 1 aa bb cum ed. 1 *comparantur*. Dein post *addita supple*: dictio exclusiva *solutus*. Hinc errat Vat. paulo post contra mss. et ed. 1 ponendo *excludunt loco excludit*.

¹ In paucis codd. ut PQ additur autem.

² Ex mss. et sex primis edd. substitutimus *illud pro illa*, in qua Vaticanae lectione consequenter particula *solutum* consideratur ut dictio exclusiva, de qua est questio, ideoque et litteris italicis exhibetur, sed minus bene. Paulus ante Vat., obnitionibus antiquioribus mss. et ed. 1, perperam omittit *ideo*.

³ Hic, in lit. c. 1, ubi et verba Augustini habentur.

⁴ Libr. VI. de Trin. c. 8. n. 9; vide supra d. XIX. lit. Magistri, c. 12. — Paulo ante post *Et plurimi codd. cum ed. 1 addunt sic.*

⁵ In cod. M adiicitur *tales*.

⁶ In Vat. et cod. cc desideratur propositio haec: *Similiter: Deo Patri sit gloria eiusque soli Filio* etc., quae autem extat in ceteris mss. et ed. 1.

⁷ Explicationem horum verborum vide infra dub. 3.

⁸ Vat. cum uno altero tamen codice *creatura*; sed vide infra dub. 1. Mox post *naturae* codd. Bb adiungunt *cum eo*, ac deinde post *ut cod.* H additum est.

⁹ Ita aliqui codd. ut I T Z; alii cum Vat. *associantur*. Paulus infra post *major* pauci codd. *et loco vel.*

¹⁰ Ita major pars mss. cum ed. 1; ceteri autem *obiciuntur*, Vat. *obiciuntur*, quae et mox post *quod praeter fidem* mss. et sex primarum edd. addit *dictio exclusiva*, certe supplementum.

¹¹ Libr. VI. de Trin. c. 9. n. 10; hic in lit. Magistri, c. 2.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram, et primo dubitatur de hoc quod dicit Magister, quod *proprie tota Trinitas est solus Deus*, quia videtur velle negare istam: «Pater est solus Deus»; sed haec videtur esse vera per expositionem, quia Pater est Deus et non alias a Deo vel aliud: ergo etc. *Item*, praedicatum, quod dicitur de tota Trinitate, non potest esse nisi praedicatum essentiale; ergo cum *solus Deus* sit praedicatum essentiale¹ — quia alter non diceretur de tota Trinitate — et essentiale praedicatum dicitur de qualibet persona singillatim: ergo Pater est solus Deus.

RESPONDEO: Dicendum, quod quando *solus* per se additur ad praedicatum, ita quod non intelligitur a parte subjecti, impropositum est sermo, sive dicatur de Trinitate tota, sive de Patre. Nec vult dicere Augustinus, quod *solus Deus* praedicatum de tota Trinitate, ita quod non de Patre. Sed in illis locutionibus: *soli Deo honor et gloria*², et consimilibus *solus Deus* non accipitur pro unica persona, excludendo alias personas, sed pro tota Trinitate, excludendo alias naturas; et Magister ita accipit, ac si Augustinus vellet dicere³, quod hoc, scilicet *solus Deus*, praedicaretur de Trinitate, et non de Patre. Sed ipse vult, quod *supponat* pro ipsa Trinitate; pro Patre vero si supponat, non tamen praecedit supponit pro solo Patre; et ideo Augustinus concedit, quod sola Trinitas est *solus verus Deus*, non tamen *solus Pater*. Unde et Magister non dicit, quod Pater non sit *solus Deus*, sed quod non proprie dicitur. Et illud manifestum est, si inspicatur, qualiter *solus* debet addi ad praedicatum⁴.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Trinitatem dicimus solum Deum, quamvis semper sit cum Sanctis*, cum inseparabilis sit a rebus aliis et intimus omnibus: propero quid magis dicit⁵ esse cum Sanctis quam cum aliis?

RESPONDEO: Dicendum, quod quamvis Deus sit

in omnibus et cum omnibus, tamen specialiter dicitur esse cum Sanctis propter effectum gratiae inhabitantis, per quam ipsi conformantur et cari et similes ei fiunt. Unde Proverbiorum octavo⁶: *Deliciae meae esse cum filiis hominum*, dicit Sapientia Dei. Unde *Dominus vobiscum* dicitur hominibus, non bestiis.

DUB. III.

Item quaeritur de hac locutione: *Nemo novit Filium nisi Pater*, quia, cum *nemo* componatur ex *non et homo*, ergo *nemo* idem est quod *nullus homo*; sed dictio exceptiva non excipit nisi contentum sub termino⁷. Unde nihil est dictum: *nullus homo currit nisi asinus*. Cum ergo Pater non continetur in suppositione huius nominis *homo*, patet etc. *Si tu dicas*, quod ampliatur ex usu distributio importata per istum terminum *nemo* ultra quam ad homines; tunc ego quero: pro quo stat? aut pro *creato*, aut pro *increato*? Si pro *creato*, nulla est exceptio, quia simpliciter vera; et *praeterea*, Pater non est ibi contentum. Si pro *increato*, simpliciter et totaliter est⁸ falsa: ergo per exceptionem non potest verificari. *Si tu dicas*, quod pro utroque; quomodo potest hoc esse, cum nihil habeant commune? Et si habent commune, aut hoc quod⁹ est *nemo* distribuit pro *essentiis*, aut pro *personis*; si pro *essentiis*: ergo non debet excipi Pater; si pro *personis*: ergo debet excipi Spiritus sanctus, sicut et Pater; alioquin locutio est¹⁰ falsa.

RESPONDEO: Dicendum, quod *nemo* distribuit communiter pro omni¹¹ cognoscente sive habiente vim cognitivam, et distribuit *nemo* non pro supposito tantum sive persona, sed pro natura. Unde Pater non excipitur, quia persona, sed quia eiusdem naturae cum Filio; et ideo implicatur in illa exceptione Filius et Spiritus sanctus, et ideo locutio habet veritatem.

Vel dic, quod *nemo* distribuit pro hominibus¹², *Aliis solutio.* et *nisi* tenetur non exceptive, sed adversative, sicut dicitur secundae ad Timotheum secundo¹³: *Ad nihil valet nisi ad subversionem audientium*.

¹ In Vat. et cod. cc male omissittur *ergo cum usque essentiale*, quae tamen verba in aliis mss. et ed. 4 habentur.

² 1. Tim. 1, 17. — Paulo ante in cod. G post non de Patre additur *tantum*, ac dein cod. V pro *illis* ponit *his*.

³ Fide mss. et ed. 1 expunximus *non*, quod Vat. contra mentem Magistri (hic, c. 2.) addit. Mox pauci codd. ut K dicit *praedicaretur de aliis*, quod cod. X dein substituit *pro ipsa*.

⁴ Vat. cum uno altero de tantum codice *unus* loco *verus*. Paulo ante cod. X *tota* pro *sola*.

⁵ Plura de hoc vide supra a. 1. q. 2. et apud Petr. a Tar., hic q. 1. a. 6.

⁶ Vat. contra mss. et ed. 4 *dicitur*. ⁷ Vers. 31.

⁸ Cir. Summula Petri Hispani, Tract. de Exponibilibus.

⁹ In pluribus mss. et ed. 1 omittitur *est*.

¹⁰ Vat. refragandibus mss. et sex primis edd., hic superflue addit *hoc*.

¹¹ Cod. V *esset*.

¹² Vat. contra antiquiores mss. et ed. 1 perferat *communi pro omni*, quae et mox praeferat *fides* codd. et sex primarum edd. omittit *nemo*.

¹³ Val. absque auctoritate mss. et sex primarum edd. prave *omnibus pro hominibus*. S. Thomas hic circa lit. adducens hunc solutionis modum ait: ut sit sensus: *Nulus purus homo novit Patrem notitia comprehensionsi*, sed tantum Filius.

¹⁴ Vers. 14, ubi Vat. cum Vulgata *utile est* loco *valet*, quod exhibent codd. et ed. 1. — De hoc dubio cfr. supra a. 2. q. 2. ad 2. — Alex. Hal., S. p. I. q. 65. m. 3. a. 3. — B. Albert, hic a. 6.

DISTINCTIO XXII.

CAP. I.

De nominum differentia, quibus utimur loquentes de Deo.

Post praedicta disserendum nobis videtur de nominum diversitate, quibus loquentes de Unitate ac Trinitate ineffabili utimur. Deinde ostendendum¹ est, quibus modis de ea aliiquid dicatur. Illud ergo praecepit teneamus, quedam esse nomina distincte ad singulas personas pertinentia, ut ait Augustinus in octavo libro de Trinitate², quae de singulis tantum dicuntur personis; quedam vero unitatem essentiae significantia sunt, quae et de singulis singillatim et de omnibus communiter dicuntur; alia vero sunt, quae translative et per similitudinem de Deo dicuntur.³ Unde Ambrosius in secundo libro de Trinitate⁴ ait: «Quo purius niteat fides, tripartita videtur derivanda distinctio. Sunt enim nomina quedam, quae evidenter proprietatem deitatis ostendunt; et sunt quedam, quae perspicuum divinæ maiestatis exprimunt unitatem; alia vero sunt, quae translative et per similitudinem de Deo dicuntur. Proprietatis itaque indicia sunt generatio, Filius, Verbum et huiusmodi; unitatis vero aeternae sapientia, virtus, veritas et huiusmodi; similitudinis vero splendor, character, speculum et huiusmodi.»

CAP. II.

De his quae temporaliter Deo convenient et relative dicuntur.

His adiiciendum est, quedam etiam esse nomina, ut Augustinus ait in quinto libro de Trinitate⁵, quae ex tempore Deo convenient et relative ad creaturam dicuntur, quorum quedam de omnibus dicuntur personis, ut dominus, creator, refugium; quedam autem non de omnibus, ut donatus, datus, missus.

CAP. III.

De hoc nomine quod est trinitas.

Praeterea est unum nomen, quod de nulla persona singillatim dicitur, sed de omnibus simul, id est *trinitas*, quod non dicitur secundum substantiam, sed quasi collectivum pluralitatem designat personarum.

Sunt etiam quedam nomina, quae ex tempore Deo

Nomina ex
tempore Deo
convenientia.

conveniunt nec relative dicuntur, ut incarnatus, humanus et huiusmodi. Ecce sex nominum differentias as signavimus, quibus utimur loquentes de Deo, de quibus singulis agendum est.

CAP. IV.

De his quae proprie ad singulas personas pertinent, et de his quae unitatem essentiae significant.

Sciendum est igitur, quod illa quae proprie ad singulas personas pertinent, relative ad invicem dicuntur, sicut Pater et Filius, et utriusque Donum, Spiritus sanctus. Ea vero, quae unitatem essentiae significant, ad se dicuntur. Et ea quae ad se dicuntur, substantialiter utique dicuntur et de omnibus communiter et de singulis singillatim dicuntur personis et singulariter, non pluraliter accipiuntur in summa, ut Deus, bonus, potens, magnus et huiusmodi. Quae autem relative dicuntur substantialiter non dicuntur. Unde Augustinus in quinto libro de Trinitate⁶ ita ait: «Quidquid ad se dicuntur, praestantissima illa et divina sublimitas substantialiter dicuntur; quod autem ad aliquod dicuntur, non substantialiter, sed relative dicuntur. Tantaque est vis eiusdem substantiae in Patre et Filio et Spiritu sancto, ut quidquid de singulis ad se ipsos dicuntur, non pluraliter in summa, sed singulariter accipiatur. Dicimus enim: Pater est Deus, Filius est Deus, et Spiritus sanctus est Deus, quod secundum substantiam dici nemo dubitat; non tamen dicimus, hanc Trinitatem esse tres deos, sed unum Deum. Ita dicitur Pater magnus, Filius magnus et Spiritus sanctus Magnus; non tamen tres magni, sed unus Magnus. Ita etiam⁷ omnipotens Pater, omnipotens Filius, omnipotens Spiritus sanctus; non tamen tres omnipotentes, sed unus omnipotens. Quidquid ergo ad se ipsum dicitur, Deus et de singulis personis similiter dicuntur, et simul de ipsa Trinitate, non pluraliter, sed singulariter dicuntur. Et quoniam non est aliud *Deo esse* et aliud *magnum esse*, sed hoc idem est illi *esse* quod est *magnum esse*, propterea, sicut non dicimus tres essentias, sic non dicimus tres magnitudines, sed unam essentiam et unam magnitudinem.»

Deus enim non est Magnus ea magnitudine, quae non est quod ipse, ut quasi particeps eius sit; alioquin maior esset illa magnitudo quam Deus; Deo autem non est aliquid maius: ea igitur magnitudo Magnus est, qua ipse est. Ideoque nec tres magnitudines dicimus, sed unam magnitudinem, nec tres magnos, sed

¹ Vat. et plures edd. contra codd. *demonstrandum*.

² In proemio. — De his tribus modis significacionis verborum loquitur ibid. V. c. 8. n. 9. — Hic et in sequentibus tam codd. quam edd. promiscue scribunt modo *singillatim*, modo *singulatim*, modo *singleatim*.

³ Sive de Fide ad Gratianum. Prolog. n. 2; sed pro verbis: *nomina quedam, quae evidenter legitur evidentia indicia, quae etc.*; tamen, ut notant Maurini, quidam cod. legit cum Magistro: *Sunt enim nomina quedam, et ipse Magister post Proprietates itaque adhibet vocem indicia. Propositionem: alia vero sunt, quae translative, Magister addit, dum Ambrosius*

dicti: *Sunt quae similitudinem Patris et Filii soli ostendunt.*

— Vat. et plures edd. post vocem *proprietatem* addunt *personamque* contra originale et codd. Denique edd. 4, 3, 4, 5, 7, 8, 9 contra contextum legunt *exprimunt veritatem loco exprimunt unitatem*.

⁴ Cap. 16. n. 17. — Vat. et edd. 4, 5, 8, 9 paulo ante post *quedam* omitunt *etiam*.

⁵ Cap. 8. n. 9. — Fere omnes edd. contra codd. *ita*.

⁶ Sola Vat. et male enim, ed. 1 et codd. ABCE et, Augustinus *Itaque*, cod. D *Ita omnipotens*. Infra Vat. et ed. 6 ante *idem est* omittunt *hoc*, quod habet etiam Augustinus.

Deus est
magnus et
per participa-
tionem.

unum magnum, quia non participatione magnitudinis Deus magnus est, sed se ipso magno magnus est, quia ipse est sua magnitudo. Ita et de bonitate et aeternitate et omnipotencia Dei dicendum est et de omnibus omnino, quae de Deo possunt pronuntiari substantialiter, quibus ad se ipsum dicitur, non translative ac per similitudinem, sed proprie, si tamen de illo proprie aliquid ore hominis dici potest¹». Ecce aperte docuit, quod nomina unitatem divinae maiestatis significantia et

ad se dicuntur de Deo, id est sine relatione, et de omnibus personis communiter et de singulis divisim dicuntur nec pluraliter, sed singulariter in summa accipiuntur. Illa vero nomina, quae proprie ad singulas pertinent personas, relative, non substantialiter dicuntur. «Quod enim proprie singula in Trinitate persona dicitur, ut ait Augustinus in codem², nullo modo ad se ipsam, sed ad aliam invicem vel ad creaturam dicitur: et ideo relative, non substantialiter dici manifestum est».

COMMENTARIUS IN DISTINCTIONEM XXII.

De fide Trinitatis, quatenus credita et intellecta per catholicos sermones exprimitur, et quidem de nominibus divinis in generali.

Post praedicta disserendum nobis videtur de nominum diversitate.

DIVISIO TEXTUS.

Supra egit Magister de sacra Trinitate, secundum quod catholice creditur et intelligitur. In hac parte agit de ea, secundum quod eredita et intellecta per catholicos sermones exprimitur. Unde, sicut ipse Magister dicit in littera, intendit hic agere de nomini divinorum diversitate. Et haec pars habet duas partes. In prima parte determinat³ de nominibus divinis in generali; in secunda in speciali, et hoc distinctione vigesima tertia: *Prædictis tamen adiiciendum est, quod cum omnia nomina etc.*

Prima pars dividitur in duas. In prima parte ponit Magister multiplices nominum divinorum differentias; in secunda omnes reducit ad duas, secundum illud Boethii in libro Divisionum⁴, quod omnis divisio est bimembris vel ad bimembrem reducibili-

lis, et hoc ibi: *Scindendum est igitur, quod illa quae proprie pertinent.*

Item, prima pars dividitur in duas. In prima ponit Magister differentias nominum divinorum secundum Augustinum et secundum Ambrosium. In secunda ad maiorem explanationem superaddit alias tres differentias, ibi, secundo capitulo⁵: *His adiiciendum est, quaedam nomina etiam esse etc.*

Similiter secunda pars, in qua reducit haec membra ad duo, habet duas partes⁶. In prima ostendit, quod nomina in divinis quaedam dicuntur relative, et haec pertinent ad personas; quaedam ad se, et haec dicuntur de omnibus simul. In secunda ostendit, hoc esse verum, ibi: *Deus enim non est magnus ea magnitudine.*

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam eorum quae in hac parte dicuntur de nominibus divinis, quatuor quaeruntur.

Primo quaeritur, utrum Deus sit nominabilis.

Secondo, utrum uno⁷ solo nomine, vel pluribus debet nominari.

Tertio, supposito quod plura sint nomina divina, quaeritur, utrum omnia dicantur translative, aut⁸ etiam quaedam dicantur proprie.

Quarto, utrum nomina dicta de Deo dicantur secundum substantiam, an etiam aliquo⁹ alio modo.

¹ Ex eodem loc. cit. c. 40. n. 11.

² Cap. 11. n. 12. — Vat. et edd. 3, 4, 9 male *se ipsum* pro *se ipsam*.

NOTAE AD COMMENTARIUM.

¹ Supple cum cod. Z et ed. 4 *Magister*.

² Circa medium: «Divisio quoque, nominibus positis, quoniam semper in duos terminos secatur» etc. Et paulo post: «Ita

ergo divisio omnis in gemina secaretur, si speciebus et differentiis vocabula non decessent».

³ In Vat. praeter fidem mss. et ed. I deest *secundo capitulo*.

⁴ Ed. 1 *particulas*.

⁵ Ex tere omnibus mss. et ed. 4 supplevimus male omis- sum *uno*.

⁶ Ed. 4 *an.*

⁷ Plures codd. ut AFGHKT etc. *aliqua*, quam lectionem etiam ed. 1 habet et insuper post *utrum* addit bene *omnia*.

ARTICULUS UNICUS.

De nominibus divinis.

QUAESTIO I.

Utrum Deus sit nominabilis.

Circa primum, quod Deus sit innominabilis, ostenditur *auctoritatibus et rationibus*. *Auctoratibus* sic:

1. Dionysius de Divinis Nominibus¹: « Deum ne-

Ad opposi-
tionem.

que dicere neque intelligere possibile est ». Et iterum: « Dei neque nomen est neque verbum neque ratio neque opinio neque phantasia »: ergo Deus est omnino innominabilis.

2. Item, Philosophus in libro de Causis²: « Prima causa superior est omni narratione »; sed quod est superioris omni narratione est inenarrabile, et omne tale innominabile: ergo etc.

3. Item, *ratione* ostenditur sic: *nomen* proportionem et similitudinem aliquam habet ad nominatum, ut vox ad significatum; sed Deus est infinitus omnino, vox autem omnis finita: ergo cum nulla sit proportio³, nulla per vocem erit expressio: ergo nec nominatio.

4. Item, omne *nomen* imponitur a forma aliqua⁴; sed in Deo non est ponere certam formam; unde Augustinus⁵: « Deus, qui omnem formam subterfugit, intellectui pervius esse non potest »: ergo etc.

5. Item, omne *nomen* significat substantiam cum qualitate⁶; sed in Deo est substantia mera sine quantitate et qualitate: ergo non contingit Deum significare per nomen.

6. Item, quod nec⁷ per *pronomen*. Pronomen enim non habet significacionem determinatam nisi per demonstrationem vel relationem⁸. Demonstratio autem fit medianibus accidentibus, quae possunt oculis conspiciri; sed haec non sunt in Deo: ergo videtur, quod Dei neque sit nomen, neque pronomen.

CONTRA. 1. In Psalmo⁹: *Dominus nomen illi*
Fundamenta. Et iterum¹⁰: *Quam admirabile est nomen tuum in universa terra*: ergo Deus habet nomen.

2. Item, Dionysius fecit librum de divinis nominibus: aut ergo Deus est nominabilis, aut scientia ibi tradita cassa¹¹ est et inutilis.

3. Item, *ratione* videtur: quia omne quod se exprimit verbo, potest se exprimere signo verbi; sed signum verbi est vox¹²: ergo cum Deus se suo verbo exprimat, potest exprimi voce; sed quod potest voce exprimi, potest nominari: ergo etc.

¹ Cap. 1. circa med. Cfr. supra pag. 67, nota 6. — Verba, quae immediate post ex Dionysio allegantur, reperies loc. cit., ac juxta translationem Scoti Eriugena sic exhibentur: *Et neque sensus eius est, neque phantasia, neque opinio, neque nomen, neque verbum, neque tactus, neque scientia.*

² Prop. 6.

³ Nempe inter vocem et Deum. Vat. incongrue et contra antiquiores codd. et ed. I addit *finiti ad infinitum*. — De maiori huius argumenti vide Boethium in prima et secunda editione super I. Periherm. c. 1, ubi inter alii dicit: *Omnis vox animi sensa significat, quare ex animi intellectibus quidquid eveniter vocibus indicatur. Ergo nunc hoc dicit (Aristoteles): Similitudo est, inquit, quedam inter se intellectuum atque vocum; quemadmodum enim sunt quaedam simplicia, quae ratione animi concipiuntur et constitutur intelligentia mentis, in quibus neque veritas ulli neque falsitas inventur, ita quoque in vocibus est.*

⁴ Alanus ab Insulis, Theolog. regulae, reg. 47, ait: *Cum omne nomen secundum primam institutionem datum sit a proprietate sive a forma, unde Boethius ait: Rebus ex materia formaque constantibus solus humanus animus exsidi, qui prout voluit, nomina rebus impressit etc.*

⁵ Cfr. Serm. 417. de verbis Evang. Ioan. 1: *In principio erat Verbum etc.*, c. 2. n. 3: *Ineffabiliter potest intelligi, non verbi hominis sit, ut intelligatur. Verbum Dei tractamus et dicimus, quare non intelligatur. Non nunc dicimus, ut intelligatur, sed dicimus quid impedit, ne intelligatur. Est enim forma quaedam, forma non formata, sed forma omnium formatorum; forma incomparabilis, sine lapsu, sine defectu, sine tempore, sine loco, superans omnia, existens omnibus et fundamentum quod-*

dam in quo sit, et fastigium sub quo sin... Dicimus, quam incomprehensibile sit quod lectum est; tamen lectum est, non ut comprehenderetur ab homine, sed ut dolere homo, quia non comprehendet. Ergo est forma omnium rerum, forma in fabricata, sine tempore, ut diximus, et sine spatiis locorum. Quidquid enim loco capitur, circumscribitur. Forma circumscribit finibus, habet metas, unde et quousque sit. Definde quod loco capitur et mole quadam et spatio distenditur, minus est in parte, quam in toto. Faciat Deus, ut intelligatis.

⁶ Priscian, II. Grammat. c. 5. ait de nomine: *Nomen quasi notamen*, quod hoc nomine notamus uniuscuiusque substantiae qualitate. Plura de hoc vide apud Scotum, Grammat. speculativa c. 8. — Mox in cod. Z omittit *quantitate et*. In fine argumenti ex mss. et ed. I substitutus *significare pro significari*.

⁷ Supple: contingit Deum significare, vel etiam cum Vat.

⁸ *Deus sit nominabilis*, quod tamen deessit in mss. et ed. I.

⁹ Respirat divisio pronominum, scil. de *denotativa et relativa*; quae luxa Priscianum, XII. Grammat. c. 1, in eo differunt, quod demonstratio interrogatio reddit primam cognitionem ostendit. *Quis fecit?* ego. Relatio vero secundum cognitionem significat, ut is, de quo iam dixi. Cfr. Scotus, Grammat. speculativa c. 22.

¹⁰ 67, 5.

¹¹ Psalm. 8, 2.

¹² Cod. K V *superflua*.

¹³ Aristot., I. Periherm. c. 1: *Sunt ergo ea quae sunt in voce, earum quae sunt in anima passionum, notae. — Mox post Deus Vat. contra antiquiores mss. et ed. I omittit se, deinde ponit exprimatur loco exprimat.*

4. Item, quod contingit intelligere contingit significare sive enunciare; sed contingit Deum a nobis cognosci; hoc certum est et supra probatum¹: ergo etc.

5. Item, quod contingit laudare contingit et nominare; sed Deum contingit laudare, immo ipse est² summe laudabilis: ergo et nominabilis.

CONCLUSIO.

Deus est nominabilis, sicut est intelligibilis, non quidem perfecte, sed imperfecte.

RESPONDEO: Dicendum, quod sicut intelligere

intelligere dicitur dupliciter, sic³ effabile et nominabile. Uno enim modo *intelligere* dicitur per *perfectam comprehensionem*; alio modo per *semiplenam cognitionem*. Sic⁴ *effabile* duplicitur dicitur: uno modo per *perfectam expressionem*, alio modo per *semiplenam narrationem*. Sic etiam nominabilis.

Si dicatur effabile sive nominabile secundum *perfectionem expressionis*, sic dicendum, quod sicut Deus sibi soli est intelligibilis, sic *sibi soli* est effabile et nominabilis, non⁵ alio nomine, quam ipse sit, nec alio verbo, quam ipse sit; et sicut *nobis* est incomprehensibilis, ita et ineffabilis, ita etiam et in-nominabilis; et per hunc modum loquitur Dionysius et Philosophus.

Si vero dicatur effabile et nominabile secundum *qualemcumque narrationem*⁶, sic, quemadmodum Deus est nobis cognoscibilis, ita et effabilis et nominabilis; et qui melius cognoscit melius effatur et melius nominat et expressius. Unde expressius nominat fidelis quam infidelis⁷, et scriptura, quae fidei suffragatur, ut sacra Scriptura, quam ratio vel philosophia. Et hoc modo procedunt *rationes et auctoritates* ad secundam partem.

¹ Dist. 3. p. l. a. 4. q. 1. — Postulantibus plurimis mss. et ed. 1, substitutus paulo supra verba activa *intelligere*, *significare*, *enunciare* pro passivis *intelligi* etc. Dein cod. Y ut supra loco et supra.

² Ex plurimis mss. et ed. 1 supplevimus est.

³ Ed. 1 addit et.

⁴ Pauci codd. ut P Q X *Similiter* loco Sic.

⁵ In cod. V particulae non praefiguntur et.

⁶ Restitutus lectionem antiquiorum mss. et ed. 1, ponendo *narrationem pro nominationem*, quae lectio et divisione paulo supra allata respondet. Mox post *effabilis* cod. Z et ed. 1 repetunt ita.

⁷ Sequuntur codd. T et bb, dum ceteri codd. cum edd. omittunt *quam infidelis*, et Vat. cum uno altero tamen codice substituit insuper *fides* loco *fidelis*. Lectionem cod. T et bb praefermus, tum quia regulis grammaticae conformior est, tum quia indirecte auctoritate ferri omnium mss. et sex primarum edd. ponentum *fidelis* comprobatur. Dein in paucis mss. ut S Y omituntur verba *qua fidei suffragatur, ut sacra Scriptura*.

⁸ In plurimis codd. (exc. Y) et Vat. cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 indebitie hic additur *secundo*, et paulo infra Vat. contra fore omnes codd. et sex primas edd. incongrue ponit *logiūtur pro loquuntur*.

⁹ Lectio Vat. et cod. cc *homine pro nomine* est contra ea quae in obiectione ipsa afferuntur et contra antiquiores codd. et ed. 1.

1. 2. Ad illud ergo quod¹⁰ obiicitur de Dio-
nysio et Philosopho, iam patet responsio per hoc
quod loquuntur de nominatione, in qua est *perfecta expressionis*.

3. Ad illud quod obiicitur, quod vox in nomine¹¹ est proportionabilis verbo interiori sive significato; dicendum, quod hoc intelligitur de nominatione, quae totam rei significacionem includit; alter non habet veritatem, nisi intelligatur esse proportio ad rem sub ratione cognoscibilis; et sic potest esse nominabilis. Quamvis enim Deus sit infinitus, tamen finite cognoscitur a nobis.

4. Ad illud quod obiicitur, quod Deus non habet formam; dicendum, quod non habet formam perviam nostro intellectui, cuiusmodi est forma, cuius est¹² imago in sensu; habet tamen formam, quia ipse est forma, quae est ratio cognoscendi, quam¹³ et si nos non cognoscimus in se, ipse cognoscit se in se, et nos eum in forma creata. Unde a forma creata nos nomina imponimus, quam intelligentis et videmus.

5. Ad illud quod obiicitur, quod nomen significat substantiam et qualitatem; dicendum, quod substantia et qualitas non accipiuntur ibi¹⁴ *propriæ*, sed *communiter*; substantia dicitur *quod cognoscitur*, qualitas dicitur *quo cognoscitur*¹⁵, et hoc per modum quietis; et hoc dico propter verbum et participium et adverbium, quod est dispositio verbi. Et quoniam in creaturis, ut plurimum differt *quod cognoscitur* et *quo*, ideo nomen in creaturis ut plurimum haec¹⁶ importat per diversitatem. In Deo vero idem est cognitum et ratio cognoscendi quantum est de se: ideo significat nomen divinum illa duo per indifferentiam secundum rem; et ita salvatur ibi ratio substantiae et qualitatis, ut congruit nomini¹⁷.

¹⁰ Plures codd. ut GHIM Z etc. cum ed. 4 adiungunt *atiqua*.

¹¹ Ex vere omnibus vetustoribus mss. et ed. 1 substitutus quam pro minus congruo *quoniam*. Mox cod. V *cognoscamus loco cognoscimus*, et paulo infra post *Unde* in codd. Y additur et.

¹² Vat. et cod. cc omittunt *ibi*, quod tam in aliis mss. et ed. 1 habetur. Paulus supra cod. W *cum qualitate loco et qualitatem*.

¹³ Alex. Hal., s. p. l. q. 48. m. 1. ad ult. idem his verbis exprimit: « Non enim substantia et qualitas, cum diciuntur: nomen significat substantiam etc., distinguunt sicut in praedictamentis, sed substantia dicitur ipsum signatum nominis, qualitas illud idem, in quantum capibile est ab intellectu ». Aliis verbis: substantia et qualitas hic non accipiuntur, in quantum sunt praedictamenta seu res aliquae, sed secundum modum significandi; in quantum scilicet substantia significat illud, cui nomen imponitur, qualitas vero illud, a quo imponitur, seu respectum, sub quo imponitur. — Paulo ante fide mss. et ed. 4 expunimus prout, quod Vat. post *communiter* addit. Mox post *verbum* in pluribus mss. et ed. 4 deest particula et.

¹⁴ Vat. cum pluribus mss. minus bene *hoc*.

¹⁵ Ad ultimam obiectiōnēm, quae est de *pronomine*, non est explicite data solutio; quia sufficienter in praedictis conatur. — Paulo ante praestamus lectionem planiorē, quae est et lectio maioriis numeri codd. et ed. 1, ponendo *secundum rem pro rei*, quod Vat. cum paucis mss. habet; alii denum omittunt vel *secundum vel secundum rem*.

SCHOLION.

I. Distinctio et duae conclusiones in corp. positae per se sunt manifestae. — In solut. ad 4. conceditur, aliquam proportionem esse inter vocem et rem nominatam, sed tantum quatenus *cognoscibilis est*. Infinitus autem Deus tantum fuit a nobis est cognoscibilis. Huc finitae cognitioni proportionabile potest esse etiam *nomen finitum*, « loquendo de proportione, quae est inter aliquam duo sub ratione, que unum est signum et aliud signatum ». Ita Richard, a Med., hic q. 1. ad 3. — Notanda est sententia in solut. ad 3, quod nos Deum cognoscimus « in forma creatu ; unde a forma creata nos nomina imponimus, quam intelligimus et videmus »; de quo cfr. supra d. 3. p. 1. q. 2. Addit Alex. Hal. (loc. infir. cit.), quod a creaturis secundum Ioan. Damascenii tribus modis nomina imponimus, scil. « *imaginibus et formis et notis*. *Notis* nominatur Deus privationibus, cum dicatur immensus Deus, infinitus, incircumscriptibilis; *imaginibus*, cum nominatur dispositionibus spiritualium creaturarum, ut cum dicatur spiritus, sapientia, intelligentia; *formis*, cum nominatur similitudinibus corporalium creaturarum, ut cum dicatur leo, ignis et huiusmodi ».

II. Solut. ad 6. 7. in eodem sensu magis explicatur a S. Thom. (S. I. q. 13. a. t. ad 3.), et ab Alex. Hal. (loc. infir. cit. ad ult.), qui verba ob brevitaem subobscura: « Et hoc dico

proper verbum et participium et adverbium, quod est dispositio verbi », sic explanat: « Licet verbum et participium significant cum tempore, nihilominus tamen Deus quodammodo notificabilis est, non quia ipse cadit sub tempore, sed quia iuxta possibiliter intellectus nostri, qui intelligit *cum motu et tempore*, intelligimus et significamus. Unde et hoc verbum est, dictum de Deo, non significat cum motu et tempore. Unde Augustinus super illud Ioan. 1: In principio erat Verbum, dicit: Verbum substantivum (nempe est) duplicum habet significacionem: aliquando enim temporales motus secundum analogiam verborum declarat; aliquando substantivum uniuscunusque rei, de qua praedicator, sine ullo temporali motu designat; ideo et substantivum vocatur. Tale est quod dicitur: In principio erat Verbum » etc. — Cfr. etiam hic dub. 3.

III. Cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 48. m. 1. — Scot., de hac et seqq. hic q. 1. 2; Report. hic q. unic. — S. Thom., hic q. 1. a. 1; S. I. q. 13. a. 1. — B. Albert., I. Sent. d. 2. a. 16; S. p. I. tr. 3. q. 46. — Petr. a Tar., hic q. 1. a. 1. — Richard, a Med., hic q. 1. — Aegid. R., hic q. 1. princ. q. 1. — Henr. Gand., S. a. 73. q. 1. — Durand., de hac et diab. seqq. hic q. 1. — Dionys. Carth., hic q. 1. — Biel, de hac et seqq. hic q. unic.

QUAESTIO II.

Utrum Deus habeat unum solum nomen, an plura.

Secundo quaeritur, utrum Deus habeat unum solum nomen, an plura. Et quod plura, videtur:

1. *Auctoritate* Scripturae, quae ipsum diversa ^{Fundamenta} nominib[us] appellat. Exodi sexto¹: *Nomen meum magnum Adonai non indicavi eis*. Exodi decimo quinto²: *Onnipotens nomen eius*. Et Psalmo³: *Dominus nomen illi*. Si ergo ista sunt diversa nomina, patet auctoritate Scripturae, quod Deus habet plura nomina.

2. Item, Dionysius in libro de Divinis Nominibus⁴ plura assignat nomina Dei; Ambrosius similiter in libro de Trinitate⁵, et Magister similiter in littera.

3. Item, hoc ipsum ratione videtur; quia nullum nomen sufficiens exprimit esse divinum nec in se nec in comparatione ad nostrum⁶ intellectum. Quod patet, quia omnis perfectio et est et intelligitur esse in Deo; et nullum nomen exprimit omnis conditionis

perfectionem: ergo cum non possit fieri per unum, indigemus pluribus.

4. Item, illud in quo res conueniunt et in quo differunt, aut necesse est pluribus nominibus⁷ dicere, aut necesse est unum sequivocari; sed aequivocatione generat ambiguitatem et tollenda est: ergo congruum est diversis exprimere nominibus. Cum ergo in divinis sit commune et proprium et hoc in pluribus, necesse est, plura nomina esse.

3. Item, quamvis una sit prima veritas⁸, tamen articuli fidei sunt multi: si ergo fides de Deo multos articulos credit, et *quod corde creditur ad iustitiam oportet ore confiteri ad salutem*⁹, multos potest et debet articulos ore confiteri; sed multi articuli uno nomine non expresse et explicite exprimuntur: ergo oportet habere plura nomina.

CONTRA: 1. Hilarius¹⁰: « Non sermoni res, sed ^{ad oppositum.}

¹ Vers. 3.

² Vers. 3.

³ 67, 5.

⁴ Cap. I. § 8, ubi nomina generatim recensentur, quae Deo et a sacra Scriptura v. g. Ego sum qui sum, vita, lux etc. et a sapientibus v. g. bonus, pulcrum etc. attribuuntur.

⁵ Id est, II. de Fide ad Gratianum, in Prologo; vide hic lit. Magistri, c. 1. — Cod. W ponit *Augustinus* et ed. I *Anselmus pro Ambrosius*. Mox post *Magister* unus altere codex ut S Y omittit *similiter*.

⁶ In Vat. et cod. cc desideratur *nostrum*, quod in ceteris miss. et ed. I invenitur. Paulus infra cod. X *perfectionis conditionem* pro *conditionis perfectionem*.

⁷ Praeforimus lectionem codd. G M et ed. I ponendo *nominibus pro modis*, quam contextus exigit; vel si magis placet, legam cum codd. aa bb *modis vel nominibus*. Mox post *ambiguitatem* cod. X *quae loco et*; dein post *congruum est* in cod. II additur *pluribus et ac in cod. I post diversis adiungitur modis dicere et*.

⁸ Antiquiores codd. cum ed. I contra Vat. in hac propositione exhibent *prima*, quamvis aliqui eorum vel verbis transpositis legant *una prima sit veritas vel una male omittant*.

⁹ Rom. 10, 10. — Paulo infra post *expresse* cod. bb nec *pro et*, qui et dein cum cod. aa ponit *debet loco oportet*.

¹⁰ Libr. IV. de Trin. n. 44.

rei sermo est subiectus¹: ergo cum in Deo sit omni-moda realis unitas, ergo et vocis et nominis.

2. Item, omne quod est in Deo, est Deus, ergo quod significat aliquid quod est in Deo, est Deus; sed Deus unus est: ergo omnia² divina nomina habent unum significatum; sed omnia talia sunt synonyma, nominibus autem synonymis non plus dicunt pluribus quam uno: ergo videtur, quod omnia alia ab uno sint praeter necessaria.

3. Item, multiplicatio divinorum nominum aut venit a parte *rei*, aut a parte *intellectuum*, aut a parte *effectuum*. Si a parte *rei*, tunc bonitas et veritas non sunt nomina diversa, quia res omnino una; si a parte *effectuum*, tunc ergo unitas et aeternitas non sunt diversa, cum non connotent effectum; si a parte *intellectuum* solum: ergo videtur, quod huiusmodi nomina cassi sint et vana, cum non habeant aliquid respondens³ in re.

4. Item, in Scriptura nomen Dei singulariter proponitur, sive addatur uni, ut cum dicitur: *Dominus nomen illi*⁴, sive pluribus, ut cum dicitur: *In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti*: ergo cum eadem sit ratio rei et unius rei, et nominis et unius nominis⁵, ergo Deus tantum unum habet nomen.

CONCLUSIO.

Deum nominamus modo uno nomine, modo pluribus, iuxta diversos modos, quibus nomen accipitur.

RESPONDEO: Dicendum, quod in nomine tria sunt, Conclusio I. scilicet *vox* et *significatio* et *ratio innotescendi*. Unde et nomen multipliciter accipitur: aliquando pro *voce* significante, ut cum dicitur: Petrus est nomen Apostoli; et sic constat, quod in Deo sunt plura nomina. Ali quando nomen accipitur pro *re significata*, ut cum dicitur: bonum et honestum sunt idem nomine; et sic in divinis quodam modo est dicere nomen unum,

quodam modo plura. Si enim res significata dicatur Conclusio 2.
binombris. essentialiter, sic omnia unum; si personaliter, sic plures et plura nomina correspondentia. Aliquando nomen accipitur pro *epso notamine* sive ratione innotescendi; et sic dicendum, quod⁶ quodam modo nomen unum, quodam modo plura.

Si enim accipitur ratio innotescendi ex parte *Dei*, sic innotescit per virtutem, quae una et magna est; et sic unum nomen Dei est et magnum sive maximum. Unde Jeremie decimo⁷: *Magnus es tu, et magnum nomen tuum*, quantum ad rationem innotescendi sive virtutem, per quam innotescit, secundum quod dicitur in Psalmo⁸: *Notus in Iudea Deus, in Israel magnum nomen eius*.

Sed autem accipiatratio innotescendi ratione⁹ Conclusio 4.
Deus iono-
tascit tri-
plie via. *effectuum* sive creaturarum, sic diversa sunt nomina. Nam Deus innotescit nobis tripliciter, scilicet per *causalitatem*, per *ablationem* et per *excellen-
tiam*¹⁰; et secundum hoc est multitudin nominum. Si enim nominetur per *causalitatem*, multa sunt nomina, quia multis habet effectus; si per *ablationem*, multa sunt nomina, quia multa removentur, scilicet omnia creata; si per *excellentiam*, multa, quia in multis, in omnibus scilicet conditionibus nobilitatis, excedit creaturas¹¹.

4. Ex praedictis patent obiecta. Quod enim obiicit, quod Scriptura nomen Dei exprimit singulariter; dicendum, quod Scriptura, ut plurimum nomen Dei praedicat *magnum, admirabile¹², sanctum et laudabile*; et sic non loquitur de nomine, secundum quod vox, sed secundum quod *ratio innotescendi* a parte Dei; et sic unum. Tamen non sequitur: loquitur singulariter, ergo unum solum, quia frequenter quod dicitur singulariter dicitur et universaliter, ut patet in multis exemplis in Lege, cum dicebatur: *homo de domo Israel*¹³, vel *homo qui fecerit* hoc vel illud, intelligebatur de quolibet homine.

3. Ad illud quod obiicitur, quod *wilas*¹⁴ est a parte rei; dicendum, quod pluralitas a parte rei est,

¹ Ex mss. et sex primis edd. supplevimus *omnia*. Paulo supra post primum ergo in cod. T repetit *omne*. In fine huic argumento Vat. praeter fidem mss. et ed. I habet *nominis necessaria loco sibi praepter necessaria*.

² Vat. contra plurimos codd. et ed. I *correspondens*.

Psalm. 67, 5; Matth. 28, 19. — Paulo ante ex plurimis antiquioribus mss. et ed. I substituimus *addatur* loco *additur*, et codd. G.H.M. cum ed. I post *singulariter* bene addunt *semper*.

⁴ Aristot., IV. Metaph. text. 3. (III. c. 2.): idem enim et unus homo, et homo et ens homo; et non diversum aliquid ostendit secundum dictiōnem repetitam homo et ens, homo et unus homo.

⁵ Vat. cum cod. cc, sed aliis codd. et ed. I refragantibus, omittit *quod*.

⁶ Vers. 6, post quem textum in Vat. et cod. cc additur id est. Paulo ante cod. Y et loco *sive*, dum cod. W particulariter ibi verbo *magnum* prefixum omittit.

⁷ 75, 2.

⁸ Cod. M cum ed. I a parte.

S. Bonav. — Tom. I.

⁹ Dionys., de Div. Nom. c. 7. § 3, cuius verba vide supra pag. 77 nota 10.

¹⁰ Cod. aa addit: *Quartus modus potest addi, ut dicatur, quod innotescit nobis Deus per similitudinem; et sic similiter sunt multa nomina, ut leo, agnus, lapis et huiusmodi*. Eadem verba inventiuntur in cod. bb ad marginem. Praedicti duo codices pro qualibet trium modorum cognoscendi Deum addunt exempla; sic pro via causitatis post *nomina* addicunt *ut creator, conditor et huiusmodi*; pro via ablationis post *nomina* ponunt *ut incorporeus, immensus et huiusmodi*; pro via excellentiæ post *multa* addunt *ut supersubstantialis, superbonus et huiusmodi*. Cod. X hic addit verbum *sunt*. Cod. Y in principio huius propositionis habet *nominatur* pro *nominetur*.

¹¹ Plures ipsi, ut ASTV etc. cum ed. I *mirabile*. Paulo infra termino *unum* in cod. W praefiguntur *est*.

¹² Levit. 17, 8. — Fide mss. antiquiorum et ed. I restituimus *domo*.

¹³ Vat. cum cod. cc *pluralitas*, sed contra scopum obiectonis et alias codd. cum ed. I. Mox cod. I, verbis transpositis,

ut accipiatur *res pro persona*. Si autem pro *natura*, etsi non sit pluralitas in se, tamen¹ in quantum innotescit. Et ideo plura nomina.

2. Ad illud quod obicitur, quod nomina talia sunt synonyma; dicendum, quod tunc sunt nomina² synonyma, cum differunt a parte vocis solum. Hic autem est differentia secundum rationem innotescendi, et ideo non sunt synonyma. Alia ratio dicta fuit supra, distinctione octava in primo problemate³.

3. Ad illud quod obicitur, quod si venit a parte intelligendi solum, ergo talia nomina sunt vana; dicendum, quod non venit ab hoc solum, quoniam illi rationi innotescendi respondet pluralitas in creaturis, et in Deo respondet vera unitas⁴ complectens illam totam pluralitatem. Unde quia intelligimus Dei potentiam et sapientiam per diversa, diversimode nominamus; et quia in Deo est vere sapientia et potentia, ideo non est ibi vanitas⁵.

SCHOLION.

I. Distinguit S. Doctor in termino tria, scilicet vocem significantem, rem significatam, rationem innotescendi. Ad illistrandum hoc ultimum membrum vulgo exemplum hoc afferbatur in notificatione *hominis*, quod factus sit ex *humo*. Divina autem essentia, in se una, simplicissima et infinita, est ratio innotescendi respectu ad plura, cum intellectus noster illam unam summam perfectionem non unico conceptu exprimere posset, sed alium conceptum formet de infinito illo uno sub ratione *sapientiae*, aliud sub ratione *bonitatis*, et sic de aliis attributis. — Iuxta dictum distinctionem questio solvit quinque propositionibus principalibus et nonnullis adjunctis. Pro explanatione servire potest supra d. 8. p. II. q. 2; et quod solut. ad 2. 3. ibid. p. I. a. I. q. 1. circa fin.; S. Thom., S. I. q. 13. a. 4; S. c. Genc. I. c. 35.

II. Notandum, quod in solutione oppositorum ordo argumentorum mutatus est. Opposit. 4. non solvitur explicite, cum principia solutionis iam exhibita sint in corp. Prima solutio respicit 4. opposit.; secunda vero respicit 3. opposit. quod primum membrum. Deinde sequitur solut. ad 2; et ultimo loco ad tertium membrum 3. oppositi.

III. In conclusione omnes convenient. Alex. Hal., S. p. I. q. 48. m. 2. a. 1. et m. 3. — S. Thom., hic q. 4. a. 3. — B. Albert., I. Sent. d. 8. a. 3; S. p. I. tr. 14. q. 59. m. 4. — Petr. a Tar., hic q. unic. a. 2. — Richard. a Med., hic q. 2. — Egid. R., hic q. princ. q. 2. — Henr. Gand., S. a. 73. q. 9. — Dionys. Carth., hic q. 3.

QUAESTIO III.

Utrum omnia divina nomina dicantur translative.

Tertio quaeritur, utrum omnia nomina divina dicantur translative, an etiam quaedam dicantur proprie. Et quod omnia dicantur translative, videtur.

1. In *Regulis fidei*⁶ dicitur: « Omne simplex proprie est, et improprie dicitur; » sed quod improprie dicitur, improprie nominatur: cum ergo Deus sit simplex, nominatur improprie; sed improprietas reducitur ad proprietatem: ergo nomina divina de Deo dicuntur improprie, de aliis proprie; sed quod dicitur de aliquo improprie, dicitur translative, si de alio proprie⁷; ergo etc.

2. Item, unumquodque, sicut contingit intelli-

gere, contingit et significare; sed non contingit Deum intelligere⁸ nisi per proprietates et conditiones creaturarum, ergo nec nominare; sed quod nominatur secundum alienas proprietates semper translative nominatur: ergo etc.

3. Item, non est nisi duplex theologia, scilicet mystica et symbolica, secundum quod vult Dionysius⁹; sed utraque Deum nominat translative — nam mystica per creaturas spirituales et invisibles, sed symbolica per corporales — ergo omnis nominatio Dei translativa est.

4. Item, omne nomen divinum est impositum propter nostram instructionem¹⁰; sed omnis nostra

⁶ *dicendum, quod si accipiatur res pro persona, pluralitas a parte rei est.*

⁷ *Supple: est, quod codd. Z aa bb particulae tamen praefigunt.*

⁸ Ex plurimi mss. et ed. I adiecius *nomina*, et mox fide antiquiorum mss. et ed. I substituius *differunt pro inepto dicuntur*, ac paulo infra supplevimus *sunt*.

⁹ Nempe p. I. q. 4. ad ult.

¹⁰ Cod. T una *veritas*, cum quo concordat cod. S, qui, omisso *una*, ponit *veritas*; cod. Y, omisso *vera*, habet *unitas*, et codd. aa bb post *unitas* addunt *sive veritas*.

⁵ Ed. I adiungit *sed veritas et unitas*, quae et paulo ante adverbio *vere* praemittit *unum*.

⁶ Alanus ab Insulis, *Theologicae Regulae*, reg. 20. — Codd. aa bb post *fidei* addunt *vel theologie*.

⁷ In cod. aa additur *dicatur*; codd. vero P Q ultima verba legunt *sed de aliquo proprie* et transponunt *post improprie*.

⁸ Vat. cum cod. ec, sed aliis cod. et ed. I obtinentibus, *intelligi*. Paulo ante pauci codd. ut P Q V verbi *contingit* et apte praefigunt *sic*; cod. T autem loco *contingit et significare* ponit *ita et nominare*, lectio, si formam argumenti species, praferenda.

⁹ Epist. 9. Cfr. etiam de Div. Nom. c. 4. versus finem et de Mystice Theolog. c. 4. — Paulo infra post *spirituales* ed. I omittit *et*, ac dein in aliquibus codd. ut VWX particula *sed* deest; in fine argumenti plurimi mss. cum edd. 2, 3, 6 exhibent minus congrue *translatable pro translativa*; tandem cod. O ibidem ponit *dicitur et* codd. PQ *dicitur esse loco est*.

¹⁰ Respiciunt illud Rom. 15, 4: Quaecumque scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt.

doctrina incipit a sensu¹: ergo omne nomen Dei accipitur secundum aliquod sensibile; sed in Deo nulla est proprietas sensibilis secundum veritatem, sed solum translative: ergo etc.

CONTRA: 1. Apostolus dicit ad Ephesios tertio²,

Fundamenta loquens de Deo: *A quo omnis paternitas in caelo et in terra nominatur*; sed si paternitas in terris nominatur a paternitate Dei: ergo Deus proprius et principialis dicitur Pater quam alia, non ergo translative. Hoc ipsum dicunt Dionysius³ et Damascenus, innitentes huic auctoritati Apostoli. Inquit enim Damascenus⁴: « Scindunt, quod non est a nobis translatum ad beatam Deitatem paternitatis et filiationis et processionis nomen, sicut aut divinus Apostolus: *Ex quo omnis paternitas* »: ergo etc.

2. Item, beatus Ambrosius dicit, et habetur in littera⁵, quod triplex est nomen divinorum differentia, et una ex illis sunt nomina translativa: non ergo omnia dicuntur translative.

3. Item, quaedam dicuntur de Deo, quae habent oppositum in omni creatura, ut aeternitas et immensitas; sed nomen translativum attenditur secundum aliquam similitudinem⁶: ergo talia nomina non sunt translativa.

4. Item, quaedam dicuntur de Deo, quorum significatum est proprie in solo Deo, ut hoc nomen *bonum* et *qui est*, Lucae decimo octavo⁷: *Nemo bonus nisi solus Deus*. Et Augustinus⁸ dicit, quod « solus Deus vere est, cuius comparatione cetera non sunt ».

CONCLUSIO.

Non omnia nomina de Deo dicuntur translative: quando enim significant rem, cuius veritas est in Deo et oppositum in creatura, nullo modo transferuntur; quando significant rem, cuius veritas est in Deo et similitudo in creatura, transferuntur secundum impositionem, non secundum rem; quando denique significant rem, cuius veritas est in creatura et consimilis proprietas in Deo, proprie transferuntur.

RESPONDEO: Ad hoc voluerunt quidam dicere,

Solutio quendam.

quod quaedam sunt nomina, quae Deus sibi imposuit, quaedam, quae nos ei imposuimus. Si loquamur de nominibus, quae Deus sibi imposuit, cum ipse se proprie intelligat, huiusmodi nomina sunt propria; et talia dicuntur esse *bonum* et *qui est*. Unde Dionysius⁹ videtur velle, quod illud nomen *bonum* solum sit proprium et principale; Damascenus¹⁰ vero, quod illud nomen *qui est* solum est proprium et principale; et unus attendit in nomine perfectionem, alter absolutionem, uterque tamen proprietatem¹¹. Si autem loquamur de nominibus, quae nos ei imposuimus, sic cum non cognoscamus Deum nisi per creaturas, non eum nominamus nisi per nomina creaturarum; et¹² ideo solum translative, sive quia proprius et prius convenient creaturae, sive quia prius imposita sunt creaturae, quamvis non proprius convenient creaturae. Et haec est

Cfr. Aristot., I. Poster. c. 14. (c. 18.), III. de Anima text. 39. (c. 8.), et c. 6. de Sensu et Sensibili, nec non I. Metaph. c. 1. — Mox plures cod. ut A S T W Z etc. aliquid pro aliquod.

² Vers. 15, in quo textu Vat. cum Vulgata *Ex quo pro A quo, et deinde Vulgata caelis pro caelo contra codd. et ed. I exhibet. — Paulo infra cod. V alias loco alia.*

³ De Div. Nom. c. 1. § 4: *Unde in omni fere theologica actione thearchiam videmus divinitus laudant, ut monadem quidem et unum propter simplicitatem et unitatem, ut trinitatem vero propter subsistentem ter superessentialis fecunditatis expressionem, ex qua omnis paternitas in caelo et in terra est et nominatur.*

⁴ Libr. I. de Fide orthod. c. 8: *Quin illud quoque nosse interest, paternitatis, filiationis et processionis vocabula non a nobis ad beatam Deitatem esse translati, verum contra illuc nobis communicata, quemadmodum Apostolus ait: Propterea flecto genua mea ad Patrem, ex quo omnis paternitas.*

⁵ Hic, c. 1. — Mox cod. V illarum pro ex illis.

⁶ Cfr. supra pag. 4 nota 8.

⁷ Vers. 19. Quia ista verba sic leguntur apud Lucam, ipsum in textu clavigamus, licet in mss. et edd. habeatur *Methaei*, 19, 14, ubi sic legitur: *Unus est bonus, Deus.*

⁸ Libr. VIII. de Civ. Dei, c. 11: « Ego sum qui sum; et dices filius Israel: Qui est misit me ad vos; tanquam in eius comparatione qui vere est, quia incommutabilis est, ea quae mutabilita facta sunt, non sint ». Ceterum cfr. de hoc supra d.

VIII. c. 1. lit. Magistri, ubi idem recurrit et Hieronymo attribuitur.

⁹ De Div. Nom. c. 3. § 4: *Ac primum, si videtur, perfectum et quod omnes Dei emanationes manifestat, boni nomen expandomus (versio Corderii). Cfr. et c. 4.*

¹⁰ Libr. I. de Fide orthod. c. 9, ubi et rationem addit: Nam totum esse velut immensum quoddam ac nullis terminis definitum essentiae pelagus complexus suo ipse continet. — Ex fere omnibus antiquioribus mss. et ed. I supplevimus particulam vero.

¹¹ Aliis verbis, Dionysius in nomine *bonum* attendit divinum esse, quatenus in se complectissime existens est causa omnia comprehensens sive omnium principium et finis. Nam *bonum* ex natura sua est diffusivum sui tenetque rationem finis; perfectum autem est illud quod omnia praehabens potest facere sibi simile (cfr. loc. cit. c. 4. et 13.). Damascenus vero in nomine *Qui est* considerat divinum esse secundum se et absolute, quatenus est infinitum pelagus essentialitatis. Uterque tamen in his nominibus tale designat, quod *Deo vere et proprio* convenit. Cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 49. m. 4. a. 2.

¹² In Vat. et cod. cc deest et ab aliis cod. et ed. I exhibit. Paulo supra post *cum* et deinde post *creaturas* fide mss. et ed. I expunimus *nos*. Mox cod. T *non quia pro quamvis non*. Unus alterque codex ut Y in hac et in sequenti propositione per *prius* loco *proprios*.

translatio quedam, quamvis, proprie loquendo, sit translatio, quando propriis convenientiis, a quibus transferuntur, ut ridere hominibus proprius quam pratis.

Sed haec positio non videtur stare¹. Cum enim² nos cognoscamus Deum tripliciter, scilicet per effectum, per excellentiam et per ablationem, constat quod omnibus his modis contingit Deum nominare. Si per effectum, nulla est ibi translatio³; similiter, si per ablationem, quoniam translatio attingitur secundum aliquam similitudinem: « omnes enim transientes secundum aliquam similitudinem transferunt⁴ ».

Et propterea aliter dicendum, quod *quaedam* sunt nomina, quae significant rem, cuius veritas est in Deo et oppositum in creatura, ut immensus et aeternus; et talia nullo modo transferuntur, nec secundum rem nec secundum impositionem. *Quaedam*⁵ significant rem, cuius veritas est in Deo et similitudo eius in creatura, ut potentia, sapientia et voluntas;

Couclusio 1. et talia nomina transferuntur a creaturis ad Deum, non secundum rem, sed secundum impositionem; quia prius imposita sunt creaturis quam Deo, licet prius sint in Deo. *Quaedam* sunt nomina, quae significant rem, cuius veritas⁶ est in creatura et consimilis proprietas in Deo, ut lapis et leo — res enim significata est in creatura, sed similitudo proprietatis, ut stabilitas et fortitudo in Deo est — et ista

Couclusio 2.

Couclusio 3.

sunt proprie translativa. Concedendum ergo, quod in divinis sunt aliqua nomina translativa, non omnia.

4. Ad illud ergo quod obicitur, quod simplex improprie dicuntur; dicendum, quod dicere ibi non est nominare, sed⁷ enuntiare, quia simplici non est compositio in essendo, sed est compositio in enuntiando, et ideo improprie; non sic in nominando. — Vel dic, quod non omne dictum improprie est dictum translative.

5. Ad illud quod obicitur, quod solum per creature intelligitur; dicendum, quod quamvis intelligatur solum per creature, non tamen solum per similitudinem⁸, immo per negationem et dissimilitudinem est cognoscibilis.

6. Ad illud quod obicitur, quod symbolica et mystica theologia nominant Deum translative; dicendum, quod quamvis mystica nominet⁹ Deum translative quantum ad proprietates excellentiae, tamen non solum sic nominat, sed etiam per abnegationem; et ideo non solum translative.

7. Ad illud quod obicitur, quod omnis nostra doctrina incipit a sensu; dicendum, quod verum est; et¹⁰ omne nomen aliquid habet sensibile, scilicet vocem, ut audiatur; sed non oportet, quod habeat sensibilem significationem, quia verbum intelligentiae, quod est insensibile, induit vocem sensibilem.

SCHOLION.

1. Nomen *proprium* hic non accipitur, quatenus in divinis distinguitur contra *communem*, sed quatenus distinguitur contra *metaphoricon* seu translativum. — S. Doctor cum Angelico reficit sententiam in prima optione notatam, quod omnia nomina, Deo a nobis imposita, non sint nisi metaphora; hoc probat per inductionem, enumerando tres vias seu modos, quibus formamus nomine divina, scilicet causalitatis, negotiationis, eminentiae. In via eminentiae translatio fit quidem secundum quandam similitudinem, quae tamen differt a similitudine metaphorica. — Quoad modum conceplendi perfectiones divinas Richard, a Med. (loc. infra cit.) haec observat: « *Quaedam* sunt nomina, quae significant, vel potius per quae significare intendimus distincte et insinuare (quamvis ad sic significandum non attinamus) res, quae per prius sunt in Deo et per posterius in creatura; et talia nomina magis proprie dicuntur de Deo quam de creatura, non ratione huius, quod per nomen *intelligimus* di-

stincte insinuari, sed ratione huius, quod per nomen insinuare intendimus; et sic de Deo non dicuntur translative ». Deinde idem in solut. ad 4. dicit: « Quamvis Deum intelligamus per suos effectus, quae sunt quedam similitudines Dei, tamen cognitio nostra non sicut in illis effectibus, sed ascendit ad cognoscendum Dei virtutem et divinitatem, quamvis in generali et obscure ». — Dionysius autem Corb. (hic q. 2.) non omnino consentiit solutioni S. Thomae, Bonav., Alberti aliorumque, praesertim quod hoc, quod omnia nomina Deo imposita sint ex creaturis et quantum ad vocem translata a creaturis ad creatorem; in specie facit quasdam exceptiones contra reprobationem primae optionis, quam habet S. Bonav. in responsive, assertive, frequenter esse *translationem*, dum nominamus Deum tum per *effectum*, tum per *ablationem*, tum per *eminentiam*. Sed responderi potest, S. Bonaventuram minime negare, quaedam nomina non nisi Deo revelante ipsi imposita esse, sed

¹ Pauci mss. ut 1X cum ed. 1 verbo *stare* bene praemittunt posse.

² In cod. O additur *secundum Dionysium*, cuius verba vide supra pag. 77, nota 10.

³ Vat. addit. *Pariformiter si per excellentiam*, quae tamen verba omittuntur in mss. et ed. 1; rationem huius omissionis vide paulo infra in solutione ad 3.

⁴ Aristot., VI. Topic. c. 2, de quo vide supra pag. 1 nota 8.

⁵ Ed. 1 adiungit *sunt nomina, quae*.

⁶ Codd. K V *proprietatis*; paulo infra post *fortitudo* in cod. A additur *proprie*, et dein multi codi, ut A C F G H K L S etc. ponunt *ita* pro *ista*, inter quos est cod. T, qui, pluribus omissis, breviter legit *et ita sunt aliqua nomina translativa, non omnia*.

⁷ Cod. T *nisi pro sed*. — Notandum, quod *nominare* respicit *terminum*, *enuntiare* autem *propositionem*, que semper est aliquod complexum sive compostum.

⁸ In cod. O additur *creaturae*.

⁹ Cod. V, post *mystica addito et symbolica*, consequenter habet *nominent* et paulo infra *nominant*. Mox in aliquibus mss. ut A T etc. et ed. 1 deest *Deum*. Dein cod. S *negationem* pro *abnegationem*.

¹⁰ Vat. cum cod. cc, mutata interpunctione, *quod loco et ac mox secundum pro scilicet*, sed minus distince et contra alios codi. cum ed. 1. Paulo infra cod. W *intelligibile* pro *intelligentiae*.

ipse negat, hac ratione apte distingui posse nomina *propria* a *metaphorice*. Item, non negat S. Bonav., immo expresse affirmat, quosdam *effectus* Dei et nomina hos effectus significantia non nisi *metaphorice* de Deo dici possit; etiam nomina, *quae proprie* Deo convenient quod *rem significatam* (ut sapientia), tamen quod *modum significandi* non proprio Deo attribui, quatenus non eo modo, quo nos ea in hac vita concipiimus, sed per modum in infinitum eminentiorem et perfectiorem Deo convenient. Sed hoc non effectus, ut ista nomina sint translativa (*metaphorica*) nisi in sensu improposito. Nam, ut bene dicit Richard. (loc. cit. ad 4.), « *nomen translatum* non dilicitur, nisi ubi est *translatio ratione rei significatae* ».

QUAESTIO IV.

Utrum omnia nomina dicta de Deo secundum substantiam dicantur.

Quarto et ultimo queritur, utrum omnia nomina dicta de Deo dicantur secundum substantiam. Et quod non, immo aliter, ostenditur:

1. *Auctoritate* Augustini quinto de Trinitate¹: « Illud praecipue teneamus, quidquid *ad se* dicitur praestantissima illa et divina sublimitas, substantialiter dici; quod autem *ad aliquid*, non substantialiter, sed relative²; sed Pater et Filius dicuntur ad aliiquid: ergo etc.

2. Item, Boethius in libro de Trinitate³: « Deus est sine quantitate magnus, sine qualitate bonus, sed non est sine relatione relatus: ergo relatio vere et proprie manet in Deo, ergo et modus dicendi relative.

3. Item, hoc ipsum videtur *ratione*, quia in divinitate sunt aliqua nomina incomunicabilia, ut patet in omnibus⁴ personalibus; sed substantia est communicabilis, cum sit una in tribus: ergo talia nomina non indicant substantiam: ergo in divinis est aliud modus dicendi quam secundum substantiam.

4. Item, in divinis est alio et alio modo se habere, quia aliter se habet ad Patrem Filius quam Spiritus sanctus; sed non est aliud et aliud esse sive subsistere: ergo cum hoc contingat intelligere et intellectum dicere, necesse est, quod sit ibi aliud modus dicendi et intelligendi quam secundum substantiam: ergo etc.

CONTRA: 1. Omne quod dicuntur, aut dicuntur secundum substantiam, aut secundum accidentem, quia

Ad oppos.
tom.

¹ Cap. 8. n. 9. Cfr. hic ill. Magistr., c. 3, in quibus verbi Vat. contra origine et mss. pec non ed. 4, posito *dicitur* pro *dici* et *ad aliud loco ad aliiquid*, tum post *autem* tum post *relative addit. dicatur*. In fine argumenti ex antiquioribus mss. et ed. 4 substitutum *aliiquid* pro incongruo *aliud*.

² Cap. 4, ubi quoad *sensus* continetur haec propositio, in quantum scilicet Boethius ibi ostendit, quod cum quis alia praedicamenta praeferat relationem in divinam veriter praedicacionem, cuncta mutantur in substantiam. Quod si *verba* propositionis attendas, videntur sumta ex Augustino, V. de Trin. c. 4. et 5. ³ Ed. 4 *nominibus* pro *omnibus*.

⁴ Cfr. supra pag. 116 nota 6.

II. Plura de necessitate et regulis translationis vide infra d. 34. q. 4. — *De nomine Dei: Qui est*, magnifice loquitur S. Doctor in liberar. mentis in Deum c. 5. Cfr. Alex. Hal., S. p. I. q. 49. m. 4. a. 1. 2. — S. Thom., I. Sent. d. 8. q. 4. a. 1. 4. 3; S. I. q. 13. a. 4. — B. Albert., I. Sent. d. 3. a. 13. 14. — Richard. a Med., hic q. 6.

III. Quad conclusionem: Alex. Hal., S. p. I. q. 48. m. 2. a. 2. — S. Thom., hic q. 4. a. 2; S. I. q. 13. a. 3. et 6. — B. Albert., de hac et seq. hic a. 1; S. p. I. tr. 44. q. 56. et 59. m. 4. 2. — Petr. a Tar., hic q. 4. a. 3. — Richard. a Med., hic q. 4. — Egid. R., hic l. princ. q. 3. — Henr. Gand., S. a. 32. q. 2, et a. 73. q. 2 seqq. — Dionys. Carth., hic q. 2.

substantia et accidentis sufficienter dividunt ens⁵; sed in divinis nihil dicuntur secundum *accidentem*: ergo secundum *substantiam*.

2. Item, omne quod dicuntur, aut dicuntur *per se*, aut *non per se*. Si *per se*, tunc secundum substantiam; si *non per se*, tunc ergo per aliud et in alio; sed omnia quae dicuntur de Deo, dicuntur *per se*: ergo omnia dicuntur secundum substantiam.

3. Item, dici secundum substantiam et⁶ secundum relationem aut dici diversitatem a parte *rei*, aut a parte *modi intelligendi* sive modi dicendi. Si a parte *rei*: ergo in Deo est diversitas et compositionis; si a parte *modi dicendi*: tunc cum diversus sit modus dicendi in hoc quod est *bonus* et in hoc quod est *magnus* et in hoc quod est *Deus* — quia si quaeratur: quantus est Deus? respondetur⁶ *magnus*, non respondetur *bonus*; similiter si quaeratur: qualis est Deus? respondetur *bonus*, non *magnus* — ergo non tantum essent duo modi, sed etiam multo plures quam duo.

4. Item, quod⁷ respondetur ad quaestionem factam per *quid* dicuntur secundum substantiam et quantum ad rem et quantum ad modum; sed nomina relativa respondentur ad quaestionem factam per *quid* de Deo: ergo dicuntur secundum substantiam. Probatio minoris: Augustinus in libro de doctrina christiana⁸: Si quaeratur, quid est Deus, convenienter respondetur: Pater et Filius et Spiritus sanctus.

5. Item, cum quaedam sint in divinis, quae

⁵ Vat. cum cod. cc incongrue et contra alios codd. cum ed. 4 aut loco et.

⁶ In cod. V hic et mox post *non respondetur* addicuntur *quod est*, ac paulo infra post *modi additur dicendi*.

⁷ Codd. PQ *quidquid*. Ed. 4 cum cod. cc propositionem minorem exhibet sic: *sed per nominata relativa respondetur ad quaestionem* etc., ac dein ed. 4 nomini *Deo* praefigit *ipso*.

⁸ Libr. I. c. 5. n. 5; secundum sensum. Verba Augustini sunt: Non enim facile nomen, quod tantæ excellenter convenient, potest inventari, nisi quod melius ita dicitur: Trinitas hacc, unus Deus ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia; ita Pater et Filius et Spiritus sanctus etc.

non dicuntur secundum substantiam nec¹ secundum relationem, ut hoc nomen *incarnatus*, hoc nomen *ingenitus*, videtur quod ista divisio non complectatur omnia nomina divina.

CONCLUSIO.

Non omnia nomina dicuntur de Deo secundum substantiam, sed quaedam etiam per modum quantitatis vel qualitatis et insuper quaedam secundum relationem.

RESPONDEO: Ad predictorum intelligentiam est

Dici diversimode potandum, quod est dici diversimode secundum tripli plicem differentiam.

Uno modo dici diversimode attenditur secun-

Modus 1. dum diversum modum *essendi*, qui est *per se* et *per accidens*; et hoc quidem modo non est dici di-

versimode in divinis, quia ista diversitas modi ponit diversitatem essentialiem² in re dicta; et quantum

Conclusio 1. ad hoc unus solus modus dicendi est in Deo. Nam omnia quae dicuntur de Deo, sunt ipse Deus et eius substantia.

Alio modo dici diversimode est secundum di-

Modus 2. versum modum *intelligendi*, qui quidem attenditur secundum aliam et aliam rationem sive medium³

cognoscendi; et sic non tantum est dici diversimode

Conclusio 2. in nominibus divinis, immo omnimode, quia Deus non tantum cognoscitur per diversa, immo per omnia rerum genera; et sic nomina dicta de Deo, quaedam dicuntur per modum *substantiam*, ut Deus; quaedam per modum *quantitatis*, ut *magnus*; quaedam per modum *qualitatis*, ut *bonus*; et sic de aliis omnibus.

Tertio modo dici diversimode est secundum di-

Modus 3. versum modum *se habendi*; quod⁴ quidem atten-

ditur quantum ad *absolutum* et ad *comparatum* sive *relatum*; et hic quidem modus diversitatis minor est quam primus, et *maior* quam secundus.

Minor quam primus, quia secundum primum atten-

ditur diversitas essentialis et compositio; *maior* quam secundus, quia secundum illum nulla⁵ omnino atten-
datur in re distinctio. Secundum autem istum modum attenditur in eo unitas et pluralitas: unitas secundum absolutum, pluralitas secundum respectum. Et quantum ad hunc modum sunt solum duo modi Conclusio 3. dicendi, scilicet secundum *substantiam*, ut illa quae dicuntur ad *se*, et secundum *relationem*, ut illa quae dicuntur ad aliquid. Quia vero haec non dicunt alium modum *essendi*, ideo haec praedicantur de illis et sunt unum; et quia dicunt alium modum *se habendi*, ideo secundum illa unitas, secundum haec pluralitas⁶. Ex his patent obiecta.

1. Quod enim obicitur, quod omne quod dicitur, Solatio op-
dicuntur secundum substantiam vel secundum accidentem;
dicendum, quod in divinis habet instantiam, positorum.
ubi relatio non est accidentis, nec tamen dicitur secundum substantiam.

2. Ad illud quod obicitur secundo, quod omne quod dicitur in divinis, est ens per se; dicendum, quod verum est, sed tamen non sequitur: dicitur ut ens per se, ergo secundum substantiam, quia non dicitur: nomen dici secundum substantiam, ut substantia dicitur *per se*, sed ut dicitur *ad se*.

3. Ad illud quod obicitur, qualis sit haec diversitas, aut secundum rem, aut secundum modum intelligendi; dicendum, quod secundum modum *se habendi*, qui non tantum est in nostro intellectu, sed etiam in re.

4. Ad illud quod obicitur quarto, quod nomina relativa respondentur ad interrogationem factam de substantia; dicendum, quod substantia dicitur duplificiter: aut ens *per se*, aut *ad se*.⁷ Si ut ens *per se*, sic omnia et relativa et absoluta dicunt in Deo substantiam; et quia hoc modo substantia respondetur ad quæstionem factam per *quid*, ideo omnia possunt responderi. Si autem dicatur substantia ut ens *absolutum*, non comparatum, sic dicitur secundum substantiam, quod dicitur *ad se*. Et sic non⁸

Substantia
dictor do-
pliciter.

1. Plures codd. ut A 1 K M S etc., contradicente contextu, sed loco *nec*; Vat. cum paucis mss. *sed nec*; ceteri mss. cum ed. I exhibent lectionem in textum receptam. Mox post *incarnatus* codd. O X addunt *et*, ac dein plures mss. ut A F H T V etc. cum edd. 1, 2, 3, 6, *completetur pro complectatur*.

2. Cod. R *essendi loco essentialiem*. Mox pauci codd. ut F O X *de Deo pro in Deo*. — Cfr. Aristot., V. Metaph. text. 13. (IV. c. 7.).

3. Sic plures et quidem bonae notae codd. ut A G H K R T V W ee ff cum ed. I, dum Vat. habet *modum*.

4. Vat. praeter fidem fere omnium mss. et ed. I perperam omittit *quaedam per modum qualitatis*, ut *magnus*.

5. Codd. 1 O Z cum ed. I *qui*. Mox cod. R *relativum* pro *relatum*.

6. In Vat. substituitur *non pro nulla*, sed minus apte et contra fere omnes codd. et edd. 1, 2, 3.

7. Indebita omissione verborum *ut illa quae dicuntur*, quae habetur in Vat., resarcitur ope mss. et ed. I. Mox aliqui codd. cum ed. I *Quae quia*, aliqui vero *Quia quod*, pauci *Quia pro Quia vero haec*, quod ceteri cum Vat. exhibent.

8. Communissima lectio mss. et sex primarum edd., in

qua, transpositis verbis *illa* et *haec* (aliqui codd. ut A H I K cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 *hoc*), habetur *secundum haec unitas, secundum illa pluralitas*, contextu et reficienda comprobatur.

9. Sensus est: in hac propositione *nomen dici secundum substantiam, verba secundum substantiam non sumuntur in eo sensu*, quo per substantiam intelliguntur *ens per se*, *ens ad se*, ideoque relationes divinae, licet sint *per se*, non vero *ad se*, non secundum substantiam dicuntur. Vide paulo infra ad 4.

10. Ex mss. et edd. 1, 2, 3 restituitur perperam omissum se. Paulo ante cod. V *queritur pro obicitur*.

11. Plures codd. ut F M X Y Z cum ed. I duplex hoc membrum ita exhibent: *aut ens per se aut ens per se et ad se*. Paulo ante cod. I *quod per nomina relativa respondentur loco quod nomina relativa respondentur*, et cod. K *questionem pro interrogationem*. Mox fide antiquorum mss. et ed. I posuimus sic pro tunc. Dein cod. S *dicuntur in Deo secundum substantiam loco dicuntur in Deo substantiam*.

12. Fere omnes codd. cum edd. 1, 2, 3 omitunt *non*, sed *male*, ut ex contextu patet. Mox ex vetustioribus mss. et ed. I supplevimus *nomina*, quod Vat. cum cod. cc omittit et pro quo cod. S ponit *omnia*.

accipit Augustinus; et sic Pater et Filius, et nomina relative secundum substantiam non dicuntur.

3. Ad illud quod ultimo obiicitur, quod multa dicuntur de Deo, quae non dicuntur secundum substantiam nec secundum relationem; dicendum, quod *dici relative* in divinis potest esse dupliciter. Quae-

Nomina
relativa di-
stinguuntur.
Subdistin-
ctio 1.

dam enim nomina dicuntur relative ex *principali* nominis *intellectu*, quaedam ex *consequenti*.

Et¹ prima differentia dividitur in tres: quia quaedam significant relationem et *dicuntur relative*, ut Pater; quaedam significant relationem², ut paternitas, quae non dicitur ad alterum, sed est ipsum quo alterum referuntur; quaedam dicuntur relative, quia *privant relationem*, ut ingenitus, improcessibilis; tamen ista non est privatio pura, ut infra videbitur³.

Subdistin-
ctio 2.

Quae autem important relationem ex *consequenti* intellectu, similiter sunt secundum triplicem differentiam. *Quaedam* enim dicuntur dici relative, quia ponuntur pro relativis, ut cum dicitur: Deus generat Deum, id est Pater Filium. *Quaedam* dicuntur relative, quia claudunt in suo significato interioris relationem, ut cum dicitur *incarnatus* — sensus enim est, id est carni unitus; unio enim dicit relationem, quae singularem personam respicit — sive assumere carnem et huiusmodi. *Quaedam* dicuntur relative, quia claudunt relationem in superioribus, ut similis et aequalis; non enim sunt similes, nisi qui referuntur et distinguuntur.

SCHOLION.

I. Pro statu quaestioni facilius intelligendo notamus, quod *substantia* sumitur dupli sensu, ut patet ex solut. ad 2. Intelligitur enim vel ut res per se stans; et sic distinguuntur accidenta, quod est in alio, et in hoc sensu est substantia quidquid est in Deo; et ipsae relationes non manent in praedicamento accidentis, sed transeunt in praedicamentum substantiae. Vel substantia sumitur ut res absoluta sive *ad se*, et sic distinguuntur contra relationem; in hoc secundo sensu intelligitur quaestio principialis, ut patet ex argumentis in fundum. Praeter hoc dubium etiam alias quaestiones solvuntur. Quaevis enim S. Bonav. supra (in divisione quaestionum), utrum nomina dicta de Deo dicuntur secundum substantiam, an etiam aliquo modo. Quare hic primo loco explicat tres diversos modos dicendi de Deo et respondet ad quaesitum iuxta hanc triplicem distinctionem.

II. Ut melius intelligantur quae hic dicuntur de modo dicendi secundum substantiam et secundum relationem, haec ex Alex. Hal. (loc. infra cit. § 3.) notamus: « Dicendum, quod (in Deo) omnia praedicamenta mutantur, sed tamen dissimiliter. Alia enim praedicamenta a *substantia* et *relatione* mutantur dupliciter: secundum rationem sui *generis* et secundum ra-

tionem qua sunt in *creatura*... *Substantia* vero et *ad aliiquid* mutantur uno modo; mutantur enim a ratione, qua sunt in *creatura*, sed manent secundum intentionem primam sui generis. Nam substantia, ut est in *creatura* subsistens sub accidentibus, non est in divinis; tamen in divinis est substantia ut ens per se. Iterum in *creatura* *ad aliiquid* est accidentis, quo modo non est in divinis; sed tamen in divinis est *ad aliiquid*, hoc est ad aliud se habens, vel potius ad aliud se habens⁴.

III. Attentione digna sunt quae hic in corp. et ad 5. de variis speciebus differentiae sive distinctionis et de nominibus relationem significantibus docentur. Cf: supra d. 43. q. 3. d. 19. p. II. q. 2. ad 4, et praesertim d. 26. q. 1. Idem docet Alex. Hal., S. p. I. q. 48. m. 4. a. 3. § 4. 5.

IV. Quoad conclusionem omnes consentiunt. Alex. Hal., S. p. I. q. 48. m. 4. a. 3. — S. Thom., de Potent. q. 7. a. 4. 5; S. I. q. 13. a. 2. — B. Albert., S. p. I. tr. 44. q. 57. — Petri a Tar., hic q. 4. a. 4. — Richard a Med., hic q. 5. — Agid. R., hic l. princ. q. 4. circa med. — Henr. Gand., S. a. 32. q. 5. — Durand., hic q. 2. — Dionys. Carth., hic q. 4.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. L

In parte ista sunt dubitationes circa litteram, et primo de hoc quod dicit: *His addicendum est, quae-
dam etiam nomina etc.*, quia aut divisiones Augustini et Ambrosii sunt sufficientes, aut non. Si sic: ergo Magister superflue addit; si dicantur insufficientes, pro inconvenienti est habendum.

RESPONDEO: Dicendum, quod nec divisio Augustini nec Ambrosii est diminuta; nec additio Magistri superflua, quoniam⁴ membra divisionis Magistri in-

cluduntur in membris divisionis Ambrosii. Illa enim est per immediata; cum enim sit trimembris, reducitur ad has divisiones: quia omne nomen Dei aut est *proprium*, aut *translativum*; si *proprium*, aut spectat ad *substantiam*, aut ad *personas*. Magister autem ista membra magis specificat, quia nomen aliquod potest spectare ad unitatem *substantiae*⁵ ab aeterno, vel ex tempore; similiter ad *personas* ab aeterno, vel ex tempore; et ad *personas* dupliciter: vel divisim, ut hoc nomen *Pater*, vel simul et coniunctim, ut hoc nomen *Trinitas*; et ita⁶ sunt sex membra.

¹ In Vat. deest particula *Et*, quam antiquiores codd. et ed. 4 exhibent.

² In cod. X additur *et non dicuntur relative*. Paulo infra post *privant* cod. S addit *ipsam*.

³ Dist. 28. q. 4.

⁴ Postulantibus plurimis mss. et ed. 4, substituimus quo-

niam pro nam. Paulo ante in pluribus mss. ut ASTV etc. et ed. 4 desunt verba *Augustini nec*.

⁵ In plurimis mss. et ed. 4 hic et paulo infra post *personas* omittitur *vel*, quod Vat. adiungit.

⁶ Vat. cum uno altero codice *ista pro ita*. — De conciliatione harum diversarum divisionum vide etiam B. Albert.,

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *Trinitas est quasi collectivum*. Videtur enim male dicere, quia unitas collectiva, ut dicit Bernardus¹, est uniuersa unitas; sed unitas Trinitatis arcet tenet inter omnes unitates: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod hoc nomen *Trinitas* deficit² in dnobus a nomine proprie collectivo. *Primo*, quia illa quae nomen collectivum colligit, habent simpliciter diversitatem; et *secundo*, quia habent unitatem secundum *quid*; sed³ e contra est in nomine *Trinitatis*. Tamen in hoc est similitudo, quia sicut nomen collectivum plures simul dicit et de nullo per se praedicatur, ita nec hoc nomen *Trinitas* praedicatur de aliqua personaru[m], et tamen omnes simul importat; et⁴ ideo Magister non dicit, quod sit collectivum *simpliciter*, sed *quasi*⁵.

QUINQUE REGULAE DE NOMINIBUS DIVINIS.

Scendum est igitur, quod illa quae proprie etc. Circa hoc notandum, quod ex verbis Augustini, quae hic ponuntur et in libro de Trinitate⁶, elicuntur quinque regulae de nominibus divinis. *Prima* est haec: omne nomen, quod dicitur de Deo, dicitur secundum substantiam vel secundum relationem, excepto hoc nomine *homo*. *Seconda* est haec: omne nomen, quod dicitur de tribus personis; ita quod de qualibet singulariter, dicitur secundum substantiam⁷, exceptis nominibus partitivis. *Tertia* est haec: omne nomen dictum secundum substantiam praedictum de tribus personis simul summis singulariter, excepto hoc nomine *persona*. *Quarta* est haec: omne nomen dictum de Deo respectu creaturæ indicat essentialium, exceptis his quae pertinent ad unionem. *Quinta* est haec: omne nomen, quod dicitur de Deo ex tempore et non dicitur de personis singulis, praedicit *notionem* vel *quasi*; hoc⁸ dicitur propter hoc nomen *missus*, quod dicit esse ab alio.

hic a. 1. — S. Thom., hic q. 1. a. 4. — Petr. a Tar., hic a. 5. — Dionys. Carth., hic q. 3.

¹ Libr. V. de Consid. c. 8.

² Vat. absque auctoritate mss. et edd. 1, 2, 3 differt, quae et paulo ante, antiquioribus codd. et ed. 4 contradicuntibus, omittit *Dicendum*.

³ Vat. cum cod. ec solum et pro sed. Mox post *similitudo* pauci codd. ut A W Y *quod loco quia*.

⁴ Suffragantibus plurimis codd. cum ed. 1, supplevimus et.

⁵ Plura de hoc vidēsis in Alex. Ital., S. p. I. q. 66. m. 4. — B. Albert., hic a. 3.

⁶ Libr. V. c. 8. seqq. n. 9. seqq. — Mox auctoritate vetustiorum mss. et ed. 1 substitutus quinque pro quadam.

⁷ In cod. H additur *ut Deus, potens, bonus, magnus et huiusmodi*; in cod. O autem post *partitivis* adiungitur *ut unus, aliquis; et distinctivis ut distinctus, distinctio, discretio*.

⁸ Vat. praefigit particularum et, ac paulo ante ed. 1 vocis *personis* promittit *tribus*. — Eisdem regulas expositas inve-

DUB. III.

Item quaeritur de hoc quod dicit: *Non tres omnipotentes, sed unus omnipotens*; quia cum dicamus⁹ *tres potentest*, videtur quod pari ratione possumus dicere *tres omnipotentes*.

RESPONDEO: Dicendum, quod verbum semper adjective et in adiacentia significat, et ideo semper trahit numerum a supposito; similiter participium manens participium, quia habet naturam verbi. Sed nomen, quia in quiete significat, aliquando substantivatur, et quando numeratur, tunc numeratur sicut nomen substantivum a parte sua formae. Et ideo, quia *potens* potest esse participium¹⁰, *omnipotens* est nomen tantum: ideo non sic recipitur, *tres omnipotentes*, sicut *tres potentes*, nisi *omnipotens* sit adiectivum vel¹¹ adjective retentum. Ratio autem, quare *omnipotens* non potest esse participium, est propter compositionem, quam non admittit verbum. Participe enim, ut dictum Grammaticus¹², transit in nomen quatuor modis: scilicet *compositione*, ut inductus; *comparatione*, ut doctior; *constructione*, ut amans illius; *temporis amissione*, ut amandus, secundum quod idem significat vel¹³ idem sonat, quod *amari dignus*.

Regula gran-

DUB. IV.

Item quaeritur de ratione ista Augustini: Si est participatione magnus, ergo magnitudo est maior quam ipse, et ponitur ibi: *Deus non est magnus ea magnitudine* etc. Et videtur ista ratio non valere. Non enim valet: iste est albedine albus per participationem: ergo albedo est albior vel maior¹⁴ quam ipse.

RESPONDEO: Dicendum, quod ratio Augustini bona est et fundatur supra ipsam nominis expositionem, quia *participare* est *partem capere*, et si partem capit, ergo minus est quam totum. Quod ergo obicitur de *albedine*, dicendum, quod est *esse maius*¹⁵ dupliciter; vel quantum ad *esse*, vel quantum ad

nies apud B. Albert., hic a. 6. — Richard. a Med., hic q. 7. — Petr. a Tar., hic a. 6.

⁹ Nonnulli codd. ut G T ee *dicimus*, et mox cod. Y *possemus loco possimus*.

¹⁰ A codd. V X hic additur et.

¹¹ Vat. contra antiquiores codd. et ed. 1 et, ac mox *tentum* loco *retentum*.

¹² Cfr. Priscian., V. Grammat. c. 11, ubi agit de primo modo, scil. *compositione*, et XI. c. 1, ubi de aliis modis, ac VIII. c. 10, ubi et de ultimo modo loquitur. — Paulo post supplevimus ex antiquioribus mss. et ed. 1 *scilicet*.

¹³ Aliqui codd. ut A S X etc. *quod loco vel*, ed. 1 *secundum quod idem et pro vel idem*, e contra cod. W omittit significat vel idem.

¹⁴ Vat., refrigerantibus mss. et edd. 1, 2, 3, 6, omittit *vel maior*.

¹⁵ In Vat. et uno altero codice male deest esse. Cod. T quod esse *maius* dicitur *dupliciter*. Paulo ante ed. X sed si pro et si.

posse. Dicendum igitur, quod participatio subiecti attenditur respectu formae universalis; et quamvis ipsa sit tota in subiecto quantum ad esse, non lamen quantum ad posse, quia potest in aliis esse; Deo autem¹ nihil potest esse maius nec quantum ad esse, nec quantum ad posse. Et ideo argumentum Augustini bene tenet, quod Deus nihil possit participare.

Aliter potest dici, quod argumentum Augustini bene tenet in his formis, quae natae sunt aliquid *alia solutio.*

denominare per essentiam; et in talibus, quod est per participationem, reducitur ad illud quod est per substantiam; et quandocunque sic est, illud quod est ens per essentiam, excellit illud quod habet² ens per participationem. Si ergo magnitudo est magna per essentiam, et Deus per participationem, necessario sequitur, quod magnitudo est maior quam Deus. Non sic est de albedine, quia non est nata se denominare nec de aliquo per³ essentiam praedicari, denominando illud.

DISTINCTIO XXIII.

CAP. I.

De hoc nomine quod est persona, quod secundum substantiam dicatur, non singulariter, sed pluraliter accipitur in summa.

Prædictis⁴ adiiciendum est, quod cum omnia nomina, quae secundum substantiam deo dicuntur, singulariter et non pluraliter de omnibus in summa dicantur personis, ut supra ostensum est⁵, est tamen unum nomen, scilicet persona, quod secundum substantiam dicitur de singulis personis et pluraliter, non singulariter in summa accipitur. Dicimus enim: Pater est persona, Filius est persona, Spiritus sanctus est persona, et hoc secundum substantiam dicitur. Nisi tamen dicimus: Pater et Filius et Spiritus sanctus sunt una persona, sed tres personae. Hoc ergo nomen excepitur a prædicta⁶ regula nominum, quae secundum substantiam deo dicuntur, quia cum hoc ad se dicatur et secundum substantiam, pluraliter tamen, non singulariter in summa accipitur.

Quod autem persona secundum substantiam dicatur, Augustinus ostendit in septimo libro de Trinitate⁷ dicens: «Non est aliud Deo esse, aliud personam esse, sed omnino idem». Item⁸: «In hac Trinitate cum dicimus personam Patris, non aliud dicimus quam substantiam Patris. Quocirca ut substantia Patris ipse Pater est, non quo Pater est, sed quo est; ita et persona Patris non aliud quam ipse Pater est; ad se

quippe dicitur persona, non ad Filium vel Spiritum sanctum, sicut ad se dicitur Deus et magnus et bonus et iustus et huiusmodi. Et quemadmodum hoc illi est esse, quod Deum esse, quod magnum esse, quod bonum esse; ita hoc illi est esse, quod personam esse». Ecce expressa habens, quod persona secundum substantiam dicitur, ut cum dicitur: Pater est persona, hic sit sensus: Pater est essentia divina; similiter, cum dicitur: Filius est persona, Spiritus sanctus est persona, id est essentia divina.

Ideo oritur hic quaestio difficultis quidem, sed non inutilis, qua queritur, cur non dicantur hi tres una persona, sicut una essentia et unus Deus. Quam quaestionem Augustinus diligenter tractat atque congrue explicat in septimo libro de Trinitate⁹ ita dicens: «Cur non haec tria sint una personam dicimus, sicut unam essentiam et unum Deum, sed dicimus tres personas, cum tres deos aut tres essentias non dicamus? Quia volumus vel unum aliquod vocabulum servare huic significationi, qua intelligitur Trinitas, ne omnino taceremus interroganti, quid tres essent, cum tres esse fateamur». «Cum ergo quaeritur, quid tres, ut ait Augustinus in libro quinto de Trinitate¹⁰, magna prorsus inopia humana laborat eloquium. Dicimus est tamen tres personae, non ut illud dicereatur, sed ne taceretur omnino». Non enim rei ineffabilis eminentia hoc vocabulo explicari valet. Ecce ostendit, qua necessitate dicatur pluraliter personae, videlicet ut hoc uno nomine quaerentibus de tribus respondeamus¹¹.

Quaestio
alii.

¹ Ex omnibus fere codd. et ed. I substituimus autem loco tamen.

² Vat. est, sed contra mss. et sex primas edd.

³ Cod. G quantum ad. — Idem dubium resolut B. Albert., hic a. 8, ubi tenet primam solutionem. Alex. Ital., S. p. I. q. 48. m. 4. a. 3. § 6. alt: Unde Augustinus (V. c. 10.) de Trinit. dicit: Quod cum dicitur *magnum* de creatura, ut de domo vel de monte, dicitur *magnum* participatione, et non est creatura sua magnitudo; sed cum dicitur *magnum* de Deo, dicitur magnitudo per essentiam, et ipse est sua magnitudo. Accipit autem hic *magnum* Augustinus, secundum quod est commune ad *magnum* dimensione et *magnum* virtute; nam in Deo non est *magnum* dimensione, sed *magnum* in virtute; ita etiam intelligendum, cum dicitur *bonus* et huiusmodi. Hoc ergo modo vult dicere Augustinus, quod dicuntur de Deo propriis huiusmodi nomine abstractio modo, quo sunt in creatura etc. — Ultimam propositionem, quam S. Bonav. de *albedine* ponit, S. Thomas, hic circa lit. sic demonstrat: Rem albedinem dicimus albam, sed albedinem dicimus albedinem (non deno-

minutaria alba). Non enim quod est in causio oportet esse in causa eodem modo, sed eminentiori. — Vide etiam Petr. a Tar., hic circa lit.

NOTAE AD LIBR. SENTENTIARUM.

¹ Codd. BE adiungunt tamen.

² Dist. XXII. c. 3.

³ Codd. ABE *praescripta*.

⁴ Cap. 6. n. 11, ubi sola Vat. pro non est aliud Deo perperam legit non aliud Deum, ed. 8 et cod. C est Deum esse.

⁵ Ibid.

⁶ Ibid. immediate post. — Hic Vat. et aliae edd. contra codd., ed. I et originale post cum addunt tamen. Paulo post eadem Vat. et paucae edd. *taceamus interrogati pro taceremus interroganti*.

⁷ Cap. 9. n. 10.

⁸ Codd. et ed. I responderemus, et paulo ante pro dicatur sola ed. 8 dicantur.

CAP. II.

Quia necessitate dictum sit tres personae a Latinis, et a Graecis tres hypostases vel substantiae.

Quia necessitate non solum Latinus sermo, sed etiam Graecus eadem pene super hac re laborans nomen penuria coaretatur. Unde Augustinus, quid a Graecis vel a Latinis necessitate de ineffabilis Trinitate dictum sit, aperiens, in septimo libro de Trinitate¹ ait: «Loquendi causa de ineffabilibus, ut fari aliquo modo possemus, dictum est a Graecis *una essentia, tres substantiae*, id est una usia, tres hypostases. Alter enim Graeci accipiunt substantiam quam Latini. A Latini autem dictum est *una essentia vel substantia, tres personae*, quia non aliter in sermone nostro, id est Latino, essentia quam substantia solet intelligi. Et ut intelligatur saltem in enigmate, placuit ita dici, ut dicatur aliquid, cum quæreretur, quid tria sint, quae tria esse² fides vera pronuntiat, cum et Patrem non dicit esse Filium, et Spiritum sanctum, scilicet Donum Dei, nec Patrem dicit esse nec Filium. Cum ergo quæratur, quid *tria vel quid tres*, conferimus nos ad inventendum aliquod nomen, quo complectantur haec tria. Neque occurrit animo, quia supereminentia divinitatis usitati citoque facultatem excedit. Verius enim cogitatur Deus quam dicitur et verius est quam cogitatur³.

«Pater ergo et Filius et Spiritus sanctus, quoniam tressunt, quid *tres sint quaqueamus*, et quid commune habeant. Non enim possunt dici tres patres, quia tantum Pater ibi Pater est, nec tres filii, cum nec Pater ibi si Filius nec Spiritus sanctus, nec tres spiritus sancti, quia Spiritus sanctus propria significazione, qua etiam⁴ Dominum Dei dicitur, nec Pater est nec Filius. Quid ergo tres? Si tres personae esse dicuntur, commune est ei id quod persona est⁵. «Certe enim, quia Pater est persona, et Filius est persona, et Spiritus sanctus est persona, ideo dicuntur tres personae». «Propterem ergo dicimus tres personas, quia commune est ei id quod persona est⁶.» Ex praedictis aperte intelligi potest, quia necessitate dictum sit a Latinis *tres personae*, cum persona secundum substantiam dicatur. Unde et tribus commune est id quod persona est⁷.

CAP. III.

Quare non dicimus Patrem et Filium et Spiritum sanctum esse tres deos, ut tres personas.

Sed queritur hic, cum dicamus, Patrem et Filium et Spiritum sanctum esse tres personas, quia

¹ Cap. 4. n. 7. — Paulo ante Vat. cum nonnullis edd. omittit *a ante Latinis*. Verba in textu *id est usque quam Latinis* inclusivo a Magistro interpolata sunt.

² Solummodo Vat. et edd. 4, 6 post *Quae tria esse male addunt tria*: edd. 5, 9 *qua tria esse fides*.

³ Vat. et edd. 4, 8 omittunt *etiam*.

⁴ Tres loci Augustini leguntur loc. cit. n. 7. et 8.

⁵ Hic Vat. et aliae edd. contra ed. 1 et omnes codd. addunt: *id est hoc nomen persona*.

⁶ Cap. 4. n. 8. — Ex codd. et plurimis edd. adiecimus ita ante *at*: In fine textus Vat. et edd. 2, 3, 4, 5 bis addunt *est*, scil. post *Pater* et post *Filius*.

commune est eis quod persona est, id est, quia Pater est persona, et Filius est persona, et Spiritus sanctus est persona: cur non dicamus similliter tres deos, cum et Pater sit Deus, et Filius sit Deus, et Spiritus sanctus sit Deus? Quia scilicet illud Scriptura contradicit; hoc autem, eti non dicit, non tamen contradicit. Unde Augustinus hanc movens questionem atque definitio in libro septimo de Trinitate⁸ ita ait: «Si ideo dicimus, Patrem et Filium et Spiritum sanctum esse tres personas, quia commune est eis id quod persona est; cur non etiam tres deos dicimus? Certe, ut praedictum est, quia Pater est persona, et Filius est persona, et Spiritus sanctus est persona, ideo tres personas dicuntur. Quia ergo Pater Deus, et Filius Deus, et Spiritus sanctus Deus, cur non dicuntur tres dei? Ecce propositus questionem; attende, quid respondeat subdens⁹: «An ideo non dicuntur tres dei, quia Scriptura non dicit tres deos? Sed nec tres personas alicibi Scriptura textus commemorat. An ideo lieui loquendi et disputandi necessariae tres personas dicere, non quia Scriptura dicit, sed quia Scriptura non contradicit? Si autem diceremus tres deos, contradiceret Scriptura dicens¹⁰: *Audi Israel, Deus tuus, Deus unus est*. Ecce absolutio questionis, quare potius dicamus tres personas quam tres deos, quia scilicet illud non contradicit Scriptura.

CAP. IV.

Cur non dicimus tres essentias, ut tres personas.

Verum et hic alia emergit quaestio, quam Augustinus consequenter annectit dicens¹¹: «Cur, inquit, et tres essentias non licet dicere, quod similliter Scriptura sic uero non dicit, ita non contradicit? At si dicis, quod proper unitatem Trinitatis non dicuntur tres essentiae, sed una essentia; quapropter, cur non propter candem unitatem Trinitatis dicuntur una persona, et non tres personas. Ut enim est illis commune nomen essentiae, ita ut singulus quisque dicatur essentia, sic illis commune est personae vocabulum». «Quid igitur restat, nisi ut fateamur, loquendi necessitate a Graecis et Latini parta haec vocabula adversus insidias vel errores haereticorum? Cumque conaretur humana inopia loquendo proferre ad hominum sensus, quid in secreto mentis de Deo tenet sive per piam fidem sive per qualemcumque intelligentiam, timuit dicere tres essentias, ne intelligeretur in illa summa aequalitate illa diversitas. Rursus non poterat dicere, non esse tria quaedam; quod quia dixit Sabellius, in haeresim lapsus est. Quaesivit ergo, quid tria dicaret, et dixit tres personas sive tres substantias secundum Graecos».

⁷ Ibid. paucis interpositis. — Paulo ante Vat. contra codd. et plures edd. addit *hanc ante quaestione*. In ipso textu cod. D post *textus addit scilicet novi et veteris Testamenti*.

⁸ Deuter. 6, 4. Vulgata: *Audi Israel, Dominus Deus noster, Dominus unus est*. Cum Magistro et Augustino legunt Ambrosius, libr. I. de Fide ad Gratianum c. 1. n. 6. et c. 3. n. 23; et Hilarius, libr. IV. de Trinitate n. 8. — Immediate post cod. D *solutio loco absolutio*. Deinde pro *illud* ed. 6 *illi*.

⁹ Ibid. immediate post, et quod sequitur n. 9. — In fine primi textus ed. 1 post *vocabulum addit et essentiam practicat*.

RESPONSA
INTRA AUGUSTINIANA.

NON DISTIN-
GUATUR,
PERSONAS DISTIN-
GUANTUR.

¹ Quod enim de personis secundum nostram, hoc
Graecorum de substantiis secundum Graecorum consuetudinem
concedendo oportet intelligi. Sic enim dicunt illi tres substantias,
nam essentiam, id est tres hypostases, nam usiam;
quemadmodum nos dicimus tres personas, nam essentiam vel substantiam¹; « quamquam et illi, si vellent,
sicut dicunt tres substantias, tres hypostases, possent
dicere tres personas, tria prosopa. Illud autem maluerunt
dicere, quia fortasse secundum linguae suea con-
suetudinem aptius dicitur ».

CAP. V.

*Quod in Trinitate non est diversitas vel singularitas
vel solitudo, sed unitas et trinitas et distinctio
et identitas.*

Iam sufficienter, ut puto, ostensum est, qua ne-
cessitate dicamus tres personas, et quare non similiter
tres deos vel essentias, quia scilicet in altero obviat
Scriptura, in altero diversitatis intelligentia; quia ibi
nulla penitus est diversitas, sicut nec singularitas vel
solitudo, sed unitas et trinitas. Unde Augustinus in
libro septimo de Trinitate² ait: « Humana inopia quae-
rens, quid diceret tria, dixit tres personas vel substanzias,
quibus nominibus non diversitatem voluit intelligi,
sed singularitatem non habuit, ut non solum ibi unitas in-
tellegatur ex eo, quod dicitur una essentia, sed trini-
tas ex eo, quod dicuntur tres personae ». Hilarius
quoque in libro septimo de Trinitate³ ait: « Dominus
dicit: Qui me videt, videt et Patrem. Cum hoc dic-
tur, excluditur singularis atque unici, id est solitarii
intelligentia. Nam nec solitarius sermo significat, et
in differentem tamen naturam professio docet. Visus est
enim in Filio Pater per naturae unitam similitudinem.
Unum sunt enim natus et generans, unum sunt negque
unus. Non itaque solitarius Filius est nec singularis
nec dispar ». Item in eodem⁴: « Sicut in Patre et Filio
credere duos deos impium est, ita Patrem et Filium

singularem Deum praedicare sacrilegum est. Nihil in
his novum, nihil diversum, nihil alienum, nihil separa-
bile est ». De hoc etiam Augustinus in libro Questionum
veteris ac novae Legis⁵ ait: « Unus est Deus, sed non
singularis ». Item Ambrosius in libro de Fide⁶ ait:
« Quod unus est substantiae separari non potest, etsi
non sit singularitas, sed unitatis ». « Deus unus cum
dicitur, nequamque Deitatis trinitatem excludit et ideo
non quod singularitatis, sed quod unitatis est praedi-
catur ». Ecce ex praedictis ostenditur, quod nec sin-
gularis nec diversus nec unicus vel solitarius confiten-
dus est Deus, quia singularitas vel solitudo personarum
pluralitatem excludit, et diversitas unitatem essentiae tol-
lit. Diversitas inducit separationem Divinitatis, singularis
admitit distinctionem Trinitatis. Ideo Ambrosius in
secundo libro de Fide⁷ ait: « Non est diversa nec
singularis aequalitas »; « nec iuxta Sabellianos Patrem
Filiumque confundens, nec iuxta Arianos Patrem Fi-
liumque secerrens, Pater enim et Filius distinctionem
habent, separationem vero non habent ». Item in eodem⁸: « Pater et Filius divinitate unum sunt, nec est
ibi substantiae differentia nec illa diversitas; alioquin
quomodo unum Deum dicimus? Diversitas enim plures
facit ». Constat ergo ex praedictis, quia in Trinitate
nulla est diversitas; si tamen aliquando in Scriptura
invenitur dictum *tres diversae personae* et huiusmodi,
diversas dicit distinctas.

CAP. VI.

Quod non debet dici Deus multiplex.

Et sicut in Trinitate non est diversitas, ita nec
multiplicitas, et ideo non est dicendus Deus multiplex,
sed trinus et simplex. Unde Ambrosius in primo libro
de Fide⁹ ait: « Est in Patre et Filio non discrepans,
sed una divinitas, nec confusum quod unum est, nec
multiplex esse potest quod indifferens est ». Multiplex
itaque Deus non est.

¹ Ibid. n. 8; sed verba *id est* usque *usiam* a Magistro
inserta sunt. Locus sequens est *ibid.* c. 6. n. 11.

² Cap. 4. n. 9.—Paulo infra post *tria* sola Vat. *dicit pro dixit.*

³ Num. 38. et 39. — Sed textum hunc Magister ex septem
locis Hilarii contexit; quod, ut ipsius methodus exemplo alii-
quo illustretur, hic lectoris oculi subincutimus. Verba: *Dominus
dicit etc.* sunt ex n. 38; *Nam nec solitarium* etc. *ibid.* paulo
ante; *Visus est etc.* *ibid.* paulo post; *Unum sunt enim natus
et generans, n. 39.* *Unum sunt negque unus, n. 38;* non itaque
solitarium Filius est, n. 39; nec singularis nec dispar, n. 38.

⁴ Iam. 14. 9. — Paulo infra post *excluditur* Vat. et aliae
edd. contra ed. 4, omnes codd. et originale *singularitas* pro
singularis.

⁵ Ibid. n. 39, sed ordine propositionum immutato. Pro
sacrilegium aliqui codd. et edd. 1, 2 habent *sacrilegium*.

⁶ Quaestiones, scil. ex veteri et novo Testamento mixtin,
quaest. 122. Non sunt Augustini, sed potius auctoris hereticorum,
fortasse Hilarii diaconi, de quo supra dist. XIX. locuti sumus.
In textu Vat. cum originali, sed contra omnes codd. et alias
edd., *solitarius pro singularis.*

⁷ Libr. V. c. 3. n. 46. — Locus sequens est loc. cit. II. c.
1. n. 18. Finito textu, post *ostenditur* omnes codd. et ed. 4
quod loco quia quod habent Vat. et aliae edd.

⁸ Cap. 8. n. 69. — Sequens textus est *ibid.* c. 3. n. 33.

⁹ In eodem opere, sed libr. I. c. 2. n. 18. et 19.

¹⁰ Cap. 2. n. 17.

COMMENTARIUS IN DISTINCTIIONEM XXIII.

De substantialibus nominibus divinis in speciali.

Praedictis adiiciendum est, quod cum omnia nomina, quae secundum substantiam etc.

DIVISIO TEXTUS.

Supra egit Magister de diversitate divinorum nominum in generali. Hie incipit secunda pars, in qua agit de eadem¹ in speciali. Et quoniam quaedam nomina sunt substantialia, quaedam relativa, et haec contingit considerare absolute, et ad se invicem²: ideo haec pars habet tres partes. In prima agit de nominibus substantialibus. In secunda de relativis, infra distinctione vigesima sexta: *Nunc de proprietatibus personarum, quas frequenter etc.* In tertia de his³ relativis ad invicem, infra distinctione trigesima tercia: *Post supra dicta interius considerari.*

Et quoniam inter nomina substantialia hoc nomen *persona* excipitur a generali regula, quae est, quod substantiale dicitur de tribus singulariter: ideo nomen istud⁴ primo a generali regula excipit, ostendens, quod debemus dicere tres personas; et hoc in pra-

senti distinctione. Secundo vero determinat quid significetur per hoc nomen *tres* et per hoc nomen *personas*, cum dicimus tres personas, infra distinctione proxima: *Hic diligenter inquire oportet.*

Prima pars habet quatuor. In prima Magister illud nomen excipit a generali regula, in secunda ratione huius exceptionis investigat, ibi: *Ideo oritur hic quaeratio difficultis*, ostendens, quod fuit inopia humani eloqui. In tertia Magister contra assignationem opponit et determinat, ibi: *Sed quaeritur hic, cum dicamus Patrem et Filium et Spiritum sanctum.* In quarta epilogat determinata, ut addat, ibi: *Iam sufficienter, ut puto, ostensum est.* Harum partium subdivisiones per se patent. Nam quaelibet pars subdividitur in duas iuxta duo capitula, quae continent⁵.

TRACTATIO QUAESTIONUM.

Ad intelligentiam eorum quae dicuntur in praesenti distinctione de his nominibus *persona*, *substantia* et *essentia*, duo principaliter quaeruntur.

Primo quaeritur de translatione istorum nominum ad divina.

Secondo de numeratione eorundem in divinis.

Circa primum quaeruntur tria.

Primo, utrum debuerit ibi⁶ transferri nomen *personae*.

Secundo vero, utrum nomen *substantiae*.

Tertio, utrum nomen *essentiae*.

ARTICULUS I.

De translatione nominum persona, substantia, essentia ad divina.

QUAESTIO I.

Utrum nomen personae convenienter ad divina translatum sit.

Primo ergo quaeritur, utrum debuerit ibi⁷ transferri nomen *personae* ad divina. Quod autem nomen *personae* non debeat dici in divinis, ostenditur sic:

1. Augustinus quinto de Trinitate, et habetur ^{ad oppositi} in littera⁸: « Dictum est: tres personae, non ut illud diceretur, sed ne taceretur »: ergo videtur,

¹ In plurimis mss. et ed. 1 minus congrue deest *de eadem*.

² Lectio plurimorum codd. et ed. 1, in qua omititur *invicem*, ambiguitatem generat et est contra subnexa; codd. aa bb, omisso *invicem*, verbis *ad se praefigunt per comparationem*.

³ Vat. praeter fidem mss. et sex primarum edd. *substantialibus et pro his.*

⁴ Codd. VV illud.

⁵ In Vat. desideratur ultima haec propositio *Nam quaelibet* etc., quae tamen exstat in mss. et ed. 1.

⁶ Vat. *ad divina debetur loco debuerit ibi*, sed contra codd., quorum tamen plures cum ed. 1 habent *debitum*.

⁷ Licet particula *ibi* superabundare videatur, exigentibus tamen plurimis mss. et ed. 1, eam inserimus. Mox in plurimis mss. et ed. 1 omittitur minus congrue *nomen personae*. Dein Vat. contra mss. et ed. 1 *Et quod loco Quod autem.*

⁸ Hie, c. 1. in fine.

quod solum ad fugam haereticorum et non secundum veritatem et proprietatem dicatur *persona* in divinis.

2. Item, hoc ipsum videtur *ratione*, quia *persona* nominat particulare et non quocumque, sed rationalis naturae; sed a quocumque removetur superius, et inferius: ergo cum in divinis non sit dicere *particulare*¹, similiter nec erit dicere *personam*.

3. Item, particulare rationalis creaturae est compositissimum inter omnia creata. Nam compositum est ex substantia corporali et spirituali, et rursus corporalis inter omnes videtur maiorem compositionem habere: ergo cum *persona* sit nomen particularis, et hoc summe compositi, et in divinis est summa simplicitas, patet quod in divinis non debet² dici nomen *persona*.

4. Item, vocabula nostra debent respondere Graecis, ut unitas fidei ostendatur; sed Graeci non utuntur vocabulo *prosopon* in divinis, quod est idem quod *persona*: ergo cum ipsis propriis habeant vocabula quam nos³, nec nos debemus uti.

CONTRA: 1. *Persona* dicitur quasi *per se sonans*,

Fundamenta. sive *per se unum*⁴; sed *per se unum* propriissime recipitur in Deo: ergo et *persona* secundum summum nomen.

2. Item, *persona* dicitur habens suam naturam intellectualem ab aliis distinctam; sed in Deo est ponere habentem naturam intellectualem et ab aliis distinctam, sicut supra ostensum est de pluralitate personarum⁵: ergo etc.

3. Item, *persona* nominat mibi ultimum in genere rationalis naturae; sed rationalis sive intellectualis natura est nobilior inter *creata*⁶, et rursus, ultimum in illa est completissimum, quia ei nulla

potest fieri additio: ergo si quidquid completionis est, ponendum est in Deo propriissime, patet etc.

4. Item, *persona* dicitur dignitatem. Unde in ecclesiasticis personae dicuntur habentes dignitatem aliquam notabilem⁷: ergo cum dignitas propriissima sit in Deo, nomen *personae* propriissime in Deo ponendum est.

CONCLUSIO.

Nomen personae convenienter et proprie in divinis dicitur ad significandam distinctionem et proprietatem nobilissimam suppositorum.

RESPONDEO: Dicendum, quod *persona* de sui ratione dicitur suppositum⁸ distinctum proprietate ad dignitatem pertinente. Et hoc patet in sua *etymologia*, et in *acquipollenti* suo.

In *etymologia*, quia *persona* dicitur quasi *per se unum*⁹. Per se autem unum proprium dicitur unum, quod est omnino distinctum ab aliis et in se indistinctum¹⁰. Rursus, *persona* dicitur a *personando*, quasi a se resonando; resonare autem dicitur quod in sono praeminet aliis; et ideo *persona* dicitur suppositum distinctum habens dignitatem, et ratione huius dignitatis, cum deberet per naturam vocabuli dici *persona*, penultima correpta, dicitur *persona*, penultima producta¹¹.

Similiter ratio huius significationis accipitur ab *acquipollenti* in lingua Graeca, quod est *prosopon*. Apud Graecos *prosopon* dicebatur, sicut narrat Boethius¹², homo larvatus, qui quidem solebat fieri in tragediis; et hoc fiebat propter duo: una ratio erat ad distincte repraesentandum eum, de quo fiebat

¹ Cfr. supra d. 19. p. II. q. 2. — Mox lectionem, qua ponitur *simpliciter* loco *similiter*, queaque in mss. et edd. 1., 2., 3 communissima est, minus idoneam iudicamus, nisi verba *simpliciter* nee sumuntur pro *omnino* nec seu *nullo modo*.

² Fide antiquiorum mss. et ed. 1 substitutius debet pro *opere*.

³ Vat. cum uno altero tantum codice hic repetit verba *et non utuntur*. Paulo ante cod. V post *utuntur* addit *hoc*, et cod. O ponit *per prius loco proprius*.

⁴ Vat. et recentior cod. cc *vna*. Dein ed. 4 post *sed adiungit esse per se*, dum e contra cod. T breviter *hoc loco per se unum* habet.

⁵ Dist. 2. q. 2. — Paulo ante fide multorum mss. ut FG H I P Q S T V W X etc. et ed. 4 post *intellectualem* adiecimus *particulam et*, quam cod. S etiam eodem modo in maiori propositione exhibet. Dein nonnulli codd. ut T W in minori *distinctum* pro *distinctum*.

⁶ Cod. aa praemittit *omnia*. Paulo infra communior miss. et edd. 1., 2., 3 lectio ponit *quod pro quidquid*.

⁷ In Comment. super Ioannem, c. 1, 23. n. 50. (Supplément, Bonelli, tom. I.) S. Bonav. ait: *Personae* dignae et eminentes personae *ecclesiasticae* vocantur. — Vat. aliaeque codd. in hoc argumento, sicut et infra in corp. quæst. legume *ecclesiæ* pro *ecclesiasticis*; plurimi codd. propter abbreviationem verbi sunt ambiguæ lectiones; codd. H ee cum ed. 1 in corp. quæst. *ecclesiasticis* clare exhibent scriptum, quæ lectio et contextu et

definitione ex *Commentario* super Ioan. modo allata et iure canonico confirmatur.

⁸ In multis mss. deest *suppositum*, sed nivis congrue; ed. 1 *quid pro suppositum*. Mox Vat. contra mss. et ed. 1 perpræ *pertinens* pro *pertinente*. — Infra d. 25. a. 1. q. 2. ad 4. allatis tribus definitionibus personæ quartam adiungit S. Doctor his verbis: A magistris definitur sic: persona est hypothesis distincta proprietate ad nobilitatem pertinente.

⁹ Ita S. Isidorus, si audierit B. Albert., S. p. 1. tr. 10. q. 44. m. 1, sed idem in *Comment.*, I. Sent. d. 23. a. 2. hoc et Simoni Tornacensi adscribitur. — Vat. contra fere omnes codd. et ed. 1 *una*, sed nivis bene.

¹⁰ Aristot., V. Metaph. text. 11. (IV. c. 6.): Universaliter namque quocumque non habent divisionem, quatenus non habent, etenim unum dicuntur. Et X. text. 9. (IX. c. 3.): Quod vero indivisible aut non divisum, unum. Libr. III. Phys. text. 68. (c. 7.): Quoniam unum est indivisibile, quocumque unum sit. — Paulo infra post *quasi communior* miss. et ed. 1 lectionem exhibemus substituendo *a se loco per se*; forte melius legetur *a per se*. Dein aliqui codd. cum ed. 1 *eminet* loco *præeminet*.

¹¹ Haec etymologia nominis *persona* inveniatur in Boeth., de Una persona et duabus naturis Christi, c. 3, his verbis: Persona vero dicta est a personando, circumflexa penultima. Quod si acutatur antepenultima, aperte a sono dicta videbitur.

¹² Loc. cit.

sermo; alia ratio erat ad melius resonandum vel personandum. Et ista dno convenientum dictis¹ duabus proprietatibus: et ideo ab hoc nomine *prosopon* apud Graecos tractum est hoc nomen *persona* apud Latinos.

Et quia in ecclesiasticis maxime attenditur distin-

Triplex missus termini per persona.

to dignitatum, tractum est *primo* ad significandum honorem in ecclesiasticis. *Deinde*, quia individuum rationalis naturae distinctum est ab aliis, et hoc proprietate dignitatis inter creaturas, hinc est, quod extensus est ad significandum suppositum rationalis naturae. *Denum*², quia in Deo est reperire suppositum distinctum proprietate nobilissima, Spiritu sancto dictante, translatum est ad divina, quia ibi res nominis propriissime inventur, quamvis ipsum non men prius alius sit impositum. Concedendum est ergo, quod in divinis proprie et convenienter nomen *personae* accipitur.

1. Ad illud ergo quod obiicitur, quod *dictum* Salatio op. postorum est, non ut diceretur; dicendum, quod Augustinus loquitur pro³ tempore illo, in quo nomen *personae* secundum usum equivalebat substantiae; et ideo dictum est, non ut diceretur quod persona *conseverat significare*, sed dictum est quasi translatum, ne taceretur, id est, ne confessio fidei diminuta esse probaretur.

2. Ad illud quod obiicitur, quod *persona* nominat particolare: dicendum, quod particolare de ratione sui nominis importat partem et imperfectionem; sed persona de ratione sui nominis importat completionem; ideo ponitur in divinis, quamvis non particolare; et bene, quia in divinis nomen speciei proprie dicitur, et nomen generis improprie⁴.

3. Ad illud quod obiicitur, quod persona nominat compostissimum; dicendum, quod hoc accidit, quia individuum rationalis naturae creatae est in genere et ideo multis differentiis distat, cum distinguatur qualitate; sed in divinis est distinctio sola origine, et *praeterea*⁵ non est in genere; et ideo non oportet, quod sit ibi aggregatio differentialium.

4. Ad illud quod obiicitur, quod apud Graecos⁶ non utuntur aequipollenti, scilicet *prosopon*; dicendum, quod ratio utendi apud Latinos non tam fuit proprietas quam penuria, quia non habebant quid responderent. Et ratio huius fuit, quia substantia secundum communem usum idem sonat quod essentia; Graeci autem habebant proprium vocabulum, scilicet *hypostasis*, quo utuntur; et ideo non sunt coacti transferre, ut nos.

SCHOLION.

I. Conclusio affirmativa probatur per definitionem *personae*. Hoc definitio eritur tum ex etymologia vocabuli Latini, tum ex aequipollenti termino Graeco *prosopon* (πρόσωπον).

Circa verba in solut. ad 2: «In divinis nomen speciei proprie dicitur, et nomen generis improprie», cfr. supra d. 8. p. II. dub. 4; et Alex. Hal., S. p. I. q. 48. m. 4. a. 3. § 4; et quondam *particulare et universale* d. 19. p. II. q. 2.

De conceptu personae cfr. infra d. 25. per totam, et d. 34. a. 1. q. 1.

II. De conclusione: Alex. Hal., S. p. I. q. 56. m. 1, et q. 57. m. 4. — Scot., de hac et seqq.; Report. d. 25. q. 1. — S. Thom., hic q. I. a. 2; S. I. q. 29. a. 3. — B. Albert., hic a. I.; S. p. I. tr. 10. q. 44. m. 1. et 2. — Petr. a Tar., hic q. I. a. 4. — Richard. a Med., hic a. 4. q. 1. — Egid. R., hic q. 2. — Henr. Gand., S. a. 53. q. 1. 2. — Durand., de hac et seq. hic q. 2. — Dionys. Carth., hic q. 2. — Biel., hic q. 1.

QUAESTIO II.

Utrum in divinis nomine substantiae et subsistentiae convenienter utendum sit.

Secundo quaeritur, utrum nomen *substantiae* dici debeat in divinis vel etiam *subsistentiae*. Et quod sic, videtur.

1. Augustinus libro quinto de Trinitate⁷: «Deus

absque ulla dubitatione dicitur substantia, vel si *fundamenta* melius appellatur, essentia».

2. Item, tam Boethius⁸ quam Augustinus de Trinitate dicunt, quod aliorum nominum genera, ut

¹ Vat. cum cod. cc *praedictis*.

² Ex multis mss. ut FGT etc. et ed. I substitutus *Deum* pro *Deinde*.

³ Vat. cum cod. ec., sed aliis codd. et ed. I obninetibus, *de*.

⁴ In eodd. aa bb additur: *Propter quod dicit Augustinus, quod Deus sine quantitate est magnus, sine qualitate bonus;* in cod. H vero *nomen speciei, ut bonus et magnus, nomen generis, ut qualis et quantus*, qui et additionem, quam ex eodd. aa bb notavimus, in margine exhibet.

⁵ Supple: Deus, vel: divina persona. — Pauci codd. ut Z bb

*ee propterea loco *praeterea*, lectio non spernenda; alii pauci ut KV *persona* pro *praeterea*. — De hac responsione vide plura apud Richard. de S. Vict., IV. de Trin. c. 13-16.*

⁶ In fere omnes codd. cum sex primis edd. contra Vat., quae legit *Graeci*. Paulo infra fide mss. et ed. I post *habent* substitutimus *quid pro quod*.

⁷ Cap. 2. n. 3.

⁸ Libr. de Trin. c. 4; et August., V. de Trin. c. 10. n. 11. seq. — Mox aliqui codd. ut VX *transeat* pro *transiunt*. Dein fide antiquorum mss. et ed. I bis posuimus *transit* loco *transcat*. Codd. Y aa post *nomen* satis bene addunt *ibi*.

magnitudo, bonitas etc., transeunt in substantiam: si ergo substantia non *transit* in aliud, constat substantiae nomen propriè dici; nam si non propriè, aequè bene diceretur, quod substantia transit in alia, sicut e converso.

3. Item, ratio substantiae secundum Philosophum¹ est quod est *ens per se*; sed solus Deus propriissimum est *ens per se*: ergo nomen substantiae propriissimum est in Deo.

4. Item, ratio substantiae secundum Augustinum² est dici *ad se et absolute*; sed ibi est proprie dici ad se, ubi nulla est dependentia: ergo si hoc est in Deo, ergo etc.

CONTRA: 1. Augustinus septimo de Trinitate³:

« Inconveniens est dicere de Deo, quod substet bonitati sua^e; » sed si de bonitate, eadem ratione et de qualibet proprietate: ergo, simpliciter loquendo, inconveniens est dicere, ipsum esse substantiam.

2. Item, Boethius in libro de Trinitate⁴: « Deus non est substantia, sed supra omnem substantiam^f; ergo hoc nomen *substantia* proprie est in creaturis et non in Deo.

3. Item, hoc ipsum videtur *ratione*: quia^g omne quod substet, habet aliquid inhaerens; sed in Deo non est inhaerens neque inhaerentia: ergo nec substantia.

4. Item, omne quod substet aliis^h, componitur illi; ergo ubi non est compositio nec nomen compositionis, ibi nec nomen substantiae: ergo cum in divinis non sit compositio, patet etc.

CONCLUSIO.

Substantia, quatenus dicit stare per se, non per aliud, proprie dicitur in divinis; quatenus dicit substare accidenti inhaerenti, non admittitur; quatenus dicit substare sive aliis distinguenti sive aliis perficienti, recipitur, sed magis propter imperfectionem nostri intellectus quam secundum proprietatem divini esse.

RESPONDEO: Dicendum, quod nomen substantiaeⁱ a duplice proprietate potest dici, videlicet a *per se stando*, non per aliud; et^j sic proprie est in divinis,
et magis etiam proprie quam in creaturis; vel a *substando aliis vel aliis*, et hoc est^k tripliciter: vel *sabdistatio inhaerenti*, et sic falso et impropre dicitur
in divinis, quia proprietates in divinis non sunt^l accidentes nec inhaerentes; vel *aliis distinguenti*,
et sic dicitur in divinis non omnino improprie nec^m omnino proprie, quia proprietas illa non inhaeret,
sed distinguitⁿ, et ideo non facit subsistere sive substare, quasi *sub alio stare*, sed existere, quasi
ab alio esse — et hinc est, quod Richardus dicit in
libro de Trinitate^o, quod « melius dicitur existentia
quam substantia » — vel *quia substet aliis ut per-*
fectienti, et sic dicitur *res naturae substare re-*
spectu essentiae. Et iste modus magis est circa no-
strum intelligere quam circa divinum esse, quia^p,
sicut patebit in sequenti problemate, ex nostro intel-
lectu evenit talis modus dicendi, non ex proprietate
divini esse.

Ad opposi-
tum.

¹ Aristot. substantiam communiter *negative* definit, ut in libr. de Praedicam, c. de Substantia: « Neque de subiecto aliquo dicitur, neque in subiecto aliquo est^q; » et V. Metaph. text. 15. (IV. c. 8.): « Ultimum subiectum, quod non dicitur de alio^r; » posuisse autem libr. I. Phys. text. 27. seq. (c. 3.), ubi ipsam vocat: « illud quod vere est », et VII. Metaph. text. 4. (VI. c. 1.): « simpliciter ens ». Ex his verbis vel etiam ad oppositionem ac-
cidentis, quod secundum Aristot., V. Metaph. text. 35. (IV. c. 30.) alteri inest, seu cuius esse est alteri inesse, haec vul-
garis definitio substantiae formata esse videtur, quia occurrit
et in Ioan. Damasc. Dialectica c. 4, et in Averrois Comment.
VII. Metaph. text. 48: Substantiae, quia sunt existentes per
se. — In fine argumenti ex vetustioribus mss. et ed. I supple-
vimus propositionem *ergo nomen substantiae propriissimum est in Deo*, quia in Vat. et cod. recentiore ecce perperam desit
Paulo ante auctoritate plurium mss. ut HILNNOYZ post pro-
priissimum est adiecumus *ens*.

² Libr. VII. de Trin. c. 4. n. 9: « Absurdum est autem,
ut substantia relative dicatur: omnis enim res ad se ipsum
subsistit: quanto magis Deus^s? Et ibidem c. 5. n. 10: « Utrumque (essentia et substantia) ad se dicatur, non relative ad ali-
quid ». — Mox cod. W Y sed loco *ergo si*, et codd. V X dif-
ferentia pro dependentia.

³ Cap. 5. n. 10: Nefas est autem dicere, ut subsistat et
subsistit Deus bonitati sua.

⁴ Cap. 4: Nam substantia in illo non est vere substantia,
sed ultra substantiam.

⁵ Vat. cum cod. cc omittit *quia*. Paulo infra post *non est* in nonnullis mss. ut BS WY aa additur *aliquid*.

⁶ Vat. contra auctoritatem mss. et ed. I minus distincte
aliquid pro aliis.

⁷ Codd. inter se non convenient; maior pars corum cum ed. I exhibet *et*, pro quo aliqui ut AT V X sed, aliqui cum Vat. si. Mox post *magis* in multis mss. ut AFGITVXYZ etc. et ed. I adiungunt *etiam*, quod Vat. omittit.

⁸ Aliqui codd. ut ATW cum ed. I omittunt *est*. Dein post *inhaerentia* cod. O addit et *haec est propria acceptio subst-*
stantiae.

⁹ Plura de hoc vide infra d. 33. q. 2. — In Vat. et cod.
cc desideratur *sed distinguit*, quae tamen verba extant in aliis
codd. et ed. I. Mox verbis *ab alio esse* cod. O praemittit *sub*
alio sistere id est, ubi et multi codd. ut ACFIKRSTUXY
cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 *quia pro quasi*.

¹⁰ Libr. IV. c. 20: « Personas rectius dicuntur existen-
tiae, quam substantiae vel subsistentiae ». — Ex quibus ultimis
verbis Vat. pro texto se legit *subsistentia*, dum codd.
cum sex primis codd. exhibent *substantia*. Mox ex codd. W
bb (ee a secunda manu) clarioris gratia adiecumus *aliis post*
substet.

¹¹ Vat. cum cod. cc, ceteris codd. et ed. I obnivitibus,
et pro *quia*. In fine responsionis codd. X Z *divinae essentiae*
loco *dicini esse*.

SCHOLION.

I. Secundum duplēm proprietatem, quae in substantia potest attendi, scilicet *stare per se et substare aliis* (cfr. supra d. 8. p. II. dub. 5. 6.), datur etiam responsio duplex ad quæstiōnēm. Secundum primam proprietatem substantiae recte transferit ad divinam; substantia in secundo sensu sive *substare aliis* iterum tripliciter potest intelligi, cui distinctione respondet triplex responsio.

II. Quod sententiam Richardi a S. Victore, quod in divinis melius dicatur *existētia quam subsistentia*, observandum est, quod ipse intelligit *subsistentem* in sensu stricto pro eo quod per se distinctum est in proprieitate, quae in ipso est in *subjecto*; *existētis* vero pro eo quod per se est distinctum ex modo *originis*. * Sed alii doctores S. Scripturæ subsistentias largè accipiunt pro qualitercumque per se existentibus hypostasiis, et ideo personas divinas subsistentias vel

substantias vocant. Ita B. Albert., hic a. I. ad. 2; cfr. eiam S. Thom., S. I. q. 29. a. 3. ad 4.

III. Terminus *res naturae*, hic in corp. et alibi saepè occurrēns, sumitus est ex S. Hilario (de Trinit. IX. n. 3.) et significat *suppositum*. Cfr. infra d. 34. q. 1. — S. Thom., S. I. q. 29. a. 2. in corp. dicit: « Substantia dicitur *res naturae*, secundum quod supponitur alicui naturae communī, sicut hic homo est res naturae humanae ».

IV. In conclusionibus omnes conveniunt. Alex. Hal., S. p. I. q. 48. m. 4. a. 3. § 1., et q. 57. m. 1. — S. Thom., hic q. 1. a. 1. 3. — B. Albert., de hac et seq. hic a. 4; S. p. I. tr. 19. q. 43. m. 1. — Petr. a Tar., de hac et seq. hic q. 2. a. 1. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 2. — Egid. R., q. 2. collater. 1. et 2. — Henr. Gand., S. a. 32. q. 5. n. 51. sequ., a. 68. q. 5. n. 4. — Dionys. Carth., hic q. 1. 2.

QUAESTIO III.

Utrum nomen essentiae in divinis convenienter adhibeatur; insuper quaeritur de differentia nominum essentia, subsistentia, substantia et persona.

Tertio quaeritur, ntrm nomen *essentiae* dici debat in divinis. Et quod sic, videtur.

1. Augustinus septimo de Trinitate¹: « Essentia vere ac proprie dicitur in divinis, ita ut forte solum Deum dei oporteat essentiam ».

2. Item, hoc nomen *qui est* est nomen, quod ipse Deus sibi imposuit²; ergo si ipse proprie se nominat, Deus proprie dicitur *qui est*; sed de quocumque proprie dicitur *qui est*, proprie potest dici in ipso³ *essentia*: ergo et in divinis dicitur essentia.

3. Item, inter omnia nomina nomen *essentiae* est

absolutissimum, unde essentia secundum Avicennam⁴ dicitur rei quidditas nomine absoluto; cum ergo in divinis sit omnimoda absolutio: ergo et nomen *essentiae*.

CONTRA: 1. Non intelligimus Deum nisi in creaturis et per creature; sed nominatio Dei est per⁵ nostrum intelligere: ergo nullam nomen absolutum omnino debet ponи in Deo.

2. Item, quaero, in quo differant nomen *substantiae* et⁶ *essentiae*? Nam substantia aut dicit *commune*, aut *suppositum*. Si *suppositum*: ergo superfluit nomen personae; si *commune*: ergo superfluit

¹ Cap. 5. n. 10; in quo textus fide plurim⁹ mss. ut GHY ee et cd. I nec non originalis post *operebat expansum* per.

² Exod. 3. 14.

³ Vat. de ipso. Paulo ante post *qui est* a nonnullis mss. ut AST VXY et ed. I omitit *proprie*. Circa illam argumenti post *dicitur* in cod. M repetit *bene proprie*.

⁴ Prae manibus habemus principaliora tantum Avicennae opera (ed. Venet. sine anno), scil. Logican, librum Sufficienciae, de Caelo et mundo, de Anima, de Animalibus, de Intelligentiis et Primam philosophiam (metaphysicam). Licit sententia, quam S. Bonav. hi referit, in ceteris etiam Avicennae operibus quod verbum non inveniretur, sicut in praedictis opusculis verbottenus non occurrit, colligi tamen ipsa posse videtur ex doctrina Avicennae de universalibus. Secundum ipsum enim essentiae rerum sub triplici respectu considerari possunt. « Unus respectus essentiae est, secundum quod ipsa est non relata ad aliquid tertium esse nec ad id quod sequitur eam, secundum quod ipsa est sic. Alius respectus est, secundum quod est in his singularibus; et aliis, secundum quod est in intellectu » (Log. p. I. c. 1.). Essentia in se considerata, seu quatenus essentia est, Avicenna vindicat esse absolutissimum i. e. tale quod excludit quenlibet respectum. Sic in Prima philosophia, tract. 5. c. 1. agendo de esse universalis ait: « Ponamus ergo in hoc duas considerationes (de essentia humanitatis), unam considerationem de ipsa, secundum quod est ipsa, et aliam considerationem de conse-

quentibus ipsam. Secundum autem primam considerationem non est nisi humanitas tantum; unde si quis interrogaverit, an humanitas, quae est in Platone, ex hoc quod est humanitas, sit alia ibi, quia est in Socrate, et necessario dicimus: non, non oportebat consentire ei, ut dicatur: ergo haec et illa sunt una numero; quoniam negatio illa absolute fuit, et intelleximus in ea, quod illa humanitas, ex hoc quod est humanitas, est humanitas tantum... Dicimus ergo, quod hoc est quiddam sensible, quod est animal vel homo cum materia et accidentibus, et hoc est homo naturalis; et hoc est quiddam, quod est animal vel homo consideratum in se ipso secundum hoc quod est ipsum, non accepto cum eo hoc quod est sibi admixtum, sine conditione communis aut proprii aut unius aut multi, nec in effectu nec in respectu etiam potentie, secundum quod est aliquid in potentia; animal enim ex hoc quod est animal, et homo ex hoc quod est homo, scil. quantum ad definitionem suam et intellectum suum absque consideratione omnium aliorum, quae continguntur illum, non est nisi animal vel homo » etc. Cfr. S. Thomas, de Ente et essentia. — In conclusione argumenti fidei veteriorum mss. et ed. I adiecimus et.

⁵ Ia melius mss. cum edd. 2, 3, 4, 5, 6, dum Vat. cum ed. I habet *proper*. Paulo ante in aliquibus mss. ut AST etc. deest et per creature, sed minus bene et contra responsionem ad hoc obiectum infra positam.

⁶ Vat. hic repetit *nomen*.

nomen *essentiae*: ergo cum debeamus labia nostra circumcidere in loquendo de Deo, nequaquam debet hoc nomine poni in Deo¹.

^{Quaestio notabilis.} 3. Item, quaeritur gratia huius de necessitate et sufficiencia et differentia istorum quatuor nominum: essentia, subsistentia, substantia et persona.

CONCLUSIO.

Nomen essentiae convenientier adhibetur in divinis; ratio et sufficientia quatuor nominum explicantur.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam est notandum, quod ista quatuor nomina sive vocabula² respondent quatuor vocabulis in Graeco, quae sunt: usia, usiosis, hypostasis et prosopon, ut usia respondeat essentiae, usiosis substantiae, hypostasis substantiae et prosopon personae.

Ratio autem et sufficientia horum³ quatuor nominum ab aliquibus accipitur sic. In divinis est accepit *communicabile* et *incommunicabile*, et hoc ex veritate et necessitate fidei, quae dicit Deum trinum et unum.

Et cum nos⁴ debeamus intelligere in Deo, quod vere est, per id quod videmus in his inferioribus, maxime secundum nobiles et primas et praecipuas conditions; cum in *communi* in inferioribus inventiar quod est et quo est⁵, ratione cuius significatur in concretione et in abstractione, ut dicatur homo et humanitas: sic in divinis *intelligimus*, quamvis non intelligamus in differentia illa duo. Ideo et in abstractione *significamus*⁶ per hoc nomen *deitas*, et in concretione per hoc nomen *Deus*. Et ideo imposuimus ei nomen, quo significaretur ipsum quo est, et hoc est essentia; et ipsum quod est, et hoc est substantia; et ita haec duo nomina accipiuntur ex parte *communi*.

Est etiam in divinis accipere, quod est *incommunicabile*, et hoc est quid distinctum, sive quis distinctus. Et hoc quidem contingit duplicer intelligi

sive significari: vel in quantum *distingibile*, et hoc per nomen *subsistentiae* sive *hypostasis*; vel in quantum *distinctum*, et hoc per nomen *personae*. Et licet in Deo nihil differat *distingibile* et *distinctum*, quia potentia in eo semper actui est coniuncta, tamen contingit duplici nomine significari⁷.

Unde differunt ista quatuor nomina secundum modum intelligenti, sicut quo est, quod est, qui est, quis est⁸. Et quoniam in Deo idem est quo est et quod est ex una parte, et *distingibile* et *distinctum* ex alia secundum rem, Sancti accipiunt et *substantiam* et *essentiam* pro eodem; similiter et *hypostasis* nomine intutur Graeci pro *supposito* actu distincto. Unde distinctio per quo et quod est, et per *distingibile* et *distinctum* in nomimibus⁹ divinis non facit diversitatem nisi secundum rationem intelligenti.

Fuerunt etiam¹⁰ alii volentes dicere, quod *substantia* et *essentia* accipiuntur ex parte *communis*, sed differenter, quia illud *commune* contingit intelligi sub dupli ratione: una est, quod omnia indigent¹¹ eo, ut sint; alia est, quod ipsum non egit aliis. Primo modo dicitur *essentia*, a qua et per quam omnia sunt; secundo modo *substantia*, quoniam per se stat, omnibus¹² aliis circumscriptis. *Subsistens* vero sive *hypostasis* et *persona* accipiuntur ex parte *incommunicabilis* et differunt. Quamvis enim utrumque nomen dicat quid distinctum, tamen *hypostasis* dicit suppositum *substantiae* distinctum, sed *persona* dicit distinctum proprietate nobili.

Fuerunt¹³ alii, qui voluerunt dicere, quod ista quatuor nomina distinguuntur per *communicabile* et *incommunicabile*, secundum quod potest unumquodque duplicer significari: vel in *abstractione*, vel in *concretione*. Nam *communicabile* potest significari¹⁴ in *abstractione*, et sic dicitur *essentia*; vel in *concretione* ad suppositum, et sic dicitur *substantia*. Similiter *incommunicabile* potest significari in *abstractione*, et sic dicitur *substantia* sive *hypostasis*; vel in *concretione*, et sic dicitur *persona*.

¹ Cod. X ultima haec verba activo modo: *nequaquam debet nomen hoc ponere in Deo*.

² In multis mss. ut A F G H I K T V W X Y et ed. I omittunt *nomen sive*, in cod. S autem *sive vocabula*.

³ Aliqui cod. cum *Vat. istorum*, sed mox *Vat.* contra antiquiores mss. et ed. I minus distincte *aliquando pro ab aliquibus*.

⁴ Vat. cum cod. cc, allis codd. et ed. I refragantibus, omittit *nos*. Mox, plurimis codd. et ed. I exigentibus, substitutum *id pro illud*, ac dein ex fere omnibus mss. mutavimus *notabilis* in *nobiles*.

⁵ Fide plurim mss. ut H I K W X ee et ed. I adiunxitur *est, ut et communiter haec duo exhibentur*. Paulo infra cod. H *cum differentia loco in differentia*.

⁶ Vat. cum paucis tantum codd. *significatur*, et paulo infra contra fere omnes codd. et ed. I *significaremus* pro *significare*, ubi codd. L O *quod significaret loco quo significaretur*. In plurimis mss. et ed. I post *impositivus* desit ei.

⁷ Plurimi codd. cum ed. I *significare*, sed minus cohæ-

renter cum praecedentibus. Ed. I insuper *ratione pro nomine*.

⁸ Fide maioris partis codd. et ed. I omisimus ter particulam *et*, qua *Vat.* dictiones *quo est, quod est* etc. coniungit; pauci codd. exhibent particulam *et* bis tantum, nempe inter primas duas dictiones ac inter duas ultimas.

⁹ Vat. cum aliquibus mss. minus distincte *omnibus pro nominibus*.

¹⁰ Nonnulli codd. ut A Z cum ed. I et *pro etiam*.

¹¹ Ed. I *agent*.

¹² Vat. minus bene et contra antiquiores mss. cum ed. I omittit *omnibus*. Plures codd. ut F H I P Q T Z aa et ed. I per *se est* loco *per se stat*, et aliqui codd. ut V W X post *secundo modo* repente *dicitur*. Paulo infra cod. L *distinguuntur* pro *differunt*.

¹³ Cod. Z cum ed. I hic addit *et*, ac mox codd. A S T Y cum ed. I *secundum loco per*.

¹⁴ Lecturem *Vat.* castigavimus ex miss. et ed. I ponendo *significari* pro *significare*. Dein post *concretione* plures codd. ut A C O R S T W Y non male omittunt *ad suppositum*.

Sed tamen omnes isti modi habent calumniam. DISTINCTIONUS
DISTINCTUS
DISTINCTUS
DISTINCTUS
Primus quidem, qui sumitur per distinguibile et distinctum, quia Graeci utuntur vocabulo hypostasis, ubi nos utimur persona, et ita pro supposito distinto. Et Damascenus¹ dicit, quod «hypostasis est substantia cum proprietatibus»; et ita significat actu distinctum. **Secundus** modus similiter habet calumniam, quia essentia non videtur aliquo modo significari ut in ratione cause respectu aliorum, cum sit nomen absolutissimum. **Tertius** modus habet calumniam similiter², quia substantia significat in abstractione, sicut essentia; et *praeterea* dubium est, utrum sit intelligere hypostases, abstractis proprietatibus; et ideo si non est intelligere, quomodo contingit significare?

Et propterea *quartus* modus dicendi est, quod cum fides dicat, Deum esse primum et unum, in quantum dicit *unum*, non possumus intelligere unum, quin intelligamus *quod est*³ et *quo est* *unum*; et *quo est* *unum* est illud *quod est*, et *quod est* *unum* est illud *quod est*. Primum est essentia, secundum substantia,

Si intelligimus *trinum*, necesse est, quod⁴ intelligamus eum *qui* distinguatur, et *quo* distinguatur. *Quo* distinguatur est proprietas; ille autem *qui* distinguatur semper significatur ut distinctus. Et hoc potest esse dupliciter: vel ut distinctus proprietate *quacunque*, vel ut distinctus proprietate *nobili* sive notabilis⁵. Primum significatur nomine *subsistentiae*, quae dicitur prima substantia⁶, et convenit non tantum individuo hominis, sed etiam animi. Secundum significatur per hoc nomen *persona*, quod importat nobilem proprietatem et non convenit nisi supposito rationalis creaturae⁷. Quia Graeci utuntur nomine *hypostasis*, sicut nos nomine *personae*, ideo dicit Boethius⁸, quod Graeci utuntur nomine *hypostasis* pro supposito rationali naturae. His visis patent obiecta.

4. Quod autem⁹ obiciunt, quod non debemus SOLUTIO AD I.
Deum nominare *absolute*; dicendum, quod quamvis nominemus Deum per creaturas, tamen etiam per creaturas cognoscimus, eum habere esse absolutum. Alia patent.

SCHOLION.

i. Pro faciliore intelligentia aliquorum terminorum, in hac et sequentibus distinctionibus saepe occurrentium, haec ex communione antiquorum doctrina notamus.

1. *Essentia, substantia, natura*, licet in Deo sint omnia idem et etiam respectu creaturarum ab auctoribus saepe confundantur, tamen in rigore significacionis differunt. *Essentia* «sumitur ab esse, quod est communissimum» (S. Thom., S. l. q. 29. a. 1. ad 4.), et similiter maxime abstractum et «absolutissimum» (S. Bonav. hic in 3. fundam.) i. e. quod omnem dependentiam et respectum ad extra maximam excludit, et est «maxime intimum cuilibet» (S. Thom., S. q. 8. a. 1.). *Essentia* est proprie id «quod significatur per definitiōnē» (S. Thom., S. l. q. 29. a. 2. ad 3.). Unde dici potest de rebus omnibus praedicamentorum. — *Substantia* est magis contractae significacionis, cum de eo tantum dicatur, quod est in primo praedicamento, et distinguatur contra *accidentem*, quia est illud quod est per se et alterum sustinet. — *Natura* significacionem habet adhuc magis contractram. Dicit S. Bonav. (III. Sent. d. 5. a. 2. q. 1. ad 4.): «In hoc differt essentia a natura, quod essentia nominat rei formam in quadam abstractione, natura em nominat entem in motu et materia, ut naturalium operationum principium».

2. *Communicabilitas* et *incommunicabilitas* duplex est. Alia est communicabilitas per *identitatem*, qua aliquod superius suis inferioribus ita est communicabile, ut de ipsis in recto praedicetur. *Ita homo* est communicabile omnibus humanis individualiis. Alia est communicabilitas per *informationem* sive «per unius constitutionem», qua aliquid ita communicatur, ut sit aliquicui

rei forma vel *substantialis* vel *accidentalis*, sicut anima communicatur corpori, et quodlibet accidens suo subiecto; cfr. III. Sent. d. 5. a. 4. q. 2. ad 1. — Utroque modo essentia divina a nobis concipitur communicabilis et *communicata personis*, scil. ut *quo est* et ut *quod est*. Nam essentia divina praedicatur in recto de personis (Pater est essentia divina), et concipitur a nobis etiam ut ratio, qua ipsa personae sunt Deus (Pater est sentia divina est Deus).

3. Differunt *particulare* et *singulare*, *individuum*, *suppositum*, *persona*. *Particulare* potest etiam species dici respectu generis, sed *singulare* seu individuum semper opponitur speciei. Duplex autem est *singulare*: vel in genere *accidentis*, et hoc est communicabile subiecto ut forma *accidentalis*; vel in genere *substantiae*, et sic *singulare* vel *individuum* est *naturaliter* incommunicabile utroque modo supra dicto. De ratione individui est, quod sit divisum ab aliis, quia sive vel possunt esse in eadem specie, in se individuum existens. Unde *de facto* individuum in genere *substantiae* (si praescindimus ab humana Christi natura) coincidit cum *supposito*, de cuius ratione est incommunicabilitas; secundum *conceptum* vero ambo distinguuntur. Quomodo vero suppositum et subsistenda distinguuntur a natura singulari, sive quid eidem additum tantum in creaturis in divinis, est quedam difficultas et controversia, de qua vide infra d. 25. Schol. ad q. 1, et quoad suppositum in divisione d. 34. q. 1. — Denique *persona* iterum magis contrahit significacionem *suppositi*; nam *suppositum* etiam in rebus materialibus reperitur, *persona* vero addit nobilitatem naturae intellectualis et co ipso altiore gradum in se subsistendi. Minus

¹ Libr. III. de Fide orthod. c. 6: Hypostasis enim definitur essentia cum accidentibus.

² Auctoritate plurimorum mss. et ed. 4 hic supplevimus *similiter*, et mox substitutum *significat pro significatur*. Paulo infra post *non est intelligere* cod. aa repetit *hypostases abstractis proprietatibus*.

³ In cod. T hic additur *unum*.

⁴ Ed. I ut.

⁵ Vat. *praeter* fidem mss. et ed. 4 omittit *sive notabilis*.

⁶ Plura de *prima substantia* seu individua substantia vides in Aristot., libr. de Praedictam. c. de Substantia.

⁷ Ed. 4 *naturae*. Paulo ante plures codd. ut ATZ cum ed. 1 *notabilem pro nobilitate*.

⁸ Libr. de Una persona et duabus naturis Christi, c. 3. — Vat. in principio huius propositionis contra mss. et sex primas edd. *Pro qua loco Quia*, ac deinde *praeter fidem plurimorum mss. et ed. 4 ut dicit Boethius, qui aut pro ideo dicit Boethius*, nec non paulo post *creaturae pro naturae*.

⁹ Codd. V. X. enim. Cod. V in fine post *Alia* repetit obiecta.

eam res materiales in se subsistunt quam spirituales, per se loquendo. Unde naturae intellectivae dicuntur et sunt eminenti modo *formae subsistentes*. De persona cfr. infra d. 25, per totam.

II. Circa differentiam et sufficientiam quatuor nominum, de quibus agitur in corp., tres afferuntur opiniones, quae omnes ab eodem fundamento procedunt, scilicet ab illa distinctione inter *communicabile* (commune) et *incommunicabile* (proprium); sed in ulteriore explicacione vias aliquatenus diversas tenent, ut exponitur in textu. Omnes tres opiniones S. Doctor reputat ex aliqua parte deficientes (« habent calumniam »). Contra primam opinionem ipse urget hanc rationem, quod theologi cum S. Ioan. Damasceno hypostasim et personam codem sensu accipiunt; contra secundam, quod abutatur nomine es-

sentialie et faciat *referre* ad creaturem, cum sit « absolutissimum »; quae ratio confirmatur a S. Thom. (S. I. q. 59. a. 2. in corp.); contra tertiam duas afferunt rationes, quarum prima habet aliquam difficultatem. Videtur enim S. Doctor negare, quod substantia acipi possit in concreto, quod tamen alibi (a. 2. q. 2.) cum S. Thoma clare docet dicendo, personam posse nominari substantiam. Fortasse solum usum loquendi pro argumento adduxit; unde etiam statim aliama addidit rationem. — Denique propriam suam opinionem egregie explanat, consentientibus Alexandro et S. Thoma.

III. Alex. Hal., S. p. I. q. 49. m. 1.; q. 57. m. 1. 2. — S. Thom., hic a. 1.; S. I. q. 29. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 1. q. 3. — Egid. R., hic q. 2. collater. 3. — Henr. Gand., S. a. 68. q. 5; n. 4. a. 53. q. 1. — Dionys. Carth., hic q. 2.

ARTICULUS II.

De numeratione quatuor nominum.

Consequenter secundo loco¹ est quaestio de numeratione nominum praedictorum; et supposito quo numeretur hoc nomen *persona*, queritur circa hoc:

Primo utrum in divinis numeretur hoc nomen *substantia*.

Secondo queritur, si numeretur *essentia*.
Tertio, si hoc nomen *Deus*, utrum scilicet catholice possimus dicere plures deos.

QUAESTIO I.

Utrum plures substantiae in divinis dici possint.

Quod autem numeretur hoc nomen *substantia*, ostenditur sic.

Arg. pro parte affirmativa.

1. Hilarius de Synodis²: « Sunt quidem tria per substantiam, sed unum per consonantiam ».

2. Item, Anselmus in fine Monologii³: « Aptius tres dicuntur substantiae ».

3. Item, Boethius in libro de Duabus naturis et una persona Christi⁴: « Dicimus unam essentiam et tres substantias ».

4. Item, hoc ipsum videtur *ratione*, quia substantia est medium inter essentiam et personam; sed medium sapit naturam extremonum⁵; ergo pari ratione, qua dicuntur una substantia ab unitate essentiæ, poterit dici *plures* a pluralitate personarum.

5. Item, omnis numerus ad substantiam reducitur originaliter — nonquam enim accidentia vel proprietates numerantur nisi per substantiam⁶ — sed

actus numerantur et pluraliter dicuntur in divinis: ergo necesse est ponere numerum secundum substantiam. Quod autem pluraliter dicantur, patet; dicitur enim: Pater et Filius et Spiritus sanctus creant.

6. Item, *idem* est relativum substantiae, sicut *talis* et *qualis* qualitatibus; sed haec est falsa: Pater est idem cum Filio, quia dicit Hilarius⁷, quod non possumus dicere Deum eundem: ergo necesse est, quod cada distinctio in substantia; ergo si proper distinctionem personarum dicimus plures personas, ergo et plures substantias.

CONTRA: 1. Nihil magis dicitur secundum substantiam quam hoc nomen *substantia*: ergo si nomina substantialia dicuntur singulariter de omnibus, sicut patet ex regula Augustini supra posita⁸, patet etc.

Arg. pro parte negativa.

¹ Ex mss. et ed. t supplevimus *secundo loco*, et paulo infra ex antiquioribus codd. et ed. t *circa hoc: Primo*.

² Num. 31: Sunt quidem per substantiam tria, per consonantiam vero unum.

³ Cap. 78: « Nam haec duo nomina (persona scil. et substantia) aptius eliguntur ad significandam pluralitatem in summa essentia ». Et paulo post: « Potest ergo hac necessitatem ratione ir reprehensibiliter illa summa et una trinitas sive trina unitas dicta una essentia et tres personæ sive tres substantiae ».

⁴ Cap. 3: Unde etiam dicimus, unam esse οὐδέτερα vel οὐδέτερον, id est essentiam vel substantiam Deitatis, sed tres οὐδέτερα, id est tres substantias.

Aristot., IV. Polit. c. 9. (c. 7.): In eo (medio) enim utrumque extremonum appetit.

⁶ Cfr. Aristot., I. Topic. c. 6. (c. 5.), ubi agitur de diversis modis, quibus *idem* dicitur, inter quos est ille, secundum quem accidens facit unum numero cum suo subiecto, respectu cuius in libro Auctoritatum Aristotelis etc. additur: unde accidentia numerantur numeratione subiectorum. — Ed. I post *proprietas numerantur* addit *in se*.

⁷ Libr. I. de Trin. n. 17: Sed nos edocet divinitus neque duos deos praedicare neque solum, hanc evangelici ac propheticci praeconitor rationem in confessione Dei Patris et Dei Filii afferimus, ut unum in fide nostra sint uterque, non unus; neque cundem utrumque, neque inter verum ac falsum aliud confitentes. Cfr. supra pag. 364 nota 11.

⁸ Dist. 22. dub. 2. circa finem.

2. Item, inter quaecumque cadit distinctio secundum substantiam¹, cadit vera diversitas; sed inter Patrem et Filium non est confienda diversitas, ergo nam numerus secundum substantiam: ergo non est dicere plures substantias.

3. Item, Augustinus² dicit: «quod idem est Deo subsistere et esse»; ergo cum unum sit esse, unum est subsistere: ergo sicut ab uno esse dicitur una essentia vel e converso, ita et ab uno subsistere debet dici una substantia sive subsistentia.

4. Item, Hieronymus ad Damasum Papam³: «Quis unquam nisi ore sacrilego tres substantias praedicaverit?»

CONCLUSIO.

Substantia et subsistentia, ut dicunt essentiam, non plurificantur; si accipiuntur in sensu hypostaseos, in plurali dicuntur.

RESPONDEO: Dicendum, quod tam *substantiae* distinctio, quam *subsistentiae* nomen dupliciter accipitur in divinis, quia quodlibet istorum habet in se intellectum *actus* et *praepositionis*. Potest ergo dici *substantia*, quasi per *stans*, vel⁴ *sub alio* sive sub proprietate. Primo modo tanta est sive non numeratur, quia unum est ibi *quod est*. Alio modo, prout dicit respectum ad proprietatem⁵, numeratur sive plurificatur. Primo modo tantum valet quantum *usiosi*, secundo modo tantum valet quantum *hypostasis*. Omnino eodem modo distinguitur hoc nomen *subsistentia*⁶, et secundum alterum intellectum aequipollit *usiosi*, secundum alterum *hypostasi*; et secundum alterum plurificatur, secundum alterum vero minime.

Et quia substantia dicitur dupliceiter et subsistentia, ideo venit diversitas modi loquendi inter doctores. Nam Tullius et ipse Boethius⁷ dicunt, quod *subsistentia* aequipollit *usiosi*, et ideo dicit Boethius, eam non plurificari; sed *substantiam* dicunt aequipollere *hypostasi*, et ideo dicit Boethius, eam plurificari, et secundum hunc modum loquitur Hilarius, Anselmus et Boethius. Sed Hieronymus et Augustinus volunt, quod *substantia* aequipolleat *usiosi*, et ideo dicunt eam non plurificari; sed⁸ *subsistentia hypostasi*, et ideo dicunt eam plurificari. Ex his patet responsio ad utramque partem.

Patet etiam, quare Graeci non transtulerunt nomen *prosopon*, sicut Latini, quia oportuit nos transferre nomen *personae* propter ambiguitatem; et ideo maluit Ecclesia⁹ respondere *tres personas* quam *tres substantias* sive *subsistentias*.

Tamen ad argumentum quod facit, quod substantia tenet medium; dicendum, quod substantia, prout aequipollit¹⁰ hypostasi, plus se tenet cum persona, et ideo numeratur, sicut persona, sive plurificatur; prout autem aequipollit usiosi, plus se tenet cum essentia, et ideo nec numeratur nec plurificatur, sicut nec essentia. Omnes autem illae rationes et¹¹ praecedentes et sequentes loquuntur de substantia, prout aequipollit hypostasi sive supposito, et hoc modo plurificatur.

Rationes autem ad oppositam partem currunt secundum aliam acceptiōnēm huius nominis *substantia*. Similiter iudicandum¹² de hoc nomine *subsistentia*. Sed quoniam auctoritas Augustini et mos utendū nomen illud, *substantia* scilicet, accipit magis in illa acceptiōne, in qua dicit ipsum *quod est* sive *usiosi* sive *ipsum* commune: ideo cōmūniter non recipitur. ut dicantur *tres substantiae* in divinis.

SCHOLION.

1. Cum termini *substantia* et *subsistentia* compositi sint ex *praepositione sub* et verbo *stare* sive *sistere*, duplēcē sensus ex etymologia habere possunt, sive ut dicit S. Bonav.

(hic in corp.) habent «in se intellectum actus et *praepositionis*». Unde factum est, ut SS. Patres his vocabulis, prīusquam consuetudinē ecclesiastica determinatum sensum acceperant, in du-

¹ In aliquibus mss. ut A P Q Y desideratur *secundum substantiam*. In fine argumenti cod. T *substantia* pro *subsistentia*.

² Libr. VII. de Trin. c. 4. n. 9: Hoc est Deo esse quod subsistere. — Paulo infra post *sta* in nonnullis cod. ut A I T et ed. I' deest et ac in cod. V dein *debet dici*.

³ Epist. 15. n. 4: «Quisquam, rogo, ore sacrilego tres substantias praedicabit?» In quo textu plures cod. cum ed. I *praedicavit*.

⁴ Val., posit. et pro *rel.*, repetit dein *quasi stans*, sed contra sex primas edd. et mss., ex quibus tamen cod. C O R repeatunt tantum *quasi*; cod. cc et edd. 2, 3, 4, 5, 6 minus bene *sive loco rel.*

⁵ Fide antiquorum mss. et ed. I exponimus hic additum *tunc*.

⁶ In Vat. et cod. cc desiderantur verba *hoc nomen*, quae tamen in aliis mss. et ed. I exhibentur; e contra paulo

infra post *usiosi* Vat. contra plurimos codd. et ed. I adiungit *et*.

⁷ Libr. de Una persona et dubiis naturis Christi, c. 3, ubi et Tullius allegatur. — Mox lectio muilla Vat., qua pro verbis *aequipollent usque hypostasi substitutur et substantia aequipollent*, resurcat fide mss. et ed. I.

⁸ Vat. praeferit fidem mss. et ed. I et pro *sed*.

⁹ Vat. cum codice cc tantum addit *etiam*.

¹⁰ Cod. S W *aequivalat*. Paulus infra post secundum *ideō ex plurimis* mss. et ed. I substitutimus *neq; pro non*.

¹¹ In Vat. et cod. cc deest *et* in codd. aa bb vero post *illae* additum *auctoritates rel.* Mox plures mss. ut A F G H U T Y etc. cum ed. I *aequivalat* pro *aequipollent*.

¹² Vat. cum cod. cc adiungit *est*, et paulo infra substituit *nominē illo* pro *nomen illud* ac dein *accipitur* loco *accipit*; sed obest auctoritas ed. I et aliorum mss., e quibus plures ponunt *accipit*.

plici sensu usi sint, et per consequens ad hanc quaestionem vel affirmative vel negative respondere poterint.

II. Alex. Hal., S. p. I. q. 57. m. 3. — S. Thom., hic q. 1. a. 1. ad 4. 5: S. I. q. 29. a. 2. ad 2. — B. Albert., hic. a. 3;

de hac et seq. q. S. p. I. tr. 10. q. 43. m. 4. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 2. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 2. — Aegid. R., hic q. 4. — Henr. Gand., de hac et seq. S. a. 53. q. 5. n. 37, et a. 73. q. 3. n. 8. — Dionys. Carth., hic q. 2.

QUAESTIO II.

Utrum plures essentiae in divinis numerari possint.

Secundo quaeritur de numeratione illius nominis *essentia*. Et quod non numeretur, ostenditur sic¹:

1. Quia in divinis est unitas absolutissima, quae **Fundamenta.** non multiplicatur: ergo cum nullum nomen sit adeo absolutum, sicut nomen *essentiae*, ergo per illud significatur unitas non multiplicata: ergo nomen *essentiae* non numeratur; et hoc est quod dicit Augustinus², quod ratio repugnat.

2. Item, hoc ipsum videtur a *minori*. Hoc enim nomen *Deus* est nomen essentiae in comparatione ad personam; sed secundum Scripturam in Lege, scilicet Deuteronomii sexto³, Deus dicitur unus et non plures; et secundum Symbolum⁴: « Non tres dii, sed unus est Deus »: ergo et hoc nomen *essentia* multo minus plurificatur, cum dicatur absolutus.

3. Item, natura divina non multiplicatur in tribus; sed hoc nomen *essentia* est nomen divinae nature, ut hoc nomen *substantia*: ergo nec *essentia* nec *substantia* multiplicantur⁵ sub propriis nominibus, ut videtur.

CONTRA: 1. Augustinus septimo de Trinitate⁶: « Cur haec tria non dicantur una persona », et loquitur de tribus personis; sed neutrum genus respicit essentiam: ergo cum dicantur tria, ergo tres essentiae.

2. Item, *ratione* videtur: Augustinus in eodem libro⁷ dicit, quod « Pater et Filius et Spiritus sanctus

dicuntur tres personae, quia commune est eis hoc quod est *persona* »; sed hoc nomen *essentia* est communi: ergo potest dici *tres essentiae*.

3. Item, ibidem dicit, et habetur in littera⁸, quod « idem dicuntur tres personae, quia Pater est persona, et Filius persona et Spiritus sanctus persona ». Ergo similiter sunt tres essentiae, quia Pater est essentia etc.

4. Item, Pater et Filius sunt entes plures, ergo plures habentes entitatem⁹ — sequitur enim: sunt plures dii, ergo plures deitates — similiter: Pater et Filius sunt: ergo plura esse, ergo plures essentiae.

CONCLUSIO.

Essentia non numeratur in divinis, quia una eademque natura non numerata est in tribus personis.

RESPONDEO: Dicendum, quod in omni substantia, cuius est esse et operari, necessario intelligimus *naturam* et *habentem* naturam. Cum ergo hoc¹⁰ sit in Deo, intelligimus in Deo naturam et habentem naturam. Et naturam dicimus substantiam vel essentiam; habentem naturam dicimus personam. Quoniam¹¹ ergo in creatura rationali contingit, unam personam habere plures naturas, scilicet corporalem et spiritualem: sic a contrario sensu in Deo propter sum-

Distinctio.

¹ Nonnulli codd. ut ATX Y hoc ostenditur et ed. 1 hic ostendit pro ostenditur sic.

² Vide hic in lit. Magistri, c. 4. et 5. Cfr. etiam infra dub. 3, circa lit.

³ Vers. 4: Audi Israel Dominus Deus noster, Dominus unus est.

⁴ Scil. Athanasianum; in verbis ex ipso allegatis plures codd. cum ed. 4 omitunt est. Mox post ergo fide plurimorum iuss. et ed. 4 adieciimus et ac deinde ex multis codd. ut AFHM NTZ etc. et ed. 4 *multo*, plures autem codd. ut KVX aa bb ponunt, eodem sensu servato, *multo fortius non pro multo minus*. Tandem in fine argumenti codd. sunt inter se divisi; ali enim, et quidem boni, ut AFGSTZ cum ed. 4 ponunt *dicitur*, alii vero *dicatur*.

⁵ Ex pluribus codd. ut AST VW etc. cum edd. 4, 2, 3, 6 substituimus *multiplicantur pro multiplicatur*. Paulo ante plurimi cod. cum ed. 4 et loco ut.

⁶ Cap. 4 n. 8: Aut quoniam propter ineffabilem coniunctionem haec tria (scil. Pater, Filius et Spiritus sanctos) simul unus Deus, cur non etiam una persona etc. — Vide etiam hic in littera Magistri, c. 4, ubi alias textus Augustini ex eodem capite citatur, in quo recurrat verbum *dicuntur*, pro quo et origine et plures codd. cum ed. 4 ponunt *dicuntur*. Respectu

horum verborum Augustini magna inventur in mss. varietas; sic plures ut BDFGHJQTV cum ed. 4 legunt *Cum pro Cur*, quod in paucis ut PZ omittuntur; deinde aliqui codd. ut APST omittunt particulam *non*, et nonnulli ut VX bb post *dicuntur* addunt *de*. Mox post *personis* exhibemus lectionem codd. Y aa bb; ceteri codd. fere omnes pro *sed neutrum genus* habent *ergo proprie*, quae lectio corruptionem texus, vel omissionem plurium verborum sapit. Vat. cum cod. cc sed *Tria in neutro genere respicit*.

⁷ Cap. 4. n. 7. 8. Vide hic lit. Magistri, c. 3.

⁸ Hic, c. 3; quo in textu sollempniter Vat. cum cod. ex ter recurrenti nomine *persona praefigit una*, multi codd. cum ed. 4 tantum *semel scil. prima vice*, plures tandem codd. ut GHMY omnino omittunt, quos sequimur, utpote qui et cum originali et cum littera Magistri convenienti. Mox fide plurimum mss. ut HMPQXZ et exigente forma arguendis adieciimus *Ergo*.

⁹ Ita mss. et sex primas edd. contra Vat., quae post *entes* omittunt *plures ac deinde pro habentes entitatem* ponit *habent entitatem*. Paulo infra post *similiter* cod. O repetit *sequitur*.

¹⁰ Nempe: esse et operari fundatum in substantia. — Mox post *intelligimus* in codd. aa bb additur *necessario*.

¹¹ Sequimur plurimos codd. et ed. 1 substituimus *Quoniam* pro *Quonodo*, et paulo infra post *sic* expungendo et.

Alitar hoc
in creatura
et in Deo.

mam simplicitatem contingit, unam naturam haberit a pluribus, quoniam¹ contingit eam haberi alio et alio modo; et hoc non potest esse ab eodem. Quia ergo una tantum est natura habita et non numerata, *conclusio*. ideo tantum dicitur una substantia et essentia; quia vero plures habentes, ideo plures personae, nulla omnino repugnantia existente.

Sententia ex posteriorum. 1. Ad illud ergo quod obiicitur de essentia per hoc quod Augustinus dicit: *Haec tria*; dicendum, quod minus expresse loquitur et inpropre; et ideo verbum eius est exponentium.

2. 3. Ad illud quod obiicitur, quod ideo tres

personae², quia persona est *commune*, et quilibet est *persona* etc.; dicendum, quod non dicit totam rationem, sed partem quantum ad verbum exterius; ita oportet intelligere, quod ibi³ additur: quia est *commune* quod distinguitur. Unde Pater est persona et Filius est persona, non eadem, sed alia.

4. Ad ultimum quod obiicitur, dicendum, quod *ens* aliquando dicitur *substantia*, et sic non trahit numerum aliihinc; aliquando⁴ tenetur *adiective*, et sic trahit numerum a supposito, et sic non numeratur forma; et hoc modo non sequitur, quod sint *plures entitates*, nec de hoc verbo *sunt*, quod *plura esse*.

SCHOLION.

1. Pro intelligentia solut. ad 3. notandum, quod communitas *essentiae* alio sensu accipitur quam communitas *personae* sive personarum. Illa est communitas unius eiusdemque rei, haec vero communitas tantum rationis (cfr. S. Thom., S. I. q. 30. a. 4; B. Albert., hic a. 5.). Unde haec dicit aliiquid commune, quod est *distinctum* in tribus personis. Sic intelligitur, quod habetur in solut. ad 3, scil. quod ratio, quae hic ex S. Augustino afferatur, tangit tantum partem cause, quare dicantur tres personae. Nam in ratione personae includuntur propriae, et ratione huius plurificantur personae.

II. In solut. ad 4. verba: «Non trahit numerum aliunde»

sic intelligenda sunt: cum *ens* in genere *masculino* iam significet suppositum, a se, non ab alio supposito, trahit numerum. Sed *ens* in genere *neutro* non significat suppositum, sed essentiam seu formam; unde si ipsi adiunguntur termini numerales sive partitivi, ut *aliud*, *alterum*, multiplicatio significatur essentiae sive formae, quod in divinis est omnino falsum.

III. Alex. Hal., S. p. l. q. 49. m. 3. — S. Thom., I. Sent. d. 25. q. 1. a. 4; S. I. q. 39. a. 1. 2. — B. Albert., de hac et seq. hic a. 6. 7. — Petr. a Tar., hic q. 2. a. 3. — Richard. a Med., hic a. 2. q. 3. — Dionys. Carth., hic q. 2. in fine.

QUAESTIO III.

Utrum catholice dicere plures deos possimus.

Tertio queritur, utrum catholice possimus dicere plures deos. Et quod sic, ostenditur hoc modo.

1. Hoc nomen *Deus* recipit distinctivum terminum ratione suppositionis, ut cum dicitur, Deus generat Deum: ergo cum eadem distinctio importetur per hoc quod est *general* et per hoc quod est *tres*, quia personalis, ergo haec⁵ pari ratione est catholica: tres dei sunt.

2. Item, idem est *Deus* quod *habens deitatem*; sed plures sunt habentes deitatem — hoc dicitur catholicice — ergo similiter plures dei sunt.

3. Item, hoc nomen *Deus*, quamvis sit substantiale, tamen impositum est ab operatione. Sed contingit, operationem pluraliter dici de personis, ut patet Genesis primo⁶: *Faciamus hominem* etc.: ergo ex hoc nomen *dei*.

4. Item, ad numerationem aliius veram non plura requiruntur quam vera multiplicatio suppositionum et formae; sed haec est in Deo, quia tres sunt personae divinae; *persona* dicit suppositum, *divinae*⁷ formam: ergo etc.

5. Item, cum omne generale contingat specifici-

¹ Maior numerus mss. cum ed. I *quoniam* loco *quia*. Paulo infra post *Quia ergo* auctoritate antiquiorum codd. et ed. I possumus coherenter cum praecedentibus *una pro eadem*. Mox post *essentia* codd. aa bb repetunt *et non numerata*, et post *ideo plures* cod. K addit *dicuntur*.

² Ex codd. KPQ aa et ed. I adiecit *personae*, et mox ex cod. H et ed. I pro *quilibet* substitutum *quilibet*, scil. Pater et Filius et Spiritus sanctus, sicuti in *tertia* obiectione exhibetur; proponi siquidem S. Doctor breviter *secundam* et *tertiam* obiectiōnēm. Quo attento, et lectio in textum recepta vera comprobatur (ex ipsi obiectiōnē verbis), et ratio insinuat diversarū in mss. existentium lectionēm. Nam praepter lectionēm iam ex Vat. allatam ab aliquibus codd. ut AT ponit *ideo pro quilibet*, ab aliis *pro quilibet, est persona*, immo in codd. PQ verba *et quilibet est persona* simpliciter omituntur.

³ August., VII. de Trin. c. 4-6, ubi hacc propositio continetur quoad sensum in his, quae ibi dicit contra Sabellium, qui locus a Magistro habetur in cap. 4. Clariss adhuc ab August. in c. 5. et 6. explanatur, quod persona dicit aliiquid commune quod *distinguitur*, essentia vero *commune* aliquid indistinctum. — In fine responsione post *alia* Vat. cum cod. ee minus apte et contra antiquiores codd. cum ed. I addit et *alia*.

⁴ Plurimi codd. cum ed. I minus congruerter *alio modo* pro *aliquomodo*. In fine responsione auctoritate codd. HP-QZ asupplevimus *sunt*, quod contextus omnino exigit.

⁵ In pluribus mss. ut IT deest *haec*.

⁶ Vers. 26. — Mox post *ergo ex multis mss. ut AFGM ST etc. et ed. I asupplevimus particularē et. Dein cod. Z Deus pro dii.*

⁷ In antiquioribus mss. et ed. I hic non repetitur *dicit*, sicuti in Vat. et cod. ec fit. In plurali convenienter codd. et edd.

cari, et persona sit nomen generale, videtur quod possit specificari, cum dicatur: tres personae, ut dictatur adhuc specialius *qui tres*; sed hoc non potest esse, nisi addatur nomen commune tribus, nec est alius dare quam hoc nomen *Deus: ergo etc.*

CONTRA: 1. Quod non dicatur catholice, patet ex Fundamenta mandatis, Deuteronomii sexto¹: Audi Israel, Deus tuus Deus unus est. Item in Symbolo²: « Non tres dñi, sed unus est Deus ».

2. Item, hoc ipsum videtur *ratione*, quia hoc nomen *Deus* dicit divinam naturam; sed divina natura non numeratur sive plurificatur³: ergo nec hoc non nomen *Deus*.

CONCLUSIO.

Licet sint tres personae divinae, tamen secundum fidem catholicam non possumus dicere, tres esse deos.

RESPONDEO: Dicendum, quod non est dicere plures deos catholice, quia numerus pluralis significat plurificationem termini secundum suppositum et formam in nomine substantivo, cum plurale gemitum suum singulare. Et ideo, cum forma importata per Conclusio. hoc nomen *Deus* non sit multiplicata, non debet dici *plures dñi*.

1. Ad illud ergo⁴ quod obicitur, quod catholice dicitur: *Dens generat*; dicendum, quod non est simile, quia *generat* importat simul distinctionem cum convenientia; sed *plures deos* simpliciter importat distinctionem quantum ad suppositum et formam.

2. Ad illud quod obicitur, quod idem est *Deus quod⁵ habens deitatem*; respondeo dupliciter: quod

habens deitatem uno modo potest dici *neutraliter*, et sic est unum solum, et aequipollent ei, quod est *Deus*, quod quidem dicit *quod est*; alio modo *masculine*, et sic non habet aequipollens, et sic multiplicatur.

Potest tamen aliter dici, quod *Deus* non significat *habentem*, sed significat *deitatem* in comparatione ad habentem; et ideo non multiplicatur.

3. Ad illud quod obicitur⁶ ad operatione, dicendum, quod nomen potest significare operationem per modum *adiacentis*, et sic trahit numerum aliunde; vel per modum *substantivum*, et sic non multiplicatur, et taliter significat hoc nomen *Deus*.

4. Ad illud quod obicitur, quod ibi est multiplicatio suppositorum et formae; dicendum, quod hoc nomen *divinum* est quasi possessivum; unde impunitur a duplice forma, scilicet *possessoris et possessus*. duplex forma in possessivo. Et forma deitatis est in ratione *possessoris*; et forma possessoris existente indivisa, numeratur forma *possessionis*, ut *oves Socratis*; sic et in proposito⁷; unde non numeratur forma habita.

5. Ad illud quod obicitur, quod generale contingit specificari; dicendum, quod persona, cum nominet⁸ individuum intellectualis naturae, dupliciter potest specificari, videlicet per *propria personarum*, Personae specificatur duplex. duplicitate. *Per se* cum dicitur: tres personae, id est Pater et Filius et Spiritus sanctus; potest etiam specificari per *naturae determinationem*, ut si dicatur: personae divinae vel angelicae vel humanae.

Et si tu quereras⁹, quare non specificatur per unum nomen, sicut est in creaturis, quod tres personae angelicae dicuntur tres Angeli; responderi potest, quod hoc est propter inopiam humani eloqui, que laborat tam lingua Graeca quam Latina, sed

¹ Sensus est: in hac dictione *tres personae* nomen personae, cum sit nomen genericum, specificari debet, ut cognoscatur, quales seu *qui* sint isti tres; sed hoc fieri nequit nisi additione huius nominis *Deus*, quod est tribus communis, dicens *tres dñi*.

² Vers. 4, ubi Vulgata: Audi Israel, Dominus Deus noster Dominus unus est. — Lectionem in textum receptam exhibent codd. et lit. Magistri, hic c. 3. Cfr. etiam lit. Magistri, d. II. c. 4.

³ Athanasiano. — In quo versiculo plures codd. cum ed. I omittunt est. Paulo ante Vat. cum cod. cc Unde pro Item.

⁴ Vat. *specifikatur*, sed praeferit fidem mss. et ed. I. cod. V non multiplicatur, cum quo concordat cod. X, qui tamen particulariter non omittit.

⁵ Fide multorum mss. et ed. I adiecit *ergo*. Mox post *generat* in cod. X additur *Deum*. Dein in cod. O post *qui generat* adiunguntur *importat distinctionem in suppositis, non in forma, quia*. Tandem cod. bb ponit *vel tres*, codd. AST tres pro deo.

⁶ Vat. cum nonnullis tantum codd. et loco *quod*; lectio in textum recepta comprobatur insuper verbis ipsius objectionis supra positis. Mox Vat. respondeo, *quod ista locutio est duplex, quia pro respondeo dupliciter: quod, sed contra ed. I et codd., qui tamen verba sequentia uno modo incongrue propter confusionem subnexorum transponunt post dupliciter.*

⁷ Vat. cum cod. cc dicitur. Mox post *nomen* in mss. et ed. I deitatis particula *vel a* Vat. addita. In fine responsionis codd. aa bb legitur *plurificatur pro multiplicatur*. — Alex. Hal., S. p. I. q. 50. m. 2. tandem obiectiōnem resolvens ait:

Dicendum, quod quamvis hoc nomen Deus sit nomen operationis, praeter hoc habet intellectum substantiae perfectae et per se stantis. Operatione autem divina significatur dupliciter: *adiectiva* sive verbaliter, quia verba significant in adiacentis, et ideo proper pluraliter personarum pluraliter significatur, cum dicitur: *Faciat omnis ad imaginem*. Ali quando vero *substantive* et nominaliter, non per modum adiacentis, quae quidem operatio est eadem quod divina substantia, et ideo non recipiet pluralitatem.

⁸ Intelligi: suo modo. Nam in allato exemplo forma possessoris (Socrates) est unica, forma possessionis (*oves*) est multiplex. Unde pluralis (*Socratis*) non ad possessorum, sed ad possessionem referatur. Alter est in locutione *personae divinae*, ubi una forma divina est in tribus personis. Unde pluralis (*divinæ*) referatur ad tres possessores, qui numerantur, non ad formam divinam naturam. — Ed. I post *ratione possessoris* loco et ponit *contingit autem quod*.

⁹ Vat. cum cod. cc nominat et paulo infra scilicet pro videlicet. Plures codd. in sequentibus exhibent bis significari loco *specifikasi*, sed perperam.

¹⁰ Vat. cum cod. cc queris, quae et paulo infra post *creaturis* contra mss. et ed. I ubi pro *quod*.

Alia solutio. magis Latina — Vel potest dici, quod hoc non permittit natura ipsorum nominum, quoniam nomen speciale a speciali forma imponitur. Ant ergo est impositum a *natura communis*, aut a *proprietate personae*. Si est impositum a *natura communis*, cum illa non multiplicetur, non potest¹ per unum nomen specificari. Si autem est impositum a *proprietate personae*,

tunc, cum illa non conveniat tribus, non potest per illud specificari. Et ideo Ecclesia, compulsa necessitate, respondet² nomen generale, sive quod importat communitem nominis, quod est commune et multiplicabile; et ideo non est quaerendam specificatio per aliud nomen nisi vel per nomen adiectivum, vel per nomina personarum.

SCHOLION.

I. De unitate Dei iam actum est supra d. 2. q. 1, et de forma plurali huius nominis *Dens* d. 4. q. 3. Schol.

In 3. opposit. dicuntur, nomen *Deus* (Θεός) impositum esse ab *operatione*. Hoc sumptum est ex Damasceno de Fide orthod. l. c. 9. (vide supra pag. 60 nota 2.). Distinctio illa in solutione a S. Bonav. adhibita alii verbis ab Alex. Hal. (S. p. I. q. 50. m. 1. a. 2) sic explanatur: « Nomen operationis dicitur duobus modis: uno modo nomen *impositum ab operatione*, alio modo *signum operationem*. Primo modo dicit Damascenus, quod hoc nomen *Deus* est nomen operations, quia impositum est et sumptum ab operatione fovendi, videnti vel consumendi, per quos

operations a creatura mundi cognoscitur semper terna virtus eius et divinitas » (Rom. 1, 20). Secundo modo non est nomen operationis, immo significat ipsum divinam natum in quantum huiusmodi, et ad ilam significandam impositum est. Quantum ergo ad illud a quo imponitur, dicitur a Damasco nomen operationis; quantum ad illud cui imponitur, dicit Ambrosius, quod est nomen naturae ».

II. Ipsam quaestionem pauci antiqui explicite tractant, ut Alex. Hal. S. I. q. 14. m. 2; q. 50 m. 2. — B. Albert, S. p. I. tr. 13. q. 51. q. incidens 4. — Egid. R., I. Sent. d. 2. 4. princ. q. 1.

DUBIA CIRCA LITTERAM MAGISTRI.

DUB. I.

In parte ista sunt dubitationes circa litteram et primo de hoc quod dicit: *Una usia, tres hypostases*. Videtur enim hoc esse contra illud quod dicit Hieronymus³: « Taceamus tres hypostases; non bonaे suspicionis nomen est »: ergo non debet dici. — Praeterea videtur, quod nomen *hypostasis* nullo modo debeat recipi vel nomen *usia*, quia Boethius dicit super librum *Praedicamentorum*⁴, quod *hypostasis* est materia, *usiosis* forma, *usia* compositum; sed in divinis non recipiatur materia nec compositum: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod Hieronymus non dicit, non dicendum⁵, esse tres hypostases, quia falsum esset vel erroneum, sed quia nomen erat inconveniens, et videbatur sonare idem quod substantia; et substantia secundum communem acceptiōnē non dicitur pluraliter de personis: et ideo volebat tunc taceri, ne haereticī occasione acciperent malignandi. Nunc autem illud nomen specificatum est et expressum; ideo modo conceditur.

Ad illud quod obiicitur secundo, dicendum, quod huiusmodi nomina aliter accipiuntur in philosophia, aliter in theologia; et hoc patet per ipsum⁶ Boethium, qui aliter accipit loquens ut philosophus, et aliter loquens ut theologus in libro de *Duabus naturis et una persona Christi*⁷.

DUB. II.

Item quaeritur de hoc quod dicit, quod *verius est Deus, quam cogitatur*. Videtur enim dicere falsum, quia omnis fidelis cogitat, Deum esse trinum et unum, et nihil est verius isto: ergo non est verius, quam cogitatur. Item videtur falsum quod dicit, quod *verius cogitatur, quam dicatur*; multa enim dicimus, quae non intelligimus: ergo plus se extendit veritas sermonis quam interioris cogitationis. Item; ego dico, Deum esse summe verum; sed nihil potest verius hoc cogitari nec esse *maius*⁸ summe vero: ergo etc.

RESPONDEO: Dicendum, quod sermo Augustini est duplex. Potest enim esse comparatio entis ad ipsum

¹ Ex antiquioribus mss. et ed. I substitutum potest pro minus aptiore potuit. Mox post Si autem plures codd. cum ed. I sit loco est.

² Vat. imponit, sed praeter fidem mss. et edd. I, 2, 3; ed. I cum aliquibus codd. respondit. Circa finem responsionis Vat. cum nonnullis tantum codd., omissis primo vel, pro secundo vel ponit et.

³ Epist. 13. ad Damasum, n. 4, ubi in originali *Taceatur* ponitur pro *Taceamus* et nomen omittitur.

⁴ Cap. de Substantia, ubi occurrit quidem substantiae divisione, scil. materia, species (forma) et quae ut utrisque conicitur (compositum), sed non appropriatio nominum Graecorum, hypostasis etc. — Paulo ante cod. bb et ed. I nec pro vel.

⁵ Vat. cum uno altero codice omittit *dicendum*. Mox pauci mss. ut W bb quod loco *quaia*, ac dein aliqui codd. ut A S Y aa cum ed. I et ac cod. T. aut pro vel.

⁶ Fide antiquiorum mss. et ed. I supplevimus hic ipsum, et mox post *philosophus* particulam et, cui cod. O praemilit in *commentario*.

⁷ Cap. 3. — Plura de hoc vide supra a. I. q. 3, et a. 2. q. 1.

⁸ Praebemus communiores lectiones mss. et ed. I, substituendo *maius* loco *magis verum*; cod. cc cum edd. 2, 3, 4, 5, 6 nec esse *magis summe verum*. Paulo ante aliqui codd. post *verius* omittunt hoc.

DATE 5/11

DATE DUE

UNIVERSITY PRODUCTS, INC. #859-5503

BOSTON COLLEGE

3 9031 01236305 7

Bonaventura

Boston College Library
Chestnut Hill 67, Mass.

Books may be kept for two weeks unless a
later date is indicated.

